

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ҲУҚУҚНИ МУҲОФАЗА ҚИЛИШ
АКАДЕМИЯСИ**

**“Ҳуқуқни муҳофаза қилиш фаолияти соҳасида
глобал чақириқлар ва таҳдидлар:
муаммо ва ечимлар” мавзусидаги халқаро
конференция материаллари
Т Ў П Л А М И
II-жилд**

**“Глобальные вызовы и угрозы в сфере
правоохранительной деятельности:
проблемы и решения” материалы
международной конференции
СБОРНИК
Том II**

**"Global challenges and threats in law
enforcement: problems and solutions"
materials of the international conference
COLLECTION
VOLUME II**

ТОШКЕНТ – 2025

ЎУК: 343.195.3:343.163(575.1)

КБК: 67.7+67.4

Ҳ 97

Мазкур тўплам Ўзбекистон Республикаси Ҳуқуқни муҳофаза қилиш академияси Кенгашининг 2025 йил 15 февралдаги 1-сонли қарори билан нашрга тавсия қилинган.

“Ҳуқуқни муҳофаза қилиш фаолияти соҳасидаги глобал чақириқлар ва таҳдидлар: муаммо ва ечимлар” мавзусида халқаро конференция материаллари тўплами. II-жилд // Масъул муҳаррир ю.ф.д., проф. М.М.Мамасиддиқов, ю.ф.ф.д., доц. Ш.И.Шайзаков. – Т.: Lesson press. 2025.–627 б.

Масъул муҳаррир: ю.ф.д., проф. **М.М.Мамасиддиқов**
ю.ф.ф.д., доц. **Ш.И.Шайзаков**

Таҳрир ҳайъати: ю.ф.д., проф. **Б.Х.Пўлатов**
ю.ф.д., проф. **Ф.Х.Рахимов**
ю.ф.д., проф. **В.Каримов**
ю.ф.д., проф. **М.А.Аминжонова**

Нашрга тайёрловчилар: ю.ф.ф.д., доцент **Ш.И.Шайзаков**, таянч докторант **Ш.А.Мажидов**

Тўпламда Ўзбекистон Республикаси Ҳуқуқни муҳофаза қилиш академияси ташкил этилганлигининг икки йиллиги муносабати билан бўлиб ўтган “Ҳуқуқни муҳофаза қилиш фаолияти соҳасидаги глобал чақириқлар ва таҳдидлар: муаммо ва ечимлар” мавзусида халқаро конференция материаллари ўрин олган. Унда ҳуқуқни муҳофаза қилиш соҳасидаги таҳдидлар, жумладан коррупция, жиноий маблағларни қонунийлаштириш, терроризмни молиялаштиришга қарши курашишда янги чақириқ ва тенденциялар, тергов фаолиятида рақамли криминалистиканинг аҳамияти, ҳуқуқни муҳофаза қилиш соҳасида фан ва таълим, сунъий интеллектни қўллаш, одам савдоси билан боғлиқ жиноятларни тергов қилиш устидан прокурор назорати самарадорлигини ошириш масалалари юзасидан илмий ва амалий тажриба, фикрлар алмашинувини ўз ичига олади.

Тўплам фан ва таълим соҳасини бошқаришга ваколатли давлат органлари, юридик фан ва ҳуқуқни қўллаш амалиёти билан боғлиқ хорижий давлатларнинг етук олимлари, мутасадди ташкилотлар ходимлари, Ўзбекистон Республикасининг юридик фанлар соҳасида кўзга кўринган етук олимлари, профессор-ўқитувчилар, мустақил изланувчилар, докторантлар, магистрлар бошқа ёш олимларнинг мақола ва тезислари баён этилган.

Мазкур тўпламга киритилган материалларнинг мазмуни, ундаги статистик ва бошқа маълумотлар, меъёрий ҳужжатлар санасининг тўғрилигига ҳамда танқидий фикр-мулоҳазаларга муаллифларнинг шахсан ўзлари масъулдирлар.

© Ўзбекистон Республикаси Ҳуқуқни муҳофаза қилиш академияси, 2025.

ББК: 343.195.3:343.163(575.1)

УДК: 67.7+67.4

X 97

Данный сборник рекомендован к публикации решением №1 Совета Правоохранительной академии Республики Узбекистан от 15 февраля 2025 года.

Сборник материалов международной конференции на тему "Глобальные вызовы и угрозы в сфере правоохранительной деятельности: проблемы и решения". Том II // Ответственные редакторы: доктор юридических наук, профессор М.М. Мамасиддигов, доктор философии по юридическим наукам, доцент Ш.И. Шайзаков. – Т.: Lesson Press, 2025. – 644 с.

Ответственный редактор:

д.ю.н., профессор **М.М.Мамасиддигов**,
д.ф.ю.н., доцент **Ш.И.Шайзаков**

Редакционная коллегия:

д.ю.н., профессор **Б.Х.Пулатов**
д.ю.н., профессор **Ф.Х.Рахимов**
д.ю.н., профессор **В.Каримов**
д.ю.н., профессор **М.А. Аминджонова**

Подготовка к изданию:

д.ф.ю.н., доцент **Ш.И.Шайзаков**,
докторант **Ш.А.Мажидов**

В данном сборнике представлены материалы международной конференции на тему **«Глобальные вызовы и угрозы в сфере правоохранительной деятельности: проблемы и решения»**, проведенной в связи с двухлетием создания Правоохранительной академии Республики Узбекистан.

Сборник включает научные и практические исследования, обмен мнениями по вопросам угроз в сфере правоохранительной деятельности, включая борьбу с коррупцией, легализацией преступных доходов, финансированием терроризма, а также новые вызовы и тенденции в этих областях. Рассматриваются вопросы значимости цифровой криминалистики в следственной деятельности, применения науки и образования в правоохранительной сфере, использования искусственного интеллекта, повышения эффективности прокурорского надзора за расследованием преступлений, связанных с торговлей людьми, и другие актуальные проблемы.

В сборнике представлены статьи и тезисы выдающихся зарубежных ученых, специалистов, представителей государственных органов, уполномоченных в сфере науки и образования, а также ведущих узбекских ученых в области юридических наук, профессорско-преподавательского состава, независимых исследователей, докторантов, магистрантов и других молодых ученых.

Ответственность за содержание материалов, статистические и иные сведения, актуальность нормативных документов, а также за критические замечания несут непосредственно их авторы.

© Академия правоохранительный Республики Узбекистан, 2025.

BBK: 343.195.3:343.163(575.1)
UDC: 67.7+67.4
H 97

This collection is recommended for publication by decision № 1 of the Council of the Law Enforcement Academy of the Republic of Uzbekistan dated February 15, 2025.

Materials of the international conference “Global challenges and threats in the field of law enforcement: problems and solutions”. Volume II // Responsible editors: Doctor of Law, Professor M.M.Mamasisiddikov, Doctor of Philosophy in Law, Associate Professor Sh.I.Shayzakov. – T.: Lesson Press, 2025. – 541 pages.

Responsible editor:

Doctor of Law, Professor
M.M.Mamasisiddikov,
Doctor of Philosophy in Law, Associate
Professor **Sh.I. Shayzakov**

Editorial board:

Doctor of Law, Professor **B.Kh. Pulatov**
Doctor of Law, Professor **F.Kh. Rakhimov**
Doctor of Law, Professor **V. Karimov**
Doctor of Law, Professor **M.A. Aminjonova**

Preparation for publication:

Doctor of Philosophy in Law, Associate
Professor **Sh.I. Shayzakov**
Doctoral Candidate **Sh.A.Majidov**

The conference materials cover scientific and practical discussions on various threats in the field of law enforcement, including corruption, money laundering, combating the financing of terrorism, new challenges and trends in these areas, the significance of digital forensics in investigative activities, the role of science and education in law enforcement, the application of artificial intelligence, and improving prosecutorial oversight of human trafficking investigations.

The collection presents articles and theses by distinguished scholars from foreign countries, experts in the field of legal science and law enforcement practices, representatives of competent government agencies in the management of science and education, leading Uzbek legal scholars, professors, independent researchers, doctoral candidates, master's students, and other young scientists.

The authors themselves are solely responsible for the content of the materials included in this collection, including statistical and other data, the accuracy of references to normative documents, and any critical opinions expressed.

KOLENKO YEVGENIY VYACHESLAVOVICH
First Deputy Head of the Law Enforcement
Academy of the Republic of Uzbekistan,
PhD

INTERNATIONAL AND NATIONAL (REPUBLIC OF UZBEKISTAN) LEGAL ASSESSMENT OF LIABILITY FOR BRIBERY

Issues related to the fight against bribery are at the forefront not only in Uzbekistan today ¹, but also at the international level ².

Due to the universal nature of the threat of corruption in the modern world, a significant place is given to the use of universal international legal standards, which allow for the widespread dissemination of the best anti-corruption practices based on global experience, as well as the consolidation of the international community's efforts in the fight against this phenomenon, primarily through the use of convention-based mechanisms.

The convention (treaty) mechanism is part of the international legal mechanism, which is a set of tools and institutions responsible for the implementation of international law norms³.

International standards for combating corruption are defined by a number of multilateral international treaties ⁴.

Uzbekistan is currently a party to the UN Convention against Corruption and the UN Convention against Transnational Organized Crime.

These documents establish universally binding standards for criminal liability for bribery and, in general, for corruption, which are considered a key component within the framework of a multidisciplinary approach to combating corruption.

In particular, Uzbekistan, by joining the UN Convention against Corruption, did so through the Law of the Republic of Uzbekistan "On the Accession of the Republic of Uzbekistan to the United Nations Convention against Corruption (New York, October 31, 2003)" dated July 7, 2008 (No. ZRU-158)⁵, Uzbekistan undertook the obligation to align its national legislation with the requirements established in the Convention, including in terms of criminalizing corruption.

¹ Message of the President of the Republic of Uzbekistan Sh. Mirziyoyev to the Oliy Majlis on January 24, 2020.

²См. напр. <https://www.un.org/sustainabledevelopment/ru/sustainable-development-goals/>. Дата обращения: 21.02.2023 г.

³ Kochetkova O.V. Conventional mechanism for combating corruption in the European Union. Legal science. 2016. No. 5. P. 141

⁴ The Council of Europe Convention on Laundering, Search, Seizure and Confiscation of the Proceeds from Crime of 8 November 1990; the Convention on the Fight against Corruption involving Officials of the European Communities or Officials of EU Member States, adopted by the Council of the EU on 26 May 1997; the Convention on Combating Bribery of Foreign Public Officials in International Business Transactions, adopted by the OECD on 21 November 1997, the Council of Europe Criminal Law Convention on Corruption of 27 January 1999, the Council of Europe Civil Law Convention on Corruption of 4 November 1999; the UN Convention against Transnational Organized Crime of 15 November 2000; the UN Convention against Corruption of 31 October 2003.

⁵ <https://lex.uz/docs/1369507> Дата обращения: 18.03.2023 г.

It seems that the direct practical implementation of the principle *pacta sunt servanda* (agreements must be kept) and the incorporation of international anti-corruption standards, as established in international law, into Uzbekistan's criminal legislation is an important component of the state policy to combat corruption.

In Uzbekistan, the priority of universally recognized norms of international law is enshrined at the constitutional level. Specifically, the provisions of Article 15 of the new edition of the Constitution of the Republic of Uzbekistan, adopted by popular vote in the referendum on April 30, 2023, establish that if an international treaty of the Republic of Uzbekistan sets different rules from those provided by the laws of the Republic of Uzbekistan, the rules of the international treaty of the Republic of Uzbekistan shall apply.

It is worth noting that the international treaties of the Republic of Uzbekistan, along with universally recognized principles and norms of international law, are an integral part of the legal system of the Republic of Uzbekistan¹.

Thus, since the law came into effect, the Convention has become an integral part of the legislation of the Republic of Uzbekistan and a legal basis for the implementation of the international anti-corruption standards contained within it, through the adoption of relevant legal acts in the field of combating corruption.

A.A. Tarasov notes that the widely used term "anticorruption standards" refers to a specific set of fundamental, officially established rules that normative provisions regulating certain types of state-authority activities must comply with in order to limit corruption processes within them, allow for the timely identification of specific cases of corruption, and prevent their negative consequences².

In the Russian Dictionary of Anti-Corruption Activities by the Institute of Law and National Security of RANEPa, international anti-corruption standards are understood as a set of treaty-based and customary norms of international law, the content and scope of which are usually disclosed in acts of international organizations and conferences, final documents of special intergovernmental anti-corruption bodies, and mainly concern the prevention of corruption; the criminalization of corrupt offenses; the formation and development of anti-corruption legislation and corresponding law enforcement practices; the effective investigation of corrupt acts and the prosecution of perpetrators; the development of cooperation with international bodies and organizations, as well as other countries in the field of combating corruption³.

Analyzing this definition, the authors' position seems not entirely justified, particularly in terms of the excessively broad list of sources of international anti-corruption standards.

In light of the above, it is believed that international anti-corruption standards should be understood as a set of legally binding international legal

¹ Constitution of the Republic of Uzbekistan. <https://lex.uz/docs/6445147> Дата обращения: 18.03.2023 г.

² Tarasov A.A. Problems of combating crime in modern conditions. Materials of the international scientific and practical conference of October 16-17, 2003. Part I. Ufa: RIO BashSU, 2003. P. 54.

³ Russian dictionary of anti-corruption activities: politics, economics, law. URL: ilns.ranepa.ru/dopolnitelnoe-obrazovanie/Antikorruptsionnyy%20slovar.php Дата обращения: 04.01.2024 г.

norms, agreed upon in the prescribed manner and intended for repeated application, which provide key provisions in the field of combating corruption.

In conditions where corruption has a transnational nature and constantly evolves depending on the countermeasures taken, the use of international anti-corruption standards, which ensure global coordination of efforts by the international community and individual countries, becomes of paramount importance.

The foundational document for establishing international anti-corruption standards worldwide is the UN Convention against Corruption – the only universal international anti-corruption treaty, uniting the vast majority of countries in the world (as of October 2023, there are 190 participants, including 185 UN member states, as well as the Cook Islands, Niue, the Vatican, the State of Palestine, and the European Union)¹.

Since the UN Convention against Corruption ² since the UN Convention against Corruption is participated in by the vast majority of the world's states, its key provisions are considered to be universally recognized norms of international law ³ by joining the Convention, Uzbekistan undertook the obligation to align its national legislation with the requirements established in it, including in terms of criminalizing corruption.

The provisions of Chapter 3 of the UN Convention against Corruption establish the elements of corrupt criminal acts, which is why, in the theory of international and criminal law, such acts are typically referred to as a special category of crimes. In various scholarly works, this category is referred to in different ways – as international crimes ⁴, transnational crimes ⁵, crimes in international criminal law ⁶, international delicts ⁷, international delicts ⁸, quasi-

¹ Signature and ratification status. <https://www.unodc.org/corruption/en/uncac/ratification-status.html> Дата обращения: 23.02.2023 г.

² Law of the Republic of Uzbekistan dated 07.07.2008 No. 39-158 "On the accession of the Republic of Uzbekistan to the United Nations Convention against Corruption (New York, October 31, 2003)". <https://lex.uz/docs/1369507>. Date of access: 26.05.2021г.

³ Kashirkina A.A., Morozov A.N. International legal regulation of the fight against corruption: levels of interaction and development potential, Bulletin of the Nizhny Novgorod Academy of the Ministry of Internal Affairs of Russia, 2018, No. 2 (42), p. 150.

⁴ Shibkov O.N. Principles and norms of international law as sources of criminal law: dis. candidate of legal sciences. Stavropol, 2000. P. 121.

⁵ Tsvetkov A.A. Generally recognized principles and norms of international law as part of the Russian criminal-legal system: diss. candidate of legal sciences. Moscow, 2005. P. 80

⁶ Kibalnik A.G. The influence of international criminal law on Russian criminal law: dis. d. jurid. sciences. Moscow, 2003. P. 132

⁷ Anzilotti D. Course of International Law: in 2 volumes / trans. from the 4th Italian edition by Sachetti A.L. and Fabrikov E.M.; edited and with a preface by Levin E.M. Moscow: Publishing House of Foreign Literature, 1961. Vol. 1 Introduction – General Theory. P. 394.

⁸ Trainin A.N. Protection of the Peace and Criminal Law. Moscow: Legal Publishing House of the People's Commissariat of Justice of the USSR, 1937. P. 99-100.

international delicts ¹, crimes under international law (crimes according to international law) ², conventional crimes³.

The position of several scholars appears to be justified ⁴ the position of several scholars regarding the classification of this category as “conventional crimes” is justified, based on the fact that the grounds for their criminalization are the norms of an international treaty, in this case, the UN Convention against Corruption. This term most accurately reflects the legal nature of the specified acts.

International anti-corruption standards, primarily the UN Convention against Corruption, contain fundamental provisions aimed at creating effective tools to combat bribery.

In particular, paragraph "b" of part 1 of Article 15 of the Convention stipulates the mandatory recognition of intentional acts as a crime, such as the extortion or acceptance by a public official, either personally or through intermediaries, of any undue advantage for the official or another individual or legal entity, in order for the official to perform or refrain from performing any act in the course of their official duties⁵.

At the same time, the Convention, in addition to criminal liability for bribery of national public officials, also includes provisions concerning the criminalization of other forms of passive bribery.

Thus, part 2 of Article 16 of the Convention provides for the consideration of the possibility of recognizing as a crime the extortion or acceptance of undue advantage by a foreign public official or an official of an international public organization⁶.

Paragraph "b" of part 1 of Article 21 of the Convention provides provisions for considering the possibility of criminalizing acts committed during economic, financial, or commercial activities, expressed as extortion or the acceptance of undue advantage by a person who manages the work of a private sector organization or works within it⁷.

The main provisions of the Convention are divided into three categories based on the degree of obligation: mandatory requirements, which impose an obligation to adopt legislative or other measures for their implementation; optional requirements, which require the obligation to consider their implementation; and finally, optional measures – measures that state parties may wish to consider⁸.

¹ Vasilenko V.A. Responsibility of States for International Violations of Law. Kyiv: Higher School, 1976. P. 171.

² Chernichenko S.V. Theory of International Law: in 2 volumes. Moscow: NIMP, 1999. Volume 2. Old and new theoretical problems. P. 419-420.

³ Knyazkina A.K., International treaty as a basis for criminalization of acts, Lex Russica, correspondence round table “New Criminal Code of Russia: conceptual foundations and theoretical model” No. 9 (Volume CVI), 2015. P. 73-86.

⁴ Spiridonov A.P., Anisimov V.F., Mikhailova O.G., Gurbanov A.G., Taraiko A.V., Tretyakov I.L. Convention crimes in the system of crimes under international criminal law// <https://cyberleninka.ru/article/n/klassifikatsiya-prestupleniy-v-mezhdunarodnom-ugolovnom-prave/viewer>

⁵ UN Convention against Corruption. <https://lex.uz/docs/1461327>. Date of access: 23.02.2023.

⁶ See too.

⁷ See too.

⁸ Legislative Guide for the Implementation of the United Nations Convention against Corruption. Second Revised Edition, United Nations, New York, 2012. Page 292.

Some researchers evaluate the presence of provisions with varying degrees of mandatory implementation in the UN Convention against Corruption as evidence of their declaratory nature, driven by the lack of binding obligations and the expression of mere intentions by the participating countries. This allows for certain provisions of the Convention to be ignored, leaving their application to the discretion of the states, which inevitably leads to double standards, unacceptable for the goals of the Convention”.¹ We believe that this opinion does not fully take into account the multi-aspect structure of the norms and does not reflect the unique constructive features, as well as the goals and objectives of the provisions of the Convention. These provisions, while possessing significant flexibility, establish strict standards for mandatory implementation in some areas, while in others they guide participating countries toward the adoption of best international practices and advanced experience, leaving them the right to make decisions independently, taking into account national interests and the characteristics of their legal systems.

Another source of international standards for the criminalization of corruption is the UN Convention against Transnational Organized Crime (November 15, 2000)², which provides for the criminalization of both active and passive bribery.

In particular, paragraph "b" of part 1 of Article 8 of this Convention provides for the criminalization of extortion or the acceptance by a public official, either personally or through intermediaries, of any undue advantage for the official or another individual or legal entity, in order for the official to perform or refrain from performing any act in the course of their official duties³.

In addition, part 2 of Article 8 of the Convention provides an optional requirement to consider the possibility of recognizing bribery as a crime when it involves any foreign public official or international civil servant. Other international treaties, in which Uzbekistan is not a party, are also important sources of international standards in the field of criminalizing bribery.

For example, the Council of Europe Criminal Law Convention on Corruption (Strasbourg, January 27, 1999)⁴ establishes advanced international standards in the field of liability for bribery.

In particular, Article 3 of the Convention sets forth requirements for recognizing as criminal intentional acts such as the asking for or receiving of undue advantage by public officials, either directly or indirectly, for the benefit of the official or another person, as well as the acceptance of an offer or promise of such an advantage, with the aim that the official will perform or refrain from performing certain actions in the exercise of their functions.⁵

¹ M. Rakhimova "The Role and Importance of Justice in the Fight against Corruption". Collection of materials of the Republican scientific and practical conference. T.: Publishing House of TSUL. 2015, - P.73

² This Convention has been ratified by the Resolution of the Oliy Majlis of the Republic of Uzbekistan dated August 30, 2003 No. 536-II "On Ratification of the United Nations Convention against Transnational Organized Crime".

³ https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/corruption.shtml Дата обращения: 25.05.2021 г.

⁴ See: Criminal Law Convention on Corruption, adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 27 January 1999. <https://rm.coe.int/168007f58c>. Accessed: 25.02.2023.

⁵ https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/corruption.shtml Дата обращения: 25.05.2021 г.

Alongside the convention-based mechanisms, international law includes a range of rules enshrined in various documents (guidelines, recommendations, declarations, etc.) that regulate international relations but do not fall under the definition of international legal norms.

These rules allow for a prompt and flexible response to emerging challenges and threats, thereby contributing more fully to the regulation of international relations. The set of such norms is referred to in the literature as “soft law”.

A precise definition of “soft law” was given by F. Snyder: “Rules of behavior that are not legally binding in principle, but nevertheless may have practical effect”.¹

Norms of “soft law,” being of a recommendatory nature and supplementing the norms of “hard law,” effectively act as an important regulator, determining the direction of anti-corruption reforms at the global and national levels, as well as the formation of international anti-corruption standards.

One of the important sources of “soft law” for Uzbekistan in the field of combating corruption, including in establishing responsibility for corruption-related crimes, is the subregional initiative – the Istanbul Action Plan on Combating Corruption of the Organization for Economic Cooperation and Development.² The Action Plan is not a legally binding document; however, the governments of the participating countries express political commitment to the voluntary implementation of anti-corruption policies in this area.

The main mechanism for the implementation of the Action Plan is the mutual evaluation of national anti-corruption systems by the participating countries, the development of recommendations for their improvement, as well as monitoring the implementation of these recommendations.

In 2019, following the 4th round of monitoring under the Istanbul Action Plan, 47 recommendations were made regarding Uzbekistan³, including recommendations on the implementation of international standards in the field of criminalizing bribery.

An analysis of the provisions of international anti-corruption standards highlights the importance of the combination of all key elements of the crime's composition, which are crucial when deciding on their proper implementation into national legislation.

Thus, the UN Convention against Corruption establishes that liability for passive bribery arises from the moment a public official expresses the intention to receive a bribe, specifically from the moment of demanding or extorting a bribe. Similarly, an incomplete form of the offense applies not only to the acceptance of a

¹ Snyder F. Soft Law and the Institutional Practice in the European Community//The Construction of Europe. Essays in Honour of Emile Noël / ed. by M. Stephen. Dordrecht; Boston; London, 2010. P. 198.

² The Istanbul Anti-Corruption Action Plan was adopted at the 5th annual meeting of the OECD Anti-Corruption Network for Eastern Europe and Central Asia, held on 10 September 2003 in Istanbul. Uzbekistan joined the initiative in 2010.

³ Anti-Corruption Network for Eastern Europe and Central Asia. Anti-Corruption Reforms in Uzbekistan. 4th Round of Monitoring. <https://www.oecd.org/corruption/acn/OECD-ACN-Uzbekistan-4th-Round-Monitoring-Report-2019-RUS.pdf>. Дата обращения: 25.05.2021 г.

bribe but also to its offering. In particular, paragraph "b" of part 1 of Article 15 stipulates that the crime is considered completed from the moment a public official extorts any undue advantage.

An even more advanced standard for passive bribery is provided in Article 3 of the Council of Europe Criminal Law Convention on Corruption, which criminalizes not only the asking for an undue advantage but also the acceptance of an offer or promise of such an advantage.

The legal meaning of the term "extortion" in the context of analyzing the provisions of Article 15 of the UN Convention against Corruption is crucial for understanding its implications. It should be noted that, in our opinion, the Russian term "вымогательство" and the English version "solicitation" are not full synonyms and do not entirely convey the same legal meaning of the term.

To clarify the lexical meaning of the term, let us refer to the *Collins English Dictionary*, where "solicitation" is understood as the act of asking someone for money, help, support, or an opinion¹. The *Longman Dictionary of Contemporary English* provides a similar definition, stating that "solicitation" is the act of asking someone for money, help, or information.

In the Russian language, "вымогательство" (extortion) is defined in Ushakov's Explanatory Dictionary as "an action or manner of action aimed at illegally obtaining something through threats, violence, or coercion".² The *Contemporary Explanatory Dictionary of Efremova* provides a similar definition, stating that "вымогательство" (extortion) means "persistently demanding something through threats, blackmail, or abuse of official position"³. In the *Ozhegov Explanatory Dictionary*, the word "вымогать" (to extort) is defined as "to obtain something through blackmail or threats"⁴.

International reviews specifically note that a request is not the same as extortion, where the bribe-taker forces another person to give a bribe under the threat of unfavorable consequences.⁵

In our opinion, for the most substantiated and precise implementation of the provisions of the Convention, it seems advisable to use the English version of the Convention in the legislative process, employing the term "испрашивание" (Uzbek: "сўраш") as an equivalent to the term "solicitation", which more accurately conveys the lexical meaning and content of the term in accordance with the standards of the Convention.

In particular, the word "испрашивание" (asking) is defined in the *Contemporary Explanatory Dictionary of the Russian Language* by Efremova as "to ask for, to seek something through a request or petition. To inquire about someone

¹ Collins English Dictionary. <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/solicitation>. Accessed: 26.05.2022.

² Ushakov's Explanatory Dictionary. <https://ushakovdictionary.ru/word.php?wordid=>. Accessed: 26.05.2022.

³ Modern explanatory dictionary of Efremova. <https://gufo.me/dict/efremova>. Дата обращения: 18.03.2023 г

⁴ Ozhegov's Explanatory Dictionary <https://slovarozhegova.ru/>. Дата обращения: 18.03.2023 г

⁵ Anti-corruption reforms in Eastern Europe and Central Asia: achievements and challenges, 2016-2019. OECD, 2020, - P. 241

or something regarding a particular matter. To ask for something or about something".¹ It should be noted that the term "испрашивание" (asking) is used in the Russian version of the Council of Europe Criminal Law Convention on Corruption.

In accordance with the OECD Convention on Combating Bribery, the Council of Europe Criminal Law Convention on Corruption, and the UN Convention against Corruption, the composition of bribery should cover, as a completed and independent offense, the request for an undue advantage and the acceptance of an offer/promise of such an advantage, as well as the actual receipt of the undue advantage itself².

In this context, it is important to note that the aforementioned international standards provide for an independent incomplete offense, and therefore do not accept its substitution with provisions on liability for an attempted crime.

In particular, the lack of functional equivalence between the incomplete offense of bribery and the attempted crime is evident in that a differentiated privileged approach is created when imposing punishment for incomplete crimes, as well as the possibility of excluding liability through the voluntary withdrawal of the bribe-taker from committing the crime, even when all the necessary elements of the offense are present in their actions according to international standards.

The incomplete offense of passive bribery means that the request for an undue advantage, as well as the offer or promise of an undue advantage, do not require the opposing party to respond positively to such a request, offer, or promise, or even to be aware of them³.

"Request" occurs when a public official indicates, either explicitly or implicitly, that the other person must pay a bribe for the official to take action or refrain from it. "Acceptance of an offer or promise of a bribe" happens when the public official, in response to such an offer or promise, indicates their willingness to accept the future bribe.⁴

The objective side of the offense defined in Article 15 of the Convention includes receiving a bribe both directly and through intermediaries. Similarly, this requirement is reflected in all other international conventions as well.

This element of the international standard provides for a provision according to which the receipt of a bribe through third parties should not prevent the bribe-taker from being held criminally liable.

The implementation of this provision of Article 15 of the Convention must be directly reflected in the disposition of the norms of national legislation and cannot

¹ Modern explanatory dictionary of the Russian language by Efremova <https://dic.academic.ru/dic.nsf/efremova/171878>

² Anti-corruption reforms in Eastern Europe and Central Asia: achievements and challenges, 2016-2019. OECD, 2020, - P. 241.

³ See too: - P. 241

⁴ Реформы в сфере борьбы с коррупцией в странах Восточной Европы и Центральной Азии. Достижения и проблемы, 2016-2019 гг. ОЭСР, 2020, - С. 242

be considered without direct indication through the use of the institution of complicity in the commission of a crime.

In particular, the OECD report “Anti-corruption reforms in Eastern Europe and Central Asia. Achievements and challenges, 2016-2019” states in the part on criminalization of bribery through intermediaries: “... in order to avoid any loopholes and to ensure uniformity of application, it is recommended to include the words “directly or indirectly” in the text of the description of the relevant offences”¹.

It should be noted that international standards do not contain provisions providing for separate criminalization of mediation in bribery as an independent element of the crime. At the same time, the guidelines for the application of the Convention note the need for a balanced approach to the criminalization of mediation in bribery, ensuring organic interaction of this element with the main elements of bribery.

In particular, recommendations have been developed to prevent the legislative process from intersecting with provisions on complicity in bribery, in particular, to exclude the possibility of applying different sanctions and should not lead to a shift in emphasis away from the main elements of bribery².

The UN Convention against Corruption considers a public official as a subject of passive bribery, the legal meaning of which is disclosed in Article 2 of the Convention and covers persons holding any position in a legislative, executive, administrative or judicial body.

In this case, whether this position is appointed or elected, permanent or temporary, paid or not has no legal significance in determining this subject. Another important distinguishing feature is the fact that the category of a public official includes a person, regardless of the level of the position he holds.

Thus, the definition of the subject of passive bribery is not limited to government employees with administrative, organizational or financial and economic functions, but also includes technical personnel of government bodies and organizations (office employees, secretaries, inspectors, archival workers, etc.).

In the report “Anti-corruption reforms in Eastern Europe and Central Asia. Achievements and challenges, 2016-2019”³ the limitation of the subject of passive bribery to the circle of persons vested with the specified administrative or economic functions was criticized and corresponding recommendations were developed to eliminate the discrepancies between the national legislation of countries and international standards.

In the understanding of the Council of Europe Criminal Law Convention on Corruption, the subject of passive bribery is a public official or any employee of a public organization. It is noteworthy that the subject of bribery in the UN

¹ Там же. - С. 245

² Реформы в сфере борьбы с коррупцией в странах Восточной Европы и Центральной Азии. Достижения и проблемы, 2016-2019 гг. ОЭСР, 2020. - С. 245

³ Борьба с коррупцией в странах Восточной Европы и Центральной Азии. Реформы в сфере борьбы с коррупцией в странах Восточной Европы и Центральной Азии достижения и проблемы 2016-2019 гг. ОЭСР 2020

Convention against Corruption and the Council of Europe Criminal Law Convention on Corruption in the English version of these documents is defined identically – “public official”.

In accordance with the provisions of Article 1 of the Council of Europe Criminal Law Convention on Corruption, the term “public official” means a person defined, *inter alia*, as a “public servant” in the national law of the State in which that person exercises that function, as established by criminal law.

One of the most important elements of international standards in the area of establishing criminal liability for bribery is the concept of “undue advantage”, according to which the subject of bribery, along with material values generally accepted in criminal law doctrine, may also be any other advantages of a non-material nature. The Explanatory Note to the Council of Europe Criminal Law Convention on Corruption (ETS No. 173) states that the essential aspects of the concept of “undue advantage” are that the offender (or any other person) is in a better position than before the commission of the crime and that he is not entitled to this benefit¹.

At the same time, the Explanation notes that the concept of “undue advantage” should be applied in the broadest possible context and cover cases “that lead or may lead to the emergence of a sense of obligation on the part of the recipient towards the giver”²

Examples of non-material advantages include sexual services, employment and promotion, provision of various privileges and benefits, accelerated passage of bureaucratic procedures, assignment or nomination for titles, awards, other types of incentives, giving positive reviews, assistance in placement in training, positive coverage in the media, etc. The listed non-material advantages, as a rule, do not have any market value and, accordingly, cannot be assessed.

An important component of passive bribery, in accordance with international standards, is also the commission of bribery by an official in the performance of his official duties.

The purpose of including this element is to cover not only situations where an official acts within the scope of his or her authority, but also situations where an official acts outside the scope of his or her authority in exchange for a bribe.

Such actions or omissions may be possible in relation to the official's functions, but are not necessarily within the formal scope of his or her authority. Therefore, laws that limit bribery to situations where an official is induced to act (or refrain from acting) within the scope of his or her authority (competence) are not considered to comply with international standards³.

¹ Пояснительная записка к Конвенции Совета Европы об уголовной ответственности за коррупцию (ETS No. 173), п. 37, <http://goo.gl/qiu9KGwww.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/173>. Дата обращения: 18.03.2023 г

² Ход осуществления Конвенции Организации Объединенных Наций против коррупции. Криминализация, правоохранительная деятельность и международное сотрудничество. Второе издание. Вена, 2017. – С. 235

³ Реформы в сфере борьбы с коррупцией в странах Восточной Европы и Центральной Азии. Достижения и проблемы, 2016-2019 гг. ОЭСР, 2020, - С. 248

Another important element that constitutes international standards in the area of criminalization of bribery is the requirement to criminalize bribery in the interests of not only the official himself, but also another natural or legal person.

In the understanding of international standards, it does not matter who exactly is the recipient of the undue advantage, provided that the bribe is given in exchange for the commission of an action or inaction by an official in the performance of his official duties.

In our opinion, the main purpose of this provision of Article 15 of the Convention is to fully cover all possible cases in which the bribe-taker, for example, demands the provision of property or non-property benefits for third parties, while the third-party beneficiary may be either an individual or a legal entity.

It follows from the content of the norm that the fact of awareness of third parties about the criminal origin of the advantages, as well as the nature of the actions of the bribe-taker, is not required. Also, mandatory affiliation of the official and the person in whose interests the transfer of the advantage is carried out is not required.

As studies have shown, as the degree of openness and transparency of the activities of state bodies increases, public control mechanisms are strengthened, additional measures are created to implement anti-corruption mechanisms, criminal schemes and methods of bribery are also “improved”, becoming more sophisticated and conspiratorial. In this regard, the implementation of the norm on the criminalization of bribes in the interests of third parties allows, in our opinion, to strengthen the system of anti-corruption criminal law mechanisms.

The issue of implementing this element is of great relevance due to the fact that, within the framework of the Istanbul Action Plan, Uzbekistan was given recommendations on amending the Criminal Code to establish criminal liability for all mandatory elements of bribery, including bribery in favor of third parties¹.

In the Report on the Third Round of Monitoring of Uzbekistan, OECD Recommendation 5 provides that the definition of bribery should include the receipt of undue advantages not only for the official himself, but also for other legal entities or individuals, regardless of the interests of the bribe-giver, as required by the provisions of Articles 15 and 16 of the UN Convention against Corruption².

Of key importance when considering the improvement of national criminal legislation are the issues of the legal nature of the mandatory implementation of international standards, since conflicts between the provisions of national legislation and the norms of international law are subject to mandatory resolution through their incorporation into the legal system of Uzbekistan.

¹ Организация экономического сотрудничества и развития. Сеть по борьбе с коррупцией для стран Восточной Европы и Центральной Азии. Антикоррупционные реформы в Узбекистане. 3-ий раунд мониторинга в рамках Стамбульского плана действий по борьбе с коррупцией. ОЭСР 2015

² Сеть по борьбе с коррупцией для стран Восточной Европы и Центральной Азии. Антикоррупционные реформы в Узбекистане. 4-й раунд мониторинга в рамках Стамбульского плана действий по борьбе с коррупцией (https://www.oecd.org/corruption/acn/OECD-ACN-Uzbekistan-4th-Round_Monitoring-Report-2019-RUS.pdf)

However, due to the absence of clear legal mechanisms in national legislation for the implementation of international obligations, no relevant amendments and additions have been made to the Criminal Code since Uzbekistan's accession to the UN Convention to date.

It should be noted that accession to an international treaty is not limited to expressing political will and adopting a conceptual solution, but also requires, as a rule, the implementation of a set of technical measures to mandatory bring the national legislation of a participating state into line with the provisions of the norms of an international treaty, and to a certain extent, the effectiveness of the implementation of relevant international anti-corruption standards is mediated by their implementation in national legislation¹.

The implementation of these measures can be carried out in two ways: bringing national legislation into compliance before joining the treaty or implementing the norms of the international treaty after the decision to join.

The most common is the second method, in which after adoption a set of measures is developed that provide for the implementation of the provisions of the international treaty in national legislation.

In the process of working out the issue of ratification of an international treaty, the state determines the compliance of domestic legislation with the norms of the international treaty, all contradictions and inconsistencies are identified, and measures to eliminate them are outlined.

Despite the presence in the Laws of the Republic of Uzbekistan "On International Treaties", "On Normative Legal Acts" and other normative legal acts of provisions stipulating the procedure for preliminary development of the conclusion of an international treaty, the implementation of subsequent measures to bring national legislation into compliance, as well as further monitoring of their implementation, these requirements often remain unimplemented.

The Law of the Republic of Uzbekistan "On the accession of the Republic of Uzbekistan to the UN Convention against Corruption" can be considered as a typical example of such a law enforcement gap.

The implementation of international standards in the field of combating corruption is a key factor in the formation of global universal anti-corruption mechanisms, as well as a necessary condition for the effective fight against corruption at the national level.

When working on the issue of joining the UN Convention against Corruption, a deep comprehensive expert study and detailed consideration of each provision of the international treaty was not organized and, as a result, significant discrepancies in national legislation were not fully identified.

Thus, joining the UN Convention against Corruption should have put on the agenda the need for a significant revision of the provisions of national legislation, including, along with numerous changes and additions, the adoption of key

¹ Каширкина А.А., Международно-правовые модели имплементации антикоррупционных конвенций, Журнал российского права №3, 2014, с.79-86

regulatory legal acts in various areas, including the area of criminalization of corruption, which was obvious even after the initial comparative analysis. Despite the obvious need for further steps, the adoption of the law was not followed by the initiation of a set of measures to implement the provisions of the Convention, no legislative changes were initiated, and thus, the anti-corruption international obligations assumed by the country were not supported by national legal acts. The point of view that the entry into force of international anti-corruption standards should be well thought out and justified is justified. The implementation of the relevant international obligations, if adopted, should be guaranteed by the state¹.

At the same time, it is obvious that the compliance of domestic norms with the norms of international law is an important component of the effectiveness of norm-setting legal technique.²

We believe that the position regarding the unrealistic nature of developing uniform regulatory means of combating corruption that are suitable for everyone is justified³. Each state ensures the implementation of the provisions of international norms in accordance with the specific features of its legal system.

This is why only a small part of the provisions of the UN Convention against Corruption contain rules of direct action (mutual legal assistance, asset recovery, extradition), while the majority of the rules assume their implementation by incorporating the relevant provisions into national legislation.

A study of foreign experience shows that member states, after joining key international treaties, take systematic measures to implement its provisions.

For example, on December 25, 2008, Russia adopted Federal Law No. 280-FZ "On Amendments to Certain Legislative Acts of the Russian Federation in Connection with the Ratification of the United Nations Convention against Corruption of October 31, 2003 and the Criminal Law Convention on Corruption of January 27, 1999 and the Adoption of the Federal Law "On Combating Corruption"⁴.

Similar measures to bring domestic legislation into line with international standards were also initiated by France, Germany, Great Britain and other countries after the decision to ratify and accede to the relevant conventions⁵.

In Uzbekistan, the first comprehensive measures to directly implement the provisions of the UN Convention against Corruption followed only in 2017, when, at the initiative of the President of the Republic of Uzbekistan Sh. Mirziyoyev, the Law "On Combating Corruption" was adopted.⁶, as well as key program documents

¹ Каширкина А.А., Международно-правовые модели имплементации антикоррупционных конвенций, Журнал российского права №3, 2014, с.79-86

² Арямов А.А., Руева Е.О. Законодательная техника. Формулирование юридических дефиниций (на примере антикоррупционного законодательства РФ) Lex russica № 8 (129), 2017

³ Исмаилов Б.И. Институционализация национальных систем противодействия коррупции. Академия Генеральной прокуратуры Республики Узбекистан, ЦПКЮ. 2019. «Комрон Пресс» с.324

⁴ <http://base.garant.ru/12164243/> Дата обращения: 18.03.2023 г.

⁵ Артемов В.Ю. Сравнительно-правовой анализ имплементации Конвенции ОЭСР по борьбе с подкупом иностранных должностных лиц при осуществлении международных коммерческих сделок. Евразийская адвокатура. 4(11) 2014 с.57-62

⁶ <https://lex.uz/docs/3088013> Дата обращения: 23.02.2024 г.

for its implementation - Resolution of the President of the Republic of Uzbekistan dated February 2, 2017 No. PP-2752 "On measures to implement the provisions of the Law of the Republic of Uzbekistan "On combating corruption"¹, Decree of the President of the Republic of Uzbekistan dated May 27, 2019 No. UP-5729 "On measures to further improve the anti-corruption system in the Republic of Uzbekistan"².

However, even after this, legislative reforms have hardly affected the issues of criminalization of corruption. To date, no real measures have been taken to implement provisions on criminalization of corruption in accordance with international standards in national criminal legislation.

In this regard, in order to prevent such omissions in the future, agreeing with the opinion of some scientists³, We consider it necessary to supplement the Law of the Republic of Uzbekistan "On International Treaties of the Republic of Uzbekistan" with provisions providing for a mandatory procedure for the simultaneous implementation of the relevant provisions in the Criminal Code upon ratification of a new international treaty containing norms of a criminal law nature.

Given the significant amount of gaps and inconsistencies in national legislation, it seems appropriate to consider the issue of developing a draft Resolution of the President of the Republic of Uzbekistan "On additional measures to implement the UN Convention against Corruption", which would provide for the implementation of a set of relevant measures.

ТИЛЛАБАЕВ МИРЗАТИЛЛО АЛИШЕРОВИЧ

Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон
Республикаси Миллий маркази
директорининг биринчи ўринбосари,
ю.ф.д., профессор

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИДА ИНСОН ҲУҚУҚЛАРИ СОҲАСИДАГИ МИЛЛИЙ ТАЪЛИМ ДАСТУРИ БАЖАРИЛИШИ НАТИЖАЛАРИ

Инсон ҳуқуқлари таълими бугун бутун жаҳонда долзарб аҳамият касб этапти. Бирлашган Миллатлар Ташкилоти томонидан қабул қилинган **"Инсон ҳуқуқлари соҳасида таълим бўйича Жаҳон дастури"** – ушбу соҳада ҳамкорликда иш олиб бориш ва ягона стандартларни ривожлантириш бўйича халқаро асос ҳисобланади.

2011 йилнинг 19 декабрида БМТнинг Инсон ҳуқуқлари соҳасида таълим ва тарбия тўғрисидаги Декларацияси БМТга аъзо давлатларга "инсон ҳуқуқлари соҳасидаги таълим ва тарбияни таъминлаш ва

¹ <https://lex.uz/ru/docs/3105127> Дата обращения: 23.02.2024 г.

² <https://lex.uz/ru/docs/4355399> Дата обращения: 23.02.2024 г.

³ См. напр. Князькина А.К., Международный договор как основание криминализации деяний, Lex Russica, заочный круглый стол «Новый Уголовный кодекс России: концептуальные основы и теоретическая модель» № 9 (Том CVI), 2015. С. 78

рағбатлантириш” бўйича масъулиятни юклайди. Ҳозирга қадар 60 га яқин давлат, шу жумладан Финляндия, Германия, Корея Республикаси, Туркия, Озарбайжон Декларацияда назарда тутилган тавсиялар бўйича дастурларни қабул қилган.

Инсон ҳуқуқлари маданиятини шакллантириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Қонунчилик палатаси Кенгаши ва Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенати Кенгаши томонидан 2019 йил 15 июлда БМТнинг Инсон ҳуқуқлари соҳасида таълим тўғрисидаги декларацияси қоидаларини амалга ошириш бўйича Миллий ҳаракатлар дастури ва унинг ижроси юзасидан “Йўл харитаси” қабул қилинган эди.

2020–2024 йилларда инсон ҳуқуқлари соҳасидаги Жаҳон таълим дастурининг тўртинчи босқичи амалга оширилмоқда. Ушбу босқич ёшларни тенглик, инсон ҳуқуқларига амал қилиш ва камситмаслик руҳида тарбиялаш ҳамда инклюзив, тинч ва осойишта жамиятни яратишга имкон берувчи таълим беришга қаратилгандир.

2022 йилнинг 5–6 декабрь кунлари Самарқанд шаҳрида Ўзбекистон Президентининг БМТ Бош Ассамблеяси 76-сессияси ва Инсон ҳуқуқлари бўйича кенгашининг 46-сессиясида илгари сурган ташаббусларини амалга ошириш, инсон ҳуқуқлари бўйича таълимни ривожлантириш масалаларини муҳокама қилиш мақсадида **“Инсон ҳуқуқлари соҳасида таълим” Глобал форуми** ташкил этилди. Глобал форумда 120 дан ортиқ халқаро экспертлар ва 2000 дан ортиқ миллий ташкилотлар вакиллари иштирок этди. Шунингдек, жаҳоннинг турли университетларининг етакчи профессор-ўқитувчилари томонидан мамлакатнинг барча ҳудудларидаги олий таълим муассасалари педагоглари, талабалари, давлат органлари ходимлари, нодавлат нотижорат ташкилотлари вакиллари, жами 7000 дан ортиқ тингловчилар учун “инсон ҳуқуқлари бўйича маҳорат дарслари” ташкил қилинди. Глобал форумнинг Якуний ҳужжати – Марказий Осиёда Инсон ҳуқуқлари соҳасида таълимни ривожлантириш бўйича Самарқанд ҳаракатлар режаси қабул қилинди.

Дунё тажрибасидан андоза олган ҳолда, шунингдек, инсон ҳуқуқлари соҳасида амалга оширилаётган ишларни янада жаддаллаштириш мақсадида 2023 йил 7 февралда Ўзбекистон Республикаси Президентининг **“Ўзбекистон Республикасида Инсон ҳуқуқлари соҳасидаги Миллий таълим дастурини тасдиқлаш тўғрисида”**ги қарори имзоланди.

Ўзбекистон Республикасида Инсон ҳуқуқлари соҳасидаги Миллий таълим дастури ахборот бериш, маърифат ва ўқитиш тизимини босқичма-босқич кенгайтириш ва такомиллаштириш, кадрлар тайёрлаш тизимини миллий қонунчилик ва халқаро стандартлар талаблари асосида янги босқичга олиб чиқиш бўйича изчил олиб борилаётган давлат сиёсатини амалга оширишнинг асосий вазифалари ва йўналишларини белгилаб

беради. Шу билан бирга, Дастур давлат органлари, нодавлат ташкилотлар ва фуқаролик жамияти институтларининг биргаликда олиб борадиган ишларини яхлит тизимга солади.

Биринчидан, бу Дастур “Инсон ҳуқуқлари соҳасида таълим бўйича Жаҳон дастури” нинг тўртинчи босқичи талабларини миллий ҳуқуқий муҳитимизда амалга оширишга қаратилган. Яъни жаҳон тажрибаси ва миллий амалиётни уйғунлаштирган ҳолда ишлаб чиқилгани билан аҳамиятлидир.

Иккинчидан, Дастурда етти устувор йўналиш белгилаб берилган. Жумладан:

- ёшлар ўртасида инсон ҳуқуқлари бўйича хабардорликни ошириш, таълим тизимида мақсадли курслар жорий этиш;
- давлат органлари ходимларининг инсон ҳуқуқлари ва гендер тенглик соҳасида билим-кўникмасини кучайтириш;
- педагог кадрлар тайёрлаш тизимини такомиллаштириш, илмий тадқиқотлар миқёси ва сифати бўйича имкониятларни кенгайтириш;
- ижтимоий ҳимояга муҳтож қатламлар – ногиронлиги бўлган шахслар, хотин-қизлар, болалар, меҳнат мигрантлари учун ҳуқуқий маслаҳатлар ва маърифий ишлар қамровини ошириш;
- фуқаролик жамияти институтлари билан ҳамкорликни мустаҳкамлаш, нодавлат секторни кенг жалб қилиш;
- замонавий технологиялар, бадий асарлар, ОАВ орқали ҳуқуқий тарбияни кучайтириш;
- халқаро ҳамкорликни ривожлантириш, БМТ, ЕХХТ, Европа Кенгаши, ЮНИСЕФ каби ташкилотлар билан қўшма лойиҳаларни йўлга қўйиш.

Учинчидан, ушбу “Йўл харитаси” асосида ҳар бир йўналиш бўйича парламент, ҳукумат ва маҳаллий ҳокимликлар ҳамда фуқаролик жамияти институтлари билан ҳамкорлик йўлга қўйилди. Махсус комиссиялар ва ишчи гуруҳлар ташкил қилинди. Шу боис Дастур бажарилишининг ҳар бир босқичи мониторинг қилиб борилаётганда.

Бугунги кунга қадар Инсон ҳуқуқлари соҳасидаги Миллий таълим дастурини амалга ошириш бўйича “Йўл харитаси”нинг 30 бандидан 17 та банди (56,67%) бўйича ишлар тўлиқ бажарилган, 1 та банд (3.33%) тўлиқ бажарилмаган, 12 та бандни (40%) амалга ошириш бўйича доимий ишлар давом этмоқда.

Ёшларнинг инсон ҳуқуқлари ва эркинликлари соҳасидаги хабардорлигини ошириш мақсадида 2023 йил 20–28 февраль кунлари “Инсон ҳуқуқлари ҳафталиги” ўтказилиб, Олий Мажлис Қонунчилик палатаси ва бир нечта вилоятларда халқаро конференция ва давра суҳбатлари ташкил этилди. Маҳаллаларда “Инсон ҳуқуқлари – олий қадрият” мавзусида турли учрашувлар ўтказилди. Ёшлар орасида “Инсон ҳуқуқлари олий қадрият хештеги” ва “Инсон ҳуқуқлари билимдони” викторинаси бўлиб ўтди. 2023 йил 15 август куни “Инсон ҳуқуқлари

келажак авлодлар учун” мавзусида *ёзги мактаб* ўтказилиб, унда парламент вакиллари, давлат идоралари ходимлари, талаба-ёшлар иштирок этишди. Миллий марказ ва Ёшлар ишлари агентлиги “Ёшларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари ҳақида” мавзусида тадқиқот ўтказиб, ёшлар орасида ҳуқуқий билимлар етарлича шаклланмаганини аниқлади. Шу билан бирга, ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари, олий таълим муассасалари, нодавлат нотижорат ташкилотлар ва бошқа идоралар ҳам самарали тарғибот ишларини олиб борди.

Олий таълим, фан ва инновациялар вазирлиги 6 та ОТМда “Инсон ҳуқуқлари”, “Аёллар ҳуқуқлари”, “Бола ҳуқуқлари” бўйича махсус курслар очди, шунингдек, 14 та ҳудуддаги 114 та олий таълим муассасаси ва 330 та профессионал таълим ташкилотига мазкур курслар жорий этилди. Шунингдек, 2023/2024-ўқув йилдан бошлаб 11 та тиббиёт олий таълим муассасасида “Инсон ҳуқуқлари” бўйича 60 соатлик (30 соат аудитор, 30 соат мустақил таълим) махсус модул жорий этилди.

Инсон ҳуқуқлари бўйича Миллий марказ ташаббуси билан Олий таълим, фан ва инновациялар вазирлиги, Мактабгача ва мактаб таълими вазирлиги, Ёшлар ишлари агентлиги, Ёшлар иттифоқи ҳамкорликда 2023-2024 йиллар мобайнида 2 маротаба “Инсон ҳуқуқлари ва эркинликлари соҳасида таълим ва инновациялар” миллий танлови ўтказилди. Жами иштирокчилар сони 2023 йилда – 81 нафарни, 2024 йилда эса 819 нафарни ташкил этди. Танлов ғолиблари 2023 ва 2024 йилнинг декабрь ойларида тақдирланди.

Давлат органлари ходимларининг инсон ҳуқуқлари ва гендер тенглик соҳасидаги билим ва кўникмаларини ошириш доирасида Инсон ҳуқуқлари бўйича Миллий марказ, Судьялар олий мактаби, Ҳуқуқни муҳофаза қилиш академияси ва Олий суд ҳамкорлигида “Одил судловни амалга оширишда инсон ҳуқуқларини таъминлаш” мавзусида 4 ҳафталик “Ёзги мактаб” ўтказилди.

Ўзбекистон Миллий кутубхонаси ва 14 та вилоятлар ахборот-кутубхона марказларида “Конституция ва инсон ҳуқуқлари” бурчаги ташкил қилиниб, уларга Инсон ҳуқуқлари бўйича Миллий марказ томонидан 1 600 нусха ҳуқуқий адабиётлар тақдим этилди.

2023-2024 йилларда Инсон ҳуқуқлари бўйича Миллий марказ 10 та янги тўпламни (айниқса, аёллар, болалар ҳуқуқлари, суд-ҳуқуқ соҳасига оид халқаро шартномалар) нашр этди. Бундан ташқари, Адлия вазирлиги қошидаги “Адолат” маркази томонидан “Аёлларга ҳуқуқий мадад”, “Ҳаётинг муҳим масалалар бўйича ҳуқуқий қўлланма” ва “Ҳар кунлик ҳуқуқ” номли нашрлар эълон қилинди. 2024 йилда эса 45 та халқаро ҳужжат расмий таржима қилиниб, 4 та йирик тўплам шаклида чоп этилди.

2023 йилда Давлат бошқаруви академияси ва Инсон ҳуқуқлари бўйича Миллий марказ ҳамкорлигида “Инсон ҳуқуқлари ва гендер тенглиги” номли махсус курс ишлаб чиқилиб, раҳбар кадрлар ва барча

даражадаги давлат хизматчилари ўқув жараёнига жорий этилди. 2023–2024 йилларда академия ҳамда унинг ҳудудий филиалларида 4 550 нафар раҳбар кадрлар (ўрта-қуйи бўғин) бир ҳафталик курсларда қатнашди. Шунингдек, “Раҳбар аёллар мактаби” махсус курсида 45 нафар хотин-қизлар ўқитилди, Германия билан ҳамкорликда “Ҳокимликка тайёрлаш мактаби”да 56 нафар миллий кадрлар малакасини оширди.

2023–2024 йиллар давомида “Инсон ҳуқуқларига риоя этиш ва уни ҳимоя қилишнинг халқаро стандартлари: амалиёт ва ҳисобот” мавзусида онлайн-офлайн курслар ташкил этилди. 40 дан ортиқ идоралар ва ташкилотлар вакиллари миллий ҳисоботлар тайёрлаш, халқаро тавсияларни амалиётга жорий этиш бўйича кўникма ҳосил қилишди.

2023 йилда 10 та, 2024 йилда 11 та ҳудудда ИИБ, прокуратура ҳамда жазони ижро этиш муассасалари учун “Қийноққа солишга қарши курашиш: халқаро амалиёт ва миллий тажриба” мавзусида курслар ўтказилиб, 1 285 нафар ходим қамраб олинди.

Мактабгача ва мактаб таълими вазирлиги томонидан 2023 йил 10 июндан 10 сентябргача педагог кадрларни тайёрлаш ва қайта тайёрлаш тизимида “Инсон ҳуқуқлари”, “Аёллар ҳуқуқлари”, “Бола ҳуқуқлари”, “Ногиронлиги бўлган шахслар ҳуқуқлари” курслари бўйича таълим ташкил этилиши ўрганилди. Олий таълим, фан ва инновациялар вазирлиги томонидан шакллантирилган ишчи гуруҳ мазкур соҳадаги дарсликлар, ўқув дастурлари ҳолатини танқидий кўриб чиқиб, тегишли таклифлар ишлаб чиқди. Натижада янгиланган модуллар амалиётга жорий этилди.

“Инсон ҳуқуқлари” ихтисослиги бўйича олий таълимдан кейинги таълимни такомиллаштириш мақсадида 2023/2024 ўқув йили учун давлат бюджетидан жами 3 та таянч докторантура қабул квотаси ажратилди. “12.00.13 – Инсон ҳуқуқлари (юридик фанлар, социология фанлари)” ихтисослиги бўйича 2021–2024 йилларда 14 нафар докторант ва 34 нафар мустақил изланувчи илмий тадқиқот олиб борди, 2023–2024 йилларда эса 5 нафар докторант ва 14 нафар мустақил изланувчи қабул қилинди. Ушбу ихтисослик бўйича 1 та докторлик (DSc) ҳамда 3 та PhD диссертацияси ҳимоя қилинди.

Аҳолининг ижтимоий ҳимояга муҳтож қатламларининг инсон ҳуқуқлари соҳасида хабардорлигини ошириш муҳима аҳамиятга эга. Камбағалликни қисқартириш ва бандлик вазирлиги томонидан барча вилоятлар ва Қорақалпоғистонда ногиронлиги бўлган шахсларнинг ҳуқуқларига бағишланган 143 маротаба семинар-тренинг ўтказилди. Бу жараёнда янги таҳрирдаги Меҳнат кодекси нормалари, ногиронлиги бўлган шахсларнинг меҳнат ҳуқуқлари бўйича 30 маротаба ОАВ орқали тарғибот олиб борилди, 2899 та семинарда 69 087 нафар иштирокчи қамраб олинди. 2023–2024 йилларда БМТ Ногиронлар ҳуқуқлари

тўғрисидаги конвенцияси бажарилиши устидан 3 та жамоатчилик мониторинги ҳамда 10 та турли тадбирлар ташкил этилди.

Миллий таълим дастури ижроси доирасида 2023 йилда 7 та семинар тренинг, 1 та ўқув курси ва 1 та давра суҳбати ташкил этилган. Тадбирларда 30 дан ортиқ нодавлат нотижорат ташкилотлардан 310 нафар ҳамда 15 дан ортиқ давлат органларидан 90 нафар вакиллар иштирок этди. 2024 йилда 9 та семинар ва 2 та давра суҳбатлари ташкил этилди. Мазкур тадбирларда 40 дан ортиқ нодавлат нотижорат ташкилотлардан 360 нафар ҳамда 20 дан ортиқ давлат органларидан 105 нафар вакиллар иштирок этди.

Инсон ҳуқуқлари бўйича Миллий марказ ҳамда Оила ва хотин-қизлар кўмитаси (ҳозирда Ижтимоий ҳимоя миллий агентлиги) билан ҳамкорликда “Аёллар ҳуқуқлари” ўқув курслари ташкил этилди. 2023–2024 йилларда жами 2 маротаба ўтказилган ушбу курсда 93 нафар тингловчи аёллар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш бўйича халқаро ва миллий механизмлар ҳақида билимларини мустаҳкамлади.

Миллий марказ ЮНИСЕФ, Тошкент давлат юридик университети, Жамоат хавфсизлиги университети ҳамда Адлия вазирлиги билан биргаликда бола ҳуқуқлари бўйича 2023 йилда 4 та, 2024 йилда 5 та тадбир ўтказди. Шунингдек, Бола ҳуқуқлари тўғрисидаги конвенция қабул қилинганининг 35 йиллиги муносабати билан бир қатор махсус чора-тадбирлар амалга оширилди. ИИВ билан ҳамкорликда инспектор-психологларга болалар ҳуқуқлари бўйича семинар-тренинглар ўтказилиб, 1900 нафардан ортиқ ходим қамраб олинди.

Инсон ҳуқуқлари бўйича Миллий марказ, ИИВ ва Камбағалликни қисқартириш ва бандлик вазирлиги ўртасида “Мигрантлар ҳуқуқлари: халқаро стандартлар ва миллий қонунчилик” мавзусида махсус ўқув курслари ташкил қилинди. 2023 йилда Тошкент шаҳри ва Наманган вилоятида 3 маротаба семинар ўтказилиб, Ташқи меҳнат миграцияси агентлиги ва ҳуқуқни муҳофаза қилиш идораларининг 202 нафар ходими иштирок этди.

Фуқаролик жамияти институтлари билан биргаликда республика бўйлаб 2023–2024 йиллар давомида “Инсон ҳуқуқлари”, “Аёллар ҳуқуқлари” ва “Бола ҳуқуқлари” мавзуларида 187 та тадбир ўтказилди. Шунингдек, муқобил маърузалар тайёрлаш бўйича учта семинар-тренинг ташкил этилди. Тадбирлар давомида ногиронлиги бўлган шахслар, ёшлар ва аёллар ҳуқуқлари, халқаро талаблар ва нодавлат секторининг ўрни кенг муҳокама қилинди.

“Бизнес ва инсон ҳуқуқлари” бўйича ўқув курслари Савдо-саноат палатаси ҳамда бошқа ташкилотлар томонидан Андижон, Бухоро, Қашқадарё, Навоий, Сурхондарё, Жиззах, Самарқанд вилоятларида онлайн ва офлайн тарзда ўтказилиб, 12 695 нафар тадбиркор ва фермер қамраб олинди. Бундан ташқари, “Фермер минбари” телеграм гуруҳи орқали ҳар

куни “Бизнес ва инсон ҳуқуқлари” бўйича янги қонун ҳужжатлари тушунтириб борилмоқда. 2024 йилда ушбу мавзу бўйича 60 дан ортиқ семинар ва давра суҳбатлари ўтказилди.

Касаба уюшмалари тизимида инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш бўйича Меҳнат ва ижтимоий муносабатлар академиясида 7 та таълим йўналишида “Инсон ҳуқуқлари” фанини ўқитиш йўлга қўйилди. Шунингдек, ушбу академия Инсон ҳуқуқлари бўйича Миллий марказ билан ҳамкорликда “Инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш. Мажбурий меҳнатнинг барча шаклларида ҳимоя қилишни ўрганиш” бўйича 20 соатлик махсус курс дастурини ишлаб чиқиб, 2023/2024 ўқув йилидан бошлаб амалга оширмоқда.

Инсон ҳуқуқлари бўйича Ўзбекистон Республикаси Миллий маркази томонидан мактабгача таълим муассасаларининг педагог ходимлари ҳамда тарбияланувчилари учун қуйидаги 2 та қўлланма тайёрланди: “Бола ҳуқуқларини ўргатиш” услубий қўлланма; “Бола ҳуқуқлари” кўргазмали қўлланма.

Миллий таълим дастури доирасида туркум радио-теледастурлар, кўрсатувлар ташкил этилиб, 2023–2024 йилларда оммавий ахборот воситаларида инсон ҳуқуқлари мавзусида 690 та материал эълон қилинди, 165 та радио эшиттириши, 382 та телелавҳа, 6 та видеоролик эфирга узатилди, 15 та ток-шоу ва 11 та брифинг ўтказилди.

Давлат хизматчилари ва кенг жамоатчиликка мўлжалланган инсон ҳуқуқлари таълими бўйича “Электрон платформа” (<http://ecourse.nhrc.uz>) фаоллаштирилиб, унда 5 та интерактив курс йўлга қўйилди. Ҳар бир курс якунида тест назоратидан муваффақиятли ўтган тингловчи сертификат олиши мумкин. Бу кунга қадар 90 дан ортиқ киши мазкур онлайн курсларни якунлади.

ЕХХТнинг Ўзбекистондаги лойиҳалари координатори, БМТ Инсон ҳуқуқлари бўйича Олий комиссари бошқармасининг Марказий Осиё бўйича минтақавий ваколатхонаси ва Европада Хавфсизлик ва Ҳамкорлик Ташкилоти билан ҳамкорликда 2023–2024 йилларда жами 36 та тадбир ўтказилди. Инсон ҳуқуқлари бўйича Миллий марказ ЕХХТ билан биргаликда аёллар етакчилигини рағбатлантириш, фуқаросизликка барҳам бериш, миллий озчиликлар ҳуқуқи, халқаро тавсияларни бажариш механизмлари, маҳкума аёллар билан муомала қилиш қоидалари, хотин-қизларнинг тинчлик ва хавфсизликни мустаҳкамлашдаги роли каби мавзуларда қатор семинарлар ташкил этди. Шунингдек, ЕХХТ билан ҳамкорликда “Нельсон Мандела қоидалари”, “Фавқулодда вазиятларда аёллар ва болалар ҳуқуқларини таъминлаш”, “Гендер муаммолари ва табиий офатлар оқибатларини бартараф этиш бўйича қўлланма” номли *учта ўқув қўлланма нашр этилди*. Европа Кенгашининг “Ҳуқуқшунослар учун инсон ҳуқуқлари таълими” дастури билан ҳамкорликда

2023–2024 йиллар давомида Судьялар олий мактаби ва Ҳуқуқни муҳофаза қилиш академияси томонидан 15 та семинар-тренинг ўтказилди.

Ўзбекистонда Инсон ҳуқуқлари соҳасидаги Миллий таълим дастурини амалга оширишни назорат қилиш мақсадида 2023–2024 йиллар давомида Миллий комиссиянинг 4 та, парламент даражасида эса 7 та йиғилиши бўлиб ўтди. Инсон ҳуқуқлари бўйича Миллий таълим дастурини жойларда татбиқ қилиш учун 3 та вилоят, 2 та шаҳар ва 21 та туман ҳокимларининг қарорлари қабул қилинди.

Инсон ҳуқуқлари соҳасида таълим ва тарбия жамиятда ҳуқуқий онг ва маданиятни шакллантириш учун асосий восита бўлиб, ҳар бир шахс учун ўз ҳуқуқларини таниш ва ҳимоя қилиш имконини беради. Шу боис 2023 йил 7 февралда қабул қилинган “Ўзбекистон Республикасида Инсон ҳуқуқлари соҳасидаги миллий таълим дастури” мамлакатимизда бу соҳада янги босқични бошлаб берди.

Шу билан бирга, Дастур доирасида муҳим ютуқлар ҳам назардан четда қолмайди.

Биринчидан, аҳолида инсон ҳуқуқлари ҳақидаги маълумотлар ошди, давлат органлари ходимлари, талаба-ёшлар, нодавлат ташкилотлар жараёнга кенг жалб этилди.

Иккинчидан, халқаро анжуманлар, ўқув курслари, семинарлар тарзида кўплаб амалий ишлар бажарилди.

Учинчидан, БМТ Инсон ҳуқуқлари бўйича кенгашининг 2024 йил 9 октябрдаги 57/10-сон резолюцияси билан эълон қилинган бешинчи босқични амалга ошириш учун мустаҳкам асос яратилди.

Шубҳасиз, ушбу Дастурни муваффақиятли амалга ошириш, жамиятимизда ҳар бир инсоннинг ҳуқуқ ва эркинликларига қаттиқ риоя этилишини таъминлаш орқали олдимизга қўйган олий мақсадларимизга эришамиз.

СИНДАРОВ КОМИЛ ОЙДИНОВИЧ
Юридик фанлари доктори, профессор,

ЖАКБАРОВ САРДОР
Судьялар олий кенгаши ҳузуридаги
Судьялар олий мактаби мустақил
изланувчиси

СУҒУРТАЛОВЧИЛАР РЕЙТИНГИНИ АНИҚЛАШ ВА ЮРИТИШ – СУҒУРТА ҚИЛДИРУВЧИЛАР МАНФААТЛАРИНИНГ КАФОЛАТИ СИФАТИДА

Аннотация. Ушбу мақолада суғурта ташкилотларининг суғурта қилдирувчилар олдигаги мажбуриятларини лозим даражада бажаришини таъминлаш ва суғурта қилдирувчилар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш йўналишида амалга оширилаётган ишлар,

хусусан, суғурта хизматлари кўрсатилиши сифати бўйича суғурталовчилар рейтингини аниқлаш ва юритиш тартибини жорий этишнинг афзалликлари ва уни аниқлаш мезонлари тўғрисида сўз юритилади.

Калит сўзлар: суғурта, йўл харитаси, суғурталовчилар рейтинг, тўловга қобилиятлилиқ маржаси, суғурта даъволари, суғурта мукофоти, суғурта тўлови.

Аннотация. В данной статье говорится о проводимой работе в направлении обеспечения исполнения страховыми организациями своих обязательств перед страхователями и защиты прав страхователей, в частности, о преимуществах введения порядка определения и поддержания рейтинга страховщиков по качеству оказания страховых услуг и критерии его определения.

Ключевые слова: страхование, дорожная карта, рейтинг страховщиков, маржа платежеспособности, страховые претензии, страховая премия, страховая выплата.

Маълумки, сўнгги йилларда иқтисодий ва ижтимоий соҳаларда юзага келаётган ўзгаришлар суғурта хизматларига бўлган талабни ошириб, ушбу соҳани янада самарали ва барқарор ишлашни таъминлашни тақозо этмоқда. Бунда суғурта қилдирувчилар ҳуқуқларини ишончли ҳимоя қилиш ва суғурта ташкилотларининг ўз мажбуриятларини лозим даражада бажаришини таъминлаш – соҳанинг барқарор ривожланиши ва истеъмолчилар ишончини мустаҳкамлашнинг зарурий шартларидир.

Бугунги кунда мамлакатимизда суғурта фаолиятини янада ривожлантириш, суғурта ташкилотлари фаолиятининг шаффофлигини таъминлаш ва аҳолининг уларга бўлган ишончини мустаҳкамлаш, суғурта қилдирувчиларнинг ҳуқуқларини кафолатлаш учун мавжуд қонунчилик базасини такомиллаштириш йўлида бир қатор ижобий ўзгаришлар амалга оширилмоқда.

Хусусан, суғурта бозорини янада ривожлантириш, замонавий ахборот технологияларини кенг жорий этиш орқали суғурта хизматларининг оммабоплигини ва сифатини ошириш, шунингдек, соҳани тартибга солишни янада такомиллаштириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2024 йил 1 мартдаги “Суғурта хизматлари бозорини янада ривожлантиришнинг комплекс чора-тадбирлари тўғрисида” ПҚ-108-сон қарори¹ қабул қилинди.

Эътиборли жиҳати шундаки, юқоридаги қарорда суғурта хизматлари кўрсатилиши сифати бўйича суғурталовчилар рейтингини аниқлаш ва юритиш тартибини жорий этиш ҳам назарда тутилган бўлиб, у Истиқболли лойиҳалар миллий агентлиги томонидан амалга оширилади. Мазкур қарор билан тасдиқланган “йўл харитаси”да “Суғурталовчилар рейтингини аниқлаш ва юритиш тартиби тўғрисида”ги низом лойиҳасини ишлаб чиқиш белгиланган ва унда қуйидаги мезонларни ҳисобга олиш алоҳида таъкидланади:

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2024 йил 1 мартдаги “Суғурта хизматлари бозорини янада ривожлантиришнинг комплекс чора-тадбирлари тўғрисида” ПҚ-108-сон қарори. <https://lex.uz/uz/docs/-6824178>

1. Суғурта ташкилотининг тўловга қобилиятлилик маржасининг етарлилик меъёри;

Суғурта ташкилотининг тўловга қобилиятлилик маржасининг етарлилик меъёри яъни, тўловга қобилиятлиликнинг минимал даражаси суғурта бозорининг барқарорлигини таъминлаш, мижозларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш ва суғурта ташкилотларининг ишончлилигини оширишда муҳим рол ўйнайди. Унинг аҳамиятини қуйидаги жиҳатлар орқали тушуниш мумкин.

Биринчидан, бу мижозлар манфаатларини ҳимоя қилишда намоён бўлади. Тўловга қобилиятлилик маржаси суғурта компаниясига нисбатан даъволар юзага келганда унинг шартнома бўйича олган мажбуриятларини ўз вақтида ва тўлиқ бажариш қобилиятини кўрсатади. Бу айниқса, мижозлар учун жуда муҳимдир. Сабаби улар суғурта ҳодисаси юзага келганда суғурта тўловларини ўз вақтида олиши суғурта компаниясининг молиявий барқарорлигига боғлиқ. Демак, компания тўловга қобилиятлилик маржаси меъёрига риоя қилиши, нафақат ўзининг молиявий барқарорлигини, шу билан бирга, мижозлар олдидаги масъулиятини ҳам таъминлайди.

Иккинчидан, суғурта компаниясининг молиявий барқарорлигини оширади. Ушбу меъёр суғурта компаниясига рискларни бошқариш ва молиявий турғунликни сақлашда ёрдам беради. Компания учун бу маржа минимум даражада, лекин барқарор бўлиши керак, чунки у ортиқча рискларни қоплаш учун етарли маблағни сақлашни таъминлайди.

Учинчидан, турли хил иқтисодий инқирозларга қарши иммунитетни кучайтиради.

Маълумки, бутун дунёда юзага келган ва келажакда юзага келиши мумкин бўлган иқтисодий инқирозлар нафақат суғурта компаниялари, балки бошқа катта компаниялар учун ҳам оғир молиявий қийинчиликларни келтириб чиқаради. Бундай вазиятда суғурта компанияларининг етарли тўловга қобилиятлилик маржасига эга бўлиши иқтисодий кризислар пайтида молиявий барқарорликни сақлаб қолиш имкониятини оширади. Шунингдек, бу уларнинг мижозлар олдидаги мажбуриятларини хавф остига қўймайди.

2. Умумий суғурта даъволари сонига нисбатан ўз вақтида кўриб чиқилган суғурта даъволарининг сони;

Мазкур мезоннинг ҳам аҳамияти жуда катта, сабаби у суғурта компаниясининг мижозларга хизмат кўрсатиш сифатини ва самарадорлигини яққол кўрсатиб беради. Фикримизча, у қуйидаги жиҳатлар бўйича муҳим аҳамиятга эга:

биринчи навбатда, бу мижозлар учун хавфсизлик ва ишончни таъминлашда намоён бўлади. Маълумки, ўз вақтида кўриб чиқилган суғурта даъволари мижозларга суғурта компаниясининг ўз мажбуриятларини бажаришга тайёрлигини ва уларга нисбатан

масъулиятли ёндашувини кўрсатади. Мижозлар, даъволари тез ва сифатли кўриб чиқилишини билган ҳолда, компанияга нисбатан ишонч ҳосил қиладилар. Бу суғурта компаниясининг обрўсини оширади ва мижозларнинг хизматларга бўлган ишончини мустаҳкамлайди.

Ўз вақтида кўриб чиқилган даъволар компаниянинг фаолиятидаги самарадорликни ва ташкилотнинг ички жараёнларининг яхлитлигини кўрсатади. Бу эса компания томонидан кўрсатилган хизматларнинг сифатини оширишга ёрдам беради, чунки даъво қанчалик тез кўриб чиқилса, мижозга тезроқ ёрдам кўрсатилади ва унинг эҳтиёжлари қондирилади.

Бундан ташқари, бугунги бозор иқтисодиёти шароитида мамлакатимизда фаолият олиб бораётган суғурта компаниялари ўртасида рақобат муҳитини ошириш асосий мақсадлардан бири бўлиб қолмоқда. Ушбу бозорда рақобатбардошликка эришиш учун суғурта компаниялари томонидан мижозлардан келиб тушган турли мурожаатлар ва даъволарни тез ва сифатли кўриб чиқиб ҳал қилиш муҳим аҳамиятга эгадир. Чунки мижозлар тезкор хизматни қадрлашади. Бу эса ушбу компанияни бошқа рақобатчиларига нисбатан устун қилади. Ўз навбатида, мазкур жараён суғурта компанияларининг рақобатбардошлигини оширишга хизмат қилади.

Шунингдек, суғурта компаниялари томонидан даъволарни ўз вақтида кўриб чиқилиши қонун чиқарувчи томонидан белгиланган нормативларга мос бўлиши керак. Бу суғурта компаниясининг қонунларга риоя қилишини ва унинг ижтимоий масъулиятини оширади. Шу боисдан ҳам суғурта компаниялари қонуний ва регуляцион талабларни бажарган ҳолда шаффоф фаолият юритиши учун ушбу мезонни жорий этиш жуда муҳимдир.

Умуман олганда, умумий суғурта даъволари сонига нисбатан ўз вақтида кўриб чиқилган суғурта даъволарининг сони мезонининг аҳамияти суғурта компаниясининг мижозларга бўлган масъулиятини, бозор рақобатини, хизматлар сифатини ва молиявий барқарорлигини таъминлашга хизмат қилади. Бу мезон нафақат компаниянинг обрўсини оширишга, балки умумий суғурта тизимининг ишончлилиги ва барқарорлигини таъминлашга ҳам ёрдам беради.

3. Умумий суғурта даъволари сонига нисбатан ўз вақтида тўланган суғурта товонлари сони;

Умумий суғурта даъволари сонига нисбатан ўз вақтида тўланган суғурта товонлари сони мезонининг аҳамияти суғурта компаниясининг хизмат кўрсатиш сифатини, мижозларга нисбатан масъулиятини ва бозорда ишончлилигини оширишда катта рол ўйнайди. Шунингдек, ушбу мезонни қуйидаги жиҳатлари билан алоҳида аҳамиятга эгаллигини таъкидлаш лозим.

Биринчидан, ўз вақтида тўланган суғурта товонлари суғурта компаниясининг мижозлар олдидаги масъулиятини ўз вақтида ва тўлиқ бажариш қобилиятини кўрсатади. Мижозлар суғурта компаниясидан даъво кўриб чиқилгандан сўнг, тез ва адолатли тўловларни кутадилар. Тўловлар ўз вақтида амалга оширилса, бу мижозларга ишончни оширади ва компанияга бўлган садоқатни кучайтиради.

Иккинчидан, кўрсатилаётган суғурта хизматлари сифатини ошириш ва самарадорликни таъминлашга хизмат қилади. Суғурта компаниясининг тўловларни ўз вақтида амалга оширишига қаратилган тизимлар, хизмат кўрсатиш жараёнларини оптималлаштиришга ёрдам беради. Тўловларнинг кечиктирилмаслиги учун компаниялар жараёнларни яхшилашга, зарур ресурслар ва молиявий захираларни тайёрлашга интилишади. Бу эса компаниянинг самарадорлигини оширади ва мижозларга янада яхшироқ хизмат кўрсатишга ёрдам беради.

4. Умумий суғурта қилдирувчилар сонига нисбатан Агентликка келиб тушган суғурта хизматлари истеъмолчиларининг мурожаатлари (шикоятлар) сони;

Ушбу мезоннинг аҳамияти, аввало, суғурта компаниясининг мижозларга хизмат кўрсатиш сифатини баҳолашда намоён бўлади. Агентликка келиб тушган шикоятлар сони компаниянинг мижозларга хизмат кўрсатиш сифатини тўғридан-тўғри кўрсатади. Агар суғурта компаниясига мурожаатлар (шикоятлар) сони кўп бўлса, бу унинг хизматларида муаммолар мавжудлигини англатади. Бу ўз навбатида, компаниянинг мижозларга хизмат кўрсатишдаги заиф томонларини аниқлашга ёрдам беради.

Шу билан бирга, мазкур мезонга таянган ҳолда суғурта компаниясининг мижозларга бўлган масъулиятини ҳам баҳолаш мумкин. Мурожаатлар сони, айниқса шикоятлар, компаниянинг мижозлар билан ишлашидаги масъулият даражасини кўрсатади. Мижозлар, хизматдан норози бўлиб, шикоят қилишса, бу компания ўз мажбуриятларини тўлиқ ва сифатли бажаришига шубҳа туғдириши мумкин. Шу сабабли, шикоятлар сонининг камайиши компаниянинг мижозларга масъулиятли ёндашувини таъминлашни кўрсатади.

Бундан ташқари, мурожаатларнинг сони ва турини таҳлил қилиш компанияга ўз хизматларини яхшилашда фойдали бўлиши мумкин. Масалан, агар кўп шикоятлар маълум бир хизмат тури ёки жараён билан боғлиқ бўлса, компания бу жараённи қайта кўриб чиқиши ва такомиллаштириши керак. Шикоятлар, шу билан бирга, компанияга мижозларнинг ҳақиқий эҳтиёжларини яхшироқ тушунишга ёрдам беради ва келажакда шу каби муаммоларнинг олдини олиш учун самарали чоралар кўриш имконини яратади.

Демак, умумий суғурта қилдирувчилар сонига нисбатан агентликка келиб тушган суғурта хизматлари истеъмолчиларининг мурожаатлари

(шикоятлар) сони мезони компаниянинг хизмат кўрсатиш сифатини, мижозларга бўлган масъулиятини ва компаниянинг обрўсини баҳолашда жуда муҳимдир. Шикоятлар сонининг кўпайиши ёки камайиши, компаниянинг мижозларга қандай хизмат кўрсатаётганини ва бу хизматларнинг сифатини яхшилашга қандай ёндашилаётганини кўрсатади.

5. Умумий суғурта даъволари сонига нисбатан қаноатлантирилган суғурта даъволарининг нисбати;

Мазкур мезоннинг аҳамияти ҳақида тўхталар эканмиз суғурта товонларини тўлаш бўйича амалиётга назар ташлайдиган бўлсак, ҳозирги кунда ижтимоий тармоқларда баъзи суғурта компаниялари томонидан тўланмасдан келинаётган суғурта товонлари фақат суд орқали ёки бошқа ваколатли органларнинг қонуний талабларидан сўнггина амалга оширилаётганлиги каби ҳолатларга тез-тез дуч келинмоқда¹. Ҳуқуқни қўллаш амалиётида бундай ҳолатларнинг кузатилаётганлиги ҳам суғурта ташкилотларининг рейтингини белгилашда “умумий суғурта даъволари сонига нисбатан қаноатлантирилган суғурта даъволарининг нисбати” мезонига асосланишининг белгиланаётганлиги унинг аҳамияти нечоғлик катта эканлигидан далолат беради. Қаноатлантирилган даъволар нисбати суғурта компаниясининг мижозлар олдидаги масъулиятини ва адолатли ёндашувини кўрсатади. Шунингдек, суғурта компанияси мижозларнинг ҳуқуқларини ҳурмат қилган ҳолда асосли даъволарни ўз вақтида қаноатлантириб, уларнинг эҳтиёжларини тўлиқ қондириши мижозларга ишонч бағишлайди, чунки бахтсиз ҳодиса ёки турли хил табиий офатлар натижасида зарар кўрган суғурта қилдирувчилар суғурта компаниясига катта умид боғлайди.

6. Суғурта турлари бўйича йиғилган суғурта мукофотлари ва суғурта тўловларининг нисбати;

Суғурта компанияларининг рейтингини белгилашда ва суғурта қилдирувчилар ҳуқуқларини ҳимоя қилишда ушбу мезон ҳам жуда муҳим кўрсаткичлардан биридир. Йиғилган суғурта мукофотлари ва суғурта тўловларининг ўзаро нисбати компаниянинг молиявий ҳолатини ва мижозларга бўлган мажбуриятларини бажариш қобилиятини кўрсатади. Агар тўловлар йиғилган мукофотларга нисбатан жуда паст бўлса ёки суғурта тўловларини амалга оширишда кечикиш ёки тўловларни камайтириш ҳолатлари юзага келса, бу суғурта компаниясининг мижозларга хизмат кўрсатишда қийинчиликларга дуч келаётганини ва компания ўз мажбуриятларини тўлиқ бажара олмаётганини кўрсатади.

Юқоридаги таҳлилларга асосланиб умумий хулоса қиладиган бўлсак, суғурта хизматлари кўрсатилиши сифати бўйича суғурталовчилар

¹ <https://raqobat.gov.uz/sugurta-hizmatlarida-istemolchilarning-huquqlari-himoya-qilindi/>
<https://uza.uz/oz/posts/sugurtalangan-mulki-yonib-ketgan-tadbirkorni-sugurta-tashkiloti-emas-sud-qutqardi-595999>

рейтингини аниқлаш ва юритиш тартибини жорий этишнинг бир нечта муҳим афзалликлари мавжуд. Улар қуйидагилардан иборат:

Биринчидан, суғурта компаниялари ўртасидаги рақобат муҳитини оширади. Бунинг натижасида улар ўз хизматларини яхшилашга интилишади, чунки рейтингни яхшилаш орқалигина миждозлар томонидан танлаб олиниши мумкин. Бу эса компанияларни хизмат сифатини оширишга, инновацион ечимлар ва миждозларга йўналтирилган хизматларни жорий этишга ундайди.

Иккинчидан, суғурта қилдирувчиларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш янада мустаҳкамланади. Қолаверса, улар учун шаффофик таъминланади. Суғурталовчиларнинг рейтинги орқали миждозлар ўзларига энг яхши хизматни тақдим этадиган суғурта компанияларини осонгина танлашлари мумкин. Шу билан бирга, паст рейтингга эга бўлган компаниялар ўз хизматларини яхшилашга мажбур бўлишади, бу эса миждозларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилишни таъминлайди.

Учинчидан, суғурта компанияларининг масъулиятини оширади. Рейтинг тизими суғурталовчиларга ўз миждозларига нисбатан масъулиятли ва профессионал ёндашишни рағбатлантиради. Агар компания паст рейтингга эга бўлса, бу унинг обрўсига салбий таъсир кўрсатиши мумкин, шунинг учун улар хизмат сифатини яхшилашга интилишади.

Тўртинчидан, кўрсатилаётган суғурта хизматлари сифати стандартлаштирилади. Рейтинг тизими суғурта хизматларининг маълум бир стандартга жавоб беришини таъминлайди. Бунда суғурталовчиларнинг хизматлари, шартномалар, зарарларни қоплаш ва миждозларга хизмат кўрсатиш каби кўрсаткичлар ўлчанади ва баҳоланади.

Бешинчидан, рейтинг тизими орқали олинган маълумотлар суғурта бозорининг ҳолати, тенденсиялар ва миждозларнинг талабларини таҳлил қилишга ёрдам беради. Бу ўз навбатида, суғурта компанияларига янги стратегиялар ишлаб чиқиш, хизматларини яхшилаш ва рақобатбардошлигини ошириш имконини беради.

SHAMSIDDINOVA OZODA BURIEVNA
Chief Specialist of the Department of Scientific
Research Coordination of the Supreme School
of Judges under the Supreme Judicial Council of
the Republic of Uzbekistan, Doctor of
Philosophy in Law (PhD),

SHAYZAKOV SHODIYOR IBRAGIMOVICH
Head of the Center for Coordination of
Scientific Innovative Research and Training of
Scientific Personnel, Law Enforcement
Academy of the Republic of Uzbekistan, Doctor
of Philosophy in Law (PhD), Associate
Professor

ENSURING THE RIGHTS OF PERSONS UNDER CRIMINAL PROSECUTION AND PARTICIPANTS IN CRIMINAL PROCEEDINGS

Abstract. *Ensuring the security of the rights of persons under criminal prosecution is one of the most pressing issues in modern criminal proceedings. This article presents a legal scientific analysis of the fact that an effective system of protection of all participants in the criminal process should realize human rights and legitimate interests as the highest value. Also, the article provides a comparative legal analysis of foreign practices on ensuring the safety of participants in criminal proceedings.*

Key words: *criminal prosecution, criminal process, witness, court, trial, security, law, participants, international norms.*

By analyzing the legislation of some CIS countries and states that are part of the Anglo-Saxon and Roman-Germanic legal systems, we can analyze the gaps in our national criminal procedural legislation and the specifics and some differences between institutions by studying the legislation of foreign countries related to ensuring the rights of persons under criminal prosecution.

Rights of persons under criminal prosecution ensuring the security of the criminal justice system is one of the most pressing issues in modern criminal proceedings.

Russian lawyer Y.V.Paukova said that protecting the participants of criminal proceedings from various criminal threats has become one of the global problems today, because according to world statistics, every fourth witness refuses to testify in court¹.

It should be noted that this particular issue is the most important not only at the preliminary investigation stage, but also at the trial stage of the criminal process. At the same time, it is impossible to effectively develop a modern state

¹ Паукова Ю.В. Законодательство в сфере государственной защиты потерпевших, свидетелей и иных участников уголовного судопроизводства // Вестник российской правовой академии. 2005. № 4. С. 66.

without taking into account global trends, accumulated experience, and respect for universally recognized human rights and freedoms.

The first international legal document related to ensuring the safety of participants in criminal proceedings is the UN Caracas Declaration of December 15, 1980, adopted within the framework of the VI UN Congress¹. This document put forward the ideological principles of the need for states members of the world community to form a mechanism that guarantees the equality of all before the law without any discrimination, the effectiveness of the exercise of the right of defense of the accused, the speedy and fair implementation of justice, and the right to security of everyone. In addition, it urged all participating states to reflect these ideas in their national legal systems. Based on the ideas expressed in the generally recognized norms of international law, the Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment was adopted on December 10, 1984². In this document, the participating states are called to take necessary measures³ against intimidation, coercion and harassment of the participants of the court proceedings and to strengthen international cooperation in this regard, with particular attention to the adoption and implementation of programs related to ensuring the safety of the participants of the court proceedings and, in necessary cases, their family members, close relatives and persons close to them (Article 24).

Similar provisions were adopted in the UN Convention against Corruption, adopted in New York on October 31, 2003⁴. Article 32 of this Convention, entitled "Protection of victims, witnesses and experts," recommends that each State Party take appropriate measures in accordance with its domestic legal system and within its capabilities.

It should be noted that the additional protocols establishing mechanisms to ensure the appropriate legal status of migrants and victims of trafficking do not contain such provisions. However,⁵ Article 6, paragraph 3 of the Convention recommends that each State take measures to ensure the safety of migrants and victims of trafficking, namely, to recognize as aggravating circumstances in its

¹ Утверждена Резолюцией 35/171, принятой на 96-ом пленарном заседании Генеральной Ассамблеи ООН // Сборник стандартов и норм организации объединенных наций в области предупреждения преступности и уголовного правосудия. Нью-Йорк, 1992. С. 15-16.

² Ўзбекистон Республикаси мазкур Конвенцияга Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг 1995 йил 31 августдаги 130-I-сонли «1984 йил 10 декабрдаги Қийноқларга солишга ва муомалада бўлиш ва жазолашнинг бошқа шафқатсиз, ғайриинсоний ёки қадр-қимматни таҳқирловчи турларига қарши конвенцияга қўшилиш ҳақида»ги қарорига мувофиқ қўшилган.

³ Конвенция Организации Объединенных Наций против транснациональной организованной преступности. <https://lex.uz/docs/1304112>

⁴ Конвенция против транснациональной организованной преступности (Заключена в г. Нью-Йорке 15 ноября 2000 г.)

⁵ Protocol against the illegal importation of migrants by land, sea and air, complementary to the United National Convention against transnational organized crime. Adopted resolution 55/25 of the General Assembly in November 2000.

national legislation crimes committed intentionally or with the intention of obtaining material or other benefits.

An effective system of protection of all participants in the criminal process not only ensures the realization of human rights and legitimate interests as the highest value, but also serves the implementation of the main tasks of justice. The creation of a comprehensive system of institutions and mechanisms guaranteeing state protection of this category of persons is one of the achievements of the legislation of many developed countries. Developed countries have been supporting these protective measures in their legal systems for several decades.

It should be noted that international norms shape the legal systems of a particular state, the characteristic features, characteristics, areas, functions, principles and legal institutions of law. Today, the Anglo-Saxon and Roman-Germanic legal systems, which are among the modern legal systems, are part of the legal systems of many states. For example, while deduction (reliance on general specific conclusions) dominates in the Roman-Germanic legal system, in the Anglo-Saxon legal system the consideration of the case on its merits is mainly carried out by representatives of the public under the guidance of a professional judge¹. Also, among the sources of Anglo-Saxon law, judicial precedent prevails, and the content of the law is complex and casuistic.

According to Russian lawyer S.L. Budylin, the rules for assessing evidence in Anglo-Saxon and Roman-Germanic jurisdictions differ significantly. The Anglo-Saxons establish objective standards of proof based on the nature of the case. In countries that are part of the Roman-Germanic legal system, the assessment is based on whether the fact corresponds to the truth or not. Also, in this system, a verdict is made based on the judge's "inner confidence", that is, subjective principles play a large role. In this regard, the Roman-Germanic legal system has a significant advantage over other legal systems in determining the truth².

The US legal system is also based on the principles of British common law. For example, US judges, based on information received about the characteristics of organized criminal groups (persons capable of exerting pressure) (information is provided about the sign language used by criminal groups during the trial, the color of clothing, and behavior), decide on the application of protective measures to other persons participating in the trial³. At the same time, according to the law of the US state of Rhode Island, cases related to ensuring the safety of participants in the process may be considered in the first place at the

¹ Б.Мўминов. Англо-саксон ҳуқуқ тизимида суд назорати. <https://sud.uz/anglo-sakson-huquq-tizimida-sud-nazorati/>.

² Будылин С.Л. Внутреннее убеждение или баланс вероятностей? Стандарты доказывания в России и за рубежом // Вестник ВАС РФ. 2014. № 3. С. 25-57.

³ Зайцев О.А. Механизмы обеспечения безопасности свидетелей в Соединенных Штатах Америки // Международное уголовное право и международная юстиция. 2012. № 2. С. 21-23

request of the prosecutor¹. US legislation (Witness Safety Enhancement Act, 1984), like our national criminal procedural legislation, provides for the application of protective measures not only to witnesses and victims, but also establishes the possibility of applying such protective measures to the defendant. However, the state sets certain requirements for the application of protective measures. For example, it is stipulated that a person subject to a state protection measure is required to provide information about the activities of terrorist organizations, organized crime groups, and criminal gangs, even if he or she directly participated in the commission of a crime. However, the evidence provided will be carefully examined. Depending on the level of risk, security measures may be applied to a person (family members, close relatives, and close friends) for a long period of time. In such situations, the following security measures may be applied to persons participating under a pseudonym: non-disclosure of personal information, changing their appearance, changing their address, changing their identification documents, providing them with financial resources, taking measures to exclude surveillance on networks, and so on.

If, during the course of the trial, a request is made by the defense attorney to meet with a witness, and the court finds it necessary to question the persons under protection, the questioning will normally be conducted in the courtroom, and the witness's address will be kept secret from the defense attorney.

Some states (for example, Illinois, California, New York) have adopted their own witness protection programs. These programs provide a much broader list of individuals who are eligible for protection in criminal proceedings. Therefore, this list also includes minors, women, pensioners, the disabled, victims of sexual violence, and police officers².

Criminal liability for disclosing information about victims and witnesses has also been expanded (fines or imprisonment). The mechanism for paying compensation to crime victims has also been improved.

A similar program has been introduced in Canadian law (Witness Protection Program 1996). Each province has a coordinator who is responsible for enrolling witnesses in the program and overseeing its implementation³.

In this regard, the UK has unique legal protections for witnesses. As a basis for the application of protective measures to the participants of the trial, it is used when there is a need to protect the interests of national security, to keep the methods of criminal investigation secret, to protect witnesses from harassment, such as intimidation, rape.

¹ Келли К.М. Запугивание потерпевших и свидетелей. Исследование проблемы и результаты // Зарубежный опыт правового регулирования по вопросам защиты участников уголовного судопроизводства и практика его применения. М., 2000. С. 238-245.

² Брусницын Л. В. Обеспечение безопасности лиц, содействующих... С. 170

³ Witness intimidation: Showdown in the stress — breakdown in the courts: Hearing before the Subcommittee on crime and criminal justice of the Committee on the judiciary, House of representatives one hundred third congress second session, August 4, 1994, Serial № 81. Wash-ington, 1994. — P. 78

If a witness fails to appear in court without a valid reason, the court must determine the validity of the reason for his absence. A valid reason is, in particular, the use of force, intimidation, death or departure abroad by the accused or persons acting in his interests against the witness. If the witness's failure to appear is directly determined by threats from the accused or his representatives, the witness may be exempted from giving evidence in court¹. Such a right can be observed not only in countries belonging to the Anglo-Saxon legal system, but also in countries belonging to the Roman-Germanic family of law. For example, similar provisions are reflected in the criminal procedural legislation of the Netherlands (Article 187 of the Dutch Criminal Procedure Code). We can see similar provisions in Article 68 of the Criminal Procedure Code of the Republic of Belarus, namely, a victim or witness whose security is ensured may be exempted from appearing in court to give evidence, in which case the judge will read out only the protocols of investigative actions conducted with the participation of persons who have been granted protection measures.

In addition, the judge may request that participants in the trial provide written information about their profile and address in connection with the application of protective measures. The judge also has the right to prohibit the publication in the media of information about persons against whom protective measures have been applied in order to prevent disclosure.

In our opinion, it is appropriate to apply the above rules to national criminal procedural legislation, for this purpose, Article 114, Part 2 of the Criminal Procedure Code *states that if there is reasonable evidence to suggest that the victim, witness, or other participants in the criminal process (family members, close relatives) are being threatened with illegal actions (life, health, property), and the state does not take necessary protective measures for them, the right of the defendant (witness, victim) not to give testimony at the preliminary investigation or trial stage or to limit or completely deprive the defendant of the right to question the witness and participate in the examination of his testimony.*

Thus, the Anglo-Saxon legal system has made it possible to identify positive means of ensuring the safety of a person participating under an alias: including determining the conditions for the expedited consideration of this category of cases by the court; providing information about a specific criminal group to judges in order to apply protective measures to a defendant who is a member of a criminal group; exemption from giving testimony in connection with the unlawful influence exerted on a witness and restrictions on the right of the defendant to ask questions to a witness were considered in detail.

The national legal system of the Republic of Uzbekistan has similarities with the Roman-Germanic family of law. In this regard, it is worth comparing the

¹ Брусницын Л.В. Обеспечение безопасности лиц, содействующих уголовному правосудию: мировой опыт и развитие российского законодательства (процессуальное исследование). — М., 2010 — 463 с.

features related to the legal regulation of the security of participants in the criminal process.

Protective measures to ensure the safety of participants in criminal proceedings can be short-term and long-term and are implemented using all methods of protection. According to the law, information about the person against whom protective measures have been taken (place of residence, place of work, public place, courtroom) is protected by the police. These actions help protect the victim, witness not only from illegal influence by the accused or those around him, but also from unforeseen circumstances.

The system of security measures that can be applied in court proceedings is not limited to the procedural means specified in Part 3 of Article 11 of the Criminal Procedure Code of the Russian Federation. The norms of the current Criminal Procedure Code of the Russian Federation regulate the non-disclosure of personal data under a pseudonym in the decision of the judge (court) on the application, change, extension or cancellation of security measures at the stages of the trial or in the content of the verdict. That is, the decision to ensure the security of a participant in the proceedings can be discussed by the court even if the criminal case is terminated. It should be emphasized that judicial activities related to ensuring the security of individuals are not limited to questioning in closed court sessions or in court sessions without disclosing factual information and in conditions that limit visual control by other participants in the proceedings.

The current Russian criminal procedural legislation provides for the application of procedural security measures both during the preliminary investigation and at the trial stage. In particular, conducting the trial in closed court; conducting the trial in conditions that exclude visual observation of the person under the pseudonym by other participants during the trial (Part 5 of Article 278 of the Criminal Procedure Code of the Russian Federation); assigning a pseudonym and removing factual information from the materials of the criminal case (reports, including the protocol of the court session) (Part 9 of Article 166 of the Criminal Procedure Code of the Russian Federation); wiretapping of telephone conversations (Part 2 of Article 186 of the Criminal Procedure Code of the Russian Federation); conducting the trial in conditions of visual identification of the interrogator (Part 8 of Article 193 of the Criminal Procedure Code of the Russian Federation); questioning in court through the video conference system (Part 1 of Article 278 of the Criminal Procedure Code of the Russian Federation); to appoint a criminal case for trial (Part 1 of Article 278 of the Criminal Procedure Code of the Russian Federation); when making a decision to terminate criminal proceedings (Part 3.1 of Article 227 of the Criminal Procedure Code of the Russian Federation).

From the point of view of ensuring the safety of persons in criminal proceedings, the criminal procedural legislation of the Republics of Armenia, Moldova, Turkmenistan, Kyrgyzstan, and Kazakhstan is of particular interest.

Since security measures in these countries are regulated by a separate chapter. This chapter establishes the grounds for applying security measures to both persons assisting in the administration of justice and other persons participating in criminal proceedings. In addition, the legislation of these countries also addresses the issue of ensuring security measures in judicial proceedings in separate articles. We present the main distinguishing features of the rules related to the application of security measures in the above-mentioned countries.

Including: consideration of the decision on the imposition of protective measures by the body conducting the criminal case without delay, but no later than 24 hours from the moment of its receipt (*Article 98 of the Criminal Procedure Code of the Republic of Armenia*); temporary vacating of the common residence or not approaching the victim's residence, regardless of the property belonging to him; forcing the victim to stay away from his place of residence, while ensuring his safety, excluding any eye contact with his children, other dependents; prohibition of any communication with the victim or his children, other dependents, including by telephone, correspondence or other means; prohibition of approaching certain places: the victim's workplace, the place of study of children, other specific places where the protected person goes; restriction of the right to unilaterally dispose of common property; to force to undergo special treatment or counseling programs, if such a need is determined by the court as a means of reducing or eliminating violence; to prohibit the possession and carrying of weapons; to wear an electronic monitoring system (*Article 215 of the Criminal Procedure Code of the Republic of Moldova*); to protect a judge, a court investigator, people's assessors, a prosecutor, an investigator, an inquiry officer, a defense attorney, an expert, a specialist, a court clerk, a bailiff, as well as their family members and close relatives (*Article 95 of the Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan*); questioning the victim's child in the presence of a psychologist or teacher and recording it on audio and video recordings for subsequent use in court proceedings; on removing the accused from the courtroom during questioning of the victim's child, witness; in circumstances that exclude recognition of the protected person based on voice and external data: dialect, gender, nationality, age, height, physical condition, posture, gait (*Article 78 of the Criminal Procedure Code of the Kyrgyz Republic*); conducting a trial without disclosing information about the witness; questioning a witness in court without the presence of the opposing party; reading out the contents of the witness's testimony during the trial (*Article 109 of the Criminal Procedure Code of the Republic of Turkmenistan*).

Thus, The advantage of the content of the Criminal Procedure Codes of the Republics of Armenia, Moldova, Turkmenistan, Kyrgyzstan, and Kazakhstan is that the institution of ensuring the security of participants in the criminal process is combined into an independent chapter that defines the foundations and mechanisms of ensuring security.

In many developed countries, the system of legislative measures to protect participants in criminal proceedings has been operating for many years with a tendency to expand and improve. Therefore, the mechanism for supporting and protecting such persons is sufficiently developed. It is necessary to constantly analyze foreign experience and implement it in the national legislative system. Thus, there is an opportunity to introduce effective, time-tested norms into national legislation.

САЛОМОВ БАХРОМ

Адвокат, юридик фанлар доктори,
профессор

АДВОКАТУРА ТИЗИМИДА ЮРИДИК ФАННИ ҚЎЛЛАШ АМАЛИЁТИ

Ҳар қандай давлат, у демократик ёки тоталитар ёхуд аралаш тизим асосида шаклланган бўлишидан қатъи назар, ўз бошқарув тизимидан келиб чиқадиган ҳуқуқий асосларга таяниб ўз сиёсатини амалга оширади. Ҳуқуқий асослар, яъни пойдеворнинг мустаҳкамлиги эса юридик фаннинг қай даражада ривожланганига боғлиқ. Юридик фан ривожланган давлатларда шахс, жамият ва давлат ўртасидаги муносабатларни ҳуқуқий жиҳатдан тартибга солишнинг асосий йўналишлари унинг конституциясида ўз ифодасини топади.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 53-моддасида “Давлат жамиятнинг маданий, илмий ва техникавий ривожланиши ҳақида ғамхўрлик қилади” деб белгиланганлиги барча фанлар қаторида мамлакатимизда юридик фанларни ҳам ривожлантиришга ҳуқуқий асос бўлиб хизмат қилади. Шу боис Ўзбекистонда юридик соҳада салоҳиятли илмий кадрларни етиштириш баробарида ҳуқуқустувор бўлган жамиятни яратиш долзарб масалалардан бири бўлиб қолади.

Кейинги йилларда жамиятимиз аъзолари ва чет эллик мутахассислар томонидан “демократик давлат”, “ҳуқуқий давлат”, “фуқаролик жамияти” ва шу сингари инсон ҳуқуқлари ва эркинликларининг олий даражада таъминланишини англатувчи юридик терминлар қўлланилаётганлигига гувоҳ бўлмоқдамиз. Бундай эзгу ва инсон қадриятини улуғловчи мақсадга эришиш авваламбор мамлакатимизда юридик фанларнинг ҳосиласи бўлган ҳуқуқни қўллаш амалиётига боғлиқдир.

Юридик фанларда ёритиладиган қарашлар, нуқтаи-назарлар ва ғоялар пировардида қабул қилинадиган ҳуқуқий нормаларнинг мазмун-моҳиятида акс этади. Шунингдек, амалдаги норма ижодкорлиги ва ҳуқуқни қўллаш амалиёти ўз навбатида юридик фаннинг долзарб масалаларини белгилаб, янгидан-янги илмий йўналишларга туртки беради.

Мамлакатимиз Конституциясини варақлар экансиз, унинг ҳар бир ҳуқуқий нормасида мустаҳкамланган мақсад, вазифа, бурч ва кафолатларни ҳуқуқни қўллаш амалиётисиз тасаввур қилиб бўлмаслигини англайсиз. Хусусан, Конституциямизнинг 141 ва 142-моддалари адвокатура тизимига бағишланган бўлиб, унда адвокатура институти ва адвокатлик фаолиятининг мазмун-моҳияти, мақсад ва вазифалари ҳамда кафолатларининг ҳуқуқий асослари белгилаб берилган.

Таъкидлаш жоизки, Конституциямизнинг 15-моддасига биноан “Ўзбекистон Республикаси Конституцияси мамлакатнинг бутун ҳудудида Олий юридик кучга эга, тўғридан-тўғри амал қилади ва ягона ҳуқуқий маконнинг асосини ташкил этади”. Айни чоғда жамиятдаги иқтисодий, сиёсий, ижтимоий, маданий ва ҳуқуқий муносабатларнинг барча жабҳаларини ҳуқуқий тартибга солиш учун алоҳида соҳавий қонунлар мажмуаси бўлган кодекслар ва бошқа ҳуқуқий нормалар амал қилади.

Бугунги кунда адвокатура институти иккита қонун, яъни “Адвокатура тўғрисида”ги ва “Адвокатлик фаолиятининг кафолатлари ва адвокатларнинг ижтимоий ҳимояси тўғрисида”ги қонунлар ҳамда ундан келиб чиқиб қабул қилинган ўнлаб норматив ҳужжатлар билан тартибга солиниб келинмоқда.

Адвокатура фуқаролик жамиятининг асосий ва муҳим институтларидан бири бўлиб, унинг зиммасига юридик ва жисмоний шахсларга малакали юридик ёрдам кўрсатиш билан боғлиқ конституциявий вазифа юклатилган. Шу боис ҳам республикаимиз мустақил тараққиётининг дастлабки йиллариданоқ суд-ҳуқуқ тизимининг ажралмас бўғини ҳисобланувчи адвокатура институтини ислоҳ қилиш, демократик принципларга асосланган кучли, мустақил адвокатура тизимини барпо этишга алоҳида ва доимий эътибор қаратиб келинди.

Мамлакатимиз сиёсий ҳаётида рўй бераётган муҳим ўзгаришлар, иқтисодий, ижтимоий, сиёсий-маданий, суд-ҳуқуқ соҳасида амалга оширилаётган ислохотлар адвокатура тизимида ҳам замон билан ҳамоҳанг тарзда соҳага оид юридик фанни ривожлантиришни, қонунчилик ҳуқуқий базасини такомиллаштириб боришни тақазо этмоқда.

Адвокатлик фаолиятини тартибга солувчи қонунлар ва қонуности актларнинг амалиётда қўлланиши жараёнида пайдо бўлаётган айрим муаммолар қонун ҳужжатларидаги, хусусан “Адвокатура тўғрисида” ва “Адвокатлик фаолиятининг кафолатлари ва адвокатларнинг ижтимоий ҳимояси тўғрисида”ги қонунларда бир-бирини такрорловчи ёки декларатив характердаги нормаларнинг мавжудлиги, шунингдек тараққиётнинг ҳозирги босқичида рўй бераётган ўзгаришлар, халқаро ҳамжамият билан интеграция ва либераллашув, ижтимоий жараёнларнинг чуқурлашуви ҳам Ўзбекистонда адвокатура тизимини

ислоҳ қилиш, соҳани тартибга солувчи қонун ҳужжатларини янада такомиллаштириш заруратини келтириб чиқармоқда.

Мамлакатимиз мустақилликка эришганидан бошлаб адвокатура институтининг илмий назарий асосларини ривожлантириш борасида қатор илмий тадқиқот ишлари олиб борилди. Ушбу илмий изланишлар натижаси ўлароқ адвокатура соҳаси бўйича 2 та докторлик ва 3 та юридик фанлари бўйича фалсафа доктори диссертациялари ҳимоя қилинди. Мазкур тадқиқотларда адвокатура институтининг табиати, мазмун-моҳияти, ўзига хос жиҳатлари, соҳага оид қонунчилик ва ундаги бўшлиқлар, адвокатуранинг бошқарув органлари ва ташкилий шакллари, фаолият принциплари, ижтимоий-касбий ҳимояси ва бошқа жиҳатлари ўрганилиб, уларни такомиллаштиришга қаратилган илмий асослантирилган таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилди.

Шунингдек, тадқиқотларда адвокатура институтини такомиллаштиришнинг истиқболли йўналишлари, уларни амалга ошириш механизмлари таклиф этилиб, уларнинг айрим жиҳатларини ҳуқуқий тартибга солувчи норматив ҳужжатлар лойиҳалари ишлаб чиқилди.

Олиб борилаётган илмий изланишлар натижасида адвокатура тизимига оид қонунчилик йилдан-йилга такомиллашиб бораётганлигини юридик фанлар амалиётда қўлланишининг маҳсули сифатида кўришимиз мумкин.

Илмий адабиётлар ва умуман соҳага оид юридик фанларда адвокатура институтининг жамиятдаги ўрни, давлат билан муносабатлари, адвокатлик фаолияти ва касбининг табиати ҳамда мазмун-моҳияти ҳақида турли ёндашувлар мавжудки, уларни тўрт гуруҳга бўлиш мумкин:

Биринчи гуруҳ – бу адвокатура тижорат ташкилоти эканлиги ва унинг ҳуқуқий асослари у ёки бу давлатларнинг миллий қонунчилигида мустақамланганлиги.

Иккинчи гуруҳ – адвокатура ноҳукумат, нотижорат ташкилоти эканлиги.

Учинчи гуруҳ – Ўзбекистондаги сингари нотижорат ташкилот бўлса-да, лекин давлат (ҳукумат) ёки нодавлат мақомининг мавҳумлиги.

Бундан ташқари, **аралаш тизим** мавжуд бўлиб, бунда ҳам тижорат ва ҳам нотижорат адвокатура фаолият юритади.

Шунингдек, адвокатлар ёки давлат томонидан тузиладиган ва бошқариладиган ташкилотнинг ҳуқуқий мақоми ҳақида нафақат юридик адабиётларда, балки ҳуқуқни қўллаш амалиётида ҳам турли ёндашувлар мавжуд.

Биринчиси – бу адвокатура жамоат ташкилоти;

Иккинчиси – адвокатура ўзини-ўзи бошқарадиган ташкилот;

Учинчиси – адвокатура нодавлат ва нотижорат ташкилот;

Тўртинчиси – адвокатура нотижорат ва хусусий ташкилотлар аралашмаси (Ўзбекистон бунга мисол бўла олади).

Хорижий давлатларнинг адвокатура тизимини ўрганиш шуни кўрсатадики, у суд ҳокимияти ҳузурида ёки ижро этувчи идоралар қарамоғида ёхуд мустақил равишда ташкил этилиши мумкин. Айрим мамлакатларда эса адвокатура нафақат ҳимоя, балки, шу билан бирга давлат айбловини қўллаш функциясини ҳам бажаради (масалан, Англияда).

Юқорида баён қилинганлардан келиб чиқиб, адвокатура ва адвокатлик фаолиятининг моҳиятига доир айрим фалсафий мушоҳадаларни баён қилишни лозим топдим. Зеро у мазкур институтнинг нозик жиҳатларини очиб беришга хизмат қилади деб ўйлайман.

Ўзида демократия ва фуқаролик жамиятини барпо этишга аҳд қилган ҳар қандай давлат адвокатура институтини ташкил этишга ва ривожлантиришга мажбур.

Адвокатлик дунёда энг қадимий касблардан бири бўлиши баробарида у шарафли ва сермашаққат ҳисобланади.

Ҳар қандай мамлакатда суд тизими мустақил бўлмас экан, адвокатура институти заиф бўлиб қолаверади.

Адвокатуранинг – давлатдан, адвокатнинг миждидан том маънода мустақиллигини талаб қилиш сиёсий ғўрликдан бошқа нарса эмас.

Суд ҳокимияти мустақиллиги таъминланмаган мамлакатда адвокатлик касбига ўгай кўз билан қаралаверади.

Адвокат – ҳимоясидаги шахс содир қилган жиноят қанчалик оғир ва ижтимоий хавфли бўлмасин, унинг қилмишига мутаносиб, лекин адолатли, нисбатан енгил жазога ҳукм этилишига эришиш учун ҳаракат қилмоғи лозим.

Мижозинг, агар ишда мувафаққиятга эришсанг – дўстга, эришмасанг – душманга айланиши мумкин. Шу боис у билан “бери келу лекин нари тур” қабилида муносабат ўрнатиш зарур.

Жиноят ишлари бўйича одил судловни амалга оширишда иштирок этаётган адвокатнинг ролига ҳолисона баҳо берилиши лозим. Шунинг учун адвокат керакки, адвокат жиноятни эмас, балки жиноят содир қилган шахснинг ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилади. Шу боис адвокат билан у ҳимоя қилаётган шахснинг манфаатларини бир хил тарзда қабул қилмаслик, уларни уйғунлаштирмаслик даркор.

Умуман олганда адвокатура тизимига оид юридик фанни ривожлантиришда адвокатура назариясида ифодаланган ғоявий йўналишлар ҳамда соҳани тартибга солувчи халқаро стандартлардан келиб чиққан ҳолда миллий қонунчилик такомиллашиб бориши зарур. Бу эса ўз навбатида фан билан амалиётнинг уйғунлигини таъминлашга хизмат қилади.

МАШКУРОВ ҒАЙРАТ АБДУЖАЛИЛОВИЧ
Ўзбекистон Республикаси Судьялар олий
кенгаши ҳузуридаги Судьялар олий
мактаби мустақил изланувчиси, юридик
фанлар номзоди

ҲУҚУҚИЙ МОНИТОРИНГ ЎТКАЗИШНИНГ АЙРИМ МАСАЛАЛАРИ ХУСУСИДА

Аннотация. Ушбу мақолада ҳуқуқий мониторингни амалга ошириш жараёнида юзага келаётган муаммолар таҳлил қилинган. Жумладан, ҳуқуқий мониторингни ўтказиш тартибида уни ўтказиш принциплари белгиланмаганлиги асослантирилган. Шу билан бирга, муаллиф томонидан қонун ҳужжатлари нормалари билан янги таҳрирдаги Конституция нормалари ўртасидаги номувофиқликлар мисол сифатида келтириб ўтилиб, уларни бартараф этишга қаратилган таклифлар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: қонун ҳужжати, ҳуқуқий мониторинг, принцип, ҳуқуқ ижодкорлиги, инсон ҳуқуқлари, илмий экспертиза, имтиёзлар, ҳуқуқни қўллаш амалиёти, ҳуқуқ устуворлиги ва б.

Аннотация. В данной статье проанализированы некоторые проблемы, возникающие при проведении правового мониторинга. В частности, обосновано не закрепление основных принципов проведения правового мониторинга на законодательном уровне. Вместе с тем, автором статьи приведены примеры по несоответствию нормы актов законодательства с нормами Конституции в новой редакции и разработаны предложения по их устранению.

Ключевые слова: законодательный акт, правовой мониторинг, принцип, правотворчество, права человека, научная экспертиза, льготы, правоприменительная практика, верховенства права и др.

Annotation, This article analyzes some of the problems that arise when conducting legal monitoring. In particular, it is justified not to consolidate the basic principles of legal monitoring at the legislative level. At the same time, the author of the article provides examples of the discrepancy between the norms of legislative acts and the norms of the Constitution in the new edition and develops proposals for their elimination.

Key words: legislative act, legal monitoring, principle, lawmaking, human rights, scientific expertise, benefits, law enforcement practice, rule of law, etc.

Ҳуқуқий мониторинг ўтказишда уни принципларининг тўғри белгиланиши ва уларга риоя этилиши муҳим аҳамиятга эга ҳисобланади. Ҳуқуқий мониторинг принциплари ҳақида сўз кетганда ҳуқуқшунос О.Козловская ўзининг тадқиқотида принциплар ҳар қандай фаолиятни амалга оширишнинг фундаменти ҳисобланувчи асослар эканлигини ва бундай асосларнинг ҳуқуқий мониторинг субъектлари фаолиятини тартибга солишга бағишланган норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда йўқлиги ҳуқуқий бўшлиқ ҳисобланишини алоҳида қайд этади¹.

¹ Козловская, О.В. О необходимости законодательного закрепления принципов правового мониторинга / О.В. Козловская // Мониторинг правоприменения. - 2013. - № 2. - С. 44-48.

Бунда у ҳуқуқий мониторингни асосий принциплари сифатида қонунийлик, норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни баҳолаш мезонларини стандартлаштириш, ошкоралик, ҳуқуқий мониторинг натижаларининг ошкоралиги, комплекслик, мониторингни режа асосида амалга оширилиши, тизимлилик, узлуксизлик, объективлик, профессионализм принципларини киритиб ўтади.

Яна бир тадқиқотчи Е.М.Трехов ҳуқуқий мониторингни амалга оширишда принципларнинг муҳим аҳамиятга эгаллигини таъкидлар экан, бунда уларни икки гуруҳга: умумий ва махсус принципларга ажратишни таклиф қилади.

Умумий принципларга қонунийлик, режалилик, ошкоралик, тизимлилик, мажбурийлик кабиларни киритса, махсус принциплар сифатида суд органлари тушунтиришларининг бошқа органлар тушунтиришларига нисбатан устуворлиги, ягона ҳуқуқни қўллаш амалиётини шакллантириш зарурати, ҳуқуқ ижодкорлигини амалга оширишда ҳуқуқни шарҳлаш мониторинги натижаларини инobatга олиш мажбурийлиги принципларини келтириб ўтади¹.

Ҳуқуқий мониторинг бўйича махсус тадқиқот олиб борган миллий ҳуқуқшунос олим Р.Сайидов ўзининг тадқиқот ишида ҳуқуқий мониторинг принциплари ва уларнинг аҳамияти борасида алоҳида тўхталиб ўтмасда, диссертациянинг натижаси сифатида ишлаб чиқилган. Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ижросининг ҳуқуқий мониторингини ўтказишнинг методикасида мониторингни принципларини санаб ўтади.

Бунда ушбу олим мониторинг принциплари сифатида режалаштириш; давомийлик; мақсадлилиқ, изчиллик ва комплекслилиқ; тўлиқлик, ҳар томонламалиқ ва холислиқ; ошкоралиқ принципларини келтириб ўтади².

Бироқ, юқорида санаб ўтилган принципларнинг таърифи ва мазмунини ёритиб бермайди. Бу ўз навбатида тадқиқотчи томонидан ишлаб чиқилган методикани ҳуқуқий мониторингни амалга оширувчи субъектлар томонидан қўллашда тушунмовчиликларни келтириб чиқаради. Қолаверса, методикани ҳуқуқни қўллаш амалиёти учун амалий аҳамиятининг камайишига олиб келади.

Ўз навбатида ҳуқуқий мониторинг принципларининг турлари ва уларнинг аҳамияти борасида аввалги тадқиқотларимизда батафсил

¹ Е.М.Трехов. Вестник Поволжского института управления 2017. Том 17. №3. – С. <https://cyberleninka.ru/article/n/printsipy-monitoringa-interpretatsionnyh-aktov/viewer>

² Р.Сайидов. Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ижросининг ҳуқуқий мониторингини ўтказишнинг ташкилий-ҳуқуқий асослари. 12.00.02 – Конституциявий ҳуқуқ, маъмурий ҳуқуқ, молия ва божхона ҳуқуқи йўналиши бўйича юридик фанлар бўйича фалсафа доктори (Doctor of Philosophy) илмий даражасини олиш учун тайёрланган диссертация. – Тошкент, 2023 й. – 146 Б.

тўхталиб ўтганимиз сабабли мониторинг принципларига мазкур мақола доирасида алоҳида тўхталиб ўтирмаймиз¹.

Шубҳасиз, ҳуқуқий мониторинг ўтказишда мониторинг принциплари муҳим аҳамиятга эга бўлиб ҳисобланади. Зеро, айнан ҳуқуқий мониторинг принциплари уни амалга оширувчи субъектларга мониторинг жараёнида қандай талабларга қатъий риоя этишлари лозимлигини белгилаб беради. Шу билан бирга, ҳуқуқий мониторинг принципларига риоя этмасдан мониторинг ўтказиш келгусида уни ўтмаган деб топиш учун ҳам асос бўлиб хизмат қилиши мумкин.

Амалдаги қонунчиликда ҳуқуқий мониторинг ўтказиш принциплари белгиланмаган. Жумладан, норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ижросининг ҳуқуқий мониторингини ўтказиш тартиби тўғрисидаги низомда ҳуқуқий мониторингни бирорта ҳам принципи белгиланмаган.

Бироқ, қайд этилган низомда мониторинг принциплари билан боғлиқ айрим талаблар учрайди. Жумладан, низомнинг 27-бандида ҳуқуқий мониторинг натижалари тўғрисидаги ҳисобот оммавий ахборот воситаларида эълон қилиниши мумкинлиги белгиланган.

Ушбу талаб ўз навбатида ҳуқуқий мониторингда қўлланиладиган ошкоралик принципи мазмунига мос келсада, унинг декларатив характерга эгалиги мониторинг ўтказувчи субъектга оммавий ахборот воситаларида мониторинг натижаларини эълон қилиш мажбуриятини қатъий юкламайди.

Ҳуқуқий мониторинг принципларини миллий қонунчиликда белгилашда янги таҳрирдаги Конституцияга киритилган ўзгартиришлар муҳим аҳамиятга эгалигини таъкидлаш жоиз.

Мазкур ўзгартиришлар билан Конституцияга кўплаб янги нормалар киритилган бўлиб, ҳуқуқий мониторинг принципларини белгилашда улардан айримлари муҳим аҳамиятга эга ҳисобланади. Масалан, янги таҳрирдаги Конституциянинг 20-моддасида давлат органлари томонидан инсонга нисбатан қўлланиладиган ҳуқуқий таъсир чоралари мутаносиблик принципига асосланиши ва қонунларда назарда тутилган мақсадларга эришиш учун етарли бўлиши кераклиги ҳақидаги қоида мустаҳкамланган.

Ўз навбатида юқорида белгиланган принцип моҳиятан инсон ҳуқуқларининг ҳимоясини кучайтиришга йўналтирилган бўлиб, инсон ҳуқуқлари давлат томонидан чекланишининг асослилигини аниқловчи мезон ҳисобланади.

Шу билан бирга, Конституциянинг 20-моддасида белгиланган қоида фуқароларнинг давлат органлари билан бўлаётган муносабатларида юзага келадиган қатор муаммоларни ҳал этиб, ўз вазифаларини инсон

¹ Ғ.Машкуров Ҳуқуқий мониторингни таъминлаш механизмлари. 12.00.01 – Давлат ва ҳуқуқ назарияси ва тарихи; сиёсий ва ҳуқуқий таълимотлар тарихи йўналиши бўйича юридик фанлар номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. – 83-98 Б.

ҳуқуқларига риоя қилган ҳолда амалга ошириш имкониятини кенгайтиради¹.

Шундай экан, ҳуқуқий мониторинг ўтказиш учун масъул бўлган субъектлар фаолиятида мониторинг ўтказишда Конституциянинг 20-моддасида белгиланган “мутаносиблик” принципига қатъий амал қилишлари лозим.

Юқоридагилардан келиб чиқиб, шунингдек янги таҳрирдаги Конституция билан киритилган нормаларнинг миллий қонунчилик ҳужжатлари билан ўзаро уйғунлигини таъминлаш мақсадида норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ижросининг ҳуқуқий мониторингини ўтказиш тартиби тўғрисидаги низомни ҳуқуқий мониторинг ўтказиш принциплари билан тўлдириш, унда “мутаносиблик” принципини ҳам акс эттириш таклиф этилади.

Мамлакатимиз тарихида янги таҳрирда Ўзбекистон Республикаси Конституциянинг қабул қилиниши муҳим сиёсий ва ҳуқуқий воқелик бўлди.

Бу биринчи навбатда давлат органлари олдига энг аввало, янги таҳрирдаги Конституция нормаларини ҳуқуқни қўллаш амалиётида рўёбга чиқариш вазифасини юклади.

Зеро, юқорида таъкидлаб ўтганимиздек, Конституциянинг 15-моддасида унинг аввалги таҳриридан фарқли равишда Ўзбекистон Республикаси Конституцияси мамлакатнинг бутун ҳудудида олий юридик кучга эгаллиги, тўғридан-тўғри амал қилиши ҳақидаги қоида мустаҳкамланди.

Қолаверса, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 8 майдаги “Янги таҳрирдаги Ўзбекистон Республикаси Конституциясини амалга ошириш бўйича биринчи навбатдаги чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-67-сон Фармони билан Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Қонунчилик ва ҳуқуқий сиёсат институтига давлат органлари фаолиятида янги таҳрирдаги Конституция нормаларининг тўғридан-тўғри қўлланиши ҳолатини мониторинг қилиб бориш вазифаси юклатилди.

Бироқ, янги таҳрирдаги Конституция нормаларини ҳуқуқни қўллаш амалиётида қўлланишини мониторинг қилиш қандай тартибда амалга оширилиши, бунда ҳуқуқни қўллаш амалиётида, айниқса, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар фаолиятида Конституция нормалари тўғри-тўғри қўлланилаётганлигини қандай мезонлар асосида аниқланиши масаласи назария ва амалиётнинг долзарб муаммоларидан бири бўлиб қолмоқда.

¹ Янгиланаётган Конституция 100 саволга 100 жавоб. Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Қонунчилик ва ҳуқуқий сиёсат институти. – Тошкент: “Адолат” миллий ҳуқуқий ахборот маркази. 2023 йил. – 32 Б.

Шу ўринда таъкидлаш жоизки, ҳуқуқ ижодкорлиги жараёнида норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар лойиҳаларининг янги таҳрирдаги Конституцияга мувофиқлигини илмий экспертизадан ўтказишнинг механизми яратилган бўлсада, бу механизмни тўлақонли деб айта олмаймиз.

Хусусан, юқорида қайд этилган Фармон билан Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Қонунчилик ва ҳуқуқий сиёсат институтига янги таҳрирдаги Конституцияга мувофиқ ишлаб чиқилган норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар лойиҳаларини илмий экспертизадан ўтказиш вазифаси юклатилган.

Демак, янги таҳрирдаги Конституцияга мувофиқ ишлаб чиқилган норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг илмий экспертизаси билан боғлиқ масала ҳуқуқ ижодкорлиги жараёнида ўзининг ечимини топган бўлиб, экспертизанинг ушбу тури Қонунчилик ва ҳуқуқий сиёсат институти томонидан ўтказилади.

Бироқ, бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг янги таҳрирдаги Конституцияга мувофиқлигини қайси ташкилот илмий экспертизадан ўтказиши масаласи ҳуқуқ ижодкорлиги жараёнида бўшлиқ бўлиб қолмоқда.

Бу ўз навбатида ҳуқуқ ижодкорлиги жараёнида ишлаб чиқиладиган норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда янги таҳрирдаги Конституцияга зид нормаларнинг киритилишига сабаб бўлмоқда.

Масалан, Вазирлар Маҳкамасининг 2023 йил 7 июлдаги 279-сон қарори билан тасдиқланган “20 минг тадбиркор – 500 минг малакали мутахассис” дастури доирасида тадбиркорлик субъектларига солиқ ва божхона имтиёзлари ҳамда преференцияларни қўллаш тартиби тўғрисидаги низомнинг 3-бандида айрим тадбиркорлик субъектларига солиқ имтиёзларини бериш кўзда тутилган.

Унга биноан “Ижтимоий ҳимоя ягона реестри”га киритилган фуқаролар камида бир йил давомида иш билан таъминланган ва улар жами ишчилар сонининг камида 20 фоизини ташкил этган тадбиркорлик субъектлари мол-мулк ва ер солиғи бўйича солиқ имтиёзларидан фойдаланиш ҳуқуқига эга бўлиши, бунда 51 тадан 100 тагача янги иш ўринлари яратадиган тадбиркорлик субъектлари учун мол-мулк ва ер солиғининг амалдаги солиқ ставкаси 50 фоизга, 101 тадан 200 тагача янги иш ўрни яратадиганлар учун 75 фоизга камайтирилиши, 200 тадан ортиқ иш ўринлари яратадиганлар мазкур солиқларни тўлашдан озод этилиши белгиланган.

Солиқ тўлашдан озод қилишни назарда тутувчи юқоридаги қоида эса янги таҳрирдаги Конституциянинг 19-моддасида белгиланган имтиёзларнинг фақат қонунга мувофиқ белгиланиши шартлиги ҳақидаги қоидага зид бўлиб қолмоқда.

Ваҳоланки, юқоридаги ҳолатда солиқ имтиёзи қонуности ҳужжат ҳисобланган Вазирлар Маҳкамасининг 2023 йил 7 июлдаги 279-сон қарори билан эмас, балки Солиқ кодекси билан тақдим этилиши керак эди.

Ўз навбатида юқоридаги каби янги таҳрирдаги Конституция нормаларига зид бўлган мисолларни кўплаб учратишимиз мумкин.

Гувоҳ бўлганимиздек, янги таҳрирдаги Конституция қабул қилингандан сўнг ҳам ҳуқуқ ижодкорлиги амалиётида унинг нормаларига зид бўлган норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни қабул қилиш амалиёти давом этмоқда.

Бу ўз навбатида ишлаб чиқиладиган ҳар бир норматив-ҳуқуқий ҳужжатнинг янги таҳрирдаги Конституцияга мувофиқлигини илмий экспертизадан ўтказишни тақозо этмоқда.

Юқоридагилардан келиб чиқиб, Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Қонунчилик ва ҳуқуқий сиёсат институтига ҳар қандай норматив-ҳуқуқий ҳужжат лойиҳасини янги таҳрирдаги Конституцияга мувофиқлиги нуқтаи-назаридан илмий экспертизадан ўтказиш вазифасини юклашни назарда тутувчи Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 8 майдаги ПФ-67-сон Фармони 7-банди иккинчи хатбошисини қуйидаги таҳрирда баён этиш таклиф этилади:

“норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар лойиҳаларини янги таҳрирдаги Конституцияга мувофиқ илмий экспертизадан ўтказиш;”

Таклифнинг амалиётга татбиқ этилиши келгусида ишлаб чиқиладиган норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда Конституцияга мувофиқ бўлмаган нормаларнинг бартараф этилишига хизмат қилади.

Ўз навбатида ҳуқуқни қўллаш амалиётида янги таҳрирдаги Конституция нормаларининг ижроси юзасидан ҳуқуқий мониторинг ўтказиш тартибининг белгиланмаганлиги ҳам мамлакатимизда Асосий қонун нормаларига нисбатан аҳолининг, тадбиркорлик субъектларининг ҳақли эътирозларини келтириб чиқармоқда.

Жумладан, оммавий ахборот воситалари ва ижтимоий тармоқларда кенг муҳокама қилинган қуйидаги ҳолатни юқоридаги вазиятга мисол сифатида келтириш мумкин.

Жиззах шаҳридаги пахта мойи, шрот ва шелуха ишлаб чиқарувчи “Пахтакор sifat yog” МЧЖ электрон биржа савдолари орқали “Chiroqchi-klaster” ва “Kitob ip yigiruv” АЖ корхоналаридан жами 30 млрд сўм атрофидаги пахта чигити сотиб олган.

Шундан сўнг, 2023 йилнинг 9 октябр куни “Пахтакор sifat yog” МЧЖ ўзига тегишли 60 тонна чигит ортилган юк машинасини барча ҳужжатлар – шартнома, товар-транспорт юк хати, маҳсулот сифат сертификати билан Қашқадарё вилоятининг “Умакай” ЙПХ масканида олиб ўтаётган вақтда йўл ҳаракати хавфсизлиги хизмати ходимлари томонидан ҳеч қандай

сабабларсиз тўхтатиб қолинган ва тадбиркорга тегишли юклар 5 кун мобайнида асоссиз равишда ушлаб турилган¹.

Йўл ҳаракати хавфсизлиги хизмати ходимларининг юқоридаги ҳаракатлари натижасида янги таҳрирдаги Конституциянинг 67-моддасидаги мамлакат ҳудудида иқтисодий макон бирлиги, товарлар, хизматлар, меҳнат ресурслари ва молиявий маблағларнинг эркин ҳаракатланиши кафолатлари бузилишига йўл қўйилган.

Конституцияга зид бўлган ушбу амалиёт тадбиркорнинг бир қатор ҳақли эътирозларига сабаб бўлиб, унга оммавий ахборот воситаларида кенг муҳокама қилиниши ва жамоатчилик билдирган эътирозлари туфайли бекор қилинишига эришилди².

Ҳуқуқни қўллаш амалиётида учраётган янги таҳрирдаги Конституция талабларига зид бўлган яна бир ҳолат бўйича мисол. Конституциянинг

31-моддасига кўра, ҳар ким ёзишмалари, телефон орқали сўзлашувлари, почта, электрон ва бошқа хабарлари сир сақланиши ҳуқуқига эгалиги мустаҳкамланган бўлиб, ушбу ҳуқуқнинг чекланишига фақат қонунга мувофиқ ва суднинг қарорига асосан йўл қўйилади.

Бироқ, амалдаги “Судлар тўғрисида”ги Қонуннинг 64-моддасида судьянинг турар жойига ёки хизмат хонасига, фойдаланадиган транспортга кириш, уларни кўздан кечириш, уларда тинтув ўтказиш ёки улардан ашёни олиш, унинг телефондаги сўзлашувларини эшитиш, судьяни шахсан кўздан кечириш ва уни шахсий тинтув қилиш, шунингдек унинг хат-хабарларини, унга тегишли ашёлар ва ҳужжатларни кўздан кечириш, олиб қўйиш ёхуд олиш фақат суднинг қарорига биноан ёки Ўзбекистон Республикаси Бош прокурорининг рухсати билан амалга оширилиши мумкинлиги белгиланган.

Демак, Қонун Ўзбекистон Республикаси Бош прокурорининг рухсати билан судьянинг телефондаги сўзлашувларини эшитишга рухсат бераётган бўлиб, ушбу норма Конституциянинг 31-моддасига тўғридан-тўғри зид бўлиб қолмоқда.

Тўғри, юқорида келтирилган ҳолат бўйича ушбу тадқиқот доирасида ҳуқуқни қўллаш амалиётида қанча судьяга нисбатан Бош прокурор томонидан телефон сўзлашувларини эшитиш учун рухсат берилганлигини аниқлаш имкони бўлмади.

Бироқ, “Судлар тўғрисида”ги Қонунда юқоридаги норманинг сақланиб қолиши судьянинг телефон сўзлашувларини Бош прокурор рухсати асосида эшитиш билан боғлиқ Конституцияга зид бўлган

¹ Қашқадарёда 60 тонна чигити тўхтатиб қолинган жиззахлик тадбиркор муаммоси ҳал этилди. <https://m.kun.uz/news/2023/10/15/qashqadaryoda-60-tonna-chigiti-toxtatib-qolingan-jizzaxlik-tadbirkor-muammosi-hal-etildi>

² Қашқадарёда 60 тонна чигити тўхтатиб қолинган жиззахлик тадбиркор муаммоси ҳал этилди. <https://www.gazeta.uz/uz/2023/10/14/kashkadarya/>

амалиётнинг сақланиб қолишига шароит яратишини ҳам инкор қилиб бўлмайди.

Юқоридагилардан келиб чиқиб, шунингдек Конституциянинг 31-моддасини мувофиқлаштириш мақсадида “Судлар тўғрисида”ги Қонуннинг 64-моддаси ўнинчи қисмини қуйидаги таҳрирда баён этиш таклиф этилади:

“64-модда. Судьянинг дахлсизлиги.

(ўнинчи қисм) Судьянинг хизмат хонасига ва фойдаланадиган транспортга кириш, уларни кўздан кечириш, улардан ашёни олиш, судьяни шахсан кўздан кечириш ва уни шахсий тинтув қилиш, шунингдек унга тегишли ашёлар ва ҳужжатларни кўздан кечириш, олиб қўйиш ёхуд олиш фақат суднинг қарорига биноан ёки Ўзбекистон Республикаси Бош прокурорининг рухсати билан амалга оширилиши мумкин.

Судьянинг турар жойига кириш, унинг турар жойи ёки хизмат хонаси, фойдаланадиган транспортларда тинтув ўтказиш ёки улардан ашёни олиш, унинг телефондаги сўзлашувларини эшитиш, шунингдек унинг хат-хабарларини кўздан кечириш, фақат суднинг қарорига биноан амалга оширилиши мумкин”.

Ҳуқуқни қўллаш амалиётини янги таҳрирдаги Конституцияга мувофиқлаштириш талаб этиладиган ҳолатга яна бир мисол жиноят содир қилган Ўзбекистон фуқароларини хорижий давлатга ушлаб бериш билан боғлиқ.

Жумладан, Конституциясининг 23-моддасида Ўзбекистон Республикаси фуқароси Ўзбекистондан ташқарига мажбурий чиқариб юборилиши ёки бошқа давлатга бериб юборилиши мумкин эмаслиги ҳақидаги норма қатъий мустаҳкамланган.

Бироқ, Жиноят кодексининг 12-моддаси иккинчи қисмида Ўзбекистон фуқароси чет эл давлати ҳудудида содир этган жинояти учун, агар халқаро шартномалар ёки битимларда бошқача ҳол назарда тутилмаган бўлса, ушлаб берилиши мумкин эмаслиги ҳақидаги қоида белгиланган¹.

Демак, Жиноят кодексининг 12-моддаси халқаро шартномалар ёки битимларда жиноят содир қилган жинояти учун Ўзбекистон фуқаросини ушлаб бериш мумкинлиги ҳақидаги қондан белгилашга имконият яратмоқда. Ўз навбатида Жиноят кодексида юқоридаги норманинг сақланиб қолиши халқаро шартнома ёки битимлар асосида содир этган жиноятлари учун Ўзбекистон фуқароларини бошқа давлатга ушлаб бериш билан боғлиқ Конституцияга зид амалиётнинг сақланишига олиб келади.

Шу муносабат билан, Жиноят кодексининг 12-моддаси иккинчи қисмини қуйидаги таҳрирда баён этиш таклиф этилади:

“12-модда. Кодекснинг Ўзбекистон ҳудудидан ташқарида жиноят содир этган шахсларга нисбатан амал қилиши.

¹ Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодекси. <https://lex.uz/ru/docs/111453>

(иккинчи қисм) Ўзбекистон фуқароси чет эл давлати ҳудудида содир этган жинояти учун ушлаб берилиши мумкин эмас.”

Юқорида келтирилган мисолларда гувоҳ бўлганимиздек, ҳуқуқни қўллаш амалиётида Конституцияга зид бўлган ҳолатлар давом этаётган бўлиб, уларнинг барчасини тизимли равишда аниқлаш ва бартараф этиш энг аввало, давлат органлари, айниқса, суд ва ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар фаолиятида янги таҳрирдаги Конституция нормаларининг тўғридан-тўғри қўлланиши ҳолатини мониторинг қилиб бориш методикасини ишлаб чиқишни талаб қилади.

Бунда ушбу методикага давлат органлари фаолиятида қўлланиладиган Конституция нормалари қўлланиладиган соҳаларни аниқлаш мезонлари, мониторинг ўтказиш принциплари, усуллари ва тартибини назарда тутувчи алоҳида методика ишлаб чиқиш таклиф этилади.

Ушбу методиканинг ишлаб чиқилиши ва қабул қилиниши:

- янги таҳрирдаги Конституция нормаларининг ҳуқуқни қўллаш амалиётида тўғридан-тўғри қўлланилиши тўлақонли таъминланишига;

- янги таҳрирдаги Конституцияда кафолатланган нормалар бўйича ягона ҳуқуқни қўллаш амалиёти шаклланишига;

- ҳуқуқ устуворлиги бўйича халқаро ташкилотлар томонидан ўтказиладиган рейтингларда мамлакатимизнинг юқори позицияларни эгаллашига;

- ва энг муҳими, юридик жиҳатдан ва мазмунан Конституция нормаларига зид бўлган норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар қоидаларининг бартараф этилишига хизмат қилади.

ТОШМАТОВ ОТАБЕК МАДАМИНОВИЧ
Фарғона вилояти прокурори ўринбосари,
мустақил тадқиқотчи

ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОН ПРОКУРАТУРАСИНИНГ МАМЛАКАТИМИЗ ҲАЁТИДА ТУТГАН ЎРНИ ВА РОЛИ

Ўзбекистон Республикаси Конституциясига мувофиқ, қонунчилик ташаббуси ҳуқуқига эга субъектлардан бири прокуратура органларидир.

Мустақиллик йилларида мамлакатимизда қонун устуворлигини таъминлаш, фуқаролар ҳуқуқлари ва эркинликларини ишончли ҳимоя қилишга қаратилган кенг кўламли ислохотлар амалга оширилди. Суд-ҳуқуқ тизими тубдан ислоҳ қилинди.

Маълумки, прокуратура органларининг бугунги фаолияти Ўзбекистон Республикаси Президенти раҳбарлигида амалга оширилаётган шиддатли ислохотларни амалда рўёбга чиқариш,

белгиланган вазифаларнинг тўлиқ ва сўзсиз ижро этилишини таъминлаш, барча соҳаларда қонунийликни мустаҳкамлашга йўналтирилган.

Президентимиз таъбири билан айтганда, мустабид тузум даврида одамлар прокуратура органлари ходимларини фақат қораловчи, жазоловчи тизим вакиллари сифатида биларди. Биз ушбу соҳа фаолиятини халқаро талаблар даражасида қайта ташкил қилишда ижобий натижаларга эришмоқдамиз. Прокуратура органлари кундалик ҳаётимизда қонун устуворлигини таъминлаш, юридик ва жисмоний шахсларнинг қонуний ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, аҳолининг ҳуқуқий маданиятини юксалтиришга хизмат қилиши зарур.¹

Шу ўринда алоҳида эътироф этиш жоизки, мамлакатда давлат бошқарувини такомиллаштириш ҳамда демократлаштириш, аҳолининг турмуш даражаси ва сифатини ошириш, ҳудудларни комплекс ривожлантириш борасида кенг кўламли ислоҳотлар амалга оширилмоқда. Мамлакатда қонунийлик ва ҳуқуқ-тартиботни таъминлаш, демократик, ижтимоий-иқтисодий ислоҳотларни амалга ошириш ҳамда инсон ҳуқуқ ва эркинликларини ишончли ҳимоя қилишга қаратилган қонун ҳужжатларини сўзсиз ижро этиш учун прокуратура органларининг куч ва имкониятлари тўлиқ сафарбар қилинди.² Хусусан, 2024 йилнинг ўтган даврида прокуратура органлари томонидан аниқланган қонун бузилиши ҳолатлари юзасидан 160 мингга яқин назорат ҳужжатлари қўлланилиб, 360 минг фуқаронинг бузилган ҳуқуқлари тикланган. Назорат тадбирлари ва дастлабки тергов давомида айбдор шахслардан фуқароларга ва давлат манфаатларига етказилганлиги аниқланган 2,9 трлн. сўмлик зарарнинг ундирилиши таъминланган. Аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш, бандлигини таъминлаш, камбағалликни қисқартириш, ёшлар ва хотин - қизларни ҳар томонлама қўллаб-қувватлашга оид қонунчилик ижросини таъминлашга алоҳида эътибор қаратилган. Хусусан, прокурорлар секторларидаги “Темир дафтар”га киритилган 7 мингдан зиёд оилаларга ҳар томонлама кўмак берилиб, 3 186 нафардан ортиқ ишсиз аъзоларининг бандлиги таъминланган. Прокурорлар ташаббуси билан 711 маротаба бўш иш ўринлари меҳнат ярмаркалари ўтказилиб, уларда 9 464 нафар ишсиз фуқаролар ишга жойлаштирилган. Маданий мерос объектларини асраш, туризм ва спортни ривожлантириш, табиатни муҳофаза қилишга доир вазифалар ижроси устидан назорат кучайтирилган. “Яшил макон” умуммиллий лойиҳаси доирасида жорий йил кузги кўчат экиш мавсуми давомида республика бўйича 84,6 млн. туп дарахт ва бута кўчатлари экилиши таъминланган ҳамда “яшил боғлар” ва “яшил белбоғ”ларнинг барпо этилишига алоҳида эътибор қаратилмоқда. Тадбиркорликни жадал ривожлантириш, инвестицияларни жалб этиш,

¹ <https://kun.uz/kr/12889633?q=%2F12889633#!>

² Саидов А.Х. Янги Ўзбекистонда инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилишда прокуратура органларининг ўрни // «Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси Академияси Ахборотномаси», 2022, №1 (49). – Б. 14.

экспорт ҳажмини ошириш каби иқтисодиёт ривожигаги долзарб йўналишларда тизимли тадбирлар амалга оширилиб, 15 минг нафардан ортиқ тадбиркорнинг бузилган ҳуқуқлари тикланган, қарийб 22 минг нафарига муаммоларини бартараф этишда кўмаклашилган. Ёқилғи - энергетика соҳасида қонунийликни таъминлаш мақсадида ўтказилган қарийб 103 мингта рейд тадбирлари давомида 101 мингдан ортиқ ноқонуний ҳолатлар фoш этилиб, 507 млрд. сўм зарар ундирилган. Қайд этилишича, прокурор назорати тадбирлари ўларoқ, давлат дастурларига киритилган 5 661 та объектнинг ўз муддатида фойдаланишга топширилиши, 3,7 трлн. сўм маблағлар тежалиши таъминланган. Ер ресурсларидан самарали ва оқилона фойдаланишни таъминлаш масалаларига ҳам тўхталиб, бу борада ўтказилган назорат тадбирларида ўзбошимчалик билан эгалланганлиги аниқланган 3 947 гектар ер майдонлари захирага қайтарилиши таъминланганлиги, шунингдек, 1 858 гектар ер майдонларини талон - торож қилиш билан боғлиқ ҳолатлар юзасидан 1 649 та жиноят иши қўзғатилган. Халқ билан очиқ мулоқот қилиш, фуқароларнинг қийнаётган муаммоларини ҳал этишга устувор аҳамият қаратилиб, ҳисобот даврида 250 мингта мурожаатлар бевосита прокуратурада ҳал этилган ва 54 минг нафар шахсларнинг бузилган ҳуқуқлари тиклаб берилган.¹

Зеро, Янги Ўзбекистонда прокуратура органларининг инсон ҳуқуқлари ҳимоясини кучайтиришга йўналтирилган роли янада кенгайди. Истиқболда инсон ҳуқуқларини суддан ташқари ҳимоя қилиш механизмида марказий ўринга эга прокуратура органлари ролини янада ошириш, прокуратура органларининг ҳуқуқни тиклашдаги фаолиятини янада такомиллаштириш муҳим вазифа ҳисобланади.²

Ўз навбатида, юқоридаги рақамлар Ўзбекистон Республикаси прокуратура органларининг юртимизда қонун устуворлигини таъминлаш, қонунийликни мустаҳкамлаш, фуқароларнинг ҳуқуқ ҳамда эркинликларини, жамият ва давлатнинг қонун билан қўриқланадиган манфаатларини ҳимоя қилишдаги ўрни ва ролининг нақадар юқори эканлигини кўрсатади, назаримизда. Шу билан бирга, мазкур кўрсаткичлар эндиликда прокуратура жазоловчи орган эмас, балки давлат ва жамият манфаатларини ҳамда инсон ҳуқуқ ва эркинликлари ҳимоясини таъминловчи органга айланганлигидан далолат беради.

Ўзбекистон Республикасининг 2016 йил 19 декабрдаги қонунига мувофиқ, 8 январь Ўзбекистон Республикаси прокуратура органлари ходимлари куни этиб белгиланди. Бу прокуратура органлари фаолияти самарадорлигини янада оширишга, соҳа ходимлари меҳнатини рағбатлантиришга хизмат қилади.

¹ [Бош прокуратура /#/newsview?id=13334](#)

² Саидов А.Х. Янги Ўзбекистонда инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилишда прокуратура органларининг ўрни // «Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси Академияси Ахборотномаси», 2022, №1 (49). – Б. 17.

САФАРОВ ТИМУР УКТАМОВИЧ
прокурор Правоохранительной академии
Республики Узбекистан, доктор
философии по юридическим наукам
(PhD)

ГНОСЕОЛОГИЧЕСКИЕ ДАННЫЕ АНТИКОРРУПЦИОННЫХ МЕР

Коррупция как социальное явление существовала в общества со времен появления первых государств. При этом, общество осознавала отрицательные ее последствия, в связи с чем принимало различные механизмы карательного, психологического, идеологического или принудительного воздействия.

Однако, как показывает историческое развития борьбы против коррупции, она в основном имело характер карательного механизма по отношению уже совершившимся преступлениям. Например, первые упоминания такого рода механизмов можно встретить в Законах Хаммурапи, а именно в статье 5 данного Закона было указано, что в случае изменения судьей ранее принятого им решения, то судью следует изобличить в изменении решения и наказать уплатой штрафа в 12 раз превышающей исковую сумму и публично лишить его должности судьи, причем пожизненно¹. Такого рода наказания, было связано как полагается, поучением судей взятки.

В древне индийском политико-правовом трактате «Артхашастра» («Наука политика»), принятом в конце IV в. до н.э. описаны 40 способов хищений чиновниками и даны соответствующие выводы о них. Так например: «Подобно тому, как нельзя распознать, пьют ли воду плавающие в глубине рыбы, так и невозможно узнать, присваивают ли богатства чиновники, приставленные к выполнению дел»². По данному поводу, в трактате царю рекомендуется отбирать у нажившихся чиновников их богатства и перемещать в делах.

В частности в наиболее известной дхармашастре, получившей название «Законы Ману» (Манава Дхармашастра) (II в. до н.э. – II в.н.э.), также описываются наказания за подобного рода преступлений. Например, судьи, которые брали взятки, лишались царем собственности, а лица, составляющие ложные приказы, подкупающие советников царя, подлежали смертной казни³.

¹ Хрестоматия по истории государства и права зарубежных стран (Древность и Средние века) / Сост. В.А. Томсинов. М.: Изд-во ЗЕРЦАЛО, 1999. – С.9

² См.: Рабовладельческое и феодальное государство и право стран Азии и Африки / Под ред. А.И. Рогожина, Н.Н. Страхова. Харьков: Изд-во при Харьк. ун-та, 1981. С.19

³ Законы Ману. М.: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2002. С.378, 383

В VIII в. до н.э. Древнем Риме в соответствии с Законом о борьбе с казнокрадством и правонарушениями против общества, виновники за эти преступления карались изгнанием и конфискацией имущества¹ и так далее.

Постепенно с развитием общества, круг восприятия проявлений коррупции постепенно расширялся. Так например, непотизм (от лат. *peros* – род, *perotism* – внук, племянник), который в средневековья под этим понятием понималась раздача римскими папами ради укрепления своей власти доходных должностей, высших церковных званий, земель родственникам. В настоящее время непотизм понимается шире – как назначение на административные должности в системе публичной власти и продвижение по службе, не только благодаря родственным, но и иным личным связям².

А в эпоху Возрождения, непотизм достиг наивысшего размаха, когда римские папы превратились в итальянских князей и стремились приобрести для своего многочисленного потомства княжества и герцогства. Появились целые «папские» династии, такие как семьи Конти, Орсини, Медичи, делла Ровере, Пикколомини, Борджиа, Савелли. Так появился термин «чёрная знать», под этим понимались потомки непероты, которые стали княжескими или герцогскими фамилиями, такие как Альбани, Бонкомпаньи, Одескальки, Боргезе, Памфили, Киджи, Людовизи, Русполи, Барберини, Руффо и многие другие³.

Ситуация подобного рода складывалась и в других феодальных странах, в том числе в восточных. Так например, в Китае существовало правовое преимущество, называемое как «тень», которое давала лицам не только возможности допуска к службе, но также и освобождала от ответственности или смягчала наказание при совершении уголовного преступления. В частности, самый мелкий чиновник имел возможность распространять свою «тень» на ближайших родственников (бабушку, дедушку, мать, отца, жену, сыновей, внуков). Сфера действия «тени» подробно было описано в Танском кодексе (653 г.)⁴. Однако, за подобный вид проявления коррупции не было установлена определенного вида наказания до начала XX века.

В Первом Вестминстерском статуте 1275 года, был установлен запрет шерифам и другим королевским чиновникам брать взятки за выполнение своих обязанностей и устанавливался штраф в двойном размере от полученного, которое следовало возратить, а также предусматривалась ответственность, служителя, защитника или других лиц за обман или сговор,

¹ <http://ancientrome.ru/ius/source/theodosius/codex-f.htm> (Кодекс Феодосия и Новеллы императоров Валентиниана III, Майориана и Либы Севера о колонах, сельских рабах и вольноотпущенниках (перевод А. Коптева сделан по изданию: *Theodosiani libri XVI cum constitutionibus sirmonianis et leges novellae ad Theodosianum pertinentes*. Ed. Th. Mommsen et P. Meyer. Berolini, 1905. Vol. I–II).

² Нисневич Ю.А. Коррупция в исторической ретроспективе с уточнениями и дополнениями // *Общественные науки и современность*. 2015. № 3. С.91.

³ <http://enc-dic.com/catholic/Nepotizm-1130.html>.

⁴ См.: Уголовные установления Тан с разъяснениями (Тан люй шу и). Цзюани 1–8. Введ., пер. с кит. И коммент. В.М. Рыбакова. СПб.: «Петербургское востоковедение», 1999. С.20–21.

в том числе заключения соглашения в королевском суде, виде заключения в тюрьму на 1 год и 1 день, а если это был защитник, то он уже пожизненно отстранялся от участия в суде как защитник¹.

В Англии помимо прочего в 1551 году был принят Закон «О подкупе должностных лиц» (Sale of Offices Act), в котором определялся список должностных лиц, попытка подкупа которых являлась преступлением².

Однако, невозможно не отметить также те механизмы, которые напрямую повлияли на динамику роста коррупции в обществе. Так, в качестве первого механизма в предупреждении коррупции, можно отметить религиозные писания, которые были направлены на формирования добропорядочного человека в обществе. Так, например, у Муснада Ахмада ибн Ханбала приводится следующий хадис: «Да проклянет Аллах дающего и берущего взятку, а также посредничающего в этом». В оригинальном тексте этого хадиса используется арабское слово «ришва», которое переводится как «взятка». В другом хадисе пророк Мухаммад (мир ему и благословение Аллаха) сказал: «И тот, кто даёт, и тот, кто берёт взятку, будут гореть в аду».³

В Священном Писании христиан сказано: «даров не принимай, ибо дары слепыми делают зрячих, превращают дело правых»⁴.

В «Торе» священной книге иудеев запрет брать взятку трижды упоминается: в книге Шмот (23:8): «И мзды не бери; ибо мзда ослепляет зрячих и искажает речи правые». Этот же запрет упомянут в книге Дварим (16:19): «Не покриви судом, не лицеприятствуй и не бери мзды, ибо мзда ослепляет глаза мудрецов и искажает речи правые» и «Проклят берущий подкуп, чтобы убить человека, кровь невинную!»⁵.

В частности, второй заповедью буддизма является «отказ от взятия не данного», отмечается в послании⁶.

Постепенно с развитием общества и устройства государства, вышеуказанные механизмы стали ослабевать. Ввиду систематического изменения взглядов общества по отношению социального положения человека, возникало необходимость применение более новых механизмов противодействия коррупции.

Так например, в феодальном Китае помимо уголовных мер против злоупотреблений чиновников использовались и идеологические меры, в частности конфуцианские представления о служении чиновников общему

¹ Хрестоматия памятников феодального государства и права стран Европы / Под ред. В.М. Корецкого. М.: Изд-во Юрид лит., 1961. С.207, 208, 220.

² Оболонский А.В. Государственная служба Великобритании: традиции и поиск новой парадигмы // Вопросы государственного и муниципального управления. 2009. № 2. – С.58

³ <https://islamdag.ru/analitika/45595>

⁴ <https://bible.by/verse/2/23/8/>

⁵ <https://imrey.org/%d0%b2%d0%>

⁶ <https://autogear.ru/article/270977/osnovnyie-zapovedi-buddizma/>

благу, тем самым конфуцианские нормы выступали этическим образцом поведения, а уголовные нормы указывали на то, что делать нельзя¹.

Во Втором Вестминстерском Статуте 1285 года, установилось мера по предотвращению злоупотреблений шерифами, принимающих во время своих объездов ложные обвинения в воровстве и других преступлениях и заключающих невинных людей в тюрьмы и вымогающих у них деньги, поэтому статут устанавливал при расследовании обязательное участие двенадцати полноправных людей.

Также Статутом устанавливалось, меры самозащиты лицами, арестованные без соблюдения данного требования, а именно они имели право возбудить иск против допустившего злоупотребление должностного лица с помощью приказа «об аресте» так же, как и против всякого лица, которое произвело арест без законных оснований².

Согласно мнениям ученых³, на Западе начиная с конца XVIII в. наступает перелом в восприятии обществом коррупции, поводом тому послужило буржуазные революции и последующие либеральных преобразования, в результате которых устанавливались иные приоритеты в обществе: государственная власть функционирует во блага людей, а потому поданные (граждане) содержат правительство в обмен на неукоснительное соблюдение чиновниками законов. В данном случае, речь идет о формировании основ ведомственных механизмов противодействия коррупции, то есть, первые буржуазные революции послужили толчком в выстраивании системы борьбы с коррупцией, что и делает опыт данных стран наиболее востребованным в мире.

Так, в связи с увеличением случаев злоупотребления казенными деньгами в Великобритании привели к созданию в 1757 года Государственного фонда, где счета всех правительственных департаментов были сведены воедино и переданы в Английский государственный банк.

Но принятые меры, такого ведомственного подхода решения вопроса по предупреждению коррупции не принесли явных результатов. Такому выводу послужило случае, когда в 1806 году канцлер казначейства доложил об исчезновении 455 миллионов фунтов стерлингов по вине тогдашнего главного казначея Т. Стила, который впоследствии был уличен в злоупотреблении государственными финансами и присвоении части израсходованных денег.

Так, парламентом Великобритании было принято решение ведение дополнительного ведомственного механизма контроля над казначейством

¹ См.: Рыбаков В.М. Танская бюрократия. Ч.1: Генезис и структура. СПб.: Петербургское востоковедение, 2009. С.475.

² Хрестоматия памятников феодального государства и права стран Европы / Под ред. В.М. Корецкого. М.: Изд-во Юрид лит, 1961. С. 221.

³ Макдональд У. Повседневная жизнь британского парламента / пер. с англ. Е.В. Колодочкиной. М.: Молодая гвардия, 2007. С. 293–295.

путем создания в 1807 году Ревизионного бюро независимое от казначейства, который предоставлял парламенту ежегодный отчет.

Однако, данный способ ведомственного контроля, который по сути, должна было выявлять и предупреждать коррупционные действия чиновников казначейства, потеряло свое истинное значение после появления в 1866 году Департамента финансового контроля и ревизий, который возглавлял Главный ревизор, назначаемый палатой общин из числа сотрудников казначейства.

В следствии чего, в представляемых отчетах о счетах отражалось менее расходов правительства, при этом внимание парламента обращали лишь на ненужные и неординарные расходы. Так, только к 1984 году парламент принял решение, которым Департамент финансового контроля и ревизий был преобразован в Государственным бюро по аудиту, состав управленческого персонала которого были представителями палаты общин¹.

При этом, в Великобритании целях противодействия коррупции в государственном секторе приоритетной задачей определила совершенствования системы управления путем профессионализации государственной службы, а именно внедрения конкурсного замещения государственной службы, которое было реализовано в 1870 году. Также был принят Закон «О взяточничестве в публичных организациях».

Однако, многие ученые считают², что началом развития ведомственных механизмов противодействия коррупции приходится к началу XX века, а именно созданием Агентства продовольствия и наркотиков (FDA – Food and Drug Administration) при Министерстве здравоохранения и социальных службы США.

Задачей данного Агентства было формирование правил, которым должны были следовать предприниматели осуществляющие свою деятельность в сфере фармацевтики и пищевой промышленности.

Однако, предпосылкой формирования современных форм ведомственного механизма противодействия коррупции послужил принятие Закона США «О борьбе с практикой коррупции за рубежом» 1977 года (Foreign Corrupt Practices Act 1977), которым был установлен жесткие правила контроля ведения бухгалтерской и финансовой документации, установил правила взаимоотношений с государственными чиновниками.

Так, ведомственные механизмы противодействия коррупции, стали своего рода катализаторами при осуществлении деятельности государственным органом, направленные на недопущения нарушений государственных предписаний не только сотрудниками государственных органов, но и предпринимателями.

¹ Макдональд У. Повседневная жизнь британского парламента / пер. с англ. Е.В. Колодочкиной. М.: Молодая гвардия, 2007. С.293–295.

²

В итоге, ведомственная система механизмов внутреннего самоконтроля стало именоваться как «комплаенс». Причиной именования их ведомственными, заключается в том, что они являлись внутренними требованиями самой организации, направленные на предупреждения коррупции. То есть, комплаенс в США предусматривал не только на соблюдение императивных предписаний, но и этических правил должностными лицами высшей исполнительной власти действуют следующие нормативно-правовые акты:

- ✓ **Закон** «Об этике в Правительстве» 1978 года;
- ✓ **Приказ** Президента США от 17 октября 1990 г. «О принципах этического поведения для должностных лиц и служащих Правительства»;
- ✓ **Стандарты** этического поведения для служащих исполнительной власти США.

В вышеуказанных актах, предусматривались следующие требования, которые должны были быть внедрены в внутренних требованиях государственных органов:

а) при поступлении на службу кандидаты должны предоставлять следующие сведения:

об участии в коммерческих и некоммерческих организациях самого кандидата и членов его семьи;

о личных кредиторах и кредиторах членов семьи.

По данному случаю, Верховный суд США поддержал законодателей и разъяснил, что декларирование должностными лицами своего финансового состояния не противоречит их конституционным правам и является методом формирования доверия общества к правительству и предупреждения непорядочности¹.

б) механизмы внутреннего контроля:

проведение ежегодного финансового аудита;

проведение внутренних проверок деятельности государственных служащих;

проверка контрагентов, участвовавших при государственных закупках.

в) открытость деятельности государственного органа:

публикация бюджетных расходов;

открытость бюджетных закупок;

прозрачный отбор кадров.

Ввиду сложившейся ситуации в странах, где начали возникать аналогичные проблемы, международное сообщество начало формировать меры первой необходимости. Так, в 1996 году отдельной резолюцией ООН был принят Международный кодекс поведения государственных должностных лиц², что являлась поводом установления жестких требований по отношению

¹ Дробышевский В.С., Романова Н.П. Современные типы антикоррупционных систем: региональный срез // Вестник ЗабГУ. 2012. № 10. С.85

² https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/int_code_of_conduct.shtml

государственным служащим. При этом, также следует учесть, что данный международный акт основывался на законодательных актах США и Великобритании.

Постепенно с развитием общественных отношений и в зависимости от роли участие государства в частном секторе, возникали коррупционные скандалы, которые в последующем стали новыми предпосылками принятия более новых механизмов противодействия коррупции. Так например, в 2001 году банкротство корпорации «Enron» из-за фальсификации отчетности, финансовых махинаций и сокрытия долгов привело к подписанию принятия в 2002 году Закона Сарбейнса – Оксли (Sarbanes-Oxley Act), который послужил серьезно ужесточению требований к финансовой отчетности организаций и установил обязанность принятия кодекса корпоративного поведения, а также предоставления отчетности государственным органам контроля¹.

В последующем столкновением США и других стран с международными формами коррупции. Возникла принятие единого стандарта противодействия коррупции. Так, международным сообществом ООН 2003 году была принята Конвенция против коррупции, который был сформирован в основном на основе законодательства США и Великобритании.

Ход развития противодействия коррупции, после буржуазной революции

и последующим по нашему мнению показывает, что самой главной причиной сохранения такого недуга, является не совершенство государственного устройства, которое наравне с социальными изменениями должна заниматься постоянным совершенствованием своих функций.

Такой точки зрения также придерживается И. Алекшина объясняя это тем, что легитимация социально-конструктивной функции коррупции происходила и в обозримом будущем будет происходить посредством тиражируемой масс-медиа социальной мифологии о неизбежности коррупции, как платы за несовершенство государственного устройства².

Ведомственные механизмы противодействия коррупции в этот период стали актуальными, по причине того, что во многих странах, где существует крупные компании денежный оборот, которых превышает среднестатистический валовой доход небольшого государства, может спровоцировать коррупционные действия в целях незаконного обогащения. В частности, отсутствие такого механизма в государственном секторе аналогично может создать условия для совершения коррупционных действий.

В равнозначном формате о противодействии коррупции рассуждает О. И. Хамазина, утверждающая, что антикоррупционная политика есть

¹See.: Md. Rajibul Hasan. OECD Principles, Sarbanes-Oxley legislation and CSR. 2011.-P.15.

² Алакшина, Ирина Сергеевна. Коррупция как элемент социальной действительности современного российского общества : диссертация ... кандидата философских наук : 09.00.11. - Краснодар, 2005. - 133 с

последовательная и системная деятельность институтов государства и гражданского общества, направленная на разработку и постоянное осуществление разносторонних мер профилактического, предупредительного, ограничивающего и ликвидирующего характера, с целью устранения и минимизации проявлений, причин и условий, порождающих коррупцию. В своей основе антикоррупционная политика, прежде всего правовая политика, направленная на формирование и реализацию норм антикоррупционного законодательства в сфере борьбы с преступлениями и правонарушениями, решающая задачу системного противодействия коррупции¹.

Таким образом, история возникновения и развития ведомственных механизмов противодействия коррупции показывает, что противодействия коррупции осуществлялась в двух формах: ужесточение наказания за коррупцию и принятие мер не допускающим совершения коррупционных преступлений.

Также следует указать, ужесточение наказания за коррупцию является самой древней формой противодействия коррупции и сдерживающим фактором совершения коррупционных действий. Однако, принятие мер не допускающим совершения коррупционных преступлений, по мнению ученых современности является намного эффективнее.

МАҲМУДОВ ИБРАГИМЖОН ИСМАИЛОВИЧ

Ўзбекистон Республикаси Ҳуқуқни

муҳофаза қилиш академияси доценти

ҲУҚУҚНИ МУҲОФАЗА ҚИЛИШ ОРГАНЛАРИ ХОДИМЛАРНИНГ КАСБИЙ СИФАТЛАРИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРУВЧИ ПСИХОЛОГИК ТЕХНОЛОГИЯЛАР

Ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари ходимларининг касбий сифатларини ривожлантириш ва такомиллаштириш психологик хизмат соҳасининг муҳим вазифаларидан ҳисобланади. Ҳозирги вақтда кўплаб психологик таъминлаш хизматларида ходимларнинг касбий кўникмалари ва малакаларини такомиллаштириш учун қуйидаги психологик усуллар фаол қўлланиб келинмоқда:

1. Ходимларнинг муҳим касбий ва шахсий сифатларини психологик диагностика қилиш ва баҳолаш;

2. Шахс касбий кўникмаларини шакллантириш, ривожлантириш ва тузатишга йўналган гуруҳий таълим услублари;

¹ Хамазина, О. И. Правовые средства противодействия коррупции: Проблемы теории и практики: Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. - Саратов, 2008. - 30 с

3. Ходимларнинг хизмат фаолияти ва шахсий ҳаётидаги муаммолар бўйича индивидуал-психологик маслаҳат бериш.

Биринчи ёндашув – психологик баҳолаш ҳақида гапирганда шуни таъкидлаш лозимки, касбий сифатларни психологик диагностика қилиш асосида меҳнат жамоаси ва алоҳида ходимларнинг касбий салоҳиятини назарда тутамиз, бўлинманинг хизмат вазифаларини бажаришга қодирлиги ҳақида хулоса қиламиз. Психодиагностикадаги энг муҳим жиҳатлардан бири шундан иборатки, ушбу тадбир шахснинг ўз-ўзини англашига ёрдам берадиган муҳим механизм вазифасини бажаради. Чунки, ходим ўзи ҳақида ва ўз хусусиятлари тўғрисида объектив маълумот олиб, ўз хулқ-атворини хизматдошлари билан солиштиради, гуруҳдаги ўзининг касбий ва ижтимоий жиҳатдан мавқеи қанака эканлиги ҳақидаги маълумотга эга бўлади [2]. Яъни, айнан қайта алоқа механизми ҳисобига, яъни ходим ўзининг жамоадаги ўрни, ўзини бошқалар билан қиёслаши каби муҳим ижтимоий назорат ҳодисаси инсоннинг ўз хулқини ўзгартиришдаги муҳим омил бўлиб ҳисобланади. Бундай маълумот асосида, ходим жамоадаги мавқеини яхшилашга интилиши учун мотивация шаклланишига замин яратилади [1].

Шундай қилиб, психологик баҳолаш ўз-ўзини англаш механизми туфайли ходимнинг касбий кўрсаткичларига таъсир қилиш имкониятига эга. Шунинг учун, ташкилотда мунтазам баҳолаш тадбирларининг олиб борилиши, ходим ўзининг касбий ва шахсий сифатлари ҳақида доимо қиёсий маълумотга эга бўлиб туриши компетентликни ташкилот миёқсида оширишнинг муҳим воситаларидан биридир.

Ходимларни баҳолашнинг энг самарали усулларида бири Ассессмент Марказ методи ҳисобланади. Ўзбекистон Республикаси Ҳуқуқни муҳофаза қилиш академиясида мунтазам олиб бориладиган Ассессмент Маркази технологияси асосида бошқарув лавозимларига номзодларни танлаш тадбирлари илмий асосланган шаклда амалга оширилмоқда. Шунингдек, хизматга келаётган номзодларни психологик баҳолаш орқали бўлажак ходимнинг касбий яроқлилиги борасида қисман бўлсада маълумот берилади. Шу тариқа, психологик баҳолаш технологияси ташкилот ходимлари билан ишлашда икки томонлама таъсирга эга: бир томондан, баҳолаш натижалари мотивация омили сифатида ходимнинг ўз кўрсаткичларини яхшилашига, ўзини такомиллаштиришга туртки бўлади, иккинчи томондан эса, бўш лавозимларга энг муносиб номзодларни танлаб олиш усули сифатида хизмат қилади.

Шахснинг профессионал сифатларини такомиллаштириш ва ривожлантиришнинг навбатдаги технологияси психологик ва ижтимоий-психологик тренинглари ҳисобланади. Тренинг – бу тажриба асосида ўқитиш, яъни махсус яратилган муҳитда қисқа вақт мобайнида шахсий тажрибани ташкил этишдир. Бошқарув кўникмаларини шакллантириш ва

ривожлантириш жараёнида машғулотларда муаммоли вазият моделлаштирилади ва гуруҳий муҳокама орқали унинг ечими топилади. Иккинчидан, қабул қилинган қарорни аниқ ва иқтисодий жиҳатдан манфаатли амалга ошириш учун фаолиятни бажариш механизмлари кўп бор машқ қилинади. Натижада махсус муҳитда шакллантирилган кўникмани амалиётга жорий этилиши эҳтимоли ошади, инсонда мақсадга эришишга бўлган ишонч ва садоқат шаклланади. Ташкилот ходимлари учун фаолият самарадорлигини оширишга қаратилган тренинг дастурлари қуйидаги гуруҳларга бўлинади [2]:

1. Мақсад ва унга эришиш воситаларини ишлаб чиқишга йўналтирилган дастурлар (миссия ва ташкилот ривожланиш стратегиясини ишлаб чиқиш тренинги, қарорлар қабул қилиш тренинги, стратегик фикрлаш тренинги).

2. Ташкилотдаги ўзаро муносабатларни оптималлаштириш тренинглари (аҳил жамоани шакллантириш, етакчилик, шахсий таъсирни ривожлантириш, низоларни ҳал қилиш, психологик муҳитни яхшилаш ва бошқа тренинглар).

3. Шахсий сифатлар, малака ва кўникмаларни ривожлантиришга мўлжалланган тренинг дастурлари (ижодийлик, самарали мулоқот, ўзини ишонч билан тутиш, музокаралар олиб бориш, сенситивлик, ўзини бошқариш: мотивация, стрессга бардошлилик тренинглари, шахснинг психологик ўзини бошқариш дастурлари).

Гуруҳ муҳитида тренинг ўтказиш ўқув мақсад ва вазифаларига гуруҳ жараёнлари орқали эришишни назарда тутди. К. Левиннинг таъкидлашича, шахс хулқи ва дунёқарашидаги барқарор ўзгаришлар индивидуал эмас, балки гуруҳ контекстида юз беради. Гуруҳда қатнашувчилар бир-бирини кузатар экан, ўз хулқ-атворини ҳам таҳлил қила бошлайдилар. Махсус ўтказилган тадқиқотларга кўра, профессионал фаолиятдаги турли қийинчиликлар таҳлил қилинадиган бизнес тренингларда меҳнат фаолияти ва жамоадаги ишчан муносабатларнинг модели яратилади ҳамда кутилаётган муҳим ўзгаришлар намунаси татбиқ этилади. Натижада тренинг муҳитида иштирокчилар профессионал фаолият моделлари билан ўзаро фаол таъсирда бўладилар ҳамда ушбу ҳолат мотивацион омил сифатида намоён бўлади [3].

Тренинг давомида ўзига хос муҳит яратиш мақсадида турли рол ўйинлари ва ишчан ўйинлар қўлланади. Шунингдек, психологик машқлар, ишчан вазиятни моделлаштириш ва психолог қўллайдиган турли усуллар ёрдамида ходимда янги малакалар шаклланишига асос яратилади. Тренинг гуруҳида меҳнат вазифаларини ҳал этиш асосида юзага келадиган муаммоларни ҳал қилиш кўникмаси ривожлантирилади ва мутахассис реал воқеалик билан дуч келганда у ишончли ҳаракат қилиши учун асос яратилади [5].

Тренингнинг яна бир хусусияти шундаки, у шахснинг билим, кўникма ва малакасини унинг ҳис-туйғулари негизида интеграция қилиб, шахсий тажрибанинг яхлит тизимини шакллантиради. Натижада ходимда жамоада ўринли ҳаракат қилиши учун, бошқа ходимлар билан самарали муносабатларни ўрнатиши учун асос яратилади. Тренинг давомида гуруҳдаги шахслараро муносабатлар тизимида турли гуруҳий жараёнлар – лидерлик феномени, шахслараро ўзаро таъсир, гуруҳий аҳиллик ёки шахслараро зиддиятлар тарзидаги ҳодисалар асосида шахснинг мотивация ва эҳтиёжлари соҳасида кучли эмоционал резонанс юзага келади. Қондирилган ёки қондирилмаган эҳтиёжлар, гуруҳда содир бўлаётган турли ҳис-туйғулар инсонда чуқур из қолдиради ва гуруҳ ҳаёти шахс учун аҳамиятли тажрибага айланади.

Умуман олганда, тренингни инсон ҳаёти ва фаолиятини моделлаштириш сифатида тушуниш мумкин. Аммо ҳаётдаги барча воқеалар ва хулқ-атвор моделлари инсон учун доимо аҳамиятли эмас ва баъзан у кўп нарсаларни англамаслиги ҳам мумкин. Тренинг самарадорлигининг асосий омили ва унинг ўзгармас жиҳати шундаки, тренинг муҳити инсон ҳаётининг бошқа жиҳатларидан тубдан фарқ қилади. Ҳақиқий ҳаётда инсон хулқ-атворининг кўп шакллари тугалланмаган бўлиши мумкин. Масалан, раҳбар ходимига бирор топшириқ берар экан, унинг бажарилишини назорат қилишга эътибор қаратмайди. Кўпинча раҳбар ўз эътиборини топшириқни бажариш муддатига қаратган ҳолда, унинг оралиқ назорат шаклларига аҳамият бермайди ёки унутиб юборади. Натижада, ходим томонидан вазифанинг чала бажарилиши нафақат мутахассисда, балки раҳбарда ҳам ўз-ўзига паст баҳо бериши ва унинг «Мен концепцияси»га салбий таъсир кўрсатади. Тренинг давомида ҳар бир хулқ-атвор мукаммал даражада қайта ижро этилиши ҳисобига янги, янада самарали ҳаракат шакллантирилиши мумкин. Иштирокчи хоҳлаган ҳолатни моделлаштириши ва шунга мос ҳаракатларни аниқ ижро этиш даражасига етказиши мумкин, у гуруҳ иштирокчилари ва тренернинг фикр-мулоҳазалари орқали ўз хулқ-атворидаги хатоларини тушуниб етади ва уларни тuzатади. Натижада, фаолиятнинг мукаммаллиги таъминланади, вазият яхлит ва тугал кўринишга эга бўлади ҳамда шахсда ўз ҳаракатидан қониқиш ҳисси пайдо бўлади. Самарали ва вазиятга мос ҳаракатнинг пайдо бўлиши инсонда қўшимча куч ва қувват пайдо қилади, мустақил бажарилган иш унинг ўз-ўзига бўлган ишончини оширади.

Тренинг интерфаол таълим услуги сифатида қатор афзалликларга эга. Интерфаол ва анъанавий таълимни таққослашга асосланган кўплаб тадқиқотларга кўра, анъанавий таълим реал ҳаётдан узоқ. Ўқувчи олган билимининг самарадорлигини текширишда қийинчиликка дуч келади, чунки ўрганилган билимлар амалиётда қўлланишини узоқ вақт кутиб қолади. Тренингда эса олинган билимлар дарҳол касбий фаолиятга татбиқ

этилади ва шу асосда иштирокчида муаммога ечим топиш, самарасиз хулқ-атвор элементларини тузатиш имконияти пайдо бўлади [3].

Касбий кўникма ва малака оширишнинг учинчи технологияси касбий муаммолар бўйича маслаҳат беришдир. Маълумки, шахсий муаммолар кўпинча инсоннинг меҳнат соҳасида ҳам намоён бўлади, инсон ўзининг ички зиддиятларини касбий соҳада ҳам намойиш этади. Шу сабабли, психолог мутахассис ходим билан индивидуал иш жараёнида унинг шахсий муаммоларини таҳлил қилиб, қийин вазиятда самарали ҳаракат қилиш усулларини топишда ёрдам беради.

Касбий маслаҳат бериш психологик маслаҳатдан шу жиҳати билан фарқ қиладики, бунда ходим ишда дуч келадиган муаммоли вазиятлар муҳокама қилинади ва уларни ҳал қилиш йўллари изланади. Психологик маслаҳатда эса шахснинг ички кечинмалари, унинг дунёқараши ва фикрлаш хусусиятлари муҳокама этилади. Аниқланишича, шахснинг ички хотиржамлиги унга иш муаммоларига нисбатан мантикий ёндашиш имкониятини берар экан ва инсонда муаммони ҳал қилиш юзасидан кўпроқ вариантларни ишлаб чиқиш қобилияти пайдо бўлади.

Касбий ривожланиш бўйича маслаҳат беришда шахсий қадриятларга таянган ҳолда иш олиб бориш маслаҳатчининг ишида марказий ўрин тутаети. Қадриятлар асосида касбий компетенцияларни ривожлантириш эса маслаҳатлашув жараёнининг методологик асоси ҳисобланади. Қадриятларга таянган ҳолда ишлаш шахс онгининг чуқур ва узоқ муддатли ўзгаришларига сабаб бўлади ҳамда унинг касбий қарашларига таъсир кўрсатади.

Психологик маслаҳат давомида юзага келадиган қийинчиликлар шундаки, ташкилотдаги ходимлар камдан-кам ҳолларда психологга мурожаат қиладилар. Ходимлар билан ўзаро ҳамкорликда ишлаш тажрибамиз шуни кўрсатадики, ходимларни индивидуал суҳбатга жалб қилишнинг самарали усуллари мавжуд. Масалан, ходим психологик тестдан ўтгандан кейин унга натижаларни тақдим этиш ва ходим билан бунди муҳокама қилиш орқали аста-секин маслаҳатлашувга ўтиши мумкин. Бизнинг амалиётда шахсий қадриятларни ўрганиш бўйича "Шварц сўровномаси", "Рокич сўровномаси", "Келажакдан мактуб" каби методикалар қўлланилади. Бу методикалар, айниқса охириги, мутахассис дунёқараши, муайян қадриятни устувор деб танлаш сабаблари, қадриятларни эътиқод ёки дунёқараш сифатида муҳокама қилиш ва ўрганиш учун асос бўлади.

Тадқиқот натижаларини ходимнинг касбий ютуқларига боғлаш асосида маслаҳат жараёни ташкил қилинади. Бунда психолог ташкилот ходимининг келгуси ютуқларини стратегик режалаштириш ва унинг хулқ-атвори натижаларини олдиндан кўра билиш, шунингдек, бунди унинг устувор қадриятлари билан боғлаш қобилиятини ишга солиши керак. Масалан, Рокич методикаси рўйхатидаги "Самарали ҳаёт", "Ўз шахсини

такомиллаштириш” қадриятлари инсоннинг меҳнатда самарали натижаларга интилиши билан боғлиқ сифатлар ва шунга мос хулқ-атвор шакллариининг устуворлигини кўзда тутади.

Шундай қилиб, юқорида таърифланган психологик технологиялар муайян даражада ходимнинг касбий ўсишига ҳисса қўшиши мумкин ва бу соҳада юқори натижаларга эришиш кўп жиҳатдан ҳуқуқ-тартибот соҳасида фаолият юритувчи психолог мутахассис маҳоратига боғлиқ.

TAIROVA GULMIRA MURODJONOVNA

Senior lecturer at The Law Enforcement
Academy

THE DISTINCTIVE FEATURES OF THE CRIME PREVENTION SYSTEM IN THE UNITED STATES

Аннотация. Мақолада Америка Қўшма Штатлари жиноятчиликка қарши курашиш тизимининг ўзига хос хусусиятлари, жумладан жиноятчиликка қарши курашиш фаолиятидаги криминологик ёндашувлар, жиноят ишларини англо-саксон ҳуқуқ тизимига монанд юритилиши ҳамда суд ва ҳуқуқни муҳофаза қилиш органларининг тузилишига доир таҳлилий маълумотлар ўрин олган.

Калит сўзлар: жиноятчиликка қарши курашиш, Америка Қўшма Штатлари, жиноятлар статистикаси, жиноят ишларини юритиш, хавфсизлик, ҳуқуқни муҳофаза қилиш, суд, полиция, прокурор.

Аннотация. В статье рассматриваются особенности системы противодействия преступности в Соединенных Штатах, включая криминологические подходы к борьбе с преступностью, ведение уголовных дел в соответствии с англосаксонской правовой системой, а также аналитические данные о структуре судебных и правоохранительных органов.

Ключевые слова: борьба с преступностью, Соединенные Штаты Америки, статистика преступности, уголовное судопроизводство, безопасность, правоохранительные органы, суд, полиция, прокурор.

Abstract. The article examines the features of the crime prevention system in the United States, including criminological approaches to combating crime, conducting criminal cases in accordance with the Anglo-Saxon legal system, as well as analytical data on the structure of judicial and law enforcement agencies.

Keywords: fighting crime, United States of America, crime statistics, criminal justice, security, law enforcement agencies, court, police, attorney.

Criminological approaches to crime prevention system in the U.S. In the United States, crime is viewed as a threat to societal life, and preventive measures are designed to “mitigate risks” and reduce public concern about crime¹.

¹ Гуринская А.Л. Англо-Американская модель предупреждения преступности. Автореф. дисс. д.ю.н.: 12.00.08. – Калининград: Российский государственный педагогический университет имени А.И. Герцена, 2018. – с. 10

Although the U.S. school of criminology is ideologically and politically rooted in neoliberalism, it is characterized by its reliance on classical doctrines such as “rational choice” and “deterrence” in combating crime.

In general, the distinctive features of the Anglo-American criminological model are reflected in the following¹:

- Preventive activities are divided into four main areas: criminal punishment, preventive coercive measures, situational crime prevention, and victimological prevention.

- Within preventive activities, criminal punishment holds the first and foremost position, with particular attention paid to strengthening preventive measures through harsher criminal penalties (especially for crimes that pose a significant threat to society). Criminal punishment in the U.S. aims to achieve general and specific prevention by isolating individuals from society for extended periods and instilling fear in others.

- Based on forecasting the future behavior of individuals prone to committing terrorism, violent crimes, or exhibiting antisocial behavior, preventive restrictions (such as movement monitoring, curfews, restrictions on the use of computers and mobile phones, limitations on access to places of worship, electronic bracelets, and restrictions on visitor interactions) may be imposed for 12 months or longer through court orders.

- In preventive activities, situational measures aimed at eliminating environmental factors that influence crime are given particular priority. These measures play a key role in police operations, and the non-governmental sector is also widely involved in these processes through various social-criminological programs.

- In the last decade, victimological prevention of crime and the protection of victims' rights have become one of the major directions of preventive policy in the U.S.

Crime statistics in the U.S. The crime statistics system in the United States covers two categories and seven types of crimes. These are *violent crimes* (intentional or negligent homicide, rape, robbery, and aggravated assault) and *property crimes*: burglary (breaking into a building), larceny-theft (breaking into a vehicle), and motor vehicle theft)².

An analysis of crime statistics in the U.S. from 2004 to 2023 reveals that by 2023 violent crimes decreased by 15% (from 1,428,745 cases in 2004 to 1,218,468 cases) and property crimes decreased by 39% (from 10,542,192 cases in 2004 to 6,419,149 cases)³.

In 2023, the FBI reported a total of 7,637,616 crimes, of which 16% were violent crimes and 84% were property crimes. These statistics indicate that the

¹ Same source. 16-39 p.

² The official website of the Uniform Crime Reporting Program of the U.S. <https://cde.ucr.cjis.gov/LATEST/webapp/#> (application time 20.01.2025)

³ Same source

crime rate per 100,000 people was 364 violent crimes and 1,917 property crimes¹.

U.S. criminal legislation. The U.S. Legal Information Institute has codified² all federal statutes, forming a federal legal system consisting of 54 major titles. Notably, Title 18 of the codification is dedicated specifically to “Crimes and Criminal Procedure”³. This title is divided into sections addressing crimes, criminal procedures, prisons, juvenile delinquency, and witness immunity. The crimes section⁴ (Chapters 2–123) provides descriptions of 122 categories of federal crimes, details the procedures for handling each case, and specifies the prison sentences and/or fines that may be imposed for each offense.

Notably, federal criminal legislation in the United States distinguishes crimes into felonies (serious crimes) and misdemeanors (less serious crimes), which are further categorized into Classes A, B, and C.

Under the general provisions, fines for individuals are specified as follows: \$250,000 for serious crimes (felonies).

- \$250,000 for Class B and C misdemeanors that result in death.
- \$100,000 for Class A misdemeanors that do not result in death.
- No more than \$5,000 for Class B and C misdemeanors.

The specific durations of imprisonment are detailed in the respective chapters for each type of crime⁵.

Approximately 10% of crimes committed in the U.S. fall under federal jurisdiction, while 90% are resolved based on state criminal legislation.

It should be noted that each U.S. state has its own distinct criminal legislation, which can vary from state to state. To address these differences, the U.S. government established the Institute of Law in 1923 and tasked it with developing a unified criminal code of general significance that incorporated the criminal laws of all states. As a result, a draft criminal code was prepared, consisting of three parts:

1. General provisions
2. Classification and types of crimes
3. The punishment system

However, due to the complexity of the draft—which contained 250 chapters and 3,500 articles—and the need for simplification, it was not approved by Congress in 1966⁶.

To this day, each U.S. state continues to adjudicate criminal cases in accordance with its own criminal laws.

¹ Same source

² Note: Systematization is implied here

³ <https://www.law.cornell.edu/uscode/text>

⁴ Note: Chapter 1 of this part is dedicated to general rules

⁵ The website of Cornell Law School

https://www.law.cornell.edu/uscode/text/18/3571#b_6

⁶ Сизов В.Н. Эволюция системы уголовного законодательства США // Вестник Нижегородской академии МВД России, 2020, № 3 (51). – с. 145-149

For example, the state of Massachusetts has a codified legislative system that includes five major parts: governance; civil, non-civil, and family relations; courts, judicial officers, and civil proceedings in courts; crime, punishment, and criminal proceedings; and other laws¹. The criminal section of this legislation directly addresses more than 100 crimes, divided into categories such as *crimes against the state* (e.g., treason, misuse of the national flag, anthem, and official uniforms, incitement to disorder, creation of prohibited organizations); *crimes against individuals* (e.g., murder, assault, rape, robbery, burglary, kidnapping, stalking, violations of constitutional rights); *crimes against property* (e.g., property damage, theft); *Crimes against the national currency system* (e.g., forgery of payment documents, counterfeiting money and other securities); *Crimes against justice* (e.g., perjury, witness intimidation, bribing witnesses, influencing judges or jurors, concealing serious crimes); *crimes against public order* (e.g., illegal assemblies, demonstrations, illegal use of weapons); *crimes against social health* (e.g., distribution and sale of harmful food, alcohol, and tobacco products, polluting roads with waste); *crimes against state policy* (e.g., illegal business activities, organizing lotteries and gambling, selling scientific works, criminal usury); *crimes against morals, customs, and religious statutes* (e.g., disorderly conduct, polygamy, engaging in sexual relations with individuals under 18)².

In the United States, criminal punishments primarily include imprisonment, fines, and the death penalty. In some cases, a conditional sentence with probation and a requirement to pay fines, or the deferral of the death penalty, is also permitted³.

The U.S. criminal justice system includes the following entities: police, attorneys (prosecution), legal defense (general, public, and private), courts, juries, and correctional institutions.

Criminal proceedings in the U.S. have distinct characteristics and involve the following stages:

Preliminary hearing: For minor offenses, this is conducted in a magistrate's court, while for serious crimes, it is held in a first-instance court with a Grand Jury consisting of 23 jurors. The hearing begins with the prosecutor announcing the content of the indictment prepared based on a police detective's report. The suspect and their defense are heard, and if the evidence provided by the prosecutor is deemed sufficient, the Grand Jury approves the indictment. Precautionary measures such as bail or detention are applied, and the case is forwarded to the trial stage for resolution.

Plea bargaining and negotiation: In 90% of cases in the U.S., an agreement is reached between the prosecution and defense. The scope of the defendant's

¹ <https://malegislature.gov/Laws/GeneralLaws>

² <https://malegislature.gov/Laws/GeneralLaws/PartIV>

³ Боронбеков С. Преступление и наказание по уголовному праву США (Краткая характеристика) // ISSN 1999-9917. ЧЕЛОВЕК: преступление и наказание. 2011. № 3 (74). – с. 82

guilt and the proposed punishment are mutually agreed upon. For cases resolved through negotiation, no investigative procedures or trials are conducted. Instead, a single judge examines the voluntariness of the agreement and issues a verdict based on the agreed charges and punishment. This simplified procedure provides leniency for the defendant while saving investigative and judicial resources¹.

Main trial: For serious crimes, the trial is conducted with the participation of a jury of 12 members. For less serious crimes or cases where jury participation is not agreed upon, the trial is conducted by a single judge. Based on the adversarial principle, all evidence presented by the prosecution and the defense is reviewed.

Jury verdict: After the presiding judge instructs the jury on the procedure for delivering a verdict, the jury retires to a separate room. Based on their discussions, the jury decides, by unanimous or majority vote, whether the defendant is guilty or not guilty and whether they are deserving of leniency. The verdict is documented in writing and submitted to the presiding judge.

Announcement and enforcement of the judgment: Based on the jury's verdict, the defendant is either acquitted or sentenced by the professional judge presiding over the trial, in accordance with criminal law.

It is noteworthy that plea bargaining, or the institution of negotiation in the justice system, first appeared in the United States in 1839. In this system, the prosecution offers the defendant a lesser charge or reduced sentence in exchange for a guilty plea². This differs from the plea agreement institution in the criminal law of the Republic of Uzbekistan in the following ways:

- Plea bargaining is permitted after the indictment is announced (if the person helps solve the crime before being indicted, they are usually not charged).

- An agreement with the defendant is made in the following forms: "I plead guilty, no objection", "I plead guilty but may object", or "I plead not guilty but raise no objection". If the agreement is based on "no objection", the defendant loses the right to appeal the court's final decision³.

- The agreement can involve not only a reduced sentence but also reclassification of the act under a lesser charge.

- After the agreement, the prosecution is relieved of the burden of proof.

- Cases brought to court based on an agreement do not involve a trial; instead, the court verifies the voluntariness of the guilty plea and issues a judgment⁴. Criminal cases where no plea bargain is reached are generally tried with a jury of 12 members.

¹ Стойко Н.Г., Семухина О.Б. Уголовный процесс в США: Учебное пособие / Краснояр. гос. ун-т. Красноярск, 2000. – с. 117-118

² Якушева Т.В. Якушев И.И. Досудебное соглашение о сотрудничестве в России и США: Сравнительно правовой анализ // "Экономика и социум" №6(19) 2015. – с. 1583

³ Same source

⁴ Холмогорова Н.Ю. "Сделка с правосудием" в России и США: Сравнительно правовой анализ процессуального законодательства // Вестник Удмурдского Университета. 2016. Т. 26, вып.2. – с. 87

It is known that the jury evaluates the factual aspects of the case and announces a verdict on whether a crime occurred and whether the defendant is guilty or not guilty. The professional judge presiding over the trial evaluates the legal aspects of the case based on the jury's verdict and issues the judgment.

According to U.S. law, criminal cases may be reviewed on the following grounds:

- Review based on an appeal;
- Review based on newly discovered evidence;
- Review based on the "Habeas corpus act";

Reviewing criminal cases under the "Habeas corpus act" – this means that at any stage of the legal process, a person who believes they are being unlawfully detained can file a complaint, and the case will be reviewed by a federal appellate court.

The U.S. judicial system: The U.S. judicial system, which belongs to the Anglo-Saxon legal family, differs from the judicial systems of countries under the continental legal family in the following ways:

- Courts can create laws (precedents), and precedent law is a primary source of the legal system.

- Judges are often elected, and a judge is regarded as a high-ranking figure in society.

- The judicial review institution is relatively well-established, with general jurisdiction courts handling criminal and civil cases while also exercising constitutional and administrative oversight¹.

- Although courts participate in criminal prosecutions, trials are organized based on the adversarial principle, with courts acting as passive participants in the process.

- Jury panels of 12 ordinary citizens are directly involved in trials, evaluating the factual aspects of criminal cases based on the evidence presented by both parties.

- Court decisions can only be appealed in the form of an appeal².

The U.S. judicial system has a dual structure, featuring autonomous federal courts and state courts operating in parallel.

The federal court system: The federal court system includes 94 federal district courts of general jurisdiction, 20 federal appellate courts, and the U.S. Supreme Court, consisting of 9 justices³. Federal judges are appointed for life by the President with Senate approval.

As of 2022, there were 1,722 federal judges in the U.S. They reviewed 76,081 criminal cases, 282,608 civil cases, and 911,086 specialized cases (e.g.,

¹ Note: The term "constitutional oversight" refers to the conformity of normative and other legal documents with the constitution.

² Власова Г.Б. Основные модели судебных систем. // ISSN 0321–3056 Известия ВУЗОВ. Северо-Кавказский регион. Общественные науки. 2009. № 2 2016. Т. 26, вып.2. – с. 96

³ Котов А.Л. Окружные суды США. // Ученые записки СПб филиала РТА № 2 (39) 2011. – с. 170-172

international trade, bankruptcy, administrative appeals, tax cases, federal matters, military cases, and veterans' affairs) at the first instance. Additionally, 50,276 cases were reviewed on appeal¹.

The jurisdiction of federal courts includes cases arising from the U.S. Constitution and Congressional laws, matters involving U.S. interests, and disputes between states.

The State court system: The state court system includes municipal courts handling minor offenses and small claims up to \$1,000; general and specialized jurisdiction trial courts; general and specialized jurisdiction appellate courts; and state supreme courts, typically composed of 7 judges².

As of 2022, there were 30,377 state judges in the U.S. They reviewed 12,059,988 criminal cases, 12,816,691 civil cases, and 40,299,720 specialized cases at the first instance, along with 272,000 appellate cases³.

Unique features of U.S. courts: A distinctive aspect of the U.S. judicial system is the participation of juries in criminal cases. As a general rule, grand juries consisting of 23 members are formed annually in the trial courts of the first instance. These grand juries also directly participate in forming petit juries of 12 members for criminal cases. The jury system, composed of ordinary citizens, ensures public participation in criminal cases, holds individuals accountable, and contributes to social justice⁴.

U.S. Security and law enforcement agencies.

According to the "National security act" adopted in 1947, the National Security Council, whose members are approved by the President, is responsible for implementing the country's security policy. At the same time, the following U.S. government agencies are recognized as special bodies involved in ensuring national security:

- 1) Department of State
- 2) Department of Defense
- 3) Department of Homeland Security
- 4) Department of Justice
- 5) Department of the Treasury
- 6) Department of Energy^{5*6}

¹ Dr. Michael Eric Siegel. Topic Overview of the U.S. Judicial System. Washington D.C. 2024/12/04

² Харатьян Г.Э. Некоторые особенности судов штатов США в рамках концепции федерализма // Пробелы Российской законодательства. 2014 вып.6. – с. 22-24

³ Note: This indicator shows that only 0.4% of the cases reviewed in the first-instance courts of the states were reconsidered at the appellate level.

⁴ Ахьядов Э.С. История развития суда с участием присяжных заседателей // Молодой учёный». № 8 (112) Государство и право. Апрель, 2016 г. – с. 713-714

⁵ Note: It is included among the security-providing organizations due to the presence of a nuclear power plant protection service within its structure.

⁶ Кикоть-Глуходедова Т.В. Организационные аспекты деятельности специализированных государственных органов, обеспечивающих национальную безопасность в США // Преступление – Наказание-Исправление. 2016, – с. 95-98

In the United States, law enforcement agencies are considered part of the domestic security system, and the responsibility for maintaining public order rests with four government departments:

- Department of Homeland Security (through its agencies such as the Federal Emergency Management Agency, Citizenship and Immigration Services, Customs and Border Protection, Transportation Security Administration, Coast Guard, and the Drug Enforcement Administration);
- Department of Justice (through the Federal Bureau of Investigation (FBI), the Bureau of Prisons, and the U.S. Marshals Service);
- Department of Defense (through the Central Intelligence Agency (CIA)¹, Military Police (National Guard), National Security Agency (NSA), and special forces such as Delta Force);
- Department of the Treasury (through the Internal Revenue Service (IRS)² and the Bureau of Alcohol, Tobacco, Firearms, and Explosives (ATF))³;

Some sources emphasize that law enforcement functions in the U.S. are carried out primarily by two government departments: the Department of Homeland Security and the Department of Justice⁴.

As of today, it is recognized that there are 75 federal law enforcement agencies and approximately 18,000 law enforcement agencies across the states⁵.

The role of the police in the U.S. In the law enforcement system, police plays a central role. The U.S. police system can be broadly classified into federal, state, and local police agencies, which operate independently of each other. Additionally, there are specialized police departments with specific functions.

The Federal Bureau of Investigation (FBI) is a federal-level law enforcement agency and serves as one of the main pillars of internal security in the United States. It was established in 1908 within the Department of Justice at the initiative of former U.S. Attorney General Charles J. Bonaparte⁶.

Initially, the FBI was created to combat illegal activities of Congress members and prevent crimes related to government corruption. By 1925, the FBI had 307 agents investigating espionage, treason, organized crime, fraud, corruption, and drug-related offenses. Over time, the Bureau's jurisdiction expanded, and it was assigned the following responsibilities:

- Ensuring U.S. national security, including counterintelligence operations and coordination and preventing terrorist threats.

¹ Note: The central intelligence service carries out intelligence activities in the military-political sphere

² Note: In this context, the tax police is being referred to.

³ Быков А.Б. Кикоть-Глуходедова Т.В. Конституционно-правовые особенности организации и функционирования полицейских органов США, имеющих право на проведение оперативно-розыскных мероприятий // Вестник Московского университета МВД России, № 8 / 2013 г. – с. 94 - 97

⁴ Курлович П.Н. Полиция в правоохранительной системе США / Все данные по количеству правоохранительных органов и их штату взяты с сайта Бюро правовой статистики США Bureau of Justice Statistics (BJS) URL: <http://bjs.ojp.usdoj.gov>

⁵ Карасев А.В. Ципинов Х.Б. Особенности профессионального отбора и обучения кандидатов для службы в правоохранительных органах США // Вестник экономической безопасности. № 4 / 2018. – с. 283

⁶ Левин Я.А. Бюро расследований в период первой мировой войны: Кратковременное могущество // Новые исторические перспективы 2016, №1 (2). – с. 24-31

- Investigating federal crimes, such as cybercrime, corruption, white-collar crimes, transnational crime, and violent offenses.

By the 1930s, the FBI had firmly established itself as the federal police force in the U.S. Today, the FBI has headquarters in Washington, D.C, 56 field offices across the U.S, over 400 regional offices, 14 overseas offices in foreign countries, more than 35,000 employees, including approximately 14,000 FBI special agents.

The FBI consists of several specialized branches, including¹:

- Criminal, Cyber, Response, and Services Branch (CCRSB) – responsible for criminal investigations, cybercrime, emergency response, international operations, and victim assistance.

- Science and Technology Branch (STB) – responsible for forensic analysis, laboratory operations, and investigative technology.

- National Security Branch (NSB) – focused on counterintelligence and national security threats.

- Intelligence Branch (IB) – responsible for intelligence gathering and analysis.

State and municipal police agencies. The first police department in U.S. history was established in 1845 in New York City.

The U.S. police system is decentralized (non-hierarchical), meaning there is no single central command. Specifically, the federal police system (FBI) functions as a supporting organization for state police agencies. While the FBI addresses crimes outlined in federal criminal codes, state police tackle offenses stipulated in state criminal laws.

In some states, police services are organized under a structure called the Department of Public Safety, which is part of the state government.

Police departments are typically led by commissioners or sheriffs, who may be appointed by legislative bodies or governors or elected by local residents.

State police agencies generally operate in the following areas:

- Investigating crimes (detective services);
- Guarding critical facilities and infrastructure;
- Patrol services;
- Registering vehicles and related legal rights;
- Conducting forensic examinations (laboratories);
- Managing information services centers;
- Retraining and enhancing the qualifications of police personnel².

¹ The official website of the Uniform Crime Reporting Program of the U.S. <https://cde.ucr.cjis.gov/LATEST/webapp/#> (application time 20.01.2025)

² Курлович П.Н. Полиция в правоохранительной системе США / Все данные по количеству правоохранительных органов и их штату взяты с сайта Бюро правовой статистики США. Bureau of Justice Statistics (BJS) URL: <http://bjs.ojp.usdoj.gov>

Currently, over 60,000 officers serve in the 49 state police agencies in the U.S. Additionally, nearly 180,000 officers work in approximately 3,000 county police (sheriff) offices, and over 450,000 officers serve under roughly 13,000 municipal law enforcement agencies. Furthermore, more than 70,000 officers operate in over 2,000 specialized police agencies. In total, there are *over 700,000* law enforcement officers across the country.

As a federal law enforcement agency, the FBI is responsible for coordinating the activities of state police departments. The FBI recommends a ratio of 2.4 police officers per 1,000 residents. Currently, U.S. states observe an approximate ratio of 2 officers per 1,000 residents¹.

The attorney system in the U.S.

The term “attorney” etymologically derives from the English word *attorn*, meaning “to entrust”. Essentially, it refers to a trusted state representative in legal matters.

The attorney system is a unique institution within U.S. government power, serving the principle of federalism and the separation of powers, ensuring checks and balances in practice².

Although the U.S. inherited the Anglo-Saxon legal system from England, it developed its own national legal system by incorporating federalism features and certain aspects of the continental legal tradition.

Notably, in the 18th century, the U.S. moved away from private prosecution in criminal cases and established the institution of public prosecution. With the Judiciary Act of 1789, Congress introduced the positions of the U.S. Attorney General and 13 federal district attorneys, tasking them with addressing violations of federal legislation³.

In 1870, the Department of Justice was established, led by the U.S. Attorney General, to support the attorney system. The responsibilities of attorneys were expanded to include counterintelligence, criminal prosecution, representing the government in court, and overseeing the prison system, among other duties.

Today, the attorney system operates on two levels: federal and state. The U.S. Attorney General heads the federal attorney system, which includes territorial structures in 94 federal districts.

It is noteworthy that state attorney systems have autonomy and are accountable to either the state governor who appoints them or the state population who elects them. State attorneys are not subordinate to federal attorneys. The activities of attorneys are coordinated by national and state attorney associations.

¹ Same source

² Жуков Г.К., Жуков К.В. Организация прокурорской деятельности в сфере уголовного преследования в Англо-Американской правовой системе XVIII-XXI вв. // Ученые записки Новгородского государственного университета. 2024. № 2 (53). - с.317-327

³ Стойко Н.Г., Семухина О.Б. Уголовный процесс в США: Учебное пособие / Краснояр. гос. ун-т. Красноярск, 2000. – с. 41 - 55. Власихин В. Служба обвинения в США. М., 1981. с. 24.

The U.S. Attorney system is part of the executive branch headed by the President. As stated in the U.S. Supreme Court's 1922 ruling, its role is to "ensure the precise execution of U.S. laws by defending state interests in legal processes and prosecuting offenders"¹. The Attorney General is responsible for fulfilling the President's constitutional duty to enforce laws, primarily through criminal prosecution.

The U.S. Attorney General, appointed by the President and confirmed by the Senate, is a key political figure who performs the following functions:

- Acts as the chief federal law enforcement officer, directing law enforcement practices;

- Serves as the government's legal advisor and issues official opinions on the application of specific laws;

- Screens and recommends candidates for federal judicial appointments to the President;

- Represents the government in the Supreme Court and as an expert in appellate courts;

 - Advocates on behalf of the government in court;

 - Organizes interagency investigations;

 - Coordinates legal programs to combat crime;

- The Department of Justice, led by the Attorney General, encompasses the following law enforcement and protective systems²:

 - The Federal Bureau of Investigation (FBI);

 - The Drug Enforcement Administration (DEA);

 - The Federal Bureau of Prisons;

 - The U.S. Marshals Service;

 - The National Central Bureau of Interpol;

 - The Bureau of Alcohol, Tobacco, Firearms, and Explosives (ATF);

 - The Immigration and Naturalization Service (INS);

 - The Asset Forfeiture Program, among others.

Through the Department of Justice, the Attorney General oversees nearly all stages of criminal prosecution, including investigation, operational search, court proceedings, and enforcement of court decisions.

All government departments and agencies are required to report crimes committed by their personnel to the attorney's office. Investigating crimes committed by high-ranking officials is assigned to the Independent Counsel.

State attorneys perform similar functions to federal attorneys. For instance, state Attorneys General represent their states in Supreme Courts, while

¹ Ponzi v. Fessenden. 258. US 254 (1922). Пешков М. Государственный обвинитель в уголовном процессе США // Законность. 1998. N 1. с.53.

² Филипов В.В. Система субъектов, осуществляющих меры по предупреждению и пресечению коррупции в сфере исполнительной власти США / (Электрон ресурс) <https://cyberleninka.ru/article/n/sistema-subektov-osuschestvlyayuschih-mery-po-preduprezhdeniyu-i-presecheniyu-korrupsii-v-sfere-ispolnitelnoy-vlasti-ssha?ysclid=m6dvdvtf2011718759>

regional prosecutors handle criminal prosecutions within their respective territories.

In conclusion, research into the U.S. system for combating crime highlights the following positive aspects:

- The preventive activities of police agencies focus primarily on situational crime prevention;
- Efficient use of the “plea bargain” institution as a simplified form of criminal proceedings;
- The absence of hierarchy in the police and attorney systems, allowing for their autonomous yet cooperative functioning.

МАҚСУДОВ АЛИШЕР МАҚСУД ЎҒЛИ
Юқоричирчиқ туманлараро иқтисодий
суди судьяси, мустақил изланувчи

ХАЛҚАРО ҲАМКОРЛИК МАСАЛАЛАРИ КОНТЕКСТИДА ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИДА ТЎЛОВГА ҚОБИЛИЯТСИЗЛИК ТЎҒРИСИДАГИ ҚОНУН ҲУЖЖАТЛАРИНИ ҲУҚУҚИЙ ТАРТИБГА СОЛИШНИ ЯНАДА ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Аннотация. Мақолада Ўзбекистон Республикасининг тўловга қобилиятсизлик тўғрисидаги қонун ҳужжатларини ҳуқуқий тартибга солишни янада такомиллаштириш мақсадида халқаро ҳамкорликнинг айрим масалалари кўриб чиқилмоқда, шунингдек миллий қонунчиликни халқаро стандартлар билан унификация қилиш ва уйғунлаштириш бўйича таклифлар киритилмоқда.

Калит сўзлар: қарздор, кредиторлар, банкротлик, тўловга қобилиятсизлик, трансгегаравий ночорлик (банкротлик), намунавий қонун, халқаро шартномалар.

Аннотация. В статье рассматриваются некоторые вопросы международного сотрудничества в целях дальнейшего совершенствования правового регулирования законодательства о неплатежеспособности Республике Узбекистан, а также вносятся предложения по унификации и гармонизации национального законодательства с международными стандартами.

Ключевые слова: должник, кредиторы, банкротство, неплатежеспособность, трансграничное несостоятельность (банкротство), типовой закон, международные договора.

Abstract. The article examines some issues of international cooperation for the purpose of further improvement of legal regulation of the insolvency legislation of the Republic of Uzbekistan, and also makes proposals for unification and harmonization of national legislation with international standards.

Keywords: debtor, creditors, bankruptcy, insolvency, cross-border insolvency (bankruptcy), model law, international treaties.

Тадбиркорлик фаолиятининг ривожланишида банкротлик институти муҳим рол ўйнайди. Тўловга қобилиятсизлик соҳасини ҳуқуқий тартибга солишнинг самарали фаолият кўрсатаётган режими бугунги

кунда кўпчилик томонидан тадбиркорлик ва рақобат юқори баҳоланадиган эркин бозор иқтисодиётининг асосий таркибий қисмларидан бири сифатида қаралмоқда.

Шу билан бирга, корхоналарнинг тўловга қобилиятсиз деб топилиши давлат иқтисодиёти ва аҳоли бандлиги даражасига салбий таъсир кўрсатмоқда. Мавжуд иқтисодий талабларни инобатга олган ҳолда, ҳуқуқий асосларни бирор бир хўжалик юритувчи субъектнинг манфаатларига зарар етказмайдиган тарзда яратиш зарур.

Маълумки, «Doing Business – 2020» ҳисоботида Ўзбекистон «Тўловга қобилиятсизликни ҳал этиш» кўрсаткичи бўйича 100 ўринни эгаллаган ва унда қонунчиликда қарздорни қўллаб-қувватлашга қаратилган тартиб-таомиллар мавжуд эмаслиги қайд этилган.¹

Шуни таъкидлаш лозимки, Ўзбекистон мамлакатнинг иқтисодий ривожланишига йўналиш берувчи нуфузли халқаро ва минтақавий ташкилотларнинг аъзоси ҳисобланади. Хусусан, ШХТ, ИХТ, UNIDO, ЕХХТ, ХТТБ, ХВЖ, ХМК, ХРА, ЕТТБ, ОТТБ ва бошқа ташкилотлар билан ҳамкорлик мамлакат иқтисодиётининг мисли кўрилмаган юксалишига кўмаклашмоқда.

Статистик маълумотларга кўра, 2023 йилда мамлакат ялпи ички маҳсулоти 1,07 квадриллион сўм, яъни қарийб \$90,8 млрд.² сўмга етган. Таққослаш учун: 2020 йилда у 59,89 миллиард АҚШ долларини ташкил этган.³

2022 йилда ўтказилган биринчи Тошкент халқаро инвестиция форумида давлатимиз раҳбари Ш.М.Мирзиёев яқин келажакда амалга ошириладиган режаларни 5 йилда мамлакатимиз ялпи ички маҳсулотини 100 миллиард долларга, йиллик экспорт ҳажмини 30 миллиард долларга етказишни маълум қилди.⁴

Бугунги кунда Ўзбекистоннинг ЖСТга аъзо бўлиши масаласи яна кун тартибида турибди. Мамлакатимиз учун бу масала стратегик жиҳатдан муҳим аҳамиятга эга, чунки у ялпи ички маҳсулотни бир неча баробар ошириш имконини беради, бу эса ўз навбатида миллий бозорда рақобатнинг ривожланишига ёрдам беради, бу эса қисман тўловга қобилиятсизлик тартиб-таомилида ифодаланадиган тадбиркорлик фаолияти субъектлари ўртасида табиий танловга олиб келади.

Иқтисодиёт кўрсаткичларининг барқарор ўсиши масаласи ЖСТга аъзо бўлишнинг асосий мақсади бўлганлиги сабабли, унда бизнес субъектларининг, шу жумладан, кичик бизнес субъектларининг тўловга қобилиятсизлиги масалалари марказий ўринни эгаллайди.

¹ <https://www.doingbusiness.org/content/dam/doingBusiness/country/u/uzbekistan/UZB.pdf>

² <https://www.gazeta.uz/ru/2024/01/20/gdp>

³ <https://www.spot.uz/ru/2021/01/26/gdp/>

⁴ Ўзбекистонда ВВП 100 миллиард долларга етказилади - президент. <https://repost.uz/vvp-virastet>

ЖСТнинг Хизматлар савдоси бўйича Бош битим бўйича мажбуриятлари банкротлик тўғрисидаги қонунларнинг шаффофлигини рағбатлантиради, аммо акс ҳолда кенг мослашувчанликка йўл қўяди. Шунинг учун тўловга қобилиятсизлик тўғрисидаги миллий қонунчиликни халқаро стандартлар билан уйғунлаштириш мамлакатимиз ушбу нуфузли ташкилотга аъзо бўлишининг асосий масаласидир.

Масаланинг ривожланиш эволюциясини икки босқичга бўлиш мумкин:

биринчи босқич, 1994-2005 йилларни ўз ичига олади. Бу даврда, бизга маълумки, «Банкротлик тўғрисида»ги қонунларнинг учта таҳрири, шунингдек, банкротлик институтини такомиллаштиришга қаратилган бир қатор қонуности норматив-ҳуқуқий ва идоравий ҳужжатлар қабул қилинди;

иккинчи босқич, Янги Ўзбекистон тараққиётининг асосий йўналишлари белгилаб олингандан сўнг, 2020 йилдан бошланади.

Ушбу босқич тўловга қобилиятсизлик тартиб-таомилларини такомиллаштирган Ўзбекистон Республикасининг янги «Тўловга қобилиятсизлик тўғрисида»ги Қонуни ва янгиланган Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг қабул қилиниши билан тавсифланади, унга кўра биринчи марта Ўзбекистон Республикасининг халқаро шартномалари халқаро ҳуқуқнинг умумэътироф этилган тамойиллари ва нормалари билан бир қаторда Ўзбекистон Республикаси ҳуқуқий тизимининг таркибий қисми ҳисобланади.

Агар Ўзбекистон Республикасининг халқаро шартномасида Ўзбекистон Республикасининг қонунда назарда тутилганидан бошқача қоидалар белгиланган бўлса, Ўзбекистон Республикасининг халқаро шартномаси қоидалари қўлланилади.

Шундай қилиб, ўтган давр мобайнида тўловга қобилиятсизлик тўғрисидаги миллий қонунчилик бозор муносабатларини ишга тушириш ва бозор инфратузилмасини шакллантиришга ўз ҳиссасини қўшган ҳолда давлат манфаатларига ва кейинчалик кредиторларнинг умумий манфаатларига хизмат қилиш босқичларини босиб ўтди.

Халқаро нормалар тўловга қобилиятсизлик тўғрисидаги миллий қонунчиликни уйғунлаштиришда концептуал аҳамиятга эга.

Хусусан, 1933 йилдаги банкротлик масалалари бўйича Шимолий конвенция, 1889 ва 1940 йиллардаги Монтевидео шартномалари (Лотин Америкасининг бир қатор мамлакатлари учун); Автоматик тан олишнинг асосий/иккиламчи иш юритиш модели – Европа Иттифоқининг 20.05.2015 йилдаги 2015/848-сонли «Ночорлик ҳақидаги ишларни юритиш тўғрисида»ги Регламенти; Суд ёрдами ва назорати модели – 1997 йилдаги трансчегаравий ночорлик тўғрисидаги ЮНСИТРАЛ Намунавий қонуни «Ташқи» ва «ички» трансчегаравий банкротлик модели – 2015 йилдаги

тугатишнинг жамоавий тартиб-таомилларини ташкил этиш бўйича ОХАДнинг бирхиллаштирилган ҳужжати.

Трансчегаравий банкротликни тартибга солиш учун Европа Иттифоқи Регламенти ва ЮНСИТРАЛ Намунавий қонунининг симбиоз моделларини турли юрисдикция гуруҳларида (Гонконг, Тайван, Макао, Хитой) ва давлатлар гуруҳларида (ЕОИҲ ва бошқалар) жорий этиш истиқболлари миллий банкротлик институтларини такомиллаштиришда муҳим амалий аҳамиятга эга.

Миллий ночорлик режимлари ўртасидаги концептуал тафовутлар, изчил глобал стандартларни ишлаб чиқиш қўшимча тўсиқларни келтириб чиқаради. Кўп томонлама битимлар, конвенциялар, намунавий қонунлар ва минтақавий битимлар комплекси трансчегаравий банкротлик ва ҳамкорлик тартиб-таомилларини енгиллаштиришга қаратилган. Бироқ, ушбу воситалар ўртасидаги бўшлиқлар ва номувофиқликлар халқаро амалиётчилар учун ноаниқликни келтириб чиқаради.

Халқаро ҳамкорликда илғор хорижий тажриба муҳим ўрин тутди.

Хусусан, ҳозирги кунда АҚШнинг банкротлик тўғрисидаги қонунчилиги қарздорнинг ҳимоясини таъминлаш бўйича етакчи ҳуқуқий тизимлардан бири ҳисобланади. Қарздорнинг бошқарув органи ваколатларини сақлаб қолган ҳолда молиявий соғломлаштиришни тартибга солишнинг қонунчилик модели қарздорнинг ўз ишларини мустақил юритишини давом эттириш ва банкротликни тиклашга ишончни назарда тутувчи янги доктрина сифатида пайдо бўлди. Бу доктрина кейинчалик Европа мамлакатлари иқтисодиётига сезиларли таъсир кўрсатиб, у ерда иқтисодий жараёнларни мустаҳкамлаш ва фаоллаштиришга ёрдам берди.

Америка қонунчилигининг асосий принципи ўз банкротлигини ўзи эълон қилган юридик ва жисмоний шахсларнинг ўз пул мажбуриятларини бажариш ёки ўз фаолиятини молиявий барқарорликни тиклашга йўналтириш орқали йўлга қўйиш имкониятидир. Бу тамойил банкротлик тартибининг барча иштирокчилари учун, шу жумладан давлат учун ҳам ўзаро манфаатли ҳисобланади. Бундан иқтисодиёт кўпроқ фойда кўради, чунки тадбиркорда ҳаммасини янгидан бошлаш, ўзига нисбатан молиявий барқарорликни таъминлаш имконияти пайдо бўлади, энди иш бошлаётган тадбиркорлар вақтинчалик муваффақиятсизликлардан қўрқмайдилар.

1898 йилдаги “Банкротлик тўғрисида”ги қонун АҚШ банкротлиги тўғрисидаги қонун ҳужжатлари билан тартибга солинадиган хўжалик юритувчи субъектлар ҳаётида «янгидан бошлаш» тамойилининг ифодаси сифатида кенг эътироф этилди. Гарчи унга кўплаб тузатишлар киритилган бўлса-да, энг йириклари 1938 йилда қабул қилинган Чандлер қонуни бўлса-да, у 1978 йилда унинг ўрнига Банкротлик кодекси келгунга қадар қўлланишда давом этди. Чандлер қонуни АҚШнинг банкротлик

соҳасидаги федерал қонунчилигида амалда бўлган қарзларни тартибга солиш бўйича келишув битимларини тузишнинг процессуал нормаларини кучайтирди.

АҚШда вақт ўтиши билан банкротлик тадбиркорлик таваккалчилигини қадрлайдиган жамият ҳаётининг зарурий элементи сифатида қарала бошланди ва мамлакатнинг ўзи молиявий инқирозга либерал муносабати билан машҳур бўлди. Ҳатто АҚШ президенти Д.Трамп ҳам камида тўрт марта: 1991, 1992, 2004 ва 2009 йилларда ўз компанияси банкротлигини эълон қилган.¹

Бугунги кунда **АҚШ** қарздорларнинг пул мажбуриятлари бўйича манфаатларини ҳимоя қилиш борасида етакчи юрисдикциялардан бири сифатида кенг эътироф этилмоқда. 1978 йилдаги «Банкротлик тўғрисида»ги кодекс билан ҳуқуқий муомалага киритилган компания қайта ташкил этилган даврда қарздорнинг ўз мол-мулкига бўлган мулк ҳуқуқини сақлаб қолиш, шунингдек, агар суд қарори билан у маълум асосларга кўра (масалан, фирибгарлик ҳаракатлари содир этганлик учун) ишончли бошқарувчи билан алмаштирилмаган бўлса, ушбу мол-мулкни бошқариш дастаклари модели «янгидан бошлаш» тамойилининг моҳиятини ўзида мужассамлаштиради, чунки бу модел қарздорнинг ўз молиявий ишларини олиб бориш қобилиятига ишонч билан суғорилган.

Банкротлик шароитида Американинг «янги бошланиш» концепцияси бизнесни қутқаришга қаратилган Европа қонунчилигининг кейинги эволюциясига жуда катта таъсир кўрсатди, унда у Европа иқтисодиётини мустаҳкамлаш ва қайта тиклаш чоралари доирасига кирди.

1994 йилдаги банкротлик тўғрисидаги Низомга асосланган банкротлик институтининг немис амалиётида қарздорни тугатиш, қайта ташкил этиш ва соғломлаштириш ўртасидаги тенглик принципи мустаҳкамланган. Шу билан бирга, **Германия** тизими кредиторларнинг талабларини бажариш самарадорлигини оширишга қаратилган бўлиб, реабилитация тартиб-таомиллари қарздорнинг активларини кейинчалик кредиторлар ўртасида тақсимлаш мақсадида уларнинг даромадлилигини оширишга қаратилган. Бу амалиётнинг ўзига хос хусусияти шундан иборат эдики, агар қарздорни тугатиш тўғрисидаги қарорнинг асосsizлиги тўғрисида иш қўзғатилган бўлса, бу масалаларнинг барчаси фақат кредиторлар томонидан ҳал қилинади.

Инглиз амалиёти кўп жиҳатдан Америка амалиётига мос келади. 1985 йилда Англия ва Уелсда «Банкротлик тўғрисида»ги янги қонун қабул қилинди, унда корпоратив тузилмаларни қутқаришнинг иккита янги тартиби жорий этилди: «компания томонидан қарзларни ихтиёрий равишда тартибга солиш» ва «арбитраж бошқарувини жорий этиш».

¹ https://www.bbc.com/russian/society/2015/07/150714_tr_celebrities_bankrupt

2001 йилдан бошлаб **Буюк Британия** ҳукумати молиявий қийинчиликларга дуч келган компанияларни заруриятсиз ёпиш мумкин эмас, тадбиркорларга янги ҳаёт учун имконият бериш керак деган амалиётни жорий қилди.

Швеция амалиёти Швеция қонунлар тўпламининг алоҳида бўлими бўлган 11.06.1987 йилдаги 672-сонли Танлов қонуни асосида фаолият предмети ва тижорат мақомидан қатъи назар, ночорлик субъекти деб тан олинган. Худди шу схемада **Австрия** тизими амал қилади, унда қарздорларнинг суд таркиби 1982 йилдаги 370-сонли банкротлик тўғрисидаги қонун билан белгиланади, унга кўра жисмоний шахслар банкрот деб топилиши мумкин.

Японияда мол-мулкни сотиш орқали қарзни тўлаш «тугатиш» таомили деб аталади. Ўзини банкрот деб эълон қилган фуқаролар компанияларга раҳбарлик қилиш, адвокат, нотариус, бухгалтер бўлиб ишлаш ва вояга етмаганларга васий бўлиш ҳуқуқидан умрбод маҳрум этилади.¹

Францияда 1889 йилдаги банкротлик тўғрисидаги қонун ҳужжатларига дастлабки жиддий ўзгартиришлар 1955 йилда киритилди ва бизнесни сақлаб қолиш учун қулай замин яратди. Ушбу ўзгаришлар натижасида қарздорни суд орқали молиявий соғломлаштиришнинг янги тизими жорий этилди, у «règlementjudiciaire» деб номланиб, уни тугатишнинг муқобили сифатида қарздорнинг бизнесини тиклашни назарда тутди. Францияда 1967 йилда қабул қилинган кейинги қонун ҳужжатлари билан ҳали ночорликдан маҳрум бўлмаган хўжалик юритувчи субъектлар учун мораторий жорий этилди ва бугунги кунда мамлакатда амалда бўлган банкротлик соҳасидаги қонунчилик асоси яратилди.

2006 йилда қарздорни қутқаришга қаратилган ва илҳом манбаи сифатида Америка банкротлик кодексининг 11-боби хизмат қилган «procéduredesauvegarde18» қабул қилинганидан сўнг, умуман олганда, Франциянинг банкротлик соҳасидаги қонунчилиги бутун дунёда бизнесни қутқаришга энг фаол йўналтирилган ҳисобланади.²

Чехияда 2006 йилда «Ночорлик тўғрисида»ги янги қонун қабул қилинди. 2008 йилда минтақани қамраб олган молиявий инқироз Марказий шарқий Европа мамлакатларида банкротлик тўғрисидаги қонунчиликни ислоҳ қилиш учун янги туртки бўлди. Енгиллаштирилган кредит олиш манбалари тўсатдан йўқолди, экспорт бозорлари инқирозга учради, минтақа иқтисодиёти чуқур таназзулга юз тутди.

Шариат қонунлари амал қиладиган мамлакатларда бугунги кунда ҳам фоиз (риба) эвазига пул ссудаларини бериш тақиқланишига риоя қилинади. Бу тақиқни вақт ўтиши билан маълум бир активнинг нархини

¹ Нурсеитова А.А., Алдажуманова А.Е. Экономика: правовые аспекты банкротства физических лиц в Казахстане и за рубежом. Аль Пари. 2009. № 1/2. С. 22-25.

² 2005-йил 26 июлдаги 2005-845-сонли Қонун, 2006 йил 1 январдан кучга кирди.

ошириш имконини берувчи тамойил билан аралаштириб юбормаслик керак, бу шаръий қонунларда йўл қўйилади. Шариат қонунларида қўлланиладиган бир қатор тамойиллар ночорлик тўғрисидаги қонунлар билан қўшилиб кетади ва ночорлик муносабатларига ўз таъсирини кўрсатиши мумкин, айниқса, ислом кредитлаш механизмларини қайта ташкил этиш ёки реструктуризатсия қилиш контекстида, маблағ билан таъминловчи ташкилотлар уларни шариат қонунлари доирасида сақлаб қолишни истасалар. Масалан, фоиз эвазига пул беришни тақиқлаш қарз мажбуриятларини бажаришни кечиктириш чоғида қўшимча воситачилик ҳақини ёки фоизларни ундириш имкониятидан маҳрум қилади.

Шу ўринда шуни таъкидлаш қизиқарлики, юридик жиҳатдан банкротлик қарзларнинг кечилишига ва уларнинг кредиторларга фақат қисман қайтарилишига олиб келиши мумкин бўлса-да, диний жиҳатдан қарздорда, агар у бунинг учун маблағга эга бўлса, қолган суммалардаги фарқни кредиторларга кейинчалик қайтариш мажбурияти сақланиб қолади. Гарчи ҳар бир мамлакатда турлича қўлланилса ва талқин қилинса-да, шариат қонунлари мусулмон мамлакатлари ҳуқуқий тизимининг таркибий қисми ҳисобланади.

Шундай қилиб, хорижий тажриба банкротлик институти ривожланишидаги турли тенденцияларни кўрсатади, улар миллий тизимда ҳам ўзлаштирилиши мумкин. Банкротлик таомили жараёнида қарздорларнинг пул мажбуриятлари бўйича манфаатларини ҳимоя қилиш амалиёти, қарздорни тугатиш, қайта ташкил этиш ва соғломлаштириш ўртасидаги тенглик тамойили, банкрот деб топилган шахсга нисбатан чекловларнинг мавжудлиги ва умуман бошқа чора-тадбирлар мазкур тартиб-таомилларни янада такомиллаштиришга хизмат қилади.

Хорижий амалиёт таҳлили шуни кўрсатадики, банкротлик институти ҳам ҳуқуқий, ҳам ижтимоий ҳаётнинг муҳим таркибий қисми ҳисобланади. Ўзбекистон илғор хорижий тажрибани ўрганиб, аввало иқтисодий ислохотларни ривожлантириш хусусиятлари, унда кичик бизнеснинг ўрни, якка тартибдаги тадбиркорликнинг мамлакат ялпи ички маҳсулотидаги ўрнини оширишдан келиб чиқиши керак.

Бундан ташқари, халқаро конференциялар ҳам кўриб чиқиладиган соҳадаги халқаро ҳамкорлик воситаларидан биридир.

Шундай қилиб, Европа ҳуқуқ институти томонидан ўтказилган конференцияда (2014 йил сентябр, Хорватия, Загреб)¹ банкротлик тўғрисидаги қонунчилик контекстида бизнесни қутқариш масалалари муҳокама қилинди, унда ўтган асрнинг сўнгги йигирма йиллигига қадар кўплаб Европа мамлакатларида молиявий қийинчиликларга дуч келган

¹ European Law Institute Projects Conference. 25 September 2014, Zagreb, Croatia. Business Rescue in Insolvency Law - Setting the Scene (Wessels B.). European Law Institute.
[https://www.europeanlawinstitute.eu/fileadmin/user_upload/p_eli/Publications/Instrument INSOLVENCY.pdf](https://www.europeanlawinstitute.eu/fileadmin/user_upload/p_eli/Publications/Instrument%20INSOLVENCY.pdf)

компаниялар муаммосини ҳал қилишнинг ягона йўли уларнинг бизнесини тугатиш эканлиги таъкидланди.

Банкротлик тўғрисидаги иш юритиш доирасида бизнесни сақлаб қолиш ҳам мумкин бўлса-да, бу жараёнда ташкилотларнинг иқтисодий фаолияти асосан тўхтатилади ва активлар қисмларга бўлиб сотилади. Олинган даромад кредиторлар ўртасида белгиланган тартибда тақсимланади.

Конференцияда, шунингдек, корхоналарнинг банкротлиги муаммоларини ҳал қилишда бундай бир томонлама ёндашув ҳали ҳам Европа Иттифоқининг банкротлик масалаларини тартибга солувчи ҳужжатларида мавжудлиги таъкидланди. Масалан, Европа Иттифоқига аъзо давлатларда банкротлик тўғрисида иккита иш очиш имконияти назарда тутилган ва иккала очик ишда ҳам тугатиш тартиб-таомиллари ҳали ҳам қўлланилади.

Маҳаллий тадбиркорликда кўпинча чет эллик шахслар иштирок этади, улар, табиийки, тўловга қобилиятсизлик билан боғлиқ муносабатларнинг иштирокчисига айланиши мумкин. Бунда, бир томондан, Ўзбекистон Республикаси қонунчилиги нормалари билан, иккинчи томондан, халқаро хусусий ҳуқуқ нормалари, шунингдек, фуқаролари Ўзбекистонда тадбиркорлик билан шуғулланаётган хорижий давлатлар нормалари ўртасидаги нисбат муҳим аҳамиятга эга.

Бу ерда қуйидаги асосий қоидалар ўрнатилган: агар Ўзбекистон Республикасининг халқаро шартномасида Ўзбекистон Республикасининг тўловга қобилиятсизлик тўғрисидаги қонун ҳужжатларида кўзда тутилганидан бошқача қоидалар белгиланган бўлса, халқаро шартнома қоидалари қўлланилади; хорижий судлар ва арбитражларнинг иқтисодий соҳада юзага келадиган низолар ва бошқа ишлар бўйича қабул қилган қарорлари, бундай қарорларни тан олиш ва ижро этиш тегишли халқаро шартномаларда ва Ўзбекистон Республикаси қонунчилигида назарда тутилган бўлса, Ўзбекистон Республикаси иқтисодий судлари томонидан тан олинади ва ижро этилади.

Ушбу муаммоларни бартараф этиш учун, бизнинг фикримизча, ҳозирги шароитда ЮНСИТРАЛнинг чегаралар аро ночорлик тўғрисидаги Намунавий қонунига эътибор қаратиш мақсадга мувофиқ бўлади. Бу қонун ночорлик тўғрисидаги хорижий қарорларнинг универсаллиги ва чегаралар аро тан олинишига кўмаклашади.

Ушбу қонун билан «трансчегаравий ночорлик», яъни хорижий ҳуқуқ-тартиботга нисбатан ночорлик атамаси киритилмоқда. Трансчегаравий банкротликни тан олишнинг моҳияти шундаки, кредиторлар ва қарздор турли мамлакатларда жойлашган ва юрисдикцияни қўллаш масаласи юзага келади. Умумий қоидаларга кўра, чет эл вакили чет элда ишлаб чиқаришни тан олиш тўғрисида ариза бериши мумкин.

Бошқа далиллар мавжуд бўлмаган тақдирда, қарздорнинг рўйхатдан ўтказилган фаолият жойи ёки унинг одатдаги яшаш жойи (жисмоний шахс бўлган тақдирда) қарздорнинг асосий манфаатлари маркази ҳисобланади. Чет эл иш юритуви асосий ёки асосий бўлмаган иш деб топилганидан кейин, агар бу қарздорнинг мол-мулкни ёки кредиторларнинг манфаатларини ҳимоя қилиш учун зарур бўлса, суд чет эл вакилининг илтимосномасига биноан ҳар қандай тегишли ёрдам кўрсатиши мумкин. Бундан ташқари, у хорижий судларга тўғридан-тўғри мурожаат қилиш ва зарур маълумотларни сўраш ҳуқуқига эга.

Намунавий қонун мамлакатларга молиявий қийинчиликларга дуч келган ёки банкрот қарздорлар иштирокидаги трансчегаравий суд ишларини янада самаралироқ ҳал этиш учун ўзларининг ночорлик тўғрисидаги қонунларини мослаштиришга имкон беради. У замонавий, ягона ва адолатли асос яратишга кўмаклашади.

Бундай ҳолатларга қарздорнинг бир нечта давлатда активларга эга бўлиши ёки қарздорнинг кредиторлари сафига ночорлик тўғрисидаги иш юритилаётган давлатдан эмас, балки бошқа давлатдан бўлган кредиторларнинг кириши ҳолатлари киради. Асосан, қарздорнинг асосий манфаатлари марказида ўтказилиши лозим бўлган муҳокаманинг бош мақсади, қарздорнинг активлари мавжуд бўлган мамлакатлар сонидан қатъи назар, маҳаллий эҳтиёжларни ҳисобга олган ҳолда тегишли мувофиқлаштириш тартиб-қоидаларини амалга ошириш шарти билан, қарздорнинг тўловга қобилиятсизлигини ҳал этишдан иборат бўлиши керак.

Шундай қилиб, Намунавий қонунни қабул қилган мамлакатлар трансчегаравий банкротлик ҳолатларида юзага келадиган муаммоларни ҳал этишга қаратилган миллий тўловга қобилиятсизликни тартибга солиш тизимларига фойдали қўшимчалар ва такомиллаштиришлар киритадилар. Намунавий қонун асосида қонунчиликни қабул қилаётган мамлакатлар баъзи ночорлик тўғрисидаги қонунларга ўзгартишлар киритиш зарурлигини ёки халқаро тан олинган стандартларга мувофиқ ўзгартиришлар киритилганлигини тан оладилар.

Мамлакатимиз учун 1992 йилда қабул қилинган ва 1995 йилда кучга кирган «Тадбиркорнинг тўловга лаёқатсизлиги ҳолатида ходимлар талабларини ҳимоя қилиш тўғрисида»ги Конвенция (173-сонли Конвенция) ҳам истиқболли ҳисобланади. Бугунги кунга келиб, ушбу Конвенцияни ХМТнинг 19 та аъзо давлати ратификация қилган. Ушбу Конвенциянинг асосий ғояси шундан иборатки, иш берувчининг тўловга лаёқатсизлиги эътироф этилган тақдирда, ходимларнинг талаблари бошқа кредиторларнинг талабларига нисбатан биринчи навбатда қондирилиши лозим.

Бундай ҳолда қопланиши лозим бўлган талаблар навбати қуйидагича амалга оширилади:

Биринчи навбатда, тўловга қобилиятсизликка ёки меҳнат муносабатлари тугатилгунга қадар ҳисобланган уч ойлик иш ҳақи;

Иккинчидан, ҳақ тўланадиган таътиллار бўйича тўловлар, тўловга қобилиятсизлик ёки меҳнат муносабатлари тугатилган пайтдан бошлаб 1 йил давомида бажарилган ишлар, шунингдек, ўтган йил давомида бажарилган ишлар учун тўловлар;

Учинчидан, тўловга қобилиятсизлик, шунингдек, меҳнат муносабатлари бекор қилингунга қадар камида уч ой ишда бўлмаганлик учун тўланадиган суммалар;

Тўртинчидан, ходимларга меҳнат муносабатларини тўхтатиш бўйича бериладиган ишдан бўшатиш нафақалари.

Бу талаблар ташкилотнинг ўзи томонидан ҳам, махсус ташкил этилган кафолат муассасалари томонидан ҳам тўланиши мумкин, қарздор уни тўлай олмайди. Бунда ходимларга тўланадиган сумманинг чекланган миқдори миллий қонунчиликка мувофиқ мамлакатда мақбул бўлган иш ҳақи даражасидан кам бўлмаслиги керак. Агар қопланадиган суммалар махсус ташкил этилган кафолат муассасалари томонидан кафолатланса, уларнинг ҳажми белгиланган ижтимоий таъминот минимумидан кам бўлиши мумкин.

Хулоса қилиб айтиш мумкинки, банкротлик соҳасидаги илғор хорижий амалиёт ва халқаро нормаларни қўллаш миллий амалиётга тўловга қобилиятсизлик даврида ва ундан кейин қарздорнинг ҳуқуқларини ҳурмат қилиш маданиятини жорий этишга, миллий қонунчиликни халқаро стандартларга уйғунлаштиришга кўмаклашади ҳамда қарздорни банкрот деб топиш тартиб-таомилини амалга оширишда трансчегаравий банкротлик билан боғлиқ масалаларни ҳал этиш имконини беради.

Бундан ташқари, трансчегаравий банкротлик соҳасидаги аниқ ва олдиндан айтиб бериш мумкин бўлган қоидалар хорижий инвесторларнинг ишончини оширишига, бу эса тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни кўпайишига олиб келади. Инвесторлар ўз ҳуқуқлари ҳимояланганлигига кўпроқ ишонишади.

**CHALLENGES IN THE RECOVERY AND MANAGEMENT OF CORRUPTED
ASSETS: AN ANALYSIS OF INTERNATIONAL DOCUMENTATION
REQUIREMENTS AND SCHOLARLY PERSPECTIVES**

Abstract: *This article examines the definition of corruption, the concept of illegal assets, aspects of money laundering, challenges associated with asset recovery and management, as well as international legal perspectives and scholarly studies on asset recovery and management.*

Keywords: *corruption, money laundering, illegal assets, asset recovery, asset management.*

Among corruption-related crimes, economic offenses – particularly those involving the legalization of illicit earnings – hold special significance due to their inherent dangers and global implications.

Illicit financial flows, often generated at the expense of state resources allocated for socioeconomic development initiatives, exacerbate economic challenges in impoverished nations. Furthermore, such corrupt practices erode public trust in the state, its governing institutions, and affiliated organizations.¹

To address the issue of money laundering, the international community has developed and implemented various agreements and policies. Notably, the G20 nations are actively engaged in combating corruption-related crimes, particularly those perpetrated by entities that integrate such practices into their core activities.²

As Go Lisanawati observes, “Corruption and money laundering have become a perfect partnership, enabling the illicit funds derived from corruption to disappear with ease.” Corruption and money laundering, as forms of transnational crime, are often described as two sides of the same coin.³

A contemporary strategy for countering these crimes, which has steadily evolved over the past few decades, is to deprive criminals of their illicit proceeds and dismantle their financial networks. This approach aims to prevent further criminal activity. A crucial component of this strategy is the recovery of assets obtained through criminal means.⁴

¹Руководство по возврату активов для специалистов-практиков (Asset Recovery Handbook: A Guide for Practitioners) /Жан-Пьер Брюн, Лариса Грей, Кевин Стивенсон, Клайв Скотт, Пер. с англ. – М.:Альпина Паблишер, 2012, (Серия «Библиотека Всемирного банка»), р.9.

²Ibid.

³Go Lisanawati. Best Principles for criminal assets management: conceptual framework. //1 IPBJ Vol.7 (1), - 20 (2015), available at: http://www.oyagsb.uum.edu.my/images/ipbj/IPBJ_Vol_7_1_2015/1_IPBJ_Vol.7_1_1-20_2015.pdf, p.1.

⁴У.Нигмаджанов. Преступные активы: возврат или восстановление? Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси Академияси Ахборотномаси, 3-сон, 2021 йил, 33-39-бетлар “(U.Nigmadzhanov. "Criminal

The asset recovery process forms an integral part of the global system to combat money laundering and, specifically, corruption. This process is initiated by the actions of an injured party responding to the theft of its assets by corrupt officials. It involves the identification, legalization, and concealment of these assets in foreign jurisdictions by custodians.¹

According to Arief (2014), "When offenders commit acts of corruption, their primary motivation is often the desire to accumulate unlimited wealth and assets. They are aware that even if they face long-term criminal penalties, the proceeds of their corrupt activities will remain secure for their families."²

In response, scholars argue that corrupt individuals should not only face imprisonment but also be subject to the confiscation of their illegally acquired assets. Additionally, measures should be taken to significantly reduce the financial benefits gained through corruption.³

The United Nations Convention against Corruption underscores the importance of asset recovery as a central principle. It emphasizes that participating countries must cooperate extensively and provide mutual assistance to achieve effective recovery of assets.⁴

As previously mentioned, the legalization of proceeds from illegal activities, categorized as a transnational crime, remains one of the most pervasive issues of contemporary society. This crime encompasses all forms of money and property and is characterized by the exploitation of assets and resources for unlawful purposes. Consequently, the recovery of criminal proceeds – i.e., returning illicit gains – is an effective method to mitigate the prevalence of such crimes.⁵

According to some scholars, asset recovery measures, which constitute a key component of anti-money laundering mechanisms, should be extensively employed to combat corruption. However, asset recovery is a complex process, far from straightforward in practice. The criminal justice and confiscation systems often face significant challenges, particularly when assets subject to

Assets: Return or Recovery?" Bulletin of the Academy of the Prosecutor General's Office of the Republic of Uzbekistan, Issue 3, 2021, pp. 33-39.)"

¹Paku Utama. Gatekeepers, money laundering, and asset recovery: piercing the riddle.//Volume 2, Mei-Agustus 2011. – С.7 // У.Нигмаджанов. Преступные активы: возврат или восстановление? Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси Академияси Ахборотномаси, 3-сон, 2021 йил, 34-бет "(U.Nigmadzhanov. "Criminal Assets: Return or Recovery?" Bulletin of the Academy of the Prosecutor General's Office of the Republic of Uzbekistan, Issue 3, 2021, p.34)".

²Arief (2014). Pemulihan Aset Hasil Kejahatan Dalam Pemberantasan Tindak Pidana Korupsi. Paper presented at Workshop on Pemulihan Aset Hasil Kejahatan, Jakarta, August 28 – 29, 2014. // қаранр Go Lisanawati. Best Principles for criminal assets management: conceptual framework.//1 IPBJ Vol.7 (1), - 20 (2015), available at: http://www.oyagsb.uum.edu.my/images/ipbj/IPBJ_Vol.7_1_2015/1_IPBJ_Vol.7_1_1-20_2015.pdf, p.3.

³Go Lisanawati. Best Principles for criminal assets management: conceptual framework.//1 IPBJ Vol.7 (1), - 20 (2015), available at: http://www.oyagsb.uum.edu.my/images/ipbj/IPBJ_Vol.7_1_2015/1_IPBJ_Vol.7_1_1-20_2015.pdf, p.4.

⁴UNCAC, Article 51, www.unodc.org.

⁵Go Lisanawati. Best Principles for criminal assets management: conceptual framework.//1 IPBJ Vol.7 (1), - 20 (2015), available at: http://www.oyagsb.uum.edu.my/images/ipbj/IPBJ_Vol.7_1_2015/1_IPBJ_Vol.7_1_1-20_2015.pdf, p.1.

confiscation are located in foreign jurisdictions. These scenarios present numerous difficulties, including the application of domestic laws across international borders. As a result, countries must adopt effective and appropriate mechanisms for asset recovery and management to address their financial losses. This requires the establishment of specialized institutions dedicated to asset preservation, efficient management, and the implementation of cooperative principles.¹

As a result of the globalization process, states must take the issue of managing and recovering criminal assets seriously. They are required to act more promptly, adopt advanced methods and techniques, and continuously improve and harmonize their laws and regulations in this domain.

Recovered criminal assets serve as an additional resource for state development. However, the effective and transparent management and utilization of these assets – while accounting for the capacity and political will of states, as well as the risk of corruption at various stages – remain critical challenges that require attention.²

It is important to note that the recovery of criminal assets is a complex process, with asset management serving as one of its primary and essential components.

Efforts to recover criminal assets may be rendered ineffective if the assets are not properly preserved and managed.³ Consequently, the international community, acknowledging the significance of asset management, strongly recommends prioritizing this aspect.⁴

Naturally, there is a widespread interest in understanding when the management of criminal assets began to garner significant attention. When did this system emerge as a tool in the fight against corruption?

A brief historical overview reveals that the Conference of the States Parties to the United Nations Convention against Corruption, during its 5th session held in Panama City in November 2013, adopted Resolution 5/3 on *Practical Measures for International Cooperation on Asset Recovery*. This resolution "enables participating states and the United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC) to share experiences on the management, use, and disposal of frozen, sealed, and confiscated assets, as well as to identify best practices, improve existing resources, and address challenges in this domain." Furthermore, it encourages the development of non-binding guidelines. This mandate was subsequently updated with the adoption of Resolution 6/3 on *Facilitating*

¹Ibid.

²Ignasio Jimu, Managing proceeds of asset recovery, the case of Nigeria, Peru, the Philippines and Kazakhstan, International Centre for Asset recovery, Working Paper Series, №06, Oct.2009, ISSN: 2624-9650, www.baselgovernance.org, p.3.

³Руководство по возврату активов для специалистов-практиков (Asset Recovery Handbook: A Guide for Practitioners) / Жан-Пьер Брюн, Лариса Грей, Кевин Стивенсон, Клайв Скотт, Пер. с англ. – М.: Альпина Паблишер, 2012, (Серия «Библиотека Всемирного банка»), p.117.

⁴Ibid, p.138.

Effective Asset Recovery during the 6th session held in St. Petersburg, Russian Federation, in November 2015.¹

According to the provisions of Article 31 of the Convention against Corruption, "Each State Party shall, in accordance with its domestic legislation, adopt such legal and regulatory measures as may be required to regulate the management by the competent authorities of the temporarily derelict, attached, or confiscated property specified in paragraphs 1 and 2 of this Article."²

Additionally, Goal 16 of the United Nations Sustainable Development Goals (Peace, Justice, and Strong Institutions) explicitly calls for intensified efforts to trace and recover stolen assets by 2030. These efforts include "tracing," which directly encompasses the management of criminal assets.³

The Financial Action Task Force (FATF) Rules 4 and 38, as outlined in the *International Standards for Combating Money Laundering, the Financing of Terrorism, and the Financing of the Proliferation of Weapons of Mass Destruction*, recommend that Member States establish agreements on mechanisms for the effective management of assets and the coordination of processes related to the seizure and confiscation of proceeds. These recommendations include provisions for the allocation of confiscated assets.⁴

Furthermore, international guidelines emphasize that the management of frozen, sealed, and confiscated assets should be regulated within the framework of domestic legislation.⁵

It is important to note that there is no unified set of international rules or guidelines governing asset management. Instead, it is necessary to review and refer to the laws and principles of individual countries where asset management is being implemented to develop a clear and accurate understanding of how such management should be conducted.⁶

¹Effective management and disposal of seized and confiscated assets. 2017. United Nations Office On Drugs And Crime. Vienna. © UNODC, October 2017. [www.unodc.org](http://www.unodc.org/unodc/en/treaties/CAC/CAC-COSP-session5-resolutions.html) // Available: www.unodc.org/unodc/en/treaties/CAC/CAC-COSP-session5-resolutions.html, www.unodc.org/unodc/en/treaties/CAC/CAC-COSP-session6-resolutions.html.

²UNCAC, Article 31. www.unodc.org.

³Sustainable Development Goals, <https://www.un.org/sustainabledevelopment/ru/peace-justice/>. See also: Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2022 йил 21 февралдаги "2030 йилгача бўлган даврда барқарор ривожланиш соҳасидаги миллий мақсад ва вазифаларни амалга оширишни жадаллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида"ги 83-сон қарори "(Resolution No. 83 of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan dated February 21, 2022, "On Additional Measures to Accelerate the Implementation of National Goals and Objectives in the Field of Sustainable Development until 2030")", <http://lex.uz/docs/5870397>

⁴Рекомендации ФАТФ. Международные стандарты по противодействию отмыванию денег, финансированию терроризма и финансированию распространения оружия массового уничтожения "(FATF Recommendations: International Standards on Combating Money Laundering, Terrorist Financing, and the Financing of Proliferation of Weapons of Mass Destruction)" / Пер. с англ.– М. : Вече, 2012. p.176. www.mumcfm.ru

⁵Go Lisanawati. Best Principles for criminal assets management: conceptual framework.//1 IPBJ Vol.7 (1), - 20 (2015), available at: http://www.oyagsb.uum.edu.my/images/ipbj/IPBJ_Vol.7_1_2015/1_IPBJ_Vol.7_1_1-20_2015.pdf, p.15.

⁶Ibid.

In practice, the process of recovering criminal assets maintains its significance if the assets are available, properly managed, and stored securely. The success of this process relies on transparent accounting and consistent, effective management of criminal assets from the initial stage to the final phase of the recovery effort. These factors collectively demonstrate that asset management can be efficient and economically beneficial. Returned assets serve as an additional resource for state development; thus, any mismanagement or neglect that diminishes their value is seen as a reduction in the economic contributions' states can make toward their progress.¹

Another critical aspect in this context is the secure storage of criminal assets during interim measures. Competent authorities must ensure the safety of these assets until their confiscation or disposal. This form of governance acts as a control mechanism, safeguarding the integrity and value of assets. It also ensures that the assets are neither returned to criminals nor misappropriated by corrupt officials for personal gain.²

It is important to note that the asset recovery process comprises four interrelated stages:

- identification and tracking of assets
- storage
- confiscation, and
- disposition.

At each stage, effective asset management is crucial, as any mismanagement can significantly impact the overall asset recovery process.³

As mentioned above, asset management plays a crucial role in the processes and mechanisms of asset recovery. The primary responsibility of the competent authorities in this field is to ensure the security of assets and preserve their value. To assess whether these assets are being effectively managed, it is essential to compare and analyze their value at the time of seizure and confiscation with their value at the time of disposal.⁴

An analysis of the return and management of criminal assets in the context of Uzbekistan reveals that, with few exceptions, the primary focus of law enforcement practices in the country has been on holding perpetrators accountable and compensating victims for their losses. However, insufficient attention has been given to the confiscation of all proceeds of crime. Until recently, the confiscation of criminal proceeds was not considered a priority at either the legislative or policy-making level. It was only in 2021 that Uzbekistan

¹Abdulrahman O.J. Kaniki. An Inquiry into the Effectiveness of Illegally Acquired Asset Management System in Tanzania. *Journal of Law and Criminal Justice* June 2019, Vol. 7, No. 1, pp. 11-22, ISSN: 2374-2674(Print), 2374-2682 (Online), Copyright © The Author(s). All Rights Reserved. Published by American Research Institute for Policy Development DOI: 10.15640/jlcj.v7n1a2, URL: <https://doi.org/10.15640/jlcj.v7n1a2>, p.11.

²Ibid, p.12.

³Ibid.

⁴Ibid. p.13.

approved a strategy¹ aimed at developing a national system to combat the legalization of proceeds from crime, the financing of terrorism, and the financing of the proliferation of weapons of mass destruction. This strategy identified key priorities, including strengthening international cooperation in the tracing, identification, confiscation, and recovery of assets obtained through criminal means, as well as enhancing legislation in this area.²

Based on the aforementioned information and analysis, it can be concluded that there is no single set of legal norms, systems, and mechanisms related to the recovery and management of criminal assets available today on an international scale. Even international conventions allow countries to manage criminal assets in their own national legislation and recommend the effective application of established positive practices. At the same time, differences in legislation and the fact that all countries do not apply the norms of international documents in the same way or do not adhere to them require the creation of separate normative documents based on international norms to regulate relations related to the recovery and management of criminal assets.

To fulfill the objectives outlined in the development strategy for the national system of combating the legalization of proceeds from criminal activities, terrorism financing, and the financing of the proliferation of weapons of mass destruction in the Republic of Uzbekistan, it is essential to establish and strengthen the legal framework, systems, and mechanisms for the effective recovery and management of criminal assets. Additionally, it is imperative to adapt the relevant legislative norms to contemporary requirements. Consequently, a critical task for today's scientists and professionals is to conduct thorough analyses aimed at advancing and improving these systems.

¹Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 28 июндаги “Ўзбекистон Республикасининг жиноий фаолиятдан олинган даромадларни легаллаштиришга, терроризмни молиялаштиришга ва оммавий қирғин қуролини тарқатишни молиялаштиришга қарши курашиш миллий тизимини ривожлантириш стратегиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-6252-сон Фармони, “(Decree of the President of the Republic of Uzbekistan June 28, 2021, No.DP-6252 “On approval of the Strategy for the Development of the national system of the Republic of Uzbekistan for countering the legalization of proceeds from criminal activity, financing of terrorism and financing the proliferation of weapons of mass destruction”); <http://lex.uz>

²У.Нигмаджанов. Институциональные и правовое развитие прокуратуры в вопросах возврата активов (на примере Бельгии, Дании и Нидерландов). Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси Академияси Ахборотномаси, 1-сон, 2022 йил, 63-бет. “(U.Nigmatjanov. Institutional and Legal Development of the Prosecutor's Office in Asset Recovery Issues (Using the Examples of Belgium, Denmark, and the Netherlands). Bulletin of the Academy of the Prosecutor General's Office of the Republic of Uzbekistan, Issue 1, 2022, p. 63.)”

THE GENESIS OF LEGISLATIVE REGULATION OF SUPERFICIES AND PROSPECTS FOR ITS DEVELOPMENT IN THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN

Annotation. *The article addresses the issues of the genesis of legislative regulation of superficies as a complex and multifaceted process encompassing various historical periods and legal systems. In this context, the study explores the features, functions, and forms of regulation in different legal systems and examines the prospects for its development in the Republic of Uzbekistan.*

Key words: *limited property rights, legal systems, superficies, legal regulation, the right to build on someone else's land, property rights, development rights.*

Аннотация. *В статье характеризуются вопросы генезиса законодательного регулирования суперфиция, как сложного и многогранного процесса, который охватывает различные исторические эпохи и правовые системы, в связи с чем исследуются особенности, функции и формы регулирования в различных правовых системах и перспективы ее развития в Республике Узбекистан*

Ключевые слова: *ограниченные вещные права, правовые системы, суперфиция, правовое регулирование, право на строительство на чужом земельном участке, право собственности, право застройки.*

Аннотация. *Maqolada turli xil tarixiy davrlar va huquqiy tizimlarni qamrab oluvchi murakkab va ko'p qirrali jarayon sifatida superfitsiyani qonunchilik bilan tartibga solish genezisi tavsiflanadi, shu bilan bog'liq holda turli huquqiy tizimlarda tartibga solishning xususiyatlari, funktsiyalari va shakllari va uning O'zbekiston Respublikada rivojlanish istiqbollari o'rganiladi*

Калит сўзлар: *cheklangan ashyoviy huquqlar, superfitsiya, huquqiy tizimlar, huquqiy tartibga solish, bironing yer uchastkasida qurilish huquqi, mulk huquqi, o'zlashtirish huquqi.*

The genesis of legislative regulation of superficies represents a complex and multifaceted process that spans various historical epochs and legal systems. Superficies, or the right to build on someone else's land, has ancient origins and was an important element of Roman law. In the Roman Empire, superficies was used to address issues related to the use of land plots for the construction of buildings and structures, allowing landowners to benefit from the improvements made on their property.

Over time, the institution of superficies underwent changes in various legal systems. In medieval Europe, it was adapted and became part of feudal law. Later, during the formation of modern legal systems, its functions and regulatory forms evolved. During the Soviet period, the right to build was replaced by a more centralized and controlled approach to land resource management, which led to the restriction of the traditional application of superficies.

The Soviet period marked a significant stage in the transformation of the legal status of superficies. The resolution of the All-Russian Central Executive Committee (VTsIK) and the Council of People's Commissars (SNK) of the RSFSR

dated August 1, 1932, changed the procedure for allocating land for use. It established that state and cooperative organizations receiving land for construction could no longer utilize the right to build as a property right. Instead, land was allocated on the basis of perpetual use, reflecting changes in state land management policies and simplifying the system of land distribution and use. This resolution was part of a broader reorganization of the property management system in the Soviet Union.

In the future, as the history of legal regulation demonstrates, new measures were adopted in 1948, including the Decree of the Presidium of the Supreme Soviet of the USSR on the Right of Citizens to Purchase and Construct Individual Residential Homes, which abolished many previous norms related to construction rights. This decree introduced amendments to civil legislation, and the construction right, as a property right, was effectively eliminated.

During the Soviet period, the construction right had its specific characteristics and represented a property right to an urban plot of land, which could be inherited, alienated, and involved the use of the plot for constructing buildings and structures. According to Article 71 of the Civil Code of the RSFSR of 1922, the primary way this right arose was through a contract; neither a will, court decision, nor prescription could establish a construction right¹.

Nevertheless, the Decree of the All-Russian Central Executive Committee and the Council of People's Commissars of the RSFSR dated August 1, 1932, abolished the right of construction for state and cooperative organizations. From that moment, all land plots transferred to such organizations under the right of construction were considered to be granted to them under the right of perpetual use. On August 26, 1948, the Presidium of the Supreme Soviet of the USSR issued a decree "On the Right of Citizens to Purchase and Build Individual Residential Houses," which was clarified on February 1, 1949, by a decree of the Presidium of the Supreme Soviet of the RSFSR. As a result, Articles 71–84 of the RSFSR Civil Code of 1922, which regulated the right of construction, were repealed.

A.V. Kopylov notes that "the Decree of the Presidium of the Supreme Soviet of the RSFSR dated February 1, 1949, had retroactive effect on previously concluded agreements concerning the right of construction, which were annulled, and houses built under this right were considered the private property of the builders." Thus, the institution of the right of construction was abolished and was no longer mentioned in civil legislation.

It should be noted that the issue of applying superficiary rights largely remains outside the focus of the broader legal community to this day, except for certain changes in land legislation. Given the prohibition on granting municipal land without a tender, investors have been forced to seek alternative ways of using land plots. This circumstance makes the issue of applying superficiary rights particularly relevant, and its use is becoming increasingly necessary.

¹ Камышанский В., Зелюка П., Иванов С. Суперфиций и эмфитевзис в гражданском праве: история и современность. // Ж. Общество и право. 2011. -С.12-16.

However, despite the rapidly changing needs of land users, there are currently no adequate and comprehensive proposals from the legislator. Practical analysis reveals a number of problematic and unresolved aspects in the legal regulation of superficies rights.

Although in Uzbekistan, during the first years of independence, several laws and regulations were adopted to govern these legal relations, it must be acknowledged that they remained stagnant for nearly two decades. Only in recent years, as a result of ongoing legal reforms regarding property rights, have changes in the field of superficies rights begun to emerge.

Among the significant reforms that influenced the further direction of legal changes in Uzbekistan, it is worth noting the Presidential Decree of the Republic of Uzbekistan dated August 1, 2018, No. UP-5495, titled "On Measures for the Fundamental Improvement of the Investment Climate in the Republic of Uzbekistan"¹, this decree was an important step in liberalizing the country's economy and ensuring the protection of property rights for both domestic and foreign investors.

The decree provided for measures aimed at improving the investment climate, including the introduction of new mechanisms for granting land plots. In particular, it established the right to long-term lease of land plots for up to 50 years for non-agricultural activities and implemented the right to permanent ownership of plots for the construction of real estate objects. To ensure the implementation of the provisions of this decree, new rules regarding the leasing of land plots were developed and adopted, and legal mechanisms were introduced to secure private ownership of land plots and their integration into civil circulation. These changes marked a significant step forward in the legal regulation of land relations in Uzbekistan.

On October 17, 2018, a draft resolution of the President of the Republic of Uzbekistan was presented, titled "On Measures for the Gradual Introduction of the Right to Private Ownership of Land Plots for Non-Agricultural Purposes." According to this draft, starting from July 1, 2019, legal entities were allowed to privatize land plots where their buildings, structures, and production infrastructure facilities are located, as well as adjacent land plots required for their activities, taking into account technological processes and urban planning standards. Citizens were granted the right to privatize land plots allocated for individual housing construction and residential property maintenance. This draft aimed to enhance the country's attractiveness for foreign investments, mobilize domestic investments into the economy, eliminate outdated norms in land legislation, and integrate land plots into civil circulation.

To date, the existing contractual structures for land use do not fully meet the modern demands of the day. The application of the construction right as a

¹ Указ Президента Республики Узбекистан от 1 августа 2018 года № УП-5495 «О мерах по кардинальному улучшению инвестиционного климата в Республике Узбекистан». // Национальная база данных законодательства, 02.08.2018 г., № 06/18/5495/1611, 14.08.2019 г., № 06/19/5780/3559

property right instead of traditional lease agreements offers significant economic advantages. For instance, the construction right can serve as collateral, creating opportunities to obtain bank loans for construction projects. Moreover, the long-term nature of the construction right allows for the demolition of old buildings and the construction of new ones, taking into account the rapid development of construction technologies and other factors¹.

The implementation of a system of real rights in the sphere of land use, particularly at the level of real property rights, appears to be highly necessary. Unlike contractual frameworks, real rights provide a more stable and secure regulatory regime for the use of others' property. The lack of consistency in the civil-law regulation of current market processes contributes to the preservation of a "semi-market," transitional legal order, which restricts the development and efficient use of land resources. The application of real rights in this context can ensure greater legal certainty and security for participants in civil transactions².

Thus, the modern conditions and societal changes reveal existing shortcomings and demand active resolution of these issues through the reform of civil legislation in the area of property rights. This necessitates a clear understanding of the essence and significance of property rights within a market-based legal system.

The current trend toward innovative economic development opens up prospects for harmonizing Uzbekistan's legal framework with contemporary doctrines regulating property relations, as adopted in developed countries. This implies that first, the domestic civil doctrine, and subsequently the legislation, must recognize the need to expand the list of property rights, provide detailed regulation of ownership relations, and rethink the institution of possession within the framework of codified civil law.

The lack of positive dynamics in domestic legislation over several decades has led to a rather limited theoretical understanding of the institution of property rights. This highlights the need for legislative-level reevaluation of the institution of limited property rights, taking into account modern innovative trends and economic demands.

The creation of a comprehensive system of property rights that meets the needs of participants in civil transactions appears to be critically important. Precise formulation of the fundamental provisions of property law at the level of a codified act, such as in the general part of the Civil Code, is necessary. This would reflect modern realities and ensure more effective legal regulation in this area.

The inclusion of the concept of property rights in the Civil Code, along with rules reflecting its core features, would establish a new level of legal order based on a synthesis of theoretical and practical aspects of property law. The goal of

¹ Суханов Е.А. Проблемы вещного права в современном российском праве // Журнал российского права. – 2016. – №4. – С. 36.

² Там же. – С. 38.

the proposed changes is to provide participants in civil transactions, particularly individuals, with expanded options for selecting the property right framework under which property acquisition or encumbrance is carried out, considering the specific needs of the parties involved.

The preparation of a draft law on amendments to the Civil Code of the Republic of Uzbekistan and its detailed elaboration indicate a new level of legal regulation of property rights. This represents a significant step forward in the development of civil law, providing for more modern and effective regulation in this field.

In August 2024, the Cabinet of Ministers of Uzbekistan approved a new regulation aimed at resolving disputes in the field of urban planning¹. This regulation governs the process of resolving conflicts that arise during construction through pre-trial procedures, significantly expediting and simplifying their resolution. An important aspect of these changes is the work of the Interdepartmental Commission, which investigates and resolves disputes between participants in construction projects.

The new system also includes the creation of a special registry within the "Transparent Construction" information system, which will collect data on the outcomes of all reviewed cases. The procedure for submitting an application and its review is strictly regulated: the commission must consider the issue within 15 working days, with the possibility of extending this period if additional checks are necessary. This innovation will help avoid lengthy legal proceedings and expedite the resolution of urban planning disputes.

According to the Presidential Decree of the Republic of Uzbekistan dated April 5, 2019, No. F-5464, Section III, Clause 1 of the Concept for Improving Civil Legislation, the procedure for establishing forms of ownership and the introduction of mechanisms for protecting private land ownership rights are being revised. Special attention is given to the protection of the rights of bona fide owners. Section II, Clause 7 highlights the need to strengthen the institution of real rights by expanding the rights of owners.

In countries with developed market economies such as Germany, France, the Netherlands, Georgia, and others, the institution of the right to build (superficies) is in effect. This institution allows the holder to modify the quality and characteristics of a land plot, construct various buildings and structures on it, and fully utilize them during the term of the right, including the ability to dispose of them. Unlike lease rights, superficies is a real right and can be alienated in accordance with established rules.

The right to build is used for construction on land plots and the subsequent use of constructed facilities. The content of this right includes ownership and use of both the land plot and the structures erected on it. The right to build arises

¹ Постановление Кабинета Министров Республики Узбекистан, от 12.08.2024 г. № 496 «Об утверждении Положения о порядке досудебного рассмотрения споров в сфере градостроительства». //Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 21.08.2024 й., 09/24/496/0637-сон

based on a contract and takes effect after its state registration. Upon expiration of the right to build, the building and the land revert to the landowner without additional payments.

Despite the necessity of such legal mechanisms, Uzbekistan's current legislation lacks a similar institution, limiting the potential for more comprehensive entrepreneurial activities. For instance, in the development of organizational forms like the active construction of greenhouses and fish farms, land plots for these purposes are provided on a lease basis, creating complexities regarding ownership rights to buildings and structures. Such properties, in particular, cannot be mortgaged or alienated as separate property, which is one of the reasons hindering the attraction of additional investments. In these circumstances, the institution of superficies could temporarily provide rights for construction and use of facilities, facilitating their integration into economic circulation and creating favorable conditions for investment development.

In developed market economies such as Germany, France, the Netherlands, and Georgia, the right to build (superficies) is in operation. This right allows the holder to alter the characteristics of a land plot, construct buildings and structures, and use them during the specified term. Unlike leases, superficies is a real right that provides the ability to alienate it. This right is formalized through a contract and registered with state authorities, and upon expiration, the structure reverts to the landowner without additional compensation.

The scientific importance of clearly defining concepts such as "the right to build" (superficies) lies in properly regulating legal relations between the landowner and the developer. The key conditions of superficies include the duration of the right, the possibility of construction and use of the land plot, and payment for exercising the superficies, which is fixed in the contract and may vary depending on the terms. The termination of superficies occurs at the end of the contract term or upon violation of its conditions, after which the rights to the buildings pass to the landowner without additional compensation.

A land plot may be transferred to another person (superficiary) for use with the right of ownership to the structures on it (superficies), which can be alienated and inherited. The real right of superficies can apply to both private and state-owned land plots, as well as land in permanent use. Superficies can be either term-limited or perpetual. For state-owned lands, the term of superficies usually ranges from 30 to 99 years, and upon expiration, the structures pass to the landowner unless otherwise stipulated in the contract.

Superficies arises based on an agreement between the parties and requires mandatory state registration. This right is inheritable, and transferring it by inheritance does not require the consent of the landowner. If the agreement specifies that the alienation of superficies requires the consent of the landowner, refusal of consent is possible only on valid grounds, which may be challenged in court. Buildings constructed under superficies are part of this right, and upon the expiration of the superficies right, the buildings become part of the land plot.

The agreement may establish the obligation of the superfiary to pay periodic fees for the right of use. The amount of the fee for superficies must be fixed for a period of at least three years, after which the amount may be adjusted based on economic conditions and the agreement of the parties. Superficies may be terminated prematurely by mutual agreement of the parties or in case of non-payment of fees for twelve consecutive months, which grants the right to unilaterally terminate the agreement.

The termination of superficies occurs in the following cases: upon the expiration of the agreement term or non-payment of fees for twelve consecutive months. If a structure on the plot is destroyed, this does not terminate the superficies right. Upon the conclusion of the right, the landowner is obligated to compensate the superfiary for the structure, amounting to no less than two-thirds of its value, or extend the superficies term on a gratuitous basis. If the superfiary refuses the extension, they forfeit the right to compensation, and the demolition of structures is prohibited after the term expires. Upon termination of the right of development (superficies), all rights and obligations of the superfiary regarding the structures on the plot pass to the landowner.

In the new edition of the Civil Code of the Republic of Uzbekistan, it is deemed necessary, following the chapters on Property Rights and other real rights, to include a separate chapter on the right of development (superficies). This chapter should legislatively establish legal norms regarding the origin of superficies, its registration, payment conditions, and termination. It should address such critical aspects as the inheritability of the right, the mechanism for transferring the structure to the landowner after the expiration of the superficies term, and the responsibility of the parties in case of breach of the agreement terms. All these measures will contribute to ensuring comprehensive and thorough regulation of the right of development within the legal system of the Republic of Uzbekistan.

ПУЛАТОВ АЗИЗХОН САИДАКБАРОВИЧ
Судьялар олий мактаби ўқитувчиси

ЯШИРИНГАН ГУМОН ҚИЛИНУВЧИ, АЙЛАНУВЧИ, СУДЛАНУВЧИ ВА МАҲКУМЛАРНИ ҚИДИРИШ

Аннотация. Мазкур мақолада жиноят ишини қўзғатишда тезкор-қидирув фаолияти натижаларидан фойдаланишнинг ўзига хос жиҳатлари таҳлил қилинган. Энг муҳими одил судловдан яширинган тергов ва суддан қочиб кетган гумонланувчи, айбланувчи, судланувчилар ва маҳкумлар қидириш асослари ва сабаблари масалаларига эътибор қаратилган. Ушбу мақолада миллий ва хорижий қонунчилик билан бирга, олимларнинг фикрлари ҳам таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: жиноят процесси, тезкор-қидирув фаолияти, исботлаш, далиллар, натижалар, асос, сабаб ва қўзғатиш, қидирув, жиноят иши, гумон қилинувчи, айбланувчи, инсон ҳуқуқ ва эркинликлари.

Ўзбекистон Республикасининг “Ички ишлар органлари тўғрисида”ги Қонунининг 17-моддасига мувофиқ, терговга қадар текширувни амалга оширувчи органлардан, суриштирув, тергов органларидан, суддан яшириниб юрган, жиноий жазони ва маъмурий жазони ўташдан бўйин товлайётган шахсларни қидириш бўйича фаолиятининг асосий йўналишларидан бири ҳисобланади.¹

Шунингдек, “Давлат хавфсизлик хизмати тўғрисида”ги қонунга биноан ҳам ушбу органга жиноятларнинг ҳолатларини аниқлаш ҳамда суриштирув, дастлабки тергов органларидан, суддан яшириниб юрган ва жиноий жазони ўташдан бўйин товлайётган шахсларни қидириш бўйича ҳуқуқлар берилган.²

Қидирув иши, ҳуқуқни муҳофаза қилиш фаолиятининг бир тури сифатида қаралади ҳамда тезкор-қидирув ва жиноят-процессуал чораларини комплекс равишда қўллашга асосланган. Бир вақтнинг ўзида тезкор-қидирув қисми ва жиноят-процессуал бир қисми ҳисобланади. Қидирув вазифалари шахсни процессуал ҳолатига қараб фарқ қилади, ушбу босқич тезкор-қидирув фаолиятида жиноятларни фош этиш ёки аниқлаш босқичининг ажралмас қисми сифатида қаралади.

Тезкор-қидирув фаолиятида жабрланувчилар, гувоҳлар, шунингдек, жасадлар ва уларнинг қисмлари қидирув объектини ташкил этмайди. Улар барҳам бериш, аниқлаш ва топиш, жиноятни фош этиш вазифасининг бир элементи сифатида қаралади.

Аммо, айрим ҳуқуқшунослар бундай фикрга қарама-қарши фикр билдирадилар, хусусан далиллар назариясида қайд этилишича, қидирув ҳаракатларининг мақсади нафақат маълум бўлган шахсларни ва турли хил объектларни аниқлаш ҳисобланади, балки номаълум бўлган жиноятчиларни ва жабрланувчиларни аниқлаш ҳам киради.³

Шунингдек, Р.С. Белкин таъкидлашича, қидирув объектига тайёргарлик кўрилайётган ёки содир этилган жиноятни аниқлаш ҳам тегишлидир.⁴ Бундан ташқари, А.С. Косенко фикрига кўра, қидирилайётган объектларга: жиноят содир этилган жойи; яширинган жиноятчининг ҳаракат йўналишини кўрсатадиган излар; ўғирланган мулкни сотиш жойи ва бошқалар ҳам киради.⁵ Бироқ, бу тезкор-қидирув фаолиятининг вазифаларидан биридир. Шу билан бирга, А.Я. Оловянниковнинг

¹ “Ички ишлар органлари тўғрисида”ги ЎЗР Қонуни. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2016 й., 38-сон, 438-модда.

² “Ўзбекистон Республикаси Давлат хавфсизлик хизмати тўғрисида”ги Қонун. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 06.04.2018 й., 03/18/471/1022-сон.

³ Якубович Н.А. Роль лиц, ведущих расследование, и прокурора в доказывании // Теория доказательств в советском уголовном процессе. – М., 1971. – С. 527.

⁴ Белкин Р.С. Криминалистическая энциклопедия. – М., 1997. – С. 192.

⁵ Косенко А.С. Розыскные действия в советском уголовном процессе. – Хабаровск, 1989. – С. 20.

таъкидлашича, қидирув объекти тайёргарлик кўрилаётган ёки содир этилган жиноятни ўз ичига олиши мумкин эмас.¹

Тезкор-қидирув бўлинмалари қидирилаётган шахсни топиш учун жуда кўп вақт, куч ва харажат сарфлашди. Охир-оқибат қидирилаётган шахс қаердалиги аниқланади ҳамда у терговчига хабар бериши ва бориши кераклигини айтганда, у дарҳол яширинади ёки йўқ бўлиб кетади. Бу тезкор-қидирув ходимлари учун энг оғриқли нуқта ҳисобланади.

Яширинаётганлар деганда, тергов ва суддан қочиб кетган гумонланувчи, айбланувчи, судланувчилар ва маҳкумлар тушунилади; яъни вақтинча сақлаш ҳибсхонасидан, ички ишлар конвойидан, суд залидан, ахлоқ тузатиш ва тарбиялаш колонияларидан, қамоқхонадан, тиббий ахлоқ тузатиш муассасаларидан, тергов изоляторидан, шунингдек, суд томонидан ахлоқ тузатиш ишларини бошқа жазо турлари билан алмаштириш тўғрисида қарор чиқарилгандан кейин - ахлоқ тузатиш ишларидан қочганлар.²

Тезкор-қидирув фаолиятини амалга оширувчи органларга суриштирув, тергов органларидан ва суддан яшириниб юрганларни қидириш дастлабки текширув ва қидирув тадбирларидан бошланади, ушбу қидирув қидирилаётган шахсни аниқлаш ва жисмоний ҳибсга олишга қаратилади.

Дастлабки қидирув ишларини самарали амалга ошириш учун қидирув бўлимлари ходимлари қидирилаётган шахс ҳақида, яъни унинг алоқалари, нимага мойиллиги, руҳий ҳолатининг хусусиятлари, хулқ-атвори, яшириниш усуллари ва шунга ўхшаш нарсалар тўғрисида иложи борича кўпроқ маълумотга эга бўлишлари керак.

Қидирилаётган шахслар тоифасига ва уларни ҳуқуқни муҳофаза қилиш идораларидан яшириниш ҳолатига қараб, дастлабки қидирув тадбирлари шошилиш ёки одатдаги тартибда амалга оширилиши мумкин.

Ҳибсга олинган ёки ҳибсга олинган шахснинг вақтинча сақлаш ҳибсхонасидан ёки ички ишлар конвойидан қочиб кетиши пайтида шошилиш ҳаракатлар ташкилий жиҳатдан ички ишлар бўлинмалари навбатчилик қисмларига юклатилган. Яширинган жиноятчиларни тезкор-қидириш жиноятчиликка барҳам бериш шартларидан бири сифатида қаралади. “Шошилиш кечиктириб бўлмайдиган излар” кетидан қидириш оқибатида гувоҳлар аниқланади, улар сўроқ қилинади, суриштириб маълумот тўпланади, бу орқали эса, нима бўлганлигини қайта тиклаш осон кечади.

¹ Оловянников А.Я. О розыскной деятельности следователя // Общество и право в новом тысячелетии: в 2 т. – М.: Тула, 2001. – Т. 2. – С. 367

² Антонова Л.Г. и др. Цели и задачи уголовного судопроизводства с позиций обеспечения безопасности личности, общества и государства // Юридический мир, 2016. – № 10. – С. 34.

Улар шошилиш кечиктириб бўлмайдиган излар бўйича таъқиб қилишни ташкил қилишади; ҳудудларда қидириш; кўриниш мумкин бўлган жойларда пистирмалар, тўсиқлар ва энг кўп ҳаракатланадиган маршрутларга тўсиқлар ўрнатиш; ходимларга қидириладиган шахс ҳақида ориентировка бериш; қидиришда оммавий ахборот воситаларидан фойдаланадилар.

Оғир ва ўта оғир жиноятлар учун гумонланаётганлар, айбланувчилар ва судланувчилар яширинган тақдирда, ички ишлар органлари бошлиқларининг қарори билан махсус қидирув режаси тузиш мумкин. Ушбу режа жиноятчиларни ҳибсга олиш бўйича кенг кўламли тадбирларни ўтказиш учун зарур бўлган куч ва воситаларни назарда тутаяди, шунингдек, шахсий таркибни огоҳлантириш, йиғиш ва жойлантириш тартибини ўз ичига олади.

Унда ҳудуднинг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда маъмурий ҳудудни ишончли тарзда тўсиб қўйишга имкон берадиган постлар, тўсиқлар ва пистирмаларни ўрнатиш учун аниқ жойлар белгиланади; қидирув гуруҳлари ва қўлга олиш гуруҳларининг таркиби аниқланади; тезкор иштирокчиларнинг функционал мажбуриятлари ишлаб чиқилади ва улар ўртасида барқарор алоқани ташкил этиш чоралари кўзда тутилади.

Терговдан яшириниш фактлари ва гумон қилинувчининг ёки айбланувчининг қаердалиги номаълум эканлиги тасдиқлангандан сўнг, терговчи (суриштирувчи) уни топишга қаратилган зарур тергов ҳаракатларини амалга оширади (яқин қариндошлари ва ҳамкасбларини сўроқ қилиш, уйда тинтув ва текширув ўтказиш); почта ва телеграф ёзишмаларини хатлаб қўяди; яширинган шахсни шахсига оид жиноят ишида мавжуд бўлган маълумотларни умумлаштиради ва таҳлил қилади, унинг мумкин бўлган жойи тўғрисида қўшимча маълумотларни тўплайди.

Жиноят-процессуал кодексига мувофиқ, агар асослар мавжуд бўлса, гумонланувчига ёки айбланувчига нисбатан қидирув эълон қилиш тўғрисида процессуал қарор қабул қилинади ва агар керак бўлса, эҳтиёт чораси ўзгартирилади. Қидирув дастлабки тергов пайтида ҳам унинг тўхтатиб турилиши билан бир вақтда эълон қилиниши мумкин.

Гумонланувчи ёки айбланувчининг қидирувга берилганлиги тўғрисидаги эълон материаллари олинганидан сўнг, қидирув бўлими шахсий таркиби, ҳуқуқни муҳофаза қилиш идораси ходимларини қидирувда бўлган шахснинг шахси ва аломатлари ҳақида, шу жумладан ҳодисалар ва жиноятлар ҳақида кундалик маълумотлар билан хабардор қилиб туриш вазифаси ҳам юклатилади.

Қидирув иши тезкор ҳисобга олиш ишжилди турларидан бири бўлиб, уни юритиш тартиби тезкор-қидирув фаолияти қонунчилигида назарда тутилган. У қидирув қандай борилиши ва натижалари, уни таҳлил қилиш, тизимлаштириш, ишни режалаштириш, шунингдек қонунийлиги ва

самарадорлигини назорат қилиш тўғрисида маълумот тўплашга хизмат қилади. Бундан ташқари, у қидирув эълон қилиш ва тезкор-қидирув тадбирларини ўтказиш учун қонуний асос бўлган жиноят-процессуал ҳужжатларни жамлайди; қидирув иши бўйича умумий иш режаларини ва индивидуал тактик муаммоларни ҳал қилиш бўйича шахсий режаларини; уларни амалга ошириш тўғрисидаги маълумотлар; хизмат ёзишмалари ва бошқа тезкор ва расмий ҳужжат материалларини тўплашга қаратилади.

Шу билан бирга, қидирувда бўлган шахс учун идоровий меъёрий ҳужжатларда кўзда тутилган рўйхатга олиш ҳужжатлари, шу жумладан статистик ва қидирув карталари, маълумот олиш ва идентификация карталари тўлдирилади. Барча рўйхатга олиш ҳужжатлари “Жиноий-ҳуқуқий статистика” ягона электрон ахборот тизимига юборилади.

Қидирув иши ҳужжатларини юритиш бўйича режа тузилади, бу қидирув давомида ишлаш учун ташкилий асос ҳисобланади. Қидирув тадбирлари режаси ҳуқуқни муҳофаза қилиш идораси раҳбари томонидан тасдиқланади. Қидирув иши бўйича иш режасида қидирилаётган шахснинг тахмин қилинган турар жойнинг қидирув версиялари шакллантирилиши, зарур бўлган умумий қидирув тадбирлари ва ҳар бир илгари сурилган версияни текшириш бўйича аниқ чоралари кўрсатилиши керак.

Ҳар қандай қидирув иши учун режалаштирилган умумий қидирув тадбирлари қуйидагиларни ўз ичига олиши керак:

- қидирилаётган шахснинг қариндошлари, танишлари, қўшнилари ва ҳамкасбларидан бўлиши мумкин бўлган жойлашган жойи, ҳаракатланиш йўллари, алоқаларини, белгиларини, шахсий хусусиятларини аниқлаш мақсадида сўроқ қилиш;

- яширинаётган гумонланувчининг ёки айбланувчининг туғилган жойда ва охириги яшаш жойда рўйхатга олиш идорасига қидирув ўтказилаётганлиги тўғрисида маълумот бериб қўйиш, у ерда у фамилиясини ўзгартириш, туғилганлик, никоҳ, ажралиш ва бошқаларнинг гувоҳномасининг нусхасини олиш учун мурожаат қилиши мумкин;

- шахсий иш варақасига белгилаб қўйиш мақсадида, охириги иш жойдаги кадрлар бўлимига қидирувдаги шахс ҳақида хабар бериш;

- гумон қилинувчини ёки айбланувчини қидирувга бериш тўғрисида ҳарбий рўйхатга олиш комиссиясига хабар бериш;

- фотосуратлар, қўл ёзуви намуналарини олиш, қидирилаётган шахснинг қон гуруҳини аниқлаш;

- қидирилаётган шахс пайдо бўлиши мумкин бўлган жойдаги тезкор-қидирув органига, унинг ориентировкаларини юбориш;

- ҳуқуқни муҳофаза қилиш органларининг ахборот марказида мавжуд бўлган бармоқ излари ёки бошқа идентификация маълумотларини талаб қилиш;

- қидирув учун зарур бўлган маълумотларга эга бўлган фуқароларни, махфийлик асосида кўмаклашиш истагини билдирган шахслар ёрдамидан фойдаланиш;

- “Тезкор-қидирув фаолияти тўғрисида”ги Қонунда назарда тутилган зарур тезкор-қидирув тадбирларини амалга ошириш;

- керак бўлса, қидирувда бўлган шахс, унинг қариндошлари ёки бошқа алоқалар томонидан қабул қилинган почта ва телеграф ёзишмаларини хатлаб қўйиш тўғрисида таклиф киритиш.

Қидирув тадбирлари режасини амалга ошириш, қўшимча маълумот олишда ёки янги версияларни чиқаришда қўшимча чора-тадбирлар режаси ишлаб чиқарилади. Энг мураккаб тезкор-қидирув тадбирларини амалга ошириш учун алоҳида режалар тузилиши мумкин.

Халқаро қидирув рўйхати қидирувда бўлган шахсга нисбатан ҳибсга олиш тарздаги эҳтиёт чораси танланган тақдирдагина эълон қилинади.

Ўтказилган тезкор-қидирув тадбири натижасида қидирилаётган шахснинг Ўзбекистон Республикасидан ташқарига чиқиш нияти тўғрисида маълумот олинган тақдирда, дарҳол халқаро қидирув рўйхатида эълон қилинади.

Қидирув тахминларини қуйидагича таснифлаш мумкин:

1. Муддати бўйича:

а) дастлабки; б) оралиқ; в) кейинги.

Жиноятларни тергов қилишнинг дастлабки босқичида терговчи мавжуд тергов ҳолати асосида биринчи қидирув тахминларни илгари суради ва уларни текширишнинг кейинги усуллари режалаштиради. Ҳолат ўзгариши мумкин, чунки жиноий фаолият таъсир этувчи фактлар таъсирада текширилади. Бундай ҳолда оралиқ тахминларни илгари сурилиши мумкин, сўнгра кейинги қидирув тахминлари илгари сурилиши мумкин.

2. Текшириш усули бўйича:

а) тергов ҳаракатларини ўтказиш йўли билан: ушбу усул терговчи томонидан индивидуал тергов ҳаракатлари ва уларни тайёрлаш бўйича режалаштиришни таъминлайди;

б) тезкор-қидирув тадбирларини ўтказиш йўли билан: суриштирув органи тезкор-қидирув тадбирларини мустақил амалга ошириши мумкин, фақат дастлабки тергов мажбурий бўлган шошилиш даврида, яъни жиноят бўйича иш қўзғатган тақдирдагина;

в) қидирув ҳаракатлари ўтказиш йўли билан: қидирув ҳаракатлари суриштирув ва тергов органларининг мустақил фаолият тури ҳисобланади.¹ Қидирув ҳаракатлари тезкор-қидирув чораларидан фарқ қилади, чунки улар нафақат суриштирув органи томонидан, балки терговчи томонидан ҳам амалга оширилиши мумкин, ошкора характерга

¹ Криминалистика; под ред. Р.С. Белкина, Б.А. Викторова. – М., 1976. – С. 357.

эга, натижаларни олиш усуллари ва методларини шифрлашни талаб қилмайди. Қидирув ҳаракатлари мазмуни ва натижаларини акс эттирувчи материаллар бевосита жинойт ишига илова қилиниши мумкин.¹

3. Қидирув субъекти бўйича: терговчи томонидан илгари сурилган қидирув. Терговчи жинойт ишида муҳим бўлган объектларнинг жойлашуви тўғрисида қидирув тахминларини илгари суради: ўғирланган мулклар. Қоида тариқасида терговчи ушбу тахминларни тезкор ходим билан бирга илгари суради, бироқ қидирув тахминларини мустақил равишда илгари суриши ҳам мумкин (масалан, терговчининг тегишли қарори чиқарилганидан кейин айбланувчини қидириш, бедарак йўқолган шахсларни қидириш);

4. Қидирув объекти бўйича: савол, нима қидирув объекти бўлиб ҳисобланади, криминалистикада мунозарали ҳисобланадими, бу борада ҳанузгача ягона бир фикрга келинмаган, фақат битта – барча муаллифлар қидирув объекти яширинган айбланувчи эканлигига қўшилади.² Бошқа объектлар ҳақида фикрларни кўриб чиқамиз. Асосий баҳс-мунозаралар номаълум объектларни қидирилаётган объектлар рўйхатига киритиш масаласида келиб чиқади: жинойт содир этган номаълум шахслар; номаълум гувоҳлар ва жабрланувчилар;³ фақат уларнинг гуруҳга мансублиги маълум бўлган объектлар. Хусусан, Р.С. Белкиннинг таъкидлашича, баъзида биз уларга мурожаат қилган гуруҳнинг ҳажми жуда катта бўлиши мумкинлигини, бу уларни қидиришига тўсқинлик қилмайди (гуруҳ “қимматли нарсалар”, гуруҳ “оғир тўмтоқ нарсалар”. Термин “ўрнатилган”, бундай ҳолларда объектнинг маълум бир гуруҳга доимий равишда тегишли бўлишни англатади.⁴

Агар қидирилаётган объектлар масалалари бўйича турли хил фикрларни умумлаштирсак, айбланувчини қидириш билан бир қаторда қидирилаётган объектларга қуйидагилар киради деган хулосага келишимиз мумкин: бедарак йўқолган шахслар; жасадлар ва уларнинг қисмлари; мулк ва бошқа қимматликлар; тергов даврида топилган далиллар (шу жумладан, жинойт қуроли); транспорт воситалари (жиноий ҳуқуқбузарлик ёки жинойт воситаси сифатида); ашёвий далиллар бўлмаган шахсий ва бошқа ҳужжатлар; ҳайвонлар (жиноий ҳуқуқбузарлик ёки жинойт воситаси каби) ва уларнинг жасадлари;⁵ жинойт содир этишда гумон қилинган шахслар.⁶

¹ Косенко А.С. Розыскные действия в советском уголовном процессе. – Хабаровск, 1989. – С. 12.

² Косенко А.С. Розыскные действия в советском уголовном процессе. – Хабаровск, 1989. – С. 12.

³ Коновалов Е.Ф. Розыскная деятельность следователя. – М., 1973. – С. 16.

⁴ Белкин Р.С. Курс криминалистики: в 3 т. Т. 2: Частные криминалистические теории. – М., 1997. – С. 216. 17.

⁵ Коновалов Е.Ф. Розыскная деятельность следователя. – М., 1973. – С. 16.

⁶ Лавров В.П. Особенности расследования нераскрытых преступлений прошлых лет. – М., 1972. – С. 12.

Демак, муҳими, аллақачон маълум бўлган хусусиятлари бўйича объектларни чегараламоқ лозим. Шунинг учун, бизнинг фикримизча, барча зарур бўлган қидирув объектларини икки гуруҳга бўлиш мумкин:

- маълум бўлган шахслар (тергов органларидан яширинган айбланувчилар ва гумонланувчилар, сўроқ қилиш учун келишдан бош тортаётган гувоҳлар);

- жиноят ишига тегишли маълум бўлган нарсалар ва ҳужжатлар.

IBROKHIMOV BAKHTIYOR TOYIRJONOVICH

Independent Researcher, Academy of Law
Enforcement of the Republic of Uzbekistan

PROSPECTS FOR THE INTRODUCTION OF THE INSTITUTION OF INVESTIGATIVE JUDGES IN THE CRIMINAL PROCEDURAL LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN

Abstract. *This article raises issues related to the importance and necessity of introducing the institution of the investigative judge into the criminal process. The main distinctive features of advancing the judicial system to a new level, ensuring the genuine independence of the judiciary, achieving fair judicial decisions, and strengthening guarantees for the protection of human and citizens' rights and legitimate interests have been discussed in detail. Additionally, scientific and theoretical perspectives on judicial and prosecutorial oversight have been addressed.*

Keywords: *court, prosecutor, oversight, human rights and freedoms, justice, reforms, legality, equality, adversarial principle.*

Аннотация. *В статье рассматриваются вопросы, связанные с важностью и необходимостью внедрения института следственного судьи в уголовный процесс. Подробно обсуждаются основные особенности повышения судебной системы на новый уровень, обеспечение подлинной независимости судебной власти, достижение справедливых судебных решений и усиление гарантий защиты прав и законных интересов человека и граждан. Также рассматриваются научно-теоретические подходы к вопросам судебного и прокурорского надзора.*

Ключевые слова: *суд, прокурор, надзор, права и свободы человека, правосудие, реформы, законность, равенство, принцип состязательности.*

Annotatsiya. *Ushbu maqolada jinoyat protsessiga tergov sudyasi institutini joriy etishning ahamiyati va zarurati bilan bog'liq masalalar ko'rib chiqilgan. Sud tizimini yangi bosqichga olib chiqish, sud hokimiyatining chinakam mustaqilligini ta'minlash, adolatli sud qarorlari qabul qilinishiga erishish va inson hamda fuqarolarning huquqlari hamda qonuniy manfaatlarini himoya qilish kafolatlarini kuchaytirishning asosiy o'ziga xos xususiyatlari alohida muhokama qilingan. Shuningdek, sud va prokuror nazorati bo'yicha ilmiy-nazariy qarashlar masalalari ham ko'rib chiqilgan.*

Kalit so'zlar: *sud, prokuror, nazorat, inson huquqlari va erkinliklari, adolat, islohotlar, qonuniylik, tenglik, torishuvchanlik prinsip.*

For any legal state, ensuring fair justice in criminal proceedings is a top priority. Within the framework of judicial and legal reforms in the Republic of

Uzbekistan, the issue of introducing the institution of investigative judges has become increasingly relevant. This aims to protect human rights and legitimate interests, ensure transparency in the investigation of criminal cases, and prevent unjustified violations of the law.

The introduction of the institution of investigative judges not only ensures the effective application of criminal procedural norms in practice but also plays a significant role in strengthening the rule of law, guaranteeing human rights, and establishing fairness in the relationship between the judiciary and investigative bodies. This institution complies with the requirements of international human rights standards and ensures the strict observance of constitutional principles such as personal freedom and inviolability during the investigation process.

Additionally, the introduction of investigative judges facilitates maintaining a balance between prosecution and defense in criminal cases, enhancing oversight of the legality of investigative activities, and preventing potential errors during the investigation. Such an innovation serves as an essential step toward further democratizing the judicial and legal system of our country and establishing justice.

In 2016, the Republic of Uzbekistan entered a new era, marked by profound reforms initiated by the newly elected president. These reforms led to significant transformations in social, economic, political, and legal spheres. The country's development has consistently created new prospects for the advancement of criminal and criminal procedural legislation. Indeed, the search for a more advanced model of criminal justice continues to this day.

Consequently, in accordance with the Resolution of the President of the Republic of Uzbekistan № PQ-3723 of 2018, titled “On Measures to Fundamentally Improve the System of Criminal and Criminal Procedural Legislation,” one of the primary tasks outlined was the study of advanced international practices and universally recognized norms and standards in the field of criminal and criminal procedural law, including through on-site analysis.¹ Additionally, Goal 15 of the “Development Strategy of New Uzbekistan for 2022–2026” emphasizes strengthening judicial oversight over investigations through the further development of the “Habeas Corpus” institution. It also highlights the importance of enhancing control over investigative and operational-search activities, introducing effective mechanisms for the protection of citizens' dignity and freedom, and increasing the role of judicial community bodies in ensuring the genuine independence of the judiciary.²

Moreover, within the framework of the principle “New Uzbekistan — New Judiciary,” expanding the population's access to fair justice necessitates

¹ Resolution of the President of the Republic of Uzbekistan № PQ-3723 dated May 14, 2018, “On Measures to Fundamentally Improve the System of Criminal and Criminal Procedural Legislation.”

² Decree of the President of the Republic of Uzbekistan № PF-60 dated January 28, 2022, “On the Development Strategy of New Uzbekistan for 2022–2026.”

accelerating judicial and legal system reforms and introducing advanced international standards into the sector.¹

The proposed strategy aims to elevate the judicial system in the Republic of Uzbekistan to a qualitatively new level, ensure the genuine independence of the judiciary, achieve the adoption of fair judicial decisions, and strengthen guarantees for the protection of human and citizens' rights and legitimate interests.

The head of state, Shavkat Mirziyoyev, emphasized the need to study international practices and develop well-founded proposals to create equal opportunities for the parties in court proceedings to prove a person's guilt or innocence and present evidence.²

As a result of such reforms, the Decree of the President of the Republic of Uzbekistan № PF-89 dated June 10, 2024, "On Measures to Further Strengthen Guarantees for the Reliable Protection of the Rights and Freedoms of Individuals in Operational-Search and Investigative Activities," was adopted.³

The decree stipulates the introduction of a procedure whereby investigative judges review the authorization of procedural decisions made by proving entities to strengthen the protection of the rights and legitimate interests of individuals and citizens at the pre-trial stage of criminal proceedings.

It is outlined that certain powers related to sanctions and coercive measures, as provided in Article 29 of the Criminal Procedural Code of the Republic of Uzbekistan (hereinafter referred to as the CPC), will be transferred to investigative judges. These powers include:

- Reviewing motions related to the application of preventive measures such as detention or house arrest;

- Reviewing motions to extend the duration of detention or house arrest;

- Reviewing motions to suspend the validity of a passport (or other travel documents);

- Reviewing motions for exhumation of a body;

- Reviewing motions for the seizure of postal and telegraph correspondence;

- Reviewing motions to conduct searches;

- Reviewing motions to monitor conversations conducted via telephones and other telecommunication devices or to obtain information transmitted through them;

- Reviewing motions to seize property;

- Reviewing motions to remove an accused individual from office;

¹ Decree of the President of the Republic of Uzbekistan № PF-11 dated January 16, 2023, "On Additional Measures to Further Expand Access to Fair Justice and Improve the Efficiency of Courts."

² Decree of the President of the Republic of Uzbekistan № PF-11 dated January 16, 2023, "On Additional Measures to Further Expand Access to Fair Justice and Improve the Efficiency of Courts."

³ Decree of the President of the Republic of Uzbekistan № PF-89 dated June 10, 2024, "On Measures to Further Strengthen Guarantees for the Reliable Protection of the Rights and Freedoms of Individuals in Operational-Search and Investigative Activities."

Reviewing motions to place an individual in a medical institution;
Reviewing motions to extend the duration of an individual's stay in a medical institution;
Reviewing motions to extend the detention period for up to 48 hours;
Reviewing motions by the prosecutor to preliminarily secure witness and victim testimonies.

This approach aims to enhance procedural oversight and ensure greater adherence to legal and human rights standards in investigative and judicial processes.¹

D.Davletov states that the introduction of the institution of investigative judges provides a legal basis for thoroughly, comprehensively, and impartially examining all circumstances that need to be proven in criminal cases, verifying all arguments presented by defendants, and meticulously reviewing motions submitted by the parties during the trial process.²

Indeed, recent amendments and additions to the Criminal Procedural Code (CPC) have significantly impacted the core institutions of criminal procedural law and substantially influenced the substance of fundamental legal relations. Special attention has been given to rules regulating pre-trial proceedings during the reform of criminal procedural legislation.

In the Republic of Uzbekistan, the current structure and organization of criminal proceedings largely belong to the Romano-Germanic legal family. However, any national form of criminal proceedings is a blend of elements from various country models, as criminal processes develop and exist under specific historical, economic, geopolitical, and other conditions.

To ensure the effective protection of a person's constitutional rights and freedoms—primarily from unjustified criminal prosecution and interference in private life, as well as to guarantee the right to personal inviolability and a fair trial—the President of the Republic of Uzbekistan issued Decree № PF-3644 dated August 8, 2005, “On Transferring the Authority to Authorize Arrests to the Courts.”³ Through this Decree, the powers of the judiciary were expanded by redistributing some of the prosecutor's oversight functions, introducing judicial control at the stages of pre-investigation checks and preliminary investigation. Specifically, the following prosecutorial powers over pre-investigation and investigative activities were transferred to the courts:

- In 2008, the authority to authorize preventive measures in the form of detention or to extend the period of detention for individuals suspected or accused of committing a crime;

¹ Criminal Procedural Code of the Republic of Uzbekistan. – Tashkent: Uzbekistan, 2023.

² Davletov D. Investigative Judge. Criterion of Justice. № 7, 2024. – p. 1.

³ Decree of the President of the Republic of Uzbekistan № PF-3644 dated August 8, 2005, “On Transferring the Authority to Authorize Arrests to the Courts.”

- In 2012, procedural coercive measures such as removing the accused from office and placing an individual in a medical institution at the pre-trial stage could only be implemented based on judicial authorization;
- In 2014, a new type of preventive measure, house arrest, was introduced;
- In 2017, the authority to authorize the seizure of postal and telegraph correspondence and the exhumation of bodies was transferred to the courts;
- In 2020, the authority to approve surveillance of conversations conducted via telephones and other telecommunication devices and the acquisition of information transmitted through them was also transferred to the courts.
- These changes significantly strengthened judicial oversight during pre-trial and investigative stages, enhancing procedural safeguards and aligning the process with international standards.

It must be acknowledged that this legislative innovation achieved significant progress compared to the prosecutor's previous authority to authorize detention. Any process involving the restriction of human rights and freedoms should, as far as possible, be conducted openly, transparently, in adherence to the principles of equality, and before an impartial body in an adversarial manner. The ultimate goal of transferring the authority to apply preventive measures to the courts was to ensure impartiality and neutrality in resolving issues related to restricting constitutional rights, such as personal freedom and inviolability.¹

Indeed, as a result of recent reforms, Uzbekistan has established a legal foundation for implementing judicial oversight aimed at ensuring the legality of pre-investigation checks and preliminary investigations. In particular, Articles 27 and 28 of the newly revised Constitution of the Republic of Uzbekistan enshrine the principle that criminal procedural coercive measures—such as arrest, detention, and custody, as well as the interception of correspondence, telephone conversations, postal, electronic, and other communications—are permitted only based on a court decision. These measures have been removed from the prosecutor's authority. This change reflects the exclusion of prosecutorial powers that are not inherently connected to the functions of the judiciary. By transferring these functions to the courts, the reforms align with the principles of separation of powers and strengthen the guarantees of human rights and freedoms.²

Among the ongoing reforms in the field of criminal procedural legislation, special attention is being paid to the accusatory perspective at the pre-trial stage. This is because the predominance of the prosecution over the defense prevents

¹ Mirazov D.M. Theoretical, Organizational, and Procedural Aspects of Improving Control and Oversight over the Activities of Preliminary Investigation Bodies. Doctor of Legal Sciences Dissertation ... Tashkent, 2016. p. 93.

² The Constitution of the Republic of Uzbekistan. – Tashkent: Uzbekistan, 2023.

the recognition of the parties as equal. The lack of adequate judicial oversight at the pre-trial stages has also provided grounds for legislative reforms, including the creation of the institution of investigative judges.

Practical experience in law enforcement shows that in modern criminal proceedings, the prosecution side (investigators, inquiry officers, and prosecutors) plays a dominant role. They possess authority over initiating, refusing, or terminating criminal cases, submitting motions to the court, forming the evidentiary base, and applying procedural coercive measures.

The introduction of judicial oversight at this stage has marked the beginning of fundamental reforms in the judicial and legal system of the country and highlighted the significance of establishing a genuinely independent judiciary.

In recent years, discussions have continued within the legal community, involving prominent scholars and practitioners, on the possibility of introducing the institution of investigative judges into Uzbekistan's criminal justice system. These debates reflect the growing recognition of the need for procedural equality and enhanced judicial control to ensure fairness and balance in criminal proceedings.

Today, the introduction of the “investigative judge” or “judicial investigator” institution into the criminal procedural legislation of several CIS countries has become a focal point of discussion among procedural law scholars and holds particular significance. Notably, the institution of investigative judges has been actively and successfully implemented in the criminal justice systems of several foreign countries, including France, Germany, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Estonia, Georgia, Ukraine, Latvia, Lithuania, the Netherlands, and Moldova.

These global changes have sparked sharp discussions in the criminal procedural doctrine about the necessity of introducing the institution of the “investigative judge” or “judicial investigator” into national criminal procedural legislation. This topic has been particularly emphasized by national legal scholars such as G.Tulag’anova, F.Mukhitdinov, B.Muminov, D.Mirazov, D.Chorieva, A.Yuldoshbekov, L.Yugay, and B.Sh.Qobulov in their works. Their research covers various aspects of the investigative judge's functions in criminal proceedings.

This creates an interesting trend that, in our opinion, calls for an in-depth and comprehensive study of the need to continue judicial and legal reforms in the country. For instance, exploring the general and specific characteristics of the investigative judge's activities, the essence, subject, and forms of judicial oversight, and its correlation with fair justice and prosecutorial supervision is deemed appropriate.

Based on the above, the issue has become a subject of focused research, highlighting its significance in the ongoing transformation of the judicial and legal systems.

L.Yugay has also expressed views on ensuring proportionality between judicial activities and criminal prosecution. He emphasized that national legislation should reflect the issues of guaranteeing impartiality in judicial decisions and strengthening judicial oversight during the stages of criminal proceedings. Judicial oversight is already enshrined in the constitutions of developed countries such as the United States, Germany, Italy, Spain, Austria, the United Kingdom, Portugal, Belgium, the Netherlands, Latvia, Lithuania, Kazakhstan, Kyrgyzstan, and others. In this regard, it is necessary to introduce the position of a specialized investigative judge responsible for authorizing investigative actions and preventive measures. The implementation of this principle will ensure the realization of the rights of participants in the process and protect them from unlawful actions by officials and bodies performing the functions of criminal prosecution. The expansion of judicial oversight will allow the integration of universally recognized international standards for the protection of individual rights into criminal proceedings. This enhancement will serve as a safeguard for fairness and adherence to legal norms within the justice system.¹

It is worth noting that, despite the diversity of criminal procedure models in many Western countries, their primary goal remains the protection of human rights and freedoms. Under U.S. law, prosecutorial oversight is not established; instead, the institution of judicial oversight is present during pre-trial proceedings. The judiciary oversees the activities of police and investigative agencies, including operational-search activities conducted by prosecuting bodies. Judicial oversight primarily focuses on strict control over measures that restrict the constitutional rights of citizens. For example, when operational representatives petition the magistrate's court regarding the application of preventive measures, the court pays particular attention to the matter, as it involves restricting the constitutional rights of a citizen.

It is true that there are ongoing debates among many procedural law scholars about whether human and citizen rights should be protected through prosecutorial oversight or judicial oversight. However, in addressing this issue, it is essential to seek a balanced, unified standard and proportionate approach, arriving at the most appropriate solution through thorough analysis. It is necessary to move away from the procedural model inherited from the former Soviet Union and adopt a new ideology focused on protecting human rights and freedoms. The civilized world has established human rights and freedoms as the highest values, placing human life, honor, and dignity above all else. Similarly, the Constitution of Uzbekistan recognizes the individual, their life, freedom, honor, and dignity as supreme values. From this perspective, let us delve into this issue by examining the views of scholars and foreign legal systems and express our conclusions based on our analysis.

¹ Yugay L. "The Institution of Judicial Oversight: What Does This Concept Mean in the Renewed Constitution?" Available at: Xabar.uz.

According to procedural law scholar A.V. Smirnov, "Granting such powers to a judge seems to associate them with the function of criminal prosecution (similar to that of an investigator or inquiry officer). This is because the Constitution and laws assign the function of administering justice to the court, and thus the court cannot directly continue this function."¹

"In such a situation, a procedural state arises in which the judge can be understood in two conflicting ways: the judge is unable to ensure effective judicial oversight and cannot act as an objective arbiter in the court of first instance."²

If we focus on Chapter 28 of the Criminal Procedural Code, it becomes clear that the application of preventive measures falls under the general jurisdiction of the court and is assigned to a judge of a district or equivalent court, usually reviewed by the duty judge. The judge's involvement in applying a preventive measure does not constitute grounds for their disqualification from subsequent proceedings in the same case. This is because such grounds are not stipulated in Article 88 of the CPC.

This ambiguity has sparked debates both among national legal scholars and in the international academic community. Their main concern revolves around resolving this issue. They question whether a judge can maintain impartiality if they had previously authorized detention in the same case. Considering that many district courts in Uzbekistan operate with a single composition of judges, this issue is of critical importance. On the other hand, questions arise about how to ensure the independence of one judge from another's opinion if one judge authorized detention and another is handling the case within the same court. This is particularly concerning when they work within the same judicial body. In both scenarios, the presumption of guilt or innocence for the accused may appear predetermined. By authorizing detention, the judge has already made a choice, indirectly affirming that the detained individual is likely to have committed the alleged crime. This raises concerns about the neutrality and fairness of the subsequent judicial process.

At the time, A.V. Smirnov, anticipating the situation, drew attention to the following aspect. In his view, "A judge, even at the initial stages of applying preventive measures, inevitably limits themselves to conclusions related solely to the issue of guilt. This, regardless of legal requirements, leads to an association with criminal prosecution."³ "This situation places the judge in an ambiguous procedural position, as they cannot serve as an objective (impartial) arbiter either in preliminary judicial oversight or in the first-instance court oversight."⁴

¹ Smirnov A.V. Models of Criminal Procedure. St. Petersburg, 2000. pp. 3–11.

² Muratova N.G. The System of Judicial Oversight in Criminal Proceedings: Issues of Theory, Legislative Regulation, and Practice: Abstract of Dissertation for the Degree of Doctor of Legal Sciences. Yekaterinburg, 2004.

³ Smirnov A.V. Models of Criminal Procedure. St. Petersburg, 2000. – p. 52.

⁴ Kovtun N.N. On the Concept and Meaning of the Term "Judicial Investigator" (Investigative Judge) // Russian Judge. – 2010. – № 5.

Firstly, in the legal relationships arising during the implementation of judicial oversight, the lack of adversariality between the parties prevents the court from acting as an independent arbiter. Secondly, decisions made as a result of such judicial oversight do not constitute acts of fair justice, as they inherently involve the function of prosecution.

Indeed, these problems highlight the necessity of introducing a new judicial position into the judicial and legal system — an investigative judge. This role would be responsible for implementing all forms of judicial oversight at the pre-trial stage. The introduction of such a position requires substantiation and the resolution of associated issues from a scientific perspective.

According to I.F. Demidov, “If the institution of the investigative judge is introduced, it must be fully separated from the system of general jurisdiction courts in terms of organizational and functional aspects, and it should be relieved of the authority to administer justice.”¹

It is worth noting that V.M. Kogan argued during the Soviet era that the procedural status of the investigative judge must be reflected in legislation to implement the principle of adversariality during the pre-trial phase. At that time, this idea faced significant opposition among scholars.

In his view, “The introduction of the position of an investigative judge will enable not only prosecutorial bodies, such as the prosecutor, investigator, and inquiry officer, to gather and verify information about the crime, but also allow the defense to present evidence and express their opinions to the investigative judge. In essence, this will create opportunities for adversariality for both parties. Furthermore, the investigative judge's directives will be binding on the parties.”²

Similar views were expressed by A.V. Smirnov and A.I. Makarkin. They regarded the investigative judge as a unified, harmonized subject, combining and embodying the powers of both the investigator and the judge. The investigative judge conducts prompt judicial oversight over pre-trial proceedings. Moreover, the investigative judge ensures adversariality in the criminal process and introduces evidence to the court from the perspective of reliability. This approach helps to resolve the majority of disputes that could potentially arise between the parties during the trial in the court of first instance.³

G. Tulag'anova stated that “modern legal science has not yet sufficiently studied the optimal form of criminal justice proceedings, including the adversarial model of the criminal process, the introduction of advisory courts, the evaluation of the potential of investigative courts, and other related topics. Moreover, more attention should be given to establishing judicial oversight over preliminary investigation bodies, such as the ability to appeal to the court

¹ Demidov I.F. Judicial Reform and New Problems in the Science of Criminal Procedure // Issues of Strengthening Legality in Criminal Proceedings in Light of Legal Reform: Conference Materials. Moscow, 1995.

² Kogan V.M. Why Not Have an Investigative Judge? // Soviet Justice. 1988. No. 7.

³ Smirnov A.V. Models of Criminal Procedure. St. Petersburg, 2000.

regarding preventive measures like detention or extending the period of custody.”¹

This position is also supported by scholars from neighboring countries. According to their views, “such a figure is capable of impartially and independently performing the function of judicial oversight over the decisions made by preliminary investigation bodies and the prosecutor. Additionally, this figure facilitates the full participation of the defense attorney in the process of presenting evidence during the pre-trial proceedings.”²

The investigative judge, as an independent and autonomous subject of criminal procedural activity, possesses purely judicial (jurisdictional) powers and does not have investigative functions.³

It is known that the functions of this court must be firmly established by its constitutional and legal status. On the one hand, it can serve as a guarantee for the protection of human and citizen rights and freedoms. On the other hand, it is related to the role of a unified judicial body as the ultimate means for resolving all legal disputes.⁴

Indeed, in our opinion, the application of criminal procedural coercive measures that significantly violate or restrict the constitutional rights and freedoms of individuals involved in the criminal process should provide the opportunity to exercise the right to judicial protection from the moment a report of a crime is rejected.

According to B. Muminov, “The implementation of judicial oversight by the investigative judge creates a genuine environment of adversariality during the pre-trial proceedings. This is because motions submitted by the defense are no longer decided by pre-trial bodies (prosecutorial bodies), but rather by the investigative judge, thereby establishing a balance of power. This, in turn, enhances the position of the defense in the criminal process and ensures the effective exercise of their right to participate in the evidentiary process. If a well-founded motion to gather and secure evidence is denied, the investigative judge guarantees the defense's ability to exercise this right. At the same time, the investigative judge's exemption from the obligation to examine the substance of the case later ensures their internal independence. This prevents the investigative judge from being influenced by their prior decisions in subsequent stages of the proceedings.”⁵

In our opinion, it is necessary to expand the possibilities of judicial oversight during the pre-trial stages of the criminal process. We believe that the

¹ Тўлаганова Г.З. Жинойт процессида эҳтиёт чораларининг қўлланиши муаммолари: –Т: Адолат, 2005. – Б.7.

² Tolesbay S. Investigative Judge – An Additional Guarantee of Fair Justice. Available at: CyberLeninka.

³ Kovtun N.N. On the Concept and Meaning of the Term "Judicial Investigator" (Investigative Judge) // Russian Judge. 2010. № 5.

⁴ Golovko L.V. The New Role of the Judge in Police Investigations in the Criminal Process of Post-Soviet States // Zanger. Law Bulletin of the Republic of Kazakhstan. 2010. № 1 (102).

⁵ Muminov B.A. Judicial Oversight of Pre-Trial Criminal Proceedings. Doctor of Legal Sciences Dissertation ... Tashkent, 2020. p. 249.

time has come to implement the principle of adversariality and equality of the parties in the criminal process, which remains one of the key challenges in modern criminal justice.

The above views are also supported by T.G. Morshakov. He stated that “it is well-known that, by law, the motions of an inquiry officer or investigator to apply preventive measures must be authorized by a court decision. In this case, it is advisable for complaints regarding the actions or inaction of the inquiry officer or investigator to be reviewed by the investigative judge as an independent arbiter. Moreover, the procedural powers of the investigative judge should include resolving disputes concerning the admissibility of evidence presented by the parties.”¹

According to A.A. Yuldoshbekov, “The investigative judge eliminates the practice of one-sided evidence collection. Evidence is gathered in an adversarial environment, ensuring its validity and reliability, which serves the purpose of uncovering the truth.”² D.Choriyeva notes that “ensuring the equal legal opportunities of the parties at the pre-investigation and preliminary investigation stages guarantees a fair judgment in the case.”³ Indeed, guarantees hold a particularly important place in Uzbekistan's new development strategy and in the main priorities of criminal procedural legislation. Procedural guarantees are implemented to ensure the rights, freedoms, and legitimate interests of individuals involved in criminal proceedings. Additionally, they uphold the principle of legality in the conduct of criminal proceedings.

In this regard, N.N. Kovtun's observations are relevant. He argued that “in the current model of prompt judicial oversight, it is evident that the judge neither aligns with the intended objectives nor fulfills the assigned tasks. The introduction of the investigative judge institution will become a necessary link in the new system for legally regulating criminal procedural relations.”⁴

At this point, V.M. Bykov and N.S. Manov do not support the aforementioned position. On the contrary, they oppose the introduction of such an institution. They argue that “there is no comprehensive concept or strategy developed for the proposed institution. Additionally, the introduction of the investigative judge institution appears to duplicate the procedural powers of the investigator. Moreover, in the proposed model, the prosecutor's status is not clearly defined, which could lead to additional paperwork and bureaucracy in the criminal process.”⁵

¹ Morshakova T.G. “In Law, Slogans and Declarations Do Not Work” // Criminal Procedure. 2015. № 6 (126). pp. 14–20.

² Yuldoshbekov A.A. Issues of Improving the Institution of Defense in Criminal Proceedings. Master's Dissertation. – Tashkent, 2022. – p. 35.

³ Choriyeva D. Investigative Judge: Who Are They and What Is Their Role in Enhancing the Procedural Status of the Defense? Available at: [Kun.uz](http://kun.uz). Published on 24.04.2020.

⁴ Kovtun N.N. Investigative Judge in Criminal Proceedings: Pros and Cons // Russian Justice. 2010. № 9. pp. 41–44.

⁵ Bykov V.M., Manov N.S. Does Russian Criminal Procedure Need an Investigative Judge? // Legality. 2015. No. 6 (968). pp. 44–46.

Similarly, Yu.N. Shekhovtsov expressed a comparable view, stating that “the investigator has to prepare the necessary materials, notify the parties about the upcoming court hearing, organize the convoy, ensure the presence of interpreters and defense attorneys, deliver the materials to the court, wait for the court session, participate in it, and, if the session is postponed, reorganize everything and return to the court again.”¹

O.V. Ryabkov approaches these opinions with the following perspective: “Judicial oversight neither replaces nor duplicates prosecutorial or departmental oversight. Instead, it functions alongside them to ensure compliance with the rights and legitimate interests of individuals and citizens. Judicial oversight significantly impacts criminal cases by contributing to the thoroughness and quality of investigations and facilitating the timely identification of investigative errors.”²

In our opinion, the investigative judge does not conduct inquiries or preliminary investigations; rather, they perform judicial oversight during the pre-trial stage of criminal proceedings. The essence of this type of oversight lies in verifying (filtering) the legality and justification of coercive measures applied by officials conducting pre-investigation checks, inquiry officers, investigators, and prosecutors.

A.R. Belkin has expressed critical views on the introduction of investigative judges, highlighting potential negative consequences. He argues that “the introduction of the investigative judge institution could further undermine the independence and autonomy of individuals conducting preliminary investigations. Investigators would need to appeal to the investigative judge for every decision or action, which would, in turn, significantly prolong the duration of criminal investigations.”³

L.V. Golovko's perspective is particularly intriguing. He claims that “if these proposals are implemented, the investigative judge will effectively turn into a 'notary,' whose role would be limited to confirming the information gathered during the investigation.”⁴

O.A. Myadzelyets emphasizes logistical and financial challenges associated with the introduction of the investigative judge institution. He notes that “the implementation of this institution could lead to staffing issues and financial burdens for the state. For instance, how would this problem be addressed in single-judge courts?”⁵

These opposing arguments highlight significant concerns regarding the practicality, efficiency, and potential drawbacks of the investigative judge

¹ Shekhovtsov Yu.N. Should Investigative Judges Exist in Russia? // Prosecutor. 2015. № 3. pp. 29–34.

² Ryabkova O.V. Judicial Oversight at the Stage of Initiating a Criminal Case and Preliminary Investigation // Abstract of Dissertation for the Degree of Candidate of Legal Sciences. - Yekaterinburg, 2003. - p. 13.

³ Belkin A.R. Investigative JUDGE or Investigative judge? // Criminal Proceedings. 2015. No. 3. pp. 16–27.

⁴ Krasilnikov A.V. On the Feasibility of Establishing the Institution of Investigative Judges in Russian Criminal Procedure // Russian Justice. 2016. No. 8. pp. 26–28.

⁵ Myadzelyets O.A. Investigative Judge in Russia's Criminal Process: Pros and Cons // Russian Justice. 2008. No. 6. pp. 39–41.

institution, ranging from its impact on investigators' autonomy to financial and organizational challenges for the judiciary.

Based on the above analysis, the discussion on introducing the institution of the investigative judge into criminal procedural legislation can be divided into two groups: supporters and opponents. Supporters of Introducing the Institution of the Investigative Judge. The first group, consisting of supporters, has presented the following arguments:

Ensuring impartiality of judicial decisions and strengthening judicial oversight during the stages of criminal proceedings (L. Yugay). Protecting individuals from unlawful actions of officials and prosecutorial bodies (N.G. Muratova). The investigative judge should be fully separated from the system of general jurisdiction courts in terms of organizational and functional aspects and be exempted from administering justice (I.F. Demidov, V.M. Kogan). Implementing the principle of adversariality in criminal proceedings, increasing the reliability of evidence submitted to the court, and preventing issues related to recusal (A.V. Smirnov). Establishing judicial oversight over pre-investigation and preliminary investigation bodies, such as allowing complaints to the court about detention-related preventive measures or extensions of custody periods (G.Z. Tulaganova). Providing defense attorneys with the opportunity to present evidence during the pre-trial process (S. Tolesbay, B. Muminov). Strengthening the court's functions with a constitutional and legal status, ensuring guarantees of human and citizens' rights and freedoms, and making the judicial body the ultimate means for resolving all legal disputes (N.N. Kovtun). Ensuring the validity of judicial decisions (B. Muminov). Allowing independent review of complaints regarding the actions or inactions of inquiry officers or investigators by an impartial arbiter (T.G. Morshakov). Eliminating the practice of one-sided evidence collection, gathering evidence in an adversarial environment, and ensuring its reliability and validity (A.A. Yuldoshbekov). Ensuring equal legal opportunities for the parties during pre-investigation checks and preliminary investigation stages, which guarantees a fair judgment in the case (D. Choriyeva). The inability of judges to act as objective arbiters in both judicial oversight and the court of first instance (S.A. Adilov).

This list illustrates the broad support for the investigative judge institution among scholars and highlights its potential to address various procedural issues in the criminal justice system.

The second group of opponents to the introduction of the institution of the investigative judge has presented the following arguments:

A.V. Smirnov emphasizes that the court, according to the Constitution and laws, is entrusted with the function of administering justice, and therefore, the court cannot directly exercise this function. N. Kovunton argues that the introduction of the investigative judge institution is necessary for the establishment of a new system for legally regulating criminal procedural relations. V.M. Bykov and N.S. Manov point out that there is no comprehensive

concept or strategy for the proposed institution, and furthermore, the introduction of the investigative judge would lead to the duplication of the investigator's procedural powers. They also note that the prosecutor's status is not clearly defined in the proposed model, which could result in additional paperwork and bureaucracy in the criminal process. Yu.N. Shekhovtsov discusses the practical complications, stating that the investigator would have to prepare the necessary materials, inform the parties about the upcoming court session, organize the convoy, arrange for interpreters and defense attorneys, deliver the materials to the court, wait for the court session, participate in it, and reorganize everything if the session is postponed. A.R. Belkin highlights that the introduction of the investigative judge would lead to the further loss of independence and autonomy for those conducting preliminary investigations. Additionally, every decision or action would require the investigator to appeal to the investigative judge, significantly extending the duration of criminal investigations. L.V. Golovka suggests that the investigative judge would essentially become a "notary," with their role limited to confirming the information obtained during the investigation. O.A. Myadzelyets raises concerns that the introduction of the investigative judge institution would lead to staffing issues, especially considering the financial challenges faced by the state in managing single-judge courts.

These concerns focus on the potential administrative and procedural complications, the impact on investigators' autonomy, and the risk of introducing unnecessary bureaucratic processes into the criminal justice system.

Indeed, there are valid points raised by both sides of the argument. However, it is natural that the introduction of the new investigative judge institution will initially bring about significant financial costs for the state and related personnel issues, along with challenges connected to its position in criminal procedural law. Therefore, it is crucial to first establish the legal foundation for the investigative judge's activities and define its legal status. Based on its procedural status, the rights and duties of the investigative judge must be determined, and their position should be equated with that of a judge.

In our view, there is nothing more valuable than protecting human life, health, and dignity. For this purpose, regardless of the financial, legal, or other organizational costs that the state may incur, it is the paramount duty of the state and its institutions to protect the value of human life, health, and dignity in all circumstances.

Building on the above general ideas and positive notions, we can conclude the following points regarding the institution of the investigative judge:

First, the investigative judge should not be granted the right to adjudicate criminal cases. Their primary function should be the full implementation of judicial oversight during the pre-trial stages of a criminal case.

Second, in line with the current Criminal Procedural Code (CPC), the scope of judicial oversight should be expanded. In particular, amendments should be

made to include additional complaints for the investigative judge to review, in accordance with Article 241 of the CPC (regarding complaints and protests on decisions about the application of preventive measures). Specifically: “Parties dissatisfied with the application of preventive measures during pre-investigation checks, inquiry, and preliminary investigations have the right to file complaints with the investigative judge, who has the authority to cancel or amend the decision. Upon receiving the complaint, the investigative judge must review it within three days and inform the complainant about whether the decision has been canceled, amended, or upheld.”

The introduction of the investigative judge institution into the Criminal Procedural Code requires amendments, particularly to Article 240, which pertains to decisions related to the application, cancellation, or modification of preventive measures. To ensure genuine adversarial proceedings and equality between the parties, the following changes should be made:

“Parties dissatisfied with the application of preventive measures during pre-investigation, inquiry, or preliminary investigation have the right to file complaints with the investigative judge. The defense attorney has the right to present evidence, ask questions, and submit motions to the investigative judge.”

To prevent conflicts of interest and ensure judicial independence, Article 76 should be amended by adding a fourth clause:

“A judge who has made a decision to apply one of the preventive measures during the pre-trial phase (e.g., detention) should not participate in the examination of the case at any subsequent stage, including appeal, cassation, or review by an appellate court.”

The Investigative Judge as a Key Protector of Rights. The investigative judge would be an integral part of the judiciary, focused on protecting human and citizens' rights and freedoms. They would act as a safeguard against unlawful and unjust decisions made by investigating authorities, such as inquiry officers, investigators, and prosecutors. Their primary responsibilities would include:

Protecting constitutional rights and freedoms, ensuring they are respected and upheld. Guaranteeing adversariality and equality in the pre-trial phase, ensuring that the defense attorney's ability to participate in the collection and verification of evidence is protected. Ensuring the judge is free from prosecutorial bias and impartial in their oversight role.

The powers of the investigative judge would not only involve verifying the legality and grounds for applying preventive measures but also:

Resolving legal disputes arising between participants in the pre-trial investigation, including issues related to the presentation, collection, and verification of evidence.

Ensuring fairness in the pre-trial phase by overseeing the legitimacy of procedural actions taken by investigating authorities.

The introduction of the investigative judge institution will lead to the development of judicial oversight in Uzbekistan, enhancing the independence

and authority of the judiciary. It will serve as a crucial step in the protection of human and citizens' constitutional rights and freedoms. This reform could be seen as one of the foundational aspects of Uzbekistan's strategy to improve its procedural legislation, aiming at ensuring fairness and stability in the country's social-legal system.

By establishing the investigative judge institution, Uzbekistan would be advancing towards a more balanced, transparent, and rights-respecting criminal justice system. It would not only support the realization of truth in criminal proceedings but also contribute to the overall stability and fairness of the nation's legal system.

РАХМЕДОВ ХУРШИД АШРАПХОДЖАЕВИЧ

Ўзбекистон Республикаси Бош
прокуратураси Ер ресурсларини талон-
торож қилинишининг олдини олиш
бошқармаси катта прокурори,
магистратура тингловчиси

СУҒОРИЛАДИГАН ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ ЕРЛАРИДАН ФЙДАЛАНИШГА ОИД ҚОНУНЧИЛИК ИЖРОСИ УСТИДАН ПРОКУРОР НАЗОРАТИНИНГ ИЛМИЙ-НАЗАРИЙ ЖИХАТЛАРИ

Аннотация. Мазкур мақолада давлатнинг муҳим йўналишларидан бири бўлган суғориладиган қишлоқ хўжалаги ерларига оид қонунчилик ижроси, унинг ҳуқуқий асослари, суғориладиган қишлоқ хўжалиги ерлари давлат томонидан ҳуқуқий жиҳатдан муҳофаза қилиниши, соҳага оид қонунлар ижроси устидан прокурор назорати тушунчаси, унинг предмети, прокурор томонидан назорат ўрнатиш зарурияти, унинг прокурор назорати йўналиши сифатида илмий-назарий жиҳатлари, миллий ва хорижий олимларнинг илмий баҳс-мунозаралари, статистик таҳлиллар ёритилган бўлиб, муаллиф ўзининг назарий тушунчаларини ишлаб чиққан.

Калит сўзлар: суғориладиган қишлоқ хўжалиги ерлари, прокурор, прокурор назорати, предмет, ер, қишлоқ хўжалиги соҳаси, Прокуратура тўғрисидаги қонун, конституция

Аннотация. В данной статье освещаются вопросы реализации законодательства, регулирующего использование орошаемых сельскохозяйственных земель, как одного из важнейших направлений государственной политики, а также его правовые основы. Рассматриваются правовая защита орошаемых сельскохозяйственных земель со стороны государства, понятие прокурорского надзора за исполнением законов в данной сфере, его предмет, необходимость установления надзора со стороны прокурора и его научно-теоретические аспекты как направления прокурорского надзора. В статье также анализируются научные дискуссии отечественных и зарубежных ученых, проводится статистический анализ, а автором разработаны собственные теоретические концепции.

Ключевые слова: орошаемые сельскохозяйственные земли, прокурор, прокурорский надзор, предмет, земля, сельскохозяйственная сфера, Закон о прокуратуре, конституция

Abstract. *This article addresses the implementation of legislation governing the use of irrigated agricultural lands as one of the key areas of state policy, along with its legal foundations. It examines the legal protection of irrigated agricultural lands by the state, the concept of prosecutorial oversight of law enforcement in this sector, its subject matter, the necessity of establishing prosecutorial oversight, and its scientific-theoretical aspects as a direction of prosecutorial control. The article also analyzes scientific debates among national and foreign scholars, provides statistical analysis, and presents the author's own theoretical concepts.*

Keywords: *irrigated agricultural lands, prosecutor, prosecutorial oversight, subject matter, land, agricultural sector, Law on the Prosecutor's Office, constitution.*

Мамлакатимиз мустақилликка эришганидан сўнг қишлоқ хўжалиги соҳасига эътибор кучайтирилиб, аграр соҳада бозор муносабатларини ривожлантиришни биринчи галдаги вазифа этиб белгилади.

Ҳозирги кунда қишлоқ хўжалигида 20 млн. гектардан ортиқ, шу жумладан 3,2 млн. гектар суғориладиган экин ер майдонларидан фойдаланиб, аҳолининг эҳтиёжи учун озиқ-овқат маҳсулотлари, иқтисодиёт тармоқлари учун зарур хом ашё етиштирилмоқда¹. Бу эса аҳолининг турмуш фаровонлигини изчил ошириб боришга қаратилган ижтимоий-иқтисодий соҳани тубдан ислоҳ қилиш борасида кенг кўламли чора-тадбирлар амалга ошириб келинаётганлигидан далолат беради. Мазкур йўналишдаги ислохотларни амалга оширишда, айниқса, қишлоқ хўжалигида ихтисослашувни кучайтириш ҳисобига уни жадал суръатлар билан ривожлантириш ва соҳани саноатлаштириш муҳим аҳамиятга эга эканлигини инобатга олсак, давлатимиз раҳбари Ш.М.Мирзиёев Олий Мажлисга мурожаатномасида таъкидлаганидек, “қишлоқ хўжалиги соҳасини бошқариш тизимини ислоҳ қилиш, ер ва сув ресурсларидан оқилона фойдаланиш борасидаги илғор технологияларни жорий этиш, озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлашдаги энг муҳим вазифамиздир”.²

Қишлоқ хўжалик соҳасида амалга оширилаётган ислохотлар тобора чуқурлашиб бораётган шароитда, уларни ҳуқуқий жиҳатдан таъминлаш алоҳида аҳамият касб этади. Республикамизда бугунги кунга келиб, бозор муносабатлари талабларига жавоб бера оладиган, бу соҳада ердан оқилона ва самарали фойдаланиш тизимини ривожлантириш учун замин бўла оладиган муҳим ҳуқуқий асослар яратилди ҳамда қишлоқ хўжалигини ривожлантириш, аграр соҳадаги қонунчиликни такомиллаштириш масаласига алоҳида эътибор қаратилди³.

Чунончи, Ер кодекси, “Фермер хўжалиги тўғрисида”, “Деҳқон хўжалиги тўғрисида”, “Қишлоқ хўжалиги корхоналарини санация қилиш тўғрисида” қонунлари, Ўзбекистон Республикаси Президентининг

¹ <https://lex.uz/docs/4378526>

² Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси // “Халқ сўзи”. 2018 йил 29 декабрь. № 271-272 (7229-7230).

³ Бурхонходжаева Х. Қишлоқда тадбиркорлик фаолиятини амалга оширишнинг ҳуқуқий асослари. // ТДЮИ Ахборотномаси. 2009. – №1. – Б.27.

“Қишлоқ хўжалигида ер ва сув ресурсларидан самарали фойдаланиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги фармони, Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Қишлоқ хўжалиги ерлари деградациясига қарши курашиш, тупроқнинг гумус миқдори ва унумдорлигини оширишни қўллаб-қувватлашнинг қўшимча чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Қишлоқ хўжалиги ерлари унумдорлигини ошириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги қарори ва норматив – ҳуқуқий ҳужжатлар қишлоқ хўжалиги соҳасидаги муносабатларни тезкор ўзгарувчан иқтисодий шароитда тезкор тартибга солиш имконини берди.

Мамлакатимиз иқтисодиётида қишлоқ хўжалиги тармоғи муҳим ўрин тутди. Аҳолини озиқ-овқат маҳсулотлари, саноатни эса хомашё билан таъминлаш айнан қишлоқ хўжалиги соҳаси зиммасида эканлигини инобатга олсак, қишлоқ хўжалиги республикамизнинг ижтимоий-иқтисодий ҳаётида нақадар муҳим ўринга эга эканлиги янада яққол намоён бўлади. Зеро, халқи озиқ-овқат маҳсулотлари, саноат корхоналари эса хомашё таъминотида бировга қарам бўлмаган давлат тараққиёт зинапояларидан жадал юксалиб бораверади.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 68-моддасида “Ер, ер ости бойликлари, сув, ўсимлик ва ҳайвонот дунёси ҳамда бошқа табиий ресурслар умуммиллий бойликдир, улардан оқилона фойдаланиш зарур ва улар давлат муҳофазасидадир.

Ер қонунда назарда тутилган ҳамда ундан оқилона фойдаланишни ва уни умуммиллий бойлик сифатида муҳофаза қилишни таъминловчи шартлар асосида ва тартибда хусусий мулк бўлиши мумкин.”¹ деб таъкидланганлигини эътироф этиш лозим.

Асосий Қонуннинг 143-моддасида “Ўзбекистон Республикаси ҳудудида қонунларнинг аниқ ва бир хилда бажарилиши устидан назоратни Ўзбекистон Республикасининг Бош прокурори ва унга бўйсунувчи прокурорлар амалга оширади”² деб кўрсатиб ўтилган.

Ўзбекистон Республикасининг “Прокуратура тўғрисида”ги Қонуни 4-моддасида, вазирликлар, давлат қўмиталари, идоралар, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, жамоат бирлашмалари, корхоналар, муассасалар, ташкилотлар, ҳокимлар ва бошқа мансабдор шахслар томонидан қонунларнинг ижро этилиши устидан назорат қилиш прокуратура органлари фаолиятининг асосий йўналишларидан бири³ эканлиги қайд қилинган.

Бу ўринда айтиш лозимки, қонун чиқарувчи суғориладиган қишлоқ хўжалиги ерларидан фойдаланишга оид қонунчилик ижроси устидан прокурор йўналиши сифатида алоҳида қайд этмаган бўлсада, ушбу соҳани

¹ Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. 30.04.2023 йил / <https://lex.uz/docs/6445145>

² Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси // -Тошкент. “Ўзбекистон” НМИУ. 2022. – Б. 69.

³ Ўзбекистон Республикасининг “Прокуратура тўғрисида”ги Қонуни // <https://lex.uz/acts/106197>.

тартибга солишга масъул бўлган вазирлик ва идораларнинг бу соҳадаги фаолияти устидан назорат олиб бориш бевосита прокуратура органларига зиммасига юклатилган. Шу сабабли тадқиқот олиб борилаётган суғориладиган қишлоқ хўжалиги ерларидан фойдаланишга оид қонунчилик ижроси устидан прокурор назорати бошқа соҳаларда прокурор назоратини ташкил этиш, пердмети, объекти, мақсад ва вазифаларидан фарқланади.

Мазкур соҳада прокурор назорати предметининг тўғри белгиланиши кўп жиҳатдан назоратнинг тўлиқлигини, қишлоқ хўжалиги учун мўлжалланган ерларнинг, энг аввало суғориладиган ерларнинг алоҳида муҳофаза этилишини, кенгайтириб борилишини ҳамда улардан қатъий белгиланган мақсадда фойдаланишни таъминлашни кафолатлайди ҳамда ушбу объектларга ҳар қандай зарар етказилишининг олдини олади.

Авваломбор мазкур таҳлил ишида “предмет” тушунчасига аниқлик киритиш лозим. Предмет деганда одатда, инсон фаолияти ва билиши жараёнида объектив борлиқдан алоҳида ажратиб олинган бутун бир нарса тушунилади¹.

Умумий ҳуқуқ назариясида предмет тушунчасига нисбатан “табиатига кўра норматив-ташкилий таъсирга мойил бўлган ва аниқ-тарихий шароитларда ҳуқуқий тартибга солишни талаб қиладиган ижтимоий муносабатлар йиғиндиси” деб таъриф берилади².

Бу соҳада таҳлил ўтказиш шуни кўрсатмоқдаки, юридик фанда прокурор назорати предметининг тушунчаси, объекти ва чегараларини белгилаш борасида олимлар турли фикр-мулоҳазаларни билдириб, ягона ёндашув мавжуд эмаслигини кўрсатмоқда.

Масалан, XX асрнинг иккинчи ярмидан бошлаб, прокурор назорати предметини тушуниш юзасидан иккита илмий қарашлар пайдо бўлган. Биринчи илмий қараш вакиллари (Г.И.Бровин, В.Т.Михайлов, К.Д.Бурмистров, Б.В.Коробейников, С.Г.Новиков, А.А.Хомовский) фикрича, прокурор назоратининг предмети деганда, назорат нимага қаратилганлиги, бинобарин, прокурорлар назорат функцияларини амалга оширадиган органлар, мансабдор шахслар ва фуқаролар ҳаракатларининг (ёки ҳаракатсизлигининг) қонунийлиги тушуниланган. Иккинчи қараш вакиллари (А.Д.Берензон, М.Х.Гельдибаев, А.А.Огородников, В.Г.Мелкумов, К.Ф.Скворцов, М.Ю.Рагинский, Б.М. Спиридонов) прокурор назоратининг предмети ва объектини, қоида тариқасида, ижтимоий муносабатлар орқали ва прокурор назоратининг вазифалари, функциялари,

¹ <https://qomus.info/encyclopedia/cat-p/predmet-uz/>

² Давлат ва ҳуқуқ назарияси: Дарслик / Х.Т.Одилқориев, И.Т.Тулъетеев ва бошқ.; проф. Х.Т.Одилқориев таҳрири остида. -Т.: «Sharq», 2009. -592 б.; Теория государства и права: учебник / отв. ред. В.Д.Перевалов. 4-е изд., перераб. и доп. -М.: Норма: ИНФРА-М, 2011. -157 с.

тамоийиллари, шунингдек прокурорнинг ваколатлари призмаси орқали кўриб чиқадилар¹.

Шу жиҳатдан айтишимиз мумкинки, Ўзбекистон Республикасида суғориладиган қишлоқ хўжалиги ерларидан фойдаланишга оид қонунчилик ижроси устидан прокурор назорати, унинг предмети ва объектига доир масалаларни илмий тадқиқ этиш ҳозирги кунда долзарб аҳамият касб этади.

Рус олими Ю.Е.Винокуров “прокурор назорати – бу, биринчидан, мустақил, расмий ва фақат прокуратура органларига хос бўлган қонун устиворлигини таъминлаш соҳасидаги давлат назорати шакли, иккинчидан, давлат фаолиятининг ўзига хос тури бўлиб, у қонунлар ижроси устидан прокурор текширувларини ўтказиш учун асосларнинг ўзига хос хусусиятларида, уларни амалга ошириш методикасида, шунингдек прокурорлар томонидан прокурор назорати ҳужжатларини қўллашда номоён бўлади², деб таъкидлайди.

С.А.Емельянова эса “назорат предмети қонун бузилишларини ва уларга сабаб бўлган ҳолатларни аниқлаш, уларга чек қўйиш, жинойтларнинг олдини олиш, қонун устиворлигини тиклаш ва айбдорларни жавобгарликка тортиш, ҳуқуқбузарликлар учун чоралар кўришдир” деб таъкидлайди³.

А.Комиловнинг бу борадаги фикрлари бироз фарқ қилиб, “прокурор назорати нафақат қонун бузилиши ҳолатларини аниқлаш ва уларни бартараф этишда, балки уларни олдини олиш чораларини кўришда ҳам номоён бўлади”⁴, деб билдиради.

Ушбу олимларнинг фикрлари умумий жиҳатдан ўхшаш бўлсада, бироқ А.Комилов фикрлари бироз аниқ номоён этилган, бунга асосий сабаб прокурор назорати қонунбузилиш ҳолатларининг олдини олишда ҳам ўз аксини топади.

Шу нуқтаи назардан бизнингча, прокурор назорати – бу прокуратура органларининг норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган тартибда ўз ваколатлари доирасида бошқа давлат идораларидан мустақил равишда амалга оширадиган, қонунларнинг аниқ ва бир хилда амалга оширилиши устидан назоратни амалга оширадиган, қонун бузилиши ҳолатларининг олдини олиш, уларни аниқлаш ва бартараф этиш, унга имконият яратиб бераётган шарт-шароитларни бартараф этиш ҳамда уларни профилактика қилишга қаратилган фаолият натижасидир. Прокурор назорати мустақил

¹ Агутин А.В. Объект и предмет прокурорского надзора за исполнением законов при расследовании преступлений экстремистской направленности: понятие и содержание // Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобачевского, 2017, № 2. -С. 98.

² Прокурорский надзор: учебник для вузов / А.Ю.Винокуров, Ю.Е.Винокуров; под общ. ред. А.Ю.Винокурова. – 15-е изд., перераб. и доп. – М.: «Издательство Юрайт», 2020. – С. 18.

³ Емельянов С.А. Пределы общего надзора прокуратуры // Соц. законность, 1975, №7. – 54 с.

⁴ Комилов А.Б. Тадбиркорларни ҳуқуқий ҳимоя қилишга қаратилган қонунлар ижроси устидан прокурор назоратининг ташкилий-ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш // Юридик фанлари бўйича фалсафа доктори илмий даражаси учун ёзилган диссертация автореферати. –Тошкент, 2020. – 20 бет.

назорат фаолият бўлиб, у фақатгина Асосий қонун билан прокуратура органлари зиммасига юклатилган ва улар томонидан амалга оширилади.

Прокурор назорати юзасидан Ўзбекистон Республикасининг “Прокуратура тўғрисида”ги Қонунида прокуратура органлари фаолиятининг 9 та асосий йўналишлари санаб ўтилган бўлиб, таҳлил ишида ўрганилаётган масала юқоридаги қонуннинг 20-моддаси назорат предмети доирасига тушади.

Қонунлар ижроси устидан тадқиқот олиб борган кўплаб олимизларимиз бу борада ҳам ўз қарашларини баён этган.

Хусусан, Б.Х.Пўлатов қонунларнинг ижроси назорат предметининг ядроси сифатида намоён бўлишини, бундай ёндашув прокуратуранинг назорат органи сифатидаги ўзига хос мақомини ҳамда унинг бош вазифаларидан бўлмиш қонунларнинг аниқ ва бир хилда бажарилишини таъминлаш юзасидан қонунда белгиланган ҳуқуқий кучини акс эттиришини таъкидлайди.¹

О.М.Мадалиев эса “Прокуратура тўғрисида”ги Қонуннинг 4-моддасида кўрсатилган прокуратура фаолиятининг асосий йўналишларида белгиланган ҳуқуқий муносабатлар - прокурор назоратининг предмети бўлиб, ҳар бир асосий йўналиш ўз мазмунига кўра, жисмоний ва юридик шахслар томонидан қонунларнинг ижро этилиши уларнинг эгаллаган лавозими ва мавқеига қараб турличадир, деб таъкидлайди².

Бевосита тадқиқот объекти доирасида изланишлар олиб борган олимлар фикрини таҳлил этганимизда, жумладан, Э.К.Гафурниязов фикрига кўра, саноат муносабатларининг ривожланиши муайян ҳуқуқий соҳаларда прокурор назоратини такомиллаштиришни талаб қилади. Айни пайтда, қишлоқ хўжалиги комплексининг ўзига хослиги шундан иборатки, бу ерда фаолият алоҳида нормалар билан бошқарилади. Қишлоқ хўжалиги комплексидаги ишлаб чиқариш муносабатлари халқ хўжалигининг бошқа тармоқларидан фарқ қилиб, бунда табиий омилларни роли жуда катта. Шу билан бирга ҳуқуқий онгнинг паст даражаси ҳуқуқларни бузилишига олиб келади³ деб кўрсатади.

Ж.Вологина қишлоқ хўжалиги соҳадаги прокурорининг фаолияти қишлоқ хўжалик қонунчилиги талабларини бу йўналишдаги хўжалик юритувчи субъектларнинг ва тадбиркорларнинг (мулкӣ, ташкилий, шахсий) ҳуқуқларини ҳимоя қилишни таъминлашдан иборат. Шунинг учун, қишлоқ хўжалиги соҳасидаги муваффақиятларни прокурорнинг фаолиятисиз тассаввур этиш мумкин эмас. Бу ҳолатни эътиборсиз қолдириш прокуратура назорати самарадорлигини камайтиришга, қишлоқ хўжалиги ва ҳуқуқий меъёрлар ёрдамида ҳал қилинадиган

¹ Пўлатов Б.Х. Прокурор назорати // Дарслик. -Тошкент, “Ўзбекистон”. 2009. – 148 б.

² Мадалиев О.М. Прокурор назорати. Дарслик. Умумий қисм. -Т.: ТДЮИ нашриёти, 2009. - Б. 53-54.

³ Гафурзянов Э.К. Законность и правопорядок в современном обществе. Журнал. 2012 г.

долзарб аграр муаммолардан прокуратура фаолиятини ажратишга олиб келади. Қишлоқ хўжалиги соҳасидаги муносабатларни ҳуқуқий тартибга солиш ва бу йўналишдаги қонунчиликнинг бажарилишини назорат қилиш учун прокуратура фаолиятининг мустақил йўналишини ташкил қилиш зарур¹ деб хулосага келади.

А.Р.Бабажанов ва бошқалар тадқиқотларида қишлоқ хўжалик ерларидан, айниқса суғориладиган қишлоқ хўжалик ерларидан фойдаланишни оқилона ва самарали ташкил этиш тизимида унинг ҳуқуқий механизмларини, хусусан, ер муносабатларини тартибга солишнинг ҳуқуқий-норматив ҳужжатларини такомиллаштириш ва ерлардан фойдаланишни назорат қилишда прокуратура органлари фаолиятини кучайтиришни ташкил этишни илгари суради².

Олимларимиз фикрларини қувватлаган ҳолда таъкидлаш жоизки, суғориладиган қишлоқ хўжалиги ерларидан фойдаланишга оид қонунчилик ижроси устидан прокурор назорати прокуратура органларининг назорат йўналишларига тоифасига кириб, бугунги кунда ҳар қайси даврга нисбатан бу йўналишда прокурор назоратини кучайтиришни талаб этмоқда. Бунга асосий сабаблардан бири сифатида суғориладиган майдонларнинг 2,0 миллион гектари 46,7% турли даражада шўрланган. Жумладан, 1 миллион 324 минг гектар 30,9 % кам, 570 минг гектари 13,3% ўрта ва 105,5 минг гектари 2,5% кучли шўрланган ерлардир.

Бундан ташқари, қонунчилик ижроси устидан прокурор назоратининг турли соҳалари бўйича тадқиқотлар олиб борган олимларимиз ҳам турли ёндашувларни илгари суради. Жумладан, И.Б.Джураевнинг фикрича, олий таълим муассасаларида қонунчилик ижроси устидан прокурор назорати – бу бошқа прокурор назорати предметларидан фарқ қилувчи, мустақил, олий таълим муассасалари томонидан олий таълимга оид қонунчилик ҳужжатларининг аниқ ва бир хилда ижро этилиши устидан назоратни амалга оширувчи ҳамда таълим сифатини таъминлашга хизмат қилувчи прокуратура органларининг давлат органи сифатидаги махсус фаолиятидир.³

М.Т.Абдухакимов фикрича, ер тўғрисидаги қонун ҳужжатларининг ижроси устидан прокурор назоратининг предмети - бу ер соҳасидаги фуқаролар ҳуқуқ ва эркинликларини, шунингдек юридик шахсларнинг қонуний манфаатларини таъминлаш йўналишидаги прокурор фаолиятининг йўналишларини назарда тутиб, унга кўра, фуқароларнинг

¹ Вологина Ж.Ю. Законность и правопорядок в современном обществе. Журнал: №8, 2012 г. - <https://elibrary.ru>.

² Бабажанов А.Р., Рузибоев С.Б. Қишлоқ хўжалиги ерларидан оқилона фойдаланишнинг ҳуқуқий механизмларини тартибга солиш. Илмий-амалий агроиқтисодий журнал. Махсус сон-2, 2019. 172 б.

³ Джураев И.Б. Олий таълим муассасаларида қонунчилик ижроси устидан прокурор назоратини такомиллаштириш // Юридик фанлар доктори илмий даражасини олиш учун тайёрланган диссертация. -Тошкент. 2021. – 29 б.

ерга бўлган ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, ердан оқилона фойдаланиш, тупроқ унумдорлигини тиклаш ва ошириш, табиий муҳитни асраш ва яхшилаш, ҳўжалик юритишнинг барча шакллари тенг ҳуқуқлилик асосида ривожлантириш учун шароит яратиш, юридик ва жисмоний шахсларнинг ер участкаларига бўлган ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, ерга оид ҳуқуқбузарликларни аниқлаш, бу соҳада қонунийликни мустаҳкамлаш, шу жумладан вазирликлар, давлат бошқаруви органлари, маҳаллий давлат ҳокимияти органлари, уларнинг мансабдор шахслари, тижорат ва нотижорат ташкилотларининг раҳбарлари томонидан фуқароларнинг ерга бўлган ҳуқуқларини тартибга солувчи бошқа қонун ҳужжатларининг Ўзбекистон Республикаси қонунчилигига мувофиқлиги ва улар томонидан қабул қилинган норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг қонун талабларига мувофиқлигини текшириш ҳисобланади¹.

Ш.Ж.Рахимовнинг билдиришича, сув тўғрисидаги қонун ҳужжатларининг ижроси устидан прокурор назоратига “давлатнинг қонунчилик ва ҳуқуқ-тартиботни таъминлаш борасидаги ўта муҳим, энг самарали, изчил ва ўзига хос назорат шакли бўлиб, қонун устуворлигига асосланган ҳолда унга аниқ ва қатъий риоя этиш, инсон ва фуқаронинг, жамият ва давлатнинг конституциявий ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш мақсадини кўзлайди”, деб таъриф беради.²

Д.Б.Раджабов ўз тадқиқотларида, фуқароларнинг соғлиғини сақлаш тўғрисидаги қонунчиликнинг ижро этилиши устидан прокурор назоратининг предмети деганда, тиббий ёрдам кўрсатиш механизмининг ва унга бўлган ҳуқуқларни амалга оширишни ҳуқуқий тартибга солувчи фуқаролар ва давлатнинг ўзаро талабларига асосланган, соғлиқни сақлаш тўғрисидаги қонун ҳужжатларининг амалга ошириш билан бевосита боғлиқ бўлган ижтимоий муносабатлар мажмуи тушунилиши лозимлигини кўрсатади³.

Д.Ибрагимов қарашича, вояга етмаганлар ҳақидаги қонунчилик ижроси устидан прокурор назорати – бу прокуратура органларининг Конституция ва қонун билан берилган ваколатлар доирасида давлат идораларидан мустақил равишда амалга оширадиган, вояга етмаганлар соҳасида қонун бузилиши ҳолатларини ўз вақтида аниқлаш ва бартараф этиш, ҳуқуқбузарликларни олдини олиш ва профилактика қилиш, ҳуқуқбузарлик содир этган шахсларни белгиланган тартибда

¹ Абдухакимов М.Т. Ер тўғрисидаги қонун ҳужжатларининг ижроси устидан прокурор назоратининг такомиллаштириш масалалари // Юридик фанлар доктори илмий даражасини олиш учун тайёрланган диссертация. -Тошкент. 2023. – 25 б.

² Рахимов Ш.Ж. Сув тўғрисидаги қонун ҳужжатларининг ижроси устидан прокурор назоратининг такомиллаштириш масалалари // Юридик фанлар бўйича фалсафа доктори илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. -Тошкент. Бош прокуратура академияси. 2022. – 26 бет.

³ Раджабов Д.Б. Фуқаролар соғлиғини сақлаш тўғрисидаги қонун ҳужжатларининг ижро қилиш устидан прокурор назоратининг такомиллаштириш // Юридик фанлар бўйича фалсафа доктори илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. -Тошкент. Бош прокуратура академияси. 2023. – 75 бет.

жавобгарликка тортиш ҳамда соҳада қонунларнинг аниқ ва бир хилда бажарилиши устидан назоратни амалга ошириш фаолиятидир¹.

А.Б.Комилов тадбиркорларни ҳуқуқий ҳимоя қилишга қаратилган қонунлар ижроси устидан прокурор назоратининг предмети деганда, тегишли давлат ва нодавлат органлар, корхоналар, муассасалар, ташкилотлар, ҳокимлар ва бошқа мансабдор шахслар томонидан қонунларнинг ижро этилиши, қонун талабларига риоя этилиши, улар қабул қилаётган ҳуқуқий ҳужжатларнинг Конституция ва қонунларга мувофиқлиги тушунилади. Шунингдек, бунда “қонунлар” тушунчаси мазмуни соҳани тартибга солувчи қонун ости норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни ҳам қамраб олиши ҳақида хулосага келади².

И.Б.Джураев, М.Т.Абдухакимов, Ш.Ж.Рахимов, Д.Б.Раджабов, Д.Ибрагимов, А.Б.Комилов ўз тадқиқотларида қонунчилик ижроси устидан назорат предмети ўз қарашларини ифода этар экан, авваломбор тадқиқот объектлари доирасидан келиб чиққан ҳолда ёндашган бўлса, иккинчи томондан прокурор назоратини олиб бориш методикаси бир-бирига яқин.

Бу ўринда М.Т.Абдухакимовнинг фикрлари эътиборни тортади, яъни прокурор назоратининг предмети ушбу муносабатларни тартибга солувчи махсус қонун – Ер кодексида ўз ифодасини топмоғи кераклигини кўрсатади³.

Шу ўринда айрим хорижий давлатларнинг суғориладиган қишлоқ хўжалиги ерларига оид қонунчилиги соҳасидаги давлат назоратининг предмети махсус қонунларда мустаҳкамлаб қўйилганлигини кузатиш мумкин. Жумладан, Россия Федерацияси Ер кодексининг 71-моддаси иккинчи қисмига кўра, қуйидагилар давлат ер назоратининг предмети ҳисобланади:

1) юридик шахслар, якка тартибдаги тадбиркорлар, фуқаролар, давлат ҳокимияти органлари ва маҳаллий давлат ҳокимияти органлари томонидан Россия Федерацияси қонунчилигини бузганлик учун маъмурий жавобгарлик назарда тутилган ер муносабатлари объектларидан фойдаланиш ва уларни муҳофаза қилиш бўйича мажбурий талабларга риоя қилиш;

2) давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари ва маҳаллий давлат ҳокимияти органлари томонидан давлат ёки коммунал мулкда бўлган эр муносабатлари объектларини тасарруф этиш бўйича фаолиятни амалга оширишда ер қонунчилигининг мажбурий талабларига риоя қилиш;

¹ Ибрагимов Д.Ш. Вояга етмаганлар ҳақидаги қонунчилик ижроси устидан прокурор назоратини ташкил-лаштириш ва унинг ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш // Юридик фанлари бўйича фалсафа доктори илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. -Тошкент, 2022. – 145 бет.

² Комилов А.Б. Тадбиркорларни ҳуқуқий ҳимоя қилишга қаратилган қонунлар ижроси устидан прокурор назоратининг ташкилий-ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш // Юридик фанлари бўйича фалсафа доктори илмий даражаси учун ёзилган диссертация. –Тошкент, 2020. – 149 бет.

³ Абдухакимов М.Т. Ер тўғрисидаги қонун ҳужжатларининг ижроси устидан прокурор назоратини такомиллаштириш масалалари // Юридик фанлар доктори илмий даражасини олиш учун тайёрланган диссертация. -Тошкент. 2023. – 24 б.

3) юридик шахслар, якка тартибдаги тадбиркорлар, юридик шахс ташкил этмаган деҳқон (фермер) хўжаликлари томонидан “Ҳайвонларнинг қўшимча маҳсулотлари тўғрисида”ги ва Россия Федерациясининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартишлар киритиш тўғрисида”ги Федерал қонунига мувофиқ белгиланган ҳайвонларнинг қўшимча маҳсулоти муомаласига қўйиладиган талабларда белгиланган мажбурий талабларга риоя қилишлари¹.

Бу каби қонунчилик тажрибасини МДХ давлатлари қонунчилигида кузатиш мумкин. Бу каби қонунчилик нормалари прокурор назоратининг предмет доирасини аниқлашга имконият яратади. Ўзбекистон Республикасининг Ер кодекси 44-моддасида суғориладиган ерлар оид нормалар алоҳида қайд этилган ва бу норма ҳам бевосита прокурор назорати предмети доирасини қамраб олади.

Юқоридаги назарий таҳлиллардан келиб чиқиб, **суғориладиган қишлоқ хўжалиги ерларидан фойдаланишга оид қонунчилик ижроси устидан прокурор назоратининг предмети** - суғориладиган ерларнинг алоҳида муҳофаза этилиши, кенгайтириб борилиши ҳамда улардан қатъий белгиланган мақсадда фойдаланишни таъминлаш, бунда суғориладиган қишлоқ хўжалиги ерларидан фойдаланувчи фуқаролар ва юридик шахсларнинг ундан оқилона фойдаланишини таъминлаш, суғориладиган қишлоқ хўжалиги ерларидан фойдаланиш билан боғлиқ барча субъектларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, оқилона фойдаланиш, тупроқ унумдорлигини тиклаш ва ошириш, ерга оид ҳуқуқбузарликларни аниқлаш, қонунийликни мустаҳкамлаш, суғориладиган қишлоқ хўжалиги ерларидан фойдаланишга оид норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг ижросини назорат қилиш ва уларнинг ижросини текширишдан иборат.

TURDIEV BOBIR

Senior prosecutor, the Law Enforcement
Academy of the Republic of Uzbekistan

STRENGTHENING ENVIROMENTAL RIGHTS IN UZBEKISTAN: CHALLENGES AND FUTURE DIRECTIONS

In the face of rising challenges posed by climate change and environmental pollution, ensuring the right to a clean, healthy, and sustainable environment has emerged as a critical global priority. This right transcends ecological concerns and is increasingly recognized as a fundamental human right. Its importance was first acknowledged in the Stockholm Declaration of 1972, which identified the

¹ Россия Федерациясининг 2001 йил 25 октябрдаги 136-ФЗ-сонли Ер кодекси // <https://www.consultant.ru> / Абдухакимов М.Т. Ер тўғрисидаги қонун ҳужжатларининг ижроси устидан прокурор назоратини такомиллаштириш масалалари // Юридик фанлар доктори илмий даражасини олиш учун тайёрланган диссертация. -Тошкент. 2023. – 22-23 б.

right to a healthy environment as central to human dignity and well-being. However, it took another 50 years for this principle to gain formal global recognition, when the United Nations General Assembly, during its 76th session in 2022, officially declared the right to a healthy environment a universal human right.¹

A growing body of literature emphasizes the evolving understanding of environmental rights as pivotal to sustainable development. Studies consistently highlight the intrinsic connection between environmental governance and human rights, asserting that the right to a healthy environment is vital for realizing other socio-economic rights. Researches indicate that countries with robust legal frameworks promoting environmental transparency and public participation tend to achieve better environmental outcomes, fostering greater accountability and resilience to ecological challenges.²

As for instance, UNEP's guidelines strongly advocate for national legislation designed to empower citizens and strengthen environmental governance.³ Public involvement in environmental decision-making processes, as UNEP suggests, leads to more sustainable and effective policies. Assessments conducted within the Asia-Pacific region have demonstrated that implementing procedural access rights—such as access to environmental information and public participation—can substantially advance the right to a clean, healthy, and sustainable environment, further supporting the link between public participation and improved environmental outcomes.⁴

In the Central Asian context, studies have examined the integration of international conventions, such as the Aarhus Convention, into national legal frameworks.⁵ Comparative analyses reveal that countries with procedural safeguards—especially access to environmental information, public participation, and access to justice—are better positioned to tackle complex challenges such as climate change and pollution.⁶ However, these studies also highlight persistent shortcomings, including gaps in enforcement mechanisms

¹ The Human Right to a Clean, Healthy and Sustainable Environment, UN. General Assembly Resolution A/RES/76/300, 2022. <https://digitallibrary.un.org/record/3983329?v=pdf>.

² United Nations Environment Programme (UNEP). (2020). Access to Information, Public Participation and Access to Justice in Environmental Matters. UNEP. Available at: <https://www.unep.org/resources/report/access-information-public-participation-and-access-justice-environmental-matters>.

³ United Nations Environment Programme (UNEP). (2010). Guidelines for the Development of National Legislation on Access to Information, Public Participation and Access to Justice in Environmental Matters. UNEP. Available at: <https://www.unep.org/resources/publication/guidelines-development-national-legislation-access-information-public>.

⁴ United Nations Environment Programme (UNEP). (2021). Assessment of Access to Information, Public Participation and Access to Justice in Environmental Decision-Making in the Asia-Pacific Region. UNEP. Available at: <https://www.unep.org/resources/assessment/assessment-access-information-public-participation-and-access-justice>.

⁵ UNECE. Aarhus Convention Regional Workshop: Central Asia. Available at: <https://unece.org/environment-policy/public-participation/aarhus-convention-regional-workshop-central-asia>.

⁶ Green Central Asia. Effective Public Participation for Good Governance and Sustainable Development. Available at: <https://greencentralasia.org/en/2023/06/aarhus-convention-effective-public-participation-for-good-governance-healthy-environment-and-sustainable-development/>.

and low levels of public engagement. Addressing these issues requires robust implementation strategies and greater efforts to close the divide between policy and practice.

Globally, over 160 countries have incorporated the right to a healthy environment into their legal frameworks, with more than 110 embedding this right within their constitutions.¹ Public participation plays a crucial role in ensuring environmental rights, a principle strongly emphasized in the Rio Declaration on Environment and Development of 1992. This framework asserts that citizens must have access to environmental information, actively engage in decision-making processes, and avail themselves of justice and administrative remedies when necessary. These foundational principles were later solidified through the Aarhus Convention of 1998, which provides a procedural framework for the practical realization of environmental rights.

The Aarhus Convention mandates that states share environmental information transparently, enable and encourage public participation in environmental governance, implement effective policies, and ensure accessible avenues to justice. As a cornerstone of environmental democracy,² the Convention introduces tangible mechanisms to uphold these rights, ensuring that individuals can meaningfully engage in environmental decision-making processes.

Although the agreement does not directly regulate specific environmental issues, it reinforces individuals' environmental rights by establishing procedural safeguards. These include obligations for states to provide timely and reliable environmental information, create and enforce relevant policies and legislation, facilitate inclusive public involvement in governance, and ensure justice is readily accessible. By embedding these principles into governance structures, the Convention empowers citizens and promotes accountability in environmental stewardship.

Currently, 47 countries in Europe and Central Asia have ratified³ the Aarhus Convention, a treaty that sets global standards for transparency, public participation, and access to justice in environmental matters. In Uzbekistan, parliamentary deliberations are ongoing regarding the country's accession to the Convention. The Aarhus Convention has also influenced the development of similar mechanisms in regions such as Latin America, Africa, and the Asia-Pacific, demonstrating its far-reaching impact.

According to data from UNEP 138 countries (representing 71.5% of UN member states) have instituted procedural rights that ensure transparency and public engagement, while 76 countries (39.4%) offer access to judicial remedies

¹ Special Rapporteur on the human right to a clean, healthy and sustainable environment, the Right to a Healthy Environment, A User's Guide, 2024, p.8.

² Duncan Weaver, "The Aarhus Convention and Process Cosmopolitanism," *International Environmental Agreements: Politics, Law and Economics* 18, no. 2 (April 2018): 199–213.

³ United Nations, "Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-Making and Access to Justice in Environmental Matters (Aarhus Convention)" (United Nations Treaty Collection, 2022).

to uphold these rights.¹ These figures underscore that the realization of the right to a favorable environment remains an urgent and evolving issue globally.

In Uzbekistan, the right to a clean, healthy, and sustainable environment was first codified in the 1992 Law “On Environmental Protection.” In 2023, this right was elevated to the constitutional level for the first time through the revised Constitution of Uzbekistan.² While the 1992 Constitution primarily outlined environmental obligations for citizens and property owners, the revised version incorporates ecological rights alongside economic, social, and cultural rights. It also strengthens guarantees for youth ecological rights and enhances other environmental standards.³ These changes reflect a growing commitment to embedding environmental sustainability within Uzbekistan’s legal and policy frameworks.

Despite these advancements, significant challenges remain in implementing and enforcing these rights. Without practical mechanisms, constitutional guarantees risk being reduced to mere declarations. The gap between recognition and enforcement is evident in infrastructure and resource limitations. For instance, according to the State Statistics Agency of Uzbekistan, only 49.2% of homes are connected to sewer systems, 75% have access to drinking water, and there are only 47 air conditioners per 100 households.⁴ These figures illustrate critical shortcomings that hinder the practical realization of environmental rights, particularly in the context of climate change and global warming.

A deeper review of scholarly and institutional literature on environmental rights highlights Uzbekistan’s progress and ongoing challenges in aligning with global standards. The United Nations Economic Commission for Europe (UNECE) notes that Uzbekistan’s environmental governance has advanced in areas such as monitoring and public awareness.⁵ However, significant structural and policy-level gaps persist, especially in participatory mechanisms.

Similarly, scholars like Fayziev have highlighted the critical role of robust legal frameworks in advancing environmental governance. While Uzbekistan’s environmental legislation provides an essential foundation, it is often hindered by a lack of enforcement mechanisms necessary for effective implementation.⁶ Many recent reforms, though promising, frequently fall short in addressing key aspects such as access rights. Public participation and access to justice—principles strongly emphasized by the Aarhus Convention—remain particularly

¹ United Nations Environment Programme (2023). *Environmental Rule of Law: Tracking Progress and Charting Future Directions*. Nairobi. <https://doi.org/10.59117/20.500.11822/43943>.

² The Constitution of the Republic of Uzbekistan (revised edition), Article 49, 2023, <http://lex.uz/docs/6445145>.

³ The Constitution of the Republic of Uzbekistan (revised edition), Articles 49 and 79, 2023, <http://lex.uz/docs/6445145>.

⁴ State Statistics Agency of Uzbekistan. 2023. Available at: <http://stat.uz>.

⁵ United Nations Economic Commission for Europe (UNECE). 3rd Environmental Performance Review of Uzbekistan. Available at: <https://unece.org/environmental-performance-reviews>.

⁶ Fayziev, S. K. (2022). "Legal Support of Environmental Protection of the Republic of Uzbekistan." *World of Science: Journal on Modern Research Methodologies*, 3(8), 543–548.

underdeveloped in Uzbekistan. These gaps highlight the urgent need for the country to ratify and integrate international conventions like the Aarhus Convention into its domestic legal system. Such steps would not only bridge legislative shortcomings but also enhance transparency, accountability, and public engagement in environmental decision-making.

The literature indicates that Uzbekistan stands at a pivotal crossroads. By pursuing legislative reforms and strengthening international cooperation, the country has significant opportunities to enhance its environmental governance. These steps are essential to ensuring that environmental rights are not only recognized but also practically enforceable, offering a sustainable pathway for future development.

Uzbekistan has already undertaken significant measures to safeguard environmental rights. Key provisions in the Constitution emphasize the right to access reliable environmental information and encourage public participation in decision-making processes, particularly in urban planning and other areas impacting ecological health. The 1992 Law “On Environmental Protection” serves as a foundational legal instrument for these efforts, granting citizens the right to request and receive environmental information, form public organizations, and participate actively in environmental protection initiatives.

The law also introduces specific mechanisms aimed at strengthening environmental governance. These include the involvement of citizens, self-governing bodies, and non-governmental non-profit organizations (NGOs) in enhancing the efficiency of ecological programs and protective measures. Furthermore, it mandates compulsory ecological education across all educational institutions, emphasizing the need to cultivate environmental awareness and responsibility from an early age. These measures collectively reflect Uzbekistan’s commitment to ensuring the right to a healthy and sustainable environment, while also highlighting the ongoing need for robust implementation frameworks.

Uzbekistan’s legislation outlines several obligations for the state, including informing citizens about environmental protection measures, actions to prevent ecological risks and disasters,¹ and efforts to restore, improve, and safeguard the environment.² These provisions are critical for fostering transparency and accountability in environmental governance.

To ensure access to environmental justice, the legal framework grants individuals the right to protect their health from harmful environmental effects, seek the restoration of natural conditions, claim compensation for damages caused, and initiate lawsuits to restrict or terminate activities that harm the environment. Additionally, the legislation establishes liability for violations of environmental protection laws. These include obstructing public organizations

¹ The Law of the Republic of Uzbekistan “On Environmental Protection,” 1992, No. 754-XII, <http://lex.uz/uz/docs/107115>.

² The Constitution of the Republic of Uzbekistan (revised edition), 2023, <http://lex.uz/docs/6445145>.

from fulfilling their mandates and failing to provide timely, accurate information about environmental conditions and resource usage.¹

Despite these provisions, the enforcement mechanisms remain weak. There are no administrative or criminal penalties for failing to provide environmental information, withholding timely and accurate data, or obstructing public organizations in carrying out their responsibilities. Liability, as outlined in Article 194 of the Criminal Code, applies only in extreme cases where deliberate concealment or distortion of information leads to serious consequences, such as mass illness, significant ecological damage, or the death of animals, birds, or fish. Lesser violations, such as failing to disclose information or providing incomplete data, are not subject to legal repercussions.

By contrast, Kazakhstan imposes administrative penalties for a broader range of violations, including failure to provide environmental information, disseminating inaccurate or incomplete information, unjustifiably refusing to disclose data, or improperly classifying publicly accessible information as restricted.² This approach highlights a gap in Uzbekistan's enforcement framework, emphasizing the need for stricter accountability measures to ensure effective implementation of environmental rights and obligations.

By the end of 2024, only 153 out of the 9,719 datasets³ available on Uzbekistan's Open Data Portal (1.6%) pertain to environmental issues. Moreover, the information provided is insufficient in both quantity and quality, with much of the data focusing on the transparency of activities by environmental management agencies rather than on substantive environmental conditions or issues. This gap limits public access to critical information needed for informed participation in environmental governance.

Public participation mechanisms in environmental decision-making are also underutilized. National legislation requires that activities classified as highly or moderately hazardous to the environment (categories I and II) must undergo state environmental expertise with public hearings as of December 1, 2020. Despite this requirement, analysis of the publicly available data from the State Environmental Expertise Conclusions Registry (<https://eco-service.uz/>) reveals that in 2023, 58.5% of conclusions for category I activities were issued without public hearings. The Portal lacks a unified and systematized database of public hearings, making it challenging for citizens to access or participate in these processes.

Kazakhstan provides a notable example of best practices in this area. Its Unified Environmental Portal (<https://ecoportal.kz/>) offers a centralized platform for managing public hearings. Citizens can participate in these hearings either online via the portal or in person, and the portal ensures timely

¹ Law of the Republic of Uzbekistan "On Environmental Protection," 1992, No. 754-XII, <http://lex.uz/uz/docs/107115>.

² Code of Administrative Offenses of the Republic of Kazakhstan, No. 235-V LRK, "Adilet" Legal Information System, 2014.

³ Based on data from Open Data Portal of the Republic of Uzbekistan, <https://data.egov.uz/eng>.

notifications about upcoming hearings. It also imposes strict requirements on the information that must be presented to the public regarding proposed projects. This system enhances transparency, accessibility, and public engagement in environmental decision-making.

This significant gap underscores the urgent need to enhance transparency, expand public participation in decision-making, and strengthen judicial and administrative mechanisms to protect environmental rights.

Another significant challenge in Uzbekistan is the low participation of non-governmental organizations (NGOs) in environmental protection. Although the Ministry of Justice has registered over 700 NGOs, only about 2% are active in the environmental or ecological protection sectors. This low level of NGO involvement reflects a missed opportunity for fostering greater civic engagement in environmental governance.

Nevertheless, Uzbekistan has made progress in leveraging digital platforms to encourage public participation in legislative discussions. The Regulatory Discussion Portal (<https://regulation.gov.uz/>), launched in 2015, allows citizens to provide input on proposed laws and regulations. As of December 29, 2024, 276 documents related to environmental issues—approximately 1% of the total 28,030 documents¹—are available on this portal. While this represents an important step forward, the proportion of environmental discussions remains low, indicating the need for a stronger focus on ecological matters in the public consultation process.

To address these challenges, several key measures are proposed. First, Uzbekistan should prioritize accelerating its accession to the Aarhus Convention. Joining this international agreement would provide a robust framework for enhancing transparency and encouraging public involvement in environmental governance. The Convention's procedural safeguards could significantly improve accountability and citizen engagement in environmental matters.

Second, transparency and accountability in environmental governance must be improved. This includes defining a comprehensive list of environmental information to be disclosed, establishing clear schedules for its publication, and creating a unified environmental information portal accessible to the public. Additionally, strict liability measures should be introduced to ensure compliance with transparency requirements and to penalize the withholding or misrepresentation of environmental data.

Third, the system for organizing public hearings as part of the state environmental expertise process requires fundamental reform and digitalization. A digitized and transparent public hearing mechanism would facilitate broader and more meaningful participation by citizens, ensuring that their voices are considered in environmental decision-making processes.

Finally, raising ecological awareness and promoting environmental education are critical. Special emphasis should be placed on developing the

¹ Based on data from Portal for discussion of draft regulatory legal documents, <https://regulation.gov.uz/>.

ecological culture and responsibility of citizens, particularly among younger generations. Educational initiatives and awareness campaigns should aim to increase knowledge of environmental issues and foster a sense of responsibility for sustainable development.

These measures are essential for building a sustainable and environmentally conscious society. By addressing transparency gaps, strengthening public participation, and promoting education, Uzbekistan can make significant strides in protecting environmental rights and fostering a culture of accountability and sustainability.

SHIRINKULOV BAKHTIYOR

Independent Researcher at the Academy of
Law Enforcement

CERTAIN ASPECTS OF INVESTIGATING CRIMES RELATED TO VIOLATIONS OF LABOR PROTECTION AND SAFETY REGULATIONS IN THE CONSTRUCTION SECTOR

Abstract. *This article analyzes certain aspects of investigating crimes related to violations of labor protection and safety regulations in the construction sector. Being one of the most hazardous industries, the construction sector requires the protection of workers' lives and health. In investigating such crimes, issues such as establishing causal relationships, identifying organizational and technical shortcomings, and examining the subjective and objective aspects of the crime are of critical importance. The article reviews problems encountered during the investigation process and proposes legal and practical recommendations for their resolution. This study is aimed at improving legal relations in the field of labor protection in the construction sector.*

Keywords: *labor protection, safety regulations, construction sector, criminal liability, investigation process, causal relationship, organizational and technical shortcomings.*

Аннотация. *В данной статье проанализированы некоторые аспекты расследования преступлений, связанных с нарушением правил охраны труда и техники безопасности в строительной сфере. Строительная отрасль, являясь одной из наиболее опасных сфер производства, требует защиты жизни и здоровья работников. При расследовании таких преступлений важное значение имеют вопросы установления причинно-следственной связи, выявления организационных и технических недостатков, а также изучения субъективной и объективной сторон преступления. В статье проведен анализ проблем, возникающих в процессе расследования, и предложены правовые и практические рекомендации для их решения. Данное исследование направлено на совершенствование правовых отношений в области охраны труда в строительной сфере.*

Ключевые слова: *охрана труда, правила безопасности, строительная отрасль, уголовная ответственность, процесс расследования, причинно-следственная связь, организационные и технические недостатки.*

Аннотация. *Мазкур мақолада қурилиш соҳасида меҳнатни муҳофаза қилиш ва хавфсизлик қоидаларини бузиш билан боғлиқ жиноятларни тергов қилишнинг айрим жиҳатлари таҳлил қилинган. Қурилиш соҳаси юқори хавфли ишлаб чиқариш турларидан бири сифатида ишчиларнинг ҳаёти ва соғлиғини ҳимоя қилишни талаб*

этади. Бундай жиноятларни тергов қилишда сабаб-оқибат муносабатларини ўрнатиш, ташкилий ва техник камчиликларни аниқлаш, шунингдек, жиноятнинг субъектив ва объектив томонларига оид ҳолатларни ўрганиш каби масалалар муҳим аҳамият касб этади. Мақолада тергов жараёнида юзага келадиган муаммолар таҳлил қилиниб, уларни ҳал этиш учун ҳуқуқий ва амалий тавсиялар таклиф этилган. Ушбу тадқиқот қурилиш соҳасидаги меҳнат муҳофазасига оид ҳуқуқий муносабатларни такомиллаштиришга қаратилган.

Калит сўзлар: *меҳнат муҳофазаси, хавфсизлик қоидалари, қурилиш соҳаси, жиноий жавобгарлик, тергов жараёни, сабаб-оқибат муносабати, ташкилий ва техник камчиликлар.*

One of the primary goals of activities aimed at uncovering and investigating the crimes under study is to conduct a comprehensive and thorough examination of the circumstances of the case, and to impartially evaluate whether the elements of a crime are present or absent in the act committed. This also includes identifying and substantiating the circumstances that need to be proven in the criminal case.

Ensuring the prompt and complete disclosure of crimes, identifying the perpetrators, imposing fair punishment, and at the same time eliminating instances of unjustly holding innocent individuals criminally responsible are fundamental objectives. Additionally, identifying and addressing the conditions that led to the commission of the crime and fostering citizens' unwavering adherence to the law are essential. Achieving these tasks as a whole or individually in any specific case requires examining and evaluating a significant amount of diverse and specific information.

Based on these objectives, it is necessary to reliably establish the circumstances constituting the subject of the criminal case. On this basis, legal norms must be applied to impose sanctions and adopt preventive and educational measures relevant to the specific situation.

Article 22 of the Criminal Procedural Code of the Republic of Uzbekistan (hereinafter referred to as CPC) elaborates on the principle of establishing the truth. According to this principle, investigators, inquiry officers, prosecutors, and courts are obliged to determine whether a crime has been committed, who is responsible for committing it, and all related circumstances.

To establish the truth in a case, only information obtained, verified, and evaluated in accordance with the procedures stipulated in this Code may be used. It is prohibited to obtain testimonies from suspects, defendants, accused persons, victims, witnesses, or other participants in the case through coercion, intimidation, restriction of rights, or other unlawful measures.

All circumstances that need to be proven in a case must be carefully, comprehensively, thoroughly, and impartially examined. In resolving any issue that arises during the case, circumstances that incriminate or exonerate the defendant or accused, as well as those that mitigate or aggravate their liability, must be identified and considered.

According to H.B.Jamoldinov and A.S.Mirzayev “The provisions of Article 82 of the Criminal Procedural Code, when integrated with the specific norms of the special part of this Code and the laws regulating the commission of such acts, form the specific subject of proof for certain categories of crimes. Providing a list of circumstances to be identified for cases of the relevant category not only serves as an organizational and tactical guideline for the investigator but also prevents gaps and ambiguities in the investigation process, while also acquiring a criminological dimension”.¹

In the investigation of crimes, “tasks such as analyzing the forensic characteristics of these crimes and the typical investigative situations that arise, as well as studying the circumstances to be proven, collecting, verifying, and evaluating evidence related to them, hold significant importance. A prompt, comprehensive, thorough, and impartial examination of all the circumstances that need to be proven ensures the effectiveness and quality of the preliminary investigation”.²

Scholars hold varying views on defining the subject and scope of proof in crimes. One of the complex issues is the interrelation between the forensic characteristics of a crime and its subject of proof. For instance, R.R.Shakurov and others emphasize that the elements of the forensic characteristics of a specific type of crime constitute its subject of proof.³

In cases where labor protection and safety regulations are violated during construction work, resulting in moderate or severe bodily harm or significant damage, criminal liability arises. Based on this, the fact of the emergence and nature of socially dangerous consequences must be determined, as analyzing these aspects allows for identifying the subject of the crime, the method of its commission, the causes of the incident, the injuries sustained, the conditions under which construction work was conducted, the state of the machines, mechanisms, and equipment used, the location of traces, as well as making an accurate decision regarding the proper qualification of the act.⁴

To identify the most critical circumstances in such criminal cases, it is necessary not only to examine the location but also to determine the violation of safety regulations during construction, attempts to conceal these violations, and the timing of the onset of socially dangerous consequences. Identifying the precise location and time of these violations at the initial stages of the investigation enables the formulation of well-grounded hypotheses about the

¹ Jamoldinov, Kh.B., Mirzayev, A.S. (2023). Circumstances to Be Proven in the Investigation of the Crime of Arbitrariness. // Bulletin of Modern Research, 2023, Issue 4, June, Tashkent – 2023. URL: <https://doi.org/10.5281/zenodo.8048365>

² Abzalov, A.E. (2006). Specific Features of Preliminary Investigation of Crimes Committed Using the Victim's Vulnerable State: Abstract of Candidate of Legal Sciences Dissertation. – Tashkent, 2006. – p. 11.

³ Shakurov, R.R., Rakhimov, A.M., Dzhumanov, Sh.T., Toshtemirov, N., et al. (2010). Specific Features of Investigating Crimes Committed by a Group of Individuals or an Organized Group: Study Guide. – Tashkent, 2010. – p. 34.

⁴ Borzenkov, A.S., & Rokhlin, V.I. (1992). Prosecutorial Oversight and Investigation of Criminal Cases on Violations of Labor Protection and Safety Regulations. Izhevsk: Publishing House of Udmurt State University, 1992. p. 15.

subject of the crime, the culpability and motives of the perpetrator, and the method of committing the crime. Furthermore, establishing the place and time of the emergence of socially dangerous consequences facilitates obtaining information about the victims and the damages caused by the crime.

Based on judicial practice, the case records indicate that Sh.Mavlyanov, who was responsible for labor protection and compliance with its regulations, grossly violated safety rules on November 25, 2023, at approximately 18:30, while overseeing construction work at the “Peng-Sheng” joint venture located in the Furqat mahalla of Sirdarya district. The violations included failing to comply with the requirements of: “Construction Standards and Regulations” (CSN) and “Safety Techniques in Construction” CSN 3.01.02-00, Appendix 1 of the “Estimated Regulations on the Functional Duties of Employer Engineers, Technical Personnel, Foremen, and Workers on Labor Protection (Technical Safety) in Construction Organizations,” specifically clause 4, Sub-clauses d, e, and other relevant provisions of the duties assigned to the heads of labor protection and safety departments and engineers, Chapter 4, clause 4.18 of the “Technological Equipment and Tool Use” section of the “Safety Techniques in Construction” CSN 3.01.02-00. Mavlyanov failed to ensure that Khodirov Kholmurod Keldiboevich, a hired worker employed by "Sirdarya Metal Constructor" LLC under a lease agreement, was provided with the necessary equipment for working at heights. As a result, Khodirov fell from a height during work, suffering life-threatening severe injuries.

During the trial, considering the reconciliation request submitted by the suspect and the victim, the court terminated the criminal case against Mavlyanov Sharofjon Berkinovich under Article 661 of the Criminal Code of the Republic of Uzbekistan based on reconciliation, despite his initial charges under Article 257, Part 1 of the same Code.¹

Considering that the act under review constitutes a material offense, one of the most critical tasks of the preliminary investigation is to establish a causal relationship between the violation of safety regulations and the emergence of socially dangerous consequences.

Causation is an objective category that occurs independently of human consciousness, existing within the laws of the external world that govern events and phenomena. Specific causes in the commission of a criminal act lead to its criminal consequences. Scholars classify the establishment of causation between the criminal act and its consequences into two main criteria:

Temporal congruence between the criminal act and its consequence. The criminal act must possess the potential to produce a specific consequence. These

¹ Decision of the Sirdarya District Criminal Court dated February 26, 2024. Source: Court Documents Publication Website. URL: <https://public.sud.uz/report/CRIMINAL>

criteria are essential in determining criminal liability and ensuring the correct legal qualification of the offense.¹

According to the authors of the criminal law textbook, "There must be no intermediate events affecting the consequence between the criminal act and its resulting outcome. Causation is a process within the temporal framework, where the primary condition is that the act precedes the consequence".²

F.Khudoyqulov emphasizes, "Based on the study of criminal law theory and scientific research, the following three essential conditions of causation can be distinguished: Criminal act–causation–criminal consequence: For a criminal act to be the cause of a specific socially dangerous consequence, it must be the only necessary condition for the occurrence of the criminal consequence. Criminal act–causation–criminal consequence: The committed criminal act must be the sole basis for the resulting criminal consequence. Criminal act–time (causation)–criminal consequence: The criminal act and its consequence must occur within a unified temporal framework. In other words, the criminal consequence must directly result within a specific time interval from the committed criminal act. This is because there must be a necessary causal relationship between the criminal act and the consequence, not a random or coincidental one, but one arising from specific, real circumstances".³

As many forensic experts emphasize, the structure of causation in cases of safety violations can be straightforward (violating safety rules, the emergence of technical, organizational, or organizational-technical causes that create a risk of injury – "traumatic actions" and the resulting injury) or become complicated by the interference of various factors. Among these factors are objectively hazardous production conditions for human life and health (moving parts of machinery, mechanisms, equipment, tools, flying parts of processed materials, electric current, harmful liquids, falling loads from heights, etc.), natural forces (landslides, sand, strong winds, extreme temperatures, etc.), and the actions of the victims themselves.

An analysis of judicial and investigative practice reveals that one of the main shortcomings in determining causation in cases of labor protection and safety violations lies in the investigators' tendency to limit their findings to direct links between specific individuals and victims regarding safety violations during construction work. Consequently, all possible perpetrators in a given incident are not always identified, and the degree of culpability for each individual who violated safety rules is not clearly distinguished.

¹ Rustambayev, M.Kh. (2018). Course on Criminal Law of the Republic of Uzbekistan. Volume 1. Doctrine of Crime. Textbook. 2nd edition, supplemented and revised. – Tashkent: Military-Technical Institute of the National Guard of the Republic of Uzbekistan, 2018. – p. 168.

² Criminal Law (General Part). Textbook. Responsible Editor: Doctor of Philosophy in Law (PhD) Kh. Ochilov. – Tashkent: Adolat Publishing House, 2020. – p. 69.

³ Khudoyqulov, F. Socially Dangerous Consequences, Causation, the Instrument and Means of Committing a Crime as Optional Elements of the Objective Side of a Crime: Theoretical Issues and Analysis. "Uzbekistan-2030: Science, Education, and Economy in Development." pp. 53-54.

At the same time, while determining the degree of the victim's culpability in the accident, it is necessary to establish whether the incident was caused solely by their improper actions or condition, or whether it occurred due to safety violations or a lack of preventive measures by certain officials of the construction organization. If the accident resulted from shared culpability, the improper actions or conduct of the victim do not exclude the guilt and responsibility of the official.¹

In the investigation of the analyzed acts, the second group of circumstances to be determined includes facts confirming the guilt of the perpetrator, the form of their guilt, and the motives of their unlawful act, as well as factors affecting the nature and degree of the individual's culpability.

An analysis of Articles 257 and 258 of the Criminal Code indicates that these crimes may involve negligence or a mixed form of guilt. According to Article 22 of the Criminal Code, a socially dangerous act committed through self-confidence or carelessness is considered a crime of negligence:

If the person committing the crime is aware that their behavior may result in socially dangerous consequences as stipulated by law but unjustifiably relies on the belief that such consequences will not occur, despite consciously failing to adhere to precautionary measures, the act is considered committed through self-confidence.

If the person is unaware that their behavior may result in socially dangerous consequences, but they should and could have been aware, the act is considered committed through carelessness.

According to Article 23 of the Criminal Code, if a person's deliberate act results in socially dangerous consequences due to negligence, and such an act entails stricter liability under the law, the act is considered a deliberate crime.

In the mentioned crimes, the perpetrator's failure to comply with labor protection and safety regulations can be due to both negligence and intent, but intent regarding the consequences is always absent. If intent is present regarding the consequences specified in Articles 257 and 258, the act should be classified as a crime committed intentionally against an individual.

When identifying the circumstances related to the perpetrator and the subjective aspect of these crimes, it is essential to determine: the perpetrator's attitude toward the violation of the relevant rules, whether they foresaw the development of events in the specific manner that occurred, whether they possessed knowledge about the patterns of development of such incidents, whether they were aware of the possibility of preventing the negative consequences of the rule violation, whether they could have prevented the occurrence and development of such consequences.

¹ Bakishev, K.A. (2008). The Role of the Victim in the Mechanism of Negligent Criminal Behavior. In Ten Years of the Criminal Code of the Russian Federation: Application Experience and Prospects for Improvement: Materials of the International Scientific and Practical Conference (February 28, 2007). Omsk: Omsk Law Institute, 2008. pp. 50-51.

The third group of circumstances to be established during the investigation of such crimes involves identifying organizational and technical factors that contributed to the violation of the relevant regulations during construction work.

Organizational factors contributing to violations of safety regulations include: insufficient allocation of funds to ensure compliance with safety regulations, irregular inspections within the organization to verify adherence to safety requirements, poorly developed organizational, technical, and technological documentation, neglect of recommendations provided by oversight bodies following inspections, violation of labor legislation, such as improper establishment of work and rest schedules for employees, low-quality training provided to employees, engagement of individuals lacking the necessary qualifications or expertise for specific tasks, assignment of incompatible tasks that should not be combined, low level of discipline within the construction organization or on a specific construction site, and other related factors that undermine the effective implementation of safety regulations.

In our view, it is particularly important to emphasize the significant shortcomings in the system of professional training, skill enhancement, and certification of specialists in the construction sector. Despite the existence of the Cabinet of Ministers' resolution on measures to improve the system of professional development for leaders and specialists in the fields of architecture, construction, and engineering, as well as for workers, the construction industry unfortunately faces a persistent lack of adequate qualification not only among officials and engineers but also among ordinary workers.¹

The low level of qualification among construction sector employees is largely linked to the implementation of outdated training programs that fail to meet modern requirements. Secondly, the time allocated for practical training aimed at developing and strengthening professional knowledge, skills, and competencies has been unjustifiably reduced. Thirdly, there is currently no unified registry of educational institutions licensed to provide professional development for construction specialties, nor a centralized database of individuals who have completed such training programs. These factors lead to the conclusion that the existing system for professional training, skill enhancement, and certification of specialists in the construction sector is often formalistic and fails to adequately address the critical task of ensuring construction safety.²

¹ Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan, Resolution No. 179 dated May 2, 2023, "On Measures to Improve the System of Professional Development for Leaders, Specialists, and Workers in the Fields of Architecture, Construction, and Engineering." National Database of Legislative Information of the Republic of Uzbekistan. <https://lex.uz/docs/6455127>

² Self-Regulation in the Construction Sector: A Training and Practical Guide for Leaders and Specialists of Self-Regulatory Organizations. Edited by M.Yu. Viktorov and A.N. Larionov. Moscow, St. Petersburg: IMKA-Media Publishing House, 2010. pp. 177–178.

Technical factors include the following: faulty machines, mechanisms, equipment, tools, or personal and collective protective devices, absence, improper use, untimely maintenance, or non-compliance with safety requirements of machines, mechanisms, equipment, and tools, deficiencies and imperfections in design, insufficient reliability of machines, mechanisms, equipment, and tools, absence, inadequacy, or malfunction of protective, safety, and other technical security devices, and other similar issues related to technical aspects of safety violations.

The fourth group of circumstances to be determined in the analyzed crimes includes factors that exclude the criminality and punishability of the act, mitigating and aggravating circumstances, as well as those that may lead to exemption from criminal liability and punishment.

Persons can only be held criminally liable if no circumstances exist that exclude the criminality and punishability of the act. According to Article 35 of the Criminal Code, even if the formal characteristics of the act specified in the Code are present, it is deemed non-criminal if the act is not socially dangerous, unlawful, or blameworthy. These are circumstances that exclude the criminality of the act.

The following circumstances—minor offenses, necessary defense, extreme necessity, causing harm while apprehending a person who has committed a socially dangerous act, executing orders or assignments, reasonable risk associated with professional or economic activities, and acts committed under physical or psychological coercion or intimidation—are considered circumstances that exclude criminality.

Articles 55 and 56 of the Criminal Code specify mitigating and aggravating circumstances, respectively.

The accurate determination of the four groups of circumstances outlined above—namely, the causal link between the crime and its consequences, circumstances related to the perpetrator and the subjective aspect of the crime, organizational-technical factors, and circumstances excluding criminality as well as mitigating or aggravating punishment—plays a critical role in identifying the guilty parties and ensuring lawful, fair, and well-grounded decisions are made regarding them.

RAJABOV BEKZOD XALIMOVICH
O'zbekiston Respublikasi Huquqni
muhofaza qilish akademiyasi katta
o'qituvchisi, TDYU mustaqil izlanuvchisi

JINOYAT ISHLARINI SIFATLI TERGOV QILISHGA OID AYRIM XALQARO STANDARTLAR TAHLILI

Annotatsiya. Muallif mazkur maqolada jinoyatlarni sifatli tergov qilishga oid ayrim xalqaro hujjatlarda belgilangan talablar, shuningdek, prokuror-kriminalistlar, tergovchilarning jinoyatlarni tergov qilish sohasiga oid maxsus bilimlariga oid ayrim xorijiy davlatlar tajribasida joriy qilingan kasbiy standartlar tahlili keltirilgan.

Kalit so'zlar: jinoyatlarni tergov qilish, xalqaro standartlar, konvensiya, fakultativ protokol, milliy preventiv mexanizm, Istanbul protokoli, Minnesota protokoli.

Аннотация. В данной статье автор анализирует требования, установленные в некоторых международных документах, касающихся качественного расследования преступлений. Также рассмотрены профессиональные стандарты, внедренные в ряде зарубежных стран, связанные со специальными знаниями прокуроров-криминалистов и следователей в области расследования преступлений.

Ключевые слова: расследование преступлений, международные стандарты, конвенция, факультативный протокол, национальный превентивный механизм, Стамбульский протокол, Миннесотский протокол.

Abstract. In this article, the author analyzes the requirements outlined in certain international documents related to the qualitative investigation of crimes. Additionally, professional standards implemented in several foreign countries, focusing on the specialized knowledge of prosecutor-criminalists and investigators in the field of crime investigation, are examined.

Keywords: crime investigation, international standards, convention, optional protocol, national preventive mechanism, Istanbul Protocol, Minnesota Protocol.

Jinoyatlarni sifatli tergov qilishga oid xalqaro standartlar tergov jarayonida inson huquqlari, shaffoflik, ishonchlilik va qonuniylikni ta'minlashga qaratilgan. Ushbu standartlar mohiyatiga ko'ra, hodisa joyini ko'zdan kechirishdan boshlab, dalillarni sudga taqdim etishgacha bo'lgan barcha bosqichlarga tatbiq qilinishi lozim.

Jinoyatlarni tergov qilish bo'yicha xalqaro miqyosda tasdiqlangan standartlarga qat'iy rioya qilish jinoyatlarni odilona fosh etish va jamiyatda adolatni ta'minlashning muhim asosidir. Jinoyatlarni tergov qilish sohasidagi xalqaro standartlarni tahlil qilar ekanmiz, quyidagi xalqaro hujjatlarni xalqaro standartlar belgilangan hujjatlar sifatida ko'rsatib o'tish mumkin.

Birinchiidan, BMTning tergov harakatlari o'tkazishda qiynoqlarni oldini olishga oid mintaqaviy standarti 1984 yil 10 dekabrda qabul qilingan "Qiynoqlarga hamda muomala va jazolashning boshqa shafqatsiz, g'ayriinsoniy yoki qadr-qimmatni kamsitadigan turlariga qarshi" Konvensiyasi¹ hisoblanadi.

¹ Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment New York, 10 December 1984// <https://legal.un.org/avl/ha/catcidtp/catcidtp.html>

Bundan tashqari, 2002-yil 18-dekabrda BMT Bosh Assambleyasining 57/199-rezolyutsiyasi bilan Qiynoqlar hamda muomala va jazolashning boshqa shafqatsiz, g'ayriinsoniy yoki qadr-qimmatni kamsitadigan turlariga qarshi Konvensiyaga doir Fakultativ protokoli bilan mamlakatimizda milliy preventiv mexanizm tashkil etilishi ko'zda tutilgan.

Milliy preventiv mexanizm – qiynoqlarni oldini olish maqsadida mustaqil xalqaro va milliy organlarning ozodlikdan mahrum etilgan shaxslar saqlanadigan muassasalarga muntazam tashriflarini joriy qilish tizimini yaratishni nazarda tutadi¹. Mamlakatimizda 2017–2021-yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasini² amalga oshirish doirasida qiynoqlarga qarshi kurashish borasida muhim qadamlar qo'yildi. 2019-yilda ilg'or xalqaro tajribalarga asoslanib, ombudsman huzurida qiynoqqa solish va boshqa shafqatsiz, g'ayriinsoniy yoki qadr-qimmatni kamsituvchi muomala hamda jazo turlarining oldini olish bo'yicha milliy preventiv mexanizm yo'lga qo'yildi va tegishli qonun hujjatlari bilan mustahkamlandi. Unga muvofiq, Inson huquqlari bo'yicha Vakil (Ombudsman) qamoqda saqlash joylariga muntazam kirib turish orqali qiynoqqa solish va boshqa shafqatsiz, g'ayriinsoniy yoki qadr-qimmatni kamsituvchi muomala hamda jazo turlarini qo'llashning oldini olish bo'yicha choralar ko'rish mumkinligi belgilandi.

Tergov harakatlari o'tkazish bo'yicha BMTning Inson huquqlari bo'yicha oliy komissari boshqarmasi tomonidan tasdiqlangan Istanbul protokoliga³ (Qiynoqlar va boshqa shafqatsiz, g'ayriinsoniy yoki qadr-qimmatni kamsituvchi muomala yoki jazoni samarali tergov qilish va hujjatlashtirishga oid qo'llanma) ko'ra, qiynoqlar va shafqatsiz muomalaga solinganligini da'vo qiluvchi shaxslarning holatini baholashda, taxminiy qiynoqqa solish holatlarini tergov qilishda va bunday baholash va tergov natijalarini sud yoki boshqa tergov organiga taqdim qilishda xalqaro ko'rsatma bo'lib xizmat qiladi⁴.

Istanbul protokoli qiynoqlarni samarali tergov qilish, hujjatlashtirish uchun barcha davlatlar amal qilishi lozim bo'lgan minimal talablarni belgilaydi. Istanbul protokolidagi tamoyillar majburiylik ahamiyat kasb etmasada, lekin har bir davlatning huquqni muhofaza qilish organlari, xususan, tergov organlari uchun minimal standartlar va mavjud imkoniyatlarga muvofiq qo'llanilishi kerak bo'lgan qoidalarni belgilaydi⁵.

¹ Hayitov T. Ombudsman huzuridagi Milliy preventiv mexanizm faoliyati yanada kuchaytirildi// <https://ombudsman.uz/uz/docs/ombudsman-huzuridagi-milliy-preventiv-mexanizm-faoliyati-yana-da-kuchaytirildi-2>

² O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risidagi 2017 yil 7 fevraldagi PF 4947-sonli Farmoni // <https://lex.uz/mact/-3107036>. Murojaat sanasi: 02.12.2024 yil.

³ <https://www.ohchr.org/ru/publications/policy-and-methodological-publications/istanbul-protocol-manual-effective>

⁴ Саидов А.Х. Шахс дахлсизлигини таъминлашнинг ҳуқуқий асослари (Сўз боши ўрнида). Истанбул протоколи. Қийноқлар ва бошқа шавқатсиз ғайриинсоний ёки қадр-қимматни камситувчи муомала ёки жазони самарали тергов қилиш ва ҳужжатлаштириш бўйича қўлланма // ЕХХТнинг Ўзбекистондаги лойиҳалари координатори қўмағида нашр этилган касбий тайёргарлик бўйича туркум нашрлар 8Rev.1 8-бет.

Huquqshunos olim I.Astanov qiynoq, ruhiy tazyiq va qonunsiz harakatlarning oldini olish uchun eng maqbul yechim sifatida prokuratura tizimida prokuror-kriminalist lavozimining joriy etilishi deb fikr bildirib, prokuror-kriminalist lavozimini joriy etishdan ko'zlangan asosiy maqsad - dalillarni olish, shaxslarni so'roq qilish jarayonida eng muhim xalqaro standartlarga javob beradigan zamonaviy tergov usullaridan keng foydalanish imkonini yaratish deb alohida ta'kidlaydi¹.

Fikrimizcha, prokuror-kriminalistlar tergovchilarni ish yurituvdagi jinoyat ishlari bo'yicha o'tkazilayotgan tergov, tezkor-qidiruv tadbirlarida ishtirok etishi jarayoni preventiv mexanizmga xos bo'lgan amaliyot bo'ladi. Gumon qilinuvchi, ayblanuvchi, jabrlanuvchi va guvohlarga nisbatan tergovchining g'ayriinsoniy munosabatda bo'lishi, qiynash, ruhiy va jismoniy azob berish kabi salbiy holatlar sodir etishini oldini olishga doir zarur chora sifatida ko'rinadi.

Aynan prokuror-kriminalistlar ishtirokida murakkab tergov harakatlari o'tkazilishida o'z manfaatlarini himoya qiluvchi jinoyat protsessi ishtirokchilariga nisbatan shaxsning huquq va erkinlarini hurmat qilish, xolislik, odillik, haqiqatni aniqlash kabi prinsiplarga qat'iy rioya qilishda tergovchiga o'rnak vazifasini bajaradi deb o'ylaymiz.

BMTning Qiynoqlarga qarshi kurashish konvensiyasi tergov jarayonida insonning qiynoq va shafqatsiz muomalaga duch kelmasligini ta'minlashni o'z oldiga maqsad qilib qo'ygan. Tergovchilar inson huquqlariga rioya qilishi shart. Qiynoq yoki majburiy iqrorlik orqali olingan dalillardan foydalanish, hatto uni dalil sifatida qabul qilish mumkin emasligi milliy qonun hujjatlarimizda ham aks etgan.

BMTning qonunga xilof ravishda hayotdan mahrum qilish (qotillik) jinoyatlarini sifatli tergov qilish, dalillarni yig'ish, rasmiylashtirishda standartlashgan qoidalarni nazarda tutuvchi 2016-yildagi Minnesota protokoli² ham alohida ahamiyat kasb etadi. Minnesota protokoliga ko'ra, jinoyatlarni tergov qilishda barcha dalillar ishonchli va shaffof usullarda yig'ilishi lozim. Ushbu hujjat qotillik va inson huquqlarini buzish holatlariga oid sodir etilgan jinoyatlarni sifatli, qonuniy tergov qilishga doir qoidalarni mustahkamlaydi. Shuningdek, inson suyaklari, inson tanasi a'zolari, murdalarni ekspertizadan o'tkazish, o'qotar qurollar orqali sodir qilingan qotillik, qiynash oqibatida vafot etgan shaxslarga nisbatan sodir etilgan jinoyatlarni tergov qilishda kriminalistik va sud ekspertiza imkoniyatlaridan maksimal darajada foydalanish, tergov

¹ Istanbul protokolining O'zbekiston Respublikasi Milliy Markazining tashabbusi asosida o'zbek tiliga tarjimai 8-bet

² Астанов И.Р. Суд тергов фаолиятида шахсинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш масалаларига бағишланган Ўзбекистон Республикаси Президенти Администрацияси ҳузуридаги Ахборот ва оммавий коммуникациялар агентлигида ўтказилган матбуот анжумани // <https://www.youtube.com/watch?v=fDGLI8PjHLU> Murojaat sanasi 01.12.2024 yil

² BMTning 2016-yildagi Minnesota protokoli // [https://digitallibrary.un.org/search?ln=ru&as=0&p=subjectheading:\[Minnesota+Protocol+on+the+Investigation+of+Potentially+Unlawful+Death+%282016%29\]](https://digitallibrary.un.org/search?ln=ru&as=0&p=subjectheading:[Minnesota+Protocol+on+the+Investigation+of+Potentially+Unlawful+Death+%282016%29]) Murojaat sanasi 01.12.2024 yil

harakatlarida e'tibor qaratilishi lozim bo'lgan holatlarga oid qoidalar, murdani ko'zdan kechirish, sud-tibbiy, kriminalistik, ballistik ekspertiza tekshiruvlariga oid masalalar keng yoritilgan. Shuningdek, hodisa sodir bo'lgan joyni ko'zdan kechirish, tibbiy ekspertizalar tayinlash va o'tkazish, jinoyat hodisasi yuzasidan ishonchli dalillarni yig'ish va ularni qonunga muvofiq hujjatlashtirish asosiy tamoyil sifatida qayd etilgan.

Yana bir tergov harakatlarida inson huquqlariga rioya qilishni nazarda tutuvchi Yevropa Kengashining standartlariga mansub bo'lgan, Yevropa kengashiga 12 ta a'zo davlatlar tomonidan 1950-yil 4-noyabrda Italiyada imzolagan "Inson Huquqlari bo'yicha Yevropa Konvensiyasi" hisoblanadi¹. Ushbu konvensiyasning bosh maqsadi, jinoyatlarni tergov qilishda inson huquqlari va qonuniylikka rioya qilishdir. Bu borada konvensiyaga a'zo davlatlariga insonning yashash huquqini himoya qilish hisoblanadi. Noqonuniy tarzda olingan dalillar sudda qabul qilinmasligi qat'iy belgilangan.

Bundan tashqari, tergov va politsiya faoliyatini etika qoidalariga muvofiq tashkil etishni nazarda tutuvchi 2001-yil 19-sentyabrda qabul qilingan Politsiya faoliyati bo'yicha Yevropa kodeksi² (European Code of Police Ethics, 2001) bo'lib, uning asosiy talabi har qanday tergov inson huquqlari, shaffoflik va qonun ustuvorligiga asoslangan bo'lishi lozim.

Inson huquqlari bo'yicha xalqaro standartlar sifatida BMTning 1966-yil 16-dekabrda qabul qilingan Fuqarolik va siyosiy huquqlar bo'yicha xalqaro Paktida, fuqarolik huquqlarini himoya qilish, tergov jarayonida insonning adolatli sud huquqini ta'minlash, har bir gumonlanuvchi o'zini himoya qilish huquqiga egaligi, har qanday dalil qonuniy va odil usulda olingan bo'lishi kerakligiga oid qoidalar mutahkamlangan³.

Shuningdek, jinoyatlarni tergov qilish samaradorligini oshirish, tergov sifatini yaxshilashda kriminalistik laboratoriyalarda tekshirishni nazarda tutuvchi davlatlararo Sinov va kalibrlash laboratoriyalari xodimlari malakasiga va ilmiy texnik jihozlarning muvofiqlik darajasiga nisbatan ISO/IEC 17025:2019 standartlari asosida umumiy talablar qo'yilgan. Ushbu laboratoriyalar asosan mavjud dalillarni tekshirishda muvofiqlik talablari bo'yicha o'tkazilishini anglatadi⁴.

Ushbu standart hujjatining talabi bo'yicha barcha kriminalistik tadqiqotlarni (kriminalistik ekspertizalar) amalga oshirish yuqori sifatli uskunarlar va professionallar xodimlar tomonidan amalga oshirilishini, laboratoriyalarda malakali xodimlar ishlashi va boshqa bir qator texnik

¹ Inson huquqlari bo'yicha Yevropa Konvensiyasi // <https://www.coe.int/en/web/human-rights-convention/the-convention-in-1950> Murojaat sanasi 01.12.2024 yil

² Politsiya faoliyati bo'yicha Yevropa kodeksi // <https://rm.coe.int/the-european-code-of-police-ethics-pdf/1680b003e0> Murojaat sanasi 01.12.2024 yil

³ Fuqarolik va siyosiy huquqlar bo'yicha xalqaro Pakt <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights>

⁴ Sinov va kalibratsiya laboratoriyalari kompetensiyasiga umumiy talablar <https://docs.cntd.ru/document/1200166732> Murojaat sanasi: 01.12.2024 yil

talablarni belgilaydi. Ushbu hujjatga mos keladigan laboratoriyalar ham odatda ISO 9001 tamoyillariga mos keladi¹.

Mamlakatimizdagi mavjud ayrim ekspertiza muassasalari laboratoriyalarida o'tkaziladigan ekspertiza tadqiqotlari ushbu xalqaro standartlari asosida o'tkaziladi.

Adliya vazirligi huzuridagi X.Sulaymonova nomidagi Respublika sud-ekspertiza markazida o'tkaziladigan Odam DNKsi sud-biologik ekspertizasi, materiallar, ashyolar va buyumlar kriminalistik ekspertizasi, sud fonografiya ekspertizasi, shuningdek, hujjatlar texnik kriminalistik usulda tekshirish laboratoriyalarida o'tkaziladigan tadqiqot usullari va mavjud texnik jihozlar ISO/IEC 17025:2019 standartining 7.2.1.4-bandi talablariga mos keladi².

Dalillarni saqlashga oid xalqaro standartlar ham mavjud bo'lib, dalillarni saqlash, tashish va hujjatlashtirish jarayonida xalqaro qoidalarga rioya qilishni nazarda tutadi. Uning talablariga ko'ra, barcha dalillar ishonchli joylarda saqlanishi, ularning buzilish xavfi oldini olinishi kerak. Xalqaro jinoiy politsiya tashkilotining (Interpol) tergov standartlariga ko'ra, xalqaro miqyosda sodir etilgan jinoyatlarni tergov qilishda yagona standartlardan foydalanishni nazarda tutib, asosan, xalqaro jinoyatlarni tergov qilishda dalillarni umumiy ma'lumot bazalariga kiritish, transmilliy jinoyatlarni tergov qilishda davlatlarning huquqni muhofaza qilish organlari bilan doimiy hamkorlik qilishni nazarda tutadi³.

Bundan tashqari, Yevropa politsiya Tashkilotining (Europol) standartlariga ko'ra, Yevropa Ittifoqiga a'zo davlatlarda jinoyatlarni tergov qilish jarayonida doim zamonaviy usullardan foydalanish lozim bo'lib, DNK va raqamli dalillarni yig'ishda ilg'or texnologiyalarni qo'llashga oid talablarni belgilaydi. Shuningdek, jinoyatlarni fosh etishda xalqaro ekspertlar bilan doimiy hamkorlik qilish tamoyillarini nazarda tutadi⁴.

Yuqorida tergov harakatlari o'tkazishda inson huquqlariga rioya qilishga doir xalqaro hujjatlarida belgilangan standartlarni ko'rib chiqdik.

Endi ayrim mamlakatlarda jinoyatlarni tergov qilishda aynan kriminalistika sohasida faoliyat ko'rsatuvchi xodimlarning maxsus bilimlari va ularning professional kasbiy standartlariga oid o'rnatilgan ayrim talablarni ko'rib chiqamiz.

Xususan, Rossiya Federatsiyasi Tergov qo'mitasi huzuridagi Kriminalistika bosh markazi va uning quyi tizimlarida faoliyat yurituvchi tergovchi-kriminalistlarning kasbiy professional standartlari (profstandart 09.001) Rossiya Federatsiyasi Mehnat va ijtimoiy muhofaza qilish vazirining 2015-yil 23-martdagi 183-N-sonli buyrug'iga asosan, "Tergovchi-kriminalistning professional

¹ Sinov va kalibrlash laboratoriyalarining malakasiga qo'yiladigan umumiy talablar <https://www.iso.org/obp/ui/en/#iso:std:iso-iec:17025:ed-3:v1:en> Murojaat sanasi: 01.12.2024 yil

² ISO/IEC 17025:2019 standartining 7.2.1.4-bandi bo'yicha ma'lumot // <https://sudex.uz/?p=4546> Murojaat sanasi 01.12.2024 yil

³ <https://ru.wikipedia.org/wiki/Интерпол>

⁴ <https://www.europol.europa.eu/crime-areas>

standartlari” tasdiqlangan¹. Ushbu hujjat Rossiya Federatsiyasi Tergov qo‘mitasi huzuridagi Kriminalistika bosh boshqarmasi (Kriminalistika bosh markazi) boshlig‘i A.A.Ivanovning umumiy rahbarligi ostida Rossiya Federatsiyasi Tergov qo‘mitasining Akademiyasi, M.V.Lomonosov nomidagi Moskva davlat Universiteti, Rossiya Federatsiyasi Ichki ishlar vazirligining Tergov Departamenti ijrochiligidan bajarilgan.

Tergovchi-kriminalistning professional standartlariga muvofiq, jinoyatlarni tergov qilishni kriminalistik jihatdan ta‘minlashdagi umumiy qoidalar, tergovchi-kriminalistning professional faoliyatining asosiy maqsadi, dastlabki tergovda kriminalistik texnikalardan foydalanish va qo‘llash, protsessual nazoratni ta‘minlash, jinoyatlarni fosh etish va tezkor tergov harakatlarini o‘tkazishda tergovchilarni tayyorlash, tergovchi-kriminalist mehnati xarakteristikasi, mehnat faoliyati va uning malakasiga qo‘yilgan talablar va boshqa jihatlar yoritilgan.

Ushbu professional standartga ko‘ra, tergovchi-kriminalist tergov va boshqa protsessual harakatlarni o‘tkazish uchun kriminalistik faoliyatni tashkil etib, uni malakali o‘tkazishni ta‘minlash uning umumiy mehnat funksiyasiga kiradi.

Bundan tashqari tergovchi kriminalistlar jinoyat ishlari bo‘yicha protsessual nazoratning ayrim elementlarini bajarish, dastlabki tergovda kriminalistik texnikadan foydalanish, xodimlarni jinoyat ishlarini malakali tergov qilish, fosh etish bo‘yicha kasbiy tayyorgarlikdan o‘tkazish kabi ishlarni amalga oshiradi².

Tergovchi-kriminalistlarning professional mehnat standartlarini guruhlariga bo‘lib tahlil qilinishi, ularning protsessual va protsessual bo‘lmagan funksiyalarga ega ekanligi to‘g‘risida xulosaga kelishimizga imkon yaratdi.

Tergovchi – kriminalistning asosiy protsessual funksiyalariga: jinoiy hodisalar, holatlar va faktlarni to‘g‘ri kvalifikatsiya qilish imkoniyatiga ega bo‘lish; jinoyat ishini qo‘zg‘atish, jinoyat ishini qo‘zg‘atishni rad qilish, jinoyat ishini tugatish; jinoyat ishlarini to‘g‘ri rejalashtirish va tashkil etish; turli xildagi tergov vaziyatlariga kriminalistik versiyalarini ilgari surish va tekshirish; tergov va boshqa protsessual harakatlarni amalga oshirish; jinoyat ishlari bo‘yicha faktik (daliliy) ma‘lumotlarni olish va ta‘minlash; Tergov qo‘mitasi rahbariyatining topshiriqlariga binoan tergov guruhlarini faoliyatida ishtirok etish; tergov harakatlari, tezkor-qidiruv tadbirlari o‘tkazish bo‘yicha ko‘rsatma va topshiriqlar tayyorlash; jinoyat ishlari bo‘yicha xalqaro yordam ko‘rsatish bo‘yicha so‘rovnoma va topshiriqlar tayyorlash; tergov bosqichlarini rejalashtirish; kriminalistik tergov taktikasi komplekslarini shakllantirish (taktik operatsiyalar va taktik kombinatsiyalar); alohida tergov harakatlarini o‘tkazishni rejalashtirish; jinoyat ishlari bo‘yicha tergov va boshqa harakatlarni o‘tkazishda kriminalistik va maxsus texnika vositalaridan foydalanish; tergov harakatlarining borishi va natijalarini qayd etish; tergov va boshqa protsessual harakatlar bo‘yicha bayonnomalar tuzish; sxematik

¹ Профстандарт: 09.001. Следователь-криминалист <https://classinform.ru/profstandarty/09.001-sledovatel-kriminalist.html>. Дата обращения: 07.12.2024г.

² Профстандарт: 09.001. Следователь-криминалист <https://classinform.ru/profstandarty/09.001-sledovatel-kriminalist.html>. Дата обращения: 07.12.2024г.

va masshtabli rejalar tuzish, uchastka va binolarning rejaları, diagramma, chizma va grafiklarini tuzish; izlar va ashyoviy dalillarni aniqlash, hisobga olish, olib qo'yish va saqlash; obyektlarni kriminalistik ro'yxatga olish; ekspert, mutaxassis, tarjimon, xolislar haqida tergov harakatlarida ishtirok etish zarurati mavjud bo'lgan boshqa shaxslarni tergov harakatlariga jalb qilish; so'roq qilish, ko'zdan kechirish, guvohlantirish, yuzlashtirish, tanib olish uchun ko'rsatish, tintuv, olib qo'yish, tergov eksperimenti o'tkazish, ko'rsatuvlarni hodisa sodir bo'lgan joyda ko'rsatish, ekspertiza tekshiruvi uchun namunalar olish, pochta telegraf jo'natmalarini, pul va qimmatbaho qog'ozlarni xatlash va olib qo'yish, so'zlashuvlarni eshitib turish, abonent qurilmalari o'rtasida olib boriladigan aloqalar haqidagi ma'lumotlar olish, gumon qilinuvchi (ayblanuvchiga) nisbatan qamoqqa olish ehtiyot chorasini qo'llash, ehtiyot chorasini tanlash va o'zgartirish, ayb e'lon qilishni rejashtirish, unga tayyorgarlik ko'rish va o'tkazish, shuningdek boshqa protsessual funksiyalarni amalga oshirishi qayd etilgan¹.

Tergovchi-kriminalistning protsessual bo'lmagan ya'ni tashkiliy, tahliliy, metodik hamda tergovchining harakatlari ustidan nazorat qilishga doir ayrim funksiyalari jumlasiga: jinoyatlarni tergov qilishni tashkil etish uchun jinoyat ishlarini sinchkovlik bilan o'rganib borish; jinoyatchilikni fosh etilishi darajasini tahlil qilish va baholashni amalga oshirish; tergovchilarni tergov, krinminalistika, sud ekspertizasi, tezkor-qidiruv huquqi sohasida ilg'or usullar; zamonaviy metodik tavsiyalar ishlab chiqish va amaliyotga joriy qilish; tergovchilarni professional jihatdan tayyorlash va o'qitilishini amalga oshirish; yangi usulda sodir etilgan jinoyatlarning fosh etishda mavjud imkoniyatlar bilan tanishtirib borish; tergovchilar, tergovchi-kriminalistlarni muntazam stajirovkalarini tashkil qilish va o'tkazish; tergovchilar, tergovchi-kriminalistlar tomonidan o'quv-seminarlari, konferensiyalar, davra suhbatlari tashkil qilish ba boshqa funksiyalari kiritilgan.

Fikrimizcha bunday professional (kasbiy) standartlarni prokuror-kriminalistlar faoliyatiga ham tatbiq etish ularning faoliyati samaradorligiga ijobiy xizmat qiladi deb hisoblaymiz.

Ma'lumki, prokuror-kriminalistlar faoliyati uchun kriminalistika laboratoriyasi muhim hisoblanadi. Ular faoliyat yuritishi lozim bo'lgan laboratoriya ISO/IEC 17025, "ILAC-G19" Laboratoriyalarni akkreditatsiya qilish bo'yicha xalqaro hamkorlik² bo'yicha **xalqaro standart** talablariga mos bo'lishi lozim.

Fikrimizcha, yuqoridagi jinoyatlarni sifatli tergov qilishga oid xalqaro standartlar tergov jarayonida inson huquqlari, shaffoflik, ishonchlilik va qonuniylikni ta'minlashga qaratilgan. Ushbu standartlarga rioya qilish natijasida jinoyatlarni fosh etish va jamiyatda adolatni ta'minlashning muhim asosi bo'lib xizmat qiladi.

¹ Профстандарт: 09.001. Следователь-криминалист <https://classinform.ru/profstandarty/09.001-sledovatel-kriminalist.html>. Дата обращения: 07.12.2024г.

² Guidelines for Forensic Science Laboratories. ILAC Information Brochure. - ILAC-G19:2002. – pp. 13

Мамлакатимиз тергов фаолиятida “Inson qadri uchun” degan ezgu g’oyani to’liq ro’yobga chiqarish, jinoyatlarni o’z vaqtida fosh etishni tashkil etish – tergov organlari faoliyatini qonun ustuvorligini va qilmish uchun jazo muqarrarligini ta’minlash tamoyili asosida takomillashtirishning muhim shartlaridan hisoblanadi¹.

Shu munosabat bilan mamlatatimizda tergov sohasida yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlash va qayta tayyorlash tizimining samaradorligini tubdan oshirish maqsadida, Bosh prokuratura akademiyasi negizida O’zbekiston Respublikasi Huquqni muhofaza qilish akademiyasi tashkil qilinib, tergovchilarni amaliyot bilan uzviy bog’liq holda yagona yondashuv asosida tayyorlashga qaratilgan uzluksiz o’quv tizimi yo’lga qo’yildi.

Ushbu yo’nalishda amalga oshirilgan islohotlarning tub mohiyati huquqni muhofaza qiluvchi, ayniqsa, tergovchilarni xalqaro standart talablariga mos keladigan yuqori malakali kadrlarga bo’lgan ehtiyojini qondirishdan iborat. Fikrimizda har bir tergovchi jinoyatlarni tergov qilishda sifat va samaradorlikka ega bo’lishi uchun avvalo tergovning sir asrorlarini puxta o’zlashtirishi, tergov amaliyotida unga o’rgata oladigan ustoz bo’lishi muhim. Ayni kunlarda O’zbekiston Respublikasi Huquqni muhofaza qilish akademiyasi yuqoridagi oliy maqsadlarga erishish uchun katta maktab bo’lib xizmat qilmoqda.

Milliy qonunchilikni xalqaro standart talablariga muvofiqlashtirish, ayrim xalqaro standart talablarini belgilangan xalqaro hujjatlarni ratifikatsiya qilinishi tergov organlari tomonidan jinoyatlarni tergov qilish sifatini oshirishda katta hissasini qo’shadi deb o’ylaymiz.

НЕМАТИЛЛАЕВ ОДИЛЖОН БАҲОДИР ЎҒЛИ
Ҳуқуқни муҳофаза қилиш академияси Давлат-
ҳуқуқий фанлар кафедраси ўқитувчиси,
мустақил изланувчиси

АМАЛДАГИ ҚОНУНЧИЛИКНИ КОРРУПЦИЯГА ҚАРШИ ЭКСПЕРТИЗАДАН ЎТКАЗИШ ИНСТИТУТИНИНГ ТАДРИЖИЙ РИВОЖЛАНИШИ

Аннотация. Ушбу илмий мақола ўз мақсади ҳамда йўналиши бўйича амалдаги қонунчиликни коррупцияга қарши экспертизаси институтининг ҳуқуқий механизмларини келиб чиқиш тарихининг назарий ва амалий жиҳатларини таҳлили маъсули ҳисобланиб, ушбу механизмни коррупцияга қарши кўрашиш соҳасидаги энг самарали чора-тадбирлардан бири сифатида такомиллаштиришга қаратилган бир қатор таклиф ва мулоҳазаларни жамлайди.

Калит сўзлар: коррупция, қонунчилик, амалдаги қонунчиликни коррупцияга қарши экспертизаси, чеклист, режа-жадвал, коррупцияни келтириб чиқарувчи омиллар, илмий эксперт, мустақил эксперт, амалдаги қонунчилик, лоббизм.

¹ Мирзиёев Ш.М. Ҳозирги замон ва Янги Ўзбекистон. Тошкент.: “O’zbekiston” nashriyoti, 2024 йил. 448-449-бетлар.

Аннотация. Данная научная статья по своей цели и направлению посвящена анализу теоретических и практических аспектов истории возникновения правовых механизмов института антикоррупционной экспертизы действующего законодательства и содержит ряд предложений и исследовательских суждений, направленных на совершенствование данного механизма как одной из наиболее эффективных мер в сфере противодействия коррупции.

Ключевые слова: коррупция, законодательство, антикоррупционная экспертиза действующего законодательства, чеклист, план-график, коррупциогенный фактор, научный эксперт, независимый эксперт, действующее законодательство, лоббизм.

Annotation. This scientific article, in its purpose and direction, is devoted to the analysis of the theoretical and practical aspects of the history of the emergence of the legal mechanisms of the institute of anti-corruption expertise of the existing legislation and contains a number of proposals and research judgments aimed at improving this mechanism as one of the most effective measures in the field of combating corruption.

Key words: corruption, legislation, anti-corruption examination of existing legislation, checklist, schedule, corruption factor, scientific expert, independent expert, existing legislation, lobbying.

Коррупция – кенг маънода шахсий манфаат йўлида ишониб топширилган ҳокимиятни суиистеъмол қилиш деб таърифланади¹ – бу бутун дунё бўйлаб миллионлаб одамларнинг ҳаётига салбий таъсир кўрсатаётган яширин муаммодир. Дунё етакчилари коррупцияга қарши кураш тўғрисида хабардорликни ошириш ва тегишли чораларни кўришни рағбатлантириш мақсадида коррупциянинг глобал миқёсдаги зарар кўрсаткичларини тез-тез тилга олиб турадилар. Афсуски, Жаҳон банкининг энг кенг тарқалган баҳолашига кўра, дунё бўйича ҳар йили 2,6 триллион доллардан ортиқ маблағ ёки глобал ялпи ички маҳсулотнинг 5 фоизи коррупция туфайли йўқотилмоқда².

Охирги йилларда мамлакатимизда яратилган замонавий имкониятлар натижасида норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг сифати ва уларнинг тўғри қўлланилиши сезиларли даражада ошди. Бунда, глобалашув жараёни ва ахборот технологияларининг ривожланиши туфайли қонунчилик доимий равишда асосан динамикалик томонга ривожланмоқда. Эндиликда қонунчиликдаги мавжуд камчиликларга ва **лоббизм**³ каби иллатларга тезкорлик билан жавоб беришга имкон берадиган аниқ механизмларни ўз ичига олган ҳуқуқий институт тизимини жорий этиш зарурияти пайдо бўлмоқда, қайсики у айтиб ўтилган қонунлардаги камчиликларни пайдо бўлишини бутунлай олдини олишга хизмат қилмоғи лозим. Бинобарин, ҳозирги кунда шу турдаги институционал механизмлардан бири бу норматив-ҳуқуқий

¹ UNODC's An Anti-Corruption Ethics and Compliance Programme for Business: A Practical Guide

² <https://blogs.worldbank.org/governance/what-are-costs-corruption>

³ Лоббизм – (инг. lobby — клуарлар, хос хоналар) — давлат идоралари, қонунчилик, ижроия, суд ҳокимиятларининг минтақалар иқтисодиёти айрим тармоқлари ва соҳаларини, корхоналар, ижтимоий гуруҳларни объектив зарурат тақозоси б-н эмас, балки маълум бир манфаатларни кўзлаб, баъзан мансабдор шахсларни сотиб олиш йўли билан қўллаб-қувватлашга қаратилган фаолияти.

хужжатларнинг коррупцияга қарши экспертизасидир. Мавжуд тенденцияга назар солсак, ҳозирда амалдаги норматив-ҳуқуқий хужжатларнинг коррупцияга қарши экспертизасини ўтказиш мажбурий талаб сифатида илгари сурилмоқда ҳамда замон ва давр зарурати деб тан олинади.

Дунё миқёсида коррупция ижтимоий тараққиёт, сиёсий барқарорлик ва иқтисодий ривожланишга тўсқинлик қилувчи кенг тарқалган муаммо ҳисобланади. Пора олиш, ўғрилик, фаворитизм, непотизм — таниш-билишчилик ва фирибгарлик коррупциянинг турли кўринишларидан фақат бир нечтасидир. Коррупция барча давлат даражасида, маҳаллийдан то республикагача содир бўлиши мумкин ва у ҳам жамоат, ҳам хусусий секторга сезиларли ва айанчли таъсир кўрсатиши шубҳасиз.

Таъкидлаш жоизки коррупцияга қарши чора-тадбирларнинг самарадорлигини баҳолаш дунё бўйлаб тобора аҳамият касб этмоқда. “Transparency International” ҳисоботида ўн йилдан ортиқ вақт давомида коррупция муаммоси бўйича сезиларли яхшиланиш кузатилмагани айтилган, натижада 180 мамлакатдан 2/3 қисми умумий 100 баллдан 50 баллдан кам олган. Коррупцияга қарши курашда 131 давлат катта ютуққа эриша олмаган, 27 мамлакат эса ўз тарихида энг паст баллни тўплаган. Фикримизча бу ташвишли ҳолат, чунки 154 мамлакатда бу борада орқага кетиш ёки сезиларли олдинга силжиш йўқ. Бироқ, Ўзбекистон бу борада яхши натижаларга эришмоқда, мисол учун, “Transparency International”нинг охириги йиллардаги натижалари Ўзбекистон учун бир марра десак муболаға бўлмайди, чунки 2022 йилда 180 давлат орасида Ўзбекистон 126-ўринни эгаллаган бўлса, 2023 йилга келиб ушбу сезиларли ўсиш темпи натижаси ўлароқ атига бир йил ичида рейтингда 5 поғона кўтарилиб 33 балл билан 121-ўринни эгаллади. Қиёсий солиштирадиган бўлсак, Ўзбекистон 2016 йилда худду шу халқаро рейтингда 176 давлат орасида 156-ўринни эгаллаб коррупция даражаси ўта юқори давлатлар қаториди қайд этилган эди¹. Шу боис, охириги 9-йил ичида мамлакат раҳбарияти томонидан нафақат коррупцияга қарши курашиш соҳасида, балки барча йўналишларда амалга оширилаётган кенг қамровли ислохотлар натижаси ўлароқ Ўзбекистон коррупция даражасини анчайин пасайтиргани исботи сифатида “Transparency International”нинг халқаро рейтингда 36 поғонага кўтарилишини келтириш мумкин. Лекин ёдда тутиш лозимки, Ўзбекистон учун бу натижа пировард мақсад сифатида белгиланган эмас, чунки Ўзбекистон ҳали ҳам халқаро миқёсда коррупция даражаси бирмунча юқори давлатлардан бири сифатида тан олинади, чунки ушбу рейтинг бўйича 50 баллдан кам олган давлатлар шундай ҳисобланади.

Шу боис, амалдаги қонунчиликни коррупцияга қарши экспертизаси юқорида таъкидланган қонунчиликдаги ҳавфларни бутунлай йўқ

¹ <https://www.transparency.org/en/cpi/2016/index/uzb>

қилишда сўзсиз муҳим аҳамиятга эга. Зеро, коррупция иқтисодий ўсишни секинлаштириб, давлатга бўлган жамоатчилик ишончини пасайтиради ва тенгсизликни кучайтиради. Коррупциянинг инсон ҳуқуқларига таъсир этувчи аъчинарли оқибатларидан бири ресурсларни нотўғри тақсимлаш ва заиф ҳамжамиятларнинг четга сурилиши ҳисобланади. Шунингдек, коррупция қашшоқликни қисқартириш, гендер тенглигини тарғиб қилиш ва атроф-муҳитни асрашга қаратилган ташаббусларга тўсқинлик қилиши мумкин. Бунинг исботи сифатида, Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПФ-60 сон Фармони билан тасдиқланган мамлакатмизнинг “2022 — 2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси”нинг 84-мақсаднинг 5-хатбошисида мустаҳкамланган норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг **“коррупциядан холи қонунчилик”** тамойили асосида ишлаб чиқирилишини таъминлаш каби вазифада кўришимиз ҳам мумкин.

Гарчи БМТнинг Коррупцияга қарши Конвенцияси 5-моддаси 3-хатбошиси “Ҳар бир иштирокчи давлат коррупциянинг олдини олиш ва унга қарши курашиш нуқтаи назаридан тегишли ҳуқуқий ҳужжатлар ва маъмурий чораларнинг мувофиқлигини аниқлаш мақсадида уларни вақти-вақти билан баҳолашга ҳаракат қилишига чорласада”, бироқ ушбу қондан ифодалаш фақат махсус (“тегишли”) коррупцияга қарши қонунларга тегишли бўлиб, барча қонунларни коррупция хавфлари бўйича баҳолашни ўз ичига олмайди¹.

БМТнинг Наркотиклар ва жиноятларга қарши кураш бошқармаси томонидан 2012 йилда нашр этилган “Коррупцияга қарши кураш бўйича Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Конвенциясини амалга ошириш учун қонунчилик қўлланмаси”, 24-бет, 67-рақамли қисмда, самарали коррупцияга қарши сиёсатнинг бир қисми сифатида мавжуд чораларнинг натижаларини доимий равишда баҳолаб бориш ва уларнинг кутилган натижаларга қай даражада эришаётганини аниқлаш кераклиги таъкидланган.

Ушбу нисбатан янги ҳисобланган норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг коррупцияга қарши экспертизаси институти тарихига назар соладиган бўлсак, дастлаб у Европа ҳамда МДХ мамлакатларида 2000 йил бошларида вужудга кела бошлаган. Хусусан, Молдовада 2006 йил, Россия Федерациясида 2009 йил, Беларусь Республикасида 2007 йилда (криминологик экспертиза), Жанубий Кореяда 2006 йилда норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг коррупцияга қарши экспертиза қонунчилиги даражасида мустаҳкамланган. Чунонки, алоҳида эътибор қаратиш лозим – халқаро тадқиқотларга асосланган ҳолда шуни айтиш мумкинки, биргина 2014 йилга келиб дунё мамлакатларининг 14тасида (Албания, Арманистон, Озорбайжон, Козоғистон, Жанубий Корея, Кирғизистон,

¹ Anti-Corruption Assessment of Laws (‘Corruption Proofing’) Comparative Study and Methodology, 2014, page 10.

Латвия, Литвия, Молдова, Россия Федерацияси, Тожикистон, Украина ва бошқалар) қонунчилик ҳужжатларини коррупцияга қарши экспертиза қилишнинг маълум бир механизмлари мавжуд бўлган¹.

Қизиғи шундаки, 2008 йилдаги қиёсий тадқиқотда коррупцияга қарши қонунчилик экспертизаси қуйидагича таърифланган: “Қонунчилик ва қонун лойиҳаларини коррупцияга қарши экспертизадан ўтказиш - бу ҳуқуқий тизимдаги бўшлиқларни камайтиришга қаратилган профилактика чорасидир”².

Бироқ, коррупцияга қарши кураш бўйича немец эксперти Тилман Хоппенинг фикрига кўра, бу таъриф жуда тор кўринадиди, унга кўра қонунчилик ва қонун лойиҳаларини коррупцияга қарши экспертизаси бу нафақат қонунчиликдаги бўшлиқлар, балки турли ҳил шакл ва мазмун бўйича бошқа кўплаб камчиликларга ҳам тегишли. Шу боис, ушбу олимнинг таъкидлашича, қонунчиликни коррупцияга қарши экспертизаси ёки оддийгина айтганда “коррупцияга қарши экспертиза” - бу қоидалар ёрдам бериши мумкин бўлган келажақдаги коррупция хавфини аниқлаш ва минималлаштириш мақсадида ишлаб чиқилган ёки қабул қилинган ҳуқуқий қоидаларнинг шакли ва моҳиятини кўриб чиқишдир. Коррупцияга қарши кураш бўйича мавжуд халқаро конвенциялар ёки стандартларнинг ҳеч бирида қонунчиликнинг ўзида мавжуд бўлган коррупция хавфининг ушбу турига эътибор қаратилмаган. Бу 2000 йилларнинг бошида пайдо бўлган нисбатан янги соҳадир. Коррупцияга қарши курашнинг сезиларли таъсир кўрсатиши учун қонунларни тўғри тузиш бўйича кўрсатмалар, шаффоф ва жамоатчилик иштирокидаги қарор қабул қилиш жараёни ҳамда лоббизм, сиёсий молиялаштириш ва қонунчиликдаги этика бўйича етарли қоидалар мавжуд бўлиши зарурий шартлардир³.

Айнан шу масалада, етук рус ҳуқуқшунос олимларидан бири А.Ю. Головин коррупцияга қарши экспертизани ҳуқуқни муҳофаза қилиш ва инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш фаолиятининг ўзига хос тури сифатида таърифлайди⁴. Шунингдек, бошқа бир гуруҳ олимлар С.Д.Хазанова, М.С.Бахтина ва А.В.Полукароваларнинг фикрича, коррупцияга қарши экспертизанинг коррупцияга қарши курашиш воситаси сифатидаги аҳамияти қуйидагиларда намоён бўлади: давлат ва муниципал ходимлар фаолиятининг меъёрий-ҳуқуқий асосларини яратиш ҳамда такомиллаштириш, шунингдек, фуқаролар ва ташкилотларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини амалга ошириш

¹ Anti-Corruption Assessment of Laws (‘Corruption Proofing’) Comparative Study and Methodology, 2014

² European Partners Against Corruption report, “Common Standards and Best Practice for Anti-Corruption Agencies”, 2008, page 16 <http://www.knab.gov.lv/uploads/eng/epac_common_standarts.pdf

³ Anti-Corruption Assessment of Laws (‘Corruption Proofing’) Comparative Study and Methodology, 2014, page 12

⁴ Golovin A.Yu. Anti-corruption expertise of regulatory legal acts and draft regulatory legal acts in the law enforcement system. News of TulGU. Economic and legal sciences. 2012, No. 2-2

тартиб-қоидаларини ишлаб чиқиш, булар орқали мансабдор шахслар ўз хизмат мавқеини суиистеъмол қилиш ва вазифаларини бажармаслик имкониятига эга бўлмайдилар. Шунини таъкидлаш лозимки, қонунчиликни коррупцияга қарши экспертизаси давлат органларининг қонун ижодкорлиги фаолияти сифатини оширишни таъминлаш мақсадида ишлаб чиқилган бўлиб, бу коррупцияга қарши курашиш соҳасида ижобий таъсир кўрсатиши мақсад қилинган.

Ушбу масалада миллий олимларимизнинг ҳам ўзига ҳос қарашли мавжуд. Масалан, ҳуқуқшунос олим Т.И.Кенжаев коррупцияга қарши экспертизанинг мақсадли йўналтирилиши, биринчи навбатда, амалдаги қонунчиликда ҳам, барча даражадаги (турдаги) норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар лойиҳаларида ҳам коррупциянинг намоён бўлишига олиб келадиган омилларни, коррупцияни келтириб чиқарувчи деб аталадиган омилларни аниқлашга асосланганлигини, бу эса охир-оқибатда коррупциянинг намоён бўлиши билан боғлиқ ҳуқуқбузарликларнинг барвақт олдини олишга ёрдам беришини моҳирона таъкидлайди¹. Ушбу фикрларнинг барчасига қарама-қарши ўлароқ, ўзбек миллий ҳуқуқ эксперти У.М. Аълоевнинг фикрича қонунчиликни коррупцияга қарши экспертизасининг ўрнига, қонунчилик таъсирини баҳолашга эътибор қаратиш керак. Бу келажакда коррупциявий хавфларни аниқлаш ва уларни минималлаштириш мақсадида ишлаб чиқилган ёки қабул қилинган қонун ҳужжатлари нормаларининг шакллари ва мазмунини кўриб чиқишдир². Бу каби илмий қарашлар коррупцияга қарши амалдаги норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар экспертизасининг назарий асосини шакллантирибгина қолмай, унинг ривожланиш истиқболларининг белгилаб беради. Бинобарин, ҳар қандай ҳуқуқий ислохотлар замирида ҳар томонла изланиш олиб борилган илмий назариялар ётади.

Коррупция қарши амалдаги қонунчиликни экспертиза қилиш каби янги институционал механизм борасидаги ҳуқуқ соҳасининг кўзга кўринган хорижий ва миллий олимларнинг фикри бирмунча қизиқ бўлсада, бу борада миллий қонунчилигимиз келиб чиқиш тарихи мавжуд. Гарчи бугунги кунда **норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг** ва улар лойиҳаларининг коррупцияга қарши экспертизаси — **норматив-ҳуқуқий ҳужжатлардаги** ва уларнинг лойиҳаларидаги коррупцияни келтириб чиқарувчи **омилларни аниқлашга**, аниқланган коррупцияни келтириб чиқарувчи омилларни **бартараф этишга** қаратилган **тавсиялар ишлаб чиқиш** ва **чоралар кўришга** йўналтирилган тадбирлар мажмуи³ деб

¹ Кенжаев Тимур Исомович "Қонунчилик ҳужжатлари лойиҳаларининг коррупцияга қарши экспертизаси: қиёсий-ҳуқуқий таҳлил" мавзусида фалсафа доктори (PhD) диссертацияси "12.00.12 - Коррупция муаммолари (юридик фанлар)" ихтисослиги бўйича 2022 йил.

² Алоев Улуғбек Маҳмудович "Коррупцияга қарши курашишда қонунчилик таъсирини баҳолашнинг ҳуқуқий механизмларини такомиллаштириш" мавзусида юридик фанлар бўйича фалсафа доктори (PhD) "12.00.12 — Коррупция муаммолари (юридик фанлар)" ихтисослиги бўйича диссертациясидан 2022 йил.

³ Ўзбекистон Республикасининг 08.08.2023 йилдаги ЎРҚ-860-сон "Норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг ва улар лойиҳаларининг коррупцияга қарши экспертизаси тўғрисида"ги Қонуни 3-моддаси 3-хатбошиси.

қонун даражасида тасдиқланган бўлсада, ушбу ҳуқуқий институтнинг миллий қонунчилигимиз нуқтаи назаридан келиб чиқиш тарихи муҳим аҳамият касб этган ва шу шундай бўлиб келмоқда.

Гарчи биз маълум даражада юқорида исмлари зикр этилган ҳуқуқшуносларнинг коррупцияга қарши қонунчиликни экспертиза қилиш ҳуқуқий институти ва унинг термини борасида берган фикрлари ва амалдаги қонунда белгиланган таърифга қўшилаётган бўлсак-да, аммо таъкидлаб ўтиш жоизки бизнинг мулоҳазаларимизга шундан иборатки, норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ва уларнинг лойиҳаларининг коррупцияга қарши қонунчилик экспертизасига қуйидагича таърифланса бирмунча самарали ҳисобланади, яъни – бу **давлат идоралари ҳамда алоҳида шахсларнинг (мустақил экспертларнинг)** амалдаги қонунчилик ҳужжатлари ва улар лойиҳаларида коррупцияга оид ҳар қандай омилларни **аниқлаш**, улар ҳақида **жамоатчиликни хабардор қилиш**, бундай нормаларни **бартараф этиш** бўйича **тавсиялар бериш**, шунингдек, **бундай нормаларни** қонунчилик ҳужжатлари ва улар лойиҳаларидан зудлик билан **чиқариб ташлаш чораларини кўришга** қаратилган фаолиятидир.

Бинобарин, ушбу ҳуқуқий институтнинг Ўзбекистондаги тарихига чуқурроқ назар солсак, бунда энг аввало Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги фаолиятини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 23.08.2011 йилдаги ПҚ-1602-сон Қарорини (ҳужжат ўз кучини 14.04.2018да йўқотган) келтириш лозим. Сабаби, ушбу Президент қарорининг бир қатор бандларида Адлия вазирлиги норма ижодкорлиги соҳасидаги ягона давлат сиёсатини юритибгина қолмай, амалдаги ва янги қабул қилинаётган норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда коррупцияга коррупциянинг келиб чиқишига, бошқа ҳуқуқбузарликлар содир этилишига шароит яратаяётган қоидалар ва нормаларни аниқлаш функцияси юклатилган эди.

Худди шу йили, 20 октябрда, Адлия вазирининг 115-сонли буйруғи қабул қилиб, Вазирлар Маҳкамаси, Олий Мажлис ва Президент, шунингдек, маҳаллий ҳокимият органлари томонидан ишлаб чиқилиб, қабул қилинган барча қонун лойиҳаларини коррупцияга қарши экспертизадан ўтказиш методологиясини тасдиқланган. Ушбу методология ҳаддан ташқари кенг ваколатлар, ноаниқ қонун-қоидалар ва амалга ошириш механизмларининг мавжуд эмаслиги каби коррупсиявий омиллар тўпламини ўз ичига олган эди¹.

Жумладан, таҳлил қилинаётган буйруқнинг 2-банди 2-хатбошисига мувофиқ Адлия вазирлигининг асосий вазифалари ва фаолияти йўналишлари сифатида демократик, социал-иқтисодий, ижтимоий-

¹ http://www.minjustuz.ru/ru/section.scm_sectionId=3504&contentId=39342.html (Cited legal act is now out of power)

сийсий ислоҳотларнинг қонунчилик базасини изчиллик билан такомиллаштириш бўйича таклифларни ишлаб чиқиш; амалдаги қонун ҳужжатларидаги “ок доғлар”ни, шунингдек давлат ҳокимияти ва бошқаруви тизимида коррупциянинг келиб чиқишига, бошқа ҳуқуқбузарликлар содир этилишига шароит яратаётган қоидалар ва нормаларни аниқлаши белгиланган эди. Ўз навбатида ушбу қарор шубҳасиз коррупцияга қарши курашишнинг замонавий институционал механизми ҳисобланган амалдаги норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни коррупцияга қарши экспертизаси ривожланишининг дастлабки тамал тошларини қўйиб берган десак муболаға бўлмайди.

Бундан ташқари, Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирининг 2011 йил 20 октябрдаги 106-сонли буйруғи билан қабул қилиниб қонунчилик лойиҳаларини коррупцияга қарши экспертизадан ўтказишнинг махсус услубиёти “Истанбул коррупцияга қарши чоратадбирлар режаси ва “UNCAC” бўйича мониторингнинг иккинчи босқичи 3.3-тавсиясига мувофиқ ишлаб чиқилган. Методиканинг қамрови Вазирлар Маҳкамаси, Парламент, Президент, шунингдек, маҳаллий даражада ишлаб чиқиладиган барча норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар лойиҳалари ҳисобланади. У қонун лойиҳасида коррупциявий хавфлар мавжудлигини ҳисобга олиш учун мезонлар тўпламини ўз ичига олган, шу жумладан жуда кенг ихтиёрийлик, турлича талқин қилиниши мумкин бўлган нормалар, амалга ошириш механизмининг йўқлиги ва бошқалар.

Коррупцияга қарши қонунчилик экспертизаси жараёнидаги ушбу қоидалардан кўп ўтмай, Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирининг 2015 йил 25 декабрдаги “Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ва уларнинг лойиҳаларини коррупцияга қарши экспертизадан ўтказиш методологиясини тасдиқлаш тўғрисида”ги 2745-сонли буйруғи қабул қилинган эди (ҳужжат ҳозирда ўз юридик кучини йоқотган). Ушбу буйруқ коррупцияга қарши қонунчилик экспертизаси тартиб-қоидаларини аниқ белгилаб, шунингдек, коррупция билан боғлиқ омилларнинг таърифини ҳам ўз ичига олган эди.

Гарчи ушбу буйруқда коррупциявий омиллар деб жисмоний ва юридик шахслар учун ноаниқ, бажарилиши қийин ва (ёки) оғирлаштирилган талабларни, шунингдек ҳуқуқни қўллашдаги бўшлиқларни ўз ичига олган қонун лойиҳалари нормалар, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи орган ходимларига умумий қоидалардан асоссиз истиснолар қилиш ёки уларни ўзбошимчалик билан талқин этиш имкониятини бериши мумкин бўлган омилларни назарда тутганди¹.

Қизиғи шундаки, Адлия вазирининг ушбу буйруғи матнларида норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ва уларнинг лойиҳаларига коррупцияга

¹ Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирининг 2015 йил 25 декабрдаги “Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ва уларнинг лойиҳаларини коррупцияга қарши экспертизадан ўтказиш услубиётини тасдиқлаш тўғрисида”ги 2745-сон буйруғи (ҳужжат ҳозирда ўз юридик кучини йоқотган).

қарши экспертизаси қилишга ҳеч қандай таърифи берилмаган ёки аниқлаштирилмаган эди, лекин тартибнинг ўзида қонунчиликни коррупцияга қарши экспертиза қилиш учун маъсул бўлган давлат идоралари ва органлари аниқ белгиланганди.

Ушбу ҳуқуқий ҳужжатнинг 13-бандига кўра, қонунчиликни коррупцияга қарши экспертизаси ишлаб чиқувчининг юридик бўлими ёки норматив-ҳуқуқий ҳужжатни қабул қилувчи орган, шунингдек, лойиҳалар мувофиқлаштирилиши лозим бўлган органлар томонидан ўтказилиши мумкинлиги ўрнатилганди.

Бошқа сўзлар билан айтганда, қонунчиликни коррупцияга қарши экспертиза қилиш учун маъсул ваколатли давлат органлари – субъектив таркиби қуйидагилардан иборат эди:

1. Адлия вазирлиги ва зарур ҳолларда унинг барча ҳудудий бошқармалари;

2. Норматив-ҳуқуқий ҳужжат лойиҳасини ишлаб чиқувчининг юридик бўлими;

3. Давлат органи, яъни норматив-ҳуқуқий ҳужжатни қабул қилувчи органининг ўзи;

4. Норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни қабул қилишда келишиб олиниши керак бўлган бошқа давлат органлари ёки идоралари.

Коррупцияга қарши курашиш чора-тадбирларини такомиллаштириш ва норма ижодкорлиги жараёнидаги доимий ислохотлар норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ва улуар лойиҳаларини коррупцияга қарши экспертиза қилиш механизмларини, шу жумладан, тартибини ҳам сезиларли даражада яхшилашга ёрдам берди. Чунончи, давомий ижтимоий-сиёсий ислохотлар натижасида дастлаб 2017 йилда тарихда илк маротаба Ўзбекистон Республикасининг “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги Қонун қабул қилиниб, ушбу норматив-ҳуқуқий ҳужжатнинг 8 прим 1 моддаси 7-хатбошисида Ўзбекистон Республикаси Коррупцияга қарши курашиш агентлигининг коррупцияга қарши курашиш соҳасидаги ваколатлари қаторига норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ва уларнинг лойиҳаларининг коррупцияга қарши экспертизасини ўтказиш тизими самарадорлигини таҳлил қилади, ушбу тизимни такомиллаштириш юзасидан таклифлар киритиш қонун даражасида киритилган бўлса.

Худди шу қонунинг коррупциянинг олдини олишга доир чора-тадбирлар номли 4-боби 19-моддасидаги давлат бошқаруви соҳасида коррупциянинг олдини олишга доир чора-тадбирлар мажмуига норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг ва улар лойиҳаларининг коррупцияга қарши экспертизасини ташкил этиш ушбу соҳадаги давлат сиёсатининг асосий йўналишларидан бири сифатида белгиланганди.

Шу билан бирга, ушбу тарихий норматив-ҳуқуқий ҳужжат ўз нормалари яъни “норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг ва улар

лойиҳаларининг коррупцияга қарши экспертизаси” деб номланган 24-моддасида норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг ва улар лойиҳаларининг коррупцияга қарши экспертизасига таърифни белгилаб берди. Бунда, норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг ва улар лойиҳаларининг коррупцияга қарши экспертизасига:

коррупцияга оид ҳуқуқбузарликларни содир этиш имкониятини яратадиган, коррупцияга сабаб бўладиган омилларни аниқлашга;

коррупцияга оид ҳуқуқбузарликларни содир этиш имкониятини яратадиган лойиҳани қабул қилиш оқибатларини умумий баҳолашга;

норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни қўллаш жараёнида коррупция хусусиятига эга хавфларнинг юзага келиши эҳтимолини прогноз қилишга;

коррупцияга сабаб бўлган, аниқланган омилларни бартараф этишга қаратилган тавсияларни ишлаб чиқишга ва чоралар кўришга йўналтирилган жараёндан иборат бўлиши мустаҳкамланди.

Энг муҳими шундаки, юқоридаги қонунчиликни коррупцияга қарши экспертизаси ҳуқуқий институни такомиллаштиришга қаратилган ва уни амалиётга тадбиқ этилишини мажбурий тартиб сифатида белгилаган қонун ҳужжати 2021 йилга келибгина қабул қилинган. Аниқроғи, Ўзбекистон Республикасининг 2021 йил 20 апрелдаги “Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар тўғрисида”ги Қонуни “норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг ва улар лойиҳаларининг коррупцияга қарши экспертизаси” номли 29-моддасига мувофиқ норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг коррупцияга қарши экспертизаси коррупцияга оид ҳуқуқбузарликлар содир этиш имкониятини яратувчи **коррупцияни келтирувчи омилларни аниқлаш**, норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар лойиҳаларининг коррупцияга қарши экспертизаси эса улар қабул қилинишининг коррупция ҳолатлари учун имконият яратувчи оқибатларини умумий баҳолаш, норматив-ҳуқуқий **ҳужжатларни қўллаш жараёнида** коррупция хусусиятига эга **хавфларнинг юзага келиши эҳтимолини прогноз қилиш мақсадида ўтказилиши кўрсатиб ўтилган эди** (ушбу норма 8 август 2023 ҳолатига янги таҳрирда қабул қилинган ва юқорида келтирилган жумлалар мазмунан мос келмайди).

Шунингдек, ушбу норма экспертиза натижаларига кўра коррупцияни юзага келтирувчи омилларни бартараф этишга қаратилган тавсиялар ишлаб чиқилади ва чоралар кўрилиши ҳамда коррупцияга қарши экспертиза қўйидаги субъектлар томонидан амалга оширилиши мустаҳкамлаган эди:

норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар лойиҳаларига нисбатан — ишлаб чиқувчилар, Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги ва унинг ҳудудий бўлинмалари томонидан;

норматив-ҳуқуқий ҳужжатларга нисбатан — Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги ва унинг ҳудудий бўлинмалари томонидан.

Норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг ва улар лойиҳаларининг коррупцияга қарши экспертизаси қонунчиликда белгиланган тартибда давлат органлари ва ташкилотлар томонидан фаолиятнинг тегишли йўналишлари бўйича ўтказилаши белгилаган эди.

Ушбу йилнинг ўзида амалдаги норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни коррупцияга қарши экспертизасини мажбурий тартиб сифатида ўрнатиш биланоқ, Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирининг 24.02.2021 йилда рўйхатдан ўтган рўйхат рақами 3287-сонли “Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ва улар лойиҳаларининг коррупцияга қарши экспертизасини ўтказиш тартиби тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида” Буйруғи қабул қилиниб (ушбу ҳужжат 01.11.2023 йилда ўз кўчини йўқотган), амалдаги норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ва улар лойиҳаларини коррупцияга қарши экспертизасини ўтказиш тартиби ҳамда “Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ва улар лойиҳаларида коррупциявий омилларни аниқлаш” Услубиётини мутлоқ белгилаб берган эди.

Жумладан, Адлия вазирининг ушбу буйруғи билан коррупцияга қарши экспертиза, коррупциявий омил, натижаси бўйича тўлдириладиган **чеклист (саволнома)**, норматив-ҳуқуқий ҳужжатни **ишлаб чиқувчи, илк бор илмий ва мустақил эксперт**, адлия органлари ва бошқа бир қатор тушунчалар ҳамда норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар лойиҳаларининг коррупцияга қарши **экспертизасини ўтказиш Схемаси**, “Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ва улар лойиҳаларида коррупциявий омилларни аниқлаш” **Услубиёти**, Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ва улар лойиҳаларини коррупцияга қарши **мустақил ва илмий экспертизадан ўтказиш натижалари бўйича Хулоса** шакл мустаҳкамланган эди.

Бундан ташқари эътиборлиси ушбу адлия вазирининг буйруғи 1-иловаси билан тасдиқланган низомнинг тўртинчи 4-боби тўлиқлигича амалдаги қонунчиликни коррупцияга қарши экспертиза қилишга бағишланган ҳамда уни ҳуқуқий механизмини ёритиб бериб, “Амалдаги норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг коррупцияга қарши экспертизасини ўтказиш тартиби” деб номланганди.

Хусусан, ушбу институтционал механизмнинг ривожланиш тарихида илк маротаба **илмий ҳамда мустақил эксперт тушунчаси (улар кимлиги)**, улар томонидан амалдаги норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ва улар лойиҳаларини коррупцияга қарши экспертизасини ўтказиш тартиби ёритиб берилган. Унга мувофиқ, **илмий эксперт** — илмий ташкилот ёки олий таълим муассасасининг қонунчилик ҳужжатлари ва уларнинг лойиҳаларини коррупцияга қарши экспертизадан ўтказиш бўйича экспертлар реестрига киритилган вакили эканлиги белгиланган. **Мустақил эксперт сифатида эса** — қонунчилик ҳужжатлари ва уларнинг лойиҳаларини коррупцияга қарши экспертизадан ўтказиш бўйича

экспертлар реестрига киритилган жисмоний шахс тушунилиши назарда тўтилади¹.

Амалдаги норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг коррупцияга қарши экспертизаси Услуга асосида давлат органлари ва ташкилотлари ҳамда адлия органлари томонидан ўтказилиши, давлат органлари ва ташкилотлар томонидан амалдаги норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг коррупцияга қарши экспертизаси ҳар йили Адлия вазирлиги томонидан ишлаб чиқиладиган ва Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси (кейинги ўринларда — Вазирлар Маҳкамаси) томонидан тасдиқланадиган амалдаги норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни коррупцияга қарши экспертизадан ўтказиш режасига асосан ҳамда Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 2 ноябрдаги ПҚ-4505-сон “Ҳуқуқий мониторингнинг замонавий механизмлари асосида қонун ҳужжатлари ижросининг самарадорлигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарорига мувофиқ норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ижросининг ҳуқуқий мониторинги доирасида амалга оширилиши мустаҳкамланган эди.

Шунингдек, давлат органлари ва ташкилотлар ўзларининг ташаббуслари асосида ҳам амалдаги норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни коррупцияга қарши экспертизадан ўтказишлари мумкинлиги ҳамда Вазирлар Маҳкамаси томонидан тасдиқланадиган амалдаги норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни коррупцияга қарши экспертизадан ўтказиш режасида белгиланган муддатларда давлат органлари ва ташкилотлар амалдаги норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни коррупцияга қарши экспертизадан ўтказилиши ҳамда натижалари бўйича тўлдирилган чеклист ва аниқланган коррупциявий омилларни бартараф этиш юзасидан таклифлар ҳар йили Адлия вазирлигига киритиб борилиши белгиланганди.

Мазкур норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар асосида амалдаги қонунчиликни коррупцияга қарши экспертиза қилиш ҳуқуқий асослари яратилган ҳамда бошқа тегишли вазифаларни амалга ошириш белгиланган. Хусусан, 2020 йилдан кейинга назар соладиган бўлсак, ушбу ҳуқуқий институтнинг бирмунча жадаллашган истикболларини Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 22 октябрдаги “Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ва улар лойиҳаларининг коррупцияга қарши экспертизасини ўтказишни янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5263-сон Фармони билан боғлиқ. Сабаби, давлат раҳбарининг ушбу фармони доирасида Ўзбекистонда амалга оширилаётган олий ислохотлар доирасида қонунчилик ҳужжатларида ҳар қандай йўл билан коррупцияга олиб келиши мумкин бўлган нормаларни

¹ Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирининг 24.02.2021 йилда рўйхатдан ўтган рўйхат рақами 3287-сонли “Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ва улар лойиҳаларининг коррупцияга қарши экспертизасини ўтказиш тартиби тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида” Буйруғига 1-илова 1-банди 6 ва 7 ҳатбошиси (ушбу ҳужжат 01.11.2023 йилда ўз кўчини йўқотган).

аниқлаш ва бартараф этиш ишларининг самарадорлиги ва сифатини ошириш бўйича тезкор ва тегишли чоралар кўрилди.

Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 22 октябрдаги ПФ-5263-сон “Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ва уларнинг лойиҳаларини коррупцияга қарши экспертизадан ўтказишни янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони билан амалдаги қонун ҳужжатларининг қайси соҳалари ҳар йили, кейинчалик 2026-йилга қадар коррупцияга қарши экспертизадан ўтказилиши аниқ белгилаб берилди. Мазкур фармон билан **“2022 - 2026 йилларда амалдаги норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни коррупцияга қарши экспертизадан ўтказишнинг Режа-жадвали”**ли тасдиқланиб, шу йилларда қайси соҳаларни тартибга солувчи амалдаги норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни коррупцияга қарши экспертиза қилиш аниқ белгиланди.

Шундан сўнг, 2022 йилдан бошлаб ҳар йили, қоида тариқасида, давлат раҳбарининг ПФ-5263 Фармони ижросини таъминлаш мақсадида Вазирлар Маҳкамасининг тегишли қарори қабул қилиниб, йиллик амалдаги норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг коррупцияга қарши экспертизасидан ўтказилиш лозим бўлган қонунчилик ҳужжатлари рўйхати ва бунга маъсул идоралар белгилана бошланди. Мисол учун, **Вазирлар Маҳкамасининг 2022 йил 26 мартдаги 140-сон “2022 йилда норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни коррупцияга қарши экспертизадан ўтказиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори қабул қилиниб, ушбу йилнинг ўзида турли қонунчилик институтларининг жами амалдаги 1894 та норматив-ҳуқуқий ҳужжатлари коррупцияга қарши экспертизадан ўтказилиши маълум қилинган.**

Эндиликда, янги қабул қилинган Ўзбекистон Республикасининг 2023 йил 8 августдаги ЎРҚ-860-сон “Норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг ва улар лойиҳаларининг коррупцияга қарши экспертизаси тўғрисида”ги Қонунга мувофиқ, норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг ва улар лойиҳаларининг **коррупцияга қарши экспертизасини ўтказувчи субъектлар** қуйидагилардан иборат:

1. Ўзбекистон Республикаси Коррупцияга қарши курашиш агентлиги;
2. Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги ва унинг ҳудудий бўлинмалари (бундан буён матнда адлия органлари деб юритилади);
3. Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар лойиҳаларининг ишлаб чиқувчилари бўлган давлат органлари ва ташкилотларининг юридик хизматлари (бундан буён матнда юридик хизматлар деб юритилади);
4. Тегишли норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ижросини таъминлаш ўз зиммасига юклатилган давлат органлари ва ташкилотлари.

Шунингдек, ушбу қонунчилик ҳужжатида асосан норматив-ҳуқуқий ҳужжатлардаги ва уларнинг лойиҳаларидаги коррупцияни келтириб чиқарувчи асосий омиллар жумласига қуйидагилар киради:

✚ Нормаларнинг барқарорлиги ва ҳуқуқий жиҳатдан мувофиқлиги билан боғлиқ бўлган коррупцияни келтириб чиқарувчи омиллар;

✚ Ваколатлар, ҳуқуқ ва мажбуриятлар билан боғлиқ бўлган коррупцияни келтириб чиқарувчи омиллар;

✚ Маъмурий тартиб-таомиллар билан боғлиқ бўлган коррупцияни келтириб чиқарувчи омиллар;

✚ Назорат-текшириш фаолияти билан боғлиқ бўлган коррупцияни келтириб чиқарувчи омиллар¹.

Ўз навбатида, амалдаги норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни коррупцияга қарши экспертизаси соҳасидаги охириги йилларда амалга оширилган ислохотларга эътибор қаратадиган бўлсак, махсус қонун қабул қилингани, норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ва улар лойиҳаларида коррупцияни келтириб чиқарувчи омилларни аниқлаш ҳамда назорат-текшириш фаолияти билан боғлиқ бўлган коррупцияни келтириб чиқарувчи 29 та омилни мисоллар билан аниқлаш бўйича услубиёт услубиёти тасдиқлангани (Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан 2023 йил 31 октябрь куни 3470-рақам билан давлат рўйхатидан ўтказилган) ва амалдаги норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни коррупцияга қарши экспертизаси ҳар йили Вазирлар Маҳкамаси қорори қабул қилиб келиниши ютуқ сифатида кўрсатиш мумкин.

Бунда, бизнинг фикримизча амалдаги норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни коррупцияга қарши экспертиза қилиш ваколатини прокуратура органларига тақдим этиш бирмунча асосли ҳисобланади. Чунки, Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг XXV боби “Прокуратура” 143-моддасига мувофиқ, Ўзбекистон Республикаси ҳудудида **қонунларнинг аниқ ва бир хилда** бажарилиши устидан **назоратни** Ўзбекистон Республикасининг **Бош прокурори** ва унга **бўйсунувчи прокурорлар** амалга оширади. Ўз навбатида, прокуратура органлари **қонунларнинг аниқ ва бир хилда** бажарилиши устидан **назоратни амалга ошириш жараёнида** амалдаги қонунчиликда мавжуд камчиликлар, жумладан коррупциявий омиллар билан тўқнаш келишади. Бу эса прокуратура органлари ходимларидан ушбу турдаги қонунчилик ҳужжатларидаги коррупциявий омилларни тезкор равишда бартараф этиш чораларини кўришни талаб қилади.

Мисол сифатида хориж тажрибасини кўриб чиқадиган бўлсак, Россия Федерациясининг 17.07.2009 йилдаги “Норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг ва улар лойиҳаларининг коррупцияга қарши экспертизаси тўғрисида”ги ва “Россия Федерацияси прокуратураси тўғрисида”ги Федерал Қонунларга кўра Россия Федерацияси прокуратураси прокурор ўз ваколатларини амалга ошириш давомида Россия Федерацияси Бош прокуратураси

¹ Ўзбекистон Республикасининг 2023 йил 8 августдаги ЎРҚ-860-сон “Норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг ва улар лойиҳаларининг коррупцияга қарши экспертизаси тўғрисида”ги Қонун, 11-модда.

томонидан белгиланган тартибда ва Россия Федерацияси Ҳукумати томонидан белгиланган услубиётга мувофиқ норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни коррупцияга қарши экспертизадан ўтказиши, натижасига кўра норматив-ҳуқуқий ҳужжатда коррупциявий омиллар аниқланган тақдирда прокурор ушбу ҳужжатни чиқарган орган, ташкилот ёки мансабдор шахсга аниқланган коррупциявий омилларни бартараф этиш усулини таклиф қилган ҳолда норматив-ҳуқуқий ҳужжатни ўзгартириш тўғрисида талаб киритади ёки Россия Федерацияси процессуал қонунчилигида назарда тутилган тартибда судга мурожаат қилиш ваколати эга. Бу борада, Россия Федерацияси Бош прокуратурасининг 2009 йил 28 декабрдаги 400-сон “Норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни коррупцияга қарши экспертизасини ўтказишни ташкил этиш тўғрисида” махсус буйруғи ҳам қабул қилинган.

ЯРАШЕВ БАХРОМБЕК РУСТАМОВИЧ
Ўзбекистон Республикаси Ҳуқуқни муҳофаза
қилиш академияси кафедра ўқитувчиси

ЖИНОЯТ ИШЛАРИ БЎЙИЧА СУД ТЕРГОВИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ МАСАЛАЛАРИ

Аннотация. Мақолада жиноят ишлари бўйича судларда суд тергов ҳаракатлари ўтказишнинг мазмун – моҳияти, назарий жиҳатлари, ушбу жараённинг ретроспектив таҳлили (тарихий ривожланиш босқичлари), такомиллаштирилиши лозим бўлган масалалар таҳлил этилган.

Калит сўзлар: суд тергов, суд, сўроқ қилиш, баённома, судья.

Аннотация. В статье проанализированы и сущность проведения судебных следственных действий в судах по уголовным делам, теоретические аспекты, ретроспективный анализ этого процесса (этапы исторического развития), а также вопросы совершенствования данного процесса.

Ключевые слова: Судебное следствие, суд, допрос, протокол, судья.

Annotation. The article analyzes the essence of conducting judicial investigative actions in courts for criminal cases, theoretical aspects, a retrospective analysis of this process (stages of historical development), as well as issues related to the improvement of this process.

Key words: Judicial investigation, court, interrogation, protocol, judge

Жиноят процессида суд тергов — бу суд органларининг жиноят иши бўйича тергов ўтказиш, ҳужжатлар ва далилларни текшириш, шахсларнинг айблилик ёки айбсизлигини аниқлаш мақсадида ўтказиладиган жараёндир.

Суд тергов — суднинг асосий вазифаларидан бири бўлиб, унда судланувчининг айбини аниқлаш ёки унинг айбсизлигини исботлаш учун барча зарурий тадбирлар ва техник усуллар қўлланилади. Суд терговининг мазмун ва моҳияти ҳам шахснинг айблилик ёки айбсизлик масаласини текшириб, қонуний, асосли ва адолатли суд қарори чиқаришдан иборат.

Суд тергови жараёнида далиллар тўпланиб, уларга ҳуқуқий баҳо берилади, ушбу жараёни амалга оширишга ишда қатнашаётган прокурор ва адвокатлар ёрдам беради.

Суд терговининг назарий жиҳатлари жиноят судлови ва унинг ишлаш механизмларига оид қуйидаги тушунчаларни қамраб олади:

1) далиллар суд тергови жараёнининг асосий қисми бўлиб, улар ишнинг аниқлилиги ва ишончлилигини таъминлашга қаратилган;

2) шахсларнинг, айниқса жабрлаанувчи ва судланувчининг ҳуқуқ ва мажбуриятларини таъминлаш;

3) суд терговини ўтказишда қонун нормаларига, принципларига қатъий риоя қилишдан иоратдир.

Суд тергови ишларни адолатли ҳал қилинишида муҳим жараён бўлиб, унинг тарихи қадимги даврларга, ҳатто илк цивилизациялар даврига бориб тақалади. Турли маданиятларда суд тергови турлича шаклланган ва ривожланиб келган. Хусусан, суд тергови тарихи Миср, Месопотамия, Ҳиндистон ва Хитой каби қадимги цивилизациялардан бошланади. Масалан, Бобил қонунчилиги, Ҳаммурапи қонунларида ўз ифодасини топган бўлиб, бу қонунларда турли жиноятлар учун жазо турлари белгиланган. Бу эса тергов жараёнининг умумий тартибини шакллантиришга ёрдам берган.

Қадимги Рим даврида суд тергови ва ҳуқуқий жараёнлар янада мураккаблашган. Рим ҳуқуқи турли давлатлар ва маданиятларга таъсир қилган, шу жумладан суд терговининг замонавий шаклларига ҳам асос солган. Уларнинг ҳуқуқий тизимида айбдорлик ва айбсизликнинг далиллар билан исботланиши талаб қилинган.

Ўрта асрларда Европа давлатларида тергов жараёнлари черков томонидан бошқарилган. Инквизиция даврида суд жараёнлари қўрқинчли ва кучли тартибда олиб борилган. Инквизиция даврида диний суд ишлари учун махсус судлар ташкил этилган ва ёпиқ тергов усуллари ишлатилган.

Ислом ҳуқуқи (Шариат)да ҳам суд тергови мустаҳкам ўрин эгаллаган. Қуръон ва ҳадислар асосида ишлаб чиқилган Ислом ҳуқуқи адолатни таъминлашга қаратилган бўлиб, унда қози (судья)ларнинг адолатли қарор чиқаришлари талаб қилинган.

Замонавий ҳуқуқ тизимлари суд тергови учун юқори стандартларни жорий қилган. Бу даврда АҚШ, Европа ва бошқа кўплаб давлатларда далилларнинг қонунийлиги, ҳуқуқий ҳимоя ва суд жараёнларининг шаффофлигига катта эътибор берилган. Айниқса, адолатли суд жараёни ва қонуний ҳимоя тушунчалари кенг тарқалган.

Маълумки, дастлабки тергов ҳаракатлари жиноят иши қўзғатилганидан сўнг жиноят ишини юритиш ваколат берилган органлар томонидан амалга ошириладиган, жиноятни тўлиқ ва холисона тергов қилиш, далилларни тўплаш, текшириш ва баҳолашга қаратилган

жараёнлардан иборат. Бу жараённинг асосий мақсади — жиноят иши юзасидан далилларни йиғиш, уларни холисона текширишдир.

Шу ўринда олимлардан В.Семенцовнинг таъкидлашича: "Дастлабки тергов ҳаракатлари — бу жиноят иши бўйича далилларни тўплаш ва текширишга қаратилган процессуал ҳаракатлар мажмуасидир. Улар жиноят ишида муҳим аҳамиятга эга бўлган фактларни аниқлаш, терговчилар ёки бошқа ваколатли шахслар томонидан ўтказилади."¹¹

Суд тергови эса суд мажлислари жараёнида суд томонидан жиноят иши юзасидан далилларни текшириш, баҳолаш ва тасдиқлашга қаратилган жараёнлардан иборат. Суд терговининг мақсади — жиноят иши бўйича айбланувчи ёки ҳимояланувчи томонидан келтирилган далилларни баҳолаш, уларнинг ҳақиқийлигини текшириш ва адолатли суд қарорини чиқариш учун асослар яратишдан иборат.

Яна бир гуруҳ олимлардан О.Баев дастлабки тергов ҳаракатларига таъриф беришда шундай дейди: "Ҳар бир тергов ҳаракати процессуал ҳаракат бўлиб, барча процессуал ҳаракатлар тергов ҳаракати эмас, балки жиноятга оид далилларни топиш ва қайта ишлашга қаратилган."²²

Бу борада, И.Лузгин томонидан эса тергов ҳаракатларининг ижтимоий вазифаси қайд этилиб, "Тергов ҳаракатлари — бу жиноят ишлари бўйича далилларни тўплаш, уларни қонуний шаклда расмийлаштириш ва текшириш мақсадида ўтказиладиган жараён ҳисобланади" – дея таъриф берилган.³

Олимлардан С.Шейфер томонидан эса суд терговига қуйидагича таъриф берилган: "Суд тергови — бу суд томонидан жиноят ишини кўриш жараёнида амалга ошириладиган, далилларнинг ҳақиқийлигини аниқлашга қаратилган, суд мажлисида ўтказиладиган жараён ҳисобланади."⁴

Тергов хусусиятига эга суд ҳаракатлари, суд ишларини кўриб чиқишнинг умумий шартлари асосида ўтказиладиган маълумот олиш усуллариининг мажмуини ўз ичига олади. Шу билан бирга, фақат суд ишларини кўриб чиқишнинг умумий шартлари суд тергови жараёнида суд томонидан маълумот олиш ҳаракатларини жиноят процессининг умумий принципларига мувофиқ равишда тўлиқ таъминлай олмайди. Фикримизча, айрим тергов хусусиятига эга суд ҳаракатларини амалга ошириш тартиби ва уларнинг мазмуни маълум саволларни келтириб чиқаради.

¹ Семенцов В.А. *Следственные действия в досудебном производстве (общие положения теории и практики)*, Екатеринбург: Уральская государственная юридическая академия, 2006).

² Баев О.Я. *Тактика уголовного преследования и профессиональной защиты от него*, М.: Экзамен, 2003.

³ Лузгин И.М. *Методологические проблемы расследования*, М.: Юрид лит., 1973.

⁴ Шейфер С.А. *Следственные действия. Основания, процессуальный порядок и доказательственное значение*, М.: Юрлитинформ, 2004.

Атоқли олимлардан А.Ларин томонидан эса суд терговининг муҳимлиги таъкидланиб, у "Суд тергови, суд жараёнида далилларни текшириш, баҳолаш ва уларни ҳолисона ўрганишга қаратилган мажбурий жараён ҳисобланади"⁵ – дея фикр билдирган.

Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодексининг тергов ҳаракатлари ва тергов хусусиятига эга суд ҳаракатларини тартибга солиш бўйича қиёсий таҳлили дастлабки тергов ҳаракатлари тергов хусусиятига эга суд ҳаракатларига нисбатан юқори даражада тартибга солинганлигини кўрсатади. Хусусан, дастлабки тергов ҳаракатларини амалга ошириш тартиби Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодексининг **18 та** бобида тартибга солинган бўлиб, уларда **134 та** алоҳида қоида мавжуд. Бошқа томондан, суд тергови тергов хусусиятига эга суд ҳаракатларини амалга ошириш бўйича эса фқатгина ягона **52-боб** мавжуд бўлиб, бор-йўғи **10 та** ҳуқуқий нормани ўз ичига олади.

Тергов ҳаракатларини тергов хусусиятига эга суд ҳаракатларидан ажратиб турувчи ўзига хос жиҳатлар уларни амалга ошириш шартлари ва тартибга солишдан иборатдир. Бундан ташқари, тергов ҳаракатлари рўйхати тергов хусусиятига эга суд ҳаракатларига қараганда кенгроқдир. Бундай тартибга солишнинг сабабларидан бири тергов ҳаракатларининг ва тергов хусусиятига эга суд ҳаракатларининг предмети бўлиши мумкин.

Тергов ҳаракатларидан фарқли равишда суд тергов ҳаракатларига алоҳида тартибда мурожаат қилади. Бу ҳолда мурожаат тегишли тергов ҳаракатларини амалга ошириш қоидаларига ишора қилади. Жиноят процессида далилларини исботлаш воситалари бўлган дастлабки тергов ва суд тергови бир-бирига ўхшаш муайян усулларни ўз ичига олади: сўроқ, суд экспертизасини ўтказиш, кўздан кечириш, кўрсатувларни ҳодиса содир бўлган жойда текшириш, тергов эксперименти, қидирув, танишиш учун тақдим қилиш ва шу кабилар. Шу билан бирга, терговга тегишли бўлган, фақат судда амалга ошириладиган айрим ҳаракатлар, масалан, кўрсатувлар ва тергов ҳаракатлари баённомаларини ўқиб эшиттириш дастлабки тергов жараёнида ҳам амалга оширилиши мумкин.

Бу ҳақда ЖПКнинг 105-моддасида сўроқ жараёнида суриштирувчи, терговчи ишга қўшиб қўйилган ёки тарафлар ихтиёрида бўлган нарсалар ва ҳужжатларни сўроқ қилинувчига кўрсатишлари, шунингдек тегишли ҳужжатларни ўқиб эшиттиришлари мумкинлиги кўрсатилган.

Тергов ҳаракатларини аудио ёки видеоёзув, кинотасвирга олиш материалларини қайта тиклаш орқали амалга оширилиши мумкин. Бошқа томондан, тергов ҳаракатлари суддаги тергов ҳаракатларига ўхшаш усулларга эга бўлган ҳолда, уларга ўхшаш, лекин янада мураккаб усулларни ҳам ўз ичига олади. Масалан, суд тергови давомида фақат сўроқни амалга ошириш мумкин, аммо дастлабки тергов жараёнида юзма – юз суҳбат ва кўрсатувларни ҳодиса содир бўлган жойда текшириш каби сўроқ элементлари бошқа усуллар билан қўшилган ҳолда амалга

оширилиши мумкин. Кўрсатувларни ҳодиса содир бўлган жойда текшириш, шу жумладан, кўздан кечириш элементларини ҳам ўз ичига олади.

Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-процессуал кодекси айрим терговга оид суд ҳаракатларини амалга оширишга рухсат берса-да, суд жараёнининг ташкилотчилик-техникавий хусусиятларини етарли даражада ҳисобга олмайди. Масалан, айтилиши билан бир вақтда бир неча судланувчига нисбатан суд жараёнида кўп сонли иштирокчиларнинг мавжудлиги туфайли суд тергов ҳаракатларини ўтказиши қийинчилик туғдириши мумкин, чунки бу ҳолатда уларнинг ҳимоячилари сони ҳам ошади. Бундан ташқари, томонларнинг бевосита иштирок этиши талаб қилинади. Бироқ, айрим ҳолларда, масалан тергов эксперименти ёки биноларни кўздан кечириш жараёнида барча иштирокчиларнинг ушбу жараённи кузатиши ва иштирок этишини таъминлаш, кўздан кечириш ҳудудларининг чекланганлиги сабабли, чекланиши мумкин. Бу каби ҳолатлар суд ишида иштирок этаётган шахсни далилларни бевосита ўрганишда, уларни шубҳа остига қўйишда ва саволлар беришда иштирок этиш имкониятидан расман маҳрум этиши мумкин.

Суд жараёнининг ушбу хусусиятлари терговга оид суд ҳаракатларини ўтказиш хусусиятларини такомиллаштириш зарурлигини кўрсатади. Суд тергови давомида асосий терговга оид суд ҳаракатларидан бири сифатида кўрсатиладиган сўроқни амалга оширишсиз ҳеч бир суд жараёни ўтмайди, унда судланувчи, жабрланувчи, гувоҳлар, эксперт ва мутахассис кабилар сўроқ қилинади.

Суд жараёнининг ривожланиш хусусиятлари, унда ўрганилиши керак бўлган далиллар рўйхатига қараб, суд тергови Жиноят – процессуал кодексида назарда тутилган барча турдаги сўроқларни ўз ичига олмаслиги мумкин. Бундан ташқари, тарафлар розилиги билан аввал дастлабки тергов жараёнида сўроқ қилинган шахсларнинг кўрсатувлари ўқиб эшиттирилиши мумкин. Бунда, судланувчини сўроқ қилиш, бир томондан, далилларни бевосита ўрганиш шакли сифатида хизмат қилса, иккинчи томондан, дастлабки тергов органи томонидан айбланувчининг зиммасига қўйилган айблов бўйича унинг ўз воқеалар версиясини баён этиш усулидир. Тергов ҳаракатлари баённомалари ўз мазмуни бўйича ўзгармас далил манбаи сифатида хизмат қилса, сўроқ далилларни йиғиш усулидир. Бу мазкур тергов ҳаракатининг хусусиятлари ва сўроқ қилинаётган шахс ўз кўрсатувларини сўзма-сўз қайта айтиши амалда мумкин эмаслигидан келиб чиқади.

Ҳатто судланувчи кўрсатув беришни истамаса ҳам, уни сўроқ қилиш имконияти унинг кўрсатув бериш ёки сўроқдан бош тортиш истагини баён қилгунга қадар сақланиб қолади ва бу суд мажлиси баённомасида қайд этилади. Бошланғич рад этишга қарамай, судланувчи кейинчалик истаган вақтда кўрсатув бериши мумкин.

Атоқли олимлардан Е.Селина кўрсатувларни жиноят ишлари юритишда далиллар турлари рўйхати аҳамияти нуқтаи назаридан баҳолаган. У сўроқлар давомида олинган кўрсатувлар ва бошқа тергов ҳаракатлари давомида олинган худди шу кўрсатувларни баҳолашда юзага келадиган муаммоларни таъкидлаб, “Танишиш учун тақдим қилиш ва кўп ҳолларда тергов эксперименти жараёнидаги кўрсатувлардан келиб чиқиб уларнинг муҳим қисмларини барча деталлари, тафсилотлари ва текширилган аниқлигида қайд этади, ҳодиса жойида кўрсатувларни текшириш эса кўрсатувларни исботлаш жараёнига мослаштириш воситаси бўлиб, уларнинг мураккаблашган қайд этилишини таъминлайди.” -дея фикр билдирган.

Бизнинг фикримизча, судда сўроқ қилиш турларини ҳуқуқий тартибга солиш билан боғлиқ масала муҳим аҳамиятга эга. Масалан, сўроқ турлари сифатида судланувчи ва жабрланувчини судда бир вақтнинг ўзида сўроқ қилиш ёки уларни бир вақтнинг ўзида бир неча нафар шахслар томонидан сўроқ қилинишини янада тартибга солиш муҳим. Амалдаги жиноят-процессуал кодексида эса бу ҳолат расман тартибга солинмаган, шунингдек, унинг ўтказилиш тартиби ҳам белгиланмаган.

Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодексига кўра гувоҳлар алоҳида сўроқ қилиниши лозим. Бироқ, суд жараёнида айрим ҳолатларда икки гувоҳ жиноий иш ҳолатлари бўйича қарама-қарши кўрсатувлар бериши мумкин. Шу сабабли, ушбу кўрсатувлар ўртасидаги зиддиятларни бартараф этиш мақсадида, қонун томонидан аллақачон сўроқ қилинган шахсларни бир вақтда сўроқ қилиш имкониятини таъминлаш муҳим аҳамиятга эга. Ушбу ҳолатда янги гувоҳни сўроқ қилиш жараёнида аввал сўроқ қилинган гувоҳга яна савол бериш имкониятини таъминлаш тартибини белгилаш жиноий иш бўйича далилларни тўлиқроқ ўрганишга ва ушбу далиллар асосида жиноий ишнинг аниқ ҳолатларини белгилашга ёрдам беради.

Мавжуд тартибга кўра, иштирокчи шахслар кўрсатувларидаги зиддиятлар фақат суднинг якуний қарорида бартараф этилади. Бироқ амалда, сўроқ қилинган шахсдан савол беришни тўхтатиб, аввал сўроқ қилинган гувоҳга савол бериш мумкин бўлган ҳолатлар кузатилади. Бундай сўроқнинг аҳамияти шунда намоён бўладиги, бундай сўроқ зиддиятларни юқори даражада аниқлашга, кўрсатувлар ва уларда баён этилган маълумотларнинг ишончилигини текширишга ва келгусида далилларни баҳолашни осонлаштиришга ёрдам беради. Нега гувоҳлар ва жабрланувчилар ўртасидаги зиддиятларни уларнинг ўзига мурожаат қилиб тушунтириш таъқиқланади?

Шу боис, бир вақтда ва навбатма-навбат бир неча суд иштирокчиларини сўроқ қилиш тартибини суд терговидида норматив асосда ривожлантириш лозим деб ҳисоблаймиз.

Ҳозирги пайтда, сўроқ қилинган шахсларнинг кўрсатувлари текшируви ва таҳлилига фақатгина жабрланувчи ёки судланувчиларнинг кўрсатувларига нисбатан йўналтирилган ҳолларда рухсат берилган. Бошқача айтганда, амалда юзма-юз суҳбат ёки шахмат усулидаги сўроқ жараёнида айбланувчи ва жабрланувчи, айбланувчи ва гувоҳ, жабрланувчи ва гувоҳ кўрсатувлари ўртасидаги зиддиятлар бартараф этилади. Бироқ, ушбу рўйхатда “гувоҳ ва гувоҳ” ўртасидаги зиддиятларни бартараф этиш назарда тутилмаган. Масалан, тергов ҳаракатлари ёки тезкор тадбирларда иштирок этган шахслар гувоҳ сифатида сўроқ қилинганларида, тадбир давомида иштирок этган ҳолатлар бўйича уларнинг кўрсатувларида зиддиятлар келиб чиқиши мумкин.

Бошқа томондан, олимлар А.Александров ва С.Гришин суд тергови давомида айрим тергов ҳаракатларини амалга ошириш хусусиятларини таҳлил қилиб, бир неча гувоҳни бир вақтда сўроқ қилишни сўроқнинг бир тури сифатида таърифлаб, уни суд терговида процессуал ҳаракат сифатида қабул қилиш мумкинлигини таъкидлайдилар. Бироқ, ушбу позиция жиноий-процессуал қонунчиликда тартибга солинмаган процессуал ҳаракатларнинг амалга оширилишига рухсат бериш шартларига зиддир. Чунки, жиноят-процессуал қонунчилигига кўра гувоҳларни алоҳида сўроқ қилишни талаб этилади.

Шу нуқтаи назардан, жиноят-процессуал қонунчилигига кўра агар аввал сўроқ қилинган шахслар кўрсатувларида жиддий зиддиятлар мавжуд бўлса, суд тарафларнинг илтимос ёки ўз ташаббуси билан уларни бир вақтнинг ўзида сўроқ қилиб, ушбу жараёнда улар суднинг рухсати билан бир-бирига саволлар беришлари мумкин.

Суд терговида гувоҳнинг видеоконференцалоқа орқали иштирок этишида ҳам мураккабликлар юзага келади. Бу, маълумотларни узатиш тезлиги, тасвир ва овоз сифати билан боғлиқ техник муаммолардан ташқари, бевосита суд жараёнида иштирок этиш имконияти билан ҳам боғлиқдир. Айрим вербал категорияга тегишли суд ҳаракатлари “масофадан” амалга оширилиши мумкин бўлса, бошқа турдаги жараёнларда техник шартлар муаммо туғдириши мумкин.

Техник масалалар сифати нуқтаи назаридан масофадан туриб, иш учун муҳим бўлган ҳолатларнинг мавжуд ёки йўқлигини аниқлаш жуда қийинчилик туғдиради. Шунингдек, гувоҳнинг видеоконференцалоқа орқали алоқага чиқиши суд мажлисида, айниқса сайёр судларда гувоҳга предметлар, ҳужжатлар ёки шахсларни таниш учун кўрсатишда ҳам қийинчиликлар туғдириши мумкин. Шу боис, сайёр судларда кўздан кечириш, танишиш предмет ёки ҳужжатларни учун тақдим этиш, тергов экспериментида гувоҳнинг видеоконференцалоқа орқали иштирок этишини қабул қилиш мақсадга мувофиқ эмас.

Шунингдек, терговга оид суд ҳаракатларидан бири бўлган ҳодиса содир бўлган жойни кўздан кечиришга алоҳида эътибор қаратиш керак. Бу

борада айрим олимлар ҳодиса содир бўлган жойни кўздан кечириш ва айрим бошқа терговга оид суд ҳаракатларининг далиллилиқ аҳамияти камлигини таъкидлайди. Масалан атоқли олим Т.Добровольская таъкидлаганидек: “Жиноят содир этилган пайтдан суд томонидан жой ёки биноларни кўздан кечиришгача анча вақт ўтиши мумкин. Шу сабабли, суд томонидан ҳодиса жойини кўздан кечиришни жиноятдан кейин ёки зудлик билан ўша жойнинг ҳолатини қайд этиш мақсадида амалга ошириш мумкин эмас. Шунингдек, жиноят излари ва бошқа моддий далилларни топиш ҳам асосий мақсад бўлолмайди.” – дея, суд жараёнидаги кўздан кечириш суд тергови мақсадларига хизмат қилмайди деб ҳисоблайди.

Ушбу позицияни тўлиқ қонуний ва долзарб деб ҳисоблаш мумкин. Вақт ўтиши билан кўздан кечиришнинг аҳамияти тўлиқ ёки қисман йўқолиши мумкин. Айрим ҳолатлар кўздан кечиришни амалга оширишнинг мақсадига мувофиқ келмаслиги мумкин. Бироқ, бундай терговга оид суд ҳаракатларини ўтказиш зарурлиги ва мақсадга мувофиқлигини ҳал қилиш суд муҳокамаси иштирокчиларига, якуний қарор суд раисига боғлиқ. Бундан ташқари, Жиноят-процессуал қонунчилик суд тергови давомида барча суд ҳаракатларини ўтказишни мажбурий шарт сифатида белгиламайди. Демак, ҳар бир жиноий иш бўйича аниқ ҳаракатни ўтказиш масаласини суд тергови давомидаги аниқ ҳолатларга қараб алоҳида ҳал қилиш керак.

Суд тергови жараёнида ҳодиса жойини кўздан кечиришда техник ва ташкилотчилик муаммолари ҳам мавжуд бўлиб, унда тарафлар (давлат айбловчиси, жабрланувчи, судланувчи ёки уларнинг ҳимоячилари ва бошқа иштирокчилар) биргаликда иштирок этади. Ушбу ҳолатда дастлабки тергов ва суд терговида кўздан кечириш жараёнлари ўртасида тўлиқ ҳуқуқий аналогия мавжуд эмаслигини таъкидлаб ўтмоқчимиз.

Жиноят-процессуал кодексида суднинг ушбу терговга оид ҳаракатлар мақсадлари ва асослари аниқ белгиланмаганлиги унинг суд тергови вазифаларини амалга оширишда зарурлигини тушунишда ноаниқликка сабаб бўлади. Турли тадқиқотчилар суд тергови жараёнида кўздан кечириш турли мақсадларга эга деб ҳисоблайдилар: далилларни текшириш, бевосита қабул қилиш, ҳодиса содир бўлган жойнинг шароитлари билан танишиш, объектларнинг жойлашуви тўғрисидаги зиддиятларни бартараф этиш.

Жиноят-процессуал қонунчилигига кўра, кўздан кечириш жиноят изларини топиш, жиноий иш учун муҳим бошқа ҳолатларни аниқлаш мақсадида амалга оширилади. Бир томондан, иш ҳужжатларида жой ёки биноларнинг шароити ҳужжатлаштирилиши керак, иккинчи томондан, жиноят излари, ҳужжатлар ва бошқа ашёларни топиш ва олиб қўйиш мақсад қилинади.

Агар суд кўздан кечиришнинг мақсади жойнинг шароитини қайд этиш эканини тан оладиган бўлсак, бу амалда номигагина ўтказиладиган тергов ҳаракати ҳисобланади, яъни баённомада фақат жойнинг шароити қайд этилади. Шу сабабли, қайси ҳолатларни суд мажлиси баённомасига киритиш кераклиги, жойлашув координаталарини қандай аниқлаш каби саволлар туғилади.

Шу боис, олимлардан С.Россинский суд жараёнидаги кўздан кечиришни ихтиёрий характерга эга деб ҳисоблайди ва кўздан кечириш заруриятини тергов ҳаракатлари баённомалари бўйича маълумотларнинг етарли эмаслиги билан боғлайди. В.Бозров ва В.Кобяков суд кўздан кечиришни ўтказиш учун асослар сифатида қуйидагиларни кўрсатадилар: жиноий иш материалларида кўздан кечириш баённомаси йўқлиги, унинг тўлиқ эмаслиги, унинг далил сифатида қабул қилинмаганлиги ёки бошқа далиллар билан зиддиятга эга эканлиги каби ҳолатлар.

Биз суд кўздан кечиришининг мақсад ва асослари бўйича турли тадқиқотчилар томонидан билдирилган фикрларнинг кўп жиҳатдан ўхшашлигини, улар амалда бир хил мақсадларга йўналтирилганлигини кўрамиз. Қисқача хулоса шуки, суднинг арсеналида суд кўздан кечиришини ўтказиш имконияти мавжуд бўлиши лозим ва ҳар бир иш бўйича мазкур ҳаракатни ўтказиш ёки ўтказмаслик тўғрисидаги қарор судьянинг ваколатида қолиши керак.

Суднинг биринчи инстанцияда жой ёки биноларни кўздан кечириш ҳаракати терговга оид суд ҳаракати сифатида мажбурий эмас. Бундай ҳаракатни ўтказиш имконияти ҳар бир иш бўйича суд терговда вужудга келган ҳолатларга боғлиқ равишда томонлар ҳал қилади ва бу суднинг айрим қарорларига, шу жумладан, жиноят содир этилиш механизми тўғрисидаги хулосаларига таъсир кўрсатиши мумкин.

Шу билан бирга, суд тергови жаранида жой ёки биноларни кўздан кечириш суд ҳаракати сифатида амалга оширилганда, унинг тартибга солинишида баъзи бўшлиқлар ҳам мавжуд. Жуда кам учрайдиган, аммо реал ҳолат шундайки, кўздан кечириш вақтида бирор бир муҳим далил топилиши мумкин. Бундай ҳолатда, қонунчиликда суд томонидан бундай ашёларни қандай олиб қўйиш ва иш материалларига қўшиш тартиби кўрсатилмаган.

Шу сабабли, суд тергови жараёнида кўздан кечириш вақтида аниқланган жиноят излари ёки томонларнинг фикрича жиноий ишга алоқадор бўлган бошқа ашёлар суд мажлиси ўтказиладиган жойда томонлар томонидан кўриб чиқилиши, агар жойида кўздан кечириш қийин бўлса, топилган ашёлар ўраб, муҳрланиб ва иштирокчи шахслар имзолари билан тасдиқлангандан кейин суд залида кўриб чиқилиши масалаларига аниқлик киритилса мақсадга мувофиқ бўларди.

Шунингдек, қонунчилигимизда суд тергови жараёнида топилган ашёларни жиноят иши ҳужжатларига қўшиш ҳақида судья томонидан тегишли қарор чиқарилишини кўрсатиш лозим.

Бундан ташқари, жиноят-процессуал қонунчилигида суд тергови жараёнида жой ёки биноларни кўздан кечиришга рухсат берилса-да, турар жойни кўздан кечириш мумкинлиги ёки унинг тартиби ҳақида аниқ маълумот бермайди. Масалан, бунда суднинг оғзаки қарори керакми ёки ёзма қарор бўлиши шартми ва жой чекланганлиги сабабли барча иштирокчилар жойни тўлиқ кўриб чиқиш имконига эга бўлмаган ҳолларда кўздан кечириш тартиби қандай бўлиши аниқ эмас. Бундай шароитларда томонлар далилларни бевосита текшириш ҳуқуқидан чекланган бўлиши мумкин.

Шу билан бирга, суд жараёнида жойларни кўздан кечириши жараёнида гувоҳларни сўроқ қилиш ёки тергов экспериментлари каби ҳаракатларни ҳам амалга оширилиши мумкин. Бироқ, ҳодиса содир бўлган жойни кўздан кечириш вақтида сўроқ ўтказилса, у ўзига хос ҳодиса жойида кўрсатувларни текшириш усулига айланади.

Шу нуқтаи назардан, суд тергови жараёнида кўрсатувларни ҳодиса содир бўлган жойда текшириш томонлар иштирокида, зарур бўлса гувоҳлар, мутахассис ёки эксперт иштирокида ўтказилишини, бу ҳаракат томонларнинг илтимоси ёки суднинг ташаббуси билан ўтказилишини белгилаш мақсадга мувофиқ.

Суд тергов ҳаракатлари ҳар бирининг ўзига хос мақсадлари, тузилиши ва усуллари мавжудлигини инобатга олиб, балки суд жараёнида ҳодиса жойида кўрсатувларни текшириш ҳаракатини янада такомиллаштиришни мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз.

KAKHRAMANOV AZIZBEK SOBIROVICH

Teacher of the Department of Criminalistics and
forensic science of the Academy of law
enforcement of the Republic of Uzbekistan

METHODS OF SEIZURE OF DIGITAL STORAGE DEVICES

Abstract. *The presented article considers the role of digital (electronic) data within the framework of the criminal procedural legislation of the Republic of Uzbekistan. This article reveals the peculiarities of the legal status of digital information, its advantages and main problems in the investigation of offences. The necessity to improve the norms of the Code of Criminal Procedure is emphasised, as well as the importance of international cooperation in combating trans-border cybercrime.*

Keywords: *Digital (electronic) information, digital evidence, criminal procedural legislation, cybercrime, evidence base, international co-operation.*

Аннотация. *В представленной статье рассмотрена роль цифровых (электронных) данных в рамках уголовно-процессуального законодательства Республики Узбекистан. В данной статье раскрываются особенности правового*

статуса цифровой информации, её преимущества и основные проблемы в расследовании преступлений. Подчёркивается необходимость совершенствования норм Уголовно-процессуального кодекса, а также важность международного сотрудничества в борьбе с трансграничными киберпреступлениями.

Ключевые слова: Цифровая (электронная) информация, цифровые доказательства, уголовно-процессуальное законодательство, киберпреступность, доказательственная база, международное сотрудничество.

Annotatsiya. Taqdim etilgan maqolada O'zbekiston Respublikasining jinoyat-protsessual qonunchiligi doirasida raqamli (elektron) ma'lumotlarning roli ko'rib chiqilgan. Ushbu maqolada raqamli axborot huquqiy maqomining o'ziga xos xususiyatlari, uning afzalliklari va jinoyatlarni tergov qilishda asosiy muammolari ochib berilgan. Jinoyat-protsessual kodeksi normalarini takomillashtirish zarurligi, shuningdek, transchegaraviy kiberjinoyatlarga qarshi kurashda xalqaro hamkorlik muhimligi belgilangan.

Kalit so'zlar: Raqamli (elektron) ma'lumotlar, raqamli dalillar, jinoyat-protsessual qonunchilik, kiberjinoyatchilik, dalillar bazasi, xalqaro hamkorlik.

In the modern era, the rapid development of information technology has significantly changed approaches to the creation, processing, storage and dissemination of information. Digital data, often referred to as electronic or computer-based information, has become an integral element of modern life, influencing virtually every aspect of human activity, from communications and commerce to science and public administration.

However, with the development of digitalisation and the global spread of information technology, there has been an increase in digital-related crime. Cybercrime, such as identity theft, financial fraud, unauthorised access to information systems and the spread of malicious software, is becoming one of the most significant threats to contemporary society [1]. This phenomenon requires not only the improvement of information protection technologies, but also the development of effective legal mechanisms to regulate the use of digital data and combat its illegal use.

Despite its ubiquity, the concept of digital (electronic) data remains the subject of theoretical and practical discussions, especially in the context of its legal definition, regulation and use. Legislative and regulatory frameworks governing digital data are in the process of becoming established, with particular emphasis on their role in areas such as evidence in court, intellectual property and cybersecurity. These challenges are compounded by the variety of forms and functions that digital data can take in different contexts, requiring a multifaceted and detailed approach to their study.

Digital (electronic) information today often acts as key evidence in criminal investigations, confirming or refuting facts relevant to the establishment of the truth [2].

Nowadays, the law of criminal procedure enshrines the concept of digital (electronic) data as electronic data created, processed and stored using electronic devices and information systems, as well as information technologies. The above definition is a generalised concept that can be adapted and applied to

different aspects of criminal proceedings. This provision provides grounds for including electronic materials in the evidence base on an equal footing with traditional types of evidence (witness statements, physical evidence, expert opinions, etc.). At the same time, the law enforcer (investigator, prosecutor, court) has to take into account the peculiarities of obtaining, recording and verification of digital information, as it has a number of specific properties.

The main characteristic of digital data is its binary structure, based on the encoding of information using two basic symbols - 0 and 1 [3]. This encoding system provides efficient representation, transmission and storage of a variety of information types such as text, images, audio and video content. The versatility of this method has led to the key role of digital data in technological ecosystems and its integration into various spheres of human life.

This information has a number of properties that facilitate its use in evidence: firstly, binary coding provides a single mechanism for saving both text, audio and video files; secondly, any electronic data can be easily copied without loss of quality; thirdly, modern technology captures a wide range of technical metadata (date of creation, IP address, geolocation), which gives an objective picture of the users' actions; finally, special hardware and software tools allow to detect even remote or disguised files; thirdly, modern hardware and software can be used to identify the users' actions; thirdly, modern technology captures a wide range of technical metadata (date of creation, IP address, geolocation), which gives an objective picture of the users' actions.

However, there are also challenges related to the security and authenticity of such materials: digital evidence is vulnerable to tampering, and computer forensics requires highly specialized skills and expensive equipment.

In criminal proceedings, the special value of digital information lies in the fact that it can be used to establish the fact of committing certain actions on the Internet or on a particular device, to determine location and time (through geolocation services, access log files, data on connections), to trace the sequence of actions of suspects or victims (correspondence, calls, bank account transactions), to identify characteristic "digital behavior" (access to websites, downloading certain files, etc.).

In the Republic of Uzbekistan, basic issues related to the circulation of electronic information are regulated by the laws "On Informatization", "On Electronic Document Management", "On Guarantees and Freedom of Access to Information", "On Protection of Personal Data", "On Cyber Security", "On Amendments and Additions to Certain Legislative Acts of the Republic of Uzbekistan aimed at improving the system of work with digital evidence" and some others, as well as by the norms of international cooperation [4].

A number of international documents (for example, the 2001 Council of Europe Convention on Cybercrime, also known as the Budapest Convention) prescribe the harmonization of legal approaches to combating high-tech crime and the use of common standards in the collection and examination of digital

evidence. [5]. Although the Republic of Uzbekistan is not a party to some of these conventions, many of their provisions are taken into account in the activities of law enforcement agencies and courts in practice, as well as in the improvement of national legislation. However, considering this, there are still evident gaps, particularly the insufficiently detailed regulation of the procedures for seizure and examination of electronic storage devices, as well as the insufficient resolution of issues related to the storage and transfer of electronic data, including the transfer of data beyond national jurisdiction. Moreover, the necessity of international cooperation, carried out within the framework of international organizations and driven by the cross-border nature of crimes committed using computer and information technologies, requires the harmonization of procedures for the extraction and exchange of digital data.

Within the framework of criminal procedural activities, the most significant stages include the seizure of devices (computers, mobile phones, servers), their inspection, and the creation of their images (duplicate copies, cloning) to prevent the loss or alteration of information. This is followed by the subsequent examination of materials during a computer forensic investigation, which is conducted based on the Law "On the forensic examination" as well as the provisions of the Criminal Procedure Code of the Republic of Uzbekistan and requires the involvement of qualified specialists.

Digital traces play a special role in cases related to fraud, cybercrimes, drug trafficking, extremist activities, and any other situations where electronic means were actively used for communication or the commission of offenses.

In the process of proving a case, investigators and judges are compelled to address two key tasks:

1. Establish the authenticity of digital information (ensure that it was not altered during the investigation, was not subjected to unauthorized access, and corresponds to its original state);

2. Adhere to the principle of admissibility of evidence by documenting all procedural actions for the collection of information (searches, seizures, inspections, expert examinations) in compliance with the norms of the Criminal Procedure Code of the Republic of Uzbekistan.

According to the Criminal Procedure Code of the Republic of Uzbekistan, digital evidence in a criminal case includes electronic data containing information relevant to the case, including electronic files, audio and video recordings, information stored on the global information network (Internet), as well as other electronic data [6].

The advantage of digital evidence lies in its detail and objectivity: properly seized and examined data typically include timestamps of specific events and key parameters of the actions of the case participants.

Digital information can be considered as a document (e-mails, invoices, messages from messengers), physical evidence (hard drives, flash drives, mobile

phones), or other materials capable of confirming or refuting circumstances relevant to the criminal case [7].

However, the absence of provisions in the Criminal Procedure Code of the Republic of Uzbekistan describing the procedure for seizing virtual services (e.g., data from cloud storage or information hosted on servers abroad) complicates the process, as obtaining such information may require international legal cooperation or mutual legal assistance, as well as specialized technological tools.

In this regard, to further improve law enforcement practices in Uzbekistan, it is necessary to more comprehensively regulate in criminal procedural legislation the procedures for recognizing digital information as evidence. This includes directly addressing the detection, recording, and seizure of data located in virtual services (including cloud storage and servers outside the Republic of Uzbekistan) using specialized technical tools and mechanisms of international legal assistance, while ensuring proper documentation, preservation, and reliability of the extracted information.

A significant role is played by improving the qualifications of officials involved in the investigation of criminal cases: investigators and prosecutors must be familiar with the basic principles of cybersecurity, understand the essence of cryptography, and be able to competently formulate questions for computer forensic examinations. Judges, for their part, need knowledge of the specifics of electronic evidence to correctly assess its relevance and reliability.

Given the global nature of the Internet, the coordination of national investigative bodies with law enforcement agencies of other countries becomes crucial, including the exchange of experience and mutual recognition of forensic examinations. Gradual integration into international agreements and platforms for investigating cybercrimes will enable more effective extraction, verification, and use of digital traces stored beyond national jurisdiction.

Thus, digital information is increasingly becoming an integral part of criminal procedural evidence in the Republic of Uzbekistan and offers significant advantages, including scalability, detail, and objectivity. However, the full realization of its potential requires targeted legislative reforms, the adaptation of the Criminal Procedure Code of the Republic of Uzbekistan to modern conditions, the establishment of the necessary forensic infrastructure, and the continuous improvement of the qualifications of all participants in criminal proceedings addressing issues of cybersecurity and information technologies. Only the combination of these measures will ensure the reliability, authenticity, and legality of using digital information, as well as strengthen the guarantees of protecting the rights and freedoms of citizens in the context of the continuous digitalization of society.

XALQARO NIKOHDAN AJRATISHNING AYRIM MASALALARI

Annotatsiya. Maqolada hozirgi globallashuv davrida ijtimoiy munosabatlarning murakkablashuvi fonida mamalakatimiz hamda chet el fuqarolari, fuqaroligi bo'lmagan shaxslar ishtirokidagi nikohlarni bekor qilinishi tushunchasi, tartibi hamda ushbu nizolarni hal etishda qo'llaniladigan xalqaro normalarning tasnifi keltirib o'tiladi.

Аннотация. В статье рассмотрены понятие и порядок расторжения браков между гражданами нашей страны и иностранными гражданами, лицами без гражданства на фоне сложности общественных отношений в современную эпоху глобализации, также, дана характеристика международных норм, используемых при разрешении этих споров.

Abstract. The article examines the concept and procedure for divorce between citizens of our country and foreign citizens, stateless persons against the backdrop of the complexity of social relations in the modern era of globalization, Also, a description of the international norms used in resolving these disputes is given.

Kalit so'zlar: xorijiy element ishtirokidagi munosabatlar, transchegaraviy nizolar, poligamiya, monogamiya, to'qnashuvchi normalar, hududiylik, shaxsiy qonun, "oqsoqlanuvchi ajrim", nikoh tuzilgan joy, konsullik nikohlari.

Ключевые слова: отношения с иностранным элементом, трансграничные споры, полигамия, моногамия, коллизионные нормы, территориальность, личный закон, «хромой брак», место заключения брака, консульские браки.

Keywords: relations involving a foreign element, cross-border conflicts, polygamy, monogamy, conflicting norms, territoriality, personal law, "lame marriage", place of marriage, consular marriages.

Kirish. O'zbekistonda xorijiy huquq-tartibot bilan bog'liq nikoh-oila munosabatlariga nisbatan qo'llaniladigan huquqni tanlashni belgilovchi kollizion normalarning amal qiliyotganligiga 20 yildan oshdi. Ilmiy jihatdan bu muammo juda batafsil o'rganilgan, ushbu mavzuda huquqshunos olimlarimiz tomonidan qator ilmiy ishlar qilingan. Shunga qaramay, bunday tahlillar o'z dolzarbligini hozirgi kunda ham yuqotmagan, bu ayniqsa, O'zbekiston Respublikasining Fuqarolik kodeksidagi xalqaro xususiy huquq normalarining keng ko'lamli islohoti bilan hamda boshqa mamlakatlarda xalqaro oilaviy munosabatlarni qonunchilik bilan tartibga solishda mavjud qonuniyatlar bilan bevosita bog'liq.

Mamlakatimizda xalqaro oilaviy munosabatlarni tartibga soluvchi asos – O'zbekiston Respublikasining Oila kodeksi bo'lib hisoblanadi. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Fuqarolik Kodeksining alohida bo'limi ham oilaviy munosabatlarning asosiy masalalarini tartibga solish uchun vakolatli huquqni belgilovchi qoidalarining batafsil tizimini belgilaydi.

Ma'lumki, kollizion bog'lanishlarning aksariyati ikki tomonlama xarakterga ega bo'lib, chet el huquqini qo'llash imkoniyatini nazarda tutadi. 1998-yilda qabul qilingan amaldagi tartibga solish juda kam o'zgarganligi

ajablanarli emas, chunki kollizion me'yorlar mavhum xarakterga ega, buning natijasida ular moddiy me'yorlarga qaraganda barqarorroq hamda o'zgarishlarga kamroq moyil bo'ladi. Shunga qaramay, o'tgan davr ichida xalqaro oilaviy munosabatlarni tartibga solish bir qator yangilanishlarga uchradi.

Zamonaviy qonun chiqaruvchi qo'llaniladigan huquqni tanlash masalalari bo'yicha nikoh-oila munosabatlari taraflarining erk-irodasi avtonomiyasi chegaralarini sezilarli darajada kengaytiradi, birga yashash va sheriklik munosabatlari uchun maxsus kollizion aloqalarni o'rnatadi, huquqni tanlashning batafsil va tabaqalashtirilgan qoidalarini mustahkamlaydi.

Hozirgi kunga kelib, O'zbekiston Respublikasi Oila kodeksining ko'plab kollizion qarorlari eskirgan va huquqiy tartibga solishning zamonaviy tendensiyalariga mos kelmaydi.

O'zbekiston Respublikasining Oila kodeksining VIII bo'limida xalqaro oilaviy munosabatlarni normativ tartibga solishning maqsad va vazifalari mustahkamlanmagan, "chet el elementi" tushunchasi qonuniylashtirilmagan. xalqaro xususiy-huquqning umumiy tushunchalari tuzilmasi mavjud emas. Huquqni qo'llovchi doimiy ravishda huquqiy tushunchalarni, shaxslararo kolliziyalarni va boshqalarni kvalifikatsiya qilish masalalari bo'yicha Fuqarolik kodeksining normalariga, barcha protsessual masalalar bo'yicha esa Fuqarolik-protsessual kodeksining normalariga murojaat qilishga majbur.

Agar O'zbekiston Respublikasi qonun chiqaruvchisi Xalqaro xususiy huquq bo'yicha kompleks avtonom qonunni qabul qilish yo'lidan borganida edi, bunday muammolarning oldini olish mumkin bo'lardi. Aslida kompleks avtonom kodifikatsiyalar turli normativ hujjatlar bo'yicha Xalqaro xususiy huquq sohasidagi munosabatlarni tartibga soluvchi normalarning "tarqoqligini" bartaraf etadi, sud ishlarini yuritishni soddalashtiradi va optimallashtiradi.

Biroq, ushbu me'yorlarni qo'llash qiyinchiliklardan xoli emas. Huquqiy an'analar, madaniy amaliyotlar va xalqaro konvensiyalarga rioya qilishning turli darajalaridagi farqlar ko'pincha ularning samaradorligiga to'sqinlik qiladi. Ushbu maqolada nikohdan ajratish to'g'risidagi nizolarni hal qilishda xalqaro me'yorlarning roli, ularning qo'llanilishi, cheklovlari va rivojlanayotgan global dinamikaga moslashish uchun islohotlar zarurati o'rganiladi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya.

Tahlil nikohdan ajratish to'g'risidagi nizolarni tartibga soluvchi asosiy xalqaro huquqiy bazalarga qaratilgan. Bunga Xalqaro xususiy huquq bo'yicha Gaaga konferensiyasi (HCCH) hujjatlari kiradi, masalan, Xalqaro bolalarni o'g'irlashning fuqarolik jihatlarini to'g'risidagi Gaaga konvensiyasi (1980) [1] va bolalarni qo'llab-quvvatlashni xalqaro undirish to'g'risidagi Gaaga konvensiyasi (2007) [2]. Bundan tashqari, Yevropa Ittifoqining Bryussel IIb Nizomi [3] kabi mintaqaviy kelishuvlar ko'rib chiqiladi.

Metodologiya yuridik adabiyotlarni, sud amaliyotini va ilmiy tanqidlarni sifatli ko'rib chiqishni o'z ichiga oladi. Qiyosiy tahlil turli yurisdiksiyalar xalqaro normalarni qanday izohlashi va amalga oshirishini baholash uchun qo'llaniladi.

Ushbu normalarning amalda qo'llanilishi va muammolarini ko'rsatish uchun transchegaraviy nikohdan ajratishlar bo'yicha nizolarning amaliy tadqiqotlari tahlil qilinadi.

2.1 Adabiyotlarni tahlil qilish

Xalqaro nikohdan ajratish to'g'risidagi nizolarni hal qilish xalqaro konvensiyalar, mintaqaviy bitimlar va xalqaro xususiy huquq tamoyillarini o'z ichiga olgan turli huquqiy bazalarga asoslanadi.

Lou (2013) va Schuz (2014) [4] kabi huquqshunoslarning ilmiy ishlari ushbu ramkalarining qo'llanilishi va cheklovlarini tanqidiy tahlil qiladi. Bu ishlar xalqaro me'yorlar, ayniqsa, aktivlarni taqsimlash va ijro mexanizmlaridagi kamchiliklarni ko'rsatib beradi hamda davlatlar o'rtasida bir xillik va hamkorlikni kuchaytirish zarurligiga urg'u beradi.

2.2 Metodlar

Tadqiqot nikohdan ajratish to'g'risidagi nizolarda xalqaro normalarning qo'llanilishini o'rganish uchun sifatli yondashuvni qabul qiladi. Tadqiqot metodologiyasi quyidagicha tuzilgan:

Hujjatlarni tahlil qilish: nikohdan ajratish to'g'risidagi nizolarni tartibga soluvchi huquqiy tamoyillarni tushunish uchun xalqaro shartnomalar, mintaqaviy bitimlar va sud amaliyotini ko'rib chiqish amalga oshiriladi.

Qiyosiy huquqiy tahlil: Asosiy yurisdiksiyalar xalqaro normalarni qanday izohlashi va qo'llashini baholash uchun taqqoslanadi. Transchegaraviy nikohlarni bekor qilish, ularni rasmiylashtirish va mulkni taqsimlash bo'yicha nizolarga alohida e'tibor beriladi.

Vaziyatni o'rganish: Xalqaro elementlarni o'z ichiga olgan haqiqiy nikohdan ajratish holatlari amaliy qiyinchiliklar va natijalarni ko'rsatish uchun tahlil qilinadi. Bunda Gaaga konvensiyasiga muvofiq nikohdan ajratish to'g'risidagi xorijiy sud qarorlarini ijro etish bo'yicha nizolarni aytib o'tish lozim.

Ilmiy tanqid: Xalqaro normalarning samaradorligi va cheklovlarini baholash uchun akademik adabiyotlardan olingan tushunchalar birlashtiriladi.

Ushbu usullarni birlashtirgan holda, ushbu tadqiqot nikohdan ajratish to'g'risidagi nizolarda xalqaro me'yorlar qanday qo'llanilishi haqida keng qamrovli tushuncha beradi, amalga oshirishdagi muammolarni aniqlaydi va global huquqiy asoslarni takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar beradi.

Natijalar va muhokama.

Xalqaro qonunchilik va milliy qonunchilik asoslarini ilmiy-nazariy jihatdan tahlil etadigan bo'lsak, nikohdan ajratish bilan bog'liq munosabatlar juda ham murakkab ekanligini ko'rishimiz mumkin. Oila huquqining ko'pgina masalalari O'zbekiston Respublikasining dunyoning bir qator mamlakatlari bilan tuzilgan fuqarolik, oila, jamiyat ishlarini hal etish borasida huquqiy yordam ko'rsatish to'g'risidagi ikki tomonlama shartnomalarida ham ko'rib chiqilgan. Hozirgi vaqtda ushbu masalalarni hal etishda faoliyati kollizion oila huquqi normalarini kodifikatsiya qilishga qaratilgan hukumatlararo tashkilotlarning ahamiyati kattadir.

Xalqaro xususiy huquq bo'yicha Gaaga konferensiyasi ko'pgina mamlakatlar uchun ayniqsa muhim o'rin tutadi. Unda ishlab chiqilgan va qabul qilingan barcha Konvensiyalarning uchdan bir qismidan ko'prog'i kollizion oila huquqiga taalluqlidir. Ular orasida 1978-yil 14-martda qabul qilingan nikoh tuzish haqiqiylikini tan olish to'g'risidagi Konvensiyani hamda er-xotinning mulki rejimlariga nisbatan qo'llaniladigan huquqi to'g'risidagi Konvensiyani, 1993-yil 29-mayda qabul qilingan bolalarni himoya qilish va xorijiy farzandlikka olish borasida hamkorlik qilish to'g'risidagi Konvensiyani tilga olib o'tish mumkin.

Yuqorida sanab o'tilganlardan ko'rinib turibdiki, oilaviy qonunchiliklarida tafovutlar bo'lgan mamlakatlarning fuqarolari o'zaro nikoh tuzganlarida kollizion masalalarni hal etish ma'lum ahamiyat kasb etadi. Taraqqiy etgan mamlakatlardagi oila huquqining kollizion normalari katta xilma-xillikka ega ekanliklari bilan ajralib turadi.

Turli mamlakatlar fuqarolari bo'lgan er-xotin o'rtasidagi nikoh tugatiladigan hollarda bir qator mamlakatlarda **er fuqarosi bo'lgan mamlakat** qonunlari qo'llaniladi. Bir davlat hududida nikoh tuzilgan joy qonunlariga mos ravishda tuzilgan nikoh boshqa bir mamlakatda tan olinmasligi mumkin.

Er va xotinning mulkiy munosabatlari bir qator mamlakatlarda er fuqarosi bo'lgan mamlakat qonunlariga binoan hal etiladi. **Vengriya** Respublikasi Xalqaro xususiy huquq to'g'risidagi qonunning 31-paragrafi bo'yicha nikoh haqiqiylikining moddiy-huquqiy shart-sharoitlari nikoh tuzuvchilarning "**umumiy shaxsiy qonuni**" bilan tartibga solinadi [5].

Agar bu shaxslar fuqarolikda turgan davlatlarning qonunlari turlicha bo'lsa, "har ikki tomon qonunlari bo'yicha haqiqiylik sharti mavjud" bo'lgan hollardagina nikoh haqiqiy deb hisoblanadi. **Vengriyada** nikoh shakliga nisbatan nikoh tuzilgan joy huquqi qo'llaniladi. **Xitoy Xalq Respublikasida** XXR fuqarosi chet ellik bilan nikoh tuzayotganda nikoh tuzilayotgan joy qonuni qo'llaniladi, nikoh tugatilayotganda esa ishni ko'rib chiqish uchun qabul qilingan sud joylashgan joy qonuni qo'llaniladi (XXR ning 1986-yilda qabul qilingan "Fuqarolik huquqi umumiy qoidalari"ning 147-moddasi). **Vengriya va Serbiyada** nikohni tugatish masalalarini hal etishda, qoida bo'yicha, er va xotinning davlatlardagi fuqarolik qonunlari asos bo'lib xizmat qiladi.

O'zbekiston Respublikasining Oila kodeksida qonun chiqaruvchi kollizion bog'lanishlarni tanlashda birinchi navbatda munosabatlarning ma'lum turining u yoki bu davlat bilan, shu jumladan xorijiy davlat bilan ko'proq yoki kamroq uzviy aloqasini e'tiborga olgan. Sud qonuniga bog'liqlikdan foydalanish doirasi ancha toraytirilgan.

Xalqaro oilaviy huquqiy munosabatlarda "**oqsoqlanadigan**" norma muammosi mavjud bo'lib, u haqida Qirg'iziston milliy universiteti olimi E.Kurumshiyeva shunday fikr bildiradi: "Bu muammo davlatning o'z milliy qonunchiligidagi nikoh tuzish shakli va tartibi boshqa davlatlarda o'rnatilgan tartib va shartlardan farqlanishi hisobiga ularni tan olmasligi oqibatida kelib

chiqadi. Masalan: Isroilda chet davlatda tuzilgan aralash nikoh, faqatgina ular sinagogda nishonlangan bo'lsagina tan olinishi belgilangan. "**Oqsoqlanadigan nikoh yoki oqsoqlanadigan ajrim**" xalqaro hayotda jiddiy izdan chiqaruvchi hodisa sifatida baholanadi hamda salbiy oqibatlar keltirib chiqaradi".

O'zbekiston Respublikasining Oila kodeksida bu sohadagi qonuniy tartibga solishning kengaytirilganligi, kollizion normalarning yanada batafsillashtirilgan, jahon an'analariga mos kelishini aytib o'tish lozim. Zero, ko'plab xorijiy davlatlarda ham kollizion oila huquqi normalari yangilangan va batafsillashtirilgan hamda Avstriya, Vengriya, Lixtenshteyn, Turkiya, Shveysariya kabi davlatlarda xalqaro xususiy huquq to'g'risidagi yangi qonunlarga yoxud oila yoki fuqarolik kodekslariga kiritilgan.

O'zbekistonda Respublikasida xalqaro nikohdan ajratish munosabatlari turli jabhalarda namoyon bo'ladiki, ularni biz quyidagicha asoslashimiz mumkin:

3.1 Xorijiy nikohdan ajratishning yurisdiksiyasi va tan olinishi

Xalqaro normalar yurisdiksiyani belgilash va nikohdan ajratish to'g'risidagi xorijiy sud qarorlarini tan olishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Bryussel IIb Nizomi kabi hujjatlar yurisdiksiya va nikohdan ajratish to'g'risidagi qarorlarni o'zaro tan olish uchun aniq qoidalarini o'rnatish orqali Yevropa Ittifoqi doirasida izchillikni ta'minlaydi. Biroq, Yevropa Ittifoqidan tashqarida yurisdiksiya mojarolari ko'pincha turli xil milliy qonunlar tufayli yuzaga keladi.

Masalan, **lex domicilii** printsiptiga (yashash huquqi) amal qiladigan mamlakatlar **lex fori** tamoyilini (forum qonuni) qo'llaydiganlar bilan ziddiyatli bo'lishi mumkin. Bu yerda tomonlar qulay yurisdiksiyalarni izlaydilar, bu esa kechikishlar va potentsial adolatsiz natijalarga olib keladi. 1951-yilda qabul qilingan nikohdan ajratishlar va qonuniy nikohdan ajratishlarni tan olish to'g'risidagi konvensiya bu masalalarni ko'rib chiqsa-da, uning cheklangan ratifikatsiyasi uning global ta'sirini kamaytiradi.

3.2 Oilaviy mol-mulkni taqsimlash

Xalqaro nikohdan ajratishda nikoh mulklarini taqsimlash keng qamrovli xalqaro tuzilmalar yo'qligi sababli qiyin soha bo'lib qolmoqda. Xususiy xalqaro huquq tamoyillari, masalan, **lex situs** (mulk joylashgan joyning qonuni), aktivlarni taqsimlashda rahbarlik qilsa-da, milliy qonunlar o'rtasidagi nomuvofiqliklar adolatli natijalarni qiyinlashtiradi.

Amaliy tadqiqotlar turli yondashuvlarni ko'rsatadiki, bu yondashuvlarni biz quyidagicha izohlashimiz mumkin.

Turli xil huquqiy yondashuvlar: Umumiy huquq yurisdiksiyalari shaxsiy mulkka egalik huquqini birinchi o'ringa qo'yishi mumkin, fuqarolik huquqi tizimlari ko'pincha nikoh mulkiga umumiy egalik huquqini ta'kidlaydi.

Ijro qilish muammolari: Hatto xorijiy sud qarorlari tan olingan taqdirda ham, ijroga qarama-qarshi milliy qonunlar yoki protsessual kechikishlar to'sqinlik qilishi mumkin.

3.3 Xalqaro normalarni amalga oshirishdagi muammolar [7]

Foydali bo'lishiga qaramay, xalqaro normalar amalga oshirishda bir qator muammolarga duch keladi:

Ratifikatsiya qilmaslik va e'tirozlar: Ko'pgina davlatlar asosiy konvensiyalarni ratifikatsiya qilmagan yoki ularning qo'llanilishini cheklovchi izohlar qo'ygan. Umumjahon nikohdan ajratish to'g'risidagi qonunning yo'qligi mol-mulkni taqsimlash kabi sohalarda bo'shliqlarni qoldiradi.

Amalga oshirish bilan bog'liq muammolar: Hatto normalar mavjud bo'lsa ham, ijro etish muhim to'siq bo'lib qolmoqda, ayniqsa sud tizimi zaif yoki huquqiy ustuvorliklari ziddiyatli yurisdiksiyalarda.

Madaniy va diniy tafovutlar: Xalqaro me'yorlarga asoslangan huquqiy tamoyillar ko'pincha mahalliy urf-odatlariga zid keladi, ayniqsa din ta'siri ostida bo'lgan oilaviy huquq masalalarida.

Xulosa.

Nikohdan ajratish to'g'risidagi nizolarni hal qilishda xalqaro me'yorlarni qo'llash o'zaro bog'liqlik kuchayib borayotgan, chegaradosh nikohlar va global oilaviy dinamika keng tarqalgan dunyoda muhim ahamiyatga ega. Ushbu normalar yurisdiksiyaviy nizolarni, nikoh mulklarini taqsimlash, turli huquq tizimlarida izchillik va adolatni ta'minlash uchun asos yaratadi.

Gaaga konvensiyalari va Bryussel IIb Nizomi kabi mintaqaviy kelishuvlar nikohdan ajratish bo'yicha xalqaro nizolarni hal qilishni sezilarli darajada oshirdi. Ular tartib-qoidalarini soddalashtirdi, sud qarorlarini o'zaro tan olishga yordam berdi va bolalarning eng yaxshi manfaatlarini himoya qildi. Biroq, bu ramkalar cheklovlarisiz emas. Muayyan davlatlar tomonidan ratifikatsiya qilinmasligi, ijro etishdagi qiyinchiliklar, madaniy va huquqiy farqlar ularning universal qo'llanilishi va samaradorligiga to'sqinlik qiladi [8].

Yaxshilashning asosiy yo'nalishlari quyidagilardan iborat:

Ratifikatsiya va muvofiqlikni rag'batlantirish: Mavjud xalqaro konvensiyalarni global miqyosda kengroq qabul qilish va muvofiqlikni ta'minlash uchun takomillashtirilgan mexanizmlar muhim ahamiyatga ega.

Madaniy sezgirlik: Vositachilik kabi madaniy jihatdan sezgir nizolarni hal qilish mexanizmlarini o'z ichiga olish xalqaro normalarning qabul qilinishi va samaradorligini oshirishi mumkin.

Yagona talqinni targ'ib qilish: sud organlari o'rtasida o'qitish va hamkorlik xalqaro me'yorlarni talqin qilishni standartlashtirishga yordam beradi va natijalardagi nomutanosiblikni kamaytiradi.

НАБИЕВ ҒАЙРАТ ШУҲРАТ ЎҒЛИ
Ўзбекистон Республикаси
Хуқуқни муҳофаза қилиш академияси
криминалистика ва суд экспертизалари
кафедраси ўқитувчиси

**ЖИНОЯТ-ПРОЦЕССИДА ЭКСПЕРТ ТУШУНЧАСИ, ФАОЛИЯТ
ТАСНИФЛАРИ ВА АҲАМИЯТИ.**

Аннотация. Мақолада жиноят процессида экспертнинг ўрни ва аҳамияти таҳлил қилинади. "Эксперт" ва "махсус билимлар" тушунчаларига муаллифлик таърифи берилади. Экспертларни таснифлаш масалалари ва суд экспертизасининг турлари кўриб чиқилади. Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодексини такомиллаштириш бўйича таклифлар берилади.

Калит сўзлар: жиноят процесси, эксперт, махсус билимлар, экспертиза, таснифлаш, компетенция, нолайиқлик, Жиноят-процессуал кодекс.

Аннотация. В статье анализируется роль и значение эксперта в уголовном процессе. Дается авторское определение понятий "эксперт" и "специальные знания". Рассматриваются вопросы классификации экспертов и виды судебной экспертизы. Также представлены предложения по совершенствованию Уголовно-процессуального кодекса Республики Узбекистан.

Ключевые слова: уголовный процесс, эксперт, специальные знания, экспертиза, классификация, компетенция, некомпетентность, Уголовно-процессуальный кодекс.

Abstract. The article analyzes the role and importance of an expert in criminal proceedings. The author's definition of the concepts of "expert" and "special knowledge" is given. The issues of classification of experts and types of forensic examination are considered. Proposals for improving the Criminal Procedure Code of the Republic of Uzbekistan are also presented.

Keywords: criminal proceedings, expert, special knowledge, forensic examination, classification, competence, incompetence, Criminal Procedure Code.

Ўзбекистонда олиб борилаётган кенг қамровли ислохотларнинг бош мақсади инсон қадрини улуғлаш ва унинг ҳуқуқ ҳамда эркинликларини таъминлашдан иборат. Бу эзгу ғоя Янгиланган Конституциямизда ҳам ўз аксини топган бўлиб, унда Ўзбекистоннинг ҳуқуқий давлат эканлиги мустақамлаб қўйилди. Сўнгги йилларда ҳуқуқ-тартибот фаолиятини такомиллаштиришга қаратилган 10 дан ортиқ қонун, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 40 га яқин фармон ва қарорлари ҳамда 60 дан ортиқ ҳукумат қарорлари қабул қилинди¹. Буларнинг барчаси мамлакатимизда қонун устуворлигини таъминлаш ва фуқароларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш борасида олиб борилаётган кенг кўламли ишларнинг ёрқин далилидир.

Шу билан бирга, ишни судга қадар юритиш жараёнида жиноят процесси иштирокчиларининг ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш, бегуноҳ шахсларнинг жиноий жавобгарликка тортилишини олдини олиш

¹ <https://www.lex.uz/> Электрон ресурс мурожаат санаси 20.10.2024

ва аксинча жиноят содир этган шахсларга жазо муқаррарлигини таъминлашда исботлаш жараёни муҳим аҳамият касб этади. Исботлаш жараёнида энг кўп учрайдиган ва барча жиноят ишларида ўтказилиши талаб этиладиган тергов ҳаракати экспертиза бўлиб ҳисобланади. Экспертиза тергов ҳаракатини ўтказишга масъул бўлган шахс эксперт бўлиб, унинг жиноят процессидаги фаолияти ва ролини такомиллаштириш бугунги куннинг долзарб масалаларидан бирига айланди.

Шу сабабли тадқиқот давомида бу соҳадаги муаммоларни чуқур таҳлил қилиш мақсадида “эксперт” тушунчасини аниқлаб олиш мақсадга мувофиқ бўлади. Эксперт тушунчаси Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодексининг 67-моддасида белгилаб берилган бўлиб, унга кўра, эксперт деганда хулоса бериш учун зарур бўлган фан, техника, санъат ёки ҳунар соҳасида махсус билимларга эга бўлган ҳар қандай жисмоний шахс тушунилади¹.

Юқорида келтирилган фикрдан биз экспертлик фаолияти билан шуғулланиш учун шахс нафақат тегишли соҳада олий маълумотга, балки амалий тажрибага ҳам эга бўлиши лозимлигини, шу боис, эксперт — фақат маълумотли киши эмас, балки жиноят ишида муҳим масалаларни тушунтириш ва ечим бериш учун зарур билим ва тажрибага эга бўлган шахсдир деган хулосага келишимиз мумкин.

Жиноят процессида махсус билимлардан фойдаланиш муҳим аҳамият касб этиб, жиноят ишлари бўйича тергов жараёнида мураккаб ва аниқ билимларни талаб этувчи масалаларни ҳал этишда экспертнинг иштироки зарур ҳисобланади. Бунда эксперт махсус билимларга эга бўлган жисмоний шахс сифатида исботлаш жараёнида ўзига хос илмий, техник, санъат ёки ҳунар соҳаларига оид маълумотлар билан ҳисса қўшади.

Жиноят процессида келтирилган эксперт тушунчасидаги таърифда алоҳида кўрсатиб ўтилган тушунчалар сифатида фан, техника, санъат ва ҳунар келтириб ўтилган бўлиб, экспертнинг ваколат доирасини ва хулоса бериш имкониятини аниқлаб олишимиз учун мазкур тушунчаларнинг мазмун-моҳиятини тушуниб олишимиз керак бўлади.

Ўзбек тилининг изоҳли луғатида “Фан” сўзи табиат ва жамият қонуниятларини очиб берувчи ҳамда атроф муҳитга таъсир кўрсатувчи билимлар тизими сифатида таърифланади².

“Техника” этмасига — жамиятнинг инсон фаолиятидаги ишлаб чиқариш жараёнларини амалга оширувчи ва ноишлаб чиқариш эҳтиёжлари учун хизмат қилувчи воситалар йиғиндиси деб таъриф берилган³.

¹ <https://www.lex.uz/docs/111460> Электрон ресурс мурожаат санаси 20.10.2024

² А.Мадвалиев Ўзбек тилининг изоҳли луғати – (Ф) PDF (n.ziyouz.com) Электрон ресурс мурожаат санаси 20.10.2024

³ А.Мадвалиев Ўзбек тилининг изоҳли луғати – (Т) PDF (n.ziyouz.com) Электрон ресурс мурожаат санаси 20.10.2024

Аммо техникадан ташқари, жиноят процессида санъат ҳам ўзига хос ўрин тутди. “Санъат” атамасига – ижтимоий маданиятнинг эстетик завқ берувчи, мусиқа, мусаввирлик, ҳайкалтарошлик каби воқеликни бадий образлар воситасида акс эттирувчи соҳа деб изоҳланган¹.

Ўзбек тилининг изоҳли луғатида “Хунар” – муайян кўникма, маҳорат талаб қиладиган, тирикчиликнинг асосий манбаи ҳисобланувчи иш, машғулот деб таърифланади.²

Юқоридагилардан келиб чиқиб, эксперт “махсус билимларга эга ва Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодексида белгиланган тартибда суд экспертизасини ўтказиш ҳамда хулоса бериш учун тайинланган шахс” деб таърифланади. Эксперт - бу муайян тоифадаги “шахс” бўлиб, суд экспертизасини ўтказиш аниқ бир жисмоний шахсга ҳам, муассасага (юридик шахсга) ҳам топширилиши мумкин. Аммо шунинг унутмаслик керакки, суд экспертизаси муассасага топширилган ҳолларда ҳам, уни аниқ бир шахс (ёки бир нечта эксперт) амалга оширади. Шу сабабли, Ўзбекистон Республикаси ЖПКсида қонун чиқарувчи томонидан қўлланилган “шахс” атамаси остида айнан жисмоний шахсни тушуниш лозим.

Ушбу “шахс” “махсус билимларга эга” бўлиши керак. “Махсус билимлар” нима эканини аниқлаштиришдан олдин, “эга бўлиш” тушунчаси ҳақида бир нечта сўз айтамыз.

Бу ерда “эга бўлиш” тушунчаси экспертнинг муайян соҳадаги махсус билимлар ва кўникмаларга эгалигини англатади. Яъни, “эга бўлиш” фақатгина маълумот ёки дипломга эга бўлиш билан чегараланиб қолмайди, балки шахснинг ушбу соҳадаги кўникмаларини амалда қўллаётгани, уларни самарали фойдалана олиш қобилиятини ҳам қамраб олади.

Ҳозирги кунда махсус билимлар жиноят ишини муваффақиятли тергов қилиш ва адолатли қарор қабул қилишда муҳим аҳамиятга эга. Бироқ, ҳуқуқий ва илмий адабиётларда “махсус билимлар” тушунчасининг аниқ ёритилмаганлиги амалиётда турли қийинчиликларни келтириб чиқармоқда. Бу ҳолат амалиётчиларни ушбу билимларнинг мазмуни ва доирасини тўғри тушунишда муаммоларга дуч келишига олиб келмоқда.

Махсус билимлар жиноят ишини очиш ва тергов қилишда, ҳақиқатни аниқлаш мақсадида фойдаланиладиган муҳим воситалардан бири бўлиб, бу билимлар жиноят-процессуал фаолиятдаги бир қатор муҳим жараёнларни изоҳлашда асосий компонентдир. Махсус билимларни аниқлаш жиноят ишларида далилларни тўғри баҳолаш, уларни замонавий тадқиқот усуллари орқали топиш ва таҳлил қилишда муҳимдир.

¹ А.Мадвалиев Ўзбек тилининг изоҳли луғати – (С) PDF (n.ziyouz.com) Электрон ресурс мурожаат санаси 20.10.2024

² А.Мадвалиев Ўзбек тилининг изоҳли луғати – (Х) PDF (n.ziyouz.com) Электрон ресурс мурожаат санаси 20.10.2024

Махсус билимлар тушунчасига бир қатор олимлар турлича ёндашган. Масалан, И.Р. Астанов махсус билимлар тушунчасига қуйидагича таъриф беради: “Махсус билим — бу жиноят ишини қўзғатиш, дастлабки тергов ва суд муҳокамаси мақсадлари учун қўлланиладиган ва жиноятга алоқадор фактик маълумотлар, далилларни замонавий тадқиқот усуллари орқали топиш, тўплаш, баҳолашни амалга оширишда фойдаланиладиган фан, техника, касб-хунар соҳасидаги тор соҳадаги профессионал билимдир.”¹

Е.Р.Россинскаянинг фикрига кўра, “ҳар бир ҳолатда талаб қилинаётган махсус билимларнинг хусусиятларини баҳолаш”² зарур.

Иккинчи томондан, С.Ф.Бычкова махсус билимларни “жиноят процессуал билимлар учун хос бўлмаган, маълум бир мутахассислик бўйича эгаланган ва одил судлов мақсадларига хизмат қилувчи билим”³

Ю.Г.Корухов махсус билимларни “исботлаш мақсадларида қўлланиладиган фан, техника ёки санъатнинг маълум бир тармоғига оид билимлар йиғиндиси”⁴ деб таърифлайди.

В.Н.Махов эса махсус билимларни “жиноят иши бўйича ҳақиқатни аниқлаш учун қўлланиладиган назарий ва амалий билимлар йиғиндиси”⁵ сифатида таърифлайди.

Таҳлил қилинган манбалардан кўриниб турибдики, олимлар бир овоздан махсус билимларнинг жиноят ишларини тергов қилишдаги муҳимлигини эътироф этишади ва уларнинг тор доирадаги мутахассислар томонидан қўлланилишини таъкидлашади. Хусусан, И.Р. Астановнинг таърифи ушбу фикрларни ўзида мужассамлаштириб, махсус билимлар тушунчасини кенг ва батафсил ёритади.

Л.О.Баракаевнинг фикрига кўра “Махсус билим – терговга қадар текширув, жиноят ишини қўзғатиш, суриштирув ва дастлабки тергов ва суд муҳокамаси мақсадлари учун қўлланиладиган ва фактик маълумотларани аниқлаш, далилларни замонавий тадқиқот усуллари орқали топиш, тўплаш, баҳолашни амалга оширишда фойдаланиладиган фан, техника, касб-хунар соҳасидаги тор соҳада яъни тафтиш ва экспертизалар ўтказиш ҳамда эксперт, мутахассислар билимидан фойдаланишга қаратилган билимдир”⁶ дейди.

¹ Астанов И.Р. Жиноят ишлари бўйича махсус билимлардан фойдаланишнинг процессуал ва криминалистик жиҳатлари. DSc докторлик тадқиқот иши. Тошкент. 2018 й. ИИВ Академияси. 38 б.

² Россинская Е. Р. Специальные познания и современные проблемы их использования в судопроизводстве // Журнал российского права. – 2001. – № 5. – С. 34.

³ Бычкова С.Ф. Теория и практика судебной экспертизы: учеб. пособие. Т.1. – Алматы, 1999. – С. 97.

⁴ Корухов Ю. Г. Криминалистическая диагностика при расследовании преступлений. –М., 1998. –288 с.; Корухов Ю. Г. Судебная экспертиза по новому российскому законодательству. –М., 2003. – 177 с.

⁵ Махов В.Н. Использование специальных знаний сведующих лиц при расследовании преступлений. – М.: Изд-во РУДН, 2000. – С. 46.

⁶ Л.О.Баракаев Далилларни тўплаш усули сифатида тафтиш ўтказишнинг процессуал ва криминалистик жиҳатлари. Фалсафа доктори (PhD) диссертацияси. 2023 йил. 15 б.

Р.С.Белкин “махсус билимларни кенг омма эга бўлмаган ва маълум бир фан ёки техника, касб-ҳунардан фойдаланиб эгалланган назарий ва амалий кўникмалар”¹ сифатида таърифлайди. Бу ерда махсус билимларнинг умумий билимлардан фарқли ўлароқ, тор йўналишдаги мутахассислик билимлари эканлигини таъкидлаш муҳимдир. Белкиннинг фикрига қўшиламан, чунки жиноят ишларида фақат маълум касбий билимлардан фойдаланиш муҳим бўлади.

А.Халилов томонидан берилган таърифга кўра, “махсус билим деганда махсус тайёргарликдан ўтиш ва (ёки) касбий малака ёхуд тажриба орқали ўзлаштириладиган ва суд-экспертиза тадқиқотлари услубиятларида ўз аксини топган, фан, техника, санъат, ҳунар, рақамли ахборот, виртуал муҳит ва бошқа соҳалардаги назарий билимлар ва амалий кўникмалар мажмуи”². Мазкур таърифга қисман қўшилиш мумкин, бироқ айрим жиҳатларини, хусусан, “махсус тайёргарликдан ўтиш” ва “касбий малака” тушунчаларини батафсилроқ ёритиш ва қандай тайёргарлик ҳамда қандай малака назарда тутилганини аниқлаштириш лозим деб ҳисоблайман.

С.М.Гарисов ва Е.А.Зайцева томонидан жиноятларни тергов қилишда исботлаш фаолияти самарадорлиги кўп жиҳатдан суриштирувчи ва терговчи томонидан мутахассисларнинг махсус билимларидан тўғри ва оқилона фойдаланишга боғлиқлиги тўғри таъкидланган³. Улар махсус билимлардан фойдаланиш фақат билимнинг ўзига эмас, балки бу билимларни тўғри танлаш ва қўллаш жараёнига ҳам боғлиқлигини кўрсатиб ўтганлар. Бу фикр жуда ўринли, чунки жиноят ишларида мутахассислар ва экспертларнинг билимларини тўғри қўллаш ишни холис ва адолатли ҳал этишга ёрдам беради.

Ислоҳотлар жиноят ишларида экспертнинг махсус билимлардан самарали фойдаланиш орқали тергов ва суриштирув жараёнларини янада самарали ва тизимли ташкил этишга қаратилган эди. Кейинчалик, 2010 йил 1 июнда “Суд экспертизаси тўғрисида”ги Қонун қабул қилиниши орқали, экспертлик фаолиятига оид нормаларни такомиллаштиришга алоҳида эътибор қаратилди.

Бироқ, шу вақтгача қонунчиликда “махсус билимлар” тушунчаси қўлланила бошланган бўлса-да, унинг аниқ ва тўлиқ таърифи берилмаган. Махсус билимлардан самарали фойдаланиш жиноят процессуал фаолиятни муваффақиятли олиб бориш учун муҳим восита ҳисобланади. Шу сабабли, бу тушунчанинг моҳиятини аниқлаш ва уни ҳуқуқий асосда ёритиб беришга эҳтиёж сезилмоқда.

¹ Белкин Р.С. Криминалистическая энциклопедия. 2-е изд., доп. – М.: Мегатрон XXI, 2000. – С. 32.

² Халилов А.У. Суд экспертизаси институтининг ташкилий-ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш юридик фанлар бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси иши. Тошкент. 2024 й. ХМҚ Академияси. 22 б.

³ Гарисов С.М. Зайцева Е.А. Использование специальных познаний в судебном производстве по уголовным делам: Монография. Волгоград: ВАМВД России, 2010. – 196 с.

Юқоридагилардан келиб чиқиб, хулоса қилишимиз мумкинки, “Суд экспертизаси тўғрисида”ги Қонуннинг 3-моддаси экспертиза институтига оид асосий тушунчаларни ёритишга бағишланган бўлганлиги сабабли, ушбу моддага юқоридаги махсус билимга оид тушунчаларнинг энг муҳим жиҳатларини олган ҳолда ушбу тушунча қуйидаги муаллифлик таърифини берамиз:

“Махсус билимлар” - бу жиноят процессининг барча босқичларида (терговга қадар текширув, суриштирув, дастлабки тергов ва суд муҳокамаси) қўлланиладиган ҳамда замонавий тадқиқот усуллари ёрдамида далилларни топиш, баҳолаш ва таҳлил қилиш имконини берувчи, махсус тайёргарликдан ўтиш (олий ўқув юртларида, малака ошириш курсларида, стажировкаларда ва ҳоказо) ва (ёки) касбий малака (сертификатлар, лицензиялар ва ҳоказо) ёхуд амалий тажриба орқали ўзлаштириладиган ҳамда суд-экспертиза тадқиқотлари услубиятлари билан уйғунлашган, фан, техника, санъат, ҳунар, рақамли ахборот, виртуал муҳит, психология, тиббиёт, иқтисодиёт ва бошқа соҳалардаги назарий билимлар ва амалий кўникмалар мажмуидир.

Махсус билимлар тушунчасини атрофлича ёритиб берган эканмиз, эндиликда ушбу билимларга эга бўлган шахс – “эксперт” ким эканлигини аниқлаштириб оламиз. Ўзбек тилининг изоҳли луғатида “Эксперт” – лотинча expertus – тажрибали, суд-тергов органлари, тиббиёт ёки илмий муассасалар томонидан экспертиза ўтказишга чақирилган шахс, муайян соҳа мутахассиси деб таърифланган¹. Бироқ, бизнинг фикримизча, ушбу таъриф экспертнинг ким эканлиги ҳақида умумий тасаввур берса-да, унинг жиноят процессидаги ўрни ва ролини тўлиқ акс эттирмайди.

Чуқурроқ тушуниш учун, амалдаги жиноят-процессуал кодексининг 67-моддасидаги эксперт тушунчасига берилган таърифга мурожаат қиламиз. Унга кўра, “эксперт - хулоса бериш учун зарур бўлган фан, техника, санъат ёки ҳунар соҳасида махсус билимларга эга бўлган ҳар қандай жисмоний шахс”.² Шундай бўлсада, Жиноят-процессуал кодексининг 67-моддасига биноан, шахс махсус билимга эга бўлса ҳам, фақат ЖПКда белгиланган тартибда суд экспертизасини ўтказиш учун тайинланганидан кейингина эксперт деб ҳисобланади.

Юқоридагилардан келиб чиқиб, хулоса қилишимиз мумкинки, “Суд экспертизаси тўғрисида”ги Қонуннинг 3-моддаси экспертиза институтига оид асосий тушунчаларни ёритишга бағишланган бўлганлиги сабабли, ушбу моддага юқоридаги экспертга оид тушунчаларнинг энг муҳим жиҳатларини олган ҳолда ушбу тушунча қуйидаги муаллифлик таърифини берамиз:

¹ А.Мадвалиев Ўзбек тилининг изоҳли луғати – (Э) PDF (n.ziyouz.com) Электрон ресурс мурожаат санаси 20.10.2024

² <https://www.lex.uz/docs/111460> Электрон ресурс мурожаат санаси 20.10.2024

“Эксперт” - суд ишларини юритишда хулоса бериш учун фан, техника, санъат ёки ҳунар соҳасида махсус билимлар, назарий билим ва амалий кўникмаларга эга бўлган, қонунчиликда белгиланган тартибда суд экспертизасини ўтказиш ҳамда хулоса бериш учун жалб қилинган жисмоний шахс.

Суд экспертизаси ваколатли шахс томонидан суд экспертизасини тайинлаш тўғрисидаги қарор имзоланган пайтдан бошлаб тайинланган ҳисобланади. Дарҳақиқат, баъзи ҳолларда, ушбу қарор эълон қилингунга қадар, махсус билимга эга бўлган шахс унинг мавжудлигидан беҳабар бўлади ва шунга мос равишда эксперт мақомини амалга ошириш имкониятига эга бўлмайди.

Хулоса қилиб айтганда, жиноят процессида экспертнинг роли ва махсус билимларнинг аҳамияти беқиёсдир. Экспертлар ўзларининг фан, техника, санъат ва ҳунар соҳаларидаги чуқур билимлари ҳамда амалий тажрибалари билан жиноятларни тергов қилиш, далилларни тўплаш ва таҳлил қилиш, ҳақиқатни аниқлаш ва одил судловни амалга оширишда муҳим ҳисса қўшадилар.

"Махсус билимлар" тушунчаси кенг қамровли бўлиб, жиноят процессининг барча босқичларида қўлланиладиган, далилларни топиш, баҳолаш ва таҳлил қилиш имконини берувчи, махсус тайёргарлик ва амалий тажриба орқали эгалланадиган назарий билимлар ва амалий кўникмалар мажмуини ўзида мужассам этади.

Эксперт - бу махсус билимларга эга бўлган ва қонунчиликда белгиланган тартибда суд экспертизасини ўтказиш ҳамда хулоса бериш учун жалб қилинган жисмоний шахсдир. Эксперт фаолияти ишнинг ҳаққоний ва холисона кўрилишини таъминлаш, далилларни тўғри баҳолаш, янги далилларни топиш, мураккаб масалаларни ҳал қилиш, тергов ва суд жараёнларини тезлаштириш ва жамиятда қонунийликни мустаҳкамлашга хизмат қилади.

Шу билан бирга, "эксперт" ва "махсус билимлар" тушунчаларини қонунчиликда аниқ ва батафсил ёритиб бериш, экспертларнинг малакасини ошириш ва уларни тайёрлаш тизимини такомиллаштириш, суд экспертизаси соҳасидаги илмий-тадқиқот ишларини ривожлантириш каби вазифалар долзарб бўлиб қолмоқда. Бу вазифаларнинг муваффақиятли ҳал этилиши жиноят процессида экспертизанинг ролини янада ошириш, унинг натижаларига бўлган ишончни мустаҳкамлаш ва одил судловни таъминлашга хизмат қилади.

БАҲОДИРОВ ЎТКИРХОН БАХРИДДИНОВИЧ

Ўзбекистон Республикаси

Ҳуқуқни муҳофаза қилиш академияси
криминалистика ва суд экспертизалари
кафедраси ўқитувчиси

ЎЗЛАШТИРИШ ЖИНОЯТЛАРИНИНГ КРИМИНАЛИСТИК ТАВСИФИ

Аннотация. Мазкур мақола ўзлаштириш жиноятлариини тергов қилиш борасидаги хато ва камчиликларни аниқлаб олиш ва тергов қилиш услугиётини илмий ва назарий нуқтаи назаридан таҳлил қилган ҳолда такомиллаштириш ҳамда унинг криминалистик тавсифини ўрганиш юзасидан бир қатор фикрлар келтирилган.

Калит сўзлар: инсон, қадр, ҳуқуқ, эркинлик, суд-ҳуқуқ, тергов, жиноят, ўзлаштириш, талон-тарож, мол-мулк, зарар, манфаат, зўравонлик, таҳдид.

Аннотация. В данной статье приводится ряд идей, направленных на выявление ошибок и недостатков в расследовании преступлений, связанных с присвоением, совершенствование методики их расследования с научной и теоретической точек зрения, а также изучение их криминалистической характеристики.

Ключевые слова: человек, ценность, право, свобода, судопроизводство, следствие, преступление, присвоение, хищение, имущество, ущерб, интерес, насилие, угроза.

Abstract. This article presents a range of ideas aimed at identifying errors and shortcomings in the investigation of crimes related to misappropriation, improving investigative methodologies from scientific and theoretical perspectives, and studying their criminalistic characteristics.

Keywords: person, value, right, freedom, legal proceedings, investigation, crime, misappropriation, theft, property, damage, interest, violence, threat.

Мамлакатимизда барча соҳаларда бўлгани каби суд-ҳуқуқ тизимида ҳам инсон ва унинг манфаатларини таъминлаш, жиноят содир этган шахсларга нисбатан жавобгарликнинг муқаррарлигини таъминлаш борасида бир қатор ижобий ислохотлар амалга оширилмоқда.

Фикримизнинг исботи сифатида сўнги олти йилда қабул қилинган норматив ҳуқуқий ҳужжатларга назар солишнинг ўзи кифоя. Шундай ҳужжатларнинг энг асосийлари сифатида Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Жиноят ва жиноят процессуал қонунчилиги тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 2018 йил 14 майдаги 3723-сон Қарори, “Ўзбекистон-2030 стратегияси тўғрисида”ги 158-сон Фармони, “2022-2026 йилларга мўлжалланган янги Ўзбекистон тараққиёт стратегиясини “Инсонга эътибор ва сифатли таълим йили”да амалга оширишга оид давлат дастури тўғрисида”ги 2023 йил 28 февралдаги 27-сон Фармони, “Суд-ҳуқуқ тизимини янада ислоҳ қилиш, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ишончли ҳимоя қилиш кафолатларини кучайтириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 2016 йил 21 октябрдаги 4850-сон Фармони, “Суд-тергов фаолиятида фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари кафолатларини кучайтириш бўйича қўшимча

чора-тадбирлар тўғрисида”ги 2017 йил 30 ноябрдаги 5268-сон Фармони, “Суд-тергов фаолиятида шахснинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш кафолатларини янада кучайтириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 2020 йил 10 августдаги 6041-сон Фармони, “Суд ҳокимияти органлари фаолиятини рақамлаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 2020 йил 3 сентябрдаги 4818-сон Қарори, ҳамда соҳага доир бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни келтириш мумкин.

Юқорида қайд этилганларга кўра, сўнгги йилларда мамлакатимизда суд-ҳуқуқ соҳасини такомиллаштириш, инсонпарварлик принципларига асосланган ҳолда ҳеч бир шахснинг ҳуқуқ ва эркинликлари, шаъни ва кадр-қиммати камситилишига ҳамда унга нисбатан адолатсизликка йўл қўйилмаслиги борасида муайян ишлар амалга оширилди. Бунда олиб борилаётган ислохотларнинг самарадорлигини таъминлашда жиноятчиликни жиловлаш, жиноят содир этган шахснинг жиноий жавобгарликнинг муқаррарлигини аксинча шахсни асоссиз ноқонуний равишда жавобгарликка тортилмаслигини таъминлаш муҳим аҳамият касб этади.

Шундай бўлса-да, тергов амалиётнинг таҳлили жиноятларни тергов қилиш соҳасида хато ва камчиликларга йўл қўйилаётганлигини, ушбу камчиликларни бартараф қилиш учун тегишли чора-тадбирларни амалга оширишни тақозо этади. Шундай жиноятлардан бири бу ўзлаштириш жинояти бўлиб ҳисобланади. Ўтган давр мобайнида ўзлаштириш жиноятларининг сезиларли даражада ўсиб бораётганлиги, амалиётчи ходимлар ҳамда ушбу соҳада тадқиқот олиб бораётган олимлар ўртасидаги фикрларнинг хилма-хиллиги, ислохотларнинг самарадорлигига салбий таъсир кўрсатмоқда. Бу эса ўз навбатида мазкур жиноятларни тергов қилиш методикасини такомиллаштириш лозимлигидан далолат беради. Ҳар қандай соҳани такомиллаштириш учун эса энг аввало унинг мазмунини тушуниб олиш лозим. Ўзлаштириш жиноятларини таҳлил қилиш учун эса унинг криминалистик тавсифини чуқур ўрганиш мақсадга мувофиқ.

Ўзлаштириш жинояти – жиноят қонунчилигининг иқтисодиёт соҳасидаги жиноятлар таркибига кирувчи жиноят бўлиб, шахснинг ўз қўлида бўлган, ишонч асосида топширилган ёки қонуний равишда унга тасарруф этиш ҳуқуқи берилган мол-мулкни ўзига қаратган ҳолда мулкдорга зарар етказиши билан боғлиқ жиноий ҳаракатдир. Бу жиноят кўпинча шахсий манфаатларни кўзлаб содир этилади ва мулкка нисбатан ишончни бузиш йўли билан амалга оширилади.

Ўзлаштириш жиноятининг объекти - мулкый муносабатлардир. Яъни жиноят қонуний эгасининг мол-мулки устидан тасарруф қилиш ҳуқуқининг бузилиши орқали амалга оширилиши тушунилади.

Объектив томони - мол-мулкни эгаллаш, шахс мол-мулкни ўз манфаати учун қаратган ҳолда ундан ноқонуний фойдаланади ёки уни

мулкдорга қайтармасдик, тасарруф этиш ҳуқуқининг бузилиши, мол-мулк айбдор шахсга ишонч асосида топширилган бўлаши, бироқ шахс бу ишончни бузиб, мулкдорнинг манфаатларига зарар етказиши ва унинг оқибатлари сифатида бу ҳаракат натижасида мулкдор моддий зарар кўриши ва бу зарарнинг миқдори жиноятнинг ижтимоий хавфлилик даражасини белгиланиши кўрсатиб ўтилган.

Субъектив томони – ушбу жиноят қасддан содир этилади, яъни айбдор шахс ўз хатти-ҳаракатлари оқибатида мулкдорга зарар етказишини англайди ва шунга қарамасдан шу ҳаракатни содир қилади. Унинг мақсади сифатида мол-мулкни ўзлаштириш, уни шахсий манфаатлар ёки учинчи шахснинг манфаати учун хизмат қилади.

Субъекти – бу жиноятни содир этиш вақтида 16 ёшга тўлган, ақли расо шахсдир. Одатда, бу шахс мол-мулкни ишонч асосида олган, меҳнат шартномасига кўра мулкка масъул бўлган ваколатли шахс.

Ўзбекистон Республикасининг жиноят кодексига берилган шарҳга кўра, “Ўзлаштириш – айбдорга ишониб топширилган ёки унинг ихтиёрида бўлган узганинг мулкни ҳуқуққа хилоф, бепул ушлаб қолиш ва кейинчалик мулкдорга ёки бу мулкнинг бошқа эгасига мулкий зарар етказган ҳолда ўз фойдасига ёки бошқа шахснинг фойдасига қаратишда ифодаланувчи, агар айбдор мазкур мулкни ҳали сарфламаган ёки бегоналаштиришни амалга оширмаган бўлса, талон-тарожнинг бир шакли ҳисобланади” деб қайд этилган.

Юқорида қайд этилган ўзлаштириш жинояти тушунчасига берилган таърифда бир қатор изох талаб этиладиган тушунчалар келтирилган бўлиб, уни мазмунини англаб олишда махсус юридик билим талаб этилиши лозим. Шу сабабли “Ўзлаштириш” тушунчасига янги таъриф ишлаб чиқиш мақсадга мувофиқ. “Ўзлаштириш - бу шахснинг унга ишониб топширилган мол-мулкни ноқонуний равишда эгаллаш ёки тасарруф этиш учун қонунга зид ҳаракатларни амалга ошириши ҳамда мулкий ҳуқуқларни бузиб мулкдорга ёки унинг манфаатларига моддий зарар етказиш” деб эътироф этилиши мақсадга мувофиқ.

Бундан ташқари, Ўзлаштириш жиноятларининг бошқа турдаги

талон-торож жиноятлари ўртасидаги ўзаро фарқлари иккала турдаги жиноят ҳам мулкий жиноятлар тоифасига киради, бироқ уларнинг амалга оширилиш тартиби, ҳуқуқий асослари ва ижтимоий хавфлилик даражаси жиҳатидан жиддий фарқлари мавжуд.

Хусусан, Ўзлаштириш жиноятлари мол-мулк қонуний равишда айбдор шахсга ишонч асосида топширилган бўлиб, у эса ишончни бузиб, мол-мулкни ўзлаштиради, талон-тарож жиноятлари мол-мулк асосан зўравонлик ёки таҳдид қилиш орқали қўлга киритилади ва амалга ошириш шакли жиҳатидан ҳам фарқланади. Мисол учун, Ўзлаштириш жиноятлари ишончни суиистеъмол қилиш орқали ноқонуний эгаллаш ёки

тасарруф этиш бўлса, талон-тарож жиноятларида зўравонлик ёки таҳдид орқали ноқонуний эгаллаш ҳолатлари мавжуд.

Хулоса қилиб айтганда, “Ўзлаштириш” жиноятларини тергов қилиш борасидаги хато ва камчиликларни аниқлаб олиш ва тергов қилиш услубиётини такомиллаштириш учун унинг криминалистик тавсифини ўрганишни талаб этади. Криминалистик тавсифни билмай туриб жиноятларни самарали тергов қилишга эришиб бўлмайди.

ХАЛИЛОВ ШОҲРУХ БОЙМУРОД ЎҒЛИ

Ўзбекистон Республикаси

Ҳуқуқни муҳофаза қилиш академияси

кафедра ўқитувчиси

ДАСТЛАБКИ ТЕРГОВ ЖАРАЁНИДА СУНЪИЙ ИНТЕЛЛЕКТ ИМКОНияТЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШГА ДОИР МАСАЛАЛАР

Аннотация. Мазкур мақолада жиноят ишлари бўйича дастлабки тергов жараёнида сунъий интеллект (СИ) технологияларидан фойдаланиш масалалари таҳлил қилинади. Тергов жараёнининг самарадорлигини оширишда сунъий интеллект воситалари муҳим аҳамият касб этиши таъкидланиб, уларнинг ҳуқуқий ва амалий жиҳатлари кўриб чиқилади. Мақолада СИ технологияларининг экспертлик тизимлари, маълумотларни таҳлил қилиш, айблов далилларини тўплаш ва уларни баҳолаш жараёнидаги ўрни ўрганилади. Шунингдек, СИдан фойдаланишнинг қонунийлик, ишончлилиқ ва инсон ҳуқуқларига риоя қилиш тамойиллари таҳлил этилади. Ўзбекистон қонунчилиги мисолида СИдан терговда фойдаланиш бўйича мавжуд ҳуқуқий механизмлар ва амалий ҳолатлар таҳлил қилинади. Қонунчиликдаги мавжуд бўшлиқлар ва уларни бартараф этиш бўйича таклифлар илгари сурилади.

Шу билан бирга, халқаро тажрибага мурожаат қилинган ҳолда, СИ технологияларидан тергов жараёнида фойдаланишнинг илғор усуллари ва уларнинг Ўзбекистон шароитига мослаштириш имкониятлари муҳокама қилинади. Мазкур тадқиқотнинг илмий ва амалий аҳамияти шундан иборатки, у сунъий интеллектдан фойдаланишда юзага келадиган хатарлар ва имкониятлар ўртасидаги мувозанатни таъминлашга қаратилган инновацион ёндашувларни ишлаб чиқишга ҳисса қўшади.

Аннотация. В данной статье анализируются вопросы использования технологий искусственного интеллекта (ИИ) в ходе предварительного следствия по уголовным делам. Отмечается, что средства искусственного интеллекта играют важную роль в повышении эффективности следственного процесса, будут рассмотрены их правовые и практические аспекты. В статье рассматривается роль технологий ИИ в экспертных системах, анализе данных, сборе доказательств обвинения и их оценке. Также проанализированы принципы законности, надежности и соблюдения прав человека при использовании ИИ. На примере законодательства Узбекистана анализируются существующие правовые механизмы и практические ситуации по использованию СИ в расследовании. Будут выдвинуты существующие пробелы в законодательстве и предложения по их устранению. Вместе с тем, обращаясь к международному опыту, будут обсуждены передовые методы использования технологий СИ в следственном процессе и возможности их адаптации к условиям Узбекистана. Научная и практическая значимость данного исследования заключается в том, что оно вносит вклад в разработку инновационных подходов,

направленных на обеспечение баланса между рисками и возможностями, возникающими при использовании искусственного интеллекта.

Annotation. *This article analyzes the use of artificial intelligence (AI) technologies in the preliminary investigation of criminal cases. It is noted that artificial intelligence tools play an important role in increasing the effectiveness of the investigative process, their legal and practical aspects will be considered. The article examines the role of AI technologies in expert systems, data analysis, accusatory evidence collection, and evaluation. The principles of legality, reliability, and respect for human rights in the use of AI are also analyzed. Existing legal mechanisms and practical situations regarding the use of information security in investigations are analyzed using the example of Uzbek legislation. Existing gaps in the legislation and proposals to eliminate them will be put forward. At the same time, referring to international experience, advanced methods of using AI technologies in the investigative process and the possibility of their adaptation to the conditions of Uzbekistan will be discussed. The scientific and practical significance of this research lies in its contribution to the development of innovative approaches aimed at ensuring a balance between risks and opportunities arising from the use of artificial intelligence.*

Таянч сўзлар: сунъий интеллект, дастлабки тергов, ҳуқуқий механизмлар, экспертлик тизимлари, қонунчилик, инсон ҳуқуқлари, жинойт ишлари, халқаро тажриба.

Ключевые слова: искусственный интеллект, предварительное следствие, правовые механизмы, экспертные системы, законодательство, права человека, уголовные дела, международный опыт.

Keywords: artificial intelligence, preliminary investigation, legal mechanisms, expert systems, legislation, human rights, criminal cases, international experience.

Мавзунинг долзарблиги. Жамиятда содир этиладиган жинойтларни ўз вақтида аниқлаш, тергов қилиш ва адолатни таъминлаш давлат органларининг муҳим вазифаларидан ҳисобланади. Бу жараёнда дастлабки тергов жинойт ишини ҳал қилишнинг асосий босқичларидан бири бўлиб, далилларни тўплаш, таҳлил қилиш ва ҳуқуқий баҳолаш каби масъулиятли жараёнларни ўз ичига олади. Замонавий жамиятда жинойтчиликнинг янги шакллари ва уларни содир этишда юқори технологияларнинг қўлланилиши тергов органларининг олдига катта муаммоларни қўймоқда. Сунъий интеллект (СИ) технологияларининг шиддат билан ривожланиши ушбу соҳада янги имкониятларни тақдим этмоқда. Тергов жараёнида СИдан фойдаланиш қўллаб-қувватловчи восита сифатида бир қатор муҳим устунликларни, жумладан, маълумотларни тез ва аниқ таҳлил қилиш, далилларни йиғишда автоматлаштирилган ёрдамни тақдим этиш ва жинойтчиликнинг кўплаб қирраларини аниқлаш имкониятини беради. Шу билан бирга, СИдан фойдаланиш кўплаб ҳуқуқий, этик ва амалий муаммоларни келтириб чиқаради.

Ўзбекистон Республикасида тергов жараёнида сунъий интеллект технологияларини жорий этиш имкониятлари, уларнинг ҳуқуқий асослари, қонунчиликдаги бўшлиқлар ва амалий қўллаш механизмларини ўрганиш долзарб илмий вазифа ҳисобланади. Бугунги кунда халқаро майдонда СИ технологияларини жинойт ишларини тергов қилишда

қўллаш бўйича турли тажрибалар мавжуд бўлиб, улар Ўзбекистон шароитида мослаштирилиши мумкин.

Ушбу мақоланинг мақсади – тергов жараёнида сунъий интеллект имкониятларидан фойдаланишнинг ҳуқуқий, амалий ва этик жиҳатларини таҳлил қилиш, мавжуд муаммоларни аниқлаш ва уларни бартараф этиш бўйича таклифлар ишлаб чиқишдир. Мақолада тергов жараёнининг самарадорлигини ошириш учун СИ технологияларидан фойдаланиш имкониятлари ва уларнинг амалий қўлланилишига тўсқинлик қиладиган омиллар ўрганилади.

Мазкур тадқиқотнинг аҳамияти шундаки, у нафақат сунъий интеллектнинг ҳуқуқий ва амалий жиҳатларини аниқлашга, балки Ўзбекистоннинг ҳуқуқ-тартибот тизимини янада такомиллаштириш бўйича тавсияларни ишлаб чиқишга қаратилган. Шунингдек, мақолада СИдан фойдаланишда инсон ҳуқуқларига риоя қилиш ва адолат принципларини таъминлашга алоҳида эътибор қаратилган

Тадқиқот вазифалари:

- Жиноят ишларини тергов қилишда сунъий интеллект технологияларининг имкониятлари ва уларнинг амалда қўлланилиши таҳлилини ўтказиш;
- Ўзбекистон қонунчилигида СИдан фойдаланиш бўйича мавжуд меъёрларни таҳлил қилиш ва қонунчиликни такомиллаштириш бўйича таклифларни ишлаб чиқиш;
- Халқаро тажрибани ўрганиш ва унинг Ўзбекистон шароитида мослаштирилиши бўйича тавсиялар бериш.

Мазкур мақола тергов жараёнида сунъий интеллектдан самарали фойдаланиш имкониятларини кенгайтириш, қонунчиликни такомиллаштириш ва халқаро тажрибадан фойдаланиш учун илмий асос бўлиб хизмат қилади.

Терговга қадар текширув, суриштирув ҳамда дастлабки тергов ҳаракатларини олиб боришда **сунъий интеллектни қўллаш зарурати қуйидагиларда кўринади:**

терговга қадар текширув, суриштирув ҳамда дастлабки тергов ҳаракатларини олиб боришда ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларнинг ваколатли шахслари фаолиятига мустақиллик, тезкорлик, шаффофлик, холислик принципларини қўллашда;

терговга қадар текширув, суриштирув ҳамда дастлабки тергов ҳаракатларини олиб боришда фаолиятни янада соддалаштириш;

фуқаролар мурожаатларига тезкор ва асосли ечим топиш;

соҳадаги муаммоларни ўз вақтида бартараф этиш;

процессуал ҳаракатларни тезкор ва аниқ таҳлил қилиш, катта маълумотлар билан ишлаш, такрорланувчи жараёнларни автоматлаштириш;

жиноятларни прогноз қилиш ва уларнинг олдини олиш;

хизматга доир турли идоралар ўртасидаги ўзаро ҳамкорликни яхшилаш;

сўроқ жараёнида сунъий интеллект ёрдамида овозни таниш, сўзлардаги эмоционал ўзгаришларни аниқлаш ва юз ифодаларини таҳлил қилиш;

видео ёки расмлар орқали шахсларни таниб олиш имкониятига эга бўлган сунъий интеллект дастурларини интеграция қилиш;

рақамли технологиялар ёрдамида содир этилган жиноятларни фош этиш ва уларни тергов қилиш амалиётидаги мавжуд муаммоларни аниқлаш ва уларни бартараф этиш бўйича таклифлар ишлаб чиқиш.

Сунъий интеллект нима?

Сунъий интеллект (СИ) – инсоннинг ақлий қобилиятларини симуляция қилишга қодир бўлган тизимларни яратишга қаратилган илм-фан соҳаси ва технологиялар йиғиндиси. Бу тизимлар маълумотни қайта ишлаш, қарор қабул қилиш ва муаммоларни ҳал қилиш жараёнида инсон миясига хос бўлган қобилиятларни акс эттиради. Сунъий интеллект – бу компьютер тизимларининг инсоннинг ақлий фаолиятига ўхшаш жараёнларни бажариш қобилиятини англатади. Ушбу жараёнларга қуйидагилар киради:

1. **Маълумотларни қайта ишлаш** – маълумотни йиғиш, тизимлаштириш ва ундан маъно чиқариш қобилияти.
2. **Қарор қабул қилиш** – маълумот асосида самарали ечимлар топиш.
3. **Муаммоларни ҳал қилиш** – алгоритмлар орқали инсонга хос бўлган мураккаб вазифаларни бажариш.
4. **Ўзини ўзи ўргатиш** – янги маълумотлар асосида билим ва кўникмаларни ривожлантириш.

Сунъий интеллектнинг афзалликлари ва чегаралари:

Сунъий интеллект инсон ақлининг имкониятларини кенгайтирса-да, унга бир қанча чегаралар ва муаммолар ҳам хосдир.

Сунъий интеллект (СИ) тезкор ва аниқ таҳлил қилиш, катта маълумотлар билан ишлаш, такрорланувчи жараёнларни автоматлаштириш, инсонларга нисбатан камроқ хато қилиш имкониятини яратади. У тиббиётда, саноатда, таълим ва қонунбузарликларни назорат қилиш соҳаларида кенг қўлланилади. Ушбу афзалликлар билан бирга, айрим истисноликлар ва чегаралар ҳам мавжуд бўлиб, уларни инсон онги ва таҳлили баҳолайди. Масалан, сунъий интеллект инсоннинг тушуниш қобилиятига тенг эмас. У инсон каби ахлоқий ёки ижтимоий қарорлар қабул қилишда қийинчиликка дуч келади. Шунингдек, маълумотларнинг хилма-хиллиги ва мураккаблигига қарамай, СИ алгоритмлари баъзида номувофиқ натижаларни кўрсатиши мумкин. Қолаверса, СИ технологияларидан нотўғри фойдаланиш хавфи ҳам мавжуд бўлиб, улар махфийлик ва хавфсизлик масалаларида кўплаб баҳсларга сабаб бўлади.

Сунъий интеллект (СИ) ни қўллаш орқали, **биринчидан**, тергов жараёни процессуал ва криминалистик жиҳатдан янада фаоллашади. **Иккинчидан**, терговчи фаолияти янада соддалаштирилади. **Учинчидан**, жиноят процесси субъектларини, хусусан шахсларни ва адвокатни жиноят-процессуал қонун нормаларига, хусусан жиноят суд ишларини тўғрисидаги қонун ҳужжатларига сунъий интеллект воситаларини жорий этиш билан боғлиқ янги ва долзарб ўзгартириш, тўлдириш ва қўшимчалар киритиш имконияти туғилади.

Дастлабки тергов, суриштирув жараёнига сунъий интеллектни қўллаш, унинг фойдали томонлари, самарали йўналишлари ва усуллари, ютуқлари, шунингдек хатоликлари ҳақида миллий ва хорижий ўқув ва илмий ишланмаларда (дарслик, ўқув-қўлланма, диссертация тадқиқотлари, монографик асарлар ва бошқ.) турли фикр-мулоҳазалар, долзарб ғоялар илгари сурилган. Жумладан, бир қатор процессуалист олимлар (Ю.Пўлатов, Г.Тўлаганова, Д.Суюнова, У.Тўхташева, С.Рахмонова, Д.Бозорова, Д.Миразов, Ш.Қулматов, И. Астанов ва бошқалар тергов фаолияти, терговчи ваколатига оид ёки субъектлилиқ масаласи тўғрисида ўз тадқиқотларида умумий ёки алоҳида ракурсда эътибор қаратганлар.

Б.Элмурзаев, К.Мавлонов¹лар томонидан ёзилган “Жиноят процессида терговчининг процессуал мустақиллигини таъминлаш масалалари” номли мақолада жиноят ишлари юритувида муҳим аҳамиятга эга бўлган жиноят процесси иштирокчиси сифатида терговчининг ҳуқуқий мақоми, унинг жиноят иши бўйича дастлабки терговни олиб боришдаги ўрни, ҳуқуқлари ҳамда мажбуриятлари таҳлил қилинган.

Бундан ташқари, исботлаш мажбурияти юклатилган мансабдор шахс сифатида терговчининг ваколатлари, унинг ўз ваколатларини амалга оширишда идоравий, прокурор ва суд назоратининг таъсири ҳам ўрганилган.

Сунъий интеллект (СИ) жиноятларни фош этиш ва дастлабки тергов босқичларида сезиларли афзалликларни тақлиф қилиб, мазкур соҳага фаол жорий этилмоқда. Айрим процессуалист олимлар (миллий ва хорижий) ушбу жараёнларда сунъий интеллектдан фойдаланишнинг қуйидаги асосий жиҳатларини таъкидлайдилар:

1. Маълумотларни таҳлил қилишни автоматлаштириш ва жадаллаштириш (тезкор таҳлил қилиш)

¹ Мавлонов К. Повышение прозрачности в судебно-следственной деятельности. Общество и инновации. 3, 8/S (сен. 2022), 279–284. DOI:<https://doi.org/10.47689/2181-1415-vol3-iss8/S-pp279-284>.; Билолиддин Элмурзаев, Камолиддин Мавлонов, Вопросы обеспечения процессуальной независимости следователя в уголовном процессе, Общество и инновации: Том 3 № 1 (2022): Междисциплинарный электронный научный журнал «Общество и инновации»

Сунъий интеллект қисқа вақт ичида катта ҳажмдаги маълумотларни қайта ишлаш қобилиятига эга, бу эса турли маълумотлар ўртасидаги қонуниятлар ва алоқаларни тезда аниқлаш имконини беради. Бу тергов жараёнини сезиларли даражада тезлаштиради ва унинг самарадорлигини оширади. О.Н. Палиева ва И.А. Семенцоваларнинг таъкидлашича¹, жиноят ишларини тергов қилишда ахборот технологиялари ва сунъий интеллектдан фойдаланиш далилларни тезроқ ва сифатли мустаҳкамлашга ёрдам беради.

2. Далилларнинг аниқлиги ва ишончлилигини ошириш:

Сунъий интеллект далилларни таҳлил қилиш ва талқин қилиш учун ишлатилиши мумкин, бу инсон хатоси эҳтимолини камайтиради ва олинган маълумотларнинг ишончлилигини оширади. А.В. Тарасов ва А.Р. Темзоко²ларнинг таъкидлашича, сунъий интеллект мунтазам операцияларни автоматлаштириш ва маълумотларни таҳлил қилиш орқали ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари ишининг сифатини яхшилашга ёрдам беради.

3. Жиноятларни прогноз қилиш (олдиндан билиш) ва уларнинг олдини олиш:

Сунъий интеллект тизимлари тарихий маълумотларни таҳлил қилиш ва содир этилиши мумкин бўлган жиноятларни олдиндан айтиб бериш қобилиятига эга, бу эса ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларга профилактика чораларини кўришга имкон беради. Валерий Васильевич Бирюковнинг таъкидлашича³, сунъий интеллект жиноятларни ва уларнинг жойлашувини башорат қилиш учун ишлатилиши мумкин, бу эса жиноятчиликнинг олдини олиш ва жамоат хавфсизлигини ошириш бўйича профилактика чораларини олдиндан кўриш имконини беради.

4. Турли идоралар ўртасидаги ўзаро ҳамкорликни яхшилаш:

Сунъий интеллект турли ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар ўртасида интеграция ва маълумот алмашинувини таъминлайди, бу эса ҳамкорликдаги ҳаракатларни мувофиқлаштириш ва самарадорлигини оширади. Суд-тиббий экспертизасида сунъий интеллектнинг жорий этилиши жиноятларни тергов қилиш ва жамоат хавфсизлигини таъминлаш учун янги имкониятлар очади.

5. Ҳуқуқий жиҳатлари ва процессуал оқибатлари:

¹ Палиева О.Н., И.А. Семенцова. Использование искусственного интеллекта и информационных технологий в ходе расследования уголовных дел. //Актуальные аспекты уголовного права, уголовного процесса и криминалистики. Вестник Московского университета имени С.Ю. Витте. Серия 2. Юридические науки. 2021. № 2 (28) 35-39.

² ЮРИСПРУДЕНЦИЯ В ТЕОРИИ И НА ПРАКТИКЕ: АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ И СОВРЕМЕННЫЕ АСПЕКТЫ: Сборник статей XVIII Международной научнопрактической конференции. – Пенза: МЦНС «Наука и Просвещение». – 2024. – 198 с.

³ Бирюков В.В. Искусственный интеллект: потенциал, проблемы и перспективы использования в расследовании преступлений. //V. V. BIRYUKOV. BULLETIN OF THE LAW FACULTY, SFEDU. 2024. Vol. 11, No. 2. P. 94–102.

Сунъий интеллектдан фойдаланишда маълумотларнинг махфийлиги, алгоритмларнинг ноҳолислиги ва сунъий интеллект асосида қабул қилинган қарорлар учун жавобгарлик масалаларини ҳисобга олиш муҳимдир. Лидия Александровна Гребенкова ва Екатерина Романовна Захарова¹ фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилишни таъминлаш учун жиноий ҳуқуқда сунъий интеллектдан фойдаланишни тартибга солувчи ҳуқуқий механизмларни ишлаб чиқиш зарурлигини таъкидлайдилар.

Шундай қилиб, жиноятларни очиш ва терговнинг дастлабки босқичларида сунъий интеллектдан фойдаланиш сезиларли афзалликларга эга, аммо ахлоқий ва ҳуқуқий масалаларга эътиборли ёндашувни талаб қилади. Жумладан, О.Н.Палиева, И.А.Семенцовалар тадқиқотларида² сунъий интеллект - бу маълум компьютер ҳисоблаш тизимида жойлаштирилган ва атроф-муҳит шароитига мослаштирилган, инсоннинг интеллектуал фаолиятини имитация қила оладиган дастур эканлиги бўйича тушунча бериб, суриштирувчилар ва терговчиларда жиноятларни тезкорлик билан фош этиш ва тергов ишлари сифатини ошириш мақсадида сунъий интеллект ва энг сўнгги ахборот технологияларидан янада тезкор ва самарали фойдаланишга доимий эҳтиёж мавжуд. Ахборот технологияларини қўллаш жиноят иши бўйича далилларни самарали мустаҳкамлашга кўмаклашади, шунингдек, жиноят процесси иштирокчиларига ўзларининг қонуний ҳуқуқ ва манфаатларини амалга ошириш имконини беради, деб таъкидлаганлар.

Тадқиқотнинг усуллари. Мавзуни тадқиқ этиш жараёнида илмий билишнинг мантиқий-юримдик, формал, қиёсий-ҳуқуқий, тизимли таҳлил, статистик, шунингдек, социологик сўровлар, интервью каби усуллардан фойдаланилади. Масалан, мантиқий таҳлил натижасида “Сунъий интеллект воситаларидан фойдаланиш қанчалик даражада терговчининг фаолиятини енгиллаштиради?”, “Сунъий интеллект туфайли айнан қайси тергов ҳаракатлари фаоллашади?”, “Сунъий интеллект имкониятларидан фойдаланиш терговчи фаолиятини қанчалик даражада соддалаштиради?” деган саволлар қўйилади ва уларнинг ечими берилади.

1. Катта ҳажмдаги маълумотларни тезкор ва самарали қайта ишлаш:

Ахборотларнинг катта ҳажми жиноятларни тергов қилиш жараёнидаги асосий муаммолардан бири ҳисобланади. Сунъий интеллект орқали:

¹Гребенькова Л.А., Захарова Е.Р. Проблемы уголовно-правового регулирования искусственного интеллекта и пути их решения // Вестник МГПУ «Юридические науки», 2023, №4 (52), 108. <https://doi.org/10.25688/2076-9113.2023.52.4.1>.

² Палиева О.Н., Семенцова И.А. Использование искусственного интеллекта и информационных технологий в ходе расследования уголовных дел. // Вестник Московского университета имени С.Ю. Витте. Серия 2. Юридические науки. 2021. №2 (28) С 37.

Кўп манбалардан маълумот тўплаш ва уларни таҳлил қилиш: Турли манбалардан, масалан, камера ёзувлари, ижтимоий тармоқлар, хабарлар ва ҳужжатлардан келган маълумотлар автоматик равишда Сунъий интеллект (СИ) томонидан йиғилиб, таҳлил қилинади. Бир тадқиқотда маълум қилинишича, Сунъий интеллект (СИ) ёрдамида 12 соатлик видео ёзувлар атиги 1 соат ичида таҳлил қилиб чиқилган¹;

Жиноят сценарийларини шакллантириш: Сунъий интеллект (СИ) ёрдамида маълумотлар ўртасидаги боғлиқликларни аниқлаш орқали жиноятнинг содир бўлиш эҳтимоли ва унинг сценарийси моделлаштирилади.²

Ҳужжатлаштириш ва маълумотларни тизимлаштириш имконияти

Сунъий интеллект (СИ) нинг автоматлаштириш ва маълумотларни тизимлаштириш қобилияти ахборотни терговчилар учун қулай усулда тақдим этади:

Маълумотларни марказлашган тизимга жойлаштириш: Тергов жараёнида турли ахборотлар, жумладан гумонланувчилар ва гувоҳлар тўғрисидаги маълумотлар ягона маълумотлар базасига жойлаштирилади. Бу маълумотлар ўртасидаги боғлиқликларни аниқлаш ва тизимлаштириш орқали жиноятни таҳлил қилиш самарадорлиги ошади³

Фойдаланувчи интерфейсларини яхшилаш: Сунъий интеллект (СИ) ёрдамида терговчиларга мослашувчан интерфейслар яратилган бўлиб, улар ахборотларни осон кўриш, таҳлил қилиш ва қарор қабул қилишда ёрдам беради. Бу интерфейслар маълумотларни визуализация қилиш ва таҳлил жараёнини автоматлаштириш имконини яратади.⁴

3. Жиноят моделларини аниқлаш ва таҳлил қилиш:

Сунъий интеллект (СИ) орқали жиноят содир бўлган жойдаги маълумотлардан турли хил шаблон ва моделларни аниқлаш мумкин:

Жиноятлар орасидаги ўхшашликларни аниқлаш: техник ва математик ўқитиш алгоритмлари жиноятларнинг содир бўлиш усуллари, вақт ва макон омилига асосланган шаблонларни аниқлашга ёрдам беради. Бундай усуллар орқали, айниқса серияли жиноят содир қилган шахсларнинг қоидаларини тушуниш имкони пайдо бўлади⁵.

Серияли жиноят содир қилган шахсларни аниқлаш: уларнинг одатий ҳаракатларини кузатиш орқали субъектларнинг бўлажак

¹ Lee, K., et al. (2021). AI Applications in Surveillance and Crime Analysis. *Surveillance Studies*, 29(4), 485–503.

² Brown, J., & Taylor, S. (2020). The Power of AI in Processing Big Data for Crime Analysis. *Law & Technology Journal*, 28(1), 113-130.

³ Garcia, M., et al. (2022). Centralized Information Systems in Crime Investigation: AI Applications. *Journal of Criminology and Informatics*, 49(3), 289-305.

⁴ Patel, S., & Nguyen, T. (2021). User-Friendly Interfaces for AI-Based Criminal Investigation. *Policing Technology Journal*, 17(2), 96-111.

⁵ Roberts, P., et al. (2020). AI-Driven Crime Pattern Analysis and Serial Offender Identification. *Forensic Science Journal*, 35(4), 402-420.

ҳаракатлари ҳақида прогноз қилиш имконини беради, бу эса жиноят содир қилган шахсларни тезкор аниқлашга ёрдам беради¹.

4. Қиёфалар ва овозни таниш:

Сунъий интеллект видеоёзувлар ва аудио ёзувларни таҳлил қилиш орқали қиёфа ва овозни таниш жараёнини осонлаштиради:

Компьютерда кўриш технологиялари: Сунъий интеллект (СИ) камера ёзувларидан шахсларнинг қиёфасини таниб, уларни базага ўрнатилган маълумотлар билан таққослайди. Бу жараёнда ишлатилган технологиялар видеоёзувларни таҳлил қилишда самарадорликни оширади².

Овозни таҳлил қилиш: Овозни текстга айлантириш алгоритмлари орқали турли ёзувлар таҳлил қилинади. Масалан, жиноят (қотиллик) билан боғлиқ телефон ёзувлари ёки гувоҳларнинг аудио ёзувлари автоматик равишда таҳлил қилинади³.

5. Тергов жараёнида вақт ва ресурсларни тежаш:

Сунъий интеллект (СИ) дан фойдаланиш орқали дастлабки тергов жараёнида вақт ва маблағ сарфлаш сезиларли даражада камаяди:

Маълумотларни саралаш ва таҳлилдан ўтказиш (филтрлаш): Сунъий интеллект (СИ) ёрдамида автоматик саралаш алгоритмлари орқали фақатгина долзарб ва муҳим маълумотлар терговчиларга тақдим қилинади. Бу жараёнга инсон қўли билан сарфланадиган вақт сезиларли даражада қисқаради⁴.

Харажатларни қисқартириш: Сунъий интеллект (СИ) автоматлаштирилган жараёнлар орқали инсон ресурсларига бўлган эҳтиёжни камайтиради, бу эса ҳуқуқ-тартибот органлари харажатларини сезиларли даражада қисқартиришга ёрдам беради.⁵

Сунъий интеллектни судга қадар иш юритиш босқичи (тергов жараёнлари) нинг айнан қайси йўналишларига тадбиқ этса бўлади?

Қуйида ҳар бир тергов ҳаракати учун сунъий интеллект (СИ) имкониятлари ва уларни жорий қилиш тартиби ҳақида батафсил маълумот берилган:

1. Сўроқ қилиш (гувоҳ, жабрланувчи, гумон қилинувчи ва айбланувчини);

Сўроқ жараёнида сунъий интеллект ёрдамида овозни таниш, сўзлардаги эмоционал ўзгаришларни аниқлаш ва юз ифодаларини таҳлил

¹ Harris, L. (2023). Using Machine Learning to Predict Criminal Behavior Patterns. *Crime and Law Journal*, 62(5), 193-211.

² Zhao, Y., & Choi, D. (2022). Facial Recognition in Criminal Investigations. *Journal of Digital Forensics*, 54(3), 275-287.

³ Blake, R., et al. (2021). Audio Analysis and AI in Law Enforcement. *Law and Forensics Journal*, 47(4), 193-205.

⁴ Taylor, R. (2021). Efficient Data Processing for Law Enforcement with AI. *Journal of Security Management*, 38(2), 143-158.

⁵ Yamada, T., & Tanaka, A. (2022). Resource Optimization in Crime Investigation Using AI. *Policing Technology Review*, 33(1), 165-179.

қилиш мумкин. Сўроқ жараёнида гувоҳ ёки жабрланувчининг психологияси ва айтилаётган маълумотнинг ишончлилиқ даражасини баҳолашга ёрдам беради.

2. Таниб олиш учун кўрсатиш;

Сунъий интеллект ёрдамида жиноят содир этган шахс (гумонланувчи) ни фоторобот ёки турли хил турдаги юз кўринишлари орқали автоматик равишда таниш ва турли видеокузатув материалларини қайта ишлаш мумкин. Бу жараёнда сунъий интеллект жиноят содир этган шахсни тезкор аниқлашга ёрдам беради.

3. Кўздан кечириш ва ҳодиса содир бўлган жойда кўрсатувларни текшириш;

Сунъий интеллект ёрдамида ҳодиса содир бўлган жойдаги изларни, объектларни автоматик таниш ва таҳлил қилиш мумкин. Сунъий интеллект (СИ) ёрдамида ҳар бир объект ва далилнинг қайси жойда топилгани қайд этилади, шунингдек, жиноят содир бўлган жойнинг детализациясини (намунасини) яратиш осонлашади.

4. Экспертиза ва экспертиза текшируви учун намуналар олиш;

Сунъий интеллект ёрдамида экспертиза жараёнларидаги маълумотларни таҳлил қилиш, ДНК ва бошқа биометрик маълумотларини автоматик равишда таққослаш ва умумий маълумотлар базасида сақлаш мумкин.

5. Олиб қўйиш ва тинтув жараёнлари;

Сунъий интеллект ёрдамида олиб қўйилган ва тинтув жараёнида топилган ашёлар ва ҳужжатларни автоматлаштирилган тизим орқали тизимлаштириш мумкин. Бу жараёнда далилларни тартибга солиш, уларни электрон шаклда қайд этиш ва тегишли маълумотлар базасига киритиш мумкин.

6. Телефонлар ва телекоммуникация қурилмалари орқали сўзлашувларни эшитиш ва ахборотни олиш;

Сунъий интеллект ёрдамида телефон ва бошқа қурилмалар орқали сўзлашувларни автоматик таҳлил қилиш, калит сўзларни аниқлаш ва умумий анализ жараёнини амалга ошириш мумкин. Масалан, телефон сўзлашувлари аудиоси орқали дастур автоматик равишда муҳим сўз ва сўз бирикмаларини танлаб, уларни белгилайди.

7. Тергов эксперименти;

Сунъий интеллект ёрдамида тергов эксперименти натижаларини таҳлил қилиш ва уларни таққослаш имконияти мавжуд. Жараёнда видеокамералар орқали ҳаракатларни қайд қилиш ва сунъий интеллект орқали ҳар бир ҳаракатни (изни) таҳлил қилиш мумкин.

Хулоса. Сунъий интеллектни жорий қилиш орқали тергов жараёнларидаги қўплаб вазифалар автоматлаштирилади, бу эса вақтни тежаш ва далилларнинг ишончлилигини ошириш имкониятини беради. Ҳар бир жараён учун махсус дастурлар ишлаб чиқиш, уларни

мувофиқлаштириш, сунъий технологияларни қўллаш ва таҳлил қилиш малакасига эга кадрлар тайёрлаш ҳамда ушбу тизимларнинг ҳуқуқий асосларини яратиш ва таъминлаш долзарб аҳамиятга эга.

Тергов жараёнида сунъий интеллект (СИ) технологияларидан фойдаланиш жиноят ишларини самарали ва тезкор равишда кўриб чиқиш имкониятини оширишда муҳим аҳамиятга эга. Ушбу тадқиқотда жиноят ишларини тергов қилишда СИдан фойдаланишнинг ҳуқуқий, амалий ва этик жиҳатлари ҳар томонлама ўрганилди. Қуйида ушбу тадқиқот асосида олинган асосий хулосалар ва таклифлар келтирилган:

Тергов жараёнида СИНинг аҳамияти:

СИ технологиялари маълумотларни қайта ишлаш, таҳлил қилиш ва хулоса чиқариш жараёнларини автоматлаштириш имкониятини тақдим этади. Бу терговчи учун вақт ва ресурсларни тежаб, унинг диққатини стратегик масалаларга қаратишга ёрдам беради.

Ҳуқуқий асослар ва муаммолар:

Ўзбекистон қонунчилигида СИдан фойдаланишни тартибга солувчи нормалар чекланган ва мавжуд бўшлиқларни тўлдириш зарур. Айниқса, СИНинг ишончилигини таъминлаш ва инсон ҳуқуқларига риоя қилиш бўйича қонун ҳужжатларини такомиллаштириш талаб этилади.

Халқаро тажриба ва унинг аҳамияти:

Халқаро майдонда СИ технологияларини тергов жараёнида қўллаш бўйича илғор тажрибалар мавжуд. Масалан, АҚШ, Европа Иттифоқи давлатлари ва Япония каби мамлакатларда СИ экспертлик тизимлари, видеомониторинг ва аудио таҳлил жараёнларида муваффақиятли қўлланилмоқда. Ушбу тажрибаларни Ўзбекистон шароитига мослаштириш ҳуқуқ-тартибот тизимини такомиллаштиришда самарали бўлади.

СИдан фойдаланишнинг этик жиҳатлари:

Сунъий интеллектдан фойдаланиш жараёнида шахсий маълумотларни ҳимоя қилиш, инсон ҳуқуқлари ва қонун устуворлигига риоя қилиш муҳим аҳамият касб этади. Шунингдек, СИ технологиялари орқали олинган маълумотлардан қонунга мувофиқ ва масъулиятли фойдаланиш зарур.

Илмий ва амалий тавсиялар:

1. Тергов жараёнида СИдан фойдаланиш учун қонунчиликни такомиллаштириш, хусусан, сунъий интеллект технологиялари фойдаланилишида инсон ҳуқуқлари ва шахсий маълумотларни ҳимоя қилишга доир қоидаларни кучайтириш.

2. Тергов органлари учун сунъий интеллект асосида ишлайдиган махсус дастурий таъминотлар ва технологияларни жорий этиш.

3. Терговчиларни СИ технологияларидан фойдаланиш бўйича махсус ўқитиш ва уларнинг малакасини ошириш бўйича дастурлар ишлаб чиқиш.

4. Халқаро ҳамкорликни кучайтириш ва сунъий интеллектдан фойдаланишда илғор амалиётларни Ўзбекистон шароитига мослаштириш.

Хулоса қилиб айтганда, СИдан тергов жараёнида фойдаланиш Ўзбекистоннинг жиноят-ҳуқуқ тизимини такомиллаштиришда, жиноятчиликка қарши кураш самарадорлигини оширишда муҳим аҳамиятга эга. Бу борада илмий асосланган ёндашув ва замонавий технологияларни жорий этиш тизимда сифат жиҳатдан янги босқичга ўтиш имконини яратади.

САТТАРОВ ЖАЪСУРБЕК АВАЗБЕКОВИЧ

Ўзбекистон Республикаси

Ҳуқуқни муҳофаза қилиш академияси
мустақил изланувчиси

ЁЛҒОН ГУВОҲЛИК БЕРГАНЛИК УЧУН ЖАВОБГАРЛИКНИНГ РЕТРОСПЕКТИВ ТАҲЛИЛИГА ОИД АЙРИМ МУЛОҲАЗАЛАР

Суд давлатнинг одил судловни амалга оширувчи ягона ҳокимиятдир. Инсон ва фуқароларнинг бузилган ҳуқуқ ва эркинликларини тиклашда, давлат ва жамият манфаатларини муҳофаза қилишда суд ҳокимияти муҳим аҳамият касб этади. Одил судловни амалга ошириш жараёнида бунга тўсқинлик қилиш одил судловга путур етказиши, ижтимоий адолатни тиклаш билан биргаликда, ўз ҳақ-ҳуқуқларини ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш мақсадида судга мурожаат қилувчи шахсларнинг давлатга ва унинг ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларига бўлган ишончини йўқолишига ҳам сабаб бўлади. Бошқача айтганда ёлғон гувоҳлик бериш суд жараёнида ҳақиқатни аниқлашга тўсқинлик қилиб, адолатсиз қарор қабул қилинишига олиб келади. Бу ҳолат жамиятда қонун устуворлигига бўлган ишончни заифлаштиради.

БМТ Бош Ассамблеясининг 55/25 Резолюцияси билан 2000 йил 15 ноябрда қабул қилинган “Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Трансмиллий уюшган жиноятчиликка қарши конвенцияси”нинг 23-моддаси(Одил судловнинг амалга оширилишига тўсқинлик қилишни криминаллаштириш)да ҳам Ҳар бир Иштирокчи давлат ушбу Конвенцияда қамраб олинган жиноятлар содир этилиши туфайли кўрсатувлар берилиши жараёнида ёлғон кўрсатувлар беришга кўндириш ёки иш юритиш давомида далиллар тақдим этиш ёки кўрсатувлар бериш жараёнига аралашиш мақсадида жисмоний куч ишлатиш, таҳдид қилиш ёки қўрқитиш ёхуд ғайриқонуний устунликларни ваъда қилиш, тақлиф этиш ёки бериш қасддан содир этилганида уларни жиноий жазоланадиган қилмиш деб топиш учун талаб этилиши мумкин бўлган қонунчилик

чоралари ва бошқа чораларни кўриши лозимлиги белгиланганлиги¹ мазкур қилмишнинг нафақат миллий, балки трансмиллий ижтимоий хавфли эканини кўрсатади.

Хуқуқий категория сифатида “ёлғон” жиноят хуқуқида муҳим аҳамиятга эга бўлиб, у одатда маълумотни атайлаб нотўғри ёки чалкаш тарзда тақдим этишга ишора қилади. Жиноят-хуқуқий жиҳатдан ёлғон фаолияти жамиятнинг адолатлилиги, хуқуқий тартиб ва ахлоқий асосларига путур етказилади. Ф.Тоҳиров эса, масаланинг янада жиддий эканлигига эътибор қаратиб, ёлғон гувоҳлик бериш жиноятининг ижтимоий хавфлилиги яна шунда ҳам намоён бўладики, ушбу қилмиш натижасида нафақат, одил судловни амалга оширувчи (суд органлари) ҳамда унга кўмаклашувчи (суриштирув, тергов, прокуратура органлари) органлар фаолиятига путур етказилади, балки, бу қилмишни содир этишга мажбурлашда, гувоҳ, эксперт, таржимоннинг ёхуд уларнинг яқин қариндошларининг соғлигига ҳам зарар етиши мумкин², деб ҳисоблайди.

Таъкидлаш керакки, ёлғон гувоҳлик беришда ифодаланадиган қилмиш учун жавобгарлик узоқ ўтмишга бориб тақалади. Ушбу мавзуда илмий тадқиқот қилган А.Тошпўлатов ёлғон гувоҳлик берганлик Инжилда (“Ўз яқинингга нисбатан ёлғон гувоҳлик берма”)³ ҳамда Авестода (“Шафқатсиздир гар кимда-ким ёлғончидур”)⁴ ҳам қораланганлигини ва жавобгарликка сабаб бўлганлигини келтиради⁵.

Шунингдек, Инжилда жиноий жавобгарликка сазовор уч тоифа қилмишлар бўлиб, улар қуйидагилардан иборат бўлган:

- тан жароҳатлари: ҳар бир ҳолда таъзирнинг аниқ рўйхати Ур-Намму қонунларида, Эшнунна қонунларида, Хаммурапи қонунларида ва Хитт қонунларига кўра жазоланган. Шунингдек, даволанмас жароҳат ҳақида гап кетганда, шикастланган кўз ёки аъзо билан бирга, тушган тиш ҳам инобатга олинган;

- ҳомиланинг тушиши (аёлда муддатидан олдин туғруқнинг содир бўлиши) Ипит-Иштар қонунларида, Хаммурапи қонунларида ва Ўрта ассирий қонунларига кўра жазоланган;

- ёлғон гувоҳлик бериш ёки исботланмаган айблов: Ур-Намму қонунларида, Ипит Иштара қонунларида, Хаммурапи қонунларида ва Ўрта ассирий қонунларига кўра жазоланган.

¹ Б.И.Исмаилов, И.И.Насриев Коррупцияга қарши курашиш бўйича идоравий чора-тадбирларнинг самарадорлигини ошириш масалалари//Ўқув-услугий қўлланма.-Т.:Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси Академияси, Ўзбекистон Республикаси Судьялар олий кенгаши Судьялар олий мактаби. 2020.--Б.377.

² Таҳиров Фарход. (2023). Ёлғон гувоҳлик бериш жиноятининг ижтимоий хавфлилиги ва умумий тавсифи. Eurasian Journal of Law, Finance and Applied Sciences. 03. 200-204. 10.37547/ejlfas-v03-i02-p1-32.

³ Библия. Книги Ветхого и Нового Завета. М., 1990. 292 с.

⁴ Бобоев Х., Дўстжонов Т., Ҳасанов С. “Авесто” – шарқ халқларининг бебаҳо ёдгорлиги. Т.: ТМИ, 2004 й., 20-б.

⁵ Тошпўлатов А. Ёлғон гувоҳлик учун жиноий жавобгарлик муаммолари. Юридик фанлар номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган дисс. –Т., 2008. –Б.13-14.

Т.Фраймер-Кенски қайд этишича, ёлғон гувоҳлик жинояти учун ҳам Хаммурапи қонунларига мувофиқ талион принципини қўллаб, жазо тайинланган¹.

Ёлғон гувоҳлик мазкур даврда қанчалик ижтимоий хавфли эканлиги мазкур жиноятга нисбатан тайинланган жазолардан ҳам билинади, дейиш мумкин. Яъни, унга кўра “Бир шоҳид ҳар қандай жиноят ёки айб бўйича гувоҳлик қилиши мумкин эмас. Иш икки ёки уч шоҳид томонидан кўриб чиқирилиши керак². Судьялар яхши текширишлари керак, ва агар шоҳид ёлғон гувоҳлик қилган бўлса, яъни у ўз қариндошини ёлғон айблаган бўлса, унга ўз қариндошига қилмоқчи бўлган ишни қилишлари керак, бундан мақсад ёмонликни жамиятдан йўқотишдир³.

Қолганлар бундан эшитсин ва кўрсин ва бундай ёмонликни жамиятда яна бирор вақт амалга оширмасин! Ва кўзингиз (яъни, қалбингиз) афсусланмасин — ҳаётга ҳаёт, кўзга кўз, тишга тиш, қўлга қўл, оёққа оёқ”.

Қадимги Рим ҳуқуқида ҳам ёлғон гувоҳлик бериш (*falsum testimonium*) жиддий жиноят ҳисобланган ва унинг олдини олиш ҳамда жазолаш учун қатъий чоралар белгиланганлигини кўриш мумкин. Жумладан, император Траян (милодий 98-117 йиллар) ҳукмронлиги даврида чақимчиларнинг ёлғон маълумотлари бўйича кишиларни қатл қилиш тўхтатилган⁴. Рим ҳуқуқида ёлғон гувоҳлик жинояти XII жадвал қонуни давридаёқ мавжуд бўлган. Кейинчалик, Сулли давридан бошлаб, ушбу мавзуда тўлиқ бир тизим шаклланди, ва Корнелий қонуни ёлғон гувоҳликни суд ҳужжатларидаги фальсификат сифатида қаради ва унга оғир жазо – “*aquae et ignis interdictio*” – белгиланган.

Ушбу даврда суд жараёни хусусий (*delictum privatum*) ёки давлат (*delicta publica*) хусусиятига эга бўлган. Хусусий хусусиятдаги процессда айблов шахсий жиноятлардан келиб чиққан ва иш зарар кўрган томон томонидан хусусий айблов сифатида бошланган. Бу ҳолда даъво қилишчи ўзи тадқиқот ўтказган, далилларни йиғган ва гувоҳларни излаган⁵. Хусусий тартиб томонлар ўртасидаги рақобатга асосланган бўлиб, улар судга далилларни тақдим этишда тенг ҳуқуқларга эга эди (V жадвал қонунлари, 5-модда). Гувоҳликлар иш бўйича асосий далиллар деб ҳисобланарди ва уларни таъминлаш вазифаси судда даъво қилган томонга

¹ Frymer-Kensky T. Tit for Tat: The Principle of equal retribution in early eastern and Biblical Law // *Biblical Archaeologist*, 1980. Vol. 43. P. 230–234.

² Malamat A. The cultural impact of the West (Syria-Palestine) on Mesopotamia in the Old Babylonian Period // *Altorientalische Forschungen*, 1997 (2). B. 24.

³ Milgrom J. Leviticus 23-27: a new translation with introduction and commentary // *The Anchor Bible*. Y., 2000.

⁴ Раимов А., Раимова Н. Қадимги Рим тарихи тўғрисида қисқача маълумотлар/Одил судлов. Ҳуқуқий, илмий-амалий нашр. ISSN 2181-8991. 2/2021. Тошкент, 2021. -Б.46.

⁵ Хайриев Нодиржон Исроилович Исторические этапы развития уголовного судопроизводства в Древнем Риме // *Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения*. 2016. №2 (57). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/istoricheskie-etapy-razvitiya-ugolovnogo-sudoproizvodstva-v-drevnem-rime>

юкланган¹. Агар ҳуқуқбузарликлар Рим жамияти манфаатларига тааллуқли бўлган ёки жамият тартибини хавф остига қўйган ҳолда содир этилса, процесс давлат хусусиятига эга бўлган. Бу турдаги ҳуқуқбузарликларга давлат хиёлати, ҳокимиятга кучли қаршилик, шахсга, мол-мулкка ва ахлоққа қарши жиноятлар, шунингдек, муқаддас қонунларнинг бузилиши (масалан, ўлдириш, ёнғин чиқариш, жинсий ахлоқсизлик, ёлғон гувоҳлик, туғилишни яшириш) кирарди².

Мамлакатимиз ҳудудида узоқ вақт давом этган давлатчиликда ислом ҳуқуқи манбалари муҳим ҳуқуқий асос вазифасини ўтаган. Ислом ҳуқуқи (шариат)да ёлғон гувоҳлик бериш жинояти (шаҳодат уз-зур) оғир гуноҳлардан бири сифатида қаралади. Бу амалда ҳақиқатга зид бўлган баёнот бериб, бошқаларга зарар етказиш ёки адолатни бузиш назарда тутилади. Қуръон ва ҳадисларда ёлғон гувоҳлик бериш қаттиқ қораланади ва унинг оқибатлари ҳақида жиддий огоҳлантиришлар бор.

Қуръони каримда ёлғон гувоҳлик беришни адолатсизлик ва золимлик сифатида таърифлайди – “Ёлғон гувоҳликка яқинлашманг ва ноҳақ гувоҳлик берманг.” (Қуръон, Анъом сураси, 152-оят); “Аллоҳ ёлғонни ҳаром қилди.” (Қуръон, Бақара сураси, 283-оят)³. Қуръони Каримда суд, суд жараёни, гувоҳлик ва унга боғлиқ масалалар бўйича 20 оят бор⁴.

Айтиш керакки, ислом ҳуқуқида гувоҳликка алоҳида эътибор қаратилган. Бурҳониддин Марғиноний кишининг қози бўлиши учун унда гувоҳлик бериш шартлари ва ижтиҳод қилиш лаёқати жамланиши керак, дейди⁵. Қозилик ҳукми гувоҳлик ҳукмидан келиб чиқади. Гувоҳликка шарт қилинган сифатлар қозиликка ҳам шарт қилинади. Қози мусулмон, озод соғлом ва вояга етган бўлиши ҳамда туҳматда айбланган бўлмаслиги керак. Қози бошқаларнинг берган кўрсатмаларига асосланиб иш юритгани учун гувоҳлик кўрсатмалари бирламчи ҳисобланади.

Нима учун ислом ҳуқуқида гувоҳлик масалаларига катта эътибор берилади? Исломда гувоҳлик бериш шартлари яхши ишлаб чиқилган. Гувоҳлик кўрсатмаларини бериш бу фарз, яъни мусулмоннинг мажбуриятларидан биридир. Шунинг учун ундан била туриб, бўйин товлаш мумкин эмас. Чунки бунга Қуръони карим ва ҳадиси шарифда кўплаб далиллар келади. Мусулмон киши ўз фойдасига зид бўлса ҳам ҳақиқатни ошкор қилиши керак. Фикҳий китобларнинг “гувоҳлик боби”да кишилар гувоҳлиги қабул қилинадиган ва гувоҳлиги қабул қилинмайдиганларга ажратилади. Диний ибодатларни сабабсиз тарк этадиганлар, туҳматчиликда айбланганлар, мотам маросимларида йиғлаш

¹ Хрестоматия по истории Древнего Рима: учеб. пособие для вузов / сост. И. А. Гвоздева, И. Л. Маяк, А. Л. Смышляев и др.; под ред. В. И. Кузищина. М., 1987. С. 178.

² Медведев В. Г. Уголовный суд и процесс в Древнем Риме в архаический период // Общество и право. 2010. № 3

³ Шайх Абдулазиз Мансур: Қуръони Карим: маъноларининг таржима ва тафсири. –Т., 2021. –Б.33.

⁴ Жўзжоний А.Ш., Ислом ҳуқуқшунослиги, ҳанафий мазҳаби ва Ўрта Осиё фақиҳлари. - Т.: Тошкент ислом университети, 2002. Б. 65.

⁵ Ўша китоб. Б. 711.

ва куйлаш билан шуғулланувчилар (гўяндалар), таъқиқланган ичимлик ичишга ўрганиб қолганлар, зино, пора олиш, қуш овчилари, илгари раҳмсиз жиноятлар қилган кишилар, судхўр ва қиморбоз, мутакаббир ва ёлғончи кишилар ҳам гувоҳ бўлишлари мумкин бўлмаган. Бундай кишилар фосиқ дейилади. Мусулмон киши учун бу номни кўтариб юриш номус ҳисобланган.

Кейинроқ эса Европада меҳнат қилаётган гувоҳларнинг ҳақиқатни айтишга қасам ечиш шартларини бузганлигига қарши биринчи қонун ўрта асрларда Англияда қабул қилинган. 1563 йилда қабул қилинган ушбу қонун бўйича жазо сифатида жарима ва қамоқ жазоси белгиланган. Агар ёлғон гувоҳ жаримани тўлашга имконияти бўлмаса, у шаҳарнинг оммавий жойига олиб борилиб, шарафсизлик устунига қулоқларидан пичоқ билан чўзиб қўйилган¹.

XVIII асрда ёлғон гувоҳлик билан боғлиқ ҳақиқатни билиш ҳуқуқи (*Recht auf Wahrheit*) бузилишига оид назария илгари сурилган, лекин бу назария кейинчалик жамиятнинг ишончини ҳимоя қилиш назарияси ўрнига қўйилган (*öffentliche Treue und Glauben*).

Юқорида келтирилганлардан хулоса қилиш мумкинки, ёлғон гувоҳлик бериш инсоният тарихининг деярли ҳар бир босқичида ижтимоий хавfli қилмиш саналган ҳамда бу тоифадаги айрим жиноятларнинг жамият учун хавfliлиги шундаки, улар орқали айбсизлиги аён бўлган шахсни жиноий жавобгарликка тортиш учун далиллар сунъий равишда яратилади ва сохта далиллар мавжудлигида суд томонидан фуқароларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини асоссиз поймол қилиниши билан боғлиқ нотўғри ҳукм чиқарилишига олиб келган.

ЭШҚУЛОВ ДОСТОН ЖАҲОНГИР ЎҒЛИ
Ўзбекистон Республикаси ИИВ Малака
ошириш институти юридик фанлар
кафедраси ўқитувчиси, майор

ЯНГИ ТАҲРИРДАГИ КОНСТИТУЦИЯДА ИНСОН ҲУҚУҚ ВА ЭРКИНЛИКЛАРИНИ КАФОЛАТЛОВЧИ ҲУҚУҚИЙ ИНСТИТУТЛАРНИНГ ЎРНИ

Аннотация. Мақолада Республикада амалга оширилган конституциявий ислохотлар, хусусан, ушбу ислохотларнинг жиноят-процессуал қонунчиликдаги аҳамияти, Янги таҳрирдаги Конституцияда “Ҳабеас корпус” институтининг акс эттирилиши ва унинг инсон ҳуқуқ ва эркинликларининг кафолати сифатидаги ўрни ёритилган.

¹ Дометеев В. Ответственность за заведомо ложные показания свидетелей // Законность. 2006. № 6. С. 38–40

Калим сўзлар: конституция, ислохотлар, “Хабеас корпус”, инсон ҳуқуқлари, кафолатлар.

Аннотация. В статье рассматриваются конституционные реформы, проводимые в Республике, в частности важность этих реформ в уголовнопроцессуальном законодательстве, отражение института Habeas Corpus в новой редакции Конституции и его роль как гарантии прав и свобод человека.

Ключевые слова: конституция, реформы, “Хабеас корпус”, права человека, гарантии.

Abstract. The article discusses the constitutional reforms carried out in the Republic, in particular the importance of these reforms in criminal procedural legislation, the reflection of the institution of Habeas Corpus in the new version of the Constitution and its role as a guarantee of human rights and freedoms.

Key words: constitution, reforms, Habeas Corpus, human rights, guarantees.

Янги Ўзбекистон тарихида муҳим ўзгаришлардан бири 65 фоизга янгиланган, ўзида инсон ҳуқуқ ва эркинликлари ҳимояси ҳамда кафолатига оид нормаларни мужассамлаштирган янги таҳрирдаги бош қомусимиз 2023 йилнинг 1 майидан эътиборан кучга кирди.

Янгиланган Конституциямизнинг айрим нормаларига эътибор берилса, унда инсон ҳуқуқлари ҳар нарсадан устунлиги ғояси ва “Инсон – жамият – давлат” деган ёндашув нафақат янги Конституция мазмунига чуқур сингдирилганлиги, балки амалда ҳам ўз исботини топаётганлигига гувоҳ бўлиш мумкин.

Инсон, унинг ҳаёти, эркинлиги, шаъни, қадр-қиммати ва бошқа дахлсиз ҳуқуқлари олий қадрият эканлигидан келиб чиқиб, ўтган йиллар мобайнида давлатимиз раҳбари бошчилигида инсоннинг шахсий, сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий ҳуқуқларини таъминлаш мақсадида бир қатор ишлар амалга оширилди¹. Инсон ҳуқуқ ва эркинликларини ўзида жамлаган янги таҳрирда қабул қилинган Конституция бунга яққол мисол бўлади олади.

Янгиланган Конституция нормаларига синчиклаб назар ташланса, унда халқаро стандартлар ва илғор ривожланган хорижий мамлакатлар қонунчилигида мавжуд нормалар ўз ифодасини топганлигига гувоҳ бўлиш мумкин.

Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг ташаббуси билан илгари сурилган масалалардан бири – бу “Хабеас корпус” институтини ривожлантиришга қаратилган норма бўлиб ҳисобланади. Яъни, шахс суднинг қарорига қадар кўпи билан қирқ саккиз соатдан ортиқ ушлаб турилиши мумкин эмаслиги, агар суд томонидан шахсни ҳибсга олиш ёки унга нисбатан бошқа турдаги озодликни чеклаш ҳақида қарор белгиланган муддатда қабул қилинмаса, бундай шахсни дарҳол озод қилиш кераклиги шулар жумласидандир.

Мамлакатимизда жиноятларни тергов қилиш соҳасида “Хабеас корпус” институтини янада ривожлантиришнинг амалий ифодаси

¹ <https://strategy.uz/index.php?news=1577>;

сифатида Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 28 февралдаги “2022–2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг Тараққиёт стратегиясини “Инсонга эътибор ва сифатли таълим йили”да амалга оширишга оид давлат дастури тўғрисида”ги ПФ-27-сон Фармони¹ келтириш мумкин.

Фармоннинг 14-бандида адолат ва қонун устуворлигини мустаҳкамлаш, инсон ҳуқуқ ва эркинликларига сўзсиз риоя этилишини таъминлаш борасида тинтув ўтказиш, телефон сўзлашувларини эшитиб туриш ва мулкни хатлашга санкция бериш ваколатини прокурорлардан судларга ўтказиш бўйича тегишли қонун лойиҳаларини тайёрлаш назарда тутилган.

Шу муносабат билан, кўплаб давлатларнинг конституциялари ҳамда жиноят-процессуал қонунчилигини таҳлил қилиш орқали ушбу давлатларда жиноятларни тергов қилиш жараёнида “Хабеас корпус” институтига оид ижобий нормаларни миллий қонунчиликка имплементация қилиш бўйича таклиф ва тавсияларни ишлаб чиқиш муҳим ва долзарб масалалардан ҳисобланади.

“Хабеас корпус” — бу шахс дахлсизлиги тамойили билан чамбарчас боғлиқ инглиз жиноий-процессуал ҳуқуқий институти бўлиб ҳисобланади. Ушбу институт, шунингдек, англо-саксон ва романо-герман ҳуқуқ оилаларидаги бошқа давлатлар ҳуқуқий тизимида ҳам кириши билан характерланади.

Хабеас корпус номи (хабере – “эга бўлмоқ” ва корпус – “тана” сўзларидан) латинча “habeas corpus ad subjiciendum” иборасининг бир қисми бўлиб, “қўлга олинган шахс ҳақида судга тақдим этиш” маъносини билдиради².

Халқаро ҳуқуқнинг умум эътироф этилган нормаларида шахс ҳуқуқларини чеклаш билан боғлиқ процессуал ҳаракатларни ўтказишда суднинг ваколатларини белгилаш ҳақидаги қоидалар ўз аксини топган.

Хусусан, “Инсон ҳуқуқлари ва асосий эркинликларини ҳимоя қилиш тўғрисидаги Конвенция”нинг 5-моддасида шахснинг муҳим ҳуқуқларини чеклаш билан боғлиқ процессуал мажбурлов чоралари фақат суднинг қарори билан амалга оширилиши белгиланган³.

Инглиз файласуфи Жон Локкнинг мулк ҳуқуқи дахлсизлигига оид қарашларида давлат кишиларга ижтимоий шартнома концепциясига асосан эркинлик ва хусусий мулк дахлсизлигини кафолатлаши лозимлиги тўғрисида келтириб ўтган⁴. “Хабеас корпус” институтида ҳам шахсий дахлсизлик ҳуқуқи билан бирга хусусий мулк дахлсизлигини таъминлаш билан боғлиқ бир қатор нормалар ўрин эгаллаган.

¹ Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 02.03.2023 й., 06/23/27/0121-сон;

² <https://aniq.uz/yangiliklar/konstitusiyada-alohida-qayd-etilishirejalashtirilayotgan-xabeas-korpus-bu-qanday-norma;>

³ <https://www.coe.int/ru/web/compass/the-european-convention-on-humanrights-and-its-protocols;>

⁴ Ш.Эргашев Жаҳон тарихи (Янги давр. 1-қисм. XVI-XIII асрлар), Т.: “Ўзбекистон”, 2013. – 6.78;

Жумладан, гумон қилинувчи, айбланувчи, судланувчи ва фуқаровий жавобгарнинг мол-мулкни хатлаш билан боғлиқ қарорлар судда кўриб чиқилиши лозим. Ўзбекистон Республикасининг жиноят-процессуал қонунчилиги эса мол-мулкни хатлаш билан боғлиқ қоидалар хусусий мулк дахлсизлиги борасидаги халқаро стандартлар ва замонавий тенденциялардан бирмунча ортда қолмоқда.

Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодекси 290-моддасига кўра¹, жиноят иши доирасида мол-мулкни хатлаб қўйиш суриштирувчининг ёки терговчининг қарори бўйича прокурор розилиги билан ёхуд бу тергов ҳаракатини бажаришни тергов органига топширишга ҳақли бўлган суднинг ажрими бўйича амалга оширилади.

Статистик маълумотларга қараганда, мамлакатимизда сўнгги 3 йилда фуқароларга тегишли 4 мингга яқин мулклар терговда хатланган бўлиб, ишни кўриш натижаси бўйича суд томонидан уларнинг атиги 1,3 мингтасига ундирув қаратилган, 2,7 мингта мулк тергов даврида ортиқча хатлангани сабабли, кейинчалик хатлов бекор қилинган².

Ўз навбатида, мазкур тартиб жиноят процессида гумон қилинувчи, айбланувчи, судланувчи ва фуқаровий жавобгар мол-мулкнинг дахлсизлигини етарли даражада кафолатланмаганлигидан далолат, десак муболаға бўлмайди.

Масалан, Озарбайжон (ЖПК 249-модда), Қозоғистон (ЖПК 163-модда), Тожикистон (ЖПК 116-модда) ва Грузия (ЖПК 151-модда) республикаларининг Жиноят-процессуал кодексларига мувофиқ, мулкни хатлашга санкция бериш ҳуқуқи бевосита судга тегишли бўлиб ҳисобланади.

Шу билан бирга, романо-герман (континентал) ҳуқуқий оиласининг бошқа илғор ривожланган мамлакатлари ҳисобланган Германия ва Франция жиноят-процессуал қонунчилигига кўра, кечиктириб бўлмайдиган ҳоллардан ташқари бошқа барча ҳолатда мол-мулкни хатлаш тўғрисида қарор чиқаришга (санкция беришга) фақатгина суд ваколатли саналади.

Фармоннинг 14-бандида белгиланган масалалардан навбатдагиси – бу жиноят процесси давомида телефон сўзлашувларини эшитиб туришга санкция бериш ваколатини судларга ўтказишдан иборат.

Миллий қонунчилигимизда (ЖПК 169-170 моддалар) агар иш бўйича тўпланган далиллар иш учун аҳамиятга молик маълумотлар олиниши мумкинлигига етарли даражада асос бўла олса, суриштирувчи, терговчи телефонлар ва бошқа телекоммуникация қурилмалари орқали олиб

¹ Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 03/23/829/0208-сон;

² https://uza.uz/uz/posts/mulkni-xatlashga-sankciya-berish-vakolatiprokurorlardan-sudlarga-otkaziladi_451855.

бориладиган сўзлашувларни эшитиб туриш, улар орқали узатиладиган ахборотни олиш тўғрисида қарор чиқаришга ҳақлилиги белгиланган¹.

Ривожланган давлатлар тажрибаси таҳлили шуни кўрсатмоқдаки, жиноят процесси билан боғлиқ ҳолатларда телефон сўзлашувларини эшитишга санкция бериш ваколати судларга тегишли бўлиб ҳисобланади.

Масалан, Германия ва Италия давлатларининг қонунчилигига кўра, дастлабки тергов давомида шахсининг ҳуқуқ ва эркинликларига риоя этилишини назорат қилиш мақсадида телефон сўзлашувларини эшитиб туриш учун санкция бериш ихтисослашган судья (ГФРда Ermittlungsrichter, Италияда GIP)лар томонидан амалга оширилади.

АҚШда эса, полиция терговининг кўплаб шакллари суд ҳокимияти назорати остида бўлиб, жиноят иши бўйича тасдиқланган етарли асослар мавжуд бўлган тақдирда телефон сўзлашувларини эшитишга санкция беришга судлар ваколатли ҳисобланади.

Швеция қонунчилигига мувофиқ, телефон суҳбатларини фақат суднинг розилиги билан “жиноятни содир этиш ёки унга тайёргарлик кўриш учун жиддий асослар мавжуд бўлганда” қонунчиликда белгиланган мутаносиблик принципига риоя қилиш орқали тинглаш мумкин бўлади.

Хабеас корпус институти билан боғлиқ жараёнлардан яна бири – бу жиноятларни тергов қилишда тинтув ўтказишга санкция беришни судлар томонидан амалга оширилиши билан боғлиқ муносабатлар ҳисобланади.

Миллий қонунчилик таҳлили шуни кўрсатмоқдаки (ЖПК 161-модда), тинтув суриштирувчи ёки терговчининг асослантирилган қарорига биноан, прокурорнинг санкцияси билан ўтказилади².

Германия, Италия, Грузия, Россия, Беларусь, Қирғизистон каби хорижий мамлакатлар тажрибаси шуни кўрсатмоқдаки, фуқароларнинг уй-жой дахлсизлиги билан боғлиқ конституциявий ҳуқуқларини чеклашга оид тезкор қидирув тадбирлари фақат суднинг рухсати (санкцияси) билан амалга оширилади.

Юқоридагилардан кўринадики, Ўзбекистон Республикаси ЖПКда тинтув ўтказишга оид процессуал нормаларни жаҳон стандартларига мувофиқлаштириш зарурати мавжуд. Шу сабабдан келиб чиқадиган бўлсак, жиноят-процессуал қонунчилигимизда жиноят иши доирасида нафақат тинтув ўтказиш учун, балки телефон сўзлашувларини эшитиш ҳамда мол-мулкни хатлашга санкция бериш ваколатини судлар томонидан амалга оширилиши тўғрисидаги нормаларни белгилаш бугуннинг энг муҳим ва долзарб масалаларидан бири бўлиб ҳисобланади.

Хулоса сифатида шуни таъкидлаш жоизки, янгиланган Конституциямизда судларнинг чинакам мустақиллигини ҳамда қонун устуворлигини ва фуқароларнинг қонуний манфаатларини таъминлаш, судьялар томонидан одил судловни амалга ошириш, бир сўз билан

¹ Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 03/23/833/0236-сон;

² Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 03/23/841/0270-сон;

айтганда, судлар инсон ҳуқуқларининг чинакам ҳимоячисига айлантирилишининг аниқ кафолатлари мустаҳкамланганлиги эътирофга моликдир.

РАХМАНОВ ЖЎРАБЕК АТАНАЗАРОВИЧ

Урганч давлат университети “Ҳуқуқ”
кафедраси ўқитувчиси, ТДЮУ мустақил
изланувчиси

ҲУҚУҚНИ МУҲОҒАЗА ҚИЛУВЧИ ОРГАНЛАРНИНГ ЖИНОЯТЧИЛИККА ҚАРШИ КУРАШИШ ФАОЛИЯТИ ЮЗАСИДАН ҲИСОБДОРЛИГИНИ АМАЛГА ОШИРИШНИНГ НАЗАРИЙ-ҲУҚУҚИЙ МАСАЛАЛАРИ

Аннотация. Мазкур мақолада ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларнинг жиноятчиликка қарши курашиш фаолияти юзасидан ҳисобдорлигига доир масалалар ўрганилган.

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы подотчетности правоохранительных органов за борьбу с преступностью.

Annotation. This article analyzes the issues of accountability of law enforcement agencies for the fight against crime.

Мамлакатимизда бугунги кунда жиноятчиликка қарши кураш, ҳуқуқ-тартиботни мустаҳкамлаш, қонун устуворлигини таъминлаш борасида олиб борилаётган ислохотлар натижасида ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар фаолиятида демократик тамойиллар тобора мустаҳкамланиб бормоқда.

Шу билан биргаликда глобаллашув жараёнларининг тобора кенгайиб бориши ҳамда барқарорликка таҳдид қилувчи омилларнинг янгича тус олиши ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар фаолиятини илмий-амалий таҳлиллар асосида такомиллаштириб боришни тақозо қилмоқда.

Бу борада Ўзбекистон Республикасининг Президенти Ш.М.Мирзиёев ҳақли равишда таъкидлаб ўтганларидек, “Шу сабабли биз прокуратура ва бутун ҳуқуқни муҳофаза қилиш тизими фаолияти самарадорлигини янада оширишга қаратилган устувор вазифаларни, мавжуд камчилик ва нуқсонларни бартараф этиш йўллари аниқ белгилаб олишимиз зарур”¹.

Шу боисдан, мамлакатимизда қабул қилинаётган қонун ҳужжатларида ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларнинг ҳисобдорлигини такомиллаштириш бўйича нормалар киритилмоқда.

Хусусан, бу борада Ўзбекистон Республикаси Президентининг 28.01.2022 йилдаги ПФ-60-сонли Фармони билан тасдиқланган “2022 —

¹Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни катъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. - Тошкент: «Ўзбекистон» НМИУ, 2017 86 Б.

2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг Тараққиёт стратегияси”да бир қатор вазифалар белгиланди.

Жумладан, стратегияда маҳаллий ҳокимликларнинг ҳуқуқни муҳофаза қилиш бўйича вазифалари, судьялар корпусини шакллантириш, шунингдек, ички ишлар идоралари ва прокуратура органларининг фаолияти юзасидан жамият олдида ҳисобдорликни таъминлашга қаратилган ташкилий-ҳуқуқий чора-тадбирларни амалга ошириш кўзда тутилди¹.

Мазкур чора-тадбирларнинг аҳамияти шундан иборатки, давлат органларининг жамият олдида ҳисобдорлигининг самарали амалга оширилиши қўйилган вазифаларнинг ижросини таъминлашда кенг жамоатчиликнинг иштирокига имкон беради.

Бу борада, ҳуқуқшунос олима Г.Исмаилованинг фикрича, ҳисобдорлик давлат бошқарувида ҳокимиятлар тизимининг мустақиллиги ва ва самарадорлиги кўрсаткичларидан бири бўлиб, айтиш мумкин, вақтда назорат шакли сифатида амалга оширилиб, унда тегишли ҳисобдор бўлган субъектлар олиб борилаётган ишлар ҳақидаги ахборотни тақдим қилади, ҳисобдорлик жараёнида ҳисоботлар амалдаги ҳолат билан таққосланиб, таҳлил қилиб борилади, ҳисобдорлик давлат органларига нисбатан жамиятнинг ишончини оширган ҳолда, тегишли ҳудуд аҳолисининг талаб ва эҳтиёжлари билан боғлиқ бўлиб ҳисобланади²

Бироқ, айрим олимларнинг фикрича, ҳисобдорлик давлат бошқаруви тизими билан боғлиқ бўлмасдан, балки давлат ҳокимияти позитив жавобгарлигини қамраб олувчи сиёсий-ҳуқуқий муносабатлардан иборатдир.

Бу борада мазкур олимларнинг фикрича, ушбу муносабатлар ҳуқуқ соҳаларини либераллаштириш, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини кенгайтириш, фуқаролик жамияти институтлари фаолиятини мустаҳкамлаш билан бевосита боғлиқдир³.

Албатта ушбу фикрларнинг хилма-хиллиги таҳлил қилинаётган давлат-ҳуқуқий муносабатлар билан узвий боғлиқ бўлиб, уларнинг турлича бўлиши давлат бошқаруви органларининг ҳисобдорлиги билан боғлиқ ҳуқуқий нормаларнинг кенг қамровда эканлиги билан боғлиқдир.

Ҳисобдорлик билан боғлиқ нормаларни такомиллаштиришнинг аҳамияти шундаки, ушбу нормалар давлат билан жамият ўртасида доимий

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 28.01.2022 йилдаги ПФ-60-сонли Фармони билан тасдиқланган “2022 — 2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг Тараққиёт стратегияси”//Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 29.01.2022 й., 06/22/60/0082-сон, 18.03.2022 й., 06/22/89/0227-сон, 21.04.2022 й., 06/22/113/0330-сон; 10.02.2023 й., 06/23/21/0085-сон; 03.01.2024 й., 06/24/221/0003-сон

²Исмаилова Г.С. Маҳаллий ижро ҳокимияти органларининг масъулиятини ошириш ва маҳаллий кенгашлар олдидаги ҳисобдорлиги//Ўзбекистон Республикасида давлат хизматини ислоҳ этишнинг ҳуқуқий асослари : давра суҳбати материаллари. - Тошкент : Baktria press, 2015. - 73 б.

³Бученков Г.А. Юридическая ответственность государства (теоретико- правовой аспект) : диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук : ; - М, 2021. С.153

муносабатларни рағбатлантирган ҳолда, давлат органларининг фаолиятини баҳолаш, мониторинг қилиш ва “қайта алоқа”ни амалга оширишга имкон беради.

Шу боисдан, бугунги кунда мамлакатимизда ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларнинг ўз фаолиятида ҳисобдорлик билан боғлиқ нормалар такомиллаштирилиб келинмоқда.

Энг аввало, бу борада мамлакатимизда 2023 йил 30 апрелда қабул қилинган Ўзбекистон Республикасининг янги таҳрирдаги Конституциясининг 20-моддасида ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларнинг ҳисобдорлиги билан боғлиқ муҳим конституциявий-ҳуқуқий нормалар киритилди.

Хусусан, унга кўра, инсоннинг ҳуқуқ ва эркинликлари қонунларнинг, давлат органлари, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, уларнинг мансабдор шахслари фаолиятининг моҳияти ва мазмунини белгилайди.

Мазкур норманинг аҳамият шундан иборатки, эндиликда давлат органлари ва мансабдор шахслар фаолиятига фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш тизимининг таркибий қисми сифатида конституциявий-ҳуқуқий жиҳатдан ёндашув белгиланди.

Бу эса ўз навбатида инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тизимининг таркибий қисми бўлган ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар фаолиятида ҳам инсон ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилишда фуқаролик жамияти институтлари билан доимий ҳамкорлик муносабатларини олиб боришни тақозо қилади.

Шу боисдан, Ўзбекистон Республикасининг 16.09.2016 йилдаги “Ички ишлар органлари тўғрисида”ги Қонунининг 13¹-моддасида белгиланган ички ишлар органларининг ҳисобдорлиги билан боғлиқ нормалар жиноятчиликка қарши курашни амалга оширишда борасида демократик тамойилларнинг муҳим ифодаси бўлди.

Хусусан, мазкур нормаларга кўра, Қорақалпоғистон Республикаси ички ишлар вазири, Тошкент шаҳар ва Тошкент вилояти ички ишлар бош бошқармаларининг, вилоятлар ички ишлар бошқармаларининг бошлиқлари ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш ва уларнинг профилактикаси ҳолати тўғрисида, уларнинг ўринбосарлари — Жамоат хавфсизлиги хизмати бошлиқлари жамоат хавфсизлиги ҳақида ҳар чоракда тегишинча Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгесига, халқ депутатлари Тошкент шаҳар ва вилоятлар Кенгашларига ҳисобот тақдим этади.

Туман (шаҳар) ички ишлар бошқармаларининг (бўлимларининг) бошлиқлари ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш ва уларнинг профилактикаси ҳолати тўғрисида ҳар чоракда, уларнинг ўринбосарлари — Жамоат хавфсизлиги хизмати бошлиқлари жамоат хавфсизлиги ҳақида

ҳар ойда халқ депутатлари туман (шаҳар) Кенгашларига ҳисобот тақдим этади.

Маҳалла ҳуқуқ-тартибот масканларининг профилактика катта инспекторлари жамоат хавфсизлигини таъминлаш ҳолати тўғрисида ҳар олти ойда халқ депутатлари туман (шаҳар) Кенгашларига ҳисобот тақдим этади.

Юклатилган вазифаларнинг бажарилиши юзасидан кўрилаётган чора-тадбирлар ва ишларнинг натижалари Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги ҳудудий бўлинмалари раҳбарларининг ҳисоботларини эшитиш чоғида танқидий жиҳатдан муҳокама қилинади, уларнинг фаолияти самарадорлигига шахсан баҳо берилади, шунингдек эгаллаб турган лавозимига мувофиқ ёки мувофиқ эмаслиги тўғрисида тавсиялар қабул қилинади.

Бу борада Ўзбекистон Республикасининг “Прокуратура тўғрисида”ги Қонунининг 5-моддасида Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар, Тошкент шаҳар, туманлар ва шаҳарлар прокурорларининг ҳар йили тегишинча Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгесига, халқ депутатлари Кенгашларига ўз фаолияти тўғрисида ахборот тақдим этиши, зарур бўлган ҳолларда, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларини қонунийликнинг ва жиноятчиликка қарши курашнинг ҳолати тўғрисида хабардор қилиши, прокуратура органлари қонунларнинг ижро этилишини назорат қилишга ва жиноятчиликка қарши курашга доир фаолияти тўғрисида жамоатчиликни мунтазам хабардор қилиши, ўзининг фаолияти тўғрисидаги ахборотдан жисмоний ва юридик шахсларнинг фойдаланишини қонунчиликда белгиланган тартибда таъминлаш йўли билан ўз фаолиятини ошқора амалга ошириши белгилаб қўйилган.

Айтиш лозимки, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларнинг ўз фаолияти юзасидан вакиллик органлари ва фуқаролик жамият институтлари олдидаги ҳисобдорлиги жамиятда криминоген ҳолатнинг барқарорлигини сақлашда, қонунийлик ва ҳуқуқ-тартиботни мустаҳкамлашда муҳим ўрин тутди.

Шу боисдан, ушбу принцип бир қатор ривожланган давлатларнинг Конституцияларида ҳам акс этган.

Хусусан, Хитой Халқ Республикаси Конституциясининг 92-моддасига кўра, ижро ҳокимиятининг олий органи сифатида Давлат Кенгашининг Умумхитой Халқ Вакиллари Йиғилиши олдида ҳисобдорлиги белгиланган бўлса, Япония Конституциясининг 72-моддасида ҳукуматнинг парламентга давлат ишлари юзасидан ахборотлар бериб бориши кўзда тутилган¹.

Ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларнинг жиноятчиликка қарши курашда жамият олдида масъуллиги, фаолият йўналишлари юзасидан

¹Сынкова Е.М. К проблеме исследования понятия подотчетности в конституционном и административном праве/Вопросы российского и международного права. 1`2012. С.31

ҳисобдорлиги ижтимоий-сиёсий вазиятнинг барқарорлигини сақлашда ҳамда оптимал қарорлар қабул қилишда муҳим аҳамият касб этади.

Шу боисдан, бу борада ҳисобдорлик шакллари ташкил қилиш ва амалга ошириш фаолиятдаги муҳим долзарб масала бўлиб ҳисобланади¹.

Мазкур масаланинг долзарблиги шундаки, ҳисобдорлик шакллари самарали амалга ошириш энг биринчи навбатда ахборот сиёсатининг тўғри ташкил қилиниши билан боғлиқ бўлади. Айтиш лозимки, ҳозирги вақтда ахборот технологияларининг жадал ривожланиши анъанавий иерархик структуралар тузилишини ўзгартирган ҳолда, давлат органларининг ҳисобдорлигини амалга оширишда инновацион усулларга ўтишни ҳам талаб қилмоқда.

Юқорида таҳлил қилинган масалалар якунида хулоса сифатида айтиш мумкинки, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларнинг жиноятчиликка қарши курашиш фаолияти юзасидан ҳисобдорлиги демократик жараёнларнинг таркибий қисми сифатида инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тизимининг самарали фаолият кўрсатиши учун зарур бўлиб ҳисобланади.

Бу борада, эндиликда, фуқаролик жамияти институтларининг сиёсий фаоллигини ошириш, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар томонидан жиноятчиликка қарши курашда фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органлари ва халқ депутатлари Кенгашларига ҳисоботларни тақдим қилиш ва муҳокамасини ўтказишда рақамли технологияларни кенг қўллаш, ҳисобдорлик якуни бўйича ҳуқуқий таъсир этиш турларини кўпайтириш лозим бўлади.

¹ Нисневич Ю.А. Информация и власть. - М., 2000. С.113

INTERNATIONAL AND NATIONAL LEGAL BASES FOR COMBATING CORRUPTION IN THE FIELD OF SPORTS IN THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN

Annotation. *The article deals with the analysis of legislative acts aimed at the legal regulation at the international and national levels of the fight against corruption in the field of sport. The study outlines the advanced standards and recommendations for combating corruption in the field of sport established by international legislation. The issues of legal regulation of the field of sport, including prevention and counteraction to corruption, will be cited within the framework of the legislation of Uzbekistan. In this regard, proposals will be made to improve legislation and organizational and managerial activities.*

Keywords: corruption in sport, convention, anti-corruption, regulation of legislation.

Аннотация. Мақолада спорт соҳасида коррупцияга қарши курашишнинг халқаро ва миллий даражада ҳуқуқий тартибга солишга қаратилган қонунчилик ҳужжатлари таҳлили кўриб чиқилади. Тадқиқот давомида спорт соҳасида коррупцияга қарши курашишнинг халқаро қонунчиликда белгиланган илғор стандартлари ва тавсиялари баён қилинади. Ўзбекистон қонунчилиги доирасида спорт соҳасини ҳуқуқий тартибга солиш, шу жумладан коррупциянинг олдини олиш ва унга қарши курашиш масалалари келтирилади. Бу борада қонунчиликни ва ташкилий-бошқарув фаолиятини такомиллаштириш бўйича таклифлар илгари сурилади.

Калит сўзлар: спортдаги коррупция, конвенция, коррупцияга қарши курашиш, қонунчиликни тартибга солиш.

Аннотация. В статье рассматривается анализ законодательных актов, направленных на правовое регулирование на международном и национальном уровнях борьбы с коррупцией в сфере спорта. В ходе исследования будут изложены передовые стандарты и рекомендации по борьбе с коррупцией в сфере спорта, установленные международным законодательством. В рамках законодательства Узбекистана будут приведены вопросы правового регулирования сферы спорта, в том числе по предупреждению и противодействию коррупции. В этой связи будут выдвинуты предложения по совершенствованию законодательства и организационно-управленческой деятельности.

Ключевые слова: коррупция в спорте, конвенция, борьба с коррупцией, регулирование законодательства.

Indeed, it is no secret that corruption is not a social malaise that appeared just yesterday, it is not unique to any one country. As stated in documents of the United Nations, corruption is a complex social, cultural, and economic phenomenon that spares no nation.

For this reason, today, corruption has evolved from a local issue into a global event that disrupts the life of every country, underscoring the need for everyone to remain vigilant and cooperate internationally to prevent and combat this ailment.

As the leader of our state pointed out in his Address to the Supreme Assembly of the Republic of Uzbekistan on January 24, 2020, "Today, the scourge

of corruption in various forms is impeding our progress. If we do not tackle this scourge in time, it will be impossible to create a genuine business and investment environment, and no sector of society will develop”¹. This statement serves as a directive.

From this perspective, it is crucial to define the main directions and objectives for each sector, and first and foremost, to develop and adopt legal bases that meet international standards to ensure effective functioning.

Agreeing with some researchers, “establishing priority legal bases for preventing and combating corruption through international legal documents and national legislation is deemed appropriate”². Indeed, broader use of regional and foreign experiences in anti-corruption policy and enhancing international cooperation are essential.

It should be emphasized that many crimes related to corruption in sports are transnational in nature and often involve organized criminal groups. In this regard, it is important to mention the United Nations Convention against Transnational Organized Crime, adopted by the UN General Assembly on November 15, 2000, which was one of the first international documents aimed at strengthening the cooperation of states in preventing and combating organized crime.

Another significant aspect of this document is that the Convention imposes obligations on its member states to adopt legislative, administrative, or other effective measures to hold individuals criminally responsible for corruption-related offenses.

Certainly, Uzbekistan joined this Convention with the decision of the Supreme Assembly of the Republic of Uzbekistan, “On the Ratification of the United Nations Convention against Transnational Organized Crime”, adopted on August 30, 2003. Appropriate measures have been taken to implement its provisions into national legislation.

Another international legal foundation is the United Nations Convention against Corruption, adopted on October 31, 2003. It is the only legally binding universal document in the field of combating corruption. The comprehensive approach and the mandatory nature of many of its provisions make it a guideline for developing complex solutions to global problems.

Although the issue of corruption in sports was not considered as serious a problem for the international community at the time the Convention was adopted as it is today, its universal nature covers various existing and potential forms of corruption and methods to combat them.

Furthermore, although this Convention is not legally binding for sports organizations, it enables these entities and relevant stakeholders to develop anti-corruption policies, effectively implement these policies in practice, and

¹ <https://www.press.uz>

² Kulturayev Sh. Issues of Improving State Policy in Combating Corruption in Uzbekistan [<http://www.ombudsman.uz/uz/docs>]

thoroughly analyze and evaluate the effectiveness of the mechanisms that have been implemented.

Additionally, based on the rules of the Convention, many countries have established specific legal liabilities for corruption-related crimes in sports. Specifically, the Law of the Republic of Uzbekistan of November 4, 2024, “On Amendments to the Criminal Code of the Republic of Uzbekistan for the Prevention of Corruption in Sports”, has defined particular liabilities for participants and organizers of sports competitions who unlawfully receive material benefits or are financially interested, as well as for those who bribe participants and organizers.

Moreover, because corruption in sports traditionally has a transnational character, the Convention plays a crucial role in promoting effective international cooperation among states to combat it.

Overall, the United Nations Convention against Corruption is crucial in preventing corruption in sports, facilitating crime prevention and legal protection, international cooperation, technical assistance, and information exchange.

It should also be highlighted that Uzbekistan joined the United Nations Convention against Corruption through the law “On the Accession of the Republic of Uzbekistan to the United Nations Convention against Corruption (New York, October 31, 2003), enacted on July 7, 2008.

Notably, the corruption scandals at the International Football Federation (FIFA)¹ in 2015 and the International Association of Athletics Federations (IAAF)² in 2016, along with the “Global Corruption Report: Sport”³ published by Transparency International in 2016, drew the attention of both specialists and the international community to this issue.

Subsequently, during the Conference of the States Parties to the United Nations Convention against Corruption held in Vienna from November 6-10, 2017, several resolutions were adopted, including Resolution 7/8 on “Corruption in Sport”, Resolution 73/24 by the UN on December 3, 2018, “Sport as a Means to Promote Sustainable Development” and Resolution 73/190 on December 17, 2018, “On Preventing and Combating Corruption and Transferring Proceeds of Corruption, Returning Assets, and Assisting the Legal Owners, Particularly the Countries of Origin”.

Additionally, at the conference held in Abu Dhabi from December 16-20, 2019, Resolution 8/4 “On Protecting Sport from Corruption” was adopted, followed by Resolution 75/18 on December 1, 2020, “Sport as a Means to Promote Sustainable Development”. Also, a political declaration on “Effectively Resolving and Implementing Measures to Prevent Corruption as Our Common

¹ URL: https://ria.ru/FIFA_UEFA_corruption_scandals_25102010/.

² URL: <https://pasmi.ru/archive/164650/>.

³ URL: https://www.transparency.org/whatwedo/publication/global_corruption_report_sport.

Obligation to Combat It and Strengthen International Cooperation” was accepted.

It should be noted that to date, the only international multilateral agreement on combating corruption in sports is the “Convention on the Manipulation of Sports Competitions (Magglingen Convention), adopted in Magglingen, Switzerland, in 2014.

The Council of Europe’s Secretariat subsequently established the National Platform Network (Copenhagen Group) in 2016 with the aim of implementing the convention. This network includes 33 countries and is tasked with identifying and studying advanced practices in combating manipulation in sports competitions, coordinating the activities of countries in this field, providing practical assistance, improving their systems, and enhancing the professional capacity of their staff.

It is noteworthy that international conventions are considered “soft law” documents that primarily support a criminal-legal approach to combating corruption, but leave the organization of these efforts and the achievement of positive results to the discretion of national jurisdictions.

For this reason, issues of combating corruption in sports are now included in the national anti-corruption strategies of many countries around the world. For example, national strategies adopted in the United Kingdom for 2017-2022¹ and in Portugal for 2020-2024² include the creation of national platforms to address manipulation problems in sports competitions, standardizing penalties for sports agents involved in corruption, and implementing advanced practices and additional measures to improve the activities of state regulatory bodies and private sector organizations in the sports sector.

Additionally, international and national sports organizations participate in the development of documents against corruption.

Most sports federations have adopted “Codes of Ethics”³, “Anti-Corruption Programs”⁴, and standards of conduct, including “Rules on the Regulation of Conflicts of Interest”⁵ for various sports. The codes of ethics aimed at regulating conflicts of interest and governing athletes through social norms are considered crucial in preventing corruption.

Indeed, the fight against corruption in the sports system should be based on developing and implementing anti-corruption standards. The existence of

¹ United Kingdom Anti-Corruption Strategy 2017-2022. – URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/667221/6_3323_Anti_Corruption_Strategy_WEB.pdf

² Anti-Corruption 2022. Portugal. – URL: <https://practiceguides.chambers.com/practice-guides/anti-corruption-2022/portugal>

³ URL: <https://fhr.ru/upload/iblock/73f/Kodeks-etiki-FKHR.pdf>

⁴ URL: <https://tennis-russia.ru/ft/o-nas/>

⁵ International Olympic Committee (IOC), IOC Code of Ethics (2020), or Fédération Internationale de Football Association (FIFA), FIFA Code of Ethics: 2019 Edition (Zürich, 2019); Corporate Plan for Sport Integrity Australia. 2020-2024. – URL: <https://www.sportintegrity.gov.au/sites/default/files/Sport%20Integrity%20Australia%20-%20Corporate%20Plan%20-%202020-2024.pdf>

such standards ensures a system of prohibitions, restrictions, and permissions that prevent corruption in the relevant field of activity.

The analysis of current international and regional conventions adopted to combat corruption in sports necessitates the adaptation of existing regulatory systems in the sports sector to these requirements, and the development of new universal international documents to enhance these regulations and requirements.

Analyzing the theoretical and practical problems of combating corruption in sports helps to improve the international and national legal bases and contributes to developing cooperation between states at international and regional levels.

As noted by the Russian scholar N.L.Peshin, "the development of international measures against corruption in sports and sports law, their shaping and application, and the experience of their implementation into national legal documents are primarily based on studying international and national sports legislation aimed at combating corruption and developing approaches to form anti-corruption standards within the sports system"¹.

In any case, as sports is a human activity, it must inevitably be regulated by the evolving laws of a state.

Therefore, state-regulated approaches to developing the sports sector are considered crucial today.

Due to the high level of corruption in sports, an active stance by the state is required to combat it. Consequently, primary actions against corruption in sports should be conducted at the national level.

As pointed out by scholars W.Sandholtz and M.Gray, "the level of corruption in a country is determined by how closely the country adheres to international standards"².

For this reason, legal foundations for preventing and combating corruption, including in sports, are being developed and continuously improved in our country.

For instance, on January 3, 2017, Uzbekistan adopted the "Law on the Fight Against Corruption", which established the main directions of state policy in combating corruption, measures for preventing corruption, procedures for detecting and putting an end to corrupt activities, and international cooperation measures in this field. As some authors correctly note, "this Law has created legal mechanisms for fighting corruption, being a critical normative document related to the destiny of the state and society, the future of the people, and affecting every citizen".

¹ N.L. Peshin Combating Corruption in Sport: Balancing the Interests of States and International Sports Organizations, Constitutional and Municipal Law. - 2017. - No. 10. - Pp. 34-38.

² Sandholtz Wayne and Mark M Gray, International Integration and National Corruption (Cambridge University Press Autumn 2003) 761-800 accessed via <http://www.jstor.org/stable/3594846> on 07-08-2017 19:15.

Special attention is also being given to creating legal bases for identifying and eliminating corruptive elements in sports.

Specifically, Article 48 of the Constitution of the Republic of Uzbekistan, which states that “the state creates conditions for developing physical education and sports and shaping a healthy lifestyle among the population”, serves as the basis.

Overall, when analyzing the legislative framework related to sports, since the independence of the Republic of Uzbekistan, 2 laws, 11 decrees of the President of Uzbekistan, and 137 decisions of the Cabinet of Ministers have been adopted.

In particular, the “Law on Physical Education and Sports” of the Republic of Uzbekistan was adopted in a new edition on September 4, 2015.

Also, the “Concept for the Development of Physical Education and Mass Sports in Uzbekistan for 2019-2023” was approved by the decision of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan on February 13, 2019.

One of the main tasks defined in this document is to organize the development of the sports sector on the basis of advanced foreign experience scientifically and methodologically.

By the decree of the President of the Republic of Uzbekistan dated January 24, 2020, “Measures on Further Improvement and Popularization of Physical Education and Sports in Uzbekistan, the “Concept for the Development of Physical Education and Sports in Uzbekistan until 2025” was approved.

This document outlines the objectives, tasks, and main directions for the long-term development of state policy in the field of physical education and sports.

In particular, implementing modern methods and approaches in sports, developing public-private partnerships to create a competitive environment in the physical education and sports system, and increasing the attractiveness of working in the physical education and sports sector by gradually increasing the compensation, material incentives, and social protection for the employees and specialists of sports educational institutions were noted.

By the decision №62 of February 5, 2020, of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan, the “Research and Innovation Center” was established under the National Olympic Committee of Uzbekistan.

One of the main tasks of the center is to conduct fundamental and applied research in sports, organize scientific and practical conferences, seminars, and meetings dedicated to urgent scientific problems in sports.

Additionally, in recent years, regulatory documents including measures to develop distinct sports like wrestling, football, boxing, chess, martial arts, judo, taekwondo, gymnastics, karate, and e-sports, ensure transparency and openness in the sector, and significantly reduce human interference through digitalization have been adopted.

An analysis of the legal foundations of activities to prevent and combat corruption in sports has led to the following conclusions:

Firstly, organizing any sector without regulating it legally presents significant challenges to development. Therefore, organizing the fight against and prevention of corruption fundamentally relies on creating legal foundations that regulate the sector.

Secondly, in today's globalized context, the rapid rise and spread of corruption globally necessitate that the legal foundations for preventing and combating it are developed based on national laws aligned with international legal norms and standards. This is because fighting corruption through only national legal institutions and mechanisms is not feasible.

Thirdly, the legal foundations for preventing and combating corruption in sports are based on universally recognized international documents and standards as well as the most fundamental and significant normative legal documents within the national legal system.

Fourthly, activities to prevent and combat corruption in sports are regulated through international standards, conventions, and recommendations, documents adopted by international sports organizations, as well as national legislative documents and internal documents of sports organizations.

As the great Amir Temur once said, "Without the foundation of laws, a state's grandeur, power, and structure will fade away"¹.

In order to further improve the national legislation in this area, the following are proposed:

Developing anti-corruption policies in sports based on studying existing corruption risks, including considering the risk of negative impacts on children and young athletes;

Reviewing and updating the rules and guidelines of sports organizations in accordance with the principles of the UN Convention against Corruption, including presenting public reports on their activities and developing comprehensive anti-corruption policies based on assessing the corruption risks present in their activities.

Streamlining the mechanisms for reporting corruption, including creating the possibility of submitting information anonymously;

Developing a model code of ethics that regulates conflicts of interest in the operations of sports organizations and sets ethical standards for athletes;

Implementing an ISO certification standard for managing sports organizations, namely applying ISO standards 37001 (anti-bribery), 37002 (whistleblowing), 37301 (compliance management), and 20121 (sustainability in event management) in the certification process;

Developing and adopting a "Charter for Fighting Corruption in Professional Sports" to further strengthen measures against corruption in the sports sector;

¹ <https://temurtuzuklari.uz/uz>

Developing and adopting a law of the Republic of Uzbekistan on “Measures Against Corruption in Sports” that clearly defines measures to prevent and combat corruption in the sports sector;

Establishing criminal and legal accountability for sports clubs and other organizations that fail to implement corruption prevention measures.

Certainly, these proposed measures will ensure integrity in the national sports sector, create a healthy competitive environment, and serve to refine anti-corruption measures based on international standards.

ХАМРАЕВ ЖАСУР ҚУДРАТ ЎҒЛИ

Ўзбекистон Республикаси ИИВ Малака
ошириш институти юридик фанлар
кафедраси ўқитувчиси, капитан

**ТЕРГОВ ОРГАНЛАРИ ХОДИМЛАРИНИНГ ҲУҚУҚИЙ ОНГИДАГИ
БУЗИЛИШЛАР ҲУҚУҚНИ МУҲОФАЗА ҚИЛИШ СОҲАСИДАГИ МУАММО
СИФАТИДА**

(Ички ишлар органлари мисолида)

Аннотация. Мақолада дастлабки тергов босқичида айбланувчининг айбсизлиги презумпцияси принципининг умумий қоидалари терговчининг касбий ҳуқуқий онги билан боғлиқлиги, шунингдек тергов ҳаракатларини амалга ошириш жараёнида терговчининг касбий ҳуқуқий онгининг бузилишига таъсир кўрсатувчи омиллар, мавжуд муаммолар кўриб чиқилган.

Калит сўзлар: айбсизлик презумпцияси, ҳуқуқий хабардорлик, терговчи, гумон қилинувчи, айбланувчи.

Аннотация. В статье рассмотрены существующие проблемы общие нормы принципа презумпции невиновности обвиняемого связанные с профессиональным правосознанием следователя, а также факторы, влияющие на нарушение профессионального правосознания следователя при осуществлении следственных действий.

Ключевые слова: презумпция невиновности, правосознание, следователь, подозреваемый, обвиняемый.

Annotation. In the article, the general rules of the principle of the presumption of innocence of the accused are related to the professional legal consciousness of the investigator, as well as the factors affecting the violation of the professional legal consciousness of the investigator during the implementation of investigative actions, and the existing problems are considered in the article.

Keywords: presumption of innocence, legal awareness, investigator, suspect, accused.

Инсон ҳуқуқлари ва эркинликларининг устуворлиги, инсоннинг ҳаёти, эркинлиги, шаъни ва қадр-қиммати олий қадрият эканлиги, фуқароларнинг суд орқали ҳимояланишига бўлган ҳуқуқлари, айбсизлик презумпцияси каби қатор фундаментал, халқаро-ҳуқуқий нормаларга мос тамойиллар мамлакатимиз ҳуқуқий доктринасининг асосий ғоясини ташкил этади.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг муқаддимасидаёқ Ўзбекистонни инсонпарвар демократик ҳуқуқий давлат барпо этишни кўзлаб, қонун устуворлиги билан бошқариладиган давлат деб эълон қилди ва шу билан бутун жаҳон умуминсоний ва давлат-ҳуқуқий қадриятларнинг алоҳида аҳамияти ва устуворлигини таъкидлади.

Бош Қомусимизнинг 30 дан ортиқ моддалари бевосита инсон ҳуқуқ ва эркинликларига бағишланган ҳамда Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларациясининг барча принциплал қоидаларини ўзида мужассам этган.

2023 йил 30 июнь куниаги Президентимиз Ш.М.Мирзиёев ташаббуси билан Олий Мажлис Қонунчилик палатаси томонидан “Ўзбекистон Республикасининг Конституциясига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”ги Конституциявий қонуни билан Конституциянинг тегишли моддаларидаги тузатишларда ҳам “Миранда қоидаси”, “Хабеас корпус” институти ва бошқа инсон ҳуқуқлари билан боғлиқ масалаларни конституциявий норма даражасида белгилаб қўйилиши ҳам бежиз эмас, албатта¹.

Суд-тергов фаолиятида фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларига риоя қилиш, жиноят процессуал ва жиноят-ижроия қонунчилигини янада такомиллаштириш, қонун устуворлиги, фуқароларнинг қонун олдида тенглиги, инсонпарварлик, адолатлилик ва айбсизлик презумпцияси каби конституциявий принципларни рўёбга чиқариш мақсадида 2017 йил 30 ноябрда Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Суд –тергов фаолиятида фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари кафолатларини кучайтириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-5268-сонли Фармони қабул қилинди. шу муносабат билан айбсизлик презумпцияси тамойилини амалга ошириш тобора муҳим аҳамият касб этмоқда.

Халқаро ҳамжамияти томонидан тан олинган айбсизлик презумпцияси нафақат расмий характерга эга бўлган, балки давлатни ҳуқуқий тартибга солишда алоҳида мақомга эга бўлган жиноят процессининг принципи сифатида қаралади. Шахсни асоссиз айбловлар ва жиноий таъқиблардан ҳимоя қилишни таъминлашнинг энг муҳим кафолатларидан бири бўлган айбсизлик презумпцияси, янги ижтимоий ҳуқуқий онгни шакллантиришда ричаг ролини ўйнайди. Айбсизлик презумпцияси ва уни амалда тўғри, самарали қўллаш масаласи ҳар бир инсоннинг ҳокимият ва эркинлик ҳолатидаги тушунчаси, янги ҳуқуқий оннинг намоён бўлиши ва ривожланиши – қонун ва давлат томонидан ҳимоя қилинадиган ҳуқуқий онг билан чамбарчас боғлиқ.

Жиноятларни иссиқ изидан тез ва тўлиқ очиш, жиноят содир қилган шахсларни аниқлаш ва уларнинг жиноий қилмишларини фош қилиш, қонунни тўғри қўлланилишини таъминлаш, жиноят содир этган ҳар бир шахсни адолатли жазолаш, бирорта ҳам бегуноҳ одамни ноқонуний

¹ <https://www.gazeta.uz/uz/2022/06/22/constitutional-reform/>

жавобгарликка тортмаслик – буларнинг барчаси жиноят процессининг энг муҳим вазифалари ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикаси Олий судининг берган статистик маълумотларига кўра 2017 йил 63 та, 2018 йилда 867 та, 2019 йилда 859 та, 2020 йилда 781 та, 2021 йилда 932 та, 2022 йилнинг 1-чорагида 265, жами 2017 йилдан 2022 йилнинг 1-чорагига қадар 3967 та айбланувчи шахсга нисбатан республика миқёсидаги жиноий ишлар бўйича судлар томонидан оқлов ҳукмлари ўқилганлиги¹ инсонни таажжубга келтиради, негаки ҳар бир шахсга нисбатан ўқилган оқлов ҳукм ортида бир инсоннинг бузилган ҳуқуқи, унинг шахсий даҳлсизлигига терговчиларнинг етарли профессионал даражада касбий ҳуқуқий онги ва билимлари етарли эмаслиги оқибатида путур етганлигини, яъни уларнинг топталган шаъни ва кадр қиммати бузилганлигини кўришимиз мумкин.

Ўзбекистон Республикаси Жиноят процессуал кодексининг 23-моддасида “Гумон қилинувчи, айбланувчи ёки судланувчи унинг жиноят содир этишда айбдорлиги қонунда назарда тутилган тартибда исботлангунга ва қонуний кучга кирган суд ҳукми билан аниқлангунга қадар айбсиз ҳисобланади.” деб белгилаб қўйилганлиги ҳам бежиз эмас, албатта.

Зеро, айбсизлик презумпциясига кўра жиноят-процессуал муносабатларда иштирок этувчи шахсларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳисобга олмасдан амалга ошириш мумкин эмас.

Айни пайтда, бизнинг давлатимиз жамоатчилик билан алоқаларни тартибга солувчи сифатида асосий вазифаси, Ўзбекистоннинг ҳар бир фуқароси жиноят процесси иштирокчисига бўлган тақдирда, унга ҳеч қандай зарар етказилмаслигига, унинг айбловлардан ўзини ҳимоя қилиш учун қонуний талаблари дастлабки тергов пайтида амалга оширилишига қатъий ишончга эга бўлиши лозим.

Том маънода, мамлакатимизнинг ҳар бир фуқароси учун айбсизлик презумпцияси, шахс эркинлиги, шаъни ва кадр-қимматининг муҳим кафолати бўлиб хизмат қилиши, ҳар қандай айбланувчига айбловдан ўзини фаол ҳимоя қилиш имкониятини яратилиши шарт.

Айбсизлик презумпцияси тарихини таҳлил қилиш, ушбу принцип ҳақида чинакам ҳуқуқий давлатнинг асосий қоидаларидан бири ва жиноят процессини ташкил этиш йўналиши сифатида гапиришга имкон беради.

Албатта, айбсизлик презумпциясининг жамоат ҳаётидаги роли ушбу давлатда ҳукмронлик қилаётган сиёсий режимга боғлиқлигини истисно қилиб бўлмайди, бу унинг чуқур ижтимоий-сиёсий илдизларини яна бир бор тасдиқлайди. Айбсизлик презумпцияси принципининг ўзига хослиги шундаки, у жиноят процессини ўзи ривожланишининг маҳсули эмас, унинг ички мунтазамлиги; бу тамойил XVIII асрдаги буюк француз инқилоби даврида ижтимоий-сиёсий ғоя сифатида пайдо бўлди ва жиноий

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий суди сайти. <https://stat.sud.uz/>

жараёнга нисбатан сиёсий муносабатдан келиб чиқди. Шундан бери, айбсизлик презумпцияси жамоатчилик билан алоқалар амалиётига қатъий сингиб, энг юқори ахлоқий ва ҳуқуқий қадрият сифатида тан олинди, сабаби мазкур масаланинг тағ замирида инсон манфаати ва унинг қадр қиммати ҳамда шахсий даҳлсизлиги ётибди.

Айбсизлик презумпцияси жиноят-процессуал институт сифатида дастлаб 1789 йилда Францияда қабул қилинган “Инсон ва фуқаролик ҳуқуқлари Декларацияси”да шакллантирилган, сўнгра эса 1948 йилда БМТ томонидан қабул қилинган “Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон Декларациясида ҳам бу ғоя такомиллаштирилган¹.

Жамиятда шахснинг манфаатлари биринчи ўринда туриши кераклиги кўрсатиб ўтилган. Бироқ, ҳозирги вақтда давлатнинг мафкуравий муносабати тобора кучайиб бормоқда, унга кўра жамоат манфаати ҳар доим шахс манфаатидан юқори. Ҳар йили Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексидаги санкциялар даражаси сезиларли оширилмоқда, янги ўзгартиришлар киритилмоқда, тезкор тергов фаолияти тобора фаоллашмоқда, оқловларнинг улуши сезиларли даражада кўпаймоқда.

Сўнгги йилларда жиноий-ҳуқуқий сиёсатнинг мақсади инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш эмас, балки ҳақиқатни аниқлаш ва инсонпарварлик принциплари ўрнига кўпроқ жазонинг муқаррарлиги принциpigа устунлик берилиши хусусидаги фикрлар тобора оммалашмоқда.

Аммо, эндиликда халқаро гуманитар ҳуқуқнинг асосий принципини тан олмаслик мумкин эмас, сабаби жамиятнинг энг асосий олий қадрияти - бу инсон, унинг ҳуқуқлари ва эркинликлари бўлиши шубҳасиздир, холбуки Ўзбекистон Республикаси Конституциясида мазкур норма ўз аксини топган. Шу сабабли ҳам Ўзбекистон Республикаси Конституциясига киритилаётган ўзгартишларнинг биринчи йўналиши – инсон, унинг ҳаёти, эркинлиги, қадр-қимматини улуғлаш, даҳлсиз ҳуқуқ ва манфаатларни мустаҳкамлаш деб номланиши ҳам бежиз эмас².

Айбсизлик презумпциясининг ғоявий асослари дастлабки терговни холисона ва ҳар томонлама, тўлиқ ўтказишни, айбланувчининг нафақат айблов, балки оқлов ҳолатларини аниқлашни талаб этади, яъни дастлабки терговни бир ёқламалик, хусусан айблов нуқтаи назари билан амалга ошириш амалиётидан воз кечиш лозим бўлади. Шунинг учун, бизнинг фикримизча, айбсизлик презумпциясининг самарали, ижобий амалга оширилиши фақатгина ҳуқуқий нормаларга қараб эмас, балки унга ижодий ёндошган ҳолда иш юритадиган шахслар, хусусан суриштирувчи ва терговчиларнинг ҳуқуқий онгини ривожланиш даражасига ҳам боғлиқ деб ўйлаймиз.

¹ А.М.Ларин “Айбсизлик презумцияси” 1982 йил -12 бет

² <https://www.gazeta.uz/uz/2022/06/22/constitutional-reform/>

Шуни таъкидлаш керакки, ҳозирги кунга қадар жиноят-процессуал назариясида асосий эътибор айбсизлик презумпцияси терговчи томонидан айбланувчининг айбига ички ишончи билан ўзаро боғлиқлигига қаратилганди ва жиноят ишини тергов қилишда айбсизлик презумпцияси тамойилини қўллашга терговчининг касбий ҳуқуқий онги даражасининг таъсирини аниқлашга бағишланган деярли ҳеч қандай ҳаракатлар ёки комплекс илмий тадқиқотлар ўтказилмаган¹.

Дастлабки тергов жараёнида терговчилар жиноят ишини оқлов нуқтаи назардан эмас, аксинча айблов нуқтаи назардан қараши муаммоси мавжудлиги ҳеч кимга сир эмас. Ҳақиқат шундаки, ҳар бир жиноят ишида исботлашнинг бутун жараёни айблилик йўналиши бўйича давом этади, терговчилар унинг айбсизлигини аниқлашга қараб жиноят ишини тугатишга ҳаракат қилганда эса жамоатчилик фикридаги салбий ҳолат, яъни терговчи муайян бир манфаатдорлик эвазига шу йўлни тутган деган фикр келиб чиқади деб уйлайди ва шу сабабли тергов амалиётида имкон даражада жиноят ишини судга юбориш ва ҳар хил гап-сўзларга қолмаслик позициясида иш тутади.

Жиноят ҳуқуқи фанида шундай ҳолат аниқланганки, айбсизлик презумпциясини амалга оширишда ва айблов нуқтаи назардан қарашни бартараф этишда дастлабки терговни олиб бораётган шахсларнинг касбий ҳуқуқий онги энг муҳим рол ўйнайди. Ҳуқуқий амалиётнинг табиати унинг муносабати ва мазмунига боғлиқ.

Ҳуқуқий онг ўз-ўзидан пайдо бўлмайди, у ташқи муҳитдан, тизимдан, давлатнинг сиёсий ва ҳуқуқий муносабатларидан келиб чиқади. Албатта, Янги Ўзбекистонда Конституциявий суд, Олий суд, Бош прокуратура фаолияти таъсири остида профессионал ҳуқуқий хабардорлик шаклланганлигини эътиборсиз қолдириб бўлмайди.

«Кўпчилик яхши билади,- деб таъкидлади Президент, - илгари қарийб 90 фоиз жиноий ишлар қайта терговга юборилар эди. Эндиликда судлар томонидан жиноят ишларини қўшимча терговга қайтариш тартиби бекор қилинди. Бу эса суд ва тергов органларининг ҳақиқатни аниқлаш, шунингдек, қонуний, асосли ва адолатли қарорлар қабул қилиш борасидаги масъулиятини оширди.

Бироқ, жиноят-процессуал амалиёт шуни кўрсатадики, терговчининг жиноят ишини тергов қилиш пайтида ҳаракатларининг табиати унинг меъёрий-ҳуқуқий базани билиши билан эмас, балки унинг касбий ҳуқуқий онги даражаси, қонунийлик ва адолат туйғусини ривожлантириш билан белгиланади. Шуни алоҳида таъкидлаш керакки, терговчининг ҳуқуқий онгида ижтимоий-психологик омил нуқтаи назаридан қонунийлик ҳисси ҳуқуқий дунёқарашнинг асл нусхасидир.

¹ Громов Н.А. Дастлабки тергов органлари, прокуратура ва судларнинг ҳуқуқни муҳофаза қилиш фаолияти. – М., 2000. – С. 121.

Ижтимоий ҳодиса бўлиб, терговчининг индивидуал ҳуқуқий онги, албатта, жамоат ҳуқуқий онги, атрофдаги ҳуқуқий муҳит ва муайян ижтимоий тизимда ривожланган амалий фаолият таъсири остида ривожланади. Шубҳасиз, қонунларни писанд қилмаслик, ҳуқуқий саводсизлик, расмийчилик ва шахсга киноявий муносабатда бўлиш каби ҳуқуқий онгининг бузулишидан воз кечиш лозим бўлади.

Олиб борилган илмий тадқиқотлар ва ўтказилган амалий тажрибалар шуни кўрсатадики, касбий ҳуқуқий онгининг деформацияси устун бўлган жойда қонунинг ва инсон ҳуқуқларининг қадрсизланишига олиб келади. Ҳуқуқшуносларнинг касбий ҳуқуқий онгининг бузилиш тўғридан-тўғри инсонларнинг кадр-қимматини поймол қилинишига олиб келади ва ғайриижтимоий хатти-ҳаракатларнинг салбий фаоллашувига ҳисса қўшади.

Умуман, терговчининг шахси, профессионал ҳуқуқий онг бузилишлари натижасида, улар томонидан доимий равишда жиноят содир қилганликда гумонлаш фикрида бўлиши, такаббурлик, қўполлик, руҳий босим ўтказиши каби салбий хислатлари кўриниши бор, бундан ташқари айрим терговчиларни ўзига бино қўйиши, ўзини доим ҳақ деб билиши, танқидни тўғри қабул қилмаслиги, ўзининг амалий тажрибасига керагидан ортиқ ишониши каби ҳолатлар мавжуд.

Ушбу ҳолатни бартараф этиш учун эса, албатта тергов органлари ишини соддалаштириш, жамоада ижобий муҳитни яратиш, белгиланган иш тартибидан чиқмаслик, терговчиларнинг касбий ҳуқуқий онги даражасини ошириш бўйича уларни малакасини ошириш ва ўз устида мустақил ишлашларига шароит яратиш, айниқса устоз-шогирд анаънасини тўғри йўлга қўйиш ва давлат томонидан терговчиларни ижтимоий, маданий, айниқса моддий жиҳатдан қўллаб-қувватлаш бўйича тегишли чораларини кўриш зарурлигини кўрсатади.

Айрим олимлар илмий тадқиқот ишларида терговчиларнинг касбий ҳуқуқий онгидаги бузилишлар муаммоларини ўрганган бўлсаларда, аммо бевосита ички ишлар органлари терговчиларининг касбий ҳуқуқий онгидаги бузилишларни комплекс равишда илмий тадқиқот объекти сифатида ўрганиш, унинг табиати ва хусусиятларини таҳлил қилиш бўйича тадқиқот ишлари амалга оширилмаган ва ушбу салбий ҳодисанинг сабаблари етарлича, батафсил ўрганиб чиқилмаган.

Бу жиддий ижтимоий муаммонинг механизми ва шаклларини ўрганиш амалиёт ходимлари учун етарли даражада зарурият туғдирмайди, улар аксарият ҳолларда белгиланган иш ҳажминини, жиноят иши сони бўйича кўрсаткичларга ишлаш тенденциясига эътиборни қаратиш билан чекланади. Аммо, илмий тадқиқотлар объекти сифатида терговчиларни касбий ҳуқуқий онгидаги бузилишларни келтириб чиқарувчи барча ҳолатларни ўрганиш эса илмий жамоатчилик зиммасига юклатилади.

Шу билан бирга, психологик даражаси бўйича айрим процессуал қоидалар терговчилар томонидан биринчи ва иккинчи даражали деб баҳоланади ва мақсадга мувофиқлик принципи қонунийлик принципига қарама қарши чиқади.

Ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари амалиётида деформациянинг бу шакли ҳуқуқни муҳофаза қилиш органларининг қонунчиликка бироз зид бўлган ўзларининг “ёзилмаган қонунлари”га эга эканлигида намоён бўлади.

Маълумки, терговчиларнинг асосий вазифалари фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш бўлсада, аммо айрим ҳолатларда терговчиларнинг касбий ҳуқуқий онгидаги бузилишлар натижасида фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини эътиборсиз қолдирадилар. Шундай қилиб, жиноят ишини профессионал даражада тергов қилиш ўрнига, айрим ҳолатларда жиноят ишини шошмашошарлик билан, ўзларининг касбий маҳоратларига керагидан ортиқ ишонган ҳолда судга юбориш натижасида фуқароларнинг ҳуқуқлари ва эркинликлари бузилиш ҳолатларини учраши ҳам ҳеч кимга сир эмас.

Бундан ташқари, баъзан жиноят ишини тергов қилишнинг ноқонуний усулларида фойдаланиш ҳолатларини учраб туриши, натижада гўёки терговчиларга барча нарса мумкинлиги, қилган хатоси учун жазосиз қолиш ғоясига ва “хато қилиш ҳуқуқига” эга эканлигига ишонишига олиб келади. Терговчиларнинг касбий ҳуқуқий онги деформациясининг барча кўринишлари, албатта, давлатимизнинг бутун ижтимоий-ҳуқуқий тизимига катта зарар етказади, энг ёмони дасталабки тергов жараёнида фуқароларнинг қонуний ҳуқуқ ва эркинликлари бузилади ва жиноят процессида айблов нуқтаи-назардан қараш элементларини ривожлантириш учун замин яратади, шунингдек ҳар бир фуқаронинг онгида мамлакатимизда қонун устуворлигига ишончсизликни уйғотади.

Хулоса сифатида шуни айтиш лозимки, агарда терговчиларни касбий ҳуқуқий онгидаги бузилишлар ўз вақтида баратараф этилмас экан, бу нафақат терговчиларнинг иш самарадорлигини пасайишига ёки уларни жиноят ишларни сифатсиз тергов қилишига таъсир қилиб қолмасдан, аксинча мазкур жиноят процесси иштирокчилари бўлган фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини поймол этилишига, бу эса жамиятда терговчиларга нисбатан ишончсизлик ҳиссини ортишига сабаб бўлади.

KUDRATOV SANJAR MARUPOVICH
O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi
huzuridagi X. Sulaymonova nomidagi
Respublika sud ekspertiza markazining
Sud-ekspertlik ilmiy-tadqiqot instituti
bo'lim boshlig'i v.b., 2-darajali yurist

NODAVLAT SUD EKSPERTLARINING JINOYAT ISHLARI YURITUVIDA ISHTIROK ETISH XUSUSIYATLARI

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'zbekiston Respublikasi hududida faoliyat yuritayotgan nodavlat sud ekspertlarining jinoyat ishlari yurituvida ishtirok etish xususiyatlari ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: maxsus bilim, sud-ekspertiza faoliyati, jinoyat protsessi, nodavlat sud-ekspertiza tashkilotlari, ekspertiza xulosasi.

Аннотация. В данной статье рассмотрены особенности участия в уголовном судопроизводстве негосударственных судебных экспертов, осуществляющих деятельность на территории Республики Узбекистан.

Ключевые слова: специальные знания, судебно-экспертная деятельность, уголовный процесс, негосударственные судебно-экспертные организации, заключение экспертизы.

Annotation. This article examines the features of participation in criminal proceedings of non-governmental judicial experts operating in the territory of the Republic of Uzbekistan.

Keywords: special knowledge, forensic expertise activity, criminal proceedings, non-governmental forensic organizations, expert opinion.

Jamiyat taraqqiyotining zamonaviy bosqichi fan va texnikaning evolyutsion rivojlanishi bilan tavsiflanadi, bu jamiyat va davlat hayotining barcha sohalarida, shu jumladan jinoyat ishlari yurituvi sohasida ham o'z aksini topmasligi mumkin emas. Ilmiy va texnik yutuqlar o'z mohiyatiga ko'ra maxsus bilimlar bo'lib, jinoyat ishlari yurituvida maxsus maqomga ega bo'lgan maxsus tashuvchilarning mavjudligini ham nazarda tutadi.

Sud ekspertizasi – muayyan ish bo'yicha shu jumladan jinoyat ishlari bo'yicha isbotlanishi lozim bo'lgan holatlarni aniqlash maqsadida o'tkaziladigan protsessual harakatdir. Bu jarayon fan, texnika, san'at yoki hunar sohasidagi maxsus bilimlarni talab etadigan masalalarni o'rganish va ular yuzasidan xulosa berishdan iborat. Bunday masalalar sud ekspertizasini tayinlash huquqiga ega bo'lgan organ yoki shaxs tomonidan ekspert oldiga qo'yiladi.

O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksining 67, 172, 173, 176¹, 182, 184 va 185-moddalarida "maxsus bilim" atamasi ishlatilgan bo'lib, unga ko'ra ekspert maxsus bilimlar ega bo'lgan shaxslar sifatida kiritilgan.

Zamonaviy jinoyat protsessida maxsus bilimlarni qo'llash institutiga bo'lgan talab va dolzarblikka qaramasdan, jinoyat protsessida nodavlat sud ekspertlarining ishtirokiga oid ayrim masalalar kam tadqiq etilgan. Amaliyotda sudning davlat va nodavlat ekspertlari xulosalarini baholashga turlicha

yondashuvi qayd etilmoqda, bu ham nodavlat sud ekspertining huquqiy maqomi masalalari yetarli darajada tartibga solinmaganligi bilan bog'liq.

Shu munosabat bilan jinoyat-protsessual faoliyatni davlat tomonidan huquqiy tartibga solishning alohida ahamiyatini jinoyat-protsessual ish yurituvining maqsadiga muvofiq zamonaviy jinoyat-protsessual ish yurituvining maqbul modelini izlash va amaldagi jinoyat-protsessual qonunchiligini takomillashtirish sifatida belgilash lozim.

Bugungi kunda jinoyat ishlari yurituvida maxsus bilimlarni qo'llashning asosiy shakli sud ekspertizasi hisoblanadi. Sud ekspertizasi o'zining huquqiy tabiatiga ko'ra protsessual harakat bo'lib, uni muayyan asoslar mavjud bo'lgan taqdirda jinoyat-protsessual qonun hujjatlarida amalga oshirish nazarda tutilgan.

Jinoyat-protsessual qonunchilikda sud ekspertizasini tayinlash uchun asoslar hamda o'tkazishning shartligi aniq belgilangan. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksining 172-moddasiga¹ asosan, ish uchun ahamiyatli holatlar to'g'risidagi ma'lumotlarni fan, texnika, san'at yoki kasb sohasi bo'yicha bilimi bo'lgan shaxs o'tkazadigan maxsus tekshirish orqali olish mumkin bo'lganda ekspertiza tayinlanadi. Tergovga qadar tekshiruvni amalga oshiruvchi organning mansabdor shaxsi, surishtiruvchi, tergovchi, prokuror, sudya, mutaxassislar, xolislarning bunday bilimlarga ega bo'lishi ekspertiza tayinlash zaruratidan ozod etmasligi belgilangan.

Shuningdek, kodeksning 173-moddasiga asosan, basharti, ish bo'yicha:

1) o'limning sababini, yetkazilgan tan jarohatlarining xususiyati va og'irlik darajasini;

2) jinsiy aloqada bo'lganlikni, homiladorlik holatini va homilani sun'iy yo'l bilan tushirish belgilarini;

3) gumon qilinuvchi, ayblanuvchi, sudlanuvchi, jabrlanuvchining yoshini, agar bu haqda hujjatlar bo'lmasa yoki hujjatlar shubha tug'dirsa;

4) gumon qilinuvchi, ayblanuvchi, sudlanuvchining, ustidan tibbiy yo'sindagi majburlov choralari qo'llashga doir ish yuritilayotgan shaxsning ruhiy va jismoniy ahvolini hamda ularning g'ayrihuquqiy qilmishni sodir etayotgan paytda o'z harakatlarini idrok etish va idora qilish layoqatini, shuningdek jinoiy javobgarlikning ahamiyatini tushunish, jinoyat protsessida ko'rsatuvlar berish hamda o'z huquqlari va qonuniy manfaatlarini mustaqil himoya qila olish layoqatini;

5) jabrlanuvchining, guvohning ruhiy va jismoniy holatini hamda ular ish uchun ahamiyatli bo'lgan holatlarni idrok qilish, esda saqlash va so'roq qilganda ifodalab berish layoqatiga ega ekanliklarini, shuningdek jabrlanuvchining jinoyat protsessi chog'ida o'z huquqlari va qonuniy manfaatlarini mustaqil himoya qila olish layoqatini;

6) tanosil va boshqa yuqumli kasalliklarga chalingan, surunkali ichkilikbozlikka va giyohvandlikka duchor bo'lgan shaxslarni davolash

¹ O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksi <https://lex.uz/docs/-111460#-254257>

zarurligini va imkoniyatlarini;

7) giyohvandlik vositalari, ularning analoglari yoki psixotrop moddalar va ularning turi mavjudligini;

8) pul belgilari, qimmatli qog'ozlar va boshqa hujjatlar qalbakilashtirilganligini;

9) portlashlar, halokatlar va boshqa favqulodda hodisalarning texnikaviy sabablarini aniqlash zarur bo'lganda ekspertiza tayinlash va o'tkazish shart.

Ish uchun ahamiyatga molik boshqa holatlarni aniqlashda ham, agar buning uchun maxsus bilimlarni qo'llash zarur bo'lsa va bu holatlar isbotlashning boshqa vositalari bilan puxta aniqlanmagan bo'lsa, ekspertiza o'tkazish shartligi qayt etilgan.

Jinoyat ishlari yurituvida har xil turdagi ekspertizalarni tayinlash va o'tkazish dastlabki tergovning ajralmas qismi hisoblanadi. Ekspertiza tarixan maxsus bilimlarni qo'llash shakli sifatida shakllangan.

Hozirgi vaqtda har qanday jinoyat ishini turli sohalarida maxsus bilimlarni qo'llamasdan turib ochish va tergov qilish mumkin emas, ekspertiza jinoyat ishi bo'yicha dalillarning muhim manbai bo'lib, ish holatlarini yuqori darajadagi ishonchlilik bilan aniqlash imkonini beradi.

N. N. Yegorov va A. A. Protasevichlar ta'kidlaganidek, "ekspert xulosasi va ko'rsatmalari dastlabki tergov bosqichida maxsus bilimlardan foydalanishning tarixan shakllangan asosiy shakli hisoblanadi"¹.

O'z navbatida, M. A. Dneprovskaya va S. L. Xertuevalar ta'kidlaydilarki, "ekspert xulosasining protsessual mohiyati shundaki, u jinoyat ishi bo'yicha isbotlanishi lozim bo'lgan holatlar haqidagi ma'lumotlarning mustaqil manbaini tashkil etadi. Bu xulosa maxsus tayinlangan shaxs - ekspertning o'zining maxsus bilimlariga asoslangan va asosli ekspertiza xulosalaridan iborat bo'lib, tergovchi tomonidan sud jarayonida taqdim etilgan jinoyat ishi materiallarini o'rganish natijasida olingan bo'ladi"².

Jinoyat ishlari yurituvi uchun sud ekspertizalarini tayinlash va o'tkazishning ahamiyati shubhasizdir: ekspertiza tadqiqotlari natijalari orqali jinoyat sodir etish mexanizmi va uning izlarini bilish amalga oshiriladi, bu esa ularni turli toifadagi ishlar bo'yicha isbotlashning muhim vositasiga aylantiradi.

Ekspertiza tadqiqotlarini o'tkazish qonun bilan qat'iy tartibga solingan va quyidagi ketma-ket bosqichlarni amalga oshirishdan iborat:

- ekspertiza tayinlash; ish materiallarini, tekshirish materiallarini tegishli ekspertiza muassasasiga yuborish;

- davlat yoki nodavlat sud ekspertiza tashkilotining rahbari, ekspertiza bo'linmasi boshlig'ining ko'rsatib o'tilgan qaror yoki ajrimi bilan tanishishi, kelib

¹ Егоров Н.Н. Использование специальных знаний: история, состояние и перспективы развития / Н.Н. Егоров, А.А. Потасевич. — DOI 10.17150/2411-6122.2022.1.101-117. — EDN AMEYOJ // Сибирские уголовно-процессуальные и криминалистические чтения. — 2022. — № 1 (35). — С. 101-117.

² Днепроvская М.А. Проблемы разграничения заключения эксперта и заключения специалиста / М.А. Днепроvская, С.Л. Хертуева. — EDN TPXAMZ // Сибирские уголовнопроцессуальные и криминалистические чтения. — 2013. — № 1 (4). — С. 28-34.

tushgan materillarni taqsimlash va ekspertni javobgarlik bilan tanishtirish;

- fan, texnika, san'at yoki hunarmandchilik sohasida maxsus bilimlarni qo'llashga asoslangan muayyan ilmiy metodikaga ega bo'lgan tadqiqotlarni bevosita o'tkazish;

- ekspert tomonidan xulosani shakllantirish.

Muayyan masalalarni ekspertga hal qilish uchun qo'ymasdan tadqiqot o'tkazish mumkin emas, ularga bir qator talablar qo'yiladi - ular ish materiallariga asoslangan bo'lishi, tekshirilayotgan voqeaga aloqador bo'lishi, ekspert vakolatiga tegishli bo'lishi va ekspertiza o'tkazish uchun yetarli miqdordagi materiallar bilan birga bo'lishi va u yoki bu masalalarni hal qilishga yoki ish bo'yicha holatlarni aniqlashga, ularni isbotlashga yo'naltirilishi kerak. Bunday savollarning bevosita ifodalanishi ekspertizani tayinlovchi shaxs (organning) vakolatlariga tegishlidir.

O'tkaziladigan ekspertiza tekshiruvining maqsadi tegishli protsessual ekspert maqomiga ega bo'lgan va xulosasining belgilangan jinoyat-protsessual shakliga ega bo'lgan vakolatli shaxs tomonidan tekshirishlar o'tkazish yordamida maxsus bilimlarni qo'llash orqali isbotlanishi lozim bo'lgan ish holatlarini aniqlashdan iborat. Ekspert o'tkazilgan tadqiqotning va olingan natijalarning ishonchliligi uchun shaxsan javob beradi.

O'tkazilgan tekshirish natijasida ekspert yakuniy hujjat – ekspert xulosasi, yoki xulosa berish mumkin iloji yo'qligi to'g'risida hujjat beradi. Ekspertning har qanday qarori qonuniy, asosli va asoslantirilgan bo'lishi, xulosa chiqarish shakli va tartibi jinoyat-protsessual qonun talablariga qat'iy muvofiq bo'lishi kerak.

O'zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksining 184-moddasiga asosan, ekspert yoki ekspertlar komissiyasi ekspert tekshiruvlarini o'tkazib bo'lganidan keyin tegishincha ekspert yoxud ekspertlar komissiyasi tarkibiga kiruvchi har bir ekspert imzosi bilan tasdiqlanadigan xulosa tuzadi.

Xulosada: ekspertiza o'tkazilgan sana va joy; ekspertizani o'tkazish asosi; ekspertizani tayinlagan organ (shaxs) to'g'risida ma'lumotlar; ekspert (familiyasi, ismi, otasining ismi, ma'lumoti, ixtisosligi, ish staji, ilmiy darajasi, ilmiy unvoni, egallab turgan lavozimi) va ekspertizani o'tkazish topshirilgan tashkilot haqida ma'lumotlar; ekspertning bila turib noto'g'ri xulosa berganligi, surishtiruv yoki dastlabki tergov ma'lumotlarini surishtiruvchi, tergovchi yoxud prokurorning ruxsatisiz oshkor qilganligi, shuningdek xulosa berishni rad etganligi yoki bu ishdan bo'yin tovlaganligi uchun jinoiy javobgarlik to'g'risida ogohlantirilganligi; ekspertning oldiga qo'yilgan savollar; ekspertga taqdim etilgan tekshirish obyektlari va ish materiallari; ekspertiza o'tkazilayotganda hozir bo'lgan shaxslar haqida ma'lumotlar; qo'llanilgan usullar ko'rsatilgan holda ekspert tekshiruvlarining mazmuni va natijalari, shuningdek bu ekspert tekshiruvlari, agar ekspertlar komissiyasi ishlagan bo'lsa, kim tomonidan o'tkazilganligi; ekspert tekshiruvi natijalarining baholanishi, qo'yilgan savollarga berilgan asosli javoblar; ish uchun ahamiyatga molik bo'lgan va ekspertning tashabbusiga ko'ra aniqlangan holatlar ko'rsatilishi lozim.

Xulosada huquqbuzarlik sabablari va uning sodir etilishiga imkon bergan shart-sharoitlar, shuningdek ularni bartaraf etishga doir tashkiliy-texnikaviy tavsiyalar ko'rsatilgan bo'lishi mumkin.

Agar taqdim etilgan tekshirish obyektlarining, materiallarning yoki ekspertning maxsus bilimlari yetarli emasligi ekspert tekshiruvi davomida ma'lum bo'lib qolsa, xulosa ayrim qo'yilgan savollarga javob berishni rad etish asosini o'z ichiga olgan bo'lishi lozim.

Ekspert tekshiruvi tugaganidan so'ng xulosa, tekshirish obyektlari va ish materiallari ekspertizani tayinlagan organga (shaxsga) yuboriladi.

Shuningdek, kodeksning 185-moddasiga ko'ra, agar ekspert qo'yilgan savollarni uning maxsus bilimlari asosida hal qilish mumkin bo'lmasligiga yoki unga taqdim etilgan tekshirish obyektlarining yoxud materiallarning yaroqsizligiga yoki xulosa berish uchun yetarli emasligiga va ularni to'ldirib bo'lmasligiga yoxud fan va sud-ekspertlik amaliyotining holati qo'yilgan savollarga javob topish imkoniyatini bermasligiga ishonch hosil qilsa, u xulosa berishning iloji yo'qligi to'g'risida asoslantirilgan hujjat tuzadi hamda uni ekspertizani tayinlagan organga (shaxsga) yuborishi belgilangan.

A. A. Koysinning fikriga ko'ra ekspert xulosasining dalil manbai sifatidagi ahamiyati shundan iboratki, u "ko'pincha shaxsning jinoyat sodir etishda aybdorligi yoki aybsizligini isbotlashda hal qiluvchi rol o'ynashi mumkin" degan nuqtayi nazariga qo'shilish mumkin¹.

Yuqorida ko'rsatib o'tilganidek, ekspertiza maxsus bilim egasi – ekspert tomonidan o'tkaziladi. Hozirgi vaqtda O'zbekiston Respublikasida davlat sud ekspertiza muassasalari qatorida nodavlat ekspertiza tashkilotlari tizimi faol rivojlanmoqda, ularning turli xildagi protsesslarga, shu jumladan, jinoyat ishlari yurituviga jalb etish ehtiyoji ortib bormoqda.

So'nggi paytlarda turli xorijiy davlatlarning ko'plab tadqiqotchilari tomonidan nodavlat ekspertiza tashkilotlariga bo'lgan talabi kengayib, ularning soni ko'payib bormoqda. Bu o'z navbatida, ushbu tashkilotlar faoliyatini huquqiy tartibga solish masalasini ham dolzarb qilib qo'yimoqda².

G. V. Vershitskaya fikriga ko'ra, nodavlat sud ekspertlarga murojaat qilish odatda bir necha hollarda yuz beradi: juda tor yo'nalishdagi yoki kam uchraydigan maxsus bilimlarni qo'llash talab etilganda, shuningdek, sud jarayoni ishtirokchilari davlat eksperti xulosasi natijalarining ishonchliligiga shubha bildirgan vaziyatlarda murojaat asosida ekspertiza tayinlanishi mumkin³.

Shunday qilib, bugungi kunda jinoyat ishlari yurituvi sohasida nodavlat

¹ Койсин А.А. Оценка заключения эксперта: криминалистические и уголовно-процессуальные аспекты / А.А. Койсин. — DOI 10.26516/2071-8136.2022.4.98. — EDN MPHADR // Сибирский юридический вестник. — 2022. — № 4 (99). — С. 98–106.

² Косарев С.Ю. Осуществление судебно-экспертной деятельности негосударственными судебно-экспертными учреждениями и негосударственными экспертами / С.Ю. Косарев, М.С. Емченко, И.Д. Алюков. — EDN XCCOCR // Актуальные проблемы науки и практики. — 2022. — № 2 (27). — С. 46–53.

³ Вершицкая Г.В. Правовые особенности осуществления негосударственной экспертной деятельности / Г.В. Вершицкая. — EDN SDXYTH // Вестник Поволжской академии государственной службы. — 2014. — № 2 (41). — С. 41–46.

ekspertlarning ishtiroki bilan bog'liq muammolarni hal etish zarurati mavjud. Albatta ushbu holatda muammoni quyidagilardan iborat bo'lishi mumkin bo'lgan qonunchilikdagi kompleks o'zgarishlarni muhokama qilish va qabul qilish orqali hal qilish mumkin.

Birinchidan, nodavlat sud ekspertning ekspertlik faoliyati subyekti sifatidagi maqomi qonunchilikda mustahkamlab qo'yilishi lozim. Bu nafaqat nodavlat sud ekspertning huquqiy maqomini, balki uning faoliyati chegaralarini, shuningdek, mas'uliyatini mustahkamlash imkonini beradi.

Ikkinchidan, nodavlat sud ekspertlarning malaka oshirish jarayonlarini takkomilashtirib borishligi, kamida har 3 yilda tegishli vakolatga ega komissiya tomonidan majburiy attestasiyasidan o'tkazilishi kerak. Bu esa o'z navbatida ekspertning ekspertiza tadqiqotlarini bajarishda vazifalarni bajarishga har tomonlama bilim hamda tayyorligini shubha ostiga qo'ymaydi.

Uchinchidan, jinoyat ishlari yurituvda nodavlat sud ekspertlari institutini rivojlantirish zamonaviy jinoyat ishlari yurituvda taraflarning tortishuvi prinsipini amalga oshirishga xizmat qiladi.

SHUKUROV JAHONGIR RABBONOVICH

Lecturer at the Department of Operational-
Investigative Activities and Cyber Law,
Academy of Law Enforcement of the
Republic of Uzbekistan,

IBODULLAYEV SAIDMUHAMMAD

Lecturer at the Department of Operational-
Investigative Activities and Cyber Law,
Academy of Law Enforcement of the
Republic of Uzbekistan,

CRIME OF FINANCING TERRORISM IN CYBERSPACE

Annotation. *This article explores the evolving nature of terrorist financing in the digital era, highlighting how cyberspace has become a critical platform for illicit activities. It discusses the methods employed by terrorists, including cryptocurrency, crowdfunding platforms, and misuse of charitable organizations, while identifying the challenges faced by law enforcement, such as the complexity and transnational nature of cybercrime, and lack of public awareness. The article also reviews international best practices and strategies, such as the UK's 4P Strategy and initiatives like the Financial Action Task Force (FATF) standards, emphasizing the need for global collaboration, technological innovation, and public education to combat this growing threat effectively. By addressing the financial networks that sustain terrorism, this research underscores the urgency of coordinated efforts to secure cyberspace and enhance global security.*

Key words: *Financing terrorism, cyberspace, cybercrime, cryptocurrency, crowdfunding platforms, charitable organizations, encrypted communication, dark web marketplaces, transnational crime, law enforcement challenges, UK 4P Strategy, Financial Action Task Force (FATF), international cooperation, blockchain analysis, public awareness campaigns.*

In an increasingly interconnected world, cyberspace has become a vital platform for various aspects of life, including communication, commerce, and information sharing. However, it has also emerged as a critical frontier for illicit activities, including the financing of terrorism. This article explores the crime of financing terrorism in cyberspace, the methods employed by perpetrators, and the measures needed to combat this growing threat.

Cyberspace has revolutionized the way financial transactions are conducted, offering speed, anonymity, and global reach. These same attributes make it an attractive medium for terrorists seeking to fund their activities. Financing terrorism in cyberspace involves the use of digital technologies, such as cryptocurrency, online crowdfunding platforms, encrypted messaging applications, and dark web marketplaces, to solicit, transfer, and store funds.

Cybercrime is an action directed against the confidentiality, integrity and availability of computer systems, networks and computer data as well as the misuse of such systems, networks and data by providing for the criminalization of such conduct.¹

Cybercrime has evolved significantly since the advent of the internet, driven by advancements in technology and the increasing integration of digital systems into daily life. This evolution can be broadly categorized into three generations, each marked by distinct characteristics and types of criminal activities.²

The first generation cybercrimes. This category of cybercrime consists of entirely traditional crimes, in which networked technologies are used to either gather information to commit a crime or create a channel of communication (Wall and Williams, 2007)

Cyber-assisted crimes

- Low-end cybercrime
- Slight impact of networked technologies in the commission of the crime
- Information sharing
- Accessing plans

The second generations cybercrimes. This group of cybercrime is called hybrid cybercrime which is the outcome of the integration of traditional crimes and networked technologies (Wall, 2007). The networked technologies became an environment for the commission of traditional crimes for this type of crime.

The Second Generation Cybercrimes. Cyber-enabled crimes

- Phishing
- Large-scale Fraud

¹ The Council of Europe Convention on Cybercrime, 2001, p. 2

² Kumar, A., & Rosenbach, E. (2018). "Terrorist Use of Cryptocurrencies: Technical and Organizational Barriers and Future Threats."

- Identity Theft

The Equifax data breach in 2017 exposed sensitive personal information, such as Social Security and credit card numbers, of over 147 million people.

The Third Generation Cybercrimes. The last generation of cybercrime is considered by some to be the 'true' cybercrime, which is entirely technological and can happen in cyberspace. The crime vanishes after the removal of networked technologies.

The Third Generation Cybercrimes. Cyber-dependent Crimes

- Hacking
- Malware infection
- Spamming

The WannaCry ransomware attack in 2017 caused billions of dollars in damage.

Terrorist Use of Cyberspace. Terrorist use of cyberspace refers to the exploitation of the internet and digital technologies by terrorist groups and individuals to achieve their objectives. Cyberspace provides a global, anonymous, and low-cost platform, enabling terrorists to operate more effectively than through traditional means.

Their activities in cyberspace encompass a range of following actions:

- Propaganda (including recruitment, radicalization, and incitement to terrorism);
- Cyberattacks;
- Planning (including through secret communication and open-source information);
- Execution;
- Financing.

What is terrorist financing?

"by any means, directly or indirectly, collecting, receiving, providing or inviting another person to provide, money or other property or otherwise providing finance intending it to be used, or having reasonable cause to suspect that it may be used, in full or in part, for the purposes of terrorist activities or knowing that it will contribute towards the activities, whether criminal or otherwise, of any person involved in terrorist activities" ¹ Providing/collecting funds from legitimate or illegitimate sources for terrorist acts.

The manner in which terrorists use the Internet to raise and collect funds and resources may be classified into four general categories:

Direct solicitation. Terrorists directly solicit funds from sympathizers and supporters using digital platforms, often under the guise of legitimate causes. The use of websites, chat groups, mass mailings and targeted communications to request donations from supporters.

¹ 1999 International Convention for the Suppression of the Financing of Terrorism

E-commerce. Terrorists exploit e-commerce platforms to generate income or launder money through fake online businesses or sales. Websites may be used as online stores, offering books, audio and video recordings and other items to supporters.

Exploitation of Online Payment Tools. Terrorists take advantage of online payment systems to transfer and collect funds securely and anonymously. Online payment facilities offered through dedicated websites or communications platforms make it easy to transfer funds electronically between parties. Funds transfers are often made by electronic wire transfer, credit card or alternate payment facilities available via services such as PayPal or Skype. Online payment facilities may also be exploited through fraudulent means such as identity theft, credit card theft, wire fraud, stock fraud, intellectual property crimes and auction fraud.

Misuse of Charitable Organizations. Charitable organizations, both real and fake, are a common cover for raising funds under the pretense of humanitarian aid. Financial support provided to seemingly legitimate organizations, such as charities, may also be diverted for illicit purposes. Some terrorist organizations have been known to establish shell corporations, disguised as philanthropic undertakings, to solicit online donations. These organizations may claim to support humanitarian goals while in fact donations are used to fund acts of terrorism.¹

Funding of Terrorism – Red Flags/Suspicious Activities.

The transfer of funds:

- A) To or from areas where terrorist groups are active, or in close proximity thereto, or to areas where terrorist groups are known to enjoy support, without any legitimate or reasonable explanation for the said transfer(s).

- B) To or from entities that, though not subject to any international or EU sanctions, are known to be sympathetic to, or have links with, terrorist groups.

Payments related to travelling arrangements to or from areas where terrorist groups are active, or in close proximity thereto, or to areas where terrorist groups are known to enjoy support or payments made in relation to communication services provided in these areas.

Using e-wallet and/or stored value/pre-paid cards in areas where terrorist groups are active, or in close proximity thereto, or to areas where terrorist groups are known to enjoy support

Donations to voluntary organisations having connections with geographical areas where terrorists are active or in close proximity to the same,

¹ Weimann, G. (2015). "Terrorism in Cyberspace: The Next Generation." Columbia University Press.

or to voluntary organisations that are known or suspected to have been infiltrated by terrorists.

Liquidating personal assets (e.g. selling one's residential home, liquidating any retirement plans, withdrawing all funds in bank accounts, etc.).

As terrorists increasingly exploit the digital realm to raise, transfer, and conceal funds, police forces face numerous obstacles in countering this complex and evolving form of crime. Below are some of the key challenges that law enforcement agencies encounter in combating the financing of terrorism in cyberspace.

1. The Complexity and Constant Evolution of Cybercrime

Cybercrime, including the financing of terrorism, is inherently complex and continuously evolving. Criminals are quick to adopt and innovate new technologies, staying ahead of law enforcement efforts. Terrorist groups frequently exploit emerging tools such as cryptocurrencies, encrypted communication apps, and the dark web. These tools offer anonymity and decentralization, making it difficult to trace financial transactions. Techniques such as ransomware attacks, phishing scams, and the use of cryptocurrency mixers are becoming increasingly advanced, challenging even the most well-equipped cybercrime units. The rapid pace of technological advancement often outstrips the ability of police to develop countermeasures, creating a perpetual game of catch-up.

2. Transnational Nature of Cybercrime

Cybercrime knows no borders. Terrorist financing activities online are often transnational, involving multiple jurisdictions and legal systems. A single transaction may involve multiple countries, each with its own laws, enforcement capabilities, and priorities. Effective international cooperation is often hampered by differences in legal frameworks, lack of mutual trust, and bureaucratic red tape. Some countries with weak cybersecurity laws or enforcement capabilities can become safe havens for terrorists operating in cyberspace. This transnational nature makes it exceedingly difficult for police to track, investigate, and disrupt terrorist financing networks effectively.

3. Challenges in Investigation and Prosecution

Investigating and prosecuting cybercrimes related to terrorist financing is highly challenging, as perpetrators use sophisticated methods to cover their tracks. Criminals often use encrypted communications, anonymous browsers, and cryptocurrencies to hide their identities and activities. Techniques such as laundering funds through multiple cryptocurrency wallets or using fake online identities make it difficult to trace transactions back to their source. Law enforcement agencies often lack the technical expertise, funding, and resources required to conduct in-depth investigations. Even when perpetrators are identified, the legal process of prosecuting them can be complicated by jurisdictional issues and the difficulty of gathering admissible evidence.

4. Lack of Public Awareness

A lack of public awareness about cybercrime and its connection to terrorist financing exacerbates the problem. Many individuals unknowingly contribute to terrorist activities by donating to fake charities or participating in fraudulent crowdfunding campaigns online. Weak passwords, unsecured devices, and failure to recognize phishing attempts make individuals and organizations vulnerable to exploitation. Victims of cybercrime often fail to report incidents due to embarrassment or lack of understanding, allowing criminals to operate undetected.¹

As the financing of terrorism remains a critical challenge for global security, requiring comprehensive and proactive strategies to mitigate its impact. The UK's 4P Strategy—comprising Pursue, Prevent, Protect, and Prepare—offers a robust framework for addressing this issue. Originally designed for countering serious and organized crime, including cybercrime, the 4P Strategy has been effectively applied to counter-terrorism efforts, including the financial aspects of terrorism.

Pursue: This refers to the police and other law enforcement agencies working to identify, disrupt, and dismantle cybercrime groups. This includes carrying out investigations, making arrests, and seizing assets.

Prevent: This refers to efforts to stop people from becoming involved in cybercrime in the first place. This includes working with schools, communities, and families to provide education and support.

Protect: This refers to measures to reduce the vulnerability of individuals and businesses to cybercrime. This includes providing security advice, improving cybersecurity, and working to tackle cybercrime-related corruption.

Prepare: This refers to planning for the future and making sure that the country is prepared to respond to emerging threats from cybercrime. This includes developing new technologies and skills, and working with international partners.²

Terrorism financing is a transnational issue that requires a coordinated global response. Effective international cooperation is essential to identify, disrupt, and dismantle the financial networks that support terrorism. The following best practices provide a roadmap for strengthening international collaboration in combating the financing of terrorism, particularly in the digital age.

Best Practices for International Cooperation in responding financing terrorism:

Establishing bilateral and multilateral agreements: These agreements can provide a framework for law enforcement agencies to share information and coordinate their investigations. Example: The Egmont Group of Financial Intelligence Units promotes international cooperation in detecting and

¹ Weimann, G. (2016). "Terrorist Migration to the Dark Web." Perspectives on Terrorism,

² UK Home Office. (2018). "Serious and Organised Crime Strategy."

combating money laundering and terrorism financing through the exchange of intelligence.¹

Creating specialized cybercrime units: These units can focus on investigating and prosecuting cybercrime. They can also work with other law enforcement agencies to share information and expertise. For Example: The UK's National Cyber Crime Unit (NCCU) works closely with international partners to tackle serious cybercrime, including the misuse of digital platforms for terrorist financing.

Developing common standards and procedures: This can help to streamline the process of cross-border investigations and prosecutions. The Financial Action Task Force (FATF) has established international standards and recommendations for combating money laundering and terrorism financing, which are adopted by member states worldwide.²

Providing training and capacity building: This can help to ensure that law enforcement agencies have the skills and resources they need to investigate and prosecute cybercrime effectively. The United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC) conducts training programs for law enforcement agencies globally, focusing on financial investigations and the use of technology in combating cybercrime.³

In conclusion the financing of terrorism represents a persistent and evolving global threat, amplified by advancements in technology and the interconnected nature of the digital world. Terrorist groups exploit the anonymity and reach of cyberspace to raise, transfer, and conceal funds, utilizing methods ranging from cryptocurrencies and crowdfunding platforms to online scams and charitable organizations. The challenges for law enforcement are significant, including the transnational nature of cybercrime, sophisticated obfuscation techniques, and insufficient public awareness.

Effective responses require a comprehensive and collaborative approach. Frameworks such as the UK's 4P Strategy—Pursue, Prevent, Protect, and Prepare—provide a robust model for disrupting terrorist financing networks while building resilience. International cooperation, underpinned by bilateral and multilateral agreements, is essential for sharing intelligence, harmonizing legal frameworks, and conducting cross-border investigations. Specialized cybercrime units, standardized procedures, and capacity-building initiatives further enhance global readiness to counter this threat.

To stay ahead of these challenges, governments, financial institutions, and private sector stakeholders must continue to innovate, leveraging technologies like artificial intelligence and blockchain analysis to detect and disrupt terrorist

¹ Egmont Group of Financial Intelligence Units. (2022). "Promoting International Cooperation in Financial Intelligence Sharing."

² Financial Action Task Force (FATF). (2021). "International Standards on Combating Money Laundering and the Financing of Terrorism & Proliferation."

³ United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC). (2020). "Countering the Financing of Terrorism: Challenges and Best Practices."

financing. At the same time, public awareness campaigns are vital to prevent individuals from unknowingly supporting such activities.

By integrating these strategies and fostering global collaboration, the international community can disrupt the financial lifelines of terrorism and create a more secure and stable world. This collective effort is not just a necessity but a moral imperative in the fight against those who seek to harm societies through violence and fear.

CHIBILOVA MOXIRAXON KUSHBEKOVNA

Independent researcher National Center of
the Republic of Uzbekistan for Human
Rights

PROTECTION OF THE RIGHTS OF HUMAN TRAFFICKING VICTIMS

Human rights law provides universal standards that are applicable to all persons. While the means to achieve human rights guarantees can – and should – be locally appropriate and contextually determined, the universality of their applicability to all persons, including everyone who has been trafficked, is indisputable.

As a conceptual framework for dealing with a phenomenon such as trafficking, a human rights-based approach is one that is normatively based on international human rights standards and is operationally directed to promoting and protecting human rights. Such an approach requires an analysis of the ways in which human rights violations arise throughout the trafficking cycle, as well as of States' obligations under international human rights law.

In September 2015, the world adopted **the 2030 Sustainable Development Agenda** and embraced goals and targets on trafficking in persons. These goals call for an end to trafficking and violence against children; as well as the need for measures against human trafficking, and they strive for the elimination of all forms of violence against and exploitation of women and girls.

In 1949, the Convention for the Suppression of the Traffic in Persons and of the Exploitation of the Prostitution of Others was adopted, which remained the major international agreement on the subject of trafficking for the next five decades.

In December 2000, representatives from more than 80 countries met at Palermo, Italy, to sign a new international legal framework to fight transnational organized crime that had been adopted by the General Assembly the previous month. One of the key platforms of that regime was a detailed agreement on combating trafficking in persons. The Protocol to Prevent, Suppress and Punish Trafficking in Persons, Especially Women and Children, supplementing the United Nations Convention against Transnational Organized Crime (Trafficking

Protocol), is currently the single most important and influential international legal agreement on trafficking.

While a number of the human rights treaties cited below also cover forced labor and child labor, these issues have primarily been dealt with through the following conventions, developed under the auspices of the International Labor Organization (ILO): 1930 Convention Concerning Forced and Compulsory Labor (ILO Convention 29); 1957 Convention Concerning the Abolition of Forced Labor (ILO Convention 105); 1999 Convention Concerning the Prohibition and Immediate Action for the Elimination of the Worst Forms of Child Labor (ILO Convention 182) (identifies trafficking as one of several “worst forms of child labor”).

International human rights treaties form an important part of the applicable legal framework around trafficking. Two of the “core” international human rights treaties contain substantial and specific references to trafficking and related exploitation: 1979 Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (article 6 requires States parties to take all appropriate measures, including legislation, to suppress all forms of traffic in women and exploitation of the prostitution of women; and 1989 Convention on the Rights of the Child (prohibits trafficking in children for any purpose as well as the sexual exploitation of children and forced or exploitative labor). This Convention also contains important protections for children who have been trafficked.

Other human rights treaties prohibit certain behaviors or practices that have been linked to trafficking, including: ethnic, racial and sex-based discrimination; discrimination on the basis of disability; slavery; forced labor and servitude; exploitation of prostitution; sale of children and sexual exploitation of children; forced marriage; torture and inhuman treatment and punishment; and arbitrary detention.

Under a human rights-based approach, every aspect of the national, regional and international response to trafficking is anchored in the rights and obligations established by international human rights law. The lessons learned in developing and applying a human rights-based approach in other areas, such as development, provide important insights into the main features of the approach and how it could be applied to trafficking.

The key points that can be drawn from these experiences include the following:

- As policies and programmes are formulated, their main objective should be to promote and protect rights;
- A human rights-based approach identifies rights-holders (for example trafficked persons, individuals at risk of being trafficked, individuals accused or convicted of trafficking related offences) and their entitlements and the corresponding duty-bearers (usually States) and their obligations. This

approach works towards strengthening the capacity of rights-holders to secure their rights and of duty-bearers to meet their obligations; and

- Core principles and standards derived from international human rights law (such as equality and non-discrimination, the universality of all rights, and the rule of law) should guide all aspects of the response at all stages.

The three Principles and related guidelines that come under the heading “The primacy of human rights” provide a conceptual and legal umbrella for the document as a whole. This means that all other Principles and Guidelines must be interpreted and applied with reference to the rights and obligations set out in these first three Principles. The primacy of human rights is itself an overarching principle that applies throughout all interventions in the trafficking cycle and must guide the behavior of all those involved, including State agents such as law-enforcement, immigration and prosecutorial and judicial personnel as well as both governmental and non-governmental service providers.

In countries of transit and destination, trafficked persons are often arrested, detained, charged and even prosecuted for unlawful activities such as entering illegally, working illegally or engaging in prostitution. For example, trafficked persons may not have the correct migration or work papers; their identity documents may be forged or may have been taken away from them; and the exploitative activities demanded of a trafficked person, such as prostitution, soliciting or begging, may be illegal in the State of destination.

The criminalization of trafficked persons is commonplace, even in situations where it would appear obvious that the victim was an unwilling participant in the illegal act. Such criminalization is often tied to a related failure to identify the victim correctly. In other words, trafficked persons are detained and subsequently charged, not as victims of trafficking, but as smuggled or irregular migrants, or undocumented migrant workers.

Countries of origin sometimes directly criminalize victims upon their return, penalizing them for unlawful or unauthorized departure. Finally, it is not uncommon for victims of trafficking to be detained in police lock-ups, immigration centres, shelters or other such facilities, even for very extended periods.

The criminalization and detention of victims of trafficking are important issues because they are often tied to a failure on the part of the criminalizing State to afford victims the rights to which they are legally entitled under national and international law. For example, criminalization will generally result in the deportation of foreign victims – thereby denying them right of access to an effective remedy.

The following discussion considers three issues: *first*, the status of trafficked persons as victims of crime and victims of human rights violations; *second*, the criminalization of trafficked persons for status-related offences; and *third*, the detention of trafficked persons for status offences, protection or any other reason.

The issue of victim detention is given particular and detailed consideration owing to the prevalence of this practice and its serious implications for the rights of trafficked persons, in particular, women and children.

International human rights treaty law does not provide a rigorous framework of protection for the rights of victims of crime. The only directly relevant instrument in this context is a resolution of the General Assembly: the Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power, General Assembly resolution 40/34. In a provision of particular relevance to the situation of many victims of trafficking, the Declaration notes how critically important it is for a person to be understood to be a victim of crime "regardless of whether the perpetrator is identified, apprehended, prosecuted or convicted and regardless of the familial relationship between the perpetrator and the victim" (para. 2). The Declaration is explicit on the point that victims of crime are to be treated with compassion and respect for their dignity, and to have their right to access justice and redress mechanisms fully respected. It also notes the importance, for victims, of access to remedies.

In addition to being victims of crime, trafficked persons are also victims of human rights violations. In the context of extremely serious violations (a term that could include egregious cases of trafficking), the concept of victim has been defined, in the 2006 Basic Principles and Guidelines on the Right to a Remedy and Reparation for Victims of Gross Violations of International Human Rights Law and Serious Violations of International Humanitarian Law.

Within the UN Human Rights Council, the special procedures most relevant to the subject of trafficking are the Special Rapporteur on trafficking in persons, especially women and children; the Special Rapporteur on violence against women, its causes and consequences; the Special Rapporteur on the sale of children, child prostitution and child pornography; the Special Rapporteur on the human rights of migrants; and the Special Rapporteur on contemporary forms of slavery.

In 2010, the General Assembly adopted the Global Plan of Action to Combat Trafficking in Persons, which focuses on preventing trafficking, prosecuting offenders and protecting victims, and affirms many of the standards and rules set out in chapter III above. It also stresses the importance of obtaining more research, data and analysis about the problem; urges all Governments to take coordinated and consistent measures to defeat trafficking; and calls for integrating the fight against human trafficking into the United Nations broader programmes to boost development and strengthen security around the world.

The Global Plan does not directly contribute to strengthening monitoring and accountability mechanisms. However, it does establish the United Nations Voluntary Trust Fund for Victims of Trafficking in Persons, Especially Women and Children, to provide humanitarian, legal and financial aid to victims of trafficking through established channels of assistance, such as governmental, intergovernmental and non-governmental organizations. The Trust Fund is

administered through a board of trustees, which meets regularly to consider and advise on proposals.

The establishment of mechanisms to oversee and guide national trafficking responses is an important aspect of developing a strong, rights-based response. Such mechanisms should be mandated to and capable of measuring the national response against the international standards. The national mechanisms also have a critical role to play in monitoring the impact of anti-trafficking interventions to ensure they do not interfere with or otherwise negatively affect established rights.

An increasing number of countries are setting up single national offices, such as a rapporteur to oversee the national response to trafficking. Recently, the European Union mandated the creation of such a position within its member States. In other countries, independent national human rights institutions, such as national human rights commissions, have taken up the issue of trafficking: conducting inquiries into the national situation, advising government agencies and assessing national responses that are seen to fall short of the State's international obligations.

In 2020, the law of the Republic of Uzbekistan "On Combating Trafficking in Human Beings" was adopted in a new edition. The law introduces new concepts such as "victim of human trafficking", "person suspected of being a victim of human trafficking", "identification of victims of human trafficking", and defines their rights. In accordance with it, a victim of human trafficking or a person suspected of being a victim has the right to temporary asylum, medical, psychological, legal assistance and other necessary assistance, including practical assistance in returning to the country of origin or the state of permanent residence.

At the same time, in accordance with the requirements of this Law, the corresponding resolution of the Cabinet of Ministers approved the system of "referral at the national level of victims of trafficking in persons or suspected of being victims of trafficking in persons".

With the view to further strengthen the guarantees of protecting the interests of minors, amendments and additions were made to the Criminal Code, the Criminal Procedure Code and the Code of Administrative Responsibility of the Republic of Uzbekistan. As a result, perpetrators of child labor were prosecuted for their initial actions, and criminal responsibility for using children for prostitution, encouraging them to participate in illegal public associations and their involvement in forced labor was increased.

In accordance with the Decree of the President of the Republic of Uzbekistan dated July 30, 2019 "On Additional Measures to Further Improve the System for Combating Trafficking in Persons and Forced Labor" the **National Commission on Countering Trafficking in Persons and Forced Labor** was established and its composition was approved. The National Commission on Combating Human Trafficking and Forced Labor coordinates activities of

government agencies, civil society institutions and non-governmental organizations to combat trafficking in persons and forced labor. Moreover, the National Commission is entrusted with the organization of the development and implementation of state programs on combating trafficking in persons and forced labor in order to improve national legislation and law enforcement practice, as well as to monitor their implementation.

In addition, the Decree of the President of the Republic of Uzbekistan established the institution of the **National Rapporteur on combating trafficking in persons and forced labor**, whose functions are assigned to the chairperson of the National Commission. It is envisaged that the National Rapporteur carries out tasks on the annual submission to the President of the Republic of Uzbekistan of information on the current situation in the country and in the world on combating trafficking in persons and forced labor, measures being taken to prosecute and punish persons involved in this type of crime and support victims of trafficking.

In Uzbekistan, effective measures are being taken to identify, protect and socially rehabilitate victims of trafficking in persons, and to provide medical, psychological and other assistance to citizens who are victims of such crimes. To eliminate child labor, implemented unprecedented measures to stop the use of forced labor of adults during agricultural works, landscaping areas.

Special emphasis is paid to providing comprehensive assistance to victims of trafficking and their social rehabilitation. In particular, in the capital of Tashkent operates modern rehabilitation center for assistance and protection of victims of trafficking in persons, where specialists of a narrow specialty work: doctors, lawyers, psychologists and other specialists in assisting the social rehabilitation of victims of trafficking in persons.

In particular, during 2022, 122 people, including 41 men, 61 women and 20 minors, used the services of the Republican Rehabilitation Center for Victims of Human Trafficking. The Center provided the necessary medical, social, psychological and legal assistance. In particular, 114 of victims were provided with medical, 106 — psychological, 85 — legal assistance and 7 — social services to improve housing conditions. 61 victims were employed and received vocational training, and 15 received assistance in improving living conditions.

ISMAILOVA FOTIMA

Judge, Independent researcher

THE FREE LEGAL AID: INTERNATIONAL STANDARTS AND NATIONAL LEGISLATION

The 2030 Agenda for Sustainable Development recognizes “the need to build peaceful, just, and inclusive societies which provide equal access to justice

and are based on respect for human rights.”¹ Goal 16, and its target 3 in particular, highlight the importance of ensuring “access to justice for all” in achieving sustainable development. That target has a direct impact on progress across other goals, such as Goal 1 on Poverty, Goal 5 on Gender Equality and Women’s Empowerment, Goal 8 on Productive Employment and Decent Work, and Goal 10 on Reducing Inequalities.

Access to legal aid is central to ensuring access to justice, especially for the poorest and most vulnerable people. As emphasized by the United Nations, legal aid is an essential aspect of a fair, humane, and efficient criminal justice system based on the rule of law.

At the international level, the importance of legal aid has been specifically recognized by the Member States of the United Nations, who adopted the United Nations Principles and Guidelines on Access to Legal Aid in Criminal Justice Systems (UN Principles and Guidelines) in 2012. The UN Principles and Guidelines are the first international set of standards on legal aid in criminal cases, which aim to provide guidance to countries on the fundamental principles for establishing criminal legal aid systems. The UN Principles and Guidelines provide States with 14 principles and 18 guidelines on the establishment, reform or administration of national legal aid systems in the context of criminal justice, and on ways to ensure that legal aid is “accessible, effective, sustainable and credible.”²

Moreover, in the 2012 Declaration of the high-level meeting of the General Assembly on the rule of law at the national and international levels, the General Assembly emphasized the importance of safeguarding “the right of equal access to justice for all, including members of vulnerable groups, and the importance of awareness-raising concerning legal rights” and committed to “tak[e] all necessary steps to provide fair, transparent, effective, non-discriminatory and accountable services that promote access to justice for all, including legal aid.” In addition, the Commission on Crime Prevention and Criminal Justice (CCPCJ), which serves as the UN system’s lead policymaking body in the area of criminal justice, adopted resolution 25/2 on 27 May 2016. The resolution encourages Member States to adopt or strengthen domestic measures to ensure effective provision legal aid and requests UNODC to work closely with other UN agencies to continue to develop and disseminate relevant tools and to provide advisory services and technical assistance to Member States in the area of legal aid, including through promoting greater cooperation between legal aid providers through specialized networks.

The concept of “legal aid” is inseparable from its function as a vital means of access to justice. Access to justice is defined as “the ability of people to seek

¹ General Assembly resolution 70/1. // www.un.org

² UN General Assembly Resolution 67/187 on the UN Principles and Guidelines on Access to Legal Aid in Criminal Justice Systems (2012), // www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/UN_principles_and_guidelines_on_access_to_legal_aid.pdf,

and obtain a remedy through formal or informal institutions of justice, and in conformity with human rights standards,” and it is also seen as fundamental to the protection of human rights. Legal aid plays a crucial role in enabling people to navigate the justice system, to make informed decisions, as well as to obtain justice remedies. Legal aid makes a critical connection between populations and their justice systems and provides guidance on how to navigate the often difficult-to-understand justice system.

The right to legal aid (as a known “pro bone”) within the international legal framework developed in a piecemeal fashion over time. The right to legal aid, mostly in the context of the right to free legal assistance for criminal defendants who are unable to afford a lawyer, and in connection with the right to defence and the right to a fair trial, was embedded in various international and regional treaties and declarations.

The Universal Declaration of Human Rights¹ (1948, UDHR) was the first international instrument to proclaim that all persons were entitled to “equal protection of the law”, as well as the right to a fair trial. By providing the right to be free from discrimination, the “right to an effective remedy by the competent national tribunals for acts violating the fundamental rights granted to him [or her] by the constitution or the law,” and the right “in full equality to a fair and public hearing by an independent and impartial tribunal...”, the Declaration called upon countries to strengthen their justice systems to make these promises a reality for every human being.

Following the UDHR, additional international instruments were developed to further elaborate on and refine concepts related to equal access to justice for all, especially for marginalized and vulnerable groups. The International Covenant on Civil and Political Rights¹⁷ (1966, ICCPR) stresses States’ obligation to ensure that effective remedies are provided when rights are violated, in particular, through “competent judicial, administrative or legislative authorities, or by any other competent authority provided for by the legal system of the State.” Article 14(3)(d) of the ICCPR affirms the right of individuals facing criminal charges to have legal assistance assigned to them and, “where the interests of justice so require,” that such assistance be provided “without payment by him [or her] ... if he [or she] does not have sufficient means to pay for it[.]” The ICCPR additionally emphasizes that “[a]ll persons are equal before the law and are entitled without any discrimination to the equal protection of the law.”

While not expressly addressing the right to legal assistance, the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (1966, ICESCR) asserts State parties’ obligation to uphold rights without discrimination, and to ensure the equal rights of men and women to the protections arising from the ICESCR.

¹ General Assembly resolution 217 A (III) of 10 December 1948.

The Convention on the Elimination of all forms of Discrimination Against Women (1979, CEDAW), which is the key international instrument for achieving equality between men and women, includes a reference to the “establish[ment of] legal protection of the rights of women on an equal basis with men ... through competent national tribunals and other public institutions [for] the effective protection of women against any act of discrimination.” In addition, the CEDAW Committee published a General Recommendation 33: Women’s Access to Justice in 2015, which includes guidelines on strengthening access to legal aid services for women, including promoting gender-sensitive services, improving accountability and legal awareness.¹

States parties to the United Nations Convention on the Rights of the Child (1989, CRC) undertake to treat accused children “in a manner consistent with the promotion of the child’s sense of dignity and worth,” including access to “legal or other appropriate assistance” to enable the child to prepare his or her defence. The CRC reiterates the priority established in other international instruments to provide “conditions of equality” and non-discrimination, with a right to an effective remedy as stipulated in the Optional Protocol 3 on the Involvement of Children in Armed Conflict. Although the Convention and its concomitant optional protocols do not specifically address the right to legal aid at no cost to the child (or his parents), the Committee on the Rights of the Child addressed this in General Comment 10: Children’s Rights in Juvenile Justice, which provides that “legal or other appropriate assistance in the preparation and presentation of his/her defence ... should be free of charge”.² The United Nations Rules for the Protection of Juveniles Deprived of their Liberty (1990, the Havana Rules) urge that children be entitled to legal assistance “and be enabled to apply for free legal aid, where such aid is available[.]”³ The Havana Rules further stipulate that the right to legal aid is triggered by arrest or the status of awaiting trial.

The Convention on the Rights of Persons with Disability³⁶ (2007) also includes provisions on access to justice for persons with disabilities. Specifically, the Convention stipulates in Article 13 that the States parties “shall ensure effective access to justice for persons with disabilities on an equal basis with others ... in all legal proceedings, including at investigative and other preliminary stages.” The Convention further provides that States parties provide “reasonable accommodation” as may be necessary to ensure that persons with disabilities

¹ Committee on the Elimination of Discrimination against Women, General Recommendation 33 on Women’s Access to Justice, 3 August 2015 (CEDAW/C/GC/33).

² Committee on the Rights of the Child, General Comment No. 10 on Children’s Rights in Juvenile Justice, 25 April 2007 (CRC/C/GC/10, para. 49).

³ See also, the United Nations Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice (the “Beijing Rules”), General Assembly resolution 40/33, arts. 7(1) and 15(1); and Guidelines for Action on Children in the Criminal Justice System (The “Vienna Guidelines”), Economic and Social Council resolution 1997/30, para. 16. Additionally, the Guidelines on Justice in Matters involving Child Victims and Witnesses, Economic and Social Council resolution 2005/20, lay out the right to access to professional and legal assistance, stressing that such professional should have adequate training (paras. 40-42).

deprived of their liberty are “entitled to guarantees in accordance with international human rights law.

In line with the ICCPR, the International Convention on the Protection of the Rights of All Migrant Workers and Members of their Families emphasizes the right of those facing criminal charges to consult with “counsel of their own choosing,” to be informed of this right and to receive legal assistance without payment “where the interests of justice so require ... if they do not have sufficient means to pay.” The Convention relating to the Status of Refugees (1951) also notes the importance for refugees to be able to access the courts; Article 16 of the Convention states that a “refugee shall enjoy in the Contracting State in which he [or she] has his [or her] habitual residence the same treatment as a national in matters pertaining to access to the courts, including legal assistance and exemption from *cautio judicatum solvi*.”

In parallel with international conventions and declarations, a number of regional instruments similarly affirm the right to legal aid and complements the international instruments. For example, the American Convention on Human Rights (1969) provides that every person accused of a criminal offence is entitled to “minimum guarantees”, including “the right to defend himself [or herself] or to be assisted by legal counsel of his [or her] own choosing” and of “the inalienable right to be assisted by counsel provided by the state”. The Convention also stresses that all persons are entitled to equal protection of the law. The African Charter on Human and People’s Rights (1979) likewise guarantees equal protection of the law and states that everyone is entitled to the “right to defence, including the right to be defended by counsel of his [or her] choice”. The Protocol to the Charter on the Rights of Women in Africa (2003) further stresses the principle of equal protection of the law and calls upon States to ensure “effective access by women to judicial and legal services, including legal aid.” In addition, Article 6 of the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (1950, ECHR) recognizes the right of anyone charged with a criminal offence “to defend himself [or herself] in person or through legal assistance of his own choosing or, if he [or she] has not sufficient means to pay for legal assistance, to be given it free when the interests of justice so require.”¹

The above international and regional instruments have contributed to the establishment of the right to legal aid as a key element in protecting fundamental rights, such as the right to defence, the right to a fair trial and the right to equal protection of the law. More specific guidance on principles, guidelines and best practices on legal aid in various contexts of the criminal justice system can be found in the following set of international standards and norms.

The Body of Principles for the Protection of All Persons under Any Form of Detention or Imprisonment (1988) recognizes the right to legal aid for persons

¹ See, Global Study on Legal Aid Global Report. United Nations, October 2016. // https://www.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/LegalAid/Global-Study-on-Legal-Aid_Report01.pdf

deprived of liberty. In particular, Principle 17 provides that “[a] detained person shall be entitled to have the assistance of a legal counsel. He [or she] shall be informed of his [or her] right by the competent authority promptly after arrest and shall be provided with reasonable facilities for exercising it,” and that “[i]f a detained person does not have a legal counsel of his [or her] own choice, he [or she] shall be entitled to have a legal counsel assigned to him [or her] by a judicial or other authority in all cases where the interests of justice so require and without payment by him [or her] if he [or she] does not have sufficient means to pay.”

Similarly, the Safeguards Guaranteeing Protection of the Rights of those Facing the Death Penalty (1984), recognizes “the right of anyone suspected of or charged with a crime for which capital punishment may be imposed to adequate legal assistance at all stages of the proceedings.” The Basic Principles on the Role of Lawyers (1990) provides guidance to States in “their task of promoting and ensuring the proper role of lawyers”, including their obligations to inform the public of “their right to be assisted by a lawyer of their choice upon arrest or detention or when charged with a criminal offence” and to provide prompt access to lawyers possessing “experience and competence commensurate with the nature of the offense”, whose services must be free of charge when the interests of justice so require. The Basic Principles also require that lawyers undergo periodic training, uphold the principle of non-discrimination and ensure that lawyers respect their client’s interest. It also notes the responsibility of the State to ensure that lawyers are free from intimidation and improper interference so that lawyers are able to independently perform their professional functions.

The United Nations Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (2015, the Nelson Mandela Rules), which was first adopted in 1957 and revised by the UN General Assembly in 2015, provides that “[p]risoners should have access to effective legal aid”. This also applies to untried prisoners— “[i]f an untried prisoner does not have a legal adviser of his or her own choice, he or she shall be entitled to have a legal adviser assigned to him or her by a judicial or other authority in all cases where the interests of justice so require and without payment by the untried prisoner if he or she does not have sufficient means to pay. Denial of access to a legal adviser shall be subject to independent review without delay”.

The United Nations Rules for the Treatment of Women Prisoners and Non-custodial Measures for Women Offenders (2011, the Bangkok Rules) complement the Nelson Mandela Rules by giving guidance to States on reducing imprisonment of women and meeting the specific needs of women in imprisonment. Noting the “particular vulnerability” of newly arrived women prisoners, the Bangkok Rules state that they shall be provided with “access to legal advice” upon admission. The Rules also provide that “prison authorities

shall help [...] women [who have suffered sexual abuse or other forms of violence before or during detention secure] access to legal assistance”.

In 2014, the Johannesburg Declaration on the Implementation of the United Nations Principles and Guidelines on Access to Legal Aid in Criminal Justice Systems, which emerged from the International Conference on Access to Legal Aid in Criminal Justice Systems held in Johannesburg, South Africa, called upon States to fully implement the UN Principles and Guidelines and provisions related to legal aid contained in international and regional instruments.

At the national level, legal aid enables society's poor and marginalized groups to better understand and exercise their rights and entitlements, resolve their disputes peacefully, and seek remedies for grievances and thereby enjoy equal protection of the law. Effective legal aid service systems can improve the performance of justice systems, including law enforcement, simultaneously increasing accountability and respect for the rule of law – all of which are integral to sustainable development.

In most countries, the right to legal aid is part of national legal frameworks –from constitutions to specific national laws and dedicated policies on legal aid. General references to legal assistance, and some specific references to legal representation, are included in many constitutions, and increasingly more States are developing specific legislation on the right to legal aid as the responsibility of the State. Legal aid for criminal matters has been granted in most jurisdictions, through the constitution or other national laws. As per the ICCPR, State parties have an obligation to ensure that there is an equality of arms between parties and that everyone has access to legal counsel even when they are unable to afford one in cases where there is a possibility of deprivation of liberty or where “the interest of justice requires it.” Additional specific situations may also trigger access to legal aid in criminal cases, including if the accused is a minor, if he or she is disabled, or fulfils other eligibility requirements.

Provision of State-funded legal aid in civil matters is relatively limited. In many States, it is provided through NGOs or through pro bono services by the private sector. However, States are increasingly recognizing the importance of also providing services, particularly for vulnerable populations, in some civil/administrative matters, such as family law cases, property disputes, access to government entitlements and social services, amongst others.

National legal aid systems or pro bone, and structures have been established independently of each other in different countries and regions, often following their own specific historical pathways and trajectories. Thus, there is a wide variety of schemes and approaches currently in use by various countries for the delivery of legal aid to poor and marginalized groups. The range of services that fall under the rubric of legal aid varies greatly from country to country.

It is also important to keep in mind that while the right to legal aid may be established through constitutions and national laws, the extent to which these

laws are implemented, the range of services available, and the quality of services provided often depend on resources and capacities available in the country. In some cases, the right to legal aid may not be met because of limited financial resources. In others, eligibility requirements may be too stringent, effectively leaving out a vast majority of people who are unable to afford legal aid services. Legal human resources available in certain countries may be inadequate, particularly in remote areas or in countries where the role of paralegals in delivering legal aid is not officially recognized. As the right to legal aid becomes increasingly recognized in national laws, it is also important to consider how this right is guaranteed in practice, what legal aid mechanism is needed, and how it will interface with the justice systems.

There are several models for providing free or affordable legal assistance; a single country may use multiple systems of pro bono. The majority are needs-based; some may also include a merits-based evaluation. In most countries, people in need of legal advice are directed to a national organization or community legal services office. These are usually not-for-profit organizations supported by public funds, philanthropy, or religious organizations. Some providers offer a broad range of legal services; others are more specialized and serve specific groups such as women and children, or refugees. Many countries contract with private practitioners to provide legal aid. Law schools and universities often have pro bono law clinics serving the poor; they may specialize in housing, immigration, family, or other areas of law. The clinics are staffed by students and overseen by experienced practitioners and faculty.

The right to qualified legal assistance stipulated in art. 29 of the new Constitution of Uzbekistan: «Everyone shall be guaranteed the right to receive qualified legal assistance. In cases stipulated by law, legal assistance shall be provided at the expense of the state».¹ Accordingly, the State grants to persons, who haven't sufficient funds, equal opportunities as those persons who can pay for a specialist. Namely free legal aid is a guarantee of constitutional principle of equality and rights and freedoms including the law and court. The Uniform Act of regulating the provision of free legal aid have been waiting for a long time. On June 16, 2023, the President signed the "Law on Provision of Legal Aid at the Expense of the State". The Law establishes a list of individuals who are entitled to receive such assistance.

To obtain legal aid at the expense of the state, individuals must apply to the Ministry of Justice. The application for receiving legal aid at the expense of the state will be considered within three working days from the date of submission to the specially authorized state body. After registration in the "Legal Aid" information system, the system will automatically select one of the lawyers based on the decisions of the specially authorized state body regarding the provision of legal aid at the expense of the state, or the rulings of the investigator, prosecutor, or court regarding the appointment of a defense attorney.

¹ The Constitution of the Republic of Uzbekistan. // <https://lex.uz/en/docs/6451070>

For example, NGO “Madad” was spotlighted for its commendable efforts in providing primary free legal aid to the public. Their grassroots approach ensures that initial legal consultations and guidance are accessible to everyone, bridging the gap between the public and the legal system. Their work exemplifies how NGOs can collaborate with the government in ensuring universal access to justice. Additionally, the “Oydin nur” Centre for Social Protection in Bukhara province received recognition for its efforts in nurturing family harmony and providing social education. Similarly, Namangan regional branch of “Barqaror hayot” International Socio-Educational Centre was commended for its comprehensive programmes that bolster legal literacy, crucial for both societal and individual growth.

Development of an integrated national plan for provision of legal aid is likewise recommended for effective implementation of the national legal aid mandate. A comprehensive assessment of the existing legal aid provision that includes the extent of need for legal aid in administrative, civil and criminal cases, the level of existing quality of legal aid provision and a review of allocated State budgets to legal aid is desirable in developing a national plan or strategy on legal aid.

ЮЛДАШОВ ФАРХОД СОЛИЕВИЧ

Ўзбекистон Республикаси Ҳуқуқни
муҳофаза қилиш академияси мустақил
тадқиқотчиси

КОРРУПЦИЯГА ҚАРШИ КУРАШИШ СОҲАСИДА ЎЗБЕКИСТОН ТАЖРИБАСИ

Сўнгги йилларда Янги Ўзбекистонда коррупцияга қарши курашиш йўналишида муҳим ташкилий-ҳуқуқий ислохотлар амалга оширилди. Янги таҳрирдаги Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 4 та моддасида коррупцияга қарши курашиш соҳасига тааллуқли нормалар акс эттирилди. Жумладан, Олий Мажлис палаталари томонидан Ўзбекистон Республикасида коррупцияга қарши курашиш тўғрисидаги ҳар йилги миллий маърузани эшитиш, Сенат томонидан Президенти тақдимиغا асосан республика коррупцияга қарши курашиш органининг раҳбарини сайлаш, шунингдек, Вазирлар Маҳкамаси томонидан ижро этувчи ҳокимият органларининг ишида очиқлик ва шаффофликни, қонунийлик ва самарадорликни таъминлаш, уларнинг фаолиятида коррупция ҳолатларига қарши курашиш чора-тадбирларни амалга ошириш.

Ўзбекистонда амалга ошаётган туб ислохотларнинг диққат марказида инсон ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш масаласи турар экан тараққиёт кушандаси, инсон ҳуқуқларининг қўпол равишда

бузилишига олиб келадиган коррупцияга қарши изчил кураш давлат сиёсатининг энг муҳим йўналишларидан бирига айланди. Ўзбекистон 2008 йил 7 июлдаги Қонун билан Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Коррупцияга қарши конвенциясига, 2010 йилда эса Иқтисодий ҳамкорлик ва ривожланиш ташкилоти Коррупцияга қарши курашиш тармоғининг Истанбул ҳаракатлар дастури аъзосига айланди.

Ўзбекистоннинг БМТ Коррупцияга қарши конвенциясига қўшилиши – коррупцияга қарши курашнинг ҳуқуқий асосларини такомиллаштиришга замин яратди. Коррупцияга қарши курашиш соҳасидаги миллий қонунчилик халқаро стандартларга мувофиқлаштирилмоқда. Жумладан, мамлакатимизда “коррупция” сўзи ишлатилган 210 та норматив-ҳуқуқий ҳужжат мавжуд. БМТнинг Коррупцияга қарши курашиш тўғрисидаги конвенцияси нормаларини миллий қонунчиликка ва ҳуқуқни қўллаш амалиётига имплементация қилиш бўйича муҳим қадамлар қўйилди.

Коррупцияга қарши самарали кураш олиб бориш мақсадида 2017 йил январда “Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунининг қабул қилиниши – давлат органлари ва фуқаролик жамияти институтларининг коррупцияга қарши куч ва имкониятларини бирлаштириб, яхлит тизимни яратиш имконини берди. 2022 йилда кучга кирган “Давлат хизмати тўғрисида”ги қонунга кўра, давлат хизматчиларига совғалар қабул қилиш, тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланиш, хорижий банкларда ҳисоб рақамларини очиш ва чет элда кўчмас мулк сотиб олиш тақиқланади.

Бугунги кунда мамлакатимизда коррупцияга қарши курашиш ва унинг олдини олиш борасидаги фаолиятнинг институционал асослари яратилди. Олий Мажлиснинг ҳар иккала палаталарида ҳам Коррупцияга қарши курашиш ва суд-ҳуқуқ масалалари бўйича қўмиталари ташкил этилди, коррупцияга қарши курашиш бўйича давлат дастурлари белгиланиб ижроси таъминланди. Коррупцияга қарши курашиш бўйича республика идоралараро комиссияси ва унинг ҳудудий идоралараро комиссиялари Ўзбекистон Республикаси коррупцияга қарши курашиш миллий кенгаши ва унинг ҳудудий кенгашлари этиб қайта ташкил этилди. Миллий кенгашнинг ишчи органи - Коррупцияга қарши курашиш агентлиги ташкил этилди.

Агентликка давлат органлари, оммавий ахборот воситалари, фуқаролик жамияти институтлари биргаликдаги фаолиятини таъминлаш вазифаси юклатилди. Агентлик коррупциянинг олдини олиш ва унга қарши курашиш соҳасида давлат сиёсатини шакллантириш ва амалга оширишда махсус ваколатли давлат органи ҳисобланади.

Агентлик Ўзбекистон Республикаси Президентига бўйсунди ва Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси палаталари олдида ҳисобдордир. Агентликнинг асосий мақсад ва вазифалари:

мамлакатда коррупция ҳолатини тизимли таҳлил қилишни таъминлаш, коррупцияга оид хавф-хатарлар юқори бўлган соҳаларни аниқлаш, коррупцияга қарши курашиш чораларининг самарадорлигини оширишга қаратилган давлат ва бошқа дастурларни амалга ошириш;

фуқароларнинг ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданиятини ошириш орқали жамиятда коррупциянинг барча кўринишларига мурасасиз муносабатни шакллантириш;

вазирлик ва идораларнинг коррупциянинг олдини олиш ва унга қарши курашиш соҳасидаги фаолиятини мувофиқлаштириш, давлат ва хўжалик бошқаруви органлари, давлат корхоналари ва устав капиталида давлат улуши бўлган корхоналар, шу жумладан, банкларда коррупцияга қарши ички назорат тизими (комплаенс-назорат)ни жорий этиш, давлат хизматчиларининг даромад ва мол-мулкини декларация қилиш тизими жорий этилиши ва самарали фаолият кўрсатишини таъминлаш;

коррупциянинг олдини олиш ва унга қарши курашиш соҳасида халқаро ҳамкорликни ривожлантириш, коррупциянинг ҳолати, тенденциялари ва сабаблари ҳамда коррупцияга қарши чоралар кўришнинг самарадорлиги юзасидан социологик, илмий ва бошқа тадқиқотларни ташкил этиш.

Агентлик бир қатор ҳуқуқ ҳамда ваколатларга эга:

коррупцияга оид, биринчи навбатда, Ўзбекистоннинг миллий манфаатларига ва халқаро имиджига зарар етказувчи жиноятларни тергов қилиш натижаларини комплекс таҳлил қилиш;

бюджет маблағларининг сарфланиши, давлат активларининг реализация қилиниши, давлат харидлари, инвестиция лойиҳаларининг амалга оширилиши ва давлат дастурлари бажарилиши билан боғлиқ материалларни талаб қилиш, олиш ва ўрганиш;

жисмоний ва юридик шахсларнинг коррупция масалалари бўйича мурожаатларини кўриб чиқиш ҳамда уларнинг бузилган ҳуқуқларини тиклаш ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш бўйича чоралар кўриш;

коррупцияга оид ҳуқуқбузарликлар бўйича маъмурий суриштирувлар ўтказиш;

ижро ҳоқимияти ва хўжалик бошқаруви органлари ҳамда уларнинг мансабдор шахслари қарорларида коррупция белгилари аниқланган ҳолларда уларнинг ижросини тўхтатиш ёки бекор қилиш тўғрисида кўриб чиқишли мажбурий бўлган тақдимномаларни киритиш.

«Ўзбекистон – 2030» стратегиясида мувофиқ коррупциявий омилларни бартараф этиш тизимининг самарадорлигини ошириш, жамиятда коррупцияга нисбатан мурасасиз муносабатни шакллантириш ишларини жадал давом эттириш кўзда тутилган. Хусусан, «Transparency International» халқаро ташкилоти томонидан эълон қилинадиган Коррупцияни қабул қилиш индексида камида 50 поғонага кўтарилишга эришиш, давлат харидлари тўғрисидаги қонунчилик ҳужжатлари

талабларини бузиш ҳолатларини 2 баробарга камайтиришга эришиш ва жамоатчилик назоратини тўлақонли жорий қилиш.

Бугунги кунда Коррупцияга қарши курашиш агентлиги ва Бош прокуратура ташаббуси билан аҳоли ва давлат хизматчиларининг коррупцияга қарши курашиш соҳасидаги билимларини узлуксиз оширишга қаратилган «Коррупцияга қарши курашиш виртуал академияси» электрон платформасини жорий этилмоқда. 2021 йилдан **“Коррупциясиз соҳа”** лойиҳаси соғлиқни сақлаш, давлат харидлари ва банк тизимида ҳам амалга ошириш бўйича вазифалар белгиланиб, Коррупцияга қарши курашиш миллий кенгаши томонидан ҳар бир соҳа бўйича алоҳида “Йўл харита”лари тасдиқланди. Рақамли технологиялар имкониятидан кенг фойдаланган ҳолда транспорт воситаларига давлат рақам белгиларини бериш, нотариат ва бошқа давлат хизматларини кўрсатиш, ер участкаларини ажратиш, йўл ҳаракати қоидаларига риоя этилишини назорат қилиш каби кўплаб соҳаларда коррупция ва суиистеъмолчиликларнинг олдини олишга қаратилган самарали механизмлар жорий этилмоқда.

Янги таҳрирдаги Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 51-моддасида фуқароларнинг олий таълим олиш ҳуқуқи таъминлаш мақсадида олий таълим тизимида коррупциянинг олдини олиш ва унинг ҳар қандай кўринишларига қарши муросасиз курашиш ишларига катта эътибор қаратилмоқда. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 27 майдаги ПФ-5729-сон Фармонида асосан олий таълим соҳасида “Коррупциясиз соҳа” лойиҳасини амалга оширилиш бўйича қатор ишлар қилиниб келинмоқда. Бироқ, коррупция ҳолатларининг олдини олишга қаратилган чора-тадбирлар амалга оширилишига қарамасдан соҳада ҳамон коррупциявий омиллар ва хавф-хатарлар сақланиб қолаётган бўлиб, олий таълим соҳасида 2019-2022 йилларда давомида 336 нафар шахслар томонидан 249 та коррупцияга оид жиноятлар содир этилиши натижасида жамият ва давлат манфаатларига 31,6 млрд. сўм зарар етказилган.

Коррупция ҳолатлари ҳақида хабардор қилиш имконини берувчи махсус дастурий таъминот, шунингдек, 1253 қисқа рақамли “Call-марказ” фаолияти йўлга қўйилди. “Call-марказ”га 2022 йилда 2300 та мурожаат келиб тушган бўлса, шундан 2100 таси бўйича фуқароларга ҳуқуқий маслаҳат берилган, 200 та ҳолат бўйича Агентлик ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар билан ҳамкорликда ўрганиш ўтказган. Давлат хизматчиларида коррупцияга қарши иммунитетни шакллантириш мақсадида 80 дан ортиқ ўқув курслари ташкил этилиб, унда 15 мингдан ортиқ давлат хизматчилари қамраб олинди.

Давлат хизматида “ҳалоллик вакцинаси”ни жорий этиш қаратилган “Давлат фуқаролик хизмати тўғрисида”ги қонун қабул қилиниб, унда коррупциянинг олдини олишга доир чора-тадбирлар аниқ белгилаб

берилди. Бундан ташқари, давлат харидларининг мутлақо янги тизими йўлга қўйилиб, давлат харидларини амалга ошириш тартиб-таомиллари мажбурий тартибда тўлиқ электрон шаклда ўтказиш амалиёти жорий этилди. Давлат органлари ва ташкилотларида очиқлик бўйича амалга оширилаётган ишларнинг самарадорлиги ва натижадорлигини баҳолашга қаратилган Очиқлик индекси жорий этилди, коррупцияга қарши ички назорат тузилмалари фаолияти йўлга қўйилди. Жумладан, давлат органлари ва ташкилотларининг фаолиятида очиқлик, ошкоралик ва шаффофликни таъминлаш ҳамда мансабдор шахсларнинг аҳоли олдидаги ҳисобдорлигини йўлга қўйиш орқали давлат бошқарувида самарали ва таъсирчан жамоатчилик назоратини амалга ошириш учун зарур шароитлар яратилди.

Коррупция иллати демократия ва ҳуқуқ устуворлиги асосларига путур етказди, инсон ҳуқуқлари бузилишига олиб келади, эркин бозор фаолиятига тўсқинлик қилади, турмиш даражасини ёмонлаштиради ва одамлар хавфсизлигига таҳдид соладиган уюшган жиноятчилик ва бошқа салбий ҳодисалар илдиз отиб, гуллаши учун шароит яратиб беради. Коррупцияга қарши курашиш ҳар бир давлат олдидаги доимий ва узлуксиз вазифадир. Чунки коррупциянинг мавжуд бўлиши давлат ва жамият ишларини ташкил этишга тўсқинлик қилади.

Ўзбекистон Республикасида охириги йилларда амалга оширилаётган ислохотлар натижасида коррупциянинг олдини олиш билан боғлиқ ҳолат изчил яхшиланиб бораётганлиги халқаро эътирофга сабаб бўлмоқда. Бунини борадаги халқаро рейтингларда Ўзбекистон ўрни яхшиланиб бораётганлигидан ҳам кўриш мумкин. Бунга мамлакатда амалга оширилаётган коррупцияга қарши муросасиз кураш сиёсати муҳим омил бўлиб хизмат қилмоқда.

ШАЯХМЕТОВА АЙЫМ ГАЛЫМБЕКОВНА

самостоятельный соискатель
Национального центра Республики
Узбекистан по правам человека

ЭВОЛЮЦИЯ ИНСТИТУТА АДМИНИСТРАТИВНОЙ ЮСТИЦИИ В УЗБЕКИСТАНЕ

Зачатки защиты прав человека посредством административной юстиции, а именно, об истории возникновения, становления и развития института мухтасиб в истории узбекской государственности, описаны в трудах Абул Фазл Байҳақи¹, Шизари Абдурахмон Наср² и других.

¹ Абул Фазл Байҳақи. «История Масъуда». Перевод Персидского. Издание 2е (дополненное). – М.: Наука. 1969. - С.107.

² Шизари Абдурахмон Наср. Китоб нихоят ал-рутба фи талаб ал-хисба.-Кохира, 1365х/1936. С.9-10.

Мухтасиб (араб. *muhtasib*) — служащий специальной организации, следившей за претворением в жизнь исламских моральных норм, которые заключаются в повелении одобряемого и запрещении осуждаемого¹.

Некоторые ученые считают, что институт мухтасиба является прообразом нынешней должности прокурора. И это мнение основано на исследованиях, проведенных учеными, материалах, хранящихся в архивах. В период династии, оставившей важный след в истории узбекской государственности, Саманиды, Газневиды и государство Амира Темура, полномочия института мухтасиба расширялись. На примерах было подчеркнуто, что мухтасиб осуществлял прямой надзор за проведением судебных разбирательств в соответствии с нормами шариата².

Возникновение института мухтасиб связано с исламом. В частности, Г.Р. Маликова³ и И.Б. Буриев⁴ отмечают, что этот институт был создан в результате одного инцидента, произошедшего во времена пророка Мухаммеда (мир ему и благословение Аллаха). Другая группа ученых указывает, что институт мухтасиба возник во времена халифа Умара⁵.

Ряд ученых, в том числе А.Холиков⁶, отметил, что мухтасибы в государстве Саманидов были назначены во всех провинциях и городах страны, и что должностным лицам было дано указание воздерживаться от выполнения запрещенной работы, проверять рынки и контролировать правильное использование весов, чтобы торговцы не обманывали людей при продаже своих товаров. Мухтасиб проверял посещаемость горожан в мечетях, ношение чадры женщин, которые ходят по улицам, также контролировал общение мужчин и женщин на улицах, рынках и в различных местах и собраниях. Мухтасиб также арестовывал людей на улицах за употребление алкоголя, азартных игр и наркотиков. Он строго контролировал запрет на употребление алкоголя, особенно возле мечетей, кладбищ и рынков.

Одним из наиболее интересных направлений ответственности мухтасиба было общественное здравоохранение, поэтому он и его инспекторы вели постоянную борьбу за поддержание чистоты улиц, регулирование мест свалки, утилизацию испорченных продуктов в специально отведенном месте⁷.

¹ <https://ru.wikipedia.org/>

² Зокиров Ш.И. Становление и развитие института мухтасиб в истории средневековой государственности. // Журнал «Журнал юридических исследований». Том 5. - №4. - 2020. - С.1.

³ Маликова Г.Р. Генезис прокуратуры Республики Узбекистан: «Восток - дело тонкое» // Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения. - 2020. - №4. - С.80.

⁴ Буриев И.Б. Контроль за должным поведением и институт мухтасиба в средневековой государственности таджиков // Труды Института государства и права Российской академии наук. - 2009. - № 4. - С. 141.

⁵ Зокиров Ш.И. Становление и развитие института мухтасиб в истории средневековой государственности. // Журнал «Журнал юридических исследований». Том 5. - №4. - 2020. - С.3.

⁶ Холиков А. Правовой справочник Саманидской эпохи. - Душанбе, 1998. С. 13

⁷ Зокиров Ш.И. Становление и развитие института мухтасиб в истории средневековой государственности. // Журнал «Журнал юридических исследований». Том 5. - №4. - 2020. - С. 3.

По словам Грюнебаума, существовали особые требования к мухтасибам, которые следили за духовными и религиозными обязанностями членов общества, и что мухтасибы должны были обладать высокой степенью справедливости.¹

С учетом вышеизложенных мнений, можно утверждать, что одним из самых важных качеств мухтасиба, показывающим его работу – это справедливость и непристрастность.

После 150 лет правления монголов, в 1370 г. Амир Темура официально пришел к власти и восстановил традиционную систему правления. По словам академика Борибая Ахмедова², в государстве Амира Темура была введена должность мухтасибов (надсмотрщиков), которые занимали особое положение в соблюдении религиозных обрядов, обычаев и законов шариата (справедливое решение обращений граждан на основе законов шариата).

Положение мухтасиба во времена Амира Темура можно сравнить с прокурором, так как теперь он сочетает в себе надзорную функцию, которую выполняет прокуратура.

В ходе исследования института мухтасиб группа ученых установила, что он был прообразом института омбудсмена³. Сфера полномочий мухтасибов была расширена, чтобы они могли вмешиваться в дела всех государственных чиновников и общественные дела. Если сравнить их деятельность с деятельностью современных государственных структур, становится понятно, что мухтасибы обладают широким спектром полномочий.

Анализ авторитета мухтасиба, изучение взглядов средневековых и современных ученых позволил сделать вывод о том, что институт мухтасиба был основой государственной власти в странах, построивших великую империю в истории ислама.

Можно констатировать, что административная юстиция в Узбекистане формировалась на всех этапах судебно-правовых реформ⁴:

- 1 этап 1991 – 2000 годы: приняты законодательные основы судебной системы, заложившие зачатки административной юстиции. Об этом свидетельствуют следующие изменения. Так, в соответствии со статьей 44 Конституции Республики Узбекистан, каждому гарантируется судебная защита его прав и свобод, а также право обжалования в суд

¹ Грюнебаум Г.Э. Классический ислам. Очерк истории (600-1258) / Пер. сангл. И.М. Дижур. - Москва, 1986. С. 95.

² Зокиров Ш.И. Становление и развитие института мухтасиб в истории средневековой государственности. // Журнал «Журнал юридических исследований». Том 5. - №4. – 2020. – С. 3.

³ Гасанли Азер Абдул-Али оглы. Мухтасибская институциональная система как версия совершенной организации правозащитной системы омбудсманского рода // Политика и общество. – 2009. – № 1. – С. 54.

⁴ Рахмонов Т. Роль и значение административных судов Республики Узбекистан. // Multidisciplinary Scientific Journal, April 2022/ // <https://cyberleninka.ru/article/n/rol-i-znachenie-administrativnyh-sudov-v-respubliki-uzbekistan/viewer>. – 1 с.

незаконных решений, действий (бездействий) государственных органов, должностных лиц и общественных объединений. Законами Республики Узбекистан «Об обжаловании в суд действий и решений, нарушающих права и свободы граждан», «Об обращениях граждан», Хозяйственным процессуальным кодексом и Гражданским процессуальным кодексом регулировался порядок обжалования неправомερных решений государственных органов;

- 2 этап 2001 – 2007 годы: принят Закон Республики Узбекистан «О судах», внесены изменения и дополнения в гражданско-процессуальное, уголовно-процессуальное законодательство. В рамках реализации принципа разделения властей судебная система выведена от влияния исполнительной власти. Также проведена специализация судов: по гражданским и уголовным делам, а дела об административных правонарушениях рассматривались в уголовных судах;

- 3 этап 2008 – 2015 годы: приняты Законы Республики Узбекистан «Об обращениях физических и юридических лиц», «Об открытости деятельности органов государственной власти и управления» и др. Гражданские суды стали рассматривать некоторые категории дел об административных правонарушениях, как проявление неуважения к суду. Однако, в этот период не были созданы административные суды по рассмотрению публично-правовых споров¹.

Материальные основы административной юстиции Узбекистана не были заложены в Конституции, не предусматривалось прямой нормы, устанавливающей право граждан на обжалование неправомερных актов, действия (бездействия) органов государственной власти (должностных лиц). Согласно статье 20 Конституции Республики Узбекистан, гражданин и государство связаны взаимными правами и взаимной ответственностью. Никто не вправе без суда лишить или ограничивать права и свободы гражданина.

Конституция Республики Узбекистан давно закрепила процессуально-правовые основы административного судопроизводства наряду с уголовным и гражданским судопроизводством.

До создания независимых административных судов по административной юстиции, в Узбекистане административные споры рассматривались судами автономной системы правосудия: судами по гражданским и уголовным делам, военными судами, во главе с Верховным судом, а также хозяйственными судами во главе с Высшим хозяйственным судом.

Было уникальным, что в то время в рамках хозяйственных судов работала Судебная коллегия по разрешению споров, возникающих из

¹ Рахмонов Т. Роль и значение административных судов Республики Узбекистан. // Multidisciplinary Scientific Journal, April 2022/ // <https://cyberleninka.ru/article/n/rol-i-znachenie-administrativnyh-sudov-v-respubliki-uzbekistan/viewer>. – 1 с.

административных отношений. Данная судебная система была закреплена Конституцией 1992 года, а также Законом «О судах» от 2 сентября 1993 года. Хотя в судебной системе Узбекистана предусматривалась специализация судов по категориям дел, но отдельных административных судов не функционировало.

Административные споры рассматривались в основном в рамках ГПК РУ в соответствии с разделом о производстве по жалобам и заявлениям на решения, действия (бездействия) государственных органов, а также должностных лиц. Данная категория дел рассматривалась судами по общим правилам гражданского судопроизводства.

Указ Президента Узбекистана от 21 октября 2016 года «О мерах по дальнейшему реформированию судебной системы, усилению гарантий надежной защиты прав и свобод граждан»¹ стал важным шагом на пути к реализации принципа справедливости при рассмотрении публично-правовых споров. Именно этим Законом инициировалось создание в Республике Узбекистан административных судов и привело к принятию Кодекса об административном судопроизводстве. Административным судам передали административные споры, вытекающие из публично-правовых отношений.

Республика Узбекистан в этом плане проделала важные работы в направлении обеспечения независимости судов как независимой ветви власти и переродилась в самостоятельный институт государства, призванный надежно защищать и охранять права, свободы и интересы граждан. Право человека на судебную защиту в Узбекистане закреплено на конституционном уровне. В статье 44 Конституции Республики Узбекистан закреплено, что каждому гарантируется судебная защита его прав и свобод, право обжалования в суд незаконных действий государственных органов, должностных лиц, общественных объединений.

Следует обратить внимание, что в государстве было принято большое количество нормативно-правовых актов, направленных на совершенствование судебной системы. Со дня принятия нового Указа Президента Республики Узбекистан «О мерах по коренному усовершенствованию структуры и повышению эффективности деятельности судебной системы Республики Узбекистан»² считается новым этапом в судебной системе страны. В соответствии с данным Указом в Узбекистане впервые открылись административные суды, где главной задачей стало защита нарушенных или оспариваемых прав,

¹ Указ Президента Узбекистана от 21 октября 2016 года «О мерах по дальнейшему реформированию судебной системы, усилению гарантий надежной защиты прав и свобод граждан» // <https://lex.uz/docs/3050494>

² Указ Президента Республики Узбекистан от 21 февраля 2017 года № УП-4966 «О мерах по коренному усовершенствованию структуры и повышению эффективности деятельности судебной системы Республики Узбекистан» // <https://lex.uz/docs/3121085>

свобод и законных интересов граждан и юридических лиц от незаконных действий должностных лиц и государственных органов.

1 апреля 2018 года вступил в силу Кодекс Республики Узбекистан об административном судопроизводстве (далее – КоАС Руз), который регламентировал порядок рассмотрения публично-правовых споров в рамках административного судопроизводства. Так, в статье 2 КоАС Руз определены основные задачи административного судопроизводства, а именно:

- обеспечение верховенства закона, прав и законных интересов граждан и юридических лиц в отношениях с административными органами;

- защита нарушенных или оспариваемых прав, свобод и законных интересов граждан и юридических лиц;

- содействие укреплению законности и предупреждению нарушений в административных и иных публичных правоотношениях;

- формирование уважительного отношения к закону и суду.¹

Основными направлениями государственной политики Узбекистана в области реформирования судебной системы является обеспечение независимости судов, справедливой защиты прав и свобод граждан, а также повышения доверия к правосудию. В 2017 году Указом Президента Республики Узбекистан «О мерах по коренному совершенствованию структуры и повышению эффективности деятельности судебной системы Республики Узбекистан»² была создана двухуровневая система административных судов: административные суды и судебная Коллегия Верховного суда по административным делам. А уже с июня 2017 года началась работа административных судов (районов, городов, областей) и столицы. Данные административные суды рассматривали публично-правовые споры, а также дела об административных правонарушениях, что не в полной мере соответствовало юрисдикции административной юстиции.

24 июля 2020 года Указом Президента Республики Узбекистан «О дополнительных мерах по дальнейшему совершенствованию деятельности судов и повышению эффективности правосудия»³ решено о реформировании административных судов, и уже 12 января 2021 года дела об административных правонарушениях были переданы уголовным судам. В итоге, в Узбекистане начали функционировать административные суды по публично-правовым спорам по германской

¹ Кодекс Республики Узбекистан об административном судопроизводстве от 1 апреля 2018 года. // <https://lex.uz/docs/3527365>

² Указ Президента Республики Узбекистан от 21 февраля 2017 года № УП-4966 «О мерах по коренному совершенствованию структуры и повышению эффективности деятельности судебной системы Республики Узбекистан» // <https://lex.uz/docs/3121085>

³ Указ Президента Республики Узбекистан от 24 июля 2020 года № УП-6034 «О дополнительных мерах по дальнейшему совершенствованию деятельности судов и повышению эффективности правосудия». // <https://lex.uz/ru/docs/4910841>

модели административной юстиции.

ТУЛАШЕВ КАХРАМОН ГУЛОМЖОНОВИЧ

Наманган вилоят прокуратураси
Жиноий суд ишларини юритишда
прокурор ваколатини таъминлаш
бўлими катта прокурори

**ВОЯГА ЕТМАГАНЛАР МЕҲНАТИГА ОИД ХАЛҚАРО
СТАНДАРТЛАР ВА УЛАРНИ ТАЪМИНЛАШГА ОИД ХОРИЖИЙ
ДАВЛАТЛАР ТАЖРИБАСИ**

Бугунги кунда болаларни болалар меҳнатининг оғир шаклларида ҳимоялаш, уларни меҳнатга оид ҳуқуқларини амалга ошириш, меҳнат соҳасида камситишлар ва мажбурий меҳнатдан ҳимоялаш масаласи халқаро миқёсда ҳамкорлик қилиш ва вазифаларни мувофиқлаштириш орқали амалга оширилишини таъқазо этмоқда.

Бу борада халқаро ҳуқуқ нормалари ва миллий механизмларни такомиллаштириш, меҳнат соҳасидаги янгиликларга мослаштириш, айниқса рақамли тижорат платформаларининг кенг ривожланиши даврида минтақавий ҳамда универсал шакллари ишлаб чиқиш кенг жамоатчилик олдидаги муҳим вазифа саналади.

Халқаро ҳуқуқ нормалари бутун дунё давлатлари эътироф этадиган ҳамда риоя қиладиган, шунингдек янгидан шакллантирилаётган миллий ҳуқуқ тизимларига назарий ва амалий асос саналувчи юридик нормалар тизимдир. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг муқаддимасида ҳам миллий ҳуқуқ тизими халқаро ҳуқуқнинг умумэътироф этилган принцип ва нормаларига асосланиши мустаҳкамланган. Бунинг маъноси шуки, Ўзбекистон Республикаси халқаро ҳуқуқ принциплари ва қоидаларининг мамлакат миллий ҳуқуқидан устуворлигини тан олиниши қатъий эълон қилади.

Малакатимизда “Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунининг 6-моддасига мувофиқ Конституция норматив ҳуқуқий-ҳужжатлар иерархиясида биринчи ўринда туради.

Шунингдек, “Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикасининг Қонуни 8-моддаси учинчи қисмига мувофиқ Ўзбекистон Республикасининг қонунлари ва бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси асосида ва уни ижро этиш учун қабул қилинади ҳамда унинг нормалари ва принципларига зид бўлиши мумкин эмас. Бундан англашиладики мамлакатимизда халқаро ҳуқуқ нормаларининг устуворлигининг ҳуқуқий асослари белгиланган.

Янги таҳрирдаги Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 44-моддаси, иккинчи қисмига мувофиқ болалар меҳнатининг боланинг соғлиғига, хавфсизлигига, ахлоқига, ақлий ва жисмоний ривожланишига хавф солувчи, шу жумладан унинг таълим олишига тўсқинлик қилувчи ҳар қандай шакллари тақиқланади.

Мазкур қоида “Бола ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикасининг қонунининг 3-моддаси талабларига мувофиқ, ўн саккиз ёшга тўлгунга (вояга етгунга) қадар бўлган шахсларга тадбиқ этилади¹.

Айтиб ўтиш лозимки, мазкур масаланинг мамлакатимизда ҳуқуқий асосларини мустақамлашда Ўзбекистон Республикасининг 2020 йил 22 январда қабул қилинган 603-сонли Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”ги қонуни муҳим ўрин тутди. Чунки мазкур қонун билан Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги ҳамда Жиноят кодекси кодекси тегишинча янги моддалар билан тўлдирилди.²

Жумладан, жиноят кодексига вояга етмаган шахсларнинг меҳнатидан фойдаланишга йўл қўйилмаслиги тўғрисидаги талабларни бузиш деб номланган **”148¹-модда” киритилиб, унга кўра** вояга етмаган шахс меҳнатидан унинг соғлиғига, хавфсизлигига ёки ахлоқ-одобига зиён етказиши мумкин бўлган ишларда фойдаланиш, худди шундай қилмиш учун маъмурий жазо қўлланилганидан кейин содир этилган бўлса, базавий ҳисоблаш миқдорининг йигирма беш бараваригача миқдорда жарима ёки уч йилгача муайян ҳуқуқдан маҳрум қилиш ёхуд уч йилгача ахлоқ тузатиш ишлари билан жазоланиши белгиланди.

Бола ҳуқуқларига оид ҳужжатларни халқаро ҳуқуқнинг умумэътироф этилган қоидалари асосида кўриб чиқсак қуйидагича таснифлаш ҳолати вужудга келади.

Аввало, БМТ ихтисослашган ташкилотлари ҳужжатлари, булар ЮНЕСКО ҳужжатлари масалан 1960 йилдаги Таълим соҳасида камситишга қарши кураш тўғрисидаги конвенсия³;

ХМТ ҳужжатлар масалан, 1973-йилда қабул қилинган ва 1976-йилда кучга кирган Ишга қабул қилишнинг энг кичик ёши тўғрисидаги 138-сонли конвенция⁴ ҳамда 1999 йилда қабул қилинган ва 2000 йилда кучга кирган Болалар меҳнатининг энг ёмон шакллари тақиқлаш ва уларни тугатиш бўйича тезлик билан чора-тадбирлар кўриш тўғрисидаги 182-сонли конвенция⁵, Меҳнат соҳасида асосий тамойиллар ва ҳуқуқлар ва

¹ <https://lex.uz/acts/1297315>.

² Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 23.01.2020 й., 03/20/603/0071-сон; 26.02.2021 й., 03/21/677/0155-сон; Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 15.07.2021 й., 03/21/701/0674-сон

³ Convention against Discrimination in Education (1960). <https://unesdoc.unesco.org>.

⁴ C138 - Minimum Age Convention, 1973 (No. 138). <https://www.ilo.org>.

⁵ C182 - Worst Forms of Child Labour Convention, 1999 (No. 182).

уларни амалга ошириш механизми тўғрисидаги ХМТнинг 1998 йил 19 июнда қабул қилиниб, 2022 йилда тўлдиришлар киритилган Декларацияси¹, шунингдек, ХМТнинг 79-сонли “Болалар ва ўсмирларнинг саноатдан ташқари ишларда тунги меҳнатини чеклаш тўғрисидаги конвенция”си² ва 90-сонли “Саноатдаги ўсмирларнинг тунги ишлаши тўғрисидаги конвенция”си³ болалар ва ўсмирларни тунги меҳнатини ва саноатдаги саноат билан боғлиқ бўлмаган ишларни чеклашга қаратилган.

“Бола ҳуқуқларини ҳимоялашнинг халқаро-ҳуқуқий механизмлари” мавзусида тадқиқот ишини олиб бораётган Л.В. Кудрявцева, Е.Д. Степурина халқаро ҳуқуқий механизмларнинг бу борадаги тутган ўрни ва аҳамияти бевосита миллий қонунчилик ҳужжатлари билан алоқадор, тўғри халқаро ҳужжатлар асос ва йўналтирувчи аҳамиятга эга бўлиб, миллий қонунчилик билан ҳар бир давлат бу борадаги масалан, таълим, соғлиқни сақлаш, ижтимоий ҳимоя масалаларига оид ҳуқуқий механизмларни такомиллаштириш, шунингдек, бу борада тадқиқотлар ўтказиш ва жамоатчилик назоратини қўллаб қувватлаши ҳамда бевосита назоратни амалга оширишига тутки бўлишини таъкидлайди.⁴

Айтиш лозимки, айни вақтда хатто ривожланган мамлакатларда ҳам боллар ҳуқуқларини ҳимоялаш, уларни оғир меҳнат шароитларига йўл қўймаслик, болалар меҳнатининг оғир шакллари олдани олиш, уларнинг ҳуқуқлари устиворлигини таъминлашга доир бир қатор механизмлар ишлаб чиқилмоқда.

Жумладан, Англиянинг 2017-йилги “Болалар ва ижтимоий иш тўғрисида”ги қонун 2004-йилги “Болалар тўғрисида”ги қонун киритилган тузатишларга янги ўзгартиришлар киритиб, болалар фаровонлигини ҳимоя қилиш ва рағбатлантиришнинг янги маҳаллий механизмларини ўрнатди. Янги тартибларнинг асосий хусусияти шундаки, хавфсизлик бўйича учта ҳамкор - маҳаллий ҳокимият органлари, NHS Integrated Care Boards (ICBs) ва полиция кучлари - ўз ҳудудларида хавфсизлик чоралари қандай ишлашини аниқлаши ва фаолиятини мувофиқлаштириб бориши ҳамда бир-бирини олдида ҳисобдорлиги белгиланди.⁵

Бу ўринда Халқаро Меҳнат Ташкилоти (ХМТ)нинг болалар меҳнатига қарши курашишга қаратилган турли минтақавий дастурларни амалга ошираётганлигини алоҳида қайд этиш лозим. Жумладан, Халқаро Меҳнат Ташкилоти (ХМТ)нинг 2015 йилда қабул қилинган ва 2030 йилгача мўлжалланган ўн еттида мақсадларининг саккизинчи мақсадида болалар меҳнатининг барча шаклларида айниқса мажбурий меҳнатидан батамом

¹ ILO Declaration on Fundamental Principles and Rights at Work. <https://www.ilo.org/declaration>.

² C079 - Night Work of Young Persons (Non-Industrial Occupations) Convention, 1946 (No. 79).

³ C090 - Night Work of Young Persons (Industry) Convention (Revised), 1948 (No. 90).

⁴ Кудрявцева Л.В., Степурина Е.Д. Международно-правовой механизм защиты прав детей / ПРАВО И ГОСУДАРСТВО: теория и практика. 2022. № 2(206). – С.104-107.

⁵ There are currently no known outstanding effects for the Children and Social Work Act 2017. <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2017/16/contents>

кутилиш вазифаси белгиланган.¹ Шунингдек, болалар меҳнатига қарши кураш бўйича Жанубий Осиё дастури ва Лотин Америкаси ва Кариб ҳавзаси учун минтақавий ташаббуслар орқали, дунёда расмий рўйхатга олинган 168 миллион меҳнатга жалб этилган 5 ёшдан 17 ёшгача бўлган болаларнинг, булардан 29 миллиони Жанубий Осиё давлатлари (Бангладеш, Бутан, Индия, Мальдив, Непал, Пакистан и Шри-Ланка)да ҳукуматлар, фуқаролик жамияти ташкилотлари ва бошқа манфаатдор томонлар билан болалар меҳнатига барҳам бериш бўйича кенг қамровли стратегияларни ишлаб чиқишни ўз ичига олади.²

Халқаро Меҳнат Ташкилотига кўра, болаларнинг меҳнатга жуда эрта бошланмаслигини таъминлашнинг энг самарали усулларида бири бу болаларнинг қонуний равишда ишга жойлашиши ёки бошқа йўл билан ишлаши мумкин бўлган ёшни белгилашдир. Шу сабабли ҳам ХМТ томонидан 138-сонли Конвенция қабул қилинган бўлиб, унинг мақсади минимал ёшни белгилаш, яъни болалар меҳнاتини самарали бекор қилиш орқали мамлакатлардан ишга кириш ёки ишга жойлашиш учун энг кам ёшни белгилаш, болалар меҳнатига барҳам бериш бўйича миллий сиёсатни ишлаб чиқишдан иборатлиги келтириб ўтилган³.

Тадқиқотчи Т. Crippin ўз илмий тадқиқот ишида ХМТнинг 138-сонли Конвенцияси болалар меҳнاتининг қуйидаги уч турини тақиқлашига қаратилганлиги тўғрисида келтириб ўтган бўлиб, булар болалар меҳнатининг сўзсиз энг ёмон шакллари, энг кам ёшга тўлмаган болалар томонидан бажариладиган иш, жисмоний, ақлий ва ахлоқий фаровонликни хавф остига қўядиган меҳнат⁴.

Ҳақиқатдан ҳам дунё бўйича вояга етмаганлар меҳнатини тартибга солиш учун ягона ёндашув мавжуд эмаслиги ва ислохотларни узоқни ўйлаб амалга ошириш долзарб бўлганлиги сабабли Халқаро Меҳнат Ташкилоти томонидан мазкур 138-сонли Конвенция қабул қилинган ва кўпгина давлат эски болалар меҳнатига оид Конвенциялар билан бир қаторда ушбу Конвенцияни ҳам ратификация қилган. Шуни келтириб ўтиш жоизки, Конвенциянинг 10-моддасига асосан мазкур Конвенцияни ратификация қилган ҳамда Конвенция 2-моддасига кўра, ҳар қандай иш учун энг кичик ёшни 15 ёшдан кам қилиб белгиламаган тақдирда аъзо давлатлар учун юқорида эски йиллардаги энг кичик ёш тўғрисидаги Конвенцияларни дарҳол денонсация қилинишига олиб келади.

Шунингдек, болалардан ҳар қандай ғаразли мақсадни кўзлаб фойдаланишни олдини олиш мақсадида “Болалар меҳнатининг энг ёмон

¹ <https://www.un.org/ru/observances/world-day-against-child-labour/background>

² Child labour: South Asia Hub. <https://www.ilo.org/regions-and-countries/asia-and-pacific/ilo-india-and-south-asia/areas-work/child-labour-south-asia-hub>

³ Ilo Convention on child labour, <https://www.ilo.org/international-programme-elimination-child-labour-ipecc>.

⁴ T.Crippin-The politicel economy of chil labor, Urban society, Rural communities and the case of sub-saharan Africa-desertation for doctor of philosophy, 2020 y, 15-p.

шакллари тўғрисида (№182, 1999 й)ги Конвенция ва унинг тавсияси (№190, 1999 й) қабул қилинган. Мазкур Конвенцияда болалар меҳнатининг энг ёмон шакллари ҳамда хавфли бўлган ишларни устувор йўналиш сифатида бартараф этишга асосий эътибор қаратилиб, бу борадаги чора-тадбирлар долзарб аҳамиятга эгаллигини назарда тутилган. Шунингдек, Конвенция тавсиясида “ўз табиати ва бажарилаётган шароитига кўра, болаларнинг соғлиғи, хавфсизлиги ёки ахлоқига зарар этказиши мумкин бўлган **“Хавфли иш”** тушунчасига таъриф келтирилган бўлиб, унга кўра ҳар қандай **“Хавфли иш”** қуйидагиларни ўз ичига олиши кераклиги тавсия этилган:

болаларни жисмоний, психологик ёки жинсий зўравонликка дучор қиладиган иш;

ер остида, сув остида, хавфли баландликларда ёки чекланган жойларда ишлаш;

хавфли механизмлар, ускуналар ва асбоблар билан ишлаш ёки оғир юкларни ташиш;

хавфли моддалар, воситалар, жараёнлар ёки ҳарорат, шовқин даражаси ёки саломатликка зарар этказувчи тебранишларга таъсир қилиш;

ўта оғир ишларда ишлаш, масалан узоқ вақт ишлаш, тунги иш ва иш берувчининг биноларига асоссиз равишда ишлаш”¹.

Ушбу 2 та Конвенциялар асосий деб аталади, чунки ХМТнинг меҳнатдаги асосий тамойиллар ва ҳуқуқлар тўғрисидаги Декларациясига мувофиқ, ХМТга барча аъзо давлатлар, ҳатто улар мазкур Конвенцияларни ратификация қилмаган бўлса ҳам, болалар меҳнатини бекор қилишни ҳурмат қилиш, рағбатлантириш ва амалга ошириш мажбуриятига эга.

Кейинги, вояга етмаганлар меҳнатига оид ҳуқуқлари билан боғлиқ ҳужжат сифатида қуйидаги БМТ томонидан 1966 йил 16 декабрда қабул қилинган “Иқтисодий, ижтимоий ва маданий ҳуқуқлар тўғрисида”ги Пактнинг “10-моддаси 3-бандида вояга етмаганлар меҳнатига оид қуйидаги қоидалар белгиланган:

- барча болалар ва ўсмирларга ҳеч бир камситишсиз, оилавий келиб чиқиши ёки бошқа белгиларидан қатъи назар алоҳида ҳимоя чоралари ва ёрдам кўрсатилиши шарт, болалар ва ўсмирлар иқтисодий ва ижтимоий эксплуатациядан ҳимояланган бўлиши керак, уларнинг меҳнатини ахлоқи ва саломатлиги учун зарарли бўлган ёки ҳаёт учун хавфли соҳаларда ёки уларнинг нормал ўсиши учун зарар келтириши мумкин бўлган соҳаларда қўллаш қонун билан жазоланиши керак, бундан ташқари, давлат шундай ёш чегарасини белгилаб қўйиши керакки, шу чегарадан қуйи ёшдаги болалар меҳнатидан фойдаланиш тақиқланиши ва қонун билан жазоланиши лозим”².

¹ <https://normlex.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=1000:12010>.

² <https://lex.uz/docs/2686000>.

Вояга етмаганлар меҳнатига оид ҳуқуқларини таъминлашда дунё мамлакатларида ўзининг иқтисодий-ижтимоий ҳаёти ва ривожланиш даражасига мувофиқ турлича ўзига хос хусусиятлар мавжуд.

Таъкидлаш лозимки, халқаро стандартларга кўра, 13 ёшдан 15 ёшгача бўлган вояга етмаган шахсларга енгил ишларда ишлаши учун рухсат бериш мумкин, бу ёшни иқтисодиёти ва таълими етарли даражада ривожланмаган мамлакатларгина 12 ёш этиб белгилаши мумкин¹.

Хусусан, мисол учун, Россияда 14 ёшга тўлган вояга етмаганлар промоутер, буклет ва реклама маҳсулотларини тарқатувчи, озиқ-овқат, почта, гуллар етказиб берувчи курер, кексалар учун ёрдамчи, савдо марказлари, боғ ва болалар лагерида аниматор, болаларга қаровчи энага, ит боқувчиси, уй ҳайвонларини парвариш қилиш бўйича ёрдамчи ва бошқа шу каби енгил ишларда ишлаши мумкин².

Қозоғистонда эса 14 ёшдаги вояга етмаганлар савдо бўйича маслаҳатчи, савдо кассири, курер, миқозларга хизмат кўрсатиш менежери, официант, администратор, “Call-markaz” оператори ва алоқа маркази мутахассиси каби ишларда ишлаши мумкин³. Туркияда 14 ёшдан бошлаб болалар меҳнатидан фойдаланишда мумкин бўлган енгил ишлар сифатида мева, савбзаёт ва гулларни йиғиш, паррандачилик ва пиллачиликда ёрдамчи ишлар, савдогарлар ва ҳунармандлар билан савдо ишлари, газета, журналлар ёки босма журналларни тарқатиш ва сотиш, савдо буюмларига тег ёпиштириш ва қўлда қадоқлаш, кутубхона ва кўргазмаларда ёрдамчи ишлар, нонвойхона, қандолат, кўкат ҳамда бошқа касблар белгиланган бўлиб, мазкур ишларда тегишли назорат қилувчи органнинг рухсати билан вояга етмаган ишлаши мумкин⁴.

Германияда эса 13 ёшдан ошган вояга етмаганлар ота-онасининг ҳамда қонуний вакилнинг рухсати билан уларнинг соғлиғига ва ўқишига зарар етказмайдиган енгил ишларда ишлашига рухсат берилган⁵.

Мамлакатимизда бу ёш 15 ёш қилиб белгиланган бўлиб, янги таҳрирдаги Меҳнат кодексининг 31-моддасига мувофиқ ўн бешдан ўн олти ёшгача шахслар билан яқка тартибдаги меҳнатга оид муносабатлар уларни мазкур ёшга тўлгунига қадар ишга қабул қилишга ушбу Кодексга мувофиқ йўл қўйиладиган ҳолларда ота-онадан бирининг (ота-онанинг ўрнини босувчи шахснинг) дастлабки ёзма розилиги мавжуд бўлганда меҳнат шартномаси асосида юзага келади. Шунга ўхшаш қоидалар, яъни вояга етмаган тегишли тартибда ота-онадан бирининг розилиги билан енгил

¹ Ўша манбаа, 7-модда.

² Автор статьи Любовь Бердычевец, Кем и как работать подростку с 14 лет, 16.05.2023 г. <https://vuz24.ru/news/karera-i>.

³ Автора статья Надежда Лыкова- “Подработка для школьников в Казахстане: где могут заработать дети”, 15.07.2023 г, https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/podrabotka-shkolnikov.

⁴ Türkiye Cumhurbaşkanlığı Mevzuat Bilgi Sistem, Çocuk Ve Genç İşçilerin Çalıştırılma Usul Ve Esasları Hakkında Yönetmeli, Ek-1 Çocuk İşçilerin Çalıştırılabilecekleri Hafif İşler, 06.04.2004 y.

⁵ Bundesministerium de Justiz, Verordnung über den Kinderarbeitsschutz (Kinderarbeitsschutzverordnung- KindArbSchV), §2 Zulässige Beschäftigungen.

ишларда ишлашига оид нормаларда хорижий давлатлар, хусусан Туркия, Тожикистон ва Озарбайжон каби мамлакатларда тегишли назорат қилувчи органнинг рухсати билан бола 14 ёшдан бошлаб енгил ишларни бажариши мумкинлиги белгиланган¹.

Юқоридагиларга кўра, вояга етмаганлар меҳнатига оид халқаро стандартлар ва уларни таъминлашга оид хорижий давлатлар тажрибаси таҳлили асосида қуйидагича хулосага келиш мумкин. Халқаро стандартлар, шунингдек ҳар бир давлатнинг миллий механизмлари яратилган бўлишига қарамасдан, вояга етмаганларни меҳнат қилиш соҳасидаги ҳуқуқларини таъминлашда вужудга келаётган муаммолар қуйидагилар билан изоҳланади.

Биринчидан, болалар меҳнати, уларни эксплуатацияси ортидан даромад олувчиларга нисбатан жабрланувчиларнинг ахборот технологияларидан фойдаланиш ва маълумотларни тарқатиш борасида молиявий ресурслар ва салоҳиятни ошириш имкониятининг чекланганлиги;

Иккинчидан, ҳуқуқларини ҳимоя қилишни таъминлашда муҳим муаммо минтақавий қонунчиликда бир хилликнинг йўқлиги, яъни бир минтақада болалар меҳнатига оид қатъий қонунлар бўлиши мумкин, бошқа минтақада эса заиф қоидалар бўлиши мумкинлиги натижасида нафақат болаларни ҳимоя қилиш чоралари самарадорлигини пасайтиради, балки тизимда жиноятчилар томонидан фойдаланиши мумкин бўлган бўшлиқларни ҳам яратади.

Бундан ташқари, минтақавий қонунчиликда бир хилликнинг йўқлиги турли минтақалар ўртасидаги саъй-ҳаракатларни мувофиқлаштиришга тўсқинлик қилади, бу эса болалар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш бўйича комплекс ёндашувни яратишни қийинлаштирмоқда.

¹ World Policy Analysis Center, what-is the minimum agefor lightwork, <https://www.worldpolicycenter.org/policies>.

KOLENKO YEVGENIY VYACHESLAVOVICH
First Deputy Head of the Law Enforcement
Academy of the Republic of Uzbekistan,
PhD

INTERNATIONAL LEGAL REGULATION OF LIABILITY FOR BRIBERY

Abstract. *International Legal Regulation of Accountability for Accepting Bribes* The issue of combating bribery is currently a focal point not only in Uzbekistan but also at the international level. Given the universal nature of corruption threats in the modern world, the use of universal international legal standards has become increasingly important. These standards enable the broad dissemination of best anti-corruption practices based on advanced global expertise and consolidate the international community's efforts in combating this phenomenon, primarily through treaty-based mechanisms. The treaty-based mechanism is part of the international legal framework, comprising a set of tools and institutions that implement the norms of international law. A series of multilateral international agreements define international standards for counteracting corruption. Uzbekistan is currently a party to the United Nations Convention against Corruption (UNCAC) and the United Nations Convention against Transnational Organized Crime. These documents establish universally binding standards of criminal liability for accepting bribes and, more broadly, for corruption. They are regarded as a key component in applying a multidisciplinary approach to combating corruption.

Keywords: *Anti-corruption standards, International law, Bribery liability, UN Convention against Corruption (UNCAC), Criminalisation of corruption, Uzbekistan legislation, Pacta sunt servanda, Passive bribery, Public officials, Soft law.*

Anti-bribery issues are at the centre of attention today not only in Uzbekistan¹ but also at the international level². Due to the universal nature of corruption threats in today's world, the use of universal international legal standards, allowing for the wide dissemination of best anti-corruption practices based on best international practices, as well as consolidating the efforts of the international community in combating this phenomenon, primarily through the use of conventional mechanisms, is becoming more important. The convention (treaty) mechanism is a part of the international legal mechanism, which is a set of means and institutions that implement the norms of international law³.

Several multilateral international treaties define international anti-corruption standards⁴. Uzbekistan is currently a part of the UN Convention

¹ Address of the President of the Republic of Uzbekistan Sh. Mirziyoyev to the Oliy Majlis on 24 January 2020.

² See e.g. <https://www.un.org/sustainabledevelopment/ru/sustainable-development-goals/>. Date of access: 21.02.2023

³ Kochetkova O.V. Convention mechanism of anti-corruption in the European Union. *Juridicheskaya nauka*. 2016. № 5. P. 141

⁴ Convention on Laundering, Search, Seizure and Confiscation of the Proceeds of Crime of 8 November 1990; Convention on Combating Corruption Involving Officials of the European Communities or Officials of EU Member States, adopted by the Council of the EU on 26 May 1997; Convention on Combating Bribery of Foreign Public Officials in International Business Transactions, adopted by the OECD on 21 November 1997, CoE Criminal Law Convention on Corruption of 27 January 1999, CoE Civil Law Convention on Corruption of 4 November 1999; UN

against Corruption and the UN Convention against Transnational Organised Crime. These documents establish generally binding standards of criminal liability for bribery and, in general, for corruption, considered a key constituent element in the application of a multidisciplinary approach to combating corruption.

In particular, Uzbekistan, having acceded to the UN Convention against Corruption by the Law of the Republic of Uzbekistan "On the accession of the Republic of Uzbekistan to the United Nations Convention against Corruption (New York, 31 October 2003)" of 07.07.2008 (Law of the Republic of Uzbekistan No - 158)¹, assumed obligations to bring national legislation in line with the requirements established therein, including in terms of criminalisation of corruption.

It seems that direct practical implementation of the principle of *pacta sunt servanda* (treaties must be respected) and implementation of international anti-corruption standards enshrined in international law into Uzbekistan's criminal legislation is an important part of the state policy on combating corruption. The priority of the generally recognised rules of international law is reinforced at the constitutional level in Uzbekistan. Specifically, the clauses of article 15 in the new Constitution, adopted by voters in a referendum conducted on April 30, 2023, state that should an international treaty to which Uzbekistan is a party create policies different from those outlined by Uzbek law, the rules of the international treaty will apply.

It is observed that Uzbekistan's legal system is essentially based on the international treaties of Uzbekistan coupled with the generally accepted norms and regulations of international law².

Therefore, since the law's enactment, the Convention has evolved into a fundamental component of the Republic of Uzbekistan's laws and the legal foundation for the application of international anti-corruption norms included in the adoption of pertinent legislative acts in the field of corruption control.

A.A. Tarasov notes that "the term "anticorruption standards", widespread in the world legal practice, means a certain set of fundamental, officially enshrined rules to which normative prescriptions regulating specific types of state-power activities must comply to limit corruption processes in it, to allow timely detection of specific facts of corruption, to prevent their negative consequences³.

The Russian Dictionary of Anti-Corruption Activities of the Institute of Law and National Security defines international anti-corruption standards as a set of treaty and customary norms of international law, the content and scope of which,

Convention against Transnational Organised Crime of 15 November 2000; UN Convention against Corruption of 31 October 2003.

¹ <https://lex.uz/docs/1369507> Date of access: 18.03.2023.

² Constitution of the Republic of Uzbekistan <https://lex.uz/docs/6445147> Date of access: 18.03.2023.

³ Tarasov A.A. Problems of counteraction to crime in modern conditions. Materials of the international scientific-practical conference 16-17 October 2003. Part I. Ufa: RIO BashGU, 2003, p. 54.

as a rule, are disclosed in the acts of bodies of international organisations and conferences, final documents of special interstate anti-corruption bodies and are mainly related to the prevention of corruption;

The criminalisation of corruption offences; formation and development of anti-corruption measures; and the development of anti-corruption programmes¹.

Analysing this definition, the authors' position does not seem to be fully justified in terms of an overly broad list of sources of international anti-corruption standards.

Because of the above, we believe that international anti-corruption standards should be regarded as a set of international legal norms agreed upon following the established procedure, legally binding and designed for repeated application, which provide for key prescriptions in the field of combating corruption.

In a context where corruption is cross-border and constantly evolves in response to countermeasures², the international community and individual nations must coordinate their efforts through the implementation of international anti-corruption guidelines.

The basic, fundamental document in terms of setting international anti-corruption standards in the world is The UN Convention against Corruption - the only universal anti-corruption international treaty uniting the vast majority of countries in the world (as of October 2023, there are 190 parties, including 185 UN Member States, as well as the Cook Islands, Niue, the Vatican, the State of Palestine and the European Union)³.

Since the overwhelming majority of the world's States are parties to the United Nations Convention against Corruption⁴, its basic provisions have the character of universally recognised norms of international law⁵ and Uzbekistan, by acceding to it, has assumed obligations to bring national legislation into line with the requirements set out therein, including concerning the criminalisation of corruption.

Since the corpus delicti of criminal acts of corruption is established by the requirements of Chapter 3 of the UN Convention against Corruption, these acts are typically referred to as a specific category of offences in the theory of international and criminal law. As a result, this group is referred to differently in

¹ Russian Dictionary of Anti-Corruption: Politics, Economics, Law ilns.ranepa.ru/dopolnitelnoe-obrazovanie/Anticorruption%20dictionary.php Date of access: 04.01.2024.

² Skvortsova Y.V. International norms on combating corruption in the system of Russian law. Leningrad Law Journal. 2017 r. P. 168.

³ Signature and ratification status. <https://www.unodc.org/corruption/en/uncac/ratification-status.html> Date of access: 23.02.2023.

⁴ Law of Republic of Uzbekistan No -158 of the Republic of Uzbekistan of 07.07.2008 "On the accession of the Republic of Uzbekistan to the United Nations Convention against Corruption (New York, 31 October 2003)". <https://lex.uz/docs/1369507>. Date of access: 26.05.2021.

⁵ Kashirkina A.A., Morozov A.N. International legal regulation of the fight against corruption: levels of interaction and development potential, Bulletin of the Nizhny Novgorod Academy of the Ministry of Internal Affairs of Russia, 2018, No. 2 (42), p. 150.

different scientific works - international crimes¹, transnational crimes², crimes in international criminal law³, international torts⁴, quasi-international torts⁵, crimes against international law (crimes under international law)⁶, conventional crimes⁷.

The position of several scholars⁸ Since the standards of an international treaty—in this case, the UN Convention against Corruption—form the basis for their criminalisation, the classification of this category as "conventional offences" appears to be warranted, since this word best captures the legal character of these acts.

Anti-corruption international standards, primarily the UN Convention against Corruption, contain basic provisions that aim to create effective tools to combat bribery.

In particular, Article 15(1)(b) of the Convention provides for the mandatory offence of intentional acts of soliciting or accepting by a public official, personally or through intermediaries, an undue advantage for the official himself or herself or another natural or legal person so that the official act or refrain from acting in the exercise of his or her official duties⁹.

However, in addition to criminalising bribery of national public officials, the Convention also provides for provisions criminalising other forms of passive bribery.

Thus, part 2 of Article 16 of the Convention provides for the consideration of the possibility of establishing as an offence the extortion or acceptance of an undue advantage by a foreign public official or an official of a public international organization¹⁰.

Article 21(1)(b) of the Convention addresses the criminalisation of actions that are committed in the context of economic, financial, or commercial activities and involve the solicitation or acceptance of an undue advantage by an individual who is either the director or employee of a private sector entity¹¹.

¹ Shibkov O.N. Principles and norms of international law as sources of criminal law: Cand. of Jurisprudence. Stavropol, 2000. p. 121.

² Tsvetkov A.A. The generally recognised principles and norms of international law as part of the Russian criminal-legal system: Cand. of Jurisprudence. M., 2005. p. 80

³ Kibalnik A.G. Influence of International Criminal Law on Russian Criminal Law: Doctor of Law. M., 2003. p. 132.

⁴ Anzilotti D. The Course of International Law: in 2 vols. / translated from the 4th Italian ed. Saketti A.L. and Fabrikov E.M.; ed. and with a foreword by Levin E.M.: Izd. of Foreign Literature, 1961. T. 1 Introduction - General Theory. p. 394.

⁵ Vasilenko V.A. Responsibility of states for international offences. Kiev: Vishcha Shkola, 1976. p. 171.

⁶ Chernichenko S.V. Theory of International Law: in 2 vol. M.: NIMP, 1999. T. 2. Old and new theoretical problems. p. 419-420.

⁷ Knyazkina A.K., International Treaty as a Basis for Criminalisation of Acts, Lex Russica, extramural roundtable "New Criminal Code of Russia: Conceptual Foundations and Theoretical Model" No. 9 (Vol. CVI), 2015. pp. 73-86.

⁸ Spiridonov A.P., Anisimov V.F., Mikhailova O.G., Gurbanov A.G., Taraiko A.V., Tretyakov I.L. Convention offences in the system of crimes under international criminal law//.

⁹ UN Convention against Corruption. <https://lex.uz/docs/1461327>. Date of access: 23.02.2023.

¹⁰ Ibid.

¹¹ Ibid.

The core requirements of the Convention are classified into three categories based on their binding nature: mandatory requirements, which necessitate the implementation of legislative or other measures; optional requirements, which necessitate the consideration of their implementation; and optional measures, which are measures that States parties may wish to consider¹.

Some researchers view the existence of norms about various categories of mandatory implementation in the UN Convention against Corruption as proof of their declarative nature because they express only the intention of participating nations and lack obligations, allowing for the disregard of some of the Convention's provisions and leaving their application up to national discretion, which invariably results in double standards that are unacceptable for the Convention².

The multifaceted structure of the norms, as well as their distinctive constructive features and goals, are not fully taken into consideration by this opinion, in our opinion. The Convention's norms, which have a great deal of flexibility, in some provisions, establish strict standards that must be followed, while in other provisions encourage the introduction of best practices from around the world while allowing participating nations to make their own decisions while taking into account their own national interests and legal system peculiarities.

Another source of international standards for the criminalisation of corruption is the UN Convention against Transnational Organised Crimes (15 November 2000)³, which provides for the criminalisation of active and passive bribery.

In particular, Article 8(1)(b) of the Convention specifically makes it illegal for public officials to solicit or accept, directly or through intermediaries, an undue advantage for themselves or another natural or legal person to act or refrain from acting in the course of their official duties⁴. Furthermore, when a foreign public official or international civil servant is engaged, Article 8(2) of the Convention stipulates an optional duty to take into account the likelihood of proving an offence of bribery.

Another significant source of international norms regarding the criminalisation of bribery is other international treaties to which Uzbekistan is not a signatory.

¹ Legislative Guide for the Implementation of the UN Convention against Corruption. Second Amended and Restated Edition, United Nations, New York, 2012. p. 292.

² M. Rakhimov "The role and importance of justice in the fight against corruption". Collection of materials of the Republican scientific-practical conference. T.: Publishing house of TSJUU. 2015, - p.73

³ This Convention has been ratified by Decision No. 536-II of the Oliy Majlis of the Republic of Uzbekistan of 30 August 2003 on the ratification of the United Nations Convention against Transnational Organized Crime.

⁴ https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/corruption.shtml Date of access: 25.05.2021.

For example, the Council of Europe Convention on the Criminalisation of Corruption (Strasbourg, 27 January 1999)¹ allows for the creation of sophisticated international rules for bribery liability.

Specifically, Article 3 of the Convention lays out requirements for criminalising public officials who intentionally seek or obtain an undue advantage for themselves or another person, either directly or indirectly, or accept an offer or promise of such an advantage, for the official to act or refrain from acting in the course of performing their duties².

In addition to traditional processes, international law encompasses a variety of regulations that control international relations and are enshrined in different types of documents (declarations, guidelines, suggestions, etc.) that do not fit the concept of an international legal norm.

These regulations help to more thoroughly regulate international relations by enabling a swift and adaptable reaction to new threats and challenges. A collection of these regulations has been referred to as "soft law" in the literature.

A precise definition of "soft law" was given by F. Snyder: "Rules of behaviour which, in principle, are not legally binding but may nevertheless have a practical effect"³.

Soft law norms, being of a recommendatory nature and supplementing hard law norms, actually act as an important regulator that determines the vector of development of anti-corruption reforms at the global and national level, as well as the formation of international anti-corruption standards.

One of the important sources of "soft law" for Uzbekistan in the field of combating corruption, including in establishing liability for corruption offences, is the sub-regional initiative - the OECD Istanbul Anti-Corruption Action Plan⁴.

The Action Plan is not a legally binding document, but the governments of the participating countries express their political determination to voluntarily implement anti-corruption policies in this area. The main mechanism for implementing the Action Plan is for participating countries to conduct mutual assessments of national anti-corruption systems, develop recommendations for their improvement, and monitor the implementation of these recommendations.

In 2019, based on the results of the 4th round of monitoring within the framework of the Istanbul Action Plan, 47 recommendations were adopted about

¹ See: Criminal Law Convention on Corruption, adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 27 January 1999. <https://rm.coe.int/168007f58c>. Date of access: 25.02.2023.

² https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/corruption.shtml Date of access: 25.05.2021.

³ Snyder F. Soft Law and the Institutional Practice in the European Community//The Construction of Europe. Essays in Honour of Emile Noël / ed. by M. Stephen. Dordrecht; Boston; London, 2010. p. 198.

⁴ The Istanbul Action Plan against Corruption was adopted at the 5th Annual Meeting of the OECD Anti-Corruption Network for Eastern Europe and Central Asia, held in Istanbul on 10 September 2003. 10 September 2003 in Istanbul. Uzbekistan joined the initiative in 2010.

Uzbekistan¹, including the implementation of international standards in the field of criminalisation of bribery.

An analysis of the provisions of international anti-corruption standards shows the importance of the totality of all key elements of the offence, which are of fundamental importance when deciding on their proper implementation in national legislation.

So, the UN Convention against Corruption establishes liability for passive bribery from the moment when a public official expresses his intention to receive a bribe, namely from the moment of demanding or soliciting a bribe. Similarly, not only receiving a bribe but also giving a bribe has a truncated form. In particular, paragraph "B" of part 1 of Article 15 provides for the recognition of the completed offence from the moment of extortion of any undue advantage by an official.

Article 3 of the Council of Europe Criminal Law Convention against Corruption, which makes it illegal to pursue an excessive advantage as well as to accept an offer or promise of one, sets an even higher standard for passive bribery.

Understanding the meaning of Article 15 of the UN Convention against Corruption requires an understanding of the legal definition of "extortion" in the context of examining the provisions of the aforementioned standard. It should be mentioned that, in our view, the Russian definition of "extortion" and the English definition of "solicitation" are not complete synonyms and do not accurately express the term's legal meaning.

To elucidate the lexical meaning of the phrase, we consult the Collins English Dictionary, which defines "solicitation" as the act of requesting money, assistance, support, or an opinion from someone. (Solicitation is the act of asking someone for money, help, support, or an opinion)². The Longman Dictionary of Contemporary English gives a similar definition - the act of asking someone for money, help, support, or information (Solicitation is the act of asking someone for money, help, or information).

In the Russian language, "extortion" is defined in Ushakov's explanatory dictionary as "an action or a course of action calculated to illegally obtain something using threats, violence, coercion³. Efremova's modern explanatory dictionary gives a similar definition - "to persistently seek to obtain something using threats, blackmail or abuse of official position"⁴. Ozhegov's explanatory

¹ Anti-Corruption Network for Eastern Europe and Central Asia. Anti-corruption reforms in Uzbekistan. 4th round of monitoring. https://www.oecd.org/corruption/acn/OECD-ACN-Uzbekistan-4th-Round_Monitoring-Report-2019-RUS.pdf. Date of access: 25.05.2021.

² Collins English Dictionary. <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/solicitation>. Date of access: 26.05.2022.

³ Ushakov's Explanatory Dictionary. <https://ushakovdictionary.ru/word.php?wordid> . Date of access: 26.05.2022.

⁴ Efremova's Modern Explanatory Dictionary <https://gufo.me/dict/efremova>. Date of access: 18.03.2023

dictionary defines the word "extort" as "to achieve something by blackmail, threats"¹.

International reviews have emphasised that a request is not the same as extortion, where the briber coerces another person to pay a bribe under the threat of adverse consequences².

In our opinion, to ensure the most reasonable and accurate implementation of the provisions of the Convention, in the process of lawmaking, it seems appropriate to use the English version of the Convention, using as an analogue of the term "solicitation" the term "request" (Uzbek "so`rash"), which more accurately conveys the lexical meaning and content of the term in the understanding of the standards of the Convention.

In particular, the word "requesting" in the Efremova Interpretative Dictionary of the Russian Language is Modern defined as "to request, to achieve something by request, petition. To request someone or something about something. To ask for something or about something"³. It should be noted that the term "requesting" is used in the Russian version of the Council of Europe Criminal Law Convention on Corruption.

According to the OECD Bribery Convention, the Council of Europe Criminal Law Convention on Corruption and the UN Convention against Corruption, the offence of bribery should cover, as a completed and separated offence, the request for an undue advantage and the acceptance of an offer/promise of such an advantage, as well as the receipt of an undue advantage as such⁴.

In this context, it should be noted that the above-mentioned international standards provide for a separate truncated corpus delicti and therefore do not accept its substitution by provisions on liability for an incomplete offence.

In particular, the lack of functional equivalence of the truncated corpus delicti of bribe-taking and the incomplete corpus delicti of this offence is evident from the fact that it creates a differentiated privileged approach to the imposition of punishment for incomplete offences, as well as the possibility of excluding responsibility of the voluntary refusal of the bribe-taker to commit the offence, even if his actions have all the necessary elements of the corpus delicti in the understanding of international standards.

The shortened aspect of passive bribery is that an offer or promise of an undue benefit, or a request for one, does not need the other party to agree with it or even be aware of it⁵.

¹ Ozhegov's Explanatory Dictionary <https://slovarozhegova.ru/>. Date of access: 18.03.2023.

² Anti-corruption reforms in Eastern Europe and Central Asia. Achievements and challenges, 2016-2019. OESR, 2020, - p. 241.

³ Efremova explanatory dictionary of the Russian language's Modern <https://dic.academic.ru/dic.nsf/efremova/171878>

⁴ Anti-Corruption Reforms in Eastern Europe and Central Asia. Achievements and challenges, 2016-2019. OESR, 2020, p. 241

⁵ Ibid. p. 241

"Request" occurs when a public official makes it clear to another person, either explicitly or implicitly, that he, that person, must pay a bribe for the official to perform or refrain from performing an act. "Acceptance of an offer or promise of a bribe" occurs when a public official, in response to such an offer or promise, indicates his or her willingness to accept a future bribe¹.

Receiving a bribe directly or through intermediaries is covered by Article 15 of the Convention's objective side of the *corpus delicti*. All other international conventions also reflect this criterion.

This element of the international standard includes a provision that the receipt of a bribe through a third party should not prevent the bribe-taker from being held criminally liable.

The implementation of this provision of Article 15 of the Convention must be directly reflected in the disposition of the norms of national legislation and cannot be considered without direct reference through the use of the institution of complicity in the commission of an offence.

In particular, the OECD report "Anti-Corruption Reforms in Eastern Europe and Central Asia. Achievements and Challenges, 2016-2019" about the criminalisation of bribery through intermediaries' states: "... to avoid any loopholes and to ensure uniformity of application, it is recommended to include the words "directly or indirectly" in the description of the relevant offences"².

It should be noted that international standards do not contain provisions providing for the separate criminalisation of bribery intermediation as a separate offence. At the same time, the guiding documents on the application of the Convention note the need for a balanced approach to the criminalisation of intermediation in bribery, ensuring organic interaction of this *corpus delicti* with the main *corpus delicti* of bribery.

In particular, recommendations have been made to avoid overlap with the provisions on complicity in bribery in the legislative process, to exclude the possibility of applying different sanctions and should not lead to a shift in focus away from the main *corpus delicti* of bribery³.

The UN Convention against Corruption considers as a subject of passive bribery a public official, the legal meaning of which is defined in Article 2 of the Convention and covers persons holding a position in a legislative, executive, administrative or judicial body. Whether the position is appointed or elected, permanent or temporary, paid or not is of no legal significance in determining the subject.

Another important distinguishing feature is the fact that the category of public official includes a person, regardless of the level of office he or she holds. Thus, the definition of the subject of passive bribery is not limited to state

¹ Anti-corruption reforms in Eastern Europe and Central Asia. Achievements and challenges, 2016-2019. OESR, 2020, - p. 242

² Ibid. p. 245

³ Anti-Corruption Reforms in Eastern Europe and Central Asia. Achievements and Challenges, 2016-2019. OECD, 2020.p. 245

employees with administrative, organisational or financial and economic functions, but also includes technical staff of state bodies and organisations (clerical staff, secretaries, inspectors, archival workers, etc.).

The report "Anti-Corruption Reforms in Eastern Europe and Central Asia. Achievements and Challenges, 2016-2019"¹ limitation of the subject of passive bribery to the circle of persons vested with the specified administrative or economic functions are criticised and appropriate recommendations are made to eliminate inconsistencies with international standards in the national legislation of the countries.

Within the meaning of the Council of Europe Criminal Law Convention on Corruption, the subject of passive bribery is a public official or any employee of a public organisation.

It is noteworthy that the subject of bribery in the UN Convention against Corruption and the Council of Europe Criminal Law Convention on Corruption is defined identically in the English version of these documents - "public official".

Following the provisions of Article 1 of the Council of Europe Criminal Law Convention on Corruption, the term "public official" means a person defined, inter alia, as a "public servant" in the national law of the State in which the person performs that function as established in criminal law.

One of the most important elements of international standards in criminalising bribery is the concept of "undue advantage", according to which the object of bribery, in addition to the tangible assets generally accepted in criminal law doctrine, may also be any other benefits of an intangible nature.

The Explanatory Note to the Council of Europe Criminal Law Convention on Corruption (ETS No. 173) states that the main aspects of the concept of "undue advantage" are that the offender (or any other person) is in a better position than before the offence was committed and that he or she is not entitled to that benefit².

However, the Explanation notes that the concept of "undue advantage" should be applied in the broadest possible context and should encompass cases "which lead or may lead to a sense of obligation on the part of the recipient towards the giver"³.

Intangible rewards might include things like sexual favours, job and career promotion, a variety of privileges and benefits, accelerated bureaucratic processes, titles, awards, other types of recognition, positive reviews, help applying for training, favourable media coverage, etc. Since they typically have no financial worth, these intangible advantages cannot be quantified.

¹ Fighting Corruption in Eastern Europe and Central Asia. Anti-Corruption Reforms in Eastern Europe and Central Asia Achievements and Challenges 2016-2019. OECD 2020

² Explanatory Note to the Council of Europe Criminal Law Convention on Corruption (ETS No. 173), para. 37, <http://goo.gl/qiu9KGwww.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/173>. Date of access: 18.03.2023

³ Status of implementation of the United Nations Convention against Corruption. Criminalisation, law enforcement and international cooperation. Second edition. Vienna, 2017. - p. 235

An important constituent element of passive bribery, by international standards, is also the commission of bribery by an official in the performance of his or her official duties.

The purpose of including this element is to cover not only situations where the official acts within his or her competence, but also situations where the official, in exchange for a bribe, acts outside his or her authority. Such acts or omissions may be possible about the functions of the official but do not necessarily fall within the formal scope of his or her authority. Therefore, laws that limit bribery to situations where an official is induced to act (or refrain from acting) within the scope of his or her authority (competence) are not considered to be in line with international standards¹.

Another important element that constitutes international standards on the criminalisation of bribery is the requirement to criminalise bribery for the benefit not only of the official himself but also of another natural or legal person. In the understanding of international standards, it does not matter who exactly is the recipient of the undue advantage, as long as the bribe is given in exchange for an act or omission of the official in the performance of his or her official duties.

In our opinion, the main purpose of this provision of Article 15 of the Convention is to fully cover all possible cases in which the bribe-taker, for example, requires the provision of property or non-property benefits to third parties, whereby the third-party beneficiary may be either a natural or a legal person. It is clear from the content of the rule that the existence of the fact that third parties are aware of the criminal origin of advantages, as well as the nature of the bribe-taker's actions, is not required. It also does not require mandatory affiliation of the official and the person in whose interests the advantage is transferred.

As studies have shown, as the degree of openness and transparency of the activities of state bodies increases, public control mechanisms are strengthened, and additional measures to implement anti-corruption mechanisms are created, criminal schemes and methods of bribery "improve" and become more sophisticated and legalised. In this regard, the implementation of the norm on criminalisation of bribery in the interests of third parties allows, in our opinion, to strengthen the system of anti-corruption criminal law mechanisms.

The issue of implementation of this element is of great relevance because, within the framework of the Istanbul Plan of Action, Uzbekistan has been recommended to introduce additions to the Criminal Code to establish criminal liability for all mandatory elements of bribery offences, including bribery in favour of third parties².

¹ Anti-Corruption Reforms in Eastern Europe and Central Asia. Achievements and challenges, 2016-2019. OESR, 2020, p. 248

² Organisation for Economic Co-operation and Development. Anti-Corruption Network for Eastern Europe and Central Asia. Anti-corruption reforms in Uzbekistan. 3rd round of monitoring under the Istanbul Action Plan against Corruption. OECD 2015

According to OECD Recommendation 5 of the Uzbekistan Third Round Monitoring Report, bribery should be defined as obtaining undue advantages for other legal or natural persons in addition to the official, regardless of the bribe-giver's interests, as required by Articles 15 and 16 of the UN Convention against Corruption¹.

Since conflicts between national legislation and international law norms must be resolved by incorporating them into the Uzbek legal system, the legal aspect of the mandatory application of international standards is crucial when thinking about improving national criminal legislation.

However, since Uzbekistan joined the Convention, no pertinent additions or changes have been made to the Criminal Code because domestic legislation lacks explicit legal instruments for carrying out international responsibilities.

It should be noted that accession to an international treaty is not limited only to the expression of political will and the adoption of a conceptual decision, but also requires, as a rule, the implementation of a set of technical measures to bring the national legislation of the State party into compliance with the provisions of the international treaty, and to a certain extent, the effectiveness of the implementation of the relevant international anti-corruption standards is mediated by their implementation in the national legislation².

These measures can be implemented in two ways: bringing national legislation into conformity before accession to the treaty or implementing the norms of the international treaty after the decision on accession has been taken. The most common is the second method, in which, after adoption, a set of measures is developed to implement the provisions of the international treaty in national legislation.

In the process of considering the ratification of an international treaty by a State, the compliance of domestic legislation with the norms of the international treaty is determined, all contradictions and inconsistencies are identified, and measures to eliminate them are outlined.

Despite the existence of the International Treaties Act, the Regulatory Acts and other legal and regulatory instruments of the Republic of Uzbekistan provisions stipulating the procedure for preliminary consideration of the conclusion of an international treaty, the implementation of subsequent measures to bring national legislation into line, and further monitoring of their implementation, these requirements often remain unimplemented.

The Law of the Republic of Uzbekistan "On Accession of the Republic of Uzbekistan to the UN Convention against Corruption" can be considered as a typical example of such a law enforcement gap.

¹ Anti-Corruption Network for Eastern Europe and Central Asia. Anti-corruption reforms in Uzbekistan. 4th Monitoring Round of the Istanbul Action Plan against Corruption (https://www.oecd.org/corruption/acn/OECD-ACN-Uzbekistan-4th-Round_Monitoring-Report-2019-RUS.pdf)

² Kashirkina A.A., International legal models of implementation of anti-corruption conventions, Journal of Russian Law No.3, 2014, pp.79-86

The implementation of international anti-corruption standards is a key factor in the formation of global universal anti-corruption mechanisms, as well as a necessary condition for the effective fight against corruption at the national level. Significant contradictions in the national legislation were not completely detected since there was no thorough expert analysis or careful consideration of every provision of the international treaty while considering accession to the UN Convention against Corruption. Therefore, the need for a major overhaul of national laws, including the adoption of important laws in several areas, such as the criminalisation of corruption, which was clear even after the initial comparative analysis, should have been on the agenda when the country joined the UN Convention against Corruption.

Despite the obvious need for follow-up, the adoption of the law was not followed by the initiation of a set of measures to implement the provisions of the Convention, no legislative changes were initiated, and thus, the anti-corruption international obligations undertaken by the country were not supported by national legal acts. It is reasonable to believe that the entry into force of international anti-corruption standards should be well thought out and justified. The Implementation of the relevant international obligations, if adopted, should be guaranteed by the state¹.

At the same time, it is obvious that compliance of domestic norms with the norms of international law is an important component of the effectiveness of normative legal technique².

We believe that the position that it is unrealistic to develop uniform normative means suitable for all anti-corruption³. Each state ensures the implementation of the provisions of international norms by the peculiarities of its legal system is justified.

That is why only a small part of the provisions of the UN Convention against Corruption contains norms of direct action (mutual legal assistance, asset recovery, extradition), while most of the norms presuppose their implementation by incorporating the relevant provisions into national legislation.

The study of foreign experience shows that after acceding to key international treaties, participating States take systematic measures to implement its provisions. For example, on 25 December 2008, Russia adopted Federal Law No. 280-FL "On Amendments to Certain Legislative Acts of the Russian Federation in Connection with the Ratification of the United Nations Convention against Corruption of 31 October 2003 and the Criminal Law

¹ Kashirkina A.A., International legal models of implementation of anti-corruption conventions, Journal of Russian Law No.3, 2014, pp.79-86

² Aryamov A.A., Rueva E.O. Legislative technique. Formulation of legal definitions (on the example of anti-corruption legislation of the Russian Federation) Lex russica No. 8 (129), 2017

³ Ismailov B.I. Institutionalisation of national anti-corruption systems. Academy of the General Prosecutor's Office of the Republic of Uzbekistan, CPCJ. 2019. "Komron Press" p.324

Convention on Corruption of 27 January 1999 and the Adoption of the Federal Law 'On Combating Corruption'¹.

The aforementioned law allows for the additions and modifications of certain legal and regulatory acts, such as the Federal Laws, the Code of Criminal Procedure, the Criminal Code, the Code of Administrative Offences, the Labour Code, and the Civil Code of the Russian Federation. "On the Prosecutor's Office of the Russian Federation, On the Federal Security Service, On Operative Investigative Activity, On Service in the Customs Bodies of the Russian Federation, On Bailiffs, On Military Duty and Military Service, On the Status of Military Personnel, On State Dactyloscopic Registration in the Russian Federation and Municipal Service in the Russian Federation". Similar measures to bring domestic legislation in line with international standards have also been initiated by France, Germany, the United Kingdom and other countries following the decision to ratify and accede to the relevant conventions².

In Uzbekistan, the first comprehensive measures for the direct implementation of the provisions of the UN Convention against Corruption followed only in 2017, when the Law "On Combating Corruption"³ was adopted on the initiative of the President of the Republic of Uzbekistan Sh. Mirziyoyev, as well as key policy documents for its implementation - the Decree of the President of the Republic of Uzbekistan of 2 February 2017 No Presidential Proclamation No - 2752 "On measures to implement the provisions of the Law of the Republic of Uzbekistan "On Combating Corruption"⁴, the Decree of the President of the Republic of Uzbekistan of 27 May 2019 Presidential Order No - 5729 'On measures to further improve the system for combating corruption in the Republic of Uzbekistan⁵.

Nevertheless, even after that, legislative reforms have hardly touched upon the criminalisation of corruption. To date, no real measures have been taken to implement provisions on the criminalisation of corruption under international standards in national criminal legislation.

In that connection, to prevent such omissions in the future, we agree with the opinion of some scholars⁶ and believe it necessary to supplement the International Treaties Act with provisions providing for a mandatory procedure for the simultaneous implementation of the relevant provisions in the Criminal Code upon ratification of a new international treaty containing rules of a criminal-law nature. Given the significant number of gaps and inconsistencies in national legislation, it seems appropriate to consider drafting a Presidential

¹ <http://base.garant.ru/12164243/> Date of reference: 18.03.2023.

² Artemov V.Y. Comparative legal analysis of the implementation of the OECD Convention on Combating Bribery of Foreign Officials in International Commercial Transactions. *Eurasian Bar* 4(11) 2014 c.57-62

³ <https://lex.uz/ru/docs/4355399> Date of access: 23.02.2024.

⁴ <https://lex.uz/ru/docs/4355399> Date of access: 23.02.2024.

⁵ <https://lex.uz/ru/docs/3105127> Date of access: 23.02.2024.

⁶ See e.g. Knyazkina A.K., International Treaty as a Basis for Criminalisation of Acts, *Lex Russica*, extramural roundtable "The New Criminal Code of Russia: Conceptual Foundations and Theoretical Model" No. 9 (Vol. CVI), 2015. p. 78

Decision on Additional Measures for the Implementation of the UN Convention against Corruption, which would provide for the implementation of a set of relevant measures.

ESANALIEV SADRIDDIN NURIDDIN UGLI
Independent researcher Law Enforcement
Academy of the Republic of Uzbekistan

THE CONCEPT OF THE PRELIMINARY HEARING AND ITS ESSENCE

Annotation. *This article provides a comprehensive analysis of the concept and essence of preliminary hearings, highlighting their role in enhancing the fairness and efficiency of judicial proceedings.*

Keywords: *preliminary hearing, court, court ruling, judge, stage.*

According to Article 13 of the Constitution of Uzbekistan, democracy is based on universal principles. These principles consider a person's life, freedom, honor, dignity, and other inalienable rights as the highest values.

In the President's Resolution PQ-3723 dated May 14, 2018, "On Measures for the Radical Improvement of the Criminal and Criminal-Procedural Legislation System," it was noted that the stage of appointing cases for trial would be reformed by introducing the institution of preliminary hearings, ensuring the principle of adversarial proceedings between the parties while implementing new forms and procedures in the criminal process. The preliminary hearing stage in criminal cases was introduced to fill the legal gaps that hinder the enforcement of legality in pre-trial and trial proceedings, with the aim of ensuring the effective protection of citizens' rights, freedoms, and legitimate interests, and securing the principle of adversarial proceedings between the parties in the criminal and criminal-procedural legislation system¹.

Before referring to theoretical principles and scientific sources regarding the preliminary hearing stage, we consider it appropriate to first address the concept of "preliminary hearing" and its essence.

In the Explanatory Dictionary of the Uzbek Language, the word "preliminary" is defined as "the very first, initial, primary, at the beginning, first in line, first in priority," while the word "hearing" means "to listen attentively, to grasp and understand the meaning, to hear and become aware, to be informed." Since the concept of a "preliminary hearing" is not explicitly reflected in legal documents, various perspectives on this matter have been put forward in scientific sources.

P.L. Ishimov highlights the preliminary hearing as the stage where initial views on the crime are formed. Similarly, G. Kelsen and L. Packer emphasize the gathering of sufficient evidence necessary to initiate the trial. However, the views

¹ Law No. 675 of the Republic of Uzbekistan dated February 18, 2021, "On Amendments and Additions to the Criminal and Criminal-Procedural Codes." [Electronic resource], accessed on July 13, 2024. <http://lex.uz/acts/>.

expressed reflect only a narrow understanding of the general content of the preliminary hearing stage, and key aspects of this stage have not been covered. That is, in the preliminary hearing stage, it is not only about forming preliminary views on the commission of a crime, but also addressing other fundamental issues related to the subsequent handling of the criminal case, which remain unaddressed.

According to S.S.Kripinevich¹, M.A.Vereshchagina², V.A.Azarov, and I.Yu.Tarichko³, the preliminary hearing is the legal regulation of powers related to the preparation for the court session. However, agreeing with this view is somewhat debatable. In these opinions, the preliminary hearing stage is narrowly interpreted as merely regulating the legal powers of preparation for the court session, which is only one element of this stage. In reality, at this stage, not only preparation is regulated, but also the the procedural outcome of the criminal case can be legally determined. For instance, during the preliminary hearing stage, criminal cases can be suspended, terminated, consolidated (or separated), returned to the prosecutor, or inadmissible evidence may be excluded.

V.M.Bozrov⁴ and S.M. Rakhmonova⁵ have noted that "the preliminary hearing is one of the forms of direct judicial oversight over the activities of inquiry and preliminary investigation bodies." In our opinion, the preliminary hearing is not a form of direct judicial oversight over the activities of inquiry and preliminary investigation bodies. According to the current Criminal Procedure Code of the Republic of Uzbekistan, during the stages of inquiry and preliminary investigation, the judge does not have the opportunity to thoroughly familiarize themselves with the materials of the criminal case, and at this stage, the judge only reviews the legality and validity of the prosecutor's decision regarding detention (or other motions) as a precautionary measure. The evidence presented at the preliminary hearing stage may not fully reveal all the circumstances of the case. This is because, according to the current Criminal

¹ Крипиневич С.С. Институт подготовки к судебному заседанию и формы его реализации в досудебных стадиях уголовного судопроизводства Российской Федерации. Дис. ... канд. юрид. наук. Ульяновск, 2019.

² М.А.Верещагина. "Процессуальный порядок признания доказательств недопустимыми в ходе предварительного слушания". России. Дис. ... канд. юр. наук. - Челябинск, 2008. - С. 93/227

³ Азаров В.А., Таричко И.Ю. Доброкачественность доказательств как предмет судебной оценки // Проблемы состязательного правосудия: сб. науч. тр. / под ред. В.Л. Будникова; ВолГУ, Урнп. фил.; редкол.: В.Л. Будников (отв. ред.) [и др.]. - Волгоград: Из-во ВолГУ, 2005. - С. 114

⁴ Бозров, В.М. Стадия назначения судебного заседания / В.М. Бозров // Российская юстиция. - 1996. - № 3. - С. 48 - 49; Муратова, Н.Г. Заявление ходатайств в досудебном производстве о проведении предварительного слушания // Проблемы совершенствования законодательства о борьбе с преступностью: материалы Всероссийской научно-практической конференции, посвященной 95-летию Башкирского гос. ун-та / Н.Г. Муратова, Л.Д. Чулюки'н. - Уфа: РИО БашГУ, 2004. - Ч. I.; Рябинина, Т.К. Стадия назначения судебного заседания: монография / Т.К. Рябинина, - Курск: Курск, гос. техн. ун-т, 2007. - С. 29

⁵ С.М.Рахмонова, "Предварительное слушание дела как форма назначения дела к судебному разбирательству". Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук. - Т: 2018., -289 ст.

Procedure Code, direct oversight of the activities of inquiry and preliminary investigation before the case reaches the court is assigned to the prosecutor.

A group of scholars, including V.N.Grigorev, A.V.Pobedkin, and V.N.Yashin¹, in their research, refer to the preliminary hearing as judicial oversight of the quality of the preliminary investigation in preparation for the court trial. These statements can be partially agreed with, as according to the current Criminal Procedure Code, judicial oversight of the quality of the preliminary investigation can indeed be exercised during the preliminary hearing stage, which serves as the preparation phase for the court trial.

According to Z.F.Inog`omjonova, the preliminary hearing is aimed at determining whether there are any obstacles to hearing the defendant's case in court and addressing those obstacles².

According to N.N.Kovtun, the preliminary hearing is the final form of judicial oversight over the results of the completed preliminary investigation³.

According to D.Dick, the preliminary hearing is aimed at determining the completeness, validity, and accuracy of the preliminary investigation, as well as the presence of admissible evidence in the case⁴.

We partially agree with the views expressed by Z.F.Inog`omjonova and fully support the opinions of D.Dick and N.N.Kovtun. This is because, according to Article 396 of the current Criminal Procedure Code of the Republic of Uzbekistan, after receiving the criminal case with a decision to send the case to court for consideration of the indictment or the conclusion on the use of medical coercive measures, the judge must determine whether there are sufficient grounds for holding a preliminary hearing, along with establishing several circumstances concerning each defendant in the case⁵. For instance, according to Article 405³, Part 2 of the current Criminal Procedure Code of the Republic of Uzbekistan, the court, in assessing the completeness, validity, and accuracy of the preliminary investigation, as well as the presence of admissible evidence in the case, may suspend or terminate the proceedings, return the case to the prosecutor, consolidate (or separate) the case, or exclude inadmissible evidence at the request of the parties.

¹ Григорьев В.Н., Победкин А.В., Яшин В.Н. Указ. соч. - С. 563.

² Иноғомжонов Зумратхон Фатхуллаевна, "Жиноят-процессуда суд назорати ва уни амалга ошириш муаммолари". Ю.ф.д илмий даражасини олиш учун ёзилган Диссертация. 2006 йил, 146 б./319 б.

³ Ковтун Н.Н., Юнусов А.А. Полномочия судьи в стадии назначения судебного заседания существенно "подкорректированы" разъяснениями Пленума // Российский судья. - 2004. - № 9. - С. 10-18.

⁴ Д.Г.Дик. "Соотношение познания и доказывания на предварительном слушании по уголовным делам" России. Дис. ... канд. юр. наук. - Челябинск, 2011. - С. 55/258

⁵ Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-процессуал кодекси. [Электрон ресурс], қаралган вақти 26.07.2024 йил. (13.02.2021 йил ҳолатига). <https://old.lex.uz/docs/163629>

According to T.N. Dolgikh¹, A.Goryainov², and V.P. Verin³, the purpose of the preliminary hearing is to prevent criminal cases from being submitted to the court in violation of criminal and criminal-procedural laws. We partially agree with this view. This is because, according to the requirements of the current Criminal Procedure Code of the Republic of Uzbekistan, if criminal cases are submitted to the court with violations of criminal and criminal-procedural laws, the court may address these errors and shortcomings during this stage, either on its own initiative or based on a motion from the parties, within its authority. The reason we partially agree with these views is that if criminal cases are submitted to the court in violation of the Criminal Code and Criminal Procedure Code and no motions are filed by the parties or the court does not take the initiative, how can such criminal cases be excluded from being submitted to the court?

After thoroughly analyzing the aforementioned scientific and theoretical opinions, we have deemed it appropriate to provide the following author's definition of the concept of a preliminary hearing. A preliminary hearing is a procedural process in which the court legally evaluates the completeness, validity, and legality of the completed inquiry and preliminary investigation.

In conclusion, the preliminary hearing stage serves as a vital safeguard for ensuring procedural justice and protecting the rights of all parties involved. Future research should explore its practical implementation to identify areas for further improvement in judicial practices.

¹ Долгих Татьяна Николаевна, "Институт предварительного слушания в уголовном судопроизводстве России". Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук. 2007 г, 50 ст/213

² См. также: Горяинов А.В. Общий порядок подготовки к судебному заседанию в уголовном процессе России. Дис. ... канд. юр. наук. - Челябинск, 2004. - С. 49

³ Практика применения Уголовно-процессуального кодекса Российской Федерации. Практическое пособие /Под ред. В.П. Верина. М.: Юрайт-Издат, 2006. – 80 с.

SAITOVA NIYYORA SOBIRJONOVNA

Adliya vazirligi huzuridagi X.Sulaymonova
nomidagi Respublika sud ekspertizasi
Markazi Sud ekspertlik ilmiy-tadqiqot
institutining Sud-tibbiy, psixiatriya,
psixologik va biologik ekspertizalari ilmiy
tadqiqot bo'limi boshlig'i

MOLEKULAR GENETIK EKSPERTIZASINI TAYINLASH VA O'TKAZISHNING O'ZIGA XOS JIHATLARI

Annotatsiya. Ushbu maqolada uning o'ziga xosligini hisobga olgan holda molekulyar genetik ekspertizani tayinlash va o'tkazishning o'ziga xosligi masalasi ko'rib chiqildi. Ma'lumki, molekulyar genetik ekspertiza asosida murakkab ko'p bosqichli jarayonlarni amalga oshirish orqali inson biologik ob'ektlarini aniqlash yotadi. Shunga asosan, tadqiqot ob'ektlarini voqea joyidan to'g'ri aniqlash va olish, ekspert oldiga savollarni qo'yish, tadqiqot ustuvorliklarini belgilash va boshqalar juda muhimdir. Ushbu maqola aynan shu va boshqa jihatlarni qamrab olgan.

Kalit so'zlar. molekulyar genetik ekspertiza, hodisa sodir bo'lgan joy, identifikatsiya, lokuslar.

Аннотация. В данной статье рассмотрен вопрос специфичности назначения и проведения молекулярно-генетической экспертизы с учётом её уникальности. Как известно на основе молекулярно-генетической экспертизы лежит идентификация биологических объектов человека проведением сложных много уровневых процедур. Исходя из этого очень важным считается правильное обнаружение и изъятие объектов исследования с мест происшествия, постановка вопросов перед экспертом, постановка приоритетов проведения исследований и другое. Именно на эти и другие аспекты была акцентированна данная статья.

Ключевые слова: молекулярно-генетическая экспертиза, место происшествия, идентификация, локусы.

Annotation. This article considers the issue of the specificity of the appointment and conduct of molecular genetic expertise, taking into account its uniqueness. As is known, molecular genetic expertise is based on the identification of human biological objects by conducting complex multi-level procedures. Based on this, it is considered very important to correctly detect and remove research objects from the scene, pose questions to an expert, prioritize research, and more. It is on these and other aspects that this article has been focused.

Keywords: molecular genetic expertise, crime scene, identification, locus.

Ma'lumki, kriminalistikada identifikatsiyaning o'rni juda muhimdir.

Identifikatsiya lotincha «Identifico» so'zidan olingan bo'lib, o'zaro tenglashtirish, aynan o'xshatish, birday qilishni degan ma'nolarni anglatadi. Ob'yektni identifikatsiya qilish, uning qoldirgan belgilari asosida o'z-o'ziga bo'lgan tengligini aniqlash demakdir. Kriminalistik identifikatsiya - bu qidirilayotgan va tekshirilayotgan obyektlarni taqqoslab o'rganish jarayoni bo'lib, uning aynanligini aniqlash maqsadida ularni sud jarayonida yagona moddiy obyekt sifatida belgilash va tekshirilayotgan voqealar bilan bog'liqligini

aniqlash uchun mo'ljallangan. Kriminalistik identifikatsiyaning uchta ilmiy asoslari mavjud:

- obyektning individual aniqligi, ya'ni dunyoda mavjud bo'lgan har bir ob'yektning analoglari yo'qligi;

- o'ziga xos xususiyatlarning barqarorligi;

- o'z belgilarini qoldirish qobiliyati.

Ob'ektlarning xususiyatlarini ularning belgilariga ko'ra aniqlashda qiyinchiliklar quyidagilar tufayli yuzaga kelishi mumkin:

1. Hosil bo'lgan izlarda aks etgan ma'lumotlarning hajmi cheklanganligi.

2. Aloqa paytida xususiyatlarni aks ettirishning noqulay sharoitlari mavjudligi.

3. Izlar yoki belgilarni yashirish va soxtalashtirish usullaridan foydalanganligi.

4. Vaqt o'tishi bilan obyektlar xususiyatlarining o'zgarishi [1].

Jinoyat ishlarini tergov qilishda ko'pincha moddiy obyektlarni identifikatsiya qilish zarurati tug'iladi. Moddiy obyektning identifikatsiya jarayonida obyektning o'ziga xos xususiyatlari obyektlarning aniqlangan xususiyatlari bilan taqqoslanadi. O'xshashliklar va farqlar qayd etiladi.

Obyektlar ikkita bo'lganligi sababli, kriminalistikada ular identifikatsiyalanadigan va identifikatsiyalovchilar sifatida tasniflanadi. Identifikatsiyalanadigan obyektlar identifikatsiyalash vazifasini tashkil etadigan moddiy obyektlar deb ataladi. Identifikatsiyalovchi obyektlar esa, identifikatsiyani amalga oshirishda foydalaniladigan taqqoslama obyektlardir.

Moddiy dunyoning har qanday objekti ko'plab xususiyatlar bilan ajralib turadi – bu tashqi va ichki tuzilishning xususiyatlari: mexanik, biologik, fizik va boshqa xususiyatlardir, ammo identifikatsiya qilish uchun barcha xususiyatlar muhim emas. Kriminalistikada faqat identifikatsiya qiluvchi obyekt izlarda namoyon bo'ladigan xususiyatlar muhimdir. Identifikatsion belgi bo'lish uchun u nisbatan barqaror bo'lishi kerak, ya'ni uzoq vaqt davomida o'zgarmasdan qolishi, ikkinchidan, namoyish bo'lish qobiliyatiga ega bo'lishi hamda uchinchidan, individual o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lishi lozim.

Aynan shunday identifikatsion belgilarni aniqlashga qaratilgan tadqiqot turlaridan biri molekulyar genetik tekshiruvdir.

Sud molekulyar genetik ekspertizasi sud-biologik tadqiqot turiga tegishli bo'lib, u shaxsga aniqlik kiritish, odamga tegishli bo'lgan biologik izlarni kimga tegishli ekanligini aniqlash, molekulyar biologiya va inson genetikasi sohasidagi maxsus bilimlar asosida biologik qarindoshligini aniqlash maqsadida amalga oshiriladigan tekshiruv usulidir.

Molekulyar genetik tekshiruv uchun to'g'ridan-to'g'ri obyekt - bu odamlarga tegishli bo'lgan turli xil obyektlar, to'qimalar, organlardan ajratilgan DNK (qon namunalari, bukkal epiteliya namunalari), biologik kelib chiqadigan

¹ Понятие, содержание, предмет и структура криминалистики, [URL] <https://studfile.net/preview/4410536/>.

moddalar qatlamlari mavjud ashyoviy dalillar (qon, sperma, ter-yog' va boshqalar), suyak qoldiqlari, mushak to'qimalarining bo'laklaridir.

Molekulyar genetik tadqiqotlar davomida quyidagi masalalar xal qilinishi mumkin:

1. Diagnostik – obyektlarning molekulyar genetik tadqiqotlar uchun yaroqliligini aniqlash;

2. Klassifikatsion – o'rganilayotgan obyektlarning qanday jinsli shaxsdan kelib chiqqanligini aniqlash, o'rganilayotgan o'ziga xos lokuslar (DNK soxalari) bo'yicha odamning genetik profilini aniqlash.

3. Identifikatsion - shaxsni aniqlash yoki qarindoshlikni (onalik, otalik) o'rnatish.

Shaxsni aniqlash jinoyatlarni tergov qilishning asosiy vazifalaridan biri ekanligini hisobga olib, odamning DNKsini noyob genetik profil sifatida tavsiflashga imkon beradigan molekulyar genetik usullar yordamida, ya'ni ilgari hal qilib bo'lmaydigan muammolarni hal qilish orqali ayni damda shaxs identifikatsiyasi masalalariga aniqlik kiritish imkoniyati paydo bo'ldi. Shuni ta'kidlash kerakki, ma'lum xromosomalarning (lokuslarning) alohida bo'limlarini o'rganish molekulyar genetik tekshiruvning asosidir.

Molekulyar genetik ekspertiza asosida yotuvchi DNKning STR lokuslarini o'rganish orqali shaxsni aniqlashda 100%ga yaqinlashgan aniq natija olish mumkin[1]. Molekulyar-genetik ekspertizasining bunday o'ziga xos xususiyatga ega ekanligi uni huquqni muvofaza qilish amaliyotiga kirishi orqali bu tur ekspertizani jinoyatlarni ochish va tergov qilishning tobora dolzarb usuliga aylanib borayotganligini ko'rishimiz mumkin.

Shu bilan birga molekulyar-genetik ekspertizasini tayinlash hamda o'tkazishda o'ziga xos e'tibor talab jihatlari mavjud.

Bunday xususiyatlarning biri molekulyar-genetik ekspertizasi tadqiqotlari uchun tekshiruv namunalarini hodisa sodir bo'lgan joydan olib, qadoqlab ekspertlik tekshiruv uchun taqdim etishdir.

Ma'lumki, ko'pchilik xollarda hodisa sodir bo'lgan joyda juda kam miqdordagi biologik namunalar aniqlanish holatlari uchrab turadi. Ushbu namunalarni olish tartib qoidalariga rioya etmaslik ish uchun ahamiyatli bo'lgan muhim bir dalildan mahrum bo'lishiga olib kelishi mumkin. Ya'ni, namuna to'liq miqdorda olinmasa, ushbu izni identifikatsiya qilish uchun etmaslik ehtimolligi yuzaga keladi. Shu bilan birga agarda hodisa sodir bo'lgan joyda namina oluvchi himoya vositalaridan foydalanmasdan biologik namunani olish jarayonini amalga oshirishi, ushbu izni o'zining namunasi bilan ifloslantirish orqali, uning identifikatsion kuchini tushirib yuborishi mumkin. Shuning uchun ham hodisa sodir bo'lgan joyda ish olib boruvchi shaxslardan katta e'tibor, sinchkovlik va ehtiyotkorlik talab etiladi. Bu namuna oluvchi mutaxassisgagina emas, balki

¹ Попов В.В. Установление возраста по следам биологического происхождения // В.В. Попов// Юристъ-Правоведъ. - 2020. - № 4. – С. 101-106 [Электронный ресурс] URL: <https://cyberleninka.ru/> (дата обращения: 13.12.2023), с. 105

tergov jarayonini amalga oshiruvchi huquqni muhofaza qiluvchi idora vakillariga ham tegishlidir.

Molekulyar genetik ekspertizasini tayinlashda, ish tayinlovchi idora vakilidan oldindan qanday masala xal qilinishi lozimligini anglab yetish ham juda muhimdir. Ayrim holatlarda tergovchilar tomonidan molekulyar genetik ekspertiza xal qilishi mumkin bo'lgan masalalar doirasiga kirmaydigan, boshqa tur ekspertiza tadqiqotlari yoki bo'lmasa tergov jarayoni orqali aniqlanishi mumkin bo'lgan masalalar yuzasidan genetik ekspertizasini tayinlash holatlar uchrab turgan. Bu kabi holatlarda maqsadsiz harakatlarni olib borish orqali ortiqcha vaqt hamda qimmatbaho reagentlarning sarflanishiga, tergov jarayonini noto'g'ri yo'nalish bo'yicha ketishga olib kelishi mumkin.

Shuningdek, molekulyar genetik ekspertizani tayinlashdan oldin sud-tibbiy biologik ekspertizani o'tkazish majburiydir. Sud-tibbiyot ekspertlari biologik namunalarning (qon, so'lak, ter-yog', sperma va boshqalar) mavjudligi, ularning turlari (odam yoki hayvonga tegishliligi) va guruh (qon guruhi) mansubligi haqidagi savollarni hal qiladilar. Biroq, ba'zi hollarda, oz miqdordagi biologik material yoki tekshirilayotgan ashyoviy dalillarda spermatozoidlarning past kontsentratsiyasi molekulyar genetik tekshiruvni o'tkazish uchun etarli bo'lgan barcha materiallar (DNKni o'z ichiga olgan sperma boshchalari) sud-biologik tekshiruv paytida ishlatilishi mumkin, bu esa keyinchalik jinoyatchining shaxsini aniqlashga imkon bermasligiga olib keladi. Istisno holatlarda, agar ashyoviy dalillarda biologik namuna miqdori kam bo'lsa hamda ushbu namunalar birlamchi sud-tibbiy biologik ekspertizani o'tkazishda to'liq sarf qilib yuborish xavfi mavjud bo'lsa, sud-tibbiy biologik ekspertiza xulosasisiz ushbu ob'yektlarning molekulyar genetik tekshiruvini o'tkazish mumkin. Ammo aniqlangan ashyoviy dalillarda ish holatidan kelib chiqqan xolda biologik namunalar ko'p bo'lishi mumkin xolatlarda yoki ularning mavjudligiga shubha bor holatlarda albatta ushbu biologik namunalarning mavjudligi yuzasidan tegishli tadqiqotlar amalga oshirish maqsadga muvofiq. Albatta hodisa sodir bo'lgan joyda aniqlangan ashyoviy dalillarda odam biologik namunasi mavjudligi oldindan ma'lum holatlarda, ya'ni sigaret qoldiqlari, tirnoq osti namunalari yoki ishlatilgan niqob kabi dalillar topilgan vaziyatlarda to'g'rida-to'g'ri molekulyar genetik tadqiqotlar tayinlanishi mumkin.

Molekulyar genetik ekspertizadan allaqachon aniqlangan faktlarni qo'shimcha tekshiruv sifatida foydalanish mumkin emas. Molekulyar genetik ekspertiza qimmat reagentlardan foydalanadigan ko'p vaqt talab qiladigan, murakkab tadqiqot bo'lgani uchun, ekspertizani tayinlashdan oldin, birinchi navbatda, sud-biologik ekspertizaning xulosasini, boshqa dalillarni o'rganish va baholash kerak, va agar boshqa yo'llar bilan aniqlanishi lozim bo'lgan masalalarni hal qilishning iloji bo'lmasa, molekulyar genetik ekspertizani tayinlash kerak.

Shu bilan birga molekulyar genetik ekspertizani o'tkazishda genetik mutaxassisda ham katta mas'uliyat yotadi. Ya'ni tadqiqotlarni amalga oshirishni

malakali, yuqori kvalifikatsiyaga ega ekspert mutaxassisga topshirish lozim. Buning asosiy sababi shundaki, molekulyar genetik tadqiqotlar uchun taqdim etilgan biologik namunalar bilan ishlash usulini to'g'ri tanlash ijobiy natijaga erishishning birinchi qadamlaridan biridir. Ayrim xollarda hodisa sodir bo'lgan joyda yoki tekshiruv uchun taqdim etilgan ashyoviy dalillarda kam miqdordagi biologik material aniqlanishi mumkin. Bunday holatlarda tadqiqot usulini noto'g'ri tanlash orqali ish uchun ahamiyatli bo'lgan dalilni yo'q bo'lishiga olib kelishi mumkin.

To'g'ri tadqiqot usulini tanlash bilan bir qatorda, ushbu usul bo'yicha tekshiruvlarni to'g'ri olib borish hamda olingan natijalarni to'g'ri tahlil qilish ham katta ahamiyat kasb etadi.

Ayrim hollarda molekulyar genetik ekspertizasini o'tkazishda ish xolatiga tegishli ma'lumotlardan to'liq xabardor bo'lmaslik oqibatida ham ekspert-mutaxassislar tomonidan noto'g'ri tahlil usulni tanlash yoki ish uchun ahamiyatli bo'lmagan ma'lumotlarni izlash orqali tergov jarayonini cho'zilishi yoki to'xtab qolishiga ham olib kelishi mumkin.

Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda shuni ta'kidlash mumkinki, hozirgi vaqtda huquqni muhofaza qilish organlari xodimlari va molekulyar genetik laboratoriya ekspert-mutaxassislari oldiga molekulyar genetik ekspertizani tayinlash, ishlab chiqarishni to'g'ri tashkil etish, ushbu ekspertiza yordamida shaxsni aniqlash, shuningdek ekspert bo'linmalarining natijalariga ta'sir qiluvchi salbiy omillarni bartaraf etish bo'yicha tegishli ishlarni amalga oshirish lozim. Gap shundaki, bir qarashda arzimagan xatolik ham tuzatib bo'lmas muammolarga olib kelishi mumkin. Shuning uchun ham tergov ishini olib borishning har bir qadamida sinchkovlik, katta e'tibor va mas'uliyatni talab etadi.

MO'MINOV ASILBEK HUSNIDDINOVICH

Toshkent Davlat Yuridik Universiteti
"Xalqaro huquq va inson huquqlari"
kafedrasi o'qituvchisi

MARKAZIY OSIYODA MINTAQAVIY XAVFSIZLIKNI TA'MINLASHDA O'ZBEKISTONNING ISHTIROKI VA ILGARI SURILAYOTGAN TASHABBUSLAR

***Annotatsiya.** Ushbu maqolada xalqaro va mintaqaviy xavfsizlikni ta'minlashga oid asosiy normalar tahlili amalga oshirilgan. Xalqaro va mintaqaviy xavfsizlikka oid asosiy tushunchalar milliy va xorijiy qonunchilikda qay darajada aks etganligi chuqur va atroflicha tahlil qilingan. Shuningdek, ushbu sohada amalga oshirilayotgan ishlar va ularning qay darajada samaradorligi keltirib o'tilgan. Bugungi globallashuv jarayonida aynan Markaziy Osiyoda mintaqaviy xavfsizlikni ta'minlash borasida O'zbekiston Respublikasi tomonidan ilgari surilayotgan tashabbuslar ham keltirib o'tilgan.*

***Kalit so'zlar:** Xalqaro xavfsizlik, mintaqaviy xavfsizlik, yalpi xalqaro xavfsizlik.*

***Аннотация.** В этой статье проанализированы основные нормы, касающиеся обеспечения международной и региональной безопасности. Глубоко и всесторонне*

проанализирована степень отражения основных понятий международной и региональной безопасности в национальном и зарубежном законодательстве. Также приведены работы, проводимые в этой сфере, и степень их эффективности. Приведены также инициативы, выдвигаемые Республикой Узбекистан по обеспечению региональной безопасности в Центральной Азии в современном процессе глобализации.

Ключевые слова: Международная безопасность, региональная безопасность, всеобщая международная безопасность.

Abstract. This article analyzes the main norms related to ensuring international and regional security. The degree of reflection of the main concepts of international and regional security in national and foreign legislation has been deeply and comprehensively analyzed. The works carried out in this area and the degree of their effectiveness are also presented. The initiatives put forward by the Republic of Uzbekistan to ensure regional security in Central Asia in the current process of globalization are also presented.

Key words: International security, regional security, global international security.

Demokratik rivojlanish yo'lini tanlagan har qanday jamiyatda iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy-ma'naviy asoslarni takomillashtirish bilan bir vaqtda siyosiy jarayonlarni ham yuqori bosqichga ko'tarish talabi yetakchilik qiladi.

Bugungi kunda globallashuv jarayonlarining jadal rivojlanishi xalqaro munosabatlarga o'z ta'sirini o'tkazmoqda. Mazkur sharoitda davlatlararo munosabatlarni mustahkamlash, transmilliy tahdidlarga qarshi kurashish va global barqarorlikni ta'minlash bevosita davlatlar o'rtasidagi kuchlar va manfaatlar muvozanatining shakllanishiga bog'liq. So'nggi yillarda jahonda yuz bergan voqealar dunyoning geosiyosiy strukturasi va yo'nalishini tubdan yangiladi, jahon siyosatiga asta-sekin bir guruh yangi suveren davlatlarning kirib kelishi natijasida davlatlararo siyosat va diplomatiya maydoni tubdan boshqa mohiyat va mazmun kasb etmoqda.

Millatlararo totuvlik va xavfsizlikni ta'minlash borasida Birlashgan Millatlar Tashkiloti tomonidan ham bir qancha xalqaro hujjatlar qabul qilingan. Jumladan, BMT nizomida xalqaro tinchlik va xavfsizlikni ta'minlash xalqaro huquq normalari va umum e'tirof etilgan tamoyillar asosida tashkil etilishi, bu sohada vakolatlari aniq belgilangan Bosh Assambleya va Xavfsizlik Kengashi tomonidan amalga oshirilishi lozim ekanligi belgilab qo'yilgan. Shuningdek, bugungi kunga qadar qabul qilingan xalqaro hujjatlar qatorida 1950-yil 3-noyabrda Bosh Assambleya 377 A (V) rezolyutsiyasi ham mavjud bo'lib, unga "Tinchlik uchun birlashish" nomi berilgan.

Xavfsizlikni ta'minlash zarurati yalpi xalqaro xavfsizlik konsepsiyasi vujudga kelishiga sabab bo'ldi. Ushbu konsepsiya xalqaro munosabatlarni urush chiqishi imkoniyatini istisno etadigan tarzda tashkil qilishni nazarda tutadi. Taklif qilinayotgan tizimning diqqatga sazovor xususiyati shundan iboratki, u yer yuzida tinchlik va xavfsizlikni barqaror etishga qaratilgan chora-tadbirlarni qamrab oladi¹. Shuningdek, BMT Bosh Assambleyasi 1986-yil 5-dekabrda va 1987-yil 7-dekabrda xalqaro tinchlik va xavfsizlik yalpi tizimini tashkil etish

¹ Xalqaro huquq. Darslik. Mas'ul muharrir y.f.n., prof. G.Yuldasheva // Mualliflar jamoasi. –T: TDYU nashriyoti, 2017. – 443 bet.

to'g'risida maxsus rezolyutsiyalar, 1988-yil 7-dekabrda – "BMT Ustaviga muvofiq xalqaro tinchlik va xavfsizlikni mustahkamlashga nisbatan yalpi yondashuv" rezolyutsiyasini qabul qildi.

Umumiy ma'noda, BMT tomonidan qabul qilingan hamda tinchlik va xavfsizlikni ta'minlashga qaratilgan rezolyutsiya va deklaratsiyalariga qatoriga 1970-yilgi Xalqaro xavfsizlikni mustahkamlash to'g'risidagi Deklaratsiya, Agressiya ta'rifi to'g'risidagi 1974-yil 14-dekabrda Bosh Assambleyaning 3314 (XXIX) Rezolyutsiyasi, Xalqaro tinchlik va xavfsizlikka tahdid soluvchi nizolar va vaziyatlarning oldini olish va tugatish hamda bu sohada BMTning roli to'g'risidagi 1988-yilgi Deklaratsiya, Xalqaro tinchlik, xavfsizlikni mustahkamlash va BMT Ustaviga asosan barcha sohada xalqaro hamkorlik qilish to'g'risidagi Bosh Assambleyaning 1989-yil 15-noyabrda 44/21 Rezolyutsiyalarini kiritishimiz mumkin¹.

BMT Ustavi xalqaro xavfsizlikning umumiy tizimidan tashqari, xalqaro tinchlikni saqlashning mintaqaviy tizimini yaratish imkoniyatini ham nazarda tutadi². Ustavning 52-moddasida belgilab qo'yilganidek, mintaqaviy organlarning xalqaro tinchlik va xavfsizlikni saqlash borasidagi faoliyati BMT Ustavining tamoyillari va maqsadlariga muvofiq bo'lsa, Ustav bunday mintaqaviy bitim va organlarning mavjud bo'lishiga to'sqinlik qilmaydi.

Markaziy Osiyo mintaqasi jahonning strategik ahamiyatga molik mintaqalaridan biri hisoblanadi. Mazkur mintaqada sodir bo'layotgan shiddatli o'zgarishlar jahon siyosiy hayotiga ham o'z ta'sirini o'tkazmasdan qolmaydi. Bugungi kunda mazkur mintaqada yetakchi davlatlarning manfaatlari o'zaro kesishmoqda, turli xil noan'aviy tahdidlar ham hamon saqlanib qolmoqda. Shunday sharoitda Markaziy Osiyo davlatlari o'rtasida mintaqaviy diplomatiyani mustahkamlash va dolzarb muammolarni o'zaro birgalikda hal etish zarurati paydo bo'lmoqda. Bu borada O'zbekiston Respublikasi o'zining geosiyosiy jonbozligi va amaliy sa'y-harakatlari orqali mintaqada shunday diplomatik muhitni shakllantirishga muvaffaq bo'ldi.

O'zbekiston Markaziy Osiyo mintaqasining ajralmas va chambarchas bog'langan qismi sifatida, mintaqadagi barcha davlatlar bilan chegaradosh yagona davlat hisoblanadi. Shuning uchun, mintaqadagi siyosiy, iqtisodiy va madaniy sohalarida yuz berayotgan har qanday o'zgarishlar O'zbekistonga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Bundan tashqari, transport, iqtisodiyot, energetika va suv sohalaridagi yirik loyihalarni muvaffaqiyatli amalga oshirish mintaqadagi davlatlarining o'zaro hamkorlik darajasiga bog'liqdir. Shu nuqtai nazardan, Markaziy Osiyoning barqaror rivojlanishi va yuksalishi O'zbekistonning asosiy maqsadlaridan biri hisoblanadi.

¹ Xalqaro xavfsizlik huquqi: Oliy o'quv yurtlari uchun darslik. Mas'ul muharrir va so'zboshi muallifi Y.M.Kolosov; – T.: TDYI nashriyoti, 2009.

² Malcolm N. Shaw. International law. Sixth edition. International law today. Cambridge University Press. New York, 2008. –P 43.

O'zbekistonning yangi mintaqaviy siyosati natijasida Markaziy Osiyoda shakllangan siyosiy muhit bugun mintaqada davlatlarining ulkan iqtisodiy salohiyatini ochishga muhim hissa qo'shmoqda. Xususan, 2019-yil mintaqada davlatlarining tashqi savdo aylanmasi hajmi 2016-yilga nisbatan 56 foizga oshib 168,2 milliardni tashkil etdi. Mintaqada davlatlariga jalb qilingan investitsiyalar hajmi esa 2019-yil 2016-yilga nisbatan 40%ga oshib 37,6 milliardni tashkil etdi. Markaziy Osiyo davlatlariga tashrif buyuruvchi turistlarning soni ham yildan yilga ortib bormoqda. Misol tariqasida mintaqada davlatlariga 2019-yil kelgan turistlar soni 2016-yilga nisbatan 93%ga oshib 18,4 million kishini tashkil qildi.

Mintaqaviy hamkorligining davlatlar xavfsizligi va barqarorligini ta'minlashda nechog'lik muhim ahamiyat kasb etishini biz koronavirus pandemiyasi davrida ko'rishga muvaffaq bo'ldik. Markaziy Osiyo davlatlari so'nggi yillarda mintaqadagi yangi siyosiy muhit natijasida qisqa vaqt ichida pandemiyaga qarshi muvofiqlashtirilgan siyosat olib borishga muvaffaq bo'lishdi.

O'zbekistonda Markaziy Osiyo davlatlari bilan amaliy, o'zaro manfaatli va yaxshi qo'shnichilik munosabatlarini shakllantirish, mintaqada xavfsizlikni ta'minlashni tashqi siyosatning ustuvor yo'nalishi sifatida belgilangan. O'zbekiston rahbari mintaqaviy xavfsizlik va barqarorlikni ta'minlashga doir strategik qarashlarini 2017-yil 19-sentyabrda Nyu-York shahrida bo'lib o'tgan BMT Bosh Assambleyasining 72-sessiyasida batafsil bayon qilgan¹.

Shu bilan birga, 2020-yil 24-sentyabr kuni Prezidentimiz tomonidan Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining 75-sessiyasidagi o'zbek tilidagi nutqida O'zbekiston tomoni Afg'onistonni Markaziy Osiyoning ajralmas qismi sifatida qabul qilishi, 2018-yil mart oyida o'tkazilgan Afg'oniston bo'yicha oliy darajadagi Toshkent konferensiyasi afg'on muammosini yechish uchun xalqaro hamjamiyat sa'y-harakatlarini safarbar etishda yangi bosqich bo'lganligi, 2020-yilning sentyabr oyida Doha shahrida afg'on siyosiy kuchlari o'rtasida boshlangan tinchlik muzokaralarini to'la qo'llab-quvvatlanishi va bu muzokaralar jafokash afg'on zaminida tinchlik va barqarorlik o'rnatishiga umid qilinishi ta'kidlandi².

Afg'onistonda tinchlik va barqarorlikni saqlash maqsadida 2008-yil "6+3" formatida tashqi ishlar vazirlarining uchrashuvi uyushtirildi, 2018-yil 27-mart kuni "Toshkent deklaratsiyasi" qabul qilindi. Umuman olganda, Afg'oniston Markaziy Osiyo davlatlarining Hind okeani va Fors ko'rfazi portlariga eng qisqa yo'lini ta'minlashi, Hindiston, Eron va Pokistonni Yevropa va Yaqin Sharq bozorlari bilan bog'lashi mumkin. Shu munosabat bilan Afg'onistonda tinchlik va xavfsizlik o'rnatishning asosiy masalalari bo'yicha keng va qat'iy xalqaro konsensusni tasdiqlash, mamlakatda milliy yarashuv bo'yicha afg'onistonliklar rahbarligida va ularning sa'y-harakatlari bilan amalga oshirilayotgan chora-tadbirlarni qo'llab-quvvatlash masalasi tobora dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

¹ <https://president.uz/oz/lists/view/1063>

² <https://president.uz/oz/lists/view/3845>

Mamlakatimiz afg'on muammosiga bag'ishlangan deyarli barcha xalqaro forumlarda faol ishtirok etmoqda. "Qobul jarayoni", "Moskva formati", "Osiyo yuragi - Istanbul jarayoni" forumi, Afg'oniston bo'yicha xalqaro aloqa guruhi, "SHHT - Afg'oniston" aloqa guruhi, Afg'oniston bo'yicha mintaqaviy iqtisodiy hamkorlik konferensiyasi ular jumlasidandir.

O'zbekiston Respublikasining Tashqi siyosiy faoliyati konsepsiyasida O'zbekiston Respublikasi qo'shni davlatlardagi qurolli mojarolarga va keskinlik o'choqlariga tortilishining oldini olish yuzasidan siyosiy, iqtisodiy va boshqa chora-tadbirlarni ko'radi, shuningdek o'z hududida xorijiy davlatlarning harbiy bazalari va obyektlari joylashtirilishiga yo'l qo'ymasligi ta'kidlanadi.

Shuningdek, BMTning Narkotik va jinoyatchilikka qarshi kurash tashkilotining mintaqaviy vakolatxonasi noqonuniy giyohvand moddalar aylanishi, jinoyatchilik, giyohvand moddalar savdosi, terrorizm va ekstremizmga qarshi kurashga yo'naltirilgan loyihalarni amalga oshirish yo'li bilan aholi, ayniqsa, yoshlar salomatligini saqlash va xavfsizlikni ta'minlash bo'yicha masalalarni hal etishda O'zbekistonda 1993-yildan buyon faoliyat yuritib kelmoqda.

Markaziy Osiyo mamlakatlari mustaqil bo'lganiga ancha yillar bo'lgan bo'lsa-da, tashqi siyosatdagi Rossiya-Ukraina, Isroil-Falastin va Yaqin Sharqdagi voqealarga aniq pozitsiya va tarafdorlikni e'lon qilishda ba'zi muammolarga duch kelayotganligini inobatga olib, ushbu davlatlar birgalikda yagona Markaziy Osiyo davlatlari Ittifoqiga birlashishi lozim deb hisoblaymiz. Bu Mustaqil davlatlar hamdo'stligi va SHHT da Markaziy Osiyo hamkorligini kuchaytirilishi, Rossiya va Xitoy bilan yaqinlashish va Xalqaro xavfsizlikni taminlashda ulardan hamkor sifatida foydalanish imkoniyatini beradi. Hozirgi tahlikali dunyo siyosatida mohir diplomatiya xalqaro maydonda tinchlik garovi bo'lib qolmoqda.

Markaziy Osiyo xavfsizligini ta'minlash, bir tomondan, mintaqaviy, ikkinchi tomondan esa global xavfsizlik tizimi bilan chambarchas bog'liqdir. Mintaqadagi davlatlar xalqaro huquq va mintaqaviy tashkilotlar asosida birlashib, xavfsizlikni ta'minlashga qaratilgan mexanizmlar ishlab chiqmoqdalar. Biroq, Afg'oniston bilan bog'liq xavf-xatarlar, transmilliy jinoyatchilik va terrorizm mintaqaviy barqarorlikka jiddiy tahdid solib, davlatlararo hamkorlikni yanada mustahkamlash zaruriyatini keltirib chiqarmoqda.

САРДОР ЖАКБАРОВ

Судьялар олий кенгаши ҳузуридаги
Судьялар олий мактаби мустақил
изланувчиси

ТРАНСПОРТ ВОСИТАЛАРИ ЭГАЛАРИНИНГ ФУҚАРОЛИК ЖАВОБГАРЛИГИНИ МАЖБУРИЙ СУҒУРТА ҚИЛИШДА СУҒУРТА ҚИЛДИРУВЧИЛАР МАНФААТИ

Аннотация: мазкур мақолада транспорт воситалари эгаларининг фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурта қилиш борасида ҳозирги кундаги тенденциялар, статистик маълумотлар, қонунчилик ҳужжатлари, шунингдек, тизимдаги мавжуд айрим камчиликлар таҳлил қилинган ҳолда суғурта қилдирувчилар ҳуқуқ ва манфаатларларини ҳимоя қилиш ҳақида сўз боради.

Калит сўзлар: мажбурий суғурта, транспорт воситалари эгаларининг фуқаролик жавобгарлиги, суғурта полиси, Е-полис.

Бугунги ривожланган технология асрида учинчи шахсларнинг манфаатига, мол-мулкига, соғлиғига турли кўринишларда зарар етказиш хавфи кучайиб бормоқда. Шундай хавфлардан бири йўл-транспорт ҳодисаси натижасида бошқа шахсларга зарар етказишдир. Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти маълумотларига кўра, ҳар йили йўл-транспорт ҳодисалари оқибатида 1,3 миллион киши ҳалок бўлади ва 20-50 миллион киши жароҳат олади. Прогнозларга кўра, агар бахтсиз ҳодисалар даражасини пасайтириш юзасидан муайян чора-тадбирлар амалга оширилмаса, кейинги 20 йил ичида бу кўрсаткичларнинг ўсиши камида 65 фоизни ташкил этиши мумкин. Шу билан бирга, йўл-транспорт ҳодисалари туфайли жаҳон иқтисодиётига ҳам сезиларли зарар етишини таъкидлаш лозим. “Йўл ҳаракати хавфсизлигига инвестиция қилиш: глобал хусусий сектор мажбурияти” номли тадқиқот натижаларига кўра, бахтсиз ҳодисалар глобал иқтисодиётга йилига 518 миллиард доллар зарар келтириши аниқланган¹. Бундай шароитда етказилган зарарнинг ўрнини қоплаш, уларнинг оқибатларини енгиллаштириш учун мавжуд ҳуқуқий механизмларнинг самарали ишлаши масаласига алоҳида эътибор қаратиш лозим. Шундай механизмлардан бири аҳоли ўртасида кенг тарқалган, шу билан бирга, ҳозирги кунда кўплаб эътирозларга сабаб бўлаётган транспорт воситалари эгаларининг фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурта қилиш шартномасидир.

Шуни алоҳида таъкидлашимиз лозимки, суғурта деганда мамлакатимизда аксарият фуқароларнинг кўз олдига транспорт воситаси эгасининг фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурта қилиш шартномаси ёки суғурта полиси ёхуд суғурта ташкилотидан суғурта пулини ундира олмай ҳуноб бўлган, охир-оқибатда ундан “ихтиёрий” воз

¹ <https://imrs.uz/files/news/ru/904913.pdf>

кечиб, қўл силтаб кетган ҳолатлар келади. Фикримизча, айнан шундай ҳолатларнинг оддий аҳоли ўртасида тез-тез такрорланиши бутун суғурта институтига нисбатан ишончсизликни юзага келтирган ва унинг бошқа хорижий давлатлардаги каби ривожланиб кетишига тўсиқ бўлаётган асосий омиллардан биридир. Тўғрида, оддий аҳоли юзлаб турдаги суғурта шартномалари ичида фақатгина ўзига маълум бўлган (*шунда ҳам у мажбурий тартибда тузилиши сабабли*) биргина транспорт воситаси эгасининг фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурта қилиш шартномасидан ўзи ишониб кутган натижани ололмаса, бошқа мураккаб турдаги суғурта шартномаларини тузиш, айниқса, ихтиёрий тарзда суғурта қилдиришга ишончни айтмаса ҳам бўлади.

Дарҳақиқат, ҳозирги кунда ижтимоий тармоқларда йўл-транспорт ҳодисаси оқибатида етказилган зарар учун суғурта ташкилотларидан суғурта тўловини ундириб олиш осон иш эмаслиги, суғурта ташкилотларига мурожаат қилиш ортиқча оворагарчилик ва вақтни беҳуда сарфлашларга сабаб бўлаётганлиги, мурожаатларда эса сунъий куттириш ҳолатлари кузатилаётганлиги учрамоқда¹. Шу боисдан ҳам суғурта шартномаси шунчаки расмийликка айланган ва аксарият ҳолларда суғурта ҳодисаси юз берганда томонлар суғурталовчига мурожаат қилишдан кўра, етказилган зарарни ўзлари қоплашга келишишни афзал билишади.

Мазкур тизимдаги муаммолар ва эътибор қаратилиши лозим бўлган масалалар хусусида фикр юритар эканмиз, аввало, суғурта шартномасининг ушбу тури билан боғлиқ қонунчилик ҳужжатларининг айрим жиҳатлари ҳамда бу борада ҳозирги кундаги мавжуд тенденцияларга қисқача тўхталиб ўтамиз.

Маълумки, транспорт воситасини бошқариш жараёнида ҳайдовчининг учинчи шахслар манфаатига, ҳаётига, соғлиғига ёки мол-мулкига муайян даражада зарар етказиш эҳтимоли юқорилиги боис қонун чиқарувчи бу тоифадаги суғурта шартномаларини мажбурий тарзда тузилишини назарда тутди. Яъни, суғурта полиси худди ҳайдовчилик гувоҳномаси каби ҳар бир ҳайдовчи учун зарур бўлган ҳужжат ҳисобланади ва суғурта полисисиз транспорт воситасини бошқариш маъмурий жавобгарликка сабаб бўлади.

Ўзбекистон Республикасида транспорт воситаси эгалари ёки ҳайдовчилар ва суғурта компаниялари ўртасидаги суғурта муносабатлари асосан “Транспорт воситалари эгаларининг фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурта қилиш тўғрисида”ги 2008 йил 21 апрелда қабул қилинган ЎРҚ-155-сонли Қонун билан тартибга солинади. Мазкур Қонунда белгиланишича, транспорт воситаси эгасининг фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурта қилиш шартномасига кўра,

¹ МИБ талаблари билан ҳисоблашмаётган суғуртачилар – “оларда кирар жоним, берарда чиқар жоним”ми? <https://kun.uz/kr/news/2024/04/30/>

суғурталовчи суғурта ҳодисаси содир бўлганда жабрланувчиларга уларнинг ҳаёти, соғлиғи ва (ёки) мол-мулкига ушбу суғурта ҳодисаси оқибатида етказилган зарарнинг ўрнини шартномада шартлашилган ҳақ (суғурта мукофоти) эвазига суғурта пули доирасида қоплаш мажбуриятини олади¹. Яъни, суғурта полиси автомобилнинг ўзини эмас, балки эгасининг айби билан бахтсиз ҳодиса юз бериши натижасида бошқа ҳайдовчилар, пиёдалар ёки ҳодиса оқибатида зарар кўриши мумкин бўлган бошқа инсонларга, шунингдек уларнинг мол-мулкига зарар етказилган ҳолларда, автомобил эгасининг фуқаролик жавобгарлигини суғурта қилади. Демак, содда қилиб айтганда, агар шартномада назарда тутилган суғурта ҳодисаси содир бўлса (полис эгаси айбдор бўлган бахтсиз ҳодиса), жабрланувчиларга етказилган зарарни сиз эмас, балки суғурта компанияси қоплаб беради. Бунда зарар турли кўринишларда бўлиши мумкин: шикастланган автомобилни таъмирлаш учун тўлов, соғлиққа етказилган зарар учун товон пули ва шу кабилар.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 16 мартдаги “Транспорт воситалари эгаларининг фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурта қилишни янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” 222-сонли қарорига асосан 2019 йилдан бошлаб суғурта пулининг максимал миқдори 40 миллион сўм, шундан ҳайдовчилар сони чекланган (5 нафаргача) полислар учун мукофот пули 56 минг сўм, ҳайдовчилар сони чекланмаган полислар учун эса мукофот 168 минг сўм этиб белгиланган. Ўз навбатида, бу вилоятлар кесимида мос равишда 40 минг сўм ва 120 минг сўмни ташкил этади. Бунда “Транспорт воситалари эгаларининг фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурта қилиш Қоидалари²нинг 39-бандига кўра, жабрланувчининг мол-мулкига зарар етказилганда суғурта тўлови суғурта пулининг 35 фоизи, яъни 14 миллион сўмгача тўланиши мумкин. Қолган 65 фоизгача (26 миллион сўм) бўлган тўлов жабрланувчининг ҳаёти ва соғлиғига етказилган зарар учун ундирилади.

Бироқ, Ўзбекистон Республикаси Истиқболли лойиҳалар миллий агентлигининг (Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 2 сентябрдаги “Капитал бозорини ривожлантиришнинг қўшимча чора-тадбирлари тўғрисида” ПҚ-291-сонли қарори билан суғурта ташкилотлари фаолияти устидан назоратни амалга ошириш ушбу агентликка юклатилган) маълум қилишича, 2019 йилда тасдиқланган юқоридаги тарифлар зарарларни қоплашга етмаётганлиги сабабли

¹ Ўзбекистон Республикасининг 2008 йил 21 апрелдаги “Транспорт воситалари эгаларининг фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурта қилиш” тўғрисида” ЎРҚ-155-сонли Қонуни. <https://lex.uz/docs/-1342474>

² Вазирлар Маҳкамасининг 2008 йил 24 июндаги 141-сон қарори билан тасдиқланган Транспорт воситалари уегаларининг фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурта қилиш Қоидалари. <https://lex.uz/uz/docs/-1366339>

суғурта тарифи миқдори қайта кўриб чиқилади¹. Агентлик баёнотида таъкидланишича, суғурта тарифи миқдорини қайта кўриб чиқишга бир қатор омиллар сабаб бўлмоқда.

Биринчидан, таҳлилларга кўра, 2019 йилда тасдиқланган 56 минг сўмлик суғурта мукофоти миқдори суғурта ташкилотлари учун зарарларни етарли даражада қоплашга имкон бермаётгани сабабли турли хил йўллар билан тўловлар кечиктириб келинмоқда. Транспорт воситалари эгаларининг фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурта қилиш бўйича тўловларни кафолатлаш Жамғармаси томонидан эълон қилинган маълумотларга кўра, бир нечта суғурта компаниялари Тошкент шаҳри ва вилоятида фаолиятини зарар билан якунлаган. Мисол учун, 2022 йилнинг январ-апрел ойларида Тошкент шаҳрида **22,3** миллиард суғурта мукофоти йиғилган бўлса, тўловлар **23,8** миллиард сўмни ташкил этган². 2023 йилда эса Тошкент шаҳрида зарарлилик даражаси **146** фоизга етди.

Иккинчидан, Жаҳон банкининг статистик маълумотларига кўра, Ўзбекистонда истеъмол нархи индекси охириги 5 йил давомида 160 фоизга ошган, бундан ташқари, меҳнатга ҳақ тўлашнинг энг кам миқдори ўсиши 265 фоизни ташкил этган, базавий ҳисоблаш миқдори эса 168 фоиз ўсиш динамикасини кўрсатган. Бироқ, суғурта пули ҳам, суғурта мукофотлари ҳам индексатсия қилинмади, ваҳоланки бу даврда расмий инфляция 35 фоиздан ошди. Шунингдек, мамлакатимизда белгиланган суғурта пули ва суғурта мукофоти миқдорини қўшни давлатлар ҳамда чет эл давлатлари билан солиштирганда катта фарқни ташкил этади.

Юқоридагилардан келиб чиқиб, Истиқболли лойиҳалар миллий агентлигининг суғурта тарифи миқдорини қайта кўриб чиқиш борасидаги ташаббуси ўринли, деган фикрдамиз. Чунки, сўнгги йилларда суғурта ташкилотлари томонидан суғурта товонларининг ўз вақтида тўланмаётгани ҳамда тўланиши мумкин бўлган максимал миқдор кўрилган зарарларни қоплашга етарли бўлмаётгани бўйича мурожаатлар сезиларли даражада кўпайган. Бироқ, суғурта қилдирувчилар манфаатидан келиб чиқиб, масаланинг яна бир томонига эътибор қаратиш лозимдир.

Маълумки, бугунги кунда транспорт воситалари эгаларининг фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурта қилиш бўйича ҳайдовчилар сони чекланган (5 нафар) ва чекланмаган ҳолда фойдаланиш шарти билан суғурта полислари расмийлаштирилади. Бироқ, амалиётда кўплаб суғурта компаниялари чекланган миқдордаги ҳайдовчилар учун мажбурий суғурта қилишни ишташмайди. Сабаби, суғурта компаниялари учун 56 минг сўмдан чекланган полис фақат зиёнга ва мажбуриятларнинг ошишига олиб келади. Статистик маълумотларга кўра, охириги икки йилда

¹ <https://napp.uz/uz/news/>

² <http://www.tkj.uz/uploads/files/ko'rsatkichlar/pyc> Шаблон показателя рынка 01.05.2022.пдф.

чекланган полислар фақат зарар келтирмоқда, айниқса суғурта ҳодисалари энг кўп учрайдиган Тошкент шаҳрида бу юқори кўрсаткични ташкил этади. Ваҳоланки, ҳайдовчиларнинг аксарияти эса 168 минг сўмлик полисдан кўра, 56 минг сўмдан чекланган полисни сотиб олишни мақул деб билади.

Айни вақтда ҳам суғурта қилдирувчилар, ҳам суғурта компаниялари учун манфаатли бўлмаган вазият юзага келганлиги сабабли бир тараф *“маълумотлар базаси ишламаяпти”* ёки *“чекланган полис шакллари тугади”* каби сабабларни ўйлаб топса, иккинчи томон сунъий равишда ўз-ўзидан ҳайдовчилар сони чекланмаган полисни сотиб олишига тўғри келади. Суғурта полисисиз ҳаракатланиш Қонун билан тақиқланганлигини инобатга олсак, бу ҳолат нафақат суғурта қилдирувчилар манфаатларининг поймол қилиниши, балки суғурта хизматларини кўрсатиш сифатининг пасайиши ва аҳолининг суғуртага нисбатан салбий қарашлари ортишига олиб келмоқда.

Бундан ташқари, тегишли ташкилотларга қилинган мурожаатлар орасида суғурта билан боғлиқ аҳолини ўйлантираётган муаммоли масалалар ҳам мавжуд. Мисол учун, транспорт воситалари эгаларининг фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурталаш полиси онлайн расмийлаштирилган ҳолларда йўл патрул хизмати инспектори томонидан Е-полисни текшириш жараёнида тегишли маълумотлар кўринмаслиги ва уларга нисбатан асоссиз жарималар қўлланилгани ҳақида баён этилган. Эътиборли жиҳати, 2022 йилнинг 1 март ҳолатига худди шу мазмунда **437 та** мурожаатлар келиб тушган¹. Дарҳақиқат, Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил 14 декабрдаги “Электрон турдаги суғурта хизматлари кўрсатиш тартибини такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги қарорига асосан Е-полис, яни электрон турдаги суғурта хизматларини ягона ахборот тизими таркибида амалга ошириш йўлга қўйилган. Бу аҳоли учун қулайликларни юзага келтирди. Лекин, давлат йўл ҳаракати хавфсизлиги хизмати ходимларига бириктирилган планшетдаги маълумотлар доимий (онлайн) янгиланмаганлиги туфайли, бугунги кунда Е-полислар расмийлаштирилганлигини тасдиқлашда айрим ноаниқликлар мавжуд. Бу ўз навбатида, ҳайдовчиларга нисбатан асоссиз жарима солинишига, шунингдек, мижозларнинг суғурта компаниясига нисбатан жиддий ва ҳақли эътирозларини келтириб чиқаришига сабаб бўлмоқда.

Демак, юқоридагилардан келиб чиқиб хулоса қиладиган бўлсак, транспорт воситалари эгаларининг фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурта қилиш бошқа суғурта шартномаларига нисбатан аҳоли ўртасида энг кенг тарқалган, шу билан бирга суғурта ҳодисаси хавфи юқори бўлган шартномалардан ҳисобланади. Бугунги кундаги мавжуд тенденциялар ва амалиётда кузатилаётган юқоридаги каби муаммолар

¹ <https://kknews.uz/oz/99590.html>

тизимни ислоҳ қилишни тақозо этади. Бунда **биринчидан**, суғурта мукофоти ва суғурта пули миқдорини қайта белгилаш масаласида халқаро тажрибани чуқур ўрганган ҳолда, нафақат суғурта ташкилотлари, балки суғурта қилдирувчиларнинг манфаатлари учун ҳам мақул бўлган ечимни бериш лозим. Шунингдек, транспорт воситалари эгаларининг фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурта қилиш бўйича ҳайдовчилар сони чекланган (5 нафар) ва чекланмаган ҳолда фойдаланиш шарти билан суғурта полисларини тоифаларга бўлган ҳолда расмийлаштириш амалиётидан воч кечиб, **“ўмумий бир турдаги суғурта полиси”**ни жорий этиш лозим деган, фикрдамиз.

Иккинчидан, Ҳукумат ва транспорт воситалари эгаларининг фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурта қилиш бўйича ваколатли вазирлик ва идоралар онлине тарзда суғурта полисларини расмийлаштиришда юзага келаётган муаммоли ва суғурта қилдирувчиларнинг манфаатларига даҳл қилаётган техник камчиликларни бартараф этиши, агар шундай ҳолатлар аниқланадиган бўлса, барча низоли ҳолатлар суғурта қилдирувчиларнинг манфаатига ҳал этилиши лозимлиги тўғрисида нормани қонунчиликда акс эттириш мақсадга мувофиқ.

БЕГИМОВ НАСИБА ХУДАЙБЕРДИЕВНА
Ўзбекистон Республикаси Ҳуқуқни
муҳофаза қилиш академиясининг
мустақил изланувчиси

ФАРЗАНДЛИККА ОЛИШ ИНСТИТУТИНИНГ ИЖТИМОЙ-ҲУҚУҚИЙ ХУСУСИЯТЛАРИ

Аннотация. Мақола ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган болаларни жойлаштириш тушунчаси, шакллари, уларнинг бир биридан фарқли жиҳатлари, ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган болаларни жойлаштириш шаклларида бири ҳисобланган фарзандликка олиш институтини хусусияти, олимлар томонидан ўрганилганлик даражасига бағишланган.

Калит сўзлар: ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган болалар, фарзандликка олиш, васийлик ва ҳомийлик, тутинган оилага бериш, болалар, фарзандликка олувчилар.

Аннотация. Статья о детях лишенных родительской опеки понятие, устройства, его формы, аспекты их отличия друг от друга, особенности института усыновления, который считается одной из форм устройства детей, лишенных родительской опеки, посвящены уровню исследования ученых.

Ключевые слова: дети лишенных родительской опеки, усыновление, опека и попечительство, передача в потерянную семью, дети, усыновленные.

Annotation: The article focuses on children deprived of parental care the concept of placement, its forms, aspects of their difference from each other, features of the institution of adoption, which is considered one of the forms of placement of children deprived of parental care, are devoted to the level of research by scientists.

Keywords: *children deprived of parental care, adoption, guardianship and fostering, transfer to a lost family, children, adoptees.*

Мамлакатимизда болаларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш асосий масала ҳисобланади. Болалар келажак давомчилари, миллатнинг устуни сифатида қаралади.

Конституцияда болалар ҳуқуқлари кафолатланган бўлиб, унга кўра ота-оналар ва уларнинг ўрнини босувчи шахслар ўз фарзандларини вояга етгунига қадар боқиши, уларнинг тарбияси, таълим олиши, соғлом, тўлақонли ва ҳар томонлама камол топиши хусусида ғамхўрлик қилишга мажбур. Давлат ва жамият етим болаларни ҳамда ота-онасининг васийлигидан маҳрум бўлган болаларни боқишни, тарбиялашни, уларнинг таълим олишини, соғлом, тўлақонли ва ҳар томонлама камол топишини таъминлайди, шу мақсадда хайрия фаолиятини рағбатлантиради¹.

Ҳар бир бола дунёга келганидан то вояга етгунига қадар ота-онасининг қарамоғида бўлади, тарбиясини олади. Лекин шундай вазиятлар юзага келадик, болалар ота-она қарамоғидан маҳрум бўладилар. Бундай болаларга ғамхўрлик қилиш давлатимиз сиёсатининг асосий йўналишларидан бири ҳисобланади.

“Васийлик ва ҳомийлик тўғрисида” ги Ўзбекистон Республикаси Қонунига кўра етим ҳамда ота-онасининг васийлигидан маҳрум бўлган болаларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш васийлик ва ҳомийлик органлари зиммасига юклатилган².

Ўзбекистон Республикаси Оила кодексининг 148-моддасига кўра, ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган болалар деганда - ота-онаси вафот этган, ота-оналик ҳуқуқидан маҳрум этилган ёки ота-оналик ҳуқуқи чекланган, ота-онаси муомалага лаёқатсиз деб топилган, касал ёки узоқ муддат бўлмаган, боласини тарбиялаш ёки унинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилишдан бўйин товлаган, тарбия, даволаш, аҳолини ижтимоий ҳимоялаш муассасалари ва шунга ўхшаш бошқа муассасалардан боласини олишдан бош тортган, шунингдек ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган бошқа ҳолатларга тушган болалар тушунилади³.

Ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган болаларни жойлаштириш 2 усулда, яъни оилага бериш ёки махсус белгиланган муассасаларга тарбияга бериш орқали амалга оширилади.

Болаларни оилага бериш 3 хил кўринишда амалга оширилади:

1. Фарзандликка олиш;

¹ 30.04.2023. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 01.05.2023 й., 03/23/837/0241-сон

² 02.01.2014. “Васийлик ва ҳомийлик” тўғрисидаги Ўзбекистон Республикаси Қонуни. ЎРҚ-364 <https://www.lex.uz>

³ 30.04.1998. Ўзбекистон Республикасининг Оила кодекси.. <https://www.lex.uz>

2. Васийлик ёки ҳомийлик белгилаш;

3. Тутинган оилага бериш.

Фарзандликка олиш - болани фарзандликка олишни истаган шахсларнинг ёки шахснинг аризасига кўра, васийлик ва ҳомийлик органларининг фарзандликка олишнинг асослилиги ва фарзандликка олинаётган бола манфаатларига тўғри келиши ҳақидаги хулосаси ҳисобга олинган ҳолда суд томонидан амалга оширилади.

Васийлик ёки ҳомийлик - васий ёки ҳомий бўлиш истагини билдирган шахсларни аризасига кўра, туман, шаҳар ҳокимининг қарори билан белгиланади. Васийлик ёки ҳомийлик васийлик ёки ҳомийлик белгиланишига муҳтож бўлган шахснинг доимий яшаш ёки вақтинча турган жойи бўйича рўйхатдан ўтган жойга кўра, агар шахс муайян яшаш жойига эга бўлмаса, васийнинг ёки ҳомийнинг доимий яшаш ёки вақтинча турган жойи бўйича рўйхатдан ўтган жойга кўра белгиланади.

Тутинган оилага бериш - болаларни оилага тарбияга олишни истаган шахс васийлик ва ҳомийлик органлари билан келишилган ҳолда болаларни олдиндан танлаб олади. Болаларни оилага тарбияга бериш уларнинг хоҳишини ҳисобга олган ҳолда амалга оширилади.

Фарзандликка олиш институти васийлик ва ҳомийликни белгилаш, тутинган оилага бериш институтидан қуйидаги жиҳатлари билан фарқланади.

Фарзандликка олиш бола учун тўлақонли оилага эга бўлиш, уларнинг манфаатларини ҳимоя қилиш мақсадида вужудга келадиган муносабат ҳисобланади ва суд томонидан амалга оширилади.

Васийлик - ўн тўрт ёшга тўлмаган етим болалар ва ота-онасининг қарамоғидан маҳрум бўлган болаларга, ҳомийлик - ўн тўрт ёшдан ўн саккиз ёшгача бўлган етим болалар ва ота-онасининг қарамоғидан маҳрум бўлган болаларга таъминот, тарбия ва таълим бериш, уларнинг мулкӣ ва шахсий номулкӣ ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш мақсадида тайинланади ва туман-шаҳар ҳокимининг қарорига асосан белгиланади.

Болаларни оилага тарбияга олиш - васийлик ва ҳомийлик органлари билан тутинган ота-она ўртасида тузиладиган келишувга асосан амалга оширилади.

Фарзандликка олишнинг вужудга келган вақти фарзандликка олинган боланинг туғилишини қайд этиш дафтарига зарур ўзгартиришлар киритилган кундан ҳисобланади.

Бола фарзандликка олинганда барча шахсий ва мулкӣ ҳуқуқларда янги оиланинг ўз болаларига тенглаштирилади, ўзининг биологик ота-онаси, қариндошларига нисбатан шахсий ва мулкӣ ҳуқуқларни йўқотади ва мажбуриятлардан озод бўлади.

Фарзандликка олувчилар билан фарзандликка олинган бола ўртасида туққан ота-она билан болалар ўртасидаги каби ҳуқуқий муносабатлар вужудга келади.

Васийлик ва ҳомийликда - вояга етмаган бола қонунда белгиланган ёшга тўлганда унга тайинланган васийлик ёки ҳомийлик тугатилади.

Болаларни оила тарбиясига олишда - болаларни таъминлаш, тарбиялаш ва уларга таълим бериш, тарбияга олган тутинган ота-онанинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари, васийлик ва ҳомийлик органларининг болаларни тарбияга олган оилага нисбатан мажбуриятлари, шунингдек бундай келишувни бекор қилиш асослари ва оқибатлари васийлик ва ҳомийлик органлари билан тутинган ота-она ўртасида тузиладиган келишувда кўрсатилади.

Оилага тарбияга берилган болалар ўзларига тегишли бўлган алимент, шунингдек, пенсия, нафақа ва бошқа ижтимоий тўловларни олиш, уй-жойга бўлган мулк эгалиги ёки уй-жойдан фойдаланиш ҳуқуқи, қонун ҳужжатларига мувофиқ уй-жой олиш ҳуқуқларини сақлаб қолади.

Фарзандликка олишда фарзандликка олинган ва фарзандликка олган шахсларга қонунчиликда ижтимоий таъминот белгиланмаган. Ота-она фарзандлари, шу жумладан фарзандликка олган болалари олдидаги мажбуриятларини улар вояга етгунига қадар бажаришга мажбур.

Васийлар, ҳомийлар ўз васийлигидаги ёки ҳомийлигидаги шахсларнинг қонуний вакили бўлиб, васийлар уларнинг номидан ёки уларнинг манфаатларини кўзлаб барча зарур битимларни тузади, ҳомийлар ҳомийлигидаги шахсларга ўз ҳуқуқларини амалга оширишида ва мажбуриятларини бажаришида кўмаклашади, шунингдек уларни учинчи шахслар томонидан бўладиган суиистеъмолликлардан муҳофаза қилади. Васийлик ва ҳомийлик бўйича мажбуриятлар бепул бажарилади.

Болаларни оилага тарбияга беришда васийлик ва ҳомийлик органлари уларга бир йўла кийим-бош ва пойабзал беради, болани оилага тарбияга олган шахсга эса, оилага тарбияга олинган боланинг таъминоти учун қонунчиликда белгиланган миқдорда ҳар ойда нафақа тўлаб туради.

Фарзандликка олиш агар фарзандликка олувчилар ўз зиммаларига юклатилган мажбуриятларни бажаришдан бўйин товлаётган ёки уларни лозим даражада бажармаётган бўлсалар; ота-оналик ҳуқуқини суиистеъмол қилаётган бўлсалар; фарзандликка олинувчиларга нисбатан шафқатсизлик билан муомалада бўлсалар; муттасил ичкиликбозликка ёки гиёҳвандликка мубтало бўлган бўлсалар бекор қилинади.

Шунингдек, фарзандликка олинувчининг хулқ-атвори фарзандликка олувчиларнинг шаъни ва қадр-қимматига путур етказаётган, уларнинг ҳаёти ёки соғлиғига хавф солаётган бўлса, фарзандликка олинувчи вояга етганидан кейин фарзандликка олиш бекор қилинишига йўл қўйилади.

Васийлик васийликдаги шахс вафот этганда; вояга етмаган ўн тўрт ёшга тўлганда; вояга етмаган ота-онасига қайтарилганда; васийликдаги шахс фарзандликка олинганда; фуқаронинг муомала лаёқати суд томонидан тикланганда, ҳомийлик ҳомийликдаги шахс вафот этганда; ҳомийликдаги шахс вояга етганда; ҳомийликдаги шахс ота-онасига қайтарилганда; ҳомийликдаги шахс фарзандликка олинганда; фуқаронинг муомала лаёқатини чеклаш ҳақидаги суднинг ҳал қилув қарори бекор қилинганда; вояга етмаган тўла муомалага лаёқатли деб эълон қилинганда (эмансипация); ҳомийликдаги шахс никоҳга кирганда тугатилади.

Болаларни тарбияга олиш тўғрисидаги келишув узрли сабаблар (касаллиги, оилавий ёки мулкӣ мавқеининг ўзгариши, тарбиясидаги болалар билан ўзаро бир-бирини тушунмаслик ва бошқа сабаблар) мавжуд бўлса, болаларнинг тутинган ота-онаси ташаббуси билан, шунингдек васийлик ва ҳомийлик органларининг ташаббуси билан ёки бола ота-онасига қайтарилган ёхуд бола фарзандликка олинган тақдирда муддатидан илгари бекор қилиниши мумкин. Шунингдек, болани оилага тарбияга олиш тўғрисидаги шартнома унинг амал қилиш муддати тугаши билан, оилага тарбияга олинган боланинг ўн саккиз ёшга тўлиши ёки унинг ўн саккиз ёшга тўлгунга қадар муомала лаёқатига эга бўлиши, шунингдек оилага тарбияга берилган бола фарзандликка олинган ҳолларда бекор бўлади.

Таҳлиллар шуни кўрсатмоқдаки, фарзандликка олиш институти ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган болаларга оилавий тарбияни таъминлаш, болалар ҳуқуқ ва манфаатларини қўриқлаш, уларни жисмонан ва маънан баркамол инсон сифатида камол топишига имкон яратади. Фарзандликка олувчилар ота-оналик мажбуриятларини беғараз бажарадилар ҳамда уларни руҳий ва маънавий қўллаб-қувватлайдилар. Шу сабабли фарзандликка олишда болаларнинг ҳуқуқий мақоми ва улар манфаатларини ҳимоя қилишнинг ҳуқуқий масалалари долзарб аҳамият касб этади.

Статистик маълумотлар таҳлиliga кўра, 2019-2023 йилларда фарзандликка олиш билан боғлиқ жами 23.201 та ишлар судларда кўрилган бўлиб, шундан 22.214 таси қаноатлантирилган. Яъни, суд қарорига асосан вояга етмаган болалар 22.214 та оилага фарзандликка берилган¹.

Бугунги кунда фарзандликка олиш билан боғлиқ айрим жиҳатлар цивилист олимлар Ф.М.Отаходжаев, М.Восиқова, З.Эсонова, Ж.Дадабоева, Г.Иномжонова, А.Ю.Азизова, Ш.Р.Юлдашева, Н.А.Ашурова томонидан олиб борилган тадқиқотларда ёритилган.

О.Зайкова, З.Алиева, Е.Буянова, А.Гришкова А.Катионова, Т.Мосиенко, Г.Вершинина, Т.Ткаченко, Ю.Гюрджан, В.Лихановалар

¹ Бош прокуратуранинг Форма П хисоботлари. 2019-2023 йиллар.

томонидан фарзандликка олиш институти, келиб чиқиш тарихи, тушунчаси, хусусиятлари, тарафларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари, бу тоифадаги ишларни судларда кўрилишининг ўзига хос хусусиятларини ўрганишган.

Юқорида қайд этиб ўтилган олимлар ўз тадқиқотларида фарзандликка олиш институтини бошқа институтлардан фарқи ва афзалликлари ҳақида ўз фикрларини билдирганлар.

Масалан, профессор З.Эсонова, оила ҳуқуқининг мустақил институтларидан бири фарзандликка олиш эканлигини, унинг мазмунида болалар тарбиясига алоҳида эътибор ётишини таъкидлаган¹.

Тадқиқотчи Е.Коноваловани фикрича, ота-она қарамоғисиз қолган болалар учун оилавий таълимнинг барча турларидан фарзандликка олиш институти энг самаралиси ҳисобланади, чунки бундай тартиб билан болалар қариндошлик асосида оиладагиларга энг яқин шароитда бўлишади. Шу билан бирга боланинг эҳтиёжларини қондирадиган оилавий муҳитга мухтож бўлган болаларнинг манфаатлари ва фарзандликка олувчиларнинг манфаатлари, улар учун болани оилага қабул қилиш оналик ёки оталик эҳтиёжларини қондиришнинг бир усули ҳисобланади².

А.М.Начаеванинг таъкидлашича, “Ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган болаларни доимий жойлаштириш шакллари ичида фарзандликка олиш институти алоҳида ўрин эгаллайди³. Фарзандликка олувчи (ва унинг қариндошлари) ўртасида, қонунда, ота-она ва болаларга нисбатан белгиланган қонун ҳужжатларида махсус кўрсатилган ёки кўрсатилмаганидан қатъий назар, барча шахсий ва мулкый ҳуқуқ ҳамда мажбуриятларни вужудга келтиради.

Юқоридаги олимларнинг фикрига қўшилган ҳолда, фарзандликка олиш институти ота-она қарамоғидан маҳрум бўлган болаларни жойлаштиришнинг энг мақул шакли деб ҳисоблаймиз. Чунки, бу институтда етим болалар ота-онали, фарзанди йўқ ота-она болали бўлишга эришади. Оила бағрида ўз фарзандлари каби катта бўлади, уларни фамилиясида бўлади, ўзини бегона хис қилиши мумкин бўлган барча ҳолатлар бартараф этилади. Маълум бир муддат келганда бу хонадонни тарк этиши мумкинлиги ҳақидаги қўрқув уларда бўлмайди. Ота-оналар эса ўзларини туққан боласига берадиган барча меҳрни, эътиборни фарзандликка олган болага беришлари орқали бола соғлом муҳитда тарбияланишига шароит яратилади.

Фарзандликка олиш институтининг аҳамияти болани жойлаштиришда муҳим бўлганлиги сабабли 2013 йил апрель ойдан

¹ Фарзандликка олиш моддий ва процессуал жиҳатлар. Эсонова З. 2010.

² Е.Коновалова.

³ Нечаева А.М. Семейное право. Курс лекций. - М: Юрист. 1998 С267-274.

бошлаб фарзандликка олиш давлат ҳокимияти органидан судга ўтказилди.

Бироқ, бугунги кунда фарзандликка олиш жараёнида юзага келаётган муаммолар бу соҳада тадқиқот ишларини олиб бориш ва амалиётда юзага келаётган муаммоларни таҳлил қилиб, мавжуд муаммоларни бартараф этиш мақсадида қонунчиликка таклифлар ишлаб чиқиш ҳамда бу институтни янада ривожлантиришни талаб этади.

Хулоса ўрнида шуни айтиш мумкинки, фарзандликка олиш институтини ривожлантиришга қаратилган саъй-ҳаракатлар замирида болаларнинг ҳуқуқ ва манфаатлари, қолаверса жамиятнинг бўғини бўлган оилаларнинг бахти-иқболи ётади.

**НЕМАТИЛЛАЕВ ОДИЛЖОН
БАХОДИР ЎҒЛИ**

преподаватель кафедры
Государственно-правовых наук
Правоохранительной академии
Республики Узбекистан,

**СОБИРОВ УТКИРЖОН
ЭРКИНЖОН УҒЛИ**

студент 2-курса евро группы факультета
юриспруденция (следственная
деятельность) Правоохранительной
Академии Республики Узбекистан

**ПУТЬ К СОВЕРШЕНСТВУ ИЛИ КОНСТИТУЦИЯ КАК ИСТОЧНИК
СОВЕРШЕНСТВА**

Аннотация. Конституция как закон, имеющий высшую юридическую силу почти во всех государствах всего мира, служит не только нормативно-правовым актом, являющимся основным источником законодательства Республики, но и самым естественным показателем демократии, свободы, равенства, социальной справедливости, а также, непременно, обеспечения наивысших прав, свобод и законных интересов граждан, юридических лиц, государственных органов и служащих.

Данная статья включает в себя анализ нововведенных норм, акцентируя на экономические основы общества, в Конституцию, сравнения с предыдущими нормами и подробным рассмотрением данных статей.

Ключевые слова: Конституция, верховенство закона, демократия, независимость, право, свобода, личность, предприниматель, собственность, экономические основы, изменения, реформы, обязанность, статья, Президент.

Annotation. the Constitution, as a law that has the highest legal force in almost all states around the world, serves not only as a normative legal act, which is the main source of legislation of the Republic, but also the most natural indicator of democracy, freedom, equality, social

justice, and also, of course, ensuring the highest rights, freedoms and legitimate interests of citizens, legal entities, government bodies and employees. This article includes an analysis of the newly introduced norms, focusing on the economic foundations of society, in the Constitution, comparison with previous norms and a detailed examination of articles that faced reforms.

Key words: *Constitution, rule of law, democracy, independence, law, freedom, personality, entrepreneur, property, economic foundations, changes, reforms, duty, article, President.*

Ещё в далеком 1992 году 8 декабря на одиннадцатой сессии двенадцатого созыва Верховного Совета Республики Узбекистан была принята Конституция независимого государства – Республики Узбекистан, что является одним из самых выдающихся событий в истории страны.

Конституция – закон, с наивысшей юридической силой, ключ к демократии, является строго обоснованным фактом установления независимой страны как Узбекистан, на политической карте мира. Но наш первый президент страны Ислам Абдуганиевич Каримов дал невероятно сжатую и выразительную характеристику основному закону страны – «Конституция Республики Узбекистан представляет собой качественно новый документ по своей коренной сути, философии, идеям. В ней нет и следа коммунистической идеологии, классовости, партийности. Из всех мировых ценностей мы выделили самое великое – человека, и на этой основе стремились найти рациональное правовое решение взаимоотношений между гражданином, обществом и государством»¹. С каждым годом и по сей день государство намечает огромные планы, реформы, издает нормативные акты, совершенствует политику, идеологию, экономику, социализацию, общество, чтобы в конечном итоге привести в верховенство человека, индивида, личности как высшего уровня правоносителя.

«С обретением независимости Узбекистан встал на путь демократизации различных сторон общественно-политической жизни. Мировая практика показывает, что демократизация общества невозможна без действительной защиты и реального обеспечения основных прав и свобод человека. Республика Узбекистан проводит политику, направленную на реальное обеспечение прав и свобод человека как конституционную основу своего прогресса. Духовный потенциал нашего народа, принадлежащие ему большие природные и технические ресурсы, крепнущие международные связи создают условия для демократического развития и соблюдения прав человека»².

Как уже отмечалось, новая редакция Конституции внесла собой огромные изменения в интерпретации существующих норм, особенно норм, касающихся экономической основы общества, т.е.

¹ Каримов Ислам Узбекистан. Национальная независимость, экономика, политика, идеология Т., 1996 Т.1 С.118

² Комментарий к Конституции Республики Узбекистан. Ташкент. 2001. Уразаев Ш.З. с.97

предпринимательства. Осуществление данной деятельности непосредственно гарантируется и защищается Основным законом. В частности, нововведения стратегического значения, укрепляющие экономические основы государства и заложившие почву для благоприятной бизнес среды включают в себя:

- статью 65¹ новой редакции Конституции, которая толкует, что государство создает условия для развития рыночных отношений и добросовестной конкуренции, гарантирует свободу экономической деятельности, предпринимательства и труда с учетом приоритетности прав потребителей.

- статью 67² (новая статья), в которой трактуется, что предприниматели в соответствии с законодательством вправе осуществлять любую деятельность и самостоятельно выбирать ее направления. На территории Республики Узбекистан гарантируется единство экономического пространства, свободное перемещение товаров, услуг, трудовых ресурсов и финансовых средств.

Тем не менее, экономика, само предпринимательство, естественным образом реформируется с каждым годом с периода обретения независимости государства, но именно скачок изменений в развитии частного предпринимательства и малого бизнеса показал себя с приходом на должность главы государства нынешнего Президента Республики – Шавката Мирзиёева, с 2016-2017 годов. Одним из самых важнейших направлений, которые открылись на пути развития предпринимательства является Указ Президента Республики Узбекистан, от 07.02.2017 г. № УП-4947 «О стратегии действий по дальнейшему развитию Республики Узбекистан на 2017-2021 года»³, который совершенствовал продолжение институциональных и структурных реформ, направленных на сокращение присутствия государства в экономике, дальнейшее усиление защиты прав и приоритетной роли частной собственности и стимулирование развития малого бизнеса и частного предпринимательства.

По сути, реформы существуют, направления есть, отсюда возникает вопрос контроля принятых норм, их беспрекословного соблюдения, осуществления определенного надзора одним компетентным органом, вне зависимости от правоохранительных органов, т.е. вопрос создания помощника предпринимателям, защитника их прав, законных интересов, причиненных ущербов и т.п. Таким образом Указом Президента Республики Узбекистан от 5 мая 2017 года № УП-5037⁴ учрежден институт Уполномоченного при Президенте Республики Узбекистан по защите прав и законных интересов субъектов предпринимательства – **бизнес**

¹ <https://lex.uz/docs/6445147#6446928:~:text=B0.>

² <https://lex.uz/docs/6445147#6446928:~:text=B2.>

³ Указ Президента Республики Узбекистан, от 07.02.2017 г. № УП-4947 <https://lex.uz/ru/docs/3107042>

⁴ Указ Президента Республики Узбекистан, от 05.05.2017 г. № УП-5037 <https://lex.uz/docs/3193115>

омбудсман . Данный правовой институт защиты прав и свобод предпринимателей широкого круга рассматривается в лице должностного лица, назначаемого на должность Президентом Республики Узбекистан, который обеспечивает гарантии защиты прав и законных интересов субъектов предпринимательства, соблюдение данных прав и законных интересов государственными органами, в том числе правоохранительными и контролирующими органами.

В целях законодательного укрепления данного правового института 29 августа 2017 года принят Закон Республики Узбекистан № ЗРУ-440 "Об Уполномоченном при Президенте Республики Узбекистан по защите прав и законных интересов субъектов предпринимательства"¹. Благодаря этому его деятельность полностью соответствовала статусу правозащитных институтов, закреплённому в Парижских принципах. Необходимо отметить, что статус субъектов предпринимательства, основываясь на одном из принципов, перечисленных в статье 6 данного закона, – принцип приоритета прав и законных субъектов предпринимательства. Невероятное введение. С периода независимости, впервые уделяется приоритет предпринимательству, их свободной воле. Во многих конфликтах, неопределённых законом обязанностей, прав и т.п. между государством и предпринимателем, приоритет отдаётся в пользу предпринимателя.

Качественным показателем эффективности института – бизнес омбудсмана стоит указать, что в 2023 году бизнес-омбудсману от предпринимателей поступило 8 610 обращений, 3 034 из которых (50%) разрешены в пользу предпринимателей, а по 3 051 даны правовые разъяснения.

Ныне обращения субъектов предпринимательства также принимаются круглосуточно через информационный портал «Виртуальный офис предпринимателя». В 2023 году через портал поступило 9 558 обращений, где заявителями поднято 10 881 вопроса. По результатам осуществлённой работы, рассмотрено 10 265 вопросов. Из рассмотренных обращений 2 027 (20%) разрешены в пользу предпринимателей, по 8 107 даны правовые разъяснения, также в принятии 131 обращения отказано.

В ходе мониторинга законности проверок, проведённых в деятельности предпринимателей, бизнес омбудсманом установлено, что 19 контролирующими органами проведено 5 034 незаконных проверок, а в 14 533 случаях 21 контролирующим органом нарушен порядок проверки. В отношении 1 303 должностных лиц составлены протоколы об административных правонарушениях, в отношении 70 сотрудников применены меры дисциплинарного взыскания. В 2023 году также проведены проверки в 8 контролирующих органах на предмет исполнения

¹ Закон Республики Узбекистан, от 29.08.2017 г. № ЗРУ-440 <https://lex.uz/docs/3321355>

требований законодательства в сфере предпринимательской деятельности.

В результате судами в пользу предпринимателей удовлетворены иски на общую сумму в размере 21,4 млрд сумов, отменена (списана) начисленная задолженность в размере 79,6 млрд сумов, 16 решений признаны недействительными.

Следует особо отметить, что часть 3 статьи 65 Конституции в новой редакции является ещё одним изменением, хоть и изменение является малым, но в трактовке раскрывает широкомасштабный смысл нескольких сфер. Ниже мы предоставили сравнение данной нормы с первоначальной редакцией Конституции.

Предыдущая редакция	Новая редакция
Часть 2 статьи 53 – «Частная собственность, наряду с другими формами собственности, неприкосновенна и защищается государством. Собственник может быть лишен ее только в случаях и в порядке, предусмотренных законом»	Часть 3 статьи 65 – «Частная собственность неприкосновенна. Собственник не может быть лишен своего имущества иначе как в случаях и в порядке, предусмотренных законом, и на основании решения суда»

Красным выделены слова, которые уже не существуют в новой редакции. Её исключение повлияло на определение статуса частной собственности. В предыдущей редакции её сравнивали с другими формами собственности, что она на равне с ними. Новая редакция одним предложением выделила частную собственность от всех других форм, что она несравнима, незаменима и играет важнейшую роль в основе экономики общества.

Желтым мы выделили изменение всего одного слова, даже не слова, а предлога «не», его исключения. Одно лишь малейшее исключение данного предлога многомасштабно меняет смысл статьи, роль государства в её обеспечении и акцент на вероятность защиты собственности. Собственник **НЕ** может быть лишен собственности, звучит и трактуется более уверенно, строго и защитно.

И зеленым цветом мы выделили нововведенные слова к данной статье – «на основании решения суда». Данная фраза, как и предлог «не» усиливает защиту собственности, устанавливает, что её принадлежность будет решаться судом. Насколько нам известно суды выступают от имени государства, что означает, что ни какими способами и никакими решениями, кроме как самим решением государства, собственность никак не может быть лишена. Следует также отметить, что внедрение данной фразы также устанавливает статус судопроизводства, отражение

компетентности суда, а именно, что правосудие в отношении собственности разрешается только судом.

Все вышеуказанные нововведения, стратегии, реформы в законодательстве, учреждение защитников предпринимательства, статистики сыграли незаменимую и огромную роль во внесении изменений и дополнений в Основной закон Узбекистана, в проявлении у народа, предпринимателей, государственных органов нового, независимого, безопасного, свободного, отличающегося от постсоветских мышлений, демократического принципа. В результате чего, усилилась защита собственности, свобода предпринимательства, свободный выбор деятельности, разрешение споров о собственности только государством и дальнейшее развитие основ экономики в демократическом и идущем на пути к совершенству Республики Узбекистан, держа в руках свою самую сильную и неразрушающую карту – Конституцию Республики Узбекистан.

ОДИЛОВ МУҲАММАДРАШОДХОН

Ҳуқуқни муҳофаза қилиш академияси
мустақил изланувчиси

ПОРАХЎРЛИК УЧУН ЖАВОБГАРЛИК БЕЛГИЛАНИШИНING ИЖТИМОЙ ЗАРУРАТИ ВА УНИНГ ҲУҚУҚИЙ БЕЛГИЛАРИ

Аннотация. Ҳар қандай ижтимоий-салбий ҳодисани ёки жиноятчиликни, шу жумладан порахўрликни олдини олиш ва унга қарши курашда мазкур иллатни вужудга келтирувчи сабаблар ва унга имкон берувчи шарт-шароитларни ўрганиш, таҳлил қилиш, аниқлаш муҳим амалий аҳамият касб этади. Тарихий тажриба ва ҳозирги амалиёт, шу жумладан баъзи янги мустақил давлатлар амалиёти порахўрлик ва жиноятчилик хавфсизликка қанчалик таҳдид солишини аниқ тасаввур этиш имконини беради. Порахўрликни вужудга келтирувчи муаммоларни умумий ва хусусий жиҳатлари мавжуд.

Калит сўзлар: порахўрлик, коррупциявий ҳуқуқбузарлик, жиноят, мурасиз кураш, таҳдид, юзага келувчи муаммолар, жамият, ҳокимият, ислоҳотлар, ҳуқуқий, мафқуравий ва тарбиявий, ижтимоий-иқтисодий.

Аннотация: Для предотвращения и борьбы с любыми социально-негативными явлениями и преступлениями, в том числе взяточничеством, большое практическое значение имеет изучение, анализ и выявление причин и условий, способствующих этому злу. Исторический опыт и современная практика, в том числе практика некоторых новых независимых стран, дают четкое представление о том, насколько взяточничество и преступность угрожают безопасности. Существуют общие и специфические аспекты проблем, порождающих взяточничество.

Ключевые слова: взяточничество, коррупционное правонарушение, преступление, бескомпромиссная борьба, угроза, возникающие проблемы, общество, власть, реформы, правовые, идеологические и образовательные, социально-экономические.

Annotation. In order to prevent and combat any social-negative phenomenon or crime, including bribery, it is of great practical importance to study, analyze, and identify the causes and conditions that enable this evil. Historical experience and current practice, including the

practice of some newly independent countries, give a clear idea of the extent to which corruption and crime threaten security. There are general and specific aspects to the problems that give rise to bribery.

Keywords: bribery, corruption crime, criminality, uncompromising struggle, threat, emerging problems, society, power, reforms, legal, ideological-educational, socio-economic.

Ҳар қандай ижтимоий-салбий ҳодисани ёки жиноятчиликни, шу жумладан порахўрликни олдини олиш ва унга қарши курашда мазкур иллатни вужудга келтирувчи сабаблар ва унга имкон берувчи шарт-шароитларни ўрганиш, таҳлил қилиш, аниқлаш муҳим амалий аҳамият касб этади. Чунки айнан ушбу ижтимоий-салбий ҳодисани вужудга келтирувчи сабаблар ва унга имкон берувчи шарт-шароитларни ўрганиш ва аниқлаш орқалигина коррупцияга қарши самарали кураш олиб бориш имконияти вужудга келади.

Порахўрлик ва уни вужудга келтирувчи муаммолар ўртасида икки томонлама алоқа мавжуд¹. Бир томондан, бу муаммолар порахўрликни кучайтиради, уларни ечиш эса порахўрлик даражасини пасайтиришга кўмаклашиши мумкин, бошқа томондан, порахўрлик кенг тарқалгани ўтиш даври муаммоларини кескинлаштиради, уларни ечишга халақит беради. Бундан хулоса шуки, биринчидан, порахўрликни фақат уни вужудга келтирувчи муаммолар ва шарт-шароитларни ечиш йўли билан камайтириш ва чеклаш мумкин; иккинчидан, бу муаммоларни ечишга порахўрликка қарши барча йўналишларда қатъий ва муросасиз кураш олиб бориш кўмаклашади.

Зотан, тарихий тажриба ва ҳозирги амалиёт, шу жумладан баъзи янги мустақил давлатлар амалиёти порахўрлик ва жиноятчилик хавфсизликка қанчалик таҳдид солишини аниқ тасаввур этиш имконини беради.

Бугунги кунда порахўрликнинг олдини олиш ва унга қарши курашиш бутун дунёда долзарб масалалардан бири бўлиб қолмоқда. Зеро, Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёев таъкидлаганидек, “коррупцияни олдини олмасак, ҳақиқий ишбилармонлик ва инвестиция муҳитини яратиб бўлмайди, умуман, жамиятнинг бирорта тармоғи ривожланмайди².

Ўзбекистонда порахўрликка қарши курашиш чораларини янада такомиллаштириш, уларни мунтазам равишда янгилаш ва қайта ишлаш борасида ишлар йўлга қўйилган. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 29 июндаги ПФ-6013-сонли “Ўзбекистон Республикасида коррупцияга қарши курашиш тизимини такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги Фармони билан Ўзбекистон Республикаси Коррупцияга қарши курашиш

¹ Криминология: Учебник / Под ред. Е.О.Алауханова. – Алматы: Жеті жарғы, 2005. – С. 56.

² Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 25.01.2020 йилдаги Олий Мажлисга Мурожаатномаси. // [Электрон манба]. <https://uza.uz/oz/politics/zbekiston-respublikasi-prezidenti-shavkatmirziyeevning-oliy-25-01-2020>.

агентлиги тузилди, шунингдек Ўзбекистон Республикаси коррупцияга қарши курашиш миллий кенгаши ва унинг ҳудудий кенгашлари ташкил этилди¹.

Бундан ташқари, нисбатан жуда қисқа вақт ичида порахўрликка қарши курашиш, турли соҳаларда коррупциявий ҳуқуқбузарликларни олдини олиш ва порахўрликдан ҳоли, “ҳалоллик” вакцинасини жорий этиш, бундай ҳуқ-атворга мурасисиз муносабатни шакллантиришга қаратилган ўндан ортиқ қонун ва қонуности ҳужжатлар қабул қилинди.

Бизнингча криминалогиянинг асосий қоидаларига таяниб, порахўрликни вужудга келтирувчи муаммоларни шартли равишда *умумий* ва *хусусийга* ажратиш мумкин.

Нафақат Ўзбекистонда, балки марказлашган иқтисодиётдан бозор иқтисодиётига ўтиш даврини бошдан кечираётган аксарият мамлакатларга хос бўлган муаммолар *умумий* муаммолар қаторига киради. Мана, уларнинг айримлари:

1. *Демократик сиёсий анъаналар ҳали чуқур илдиз отмагани.*

2. *Фуқаролик жамиятининг заифлиги, жамият ҳокимиятдан ажралиб қолгани.* Демократик жамият ўз муаммоларини фақат фуқаролик жамияти институтлари билан ҳамкорликда ечишга қодир. Ваҳоланки, жамоат ташкилотларининг саъй-ҳаракатларисиз қуйи даражадаги порахўрликни ҳам, юқори даражадаги порахўрликни ҳам енгиш мумкин эмас.

3. *Ҳокимият институтларининг самарали эмаслиги.* Тоталитар режимлар жуда катта давлат аппаратини вужудга келтиради. Бу ерда аввало ижро этувчи ҳокимият назарда тутилмоқда. Бюрократик тузилмалар жуда чидамли бўлиб, ҳар қандай бўҳронларга бардош беради, бунда ислоҳотлар қанча фаол амалга оширилса, бюрократик аппарат ўзини сақлаб қолишга шунча кўп куч-ғайрат сарфлайди. Пировардида ҳаёт шитоб билан ўзгаради, бюрократик институтлар ва, бинобарин, бошқарув тизими бу ўзгаришлардан орқада қолади. Бу ўринда Қ.Р. Абдурасулова “Қонунга мувофиқ, давлатнинг равнақи ва фаровонлигини таъминлашдек оғир юк бюрократиянинг елкасига тушиши, бюрократия фуқаронинг маънавият ва ҳуқ-атворига катта таъсир кўрсатиши аниқланган” деганида, мутлақо ҳақ эди². Е.О.Алауханов ҳамда Д.Е.Турсынбаев³лар ҳам бу борада ўхшаш фикр билдиради.

4. *Қонунчилик лозим даражада ривожланмагани ва унинг номукамаллиги.* Ислоҳотлар жараёнида иқтисодиётнинг туб негизлари

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 29 июндаги ПФ-6013-сонли “Ўзбекистон Республикасида коррупцияга қарши курашиш тизимини такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги Фармони // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 30.06.2020 й., 06/20/6013/1002-сон

² Абдурасулова Қ.Р. Коррупцияга қарши кураш: бу борада чет эл қонунларида нималар белгиланган? // Ҳаёт ва қонун. - №3. - 2003. (90). – Б. 17.

³ Алауханов Е.О., Турсынбаев Д.Е. Борьба с коррупцией в государственных органах Республики Казахстан: Учебное пособие / Под ред. Е.О.Алауханова. – Алматы: КазАТК, 2008. – С. 180.

ва иқтисодий амалиётнинг янгиланиши уларни қонун йўли билан таъминлашга қараганда анча илдамроқ кечади. Айни шу ҳол ўтиш даврининг белгиларидан бири ҳисобланади ва порахўрликка қулай замин яратади.

Порахўрликнинг **хусусий** муаммолари илдизлари билан шўро даврига бориб тақаладиган муаммоларнинг давоми ҳисобланади. Уларнинг айримлари ўтиш даври шароитлари таъсирида кескинлашган:

1. *Суд тизими самарадорлик даражасининг пастлиги.*

2. *Аҳоли ҳуқуқий онгининг ривожланмагани.*

3. *Ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар ва уларнинг вакиллари фақат “давлат манфаатлари” ва “жамоат мулки”ни муҳофаза қилишга одатлангани.*

4. *Амалдорлар қонунга эмас, балки йўриқномалар ва бошлиққа бўйсунушга одатлангани.*

Жиноятчилик, шу жумладан порахўрлик муаммосига доир махсус криминологик адабиётлар таҳлили порахўрликни ўзининг табиий маҳсули сифатида белгиловчи сабаблар ва шарт-шароитлар (омиллар)нинг айрим гуруҳларини қайд этиш имконини беради. Ижтимоий ҳаёт мазмуни ёки соҳаларига кўра бундай омиллар қаторига ҳуқуқий, ташкилий-бошқарув, тарбиявий, мафкуравий, ижтимоий-иқтисодий ва бошқа сабаблар ва шарт-шароитлар киради¹.

Порахўрликни белгиловчи ҳуқуқий омиллар қаторига аксарият мутахассислар айрим фаолият соҳалари ҳуқуқий жиҳатдан лозим даражада тартибга солинмаганини ва амалдаги қонун ҳужжатларида мавжуд камчиликларни киритадилар. Уларнинг орасида қуйидаги камчиликлар айниқса кўп қайд этилади:

- давлат ҳокимияти ва бошқарув органлари мансабдор шахсларининг хизмат ваколатлари лозим даражада тартибга солинмагани;

- порахўрликнинг муайян кўринишлари учун жавобгарлик тўғрисидаги амалдаги қонун ҳужжатлари лозим даражада самарали эмаслиги;

- муайян сиёсат субъектлари – давлат ҳокимияти вакиллари ва бу лавозимларга номзодларга жиноий таъқибдан иммунитет ҳуқуқи берилганлиги, зеро жавобгарликдан ҳар қандай тарзда озод қилиш мавжуд хулқ-атвор нормалари бузилишига сабаб бўлади ва порахўрлик жиноятчилигига қарши курашнинг мақсади – ҳар бир жиноят учун ва ҳар қандай шахсга, унинг сиёсий мақомидан қатъи назар, жиноят қонуни қўлланилишининг муқаррарлигига зиддир.

Порахўрликни белгиловчи *мафкуравий ва тарбиявий* омиллар қаторига қуйидагиларни киритиш мумкин:

¹ Алауханов Е.О., Турсынбаев Д.Е. Борьба с коррупцией в государственных органах Республики Казахстан: Учебное пособие / Под ред. Е.О.Алауханова. – Алматы: КазАТК, 2008. – С. 182-187.

- порахўрликка қарши қисқа муддатли кампанияларнинг ўтказилиши, зеро улар аксарият ҳолларда сиёсий мақсадларни кўзлаб ўтказилади ва бу мақсадларга эришиш усулларида бири ҳисобланади,

- фуқаролик жамияти сиёсий маданиятининг шаклланмаганлиги,

- таълим тизимида ёш авлодни порахўрликка қарши руҳда тарбиялаш мавжуд эмаслиги ёки яхши йўлга қўйилмагани;

- оммавий ахборот воситалари аҳолини порахўрликка қарши руҳда тарбиялаш борасида лозим даражада иш олиб бормаётгани.

Порахўрликнинг *ижтимоий-иқтисодий* шарт-шароитлари қаторига қуйидагиларни киритиш мумкин: давлат мулкани хусусийлаштириш ҳамма жойда порахўрликнинг муҳим манбаи бўлиб хизмат қилади; бюджет маблағларини тақсимлаш соҳаси – коррупционерлар учун яна бир қулай замин; эксклюзив ҳуқуқлар бериш (имтиёзлар, шу жумладан экспорт ва импорт, солиқлар бўйича имтиёзлар бериш, лицензиялаш ва ш.к.) ҳам порахўрликка кенг йўл очади; амалдорларнинг тижорат банклари билан ҳамкорлиги; ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар ва иқтисодий жиноятчиликнинг бирикиши ва порахўрликка қарши курашга жиддий тўсқинлик қилувчи муҳитни яратиши.

Қуйи даражадаги порахўрлик учун шарт-шароитлар. Қуйи даражадаги порахўрлик ундан пора олувчигина эмас, балки пора берувчи ҳам фойда кўриши билан ажралиб туради. Пора муайян маиший муаммоларни ҳал қилишга кўмаклашади, шунингдек у айрим майда қонунбузарликлар, кўрсатмаларни бузиш имконияти учун тўланадиган ҳақ бўлиб хизмат қилади.

Порахўрликнинг ижтимоий-психологик шарт-шароитлари. Жамиятдаги криминаллашув жараёнлари кишилар руҳиятига салбий таъсир кўрсатади, уларнинг ҳуқуқий онги бузилишига сабаб бўлади. У бир-бирини истисно этувчи икки жиҳат – ҳуқуққа ижобий ва салбий муносабатларнинг чатишуви билан тавсифланади. Айтиб бериш керак, субъектлар онгида бундай тенденцияларнинг мавжудлиги аҳолининг турли гуруҳлари қадриятларга муносабатда тўғри мўлжалларни йўқотганидан далолат беради. Ҳуқуқий нигилизм – ҳуқуққа салбий муносабат, унинг ижтимоий муносабатларни тартибга солишнинг самарали воситаси бўлиб хизмат қилиш имкониятига ишончсизлик кучайиб боради.

Порахўрлик жиноятларининг яна бир сабаби бу мазкур жиноятларда латентлик даражасининг юқорилигидир. Криминологларнинг қайд этишича, мисол учун бир йилда содир қилинадиган барча порахўрлик жиноятларини 100 % деб ҳисобласак, улардан атиги 0,1-2 % гина очилади холос¹.

Шундай қилиб, қуйидаги хулосаларга келиш мумкин: *биринчи* – порахўрликни фақат уни вужудга келтирувчи муаммолар ва шарт-шароитларни ечиш йўли билан камайтириш ва чеклаш мумкин; *иккинчи* –

¹ Криминология. Учебник. Отв.редактор: М.Х.Рустамбаев. – Ташкент: ТГЮИ, 2008. – С.233.

бу муаммоларни ечишга порахўрликка қарши барча йўналишларда қатъий кураш олиб бориш кўмаклашади.

Порахўрликни вужудга келтирувчи муаммолар қаторига Ўзбекистон Республикасигагина эмас, балки модернизация жараёнларини бошдан кечираётган, аввало марказлашган иқтисодиётдан бозор иқтисодиётига ўтаётган аксарият мамлакатларга хос бўлган муаммолар киради. Биринчидан, порахўрлик сабабларининг турли талқинлари бир-бирига зид келади, иккинчидан, уларнинг бирортасини ҳам камчиликлардан холи деб айтиш мушкул.

Порахўрликни вужудга келтирувчи сабаблар ва шарт-шароитларни лозим даражада ўрганиш йўли билангина уни камайтириш ва чеклаш бўйича муайян чора-тадбирларни белгилаш ва ишлаб чиқиш мумкин.

Ватанимизда қисқа муддат ичида давлатимиз раҳбари раҳнамолигида порахўрликка қарши курашиш бўйича кенг кўламли ишлар амалга оширилди. Ҳар қандай ижтимоий-салбий ҳодисани ёки жиноятчиликни, шу жумладан порахўрликнинг олдини олиш ва унга қарши курашда мазкур иллатни вужудга келтирувчи сабаблар ва унга имкон берувчи шарт-шароитларни ўрганиш, таҳлил қилиш, аниқлаш муҳим амалий аҳамият касб этади. Чунки айнан ушбу ижтимоий-салбий ҳодисани вужудга келтирувчи сабаблар ва унга имкон берувчи шарт-шароитларни ўрганиш ва аниқлаш орқалигина порахўрликка қарши самарали кураш олиб бориш имконияти вужудга келади.

Маълумки, порахўрликка қарши кураш мақсадларига фақат жиноят-ҳуқуқий воситалар билан эришиб бўлмаслигини ҳаётнинг ўзи кўрсатмоқда. Айни вақтда бу мақсадларга ҳуқуқнинг бошқа тармоқлари воситалари билан ҳам эришиш мумкин эмас. Умуман олганда, порахўрлик ҳодисасига кенг маънода ёндашадиган бўлсак, бу шунчаки жиноят ёки ҳуқуқбузарлик эмас, балки маънавий бузилиш ҳолатидир¹. Шундай экан, ўйлаймизки, мазкур иллатга қарши курашда нафақат давлат органлари, балки, жамият ва умуман барча фуқароларимиз масъулдирлар. Фақатгина давлат ва жамият ушбу хунук иллатга қарши курашда ўз кучларини бирлаштирган ҳолдагина порахўрликка барҳам бериш мумкин.

Шу билан бирга, порахўрликка қарши курашиш самарадорлигини тубдан ошириш бўйича белгиланган вазифалар порахўрлик ҳолатларининг сабаб ва шарт-шароитларини аниқлаш, уларни бартараф этишнинг таъсирчан тизимини яратишни тақозо этмоқда. Ушбу ишларга фуқаролик жамияти институтлари ва нодавлат секторнинг бошқа вакиллари ҳам кенг жалб этиш зарурати туғилмоқда².

¹ Тогонидзе Н.В. Административно-правовые проблемы предупреждения коррупционной и организованной преступности // Государство и право. – 2002. - №1. – С. 115.

² Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 29 июндаги ПФ-6013-сонли “Ўзбекистон Республикасида коррупцияга қарши курашиш тизимини такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги Фармони // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 30.06.2020 й., 06/20/6013/1002-сон

Маълумки, мамлакатда порахўрлик даражасини аниқлаш турли нуфузли жаҳон молия ташкилотлари (Жаҳон банки, Халқаро валюта фонди ва бошқалар) учун ўзига хос восита бўлиб, унинг ёрдамида давлат ҳокимиятида транспарентлик, қонун устуворлиги, бозор иқтисодиёти, фуқаролик жамияти ривожланиши, суд мустақиллиги ва бошқа муҳим масалалар қай даражада таъминланганлиги аниқланади. Айни шу зарурат бугун порахўрликни қандай ўлчаш ва кузатиб боришга доир янгидан янги тузилмалар ва ташкилотларни келтириб чиқармоқда.

Айни дамда, порахўрликни амалда ўлчашда ҳам катта қийинчиликлар мавжуд. Булар, энг аввало порахўрлик тушунчасига оид ягона ва аниқ бир таъриф йўқлигидир. Гарчи халқаро ташкилотлар унинг умумий таърифини яратишга ҳаракат қилишаётган бўлса-да, турли мамлакатлар қонунчилигида порахўрликка оид хатти-ҳаракатлар бири-биридан анча фарқ қилади. Бундан ташқари, порахўрликни бевосита юзага келтирувчи айрим омилларнинг тарқалиши нуқтаи назаридан, универсал (барча мамлакатларда амал қилувчи) ва локал (алоҳида мамлакатларда амал қилувчи) омиллар мавжудлигини ҳам ҳисобга олиш зарур¹.

Бугунги кунда, Transparency International томонидан 1995 йилдан бери коррупцияни ўлчаш учун фойдаланиладиган индекс – CPI (Perception Corruption Index)дан фойдаланади. CPI ёрдамида коррупциянинг миқдорий ўлчови ўтказилади ва унинг мамлакатлар ўртасидаги тақсимооти кўриб чиқилади.

Яқинда Ўзбекистонда ҳам шу мазмунда ўтказилган ижтимоий сўров натижалари очиқланди. Жумладан, «Ижтимоий фикр» республика жамоатчилик фикрини ўрганиш маркази томонидан «Коррупцияга қарши курашиш тўғрисида жамоатчилик фикри» мавзусида телефон сўрови ўтказилди. Қатнашчиларнинг асосий қисми, яъни 82,4 фоизи Ўзбекистонда коррупция, тамагирлик ва порахўрлик ўзлари учун ўткир муаммо ҳисобланишини айтган. Шунингдек, 36,2 фоиз респондентлар жамиятдаги коррупция, тамагирлик ва порахўрлик ҳамма жойда, 37,2 фоизи эса айрим соҳаларда тарқалганини таъкидлаган².

Хулоса ўрнида қуйидаги фикрларимизни илгари суришни лозим деб топдик:

1. Аввало, порахўрликка қарши курашишнинг ижтимоий зарурати барча давлатларда ва жамиятларда, халқаро ва миллий миқёсда эътироф этилган ва бу борада Ўзбекистонда аллақачон тегишли ташкилий-ҳуқуқий асослаш шакллантирилган.

¹ Қ.Абдурасулова. Коррупция жиноятчилигини умумий тавсифи, сабаблари ва олдини олиш // Available at: <https://uzjournals.edu.uz/proacademy/vol1/iss4/2>

² <https://kun.uz/news/2021/12/29/korrupsiyaga-qarshi-kurashish-yuzasidan-jamoatchilik-fikri-natijalari-elon-qilindi>

2. Ўзбекистон коррупция ривожланиш даражасини ўлчайдиган халқаро рейтингларда ўрни пастлиги давлат инвестициявий имкониятлари ва жозибадорлигига салбий таъсир кўрсатмоқда.

3. Порахўрликка қарши курашишда жамиятимизда унга нисбатан мурасасиз менталитетни шакллантириш – мазкур салбий ҳодисага қарши курашишнинг ягона йўлидир, чунки фақат репрессив ва қатъий чораларни қўллаш орқали жамиятда урф бўлган порахўрлик муносабатлар илдизини суғуриш имконсиз (Хитой тажрибаси бунини кўрсатмоқда).

4. Ёшлар онгида порахўрликни оддий ҳол сифатида қабул қилиш ва ҳаттоки давлат тизимида йўлга қўйилган, урф бўлган механизм деб қараш мавжуд – бунини бир йил, уч ва ҳаттоки, ўн йил ичида ҳам жиддий ўзгартириш мураккаб, ёшлар онгини тизимли равишда, мунтазам, босқичма-босқич, ҳам норматив, ҳам иқтисодий, ҳам ижтимоий, ҳам маданий, ҳам маънавий-руҳий йўналишларда ўзгартириб бориш зарур;

5. Порахўрликни олдини олиш ва қарши курашишда фуқаролик жамиятини кучайтириш шарт ва зарур. Жамоатчилик назоратини ошириш, сўз эркинлиги, ОАВ мустақиллиги, суд ҳокимияти мустақил ва фаоллигини ошириш мамлакатда порахўрлик даражасининг пасайиши ва Ўзбекистоннинг имиджига сезиларли ижобий таъсир кўрсатади.

ERGASHEV FARUKH ALISHEROVICH

Independent Researcher, Academy of the
Ministry of Internal Affairs of the Republic
of Uzbekistan

ISSUES OF ENSURING INFORMATION SECURITY IN JUDICIAL ACTIVITIES

Annotation. The article analyzes the issues of ensuring information security in judicial activities. It examines the national and foreign legislation on this matter, as well as the opinions of legal scholars regarding its positive and negative aspects. The article also explores the main threats to information security in the judiciary, the directions of the judiciary's information policy, and the mechanisms for its implementation. This research is relevant and significant for researchers conducting studies in the field of judicial authority, experts and practitioners in the judiciary system, as well as those interested in modern information communication technologies.

Keywords: judicial authority, fair trial, information security, information policy, threats, information policy concept, improvement.

Аннотация. Мақолада суд фаолиятида ахборот хавфсизлигини таъминлаш муаммолари таҳлил этилади. Унда мазкур масала бўйича миллий ва хорижий давлатлар қонунчилиги, шунингдек, унинг ижобий ва салбий жиҳатлари юзасидан ҳуқуқшунос олимларнинг фикрлари таҳлил этилади. Мақолада шунингдек, суд тизимида ахборот хавфсизлигига нисбатан бўладиган асосий таҳдидлар, суд тизимининг ахборот сиёсати йўналишлари ва амалга ошириш механизмлари ўрганилади. Мазкур тадқиқот суд ҳокимияти ихтисослиги доирасида тадқиқот иши олиб бораётган илмий изланувчилар, суд тизими бўйича экспертлар ва амалиётчилар ҳамда замонавий ахборот коммуникацион технологиялар билан қизиқувчилар учун долзарб ва муҳим аҳамиятга эга.

Калит сўзлар: суд ҳокимияти, одил судлов, ахборот хавфсизлиги, ахборот сиёсати, таҳдидлар, ахборот сиёсати концепцияси, такомиллаштириш.

Аннотация. В статье анализируются проблемы обеспечения информационной безопасности в судебной деятельности. Рассматривается национальное и зарубежное законодательство по данному вопросу, а также мнения правоведов о его положительных и отрицательных аспектах. В статье также исследуются основные угрозы информационной безопасности в судебной системе, направления информационной политики судебной власти и механизмы ее реализации. Данное исследование актуально и имеет важное значение для ученых, проводящих исследования в области судебной власти, экспертов и практиков судебной системы, а также для заинтересованных в современных информационно-коммуникационных технологиях.

Ключевые слова: судебная власть, справедливое судебное разбирательство, информационная безопасность, информационная политика, угрозы, концепция информационной политики, совершенствование.

In the modern era, ensuring information security has become an increasingly urgent issue. The widespread use of information and digital technologies in all sectors (education, healthcare, finance, industry, etc.) has raised the necessity of protecting data. The disruption or loss of information resources can lead to significant economic and social harm, as well as the disclosure of personal data, which may be exploited for criminal activities.

In legal literature, information security is understood as the protection of information and its supporting infrastructure from accidental or deliberate influences, whether natural or artificial.¹

In the judicial system, the implementation of electronic document circulation and information systems requires ensuring the confidentiality and integrity of data. If court documents, case materials, and personal information are not protected, they may be unlawfully disseminated or altered. In this regard, ensuring information security within the judicial system is one of the most critical issues.

The use of modern information and communication technologies in courts increases the demand for information security. To effectively use these technologies, court staff must possess high computer literacy and knowledge of information security.

Cyberattacks and threats to information security can lead to data breaches within the judicial system. Therefore, it is of utmost importance to implement measures to ensure information security.

In the Republic of Uzbekistan, there are normative-legal documents concerning information security and the protection of data within the judicial system. Adhering to these regulations plays a crucial role in ensuring information security. Securing information within the judicial system involves not only technical but also organizational and legal measures. Developing

¹ Basics of Information Security: Lecture Course. Tashkent, Academy of the Ministry of Internal Affairs, 2013 – 7 pages.

effective strategies, modern technologies, and legal frameworks to prevent and combat information security threats is of great importance.

Therefore, in the second paragraph of the Decree No. PD-4818 of the President of the Republic of Uzbekistan, dated September 3, 2020, on "Measures for Digitizing the Activities of Judicial Authorities," it is outlined as one of the tasks in the next stage of digitizing the activities of judicial authorities to ensure the information and cybersecurity of court information systems, databases, and other software products, and to strengthen measures for the comprehensive protection of service information and data.¹

Additionally, the President's Decree No. PD-11, dated January 16, 2023, on "Additional Measures to Expand Opportunities for Achieving Fair Justice and Improve the Effectiveness of Judicial Activities,"² approved the "Short-Term Strategy for Bringing the Judicial System to a New Stage of Quality for 2023-2026," which includes the chapter titled "Implementing Information and Communication Technologies in Courts and Ensuring Information Security." This strategy defines measures to further intensify the digitization of judicial authority activities, introduce artificial intelligence technologies in the preparation of court documents, and analyze judicial decisions, as well as provide legal assistance to citizens.

As part of implementing this Strategy, the Action Program's Section VII, "Implementing Information and Communication Technologies in Courts and Ensuring Information Security," specifies the creation of a unified interdepartmental integration platform as a priority direction, with the mechanism for its implementation involving ensuring the cybersecurity of information and data.

Moreover, the 11th paragraph of the above-mentioned Decree outlines that the Supreme Court, the Constitutional Court, the High Council of Judges, and the Association of Judges of Uzbekistan will jointly develop and approve the concept of an information policy for the judicial system for 2023-2026 within two months.

It is essential to highlight that information security, as a structural part of ensuring the security of judicial activities, is a relatively new direction that has become a subject of significant research attention. This field includes areas such as the information security of automated information systems and the security of the unified information space of the judicial system. This is aimed at enhancing the effectiveness of courts based on modern information and computer technologies and improving their electronic interaction with citizens and organizations. One of the overall goals of improving the judicial system is to ensure the integrity of the judicial system within the information space.

¹ Resolution of the President of the Republic of Uzbekistan No. PQ-4818 dated September 3, 2020, "On Measures for Digitalization of the Activities of Judicial Authorities" // <https://lex.uz/docs/4979896>

² Decree of the President of the Republic of Uzbekistan, of 16.01.2023 r. № DP-11 "On additional measures to further expand access to justice and improve the efficiency of the courts" // <https://lex.uz/ru/docs/6358976> // <https://lex.uz/ru/docs/6358976>

The unified information space of the judicial system is a virtual platform that ensures the electronic collaboration between judicial system employees (representatives, activists, staff) and users (participants, observers, citizens). It is formed by creating the corresponding information environment. This space encompasses the information infrastructure, judicial information and technical tools, information and computer technologies, and organizational and legal structures.

Information infrastructure refers to the collection of automated information systems, telecommunications networks, and information resources (libraries, archives, and databases).

It is noted in literature that the creation and development of the unified information space of the judicial system ensures transparency within the country's information environment, facilitates access to information about court activities and electronically provided data, improves the speed and quality of information-analytical support for court proceedings, the collection and formalization of court documents, the collection and logical processing of court statistics, and the quality of resource and organizational-legal support for courts, among others.¹

The establishment and development of the unified information space of the judicial system ensures the transparency of the judicial system within the country's information environment. It improves the accessibility of information about the judiciary in electronic-digital form, the quality of preparing and formalizing court documents, and the processes of collecting and processing court statistics. Open court information is a key means of enhancing trust in the courts and judges.

Judicial information includes data that arises from the activities of judicial authorities. This includes information about participants in the court process (judges, defendants, claimants, respondents, and others), the essence of legal disputes, the timelines for case consideration, court decisions (sentences, rulings, etc.), enforcement documents, court statistics, and other data.

If information security is violated, obstacles may arise regarding the material and procedural rights of the individuals involved in the case.²

In the present era, the continuous operation of court information systems is a vital guarantee for ensuring the right to fair justice for citizens and legal entities. The lack of continuous and effective technical support for court information systems leads to a range of risks. It is also important to note that the expansion of the application of information technologies brings new threats. Currently, the continuous functioning of court information systems is a guarantee for citizens and legal entities to exercise their right to justice. The

¹ Lovtsov D.A., Niesov V.A. Current Issues in the Creation and Development of a Unified Information Space of the Judicial System of Russia // Information Law, 2013, No. 5, pp. 13–18.

²<https://legascom.ru/notes/6105-obespechenie-informatsionnoj-bezopasnosti-sudebnoj-deyatelnosti-arbitrazhnykh-sudov-rossijskoj-federatsii>

absence of consistent and effective technical support for these systems results in the emergence of various risks and threats.

The main threats to information security in the judicial system include:

Computer-technical threats;

Physical threats;

Threats through the use of technical channels;

Technogenic threats, including natural threats;

Organizational and legal (juridical) threats.

In addition, the following threats to information security in the judicial system are recognized:

First, the expansion of the capabilities of this sector often opens the door to purposes that may contradict international legal norms, including geopolitical, military-political, terrorism, extremism, criminal, or other illegal activities.

Second, a breach of information security may lead to inconveniences such as the untimely acceptance of electronic documents. In this case, the failure of claims, complaints, and other procedural documents sent to the court electronically to arrive on time may cause the expiration of deadlines for filing claims or appealing court documents.

Third, disruptions in court systems can prevent users of electronic services from submitting their respective applications and requests to the court. In this situation, court hearings may be held without proper notification to participants, leading to decisions made without considering new grounds for claims or the amount of the claim.

Additionally, the ability to send documents through the internet, using an electronic signature or other legally binding means, may be limited.

Fourth, one of the widespread methods used against information security is unauthorized access to documents. In this case, the perpetrator can exploit errors in the information protection system to gain access to data. To prevent such errors, appropriate protection measures need to be properly implemented.

As is known, court systems collect large amounts of confidential and personal information. If such data falls into the hands of cybercriminals, it can lead to serious legal consequences, as well as harm citizens' privacy and reputation.

All of these factors highlight the importance of developing standardized models, tools suited to risk threats, and regulations for implementing information protection in all processes to ensure the security of judicial data.

Ensuring the security of court information not only enhances the quality of legal practice but also boosts public confidence in the judiciary. Therefore, it is essential to develop and implement effective solutions through scientific and legal research.

Regarding the "Concept of Information Policy for the Judicial System for 2023-2026" mentioned in paragraph 11 of the President of the Republic of

Uzbekistan's Decree No. PD-11, dated January 16, 2023, it is appropriate to refer to the experience of foreign countries in this regard.¹

For instance, the “Concept of Information Policy for the Judicial System for 2020-2030,” approved by the Council of Judges of the Russian Federation on December 5, 2019, is a strategic document aimed at elevating the quality of the judicial system’s information policy to a new level in the period 2020–2030. It outlines the main directions, goals, objectives, and strategic plans for the period from 2020 to 2030.² The primary goal of the concept is to ensure transparency in the judicial system, establish effective communication with the public, strengthen citizens’ trust and respect for the judiciary, and create a modern and transparent judicial system based on information technologies.

The following areas of information policy for the judicial system and their implementation mechanisms are outlined in the concept:

Promoting knowledge about the judicial system and its activities. This involves increasing public awareness about the judicial system, broadly covering the activities of the courts through mass media and social networks, and implementing educational programs and legal literacy projects related to the judiciary.

Creating an effective and stable information-educational environment for the courts. This includes improving judicial websites and information platforms, organizing events such as open-door days for courts, and preparing materials, manuals, and videos that explain the judicial process.

Enhancing the effectiveness of interactions between mass media and judicial authorities. This involves establishing regular communication between the media and the judiciary, providing training for journalists on court processes, and ensuring timely responses to media inquiries regarding the judiciary.

Establishing a unified information space for the judicial system. This involves creating a unified information database about the activities of the judicial system, setting up a platform for managing court decisions and judicial processes, and implementing electronic case management systems.

Protecting the interests of the Russian Federation's judicial system in the information sphere. This part focuses on combating the dissemination of false or inaccurate information about the judicial system, developing information policy strategies to protect the judiciary’s interests, and strengthening image-building activities aimed at recognizing the judicial system as transparent and effective.

Protecting personal data when presenting information about court activities. This includes implementing measures to protect personal data in accordance with the law, ensuring confidentiality when distributing information

¹ Decree of the President of the Republic of Uzbekistan, of 16.01.2023 r. № DP-11 “On additional measures to further expand access to justice and improve the efficiency of the courts” // <https://lex.uz/ru/docs/6358976>

² Concept of the Information Policy of the Judicial System for 2020-2030 (Approved by the Council of Judges of the Russian Federation on December 5, 2019) // https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_339776/

about court proceedings, and developing and implementing information security mechanisms.

These measures not only contribute to the transparency and effectiveness of the judicial system but also help ensure the protection of citizens' rights and improve the overall trust in the judiciary.

The relationship between courts and mass media needs to be regulated by normative-legal and interagency procedures. This includes improving the legal basis for interactions between the judiciary and the media, defining approaches for cooperation between court staff and media, and developing rules for information exchange processes with the media.

It is important to note that these areas contribute to enhancing the transparency and effectiveness of the judicial system, strengthening relationships with the public, and broadly disseminating legal knowledge through modern information technologies. Given this, the "Concept of Information Policy for the Judicial System for 2023-2026" of the Republic of Uzbekistan should include several critical elements, including the following chapters:

- Core principles;

- Principles of judicial information policy and the primary goals and objectives for their implementation;

- Main directions and mechanisms for implementing judicial information policy;

- Protection objects;

- Risk and threat models for information security;

- Information security measures;

- Responses to information security incidents;

- Ensuring the security of communication channels;

- Responsibility distribution;

- Review and update procedures for information security policy;

- Expected outcomes from the implementation of the judicial information policy concept;

- Financial provision for the implementation of measures under the concept.

Furthermore, the main directions and mechanisms for implementing the judicial information policy should include:

- Promoting knowledge about the judiciary and its activities;

- Creating an effective and stable information and educational environment for the courts;

- Enhancing the efficiency of cooperation between the media and judicial authorities;

- Establishing a unified information space for the judicial system;

- Ensuring the interests of the judicial system of the Republic of Uzbekistan in the information sphere;

Protecting personal data when presenting information about court activities;

Regulating the relationship between the judiciary and the mass media through legal and interagency procedures.

Regarding the information security measures, the "Concept of Information Policy for the Judicial System for 2023-2026" should include the following:

Legal measures;

Ethical and moral (psychological) measures;

Organizational measures;

Technological measures;

Engineering-technical measures;

Software and technical measures;

Security measures for interactions with external users.

These elements would ensure that the judicial system operates transparently, securely, and efficiently, enhancing trust and accountability while protecting sensitive information.

The judicial system's website should include information about the courts, schedules for hearings conducted via videoconferencing, procedural and non-procedural applications to the court, and other relevant legal information. It is essential to regularly update and manage this data, which requires constant attention. Additionally, each structural unit of the court is equipped with automated workstations, and ensuring their proper functioning necessitates the prompt elimination of any malfunctions.

As highlighted in the literature, the process of informatizing the judiciary is developing rapidly and making the system more effective. However, this also brings some challenges. In our opinion, these challenges should be addressed not only by the courts but also by the specialists in the information technology department of the judiciary. These issues form the content of the court's information security system, and ensuring it is a fundamental task of the judicial authority. Protecting this system is a crucial condition for the proper implementation of fair justice and guaranteeing access to it.

The information security system in the judiciary is not just about preventing data breaches but also about ensuring that the technological infrastructure supports the efficient and secure functioning of the entire judicial process. Thus, it is necessary to prioritize the continuous improvement of security measures, training for court personnel, and implementing appropriate legal and technological frameworks to safeguard the integrity of judicial processes.

МЎМИНОВ БОТИР БЎРИЕВИЧ
Қашқадарё вилояти Қарши тумани
прокурорининг ўринбосари

ФИРИБГАРЛИК ЖИНОЯТИ ВА УНИНГ ҲУҚУҚИЙ ТАБИАТИ

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев томонидан 2017 йил 9 февраль куни ўтказилган “Ички ишлар органлари фаолияти, тизимда мавжуд муаммо ва камчиликлар ҳамда истиқболдаги вазифалар”га бағишланган видеоселлатор йиғилишида “Ички ишлар органлари шундай ишлаш керакки, токи халқ давлатдан рози бўлсин. Лекин айрим жойларда уларнинг фаолияти одамлар эътирозларига сабаб бўлмоқда. Айниқса, мол-мулкка жиноий тажовуз каби салбий ҳолатларга тўлиқ чек қўйилмаган. Хусусан, ўғирлик ва фирибгарлик боғлиқ жиноятларнинг ҳар бештадан биттаси фош этилмаган” -деган танқидий фикрларни билдириб ўтган.

Мамлакатимизда кейинги вақтларда фирибгарлик жиноятлари сони кўпайиб бораётганлиги ташвишланарли ҳол ҳисобланади. Айниқса, ахборот-коммуникация технологиялари ривожланиб бораётганлиги, Интернет жаҳон ахборот тармоғидан ҳамда электрон тўлов тизимларидан фойдаланувчилар сони кўпайиб бораётганлиги ўз навбатида ушбу соҳаларда фирибгарлик жиноятлари сони ошишига олиб келмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенатининг 2022 йил 28 апрелда бўлиб ўтган йигирма бешинчи ялпи мажлисида Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирининг 2021 йилда ҳуқуқий тарғибот ва маърифатнинг ҳолати ҳақидаги ахбороти эшитилди.

Унда ўша пайтдаги Адлия вазири Русланбек Давлетов бугунги кунда аҳоли ҳаётида қандай ҳуқуқий муносабатларда муаммолар бўлаётганлигини таҳлил қилиб бориш, шунга қарата аниқ ва манзилли ишлаш лозимлигини билдирган ва “Масалан, фирибгарлик, киберфирибгарлик ҳозир авж оляпти. Янги молиявий пирамидалар пайдо бўляпти. Фуқароларимиз қимор ва бошқа таваккалчиликка асосланган ўйинлар учун жиноий жавобгарлик борлигини билиб туриб ҳам бу йўлдан қайтмаяпти. Ўзбекистонда фирибгарлик сўнгги 4 йилда 4 бараварга, (2018 йилда 6483 та, 2019 йилда, 6321 та, 2020 йилда 10 минг 496 та, 2021 йилда 24 минг 554 та), киберфирибгарлик эса сўнгги 3 йилда 8,3 бараварга кўпайиб, ҳозирда умумий жиноятчиликнинг қарийб 5 фоизига етган” -дея билдирган.

Ҳозирда дунё бўйлаб фирибгарлик энг авж олган ва осон даромад манбаи ҳисобланган жиноятлардан бири бўлиб, жамиятнинг ҳар қандай қатлами ҳоҳ у жисмоний, ҳоҳ у юридик шахс бўлмасин жиноят жабрланувчисига айланмоқда. Адвокат Б.Муқаддамов томонидан “2020 ва 2021 йиллар давомида Ўзбекистонда рўйхатга олинган фирибгарлик

жиноятлари сони йилига ва каррасига ортиб бораётганлиги, бир вақтнинг ўзида, онлайн ва майда майший фирибгарликлар сони ҳамда турлари ортаётгани, 2019 йилдан 2022 йилга қадар ўтган давр мобайнида рўйхатга олинган фирибгарлик жиноятлари сони тўрт баробарга ошганлиги, 2019 йилда-6,300 дан ортиқ, 2020 йилда-10,496 та, 2021 йилга келиб эса - 24,554 тага етган”лиги қайд этиб ўтилган.

“Экономика и жизнь” электрон журналида 2020 йилда чоп этилган мақолага кўра “Халқаро аудит-консалтинг корпорацияси-PricewaterhouseCoopers (PwC) томонидан ўтказилган тадқиқот натижасида икки йилда дунё компанияларидан 47 фоизи фирибгарликка дуч келгани ва 42 млрд. АҚШ доллари миқдорида зарар кўриб, 20 йилликдаги энг юқори кўрсаткичга етганлиги, глобал миқёсда дунёда барча ҳудудларида мижозларнинг фирибгарлиги кузатилиши, шундан юқори ўсиш Яқин Шарқ (36-47 %) ва Шимолий Америкада (32-41%) қайд этилганлиги, Африка қитъасида эса 42 %, Осиё ва Тинч океани минтақаларида-31 %, Европа ва Лотин Америкасида – 33 % дан эканлиги, фирибгарлик кўпинча истеъмол бозори (18%) ва молиявий хизматлар (27%) каби соҳаларда учраётганлиги”,-қайд этиб ўтилган.

Бу каби рақамлар ҳаммамизни ташвишга солиши аниқ. Шу билан бирга, киберфирибгарликнинг ривожланиши мазкур рақамлар ўзгаришига янада каттароқ ҳисса қўшмоқда.

Турли тадқиқотчилар, амалиётчи мутахассисларнинг фикрича, фирибгарликда жиноятчининг мақсади жабрланувчининг мол-мулки ихтиёрий тарзда топширилишига эришиш эканлигидан келиб чиқиб, бундай жиноятларнинг олдини олишда виктимологик профилактиканинг ўрни юқори эканлигини тушуниб етишимиз зарур.

Шундан келиб чиққан ҳолда бугунги кунда фирибгарлик жиноятлари келиб чиқиши сабабларини ва жабрланувчиларини таҳлил қилиш, ушбу жиноят учун белгиланган жавобгарликнинг самарадорлигини, шунингдек мазкур жиноятларни виктимологик жиҳатдан ўрганиш, ушбу йўналишда қонунчиликни такомиллаштириш юзасидан илмий асосланган таклиф ва тавсияларни ишлаб чиқиш муҳим аҳамият касб этади.

Фирибгарлик жиноятининг замонавий кўринишлари ошиб бораётганлиги, бу жиноятга қарши курашишнинг қонунчилик асосларини такомиллаштириш, айниқса жабрланувчилар билан виктимологик профилактика олиб бориш тизимини ишлаб чиқиш, бунда барча имкониятлардан фойдаланишнинг қонуний асосларини яратиш, жиноят учун тайинланган жазо чораларининг самарадорлигини таҳлил қилиш ҳамда жазо тайинлаш, жавобгарликдан ва жазодан озод қилиш институтларини қайта кўриб чиқиш кераклигини тақозо этади.

Мавзунинг ўрганилганлик даражаси. Фирибгарлик жинояти учун Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 168-моддасида жиноий

жавобгарлик белгиланган. Ушбу жиноятни квалификация қилиш масалалари Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг бир қатор қарорларида акс эттирилган. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2023 йил 23 июндаги “Фирибгарликка оид ишлар бўйича суд амалиёти тўғрисида”ги 17-сон қарори, 2004 йил 21 майдаги 4-сон “Жазоларни либераллаштириш тўғрисидаги қонунни иқтисодиёт соҳасидаги жиноятларга нисбатан қўллашнинг айрим масалалари ҳақида”ги қарори, Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2017 йил 28 апрелдаги 12-сонли “Гиёҳвандлик воситалари ва психотроп моддалар билан қонунга хилоф равишда муомала қилишга оид жиноят ишлари бўйича суд амалиёти тўғрисида”ги қарори, Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1998 йил 17 апрелдаги 11-сонли “Иқтисодиёт соҳасидаги жиноий ишлар бўйича суд амалиётида юзага келган айрим масалалар тўғрисида”ги қарори, Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1996 йил 27 февралдаги 3-сонли “Қонунга хилоф равишда қуролга эгалик қилиш тўғрисидаги ишлар бўйича суд амалиёти ҳақида”ги қарори, Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 1999 йил 24 сентябрдаги 19-сонли “Порахўрлик ишлари бўйича суд амалиёти тўғрисида”ги қарори, Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2000 йил 28 апрелдаги 8-сонли “Валюта қимматликларини қонунга хилоф равишда олиш ёки ўтказишга доир ишлар юзасидан суд амалиёти тўғрисида”ги қарори, Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2009 йил 24 ноябрдаги 12-сонли “Одам савдосига оид ишлар бўйича суд амалиёти тўғрисида”ги қарори да фирибгарлик жиноятини квалификация қилиш, бу жиноятлар учун жазо тайинлаш масалалари бўйича кўрсатмалар ҳамда тушунчалар берилган.

Фирибгарлик жинояти учун жиноий жавобгарлик ва уни олдини олишнинг криминалогик масалалари бўйича мамлакатимизда бир қанча тадқиқотлар олиб борилган. Жумладан, Қ.Р.Абдурасулова, Р.Кабулов, Ш.Ё.Абдуқодиров, У.М.Мирзаев, Р.Имамов, Ҳ.Р.Очилов, Р.Алтиев ва бошқаларнинг илмий ишларида ўрганилган.

Фирибгарлик, ўзгалар мулкани талон-торож қилиш жиноятлари МДҲга аъзо давлатлар олимлари: А.Архипов, И.А.Мусьял, В.А.Маслов, А.А.Боровков, С.М.Мкртчян, И.А.Волкова, Н.А.Лопашенко, М.Ф.Мусаелян, Г.К.Смирнов ва бошқалар томонидан тадқиқ этилган.

Виктимологик профилактика тушунчаси ва уни олиб бориш тартиби Ўзбекистон Республикасининг 2014 йил 14 майдаги “Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида”ги 371-сонли қонуни да тушунчалар белгилаб қўйилган бўлиб бошқа қонун ҳужжатлари билан тартибга олинмаган. Мамлакатимиз олимларининг илмий ишларида фирибгарлик жиноятларининг виктимологик жиҳатдан комплекс тарзда тадқиқ этилмаган. Шу сабабли ушбу турдаги жиноятни виктимологик

жихатларини ўрганиш, бу тоифадаги жиноятларни олдини олиш ва уларга қарши курашиш фаолияти самарадорлигини оширишга хизмат қилади.

Фирибгарлик жиноятининг ҳуқуқий табиати

Мулкни фирибгарлик йўли билан талон-торож қилиш ўзгалар мулкани талон-торож қилишга оид жиноятларнинг нисбатан кўп тарқалган тури ҳисобланади.

Фирибгар - яъни ҳаёт кечириш учун зарур маблағларни одамларни алдаш йўли билан топаётган шахснинг ижтимоий хавфлилик даражаси, унинг қилмиши туфайли давлат ва жамиятга, ташкилот ва фуқароларга жиддий зиён етказилиши фирибгарлик оқибатида аҳолила, айниқса ёшларда атрофдагилар ва келажакка нисбатан ишончнинг сусайиб бориши билан янада ортади. Фирибгарлик билан боғлиқ жиноятчиликка қарши курашиш самарадорлигини ошириш айтилган вақтда зарурий масала бўлиб, бу борада фирибгарликка оид тушунчалар ҳамда унинг криминалогик тавсифи билан боғлиқ масалалар илмий жихатдан таҳлил қилиниши долзарбдир. Алдаш ёки ишончни суистеъмол қилиш йўли билан ўзганининг мулкани ёки мулкига бўлган ҳуқуқни қўлга киритиш ҳақида гапирилганда, энг аввало, унинг мазмунини ташкил этувчи – «фирибгарлик» атамаси билан боғлиқ бўлган айрим тушунчаларни таҳлил қилиш зарур.

Таҳлиллар «фирибгарлик» тушунчасини шакллантиришда хизмат қиладиган қуйидаги тўрт хил ёндашув мавжудлигини кўрсатмоқда:

Биринчи ёндашув: Ўзбек тилининг изоҳли луғатида “фирибгарлик” тушунчасининг луғавий маъноси – алдамчилик, хийлагарлик маънолари билан изоҳланган. Демак, бу ўринда фирибгарлик шахснинг бошқа бир шахсни алдаш орқали содир этган ҳаракатида намоён бўладиган қилмиш сифатида ифодаланади.

Иккинчи ёндашув: Муқаддас динимиз исломда ҳам алдов, фирибгарлик, бировни ҳув тушуриш, савдо-сотиқда алдамчилик каби иллатлар қораланган.

Хусусан, Қуръони Каримда ёлғон ҳақида 167 та оят келтирилган. Ушбу ҳолат борасидаги тушунчалар таҳлили ўзгаларни алдашни таъқиқлайди. Хадиси шарифда “Кимки алдаб фириб берса, биздан эмас!”, “Кимки оиласидаги ёки қўшнисидagi мусулмонни алдаса, биздан эмас!”, “Эй, одамлар! Мусулмонлар орасида фирибгарлик йўқ! Кимки бизни алдаса, у биздан эмас!” дейилган. Ислом фалсафаси бўйича, фирибгарлик алдов ва ёлғонга асосланган ҳулқ-атвор бўлиб, ундан қайтарилган.

Учинчи ёндашув: Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 168-моддасига мувофиқ, фирибгарлик деганда, алдаш ёки ишончни суистеъмол қилиш йўли билан ўзганининг мулкани ёки ўзганининг мулкига бўлган ҳуқуқни қўлга киритиш тушунилади. Бундай қилмиш учун озодликдан маҳрум қилишгача бўлган жазо чоралари қўлланилиши

назарда тутилган. Фирибгарлик тушунчасига берилган аниқроқ таъриф бу қилмишнинг жиноий-ҳуқуқий жихатларини очиб берган.

Тўртинчи ёндашув: Таҳлиллар фирибгарликнинг жиноий-ҳуқуқий жихатлари деярли барча ривожланган хорижий давлатлар жиноят қонунида белгиланганлигини кўрсатмоқда.

Хорижий давлатлар хусусан, Қозоғистон, Арманистон, Азарбайжон, Молдова, Грузия, Украина, Беларусь Республикаси ва Россия Федерацияси жиноят қонунларида фирибгарлик учун жавобгарлик белгиланган бўлиб, фирибгарликнинг таърифи Ўзбекистон жиноят қонунида келтирилган таъриф билан ўхшаш мазмунда акс эттирилган. Айрим хорижий давлатлар жиноят қонунчилигида фирибгарлик тушунчасига қуйидагича таърифлар берилганлигини изоҳлаш мумкин:

Австрия қонунчилигига кўра жабрланувчининг маълум бир ҳаракатни амалга ошириши, бирон-бир ҳаракатга имкон бериши ёки фактик алдаш туфайли ҳаракатсизликни амалга ошириши фирибгарликни ташкил этади (бунда унинг турлари: оддий, оғир, компьютер, зарурият туфайли содир этилган кабиларга бўлинади).

Япония Жиноят кодексида фирибгарлик бошқа шахснинг мулкни алдаш орқали эгаллашни англатади. Агар шахс шу йўл орқали ўзи ёки бошқа шахс учун ноқонуний мулкий фойда кўрса, бундай ҳаракатлар ҳам фирибгарлик ҳисобланади.

Германия Жиноят кодексида фирибгарлик бошқа шахсдан мулкни алдаш орқали эгаллашда намоён бўлади ҳамда оддий, алоҳида оғир, компьютер, субсидия олиш, кредит олиш, капитал киритишга оид фирибгарлик каби турларга бўлинади.

Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2023 йил 23 июндаги “Фирибгарликка оид ишлар бўйича суд амалиёти тўғрисида”ги 17-сон қарорида фирибгарлик жиноятининг мазмуни ва унинг кўринишлари батафсил баён этилган. Унга кўра, Фирибгарлик ўзганинг мулкни ёки мулкка бўлган ҳуқуқини алдаш ёки ишончни суистеъмол қилиш йўли билан қонунга хилоф равишда ва текин қўлга киритишда ифодаланиб, бунинг таъсирида мулкдор (унинг вакили), мулкнинг бошқа эгаси ёки ваколатли орган мулкни ёки унга бўлган ҳуқуқни бошқа шахсга беради, ёинки ушбу мулк ёки унга бўлган ҳуқуқ бошқа шахс томонидан олиб қўйилишига имконият беради.

Объектив белгилар деганда жиноят таркибининг объекти ва объектив томонларини таърифловчи белгилар назарда тутилади. Ушбу жиноятнинг объекти ўзгалар мулки ёки мулкка бўлган ҳуқуқи ҳисобланади.

Юридик адабиётларда фирибгарликнинг объекти сифатида мулкка бўлган ҳуқуқ, мулкий манфаатлар, иқтисодий категория, юридик категория, иқтисодий ва ҳуқуқий категориялар йиғиндиси деган қараш мавжуд.

Тадқиқотчи Р.Алтиев эса, “ўзгалар мулкни фирибгарлик йўли билан талон-торож қилишнинг махсус объекти иқтисодиёт соҳасидаги ижтимоий муносабатлар мажмуи; турдош объекти мулкни муҳофаза қилишга қаратилган ижтимоий муносабатлардир”,- деган хулосага келган. Айбдорга ишониб топширилган ёки унинг ихтиёрида бўлган ўзганинг мулки ёки мулкӣ ҳуқуқни муҳофаза қилишга қаратилган ижтимоий муносабатлар фирибгарликнинг бевосита объекти ҳисобланади. Шунингдек, у фирибгарлик айрим турдаги жиноятларни содир этиш усули эканлигини эътироф этиб, бундай турдаги жиноятлар қўшимча объектӣ жиноятлар бўлиб, мулк ҳуқуқи дахлсизлигини кафолатловчи ижтимоий муносабатлар қўшимча объект бўлади, деган нуқтаи назарни илгари сурган” .

Бизнингча, мазкур таърифда фирибгарлик жинояти объект жиҳатидан мазмунан батафсил очиб берилган бўлиб, объектнинг ҳар тўртала тури бўйича таҳлил қилинганлиги билан аҳамиятлидир.

Шунингдек, мазкур таърифда фирибгарлик жиноятининг виктимологик жиҳати қисман кўриб чиқилганлигини кўриш мумкин. Яъни “айбдорга ишониб топширилган ёки унинг ихтиёрида бўлган ўзганинг мулки ёки мулкӣ ҳуқуқни муҳофаза қилишга қаратилган ижтимоий муносабатлар фирибгарликнинг бевосита объекти ҳисобланиши”га урғу берилган. Ушбу ҳолатда ўзганинг мулки деганда, жабрланувчининг мулки назарда тутилаётганини таъкидлаш жоиз. М.Ҳ.Рустамбоевнинг таъкидлашича, жиноятнинг объектив томони – инсон хулқ-атворининг ташқи кўриниши яъни онг ва ирода назорати остида содир қилинадиган ҳаракат ёки ҳаракатсизлик кўринишидаги ижтимоий хавfli қилмиш ҳисобланади .

Юқорида таъкидланганидек, фирибгарлик алдаш ёки ишончни суиистеъмол қилиш йўли билан содир этилади. Фирибгарликда алдаш деганда, айбдор томонидан, била туриб, ҳақиқатга тўғри келмайдиган ёлғон маълумотлар хабар қилиниши ёки иш ҳолати бўйича мулкдор, мулкнинг бошқа эгасига маълум қилиниши лозим бўлган ҳақиқӣ фактларни яшириш ёхуд бундай шахсларни янглиштиришга қаратилган қасддан содир этилган ҳаракатлар тушунилади.

Фирибгарликда ёлғон маълумотларга жабрланувчини янглиштиришга олиб келиши мумкин бўлган ҳар қандай ҳолатлар, жумладан, юридик факт ва воқеалар, мулкнинг сифати, нархи, айбдорнинг шахси, унинг ваколати, нияти (масалан, айбдор шахс ўзини мансабдор шахс ёки ҳуқуқни муҳофаза қилувчи орган ходими сифатида кўрсатиши) тааллуқли бўлиши мумкин.

Фирибгарликда жабрланувчини янглиштиришга қаратилган қасддан содир этиладиган ҳаракатлар жумласига, масалан, битим ёки тўлов предметини сохталаштириш, қимор ва таваккалчиликка асосланган

бошқа ўйинларни ўйнаш чоғида алдов усуллари қўллаш ва ҳ.к. киритиш мумкин.

Фирибгарликда ишончни суиистеъмол қилиш деганда, айбдорнинг мулкдор, мулкнинг бошқа эгаси ёки мулкни учинчи шахсларга бериб юбориш тўғрисида қарор қабул қилишга ваколатли бошқа шахслар билан ишончли муносабатлардан ғаразли мақсадларда фойдаланиши тушунилиши лозим.

Масалан, фуқаро А.Д. ўзининг тасисчилигидаги “Юксалиш” МЧЖ номидан ҳаракат қилиб, фуқаро Э.У. тасисчилигидаги “Учқун” МЧЖ билан хизматлар кўрсатиш юзасидан шартнома тузиб, кўрсатиладиган хизматлар учун дастлабки 15% шартнома суммасини тўлаб берган. Аммо хизматлар бажарилганидан сўнг, шартнома суммасининг 85%ини тўлаб бермаган. Аниқланишича, “Юксалиш” МЧЖ шартнома суммасини тўлашга қобилиятсизлиги олдиндан маълум бўлгани ҳолда, А.Д. ғараз мақсадларда ҳаракат қилиб, “Учқун” МЧЖ томонидан бажарилган хизматлари ҳаққи тўлаб берилмаслигини олдиндан билган ҳолда шартномавий муносабатга киришган. А.Д. корхонасининг тўловга қобилиятсизлигини билгани ҳолда, шартномавий муносабатга киришиб, МЧЖ балансида ундирув қаратилиши мумкин бўлган мол-мулк бўлмагани ҳолда низони иқтисодий суд иш юритуви тартибида ҳал қилинишига эришган. Гарчи мазкур ҳолатда А.Д.нинг ғараз мақсадларни кўзлаб ўзганинг мол-мулкни ўзлаштириши иқтисодий низо деб топилиши нотўғри бўлиб, мазкур ҳолат фирибгарлик тушунчасига ёндашув нотўғрилигидан далолат берсада, ушбу ҳолатда айнан ишончли муносабатлардан ғаразли мақсадларда фойдаланиши “Учқун” МЧЖнинг зарар кўриши олиб келмоқда. Бундан ташқари мазкур ҳолатда жабрланувчи юридик шахс бўлганлигини ҳам кўришимиз мумкин.

Ишончга турли ҳолатлар, масалан, айбдор шахснинг хизмат мавқеи ёки унинг жабрланувчи билан шахсий ёки қариндош-уруғлик муносабатлари сабаб бўлиши мумкин.

Жинойят таркибининг субъектив томони жиноий қилмишнинг ички томони бўлиб, шахснинг ўзи содир этган ижтимоий хавфли қилмиш ва унинг оқибатларига бўлган руҳий муносабатини кўрсатади. Бунда жиноят содир этган шахснинг айбидан ташқари жиноятнинг субъектив томонини таснифловчи мотив ва мақсад ҳам мавжуд бўлади.

Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси 17-моддаси талабига мувофиқ, “жинойят содир этгунга қадар ўн олти ёшга тўлган, ақли расо жисмоний шахслар жавобгарликка тортиладилар”. Шахсни жиноий жавобгарликка тортишнинг умумий шартларидан бири ижтимоий хавфли қилмишни содир этган вақтда у қонунда белгиланган жиноий жавобгарлик ёшига тўлганлиги ҳисобланади.

Фирибгарлик жиноятининг субъекти бўлиб 16 ёшга тўлган, ақли расо жисмоний шахслар ҳисобланади.

Жиноят субъектини тавсифловчи аломатлар: жисмоний шахслиги, шахснинг ақли расолиги ва жиноий жавобгарликка тортиш мумкин бўлган ёшга тўлганлигидир.

Субъектив томондан фирибгарлик қасддан содир этилади. Агар шахс ўзганинг мулкани ёки унга бўлган ҳуқуқни мазкур мулк ёки ҳуқуқ унга берилиши шарти билан боғлиқ мажбуриятларни бажармаслик ниятида олган ёки эгаллаган бўлса, қилмиш айбдорда ўзганинг мулкани ёки унга бўлган ҳуқуқни қўлга киритишга нисбатан қасд фақат ўзганинг мулки ёки унга бўлган ҳуқуқ қўлга киритилгунга қадар пайдо бўлган ҳолдагина фирибгарлик сифатида квалификация қилиниши лозим.

Агар ўзганинг мулкани эгаллашга нисбатан қасд айбдорда мулк қабул қилингандан кейин юзага келган бўлса, шахснинг ҳаракатлари фирибгарлик таркибини ташкил этмайди ва муайян ҳолатларни инобатга олган ҳолда ўзганинг мулкани ўзлаштириш ёки растрата қилиш йўли билан талон-торож қилиш сифатида баҳоланиши мумкин.

Юқоридаги тушунчалар таҳлили шуни кўрсатмоқдаки, фирибгарлик жинояти тушунчаси уни содир этиш усулига бевосита боғлиқ ҳисобланади.

Масалан, фирибгарликка оид барча тушунчаларда бировни алдаш орқали мулкни ёки мулкка бўлган ҳуқуқни қўлга киритиш билан боғлиқ хатти-ҳаракатлар назарда тутилади.

Фирибгарликнинг усул ва турларга кўра дифференциялашуви давр талаби бўлиб, улар жиноятнинг ижтимоий хавфлилиқ даражасига таъсир қилади.

Фирибгарлик жиноятининг объектив томонининг зарурий белгилари алдов ҳамда ваъда бериш орқали ишончга кириб, ишончни суиистеъмол қилиш ҳисобланади.

Шунга кўра, ҳозирги даврда мазкур жиноятнинг қўшимча белгилари ҳисобланган усулларида келиб чиқиб, уни кўпгина турларга ажратиш мумкин.

Мазкур таҳлил қилинган масалалар фирибгарликнинг тушунчаси ва жиноий-ҳуқуқий тавсифини ўзида акс эттиради.

Бироқ, фирибгарлик ҳамда уни содир этган шахснинг криминологик хусусиятларини, ушбу жиноятни вужудга келиш сабаблари, олдини олиш масалаларини қамраб олмаган. Шу боис, мазкур жиноятни таҳлил қилиш ўз ичига нафақат жиноят-ҳуқуқий таҳлилни, балки криминологик тавсифини ҳам қамраб олиши зарур. Фирибгарлик ва бошқа ўзгалар мулкани талон-торож қилиш жиноятларига хос бўлган умумий хусусият – бу бошқаларнинг мулкани талон-торож йўл билан пул топишга бўлган интилишдир. Айнан ушбу жиҳат билан фирибгарлик жиноятлари бошқа ўзгалар мулкани талон-торож қилиш жиноятларидан фарқланмайди.

Одатда, жиноят содир этган шахсларни ўрганишда уларга хос хусусият сифатида уларнинг сифатсиз тарбия олганлиги, паст билим даражасига эгаллиги кўрсатиб ўтилади. Лекин ушбу хусусият, фирибгарлик

жиноятларини содир этган шахсларга хос ҳисобланмайди. Негаки фирибгарлик зўрлик ишлатмасдан, шахснинг ишончига кириш орқали содир этилади. Бунда шахс паст билим даражали, саводсиз бўлса, у ҳеч қачон фирибгарликда натижага эриша олмайди. Яъни фирибгарликда жиноятчи шахси ақллилик нуқтаи назаридан бошқа тоифадаги жиноятчилардан фарқланади. Қолаверса, бугунги кунда фирибгарликнинг янгидан-янги турлари пайдо бўлмоқда. Жумладан интернет ахборот тизими орқали бизнес қилиш бўйича таклиф киритиш, пластик карта рақамини турли баҳоналар билан олиш ва ундан маблағларни ечиб олиш, хорижга ишга юборишни ваъда қилиб алдаш орқали маблағларни қўлга киритиш, лизингга автомобиль олиб бериш, хорижий давлатларда ўқишга киритиб қўйиш, ўқишини кўчириб бериш соҳаларида ҳужжатларни қалбакилаштириб фирибгарлик қилиш кўпайиб бормоқда. Мазкур жиноятлар ҳам уни содир этувчи шахсдан тегишли соҳаларда зарурий билимларга эга бўлишни тақоза этади.

Ушбу мақоладан келиб чиқиб шуни айтишимиз мумкинки, бугунги кунда авж олиб кетаётган бу турдаги жиноятларни олдини олишни мақсад қилган эканмиз, авваламбор фирибгарлик жинояти ҳақидаги тушунчага эга бўлишимиз зарур деб ҳисоблаймиз.

БЕЙСЕНОВ КЕНЖАБАЙ САРСАНБАЕВИЧ

Ички ишлар вазирлиги Малака ошириш
институтини Касбий тайёргарлик
факультетини Махсус фанлар цикли
ўқитувчиси

ЭКСТРЕМИЗМ ВА ТЕРРОРИЗМ МИЛЛАТ УЧУН ХАТАРЛИ ИЛЛАТ

Аннотация. Мазкур мақолада экстремизм ва терроризм миллат учун хатарли иллат бўйича илмий асосланган таклиф ва тавсиялар берилган.

Аннотация. В данной статье представлены научно обоснованные предложения и рекомендации по таким опасным для нации порокам, как экстремизм и терроризм.

Annotation. This article provides scientifically based suggestions and recommendations on the dangerous vices for the nation of extremism and terrorism.

Таянч сўзлар: терроризм, экстремизм, диний таълим муассасаси, диний ташкилот, маърифат, миссионерлик, прозелитизм.

Ключевые слова: терроризм, экстремизм, религиозное учебное заведение, религиозная организация, миссионерство, прозелитизм.

Base words: terrorism, extremism, religious educational institution, religious organization, missionary, proselytism.

Жаҳонда глобаллашув жараёнлари жадаллик билан ривожланаётган ҳозирги даврда манфаатлар тўқнашуви минтақа, миллат ва дин танламас иллатларни юзага чиқармоқдалар. Ана шундай иллат ва инсоният оёғига болта бўлиб урилаётган разолат экстремизм ва

терроризм деб аталмоқда. Бу иллатларни нима деб аташимиздан қатъий назар, қайсидир ташкилот ёки тузулмаларнинг манфаати учун хизмат қилишини яхши билишимиз даркор¹.

Тараққиёт ва глобаллашув сари дадил қадам ташлаётган инсоният бугун кўплаб умумбашарий муаммоларга ҳам дуч келаётир. Иқлим ўзгариши, наркобизнес, одам савдоси кабилар қаторида терроризм ва экстремизм дунё афкор оммасининг жиддий хавотирига сабаб бўлмоқдалар.

Экстремизм ва терроризм миллат учун хатарли иллатга тўхталишдан олдин, қуйидаги тушунчаларга таъриф бериб ўтиш мақсадга мувофиқдир. **терроризм** — сиёсий, диний, мафкуравий ва бошқа мақсадларга эришиш учун шахснинг ҳаёти, соғлиғига хавф туғдирувчи, мол-мулк ва бошқа моддий объектларнинг йўқ қилиниши (шикастлантирилиши) хавфини келтириб чиқарувчи ҳамда давлатни, халқаро ташкилотни, жисмоний ёки юридик шахсни бирон-бир ҳаракатлар содир этишга ёки содир этишдан тийилишга мажбур қилишга, халқаро муносабатларни мураккаблаштиришга, давлатнинг суверенитетини, ҳудудий яхлитлигини бузишга, хавфсизлигига путур етказишга, қуролли можаролар чиқаришни кўзлаб ифвогарликлар қилишга, аҳолини қўрқитишга, ижтимоий-сиёсий вазиятни беқарорлаштиришга қаратилган, Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодексида жавобгарлик назарда тутилган зўрлик, зўрлик ишлатиш билан қўрқитиш ёки бошқа жиноий қилмишлар²; **экстремизм** — ижтимоий-сиёсий вазиятни беқарорлаштиришга, Ўзбекистон Республикасининг конституциявий тузумини зўрлик билан ўзгартиришга, ҳокимиятни зўрлик ишлатиб эгаллашга ва унинг ваколатларини ўзлаштириб олишга, миллий, ирқий, этник ёки диний адоват қўзғатишга қаратилган ҳаракатларнинг ашаддий шакллари ифодаси³; **миссионерлик** — аниқ мақсадга қаратилган мафкуравий таъсир ўтказиш орқали шахсни (бир гуруҳ шахсларни) ўз динига киритиш мақсадида унга (уларга) диний қарашларни мажбуран сингдиришга ва диний таълимотни тарқатишга доир фаолият; **прозелитизм** — миссионерлик фаолиятининг бир конфессияга эътиқод қилувчиларни бошқа конфессияларга ўтказишга қаратилган шакли⁴.

Экстремизм ва терроризм аҳолининг кенг қатламида ваҳима, қўрқув уйғотиш, жамиятда беқарорлик келтириб чиқариш орқали сиёсий ва мафкуравий мақсадларга эришишга қаратилган жиноий фаолиятдир.

¹ <https://www.naqshband.uz/makolalar/ekstrimizm>.

² Ўзбекистон Республикасининг 2000 йил 15 декабрдаги “Терроризмга қарши кураш тўғрисида”ги 167-II-сон қонуни.

³ Ўзбекистон Республикасининг 2018 йил 30 июлдаги “Экстремизмга қарши курашиш тўғрисида”ги ЎРҚ-489-сон қонуни.

⁴ Ўзбекистон Республикасининг 2021 йил 5 июлдаги “Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида”ги ЎРҚ-699-сон Қонуни

Халқаро миқёсда бу тушунча давлатлар, халқаро ташкилотлар, сиёсий партия ва ҳаракатларни беқарорлаштиришга қаратилган сиёсий қўпоровчилик фаолиятини ифодалайдилар.

Экстремизм жамиятда қабул қилинган қонун-қоидаларга зид бўлган кескин радикал қарашлар ва ҳаракатларни англатади. У мазмунига кўра диний ва дунёвий, намоён бўлишига кўра ҳудудий, минтақавий, халқаро шаклларда намоён бўлади.

Экстремистик қарашлар чуқур илдизларга эга бўлиб, улар чегара билмайди, дин, миллат, бирон-бир мамлакат ҳудудини тан олмайди. Аслида уларнинг асл нияти диний қадриятларни қайтадан тиклаш эмас, балки ана шу ғоялардан восита, ниқоб сифатида фойдаланиш орқали минтақада, муайян бир давлатда беқарорликни, диний ва миллатлараро низоларни вужудга келтириш, иқтисодиётни издан чиқариш, пировардида, қуролли тўқнашувлар, яъни қон тўкиш, зўрлик билан ҳокимиятга эришиш ҳисобланади.

«Терроризм» атамаси илк бор XVIII аср охирида Францияда, инқилобий тўнтаришлар даврида ишлатилган¹. Унинг авж олиши XX асрга бориб тақалади. Хусусан, халқаро терроризм 1960 йилларнинг охирларида вужудга келган ва XX аср охири – XXI аср бошларида сезиларли даражада ривожланган².

Маълумотларга кўра, ўтган асрнинг 90 йиллари бошига келиб дунёда 500 га яқин террористик ташкилотлар фаолият юритган. Улар ўн йил ичида 6500 та халқаро террорчилик актини амалга оширган. Ушбу терактларда 5 минг киши ҳалок бўлган, 11 мингдан ортиқ киши жабрланган.

2001 йил 11 сентябрда АҚШда содир этилган терактлардан сўнг халқаро терроризм янада кучайди. Хусусан, биргина 2008 йили дунёда 12 мингга яқин террорчилик ҳаракати содир этилган. Бунинг натижасида 56 минг киши жабрланган, аксарияти тинч аҳоли вакиллари саналган 15 минг киши дунёдан кўз юмган. 2017 йилда эса 26 мингдан зиёд бегуноҳ инсонлар ёвузлик қурбонига айланган. Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг қайд этишича, айниқса, охирги 15 йилда терроризм қурбонлари сони бир неча баробарга ошган.

Кўринадики, терроризм ва экстремизм дин, миллат, чегара билмайди. Бу икки иллат ҳозирги кунда умумбашарий даражада жамият хавфсизлигига, тинч ва фаровон ҳаётга таҳдид соладиган хавфга айланган.

Президентимиз Шавкат Мирзиёевнинг Шанхай Ҳамкорлик Ташкилоти Минтақавий аксилтеррор тузилмаси ҳамда Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлиги Аксилтеррор марказининг терроризм ва экстремизмга қарши курашишда ҳамкорликни мустаҳкамлашга бағишланган қўшма конференцияси иштирокчиларига йўллаган

¹ <https://rympf-murmanck.pf/dopolnitelno/antiterror/istoriya-i-prichiny-terrorizma/>

² https://uz.wikipedia.org/wiki/Xalqaro_terrorizm

мурожаатида таъкидланганидек, кибермаконда хавф-хатар ва таҳдидлар кучайиб бормоқда. Бунда ноқонуний фаолият, ёллаш ва радикал ғояларни тарғиб этиш бўйича фаол ишлар миллий чегаралар ва қонунчилик нормаларини тан олмайдиган интернет тармоқлари ҳамда каналлари воситасида тобора кўп амалга оширилмоқда. Бунинг оқибатида бугунги кунда аҳолининг нисбатан заиф қатламлари вакиллари, жумладан, бизнинг ёшларимиз ва меҳнат мигрантлари “онлайн манқуртлаштириш” қурбонига айланмоқда, турли ноқонуний гуруҳларга жалб этилмоқда ва жиноят содир этмоқда¹.

Ҳақиқатан ҳам, ҳозирги пайтда террорчи ва экстремистик ташкилотлар ўзларининг ғаразли ниятларига эришиш учун оммавий ахборот воситалари, айниқса, интернет тармоғлаидан кенг фойдаланмоқдалар. Ўзини дўст, миллатдош, ватандош, диндош қилиб кўрсатаётган манфур кимсалар ҳаётий тажрибага эга бўлмаган ёшларни, иродасиз, соддадил кишиларни йўлдан уришга ҳаракат қилишяптилар. Бунинг натижасида нотўғри йўлга билиб-билмай кириб қолаётганлар сони, афсуски, ортиб бормоқдалар.

Ўрганишлар, таҳлиллар, тажриба шуни кўрсатадики, терроризм ва экстремизм дунё бўйлаб кўплаб инсонларни ўз домига тортиб кетаётганининг асосий сабаби жаҳолат ва маърифатсизликдир. Шу сабабли халқаро миқёсда таълим ва маърифатга чорлов кенг тарғиб қилинмоқда. Мазкур саъй-ҳаракатларга яққол мисол сифатида давлатимиз раҳбари Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг 2017 йилда бўлиб ўтган 72-сессиясида «Маърифат ва диний бағрикенглик» дастури бўйича янги ташаббусни илгари сурганини кўрсатиш мумкин. Натижада 2018 йили Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеяси «Маърифат ва диний бағрикенглик тўғрисида»ги резолюцияни қабул қилди.

Умуман олганда, Ўзбекистон Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг терроризмни глобал тинчлик ва хавфсизликка таҳдид солувчи жирканч ва оқлаб бўлмайдиган ҳаракат сифатида баҳолашини тўла қўллаб-қувватлайди. Республикамиз терроризм ва экстремизмга қарши курашиш бўйича 14 та халқаро конвенция ва протоколни ратификация қилган. 2024 йилда эса Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг Аксилтеррор бошқармаси билан ҳамкорликда Реабилитация ва реинтеграция қилиш бўйича минтақавий экспертлар кенгаши ташкил этилди, тўлиқ миқёсдаги шерикликнинг янги «Йўл харитаси» қабул қилинди².

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев 2024 йилнинг 4 сентябрь куни Терроризм ва экстремизмга қарши

¹<https://alhidoya.uz/yangiliklar/prezident-shavkat-mirziyoyevning-terrorizm-va-ekstremizmga-qarshi-kurashish-boyicha-xalqaro-konferensiya-ishtirokchilariga-murojaati/?ysclid=m482xqvk37608534611>

²<https://sputniknews.uz/20240904/uzbekistan-sharq-aksilterror-2024--mashgulot-45486212.html?ysclid=m4838qcu7x364092530>

курашиш бўйича халқаро конференция иштирокчиларига йўллаган мурожаатида, “бугунги кунда Ўзбекистонда Терроризм ва экстремизмга қарши курашиш бўйича миллий стратегия изчил амалга оширилмоқда, ёшларни қўллаб-қувватлаш ва уларнинг салоҳиятини рўёбга чиқариш борасида кенг қўламли ишлар олиб борилмоқда, “қайноқ нуқталар”дан қайтариб олиб келинган шахсларни тинч ҳаётга мослаштириш юзасидан чора-тадбирлар амалга оширилмоқда”, деб такидлаган¹.

Республикамизда экстремизм ва терроризмга қарши курашиш билан боғлиқ бир қатор меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар, жумладан, «Терроризмга қарши кураш тўғрисида»ги, «Жиноий фаолиятдан олинган даромадларни легаллаштиришга, терроризмни молиялаштиришга ва оммавий қирғин қуролини тарқатишни молиялаштиришга қарши курашиш тўғрисида»ги қонунлар қабул қилинган. Шу билан бирга, жамиятда ҳамжиҳатлик муҳитини мустаҳкамлаш, таълим соҳасини ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш, иш ўринларини яратиш ва аҳолининг ишончли ижтимоий ҳимоясини таъминлаш борасида кенг қўламли ишлар олиб бориляпти.

Хулоса шуки, терроризм ва экстремизм дунё аҳолисининг тинчлиги ва фаровонлигига раҳна солувчи иллатлардир. Бутун дунё ҳамжамияти ушбу ёвузликка қарши бир ёқадан бош чиқарган ҳолда, маърифат қуроли билан кураш олиб борсагина, унинг устидан ғалаба қозона оладилар.

КУРБАНОВ ХУРШИД РАШИДОВИЧ
Ҳуқуқни муҳофаза қилиш Академияси
мустақил изланувчиси

КАДАСТР ОРГАНЛАРИ ФАОЛИЯТИ БИЛАН БОҒЛИҚ НИЗОЛАРНИ МАЪМУРИЙ СУДЛАРДА КЎРИЛИШИ АМАЛИЁТИ ҲАМДА СУДЛАР ТОМОНИДАН ҚЎЛЛАНИЛАДИГАН ҚОНУНЧИЛИК ҲУЖЖАТЛАРИ ТАҲЛИЛИ

Маълумки, давлат ва жамият тараққиётида давлат органлари тузилмалари муҳим ўрин тутати. Давлат ўз олдига қўйган мақсад ва вазифаларга эришиш учун давлат органлари фаолиятини такомиллаштириб боради.

Бугунги кунда Мамалакатимизда Кадастр органлари фаолиятини такомиллаштириш ва тартибга солиш борасида тизимли ишлар амалга оширилмоқда. Сўнги йилларда қатор норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилиндики, бунинг натижасида Кадастр органлари ўз фаолиятини тубдан янгиланган шаклда амалга оширмоқда. Жумладан:

2020 йил 7 сентябрьдаги Президент Шавкат Мирзиёевнинг «Ер ҳисоби ва давлат кадастрларини юритиш тизимини тубдан

¹<https://sputniknews.uz/20240904/uzbekistan-sharq-aksilterror-2024--mashgulot-45486212.html?ysclid=m4838qcu7x364092530>

такомиллаштириш чора- тадбирлари тўғрисида»ги ПФ-6061-сонли фармони¹ билан Ўзбекистон Республикаси Ер ресурслари, геодезия, картография ва давлат кадастри давлат қўмитаси негизида Давлат солиқ қўмитаси ҳузуридаги Кадастр агентлиги ташкил этилди.

Фармонга кўра Кадастр агентлиги кўчмас мулкка бўлган ҳуқуқларни давлат рўйхатидан ўтказиш, геодезия ва картография ҳамда давлат кадастрларини юритиш соҳасида ваколатли давлат органи ҳисобланади. Ушбу Агентлик ер участкаларига бўлган ҳуқуқларни давлат рўйхатидан ўтказмаслик, ер участкаларини ўзбошимчалик билан эгаллаб олиш ҳамда давлат кадастрларини юритиш тартибини бузиш билан боғлиқ маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ишларни ҳам кўриб чиқади.

Кадастр органлари эндиликда фақат ернинг ҳисобини юритиш билан шуғулланади. Қишлоқ хўжалиги ерларини ривожлантириш, хусусан, тупроқ бонитировкасини ўтказиш, қишлоқ хўжалиги ерларининг норматив қийматини аниқлаш, геоботаник тадқиқотларни амалга ошириш вазифалари уларнинг ҳақиқий эгаси - қишлоқ хўжалиги вазирлигига ўтказилмоқда.

Барча кўчмас мулклар - ер участкалари, уларга бўлган ҳуқуқлар, бино ва иншоотлар 2021 йил охиригача давлат рўйхатидан ўтказилади.

Шунингдек, халқ тилида БТИлар деб номланган корхоналар негизида Давлат кадастрлари палатаси ташкил этилмоқда. Эндиликда Давлат кадастрлари палатаси ва унинг ҳудудий бошқармалари фақат регистрация ҳамда Давлат кадастрлари ягона тизимини юритиш билан шуғулланади. Давлат фақат кўчмас мулкни рўйхатдан ўтказиш билан шуғулланиб, шартнома асосида, ҳақ эвазига хизмат кўрсатиладиган соҳалардан давлат аста-секин чиқиб кетади.

Кўчмас мулкка кадастр йиғма жилдини тайёрлаш, шу мақсадда уни техник инвентаризациядан ўтказиш вазифасини эса давлат ташкилотларидан тадбиркорлик субъектларига ўтказишга тайёргарлик кўрилмоқда. Унгача эса, Давлат кадастрлари палатасининг туман (шаҳар) филиаллари бу вазифани бажариб туради. Бозор ўз эгаларига топширилгач, бу филиаллар ҳам боскичма-боскич тугатиб борилади ва фақат олис, бориш қийин бўлган ҳудудларда қолдирилади. Фармон билан бирга Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистон Республикаси Давлат солиқ қўмитаси ҳузуридаги Кадастр агентлиги фаолиятини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-4819 сонли қарори² ҳам қабул қилинган. Ушбу қарорга кўра, Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар ҳамда Тошкент шаҳар ер ресурслари ва давлат кадастри бошқармалари, туманлар (шаҳарлар) ер ресурслари ва давлат

¹ Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 07.09.2020 й., 06/20/6061/1262-сон.

² Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 07.09.2020 й., 07/20/4819/1263-сон, 31.10.2020 й., 06/20/6098/1432-сон; 25.02.2021 й., 7/21/5006/0151-сон, Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 30.04.2022 й., 07/22/232/0378-сон; 21.10.2022 й., 07/22/405/0947-сон; 19.01.2024 й., 06/24/15/0050-сон; 19.01.2024 й., 06/24/16/0051-сон.

кадастри бўлимлари негизда Кадастр агентлининг Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар, Тошкент шаҳар бошқармалари, туманлар (шаҳарлар) бўлимлари ташкил этилди. Уларнинг бошлиқлари Кадастр агентлиги директори томонидан лавозимга тайинланади ва лавозимдан озод этилади.

Худудий кадастр органлари энди ҳокимлар назоратидан чиқарилиб, вертикал тизим асосида юқори турувчи органга — Кадастр агентлигига тўлиқ бўйсунди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 8 июнда ПФ-6243-сонли “Ер муносабатларида тенглик ва шаффофликни таъминлаш, ерга бўлган ҳуқуқларни ишончли ҳимоя қилиш ва уларни бозор активига айлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони¹ қабул қилинди. Бу ҳужжат ер участкаларини ажратишнинг барча учун тенг, шаффоф ва бозор тамойилларига асосланган тартибини жорий этиш, ерга оид мулкӣ ва ҳуқуқӣ муносабатларда барқарорликни таъминлаш, ерларни муҳофаза қилиш, ер эгаларининг мулкӣ ҳуқуқларини кафолатлаш, шунингдек, ернинг иқтисодӣ қийматини белгилаш орқали уни фуқаролик ҳуқуқӣ муносабатлар объекти сифатида эркин муомалага киритишда муҳим дастуриламал бўлиб хизмат қилади.

Фармоннинг 10-бандида ер тоифасидан қатъий назар барча турдаги ер участкалари, бино-иншоотларга бўлган ҳуқуқларни давлат рўйхатидан ўтказмаслик ҳолатларини аниқлаш, ер участкаларининг ўзбошимчалик билан эгаллаб олинишига ва чегараларини ўзбошимчалик билан ўзгартиришга йўл қўймаслик чораларини кўриш, ердан мақсадли фойдаланилиши устидан давлат назорати Кадастр агентлигига юклатилган.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 31 январдаги “Давлат хизматлари кўрсатиш миллий тизимини жадал ривожлантириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” ПФ-5930-сонли фармони² қабул қилинган. Ушбу қарор билан Давлат хизматлари марказлари орқали кўрсатиладиган Давлат хизматларини кўрсатишни такомиллаштириш бўйича «Йўл харитаси» тасдиқланган.

Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2020 йил 2 сентябрдаги “Кадастр соҳасида айрим давлат хизматлари кўрсатишнинг маъмурий регламентларини тасдиқлаш тўғрисида” 535-сонли қарори³ қабул қилинди. Ушбу қарор Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Давлат хизматлари кўрсатиш миллий тизимини жадал ривожлантириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида» 2020 йил

¹ Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 09.06.2021 й., 06/21/6243/0540-сон; 24.03.2022 й., 06/22/91/0233-сон; 19.01.2024 й., 06/24/15/0050-сон; 19.01.2024 й., 06/24/16/0051-сон; 16.02.2024 й., 06/24/36/0130-сон, 10.05.2024 й., 06/24/76/0336-сон.

² Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 01.02.2020 й., 06/20/5930/0105-сон; 17.03.2021 й., 06/21/6188/0216-сон.

³ Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 03.09.2020 й., 09/20/535/1247-сон.

31 январдаги ПФ-5930-сон Фармонига мувофиқ кадастр соҳасида давлат хизматлари кўрсатиш тизимини янада такомиллаштириш мақсадида қабул қилинган. Ушбу қарор билан Кўчмас мулк объектига кадастр паспортини бериш бўйича давлат хизматлари кўрсатишнинг маъмурий регламенти, Кўчмас мулкка бўлган ҳуқуқларни давлат рўйхатидан ўтказиш бўйича давлат хизматлари кўрсатишнинг маъмурий регламенти, Кўчмас мулкни бўлиш ва унинг янги чегараларини белгилаш бўйича давлат хизматлари кўрсатишнинг маъмурий регламенти, Кўчмас мулкни бирлаштириш ва унинг янги чегараларини белгилаш бўйича давлат хизматлари кўрсатишнинг маъмурий регламенти, Бино ва иншоотларнинг мансублиги ва таркиби тўғрисида маълумотнома бериш бўйича давлат хизматлари кўрсатишнинг маъмурий регламенти ҳамда Кўчмас мулк тарихи тўғрисидаги маълумотларни тақдим этиш бўйича давлат хизматини кўрсатишнинг маъмурий регламенти тасдиқланган.

Бундан ташқари, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2021 йил 22 июндаги “Давлат кадастрларини юритиш соҳасини тартибга солувчи айрим норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни тасдиқлаш тўғрисида”ги 389-сонли қарори қабул қилинди.¹ Ушбу қарор Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ер ҳисоби ва давлат кадастрларини юритиш тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида» 2020 йил 7 сентябрдаги ПФ-6061-сон Фармони ҳамда «Ўзбекистон Республикаси Давлат солиқ қўмитаси ҳузуридаги Кадастр агентлиги фаолиятини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида» 2020 йил 7 сентябрдаги ПҚ-4819-сон қарори ижросини таъминлаш мақсадида қабул қилинган. Ушбу қарорга кўра давлат ер кадастрининг таркибий қисмлари, давлат ер кадастрини юритишнинг асосий принциплари ҳамда давлат ер кадастрини юритишда Давлат кадастрлари палатаси ва унинг ҳудудий бошқармаларининг вазифаларини назарда тутувчи Давлат ер кадастрини юритиш тартиби тўғрисидаги низом, бинолар ва иншоотлар давлат кадастри таркиби, босқичлари ҳамда бинолар ва иншоотлар давлат кадастрини юритишни ташкил этишни назарда тутувчи Бино ва иншоотлар давлат кадастрини юритиш тартиби тўғрисидаги низом, ер участкаси, бино ва иншоотлар ҳамда кўп йиллик дарахтларнинг кадастр маълумотларини тайёрлаш, кадастр йиғмажилдини тайёрлаш ҳамда кадастр йиғмажилдини шакллантириш натижасида кадастр паспортини расмийлаштиришни назарда тутувчи Кўчмас мулк объектига кадастр йиғмажилдини тайёрлаш тартиби тўғрисидаги низом тасдиқланган.

Шунингдек, кадастр органлари томонидан амалга ошириладиган вазифа ва функцияларни тартибга солувчи муҳим норматив-ҳуқуқий

¹ Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 22.06.2021 й., 09/21/389/0587-сон; 19.10.2022 й., 09/22/610/0938-сон; 24.08.2023 й., 09/23/411/0649-сон; 16.09.2023 й., 09/23/470/0707-сон; 02.10.2024 й., 09/24/614/0768-сон.

хужжатлардан бири, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2022 йил 14 апрелдаги “Давлат ер ва кадастр назоратини амалга ошириш тартиби ҳамда Давлат геодезия назоратини амалга ошириш тартиби тўғрисидаги низомларни тасдиқлаш ҳақида”ги 183-сонли қарори¹ қабул қилинди. Мазкур қарор Ўзбекистон Республикаси Ер кодексининг 831 ва 84-моддалари, «Геодезия ва картография фаолияти тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонунининг 12-моддаси, Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистон Республикаси Давлат солиқ қўмитаси ҳузуридаги Кадастр агентлиги фаолиятини ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида» 2020 йил 7 сентябрдаги ПҚ-4819-сон, «Қишлоқ хўжалигига мўлжалланган ерлардан фойдаланиш ва муҳофаза қилиш тизимини такомиллаштиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида» 2021 йил 24 февралдаги ПҚ-5006-сон ва «Ер участкаларидан фойдаланишда давлат назорати самарадорлигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида» 2022 йил 21 февралдаги ПҚ-138-сон қарорлари ижросини таъминлаш мақсадида қабул қилинди. Мазкур қарор қуйидагиларни назарда тутди:

а) Давлат ер ва кадастр назоратини амалга ошириш тартиби тўғрисидаги низом 1-иловага мувофиқ:

давлат ер назоратини маҳаллий давлат ҳокимияти органлари ва махсус ваколатли давлат органлари (Давлат солиқ қўмитаси ҳузуридаги Кадастр агентлиги, Қишлоқ хўжалиги вазирлиги, Экология ва атроф муҳитни муҳофаза қилиш давлат қўмитаси) томонидан амалга ошириш тартиби;

давлат кадастр назоратини Давлат солиқ қўмитаси ҳузуридаги Кадастр агентлиги томонидан амалга ошириш тартиби;

давлат ер ва кадастр назоратини амалга оширувчи махсус ваколатли давлат органларининг вазифа ва функциялари, ушбу органлар мансабдор шахслари таркиби, назорат тадбирлари иштирокчилари, уларнинг ҳуқуқлари ва мажбуриятлари, давлат ер ва кадастр назоратини ташкил этиш ва ўтказиш тартиби;

ерга оид ҳуқуқбузарликларни аниқлашда жамоатчилик назоратини амалга ошириш ва жамоатчилик назорати субъектларини базавий ҳисоблаш миқдорининг ўн фоизи миқдоридаги пул мукофоти билан рағбатлантириш тартиби;

давлат ер ва кадастр назорати натижасида ҳуқуқбузарликлар аниқланган тақдирда, айбдор шахсларнинг жавобгарлиги масаласи;

б) Давлат геодезия назоратини амалга ошириш тартиби тўғрисидаги низом 2-иловага мувофиқ тасдиқланган:

давлат геодезия назоратини Давлат солиқ қўмитаси ҳузуридаги Кадастр агентлиги (махсус ваколатли давлат органи) томонидан амалга ошириш тартиби;

¹ Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 15.04.2022 й., 09/22/183/0308-сон.

геодезия ва картография фаолияти субъектлари томонидан геодезия ва картография фаолиятига оид қонунчилик ҳужжатлари талабларига риоя этилишини назорат қилиш, шунингдек, геодезия ва картографияга оид ишларни, геодезия пунктларини рўйхатдан ўтказиш ҳамда ҳисобга олишни ташкил этиш, давлат картография-геодезия фондининг фаолият юритишини таъминлашни давлат геодезия назоратининг асосий вазифалари этиб белгилаш;

давлат геодезия назоратини амалга оширувчи махсус ваколатли давлат органининг вазифа ва функциялари, ушбу орган мансабдор шахслари таркиби, назорат тадбирлари иштирокчилари, уларнинг ҳуқуқлари ва мажбуриятлари, давлат геодезия назоратини ташкил этиш ва ўтказиш тартиби;

давлат геодезия назорати натижасида ҳуқуқбузарликлар аниқланган тақдирда, айбдор шахсларнинг жавобгарлиги масаласи.

Шунингдек, Ўзбекистон Республикасининг 2022 йил 28 ноябрдаги “Кўчмас мулкка бўлган ҳуқуқларни давлат рўйхатидан ўтказиш тўғрисида”ги 803-сонли қонуни¹ қабул қилинди. Мазкур қонуннинг мақсади кўчмас мулкка бўлган ҳуқуқларни давлат рўйхатидан ўтказиш соҳасидаги муносабатларни тартибга солишдан иборат.

Ушбу Қонуннинг амал қилиши кўчмас мулкнинг қуйидаги турларига бўлган ҳуқуқларни давлат рўйхатидан ўтказишга нисбатан татбиқ этилади:

ер участкаларига;

биноларга, иншоотларга, шу жумладан қурилиши тугалланмаган объектларга;

кўп йиллик дов-дарахтларга;

мулккий мажмуа сифатидаги корхонага.

Ушбу Қонуннинг амал қилиши ер ости бойликларига бўлган ҳуқуқларни давлат рўйхатидан ўтказишга нисбатан татбиқ этилмайди.

Қонунга кўра, Кўчмас мулкка бўлган қуйидаги ҳуқуқлар ёки чекловлар давлат рўйхатидан ўтказилиши лозим:

мулк ҳуқуқи;

доимий эгалик қилиш ҳуқуқи;

доимий фойдаланиш ҳуқуқи;

мерос қилиб қолдириладиган умрбод эгалик қилиш ҳуқуқи;

ижара ҳуқуқи, шу жумладан ижарага олинган ер участкасига бўлган ҳуқуқлар ва мажбуриятларни бошқа шахсга ўтказиш (қайта ижарага бериш) натижасида юзага келадиган ижара ҳуқуқи;

иккиламчи ижара ҳуқуқи;

хўжалик юритиш ҳуқуқи;

оператив бошқариш ҳуқуқи;

¹ Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 28.11.2022 й., 03/22/803/1046-сон; 10.10.2024 й., 03/24/973/0800-сон.

кўчмас мулкни ишончли бошқариш ҳуқуқи;
бепул фойдаланиш ҳуқуқи;
рента;
ипотека;
сервитут;

кўчмас мулкка бўлган ҳуқуқларга нисбатан қонундан келиб чиқадиган ёки ваколатли давлат органлари томонидан қўйилган (белгиланган) чекловлар.

Қонунга асосан кўчмас мулкка бўлган ҳуқуқларни давлат рўйхатидан ўтказиш кетма-кетлиги қуйидагича:

Биноларга, иншоотларга, шунингдек қурилиши тугалланмаган объектларга бўлган ҳуқуқларни давлат рўйхатидан ўтказиш ушбу кўчмас мулк жойлашган ер участкасига бўлган ҳуқуқлар давлат рўйхатидан ўтказилмагунига қадар амалга оширилмайди.

Бинонинг бир қисмига (квартираларга, хоналарга) бўлган ҳуқуқларни давлат рўйхатидан ўтказиш улар жойлашган бинога бўлган ҳуқуқ давлат рўйхатидан ўтказилмагунига қадар амалга оширилмайди.

Мулккий мажмуа сифатида бутун корхонага бўлган ҳуқуқни давлат рўйхатидан ўтказиш бу корхона таркибига кирадиган ер участкаларига, биноларга ва иншоотларга бўлган ҳуқуқ давлат рўйхатидан ўтказилмагунига қадар амалга оширилмайди.

Кўчмас мулкка бўлган ҳуқуқ бошқа шахсларга ўтганлигини, чекланганлигини ва бекор қилинганлигини давлат рўйхатидан ўтказиш тегишли ҳуқуқ юзага келганлиги давлат рўйхатидан ўтказилмагунига қадар амалга оширилмайди.

Кадастр органлари фаолияти билан боғлиқ низоларни маъмурий судларда кўрилиши амалиёти ҳақида тўхталадиган бўлсак, Республика маъмурий судлари томонидан 2023 йилда кадастр органларининг ҳужжатлари (ёзувлари), ҳаракатлари (ҳаракатсизлиги) устидан, шунингдек мулкка бўлган ҳуқуқларни давлат рўйхатидан ўтказмасликда ифодаланган ҳаракатлари юзасидан низолашиш билан боғлиқ жами **1 883** та маъмурий ишлар кўрилган бўлиб, бундай ишлар 2022 йилга нисбатан **274** тага ёки **14,5** фоизга кўпайган.

Кўрилган ишларнинг 387 (399) таси қаноатлантирилган, 1098 (927) таси рад қилинган, 158 (101) таси кўрмасдан қолдирилган, 240 (182) таси бўйича иш юритиш тугатилган.

Мазкур тоифадаги кўрилган ишлар сонига Тошкент шаҳри ва Хоразм вилоятида камайиш тенденцияси, аксинча бошқа ҳудудларда эса ўсиш тенденцияси кузатилган.

Шундан, 2023 йилда кадастр органи мансабдор шахсларининг қарори (ҳужжати) билан боғлиқ **160 (97)** та, уларнинг ҳаракати (ҳаракатсизлигини) қонунга хилоф деб топиш ҳақидаги **1153 (946)** та аризалар кўрилган бўлса, давлат рўйхатидан ўтказишни рад

этиш ёки белгиланган муддатда давлат рўйхатидан ўтказмаслик билан боғлиқ **570 (566)** та шикоят кўриб чиқилиб, бундай ишлар ҳам олдинги йилдагига нисбатан сезиларли даражада ўсган.

Маъмурий судлар томонидан кадастр идораларининг қарорини ҳақиқий эмас деб топиш ҳақидаги 57 (25) та ёки 35,6 фоиз (2022 йилда 25,7%) аризалар қаноатлантирилган, 80 (49) та ёки **50,0 фоиз** аризалар қаноатлантиришдан рад этилган, 3 (8) таси ёки 1,9 фоизи кўрмасдан қолдирилган, 20 (15) таси ёки 12,5 фоизи бўйича иш юритиш тугатилган.

Кадастр идоралари мансабдор шахсларининг ҳаракатини (ҳаракатсизлигини) қонунга хилоф деб топиш ҳақидаги 249 (250) та ёки 21,6 фоиз (26,4%) ариза қаноатлантирилган, 677 (535) таси ёки **58,7 (56,5) фоиз** аризалар қаноатлантиришдан рад этилган, 86 (54) таси ёки 7,5 фоизи кўрмасдан қолдирилган, 141 (106) таси ёки 12,2 фоизи бўйича иш юритиш тугатилган.

Шунингдек, давлат рўйхатидан ўтказишни рад этиш ёки белгиланган муддатда давлат рўйхатидан ўтказмаслик билан боғлиқ ариза (шикоят)ларнинг 81 (125) таси ёки 14,2 (22,1) фоизи қаноатлантирилган бўлса, 341 (341) таси ёки 59,8 (60,2) фоизи қаноатлантиришдан рад этилган, 69 (39) таси ёки 12,2 фоизи кўрмасдан қолдирилган, 79 (61) таси ёки 13,8 фоизи бўйича иш юритиш тугатилган.

Статистик маълумотлар таҳлилидан кўринишича, 2023 йилда қаноатлантирилган аризалар сони 2022 йилдагига нисбатан 400 тадан 387 тага ёки **3,3 фоизга** камайган бўлса, аризани рад этиш ҳолатлари эса, аксинча 925 тадан 1098 тага ёки **15,7 фоизга** кўпайган.

Апелляция шикоятлари (протестлари) асосида 2022 йилда мазкур тоифадаги жами 494 (417) та иш кўрилган бўлиб, шундан 406 (305) таси бўйича суд ҳужжатлари ўзгаришсиз қолдирилган, 10 (16) таси бўйича суд ҳужжатлари ўзгартирилган, 41 (80) таси бўйича суд ҳужжатлари бекор қилинган, 30 (14) та иш юзасидан апелляция шикояти бўйича иш юритиш тугатилган, 7 (2) та иш юзасидан апелляция шикояти кўрмасдан қолдирилган.

Кассация шикоятлари (протестлари) асосида эса 2022 йилда жами 90 (2023 йилда 139) та иш кўрилиб, шундан 72 (124) таси бўйича суд ҳужжатлари ўзгаришсиз қолдирилган, 13 (10) таси бўйича суд ҳужжатлари бекор қилинган, 2 (4) та иш бўйича кассация тартибида иш юритиш тугатилган, 1 (1) та иш бўйича кассация тартибидаги шикоят кўрмасдан қолдирилган.

Ўзбекистон Республикаси Маъмурий суд ишларини юритиш тўғрисидаги кодексининг 2 ва 3-моддаларига асосан¹, маъмурий суд ишларини юритиш вазифалари қуйидагилардан иборат:

¹ Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 26.01.2018 й., 02/18/МПК/0627-сон.

маъмурий органлар билан муносабатларда қонун устуворлигини, фуқаролар, шунингдек корхоналар, муассасалар, ташкилотларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини таъминлаш;

маъмурий ва бошқа оммавий ҳуқуқий муносабатлар соҳасида фуқаролар ва юридик шахсларнинг бузилган ёки низолашилаётган ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш.

Ушбу Кодекс фуқаролар ва юридик шахсларнинг бузилган ёки низолашилаётган ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш тўғрисидаги маъмурий ишларни кўриб чиқиш ҳамда ҳал этишда маъмурий суд ишларини юритишни амалга ошириш тартибига нисбатан татбиқ этилади.

Ўз навбатида кўчмас мулкка бўлган ҳуқуқларни давлат рўйхатидан ўтказишда вужудга келаётган низолар асосан Ўзбекистон Республикаси Маъмурий суд ишларини юритиш тўғрисидаги кодексининг 27-моддаси биринчи қисмининг 2 ва 5-бандларида назарда тутилган ишларни ташкил қилиши мумкин. Улар мансабдор шахсларининг қонунчиликка мос келмайдиган ҳамда фуқаролар ёки юридик шахсларнинг ҳуқуқларини ва қонун билан қўриқланадиган манфаатларини бузадиган қарорлари, ҳаракатлари (ҳаракатсизлиги) юзасидан низолашиш ва давлат рўйхатидан ўтказишни рад этиш ёхуд белгиланган муддатда давлат рўйхатидан ўтказишдан бўйин товлаш устидан шикоят қилиш тўғрисидаги ишларни ташкил қилади.

Суд амалиёти натижалари шуни кўрсатадики бу даврда кўрилган асосий низолар кўчмас мулк объектига бўлган ҳуқуқларни давлат рўйхатидан ўтказишни рад этиш ёки кадастр ҳужжатларини шакллантирмаслик билан боғлиқ. Аксарият ҳолатда улар мансабдор шахсларнинг ғайриқонуний хатти-ҳаракатлари устидан шикоят сифатида берилган.

Бироқ, кўчмас мулкка бўлган ҳуқуқларни давлат рўйхатидан ўтказишни мансабдор шахслар эмас, балки мақоми алоҳида қонун нормаси (*Кўчмас мулкка бўлган ҳуқуқларни давлат рўйхатидан ўтказиш тўғрисида*”ги қонунининг 21-моддаси)¹ билан тартибга солинган давлат хизматчилари – рўйхатдан ўтказувчи ва Бош рўйхатдан ўтказувчилар амалга оширади.

Шу билан бирга Кодексда давлат рўйхатидан ўтказишни рад этиш ёхуд белгиланган муддатда давлат рўйхатидан ўтказишдан бўйин товлаш устидан шикоят қилиш тўғрисидаги ишларни кўриш хусусиятлари ёритилмаганлиги сабабли шаклланган бу амалиёт ишларни қонуний ҳал қилишга тўсқинлик қилмайди, тўғри статистик маълумотларни йиғиш учун таъсир кўрсатиши мумкин.

¹ Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 28.11.2022 й., 03/22/803/1046-сон; 10.10.2024 й., 03/24/973/0800-сон.

Судлар томонидан аризалар қаноатлантирилишига сабаб бўлган кадастр органлари томонидан йўл қўйилган қонунбузилиш ҳолатлари таҳлилига тўхталадиган бўлсак, баъзи ҳолатларда кадастр органлари томонидан кўчмас мулкларни давлат рўйхатидан ўтказишда Ўзбекистон Республикасининг 2022 йил 28 ноябрдаги “Кўчмас мулкка бўлган ҳуқуқларни давлат рўйхатидан ўтказиш тўғрисида”ги ЎРҚ-803-сон Қонунинг 45-моддаси ҳамда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2021 йил 22 июндаги 389-сонли қарори билан тасдиқланган “Кўчмас мулк объектларига кадастр йиғмажилдини тайёрлаш тартиби тўғрисида”ги Низоми талабларига риоя қилинмаган.

Жумладан, аризачи А.Раззақов судга мурожаат қилиб, жавобгар Давлат кадастрлар палатаси Хоразм вилоят бошқармаси ва Боғот туман филиали мансабдор шахсларининг ҳаракатларини қонунга хилоф деб топиб, Т.Раззақов номига кўчмас мулк объектига бўлган ҳуқуқларни давлат рўйхатидан ўтказилганлиги тўғрисидаги реестрдан кўчирмани ҳамда Боғот тумани, “Гулзор” маҳалласи, Туркистон кўчаси 97-уй (Наққош кўчаси 37а-уй)га нисбатан Т.Раззақов номига расмийлаштирилган кадастр хужжатини ҳақиқий эмас деб топишни сўраган.

Фуқаролик ишлари бўйича Боғот туманлараро судининг 2005 йил 12 октябрдаги ҳал қилув қарори билан низоли уй-жой фуқаролар Т.Раззақов ва А.Раззақовлар ўртасида тенг тақсимланган бўлса-да, жавобгар Давлат кадастрлар палатаси Боғот туман филиали томонидан суднинг ҳал қилув қарори нотўғри талқин қилиниб, низоли турар жойнинг 1120 кв.м.дан иборат тўлиқ қисмига Т.Раззақов номига кадастр хужжатлари расмийлаштирилганлиги ва шунга асосан давлат рўйхатидан ўтказилганлиги сабабли, Урганч туманлараро маъмурий судининг 2023 йил 12 сентябрдаги ҳал қилув қарори билан ариза қаноатлантирилган.

Шунингдек, Кадастр органлари томонидан кўчмас мулкларни давлат рўйхатидан ўтказишда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2018 йил 29 декабрдаги “Кўчмас мулк объектларига бўлган ҳуқуқларни давлат рўйхатидан ўтказиш тартибини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 1060-сонли Қарори (26.08.2023 йилда кучини йўқотган) билан тасдиқланган “Кўчмас мулк объектларига бўлган ҳуқуқларни давлат рўйхатидан ўтказиш тартиби тўғрисида”ги Низом талабларига риоя қилинмаган.

Қарши туманлараро маъмурий судининг 2023 йил 26 июндаги ҳал қилув қарори билан аризачи Н.Кенжаевнинг жавобгар давлат Кадастрлар палатаси Қашқадарё вилоят бошқармасига нисбатан суд томонидан ҳақиқий эмас деб топилган Касби туман ҳокимининг 2020 йил 30 декабрдаги НҚ-1249/12-сонли қарори асосида манфаатдор шахс А.Кенжаев номига расмийлаштирилган кадастр хужжати(рақамини) ва турар жойга бўлган ҳуқуқларининг давлат рўйхатидан ўтказилган давлат реестрини бекор қилмасликдан иборат ҳаракатсизлигини ғайриқонуний

деб топиш ва жавобгар зиммасига ушбу ҳаракатларни бажариш мажбуриятини юклаш ҳақидаги аризаси қаноатлантирилган.

Қашқадарё вилоят маъмурий суди апелляция инстанциясининг 2023 йил 13 апрелдаги қарори билан ўзгаришсиз қолдирилган Қарши туманлараро маъмурий судининг 2023 йил 15 февралдаги ҳал қилув қарори билан Н.Кенжаевнинг Касби туман ҳокимининг 2020 йил 30 декабрдаги HQ-1249/12-сонли қарорини ҳақиқий эмас деб топиш тўғрисидаги аризаси қаноатлантирилган.

Бироқ, Касби туман ҳокимининг 2020 йил 30 декабрдаги HQ-1249/12-сонли қарори асосида А.Кенжаевнинг номига эгалик ва мулк ҳуқуқи берилган қарор ҳақиқий эмас деб топилган бўлса-да, мазкур қарор асосида расмийлаштирилган ҳужжатлар аризачининг аризасига асосан жавобгар томонидан асоссиз равишда бекор қилинмаган.

Бундай ҳолатда, жавобгарнинг ҳаракатсизлиги сабабли аризачининг ҳуқуқлари ва қонун билан қўриқланадиган манфаатлари бузилганлиги учун ариза қаноатлантирилган.

Бундан ташқари, кадастр органлари томонидан юқоридаги Низомнинг 15-бандига, яъни рад этиш асослари талабларига риоя қилинмаганлиги, кадастр паспортларини бекор қилишда тегишли тартибда Ўзбекистон Республикаси “Маъмурий тартиб-таомиллар тўғрисида”ги Қонунига амал қилмаганлиги каби ҳолатлар юзасидан аризалар маъмурий судлар томонидан қаноатлантирилган.

Ўрганишда кадастр органлари фаолияти билан боғлиқ низоларни судлар томонидан кўришда айрим муаммолар мавжудлиги аниқланди. Жумладан, “Кўчмас мулкка бўлган ҳуқуқларни давлат рўйхатидан ўтказиш тўғрисида”ги қонуннинг 12-моддасига асосан¹ кўчмас мулкка бўлган ҳуқуқларни давлат рўйхатидан ўтказишни бекор қилиш кўчмас мулкка бўлган ҳуқуқларни давлат рўйхатидан ўтказиш чоғида юзага келадиган низоларни судга қадар ҳал қилиш комиссияси томонидан ёки суднинг қарорига кўра бекор қилиниши мумкинлиги белгиланган.

Бироқ, кўчмас мулкка бўлган ҳуқуқларни давлат рўйхатидан ўтказишни бекор қилиш айнан қайси суднинг қарорига асосан амалга оширилиши, шунингдек, кўчмас мулкка бўлган ҳуқуқларни давлат рўйхатидан ўтказишни ҳақиқий эмас деб топиш қайси суднинг қарорига асосан амалга оширилиши белгиланмаган.

Шу сабабдан, кўчмас мулкка бўлган ҳуқуқларни давлат рўйхатидан ўтказишни бекор қилиш фуқаролик ишлари бўйича судлар ёки иқтисодий судларнинг қарорига асосан амалга оширилиши, шунингдек, кўчмас мулкка бўлган ҳуқуқларни давлат рўйхатидан ўтказишни ҳақиқий эмас деб топиш маъмурий судларнинг қарорига асосан амалга оширилиши

¹ Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 28.11.2022 й., 03/22/803/1046-сон; 10.10.2024 й., 03/24/973/0800-сон.

хақида “Кўчмас мулкка бўлган ҳуқуқларни давлат рўйхатидан ўтказиш тўғрисида”ги қонуннинг 12-моддасига тегишли ўзгартиш ва қўшимча киритиш таклиф этилади.

Хулоса ўрнида айтиш мумкинки, бугунги кунда Кадастр органлари ўз фаолиятини замон талабларига мос тарзда ҳуқуқий жиҳатдан тартибга солинган ҳолатда олиб бормоқда. Ўз навбатида кадастр органлари фаолиятини ҳуқуқий жиҳатдан тартибга солувчи норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни такомиллаштириб бориш эҳтиёжи ҳам мавжуд.

XAMRAEV JASUR QUDRAT O'G'LI
O'zbekiston Respublikasi IIV Malaka
oshirish instituti o'qituvchisi

YOSHLARNI VATANPARVAR VA PROFESSIONAL KADRLAR SIFATIDA TAYYORLASHDA HUQUQIY TA'LIMNING AHAMIYATI

Annotatsiya: Maqolada muallif O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar organlarini xalqchil, professional kadrlar bilan ta'minlash va xizmatni tashkil etish borasidagi muammolar va ularning yechimi yuzasidan “Yangi O'zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi”da belgilangan maqsadlar bo'yicha yondoshuvlar bayon etilgan.

Kalit so'zlar: Ichki ishlar organlari, huquqbuzarliklar profilaktikasi, Yangi O'zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi, Yangi O'zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi, huquqshunoslik fanlari.

Аннотация: В статье автор описывает проблемы обеспечения органов внутренних дел Республики Узбекистан человекоориентированными, профессиональными кадрами и организации службы и их решения, согласно целям, поставленным в «Стратегии развития нового Узбекистана».

Ключевые слова: Органы внутренних дел, профилактика преступности, Стратегия развития Нового Узбекистана, Стратегия развития Нового Узбекистана, юриспруденция.

Annotation: In the article, the author describes the problems of providing the internal affairs bodies of the Republic of Uzbekistan with people-oriented, professional personnel and the problems of organizing the service and their solution, according to the goals set in the "Development Strategy of New Uzbekistan".

Key words: Internal affairs bodies, crime prevention, Development strategy of New Uzbekistan, Development strategy of New Uzbekistan, jurisprudence.

Mamlakatimizda yurtboshimiz tashabbusi va rahbarligida huquqbuzarliklar profilaktikasi va jinoyatchilikka qarshi kurashish, jamoat tartibini saqlash, ularni tubdan takomillashtirishga qaratilgan keng qamrovli islohotlar izchil amalga oshirib kelinmoqda.

Ichki ishlar organlarining Huquqbuzarliklar profilaktikasi xizmati xodimlarini aholining ishonchli himoyachisi sifatida xalqchil professional kadrlar sifatida tayyorlash, ularning fuqarolar, jamoat tashkilotlari, shuningdek Ichki ishlar organlarining Tergov bo'linmari bilan yaqin hamkorlikda, o'zaro ishonch va hamjihatlik ruhida ishlashini ta'minlash, mahallalar, aholi turar

joylari va butun yurtimizda qonun ustuvorligi, tinchlik-osoyishtalikni yanada mustahkamlash, ularning huquqiy ongi va madaniyatini yuksaltirish, xizmatga salbiy ta'sir o'tkazayotgan sabablarini nazariy jihatdan o'rganish maqsadga muvofiqdir.

So'ngi vaqtlarda ijtimoiy tarmoqlarda Ichki ishlar organlari xodimlari va fuqarolar o'rtasidagi nizoli holatlar aks etgan video lavhalar tarqalmoqda. Bu kabi holatlar sohada bir qator kamchiliklar borligini ko'rsatadi. Nizoli holatlarning yuzaga kelish sabalari nazariy jihatdan o'rganilganda bir qancha, xususan;

- fuqarolar bilan bahsli holatlar yuzaga kelganda psixologik jihatdan to'g'ri muloqot qilish hamda tezkor qaror qabul qilish ko'nikmalariga ega emasligi;
- xizmat faoliyatida jismoniy kuch ishlatish va maxsus vositalarni qo'llash qoidalarini to'liq bilmasligi;
- yetarli psixologik va madaniy bilimlarga ega emasligi sababli fuqaroning yoshi, jinsi, jismoniy, ijtimoiy va ruhiy holatidan kelib chiqqan holda muomala qilish usullarini qo'llay olmasligi;
- odob-ahloq qoidalariga amal qilmaslik kabi omillar ko'zga yaqqol tashlanadi.

2022–2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning Taraqqiyot strategiyasining ***“Mamlakatimizda adolat va qonun ustuvorligi tamoyillarini taraqqiyotning eng asosiy va zarur shartiga aylantirish”*** – deb nomlangan ikkinchi ustuvor yo'nalishida **jamoat xavfsizligini ta'minlash, huquqbuzarliklarning sodir etilishiga sabab bo'lgan shart-sharoitlarni o'z vaqtida aniqlash va bartaraf etishning samarali tizimini yaratish (16-maqсад) va huquqni muhofaza qiluvchi organlarning yangi qiyofasini shakllantirish va ularning faoliyatini xalq manfaatlari, inson qadr-qimmati, huquq va erkinliklarini samarali himoya qilishga yo'naltirish (17-maqсад) kabi bir qator vazifalar belgilab berilgan.**

Bu yo'nalishda tegishli qonunchilik va me'yoriy-huquqiy baza shakllantirilib, doimiy ravishda takomillashtirib kelinmoqda. Ta'kidlash joizka faqat qonunchilik ba'zasini mustahkamlashning o'zi bilangina Xalqchil Ichki ishlar organlarini tashil etish ayniqsa professional xodimlarni tayyorlashning imkoni yo'q. Shu ma'noda, 2021-yil 12-fevral kuni Ichki ishlar vazirligi hay'atining kengaytirilgan yig'iligi ishtirok etgan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoev Ichki ishlar organlari faoliyati, tizimda mavjud muammo va kamchiliklar, istiqboldagi vazifalarga bag'ishlangan yig'ilishdagi ma'ruzasida jinoyatchilikka qarshi kurashish borasida quydagi; “Huquq-tartibot idoralariga hamma sharoitlarni yaratib, eng zamonaviy texnikalarni olib berdik. Katta vakolat, kuch va vositalar bor. Lekin natija kutilganidek emas. Organlar yakdil bo'lib, vertikal boshqaruvni to'g'ri tashkil eta olmayapti. Ularning ishidan xalqimiz norozi” fikrlarni bildirgan.

Yuqorida keltirilgan maqsadlarni amalga oshirish, Ichki ishlar organlari uchun mutaxassislar tayyorlashning mutlaqo yangi tizimini joriy etish, xodimlarning malakasiga qarab xizmat bo'yicha o'sishini ta'minlash, shuningdek, kuch va vositalarni samarali boshqarishda rahbar kadrlarning intellektual va professional salohiyatini yanada oshirish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan qabul qilingna qarorda 2021/2022 o'quv yilidan boshlab, Ichki ishlar vazirligining Akademiyasida kadrlarni tayyorlash jarayoniga bakalavriat va magistraturani o'z ichiga oluvchi ikki bosqichli oliy ta'lim tizimi joriy etilishi, kadrlarni maqsadli kasbiy tayyorlashga qaratiladi hamda birinchi kursdan boshlab mutaxassislik va yuridik fanlarni o'qitish chuqurlashtirilgan holda amalga oshirilishi belgilandi. Prezidentimizning ushbu qarori bilan faqatgina Ichki ishlar vazirligi Akademiyasiga alohida e'tibor qaratilmasdan Ichki ishlar vazirligi Malaka oshirish instituti zimmasiga ham bir qator vazifalar yukladi desak mubolag'a bo'lmaydi.

Xususan, Ichki ishlar vazirligi Malaka oshirish institutiga yuridik shaxs maqomi berilib va uning faoliyati asosiy yo'nalishlari;

- ichki ishlar organlari sohaviy xizmatlarining barcha yo'nalishlari bo'yicha serjantlar tarkibi xodimlarini jamoat xavfsizligini ta'minlash faoliyatini tashkil etish sohasida maxsus kasbiy tayyorlash;

- ichki ishlar organlarining safdor va ofitserlar tarkibidagi lavozimlariga birinchi marta tayinlangan xodimlarni boshlang'ich kasbiy tayyorgarlik bo'yicha o'quv dasturlari asosida o'qitish;

- ichki ishlar organlarining barcha toifadagi xodimlarini innovatsion axborot va pedagogik texnologiyalarni qo'llagan holda, shu jumladan turdosh yo'nalishdagi respublika oliy ta'lim muassasalari bazasida qayta tayyorlash va malakasini oshirishni tashkil etish etib belgilandi.

Shuningdek, Ichki ishlar organlari xodimlarini boshlang'ich tayyorlash va ularning malakasini oshirish markazlari tugatilib, ularning shtat birliklari va moddiy-texnika bazasi Malaka oshirish institutiga o'tkazildi.

O'z o'rnida aytish lozimki, Ichki ishlar vazirligi malaka oshirish instituti yuridik shaxs maqomini olganidan keyish bir qator ijobiy ishlarni amalga oshirib, Ichki ishlar organlarini vatanga va xalqqa sodiq bo'lgan profissanal kadrlar sifatida tayyorlash bo'yicha bir nechta kafedra va sikllar tashkil qilib, ularda xodimlarni xar tomonlama yetuk kadrlar sifatida tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirish bo'yicha samarali tizim joriy etildi. Ushbu tizim bo'yicha Ichki ishlar organlariga tanlov asosida ofitserlik va safdorlik lavozimlariga qabul qilingan xodimlar bilan boshlang'ich kasbiy tayyorgarlik, Ichki ishlar organlari xodimlariga navbatdagi "katta serjant", "kapitan" "mayor" va "podpolkovnik" maxsus unvonini olish uchun maxsus malaka oshirish kursi, shuningdek Ichki ishlar organlarining barcha darajadagi bo'lim boshliqlari, tuman (shahar, tarmoq) ichki ishlar organlari boshlig'ining o'rinbosari lavozimiga tayyorlash uchun zahiradagi xodimlar bilan malaka oshirish o'quv

kurslari muntazam ravishda tashkil etilib, ularda ridik tayyorgarlik moduli bo'yicha huquqiy ta'lim berilmoqda.

Ushbu modul bo'yicha tinglovchilar O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, unda shaxsning huquqiy maqomi, inson huquqlari, huquqbuzarliklar tushunchasi va turlari, ma'muriy huquqbuzarlik va ma'muriy javobgarlik, jinoyat va jinoyat-protsessul qonunchiligi, fuqarolik va oila huquqiga oid umumiy bilimlar;

- IIO faoliyatga taalluqli huquq normalaridan foydalanish va qo'llash, ma'muriy ishlarni ko'riy choralari va protsessual majburlov choralari, ma'muriy ishlarni ko'rib chiqish, dalillar to'plashda tuziladigan hujjatlarni rasmiylashtirish va jamoat tartibini saqlash faoliyatida qiynoqqa qarshi kurashish yuzasidan **ko'nikmalarga**;

- faoliyatni tartibga soluvchi huquq normalaridan foydalanish, ma'muriy huquqbuzarliklarning tarkibi va taspiflash me'zonlari, jinoyat qonunining qo'llash, jinoyatlarning boshqa turdagi huquqbuzarliklardan farqlash, qilmishning jinoiyligini istisno qiluvchi (zaruriy mudofaa, oxirgi zarurat, ijtimoiy xavfli qilmishni sodir etgan shaxsni ushlash vaqtida zarar yetkazish va x.k) holatlarni ajratish, protsessual hujjatlarni tuzish kabi **malakalarini** egallashiga alohida e'tibor qaratildi.

Bir so'z bilan aytganda yuridik tayyorgarlik moduli bo'yicha egallagan bilim, ko'nikma va malakalarini kasbiy, shaxsiy va ijtimoiy faoliyatlarida amaliy qo'llay olish kompetensiyalarini shakllantirish bo'yicha boy amaliy tajribaga ega bo'lgan professor-o'qituvchilar tomonidan o'quv mag'ulotlarni o'tkazilmoqda.

ХУДОЙБЕРДИЕВ БАХОДИР КАРИМБЕРДИЕВИЧ

Ҳуқуқни муҳофаза қилиш академияси
мустақил изланувчиси

ҲАРБИЙ ПРОКУРАТУРА ФАОЛИЯТИНИНГ ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ ТАҲЛИЛИ

Аннотация: ушбу мақолада прокуратура органлари тизими ва ҳуқуқий асослари, ҳарбий прокуратуранинг фаолияти ҳамда қонунчиликда белгиланган вазифа ва ваколатларининг ҳуқуқий асослари таҳлили акс этган.

Калит сўзлар: Қуролли кучлар, прокуратура органлари, ҳарбий прокуратура

Аннотация: В данной статье представлен анализ системы и правовых основ органов прокуратуры, деятельности военной прокуратуры, а также правовых основ задач и полномочий, установленных законодательством.

Ключевые слова: Вооруженные силы, органы прокуратуры, военная прокуратура

Abstract: This article presents an analysis of the system and legal foundations of the prosecutor's office, the activities of the military prosecutor's office, as well as the legal basis for its tasks and powers as established by legislation.

Keywords: Armed Forces, Prosecutor's Office, and Military Prosecutor's Office.

Мамлакатимизда қонун устуворлиги, қонунчилик ижросини тўғри ташкил этиш ҳамда қонунлар ижроси устидан назоратини амалга оширишда прокуратура органларининг асосий вазифа ва ваколатларини ўз ичига олиш билан бир қаторда бошқа давлат органлари ва ташкилотлари ичида муҳим ҳуқуқ ва мажбуриятлари билан ажралиб туради.

Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан 2022 йилнинг 28 январь куни имзоланган “2022 — 2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”¹ги Фармоннинг 90-мақсадида, давлатнинг мудофаа қобилиятини янада мустаҳкамлаш, Қуролли Кучларнинг жанговар шайлигини, унинг имкониятлари ва қобилиятини кучайтириш масаласи бўйича кенг вазифалар белгилаб олинган. Мамлакат ҳарбий хавфсизлигини таъминлаш ва мудофаа салоҳиятини мустаҳкамлаш борасидаги қонунчилик ҳужжатларини такомиллаштириш, Қуролли Кучлар ягона автоматлаштирилган бошқарув тизимини яратиш ва рақамлаштиришни янада такомиллаштириш, Қуролли Кучларда ягона ахборот-коммуникация тизимини яратиш ва ахборот хавфсизлигини таъминлаш масалалари ифодаланган.

Мудофаа вазирлиги қўшинларининг жанговар шайлиги ва тайёргарлиги ҳамда ўқув моддий-техника базасини янада такомиллаштириш, шунингдек мазкур фаолиятни олиб боришда Ҳарбий прокуратура қонунчилик ижросини таъминлашга қаратилган фаолиятни амалга оширади.

Кўришимиз мумкинки, прокуратура органлари қонунчилик ижроси устидан назоратни олиб боришда тегишлича ташкилий тузилмасига эгадир.

Жумладан, прокурор назоратининг предмети сифатида вазирликлар, идоралар, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, жамоат бирлашмалари, корхоналар, муассасалар, ташкилотлар ҳамда вазирликларнинг ҳарбий қисмлари, ҳарбий тузилмалари, ҳокимлар ва бошқа мансабдор шахслар томонидан қонунларнинг ижро этилиши, шунингдек улар томонидан қабул қилинаётган ҳужжатларнинг Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ва қонунларига мувофиқлигини назорат қилиш ва таъминлашга қаратилади. Прокурор назоратини олиб боришда прокуратура органлари фаолиятининг ҳуқуқий асослари иш олиб бориш тартиби муҳим ҳисобланади.

Хусусан, қонунчилик нормалари билан мустаҳкамланган прокуратура органларининг ягона марказлашган тизимга эга эканлиги, прокуратура органларини ташкил этиш, уларнинг ваколатлари ва

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 28.01.2022 йилдаги “2022 — 2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”¹ги ПФ-60-сон Фармони. Электрон манбаа: <https://lex.uz/docs/5841063>

фаолият кўрсатиш тартиби қонун билан белгилангани, ҳудудларда қонунларнинг аниқ ва бир хилда бажарилиши устидан назоратни амалга ошириш билан бир қаторда, фуқароларнинг ҳуқуқлари ва эркинликларини ҳимоя қилишга қаратилган фаолиятни амалга оширади¹.

Бундан ташқари, прокуратура тизимига эътибор қаратсак, Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси, Қорақалпоғистон Республикаси прокуратураси, вилоятлар ва Тошкент шаҳар прокуратуралари, туманлар ва шаҳарлар прокуратураларига бўлинади. Шунингдек, вилоят прокуратураларига тенглаштирилган Ўзбекистон Республикаси Ҳарбий прокуратураси, Ўзбекистон Республикаси Транспорт прокуратураси, туман прокуратураларига тенглаштирилган ҳудудий ҳарбий, транспорт ва ихтисослаштирилган прокуратураларни ўз ичига олади.

Айтиш жоизки, прокуратура органлари тизимида Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси ҳузуридаги Иқтисодий жиноятларга қарши курашиш департаменти ва Мажбурий ижро бюроси, шунингдек уларнинг жойлардаги бўлинмалари фаолият кўрсатади.

Ўзбекистон Республикаси прокуратураси органлари тизимида вилоят прокуратуралари мақомига тенглаштирилган, прокуратура органларининг алоҳида ҳарбий тузилмаси ҳисобланган Ўзбекистон Республикаси Ҳарбий прокуратураси фаолиятининг ҳуқуқий асослари бўлиб Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, Ўзбекистон Республикасининг “Прокуратура тўғрисида”ги қонуни, Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан 2022 йилнинг 23 декабрь куни имзоланган “Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучлари тизимида қонунийликни таъминлаш бўйича қўшимча чора тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-272-сонли Фармони, айнан шу Фармон асосида тасдиқланган “Ўзбекистон Республикаси Ҳарбий прокуратураси тўғрисида”ги Низом ва Ўзбекистон Республикаси Бош прокурорининг соҳага оид амалдаги буйруқ, кўрсатмалари ҳисобланади.

Ҳарбий прокуратуранинг фаолияти, вазифалари ва функцияларини бажаришда қонунчилик нормаларига асосланиб, бу соҳанинг ҳуқуқий асосларини таҳлил қилишга ундайди.

Ҳарбий қонунчилик муайян давлат Қуролли Кучларининг қурилиши ва фаолияти борасидаги муносабатларни тартибга солиш мақсадида давлатнинг олий органлари томонидан қабул қилинган қонунлар, ҳуқуқий ҳужжатлар ва меъёрлар мажмуи тушунилади².

Ж.Р.Шириновнинг таъкидлашича агар ҳарбий хизматчиларга хизмат вазифаларини бажариш бўйича юклатилаётган мажбуриятлар уларнинг

¹ Ўзбекистон Республикасининг 01.05.2023 йилдаги янги таҳрирда қабул қилинган Конституцияси. Электрон манба: <https://lex.uz/docs/6445145#6446165>

² Ш.З.Долимов “Ҳарбий атамаларнинг қисқача изоҳли луҳати” Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси. 2007 й. -Т. 348-б.

қонун ҳужжатларида белгилаб қўйилган ҳуқуқлари билан ўзаро боғлиқ бўлса хизмат вазифаларни бажарилишида самарадорликка эришиш мумкинлиги белгиланган¹.

Қуроли Кучлар соҳасининг асосий вазифалари давлат тинчлигини таъминлашга ҳамда ҳарбий сиёсий вазиятнинг ривожланишини доимий тизимли таҳлил қилишлари ва бартараф этиш масалалари юзасидан фаолият олиб боришларини кўришимиз мумкин.

Ўзбекистон Республикасида Қуроли Кучлар давлат ҳарбий ташкилотларининг ва мамлакат муҳофаа тизимининг негизи бўлиб, ҳарбий можароларни жиловлаш ҳамда уларнинг олдини олиш, шунингдек давлатнинг ҳарбий хавфсизлигини таъминлаш учун мўлганланган².

Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ўзбекистон — 2030» тараққиёт стратегияси тўғрисидаги Фармонида, Қуроли Кучларнинг рақамли салоҳиятини ошириш ва ахборот хавфсизлигини таъминлаш, ҳарбий хизматчиларнинг замонавий ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланиш борасидаги билим ва кўникмаларини ошириш, Қуроли Кучлар куч тузилмалари билан ҳамкорликни кучайтириш, биргаликдаги ҳаракатларнинг самарадорлиги ва мувофиқлашганлик даражасини ошириш ҳамда юқори малакали ҳарбий кадрларни тайёрлаш тизимини мунтазам равишда такомиллаштириб бориш, ўқув жараёнларига ҳарбий тайёргарликнинг замонавий усуллари кенг жорий этиш масалалари белгиланди.

Мазкур стратегияда келтирилган ислохотлар жаҳонда содир бўлаётган мураккаб глобал жараёнларни инобатга олган ҳолда Қуроли Кучларнинг қудрати, мамлакатнинг муҳофаа қобилияти ва ҳарбий салоҳиятини янада оширишга хизмат қилишга олиб келади.

Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси 109-моддасига кўра, Ўзбекистон Республикаси Президенти - Ўзбекистон Республикаси Қуроли Кучларининг Олий Бош қўмондони ҳисобланади, Қуроли Кучларнинг олий қўмондонларини тайинлайди ва лавозимидан озод этади, олий ҳарбий унвонларни беради, шунингдек Конституцияда мамлакатимиз прокуратура органларининг ваколатлари, тузилмаси, жиноятчиликка қарши курашиш, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эринликлари ҳамда қонунчилик ижроси устидан назоратни олиб бориш ва мувофиқлаштириш бўйича фаолиятининг ҳуқуқий асослари келтирилган. Аммо, кўришимиз мумкинки, Қуроли Кучлар, ҳарбий соҳадаги қонунчиликнинг ижросини таъминланиши ҳамда қонунчилик ижроси устидан назоратни амалга оширувчи орган ваколатлари ёритилмаган.

¹ Ж.Р.Ширинов “Ҳарбий хизматчиларнинг ҳуқуқий ҳимоясини ҳуқуқий тартибга солиниши ҳолати” Электрон манбаа: Journal of Advanced Research and Stability Volume: 03 Issue: 01 | Jan - 2023 ISSN: 2181-2608

² Е.В.Коленко, А.Б.Комилов ва бошқалар “Ўзбекистон Республикаси Қуроли кучлари, Давлат хавфсизлик хизмати ва божхона органларида қонунчилик ижроси устидан прокурор назорати” Услубий қўлланма. - Т.2023. Б.-13.

Фикримизча, мамлакатимизда амалга оширилаётган кенг кўламли ислохотлар жараёнида, прокуратура органларининг алоҳида ҳарбий тузилмаси ҳисобланган ҳарбий прокуратура фаолиятининг ташкил этилиши ҳамда унинг вазифа ва ваколатлари ҳуқуқий асосларига эътибор қаратиш лозим.

Хусусан, Бош прокурор ўринбосари – Ўзбекистон Республикаси Ҳарбий прокурори, эгаллаб турган лавозими нуқтаи назаридан тўғридан-тўғри Ўзбекистон Республикаси Бош прокурорига бўйсунди ва ўз фаолияти юзасидан унинг олдида ҳисобдор ҳисобланади.

Лекин, Низом талабларига кўра, Ҳарбий прокуратуранинг асосий вазифалари сифатида Қуролли Кучларда Конституция ва қонунлар, Ўзбекистон Республикаси Президенти – Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучлари Олий Бош қўмондонининг соҳага оид қарорларининг аниқ ва бир хилда ижро этилиши устидан назорат ўрнатиш белгилангани, шу билан бирга Қуролли Кучларда қонун устуворлигини таъминлаш ва қонунийликни мустаҳкамлаш соҳасида, мамлакатнинг муҳофаза салоҳиятини, суверенитетини ҳимоя қилиш, хавфсизлиги ва ҳудудий яхлитлигини таъминлашга доир Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармон, қарор ва бошқа ҳужжатлари, Вазирлар Маҳкамаси қарорларининг ўз вақтида ва тўлиқ ижро этилиши устидан тизимли назоратни олиб бориш вазифаси юклатилганини эътиборга олган ҳолда, Ўзбекистон Республикасининг “Прокуратура тўғрисида”ги қонуни ва Ўзбекистон Республикаси Президенти томонидан 2022 йилнинг 23 декабрь куни имзоланган “Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучлари тизимида қонунийликни таъминлаш бўйича қўшимча чора тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-272-сонли Фармон ва ушбу Фармон билан тасдиқланган “Ўзбекистон Республикаси Ҳарбий прокуратураси тўғрисида”ги Низомга, юклатилган вазифалардан келиб чиққан ҳолда, Ўзбекистон Республикаси Ҳарбий прокурорининг Ўзбекистон Республикаси Президенти – Ўзбекистон Республикаси Қуролли Кучлари Олий Бош қўмондони ва Ўзбекистон Республикаси Бош прокурори олдида ҳисобдорлигини белгиловчи янги нормани киритиш зарур ҳисобланади.

Келгусида Ўзбекистон Республикаси Ҳарбий прокуратураси органлари фаолиятининг ҳуқуқий асосларни чуқур таҳлил этиш, прокуратура органларининг алоҳида ҳарбий тузилмаси ҳисобланган бу орган фаолиятининг самарадорлиги, унинг прокуратура органлари тизимидаги ўрни ва мавқеини мустаҳкамлаш учун илғор хорижий тажрибани ҳам ўрганишлик мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

ХАЛҚАРО ҲУҚУҚДА ҲАРБИЙ ЖИНОЯТЛАР ТУШУНЧАСИ

Аввало, шуни таъкидлаш жоизки, халқаро юридик адабиётларда “ҳарбий жиноятлар” атамаси турли маъноларда қўлланилиб, у ёки бу тарзда ҳарбий ҳаракатлар ва/ёки мавжуд қуроли можаролар билан боғлиқ турли хил тартибларни бузиш ҳолатларини ифодалаш мақсадида қўлланилади. Кўплаб муаллифлар таъкидлаганидек, бирор қилмишни ҳарбий жиноят сифатида тушуниш илдизлари қадим даврларга бориб тақалади. Маҳаллий ва хорижий тадқиқотчилар фикрича, ҳарбий жиноятларнинг илк кўринишлари Қадимги Юнонистонда уруш олиб боришнинг алоҳида “қоидалари”ни белгилашда кўзга ташланади¹.

Адабиётларда қайд этилишича, “ҳарбий жиноятлар” ҳақидаги юридик тушунча XIX аср ўрталаридан бошлаб халқаро гуманитар ҳуқуқнинг ривожланиши билан боғлиқ ҳолда шаклланган. Уруш олиб боришнинг муайян воситалари ва усуллари қўллашга тўғридан-тўғри тақиқлар уруш пайтида қуроли кучлар таркибидаги ярадор ва касал шахсларни ҳимоя қилиш бўйича биринчи конвенциялар (хусусан, 1864 йилги Женева конвенцияси), шунингдек, XIX аср охири – XX аср бошларида қуроли тўқнашувларда қуролнинг айрим турларидан фойдаланишни тақиқлаш тўғрисидаги халқаро-ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилиниши билан пайдо бўлди.

Бинобарин ҳарбий жиноятларни таърифлашда, халқаро ҳуқуқ нормалари алоҳида ўрин тутди. Хусусан, бугунги кунда ҳарбий жиноятларнинг расмий-ҳуқуқий хусусиятини белгиловчи асосий халқаро ҳужжатлар қаторида 1) 1949 йилги Уруш қурбонларини ҳимоя қилиш тўғрисидаги Женева конвенцияси ва унга 1977 йилдаги Қўшимча протокол; 2) қуроли тўқнашувларни олиб боришнинг айрим усул ва воситаларидан фойдаланишни тақиқлаш тўғрисидаги 1954 йилдаги Қуроли тўқнашув ҳолатида маданий бойликларни ҳимоя қилиш тўғрисидаги конвенция, 1993 йилдаги Кимёвий қуролни тайёрлаш, ишлаб чиқариш ва қўллаш тақиқлаш тўғрисидаги конвенция; 3) замонавий халқаро жиной адлия органларини таъсис этувчи ҳужжатлари: Руанда ва собиқ Югославия бўйича халқаро трибуналларнинг уставлари, Халқаро жиной суднинг 1998 йилдаги Рим статуту кабиларни санаб ўтиш мумкин.

¹ Адельханян Р. А. Военные преступления как преступления против мира и безопасности человечества. Автореф. дисс. ... д-ра юрид. наук. – М.: Институт государства и права РАН, 2003. – С. 22-24; Берко А. В. Уголовная ответственность за применение запрещенных средств и методов ведения войны. Дисс. ... канд. юрид. наук. – Ставрополь: Ставропольский государственный университет, 2002. – С. 120; Верле Г. Принципы международного уголовного права. – М.: Транслит, 2011. – С. 470

Гарчи, ҳарбий жиноятларнинг моҳиятини тушунишда Нюрнберг ва Токио трибуналларининг, шунингдек Руанда ва собиқ Югославия бўйича халқаро трибуналларнинг қарорлари алоҳида аҳамият касб этади. Ушбу қарорлар халқаро одат ҳуқуқининг умумэътироф этилган ҳужжатлари бўлиб, замонавий давлатларнинг мутлақ кўпчилиги томонидан тан олинган¹.

Замонавий миллий ва халқаро ҳуқуқ доктринасида терминологик фарқларга қарамай, “ҳарбий жиноятлар” атамасини тушунишда маълум бир маънода ўхшашликлар мавжуд. Жумладан, бундай белгилар ҳарбий ҳаракатларни олиб бориш қоидаларини тартибга солиш ва қуролли тўқнашувлар пайтида ҳарбий асирлар ҳамда тинч аҳоли вакилларини ҳар томонлама ҳимоя қилишга оид қаратилган қоидаларда намоён бўлади.

Мадомики, XXI аср бошларида миллий доктринада XX асрнинг иккинчи ярмида кенг тарқалган ғоялардан чекиниш кузатилади. Бу ғоялар ҳарбий жиноятларни тушуниш фақат халқаро қуролли можаролар давомида давлатларга нисбатан қўлланиладиган, илгари шаклланган “уруш ҳуқуқи”га асосланган. Шунингдек, бугунги замонавий ҳуқуқда “уруш қонунлари ва одатлари” атамасини қўллашдан аста-секин воз кечилмоқда. Ўтган аср охирида Женева конвенцияларининг II Қўшимча Протоколига мувофиқ, халқаро бўлмаган тусдаги қуролли можароларга ҳам тааллуқли бўлган “қуролли тўқнашувлар ҳуқуқи” ҳақида кўпроқ сўз юритилади. Миллий халқаро ҳуқуқда ҳарбий жиноятларнинг замонавий тушунчасини шакллантириш халқаро гуманитар ҳуқуқни бузиш билан боғланади. Бу ҳуқуқ ҳарбий ҳаракатларда қатнашмаган ёки қатнашишни тўхтатган шахсларни ҳар томонлама ҳимоя қилишга, шунингдек, уруш олиб бориш воситалари ва усуллари чеклашга қаратилган.

Шунингдек, ҳарбий жиноятлар тушунчасини 1945 йил 8 августда Лондонда қабул қилинган Европа мамлакатларининг асосий ҳарбий жиноятчиларини судловга тортиш ва жазолаш бўйича Халқаро ҳарбий трибунал Низомида учратиш мумкин. Низомнинг 6-моддасига кўра, ҳарбий жиноятлар босиб олинган ҳудуднинг тинч аҳолисини ўлдириш, қийноққа солиш ёки қул қилиш ёхуд бошқа мақсадларда олиб кетиш; ҳарбий асирларни ўлдириш ёки қийноққа солиш; босиб олинган ҳудудларда жамоат ёки хусусий мулкни талон-торож қилиш; шаҳар ёки қишлоқларни бемақсад йўқ қилиш; ҳарбий зарурат билан оқланмаган вайронагарчилик каби уруш қонунлари ва одатларини бузувчи жиноятлардир².

¹ Белый И. Ю. Производство по делам о военных преступлениях в органах международного уголовного правосудия. – М.: Права военнослужащих, 2011. – С. 44-48; Кибальник А. Г. Понимание военных преступлений в решениях современных международных трибуналов // Российский ежегодник уголовного права. – 2013. – №7. – С. 440-442; Cassese A., Gaeta P., Baig L., Fan M., Gosnell C., Whiting A. Cassese's International Criminal Law. 3rd ed. – Oxford University Press, 2013. – P. 63-65; Kittichaisaree K. International Criminal Law. – Oxford University Press, 2001. – P. 131-133

² Европа мамлакатларининг асосий ҳарбий жиноятчиларини суд қилиш ва жазолаш учун Халқаро Ҳарбий Трибуналнинг Устави, 1945 йил 8 август / <https://docs.cntd.ru/document/901737883>

Кейинчалик ҳарбий жиноятлар тушунчаси халқаро қуролли можаролар қурбонларини ҳимоя қилиш бўйича 1949 йилги Женева Конвенцияларига I-қўшимча Протокол билан сезиларли даражада ривожлантирилди (Ўзбекистон Республикаси халқаро ҳужжатга 03.09.1993 йилдаги 946-XII-сон Қонунга мувофиқ қўшилган, 08.04.1994 йилдан кучга кирган). Хусусан, Протоколнинг 1 ва 11-моддалари таҳлилидан ҳарбий жиноятлар 1949 йилдаги Женева Конвенциялари талаблари ва Протокол қоидаларини “жиддий” бузишдан иборат эканлиги англашилади. Унга кўра, қуролли можаро вақтида содир этиладиган 1949 йилги Женева Конвенциялари ва Протокол билан ҳимояланган шахсларга жисмоний шикаст етказиш, тиббий ёки илмий тажрибалар ўтказиш, тўқималар ёки органларни трансплантация қилиш мақсадида ажратиб олиш каби жиноятлар, шунингдек, Протоколнинг 85-моддасида рўйхати шакллантирилган¹.

Халқаро ҳуқуқда ҳарбий жиноятлар тушунчаси янада мукаммал ва тўлиқ шаклда 1998 йил 17 июлда Римда қабул қилинган Халқаро жиноят судининг Рим Статутида мустаҳкамланган (Ўзбекистон Республикаси томонидан 2001 йил 28 июнда имзоланган, ратификация қилинмаган). Унинг 8-моддасига кўра, ҳарбий жиноятлар Женева Конвенциясининг “жиддий” бузилишидан иборат бўлган, режали тартибда ёки сиёсий даражада ва кенг миқёсли содир этиладиган жиноятлар сифатида таъкирифланади. Бу оммавий қатл, сиёсий раҳбарият ва (ёки) ҳарбий қўмондонликнинг буйруғи (розилиги) билан амалга ошириладиган қотиллик, қийноқлар, ғайриинсоний муносабатлар, асирликка олиш, нокомбатантларга ҳужум қилиш, шавқат қилмаслик ҳақида топшириқ (эълон), аҳоли пунктларини талон-торож қилиш, халқаро ҳуқуқ муҳофазасидаги объектларга зарба бериш, қасддан қаттиқ оғриқ ёки азоб берувчи жароҳатлар етказиш, таслим бўлган, қурол ёки бошқа ҳимоя воситасига эга бўлмаган асирларни яралаш ёхуд ўлдириш, бўғувчи, заҳарли ёки бошқа газларни ҳамда шунга ўхшаш суюқлик, модда ва воситаларни қўллаш, ҳаддан ортиқ зарар етказувчи методлардан фойдаланиш, дин, таълим, санъат, фан, ҳайрия мақсадлари учун мўлжалланган ва бошқа ноҳарбий объектларга зарба бериш каби шаклда бўлиши мумкин.

Юқоридагилардан ташқари, назарияда ҳарбий жиноятлар тушунчасини шакллантириш борасида қатор ёндашувлар илгари сурилади. Масалан, биринчи ёндашувга кўра, ҳарбий жиноятларга ҳарбий хизматчилар томонидан содир этиладиган, жазо таҳдиди остида қонун билан тақиқланган ҳар қандай ижтимоий хавфли қилмишлар сифатида қаралади. Хусусан, бу борада, Ш.Т. Икромов, Р.Кабулов, А.Отажоновларнинг

¹ Халқаро қуролли можаролар қурбонларини ҳимоя қилишга оид 1949 йил 12 августдаги Женева конвенцияларига I қўшимча Протокол. 1977 йил 8 июнь / <https://docs.cntd.ru/document/901755843?marker=7DE0K7>

ёзишларича, ҳарбий жиноятлар тушунчаси ҳарбий хизматни ўташ тартибига қарши жиноятлар тушунчасидан кенгроқ бўлиб, ҳарбий хизматчилар ва уларга тенглаштирилган шахслар томонидан содир этиладиган барча жиноятларни (шу жумладан, умумий жиноятларни ҳам) ўз ичига олади¹. Аммо, фикримизча, ушбу тушунчани фарқлашнинг бундай ёндашувини тўғри деб бўлмайди, чунки унда ҳарбий жиноятларнинг юридик хусусиятлари инобатга олинмаган. Чунончи, ҳарбий хизматчилар томонидан содир этиладиган умумий жиноятлар ўз моҳиятига кўра, ҳарбий хизматни белгиланган тартибига қарши қаратилмаган ва унга даҳл қилмайди.

Иккинчи ёндашув бўйича, ҳарбий хизматни ўташ тартибига қарши жиноятлар ҳарбий жиноятлар билан тенглаштирилади. Ўзбекистон ССРнинг 1959 йилдаги Жиноят кодекси 225-моддасида “Ҳарбий хизматни ўташ учун белгиланган тартибга қарши ушбу Кодексда назарда тутилган жиноятларнинг ҳарбий хизматчилар томонидан ва йиғинларни ўташ вақтида ҳарбий (хизмат)га мажбурлар томонидан содир этилиши ҳарбий жиноят деб ҳисобланади”² деб белгиланган. Ундан аввалроқ эса, шу мазмундаги норма Собиқ иттифоқ томонидан қабул қилинган 1927 йил 27 июлдаги “Ҳарбий жиноятлар тўғрисида низом”³да ўз аксини топган. Ўзбекистон Республикаси амалдаги Жиноят кодексининг VIII бўлимида “ҳарбий жиноятлар – ҳарбий хизматчилар, шунингдек ҳарбий машқни ўташ даврида ҳарбий хизматга мажбур шахслар томонидан ҳарбий хизматни ўташнинг белгиланган тартибига қарши қилинган жиноятлар” деб таърифланган. Бунда, ҳарбий жиноятларни таърифлаш борасидаги миллий ва Собиқ Иттифоқ давридаги қонунчилик бир-биридан фарқ қилмайди.

Шу жиҳатдан адабиётларда, ҳарбий хизматни ўташ тартибига қарши жиноятларни ҳарбий жиноятлар билан ўхшаш деб ҳисоблаб, бу икки тушунча бир турдаги ғайриҳуқуқий ҳаракатларни акс эттирувчи бир-бирининг ўрнини босадиган атамалардир⁴, деб баҳолайдиган фикрлар ҳам билдирилган. Назаримизда, ҳарбий жиноятлар ва ҳарбий хизматни ўташ тартибига қарши жиноятлар тушунчаларини бу мазмунда тушуниш Собиқ иттифоқ даври сиёсатининг таъсиридан келиб чиққан бўлиб, бундай

¹ Жиноят ҳуқуқи. Махсус қисм: Дарслик. Қайта ишланган ва тўлдирилган иккинчи нашри / Ш.Т. Икромов, Р.Қабулов, А.Отажонов ва бошқ; Масъул муҳаррир Ш.Т. Икромов. – Т: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2016. – Б. 304.

² Ўзбекистон ССРнинг Жиноят Кодекси, 1959 йил 21 май куни бешинчи чақириқ Ўзбекистон ССР Олий Советининг иккинчи сессиясида қабул қилинган, “Ўзбекистон” нашриёти, Тошкент – 1977.

³ Положение о воинских преступлениях: постановление ЦИК СССР, СНК СССР от 27 июля 1927 г. // Собрание законов СССР. – 1927. – № 50

⁴ Жарких В.А. Насильственные преступления против военной службы. Дис. ... канд. юрид. наук. – Краснодар, 2004. – С. 62; Лавруков М.М. Квалификация воинских насильственных преступлений. Дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2004. – С. 41; Новокшенов Д.В., Шеншин В.М. Особенности признаков субъектов воинских преступлений // Право в Вооруженных Силах. – 2018. – № 8. – С. 33–40

ёндошув ушбу тушунчаларнинг ўзига хос хусусиятлари ва юридик табиатини акс эттириш имкониятини чеклайди.

Навбатдаги ёндошувга кўра, ҳарбий жиноятлар умумий жиноятлар билан ўхшашлиги бўлмаган ва фақат ҳарбий хизматчилар томонидан содир этиладиган ижтимоий хавfli қилмишлардир, деган ғояни илгари суради. Масалан, бу борада О.К. Зателепин ва Р.М. Агишевнинг таъкидлашича, ҳарбий жиноятлар тушунчаси дастлаб Қадимги Римда юзага келган. Қадимги Рим ҳуқуқида жангчилар содир этиши мумкин бўлган уч турдаги қилмишлар қайд этилади: а) махсус ҳарбий мажбуриятларни бузадиган жиноятлар (хизматдан қочиб кетиш, қоровул хизмати мажбуриятларини бузиш, буйсинув тартибини бузиш ва б.); б) ҳарбий хизматчилар томонидан хизмат билан боғлиқ ҳолда содир этиладиган ва жангчиларнинг фуқароларга нисбатан кучайтирилган жавобгарлигини назарда тутувчи алоҳида умумжиноий қилмишлари (хизматдошини тунаш, аскарлар ўртасидаги жанжал ва б.); в) исталган фуқаро томонидан содир этилиши мумкин бўлган умумжиноий қилмишлар. Бунда ушбу жиноий ҳаракатлар гуруҳини фақат умумжиноий қонунчилик билан тартибга солиш назарда тутилган эди¹.

Бундан ташқари адабиётларда ҳарбий жиноятлар атамасининг бир-бирга зид бўлган таърифлари ҳам учраб туради. Хусусан, уларда ҳарбий жиноятлар тушунчаси уруш ёки бошқа қуролли можаро вақтида содир этилган ҳар қандай жиноий хатти-ҳаракат; халқаро гуманитар ҳуқуқнинг, у жиноий хатти-ҳаракат сифатида тан олинишидан қатъи назар, ҳар қандай бузилиши; қуролли можаро билан боғлиқ ҳолда содир этилган халқаро ҳуқуққа кўра ҳар қандай жиноят, ҳатто у инсониятга қарши жиноят ёки геноцид ҳаракати бўлса каби талқин қилинади. Масалан, Г. Верленинг ёзишича, ҳарбий жиноят – бу халқаро гуманитар ҳуқуқ нормасининг бузилиши бўлиб, бевосита халқаро ҳуқуқ бўйича жиноий жавобгарликка тортилишга олиб келади².

Шунингдек, халқаро жиноят ҳуқуқининг асосчилариидан бири А. Кассезе ҳарбий жиноятлар атамасининг умумий таърифида, уларни “қуролли можаролар халқаро ҳуқуқи” деб ҳам аталадиган халқаро гуманитар ҳуқуқ нормаларини “жиддий бузиш” деб таърифлаб, унинг фикрича, ҳарбий жиноятни қуролли можаронинг бир қисми бўлган ҳарбий хизматчилар ёки фуқаролар томонидан, қуролли можаро иштирокчиси бўлган бошқа томоннинг ҳарбий хизматчилари, фуқаролари ва “ҳарбий бўлмаган мақсадлари”га (масалан, хусусий мулк объектларига) қарши содир этилиши мумкин³.

¹ Зателепин О.К. Понятие воинского преступления в истории уголовного права / <http://voenprav.ru/doc-1724-5.htm>; Агишев Р. М. Воинская преступность: криминологический и уголовно-правовой аспекты. Дис. ... канд. юрид. наук. – СПб., 2005. – С. 12–13.

² Верле Г. Принципы международного уголовного права. – М.: ТрансЛит, 2011. – С. 468-469.

³ Cassese A., Gaeta P., Baig L., Fan M., Gosnell C., Whiting A. Cassese's International Criminal Law. 3rd ed. – Oxford University Press, 2013. – 414 p.

К.Киттичайзари ҳарбий жиноятнинг мазмун жиҳатидан ўхшаш таърифини таклиф қилади. Унинг фикрича, бундай жиноят қуролли можаро (ҳам халқаро, ҳам ички) давомида содир этилган халқаро гуманитар ҳуқуқ нормаларининг бузилишидир. Бироқ, “қуролли можаро пайтида содир этилган ҳар қандай жиноят ҳам ҳарбий жиноят ҳисобланмайди”. У қуролли можаро билан “бевосита боғлиқ” бўлиши, “сиёсат ёки амалиёт”нинг бир қисми бўлиши, “можаро томони томонидан рухсат этилган ёки йўл қўйилган” бўлиши ёки “можаро томонининг долзарб манфаатлари билан боғлиқ сиёсат мақсадларига” эришиш учун содир этилиши керак. Бунда, ҳарбий жиноятларни содир этганлик учун ҳар қандай шахслар, яъни нафақат аскарлар, балки ҳукумат аъзолари, сиёсатчилар ва расмий шахслар, судьялар ва прокурорлар, тиббиёт ходимлари, ёлланма шахслар ва ҳатто ҳар қандай фуқаролар жавобгарликка тортилиши мумкин¹.

Дастлабки икки гуруҳ бевосита ҳарбий хизматни ўташ тартибига таҳдид солади; бунда иккинчи гуруҳда назарда тутилган қилмишлар албатта қўшимча (ўзганинг мулки, шахснинг соғлиги ва ҳаёти каби) объектга эга бўлади; учинчи гуруҳ фақат умумий жиноятларга тааллуқли ҳатти-ҳаракатларни ифодалайди. Демак, Қадимги Рим давридаёқ ҳарбий хизматни ўташ билан боғлиқ ижтимоий муносабатларга таҳдид солиши мумкин бўлган ҳарбий ва ноҳарбий жиноятлар фарқини англаб етишган. Бундай қараш тарафдорлари ҳарбий хизматни ўташ тартибига қарши жиноятларни ҳарбий хизматнинг белгиланган тартибларига тажовуз қиладиган, ҳарбий хизматчилар томонидан фақат хизмат шароитида содир этилиши мумкин бўлган (масалан, бўйсунмаслик, дезертирлик, жанговар навбатчиликни ўташ қоидаларини бузиш ва б.), бошқа ғайриқонуний қилмишлар тизимида ўхшаши бўлмаган жиноятлар деб тушуниш кераклигини таъкидлашади. Аммо бизнингча, бундай ёндашув чекланган хусусият касб этиб, у бир-бирига яқин атамалар маъносидаги тушунмовчиликларга олиб келади. Ҳарбий жиноятлар ва ҳарбий хизматни ўташ тартибига қарши жиноятлар бир хил маънони англатмайди. Ҳарбий жиноятлар моҳиятан ижтимоий хавфлилиги юқорироқ, унинг қамров чегараси ҳарбий хизматни ўташ тартибига қарши жиноятлардан анча кенг ҳисобланади.

Шунингдек, Р.А. Адельханян ва И.Ю. Белийларнинг ёзишича, ҳарбий жиноятлар халқаро ҳуқуқий тушунча бўлиб, халқаро ҳуқуқнинг базавий принципларини ҳамда халқаро гуманитар ҳуқуқнинг қуролли можароларни олиб бориш билан боғлиқ ўрнатилган қоидаларини бузишда ифодаланади². С.А. Лобановнинг фикрича, бундай қилмиш фақат

¹ Kittichaisaree K. International Criminal Law. – Oxford University Press, 2001. – P. 130-133

² Адельханян Р.А. Военные преступления как преступления против мира и безопасности человечества. Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – М., 2003. – С. 10; Белый И. Ю. Производство по делам о военных преступлениях в органах международного уголовного правосудия (проблемы становления и

ҳалқаро ёки ички қуролли можаро шароитида содир этилади¹. В.В. Каболов эса ҳарбий жиноятлар урушнинг қонун ва удумларини бузишдан иборат деб ҳисоблайди². Р.В. Закомолдин эса, урушнинг қонун ва удумларини бузиш ҳарбий жиноятларнинг тури эканлигини таъкидлайди³. Н.О. Юсуповнинг қайд қилишича, “Ҳарбий жиноятлар ташқи халқаро муносабатларни ҳамда ички ҳуқуқий тартибни жиддий беқарорлаштирувчи, урушлар, қуролли можаролар ва бошқа турдаги жанговар ҳаракатлар даврида юзага келадиган, оммавий, кенг кўламли тавсифга эга, катта миқёсли салбий оқибатларни келтириб чиқарувчи, одатда бир томоннинг шундай жиноий ҳаракатига нисбатан бошқа томоннинг симметрик жавоби билан ҳарактерланувчи, халқаро ҳуқуқнинг умумий этилган қоидалари ва принципларига зид бўлган кўп объектли қилмишлардир”⁴. Гарчи, Халқаро жиноят судининг Рим Статутига назар ташланса, ҳарбий жиноятлар урушнинг у ёки бу турдаги қонун ва удумларини бузишдан иборатлигига гувоҳ бўлиш мумкин.

Умуман олганда, ҳарбий жиноятларга замонавий нуқтаи назардан қаралганда, уларни халқаро жиноят ҳуқуқига мувофиқ шахсий жиноий жавобгарликни келтириб чиқарадиган, қуролли тўқнашувларда қўлланиладиган халқаро гуманитар ҳуқуқнинг жиддий бузилиши сифатида таърифлаш мақсадга мувофиқдир. Ушбу таъриф, гарчи батафсил бўлмаса-да ва кўриб чиқиладиган қилмишларнинг барча муҳим белгиларини кўрсатмаса ҳам, уларни концептуал тушуниш, бошқа жиноятлардан фарқлаш учун асос бўлиб хизмат қилиши, шу жиҳатдан халқаро ҳуқуқ ҳужжатларида қўлланилиши мумкин.

Мухтасар айтганда, замонавий доктрина учун халқаро ҳуқуқда “ҳарбий жиноят” атамасининг принципал жиҳатдан ўхшаш тарзда тушунилиши хос бўлиб, ҳарбий жиноятларга “уруш қонунлари ва урф-одатлари”ни бузиш маъносида тушунишдан воз кечиш хосдир. Ҳозирги вақтда ҳарбий жиноятлар тушунчаси халқаро гуманитар ҳуқуқ нормаларининг жавобгарлик белгиланган қуролли можаролар билан ҳолда жиддий бузилиши билан боғлиқ. Шу жиҳатдан **ҳарбий жиноятлар деганда, қуролли тўқнашувлар давомида халқаро гуманитар ҳуқуқнинг оғир бузилиши бўлиб, инсонпарварликнинг умумий**

перспективы развития). Монография. Серия: Право в Вооруженных Силах — консультант. – М., 2011. Вып. 123. – С. 50.

¹ Лобанов С.А. Уголовная ответственность за военные преступления: теоретические вопросы международно-правового исследования. Монография. – М., 2015. – С. 103–104.

² Каболов В.В. Преступления против мира и безопасности человечества. Дис. ... канд. юрид. наук. – Ростов н/Д, 2002. – С. 44

³ Закомолдин Р.В. Преступления против военной службы и военные преступления. Словарь-справочник. – М., 2010. – С. 84–85.

⁴ Юсупов Н.О. Ҳарбий жиноятлар ва ҳарбий хизматни ўташ тартибига қарши жиноятлар: умумий ва фарқли хусусиятлар // Eurasian journal of law, finance and applied sciences / Innovative Academy Research Support Center. Volume 3 Issue 1, January 2023. – P. 62–68.

тамойили билан ҳарбий зарурат ўртасидаги мувозанатни бузувчи қилмишлар тушунилади.

Шунингдек, юқорида таъкидлаганимиздек “ҳарбий жиноятлар”ни “ҳарбий хизматни ўташ тартибига қарши жиноятлар” иборалари билан аралаштириб юбормаслик зарур. Шунинг учун келтирилган таҳлиллар асосида, Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 8-бўлимидаги “ҳарбий жиноятлар” атамасини “ҳарбий хизматни ўташ тартибига қарши жиноятлар” сўзлари билан алмаштириш мақсадга мувофиқ.

MANSUROV OYBEK OLIM O'G'LI

Тошкент давлат юридик университети
мустақил изланувчиси

COUNTERING EXTREMISM AND TERRORISM IN INTERNATIONAL LAW

Abstract. *Today, extremist and international terrorist organizations, under the guise of religious beliefs, continue to spread violence and radical views in society by inciting young people to violence, to lose their national identity, cultural, educational and family values. All this creates conditions for citizens to join the ranks of extremist and terrorist organizations.*

In the context of globalization and at a time when the transformation of international and regional conflicts continues, the issue of effective fight against extremism and terrorism remains one of the topical topics on the agenda.

Keywords: *Xenophobia, inadmissibility, propaganda, racial, mankind, violent, marginalization, bibliographical, prophylaxis.*

Introduction: In recent years, the world has witnessed new waves of violent extremism that have taken the lives of many innocent people. Whether based on religious, ethnic or political grounds, extremist ideologies glorify the supremacy of a particular group, and oppose a more tolerant and inclusive society. This poses two distinct but related challenges for contemporary societies: the rise of violent extremism and its spread across national borders and the governance of increasingly diverse and multi-cultural societies.

While violent extremism requires interventions to protect the security of people and assets, prevention of violent extremism needs to look beyond strict security concerns to development-related causes of and solutions to the phenomenon. Experiences in both development and peacebuilding show that an increase in the levels of inclusion and tolerance in communities can lead to both better governance of diversity, and to societies better inoculated against violent extremism. Tolerance for diversity and intercultural understanding are also at the heart of the new 2030 Sustainable Development Agenda, and particularly Sustainable Development Goal (SDG) 16, on building peaceful, just and inclusive societies. UNDP takes a development approach to the prevention of violent extremism (PVE).

This paper does not focus solely on religiously-inspired violent extremism. Many drivers apply to other forms of extreme behavior. Radical behavior in itself is not necessarily a problem. Non-violent radical behavior, especially if undertaken purposely in the political, economic or cultural sphere, can help to promote positive change. Violent extremism kicks in when radical behavior starts making use of indiscriminate violence as the means of expression.

This corporate framing paper to prevent violent extremism is fully in line with the UN Secretary-General's Plan of Action for Preventing Violent Extremism that was released in January 2016.

Preventing violent extremism

Just as terrorism impacts on human rights and the functioning of society, so too can measures adopted by States to counter terrorism. As mentioned above, because terrorism has a serious impact on a range of fundamental human rights, States have not only a right but a duty to take effective counter-terrorism measures. Effective counter-terrorism measures and the protection of human rights are complementary and mutually reinforcing objectives which must be pursued together as part of States' duty to protect individuals within their jurisdiction.

In this regard, determining more effective measures aimed at preventing and ending extremism and terrorism, as well as eliminating the sources and channels of their financing, and combining efforts in this regard at the national and international levels are important directions of state policy.

On September 8, 2006, the United Nations General Assembly adopted by consensus the United Nations Global Strategy against Terrorism. The Strategy is a unique global tool for strengthening national, regional and international efforts to combat terrorism. The General Assembly reviews the Strategy every two years and makes it a living document that takes into account the priorities of member states in the fight against terrorism.

In December 2008, the UN General Assembly adopted a resolution on "Inadmissibility of certain practices that contribute to fuelling contemporary forms of racism, racial discrimination, xenophobia and related intolerance"

The resolution condemns "propaganda and all organizations that are based on ideas of racial superiority or that attempt to justify or promote racial hatred and discrimination in any form" and calls on States to "declare illegal and prohibit organizations and organized and all other propaganda activities that promote and incite racial discrimination and to make participation in such organizations or activities an offence punishable by law". The resolution calls on UN Member States to adopt measures to prevent and combat racial discrimination, including the use of racially motivated propaganda. The resolution calls on UN Member States to adopt measures to prevent and combat racial discrimination.

An example is **Additional Protocol II** of 1977 to the **Geneva Conventions** of August 12, 1949, concerning the protection of victims of non-international

armed conflicts. It states that any non-international armed conflict may be considered international extremism if its participants, who are in opposition to a governmental regime, do not respect universally recognized principles and norms of international law. In particular, the Protocol does not apply to instances of disturbances of internal order and internal tensions, such as riots, isolated and sporadic acts of violence and other acts of a similar nature, as these do not constitute armed conflicts.

Plan of Action to Prevent Violent Extremism; Preventing violent extremism is a commitment and obligation under the principles and values enshrined in the Charter of the United Nations, the Universal

UNDP's plan of action

UNDP's corporate initiative will look at two main components of work: a) a research, policy and advocacy agenda, and b) an action-oriented agenda aimed at meeting prevention targets at regional and country level. Further policy research and analysis will ensure a better understanding of the contextual drivers that have tipped disaffection and radicalization into violent extremist behavior and inform more effective conflict sensitive programming on the ground.

The initiative will specifically look at the role of women, youth, religious organizations and leaders, and media when analyzing problems and generating solutions, and at the way these play out in diverse socio-cultural and political settings. The research agenda will also contribute to a better understanding of the challenges to achieving effective governance of diversity in multi-cultural and multi-confessional societies. UNDP will also develop advocacy and communications toolkits for outreach to alienated and radicalized groups and individuals.

Using the building blocks for preventing violent extremism UNDP will support the design/adaptation of regional, sub-regional, national and sub-national strategies. Strategies at the national level will not only consider the design of new initiatives (including fast track projects needed to respond to immediate challenges), but will also include an analysis and adaptation of UNDP's existing portfolio of projects, examining how they may positively or negatively influence the drivers of radicalisation and violent extremism. An early warning tool with reliable risk indicators of violent extremism, as well as a programming guide will be developed to support these country strategies. Specific regional action plans will be further tailored at the national level. Initial target groups of countries would be 25-30 countries essentially in four regions (Africa, the Arab States, Europe and the CIS, and Asia-Pacific).

EMERGING INTERNATIONAL FRAMEWORKS

In implementing this corporate initiative, UNDP will work with interested Member States, development partners, representatives of media, academia, the private sector, youth groups, women's organizations and faith-based organizations; and with members of the judicial, law enforcement and security

communities who have engaged systematically with these issues. UNDP will also work with global, regional and national research institutions and think tanks and ensure that research is grounded in the daily realities faced by affected communities.

Declaration of Human Rights and other international human rights instruments. To be effective and sustainable and in line with Member States' obligations under

international law, all legislation, policies, strategies and practices adopted to prevent violent extremism must be firmly grounded in the respect for human rights and the rule of law.

Both the General Assembly and the Security Council have acknowledged that violent extremism has reached a level of threat and sophistication that requires concerted action beyond law enforcement, military or security measures to address development, good governance, human rights and humanitarian concerns.

Strengthening the rule of law, repealing discriminatory legislation and implementing policies and laws that combat discrimination, marginalization and exclusion in law and in practice must be an essential component of any response to the threat posed by violent extremism.

Co-hosted by the Government of Switzerland and the United Nations, the Geneva Conference on Preventing Violent Extremism – 'The Way Forward' took place on 7 and 8 April 2016 at the United Nations Office at Geneva. Building upon the February formal debate of the General Assembly, the Geneva Conference provided an opportunity for the international community to share experiences and good practices in addressing the drivers of violent extremism and to build support for the Secretary-General's Plan of Action. The first day of the conference was dedicated to a meeting of senior experts. The second day was the high-level segment of the Conference including interventions at the ministerial level. Heads of international and regional organizations and heads of UN agencies also participated in the discussions on action at the national, regional and global level.

In addition, today there is a struggle against this trend among the CIS countries; The project was adopted in 2001 Shanghai convention to combat terrorism, separatism and extremism.

The Republic of Kazakhstan, the People's Republic of China, the Kyrgyz Republic, the Russian Federation, the Republic of Tajikistan and the Republic of Uzbekistan (hereinafter referred to as the Parties),

Guided by the purposes and principles of the Charter of the United Nations, primarily related to the maintenance of international peace and security, development of friendly relations and cooperation between states;

Realizing that terrorism, separatism and extremism pose a threat to international peace and security, the development of friendly relations between states, as well as the exercise of fundamental human rights and freedoms;

Recognizing that these phenomena seriously threaten the territorial integrity and security of the Parties, as well as their political, economic and social stability;

Guided by the principles of the Alma-Ata Joint Statement of 3 July 1998, the Bishkek Declaration of 25 August 1999, the Dushanbe Declaration of 5 July 2000 and the Declaration on the Establishment of the Shanghai Cooperation Organization of 15 June 2001;

Firmly convinced that terrorism, separatism and extremism, as defined in this Convention, regardless of their motivation, cannot be justified under any circumstances and that the perpetrators of such acts must be held accountable in accordance with the law;

Convinced that the joint efforts of the Parties under this Convention constitute an effective form of combating terrorism, separatism and extremism, Have agreed on the following.

The publication is structured to provide concise answers to the many questions on international law that are frequently heard at UNODC/TPB training workshops and other technical assistance activities. The material is written in simple language and sets out the basic concepts of international law without delving into an in-depth analysis of the complex debates and controversies surrounding international law in general and its applicability to terrorism in particular.

Thus, the publication does not aim to cover all aspects of the international legal framework against terrorism in equal measure. Certain aspects that tend to raise the most questions are discussed in more detail. The publication is not intended to be academic, and its format - with a minimum number of bibliographical references - is indicative of its applied, introductory nature. Many publications and a series of in-depth analyses by the United Nations Office on Drugs and Crime (UNODC) have been devoted to international law and its application in the context of counter-terrorism. This publication should be seen as a starting point for a more in-depth analysis of this issue, which can be found in a number of other UNODC materials and publications.

Thus, it is necessary all actions of states aimed at combating terrorism, extremism, separatism and other threats with the use of force, as much as possible and only international law, which is a direct part of international law and demonstrates continuity and perspective. development of international cooperation in combating extremism. Such an "individualistic", self-centered approach to solving the problem of international extremism and terrorism is unacceptable in the current conditions of globalization and is fraught with tragic consequences of a worldwide nature.

As seen above, the Security Council has called on States to ensure that counter-terrorism measures comply with international human rights law, refugee law and humanitarian law in several of its resolutions. In its report to the Security Council (S/2005/800), the Counter-Terrorism Committee reiterated

this call. It also stressed that the Counter-Terrorism Committee Executive Directorate (see annex) should take this into account in the course of its activities. In addition to the general obligation of States to act within a human rights framework at all times, it should be noted that the universal treaties on counter-terrorism expressly require compliance with various aspects of human rights law. In the context of the International Convention for the Suppression of the Financing of Terrorism, for example, this is illustrated in article 15 (expressly permitting States to refuse extradition or legal assistance if there are substantial grounds for believing that the requesting State intends to prosecute or punish a person on prohibited grounds of discrimination); article 17 (requiring the “fair treatment” of any person taken into custody, including enjoyment of all rights and guarantees under applicable international human rights law); and article 21 (a catchall provision making it clear that the Convention does not affect the other rights, obligations and responsibilities of States).

The United Nations Global Counter-Terrorism Strategy reaffirms the inextricable links between human rights and security, and places respect for the rule of law and human rights at the core of national and international counter-terrorism efforts. Through the Strategy, Member States have committed to ensuring respect for human rights and the rule of law as the fundamental basis of the fight against terrorism. To be effective, this should include the development of national counter-terrorism strategies that seek to prevent acts of terrorism and address the conditions conducive to their spread; to prosecute or lawfully extradite those responsible for such criminal acts; to foster the active participation and leadership of civil society; and to give due attention to the rights of all victims of human rights violations.

AN APPROACH BASED ON RESEARCH, ADVOCACY AND ACTION

Policy research and advocacy

A better understanding of violent extremism at the regional, national and local levels requires a deeper examination of the contextual drivers that have tipped disaffection and radicalization into violent extremist behavior. Special attention will be paid to the gender and youth dimensions of the problem. UNDP’s research agenda will be steered by the Oslo Governance Centre and conducted in collaboration with the regional hubs and in partnership with academic and research institutions from the North and the South, as well as with UN entities such as the UN Department of Political Affairs, the UN Interregional Crime and Justice Research Institute and others. The research agenda will also include a series of global and regional policy dialogues. UNDP will join existing and future research networks and use all its assets, including its global coverage, to support the analysis, dialogue and reflection that could yield contextually specific, operationally grounded, and realistic steps at both the global and the national levels.

Researching solutions against Violent Extremism (RESOLVE) On the margins of the UN General Assembly in September 2015, stakeholders launched

a research network focused on promoting local research on drivers of radicalization and recruitment. The RESOLVE network will help to fill a gap in providing an evidence base for Countering Violent Extremism programs and policies. An international Steering Committee led by the US Institute of Peace (USIP) will work to guide and direct the network. An annual event, the CVE Research Conference, will provide a platform for CVE researchers to share the most current, up-to-date research and analysis of CVE on an international scale. The first CVE Research Conference was held in December 2014 in Abu Dhabi.

Analysis of the process of emergence of violent extremism: Scholarly analyses of the manner in which individuals and groups are drawn into violent extremism have pointed to three broad phases: the alienation phase, the subsequent radicalization phase, and finally habituation to violence when extremists choose to use violence as a tool to impose their views. Specific factors at the local, national and global levels lead to the onset of each phase, and need to be understood. Not all alienated groups or individuals adopt radical attitudes and ideologies, and not all radicals travel an inevitable path to extreme violence. Crucial to the prevention of extremist violence is to understand the factors leading from each phase to the next, as the progression is not foregone.

The research is action-oriented in that it will enable UNDP and its partners to better identify entry points in addressing the root causes and to work with the relevant national and local partners concerned. As such the development agenda will be able to address the issue of violent extremism from within society and initiate structural changes enabling more solid preventive governance structures at local and national levels.

Advocacy platform and communications tool-kit, developed for outreach to and communication with alienated or radicalized groups and individuals. UNDP will work with select partners to develop an online interactive platform for those advocating creative approaches to enhance inclusion, social cohesion and tolerance and reach out to and engage in dialogue with disaffected groups and individuals. The platform will include a communications tool-kit with regard to inclusive development, tolerance and respect for diversity — commissioned by UNDP and engaging select partners. The toolkit will include references to the use of social media—for use by development partners, governments, media and civic organizations in reaching out to engage with those susceptible to violent extremism.

About the work that is being done in the Republic of Uzbekistan, in 2017-2021, based on the tasks defined in the Strategy of Actions on the five priority areas of development of the Republic of Uzbekistan, as well as in order to improve measures to combat extremism and terrorism:

1. The following:

According to Appendix 1 of the National Strategy of the Republic of Uzbekistan on Combating Extremism and Terrorism for 2021-2026 (hereinafter - the Strategy);

The "**Roadmap**" (hereinafter - "Roadmap") for the implementation of the National Strategy of the **Republic of Uzbekistan** on combating extremism and terrorism for **2021-2026** should be approved in accordance with **Annex 2**.

2. The following should be defined as the priority areas of the strategy:

to promote the ideology of patriotism, traditional values and tolerance in order to prevent the spread of the ideas of extremism and terrorism;

preventing the spread of ideas of extremism and terrorism among minors and young people;

protecting women's rights and strengthening their role in the fight against extremism and terrorism;

protection of citizens who have been abroad for a long time from the influence of extremism and terrorist ideas;

fight against the use of the Internet global information network for extremist and terrorist purposes;

broad involvement of civil society institutions and mass media in the fight against extremism and terrorism;

improvement of legal prosecution and accountability measures for committing extremist and terrorist acts and their financing;

improvement of the normative legal framework in the field of combating extremism and terrorism;

international and regional cooperation in this field.

International and regional cooperation

Currently, extremism and terrorism remain among the main threats to world security. In this regard, the fight against these negative events has become a general problem that needs to be solved not only at the national level, but also at the international level.

The Republic of Uzbekistan is an active participant in fundamental international acts and organizations in the field of combating extremism, terrorism and their financing.

Uzbekistan continues active cooperation with regional and international partners to establish peace and tranquility in Afghanistan.

At the same time, Uzbekistan considers it necessary to implement the following tasks, taking into account the importance of strengthening international cooperation in the fight against extremism, terrorism and their financing:

a) to contribute to the improvement of the international legal framework for combating extremism and terrorism;

b) strengthening the personnel capacity and resources of diplomatic missions and consular institutions, the Agency for Foreign Labor Migration, as well as other agencies dealing with citizens who are going abroad for a long time and living abroad;

c) expanding the contractual and legal bases of cooperation in the field of combating extremism and terrorism with other countries, regional and international organizations;

g) exchange of information and experience with foreign countries and international organizations in the field of combating extremism, terrorism and their financing;

d) active participation in international and regional organizations whose activities are aimed at combating extremism and terrorism;

e) Coordination of joint efforts to implement the UN Global Counter-Terrorism Strategy in Central Asia within the framework of the Joint Action Plan;

j) expanding the role of Uzbekistan in the implementation of international initiatives that help to develop information exchange and cooperation within the framework of joint efforts to fight extremism and terrorism in Central Asia;

z) to accelerate initiatives to attract the attention of the world community and regional organizations to ensure peace and harmony in Afghanistan, and to involve this country in regional cooperation processes, including the fight against extremism and terrorism.

International cooperation of the Republic of Uzbekistan in the fight against terrorism.

Cooperation of the Republic of Uzbekistan with foreign countries, their law enforcement agencies, special services and international organizations in the field of combating terrorism is carried out in accordance with the international agreements of the Republic of Uzbekistan.

Over the past four years, the new Uzbekistan's efforts to combat terrorism and extremism have served as a model for Central Asia and beyond. According to official reports, the number of terrorism- and extremism-related crimes in Uzbekistan fell by more than **65** percent in 2018 compared to 2017.

The Uzbek model of countering radicalization, based on countering extremist propaganda among young people by improving their legal and religious education, has proven successful.

“The Uzbek experience of combating threats of extremism and terrorism attracts the attention of many foreign specialists.

According to expert assessments, this political course of Uzbekistan lays the foundations of an important unprecedented new direction... for the Muslim world - the idea of enlightened Islam”.

In Uzbekistan, the Uzbek model of counter-terrorism is understood to mean a focus on fighting for the minds of people, primarily young people, by raising legal culture and spiritual and religious enlightenment.

Systematic work on social rehabilitation and the return to normal life of those who fell under the influence of extremist ideas and realized their mistakes has yielded positive results. For example, on **November 1**, a special commission began its work in Uzbekistan to investigate citizens who have been in war zones in Syria, Iraq and Afghanistan.

Those who have not committed grave crimes and have not participated in hostilities can be exempted from prosecution.

Presidential Decree No. **PP-3786** of June 19, 2018 “On additional measures to improve the effectiveness of ensuring public order, preventing offenses and combating crime in the city of Tashkent” approved the proposal of the General Prosecutor’s Office, **the Ministry of Internal Affairs, the National Guard**, the Supreme Court of the Republic of Uzbekistan, the Union of Youth of Uzbekistan and the Republican Council for Coordination of Citizens’ Self-Governance Bodies to introduce as an experiment from July 1, 2018 in the system of ensuring public order, preventing offenses and combating crime in the city of Tashkent.

In order to improve the security of citizens, the country has also begun to create portals for countering terrorism and extremism, “**Safe City**” and “**Safe Region**” applications. For example, at the request of the Office of the Procurator-General, with the assistance of UNDP, the British Embassy in Uzbekistan and the Metropolitan Department of Internal Affairs, the “Safe Region” mobile application was created. The version of the application was designed only for the Android system, but the developers will soon introduce an **IOS** version as well. The application allows you to see lists of phone numbers of emergency services or quickly call them using the **SOS** button. Users can get information about prevention inspectors and the nearest police stations. In addition, the application can be used to view news published on the official website of the Department of Internal Affairs, or to contact the department via Telegram-bot through the “settings” function can be selected one of three languages - Uzbek, Russian and English. The developers intend to integrate the application into the “102” emergency call system, which will allow the operator on duty to automatically determine the geolocation of the caller and respond to the call more quickly.

International terrorism and extremism are dramatically changing their tactics and strategies. It is too early to talk about victory over them, and a single country will not be able to eradicate them. The vigilance of every citizen and well-organized prevention on the ground will ensure the prevention of possible terrorist and extremist actions and politically motivated criminal manifestations.

In 2019, the Global Terrorism Index for the year 2019, the global terrorism index recorded 138 countries, and Uzbekistan surpassed **135** countries and became the highest in the category of adult countries that have been affected by terrorism for several years. In our opinion, this is due to the activities of the law enforcement agencies and Catholic medical institutes, which have been carried out in the field of high-tech prophylaxis of terrorism.

CONCLUSION: THE NEED FOR AN INTEGRATED AND MULTI-DIMENSIONAL APPROACH,

The problems addressed in this framing paper call for a global, integrated, and multi-dimensional approach combined with regional and country-specific analysis and initiatives. While responses at regional and country levels are

urgently needed and funding needs to be secured, it is equally important to provide a global strategic framework and corporate guidance on policy and programming to support a long-term, coordinated response.

The corporate framework for action presented in this paper provides an indicative plan of action to ensure that innovative programs and initiatives that are already being undertaken and/or planned for the near future – at regional or country level - benefit from a global research-informed policy and programming perspective that has been developed with the engagement of a wider group of partners.

Not only is the promotion and protection of human rights essential to the countering of terrorism, but States have to ensure that any counterterrorism measures they adopt also comply with their international human rights obligations.

MEDET BAYEVA AQSUNGUL

SHARAPATDIN QIZI

O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi
huzuridagi X.Sulaymonova nomidagi
Respublika sud ekspertiza markazi Sud-
ekspertlik ilmiy-tadqiqot instituti tayanch
doktoranti

RAQAMLI JINOYATCHILIKNING OLDINI OLISHDA SUD KOMPYUTER-TEXNIK EKSPERTIZASI ROLI VA XORIJ TAJRIBALARI

Annotatsiya. Mazkur maqolada bugungi kundagi raqamli jinoyatchilikning soni ortib borishi va bu holatda sud kompyuter-texnik ekspertizasining huquqbuzarliklarga qarshi ekspertiza jarayoni, tahlillar, tadqiqot jarayonlari va xulosalar, undagi imkoniyatlar, aktualligi, shuningdek, chet davlatlardagi sud kompyuter-texnik ekspertizasi imkoniyatlari yuzasidan yangiliklar, olimlarning fikrlari tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: Raqamli kriminalistika, kiberjinoyat, xalqaro tashkilotlar, sun'iy intellekt, qonunchilik, ENFSI, AFSN, BMT, Machine learning, Computer forensics, Encase, Belkasoft X Forensic, UFED 4PC, PC-3000 Portable III.

Аннотация. Статья анализирует рост киберпреступлений в современном мире и роль судебных аспектов в компьютерной криминалистике. Обсуждаются процедуры, возможности, актуальность и выводы экспертного опыта, а также возможности компьютерной криминалистики в зарубежных странах, наряду с последними разработками и мнениями ученых.

Ключевые слова: Цифровая криминалистика, киберпреступность, международные организации, искусственный интеллект, законодательство, ENFSI (European Network of Forensic Science Institutes), AFSN (African Forensic Science Network), UN (United Nations), Machine Learning, Computer Forensics, EnCase, Belkasoft X Forensic, UFED 4PC, PC-3000 Portable III.

Annotation. This article analyzes the rise of cybercrimes in the modern world and the role of judicial aspects in computer forensics. It discusses the procedures, possibilities, relevance,

and conclusions of such expertise, as well as the capabilities of computer forensics in foreign countries, along with the latest developments and opinions of scientists.

Keywords: *Digital criminology, cybercrime, international organizations, artificial intelligence, legislation, ENFSI (European Network of Forensic Science Institutes), AFSN (African Forensic Science Network), UN (United Nations), Machine Learning, Computer Forensics, EnCase, Belkasoft X Forensic, UFED 4PC, PC-3000 Portable III.*

Bugungi rivojlangan zamonda kompyuterlar orqali ko'plab jinoyatchilik turlari sodir etilmoqda. Masalan, ulardan internet tarmoqlari orqali ma'lumotlarning o'g'irlanishi yoki kriptο-aktivlar harakati, pul o'tkazmalar va shuningdek, xabarlarining tarqatilishi, shunga o'xshash hodisalar har kuni yuz bermoqda. Kompyuter-texnik ekspertiza tarixi bu 1960-yillarda Amerika Qo'shma Shtatlarida sodir bo'lgan, ya'ni **"kompyuter jinoyatchiligi"** atamasi kompyuter orqali sodir etilgan ilk jinoyatdan keyin kelib chiqqan. Raqamli jinoyatchiliklar mobil telefon qurilmalaridan tortib, maxfiy bazalarda mavjud bo'lgan axborotlarni o'g'irlash va tarqatish orqali uning izlarini topish biroz qiyinlashmoqda. Chunki, xakerlik jarayonlari tez takomillashmoqda¹. Xakerlik (hacking) haqida gapirganda, bu mavzu ikki xil yo'nalishda tahlil qilinishi mumkin: bir tomondan, bu yomon niyatli va noqonuniy faoliyat bo'lib, axborot xavfsizligini buzish va tizimlarga zarar yetkazish bilan bog'liq, boshqa tomondan esa, axborot xavfsizligi sohasi doirasida tizimlarni mustahkamlash uchun ishlatiladigan ilmiy va texnik yondashuvlar mavjud. Shu o'rinda, sud kompyuter-texnik ekspertizasi roli juda muhim bo'lib, har qanday qilingan raqamli jinoyatchilikning oldini olish, yoki sodir bo'lgan huquqbuzarliklar yuzasidan tadqiqot ishlarini olib borishda muhim rol o'ynaydi. Sababi, kompyuterlar yoki mobil qurilmalar yordamida ro'y bergan hodisalar yuzasidan tekshirishlar, uning obyekti va usullar orqali dalillarni texnik qurilma va maxsus bilimlar yordamida aniqlanadi. Ekspert xulosasi sudda ishning haqqoniy va adolatli bo'lishiga hissa qo'shadi.

Bugungi kunda sud ekspertiza sohasida ko'plab yangiliklar va imkoniyatlar o'sib bormoqda. Bir tarafdən, bu yo'nalishdagi qonunchiliklar yuzasidan ekspertning huquq, majburiyatlari va xulosa tayyorlash tartibi, davlat sud-ekspertiza muassasasida yoki boshqa korxona, muassasa, tashkilotda ekspertiza o'tkazish belgilangan. Ikkinchi tarafdən taqdiqot olib borishdagi texnik uskunalar, **Encase², UFED 4PC³, Belkasoft X Forensic⁴, PC-3000 Portable III⁵** kabi qurilmalar orqali ma'lumotlarni tiklash, izlarni aniqlash, obyektlarni o'rganish, shuningdek, qurilmalarning kalitlarini va parollarini aniqlash, ma'lumotlarni tiklash kabi ishlarni amalga oshiradi. Raqamli jinoyatchilik bo'yicha ko'plab olimlarning va boshqarma boshliqlarining fikr va mulozalari bor bolib, ulardan: **"Dunyo yanada tenglik maydoniga aylangan sari, ko'proq**

¹ Guide to Computer Forensics and Investigations, 6th ed.2-3.

² <https://www.opentext.com/products/forensic>

³ <https://cellebrite.com/en/ufed/>

⁴ <https://belkasoft.com/x>

⁵ <https://www.acelab.ru/dep.pc/pc-3000-portable-iii-systems.php>

odamlar onlayn bo'lib, bir xil ma'lumotlarga ega bo'lishi bilan, raqamli sud ekspertizasi jarayonlarini standartlashtirish ehtiyoji yanada dolzarb bo'lib bormoqda. Raqamli sud ekspertizasining ta'rifi yillar davomida rivojlanib, endi faqat kompyuterda saqlanayotgan raqamli ma'lumotlarni xavfsiz saqlash va tahlil qilishdan iborat emas, balki bu ma'lumotlarni fuqaro, jinoiy yoki ma'muriy ishlar uchun dalil sifatida foydalanish uchun ham kengaygan¹. AQSH Mudofaa vazirligi kompyuter sud ekspertizasi laboratoriyasining sobiq direktori Ken Zatykoning bu fikri bo'yicha aytadigan bo'lsak, sohaning aktualligi, uning tobora kengayib, bu bo'yicha qonunchiliklarning ahamiyati oshib borayotganligi va albatta, texnik qurilmalar sifatini yanada oshirish, ma'lumotlarning xavfsiz saqlanishini ta'minlash, odamlarni bu bo'yicha xabardor qilish va eng asosiy bosqish sud kompyuter-texnik ekspertizasining faoliyatini kengaytirish, kadrlar malakasini oshirish va imkoniyatlardan foydalanish kabi yechimni qabul qilsa bo'ladi. Chunki, texnik taraqqiyot jinoyatni yangi usullar va vositalar yordamida amalga oshirish imkonini yaratadi. Bunday holatda, tabiiyki, texnologiyalar jinoyatlarni aniqlash va fosh etish uchun ham yangi yondashuvlarni keltirib chiqaradi, eskilari bilan birga yangilari ham paydo bo'ladi. Masalan, ilgari mavjud bo'lgan firibgarlik bugungi kunda internet tarmog'idan foydalangan holda amalga oshirilmoqda. Biroq, firibgarlikning mohiyati va maqsadi o'zgarmaydi, aksincha, yangilik faqat uni amalga oshirish vositalarida, ya'ni veb-saytlar, elektron pochta, onlayn to'lov tizimlarida namoyon bo'ladi. Shuningdek, axborotning roli ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Shunday qilib, raqamli dalillarni topishda va maxsus usullar orqali izlanishlardan keyin xulosalar berishda, jinoyatchilikning oldini olishda sud kompyuter-texnik ekspertizasi zarur hisoblanadi. Ayni paytda, xorijiy davlatlarda bu soha chuqur o'rganilib kelmoqda va u **“forenzika”** yoki, **“computer forensics”** nomi bilan keng tarqalgan². AQSH, Buyuk Britaniya, Evropaning boshqa davlatlarida texnik uskunalar yordamida va sun'iy intellekt bilan birga izlarni topish, obyektni aniqlash va qonun-hujjatlar bo'yicha jazo choralari ko'rish, xalqaro hamkorlik tez rivojlanmoqda. Masalan ulardan, Kompyuter forensikasi (Computer Forensics) sohasi AQShda so'nggi yillarda rivojlanib, bir qancha yangiliklar va tendentsiyalarni kuzatmoqda. Bu soha asosan jinoyatlarni tergov qilishda raqamli dalillarni to'plash, tahlil qilish va saqlash bilan shug'ullanadi. Yangi texnologiyalar, huquqiy normalar, va jinoyatchilikni oldini olishda kompyuter forensikasining roli kengayib bormoqda. Quyida bu sohadagi asosiy yangiliklar va ular bo'yicha ma'lumotlarni olish mumkin bo'lgan manbalar keltirilgan:

- Kriptovalyutalar va raqamli aktivlarning tergovda roli;
- Data Breach va ma'lumotlar xavfsizligi;
- IoT (Internet of Things) forensikasi;

¹ High-Technology Crime Investigator's Handbook (Second Edition, 26-27, 2006).

² <https://www.fbi.gov/investigate/violent-crime/cyber-crime/digital-currency>

- Raqamli jinoyatlar va ijtimoiy tarmoqlar;

Ushbu yo'nalishlar hozirda AQSH da aktual sohalardan biri bo'lib, buning ustida ko'plab ishlar amalga oshirilmoqda va ularning har biri ma'lumotlarni tiklash, izlarni topish, serverlarni mustahkamlash, huquqiy jihatlarini kuchaytirish va balansni saqlash maqsadida olib borilmoqda. Bunga qo'shimcha Buyuk Britaniyada ham raqamli jinoyatchilik ortib borayotganligi sababli ko'plab yangiliklar yuz bermoqda. Xususan ulardan, Buyuk Britaniya universitetlari raqamli forensika sohasida muhim tadqiqotlar qilmoqda. Londondagi **Queen Mary University of London**¹ va **University of Glasgow**² kabi oliy o'quv yurtlarida kompyuter forensikasi bo'yicha maxsus dasturlar mavjud. Bu universitetlar nafaqat akademik ta'lim, balki amaliy tadqiqotlar orqali ham sohani rivojlantirishga hissa qo'shmoqda. Cybersecurity Ventures ma'lumotlariga ko'ra, 2024-yilda global kibertahdidlar va raqamli jinoyatlar sohasida ishlash uchun 3 milliondan ortiq mutaxassis talab qilinishi kutilmoqda. Bu o'zgarish Buyuk Britaniya kabi mamlakatlarda ham sezilarli bo'ladi. Kibertahdidlar va raqamli jinoyatlar 2022-yilda National Crime Agency (NCA) tomonidan olib borilgan tadqiqotga ko'ra, Buyuk Britaniyada raqamli jinoyatlar va kibertahdidlar soni ortgan va 55% hujumlar ijtimoiy tarmoqlar orqali amalga oshirilgan. Umuman olganda, Buyuk Britaniya kompyuter forensikasi sohasida innovatsion yondoshuvlar va texnologiyalarga asoslangan rivojlanishni kuzatmoqda. Yuqoridagi manbalar va statistikalar sohaning o'sish dinamikasini va yangi muammolarni qanday hal qilishga harakat qilayotganini ko'rsatadi³.

Yuqoridagi keltirilgan tahlillar bo'yicha aytadigan bo'lsak, nafaqat AQSH va Buyuk Britaniyada balki, Germaniya, Italiya, Singapur va O'rta Osiyo davlatlarida ham bu soha sistemalashib bormoqda va, albatta, xalqaro tashkilotlar ham raqamli kriminalistikaning oldini olishda sud ekspertizasi faoliyatini mustahkamlash, tajribalar almashish, huquqiy-normativ hujjatlar ustuvorligini ta'minlash maqsadida islohatlar mavjud. Masalan, ENFSI, AFSN, Evropa Ittifoqi, NATO, BMT kabi tashkilotlarda kiberhujumlarning statistikasining pasayishi, reformalar va texnologiyalarni rivojlantirishga ajratilayotgan mablag'lar, shuningdek, malakali kadrlarni ko'paytirish kabi konsepsiyalar oldinga suriladi.

Albatta, bu reformalar dunyo bo'ylab amalda qo'llanilishi insonlarni ogohlantirish va huquqbuzarlikning oldini olishga, sergak bo'lishga yordam beradi. Shunday qilib, sud kompyuter-texnik ekspertizasida su'niy intellektning o'rni va uning foydali taraflari qanday? Machine Learning ham bu sohada qanday afzalliklari bor? AI (Artificial Intelligence) va ML (Machine Learning) va boshqa shunga o'xshash texnologiyalar kiberxavfsizlikda tahdidlarni avtomatik ravishda aniqlash va oldindan ogohlantirish imkonini beradi. Bu tizimlar katta hajmdagi dunyo miqyosidagi ma'lumotlarni real vaqtda tahlil qilib, odatiy faoliyatdan chetga chiqqan harakatlarni tezda aniqlashga yordam beradi. Mashina o'rganish

¹ <https://www.qmul.ac.uk/>

² <https://www.gla.ac.uk/>

³ <https://www.nationalcrimeagency.gov.uk/>

(ML) sun'iy intellekt (AI) ning bir tarmog'i bo'lib, u ma'lumotlarning aniqligini va xavsizligini algoritmlar yordamida bosqichma-bosqich yaxshilashga qaratilgan. Mashinani o'rganish (MO') va sun'iy intellekt (SI) ko'pincha birgalikda muhokama qilinadi. Biroq, muhim farq shundaki, barcha mashinani o'rganish sun'iy intellektga kirsada, har bir sun'iy intellekt mashinani o'rganish deb hisoblanmaydi, ya'ni mashinani o'rganish, katta ma'lumotlar to'plamlaridan avtomatik tarzda belgilar va tendentsiyalarni aniqlash uchun mo'ljallangan jarayondir¹. Bu jarayonda murakkab algoritmlar yordamida ma'lumotlar ichidagi belgilarni aniqlaydigan modellar yaratiladi. Ushbu modellar prognozlar qilish va ularni toifalarga ajratish kabi vazifalarni bajarish uchun ishlatiladi. Mashinani o'rganishning asosiy xususiyatlari quyidagilardan iborat:

- Shakllarni aniqlash;
- Mavjud bo'lgan natijalarni bashorat qilish;
- Amaldagi ma'lumotlarni yaratish;
- Katta hajmdagi ma'lumotlarni analiz qilish qobiliyati.

Mashinani o'rganish, an'anaviy deduktiv so'rovlar va hisobot berish usullari orqali hal qilib bo'lmaydigan savollarga javob berishi mumkin. Xulosa qilib aytganda, mashinani o'rganish ma'lumotlarni aniqligini va haqiqiy ekanligi, yolg'on xabarlarini tezda aniqlash xususiyati, shuningdek, u orqali sifatning yaxshilanishi va kundalik hayotimizda foydalanishga bo'ladigan sistemalardan biri hisoblanadi va kiberjinoyatchilikning oldini olishda o'z hissasini qo'shadi. Yuqorida ta'kidlaganimizdek, u kompyuter ekspertizasida ko'plab muammolarni hal qilishga, vaqtni tejashga va dalil, xulosalarning shaffofligiga o'z hissasini qo'shadi.

Fikrimizcha, AI, Machine Learning, xalqaro tashkilotlar va xorijiy davlatlardagi rivojlanishlar maqsadi shu sohani chuqur o'rganish, jinoyatchilikni pasaytirish, qarshi qurilma, dasturlar ishlab chiqish, xalqning savodxonligini oshirish, talablarni kuchaytirish va moddiy taraflama qo'llab-quvvatlash kabi vazifalarni ilgari suradi. Lekin, shu o'rinda aytish kerakki, hozirda yurtimizda bu soha bo'yicha bir nechta muammolar mavjud bo'lib, ular:

- o'chirilgan yoki yo'qolgan ma'lumotlarning ehtiyot qismlari, ya'ni donorlar yetishmovchiligi;
- kerakli axborotlarni saqlash va ular uchun maxsus bazalarni ishlab chiqishda xotira bazasining hajmi kamligi;
- ekspertlarning malakasini oshirish;
- har bir sud kompyuter-texnik ekspertizasidagi sohalari alohida o'z ichida faoliyat olib borib, uning metodologiyasini tasdiqlash, umumiy konsepsiyalar ishlab chiqish, va albatta, qonuniy jihatlariga ko'proq urg'u berish kabi muammolarga duch kelmoqda.

¹ <https://docs.oracle.com/en/database/oracle/machine-learning/oml4sql/21/mlsql/introduction-machine-learning.html#GUID-4BB1BFF4-F48B-4A70-98D6-BC9C979D602B>

Yuqoridagi ma'lumotlardan kelib chiqib shuni aytish joizki, mavjud bo'lgan muammolarni hal qilish bir tomondan moddiy bazaga borib taqalishi, ikkinchi tomondan, ushbu soha judayam tez rivojlanib borayotganligi va har bir jarayonlar ustida davlatimiz tomonidan bosqichma-bosqish amalga oshirilib kelayotganligi, yaqin kelajakda ushbu holatlarning barham topishiga, sud ekspertiza markazlarni rivojlanishiga, shuningdek, xususiy sektorlar faoliyatini ham kuchaytirish yuzasidan platformalar ishlab chiqilishda yaqqol ko'rsak bo'ladi.

БОБОХОНОВ АКРОМХОН АЛОХОНОВИЧ

Ўзбекистон Республикаси Ҳуқуқни
муҳофаза қилиш академияси катта
ўқитувчиси, мустақил изланувчи

ДАСТЛАБКИ ТЕРГОВНИ ТЎХТАТИШ ИНСТИТУТИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ МАСАЛАЛАРИ

Аннотация. Ушбу мақолада жиноят процессида иш юритишни тўхтатиш институтини амалиётда қўллаш жараёнида юзага келаётган айрим муаммолар, жиноят-процессуал қонунчилигидаги дастлабки терговни тўхтатишни тартибга солувчи нормалардаги мавжуд айрим номувофиқликлар ҳамда ҳуқуқий бўшлиқлар кўриб чиқилган. Шунингдек, ҳуқуқни қўллаш амалиётидаги мавжуд муаммоларни ҳисобга олган ҳолда, жиноят процессида дастлабки терговни тўхтатиш институтини келгусида такомиллаштиришга қаратилган баъзи-бир таклиф ва мулоҳазалар илгари сурилган.

Калит сўзлар: Дастлабки тергов, қонунийлик, ҳуқуқ-тартибот, инсон, ҳуқуқ, эркинлик, дастлабки терговни тўхтатиш, жиноят ишини қайта тиклаш, процессуал, тергов муддати, тўхтатиш асослари.

Аннотация. В данной статье рассмотрены некоторые проблемы, возникающие в процессе применения института приостановления предварительного расследования на практике, некоторые несоответствия и правовые пробелы в нормах уголовно-процессуального законодательства, регулирующих приостановление предварительного следствия. Также, с учетом имеющихся проблем в правоприменительной практике, выдвинуты некоторые предложения и замечания, направленные на дальнейшее совершенствование института приостановления предварительного следствия.

Ключевые слова: Предварительное расследование, законность, правопорядок, человек, права, свобода, приостановление предварительного следствия, возобновление уголовного дела, процессуальный, срок предварительного расследования, основания приостановления.

Abstract. This article analyzes some of the problems that arise in the process of applying the institute of suspension of preliminary investigation in practice, some inconsistencies and legal gaps in the norms of criminal procedure legislation governing the suspension of preliminary investigation. Also, taking into account the existing problems in law enforcement practice, some proposals and comments are put forward aimed at further improving the institute of suspension of preliminary investigation.

Key word: *Preliminary investigation, legality, law and order, person, rights, freedom, suspension of preliminary investigation, resumption of criminal case, procedural, period of preliminary investigation, grounds for suspension.*

Мамлакатимизда сўнгги йилларда амалга оширилаётган кенг миқёсли ислохотларнинг асосий йўналишларидан бири бу суд-ҳуқуқ ислохотларидир.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 11.09.2023 йилдаги ПФ-158-сонли Фармони билан тасдиқланган “Ўзбекистон – 2030” стратегиясининг 4.2.-бўлими “Қонун устуворлигини таъминлаш ва суд-ҳуқуқ тизимидаги ислохотлар”ни назарда тутиб, стратегиянинг 84-мақсадида “Конституция ва қонунларнинг устуворлигини таъминлаш, инсон ҳуқуқ ва эркинликларининг ишончли ҳимоя қилинишини таъминлашни суд-ҳуқуқ ислохотларининг бош мезонига айлантириш” ҳамда 87-мақсадида “Ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларнинг фаолиятини инсон манфаатлари, кадр-қиммати ва ҳуқуқларини ҳимоя қилишга йўналтириш” белгиланганлиги ҳам мамлакатимизда амалга оширилаётган суд-ҳуқуқ соҳасидаги ислохотларнинг изчиллик билан давом эттирилаётганлигидан далолат бермоқда.¹

Жиноят-процессда шахс ҳуқуқ ва манфаатларининг ҳимоя қилиниши, процессуал норма талабларига қатъий ва оғишмай риоя этилиши қонун устуворлигининг муҳим мезонларидан бири ҳисобланади.

Сўнгги йилларда жиноят ва жиноят-процессуал қонунчиликни такомиллаштириш борасида муайян ишлар амалга оширилди, қонунчилигимизга ҳуқуқни қўллаш амалиётимизга қатор янги институтлар кириб келди.

Бироқ, жиноят процессининг муҳим институтларидан бири ҳисобланган дастлабки терговни тўхтатиш институти деярли ўзгаришсиз қолди ва бугунги кунга келиб мазкур институт жамият ва давлат ҳаётида юз бераётган катта миқёсдаги ўзгаришларга ҳамоҳанг равишда такомиллашишга муҳтождир.

Суд-тергов амалиёти таҳлили шуни кўрсатмоқдаки, жиноятни фош этиш ва жиноятчининг шахсини аниқлаш дастлабки тергов даврида қатор мураккабликлар билан боғлиқ. Булар қаторига, жиноят содир этилган вақт билан мурожаат қилинган вақт ўртасида узоқ муддат ўтиши, жиноят содир этган шахснинг терговни қасддан чалғитиши, далилларни йўқ қилиши, ёлғон кўрсатувлар бериши, қалбаки ҳужжатларни тақдим қилиши ва сохта гувоҳларни жалб қилиши, ишга алоқадор бўлмаган жиноят қуроллари ва предметларини, изларини қолдириб кетиши, бундан ташқари жиноятни содир этишнинг ўзига хос усули, жойи, вақти ҳам унинг фош этилишида муайян қийинчиликларни юзага келтиради.

¹ <https://lex.uz/docs/6600413>

Терговчи учун дастлабки терговдаги бундай қийинчиликлар дастлабки терговнинг барча босқичларида юзага келиши мумкин. Бу жиноят процесси иштирокчиларининг яшаш жойи, ҳақиқатда қаерда эканлиги, уларнинг сони, ўтказиладиган тергов ва процессуал ҳаракатлар ҳажми билан бевосита боғлиқ албатта.

Жиноят содир этган шахснинг аниқланмасдан қолиши, жазосизлик кайфиятини шакллантириб, кейинчалик бошқа янада оғирроқ жиноятларни содир этишга ундайди.

Айбланувчи тариқасида иштирок этишга жалб қилиниши лозим бўлган шахс аниқланмаганлиги асосида дастлабки терговни тўхтатиш масаласига турли олимлар турлича фикр билдирганлар.

М.С.Строгович бу ҳақда “Дастлабки терговнинг айбланувчи тариқасида иштирок этишга жалб қилиниши лозим бўлган шахснинг аниқланмаганлиги асоси билан тўхтатилиши, дастлабки терговдаги жиддий камчиликлардан гувоҳ беради”¹ деган фикрни билдирган.

А.С.Шагинян эса “Жиноят ишларида гумонланувчи шахс айбланувчи мақомининг олмаслигининг сабаби, иш бўйича бажарилиши лозим бўлган барча процессуал ҳаракатларнинг тўлиқ бажарилмаганлиги ёки гувоҳ ва жабрланувчилар етарли даражада сўроқ қилинмаганлиги бўлиши мумкин. Шунинг учун ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар ўз ваколатларини етарли даражада бажармаслиги оқибатида гумон қилинувчининг айби исботланмайди, оқибатда унга нисбатан очилган жиноий таъқиб тугатилишига сабаб бўлади”² деб ўзининг муносабатини баён этган.

Тўхтатиш институтига оид олимлар қарашларини ўрганар эканмиз, М.С.Строговичнинг фикрига қисман қўшилган ҳолда, А.С.Шагиняннинг келтирган фикрига қўшилиб бўлмайди деб ҳисоблаймиз. Чунки, суд-тергов амалиётида кўплаб жиноят ишлари нафақат жиноят ишини тергов қилаётган суриштирувчи ёки терговчининг касбий маҳоратига, балки муайян турдаги экспертиза тадқиқоти натижаларига, тезкор-қидирув тадбирлари самарадорлигига ва бошқа объектив сабабларга ҳам боғлиқ бўлади. Фан ва техниканинг тараққий этгани сари, экспертизанинг янги имкониятлари очилмоқда. Бир неча йиллар олдин судга оид ДНК ёки рақамли қурилмалар билан боғлиқ экспертизалар мавжуд бўлмаган даврда, қанчадан қанча жиноятлар тергов органи барча ўзига боғлиқ бўлган процессуал ҳаракатларни амалга оширганига қарамасдан фош этилмасдан қолганлиги ҳам фикримизнинг яққол исботидир.

Суд-тергов амалиёти таҳлили дастлабки терговни тўхтатиш институтини амалиётда қўллаш жараёнида қатор муаммо ва ҳуқуқий бўшлиқлар мавжудлигини кўрсатмоқда.

¹ М.С.Строгович М.С.. Курс советского уголовного процесса / М.С.Строгович. В Т. 2. Т. 1 М.: Изд-во «Наука», 1970. — 516 с.

² Шагинян А.С. Приостановление предварительного следствия: Автореф. Дис. Канд. Юрид. Наук. – Томск: ТГУ, 2001. - С.18

Хусусан, амалдаги қонунчилигимиз талабларига мувофиқ, айрим мансабдор шахслар ушлаб туриш, қамоққа олиш ва жиноий жавобгарликка тортилишдан иммунитет (дахлсизлик) ҳуқуқига эга. Қонун ҳужжатлари билан жиноий жавобгарликдан иммунитет ҳуқуқига эга бўлган шахсларга нисбатан қўзғатилган жиноят ишлари бўйича дастлабки терговни жараёнида уларнинг айблилигини тасдиқловчи етарли далиллар тўпланган бўлсада, уларни жиноят содир этишда айбланувчи тариқасида иштирок этишга жалб қилиш учун қонун ҳужжатларида белгиланган тартибга риоя қилган ҳолда ваколатли органлардан розилик олиниши талаб этилади.

Бироқ, ушбу тартибга риоя қилиниши муайян муддатни талаб этсада, амалдаги қонунчилигимизда шахсни иммунитет ҳуқуқидан маҳрум этиш даврида дастлабки терговни тўхтатиш асослари назарда тутилмаган.

Бундан ташқари, иммунитет ҳуқуқига эга шахснинг жиноий жавобгарликка тортишга розилик берилмаганда, унга нисбатан тергов қилинган жиноят ишининг тугатилиши қонунчиликда белгилаб қўйилган.

Жумладан, “Ўзбекистон Республикасининг Олий мажлиси Қонунчилик палатаси депутатининг ва Сенати аъзосининг мақоми тўғрисида”ги Қонуннинг 14-моддасида “Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси тегишли палатасининг депутатни, сенаторни дахлсизлик ҳуқуқидан маҳрум қилишга розилик беришни рад этиши унга нисбатан жиноят ишини юритишни ёки суд тартибида бериладиган маъмурий жазони назарда тутадиган маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишни юритишни истисно этадиган ва бундай ишларни тугатишга сабаб бўладиган ҳолат ҳисобланади. Тегишли ишни тугатиш тўғрисидаги қарор фақат янги очилган ҳолатлар мавжуд бўлган тақдирда бекор қилиниши мумкин”лиги¹ белгиланган.

Бироқ, амалдаги Жиноят-процессуал кодексининг 83 ва 84-моддаларида² шахсни жиноий жавобгарликка тортиш учун уни дахлсизлик ҳуқуқидан маҳрум этишга ваколатли орган томонидан розилик бериш рад этилганда жиноят ишини тугатиш асослари назарда тутилмаган. Бу эса, ўз навбатида ҳуқуқни қўллашда турли қонунда назарда тутилмаган салбий амалиётнинг шаклланишига олиб келади.

Тергов амалиёти таҳлили шуни кўрсатмоқдаки, аксарият ҳолларда дахлсизлик ҳуқуқидан маҳрум этишга белгиланган тартибда розилик олиш масаласи қонунчиликда белгиланган тартибда ҳал этилгунга қадар жиноят ишлари бўйича дастлабки тергов ҳаракатлари Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодексининг 364-моддаси 1-қисми 1-банди асосида, яъни айбланувчи тариқасида иштирок этишга жалб

¹ <https://lex.uz/docs/436914>

² <https://lex.uz/docs/111460#253744>

қилиниши лозим бўлган шахс аниқланмаганлиги ёки бошқача айтганда фош этилмаганлиги асоси билан тўхтатилмоқда.

Ушбу масалада хорижий давлатларнинг қонунчилик амалиёти таҳлили шуни кўрсатмоқдаки, Арманистон¹, Озарбайжон², Қозоғистон³, Тожикистон⁴ ва Қырғызистон⁵ Республикаси Жиноят-процессуал кодексларида дастлабки терговни тўхтатиш асослари қаторига “жиноят содир этган шахсни жиноий жавобгарликдан иммунитет ҳуқуқидан (дахлсизлик) маҳрум қилиш масаласи ҳал этилаётганлиги муносабати билан, унинг тергов ҳаракатларида реал иштирокини таъминлаш имкониятининг мавжуд эмаслиги” асоси киритилган.

Бизнинг фикримизча, Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодексида дастлабки терговни тўхтатиш асосларига “шахсни жиноий жавобгарликдан иммунитет ҳуқуқидан маҳрум қилиш масаласи ҳал этилаётганлиги муносабати билан” асосининг киритилиши фақатгина амалиётда ҳуқуқий нормаларнинг тўғри ва қонуний қўлланилишига хизмат қилади.

Қозоғистон Республикаси Жиноят-процессуал кодексининг 35-моддаси 10-бандига⁶ мувофиқ жиноят иши “ваколатли мансабдор шахс ёки орган шахсни жиноий жавобгарликдан иммунитет ҳуқуқидан ёки имтиёздан маҳрум қилишни рад этган тақдирда” тугатилиши лозимлиги белгиланган.

Худди шундай, Беларусь Республикаси Жиноят-процессуал кодексининг 29-моддаси 12-бандига кўра қонунда белгиланган тоифадаги жиноий жавобгарликдан иммунитет ҳуқуқига эга бўлган шахсларга нисбатан ваколатли мансабдор шахс (орган) жиноий жавобгарликка тортишга розилик беришни рад этган тақдирда жиноят иши тугатилиши белгиланган⁷.

Бундан кўриниб турибдики, келгусида Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодексидаги дастлабки терговни тўхтатиш асосларига “шахсни жиноий жавобгарликдан иммунитет ҳуқуқидан маҳрум қилиш масаласи ҳал этилаётганлиги муносабати билан” асосининг киритилиши, ўз навбатида жиноят ишини тугатиш асосларини ҳам такомиллаштирилишини тақозо этади. Яъни, ЖПКнинг 84-моддасида кўрсатиб ўтилган асослар қаторига “жиноий жавобгарликдан иммунитет ҳуқуқига эга бўлган шахснинг жиноий жавобгарликка тортилишига розилик берилмаган ҳолларда” асосини киритилиши зарур бўлади.

¹ https://legislationline.org/sites/default/files/documents/ce/Armenia_CPC_am2006_ru.pdf

² https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30420280&pos=6;-116#pos=6;-116

³ https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575852

⁴ https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30594304

⁵ https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36639004

⁶ <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000231>

⁷ https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30414958&pos=413;-48#pos=413;-48

Ваколатли шахс ёки орган томонидан муайян шахснинг жиноий жавобгарликка тортилишига қонунда белгиланган тартибда розилик берилмаган тақдирда, унга нисбатан қўзғатилган жиноят иши фақатгина нореабилитация асослари билангина тугатилиши мумкин.

Бундан ташқари, жиноят процессида тўхтатиш институтини такомиллаштириш ҳақида сўз юритилар экан, албатта 2019-2021 йиллар давомида нафақат Ўзбекистонда, балки бутун дунёда глобал муаммога айланган “COVID-19” пандемияси билан боғлиқ вазиятни таҳлил қилиш, бу даврдаги тергов ва суд органларининг жиноят ишларини юритиш билан боғлиқ фаолиятида юзага келган муаммоларни келгусида олдини олиш мақсадида амалдаги қонунчилигимизни чуқур таҳлил қилишимиз зарур.

“COVID-19” пандемияси шароитида ташкил этилган махсус ҳукумат Комиссия қарори ижросини таъминлаш ҳамда аҳоли ўртасида касаллик тарқалишининг олдини олиш мақсадида жиноят процесси иштирокчиларининг тергов органлари ва суд биноларига киришига, тергов ва бошқа процессуал ҳаракатларни ўтказишга, одамларнинг бир ҳудуддан иккинчи ҳудудга ҳаракатланишига, транспортлар ҳаракатига оид чекловлар жорий этилди. Бундай шароитда ўз-ўзидан “Дастлабки тергов органлари иш юритувидаги ҳамда судлар муҳокамасидаги жиноят ишлари тақдири нима бўлади, улар бўйича қандай процессуал ечим топилади?” деган ҳақли савол туғилди. Чунки, жорий этилган чекловлар натижасида аксарият кўпчилик жиноят ишлари бўйича процессуал ҳаракатлар деярли амалга оширилмади.

Суриштирув ва дастлабки тергов органлари иш юритувидаги жиноят ишларининг аксарият кўпчилик қисми суриштирув ва дастлабки терговнинг қайси босқичида бўлишидан қатъий назар, тўхтатилди.

Бу даврда тергови тўхтатилган жиноят ишлари Жиноят-процессуал кодексининг 364-моддаси 1-қисмининг 1-бандига асосан тўхтатилди (ишда *айбланувчи тариқасида иштирок этувчи шахс аниқланмаганлиги муносабати билан, яъни жиноят фош этилмаганлиги муносабати билан*). Барча ҳолатларда ҳам терговни тўхтатиш тўғрисида қабул қилинган қарорлар Жиноят-процессуал кодексида кўрсатилган тўхтатиш асосларига тўлиқ мос келмади, чунки жиноят содир этган шахс аниқланган бўлсада, тергов ҳаракатлари ўтказиш имконияти чекланганлиги сабабли дастлабки тергов фош этилмаганлик асоси билан тўхтатилди.

Албатта, бу пандемия даври учун хос бўлган вазият эди. Бироқ, келгусида шу каби пандемиянинг ёки кенг миқёсдаги эпидемия, фавқулодда вазиятларнинг содир бўлмаслигига ҳеч ким тўлиқ кафолат бера олмайди. Шу сабабли, амалдаги қонунчилигимизда бундай вазиятларни инобатга олган ҳолда дастлабки тергов ҳаракатларини ҳамда суд муҳокамаси бошланган ишлар бўйича иш юритишни тўхтатиш масалаларини такомиллаштиришимиз зарур.

Хорижий мамлакатларнинг бу борадаги қонунчилик амалиёти таҳлил қилинганда Беларусия Республикаси Жиноят-процессуал кодексининг 246-моддаси 1-қисми 5-бандида “Дастлабки терговни тамомлаш ҳақида қарор қабул қилиш учун зарур бўлган тергов ҳаракатларини ўтказиш имкониятининг мавжуд эмаслиги”¹ каби дастлабки терговни тўхтатиш асоси келтирилган бўлса, Қозоғистон Республикаси Жиноят-процессуал кодексининг 45-моддаси 7-қисми 8-бандида “Жиноят иши бўйича иш юритишни давом эттиришга вақтинча тўсқинлик қилувчи енгиб бўлмас куч таъсири остида”² каби судга қадар иш юритишни тўхтатиш асослари назарда тутилган.

Ёки, Украина Республикаси Жиноят-процессуал кодексининг 280-моддаси 1-қисми 4-бандида “Ҳарбий ҳолат шароитида судга қадар иш юритишни истисно қилувчи объектив шарт-шароитлар юзага келганда”³ дастлабки тергов тўхтатилиши мумкинлиги белгиланган.

Умуман олганда, дастлабки терговни тўхтатиш институти жиноят процессида қонуний ва адолатни таъминлаш ҳамда жиноят процесси иштирокчиларининг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш учун жуда муҳимдир. Бироқ, суд-ҳуқуқ амалиёти таҳлили ва амалдаги қонунчилик нормаларини ўрганиш натижалари мазкур институт бугунги замон талабларига мос равишда янада такомиллаштиришга муҳтож эканлигини кўрсатмоқда.

Хорижий мамлакатларнинг жиноят-процессуал қонунчилигини қиёсий таҳлил қилиш жиноят процессида иш юритишни тўхтатиш институтини ислоҳ қилиш жараёнида эътибор қаратилиши лозим бўлган ижобий ва салбий жиҳатларни аниқлаш имкониятини яратади.

МИРЗАЕВА МОХИНА СРОЖИДДИНОВНА

Независимый соискатель
Правоохранительной Академии
Республики Узбекистан

ВЛИЯНИЕ КОРРУПЦИИ В РЕАЛИЗАЦИИ ДОРОЖНО-ТРАНСПОРТНОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ

Аннотация. В данной статье изучены влияние коррупции в транспортном секторе, последствия, к которым может привести коррупционные правонарушения, факторы и причины, способствующие коррупции в дорожном инфраструктурном секторе, результаты расследования международных организаций неправомερных действий в финансируемых проектах на уровне стран, анализ национальных коррупционных правонарушений, общие рекомендации по снижению коррупционных рисков в инфраструктурных проектах, проблемы, заключения и предложения.

Ключевые слова: коррупция, проекты дорожно-транспортной инфраструктуры, коррупция при реализации проектов дорожно-транспортной

¹ https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30414958&pos=2560;-41#pos=2560;-41

² <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000231>

³ https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31197178&pos=3079;-44#pos=3079;-44

инфраструктуры, факторы, способствующие коррупции, стратегические и практические меры для предотвращения коррупции.

Аннотация. Ушбу мақолада транспорт соҳасида коррупциянинг таъсири, коррупцияга оид ҳуқуқбузарликлар оқибатлари, йўл инфратузилмаси соҳасида коррупцияга олиб келувчи омиллар ва сабаблар, халқаро ташкилотлар томонидан молиялаштириладиган лойиҳаларда қонунбузарликлар бўйича мамлакат миқёсида ўтказилган тергов натижалари, миллий коррупцияга оид ҳуқуқбузарликлар таҳлили, инфратузилма лойиҳаларида коррупция хавфини камайтириш бўйича умумий тавсиялар, шунингдек мавзу билан боғлиқ муаммолар, ҳулоса ва таклифлар ёритилган.

Калим сўзлар. коррупция, йўл-транспорт инфратузилмаси лойиҳалари, йўл-транспорт инфратузилмаси лойиҳаларини амалга оширишдаги коррупция, коррупцияга сабаб бўлаётган омиллар, коррупциянинг олдини олишга қаратилган стратегик ва амалий чора-тадбирлар.

Abstract. This article describes the impact of corruption in transport sector, the consequences that corruption offenses can lead to, the factors and causes that contribute to corruption in the road infrastructure sector, the results of investigations by international organizations of illegal actions in funded projects at the country level, an analysis of national corruption offenses, general recommendations for reducing corruption risks in infrastructure projects, problems, conclusions and proposals.

Key words: corruption, road transport infrastructure projects, corruption in the implementation of road transport infrastructure projects, factors contributing to corruption, strategic and practical measures to prevent corruption.

Введение

Коррупция представляет собой серьезную угрозу экономической стабильности, легитимности государства, социальному развитию и целостности. Традиционно крупные и сложные инфраструктурные проекты считались особенно подверженными коррупции¹.

Международное сообщество коллективно признало негативное воздействие коррупции на развитие в Повестке дня в области устойчивого развития на период до 2030 года и ее Целях устойчивого развития (ЦУР).

В рамках Цели 16, который требует от государств “содействовать построению миролюбивого и открытого общества в интересах устойчивого развития, обеспечение доступа к правосудию для всех и создание эффективных, подотчетных и основанных на широком участии учреждений на всех уровнях”, путем сокращения масштабов незаконного финансовых потоков, усиление изъятию и возвращению похищенных активов, существенное сокращение взяточничества и коррупции, развитие эффективные, подотчетные и прозрачные учреждения на всех уровнях, а также укрепление верховенства права и соответствующих национальных институтов.

Подчеркивая важность инфраструктуры, Цель 9 предписывает государствам-членам “создавать стойкую инфраструктуру, содействовать всеохватной и устойчивой индустриализации и инновации”. В частности,

¹<https://www.pwc.com/gx/en/economic-crime-survey/assets/economic-crime-survey-2014-construction.pdf>

Задача 9.1 требует от государств “Развивать качественную, надежную, устойчивую и стойкую инфраструктуру, включая региональную и трансграничную инфраструктуру, в целях поддержки экономического развития и благополучия людей, уделяя особое внимание обеспечению недорогого и равноправного доступа для всех.”¹

По данным Международного валютного фонда, от 30 до 50% расходов на национальную инфраструктуру теряется из-за неэффективности. Эта неэффективность связана со слабостью управления, планирования, распределения и реализации инфраструктурных проектов,² что делает сектор особенно уязвимым для коррупции. В отчете ОЭСР о взяточничестве зафиксировано, что почти 60% случаев взяточничества за рубежом происходят в секторе инфраструктуры³.

Почти 60% случаев взяточничества иностранных должностных лиц происходят в четырех секторах, связанных с инфраструктурой: добывающая промышленность (19%), строительство (15%), транспорт и хранение (15%), информация и связь (10%)⁴.

В Узбекистане автомобильный транспорт является самой большой составляющей всей транспортной инфраструктуры. Общая длина сухопутных дорог составляет 184,000 километров. Из них 42695 — дороги общего пользования⁵.

Но необходимо ответить, что инфраструктура дорог, особенно в пригородных территориях не соответствуют необходимым стандартам. В тесно-населённых городах Республики, за исключением Ташкента, состояние большинства дорог не соответствуют международным стандартам, а межрегиональные дороги не оснащены современной инфраструктурой.

Одним из факторов, которые могут препятствовать адекватным инвестициям в транспортную инфраструктуру является фактический и предполагаемый риск того, что выделяемые средства могут быть украдены из-за коррупции.

Транспортный сектор, на который обычно приходится 10–20 % национального бюджета, составляет большую долю экономики. Таким образом, коррупция в транспортном секторе приводит к серьезным

¹ <https://www.un.org/ru/common-agenda/sustainable-development-goals>

² OECD (2020), Green Infrastructure in the Decade for Delivery: Assessing Institutional Investment, Green Finance and Investment, OECD Publishing, Paris, <https://www.imf.org/external/pubs/ft/ar/2020/eng/downloads/imf-annual-report-2020.pdf>

³ OECD (2014), OECD Foreign Bribery Report: An Analysis of the Crime of Bribery of Foreign Public Officials, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/9789264226616-en>.

⁴ OECD (2016), Integrity Framework for Public Infrastructure, <https://www.oecd.org/corruption/ethics/Integrity-Framework-For-Public-Infrastructure-Brochure.pdf>.

⁵ Статистический комитет РУз/ открытые данные// развитие транспортных услуг в республике Узбекистан за 2017 год. — URL: https://stat.uz/uploads/docs/uslugi_dekabr_2018_ru.pdf

экономическим последствиям. Согласно Всемирному банку¹ коррупция в транспортных проектах может составлять до 5–20 % транзакционных издержек.

В ходе анализа Генеральной прокуратурой коррупционных преступлений, связанных со строительством и ремонтом автомобильных дорог в течение 2022 года и их причин, всего за этот период к ответственности было привлечено 190 человек за коррупционные преступления, связанные с хищением бюджетных средств, выделенных на строительство и ремонт объектов автомобильных дорог, их эксплуатацию и содержание организаций в сфере автомобильных дорог, злоупотребления при проведении государственных закупок и тендерных процессов и иные нарушения законодательства.

Коррупция может открыть возможности для направления расходов на инфраструктуру в сторону дорогостоящих контрактов, а также расходов на новые (иногда ненужные) проекты вместо удовлетворения потребностей экономики и адекватных инвестиций в обслуживание существующей инфраструктуры. Вопреки распространенному мнению коррупционные риски в инфраструктуре в значительной степени отделены от национальной коррупционной среды².

Эффект коррупции в транспортной сфере для страны огромен. Хотя точную цифру стоимости коррупции установить невозможно, общеизвестно, что она завышает стоимость проектов и снижает качество их реализации.

Материалы и методы.

В ходе исследования изучаются влияние коррупции в транспортном секторе, что из себя представляет дорожно-транспортная инфраструктура и коррупция в ней, последствия, к которым может привести коррупционные правонарушения, факторы и причины, способствующие коррупции в дорожном инфраструктурном секторе, результаты расследования международных организаций неправомερных действий в финансируемых проектах на уровне стран, анализ национальных коррупционных правонарушений.

Автор высказал свое мнение по необходимости внедрения целостного, предсказуемого и тщательно спланированного подхода к реализации дорожных инфраструктурных проектов, комплексной системы закупок и эффективного антикоррупционного законодательства и институтов.

¹ <http://go.worldbank.org/D98TC783Y0>

² Mihály F., Bence T., (2018), The extent and cost of corruption in transport infrastructure. New evidence from Europe
<https://www.repository.cam.ac.uk/bitstream/handle/1810/276971/?sequence=1>; (Accessed on 21 July 2020)

В данной исследовательской работе использовались такие методы, как комплексное исследование научных источников, анализ статистических данных, сравнительно-правовое и сравнение.

Результаты исследований

Хорошо спланированные, надлежащим образом обслуживаемые и безопасные дороги имеют решающее значение для экономического роста и преодоления бедности в развивающихся странах. Дорожный сектор был основной целью финансирования развития на протяжении всей истории Всемирного банка и остается важным сегодня. В период с 2000 по 2010 год Всемирный банк выделил около 56 миллиардов долларов на строительство и содержание дорог, чуть меньше 20 процентов от общего объема кредитования Банка за последнее десятилетие. Кредитование дорог составляет значительную часть портфеля Всемирного банка по веской причине: обширная и хорошо поддерживаемая сеть основных, второстепенных и подъездных дорог имеет решающее значение для экономического роста и сокращения бедности. Как поясняет транспортная стратегия Банка на 2008–2012 гг., «Благодаря своей высокой и разнообразной функциональности и широкому кругу бенефициаров дороги стали важнейшим компонентом всех национальных транспортных систем, обычно потребляя наибольшую долю государственных и частных инвестиционных ресурсов как в инфраструктуру, так и в услуги»¹.

Влияние коррупции

Инфраструктурные проекты представляют собой сложные организационные мероприятия, включающие совокупность действий различных заинтересованных сторон на нескольких этапах. Они оказывают долгосрочное воздействие на экономику, окружающую среду и общество. Коррупция может привести к отбору неквалифицированных или недостаточно квалифицированных подрядчиков; необоснованному росту расход; невыполнению работ; поставке некачественных товаров и полному провалу проекта. Также, дороги, построенные из некачественных материалов, могут иметь огромное влияние на человеческие жизни.

Существует ряд факторов на международном или национальном уровне, которые способствуют коррупции в дорожных проектах. Эти факторы включают²:

На международном уровне это отсутствие межправительственного сотрудничества, отсутствие активных действий со стороны доноров и спонсоров по ограничению коррупции в проектах, отсутствие скоординированных действий между международными подрядчиками и

¹ Всемирный банк. 2008а. Безопасный, чистый и доступный...: Транспорт для развития. Вашингтон, округ Колумбия, Совет по транспортному сектору.

² Catherine Stansbury, Global Infrastructure Anti-Corruption Centre. <https://www.gtkp.com/themepage/gtkp-archives/governance/corruption/road-projects-preventing-corruption/>

профессиональными ассоциациями, отсутствие достаточного устранения коррумпированных компаний.

На национальном уровне: коррупция в правительстве как в развитых, так и в развивающихся странах, отсутствие последовательной антикоррупционной политики со стороны правительств, недостаточное преследование коррупции, недостаточное информирование о фактах коррупции, отсутствие общедоступных данных о случаях коррупции, уязвимость должностных лиц владельца проекта к коррупции, уязвимость других государственных служащих к коррупции, отсутствие достаточных данных о национальных дорожных сетях, отсутствие достаточных данных относительно сравнительной оценки стоимости дорожных проектов, материалов и методов.

В целом, коррупция может привести к:

- снижению эффективности и продуктивности инфраструктуры;
- увеличению операционных расходов на эксплуатацию и техническое обслуживание инфраструктуры и сопутствующих услуг;
- ограниченному доступу к инфраструктуре (из-за более высокой цены услуг);
- созданию монополий и рыночных концентраций;
- увеличению транзакционных издержек ведения бизнеса;
- поставке нестандартных товаров и услуг.

Негативные последствия могут быть различными для отдельных заинтересованных сторон. Для правительств они в основном носят финансовый характер, такие как потеря или растрата публичных средств и потеря будущих инвестиционных возможностей; задержки с осуществлением проектов, завышенные расходы и провал проектов.

В частном секторе коррупция и мошенничество приводят к тому, что честные компании проигрывают конкурсы (тендеры) и несут издержки, теряют бизнес возможности и потенциальную прибыль в результате коррупционных действий других. Компании, которые решили использовать коррупцию в своих сделках с правительством, рискуют понести расторжение контрактов, потерю будущих возможностей для бизнеса, ущерб репутации и потенциальную гражданскую и уголовную ответственность.

Для широкой общественности это инфраструктура, не отвечающая их потребностям, ущерб физической среде, снижение качества жизни или гибель людей в результате некачественного качества инфраструктуры.¹

Предотвращать и обнаруживать коррупцию, которая происходит в конкретных проектах можно следующими мерами:

¹ The recent collapse of the Dhaka Rana Plaza in Bangladesh, which led to the death of 1,127 people, is just the latest case to become embroiled in the issue of corruption. See <https://www.ciob.org/sites/default/files/CIOB%20research%20-%20Corruption%20in%20the%20UK%20Construction%20Industry%20September%202013.pdf>

Внедрение/принятие эффективной антикоррупционной политики:¹ Коррупционные риски в строительном секторе связаны с процессом принятия решений, плохой координацией между многими участвующими учреждениями и компаниями, сложностью крупномасштабных строительных проектов и лицами, принимающими решения на промежуточном уровне, которые могут быть более уязвимы к коррупции.

Она требует тесного сотрудничества между государственным и частным секторами.

Оценка существующих законов на предмет их адекватности для предупреждения коррупции и борьбы с ней.²

Поощрение подхода к коллективным действиям/Антикоррупционных обязательств / антикоррупционных альянсов.³ Инициатива коллективных действий относится к коллективным и скоординированным подходам между различными заинтересованными сторонами, которые обязуются обеспечить новый нормативный баланс.

Создание надлежащих систем публичных закупок:⁴ Регулирование публичных закупок-это вопрос, подпадающий под национальную юрисдикцию.

Регулирование лоббирования:⁵ Инфраструктурная отрасль (как часть более широкого строительного сектора), как и сектор охраны окружающей среды и энергетический сектор всегда взаимодействуют с лоббистами.

¹ UNODC; National Anti-Corruption Strategies, A Practical Guide for Development and Implementation https://www.unodc.org/documents/corruption/Publications/2015/National_Anti-Corruption_Strategies_-_A_Practical_Guide_for_Development_and_Implementation_E.pdf; The Global Programme Against Corruption UN Anti-Corruption Toolkit;

https://www.unodc.org/documents/treaties/corruption/toolkit/toolkitv5_foreword.pdf;

https://www.unodc.org/documents/corruption/Toolkit_ed2.pdf

² UNODC; The Global Programme Against Corruption UN Anti-Corruption Toolkit; https://www.unodc.org/documents/treaties/corruption/toolkit/toolkitv5_foreword.pdf;

https://www.unodc.org/documents/corruption/Toolkit_ed2.pdf. RAI; Anti-Corruption Assessment of Laws ("Corruption Proofing"); http://rai-see.org/wp-content/uploads/2015/06/Comparative_Study-Methodology_on_Anti-corruption_Assessment_of_Laws.pdf

³ UNODC; Collective action and public-private partnerships against corruption; <https://www.unodc.org/e4j/en/anti-corruption/module-5/key-issues/collective-action-and-public-private-partnerships-against-corruption.html>. An Anti-Corruption Ethics and Compliance Programme for Business; https://www.unodc.org/documents/corruption/Publications/2013/13-84498_Ebook.pdf

⁴ UNODC; Guidebook on anti-corruption in public procurement and the management of public finances; https://www.unodc.org/documents/corruption/Publications/2013/Guidebook_on_anti-corruption_in_public_procurement_and_the_management_of_public_finances.pdf.

⁵ UNODC; Legislative Guide for the Implementation of the United Nations Convention against Corruption; https://www.unodc.org/documents/treaties/UNCAC/Publications/LegislativeGuide/UNCAC_Legislative_Guide_E.pdf; Technical Guide to the United Nations Convention Against Corruption; https://www.unodc.org/documents/treaties/UNCAC/Publications/TechnicalGuide/09-84395_Ebook.pdf; Guidance to filling in the revised draft self-assessment checklist on the implementation of chapters II (Preventive measures) and V (Asset recovery) of the United Nations Convention against Corruption; <https://www.unodc.org/documents/treaties/UNCAC/WorkingGroups/ImplementationReviewGroup/20-24June2016/V1603598e.pdf>;

Привлечение виновных к ответственности:¹ Криминализация играет жизненно важную роль в борьбе с коррупцией. Правительствам следует криминализировать или рассмотреть вопрос о криминализации определенных коррупционных деяний и установить сдерживающие санкции в соответствии с главой III КПК ООН.

Рассмотрение последствий коррупционных деяний: Для эффективного предотвращения коррупции крайне важно, чтобы последствия, возникающие в результате совершения коррупционных деяний, были ясными и обязательными для исполнения.

Создание и поддержка органов по предупреждению коррупции и борьбе с ней:² Предупреждение коррупции и связанных с ней преступных деяний и борьба с ними требуют специальных знаний и навыков.

Предотвращение отмывания денег:³ Финансовые ресурсы, инвестированные в инфраструктурный проект, могут поступать из доходов от преступной деятельности. Поэтому правительство должно быть начеку для выявления подозрительных источников финансирования и обязано сообщать обо всех подозрительных финансовых операциях соответствующему органу, чтобы предотвратить отмывание денег.

Предотвращение конфликтов интересов⁴.

¹ UNODC; Criminalization and Law Enforcement: The Pacific's Implementation of Chapter III of the UN Convention against Corruption
https://www.unodc.org/documents/corruption/Publications/2016/Pacifics_Implementation_of_UNCAC_Chapter_III.pdf

The Global Programme Against Corruption UN Anti-Corruption Toolkit;
https://www.unodc.org/documents/treaties/corruption/toolkit/toolkitv5_foreword.pdf;
https://www.unodc.org/documents/corruption/Toolkit_ed2.pdf

² The Global Programme Against Corruption UN Anti-Corruption Toolkit;
https://www.unodc.org/documents/treaties/corruption/toolkit/toolkitv5_foreword.pdf;
https://www.unodc.org/documents/corruption/Toolkit_ed2.pdf

³ UNODC; Legislative Guide for the Implementation of the United Nations Convention against Corruption;
https://www.unodc.org/documents/treaties/UNCAC/Publications/LegislativeGuide/UNCAC_Legislative_Guide_E.pdf; Technical Guide to the United Nations Convention Against Corruption;
https://www.unodc.org/documents/treaties/UNCAC/Publications/TechnicalGuide/09-84395_Ebook.pdf;
Guidance to filling in the revised draft self-assessment checklist on the implementation of chapters II (Preventive measures) and V (Asset recovery) of the United Nations Convention against Corruption;
<https://www.unodc.org/documents/treaties/UNCAC/WorkingGroups/ImplementationReviewGroup/20-24June2016/V1603598e.pdf>; The Global Programme Against Corruption UN Anti-Corruption Toolkit;
https://www.unodc.org/documents/treaties/corruption/toolkit/toolkitv5_foreword.pdf;
https://www.unodc.org/documents/corruption/Toolkit_ed2.pdf;

⁴ UNODC; Legislative Guide for the Implementation of the United Nations Convention against Corruption;
https://www.unodc.org/documents/treaties/UNCAC/Publications/LegislativeGuide/UNCAC_Legislative_Guide_E.pdf;
Technical Guide to the United Nations Convention Against Corruption;
https://www.unodc.org/documents/treaties/UNCAC/Publications/TechnicalGuide/09-84395_Ebook.pdf;
Guidance to filling in the revised draft self-assessment checklist on the implementation of chapters II (Preventive measures) and V (Asset recovery) of the United Nations Convention against Corruption;
<https://www.unodc.org/documents/treaties/UNCAC/WorkingGroups/ImplementationReviewGroup/20-24June2016/V1603598e.pdf>; The Global Programme Against Corruption UN Anti-Corruption Toolkit;
https://www.unodc.org/documents/treaties/corruption/toolkit/toolkitv5_foreword.pdf;
https://www.unodc.org/documents/corruption/Toolkit_ed2.pdf; Preventing and Managing Conflicts of Interest

Усиление защиты осведомителей:¹ Крайне важно, чтобы правительство создало соответствующую систему защиты осведомителей и тем самым мотивировало других потенциальных осведомителей сообщать о подозрениях в коррупции.

Наличие открытого источника информации: Прозрачность публичных закупок, в частности, заключается в том, что правительство предоставляет всем заинтересованным сторонам доступ ко всем данным о своей деятельности.

Анализ результатов исследований.

Строительство транспортной инфраструктуры включает в себя большие объемы государственных средств в сложных проектах, которые понятны лишь нескольким экспертам, в связи с чем они часто становятся объектом коррупционных правонарушений. Коррупция в поставке транспортной инфраструктуры имеет огромное значение, поскольку она может не только привести к потере больших сумм, но и поставить под угрозу их предполагаемые полезные эффекты.

По мнению Кенни К., коррупция также может исказить структуру расходов и разработку проектов, что приводит к низкому качеству услуг и ненужным инвестициям². На основании данных о восприятии, громких скандалов и теоретических соображений считается, что инвестиции в транспортную инфраструктуру несут в себе особенно высокий коррупционный риск. Сложные проекты характеризуются высокой степенью асимметрии информации, что затрудняет обнаружение неправомερных действий с точки зрения завышенных цен, низкого качества или вялой поставки³.

Поэтому считаем крайне необходимым принять меры по предотвращению коррупционных правонарушений.

Внедрение эффективной антикоррупционной политики необходимо, оно может быть принято на двух уровнях: на уровне государственного управления и на уровне исполнителей. Антикоррупционная политика в инфраструктурном секторе должна предусматривать укрепление организационной структуры и процессов управления как публичным сектором (особенно государственным органом, ответственным за строительный сектор), так и частными участниками, решения в данной

in the Public Sector; <https://www.unodc.org/documents/corruption/Publications/2020/Preventing-and-Managing-Conflicts-of-Interest-in-the-Public-Sector-Good-Practices-Guide.pdf>.

¹UNODC; Guide on good practices in the protection of reporting persons; https://www.unodc.org/documents/corruption/Publications/2015/15-04741_Person_Guide_eBook.pdf; The Global Programme Against Corruption UN Anti-Corruption Toolkit; https://www.unodc.org/documents/treaties/corruption/toolkit/toolkitv5_foreword.pdf; https://www.unodc.org/documents/corruption/Toolkit_ed2.pdf

² Кенни, К. (2006). Измерение и снижение влияния коррупции в инфраструктуре (Политика Всемирного банка). Рабочий исследовательский документ № 4099). Вашингтон, округ Колумбия.

³ Голден, МА и Пиччи, Л. (2005). Предложение о новой мере коррупции, проиллюстрированное итальянскими данными. Экономика и политика, 17(1), 37–75. JOUR. <http://doi.org/10.1111/j.1468-0343.2005.00146.x>

сфере должны приниматься прозрачно, необходимо обеспечение добросовестности, создание четкой структуры межведомственной координации институтов планирования инфраструктур, определение необходимых антикоррупционных мер в сфере государственно-частного партнерства, усиление надзора за проектами со стороны организациями гражданского общества, внедрение конкретных превентивных механизмов, таких как Open Contracting Data Standard (OCDS)¹, который является бесплатным, непатентованным стандартом открытых данных для публичных контрактов, внедряемым более чем 30 правительствами по всему миру.

Также разработчикам политики в инфраструктурном секторе необходимо разработать методологию оценки последствий, на основе которой они смогут периодически оценивать эффективность реализуемых мер.

Существующие законы должны быть проверены на предмет коррупционности и борьбы с ней. Законодательная и исполнительная ветви власти сами должны следовать методу или системе, позволяющей оценивать каждый закон на предмет его адекватности для предотвращения коррупции и борьбы с ней до его вступления в силу. Статья 5 (3) Конвенции ООН против коррупции предусматривает, что каждое государство-участник стремится периодически оценивать соответствующие правовые инструменты и административные меры с целью определения их адекватности для предупреждения коррупции и борьбы с ней.

Всемирный банк определяет "Коллективные действия" как совместный и устойчивый процесс сотрудничества между заинтересованными сторонами. В инфраструктурных проектах представители публичного и частного секторов могут быть вовлечены в незаконные действия, в том числе через посредников. Система коллективных действий/антикоррупционных обязательств двух или более партнеров (правительство-частный сектор, частный-частный сектор) в строительном секторе, несомненно, является примером передовой практики системного и практического подхода к предотвращению коррупции.

Для того, чтобы создать надлежащую систему публичных закупок, каждое правительство регулирует свою собственную систему закупок в соответствии с международными стандартами и передовой практикой и подписывает международные соглашения и договоры, которые обеспечат прозрачную, конкурентную, объективную и недискриминационную процедуру закупок. Оно должно изолировать процесс от политического

¹ Стандарт открытых контрактных данных (OCDS) — это бесплатный, непатентованный стандарт открытых данных для государственных контрактов, внедренный более чем 30 правительствами по всему миру. Доступно в <https://www.open-contracting.org>.

влияния и влияния лоббистов. Присуждение публичных контрактов на инфраструктурные проекты только на конкурсной основе признано передовой международной практикой. Но в нашем законодательстве об автомобильных дорогах допускаются случаи проведения торгов без проведения конкурсов. Система публичных закупок должна основываться на принципе свободного перемещения товаров, принципе свободы учреждения и свободе предоставления услуг.

В ходе реализации инфраструктурных проектов лоббисты пытаются влиять на действия, политику или решения должностных лиц, а также на законодателей или членов регулирующих органов. Однако в целях обеспечения честности публичной службы и прозрачности процесса принятия публичных решений большинство стран ввели правила лоббирования. Положение устанавливает правила прозрачности и методы лоббирования, устанавливает обязанности как лоббистов, так и должностных лиц, а также устанавливает режим надзора за лоббистской деятельностью.

Привлечение виновных к ответственности играет важную роль в противодействии коррупции. Необходимо отметить, что в нашем законодательстве не осуществлены две основные статьи, касающиеся внутреннего и иностранного подкупа (ст. 15 и 16 Конвенции ООН). Также, необходимо разработать механизмы добровольного саморазглашения на основе сокращения наказаний и смягчения наказания. Это позволило бы организациям и должностным лицам, которые были вовлечены в коррупционную деятельность, конфиденциально раскрывать подробности своей деятельности в обмен на смягчение санкций, что, в свою очередь, создает стимулы со стороны правонарушителя добровольно сообщать о коррупции и мошенничестве или содействовать их расследованию. Таким образом, это может относиться к преступлениям, которые были раскрыты или еще не обнаружены.

Согласно статье 34 Конвенции ООН необходимо рассматривать последствия коррупции, которые могут возникнуть или имели место в процессе реализации инфраструктурных проектов, и рассматривать их в качестве основания для аннулирования или расторжения контракта, отзыва концессии и других аналогичных документов.

В соответствии со статьей 14 конвенции ООН против коррупции меры по предупреждению отмыwania денежных средств являются важными.

Конфликт интересов является наиболее распространенной ситуацией, возникающей в процедурах публичных закупок. Поэтому необходимо принять законы, чтобы предотвратить это. То, что он может контролировать / устанавливать, включает в себя механизм декларирования подарков; запрет на ведение бизнеса с компанией, в которой заинтересованные должностные лица и их близкие партнеры

имеют значительный интерес; определение временных рамок, в течение которых бывшие должностные лица не могут быть приняты на работу к исполнителям публичных контрактов; механизм контроля для выявления фактического, предполагаемого или потенциального конфликта интересов; дифференциация функций управления и надзора; создание системы декларирования должностными лицами доли участия в частной компании; предоставление необходимых возможностей для сообщения о любом потенциальном и реальном конфликте интересов и т. д.

Статья 33 Конвенции ООН против коррупции предусматривает защиту лиц, сообщающих информацию. Государство должно рассматривать возможность включения в свою внутреннюю правовую систему надлежащих мер для обеспечения защиты любых лиц, добросовестно и на разумных основаниях сообщающих компетентным органам о любых фактах, связанных с преступлениями, признанными таковыми в соответствии с настоящей Конвенцией, от любого несправедливого обращения. В госпрограмме по борьбе с коррупцией на 2023-2024 годы, утвержденной Указом Президента Республики Узбекистан № УК-200 от 27 ноября 2023 года «О мерах по дальнейшему совершенствованию системы противодействия коррупции и повышению эффективности системы общественного контроля за деятельностью государственных органов и организации» в качестве основной меры по борьбе с коррупцией была определена разработка проекта правового документа, предусматривающего механизмы защиты прав информаторов о коррупции. На основании этой меры Агентством Республики Узбекистан по противодействию коррупции разработан проект закона Республики Узбекистан «О защите лиц, сообщивших о коррупционных правонарушениях».

Наличие открытого источника информации имеет большую роль для предотвращения коррупции. Публичная информация считается открытой, когда она доступна общественности в соответствии со следующими принципами:¹ а) Полнота: все публичные данные доступны. Публичные данные-это данные, доступ к которым не ограничен на основании защиты конфиденциальности, безопасности и других ограничений; б) Приоритет: данные остаются неизменными, имеют наивысший уровень детализации, не группируются и не изменяются; в) Своевременность: данные были опубликованы сразу после их создания для сохранения их ценности; г) Доступность: данные доступны как можно более широкому кругу пользователей и для различных целей; д) Доступность для обработки: данные структурированы таким образом, что допускают автоматическую обработку; е) Равноправие: данные доступны каждому, без необходимости регистрации; ж) Открытость формата: данные доступны в форме, над которой никто не имеет исключительного

¹ Open Government Data Principles. Open Government Data. 2020. <https://opengovdata.org/>

контроля; и 3) Отсутствие платы или лицензии: данные не являются объектом авторского права, патента, коммерческой тайны. Могут быть разрешены ограничения, основанные на конфиденциальности, безопасности или других установленных законом ограничениях.

Заключения.

По результатам проведенного выше анализа были выдвинуты следующие мнения. Реализация дорожно-транспортных инфраструктурных проектов обычно сопряжена с повышенным риском коррупции. Нарушения, коррупция и мошенничество могут иметь место во всех взаимодействиях между организацией-заказчиком и участником закупки/подрядчиком (исполнителем), а также между участниками закупки/подрядчиками и другими участниками, такими как консультанты, владельцы проектов и контролирующие лица и органы. Поэтому правительствам необходимо сосредоточить внимание на укреплении превентивных мер по выявлению и устранению коррупционных рисков путем привлечения всех заинтересованных сторон, включая строительный сектор и профессиональное сообщество.

Для снижения коррупционных рисков в инфраструктурных проектах необходимо пересмотреть и принимать следующие стратегические меры:

- внедрять/принять эффективную антикоррупционную политику;
- оценить существующие законы и подзаконные акты на предмет их адекватности для предупреждения коррупции и борьбы с ней;
- поощрять подход к коллективным действиям;
- создать надлежащую систему публичных закупок;
- регулировать лоббирование;
- установить контроль за политическим финансированием;
- пересмотреть законодательство по привлечению виновных к ответственности;
- устанавливать нормы по рассмотрению последствий коррупционных деяний;
- создать и поддерживать органы по предупреждению коррупции и борьбе с ней;
- создать благоприятные правовые механизмы для международного сотрудничества и экстрадиции;
- принять меры для предотвращения отмывания денег;
- предотвращать конфликты интересов;
- принимать нормы по защите осведомителей;
- установить открытый источник информации.

**МУХАММАДЖАНОВ ЖАСУРБЕК
ЖАХОНГИР ЎҒЛИ**

Давлат ва ҳуқуқ институти таянч
докторанти

**СИНГАПУР РЕСПУБЛИКАСИДА ФУҚАРОЛАРНИНГ ТАДБИРКОРЛИК
БИЛАН ШУЎУЛЛАНИШ ҲУҚУҚИНИ ТАЪМИНЛАШНИНГ ҚОНУНЧИЛИК
АСОСЛАРИ**

Аннотация. Ушбу мақолада “Жахон иқтисодий эркинлик индекси”да ҳозирги кунда биринчи ўринда турувчи Сингапур Республикасининг инсон ва фуқароларнинг тадбиркорлик билан шуғулланиш ҳуқуқини таъминлашнинг қонунчилик асослари қиёсий таҳлил қилинган. Сингапурда тадбиркорлик муҳитини ривожлантиришга оид қабул қилинган норматив-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган қоидалар ҳамда уларнинг шарҳига алоҳида эътибор қаратилган. Мақолада Сингапурнинг ушбу соҳадаги кенг ҳуқуқий тажрибаси ҳамда амалиётга жорий этган инновацион дастурлари ҳақида батафсил маълумотлар баён қилинган.

Таянч нушунчалар: инсон ҳуқуқлари, иқтисодий ҳуқуқлар, иқтисодий фаолият, мулк ҳуқуқи, тадбиркорлик билан шуғулланиш ҳуқуқи, иқтисодий эркинлик, даромад олиш ҳуқуқи, ҳуқуқий ҳимоя

Аннотация. В данной статье сделан сравнительный анализ правовой основы обеспечения права людей и граждан заниматься предпринимательством Республики Сингапур, которая в настоящее время занимает первое место в «Глобальном индексе экономической свободы». Особое внимание уделено положениям и их интерпретации в принятых нормативных правовых документах, связанных с развитием бизнес-среды Сингапура. В статье подробно описан обширный юридический опыт Сингапура в этой области и реализованные им инновационные программы.

Основные понятия: права человека, экономические права, экономическая деятельность, права собственности, право заниматься предпринимательством, экономическая свобода, право на доход, правовая защита.

Abstract. This article provides a comparative analysis of the legislative framework for ensuring the right of individuals and citizens to engage in entrepreneurship in the Republic of Singapore, which currently ranks first in the "Index of Economic Freedom of the World". Particular attention is paid to the rules established in the regulatory legal acts adopted in Singapore on the development of the business environment and their interpretation. The article provides detailed information about Singapore's extensive legal experience in this area and the innovative programs it has implemented in practice.

Key words: human rights, economic rights, economic activity, property rights, the right to engage in entrepreneurship, economic freedom, the right to income, legal protection.

Ривожланган мамлакатларда инсонлар учун тадбиркорлик билан шуғулланишни рағбатлантириш қулайлигини ҳуқуқий жиҳатдан шакллантирилган алоҳида жиҳатлари ва хусусиятларини ўрганиш ва иқтисодий ўсиш учун тадбиркорлик фаолиятининг ўрни ҳақида алоҳида тўхталиш лозим.

Шунингдек, масаланинг долзарблиги шундан иборатки, ҳозирги кунда юртимизда инсон ҳуқуқлари кафолатлари тизимида фуқароларнинг тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланишининг

конституциявий кафолатлари ва қонуний асосларини мустаҳкамлаш энг асосий эътибор қаратилиши лозим бўлган соҳалардан биридир. Бу жараёнда ривожланган чет эл давлатларининг қонунчилик тажрибаларини назарий жиҳатдан ўрганиш муҳим аҳамият касб этади.

Шу ўринда бир маълумотни келтирсак, фуқароларнинг иқтисодий ҳуқуқларини таъминлашга қаратилган ҳуқуқий нормалар турли мамлакатларда турлича ифодаланади. Биргина тадбиркорлик билан шуғулланиш ҳуқуқини амалга ошириш учун яратилган имкониятлар фарқи ҳақида таққослаш учун факт: Янги Зеландияда бизнес бошлаш атиги ярим кунни олади ва тўловлар деярли йўқ; Венесуэлада буни қилиш 20 процедура, 230 кун ва ўртача фуқаронинг йиллик даромадининг 350 фоизини олади¹.

Ривожланган давлатларда фуқароларнинг иқтисодий ҳуқуқларининг кафолатлари, мамлакат иқтисодий ҳаётини ривожлантириш, фуқароларнинг фаровонлигини таъминлашга қаратилган ҳуқуқий сиёсат ва унинг асосий тенденциялари муҳим аҳамиятга эга. “Жаҳон иқтисодий эркинлиги” – бу 1996 йилдан бери Канаданинг Фразер институти таҳлил маркази томонидан чоп этиладиган ҳар йиллик сўров натижаларидир. Сўров дунё мамлакатларидаги иқтисодий эркинлик даражасини ўлчашга қаратилган. Иқтисодий эркинликнинг асосий таркибий қисмлари шахсий танлов, ихтиёрий алмашинув, рақобат эркинлиги, шахс ва унга тегишли мулкни ҳимоя қилишдир. “Жаҳон иқтисодий эркинлиги” индексининг олдинги форматлари деярли фақат объектив миқдорий маълумотлар асосида шакллантирилган. Бироқ, иқтисодий эркинликнинг баъзи муҳим элементларини, хусусан, мулк ҳуқуқини тартибга солувчи чекловлар билан боғлиқ бўлган объектив чоралар билан қўлга киритиш қийин. Ушбу индексни ўлчовлари қуйидаги бешта йўналишга асосланади:

- 1) Ҳукумат ҳажми: харажатлар, солиқлар ва корхоналар;
- 2) Мулк ҳуқуқларининг ҳуқуқий тузилиши ва хавфсизлиги;
- 3) Соғлом пул муомаласи;
- 4) Чет элликлар билан савдо қилиш эркинлиги;
- 5) Кредит, меҳнат ва бизнесни тартибга солиш².

Американинг машхур нашрлари Heritage Foundation ва Wall Street Journal 1995 йилдан буён иқтисодий эркинликнинг йиллик индексини нашр этиб келади. Ушбу манба томонидан 2024 йилнинг иқтисодий эркинлик бўйича ҳисоботида Сингапур давлати ҳар томонлама Сингапур фуқаролари ва чет эл фуқаролари учун тадбиркорлик билан шуғулланиш,

¹ Jahel Queralt and Bas van der Vossen. Economic liberties and human rights. First edition. Taylor & Francis, Routledge publication. New York. 2019. – P.1. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780203701089>. Available at: <https://www.routledge.com/Economic-Liberties-and-Human-Rights/Queralt-van-der-Vossen/p/book/9781032092621> Accessed 23 Jan. 2024.

² James Gwartneya, Robert Lawson. The concept and measurement of economic freedom. European Journal of Political Economy. Vol 19. 2003. P. 411.

ушбу фаолиятни бошлаш, уни юритиш ва ҳуқуқий муҳофазаси бўйича энг қулай давлат сифатида биринчи ўринни эгаллаган. Кейинги ўринларни Ирландия, Швецария ва Таиван давлатлари эгаллаган бўлиб, уларнинг кўрсаткичлари ҳам иқтисодий эркинликнинг ҳуқуқий асоси бўйича меъзонларнинг талабларига жавоб бериш даражаси юқори баҳоланган¹. Бу фуқароларга ижтимоий ҳаётда ҳуқуқий жиҳатдан иқтисодий эркинликнинг таъминланганлик даражаси юқорилигини англатади.

Инсон ҳуқуқлари институти ва амалиётининг ривожланишининг асосий сабабчилари Сингапур Республикасининг сиёсий ва академик раҳбарларидир. Иқтисодчилар ва бошқа тадқиқотчиларнинг фикри ҳисобланган “Сингапур мактаби” деб аталган ёндашувга кўра инсон қадр-қиммати ва “оқилона бошқарув”га энг яхши ижтимоий тартибни ўрнатиш ва тез иқтисодий ўсишга қаратилган сиёсий режим орқали эришилади².

Сингапурда фуқароларнинг тадбиркорлик фаолиятига жалб қилинишининг икки асосий омили мавжуд. Биринчиси, тадбиркорлик билан шуғулланиш ниятлари бўлса иккинчиси, ишдан қониқиш ва етарли маблағ орқали ўзининг тадбиркорлик фаолиятини ташкил эта олишдир³.

2022 йилда Сингапур ялпи ички маҳсулоти 643,5 миллиард Сингапур долларини ташкил қилди. Уларнинг жон бошига ялпи ички маҳсулоти 165 сингапур долларини ташкил этади. Иқтисодиёт 3,6 фоиз ўсиш суръати билан юқорилашда давом этмоқда. Инфляция даражаси 5,4 фоиздан паст кўрсаткичда. Эътиборли томони шундаки, ишсизлик даражаси атиги 2.2 фоизни ташкил этади⁴. Бу аҳолининг 97.8 фоизи ижтимоий ҳаётнинг албатта қандайдир фаолият тури билан бандлигини кўрсатади.

Сингапур Республикасининг конституциясида фуқароларга нисбатан дини, ирқи, ижтимоий келиб чиқиши ва ижтимоий мавқеидан қатъи назар тенг ҳимоя кафолатларини мустаҳкамлайди. Аҳамиятли жиҳати уларга мулкка эгалик қилиш, уни тасарруф этиш ёки тадбиркорлик ва савдо ҳамда бизнес билан шуғулланишда айни шундай ҳимояни таъминлайди. Бу тўғрисидаги норма Сингапур Республикасининг 1965 йил 9 августда кучга кирган Конституциясининг 4-бўлими 12 моддасида қайд этилган. Жумладан ёзилишича:

1. Барча шахслар қонун олдида тенгдирлар ва тенг ҳимояланиш ҳуқуқига эгадирлар.

¹ The Heritage Foundation. 2024 index of economic freedom report. Available at: <https://www.heritage.org/index/>

² Winston KOH. T. H. Singapore's Transition to Innovation-based Economic Growth: Infrastructure, Institutions and Government's Role. Research Collection School of Economics. R&D Management. 36, (2), 2006. – P. 152. Available at: https://ink.library.smu.edu.sg/soe_research/100

³ Lena Lee and Poh Kam Wong and Maw Der Foo and Aegean Leung. Entrepreneurial intentions: The influence of organizational and individual factors. Forthcoming in: Journal of Business Venturing. Paper No. 16195. 2009. – P. 14. Available at: <https://mpa.ub.uni-muenchen.de/16195/>

⁴ David Gomulya, Olexander Chernyshenko, Marilyn Ang Uy, Wong Lun Kai Francis, Ho Moon-Ho Ringo, Chan Kim Yin, Calvin Ong He Lu. Entrepreneurship in Singapore: Growth and challenges. In book: The Entrepreneurial Rise in Southeast Asia. New York. Publisher Palgrave Macmillan, January 2015. – P. 48.

2. Ушбу Конституцияда аниқ ваколатлар берилган ҳоллар бундан мустасно.

Сингапур фуқароларига нисбатан дини, ирқи, келиб чиқиши ёки туғилган жойи бўйича давлат органида бирон бир лавозимга ёки ишга тайинланишда, мулкни сотиб олиш, эгалик қилиш ёки тасарруф этиш ёки ҳар қандай савдо, тадбиркорлик, касб-ҳунар, касб ёки ишга жойлашиш ёки ушбу ҳаракатларни амалга ошириш билан боғлиқ ҳар қандай камситилиш мумкин эмас¹.”

Норма фуқароларга тадбиркорлик билан шуғулланишда фақат дискриминацияга қарши қафолатларни берибгина қолмасдан балки, ушбу фаолият билан шуғулланишдаги ҳар қандай чекловларни бекор қилмоқда. Тадбиркорлик ва савдо билан шуғулланишни фуқароларнинг ҳуқуқи сифатида мустаҳкамламоқда. Сингапурда фуқаролар тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланиш учун бир қанча ҳуқуқ ва имкониятларга эга бўлиб, улар турли қонунчилик асослари билан қўллаб-қувватланади. Сингапур хорижий сармояларни жалб қилиш ва кучли ва очиқ иқтисодий муҳитни рағбатлантириш учун бир қатор қонунларни ишлаб чиқди.

Сингапурда жисмоний шахсларнинг активларга, шу жумладан бизнесга эгалик ҳуқуқини ҳимоя қилувчи кучли мулк ҳуқуқи қонунлари мавжуд. Бу тадбиркорларнинг ўз корхоналарига ортиқча аралашувларсиз эгалик қилиш ва назорат қилиш ҳуқуқига эга бўлишини таъминлайди. Сингапурда тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланувчи фуқароларнинг фаолиятини рўйхатдан ўтказиш ва у билан боғлиқ масалаларни таъминлайдиган 2014 йилда қабул қилинган “Бизнес номларини рўйхатдан ўтказиш тўғрисида”ги қонунда тадбиркорлик терминига қуйидаги таъриф берилган: “Тадбиркорлик” ҳар қандай савдо, тижорат ва касб-ҳунар ва даромад олиш мақсадида амалга ошириладиган ҳар қандай фаолиятни ўз ичига олади. Сингапурда тадбиркорлик фаолияти мулкига эга бўлган шахс ушбу Қонуннинг мақсадларида кўзда тутилган ҳолларда Сингапурда тадбиркорлик фаолиятини юритувчи сифатида кўрилади.”²

Сингапур қонунчилик тизимдаги тартибларга кўра стандарт ҳисобланган солиқ мажбуриятларини ўз вақтида тўлаб борилиши маълум тадбиркорлик фаолияти турларини рўйхатдан ўтказишни талаб қилмайди. Юқорида айнан шундай фаолият турларининг асосий мазмунлари қайд этилган. Умуман олганда айрим турдаги маҳсулотни ўзлари ишлаб чиқариб уни бозор муносабатларида сотувчилар ёки касаначилик билан шуғулланувчиларнинг фаолияти кичик тадбиркорлик фаолияти ҳисобланади ва бу фаолият Сингапурда ҳеч қандай қонуний

¹ A Singapore Government Agency Website. Singapore Statutes Online. A Singapore Government Agency Website. the Legislation Division of the Attorney-General's Chambers of Singapore. “Singapore Constitution”. Available at: <https://sso.agc.gov.sg/Act/BNRA2014?ProvIds=P11-#pr4->

² Singapore Statutes Online. A Singapore Government Agency Website. the Legislation Division of the Attorney-General's Chambers of Singapore. “Business Names Registration Act”. 2014. Available at: <https://sso.agc.gov.sg/Act/BNRA2014?ProvIds=P11-#pr4->

тўсиқларсиз, ҳуқуқий жиҳатдан эркин ҳолатда амалга оширилиши мумкин. Жумладан, Сингапурда 2004 йилда қабул қилинган “Бизнес трастлари тўғрисида”ги қонуннинг II қисм 3 бандига кўра тадбиркорлик билан шуғулланмоқчи бўлган шахс ушбу тадбиркорлик субъектининг эгаси сифатида ваколатли органга ариза билан мурожаат қилади. Ариза билан мурожаат қилувчига унинг фуқаролигидан қатъи назар аниқ белгиланган талаблар доирасида фаолият юритиш белгиланган¹. Демак, тадбиркорлик фаолиятини бошлаш учун исталган шахс яъни у Сингапур фуқаросими ёки чет эл фуқаросими бу аҳамиятсиз. Қонун талаб қилган доирда бу фаолият учун ариза билан мурожаат қилиш мумкин.

Сингапур Республикасининг 1987 йилда қабул қилинган “Бизнесни рўйхатдан ўтказиш тўғрисида”ги Қонунининг кириш қисмида қайд этилишича, ушбу Қонун қоидаларига риоя қилган ҳолда, Сингапурда тадбиркорлик фаолиятини амалга оширувчи ҳар бир шахс Қонунга мувофиқ рўйхатдан ўтиш учун белгиланган тартибда рўйхатдан ўтказувчи органга ариза билан мурожаат қилади.

Жараён тўлиқ амалга оширилгач тадбиркорлик билан шуғулланмоқчи бўлган шахсга 10 кун ичида унинг фаолиятини амалга оширишга руҳсат берилиши бўйича рўйхатга олиш гувоҳномаси берилиши белгиланган. Қонунга мувофиқ берилган рўйхатга олиш тўғрисидаги гувоҳнома берилган кундан бошлаб бир йил муддатга амал қилади ва ушбу Қонун қоидаларига риоя қилган ҳолда ва белгиланган йиғим тўланганидан кейин йилдан йилга янгиланади².

Сингапурда фуқаролар учун энг қулай бўлган тадбиркорлик билан шуғулланиш шакли бу якка тартибдаги тадбиркорлик бўлиб, ушбу турдаги тадбиркорлик субъектини рўйхатдан ўтказиш жуда ҳам осон. Якка тартибдаги тадбиркорлик - бу тадбиркор томонидан алоҳида бизнес шаклидан фойдаланмасдан мустақил равишда амалга ошириладиган бизнес. Якка тартибдаги тадбиркор алоҳида юридик шахс мақомига эга эмас.

Мулкдор жисмоний ёки юридик шахс бўлиши мумкин. Агар бизнес эгаси Сингапурда истиқомат қилмаса, камида 18 ёшга тўлган, тўлиқ ҳуқуққа лаёқатли ва одатда унга Сингапурда резидент бўлган камида битта ваколатли вакил тайинланиши керак. Агар мулкдор Сингапурда жисмоний шахс сифатида ўз номи билан бизнес юритса ёки мулкдор ўз корпоратив номи остида бизнес юритувчи компания бўлса, рўйхатдан ўтиш талаблари йўқ. Агар мулкдор тадбиркорлик номидан фойдаланган ҳолда бизнес юритса, у тадбиркорлик номини рўйхатдан ўтказиш учун

¹ Singapore Statutes Online. A Singapore Government Agency Website. the Legislation Division of the Attorney-General's Chambers of Singapore. “Business Trusts Act 2004”. Available at: <https://sso.agc.gov.sg/Act/BTA2004?ProvIds=P12-#pr3->

² Singapore Statutes Online. A Singapore Government Agency Website. the Legislation Division of the Attorney-General's Chambers of Singapore. “Business Registration Act”. 1987. Available at: <https://sso.agc.gov.sg/Act-Rev/BRA1973/Published/20010731?DocDate=19870330&ProvIds=P11I-#pr6->

ариза бериши ва 2014 йилдаги “Бизнес номларини рўйхатдан ўтказиш тўғрисида”ги қонун талабларига риоя қилиши керак¹.

Масаланинг энг муҳим жиҳати Сингапур ўз фуқароларига тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланишда чет эл инвестициясининг кириб келишини улар орқали амалга ошишини хоҳлайди. Чунки, юқорида қайд этилганидек, агар бизнес эгаси Сингапурда истиқомат қилмаса, камида 18 ёшга тўлган, тўлиқ ҳуқуққа лаёқатли ва одатда унга Сингапурда резидент бўлган камида битта ваколатли вакил тайинланиши керак. Шунинг асосида фуқароларнинг тадбиркорлик билан шуғулланишга ундаш кўзда тутилган.

Шунингдек, тадбиркорлик фаолияти сифатида қуйидаги фаолият турлари ҳам эътироф этилиши қонунда қайд этиб ўтилган. Жумладан, ҳар қандай озиқ-овқат, ичимликлар, товарлар, буюмлар ёки ҳар қандай турдаги маҳсулотларни сотадиган ёки ишлаб чиқарадиган ёки хунармандчилик маҳсулотларини ишлаб чиқарувчи ёки хунармандчилик бўйича ўз маҳоратининг хизматларини таклиф қиладиган лицензияга эга бўлган савдогарнинг ҳар қандай бизнеси шахснинг тадбиркорлик билан шуғулланиши дея эътироф этилади².

Якка тартибдаги тадбиркор, гарчи солиқ резиденти бўлса ҳам, компания субъекти ҳисобланмайди; шунинг учун унинг фойдаси эгасининг шахсий даромад солиғи ставкалари бўйича солиққа тортилади. Сингапурнинг резидент солиқ тўловчилари учун шахсий даромад солиғи ставкалари 320 000 СГД(сингапур доллари)дан ортиқ даромад учун 0% дан максимал 22% гача прогрессив ҳисобланади. Сингапурда корпоратив солиқнинг максимал ставкаси 17% ни ташкил қилади.

Сингапурда тадбиркорликнинг ривожланиши учун асос бўлувчи муҳим омиллар инвестицион муҳитнинг жозибадорлиги; иқтисодий эркинлик бўйича рейтинг кўрсаткичларида юқори ўринларни эгаллаши; маҳаллий аҳолининг тадбиркорлик бўйича саводхонлигининг юқорилиги; коррупцияга йўл қўйилмаслиги; аҳоли яшаш даражасининг ўсиб бориши; ҳуқуқий асосларнинг жаҳон стандартларига жавоб бериши ва бошқа кўплаб ижобий омиллар мамлакатнинг ҳозирги ривожланиш тенденцияларини амалга оширишда ва юқори даражада сақлашга асос бўлиб хизмат қилмоқда.

Категориялар	Ўзбекистон	Сингапур
1	2	3

¹ FONG Wei Li, Dr Jack Tsen-Ta LEE. Business law (part 1): Business organisations and structures, company law, and the law of insolvency. In book: The Legal System of Singapore - Institutions, Principles and Practices. Publisher: LexisNexis. January 2016. – P. 4.

² Singapore Statutes Online. A Singapore Government Agency Website. the Legislation Division of the Attorney-General's Chambers of Singapore. “Business Registration Act”. 1987. Available at: <https://sso.agc.gov.sg/Act-Rev/BRA1973/Published/20010731?DocDate=19870330&ProvIds=P111-#pr6->

Кичик бизнесни бошқарувчи ходимларни-тайёрлаш ва тадбиркорликка ўқитиш	Махсус олий ва ўрта махсус ўқув юртлари мавжуд эмас, аммо ўқув курслари бор	Махсус олий ва ўрта махсус ўқув юртлари мавжуд
Консалтинг хизмати кўрсатиш	Консалтинг хизматлари кўрсатиш ривожланаётган соҳалардан бири	Консалтинг хизматлари тараққий этган мамлакат
Маҳсулот сифати назорати	Суст	Юқори
Инвестицион муҳитнинг жозибадорлиги	Жозибадор	Жозибадор
Якка тартибдаги тадбиркорликнинг ривожланиши	Ривожланаяпти	Ривожланган
Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликда банд аҳоли	76%	80 %
Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик учун кредит фоизлари	12-20 %	5-6,5 %
ЯИМ нинг неча фоизи кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликда яратилиши	56.7%	25 %

2-жадвал. Ўзбекистон ва Сингапурнинг иқтисодий либераллаштириш давридаги иқтисодий имкониятлари¹

Молиялаштириш ва қўллаб-қувватлашдан фойдаланиш. Сингапур фуқароларнинг тадбиркорлик билан шуғулланиш ҳуқуқини амалга ошириш учун қулай молиявий муҳит яратиш ва рағбатлантириш мақсадида тадбиркорлик билан шуғулланишни истаган фуқаролар учун қуйидагича молиявий қўллаб-қувватлаш манбалари ҳисобидан имтиёзли кредитлар ва субсидияларни тақдим қилади:

1. Бизнесни такомиллаштириш жамғармаси. Туризм соҳасида исталган турдаги тадбиркорлик билан шуғулланишни бошлаган фуқароларнинг фаолият харажатларини 50 фоизгача қоплаб бериш.

¹ Вохидова М. Х. Таиланд ва Сингапур давлатларининг тадбиркорликни ривожлантириш тажрибасини Ўзбекистонда татбиқ қилиш имкониятлари. “Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар” илмий электрон журнали. № 1, январь-февраль, 2017. – Б. 7.

2. Корхонани ривожлантириш гранти. Лойиҳа харажатларининг 70 фоизигача молиявий ёрдам. Учта асосий йўналишда бизнес салоҳиятини ошириш ташаббусларига йўналтирилади: Асосий имкониятлар, инновациялар ва маҳсулдорлик, бозорга кириш.

3. Корхонани молиялаштириш схемаси. Худудлар кесимида турлича молиявий ёрдам берилади: айланма маблағлар учун кредит, асосий воситалар кредити, венчур қарзи, савдо кредити, лойиҳа кредити ва бошқалар

4. Инновациялар, илмий-тадқиқот ва имкониятларни ривожлантиришни рағбатлантириш.

5. Бозорга тайёрлик учун ёрдам гранти. Амалга ошириладиган харажатларнинг 70 фоизгача қисми қопланади. Барча турдаги тадбиркорлик фаолияти учун тақдим этилади¹.

Интеллектуал мулкни ҳимоя қилиш. Фуқаролар ўзларининг интеллектуал мулкларини патентлар, товар белгилари, муаллифлик ҳуқуқлари ва бошқа ҳуқуқий механизмлар орқали ҳимоя қилиш ҳуқуқига эга. Тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланмоқчи бўлган ҳар қандай шахснинг ўзига тегишли бўлган интеллектуал ҳуқуқларини 1998 йилда қабул қилинган “Товар белгилари тўғрисида”ги Қонунга кўра ҳимоя қилади².

Тенг имкониятлар. Сингапур, уларнинг келиб чиқиши ёки демографик ҳолатидан қатъи назар, тадбиркорлар учун тенг шароит яратишга ёрдам беради. Ҳукумат тадбиркорлик экотизимида хилма-хиллик ва инклюзивликни рағбатлантиради, барча фуқаролар ўз хизматлари ва ғоялари асосида муваффақиятга эришиш имкониятига эга бўлишини таъминлайди.

Ҳуқуқий ҳимоя. Фуқаролар Сингапур қонунчилиги, жумладан, “Шартномалар тўғрисидаги қонун”, “Меҳнат қонунчилиги тўғрисида”ги ва “Истеъмолчилар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида”ги қонунлар остида тадбиркорлик фаолиятининг ҳуқуқий ҳимоясидан фойдаланадилар. Мазкур қонунчилик асослари фуқароларга ўз тадбиркорлик фаолиятини амалга оширишда ишонч ва барқарорликни таъминлайди.

Хулоса

“Сингапур мактаби” ёндашуви сиёсий ва ижтимоий мақсадларга нисбатан иқтисодий ривожланиш ва тез иқтисодий ўсишга устувор аҳамият беради. Бу орол давлат учун 1965 йилда деколонизациядан сўнг унинг иқтисодий қолоқлиги ва ишсизлик, қашшоқлик ва уйсизликнинг юқори даражасига барҳам бериш учун жуда зарур эди. Сингапур

¹ Батафсил қаранг: Singapore government funding & grants for entrepreneurs. 2024 Sleek Tech Pte Ltd. Available at: <https://sleek.com/sg/resources/singapore-government-funding-grants-for-entrepreneurs/>

² Singapore Statutes Online. A Singapore Government Agency Website. the Legislation Division of the Attorney-General's Chambers of Singapore. “Trade Marks Act”. 1998. Available at: <https://sso.agc.gov.sg/Act/TMA1998?ProvIds=P13-#pr31->

иқтисодиётини модернизация қилишда ҳамда ўз фуқароларининг ҳаёт кечириши ва моддий ҳолатини яхшилашда шубҳасиз, катта муваффақиятга эриша олди. Сингапурнинг муваффақиятлари баъзи тадқиқотчиларни Сингапур тажрибаси бошқа ривожланаётган мамлакатлар учун қимматли бўла олади деган фикрга олиб келди

Сингапур иқтисодий сиёсатининг асосий мазмуни барқарор иқтисодий ўсиш орқали миллий бойликни янада ошириш вазифаларидан иборат. Иқтисодий сиёсатнинг асосий тамойили бу эркин бозор тизими, яъни бозор муносабатлари иштирокчиларининг фаолиятини муқобиллаштириш ҳамда эркинлигини таъминлашдир. Сингапур ҳукумати савдо тизимининг очиқ ва шаффоф бўлишини таъминлашга ҳаракат қилади. Сингапурда ва унинг ҳудудидан ташқарида товар ва хизматларнинг эркин айланиши мақсадида божхона ва савдо муносабатларидаги юритиладиган ҳужжатлар тартиблари соддалаштирилган.

Умуман олганда, Сингапур фуқароларнинг тадбиркорлик фаолияти билан шуғулланиши учун мустаҳкам ҳуқуқий ҳимояни таъминлайди. Молиявий қўллаб-қувватлашдан унумли фойдаланиш, ўсиш ва инновациялар учун кенг имкониятлар тақдим этиш билан қулай иқтисодий муҳитни яратади.

TURGUNOV NAUFAL

O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar
vazirligi Psixologik ta'minlash bo'limi katta
psixolog-poligrafologi

OLIY TA'LIM TIZIMI KURSANTLARINING O'QUV MOTIVATSIYASINI TAKOMILLASHTIRISH

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'quv motivatsiyasining psixologik xususiyatlari, ularni takomillashtirish ko'rib chiqiladi. O'quv motivatsiyani o'rganish individual yondashuvni amalga oshirish va o'quv jarayonining samaradorligini oshirishga imkon beradi. Ta'lim jarayonida motivatsiyani o'rganib, har bir o'quvchiga individual yonldashilmagan taqdirda o'qishdagi muvaffaqiyatsizliklar yuzaga keladi.

Kalit so'zlari: motivatsiya, ta'lim, faoliyat, motivlar, undovchi harakat, o'quv jarayoni, ijtimoiy, kasbiy muvaffaqiyat.

Hozirgi kunda o'quv faoliyatidagi motivlar muammolarini o'rganishga qaratilgan tadqiqotlar anchagina jadallashdi. Respublikamiz psixologlari ta'lim jarayonida o'quv motivlarini o'rganishga, psixologik tahlil etishga oid ko'plab ilmiy tadqiqot ishlarini olib bormoqdalar. Zamonaviy psixologiyada o'quv motivlarining turli xil nazariyalari paydo bo'lmoqda. Bunday muammolar bilan o'zbekistonlik psixologlardan M.G.Davletshin, E.F.Foziyev, G'.B.Shoumarov, V.A.Tokareva R.I.Sunnatova, A.A.Fayzullayev, A.K.Saitova, E.Z.Usmonova, M.Rasulova, F.I.Haydarov kabi psixolog olimlar o'ziga xos yo'nalish yaratishga muvaffaq bo'lishdi.

Motiv va motivatsiya bilan bog'liq muammolar xorij psixologlari E.Torndayk, Z.Freyd, U.Makdaugoll, U.Kennedi, G.Villkot, S.Tompson, G.Xannikatt, R. Vudvords, J.Bruner, E.Keyron, D.Atkinson, A.Maslou, G.Ollport, K.Rodgers, G.Xekxauzen, G.Kelli, V.Vundt, Dj.Rotter, E.Levald, G.Rozenfeld, G.Xoll, K.Madsen tadqiqotlarida o'z ifodasini topdi.

Motivatsiya muammosi bo'yicha ko'plab ilmiy ishlar ularning tabiati, fenomenologiyasi va mohiyati bo'yicha turli nuqtai nazarlarning xilma-xilligini aks ettiradi. Biroq, shunga qaramay, barcha tadqiqotchilar motivatsiyani bitta psixologik fenomen belgilashini ma'lum qilishadi.

Ma'lumki, "motivatsiya" atamasini birinchi marotaba A.Shopengauyer o'zining "yetarli sabablining to'rtta prinsipi" (1900-1910) maqolasida ishlatgan. Keyin bu atama inson va hayvonlarning xatti-harakatlari sabablarini tushuntirish uchun foydalanildi.

"Motiv" tushunchasining ta'rifi ma'lum bir ilmiy muammoni keltirib chiqaradi. Birinchilar motivni harakatga turtki bo'ladigan psixik hodisa sifatida, boshqalar esa shaxsning xatti-harakatlarini tanlash ongli sababi etib tushunishadi. Shuningdek, motiv - bu shaxsning ma'lum bir ehtiyojni qondirishga yo'naltiruvchi deb ta'kidlashadi.

Psixologlarning ko'plab ishlarida motiv ehtiyoj, ikkinchisida esa shaxsni faoliyatga undovchi psixik xususiyat sifatida qaraladi.

Ko'rib chiqilayotgan muammo bo'yicha ilmiy adabiyotlarni tahlili shuni ko'rsatmoqdaki, ularda "shaxsning motivatsion sohasi" tushunchasini topish mumkin.

Motivatsiya sohasining kengligi uning omillarining sifat jihatdan xilma-xilligi sifatida tushuniladi. Shaxsning motivlari, ehtiyojlari, qiziqishlari va maqsadlari qanchalik xilma-xil bo'lsa, uning motivatsion sohasi shunchalik rivojlangan bo'ladi.

R.I.Sunnatova o'z ilmiy tadqiqotlarida boshlang'ich va yuqori sinf o'quvchilari hamda talabalarining o'z-o'zini boshqarish jarayonidagi fikrlash faoliyatlarini o'rganadi. Olima o'z-o'zini boshqarish jarayonlarining fikrlash faoliyatiga ta'sir etish xususiyatlarini quyidagicha izohlagan. Bir tomondan, o'quvchilarning o'z-o'zini boshqarish jarayonlarida qator o'zgarishlar mavjudligi ko'zga tashlanadi. Shu bilan birga, o'quvchilarda o'quv faoliyatiga nisbatan qiziqishning oshib borishi hamda o'z-o'zini boshqarish jarayonida bilim olishga nisbatan yangicha qarashlarning shakllanganligi ham ko'rinadi. Shuningdek, o'quvchilar o'z-o'zini boshqarish jarayonida o'z-o'zlarini tarbiyalash va o'z qobiliyatlarini takomillashtirishga harakat qilganliklari ham kuzatiladi.

A.A.Fayzullayev o'z tadqiqotlarida motivatsion jarayonni bosqichma-bosqich tahlil qilishni taklif qildi. A.Fayzullayev motivatsion jarayonni beshta bosqichga bo'lib o'rganadi. Bu bosqichlar quyidagilar: 1-qo'zg'alishning anglanishi; 2 - motivning qabul qilinishi; 3 - motivning hayotga tatbiq qilinishi; 4 - motivning mustahkamlanishi; 5 - qo'zg'alishning faollashuvi.

O'quv faoliyati motivatsiyasining rivojlanish omillari umumlashtirish mezonini bo'yicha besh guruh ko'rinishida namoyon bo'lishi mumkin.

Birinchi guruhni o'quv motivatsiyasini maqsadli rivojlantirish imkonini beruvchi didaktik (psixologik-didaktik) prinsiplar tashkil etadi:

- "qiyinchilik o'lchovi", qiyinchilikning optimal darajasi prinsipi (L.V.Zankov);

- ta'limda muammolilik prinsipi (V.Okon, A.N.Matyushkin, M.I.Maxmutov, T.V.Kudryavsev, I.Ya.Lerner);

- o'zlashtirilgan o'quv materialini izchil umumlashtirish prinsipi (A.M.Matyushkin);

- o'quv materialida "mavhumlikdan aniqlikka" tomon harakatlanish prinsipi (V.V.Davidov, A.K.Markova);

- shaxsning faollik prinsipi, kasbiy faoliyat mazmunini izchil modellashtirish (A.A.Verbiskiy).

Ikkinchi guruh omillarini o'qish motivatsiyasining rivojlanishiga yo'naltirish asosida ajratish mumkin:

- individual yondashuv;

- tipologik yondashuv;

- topologik yondashuv (V.F. Morgun).

Uchinchi guruhni ta'limda biron-bir psixologik-pedagogik nazariya yoki konsepsiyani amalga oshirish vositalarini ta'minlovchi motivlarni rivojlantiruvchi omillar tashkil etadi:

- aqliy harakatlarni bosqichma-bosqich shakllantirish (P.Y.Galperin, N.F.Talizina);

- muammoli ta'lim (A.V.Brushlinskiy, A.M.Matyushkin, M.I.Maxmutov);

- rivojlantiruvchi ta'lim (V.V.Davidov, D.B.Elkonin);

- dasturlashtirilgan ta'lim, ijtimoiy tajribani o'zlashtirishni amalga oshiruvchi faoliyatli yondashuv va pedagogning "oq quti" prinsipiga nisbatan boshqaruvchilik ta'siri (N.F.Talizina);

- shaxsiy-faoliyatli yondashuv (I.A.Zimnyaya);

- belgili-matnli ta'lim (A.A.Verbiskiy).

To'rtinchi guruhni an'anaviy ta'limda ham, yuqorida sanab o'tilgan ta'limga nisbatan yondashuvlarda ham o'z o'rniga ega bo'ladigan, o'quv faoliyatini tashkillashtirishda psixologik-pedagogik sharoitlarni o'z ichiga oluvchi omillar tashkil etadi:

- o'qituvchi shaxsining psixologik xususiyatlari (L.S.Vigotskiy, F.N.Gonobolin, N.V.Kuzmina, A.K.Markova, Dj.Bruner va b.);

- shaxsiy, subyekt xususiyatlari, hamkorlarning o'zaro ta'siri va pedagogning ta'lim oluvchilar bilan munosabati, hamkorlikdagi sermahsul faoliyatni tashkillashtirish (V.V.Davidov, I.A.Zimnyaya, V.Y.Lyaudis, A.K.Markova, G.I.Shukina).

Oliy ta'lim tizimi kursatlarining o'quv motivatsiyasini takomillashtirishga qaratilgan korreksion dasturning dolzarbligi shaxsning motivatsion sohasi

faoliyat bilan belgilanganligi bilan bog'liq. Rivojlanish va o'z ustida ishlash faoliyat tarkibiy qismiga aylanishi uchun nafaqat uning mazmunining mohiyatini chuqur anglash, balki muvaffaqiyatni ta'minlaydigan va talaba shaxsining faoliyatini rivojlanishda to'g'ri yo'nalishiga yo'naltiradigan motivatsion sohani doimiy ravishda takomillashtirish muhimdir.

Mazkur dastur O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston-2030" strategiyasini "Yoshlar va biznesni qo'llab-quvvatlash yili"da amalga oshirishga oid davlat dasturi to'g'risida" 2024-yil 21-fevraldagi 37-sonli Farmoni bilan tasdiqlangan amaliy tadbirlar rejasining 100-bandini ijrosini ta'minlash maqsadida ishlab chiqilgan bo'lib, oliy ta'lim tizimi kursantlarida o'quv jarayonidagi motivatsiyasini oshirish, psixologik bilim saviyasini oshirish va o'zaro munosabatlari oshirishni nazarda tutadi.

Ushbu dasturga ko'ra, kursantlar bilan o'tkaziladigan mashg'ulotlarda innovatsion pedagogik texnologiya, interfaol metod va zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini qo'llash orqali amalga oshirish, ularning psixologik bilimlari hamda amaliy ko'nikmalarini yuksaltirishga qaratilgan.

Dasturning maqsadi. Ushbu dastur Oliy ta'lim tizimi kursantlarida psixologik bilimlarini oshirish, litseyda ta'limdagi yaratilgan shart-sharoitlarni o'rganish hamda litsey o'quvchilari tomonidan salbiy xatti-harakatlarni oldini olishga yo'naltirilgan.

Dasturning vazifasi. Oliy ta'lim tizimi kursantlarining psixologik bilim saviyasini oshirish, ularning psixologik salomatligini ta'minlash, o'quv jarayoni va mashg'ulotlardan tashqari vaqtlarda ruhiy-emotsional barqarorlikni saqlash hamda litseydagi ma'naviy-ruhiy muhitni o'rganishga doir amaliy ko'nikmalarni hosil qilish;

o'quvchilarni yuksak darajadagi vatanparvarlik, mustaqillik g'oyalariga sadoqat ruhida tarbiyalash;

seminar-treningni zamonaviy shakl va usullarini, innovatsion texnologiyalarini, shu jumladan aniq vaziyatlar tahlili mashg'ulotlarida axborot-huquqiy va ta'lim resurslaridan foydalanish imkoniyatlarini ta'minlash, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari hamda ilg'or xorijiy tajribalarni o'zlashtirishga qaratilgan.

Seminar-treningni tashkil etish va unda qo'llaniladigan innovatsion pedagogik texnologiyalar. Mashg'ulotlar zamonaviy ta'lim metodlari va innovatsion texnologiyalarga asoslanib o'tkaziladi.

Seminar-trening davomida o'quvchilarga psixologlar tomonidan "Aqliy hujum", "Kichik guruhlarda ishlash", "Muammoli vaziyat" va boshqa interfaol metodlari orqali mashg'ulotlar olib boriladi.

Oliy ta'lim tizimi kursantlari bilan o'tkaziladigan psixodiagnostik, psixoprofilaktik va psixokorreksion mashg'ulotlarning

REJASI

T.R.	Mavzular (yo'nalishlar)	Maqsadi	Tarkibi	Izoh
1.	"Tanishuv" kirish mashqi	Ishtirokchilarning bir birlari hamda trener bilan tanishuvi	1. Kirish mashqi 2. Aloqalar o'rnatish 3. "Mening obrazim" mashqi	List, qalam yoki ruchka
2.	O'quv faoliyati motivatsiyasi	O'quv motivini tushunishga nazariy, psixologik va pedagogik yondashuvlar, o'quv motivlarini tasniflash, o'quv motivatsiyasi va uning tarkibiy qismlari to'g'risida talabalarning fikrlarini shakllantirish;	1. Salomlashuv 2. Ma'ruza 3. "O'quv motivatsiya turini aniqlash" mashqi 4. O'quv motivatsiyasi bo'yicha olingan birinchi psixodignostik ishlar natijalari bilan tanishtirish 5. "Motivlar va ehtiyojlar" mashqi	List, qalam yoki ruchka
3.	O'quv motivatsiyasi maqsadi va qadriyatlari	O'quv faoliyat asosiy maqsadlarini aniqlaydigan ta'lim muassasasi faoliyatining asosiy qadriyatlari to'plamini birgalikda ishlab chiqalish	1. Salomlashuv 2. Faoliyat qadriyatlari mashqi 3. "Faoliyat maqsadlari" mashqi 4. Olingan natijalarni guruhiiy refleksiyasi	List, qalam yoki ruchka
4.	O'quv motivatsiyasini shakllantirish	O'quvchilar tomonidan o'z o'quv faoliyat maqsadlarini anglash	1. Salomlashuv 2. O'zimni maqsadlarimni qanday tasavvur qilaman mavzusida esse yozish	List, qalam yoki ruchka
5.	Men va mening kasbim	kasbiy o'zini o'zi anglash, ishtirokchilar o'zini o'zi ochib berish, kasbiy muhim fazilatlarini aniqlash,	1. Salomlashuv 2. "Ichki ishlar xodimining psixologik hususiyatlari	List, qalam yoki ruchka

		kasbiy muhim fazilatlarni aniqlash.	3. "Shaxs xayotida psixologiya" 4. Refleksiya	
6.	Yakuniy mashg'ulot	Maqsad: ish natijalarni muhokama qilish, umumlashtirish, keyingi mustaqil ish uchun kayfiyatni qo'llab- quvvatlash.	1. Salomlashuv 2. Mashg'ulotlar olib boruvchisining so'zi 3. "Treninglardan nima oldim" mashg'uloti	List, qalam yoki ruchka

Talabalarning o'quv faoliyatga ijobiy munosabat - bu ta'limning onglik va individuallik kabi turli jihatlarining ajralmas tizimi bo'lib, ular kursantning ehtiyojlari, motivlari, qiziqishlari, baholari va hissiy fonini aks ettiradi, jarayonning muvaffaqiyatini ta'minlaydi, kasbiy faoliyatda zarur bo'lgan kelajakdagi bilimlarini o'zlashtirish, shuningdek ko'nikmalarni oshirish natijasidir.

JUMAYEV SHOHJAHON BEGIMQUL O'G'LI

O'zbekiston Respublikasi Huquqni
muhofaza qilish akademiyasi tayanch
doktoranti

QONUNLAR IJROSI USTIDAN PROKUROR TEKSHIRUVI HAMDA PROKUROR NAZORATINING NAZARIY-HUQUQIY TAHLILI

Annotatsiya. Ushbu maqolada qonunlar ijrosi ustidan prokuror tekshruvlari, ularning o'ziga xos jihatlari hamda ushbu tekshiruvlarning predmeti va prokuror tekshiruviga doir huquqiy munosabat haqida so'z borgan. Bir qator huquqshunos olimlarning fikrlari bilan ilmiy munozaraga kirishilgan hamda ba'zi tushunchalarga mualliflik ta'riflari ishlab chiqilgan. Ayrim xorijiy davlatlar tajribasi keltirib o'tilgan. Qonunlar ijrosi ustidan prokuror tekshiruvlarining ahamiyati "Taraqqiyot strategiyasi"da belgilangan vazifalar bilan uyg'unlikda tahlil qilingan hamda takliflar ilgari surilgan.

Kalit so'zlar. Qonunlar ijrosi ustidan nazorat, qonunlar ijrosi ustidan prokuror tekshiruv, prokuror nazorati, qonun ustuvorligi, javobgarlik, qonuniylik holatini tahlil qilish.

Mamlakatimizda qonun ustuvorligini ta'minlash, qonuniylikni mustahkamlash, fuqarolarning huquq va erkinliklari hamda qonun bilan qo'riqlanadigan manfaatlarini himoya qilishda, albatta, prokuratura organlarining o'rni beqiyosdir. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev ta'biri bilan aytganda, "Qonunchilik bazasini har tomonlama mustahkamlash va qonunlarni so'zsiz ijro etish, fuqarolarning huquqiy madaniyatini oshirish, demokratik huquqiy davlatni rivojlantirish, xususiy mulk va tadbirkorlik faoliyatini qo'llab-quvvatlash hamda uning ishonchli himoya

qilinishini ta'minlashda prokuratura organlarining roli katta"¹. Qolaversa, O'zbekiston Respublikasi Bosh prokurori N.T.Yo'ldoshev ham 2024-yilgi O'zbekiston aholisiga murojaatlarida ta'kidlab o'tganlaridek, "Hozirgi vaqtda Prezidentimiz tomonidan qonunlar qog'ozda emas, amalda qat'iy bajarilishi, islohotlar har bir xonadon, har bir mahallaga kirib borishi, yurtdoshlarimiz ularning amaliy samarasini kundalik hayotida doimo his qilishi zarurligiga muhim e'tibor qaratilmoqda. Albatta, ana shunday natijalarga erishishda prokuratura organlari xodimlari alohida jonbozlik ko'rsatib, barcha soha va tarmoqlarda qonuniylilikni ta'minlashda o'rnak va namuna bo'lishlari juda muhimdir"².

Yuridik adabiyotlarda ham huquqshunos olimlar tomonidan qonunlar ijrosini ta'minlashga doir turlicha fikrlar bildirilgan. Xususan, professor B.X.Po'latov "Qonunlar ijrosi harakatlar ko'rinishida yoki huquqiy aktlar ko'rinishida namoyon bo'lishi mumkin. Harakatlar va aktlar o'z mohiyatiga ko'ra yagonadir. Unisi ham, bunisi ham qonun talablarini hayotda qo'llashga qaratilgan qarorlarni o'zida aks ettiradi. Farqli tomonlari esa asosan ularni rasmiylashtirishda ko'rinadi. Huquqiy aktlar hujjatlar shakliga ega, harakatlar esa bunday shaklga ega emas. Biroq aksariyat hollarda qonunlar ijrosi bo'yicha qilinadigan harakatlar ham, oqibatda hujjat tarzida rasmiylashtiriladi"³, deb ta'kidlasa, O.M.Madaliyev "Qonunlar ijrosi ustidan nazoratning mohiyati va maqsadini, eng avvalo, davlat boshqaruvi organlari sohasida qonunlarning aniq, bir xilda ijro etilishi ustidan prokuratura organlarining nazorati tashkil etadi. Davlat boshqaruvning aynan shu sohasida qonunlarni haqiqatan aniq va bir xilda tushunish bilan birga, ijro etilishini ta'minlashi kerak. Qonun chiqaruvchining ko'rsatmalari hayotga qat'iylik bilan tatbiq qilinishi va bunda hech qanday mahalliy, idoraviy ta'sirlarga yo'l qo'yilmasligi zarur"⁴, deb qayd etadi. Shuningdek, F.X.Raximov nuqtai nazaricha, "Qonunlar ijrosi bo'yicha prokuror nazorati – O'zbekiston Respublikasi nomidan davlat faoliyatini amalga oshiruvchi prokuratura organlarining o'ziga xos faoliyat turidir. Prokuror nazorati davlat faoliyatining mustaqil, alohida maqomga ega o'ziga xos ko'rinishi sanaladi". Fikrimizcha, qonunlar ijrosi ustidan nazorat bu – qabul qilingan qonunlarning mavjud ijtimoiy munosabatlarga nisbatan tegishli huquq subyektlari tomonidan to'g'ri va aniq tatbiq etilishiga xizmat qiladigan faoliyatdir.

Shuningdek, qonunlar ijrosi ustidan prokuror tekshiruviga doir ilmiy-nazariy tahlillarga ham to'xtalib o'tish lozim bo'ladi.

¹ Sh.M.Mirziyoyev. Prokuratura xodimlari bilan uchrashuvdagi nutqidan // Ma'lumot olingan internet manbasi – <https://president.uz/oz/lists/view/178> (murojaat vaqti:24.07.2024).

² O'zbekiston Respublikasi Bosh prokurori Nig'matilla Yo'ldoshev To'liqinovichning 16.01.2024-yildagi mamlakatimiz aholisiga murojaatidan // URL: <https://prokuratura.uz/#/newsviewid=8986> (murojaat vaqti:14.06.2024).

³ Po'latov B.X. Qonunlar ijrosi ustidan prokuror nazoratini tashkil qilish va prokuror nazoratining namunaviy hujjatlar to'plami//Amaliy-uslubiy qo'llanma. – Toshkent, 2013. – 14-bet // URL: <https://proacademy.uz/postfiles/books/u-/tp/index.html> (murojaat vaqti:14.07.2024).

⁴ Madaliyev O.M. Prokuror nazorati. Darslik. Maxsus qism. Toshkent – "ILM ZIYO". – 2012.M – 12-bet // URL: <https://elibrary.namdu.uz> (murojaat vaqti:17.01.2024).

Turli ilmiy adabiyotlarda ham huquqshunos olimlar tomonidan qonunlar ijrosi ustidan prokuror tekshiruvlariga doir turlicha fikrlar bildirilgan. Xususan, huquqshunos olim B.X.Po'latov "Qonunlar ijrosi ustidan nazorat tartibida o'tkaziladigan tekshiruv prokuratura organlari faoliyatining strategiyasini aks ettiradi. Hozirgi vaqtda ularning tematikasi xilma-xildir. Ular qatoriga fuqaroning huquqlari hamda erkinliklariga rioya etilishi to'g'risidagi, mulkchilik to'g'risidagi, tadbirkorlik faoliyati, xususiylashtirish, atrof-muhitni muhofaza qilish, soliq, bank, bojxona, yerga doir va boshqa qonunlarning ijrosi ustidan nazorat kiradi"¹, deb ta'kidlasa, O.M.Madaliyev "Qonunlar ijrosini tekshirishning asosiy omili sifatida tekshiruvlarning aniq va yuqori saviyada rejalashtirilishini olish mumkin. Boshqaruv idoralari, mahalliy hokimiyatlar, nazorat idoralari, mansabdor shaxslarning fuqarolar va yuridik shaxslarning huquqlarini poymol etuvchi noqonuniy huquqiy aktlarini aniqlash va ularga protest keltirish masalasini hal etish umumiy nazorat faoliyatining asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi"² deya qayd etadi. Shuningdek, A.B.Komilov "Qonunlar ijrosi yuzasidan prokuror tekshiruvining bosh maqsadi qonun ustuvorligini ta'minlash, qonuniylikni mustahkamlash, fuqarolarning huquq hamda erkinliklarini, jamiyat va davlatning qonun bilan qo'riqlanadigan manfaatlarini himoya qilishdan iboratdir"³, deb ta'kidlagan.

Yuqoridagi fikrlarga qo'shilgan holda ta'kidlash o'rinliki, qonunlar ijrosi ustidan prokuror tekshiruvlari qonun ustuvorligini ta'minlash, qonuniylikni mustahkamlash va qonunbuzilish holatlarini aniqlash hamda bartaraf etishda prokuratura faoliyatining muhim bir qismi sanaladi.

Shuningdek, huquqshunos D.Belousova ta'kidlashicha, "prokuror tekshiruvlari qonunlar ijrosi ustidan prokuror nazoratini o'rnatish va qonunbuzilishlarini aniqlashning muhim instrumenti hisoblanadi. Prokuror tekshiruvlari "umumiy nazorat" faoliyatining majburiy belgisi sifatida namoyon bo'ladi"⁴.

Fikrimizcha, qonunlar ijrosi ustidan prokuror tekshiruvi faqatgina qonunbuzilish holatlarini aniqlashningina muhim belgisi emas. Sababi prokuror tekshiruvi natijasida nafaqat qonunbuzilishi *aniqlanadi*, balki tegishli prokuror nazorati hujjatlari orqali uni *bartaraf etish* choralari ham ko'riladi. Mazkur fikrni asoslash nuqtai nazaridan misol keltiradigan bo'lsak. Deylik, prokuror qurilish

¹ Po'latov B.X. Qonunlar ijrosi ustidan prokuror nazoratini tashkil qilish va prokuror nazoratining namunaviy hujjatlar to'plami // Amaliy-uslubiy qo'llanma. – Toshkent, 2013. – 15-bet // URL: <https://proacademy.uz/postfiles/books/u-/tp/index.html> (murojaat vaqti:14.07.2024).

² Madaliyev O.M. Prokuror nazorati. Darslik. Maxsus qism. Toshkent – "ILM ZIYO". – 2012.M – 19-bet // URL: <https://elibrary.namdu.uz> (murojaat vaqti:20.04.2024).

³ Komilov A.B. Qonunlar ijrosi yuzasidan prokuror tekshiruvini qonun hujjatlarida tartibga solishning dolzarb masalalari // Central Asian academic journal of scientific research. – 2021. №1. – B.1 // URL: <https://cyberleninkaru/artide/n/onunlar-izhrosi-yuzasidan-prokuror-tekshiruvini-onun-uzhzhatarida-tartibga-solishning-dolzarb-masalalari> (murojaat vaqti:17.08.2024).

⁴ Белоусова Д.С. Дальнейшая процессуализация прокурорской проверки: блажь или необходимость? // Научно-практический журнал Университета прокуратуры Российской Федерации. С.49. №5 (85) 2021 // https://www.agprf.org/userfiles/ufiles/ob%20akademii/vestnik/2021/Vestnik_5_2021_end.pdf (murojaat vaqti: 15.04.2022).

sohasidagi qonunlar ijrosi ustidan prokuror tekshiruvini o'tkazishni boshlab, tegishli bilimga ega bo'lgan mutaxassislarni tuman tibbiyot birlashmasidagi qurilish-ta'mirlash ishlarining sifati, unga davlat budjeti tomonidan ajratilgan mablag'lar hamda uning amalda sarflanish darajalarini aniqlash uchun jalb etadi va bu orqali qonunbuzilish holatlarini aniqlaydi.

Prokurorning tekshiruvdagi harakatlari shu bilan yakunlanmaydi. Balki endi prokuror aybdor shaxslarga nisbatan intizomiy, ma'mumiy javobgarlikka tortish to'g'risidagi qarorlar qabul qiladi, qilmishida jinoyat tarkibi bo'lgan shaxslarga nisbatan jinoyat ishi qo'zg'atadi. Qonun buzilishi, uning kelib chiqish sabablari va bunga imkoniyat yaratib berayotgan shart-sharoitlarni bartaraf etish to'g'risida qonunbuzilish holatlarini baratarf etish vakolatiga ega bo'lgan tashkilotga yoki mansabdor shaxsga taqdimnomalar kiritadi, qonunga zid bo'lgan hujjatlarni bekor qilish yoki qonunga muvofiqlashtirish yuzasidan uni qabul qilgan tegishli tashkilot yoki uning yuqori tuzilmasiga protestlar keltiradi. Zarur deb topilganda, yana xuddi shunday huquqbuzarliklar takrorlanishining oldini olish maqsadida mansabdor shaxslar yoki fuqarolarni profilaktik ta'sir chorasi sifatida qonun buzilishiga yo'l qo'ymaslik haqida yozma ravishda ogohlantiradi hamda huquqbuzarlik sodir etiladigan bo'lsa, qanday javobgarlik yuzaga kelishini tushuntiradi. Ko'rinib turibdiki, qonunlar ijrosi ustidan prokuror tekshiruvlari orqali nafaqat qonunbuzilish holatlari aniqlanadi, balki ularni oldini olish, qonun buzilishi kelib chiqishiga imkon bergan sabab va shart-sharoitlarni bartaraf etish hamda huquqbuzarlik sodir etgan shaxslarga tegishli ta'sir choralari qo'llash harakatlari ham amalga oshiriladi.

Shu bilan bir qatorda, E.R.Ergashev hamda A.A.Firsovalar "Prokuror tekshiruvi – qonun buzilishlari to'g'risidagi faktlarni aniqlashga, aybdor shaxslarni javobgarlikka tortishga qaratilgan qonun hujjatlarida belgilangan muddatda amalga oshiriladigan, o'zaro bog'liq intellektual, tashkiliy, texnik, boshqaruv harakatlari majmuidan iborat bo'lgan prokurorning faoliyati"¹, deb ta'kidlasa, A.Y.Vinokurov "Qonunlar ijrosi ustidan prokuror tekshiruvi – nazorat obyektidagi tashkilotlarda qonunbuzilishlari hamda unga imkon bergan sabab va shart-sharoitlarni aniqlash va aybdor shaxslarni javobgarlikka tortishga xizmat qiladigan qonunbuzilish holatlarini aniqlashning huquqiy vositasi sanaladi"², deb qayd etadi. Bizningcha, Vinokurov ham prokuror tekshiruvi mohiyatini biroz tor doirada ifodalagan deb hisoblaymiz, boisi qonunbuzilish holatlarini oldini olish va qonunga zid hujjatlarni qonunga muvofiqlashtirishga qaratilgan harakatlarni prokuraturaning tahlil etilayotgan faoliyati doirasiga kiritmagan.

Yuqorida keltirilgan qonunchilikdagi tushunchalar, huquqshunos olimlarning qonunlar ijrosi ustidan prokuror tekshiruvlari haqidagi

¹ Ергашев Е.Р., Фирсова А.А. К вопросу об основных требованиях, предъявляемых к организации и проведению прокурорской проверки // Рос. юрид. журн. 2013. № 1. С. 180–184.

² Прокурорский надзор: учеб. для вузов / под общ. ред. О.С.Капинус; науч. ред. А.Ю. Винокуров. М.: Юрайт, 2014. С. 175.

ilmiy(doktrinal) qarashlarini tahlil qilib, “qonunlar ijrosi ustidan prokuror tekshiruvi” tushunchasiga quyidagicha mualliflik ta’rifimizni berishni lozim, deb topdik:

Qonunlar ijrosi ustidan prokuror tekshiruvi – prokuratura organlari tomonidan muayyan qonun hujjatlarining aniq va bir xilda ijro etilishi bo’yicha qonunda belgilangan asoslar, muddatlar, bosqichlar hamda tartiblarda tegishli tekshiruv obyektlarida, ya’ni davlat organlari, korxona, muassasa, tashkilotlar va boshqa idoralarda tekshiruv predmetidan kelib chiqqan holda o’tkaziladigan nazorat tadbiridir.

Yuridik adabiyotlarda prokuror nazoratiga ham batafsil ta’riflar berilganligini ko’rish mumkin. Masalan, professor B.X.Po’latovning fikricha, “Prokuror nazorati – davlat faoliyatining shu davlat nomidan amalga oshiriluvchi alohida mustaqil ko’rinishi va prokuraturaning asosiy, yetakchi funksiyasi hisoblanadi. Prokuror davlat nomidan nazoratni amalga oshiradi. Prokuror nazorati fuqarolarning huquqlari va qonuniy manfaatlari buzilishini tezkorlik bilan aniqlash va bartaraf etishning muhim mexanizmi bo’lib qolmoqda”¹.

Shuningdek, F.X.Raximov “O’zbekistonda prokuror nazorati – O’zbekiston Respublikasi nomidan davlat faoliyatini amalga oshiruvchi prokuratura organlarining o’ziga xos faoliyat turidir. Prokuror nazorati davlat faoliyatining mustaqil, alohida maqomga ega o’ziga xos ko’rinishi”², deb qayd etsa, M.X.Rustambayev “Prokuror nazorati – davlat nomidan maxsus vakolatga ega mansabdor shaxs – prokurorlar tomonidan qonun buzilishi holatlarini o’z vaqtida aniqlash va bartaraf etish, aybdor shaxslarni qonun bilan belgilangan tartibda javobgarlikka tortish bilan qonunlarni aniq va bir xilda bajarilishini ta’minlashga qaratilgan faoliyatdir”³, deb ta’kidlaydi. Y.V.Kolenkoning fikriga ko’ra esa, “Prokuratura nazorati prokuratura faoliyatining asosiy yo’nalishlaridan biri bo’lib, prokuror nazorati orqali turli huquqbuzarliklarni aniqlash va ularning oldini olish, agar asoslar mavjud bo’lsa, aybdor jismoniy va yuridik shaxslarni tegishli turdagi javobgarlikka tortish masalasi ko’riladi”⁴.

Yuqorida “prokuror nazorati” hamda “qonunlar ijrosi ustidan prokuror tekshiruvi” tushunchalariga keltirilgan ilmiy-nazariy qarashlarni tahlil qilgan holda shunday xulosalarga kelishimiz mumkinki, prokuror nazoratini qonunlar ijrosi ustidan prokuror tekshiruvi tushunchasidan ko’ra kengroq tushuncha deb hisoblaymiz. Boisi, prokuror nazorati prokuror tekshiruidan boshqa vositalar orqali ham ta’minlanadi (Misol uchun, tergov organlari faoliyatini muvofiqlashtirish, turli organlardan ishga doir ma’lumotlar olish uchun talabnoma yuborish va boshqalar).

¹ Po’latov B.X. O’zbekiston Respublikasi prokuraturasining konstitutsiyaviy maqomi // O’zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasining Oliy o’quv kurslari Axborotnomasi, 2017, №4 (32). – B. 27-28.

² Raximov F.X. Prokuror nazorati va faoliyat yo’nalishlari: ilmiy-amaliy maqolalar to’plami / yu.f.d. T.A.Umarov umumiy tahriri ostida. -T.: Noshir. 2008. – B. 87-94.

³ Rustambayev M.X. O’zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va prokuratura: risola // Mas’ul muharrir: yu.f.d., prof. A.X.Saidov. – T.: TDYuI nashriyoti, 2005. – B. 8-12.

⁴ Kolenko Y.V. Деятельность прокуратуры Республики Узбекистан в сфере противодействия коррупции // O’zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasi Akademiyasi Axborotnomasi, №1 (49) 2022 (Maxsus son). – 23-bet.

Ushbu fikrimizni asoslash uchun ayrim xorijiy davlatlar tajribasi ham keltirib o'tilsa, maqsadga muvofiq bo'ladi.

Xususan, Qozog'iston Respublikasining 2022-yil 5-noyabrda №155-son bilan qabul qilingan "Prokuratura to'g'risida"gi Konstitutsiyaviy Qonuni 17-moddasi birinchi qismida prokuror nazoratining shakllari va chegaralari ko'rsatilgan. Unga ko'ra, prokuror nazorati qonunlar ijrosi ustidan prokuror tekshiruvi, qonuniylik holatini tahlil qilish, kuchga kirgan hujjatlarni baholash orqali amalga oshiriladi. Mazkur normadan ko'rinib turibdiki, qonunlar ijrosi ustidan prokuror tekshiruvi prokuror nazoratining faqat bir shakli hisoblanadi. Bir so'z bilan aytganda qonunlar ijrosi ustidan prokuror tekshiruvi prokuror nazoratini amalga oshirishga qaratilgan bo'lib, uning bir shakli deb e'tirof etish mumkin.

Umuman olganda, qonunlar ijrosi ustidan prokuror tekshiruvi prokuror nazoratini ta'minlashning muhim va ajralmas qismi sanalib, ushbu tushunchaning mohiyati hamda undan ko'zlangan maqsad borasida aniq to'xtamlarga kelmasdan turib, qonunlar ijrosi ustidan prokuror tekshiruvini o'tkazish samaradorligiga to'liq erishib bo'lmaydi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib quyidagi xulosaga kelish mumkin:

Prokuror nazorati qonunlar ijrosi ustidan prokuror tekshiruvi tushunchasidan ko'ra kengroq tushuncha bo'lib, prokuror nazorati prokuror tekshiruvidan boshqa vositalar orqali ham ta'minlanadi. Qonunlar ijrosi ustidan prokuror tekshiruvi – prokuratura organlari tomonidan muayyan qonun hujjatlarining aniq va bir xilda ijro etilishi bo'yicha qonunda belgilangan asoslar, muddatlar, bosqichlar hamda tartiblarda tegishli tekshiruv obyektlarida, ya'ni davlat organlari, korxona, muassasa, tashkilotlar va boshqa idoralarda tekshiruv predmetidan kelib chiqqan holda o'tkaziladigan nazorat tadbiridir.

MAJIDOV SHAKHZOD ABDIXALIL UGLI

Doctoral student of The Law Enforcement
Academy of The Republic of Uzbekistan

PROSPECTS FOR THE INTRODUCTION OF THEIR REGISTER IN THE PROMOTION OF PERSONS REPORTING CORRUPTION OFFENSES (WHISTBLOWERS)

Abstract. *This article analyzes the prospects for the formation and constant maintenance of their electronic list for the promotion of persons reporting corruption offenses. There are also some problems of encouraging individuals who report corruption violations, and suggestions motivated by the author as a solution to these problems.*

Keywords: *corruption, foreign nationals, anti-corruption, corrupt offenses, reported persons.*

Аннотация. *В данной статье анализируются перспективы формирования и постоянного ведения своего электронного списка для поощрения лиц, сообщающих о коррупционных правонарушениях. Также рассматриваются некоторые проблемы*

поощрения лиц, сообщающих о коррупционных правонарушениях, и предложения, мотивированные автором в качестве решения этих проблем.

Ключевые слова: коррупция, иностранные граждане, борьба с коррупцией, коррупционные правонарушения, заявленные лица.

Annotatsiya. Ushbu maqolada korrupsiyaga oid huquqbuzarliklar to'g'risida xabar bergan shaxslarni rag'batlantirishda ularning elektron ro'yxatini (reestr) shakllantirish va doimiy yuritish istiqbollari tahlil qilingan. Shuningdek, korrupsiyaviy huquqbuzarliklar to'g'risida xabar bergan shaxslarni rag'batlantirishning ba'zi muammolari va ushbu muammolarni hal qilish maqsadida muallif tomonidan takliflar ilgari surilgan.

According to an analysis conducted by the international organization PricewaterhouseCoopers (PwC), today it has been established that 43% of corruption crimes in the world are solved through voluntary informants (hereinafter referred to as the persons who reported this)¹. Therefore, today, in the fight against corruption offenses, the disinterested support of those who reported them is of no small importance.

As you know, in accordance with article 28 of the Law of the Republic of Uzbekistan "On Combating Corruption", it is established that the encouragement of persons reporting corruption offenses is carried out in accordance with the procedure established by the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan².

In particular, incentive measures are being implemented on the basis of the Regulation "on the procedure for encouraging persons who have reported corruption offenses or otherwise contributed to combating corruption", approved by Resolution No. 829 of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan dated December 31, 2020³. In particular, according to statistics provided by the Prosecutor General's Office of the Republic of Uzbekistan, in 2021 18 persons, in 2022 68 persons and in 2023 30 persons were rewarded for reporting corruption offenses⁴.

In our opinion, when analyzing the number of persons who reported corruption offenses in Uzbekistan in the period from 2021 to 2023, it was found that the rates of reporting corruption offenses are relatively low. These indicators can be seen in the table below.

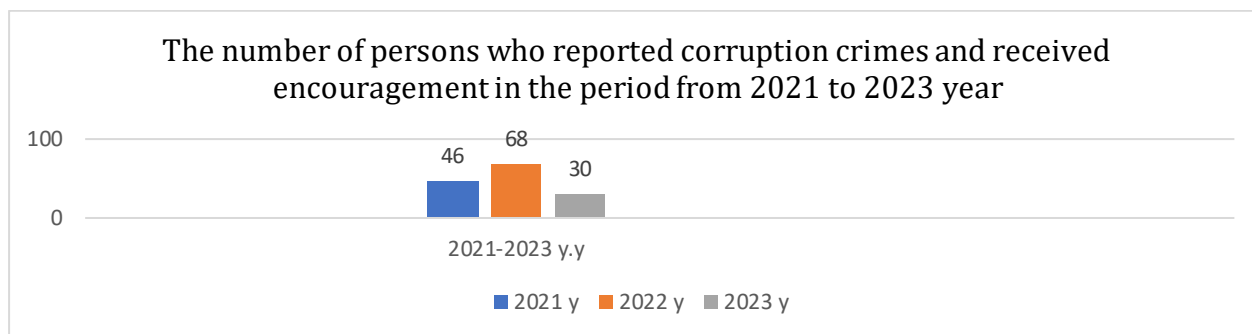
¹ (Electronic source): Economic crime: people, culture and controls. The 4th biennial Global Economic Crime Survey. https://www.whistleblowers.org/wp-content/uploads/2018/11/pwc_survey.pdf

² "On combating corruption" Law of the Republic of Uzbekistan. No. LRU- 419. 03.01.2017. National database of legislative data.

³ "On the procedure for encouraging persons who have reported corruption offenses or otherwise contributed to combating corruption", approved by Resolution No. 829 of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan. <https://lex.uz/docs/5193571>

⁴ (Electronic source): <https://prokuratura.uz/#/newsview?id=8904>

Table 1

As can be seen from the statistics, the number of stimulated persons in Uzbekistan is very low. Therefore, in order to adequately reward persons who have reported on the fight against corruption in the Republic of Uzbekistan for their contribution to the fight against this crime, further increase their activity in the fight against crime, form an intolerant attitude towards corruption in society and further improve the effectiveness of anti-corruption, it is necessary to consider some issues related to stimulating persons who reported corruption violations established by the current legislation. I have to get out.

It is known that in order to effectively ensure the implementation of Resolution No. 829 of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan, special commissions are considering issues of stimulating persons who have reported corruption offenses or otherwise contributed to the fight against corruption. In particular, in accordance with paragraph 13 of the Regulation approved by the above-mentioned resolution, it is established that the issue of encouragement is considered if there are the following grounds:

On the basis of paragraphs 1-3 of part one, part three and paragraph 1 of part five of article 84 of the Criminal Procedure Code of the Republic of Uzbekistan, the decision to terminate a criminal case without resolving the issue of guilt is approved by the prosecutor or a court order enters into force;

when making a decision by a prosecutor, an inquirer, an investigator or a court decision to cancel the search for a wanted person.

According to paragraph 1 of the first part of article 84 of the Criminal Procedure Code of the Republic of Uzbekistan, in the event of the expiration of the period for bringing a person to justice, the criminal case must be terminated without resolving the issue of guilt and the person who reported this should be encouraged¹.

In particular, in accordance with article 64 of the Criminal Code of the Republic of Uzbekistan, from the date of commission of a crime that does not pose a serious social risk — two years, from the date of commission of a less serious crime-four years, from the date of commission of a serious crime-eight

¹ The Criminal Procedure Code of the Republic of Uzbekistan. 22.09.1994. National database of legislative information. <https://lex.uz/docs/111460#253765>

years, from the date of commission of a particularly serious crime-fourteen years, if a person is released from responsibility¹.

However, the analysis shows that when encouraging individuals notified by relevant officials, in some cases the individuals who reported it remain aloof from this incentive. In particular, due to the fact that the expiration of the limitation period for bringing a person to responsibility entails a long period of time, the stimulation of the person who reported this by an official is ignored (as a rule, unconsciously) or as a result of a change in the official who conducted the investigative actions, the stimulation of the person who reported this is not carried out.

In addition, according to the analysis, there are some problems in the formation and presentation of the list of persons who have been reported to special commissions established under the authorized state body. In particular, in some cases, a preliminary investigative action in a criminal case initiated in accordance with the established procedure on the basis of a communication from the person who reported it, and the expiration of the statute of limitations before the entry into force of a guilty verdict or court order in encouraging the persons who reported it, in some cases entail the omission of the relevant official.

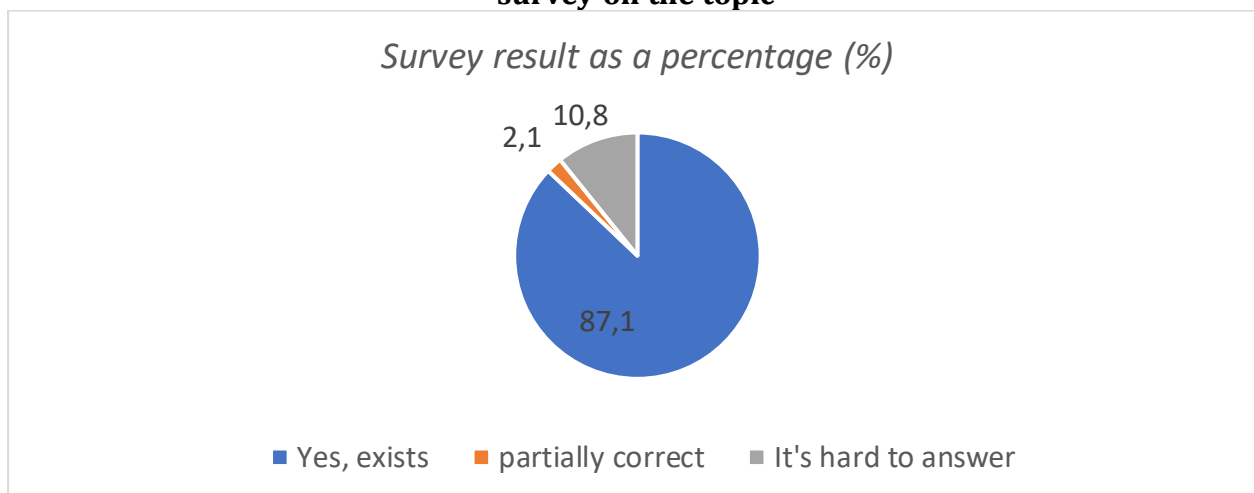
Based on this point of view, an analysis conducted among the staff of the prosecutor's office during a survey of research work showed that 87.1% of respondents believe that the above-mentioned problem "yes, exists" in practice, while 2.1% are "partially correct". 10.8% found it difficult to answer².

¹ The Criminal Code of the Republic of Uzbekistan. 22.09.1994. National database of legislative information. <https://lex.uz/docs/111453#195036>

² The results of an online survey of employees of the Prosecutor's Office of the Republic of Uzbekistan. Date of the survey: 02/21/2024.

Table-2

Among the staff of the Prosecutor's Office, "Can persons reporting corruption offenses report them because of bias or low intentions, personal hostility and personal gain? a survey on the topic"

Also, according to the analysis, the entry into force of a guilty verdict or a court decision in criminal cases on corruption offenses initiated on the basis of a message from the persons who reported it, the adoption of a decision by the prosecutor, inquirer, investigator or court decision to cancel the search for a wanted person and the termination of criminal prosecution in accordance with part one of article 84 of the Criminal Procedure Code of the Republic of Uzbekistan. 1-3- paragraphs, when the prosecutor approves the decision to terminate a criminal case without resolving the issue of guilt on the basis of part three and paragraph 1 of part five, or the entry into force of a court order within a certain period of time, sometimes these processes can take months or years, which is the basis for encouraging persons who have reported the completion of a criminal case (criminal case, court orders)., verdict and court order) during the search and presentation to the commission, it was found that they cause an increase in overtime expenses for employees, performing official activities in law enforcement agencies.

In our opinion, today there is no unified system for registering a message from the moment the fact of a corruption offense is issued to the persons who reported it, and an indication of the fact of commission or non-fulfillment of an incentive at the end of a criminal case initiated on the basis of the message. In particular, practitioners engaged in official activities in anti-corruption bodies in this case also noted the presence of this problem in stimulating those who reported it. Therefore, there is a need for a system of systematic permanent electronic maintenance of the list of persons in question from the moment of their communication.

Accordingly, it is becoming increasingly important today to develop a centralized list of reported persons and maintain a single database through an electronic system appropriate for cyber protection. In particular, it is necessary

to create a centralized electronic system that allows you to register and analyze each message in a centralized system, ensure its smooth functioning and constantly improve, as well as develop a system for monitoring processes related to the analysis of messages in a centralized electronic system, maintaining a single database of informants and stimulating them. This, in turn, will allow us to work quickly with applicants' requests, encourage them in a timely manner and reduce unnecessary time costs.

In our opinion, the Anti-Corruption Agency of the Republic of Uzbekistan (hereinafter referred to as the agency) should be defined as a special state body authorized to manage processes related to the development of a centralized electronic messaging system, the analysis of messages and the maintenance of a unified database of persons who reported this.

The reason is that in paragraph 25 of the Regulation "on the procedure for encouraging persons who reported a corruption offense or otherwise assisted in combating corruption", approved by Cabinet of Ministers Resolution No. 829, registration of persons who reported a corruption offense or otherwise assisted in combating corruption is carried out on the basis of information provided by anti-corruption authorities. The Republic of Uzbekistan has defined the conduct of the Anti-Corruption Agency¹.

As is known, the Anti-Corruption Agency of the Republic of Uzbekistan was established by the decree of the President of the Republic of Uzbekistan dated June 29, 2024 "On the organization of the activities of the Agency of the Republic of Uzbekistan for Combating Corruption"².

By this decree, the limited number of Agency management personnel is set at 50 full-time units, while there is no digitalization department in the full-time unit. This, in turn, will require the creation of new departments and staff units to establish a centralized e-mail system in the agency's system and effective functioning.

We believe that the introduction of a centralized electronic messaging system into the Agency's activities should be aimed at forming a state policy in the field of analyzing each incoming message, maintaining a single database of persons who reported it, analyzing the cross-section of areas in which corruption offenses are committed, and assessing corruption risks, as well as using generalized information as an organizational measures in the formation of state policy to prevent and combat corruption. It can be used in the development of activities and recommendations.

According to the above analysis, the following proposals will be put forward to improve the current legislation:

¹ "On the procedure for encouraging persons who have reported corruption offenses or otherwise contributed to combating corruption", approved by Resolution No. 829 of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan. <https://lex.uz/docs/5193571>

² Resolution of the President of the Republic of Uzbekistan "On the organization of activities of the Anti-Corruption Agency of the Republic of Uzbekistan" 29.06.2020. <https://lex.uz/docs/4875795>

firstly, the introduction of a centralized electronic messaging system in the agency's activities for the purpose of registering, receiving, reviewing or legally settling corruption offenses by category;

secondly, to ensure uninterrupted provision of activities related to automatic registration in the electronic message system and consideration of the issue of incentives in the presence of incentive grounds established by current legislation for each message issued in a centralized electronic message system;

Thirdly, to define the agency as a specially authorized state body in coordinating the processes of implementation, review, and authorization in a centralized electronic system of messages received by law enforcement agencies and other government organizations;

Fourthly, it is advisable to create a digitalization department in the agency in a special order in order to constantly interact with a centralized electronic message system, ensure its smooth operation and continuous improvement.

ABDURAKHMATOVA KAMOLA MURODJON KIZI

Doctoral student of the Law enforcement
Academy of the Republic of Uzbekistan

DIGITAL CONSTRUCTION – AS A FACTOR IN SUCCESSFUL ANTI-CORRUPTION ACTIVITIES

Annotation. *In this article, the importance of introducing digital technologies in the field of construction, the organizational and legal reforms being carried out in our republic in this regard, and the need to automate construction control processes in the future are justified.*

Key words: *Construction industry, digitization, fight against corruption, digital technologies*

Аннотация. *Ушбу мақолада рақамли технологияларни қурилиш соҳасига жорий этишининг аҳамияти, бу борада республикамизда олиб борилаётган ташкилий - ҳуқуқий ислохотлар, келгусида қурилишни назорат қилиш жараёнларини автоматлаштириш зарурияти асослантирилган.*

Калит сўзлар: *Қурилиш саноати, рақамлаштириш, коррупцияга қарши кураш, рақамли технологиялар*

Аннотация. *В данной статье обоснована важность внедрения цифровых технологий в сфере строительства, организационно-правовые реформы, проводимые в нашей Республике в связи с этим, а также необходимость автоматизации процессов контроля строительства в будущем.*

Ключевые слова: *Строительная отрасль, цифровизация, борьба с коррупцией, цифровые технологии*

As we know, the construction industry has long been at the forefront of shaping the world around us, building tall skyscrapers, building solid infrastructure, and creating the places that serve as the foundation for modern

life. However, traditional construction workflows often hinder the achievement of high efficiency, productivity and profitability.

The advent of digital technology ushered in a transformational era that is also encouraging the construction industry to rethink its activities and adopt innovative solutions.

The construction industry has struggled for a long time with many problems arising from inefficient and outdated processes. Manual planning, dispatch, and time tracking procedures proved laborious, error-free, and time-consuming, leading to costly delays and operational inefficiencies.

Among the developing countries, the scope of construction works in the territories of our Republic is increasing year by year.

In particular, the total volume of construction works in the republic in 2020 is 88 trillion soums, 108 trillion soums in 2021, 131 trillion soums in 2022, 139 trillion soums in 2023 and 32 trillion soums in the 1st quarter of 2024, amounted to soums (118% increase compared to the 1st quarter of 2023)¹.

President Sh.Mirziyoev, in his holiday greetings to the employees of the construction sector of our country, noted that today our country has literally become a huge construction site, among other aspects, the construction industry is developing rapidly, new technologies and innovations, the most modern architectural solutions are actively entering the field.

In recent years, within the framework of the "Obod qishloq" and "Obod mahalla" programs, more than 1,500 villages and neighborhoods have been involved in the construction and improvement of road and transport infrastructure, engineering and communication networks, and social facilities.

It was emphasized that issues of increasing public control, improving quality and efficiency at all stages of construction processes through the wide introduction of modern information and communication technologies are in the center of constant attention.

Today, a new era has begun in the construction industry of our country. First of all, the legal and material-technical base of the industry has been strengthened, new construction organizations operating on the basis of advanced technologies and approaches are emerging in all regions of our republic, the building materials industry is developing at a high pace, and a system of training qualified mature personnel has been established².

Decree of the President of the Republic of Uzbekistan dated 27.11.2020 No. PF-6119 "On approval of the strategy of modernization, rapid and innovative development of the construction network of the Republic of Uzbekistan for 2021 - 2025"³ on digitalization of urban planning activities, introduction of modern information and communication technologies to the network Republic

¹ https://mc.uz/uploads/mcuz_15107733652129.pdf

² <https://president.uz/uz/lists/view/6552>

³ National database of legislative information, 29.08.2023, No. 06/23/151/0661

of Uzbekistan modernization of the construction network was defined as the main direction of rapid and innovative development.

Also, by 2025, the creation of four additional electronic platforms within the framework of the "Transparent Construction" national information system, as well as their integration with interdepartmental information systems and databases, was noted as one of the target indicators for the implementation of this strategy.

It should also be said that the work of the Ministry of Construction and Housing and Communal Economy in the field of digitization has been improved. In particular, 15 electronic information systems were developed and implemented in the field.

In particular, electronic information systems such as "Transparent Construction", "Rating", "Tender", "Construction Quality Control", "Aware Citizen" and "My House" are widely used by legal entities and individuals.

It is worth noting that globalization has a significant impact on the construction industry, like all other industries. In today's time when many important construction and infrastructure projects are being implemented, improving the legal system and processes to control bribery and corruption shows its relevance.

Most scholars point out that the construction industry is one of the most labor-intensive and least digitized and automated industries worldwide, facing low productivity, labor shortages, and safety issues¹.

And they believe that a potential solution to these problems is the study of technological advances².

In particular, in this regard, the German scientist Nathan Melenbrink and others noted that the goal of creating a fully automated construction site is to solve the above-mentioned problems, to allow the robot system to perform tasks autonomously in various conditions at the construction site³.

In fact, the increasing use of information and communication technologies (ICT) in the construction industry enables the automatic acquisition and enrichment of data from construction-related entities.

At the same time, digital construction management, enterprise resource planning and supply chain management systems can provide a large amount of information about activities, labor, equipment and materials, including related entities.

Based on the above, we can say that digital technologies in construction for managing and controlling the construction process in our country are not

¹ G. Ofori, Research on construction industry development at the crossroads, *Construction Management and Economics* 11 (3) (1993) 175–185, <https://doi.org/10.1080/01446199300000017>.

² A. Zhu, P. Pauwels, B. De Vries, Smart component-oriented method of construction robot coordination for prefabricated housing, *Automation in Construction* 129 (2021), 103778, <https://doi.org/10.1016/j.autcon.2021.103778>

³ N. Melenbrink, J. Werfel, A. Menges, On-site autonomous construction robots: towards unsupervised building, *Automation in Construction* 119 (2020), 103312, <https://doi.org/10.1016/j.autcon.2020.103312>.

sufficiently developed. This can allow various law violations and corruption cases.

For example, information provided on paper by a construction company may not correspond to the actual situation. This poses an additional risk to the quality of construction.

Another common violation is construction with deviations from the design and design-build documents.

Unauthorized construction endangers the safety of these facilities and their compliance with construction norms and standards.

That being said, digital technologies in construction help with transparency.

The advantages of digitization in the construction industry are:

- This allows you to identify conflicts, quickly eliminate errors, defects and threats to the security of the project.
- This ensures full compliance with construction standards at construction sites and increases the reliability of projects.
- It serves to constantly monitor the progress of work and control the quality of construction works.
- Effective communication between all participants in the construction process creates the basis for rapid interaction and information sharing.

In construction, digital technologies serve as a tool that unites all participants of construction, including customers, contractors, technical control, control inspection in the field of construction and housing and communal economy, emergency situations, the state sanitary-epidemiological control center and other control bodies.

To sum up, digital technologies in construction are an integral part of the construction of the future, and in order to carry out effective state control over construction and prevent cases of corruption in the field, it is appropriate to implement the following organizational and legal measures.

Transparency and digitization are recognized as the best preventive measures to prevent corruption in every field.

For this reason, it is very important to ensure transparency in the field of construction control, digitalization of control measures.

In practice, maintenance of internal control logs by technical supervisors and the practice of conducting control in paper form is still preserved. This makes it difficult to monitor the construction regularly and remotely.

In some cases, there is no guarantee that the customer and the technologist colluding and deviating from the project or not complying at all will not occur in state construction facilities.

The solution to this problem is to establish a system for recording all control activities electronically (together with photos and video recordings through special tablets - for example, each stage of construction, digging,

priming, etc.), automating work quality control processes and for all project participants.

We believe that it is necessary to create a special Unified Information Portal, which allows creating a single information space, and integrate it with the law enforcement agencies (prosecutors) charged with the task of controlling the construction industry.

YUMATOV BOGDAN OLEGOVICH

Doctoral student of The Law Enforcement
Academy of The Republic of Uzbekistan

PROSPECTS FOR FURTHER ENHANCEMENT OF COOPERATION IN THE FIELD OF ANTI-CORRUPTION WITHIN THE FRAMEWORK OF THE COMMONWEALTH OF INDEPENDENT STATES

Abstract. *Corruption continues to be one of the foremost threats to the modern world. Corruption manifestations are increasingly becoming transnational, and therefore the fight against them requires active international cooperation. The article discusses the prospects for enhancing cooperation in the field of combating corruption within the framework of the Commonwealth of Independent States. The author pays special attention to the importance of anti-corruption model legislation, which serves as the basis for the harmonization of the legal systems of the participating countries, as well as the role of the Interstate Council for Combating Corruption, established to coordinate efforts in this area. The author emphasizes the need to further enhance cooperation and deepen interaction between the CIS member states in order to increase the effectiveness of anti-corruption through Uzbekistan's accession to the ICCC.*

Keywords: corruption, international cooperation, regional cooperation, anti-corruption, ICCC, CIS.

Аннотация. Коррупция продолжает оставаться одной из главных угроз для современного мира. Коррупционные проявления все чаще приобретают транснациональный характер, в связи с чем борьба с ними требует активного международного сотрудничества. В статье рассматриваются перспективы расширения сотрудничества в сфере противодействия коррупции в рамках Содружества Независимых Государств. Особое внимание автор уделяет значению антикоррупционного модельного законодательства, которое служит основой для гармонизации правовых систем стран-участниц, а также роли Межгосударственного совета по противодействию коррупции, созданного для координации усилий в этой сфере. Автор подчеркивает необходимость дальнейшего расширения сотрудничества и углубления взаимодействия между государствами-участниками СНГ для повышения эффективности противодействия коррупции путем присоединения Узбекистана к МСПК.

Ключевые слова: коррупция, международное сотрудничество, региональное сотрудничество, противодействие коррупции, МСПК, СНГ.

Annotatsiya. Korruptsiya zamonaviy dunyo uchun asosiy tahdidlardan biri bo'lib qolmoqda. Korruptsiya ko'rinishlari tobora ko'proq transmilliy xususiyatga ega bo'lib bormoqda, shu munosabat bilan ularga qarshi kurashish faol xalqaro hamkorlikni talab qiladi. Maqolada MDH doirasida korruptsiyaga qarshi kurashish sohasida hamkorlikni kengaytirish istiqbollari muhokama qilinadi. Muallif ishtirokchi mamlakatlar huquqiy tizimlarini uyg'unlashtirish uchun

asos bo'lib xizmat qiladigan korrupsiyaga qarshi model qonunchilikning ahamiyatiga, shuningdek, ushbu sohadagi sa'y-harakatlarni muvofiqlashtirish uchun tashkil etilgan Korrupsiyaga qarshi kurashish bo'yicha davlatlararo kengashning roliga alohida e'tibor qaratadi. Muallif O'zbekistonning Korrupsiyaga qarshi kurashish bo'yicha Davlatlararo kengashga qo'shilishi orqali korrupsiyaga qarshi kurashish samaradorligini oshirish uchun MDHga a'zo davlatlar o'rtasidagi hamkorlikni yanada kengaytirish va o'zaro hamkorlikni chuqurlashtirish zarurligini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: korrupsiya, xalqaro hamkorlik, mintaqaviy hamkorlik, korrupsiyaga qarshi kurash, KqkDK (Korrupsiyaga qarshi kurashish bo'yicha davlatlararo kengash), MDH.

Today, it is necessary to recognize the fact that corruption is a widespread phenomenon of the social, legal and economic reality surrounding us. It should also be noted that this colossal threat has long ceased to be an exclusively national problem. The understanding of this fact has been reflected in many international legal documents. For instance, within the framework of **the Inter-American Convention against Corruption**, signed on March 29, 1996, it was stated that in some cases corruption has an international scope, and therefore an effective fight against this phenomenon requires coordinated actions from member countries of the Organization of American States, in order to ensure and facilitate such cooperation, the conviction was expressed that it is necessary to adopt the outlined above convention¹. **Resolution 51/59**, adopted by the UN General Assembly on December 12, 1996, also expressed the conviction that corruption transcends national borders and affects all societies and economic systems, and international cooperation in this context is extremely important for combating corruption².

The search for the most optimal solutions to combat corruption at the international level has been going on for several decades. Realizing the potential negative consequences that could result from the absence or insufficiency of timely and coordinated measures to combat this threat, the international community has begun and continues to develop appropriate approaches at various levels, which gradually led to the emergence of many anti-corruption documents (resolutions, recommendations, declarations, conventions, etc.).

It should be noted that in the current conditions of constantly enhancing and developing international relations, the problem of corruption cannot be completely resolved by the efforts of only one state without ensuring effective anti-corruption cooperation between several states at least. Combating corruption requires adequate, coordinated, comprehensive counteraction measures at both the national and interstate levels. In this regard, one of the most important areas of combating corruption is close international cooperation, an integral component of which is the development and use of international legal

¹ <https://www.oas.org/en/sla/dil/inter-american-treaties-B-58-against-Corruption.asp> - Inter-American Convention Against Corruption (IACAC)

² <https://documents.un.org/doc/resolution/gen/n97/762/75/img/n9776275.pdf> - Resolution A/RES/51/59 «Action against corruption»

standards and advanced anti-corruption practices in legislation and law enforcement activities of states.

Issues related to the need to develop international cooperation have been and continue to be given due attention in many international legal documents. For example, the importance of cooperation between countries at all levels in order to combat corruption and bribery was noted in **Resolution 51/191**, adopted by the UN General Assembly on December 16, 1996¹. The **Convention on Combating Bribery of Foreign Public Officials in International Business Transactions**, adopted by the Organization for Economic Cooperation and Development on November 21, 1997, also recognizes the fact that achieving positive results in the anti-corruption field requires the efforts of not only individual states, but also multilateral cooperation². The **Criminal Law Convention on Corruption**, adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on January 27, 1999, states that the effective fight against corruption requires the expansion, intensification and proper functioning of international cooperation in the field of criminal law³. The **Civil Law Convention on Corruption**, adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on November 4, 1999, recognizes the importance of strengthening international cooperation in the fight against corruption⁴. In **Resolution 55/25**, adopted on November 15, 2000, the UN General Assembly expressed its deep conviction that the UN Convention against Transnational Organized Crime, adopted within the framework of the noted Resolution, would represent not only an effective tool, but also the necessary legal foundation for international cooperation in the fight, including against corruption⁵. The **African Union Convention on Preventing and Combating Corruption**, adopted in 2003, includes a provision requiring Member States to coordinate and enhance their cooperation, unity, cohesion and efforts to ensure a better life for the peoples of Africa⁶. The excessive importance of international cooperation in the field of combating corruption was also noted in the framework of **Resolution 58/4** (containing the UN Convention against Corruption), since corruption has become a transnational phenomenon affecting society and the economy of all countries⁷. The Arab countries, convinced of the need for their cooperation in order to prevent and combat corruption due to its transnational nature, and seeking to intensify Arab and international efforts to

¹<https://documents.un.org/doc/resolution/gen/n97/768/75/img/n9776875.pdf> - Resolution A/RES/51/191 «Declaration against Corruption and Bribery in International Commercial Transactions»

² <https://vsrf.ru/files/15924/> - Convention on Combating Bribery of Foreign Public Officials in International Business Transactions

³ <https://rm.coe.int/168007f58c> - The Criminal Law Convention on Corruption

⁴ <https://rm.coe.int/168007f58d> - The Civil Law Convention on Corruption

⁵ <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n00/560/91/pdf/n0056091.pdf> - Resolution A/RES/55/25 «United Nations Convention against Transnational Organized Crime»

⁶ <https://clck.ru/3EftV> - The African Union Convention on Preventing and Combating Corruption

⁷ <https://documents.un.org/doc/undoc/gen/n03/453/17/pdf/n0345317.pdf> - Resolution A/RES/58/4 «United Nations Convention against Corruption»

combat corruption in order to promote international cooperation in this field, signed the **Arab Anti-Corruption Convention** on December 21, 2010¹.

Being a complex and multifaceted phenomenon, corruption continues to acquire an increasingly noticeable, tangible and frightening scale around the world, while having a destructive impact on the global economy, politics and social stability, and therefore issues related to the further enhancement and strengthening of international cooperation do not lose their relevance to this day. The integration of joint anti-corruption efforts of states and international organizations makes it possible to form universal standards, exchange best practices and improve the effectiveness of the fight against corruption, both at the national and transnational levels.

Within the framework of this article, we would like to cover the prospects for further enhancement of cooperation in the field of combating corruption within the framework of the Commonwealth of Independent States (the CIS), taking into consideration some scientific papers, which have been devoted to this topic before^{2,3,4}. Since its foundation in 1991, this international organization has continued to carry out large-scale activities, including anti-corruption direction. The fight against corruption is an integral part of the interstate crime prevention system in the CIS⁵.

Many initiatives have been taken in various areas of anti-corruption. For instance, to current date, model legislation has been developed on many key issues, Resolution No. 13-4 of April 3, 1999 adopted the Model Law «**On Combating Corruption**», Resolution No. 22-15 of November 15, 2003 adopted the Model Law «**Fundamentals of Legislation on Anti-Corruption Policy**», Resolution No. 31-20 of November 25, 2008 adopted a new version of the Model Law «**On Combating Corruption**», Resolution No. 37-12 of May 17, 2012 adopted the Model Law «**On Anti-Corruption Expertise of Regulatory Legal Acts and Draft Regulatory Legal Acts**», Resolution No. 39-21 of November 29, 2013 adopted the Model Law «**On Anti-Corruption Monitoring**».

In our opinion, model legislation plays an important role in ensuring effective cooperation in combating corruption, since these documents act as recommendations for member states and contain ready-made mechanisms that can be successfully adapted to the specific conditions of a particular country in

¹ <https://star.worldbank.org/sites/star/files/Arab-Convention-Against-Corruption.pdf> - Arab Anti-Corruption Convention

² Башанкаев С.Д. Антикоррупционная политика в странах СНГ // Oriental Studies. - №. 1. – 2015. – С. 157-163.

³ Иманов И.А. Правовое регулирование деятельности межгосударственных институтов государств - участников СНГ по противодействию коррупции: состояние и пути совершенствования // Юридическая наука и правоохранительная практика. - №. 3 (37). – 2016. - С. 160-166.

⁴ Задорина А.М. Перспективы расширения сотрудничества государств - участников СНГ в противодействии коррупции и активизации деятельности ООН по усилению мер против коррупции // Международное сотрудничество евразийских государств: политика, экономика, право. - №. 3(12). – 2017. - С. 41-47.

⁵ <https://cis.minsk.by/news/8590> - The formation of an effective system of cooperation in combating corruption is an important task facing the Commonwealth countries

the future. The model laws are also aimed at harmonizing the legislation of the participating states, which contributes to the unification of legal regulation or the introduction of similar approaches in a variety of areas, which is certainly extremely significant in the context of solving global challenges, since this contributes to strengthening bilateral and multilateral cooperation, due to the fact that many key processes and procedures are simplified. The model anti-corruption legislation should be considered as an effective tool for combining the anti-corruption efforts of the CIS member states. However, it is necessary to take into account that corruption as a social phenomenon and a colossal threat continues to consistently adapt to the development of societies and states, the emergence and improvement of anti-corruption measures and mechanisms, which means that model legislation will always need timely and prompt alignment with emerging corruption trends and the most effective anti-corruption practices.

In addition to legislative initiatives, we consider the creation of the **Interstate Council for Combating Corruption (ICCC)** to be extremely important. This body was established in accordance with the Agreement on the Formation of the Interstate Council for Combating Corruption¹ dated October 25, 2013 (entered into force on October 17, 2014), which was signed and ratified by 6 States, namely the Republic of Armenia, the Republic of Belarus, the Republic of Kazakhstan, the Kyrgyz Republic, the Russian Federation and the Republic of Tajikistan.

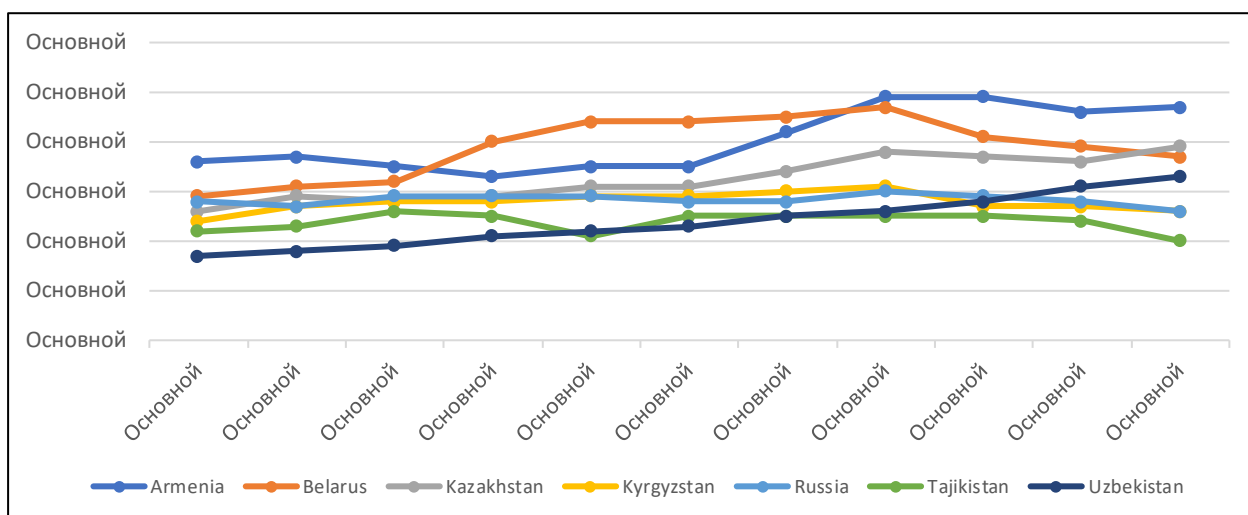
We are sure, that it is rational to consider the results of the above-mentioned states achieved within the framework of the **Corruption Perceptions Index**² from 2013 to 2023 (see Table No. 1, Graph No. 1).

Year Country	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Armenia	36	37	35	33	35	35	42	49	49	46	47
Belarus	29	31	32	40	44	44	45	47	41	39	37
Kazakhstan	26	29	28	29	31	31	34	38	37	36	39
Kyrgyzstan	24	27	28	28	29	29	30	31	27	27	26
Russia	28	27	29	29	29	28	28	30	29	28	26
Tajikistan	22	23	26	25	21	25	25	25	25	24	20
Uzbekistan	17	18	19	21	22	23	25	26	28	31	33

Table No. 1

¹ <https://cis.minsk.by/page/19176> - Agreement on the formation of the Interstate Council for Combating Corruption

² <https://www.transparency.org/en/cpi/2023> - Corruption Perceptions Index

Graph No. 1

Based on the above data, we can see that Armenia has the highest score, improving its score from 36 points in 2013 to 47 points in 2023. Belarus shows some stability with some fluctuations, having improved its results from 29 points in 2013 to 37 in 2023. Kazakhstan is showing gradual growth with some fluctuations, starting from 26 points in 2013 and reaching 39 in 2023. Kyrgyzstan remains relatively stable with some fluctuations, starting with 24 points in 2013 and ending with 26 in 2023. Russia shows little change, starting from 28 points in 2013 and dropping to 26 points in 2023. Tajikistan is showing negative dynamics, as the index decreased from 22 points in 2013 to 20 points in 2023. Uzbekistan, on the contrary, is showing positive dynamics, starting with 17 points in 2013 and increasing the indicator to 33 points in 2023. These results allow us to understand that we should study and rely not only on successful foreign anti-corruption experience, but also take into account unsuccessful or disappointing experience, since with this approach it will be possible to avoid mistakes already made by other states.

The creation of such a structure as the **ICCC** was due to the importance attached by the parties of the Agreement to the development of cooperation in combating corruption, the desire to coordinate such cooperation, recognition of the fact that the fight against corruption requires the use of joint and effective forms, methods and means, and understanding of the fact that cooperation in anti-corruption issues can bring significant benefits in solving the problem of eliminating this threat.

In accordance with the Regulation on the Interstate Council for Combating Corruption¹, this Council is a CIS sectoral cooperation body designed to ensure the organization and coordination of anti-corruption, as well as review (monitoring) the implementation of the obligations of the parties of the above-

¹ <https://www.cis.minsk.by/reestr2/doc/4011#text> – Regulation on the Interstate Council for Combating Corruption (Annex to the Agreement on the Formation of the Interstate Council for Combating Corruption dated October 25, 2013)

mentioned Agreement in the field of anti-corruption and constructive cooperation with international organizations and their structures.

The **main tasks** of the Council included the following: identification of priority areas of cooperation and the adoption of joint effective anti-corruption measures; assessment (monitoring) of the implementation of anti-corruption obligations by the participating countries; coordination of technical assistance programs in the field of anti-corruption between the participating countries.

The **main activities** of the Council included: promoting the convergence and harmonization of national anti-corruption legislation of the participating countries; developing proposals to improve the legal framework for cooperation between the participating countries in the anti-corruption field; coordinating the interaction of competent authorities of the participating countries, as well as interested CIS bodies on anti-corruption issues; ensuring the implementation of documents adopted within the CIS in the field of anti-corruption measures.

The **main functions** of the Council were indicated: participation in the development of targeted programs and proposals on priority areas of cooperation between the participating countries of the Agreement in the field of anti-corruption; assistance in the exchange of information on anti-corruption issues; consideration of issues related to the organization of training and advanced training of personnel under anti-corruption programs of the participating countries of the Agreement; consideration of issues of conducting joint research on issues of mutual interest in the field of anti-corruption.

The main activity of the Council is meetings, which are held on a regular basis at least once a year. Since the formation of the **ICCC** in 2013, as well as the entry into force of the Agreement on the Formation of the **ICCC** on October 17, 2014, 9 meetings have been held until today. The 9th meeting was held on September 19, 2024 in Dushanbe, Republic of Tajikistan. For the first time, the delegation of the Republic of Uzbekistan, headed by the Director of the Anti-Corruption Agency A.E. Burkhanov, took part in this meeting as an observer. A.E. Burkhanov also provided information on the practice of combating corruption in Uzbekistan, current problems and ways to solve them.

It was noted that the membership of the Republic of Uzbekistan in the **ICCC** will make it more reputable, and the significant experience of Uzbekistan's anti-corruption work will be in demand in the practical activities of all participants of the Council, in connection with which it was proposed to consider creating a cooperation agreement between Uzbekistan and the **ICCC**, which will increase the effectiveness of joint efforts in countering corruption¹.

Not so long ago, this position was reiterated already during the visit of the Prosecutor General of the Russian Federation I.V. Krasnov to the Republic of Uzbekistan. During the meeting with the President of the Republic of Uzbekistan Sh.M. Mirziyoyev and the Prosecutor General of the Republic of Uzbekistan N.T.

¹ <https://epp.genproc.gov.ru/web/gprf/mass-media/news?item=98008791> - Igor Krasnov met with Akmal Burkhanov, Director of the Anti-Corruption Agency of the Republic of Uzbekistan

Yuldashev, it was noted: «the national anti-corruption experience of Uzbekistan can make a significant contribution to the activities of law enforcement agencies on the anti-corruption track and will be in demand throughout the CIS»¹.

Over 70 issues of an organizational, legal, methodological, and practical nature aimed at enhancing, deepening, and developing cooperation between competent authorities in the anti-corruption field and overcoming global threats and challenges of our time were considered at the last 9 meetings of the **ICCC**. Among them, we can highlight such key issues as: the study of anti-corruption practices, current problems and ways to solve them; the exchange of experience in combating corruption and effective anti-corruption practices; international cooperation on the identification of corruption offenses outside the framework of criminal prosecution; improving the effectiveness of international cooperation in the investigation of crimes of illicit enrichment and violations in the declaration of property; improving the skills of employees of anti-corruption agencies through their training, retraining, increasing their scientific potential, information, scientific, technical, methodological support for their activities; study of the main problems arising in the investigation of crimes related to the illegal participation of officials in business activities, and the role of effective mutual cooperation in criminal cases of this category, the interaction of the ICCC with other bodies of sectoral cooperation of the CIS; improvement of the model anti-corruption legislation of the CIS; study of the practice of implementing into national legislation the provisions of Chapter V «Measures for asset recovery» The UN Convention against Corruption; the use of modern technologies to increase the openness and transparency of government agencies and simplify bureaucratic mechanisms and administrative procedures; increase the digitalization of processes in G2C and G2B interactions; widespread involvement of representatives of civil society institutions and the public in anti-corruption activities; increase anti-corruption culture, consciousness and awareness of youth (international youth competition of social anti-corruption advertising «Together against Corruption!»); development of the activities of public councils functioning under state bodies; conducting joint research; preparing reviews of practices in the application of anti-corruption tools and mechanisms provided for by international documents, etc.

Also, as a result of the activities of this Council, such anti-corruption documents were adopted as: The **Concept of cooperation of the CIS member States in combating corruption**, approved by the Decision of the Council of CIS Heads of States on October 11, 2017; the **Agreement on Cooperation of the CIS member States in Combating Corruption**, signed by the heads of the CIS member states on October 14, 2022 in Astana. The adoption of these documents was conditioned by the prevailing need for further systematic and coordinated development of anti-corruption cooperation between the CIS countries. The

¹ <https://epp.genproc.gov.ru/web/gprf/mass-media/news?item=99233128> - The meeting of the Prosecutor General of Russia with the President of Uzbekistan took place

subsequent implementation of these documents in practice will make it possible to bring regional cooperation in the field of combating corruption to a new level.

Another form of activity of the ICCC has recently become the meetings of the Working Group of Experts of the ICCC, created for the development and revitalization of the ICCC. To current date, two meetings have already been held, during which such issues have been discussed: the use of modern digital technologies and artificial intelligence in order to prevent corruption; ways to exchange information on available recommendations on the identification and suppression of forms and methods used for the legalization (laundering) of criminal proceeds; development of inter-sectoral cooperation, etc.

One of the main purposes of the **ICCC** is to ensure constructive cooperation with international organizations and their structures, at the initiative of the ICCC, the CIS Executive Committee appealed to the UN Office on Drugs and Crime with a request to grant the Commonwealth observer status in the Conference of the States Parties (CoSP) to the UN Convention against Corruption. In 2017, the ICCC continued to expand opportunities to participate in anti-corruption activities conducted by the United Nations Office on Drugs and Crime, and on September 27, 2017, a decision was adopted «On the interaction of the ICCC with the United Nations Office on Drugs and Crime» pursuant to United Nations General Assembly **Resolution 71/10** of November 21, 2016 «Cooperation between the United Nations and the Commonwealth of Independent States».

The **ICCC** also pays attention to interaction with other CIS sectoral cooperation bodies, since one of the main activities of the ICCC is to coordinate the interaction of interested CIS bodies on anti-corruption issues.

Many bodies of sectoral cooperation in the field of security contribute to the fight against corruption within their competence. Issues related to combating corruption, as well as related topics, are regularly considered at meetings of the Coordinating Council of Prosecutors General of the CIS member States, the Council of Ministers of Internal Affairs of the CIS member States, the Council of Heads of Security Agencies and Special Services of the CIS member States, the Council of Heads of Financial Intelligence units of the CIS Member States, the Coordinating Council of Heads of Tax (Financial) Investigation authorities of the CIS Member States. The Republic of Uzbekistan is a member of all the above-mentioned bodies of sectoral cooperation of the CIS, with the exception of the **ICCC**.

Without detracting from the importance of the activities of the above-mentioned CIS sectoral bodies within their competence, as well as noting the need for further enhancement, deepening and development of regional anti-corruption cooperation, we are confident that corruption and countering this threat require an exclusively targeted and individual approach, and therefore our country's accession to the **ICCC** is timely and necessary.

Taking into account that the members of the Council are the heads of authorized competent and (or) specialized bodies of the CIS member states in

the field of anti-corruption, it is proposed to appoint A.E. Burkhanov, Director of the Anti-Corruption Agency of the Republic of Uzbekistan, as a member of the ICCC from the Republic of Uzbekistan, since according to the **Decree of the President of the Republic of Uzbekistan dated 06/29/2020. No. UP-6013 «On additional measures to improve the anti-corruption system in the Republic of Uzbekistan»** the Anti-Corruption Agency was identified as a specially authorized state body responsible for the formation and implementation of state policy in the field of preventing and combating corruption, ensuring effective interaction between government agencies, the media, civil society institutions and others representatives of the non-governmental sector, as well as international cooperation in this field.

Taking into account the extensive system of state bodies directly engaged in anti-corruption activities in our country, in order to ensure proper, effective and efficient interdepartmental cooperation in our country in this field, representatives of all interested departments (Prosecutor General's Office, State Security Service, Ministry of Internal Affairs, Ministry of Justice, etc.) will need to be involved in the work within the framework of the ICCC, their officials can be included in the official delegation headed by representatives of the Anti-Corruption Agency.

We are confident that the experience of combating corruption in our country will be extremely in demand and useful for all the member states of the ICCC, as well as the experience of these states for Uzbekistan. In our opinion, the entry and active participation of our country in this body will not only enhance the development of regional cooperation, but also ensure the most efficient interaction, exchange of information and best practices on anti-corruption issues.

**ИБОДУЛЛА ХАЙРУЛЛО
ЖАХОНГИР ЎҒЛИ**

Самарқанд вилоят судининг судья катта
ёрдамчиси

**ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОНДА ДАВЛАТ ҲИСОБИДАН ЮРИДИК ЁРДАМ
КЎРСАТИШ ТИЗИМИДА АДВОКАТУРАНИНГ ЎРНИ: ДОЛЗАРБ
ЖИҲАТЛАРИ**

Аннотация. Мақолада Янги Ўзбекистонда адвокатлар томонидан бепул юридик ёрдам кўрсатишнинг долзарб жиҳатлари кўриб чиқилган, адвокатлар томонидан бепул юридик ёрдамни амалга ошириш хусусиятларини таҳлил қилинган. Ўрганиш натижалари бўйича ушбу соҳадаги қонунчиликни янада такомиллаштириш механизмлари таклиф этилди.

Abstract. The article examines the current aspects of providing free legal assistance by lawyers in the New Uzbekistan, analyzes the features of providing free legal assistance by

lawyers. Based on the results of the study, mechanisms for further improvement of the legislation in this area are proposed.

Калит сўзлар: *адвокатура, адвокат, юридик ёрдам, малакали юридик ёрдам, давлат ҳисобидан юридик ёрдам кўрсатишнинг ҳуқуқий асослари.*

Key words: *advocacy, lawyer, legal aid, qualified legal aid, legal basis of providing legal aid at the expense of the state.*

Фуқаролар турли вазиятларда, жумладан, истеъмолчилар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, ишга жойлашиш, ҳужжатларни тайёрлаш, давлат ёки бошқа ташкилотларга мурожаат қилиш, сайлов ҳуқуқларини амалга ошириш ва ҳоказоларда малакали юридик ёрдамга мурожаат қилишларига тўғри келади.

Фуқароларнинг конституциявий ҳуқуқ ва эркинликларини амалга ошириш фақат қонуний воситалар ва усуллардан фойдаланган ҳолда мумкин.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 29-моддасига биноан, ҳар кимга малакали юридик ёрдам олиш ҳуқуқи кафолатланади ҳамда қонунда назарда тутилган ҳолларда юридик ёрдам давлат ҳисобидан кўрсатилади. Бироқ, фуқаро ўз шикоятини ҳал қилиш, зарур ҳужжатларни расмийлаштириш ёки судда ўз манфаатларини малакали тарзда ифодалаш учун ваколатли органни мустақил равишда белгилаши ҳар доим ҳам мумкин эмас - у кўпинча бу масалаларда юридик ёрдамга муҳтож.

Шу билан бирга, фуқароларнинг кўп тоифалари учун юридик хизматлар кўрсатишнинг юқори нархи туфайли малакали юридик ёрдамдан фойдаланиш имконсиз бўлиб қолмоқда. Айтиш мумкинки, Ўзбекистон Республикаси Конституциясида эълон қилинган бундай ёрдам, агар аҳолига бепул юридик ёрдам ушбу муассасанинг давлат тизимига киритилмаган бўлса, уйдирма бўлиб қолар эди. Давлат ўзининг ижтимоий вазифаси ва мақсадини халқ манфаатларига хизмат қилиб, ваколатли давлат ҳокимияти вакиллик органлари томонидан амалга ошириб, фуқароларга малакали юридик ёрдам кўрсатиш тизимини институционализация қилди.

Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги ПФ-60-сонли 2022 – 2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисидаги Фармонининг 19-мақсадида, адвокатура институтининг инсон ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилишдаги салоҳиятини тубдан ошириш, шунингдек, аҳоли ва тадбиркорлик субъектларининг малакали ҳуқуқий хизматларга бўлган талабини тўлиқ қондириш белгиланган бўлиб, бепул ҳуқуқий ёрдам кўрсатиш кўламини кенгайтириш, нотариат ва фуқаролик ҳолатлари далолатномаларини ёзиш органларининг хизматларидан оворагарчиликсиз, шу жумладан масофадан туриб ва «ягона дарча» тамойили асосида фойдаланишни таъминлаш назарда тутилган.

Бундан ташқари, 2023 йил 16 июнда “Давлат ҳисобидан юридик ёрдам кўрсатиш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикасининг 848-сонли Қонуни қабул қилиниши ҳам бу борада муҳим қадам бўлди.

Ушбу Қонуннинг қабул қилиниши фуқароларимизга Конституциямизда мустаҳкамлаб қўйилган ҳуқуқларини ҳимоя қилишга янада хизмат қилиб, уларга малакали юридик ёрдам олиш ҳуқуқидан тўлиқ фойдаланиш имкониятини яратди.

Ўзбекистон Республикасининг “Давлат ҳисобидан юридик ёрдам кўрсатиш тўғрисида”ги Қонуни билан “давлат ҳисобидан юридик ёрдам”, “Давлат ҳисобидан юридик ёрдам кўрсатувчи адвокатлар реестри”, “Ижтимоий ҳимоя ягона реестри” ахборот тизими, “кам таъминланган шахс”, “Юридик ёрдам” ахборот тизими” тушунчаларига аниқ таъриф берилди. Бу орқали давлат ҳисобидан юридик ёрдам кўрсатиш жараёнида вужудга келаётган айрим камчиликларнинг бартараф этилишига замин яратди.

Шу билан бирга, Ўзбекистон Республикасининг Вазирлар Маҳкамаси ва Адлия вазирлигининг давлат ҳисобидан юридик ёрдам кўрсатиш соҳасидаги ваколатлари белгиланган.

Таъкидлаш жоизки, Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги давлат ҳисобидан юридик ёрдам кўрсатиш соҳасидаги махсус ваколатли давлат органидир.

Шунингдек, давлат ҳисобидан юридик ёрдам фақат Давлат ҳисобидан юридик ёрдам кўрсатувчи адвокатлар реестрига киритилган адвокатлар томонидан кўрсатилиши белгилаб қўйилди.

Эндиликда давлат ҳисобидан юридик ёрдам махсус ваколатли давлат органи ва адвокат ўртасида электрон шаклда тузиладиган шартнома асосида кўрсатилиши белгиланди.

Мазкур Қонун қабул қилинишидан олдин давлат ҳисобидан юридик ёрдам фақатгина жиноят ишлари бўйича амалга оширилган бўлса, эндиликда фуқаролик ишлари бўйича судларга ва маъмурий судларга тааллуқли бўлган айрим тоифадаги ишларга ҳам татбиқ этилди¹.

Бепул юридик ёрдам кўрсатиш жараёнида адвокат:

- мижоз билан суҳбат ўтказди, юридик ёрдам кўрсатишга тўсқинлик қилувчи ҳолатларнинг мавжудлиги ёки йўқлигини аниқлайди ва мижоз билан бепул юридик ёрдам кўрсатиш тўғрисида шартнома тузади;

- ишонч билдирувчи томонидан тақдим этилган ҳужжатларни уларнинг ишончлилиги презумпциясидан келиб чиққан ҳолда текширади, ишонч билдирувчининг қонуний манфаатларининг моҳиятини аниқлайди, уни ҳимоя қилиш имконияти ва усуллари белгилайди;

¹ Д.Д.Нурумов. Мамлакатимизда бепул бирламчи юридик ёрдам бериш ва давлат ҳисобидан юридик ёрдам кўрсатиш тизимининг зарурияти // <https://yuz.uz/news/mamlakatimizda-bepul-birlamchi-yuridik-yordam-berish-va-davlat-hisobidan-yuridik-yordam-korsatish-tizimining-zaruriyati> 25.08.2024 йил

- агар зарурат туғилганда, ишонч билдирувчининг илтимосига ёки розилигига кўра ишонч билдирувчига юридик ёрдам кўрсатиш учун зарур бўлган қўшимча далилларни тўплаш чораларини кўради;

- ишонч билдирувчига унинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш билан боғлиқ ҳуқуқ ва мажбуриятларни тушунтиради, ишонч билдирувчига унинг қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш имкониятлари ва усуллари ҳақида маслаҳат беради. Адвокат ишонч билдирувчининг илтимосига биноан маслаҳат матнини ёзма равишда тайёрлаб, ишонч билдирувчига топшириши шарт.

- ишонч билдирувчининг илтимосига биноан ёки розилиги билан ваколат берувчининг қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш учун зарур бўлган мурожаатларни тайёрлайди ва ваколатли давлат органларига, маҳаллий давлат ҳокимияти органларига юборади.

Адвокатлар фуқароларга қонун ҳужжатларида назарда тутилган ҳолларда оғзаки ва ёзма шаклда юридик маслаҳат бериш, ҳуқуқий ҳужжатлар лойиҳаларини ишлаб чиқиш, судлар ва ташкилотларда фуқароларнинг манфаатларини ҳимоя қилиш шаклида бепул юридик ёрдам кўрсатадилар¹. Ушбу мақсадлар учун адвокат фуқаро билан бепул юридик ёрдам кўрсатиш тўғрисида шартнома тузади ва фуқаронинг уни олиш ҳуқуқини тасдиқловчи ҳужжатлар мавжудлигини текширади.

Адвокатлар томонидан бепул юридик ёрдам кўрсатишнинг бугунги ҳолатини ҳисобга олган ҳолда, бир қатор муаммоли жиҳатларни қайд этиш лозим. Аввало, адвокатлар юкининг нотекис тақсимланишига эътибор қаратилади: амалда айрим адвокатлар кўпинча бепул юридик ёрдам кўрсатишда бошқаларга қараганда тез-тез жалб қилинади.

Яна бир қийин нуқта - бепул юридик ёрдам доирасида кўрсатиладиган хизматларнинг комплекс ҳисоботидир. Иш ҳақининг кичик миқдорини ҳисобга олган ҳолда, адвокатлар кўпинча ўз вақтларини барча керакли ҳужжатларни батафсил тайёрлашга сарфлашни хоҳламайдилар, бу уларга охир-оқибат кўрсатилган хизматлар учун тўловни олиш имконини беради.

Юқоридагиларни инобатга олган ҳолда, аҳолига бепул юридик ёрдам кўрсатиш самарадорлигини ошириш мақсадида, ихтисослаштирилган интернет-ресурслар ва онлайн маслаҳатлар яратиш, барча иштирокчилар манфаатлари мувозанатини сақлаш, кўп функцияли марказларда бепул юридик ёрдам кўрсатишни жорий этиш орқали ёрдам бериш мумкин.

¹ Никитина М.А. Адвокатура в системе оказания бесплатной юридической помощи: проблемы, направления совершенствования // Цивилистика: право и процесс. – 2020. - № 3 (11). – С. 182-187

**МУСАШАЙХОВ КАРИМЖОН
ХУСАНХАНОВИЧ**
Соискатель Правоохранительной
Академии

РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ НАУЧНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ БОРЬБЫ С КОРРУПЦИЕЙ В ХОДЕ РЕГУЛИРОВАНИЯ ПРАВОВЫХ АСПЕКТОВ В СФЕРЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО СПОРТА

Аннотация. Коррупция проникла во все сферы нашей жизни, в том числе и в спорт. Проблема коррупции в спорте сегодня является очень актуальной. В связи с этим, необходимо путем научного исследования данной сферы, изучить проблемы борьбы с коррупцией в спорте, считается важно разработать научные методики и рекомендаций, а также рациональное внедрение их в практику.

Ключевые слова: спорт, коррупция, коррупция в спорте, коррупционное правонарушение, незаконное влияние на результаты спортивных соревнований.

Аннотация. Коррупция ҳаётимизнинг барча соҳаларига, жумладан спортга ҳам кириб келди. Спортдаги коррупция муаммоси бугунги кунда долзарб масалага айланди. Шу жиҳатдан, ушбу соҳани илмий тадқиқ қилиш орқали спортдаги коррупцияга қарши курашиш муаммоларини ўрганиш, илмий услубиётлар ва тавсиялари шабқиш вауларни амалиётга оқилона жорий этиш муҳим ҳисобланади.

Калит сўзлар: спорт, коррупция, спортдаги коррупция, коррупцияга оид ҳуқуқбузарлик, спорт мусобақалари натижаларига ноқонуний таъсир кўрсатиш.

Annotation. Corruption has penetrated all spheres of our life, including sport. The problem of corruption in sports is relevant today. In this regard, through scientific research in this area, it is necessary to study the problems of combating corruption in sports, scientific methods and recommendations and their rational implementation in practice.

Keywords: sport, corruption, corruption in sport, corruption offence, illegal influence on the results of sports competitions.

Спорт – это деятельность организованная по определённым правилам людей, для сравнения их физических и интеллектуальных способностей, заключающаяся на основе любительской и профессиональной деятельности, а также подготовке к этой деятельности и отношениях возникающих между людьми в ходе этой деятельности.

Профессиональный спорт считается отдельным процессом по организации и проведения спортивных соревнований, в котором спортсмены получают вознаграждение и (или) заработную плату за участие в них и подготовку к ним в качестве основной деятельности.

Поэтому профессиональный спорт – это не просто развлекательное мероприятие, а система, основанная на правилах соревнований, которые должны строго регулироваться законом.

Поскольку правовое регулирование сферы профессионального спорта является сложным и многогранным вопросом, оно включает в себя такие важные задачи, как защита прав спортсменов, обеспечение справедливого

проведения соревнований, регулирование деятельности спортивных организаций, борьба с коррупцией в сфере спорта.

Конечно, внимание к вопросам борьбы с коррупцией в этой сфере является одной из основных мер по повышению доверия населения к спорту и пропаганде его здорового образа жизни.

На самом деле, коррупция является негативным явлением современного общества и требует постоянного тщательного изучения, системного подхода и принятия комплексных и оперативных мер.

Следует отметить, что уровень и масштабы коррупции тормозят экономическое развитие, негативно влияют на инвестиционную среду и серьезно подрывают репутацию страны на международном уровне. В этой связи, борьба с коррупцией является важнейшим приоритетом для всех стран.

Несомненно, в настоящее время коррупция как системное социально-правовое явление затронула все стороны жизни общества: политику, управление, образование, здравоохранение, спорт, правоохранительную деятельность и другие сферы¹.

По данным Transparency International, «прибыль в сфере спорта составляет более 145 миллиардов долларов США в год, что служит материальной основой и почвой для развития коррупции»².

Аналогичным образом, согласно отчету Полицейской службы Европейского Союза (EuroPol): «ежегодные глобальные криминальные доходы от договорных матчей, связанных с незаконными ставками на спорт, оцениваются в 120 миллионов евро»³.

Следует отметить, что коррупция в спорте ослабляет усилия любого государства направленного на реализации спортивной политики, ее правовое регулирование и управлению. Это, в свою очередь, снижает интерес населения к услугам, предоставляемым спортивной индустрией, и наносит финансовые потери большинству спортивных организаций.

Прежде всего, случаи коррупции в спорте приводят к утрате веры в спорт среди спортсменов и любителей, а также среди миллионов зрителей. Кроме того, коррупция в спорте негативно влияет на репутацию и престиж страны на международном уровне, служит большим препятствием для потенциальных спортсменов в поднятии флага Узбекистана на пьедесталах мировой арены.

Как отметила российский ученый Ю.Трубицына, «проблема коррупции в спорте является международной проблемой, в решении которой скоординированная работа всех стран посредством различных

¹ Гладких В. И., Алиев В. М., Степанов-Егиянц В. Г. Противодействие коррупции на государственной службе. Учебное пособие для бакалавров, магистров, специалистов. – М.: Юрайт. – 2019. – С. 41–52.

² Ольга Бешлей. Коррупция в большом спорте – как это работает. 8 июня 2019 г. – URL: <https://www.currenttime.tv/a/30007142.html> (дата обращения: 04.07.2021).

³ Report on Sports Corruption. URL: <https://eucrim.eu/news/report-sports-corruption>

форм сотрудничества, основанного на взаимопомощи и доверии, позволит добиться серьезных результатов в борьбе с коррупцией в сфере спорта»¹.

Президент Республики Узбекистан Шавкат Мирзиёев в своем выступлении на заседании Совета директоров Европейского банка реконструкции и развития, состоявшемся 17 мая 2023 года в Самарканде, отметил что: «Создание в обществе среды нетерпимого отношения к коррупции стало одним из наших главных приоритетов. Сокращение чрезмерной бюрократии и искоренение коррупции будут и дальше оставаться в центре внимания нашего государства и общества»².

Отдельно следует отметить, что в последние годы были приняты специальные законы и создана правовая база для борьбы с коррупцией³. В частности, принято около 30 законов, около 100 постановлений президента и правительства, направленных на устранение системных проблем, вызывающих коррупционные факторы во всех сферах государственной и общественной жизни⁴.

По признанию местных экспертов и международного сообщества, за кратчайшее время, такие меры начали приносить свои эффекты. В частности, в «Индексе принятия коррупции» за 2023 год, опубликованном международной неправительственной организацией «Transparency International», Узбекистан поднялся на 5 позиций и занял 121 место⁵.

Наша страна была зафиксирована в этом индексе как страна, фиксирующая темпы роста на протяжении последних 10 лет, среди стран, планомерно реализующих антикоррупционные реформы в регионе Восточной Европы и Центральной Азии.

Данные реформы, также показывают свои положительные результаты в сфере физического воспитания и спорта.

Ведь отношение населения нашей страны к физическому воспитанию

и спорту за последние годы значительно улучшилось. Прежде всего, это связано с тем, что государство уделяет серьезное внимание системным проблемам в сфере, реализует реформы, связанные с дальнейшим укреплением и позитивным изменением своей правовой основы.

Следует отметить, что в этом процессе впервые в качестве приоритетного правила в статья 48 Конституции Республики Узбекистан определили, что: «Государство создает условия для развития физической

¹ Трубицына Ю. Ю. Международные аспекты противодействия коррупции в спорте // Вестник Московского университета МВД России. – № 7. – 2016.

² <https://president.uz/uz/lists/view/6332> Выступление Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева на заседании Совета директоров Европейского банка реконструкции и развития.

³ <https://president.uz/uz/lists/view/5774> Послание Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева Олий Мажлису и народу Узбекистана.

⁴ Из выступления Генерального прокурора Республики Узбекистан Н.Т. Юлдашева (источник на официальном сайте Генеральной прокуратуры в социальной сети Telegram)// [Электронный источник]. URL: <https://t.me/uzbprokuratura>.

⁵ [Электронный ресурс]. URL: <https://www.transparency.org//2019>.

культуры и спорта, формирования здорового образа жизни среди населения»¹.

Кроме того, в последнее время популяризации спорта в нашей стране уделяется особое внимание, особенно развитию таких видов спорта, как бокс, гимнастика, футбол, шахматы и борьба, принято более 30 нормативно-правовых актов.

Также тот факт, что за последние пять лет на развитие физической культуры и спорта в нашей стране было направлено около 4 трлн сумов, наглядно показывает важность работы в этом направлении².

Ведь в Послании Президента Республики Узбекистан Ш.М.Мирзиёева Олий Мажлису сказано, что «эффективность наших реформ сегодня во многом зависит от четырех важных факторов – то есть обеспечения верховенства закона, борьбы с коррупцией, повышение институционального потенциала и формирование сильных демократических институтов, к сожалению, в нашем обществе «коррупция в различных ее формах является препятствием для нашего развития»³.

Однако, несмотря на проводимые масштабные реформы, уровень коррупции в сфере спорта также растет. Если остановиться на статистических данных, то по проведенным проверкам со стороны органов прокуратуры по целевым использованиям бюджетных средств, выделенных на спортивную сферу в 2019-2021 годах, было установлено, что в 464 спортивных учреждениях нанесен ущерб на сумму 27 миллиардов сумов.

В частности, территориальными спортивными учреждениями в 20 случаях 8 млрд. сум расхищено в качестве заработной платы и других выплат, 25 случаях 10 млрд. сум расхищено при строительстве и реконструкции спортивных учреждений, 8 случаях 4,2 млрд. сум расхищено путем приобретения спортивных инвентарей по завышенной стоимости, выявлено 72 коррупционных случаев при проведении тендеров по текущему ремонту спортивных и образовательных учреждений, 10 случаев 4,3 млрд. сум расхищено путем должностного подлога о якобы проведенных спортивных сборах.

По данным правонарушений приняты 1150 актов прокурорского надзора, восстановлены нарушенные права 431 человека и возбуждено 66 уголовных дел⁴.

Анализ показал, что в 2019-2023 годах в системе государственных органов и организаций в сфере физического воспитания и спорта к ответственности за коррупционные преступления были привлечены 259 человек. Из них, 6 университет физической культуры и спорта,

¹ <http://lex.uz/uz/docs/6445145>

² <https://t.me/uzbprokuratura/17759>

³ <https://president.uz/uz/lists/view/3324> Послание Президента Республики Узбекистан Шавката Мирзиёева Олий Мажлису и народу Узбекистана.

⁴ <https://t.me/uzbprokuratura/23317>

9 спортивные общества, 10 спортивные федерации, 46 органы управления Министерства спорта, 188 сотрудники спортивных школ.

К сожалению, в результате этих преступлений расхищены 42 млрд. сум бюджетных средств.

Видно, что коррупционные преступления в сфере по-прежнему происходят на значительном уровне, а причиненный ущерб увеличивается, что подтверждается имеющейся статистикой.

Поэтому сегодня в целях предотвращения и борьбы с коррупцией в сфере спорта, в том числе профессионального, принятие соответствующих стандартов и регламентов, и их совершенствование на основе передовых международных стандартов и научных исследований считается основным фактором развития современного спорта.

Ведь, научные исследования позволяют глубоко изучить коррупционные факты в спорте, определить ее причины и механизмы. Это поможет разработать эффективные меры по борьбе с коррупцией.

Кроме того, исследование закладывает основу для разработки долгосрочных стратегий, отражающих конкретные цели по предотвращению и борьбе с коррупцией в секторе.

Также, научные исследования служат информированию общества о проблемах коррупции в спорте, формированию нетерпимого отношения к коррупции, укреплению моральных норм в спорте.

Ведь, в соответствии с Законом Республики Узбекистан «О противодействии коррупции» научные исследования включают в себя проведение научных исследований по проблемам противодействия коррупции, разработку научных методик и рекомендаций, рациональное их введение в практику, прогнозирование и научный анализ эффективности применяемых в противодействии коррупции форм и методов¹.

Исследования показали, что в мире мало научных исследований на тему коррупции в профессиональном спорте. Установлено, что исследованы международно-правовые аспекты борьбы с коррупцией в спорте, правовые меры борьбы с коррупцией в спорте, криминологическое предупреждение коррупционных процессов, расследование коррупционных преступлений в сфере спорта.

Поэтому считается важным изучение теоретических и правовых основ в направлении предотвращения и борьбы с коррупцией в сфере профессионального спорта.

Ведь, как отмечают ряд учёных, «последствия игнорирования любой глобальной проблемы ужасны»².

¹ <http://lex.uz/docs/3088008>

² Jarvie G, Thornton J, Mackie H (2018) Sport, Culture and Society - An Introduction, Third Edition", Routledge, Taylor & Francis Group, Abingdon, UK, pp. 232.

Поэтому проблема экономической безопасности и предотвращения коррупции занимает особое место в жизни каждого государства, в том числе и в юридической науке ¹.

Вопросы коррупции, ее природа, формы и эффективные механизмы борьбы с ней в определенной степени изучены нашими отечественными учеными.

В частности, научно-теоретические проблемы, связанные с коррупцией, исследовали такие ученые, как Е.Коленко, Б.Исмоилов, Т.Кенжаев, М.Мухаммадиева, А.Аллабергенов и М.Сулайманов².

Кроме того, М.Абдуллаева, А.Атаджанов и Т.Сафаров провели научные исследования по вопросам предотвращения коррупции в разрезе отдельных сфер³.

В последние годы спортивная коррупция стала горячей темой международных научных исследований, и хотя ее различные формы изучаются, стало известно, что коррупция в спорте исторически менее исследована, чем политическая коррупция в целом.

Следует отметить, что большинство современных исследований сосредоточены на причинах коррупции в сфере спорта, причем некоторые ученые провели обширный анализ, а другие рассмотрели лишь конкретные случаи.

Например, российские учёные А.В.Курсаев⁴ и С.К.Сулейманов⁵ глубоко исследовали вопросы противоправного влияния на результаты спортивных соревнований.

¹ Алексеев С.Л. Основные подходы к понятию коррупции как угрозы экономической безопасности субъекта РФ / Казанский экономический вестник. 2019. № 4 (42). С. 49-53.

² Коленко Е.В. «Ответственность за получение взятки: перспективы совершенствования уголовного законодательства Республики Узбекистан с учетом международных стандартов»: автореферат диссертации доктора философии (PhD) в области юридических наук. – Ташкент, 2023. - 51 с.; Кенжаев Т.И. «Антикоррупционная экспертиза законопроектов: Сравнительно-правовой анализ»: автореферат диссертации доктора философии (PhD) в области юридических наук. – Ташкент, 2022. - 53 с.; Исмоилов Б.И. «Совершенствование прокурорского надзора за исполнением законодательства в сфере противодействия коррупции»: автореферат диссертации доктора философии (PhD) юридических наук. – Ташкент, 2021. - 54 с.; Аллабергенов А.П. Ответственность за кражу, совершенную путем злоупотребления служебным положением. - Ташкент: ТашГУ, 1984. - 51 с.; Сулайманов М.Х. Уголовно-правовая борьба с преступлениями, посягающими на деятельность представителей власти и общественности по охране общественного порядка. Abstract.cand.diss. – Т, 1984.

³ М.Абдуллаева «Вопросы предотвращения коррупции в сфере народного образования», реферат, г.Ташкент. 2023 год; Атаджанов А. «Практические аспекты предотвращения коррупционных дел в судебной системе Республики Узбекистан», реферат, г. Ташкент. 2022 год; Сафаров Т. «Усиление ведомственных мер борьбы с коррупцией (на примере Министерства юстиции Республики Узбекистан)», реферат, г. Ташкент. 2024 год

⁴ Курсаев А.В. Актуальные вопросы уголовной ответственности за оказание противоправного влияния на результат официального спортивного соревнования // Право: ретроспектива и перспектива. 2021. № 1 (5). С. 56–63.

⁵ Сулейманов С.К. Оказание противоправного влияния на результаты официального спортивного соревнования: криминологические аспекты // Наука и образование: хозяйство и экономика; предпринимательство; право и управление. 2021. № 7 (134). С. 100–102.

Также, некоторые вопросы предупреждение коррупционных преступлений в спорте исследовали такие ученые, как А.П. Алексеева, А.С.Иванов, И.В. Понкина, А.И.Понкина, В.В.Сараев.

Например, А.С.Иванов в своем диссертационном исследовании на тему «Предупреждение коррупционных преступлений при организации и проведении профессиональных спортивных соревнований», попытался сформировать новые принципы путем организации и систематизации научных знаний о причинах и условиях коррупционных преступлений в спорте, особенности его профилактики¹.

Кроме того, К.Ю.Рожнова² описала в своих научных работах возможности легализации доходов, полученных преступным путем, через спортивные организации.

Следует отметить, что исследования показали, что в направлении предотвращения и борьбы с коррупцией в сфере спорта в Узбекистане проводится недостаточно научных исследований.

Однако, научные исследования в области правового регулирования спортивных отношений проводятся профессорами и преподавателями кафедры гражданского права и международного частного права Ташкентского государственного юридического университета.

В частности, в 2021-2022 годах были изданы монографии Э.Т.Мусаева «Правовое регулирование спортивных отношений»³ и «Правовой статус профессиональных спортивных организаций»⁴.

Отдельно следует отметить, что в 2020-2021 учебном году в Ташкентском государственном юридическом университете открыта магистратура «Спортивное право», которая является основой будущей подготовки юристов – специалистов в области спорта, создаст почву дальнейшего совершенствования правовой грамотность нашего населения в области физического воспитания и спорта, а также проведение научных исследований в этой области.

Ведь, глава Департамента ООН по борьбе с наркотиками и преступностью Ю.Федотов, «международное сообщество должно направить все свои усилия на предотвращение коррупции и организованной преступности в спорте».

К сожалению, на сегодняшний день недостаточно социологических, специальных, научных исследований для изучения состояния, природы, размеров, изменений и тенденций коррупции в сфере профессионального

¹ Иванов, А.С. Предупреждение коррупционной преступности при организации и проведении Волгогр. акад. МВД РФ. – М., 2017. – 24 с.

² Рожнова К.Ю. Детерминанты возникновения преступности в области спорта // Вестник Пензенского государственного университета. – 2021. – № 2 (34). – С. 23.

³ Мусаев Э.Т. Правовое регулирование спортивных отношений // Монография. – Ташкент: ООО IMPRESS MEDIA, 2020.

⁴ Мусаев Э.Т. «Правовой статус профессиональных спортивных организаций» // Монография. – Ташкент: ООО IMPRESS MEDIA, 2020.

спорта, а также эффективности проводимой работы по борьбе с коррупцией.

Тем не менее, исходя из основных целей современной концепции предотвращения и борьбы с коррупцией, необходимо будет определить задачи и направления, связанные с предупреждением и борьбой с коррупцией в профессиональном спорте, и реализовать соответствующие меры.

Потому что в этом процессе, чтобы оценить все риски и негативные факторы, вызывающие коррупцию в отрасли, изучить и устранить причины и условия, допустившие коррупцию, выявить склонных к коррупции лиц и удержать их от таких действий и сформировать нетерпимое отношение к коррупции, необходимо принимать профилактические и специальные меры.

В частности, повысить правосознание и культуру населения, дальнейшее совершенствование законодательства, в том числе правовой основы борьбы с коррупцией в сфере спорта, совершенствование правоприменительной практики правоохранительных органов и судов по делам, связанным с коррупцией, разработать организационно-правовую основу мониторинга по предотвращении коррупции.

Еще одной важной мерой является разработка и внедрение механизмов установления общественного контроля в сфере. Это органы, созданные на общественных началах, которые будут заниматься борьбой с коррупцией в спорте, улучшением работы судей, проверкой исполнения постановлений, мониторингом за соблюдением правовых документов.

Для полного воплощения в жизнь принципа «Верховенство закона, неизбежность наказания», важно четко определить меры ответственности за коррупционные преступления в спорте.

Словом, научные исследования в направлении противодействия коррупции в правовом регулировании сферы профессионального спорта позволят полностью понять фундаментальность проблем коррупции в спорте, раннее выявление причин и условий, сделавших их возможными, точную диагностику и их своевременное устранение.

В заключение, исходя из вышеизложенных приоритетных задач, научные исследования, проводимые в данном направлении, позволят эффективно совершенствовать предотвращение и борьбы с коррупцией в сфере профессионального спорта в Узбекистане, повысит положительную репутацию страны на международной арене, а также послужит внедрить передовые механизмы по предотвращению и борьбы с коррупцией в этой сфере в национальное законодательство и в практику.

CRIMINAL LIABILITY FOR CORRUPTION IN THE FIELD OF SPORTS

Annotation. *Studying the best practices of international and foreign states in combating corruption and bribery in sports and implementing effective mechanisms into national legislation and practices can lead to positive outcomes. This article specifically examines the issue of accountability for bribery, one of the most dangerous forms of corruption in the sports sector. Based on the findings, the author has developed proposals and conclusions.*

Keywords: *manipulation of sports competitions, corruption, bribery, doping.*

It is well known that corruption today impacts all areas of human life around the world, affecting some sectors more than others. Unfortunately, the plague of corruption has not spared the world of sports. In recent years, corruption, fraud, and violations related to doping have been observed in the sports sector. The troubling aspect is that corruption in the sports industry has been on the rise globally. Examples include corruption scandals within organizations such as the International Federation of Association Football (FIFA) and the International Association of Athletics Federations (IAAF), as well as arrests, resignations, or disqualifications of football officials in Europe. Therefore, it has become essential to study the factors contributing to corruption in sports and to implement accountability measures.

Sports play an important role in all our lives. The saying “Sport is the guarantee of health” is not without reason. In particular, sports serve as an important factor in maintaining and strengthening physical and mental health, as well as developing intellectual abilities. Furthermore, through sports, individuals achieve significant milestones, athletes raise their country's flag high on the world stage, and they themselves become globally renowned. However, the emergence of corruption in sports can have a negative impact on athletes' activities, limiting their opportunities. For example, bribing an athlete or a sports team to lose a particular competition or making other inducements can lead to an increase in fixed matches. This, in turn, can erode the trust of both athletes and sports fans and the wider public in sporting events.

The danger of corruption related to sports competitions is defined by the material damage it causes to the state and society, as well as the harm it does to the prestige of sports competitions based on equal opportunities for participants¹.

¹К.Х.Мусашайхов спорт соҳасида келишилган ўйинлар билан боғлиқ коррупциявий ҳолатлар ва унга қарши курашиш чоралари//“Илм-фан ва илмий фаолиятда коррупция ва бюрократия: муаммо ва унинг ечимлари” мавзусидаги республика илмий-амалий давра суҳбати материаллари тўплами // Масъул муҳаррир ю.ф.д., проф.М.М.Мамасиддиқов, ю.ф.ф.д., доц. Ш.И.Шайзаков – Тошкент. 2024. – 552 б. Б.460.

According to independent estimates, between 800 million and 1.2 billion people around the world engage in sports at either an amateur or professional level, with annual revenue from sports estimated to be around 145 billion US dollars¹.

As mentioned, over the past decade, the sports sector has faced forms of corruption such as fraud, bribery, match-fixing, and manipulation of sports results, as well as the doping issue. This has led to an increase in corruption scandals in sports and a heightened focus from the international community on the existing corruption threats.

In particular, in 2014, the Council of Europe adopted the Convention on the Manipulation of Sports Competitions (the Magglingen Convention) ² in the Swiss city of Magglingen to combat the manipulation of sports competitions.

Article 3 of the Convention defines “manipulation of sports competitions” as “an act or behavior aimed at deliberately altering the outcome or course of a sports competition to eliminate its unpredictable (unforeseeable) nature, in order to gain an undue advantage for oneself or others, either partially or wholly.”

The *Global Corruption Report: Sport*, published by Transparency International in 2016, drew the attention of the international community and experts, emphasizing the seriousness of corruption in sports³. Additionally, on January 9, 2021, the first international report on corruption in sports in the history of the United Nations was published and adopted during the UN General Assembly’s first special session on anti-corruption.

At the same time, corruption in the field of sports cannot actually be considered a new phenomenon. This is because instances of fraud, bribery, and even doping have been reported in the ancient Olympic games. The Greek geographer and traveler Pausanias (circa 776 BC), as well as Carl Wilhelm Webering, noted in their works that corruption (bribery) was present in the ancient Olympic games⁴.

Historical sources mention that Eupo, a boxer from Thessaly (circa 388 BC), bribed his rivals to win in the combat tournament of the Olympic Games⁵. Additionally, it is recorded that the Athenian athlete Callippos was held accountable for bribing his competitors to win in the 112th Olympic Games (circa 332 BC) ⁶.

¹<https://www.transparency.org/en/publications/global-corruption-report-sport> Кириш санаси 18.07.2024 йил

²<https://www.coe.int/en/web/sport/match-fixing> Кириш санаси 27.07.2024 йил // <https://rm.coe.int/russian-cets-2015/16809ed41b> Кириш санаси 28.07.2024 йил

³<https://www.transparency.org/en/publications/global-corruption-report-sport> Кириш санаси 18.07.2024 йил

⁴Н.М.Дазмаров, А.А. Макарьева Коррупционные проявления в сфере спорта//Столыпинский вестник №9/2022

⁵Коррупция в спорте существовала даже на Олимпийских играх в Древней Греции // Русские Афины–URL: <https://rua.gr/greece/history/42740-korrupsiya-v-sporte-sushchestvovala-dazhe-na-olimpijskikh-igrakh-v-drevnej-gretsii.html> Кириш санаси 27.07.2024 йил

⁶Уголовно-правовые и криминологические проблемы противодействия преступности в сфере спорта : Монография / Д.А.Безбородов, А.Н.Берестовой, М.Х.Гельдибаев, С.У.Дикаев, И.М.Клейменов,

Based on modern research, the most common violations in the field of sports can be categorized into three groups: first, violations aimed at disrupting public order during sports competitions; second, corruption in the sports sector; and third, violations related to doping in sports¹.

Corruption in sports, manipulation of competitions, doping, and violence (of any kind) are among the main threats to sports.

The highest risk of corruption in sports is found in football, which is by far the most popular sport. FIFA expert Mr. Gautier Aubert emphasizes that football has a high risk of corruption due to the extensive geography of the game and the large betting stakes involved, which can lead to numerous manipulations².

According to analyses by the United Nations Office on Drugs and Crime, as of 2021, 45 countries (including the USA, Argentina, Armenia, Australia, Brazil, Azerbaijan, China, France, Georgia, Germany, Italy, Japan, Kyrgyzstan, Latvia, Lithuania, South Korea, Moldova, Portugal, Russia, Turkey, Belarus, Tajikistan, and Ukraine) have criminal liability measures in place within their legislation for unlawfully influencing the outcomes of sports competitions.

Based on the above, most countries have established criminal liability in their legislation to prevent corruption in sports. Considering the experience of foreign countries, there was a need to introduce similar measures in the Criminal Code of our country.

Therefore, on November 4, 2024, based on the Law “On Introducing Additions to the Criminal Code of the Republic of Uzbekistan to Prevent Corruption in the Field of Sports,” the Criminal Code was supplemented with Articles 214¹ and 214², which have the following content³.

Article 214¹ of the Criminal Code is titled “Receipt of Material Values or Financial Benefits by Participants and Organizers of Sports Competitions in Violation of the Law.” According to this article, if a person, such as an athlete, coach, sports official, or other participants and organizers of sports competitions, receives material values or financial benefits in exchange for committing or failing to commit a specific action that they are required or may be expected to perform, with the intent of deliberately altering the outcome or course of a sports competition, and they do so knowing it is unlawful, it constitutes an offense. If the elements of the crime described in Articles 210 and 214 of this Code are not present, the punishment is a fine of fifty to one hundred times the base calculation amount, or restriction of certain rights for up to three years, or restriction of freedom for one to three years, or imprisonment for one to three years.

Е.В.Топильская, Е.Н.Рахманова, П.В.Цветков, Н.Ю.Филатова ; Под ред. Е.Н.Рахмановой. –СПб. Санкт-Петербург: Астерион, 2022. – 298 с. С.158.

¹И.А.Крупник Уголовная ответственность за посягательства на отношения в сфере спорта в России и зарубежных странах Дисс. на соискание ученой степени к.ю.н.Москва – 2022

² Д. А. Храмцова Коррупция в спорте// Scientia Potentia Est. – 2019. – №2.

³<http://lex.uz/uz/docs/7191590> Кириш санаси 08.11.2024 йил

The second and third parts of this article provide for aggravating circumstances.

Article 214² of the Criminal Code is titled “Bribing Participants and Organizers of Sports Competitions.” According to this article, if a person deliberately influences the outcome or course of a sports competition by offering bribes to an athlete, coach, sports official, or other participants and organizers of sports competitions, with the intent to alter the competition, and the person doing so knows that their actions are unlawful, this constitutes an offense. If the elements of the crimes outlined in Articles 211 and 213 of this Code are not present, the punishment will be a fine of fifty to one hundred times the base calculation amount, or restriction of certain rights for up to three years, or restriction of freedom for one to three years, or imprisonment for one to three years.

The second and third parts of this article provide for aggravating circumstances.

"If a person who has given material values or financial benefits is subjected to extortion for material values or financial gain, and this person voluntarily reports the crime within thirty days after the criminal acts have occurred, sincerely regrets their actions, and actively assists in the investigation, they will be exempt from liability."

It is necessary to pay attention to the conditions and timing, which are considered optional elements of the objective side of the crime as outlined in Articles 214¹ and 214² of the Criminal Code. This means that liability is provided for bribery committed with the intent to influence competitions during the process of sports events. If a relevant ministry, as the organizer of sports events, engages in bribery for purposes other than sports competitions, their liability will be based on the composition of crimes specified in Articles 210, 211, 213, and 214 of the Criminal Code.

Similarly, in such cases, for example, if the head of a private football or boxing federation engages in bribery for employment or other purposes, this will lead to qualification under Article 192⁹ of the Criminal Code. Accordingly, it is considered appropriate to add the phrase “Article 192⁹ of the Criminal Code” to the provisions “Articles 210 and 214 of this Code” in the first part of Article 214¹ and to the provisions “Articles 211 and 213 of this Code” in the first part of Article 214².

Another important point to consider is that, according to analyses provided by the international organization PricewaterhouseCoopers, corruption and fraud-related crimes are identified in 43% of cases through whistleblowers and active citizens, emphasizing their invaluable role in preventing such crimes.

Therefore, having a convenient, effective, and precise mechanism for reporting corruption violations helps prevent these types of offenses, enables quicker identification and exposure of criminal situations, facilitates timely

elimination of contributing factors, and, most importantly, ensures the inevitability of accountability.

Accordingly, it is deemed appropriate to amend the 5th paragraph of Clause 3 of the Regulation approved by the Resolution No. 829 of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan dated December 31, 2020, titled “On Approving the Procedure for Incentivizing Individuals Who Report Corruption Offenses or Assist in the Fight Against Corruption.” The relevant part currently reads: “corruption-related crimes — crimes specified in Article 167, Part 2, Clause “g”; Article 168, Part 3, Clause “v”; Articles 192⁹, 192¹⁰, 205, 209–214 of the Criminal Code of the Republic of Uzbekistan, and Article 243, committed by abuse of official position, as well as crimes specified in Article 301.” It is suggested that this part be modified to read: “corruption-related crimes — crimes specified in Article 167, Part 2, Clause “g”; Article 168, Part 3, Clause “v”; Articles 192⁹, 192¹⁰, 205, 209–**214**² of the Criminal Code of the Republic of Uzbekistan, and Article 243, committed by abuse of official position, as well as crimes specified in Article 301.”

This will be another important step in our country to strengthen the fight against corruption and improve the effectiveness of exposing such crimes.

In this regard, Article 3 of the Law of the Republic of Uzbekistan, dated November 4, 2024, titled “On Amendments to the Criminal Code of the Republic of Uzbekistan for the Purpose of Preventing Corruption in the Field of Sports,” stipulates that the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan should: align government decisions with this Law; ensure that the executive authorities of the republic review and repeal any regulatory legal acts that are in conflict with this Law¹.

At the same time, taking into account that crimes committed in the field of sports, including corruption in sports, have not been sufficiently studied from a legal and criminological perspective, we consider it urgent to conduct research within a dedicated study on this issue.

¹<http://lex.uz/uz/docs/7191590> Кириш санаси 08.11.2024 йил

**DAVLETOVA KAROMATJON
KHUDAYBERGANOVNA**

Independent researcher of the Academy of
law enforcement of the Republic of
Uzbekistan

**PROCEDURAL FORMS OF USING ARTIFICIAL INTELLIGENCE ELEMENTS IN
MODERN ECONOMIC JUDICIAL PROCEEDINGS**

Abstract. *The article analyzes the procedural forms of utilizing information technology capabilities and artificial intelligence (AI) elements in modern economic judicial proceedings. It examines the role of AI in the judicial system and analyzes the opinions of legal scholars regarding its positive and negative aspects. The article also highlights the requirements of the European Ethical Charter on the use of AI in judicial systems, with particular attention to Estonia's experience, which serves as a positive example of integrating AI into the judiciary. Furthermore, the article discusses the legal foundations and necessity of regulating the implementation of AI in practice. This research is critically relevant for researchers conducting studies within the scope of judicial specialization, judicial system experts and practitioners, as well as individuals interested in modern information and communication technologies.*

Keywords: *judiciary, justice, economic process, information technology, artificial intelligence, information security, transparency, judicial independence, improvement.*

It is no secret that artificial intelligence is becoming an integral part of the activities of state institutions, including the judicial system. Particularly, the use of AI elements in economic judicial proceedings enhances the efficiency, accuracy, and transparency of the judicial process.

In this regard, the Presidential Decree of the Republic of Uzbekistan No. PF-11, dated January 16, 2023, "On Additional Measures to Expand Access to Justice and Improve the Efficiency of Courts," approved a short-term strategy for 2023-2026 to elevate the judicial system to a qualitatively new stage. One of the priority tasks in ensuring justice is the complete digitalization of court activities, the implementation of AI technologies, improvement of inter-agency electronic data exchange, and expansion of opportunities for remote participation in court sessions.¹

To create favorable conditions for the introduction of AI technologies in the social and economic sectors and to position Uzbekistan among the world's leading countries utilizing AI technologies, the President adopted Resolution No. PQ-358 on October 14, 2024, "On Approval of the Strategy for Developing AI Technologies until 2030."² This resolution prioritizes forming a regulatory legal framework for developing AI technologies, improving standards in the field, and strengthening international cooperation.

¹ Decree of the President of the Republic of Uzbekistan "On additional measures to further expand access to justice and improve the efficiency of the courts" 16.01.2023. № DP-11 // <https://lex.uz/uz/docs/6999876>

² Resolution of the President of the Republic of Uzbekistan "On the approval of the Strategy for the Development of Artificial Intelligence Technologies until 2030" 14.10.2024. № RP-358 // <https://www.lex.uz/docs/7158604>

Notably, the 31st plenary session of the European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ), held on December 3-4, 2018, in Strasbourg, adopted the "European Ethical Charter on the Use of AI in Judicial Systems and their Surroundings." The charter outlines five main principles for using AI in judicial systems:

Respect for Fundamental Rights: Ensuring conformity with fundamental rights when developing and using AI tools and services.

Non-discrimination Principle: Preventing the development or reinforcement of discrimination among individuals or groups.

Quality and Security Principle: Using certified sources and multi-disciplinary approaches in secure technological environments to process court decisions and data.

Transparency, Impartiality, and Trust Principle: Making data processing methods transparent and understandable and allowing external audits.

User Control Principle: Enabling users to maintain control over their choices as informed participants without default reliance on commands.¹

Europe has led the way with the adoption of the world's first "Artificial Intelligence Act".² Ursula von der Leyen, President of the European Commission, described it as a "historic" law, positioning the European Union at the forefront of AI regulation and as the first continent to establish clear rules for AI application.³

On February 2, 2024, the Council and Parliament of the European Union reached an agreement on initial rules for applying the AI Act after 36 hours of negotiations, including guidelines on facial recognition and the judiciary's use of such technologies.⁴

The global trends and practices in applying AI elements in state administration indicate active use across various fields such as transportation, healthcare, and law enforcement. Key tendencies include:

Automating routine processes,
Analyzing large volumes of data,
Predicting outcomes.

¹ European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ). European ethical Charter on the use of Artificial Intelligence in judicial systems and their environment Adopted at the 31st plenary meeting of the CEPEJ (Strasbourg, 3-4 December 2018) // <https://www.europarl.europa.eu/cmsdata/196205/COUNCIL%20OF%20EUROPE%20-%20European%20Ethical%20Charter%20on%20the%20use%20of%20AI%20in%20judicial%20systems.pdf>

² EU AI Act: first regulation on artificial intelligence. The use of artificial intelligence in the EU will be regulated by the AI Act, the world's first comprehensive AI law. Find out how it will protect you. Published: 08-06-2023. Last updated: 18-06-2024 - 16:29. 6 min read // <https://www.europarl.europa.eu/topics/en/article/20230601STO93804/eu-ai-act-first-regulation-on-artificial-intelligence>

³ X, Ursula von der Leyen (@vonderleyen), "The EU AI Act is a global first [...]", 8 December 2023.

⁴ Artificial intelligence act: Council and Parliament strike a deal on the first rules for AI in the world // <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2023/12/09/artificial-intelligence-act-council-and-parliament-strike-a-deal-on-the-first-worldwide-rules-for-ai/>; ЕИ сунъий интеллект бўйича тарихий келишувга рози // https://uza.uz/uz/posts/ei-suniy-intellekt-boyicha-tarixiy-kelishuvga-rozi_546850

Global experience demonstrates that Estonia's judicial system is recognized as one of the most efficient in Europe, distinguished by its automated judicial processes and electronic communication tools.

In Estonia, an electronic court information system allows users to initiate court proceedings, submit documents, and file appeals for civil and administrative cases. Procedural documents are submitted using digital signatures. In criminal proceedings, relevant documents can also be submitted electronically. Claims related to payments and technical services are processed exclusively online, reflecting a high level of technological development and, importantly, the population's readiness to utilize these technologies.

This advanced system highlights Estonia's success in leveraging technology to streamline judicial processes, reduce procedural burdens, and ensure accessibility for its citizens.¹

In legal literature, the question of whether technology could eventually replace all functions of judges and lawyers is frequently debated. Estonia's experience, however, provides a positive example and serves as a practical solution to these concerns. According to Estonia's approach, technologies are being implemented to support the legal system rather than replace it, allowing professionals to focus on critical issues that require human intervention.

The digitization of Estonia's courts began as early as the end of the Third Industrial Revolution. The information technology revolution has created excellent opportunities to transform the judiciary into a fast, efficient, and high-quality service system accessible to all citizens. Estonia's experience showcases how technological advancements can be harmoniously integrated into the legal framework to improve efficiency and effectiveness without compromising the human element in decision-making.

The Estonian government began developing the e-File system in 2005, and since then, the e-justice system has seen significant advancements. Through secure identity verification, citizens can access the e-justice platform and submit any case online. Data related to court cases is shared among relevant institutions, and courts begin reviewing the necessary documents. This process operates under a "one-time entry" policy, ensuring that no duplicate data exists across state databases.

Through the e-File platform, courts can send various documents to citizens. Notifications reassure judges that all files have been successfully delivered. Each document is timestamped and secured with a digital signature. Additionally, confidential information is encrypted by the courts, preventing unauthorized access by third parties. This ensures that Estonia's e-justice model

¹ Khabibullayev, D.Yu. Prospects for the Digitalization of Civil Judicial Proceedings: Analysis of National Practices and Foreign Experience // Ўзбекистон Республикаси Олий суди расмий сайти. <https://old.sud.uz/0811-3/>

is recognized as a reliable and secure service system, further enhancing trust in its judiciary.¹

Currently, the number of judges in Estonia has remained unchanged over the past 20 years, despite the volume of court cases doubling during the same period. A major factor contributing to this efficiency is the development of technologies that enable automated processing of disputes.²

The pressure on the judicial system to maintain efficiency is unlikely to decrease and is expected to increase in the future. Therefore, consistent efforts are needed to identify solutions that help courts resolve disputes faster and reduce workload. Among these solutions, the widespread integration of AI elements into economic judicial proceedings and the development of automated systems by IT companies stand out as crucial priorities.

At present, Estonian IT companies are working on automating time-consuming tasks for judges and lawyers. AI can independently make decisions within the framework of routine judicial processes, significantly saving hours of work for judges and lawyers.

Some may question whether accelerating court processes comes at a high financial cost. However, Estonia's judicial system operates on one of the lowest per-capita budgets in Europe, demonstrating that efficiency and cost-effectiveness can go hand in hand.

The successful integration of AI and automation in Estonia's judiciary serves as a model for other countries seeking to modernize their court systems while managing growing caseloads efficiently.

Estonia holds a leading position among countries developing e-governance. With a population of over 1.3 million, Estonia has successfully transitioned 99% of its public services to online platforms. Furthermore, nearly 92% of the population regularly uses the internet.³ In the judicial system, Estonia has implemented the E-Toimik online information system, enabling claimants and their representatives to submit lawsuits electronically and monitor the status of their cases. This system facilitates seamless data exchange among courts of all instances, police departments, bailiffs, lawyers, and other relevant parties.

For example, a single mother seeking to claim alimony can file her application from home without needing to visit a courthouse. This system showcases Estonia's ability to leverage advanced technologies to enhance access to justice, improve efficiency, and provide user-friendly solutions for its citizens.

¹ Artificial intelligence as the new reality of e-justice // <https://e-estonia.com/artificial-intelligence-as-the-new-reality-of-e-justice/>

² Net Group. Artificial Intelligence: A Substitute or Supporter of Judges? // <https://aastaraamat.riigikohus.ee/en/artificial-intelligence-a-substitute-or-supporter-of-judges/>

³ Discovering the most widely used e-services. Post date: January 8, 2020 // <https://e-estonia.com/speakers-corner-most-widely-used-e-services/>

Between November 16 and 20, 2015, a delegation of Uzbekistan's judicial system officials visited Estonia to study its unique experience in implementing information technologies in the judiciary.

During the visit, two key lessons were learned from Estonia's experience:

a) Developing an electronic court system is a long-term and continuous process. It requires ongoing improvements to electronic management systems based on the needs of judges, court staff, and court users.

b) It is crucial to consistently expand and strengthen the integration between electronic systems of various court instances and other government agencies.

Based on the knowledge and skills gained during the week-long visit to Estonia, the following recommendations were developed to modernize the E-SUD system and improve court management mechanisms in Uzbekistan:

Enhancing Data Exchange Mechanisms:

Revisiting and optimizing data exchange protocols to ensure effective and timely information sharing between different court instances and government agencies. This includes developing additional modules for the E-SUD system to improve interoperability and synchronization between the data systems of courts and government institutions.

Introducing Simplified Judicial Procedures:

Proposing amendments to the Civil Procedure Code to enable the resolution of certain claims without formal court hearings, thereby streamlining the judicial process.

Conducting Functional Analysis of Courts:

Performing a functional analysis of court operations and, based on the findings, introducing experimental roles such as court assistants and court managers in civil courts. These roles would aim to relieve judges of additional administrative tasks, allowing them to focus on their primary responsibilities.

Ensuring Judicial Independence and Impartiality:

Developing and implementing a random case assignment function within the E-SUD system for civil cases to prevent biases in case distribution and strengthen the independence and impartiality of judges.

These recommendations aim to enhance the efficiency, transparency, and reliability of the judicial process, while ensuring the system remains adaptable to the evolving needs of its users.¹

Legal literature frequently discusses the use of modern information technologies and artificial intelligence (AI) in judicial activities, along with their potential advantages and disadvantages.

¹ USAID is assisting Uzbekistan's judiciary in studying and implementing advanced practices related to the integration of e-governance within the civil judicial system. This support aims to enhance the efficiency, transparency, and accessibility of the judiciary through the adoption of modern technological solutions // <https://uz.usembassy.gov/uz/usaidsupports-uzbek-judiciary-in-learning-e-governance-best-practices-in-civil-justice-sector-uz/>

According to M.M. Mamassiddikov, the introduction of modern information and communication technologies in court operations accelerates the circulation of electronic documents, facilitates the collection, processing, systematization, and storage of information about court activities, and provides opportunities for citizens to submit claims electronically. This digital integration creates convenience for those seeking judicial protection.

Furthermore, using an information system enables courts to notify participants of judicial proceedings electronically and send court documents and other correspondence digitally. These advancements ultimately improve the efficiency, accessibility, and convenience of justice, contributing to the overall effectiveness and promptness of judicial processes.

This perspective underscores the transformative potential of integrating advanced technologies into the judiciary to enhance its functionality and accessibility for all stakeholders.¹

According to S.S.Gulyamov and A.S.Sidiqov, the active and rapid implementation of modern information technologies in the judicial system offers several benefits, including:

- Ensuring transparency and openness of the justice system,
- Realizing the right to legal protection,
- Optimizing case and dispute resolution timelines,
- Reducing the number of unresolved cases, and
- Eliminating the risk of document loss.

Additionally, the integration of digital technologies into court activities is one of the key measures aimed at enhancing the quality and efficiency of the judiciary. It provides the necessary conditions for quick and convenient access to information, thereby improving overall judicial performance.²

In his dissertation, E.K. Sabirov proposed developing a long-term strategy to provide adequate informational support for judicial and legal reforms. This strategic approach emphasizes the importance of systematic planning and technological advancement to address both current and future challenges in the judiciary.³

These perspectives collectively highlight the transformative potential of technology in modernizing judicial processes, ensuring transparency, and enhancing efficiency while addressing strategic needs for sustainable development.

¹ Mamassiddikov, M.M. Pressing Issues of Ensuring the Principle of Transparency and Public Oversight in Civil Judicial Proceedings. Monograph. Tashkent: "Innovative Development Publishing and Printing House," 2019. – 61 p.

² Gulyamov, S.S., Sidikov, A.S. Digitalization and Virtualization of Economic Judicial Proceedings in the Context of the Development of Uzbekistan's Digital Economy. Uzbekistan Legislation Analysis, No. 1, 2020. – p. 39.

³ Sabirov, E.K. Organizational and Legal Foundations for Ensuring Transparency in the Activities of Courts. Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy (PhD) in Legal Sciences. Academy of the Prosecutor General's Office of the Republic of Uzbekistan. Scientific advisor: Doctor of Legal Sciences, Professor M.M. Mamassiddikov. Tashkent, 2021. – p. 10.

According to O.A. Stepanov and D.A. Basangov, AI platforms can analyze legal precedents¹ and propose the most optimal solutions for judicial cases.²

A.S. Sokolkin emphasizes that in economic processes, AI ensures an objective approach by evaluating available evidence and making decisions without the influence of human emotions or biases.³

Similarly, S.A. Kurochkin highlights that the use of AI in judicial proceedings can significantly reduce the time required to review economic cases. This allows judges to focus on complex issues, thereby reducing their overall workload.⁴

These perspectives underscore the potential of AI to enhance efficiency, objectivity, and effectiveness in judicial processes, particularly in managing economic cases. By complementing human decision-making, AI serves as a valuable tool to address the increasing demands on judicial systems.

Indeed, in our view, the primary objectives and tasks of utilizing artificial intelligence (AI) in economic judicial proceedings are to enhance the efficiency and quality of justice. By ensuring transparency in court proceedings and equality of rights among disputing parties, AI can help reduce the risk of judicial errors.

AI is designed to automate routine and repetitive processes in courts, thereby easing the workload on human resources. For example, tasks such as monitoring state fees, assigning cases for hearings, delivering official notifications, and preparing summonses can be expedited through AI systems.

This not only improves the speed and accuracy of these processes but also allows judicial personnel to focus on more complex and critical aspects of cases, ultimately contributing to a more efficient and reliable judicial system.⁵

AI can identify patterns and trends in precedents and large datasets, helping to prepare key decisions. This capability allows judges to better assess the significance of disputes and dedicate more attention to critical issues. While AI complements human reasoning by taking legal and societal norms into account, it does not replace the human element in decision-making.

Despite this, electronic justice systems demonstrate how states can fully leverage digital solutions. Strong electronic collaboration between courts, the legal profession, and law enforcement agencies reduces bureaucratic delays and

¹ Precedents – a legal principle or decision established in a previous case that is applied by courts when deciding subsequent cases with similar facts or issues. Precedents serve as a guiding framework for judicial decision-making and ensure consistency and predictability in the application of the law // Конституциявий ҳуқуқ, Энциклопедик луғат // <https://lex.uz/dictionary?word=ПРЕЦЕДЕНТ>

² Stepanov, O.A., Basangov, D.A. On the Prospects of Artificial Intelligence's Impact on Judicial Proceedings. Bulletin of Tomsk State University, 2022, No. 475, pp. 229–237.

³ Sokolkina, A.S. Artificial Intelligence in Arbitration Proceedings. Young Scientist, 2022, No. 48 (443), pp. 334–336.

⁴ Kurochkin, S.A. On the Prospects of Applying Artificial Intelligence in Civil and Arbitration Proceedings. Arbitration and Civil Process, No. 02, 2023.

⁵ Net Group. Artificial Intelligence: A Substitute or Supporter of Judges? // <https://aastaraamat.riigikohus.ee/en/artificial-intelligence-a-substitute-or-supporter-of-judges/>

paperwork. It also ensures that all relevant information in state registries is accurate and comprehensive.

Such technological solutions minimize barriers between courts and citizens, making judicial processes more accessible. Ultimately, these systems save both time and resources for citizens and government officials alike, highlighting the transformative potential of technology in modern judicial operations.

Legal literature also highlights certain challenges and risks associated with the application of artificial intelligence (AI) in economic judicial proceedings. One significant issue is the lack of transparency in AI algorithms.

According to I.L. Bednyakov and N.A. Razveykin, many AI algorithms operate as a "black box," meaning that their decision-making logic is difficult to understand or interpret. This lack of transparency can undermine trust among participants in the judicial process, as they may feel uncertain about the fairness or reliability of AI-generated decisions.

Addressing these concerns requires efforts to make AI systems more transparent, explainable, and accountable, ensuring that their use in judicial settings does not compromise fairness or erode confidence in the legal system.¹

According to L.V. Shcherbacheva, the imperfections of technology can lead to incorrect decisions, especially in complex and non-standard cases. This highlights the limitations of artificial intelligence (AI) in handling situations that require nuanced understanding and contextual judgment.²

V.V. Momotov, in his work, raises concerns about the implementation of AI in the judicial system. He points out critical issues such as accountability for decisions made with AI assistance and ensuring the protection of the rights of participants in the judicial process.³

These perspectives emphasize the need for robust regulatory frameworks and oversight mechanisms to address the risks associated with AI in judicial proceedings. Ensuring accountability, transparency, and the safeguarding of participants' rights are essential for the ethical and effective integration of AI into the judiciary.

O.A. Stepanov and D.A. Basangov suggest that addressing these challenges requires leveraging international experience and advancing regulatory frameworks in the field.⁴

¹ Bednyakov, I.L., Razveykina, N.A. Possibilities of Applying Artificial Intelligence in Judicial Proceedings. Bulletin of the Siberian Law Institute // https://cyberleninka.ru/article/n/vozmozhnosti-primeneniya-iskusstvennogo-intellekta-v-sudoproizvodstve?utm_source=chatgpt.com

² Shcherbacheva, L.V. Problems of Implementing Artificial Intelligence in Judicial Proceedings. International Research Journal, 2024, No. 2 (140).

³ Momotov, V.V. Artificial Intelligence in Judicial Proceedings: Current State and Prospects for Use. Bulletin of the Kutafin Moscow State Law University (MSAL), 2021, No. 5, pp. 188–191.

⁴ Stepanov, O.A., Basangov, D.A. On the Prospects of Artificial Intelligence's Impact on Judicial Proceedings. Bulletin of Tomsk State University, 2022, No. 475, pp. 229–237. // https://cyberleninka.ru/article/n/o-perspektivah-vliyaniya-iskusstvennogo-intellekta-na-sudoproizvodstvo?utm_source=chatgpt.com

By studying and adopting best practices from other countries, judicial systems can implement proven strategies to mitigate risks associated with artificial intelligence (AI). Additionally, the development of clear and robust regulatory standards is essential to ensure transparency, accountability, and fairness in the use of AI within judicial processes.

This approach emphasizes the importance of a global perspective and proactive policymaking to enable the ethical and effective integration of AI technologies into the judiciary.

In conclusion, the use of artificial intelligence (AI) elements in economic judicial proceedings has the potential to enhance the efficiency and transparency of justice. However, for its successful implementation, it is essential to:

Develop robust legal standards to govern AI applications in the judiciary.

Ensure the transparency of algorithms, making their decision-making processes understandable and accountable.

Safeguard the independence of judges, ensuring that AI serves as a supportive tool rather than undermining judicial autonomy.

By addressing these critical factors, AI can become an effective means to achieve the goals of justice, contributing to a more efficient, transparent, and equitable judicial system.

Furthermore, the use of artificial intelligence (AI) in economic judicial proceedings must not violate the fundamental principles of judicial processes. To ensure this, the application of AI should be subject to strict procedural regulation.

AI should serve as a tool to strengthen and complement the judge's internal conviction in resolving cases, but it must not replace the judge's role. Recommendations generated by AI should remain auxiliary in nature, while the final decision must always rest with the judge.

This approach ensures that AI enhances the efficiency and quality of judicial proceedings without compromising judicial integrity or the core principles of justice.

РАСУЛОВА ГУЛБАҲОР АБИДЖАНОВНА
Ўзбекистон Республикаси Ҳуқуқни
муҳофаза қилиш академияси таянч
докторанти

КОРРУПЦИЯНИНГ ОЛДИНИ ОЛИШДА АКАДЕМИК ҲАЛОЛЛИКНИНГ ЎРНИ: СКАНДИНАВИЯ ДАВЛАТЛАРИ МИСОЛИДА

Аннотация. Олий таълим соҳасидаги коррупция академик муҳитга жиддий таҳдид солаётган ҳозирги жамият шароитида академик ҳалолликнинг аҳамияти тобора ортиб бормоқда. Ушбу мақола Скандинавия мамлакатларининг олий таълимда коррупциянинг олдини олиш бўйича тажрибасини, хусусан академик ҳалоллик тамойилларини мустаҳкамлаш орқали эришилган ютуқларини ўрганишга бағишланган. Шунингдек, мақолада Финляндия, Дания, Норвегия ва Швеция университетларида жорий этилган, академик муҳитда ахлоқий иқлимни шакллантиришга қаратилган асосий усуллар ва амалиётлар таҳлил қилинган. Тадқиқот натижаларига кўра, академик ҳалоллик тамойилларини жорий этиш нафақат коррупция хавфини камайтиради, балки янада очиқ ва масъулиятли таълим тизимини шакллантиришга ҳам ёрдам беради.

Калит сўзлар: коррупция, ахлоқ, кодекс, университет, плагиат, академик ҳалоллик, олий таълим, плагиатни аниқлаш, шаффофлик, масъулият.

Аннотация. В современных условиях общества, где коррупция в сфере высшего образования представляет серьезную угрозу для академической среды, значение академической честности все больше возрастает. Данная статья посвящена изучению опыта скандинавских стран по предотвращению коррупции в высшем образовании, в частности, достижений, достигнутых за счет закрепления принципов академической честности. Также в статье проанализированы основные методы и практики, внедренные в университетах Финляндии, Дании, Норвегии и Швеции, направленные на формирование нравственного климата в академической среде. Согласно результатам исследования, внедрение принципов академической честности не только снизит риск коррупции, но и поможет сформировать более открытую и ответственную систему образования.

Ключевые слова: коррупция, этика, кодекс, университет, плагиат, академическая честность, высшее образование, выявление плагиата, прозрачность, ответственность.

Abstract. In the modern conditions of society, where corruption in the field of higher education is a serious threat to the academic environment, the importance of academic honesty is increasing. This article is dedicated to studying the experience of Scandinavian countries in preventing corruption in higher education, in particular, the achievements made by strengthening the principles of academic honesty. The article also analyzes the main methods and practices implemented in Finnish, Danish, Norwegian, and Swedish universities aimed at fostering a moral climate in the academic environment. According to the research results, the implementation of academic honesty principles will not only reduce the risk of corruption, but also contribute to the formation of a more open and responsible education system.

Keywords: corruption, ethics, code, university, plagiarism, academic honesty, higher education, plagiarism detection, transparency, accountability.

Дунёда замонавий касб турлари шиддат билан кўпаяётган бир вазиятда малакали кадрларга бўлган эҳтиёжнинг ортиши олий

таълимнинг долзарблигини кўрсатувчи асосий белгилардан бири ҳисобланади. БМТнинг 2030 йилгача Барқарор Ривожланиш Мақсадларида олий таълим барқарор иқтисодий ўсишнинг етакчи омили сифатида кўрсатилгани ҳам бежизга эмас¹. Барча мамлакатларда бўлгани каби, Скандинавия давлатларида ҳам академик ҳалоллик замонавий олий таълимнинг пойдевори бўлиб, таълим ва илмий тадқиқотлар сифатига сезиларли таъсир кўрсатмоқда. Глобаллашув ва рақобатнинг кучайиши шароитида коррупция амалиётлари таълим муассасаларига бўлган ишончни заифлаштириши мумкин. Ушбу мақолада Скандинавия мамлакатлари олий таълим соҳасида академик ҳалолликни таъминлаш ва коррупциянинг олдини олишда самарали ёндашувнинг ёрқин намунаси сифатида кўрсатилади².

Академик ҳалоллик асосан, таълим жараёнидаги ростгўйлик, шаффофлик ва масъулият каби тамойилларни ўз ичига қамраб олади. Шу билан бирга у плагиат, порахўрлик ва фирибгарликнинг бошқа кўринишларига қарши курашни қамраб олади. Скандинавия мамлакатларида академик ҳалолликнинг юқори даражаси таълим ахлоқининг муҳим жиҳати ҳисобланиб, ўқув жараёнининг барча иштирокчилари учун қатъий талаб сифатида белгиланган.

Олий таълимда академик ҳалолликнинг ўрни ва унинг коррупция билан алоқаси ҳақидаги олимларнинг баҳслари илмий адабиётларда ва ОАВларда фаол муҳокама қилинмоқда. Масалан, баъзи тадқиқотчилар академик ҳалолликнинг юқори меъёрлари нафақат таълим сифатини яхшилашга, балки глобаллашув шароитида айниқса муҳим бўлган таълим муассасаларига бўлган ишончни мустаҳкамлашга ҳам ёрдам беришини таъкидлайдилар. Шу нуқтаи назардан, Степанов ва Хансен каби олимларнинг ишлари академик меъёрларни бошқаришдаги хатолар олий таълим муассасаларнинг обрўсига путур етказиши ва рақобатбардошлигини пасайтириши мумкинлигини қайд этади. Бу эса академик ахлоқнинг қатъий меъёрлари зарурлигини тасдиқлайди.

Бошқа томондан, айрим тадқиқотчилар академик ҳалоллик сиёсатини амалга оширишдаги қийинчиликларни кўрсатиб ўтадилар. Хорижий тадқиқотчилар Эриксен ва Клауссенларнинг таъкидлашича, юксак ғояларга қарамай, амалий тажриба эълон қилинган меъёрлардан сезиларли даражада фарқ қилиши мумкин, бу эса уларнинг самарадорлигига шубҳа уйғотади. Улар плагиат ва коррупцияга қарши курашиш чоралари академик ахлоқнинг ҳақиқий даражасини оширмай, балки фақат қоидаларни расман мустаҳкамлаганини мисоллар билан кўрсатиб берадилар.

¹ <https://www.unesco.org>

² Smith, J. (2021). Academic Integrity and Corruption Prevention: Scandinavian Approaches. Educational Studies Journal, 45(3), 23-40.

Бундан ташқари, Аарне ва Ларсен каби олимларнинг тадқиқотлари академик ҳалоллик тамойилларини муваффақиятли жорий этиш учун маданий контекстнинг муҳимлигини кўрсатади. Уларнинг тадқиқот ишларида Скандинавия давлати ишонч ва очиқлик модели, коррупциявий амалиётлар кўпроқ одатий ва чуқур илдиз отган маданиятлардан фарқли ўлароқ, таълим амалиётларининг самарадорлигига қандай ҳисса қўшиши ўрганилади. Бу универсал ёндашувлар турли таълим тизимларига мослаштирилиши кераклигини таъкидлайди. Шундай қилиб, олимлар ўртасидаги баҳс-мунозаралар шуни тасдиқлайдики, Скандинавия мамлакатлари академик ҳалолликни муваффақиятли жорий этишда намуна бўлса-да, глобал муаммолар ва маданий фарқлар коррупцияни камайтириш ҳамда олий таълим сифатини ошириш учун таълим сиёсатини доимий равишда таҳлил қилиш ва мослаштириш зарурлигини кўрсатмоқда¹.

Скандинавия университетлари талабалар ва ўқитувчилар учун хулқ-атвор меъёрларини белгилайдиган ахлоқ кодексларини фаол ишлаб чиқмоқда ва қўлламоқда. Ушбу кодексларда плагиат ва ахлоққа зид хатти-ҳаракатлар каби номақбул фаолиятларнинг аниқ таърифлари, шунингдек, уларни бузганлик учун жазо чоралари ҳам ўз аксини топган. Масалан, Швецияда университетлар академик ҳалоллик бўйича ўқув дастурларини яратиб, талабалар ва ўқитувчилар учун ресурс материалларини тақдим этмоқда. Одоб-ахлоқ кодекслари нафақат таърифларни, балки қоидабузарликларнинг олдини олиш бўйича маслаҳатларни ҳам ўз ичига олади.

Швеция университетлари, дарҳақиқат, таълим жараёнида академик ҳалоллик ва ахлоққа катта эътибор қаратади. Қуйида Швецияда академик виждонийликни ошириш учун қўлланиладиган ўқув дастурлари ва ёндашувларнинг батафсил тавсифи келтирилган: Швецияда академик ҳалоллик бўйича ўқув курслари мавжуд бўлиб, мазкур ўқув курслари барча олий таълим муассасаларида доимий равишда олиб борилади². Академик ҳалолликка кириш ўқув курслари доирасида олий таълимга янги қабул қилинган талабалар академик ҳалоллик асослари билан танишадилар. Кириш машғулоти одатда плагиат, муаллифлик ҳуқуқи ва ахлоқий хулқ-атвор мавзуларини қамраб олади.

Швеция университетларида академик ҳалолликни ўқитиш бўйича олиб борилаётган мунозаралар бундай дастурларнинг ҳақиқий самарадорлиги ва талабаларга таъсири ҳақида муҳим саволларни кўтариб чиқмоқда. Бир томондан, таълим дастурлари тарафдорлари бундай ташаббус талабаларда академик ҳалоллик тамойилларини тушунишни

¹ Nordic University Ethical Guidelines (2019). Scandinavian Education Research Journal, 34(2), 50-65.

² Swedish Higher Education Authority (2020). Promoting Academic Integrity in Swedish Universities: An Overview

шакллантириш учун зарур қадам эканлигини таъкидлайдилар. Тадқиқотчи Ларссон таъкидлаганидек, талабаларни академик ҳалоллик асосларига ўргатиш нафақат плагиатнинг олдини олишга ёрдам беради, балки таълим муассасаларида масъулиятли ва ахлоқий муҳитни яратишга кўмаклашади. Тадқиқотлар шуни кўрсатадики, ҳалоллик бўйича таълим дастурларининг мавжудлиги академик меъёрларни бузиш даражасини сезиларли даражада пасайтиради,- дейди Стремберг ўз илмий ишида.

Бошқа томондан, бундай дастурларни танқид қилувчилар таълимнинг етарлича чуқур ва самарали эмаслигини кўрсатмоқдалар. Масалан, Симонс ва Норберг каби олимларнинг таъкидлашича, кириш машғулотлари кўпинча юзаки бўлиб, талабаларни тадқиқот ва ўқув фаолиятида академик ҳалоллик тамойилларини амалда қўллаш учун зарур воситалар билан таъминламайди. Улар талабалар назарий машғулотларни жиддий қабул қилмайдиган ҳолатларни муҳокама қиладилар, бу эса академик ҳалолликнинг амалий эмас, балки расмий роль ўйнашига олиб келади.

Бундан ташқари, баъзи экспертлар талабалар ўртасида ҳалоллик даражасига ҳақиқий таъсир кўрсатишига шубҳа билдирмоқдалар. Скандинавия давлатлари бўйича илмий тадқиқот олиб борган олимлардан Фредериксон ва Лундларнинг таъкидлашича, таълим дастурлари мавжудлигига қарамай, таълим муҳитида плагиат ва бошқа ахлоқсиз хатти-ҳаракатлар даражаси юқори бўлиб қолиши мумкин. Ушбу жиҳатлар академик ҳалоллик дастурларини таълим муассасаларининг кенг қамровли стратегияларига, шу жумладан билимларни амалда қўллаш ва талабалар хулқ-атворини назорат қилишга сингдириш зарурлигини кўрсатади.

Шундай қилиб, Швецияда академик ҳалолликни ўқитиш дастурлари ҳақидаги мунозаралар нафақат назарий таълим, балки уни амалда қўллашнинг муҳимлигини кўрсатмоқда. Талабалар нафақат академик ҳалолликнинг аҳамиятини англаши, балки олган билимларини ўқув ва тадқиқот фаолиятида қўллай олиши учун ёндашувларни такомиллаштириш зарур. Швеция университетлари электрон дарсликлар, вебинарлар ва онлайн курслар каби турли хил ресурслардан фойдаланиш имкониятини тақдим этади. Ушбу материаллар талабалар ва ўқитувчиларга академик ҳалоллик тамойилларини тушунишда ёрдам бериш учун ишлаб чиқилган. Айрим университетлар қоидабузарликларнинг олдини олиш бўйича тавсиялар, видео материаллар ва амалий маслаҳатлар жойлаштирилган махсус порталларни таклиф қилмоқда.

Швеция университетларида ахлоқ кодекслари фақат қоидалар тўплами сифатида эмас, балки интерактив восита сифатида ҳам қўлланилади. Улар қуйидагиларни ўз ичига олиши мумкин: номақбул хатти-ҳаракатларнинг таърифлари, яъни плагиат, маълумотларни

сохталаштириш ва ҳоказолар; қоидабузарликка шубҳа пайдо бўлганда амал қилиниши лозим бўлган тартиб-қоидалар; плагиатни аниқлаш дастурларидан фойдаланиш ва илмий манбалар билан ишлаш каби қоидабузарликларнинг олдини олиш бўйича тавсиялар. Бу кодекслар кўпинча талабалар иштирокида ишлаб чиқилади, бу эса уларни янада долзарб ва амалий қилади¹.

Университетлар ўқитувчилар учун академик ҳалолликка кўмаклашадиган таълим усуллари ва қоидабузарликларга қандай тўғри муносабат билдириш ҳақида кўпроқ билим олишлари учун семинар ва тренинглар уюштирадilar. Ўқитувчилар плагиат ва бошқа турдаги ноҳалоликларни камайтирувчи топшириқларни қандай тузишни ўрганадилар. Бундан ташқари, университетлар талабаларга мустақил иш, курс ишини ёзиш ва маълумот манбалари билан ишлаш бўйича ёрдам берадиган маслаҳат хизматларини таклиф этадилар. Бу эҳтимолий қоидабузарликлар олдидаги босим ва қўрқувни енгиллаштиришга ёрдам беради. Таълимда академик ҳалоллик ва ахлоққа шведча ёндашув бутун дунё университетлари учун муҳим намуна бўлиб хизмат қилади. У сифатли таълим дастурлари қандай қилиб коррупцияни камайтириши ва таълим муассасаларига бўлган ишончни ошириши мумкинлигини кўрсатиб беради².

Норвегияда университетлар академик ҳалолликнинг юқори стандартларини таъминлаш учун плагиатни аниқлаш технологияларидан, жумладан махсус дастурий таъминотдан фойдаланади. Бу мамлакатда олий ўқув юртлари академик ҳалоллик даражасини ошириш ва плагиатга қарши курашиш мақсадида замонавий технологиялардан фаол фойдаланмоқда. Ушбу технологиялар академик ҳалолликнинг юқори сифатини қўллаб-қувватлашга ёрдам беради ва ўқув жараёнининг шаффофлигини таъминлайди. Ушбу ёндашувнинг бир нечта асосий жиҳатлари мавжуд: ихтисослаштирилган дастурий таъминотдан фойдаланиш ва плагиатга текшириш. Норвегия университетлари талабалар ишларини плагиатга текшириш учун махсус дастурий таъминотдан фойдаланади. Турнитин ва Урканд каби воситалар матнларни таҳлил қилади, уларни кенг қамровли маълумотлар базалари билан таққослайди. Бу базаларга академик нашрлар, веб-контентлар ва бошқа талабаларнинг ишлари киради. Ушбу усул орқали тегишли тарзда иқтибос қилинмаган материаллар аниқланади³.

Норвегия университетларида плагиатни аниқлаш технологияларидан фойдаланиш бўйича олимлар ўртасидаги

¹ Ethical Guidelines in Swedish Higher Education: An Interactive Approach (2021). Journal of Academic Ethics, 18(1), 15-32

² Global Perspectives on Academic Integrity: Lessons from Sweden (2022). International Journal of Education Research, 50(2), 101-120.

³ The Role of Plagiarism Detection Software in Higher Education: A Scandinavian Perspective (2023). Scandinavian Journal of Educational Research, 67(3), 223-240.

мунозаралар технологиялар ва академик ахлоқ ўртасидаги мувозанат ҳақида муҳим саволларни кўтармоқда. Бир томондан, Турнитин ва Урканд каби махсус дастурий таъминотни қўллаш тарафдорлари бу воситалар академик ҳалоллик даражасини сезиларли даражада оширишга ёрдам беришини таъкидлайдилар. Тадқиқотчи Вебернинг фикрича, бундай технологиялардан фойдаланиш ишларни текшириш жараёнини янада холис ва тизимли қилади, бу эса ўқитувчиларга қоидабузарликларни аниқлашга камроқ вақт сарфлаш имконини беради. Шунингдек, бу талабаларга плагиат мақбул эмаслигини тушунишга ёрдам беради, чунки уларнинг ишлари замонавий воситалар ёрдамида текширилади.

Бироқ, технология танқидчилари бу ёндашувнинг эҳтимолий камчиликлари ҳақида огоҳлантирмоқда. Хансен ва Волд каби олимлар таъкидлаганидек, фақат дастурий таъминотга таяниш плагиатнинг барча ҳолатлари аниқланади деган нотўғри ишонч туйғусини келтириб чиқариши мумкин. Уларнинг фикрича, плагиатни текшириш дастурлари ҳар доим ҳам иқтибос контекстини тўғри талқин қила олмайди, бу эса талабаларга нисбатан ноҳақ айбловлар ва қийинчиликларга олиб келиши мумкин. Бундан ташқари, бундай воситалар ўқитувчи ва талабалар ўртасидаги шахсий мулоқот ўрнини боса олмайди, бу эса академик ахлоқ меъёрларини тушунишни ривожлантириш учун ҳам зарурдир.

Шунингдек, технологиялардан ҳаддан ташқари фойдаланиш талабалар ўртасида танқидий фикрлаш даражасини пасайтириши мумкин, деган фикр ҳам мавжуд. Масалан, Олсеннинг таъкидлашича, талабалар тадқиқот жараёнига чуқурроқ киришиш ва ўз ғояларини ривожлантириш ўрнига, плагиатдан қочишга кўпроқ эътибор қаратишлари мумкин. Бу ўқув ишларига юзаки ёндашувга ва битирувчиларнинг умумий малакаси пасайишига олиб келиши мумкин. Хорижий олимларнинг фикрича, Норвегия университетларида плагиатни аниқлаш технологиялари масаласи комплекс ёндашувни талаб қилади. Технология муҳим бўлса-да, у кенг қамровли таълим стратегияларига, жумладан, академик ҳалоллик бўйича назарий машғулотлар, мураббийлик ва танқидий фикрлашни ривожлантиришга қўшимча бўлиши керак. Бу технологиялар ягона назорат воситаси эмас, балки восита сифатида хизмат қиладиган барқарор академик ахлоқ маданиятини шакллантиришга ёрдам беради. Плагиатни текшириш учун дастурий таъминот кўпинча электрон таълим платформаларига интеграция қилинади. Бу талабаларга ўз ишларини расмий топширишдан олдин текширишга юклаш имконини беради, бу эса юзага келиши мумкин бўлган қоидабузарликларни эрта босқичда тузатиш имкониятини яратади. Кўпгина университетлар талабалар учун маълумот манбаларидан тўғри фойдаланиш ва ҳаволаларни расмийлаштириш бўйича семинарлар ва тренинглар ўтказадилар. Бу нафақат исталмаган плагиат ҳолатларининг

олдини олишга ёрдам беради, балки академик ҳалоллик масалалари бўйича умумий саводхонлик даражасини ҳам оширади.

Талабалар ишини кузатиш ва таҳлил қилишнинг автоматлаштирилган тизимлари профессор-ўқитувчиларга академик ҳалолликни янада самарали назорат қилиш имконини беради. Ўқитувчилар қайси ишлар текширилгани ва қандай ўзлаштириш даражаси қайд этилгани тўғрисидаги ҳисоботларни осонгина олишлари мумкин, бу эса эҳтимолий қоидабузарликлар тўғрисида қарор қабул қилишни осонлаштиради¹.

Таҳлилий воситалардан фойдаланиш университетларга академик ҳалоллик соҳасидаги тенденцияларни аниқлаш имконини беради. Масалан, агар маълум бир йўналиш ёки курс ўзлаштиришнинг юқори кўрсаткичларини кўрсатса, бу таълим сифатини ошириш учун ўқув материални қўшимча мослаштириш заруратини келтириб чиқариши мумкин. Плагиатни аниқлашга технологик ёндашув талабалар ва ўқитувчилар ўртасида ишонч муҳитини яратишга ёрдам беради. Уларнинг ишлари синовдан ўтказилишини билган ҳолда, талабалар ўз тадқиқотларининг ўзига хослиги ва топшириқларни бажаришда академик ҳалолликка кўпроқ эътибор бера бошлайдилар. Бундан ташқари, плагиатни аниқлаш тизимлари олинган маълумотлар асосида фаол такомиллаштирилиши мумкин. Бу олий таълим соҳасида коррупциянинг олдини олиш усуллари доимий янгилаб боришни таъминлаган ҳолда, университетларга ўзгарувчан стандартлар ва амалиётларга мослашиш имконини беради².

Умуман олганда, Норвегияда плагиатни аниқлаш технологияларидан фойдаланиш замонавий воситалар академик ҳалолликни қандай самарали қўллаб-қувватлашини кўрсатади. Бу тажриба академик муҳитда ҳалоллик ва шаффофлик меъёрларини оширишга интилаётган бошқа мамлакатлар ва таълим муассасалари учун фойдали бўлиши мумкин.

Дания олий таълим соҳасида юқори даражадаги шаффофлик ва паст даражадаги коррупцияга эга мамлакатлардан бири саналади. У коррупциявий амалиётларнинг олдини олишга қаратилган турли чоратadbирлар ва стратегияларни жорий этмоқда. Академик ҳалоллик стандартлари ва тамойиллари бўйича Дания университетлари талабалар ва ўқитувчилар учун академик хулқ-атвор меъёрларини аниқ белгилайдиган ахлоқ кодексларини ишлаб чиқади ва қўллаб-қувватлайди. Ушбу кодексларда плагиат ва фирибгарлик каби номақбул хатти-

¹ Effectiveness of Automated Plagiarism Detection Systems in Higher Education: A Comprehensive Review (2022). Journal of Academic Integrity, 18(2), 105-125.

² Innovation in Plagiarism Detection: Adapting to Evolving Academic Standards (2023). Journal of Educational Integrity, 19(2), 198-215.

ҳаракатлар ҳақида маълумотлар келтирилган¹. Даниянинг кўплаб университетларида академик ҳалолликка бағишланган ўқув курслари ўтказилади, уларда талабаларга ахлоқий хулқ-атвор асослари, манбаларни тўғри расмийлаштириш ва меъёрларга риоя қилишнинг аҳамияти ўргатилади.

Шаффофлик ва очиқлик - Дания университетлари ўз жараёнларида очиқлик ва шаффофлик сиёсатига амал қилади. Мисол учун, молиялаштириш, илмий грантлар ва тадқиқотлар ўтказиш тўғрисидаги маълумотлар очиқ платформаларда эълон қилинади, бу эса коррупция хавфини камайтиради. Таълим муассасалари академик ўзлаштириш, молиявий харажатлар ва тадқиқот натижаларини ўз ичига олган ўз фаолияти тўғрисидаги ҳисоботларни мунтазам равишда эълон қилиб боради. Ушбу ҳисоботлар манфаатдор томонларнинг кенг доираси учун очиқ бўлиб, жамоатчилик назоратига ёрдам беради. Дания университетлари назорат ишларини плагиатга текшириш ва мониторинг қилиш учун махсус дастурий таъминотдан фойдаланадилар. Бу инсофсиз хатти-ҳаракатлар учун имкониятларни чеклайди ва таълимда юқори стандартларни сақлашга ёрдам беради. Ўқитувчилар ҳар доим талабалар ишининг сифатини кузатиб боришга ва уни адолатли баҳолашга ўргатилади. Шунингдек, улар академик ҳалоллик бузилишларини аниқлаш усуллари ҳам ўқитилади².

Маълумот берувчи шахсларни қўллаб-қувватлаш - Университетларда талабалар ва ходимлар коррупция ҳолатлари ёки академик ҳалоллик бузилиши ҳақида аноним тарзда хабар бериши учун механизмлар мавжуд. Бу жазо олишдан қўрқмасдан муаммолар ҳақида хабар бериш учун хавфсиз муҳит яратади. Дания таълим муҳитида ҳалоллик маданиятини шакллантириш устида фаол иш олиб бормоқда. Талабалар ахлоқий меъёрларга риоя қилишнинг муҳимлигини англайдилар ва ўз хатти-ҳаракатлари учун масъулиятни ривожлантирадилар. Дания университетлари академик ҳалоллик бўйича халқаро ташаббуслар ва алмашинувларда иштирок этиб, коррупцияга қарши курашиш бўйича тажриба ва энг яхши амалиётларни алмашиш имкониятига эга бўлмоқда.

Илмий ва тадқиқот тамойиллари - Барча грантлар ва молиялаштириладиган тадқиқотлар қаттиқ назорат остида бўлиб, очиқ ҳисоботлар асосида амалга оширилади. Бу эса тадқиқотларни молиялаштириш билан боғлиқ коррупция имкониятларини камайтиради. Натижаларни кўриб чиқиш ва текшириш жараёнлари юқори стандартларга мувофиқ олиб борилади, бу эса маълумотларни

¹ Ethical Codes in Higher Education: A Study of Danish Universities (2023). Nordic Journal of Educational Policy, 20(1), 44-60.

² The Impact of Plagiarism Detection Software on Academic Integrity in Denmark (2023). Scandinavian Journal of Educational Research, 67(4), 306-322.

сохталаштириш ҳолларининг олдини олади. Дания олий таълимда коррупциянинг олдини олишнинг самарали тизими сифатида мисол бўла олади. Бу тизим академик ҳалоллик, шаффофлик, маълумотларнинг очиқлиги ва ахлоқий меъёрларга риоя қилишнинг юқори стандартларига асосланган. Ушбу тамойиллар биргаликда таълим тизимини янада ишончлироқ қилади ва таълим жараёни иштирокчилари ўртасида ўзаро ишончни шакллантиришга хизмат қилади.

Дания, Норвегия, Швеция ва Финляндия давлатларида олий таълимда академик ҳалоллик таълим тизимининг марказида туриб, ишонч, масъулият ҳамда шаффофлик маданиятини шакллантиришга асос бўлади. Минтақадаги барча давлатлар талабалар ва ўқитувчиларнинг хулқ-атворини тартибга солувчи ахлоқ кодексларига эга бўлиб, улар плагиат, маълумотларни сохталаштириш ва фирибгарлик каби номақбул хатти-ҳаракатлар бўйича аниқ меъёрларни ўрнатади. Ахлоқ кодекслари одатда университетларнинг расмий веб-сайтларида жойлаштирилган ва талабалар учун кириш курсларида муҳокама қилинади.

Скандинавия давлатларида ҳам махсус ташкил этилган курслар ва семинарлар орқали талабаларга академик ҳалоллик тамойилларини ўргатишга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Ушбу курсларда тўғри иқтибос келтириш, ахборот манбаларидан фойдаланиш ва плагиатдан қочиш усуллари каби мавзулар ўрганилиши мумкин. Бундан ташқари, ўқитувчилар ҳам талабаларнинг ишларини тўғри баҳолаш ва академик ҳалоллик бузилишларига муносиб жавоб бериш учун махсус тайёргарликдан ўтадилар¹. Дания, Норвегия, Швеция ва Финляндия университетлари ўз фаолиятларида очиқликка интилмоқда. Масалан, илмий грантлар, харажатлар ва академик ўзлаштириш тўғрисидаги ҳисоботлар очиқ тарзда эълон қилинади. Академик ҳалоллик бузилиши ҳолатлари ҳақида аноним хабар бериш тизимлари яратилмоқда, бу эса талабаларнинг ишончини ошириш ва уларни жалб қилишга ёрдам беради².

Академик ҳалолликни бузиш ҳолатларига жиддий қаралгани боис, интизомий жазоланишга, ҳатто университетдан четлатилишга олиб келиши мумкин. Бу эса нотўғри хатти-ҳаракатларга йўл қўйилмаслигини аниқ кўрсатади. Таълим муассасалари тегишли дастурлар ва амалиётларни янада такомиллаштириш мақсадида қоидабузарлик ҳолатларини таҳлил қилади. Скандинавия мамлакатларида масъулият ва ҳисобдорлик маданиятини шакллантириш муҳим аҳамият касб этади. Бу талабалар ва ўқитувчилар ўртасида

¹ "Educating for Integrity: The Role of Academic Honesty Courses" (2023). Journal of Higher Education Policy and Management, 45(3), 284-298.

² "Transparency and Trust in Higher Education: A Study of Nordic Universities" (2023). Nordic Journal of Educational Research, 35(2), 102-117.

академик ҳалолликнинг муҳимлиги ҳақида очиқ мунозараларни ўз ичига олади. Скандинавия мамлакатлари академик ҳалолликни ўргатиш ва тарғиб қилиш бўйича халқаро ташаббусларда фаол иштирок этиб, энг яхши тажрибаларни алмашиш имконини яратмоқда. Академик ҳалоллик Скандинавия мамлакатларида олий таълимнинг асосий тамойили ҳисобланади. Бу давлатлар шаффофлик, юқори стандартлар ва барқарор ҳалоллик маданиятига асосланган ишончли тизимни қандай яратиш мумкинлигини намоиш этмоқда. Бундай ёндашув талабаларнинг ҳар томонлама ривожланишига кўмаклашади ва таълим муассасаларига бўлган ишончни мустаҳкамлайди.

Хулоса қилиб айтганда, Скандинавия мамлакатларида академик ҳалолликнинг юқори даражасига қарамай, коррупциянинг айрим кўринишлари ҳали ҳам учраб туради. Экспертларнинг баҳолари шунини кўрсатадики, дунёнинг бошқа минтақаларига нисбатан анча кам бўлса-да, талабалар ва ўқитувчилар ўртасида порахўрлик ва норасмий келишувлар ҳолатлари содир бўлмоқда. Шунини таъкидлаш жоизки, ушбу масалаларни очиқ муҳокама қилиш ва талабаларни ахлоқ кодексларини шакллантиришга фаол жалб этиш коррупция даражасини пасайтиришга ёрдам беради.

Скандинавия мамлакатлари академик ҳалолликнинг қатъий чегаралари ва таъсирчан ахлоқ кодекслари олий таълимдаги коррупцияга қарши курашда кучли восита эканлигини кўрсатмоқда. Таълим муассасалари талабалар ва ўқитувчиларни одоб-ахлоқ ва ҳалоллик масалалари бўйича маърифатли қилишга сармоя киритишни давом эттиришлари, шу тариқа самарали ва адолатли таълим учун шароит яратишлари лозим. Бундай тажрибага эга бўлиш коррупцияни йўқ қилишга ва академик ҳалоллик стандартларини оширишга интилаётган дунёнинг бошқа минтақаларидаги олий таълим тизимларини такомиллаштириш учун асос бўлиши мумкин.

ZOIROVA IRODABEGIM FAYZI KIZI

Doctoral student of the Law Enforcement
Academy of the Republic of Uzbekistan

ANALYSIS OF THE RIGHTS OF JUVENILE VICTIMS TO RECEIVE COMPENSATION

Abstract. *This article analyzes the right of juvenile victims to receive compensation in the international community, the mechanism for compensating damages caused by crime through state or social funds, as well as the procedure for recovering compensation from the accused through regressive claims. Additionally, proposals are presented to ensure the rights of juvenile victims based on the national legislation of the Republic of Uzbekistan, international standards, and foreign experiences.*

Аннотация. ушбу мақолада вояга етмаган жабрланувчиларнинг халқаро ҳамжамиятда компенсация олиш ҳуқуқи, жиноят натижасида етказилган зарарни давлат ёки ижтимоий жамғармалар орқали қоплаш механизми ҳамда айбланувчидан компенсацияни регресс талаблари орқали ундириш тартиби таҳлил қилинган. Шунингдек, Ўзбекистон Республикасининг миллий қонунчилиги, халқаро стандартлар ва хорижий тажрибалар асосида вояга етмаган жабрланувчиларнинг ҳуқуқларини таъминлаш бўйича таклифлар берилган.

Аннотация. в данной статье анализируется право несовершеннолетних потерпевших на получение компенсации в мировом сообществе, механизм возмещения ущерба, причиненного преступлением, через государственные или социальные фонды, а также порядок взыскания с обвиняемого компенсации путем регрессивных требований. Кроме того, представлены предложения по обеспечению прав несовершеннолетних жертв на основе национального законодательства Республики Узбекистан, международных стандартов и зарубежного опыта.

Key words. compensation, juvenile victim, crime, damage, regression claim, state funds, legal protection, international standards.

Калит сўзлар. компенсация, вояга етмаган жабрланувчи, жиноят, зарар, регресс даъвоси, давлат жамғармалари, ҳуқуқий ҳимоя, халқаро стандартлар.

Ключевые слова. компенсация, несовершеннолетняя жертва, преступление, ущерб, претензия на регресс, государственные фонды, правовая защита, международные стандарты.

In the international community, the right of victims to compensation is seen as one of the components of adequate compensation for harm caused in cases of physical or moral harm caused by violence. Therefore, each legal state should have a regulatory framework that provides for the possibility for victims to apply for compensation, as well as a legal mechanism for considering these appeals by the relevant state bodies.

Failure to implement such conditions, which provide for compensation, may lead to a violation of the legitimate interests of victims in an effective means of legal protection.

Typically, in the system of justice, any crime is understood as a social relationship that harms the state, but the restorative justice model offers a different definition of criminal behavior: that is, a crime is a conflict between people who primarily cause harm to the victim, society, and the perpetrator¹.

According to Article 4 of the Declaration of Basic Principles of Justice for Victims of Crime and Abuse of Power, adopted by UN General Assembly Resolution 40/34 of November 29, 1985, victims of crimes are entitled to use justice mechanisms and promptly compensate for damage caused to them in accordance with national legislation.

In particular, in accordance with international standards reflecting the rights of juvenile victims to compensation - Article 9.4 of the Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child and paragraphs 35-37 of the UN Guidelines on Justice in Cases involving Victims of Child Victims and Crime

¹ Jeff Latimer, Steven Kleinknecht, Les effets des programmes des justice reparatrice: analyse documentaire sur la recherche empirique, 2000 y., Pp.6

Witnesses, it is established that juvenile victims have the right to compensation for damage caused through their legal representatives. This includes compensation for damages identified by the criminal court, assistance from victim compensation programs used by the state, and compensation payments collected in civil proceedings. In addition, the costs of social and educational reintegration, medical treatment, mental health and legal services should be covered.

However, there are also problems and obstacles in the practical application of these rights. In this regard, U. Khalimov and D. Turaeva in their research considered that the amount of damage caused by the person who committed the crime is determined by the decision of the relevant court from the guilty person according to the current law, but as a result of the lack of legal justification for the procedure for recovering the damage caused to the victim in the event that the guilty person is not caught or not identified as a result of the criminal act, the rights and freedoms of the victim are violated¹. In similar cases, i.e., when no person is involved in the case as a defendant, as well as in cases where the material condition of the person involved as a defendant does not make it possible to compensate for the damage or there is no possibility to provide these persons with the investigation and judicial process, T. Mavlonov noted that it is impossible to ensure the rights of persons who have suffered property damage². Indeed, the reasons cited above by these scholars demonstrate that the rights of juvenile victims to compensation for damage caused by the crime are insufficiently ensured.

Also, according to the opinions put forward by B.Saidov, the failure to compensate (in full) the material and moral damage caused to the victim during the pre-trial proceedings was recognized as a violation of the constitutional rights of the person³.

In this regard, foreign scholars have focused on the state's obligations to ensure the rights of victims to compensation. In particular, according to T. Sushina, the state, as one of the subjects of the criminal process, is obliged to take measures to timely compensate for the damage caused to the victim as a result of committing a crime⁴. A. Kiselev expressed his opinion on the results of the effective application of these legal measures, according to which compensation for damage, appointed as the main or additional punishment, contributes to the realization of the goal of restoring social justice, as well as that such punishment

¹ Д.Р. Тўраева, У.А. Халимов. "Ишни судга қадар юритиш босқичда жабрланувчилар ва гувоҳларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш". Journal of Law Research. 2022, 7-жилд, 7-сон, 105-112-бетлар.

² Т. Мавлонов, "Жиноят натижасида етказилган мулкӣй зиёни қоплашни таъминлашнинг янги ёндашуви". Евразийский журнал права, финансов и прикладных наук. (2022) 2(11), 206–213.

³ Саидов Б.А. Ишни судга қадар юритишда шахсининг конституциявий ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш. Монография. –Т., 2020.

⁴Т. Сушина, "Возмещение вреда потерпевшим от преступлений в российском уголовнопроцессуальном праве". https://publishup.uni-potsdam.de/opus4-ubp/frontdoor/deliver/index/docId/41145/file/aiup04_S27-40.pdf

provided by the state's coercive force leads to the real restoration of the victim's rights quickly, which eliminates their secondary victimization¹.

Among other reasons for the insufficient provision of victims' rights to compensation, E. Bryanskaya focused on the concept of harm caused, emphasizing that the concept of compensation for moral harm is not developed in detail in the legislation, that is, in addition to moral and physical harm, there should be a concept of moral harm, that is, harm in the form of negative changes in the human psyche, consequences of a psychological nature².

The Criminal Procedure Code of the Republic of Uzbekistan provides that juvenile victims can file a civil claim for compensation through their legal representatives, which is determined by the court in criminal proceedings. According to Article 275 of this Code, among the civil claims filed against victims in criminal proceedings are the costs of the victim's funeral or inpatient treatment, as well as the amount of insurance paid to him. Also, state duty is not collected when a civil lawsuit is filed in criminal proceedings.

In addition, according to the paragraphs of Article 457 of the Criminal Procedure Code, the court decides during the issuance of a verdict whether a civil claim should be satisfied, in whose favor and in what amount it should be satisfied, as well as whether property damage caused by the crime should be recovered if a civil claim has not been filed, and whether defendants should be held accountable in the form of partnership or partnership.

Articles 467 and 471 of this Code define the rules regarding a civil claim that must be resolved in the description and decision of the indictment, and the court must also indicate the grounds for the decision made on its own initiative about the civil claim or compensation for property damage caused by the crime. However, these provisions are aimed at compensating for property damage caused as a result of a crime as a civil claim. In our opinion, it does not include non-property damage (mental trauma and suffering) or costs related to social and educational reintegration, comprehensive medical treatment, mental health and legal services aimed at ensuring the rights and legitimate interests of juvenile victims.

Only in accordance with Article 29 of the Law of the Republic of Uzbekistan "On Combating Trafficking in Persons" dated August 17, 2020, it is established that persons found guilty of human trafficking by the court shall cover in full the expenses related to the maintenance and rehabilitation of victims of human trafficking. However, the procedure for full compensation for expenses in cases where the material condition of the guilty persons does not make it possible to compensate for damage and in similar cases is not established by law.

¹ А.А. Киселев. "Защита права потерпевшего на возмещение имущественного вреда, причиненного преступлением". КриминалистЪ. 2013. №1(12), Стр. 43-48.

²Е.В. Брянская, "Вопросы обоснования компенсации морального вреда в уголовном судопроизводстве России". ЖУРНАЛ ЮРИДИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ, Том 3 № 3, 2018.

A comparative analysis of the best practices of foreign countries on this issue shows that under Article 6 of the Law of the Republic of Kazakhstan "On the Compensation Fund for Victims" of January 10, 2018¹, the right to compensation from the fund is granted to juvenile victims of crimes related to sexual violence, as well as to persons recognized as victims of crimes related to human trafficking and torture. It follows from the content of this norm that compensation paid by the state is considered to belong only to the circle of victims of certain categories of crimes. Also, according to Article 10 of this law, non-tax revenues are sources of formation of compensation funds for victims, which include:

- 1) mandatory payments collected by the court;
- 2) money collected by the court for non-fulfillment of procedural obligations and violation of order in court proceedings provided for in Articles 71, 78, 80, 81, 82, 90, 142, 156 and 165 of the Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan to other persons, besides the lawyer, prosecutor and defendant, the victim, witness, specialist, translator;
- 3) the amount of money collected from the convicted person whose conviction has entered into legal force and who has been sentenced to correctional labor;
- 4) money recovered in accordance with the regress requirements;
- 5) other sources not prohibited by the legislation of the Republic of Kazakhstan.

In our opinion, in the Republic of Uzbekistan, compensation paid to the victim is compensated by the state, and when determining the range of victims to be compensated, it is advisable to include crimes related to violence listed in the special part of the Criminal Code.

This is important in ensuring the legitimate interests of juvenile victims, as children's psychological injuries and material damage are more severe than those of adults as a result of violence.

In our country, compensation for damage caused by a crime should be reimbursed through a regression claim, as established by the legislation of the Republic of Kazakhstan. Regress is when a third party compensates for damage caused by one person to the victim, and this third party demands compensation from the person who caused the damage. In a general sense, this institution serves to exercise the rights of individuals and legal entities to reimburse the debtor's payments for damage caused by the debtor's failure to fulfill its obligations under the law and the contract.

In the Republic of Latvia, in accordance with the Law "On Payment of State Compensation to Victims"², victims of domestic violence have the right to receive

¹ Закон "О Фонде компенсации потерпевшим" Республики Казахстан от 10 января 2018 года № 131-VI ЗРК. Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1800000131>

² Par valsts kompensāciju cietušajiem. Latvijas Vēstnesis, 87, 06.06.2006.; Latvijas Republikas Saeimas un Ministru Kabineta Ziņotājs, 13, 13.07.2006. <https://likumi.lv/doc.php?id=136683>

compensation from the state budget by filing an application in court. However, when filing an application to the court for compensation paid by the state, a document must be accepted stating that a criminal case has been initiated and that the person applying has been involved in the case as a victim.

In accordance with the UK Code of Practice for Victims of Crime¹, a mechanism for compensating for damages caused by a crime has been established. This code establishes that compensation for damage caused by victims' complaints is financed by the government.

The Danish Criminal Code² stipulates that the police are obliged to provide information to victims, including the possibility of compensation for damages in court proceedings and under what circumstances the expenses will be covered by the state and subsequently recovered by the state from the perpetrator. In addition, if a lawyer or other legal representative is appointed to a minor victim in the criminal proceedings, this representative may seek compensation for harm caused on behalf of the child in the criminal proceedings. According to our analysis, the legislation of our country should include the right to compensation among the rights of the victim, and the obligations of the investigator or investigator to explain these rights should be normally justified when the victims are involved in the case.

In Austria, the procedure for state compensation for damage caused to victims as a result of a crime is established by the Law "On Victims of Crime"³. Also, according to Article 155 of the Law "On Social Security"⁴ and Article 198 (3) of the Law "On Social Insurance"⁵, the categories of damage caused as a result of the crime, which is covered in the form of compensation, are as follows:

1. Compensation for material damage or maintenance;
2. Treatment assistance (medical care, medicines, medical devices, in-care, dental treatment, health improvement measures);
3. Orthopedic care (for prostheses, orthopedic and other appliances);
4. Medical rehabilitation;
5. Professional rehabilitation;
6. Social rehabilitation;
7. Care allowances, allowances for the blind;
8. Coverage of funeral expenses;
9. Additional benefits for moderately verified (later identified negative consequences);
10. One-time compensation for pain and suffering (moral damage).

¹ Code of Practice for Victims of Crime - October 2015. <https://www.gov.uk/moj>

² [Denmark] The Criminal Code. <https://www.legal-tools.org/doc/606ecd/>

³ Victims of Crime Act (Verbrechensopfergesetz, VOG), BGBl. No 288/1972. <https://rm.coe.int/report-submitted-by-austria-on-measures-taken-to-comply-with-committee/1680a6fac4>

⁴ The General Social Security Act (Allgemeines Sozialversicherungsgesetz), BGBl. No 189/1955). Official Journal C 234 , 17/08/1999 P. 0005 – 0005. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX%3A31999Y0817%2803%29>

⁵ The General Social Insurance Act, (Allgemeines Sozialversicherungsgesetz, ASVG 1955). <https://www.art-mobility.at/en/social-security/social-security-under-the-general-social-insurance-act-asvg/>.

The categories of damage in this list are guaranteed by the state without regression requirements. Because, in accordance with Austria's state policy in the social sphere, these categories of harm and the rehabilitation of victims are considered among the benefits provided to victims, regardless of whether they were caused by a crime. As the main goal of the state policy of the Republic of Uzbekistan on the rights of the child is implemented for the well-being, full development and bright future of children, in our opinion, there must be a legal basis and procedures for social guarantees of compensation and elimination of harm caused to juvenile victims as a result of violence.

Summarizing the aforementioned points, it can be concluded that, firstly, since harm caused by a crime is considered the rights of participants in the criminal process in the form of a civil lawsuit, victims should be acquainted with these rights by an authorized official from the moment they are involved in a criminal case. For this reason, it is advisable to define Article 55 of the Criminal Procedure Code of the Republic of Uzbekistan as "acquaintance with the rights to initiate a civil action."

Secondly, in the interests of juvenile victims, it is necessary to compensate for civil claims, that is, to compensate and eliminate the damage caused to them as a result of the crime, and to restore their violated rights through funds established by the state. As shown in our comparative analysis, the right to compensation in this form is important in ensuring the legitimate interests of juvenile victims. According to our proposal, it is necessary to include in the draft law "On the Public Fund for the Support of Children" the procedure for financing the rights of juvenile victims to receive compensation among the most important tasks of the Children's Public Fund.

Thirdly, when compensation for harm caused to a minor victim is provided by the state or other social funds, the establishment of the process of collecting compensation from the accused through a regression claim will allow for an increase in the effectiveness of the victim's compensation system. This requires the development of additional legal guarantees and mechanisms, as well as the development of administrative mechanisms and procedural rules when establishing the requirement of regress in the norms of the Criminal Procedure Code.

NORMURODOVA AZIZA AZIMJON KIZI
Doctoral student of the Law Enforcement
Academy of the Republic of Uzbekistan

SEXUAL VIOLENCE AGAINST WOMEN: HISTORICAL ANALYSIS AND LEGAL APPROACHES

***Аннотация.** Работа посвящена историческому анализу сексуального насилия в отношении женщин, исследуя его развитие и изменения в различных обществах и культурах на протяжении веков. В ней рассматривается, как восприятие и*

общественное отношение к сексуальному насилию эволюционировали, начиная с античных времён и до современности. Особое внимание уделено изменениям в правовых нормах и социальных структурах, влияющих на борьбу с насилием, а также различиям в подходах к защите женщин в разные исторические эпохи. Исследование направлено на выявление факторов, определявших характер сексуального насилия, а также анализ практик, использующихся для его пресечения, с акцентом на историческое влияние на современные правовые и социальные подходы к данной проблеме.

Ключевые слова: сексуальное насилие, изнасилование, сексуальное рабство, принуждение к проституции, принудительная беременность, принудительная стерилизация.

Abstract. *The study is devoted to the historical analysis of sexual violence against women, examining its development and transformation in various societies and cultures over the centuries. It explores how perceptions and societal attitudes toward sexual violence have evolved from ancient times to the present day. Particular attention is paid to changes in legal norms and social structures influencing the fight against violence, as well as differences in approaches to protecting women in different historical periods. The research aims to identify the factors shaping the nature of sexual violence and to analyze the practices used to combat it, with an emphasis on the historical impact on contemporary legal and social approaches to this issue.*

Keywords: *sexual violence, rape, sexual slavery, forced prostitution, forced pregnancy, forced sterilization.*

Сексуальное насилие является давней и распространенной проблемой, которая присутствует в различных обществах и культурах на протяжении многих веков. В различных периодах истории сексуальное насилие в отношении женщин часто игнорировалось, что приводило к тому, что жертвы не получали должной защиты и поддержки.

Сексуальное насилие в отношении женщин в государствах античного мира.

На протяжении истории женщины часто становились жертвами сексуального насилия, особенно если они занимали низкое положение в обществе или не принадлежали к определенному сословию, роду или общине. В первобытных общинах женщин из соседних племен могли насильно брать в жены, а в рабовладельческих обществах, захваченных в плен женщин, использовали для удовлетворения сексуальных потребностей.

В Древнем Китае и Древней Индии женщин часто рассматривали как товар. Например, отцы могли насильно выдавать своих несовершеннолетних дочерей замуж, продавать их за деньги, отдавать в качестве долга, включая сексуальное рабство[1]. В Фивах, древнеегипетском городе, женщины лишались права на половую неприкосновенность и свободу выбора партнера. Это подтверждает обычай, при котором каждая женщина должна была лишаться девственности во время религиозного ритуала в храме, отдаваясь чужеземцам, независимо от ее желания[2].

На Древнем Кавказе у горцев существовал обычай похищения невест, который не считался насилием, так как девушка выходила замуж за

похитившего ее джигита. Однако, если джигит совершал прелюбодеяние с девушкой до брака или с чужой женой, их обоих приговаривали к смерти[3].

Древнейшие иудеи относились к жертвам изнасилования вообще неоднозначно: при насильственном лишении девственности, если девушка не сопротивлялась и не призывала к помощи, то её закидывали камнями вместе с насильником. Данное отношение к жертве и к преступнику, они мотивирует тем, что при попытке сопротивления, люди, услышав шум, пришли бы ей на помощь и могли бы спасти её [4].

В Вавилоне в Кодексе Хаммурапи было предусмотрено наказание в виде лишения жизни преступника, в случае совершения сексуального насилия в отношении женщины. В Вавилоне законы в первую очередь защищали не саму жертву, а её семью, так как честь женщины отождествлялась с честью её отца или мужа [5].

В римском праве изначально изнасилование не считалось преступлением против половой свободы и половой неприкосновенности, а рассматривалось как вид физического насилия над личностью. И только в 18 г.д.н.э в законах Юлия, сексуальное насилие над девственницей, нарушавшее её целомудрие, началось рассматриваться в качестве нарушения её личных прав. При совершении сексуального насилия, девушка должна была искать защиту у своего отца, под чьей властью она находилась [6].

Суммируя вышеизложенное можно прийти к следующему выводу, что в некоторых странах древнего мира права женщин на половую свободу и половую неприкосновенность не являлись объектом уголовно-правовой охраны. Однако в древности существовали и такие государства, которые указывали в своём законодательстве ответственность за совершение сексуального насилия в отношении женщин.

Защита прав женщин от сексуального насилия в XI –XIX веках.

В средние века правовая защита женщин от сексуального насилия была крайне ограничена. В законодательстве многих стран была предусмотрена ответственность за сексуальное насилие, но в первую очередь при назначении наказания учитывалось социальное положение как потерпевшего, так и преступника.

В XI веке в Европе и Киевской Руси при назначении наказания преступнику за изнасилование, учитывалось социальное положение жертвы. Так, например, Церковный устав Ярослава рассматривал сексуальное насилие над боярской дочерью или боярской женой в качестве квалифицированного состава преступления [7].

В эпоху правления Вильгельма Завоевателя в Нормандии и Англии, человека, изнасиловавшего девушку из высшего круга, подвергали кастрации и выкалыванию глаз. Вину насильника устанавливали на поединке. Если у жертвы не было заступника, готового рискнуть своей

жизнью ради чести и достоинства жертвы, сражаясь с человеком, обвиненным в насилии, у жертвы не было возможности обосновать свои претензии.

Общегерманское уголовное уложение «Каролина», изданное в 1532 г. в период правления Карла V, содержало статью 119, в которой изнасилование рассматривалось как самостоятельный состав преступления. За совершение данного преступления в уложение была предусмотрено наказание «лишение жизни». Однако, при совершении изнасилования, если жертва смогла оказать сопротивление насильнику, учитывая социальное положение насильника и обстоятельства посягательства, ему назначали другое наказание. Общегерманское уголовное уложение не предусматривала ответственность за изнасилование мужем своей жены, так как половое сношение между ними было обязанностью [8].

В средневековом мусульманском праве, за изнасилование преступник подвергался каменной казни. Однако ответственность наступала только при условии, что жертва не провоцировала насильника своим поведением, предоставила четырех свидетелей либо преступник признал свою вину. Газали, один из влиятельных духовных лидеров ислама, в своем произведении "Совет царям" утверждал, что именно женщина становится провокатором сексуальных преступлений. Для защиты женщин в арабских и ближневосточных гаремах использовались евнухи, лишённые половых органов в детстве. Использование услуг евнухов было распространено, так как мужчина без наружных половых органов лишался возможности получить от него выгоду.

В европейском законодательстве XVII – XIX веков насильственное совокупление было определено как половой акт без согласия женщины и без употребления силы. Оно делилось на две категории: совокупление без согласия женщины, но без насилия, и совокупление против воли женщины с применением физического и психологического насилия. Первая категория включала в себя случаи вовлечения несовершеннолетних или сексуальных действий с женщинами, неспособными сопротивляться. Ко второй категории относились случаи насильственных действий, устранявших сопротивление женщины. Эти формы изнасилования были нормированы в законодательстве Германии и Голландии в XIX веке [9].

В российском законодательстве при рассмотрении дел по изнасилованию в первую очередь обращали внимание на особенности поведения жертвы изнасилования. При совершении изнасилования учитывали следы оставленной на теле и на одежде потерпевшей, также обращали внимание на то, призывала ли на помощь жертва во время совершения насильственного действия. Кроме этого, от потерпевшей требовалось обращение в суд сразу после совершения данного преступного деяния. Об этом говорится в артикуле 167 Воинских уставов,

принятый, во время правления Петра Великого в 1716 году. Как объясняло толкование артикула, такие условия были необходимы, чтобы не дать «скверным женщинам» обвинять невиновных людей в том, что насильством чести своей лишены и насильствованы». Точно такие же требования для квалификации изнасилования были предусмотрены в ст.789 в Уложении о наказаниях уголовных и исправительных 1842 года [10]

Законодательство многих стран в XVII – XIX веках свидетельствуют о появлении норм, признающих и защищающих права женщин на половую свободу и половую неприкосновенность. Кроме этого, при назначении наказания за сексуальное насилие начали учитывать объективную и субъективную сторону преступления.

Сексуальное насилие в отношении женщин в период Первой и Второй мировой войны.

Сексуальное насилие в отношении женщин также было широко распространено в 20 веке, именно в период Первой и Второй мировой войны. На тот момент сексуальное насилие принимало различные формы, такие как изнасилование, сексуальное рабство, принуждение к проституции, принудительная беременность, принудительная стерилизация и любые другие формы сексуального насилия, сопоставимые с ними по тяжести. Однако среди них наиболее распространенным актом сексуального насилия было военное изнасилование и насильственный сексуальный акт проникающего характера[11].

В контексте Второй мировой войны, советские солдаты являлись основными виновниками сексуального насилия. Однако немецкоязычная научная литература также уделяет внимание сексуальному насилию со стороны американских, французских и британских оккупационных войск. Хотя солдаты других союзных армий также были вовлечены в подобные преступления, считается, что проблема приобрела наиболее острый характер на востоке Германии. По оценкам историков, в последние месяцы войны было изнасиловано почти два миллиона немецких женщин и девочек, многие из которых подверглись насилию неоднократно[12].

Массовые изнасилования во время войны – это варварство, поскольку насилие направлено на беззащитных женщин и девочек, принося им не только физическую боль, но и глубокое моральное унижение. Жертвам изнасилования предоставлялась медицинская помощь, включая возможность прервать нежелательную беременность. Нацистский запрет на аборт, зафиксированный в статье 218 уголовного кодекса, практически игнорировался с начала оккупации, а в советском секторе был официально отменен[13].

С течением времени немецкое население адаптировалось к оккупационным войскам, училось с ними сосуществовать и налаживать

контакты. Сексуальные отношения между солдатами и немецкими женщинами были многогранны: от прямого насилия до прагматичного сожительства и романтических увлечений. В своем дневнике солдат Владимир Гельфанд описывает свои ухаживания за немецкой девушкой.

«Мать девушки осталась довольна мною. Ещё бы! На алтарь доверия и расположения со стороны родных мною были принесены конфеты и масло, колбаса, дорогие немецкие сигареты. Уже половины этих продуктов достаточно, чтобы иметь полнейшее основание и право, что угодно творить с дочерью на глазах матери, и та ничего не скажет против. Ибо продукты питания сегодня дороже даже жизни, и даже такой юной и милой чувственницы, как нежная красавица Маргот» [14].

«Сексуальному насилию также подвергали женщины Советского союза со стороны немецких войск. На Нюрнбергском процессе приводились слова женщин, ставших свидетельницами изнасилований:

16-ти летнюю Л.И.Мечникову солдаты увели по приказу офицера Хуммера в лес, где они её изнасиловали. Через некоторое время другие женщины, которых тоже завели в лес, увидели на дереве доски, к которым было прибито тело Мечниковой. На глазах женщин немцы отрезали у неё грудь» [15].

Во время вооруженных конфликтов женщины ради сохранения своей жизни, в некоторых случаях сами же соглашались на сексуальное насилие. Из-за того что во время войны цены росли на продукты, матери ради куска хлеба отдавали на сексуальное насилие своих дочерей. Солдаты воспользовавшись уязвимым положением женщин, всячески издевались над ними.

Исторический анализ сексуального насилия в отношении женщин демонстрирует, что данное явление всегда тесно связано с социальными, культурными и правовыми контекстами каждой эпохи. Несмотря на длительное игнорирование и оправдание этого вида насилия в прошлом, эволюция общественного сознания привели к значительным изменениям в борьбе с этим преступлением.

Изучение исторического опыта показывает, что для полного искоренения сексуального насилия необходимо не только совершенствование законодательства, но и глубокая трансформация общественных норм и восприятия. Осознание исторических причин и последствий данного феномена служит важным шагом на пути к построению справедливого общества, где права и достоинство женщин будут надежно защищены.

ЕР НИЗОЛАРИНИНГ ТУШУНЧАСИ, ДОЛЗАРБЛИГИ ВА ҲУҚУҚИЙ ТАБИАТИ

Аннотация. Ушбу мақолада ерга оид ҳуқуқий муносабатлардан келиб чиқадиган фуқаролик ишларини тўғри ва ўз вақтда кўриш ҳамда ҳал қилиш учун ер низоларининг тушунчаси ва ҳуқуқий табиати ўрганилган. Мақолада муаллиф ерга оид низоларга берилган таърифларни таҳлил қилган ҳолда ушбу масала юзасидан ўзининг нуқтаи назарларини илгари суради.

Калит сўзлари: ерга оид ҳуқуқий муносабатлар, ерга оид низолар, ҳуқуқий муносабат, фуқарорлик процесси, такомиллаштириш.

Аннотация. В данной статье изучены понятие и правовая природа земельных споров с целью правильного и своевременного рассмотрения и разрешения гражданских дел, вытекающих из земельных правоотношений. Автор анализирует определения, данные земельным спорам, и выражает собственные точки зрения по данному вопросу.

Ключевые слова: земельные правоотношения, земельные споры, правовые отношения, гражданский процесс, совершенствование.

Annotation. This article examines the concept and legal nature of land disputes to ensure the proper and timely consideration and resolution of civil cases arising from land legal relations. The author analyzes the definitions given to land disputes and presents their own perspectives on the issue.

Keywords: land legal relations, land disputes, legal relations, civil process, improvement.

Ер низоларини ҳал қилиш муаммоси муболағасиз ҳозирги кунда нафақат мамлакатимизда, балки дунёда ҳам энг долзарб ва ҳаётий муаммолардан бири ҳисобланади.

Бинобарин, Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев 2023 йилнинг 27 октябрь куни ер ресурсларидан оқилона фойдаланиш, ер ҳисобини юритиш ҳамда кадастр хизматларини яхшилаш масалалари бўйича ўтказган йиғилишида соҳада ҳали қилинадиган ишларга алоҳада тўхталиб, 146 минг километр ички йўллар ва атрофидаги ерларнинг ҳужжати йўқлигини, бугунги кунда 827 минг гектар сув фонди ерларидан фақат 380 минг гектарининг кадастр ҳужжатлари борлигини, ҳисоб-китобларга кўра, республикада 2,4 миллионта хонадоннинг эгалик ҳужжати йўқлигини, уларнинг кадастр ҳужжати қилинса, одамларга ҳуқуқий, иқтисодий замин бўлишини, шу боис ҳужжатсиз уй-жойларга эгалик ҳуқуқини бериш бўйича қонун лойиҳасини якунига етказиш вазифаси қўйилди. Шунингдек, Давлатимиз раҳбари кадастр хизматлари қамрови ва сифатини ошириш, бунинг учун малакали кадрлар тайёрлаш,

соҳани илм-фан билан уйғунлаштириш ва рақамлаштиришга алоҳида эътибор қаратиш зарурлигини таъкидлади.¹

Дарҳақиқат, дунёда ер ҳаёт манбаи, Яратганнинг инсониятга баҳшида этган буюк неъмат сифатида юксак қадрланади. Барча мавжудот ва жонзотлар ерда яшайди, ердан озуқа топади, ер билан барҳаётдир. Дунё ер фондининг (13,4 млрд. гектар) бор - йўғи фоизи 11 фоизи суғориладиган ва 26 фоизи ўтлоқ ва яйловлардан иборат бўлиб,² ушбу ер майдонлари инсоният яшаши ва умр кечириши учун, ер аҳолисининг қарийиб ярмидан кўпи айнан Шундан келиб чиққан ҳолда, ҳар бир давлатда ерлардан оқилона ва самарали фойдаланиш, уни келажан авлод учун муҳофаза қилиш энг муҳим вазифалардан бири ҳисобланади.

Жаҳонда ер майдонларини асраб-авайлаш, ерлардан ўзбошимчалик билан ва ноқонуний фойдаланиш ҳолатларига чек қўйиш, ер тўғрисидаги қонун ҳужжатларининг бузилишига омил бўлувчи сабабларни аниқлаш, ердан фойдаланувчи шахсларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини самарали ҳимоя қилишнинг ташкилий-ҳуқуқий муаммоларини тадқиқ этиш масалаларига алоҳида эътибор берилмоқда.³

Юридик адабиётларда ерга оид фуқаролик ишларининг судларда кўпчиликти ташкил этишини муқаддам ерлар асосан давлат эгалигида бўлиб келганлиги, ер муносабатлари билан боғлиқ барча низолар давлат ҳокимияти органлари томонидан маъмурий тартибда тезкорлик билан ҳал қилиниб келинганлиги билан изоҳлайдилар.⁴

Ўзбекистон Республикасининг биринчи Президенти И.А.Каримовнинг 1989 йил 15 августдаги “Қишлоқ жойларидаги томорқа ерларини кўпайтириш тўғрисида”ги Фармони билан қишлоқ аҳолисининг шахсий ёрдамчи хўжаликларини ҳамда якка тартибда уй-жой қурилишини янада ривожлантиришга 400 минг гектар суғориладиган ер участкаси 2,5 миллиондан ортиқ оилага томорқа сифатида ажратиб берилган эди.⁵ Кейинчалик қабул қилинган Ўзбекистон Республикасининг “Ер тўғрисидаги қонуни” (1990 й.)⁶ ер участкаларига бўлган ҳуқуқларни кенгайтириш, ердан фойдаланишни пуллик

¹ Ер ҳисоби ва кадастр хизматларини яхшилаш чоралари белгиланди // <https://president.uz/uz/lists/view/6801>

² Митрофанова И.Б. Земельные, водные, лесные и рекреационные ресурсы мира // Ж. “Мировое и национальное хозяйство” (World and National Economy). ISSN 2713-0983. № 3 (52), 2020.

³ Абдухакимов М.Т. Ер тўғрисидаги қонун ҳужжатларининг ижроси устидан прокурор назоратини такомиллаштириш масалалари // Юридик фанлари бўйича фалсафа доктори илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. -Тошкент, Ҳуқуқни муҳофаза қилиш академияси. 2023. – 32 бет.

⁴ Харламова О.А. Земельные споры: Теория и практика разрешения // Известия Оренбургского государственного аграрного университета. 2009. Т. 4. № 24-1. С. 209.

⁵ Алтиев А. С. Механизмы регулирования системы использования земельных ресурсов: монография. - Ташкент.: Фан. -2018. -112 с.

⁶ Ўзбекистон Республикасининг “Ер тўғрисидаги қонуни”. Мазкур Қонун Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг 1998 йил 30 апрелдаги 599-1-сонли «Ўзбекистон Республикаси Ер кодексини амалга киритиш тартиби тўғрисида»ги қарорига мувофиқ ўз кучини йўқотган // <https://lex.uz/acts/147456>

тамойиллари каби ердан фойдаланишга оид янгиликларни ўзида ифода қилди. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1991 йил 29 ноябрдаги “Деҳқон (фермер) хўжаликларини янада мустаҳкамлаш ва республикадаги тадбиркорлик фаолиятини давлат томонидан қўллаб-қуватлаш тўғрисида”ги Фармонида мамлакатда хусусий ердан фойдаланишни ривожлантиришга ҳуқуқий асос яратилди ҳамда ушбу мақсадлар учун ер фондидан 200 минг гектарга яқин ер ажратилиши кўзда тутилди.¹ Ўзбекистон Республикасининг 1993 йилда “Ер солиғи тўғрисида”ги Қонуни қабул қилинганидан сўнг мамлакатда 1994 йилдан бошлаб аҳоли пунктлари ва саноат тоифаларидаги, 1995 йилдан бошлаб эса қишлоқ хўжалиги ва ўрмон хўжалиги тоифаларидаги ерлардан фойдаланишларга ҳақ тўлаш тамойилини жорий этиш бошланди. Ушбу мақсадлар учун қишлоқ хўжалик ерларида тупров бонитировкаси ҳамда шаҳарлар ва пасёлкалар ҳудудларини солиқ минтақалари бўйича минтақалаш ўтказилади.²

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг 2017 йил 7 февралдаги “2017 - 2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлан-тиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сон ҳамда 2022 йил 28 январдаги “2022 - 2026 йилларга мўлжалланган янги Ўзбекистоннинг Тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги ПФ-60-сон Фармонлари асосида ишлаб чиқилиб, ҳаётга татбиқ этилиб келинаётган қонун ҳужжатлари юртимизда ер ресурсларини бошқариш соҳасида муҳим дастурил амал бўлиб келмоқда.

Мамлакатимизда бугунги кунда ердан оқилона ва мақсадли фойдаланилишини таъминлаш, ерни муҳофаза қилиш борасида тизимли ишлар амалга оширилишига қарамасдан ҳудудларда ер қонунчилигига риоя қилмас-лик, ер участкаларидан мақсадсиз ва самарасиз фойдаланиш, жумладан ноқонуний қурилмалар қуриш, шунингдек, ерларни ўзбошимчалик билан эгаллаш ҳолатлари учраётганлиги³ ўз навбатида ерга оид муносабатларда қонунийликни таъминлаш, ер билан боғлиқ низоли ишларни судларда қонуний, асосли ва адолатли кўриш ҳамда ҳал қилиш, ушбу тоифадаги низоли ишларни судда кўришнинг процессуал хусусиятларини илмий-амалий жиҳатдан тадқиқ этишни тақозо этмоқда. Айниқса, экин ерлари республика умумий ер майдонининг (44,8 млн.

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1991 йил 29 ноябрдаги “Деҳқон (фермер) хўжаликларини янада мустаҳкамлаш ва республикадаги тадбиркорлик фаолиятини давлат томонидан қўллаб-қуватлаш тўғрисида”ги Фармони // <https://lex.uz/acts/3698698>

² Ўзбекистон Республикасининг “Ер солиғи тўғрисида”ги Қонуни // Мазкур Қонун Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг 1997 йил 24 апрелдаги 397-I-сон «Ўзбекистон Республикасининг Солиқ кодексини амалга киритиш тартиби тўғрисида»ги қарорига мувофиқ ўз кучини йўқотган. <https://lex.uz/acts/96216>

³ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 21 февралдаги “Ер участкаларидан фойдаланишда давлат назорати самарадорлигини ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-138-сон Қарори // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси (www.lex.uz)

гектар) атиги 9,7 фоизини (4,3 млн. гектар) ташкил этишини,¹ экин ерларининг ҳам фақатгина 3,2 млн. гектари суғориладиган ерлар ҳисобланиб, ердан фойдаланишдаги масъулиятсизлик, ўзибўларчилик ва ноқонуний ҳолатлар оқибатида бундай ерлар ҳам йилдан йилга камайиб бораётганлиги бу соҳада қонунийликни таъминлаш масаласини янада долзарблигини кўрсатмоқда.² Биргина прокуратура органлари томонидан сўнгги икки йил давомида 43 996 та ҳолатда 13 872 гектар ер майдонлари ўзбошимчалик билан эгалланган ҳамда 59 049 та ҳолатда 4 764 гектар экин ерларида ноқонуний қурилмалар қурилганлиги аниқланганлиги, республикада 22 470 гектар қишлоқ хўжалиги ерларини талон - торож қилиш билан боғлиқ 957 та жиноят ишлари қўзғатилганлиги, бироқ, амалга оширилган ишларга қарамасдан ерларни талон-торож қилиш ҳолатлари камайиш ўрнига кўпайиб бораётганлиги³ ҳам ерга оид муносабатларда қонун устуворлигини таъминлаш, бу тоифадаги низоли ишларни олдини олиш, қонун бузилиш ҳолатларини бартараф этиш масалаларининг долзарблигини кўрсатади.

Ўзбекистон Республикаси Конституцияси 68-моддасининг талабларидан келиб чиққан ҳолда, ер умуммиллий бойлик эканлиги, ундан оқилона фойдаланиш зарурлиги ва у давлат томонидан муҳофаза қилинишини инобатга олиб, ерга оид низоларни судлар томонидан ҳал этишда Ўзбекистон Республикаси Ер кодекси ва ер муносабатларини тартибга солишга оид бошқа қонунчилик ҳужжатлари тўғри ва бир хилда қўлланилишини таъминлаш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг “Судларда ерга оид низоларни кўришда қонунчилик ҳужжатлари нормаларини қўллашнинг айрим масалалари тўғрисида” қарори қабул қилинганлиги ҳам ерга оид низоли ишларни судда кўришнинг процессуал хусусиятларини тадқиқ этишнинг муҳимлигини кўрсатади.

Қолаверса, юридик адабиётларда тўғри таъкидланганидек, ерга оид низоли ишлар мураккаб тоифадаги низолар қаторига киради.⁴ Бунинг асосий сабабларидан бири сифатида ерга оид ҳуқуқий муносабатларни тартибга солувчи қонунчиликнинг салмоғи ва ҳажмининг катталиги бўлса, иккинчидан, ер муносабатларининг ўзи бирмунча мураккаб эканлиги, учинчидан, ернинг қиймати юқорилиги, қолаверса, ернинг табиат дунёси объекти ва иқтисодий муомаладаги мулк сифатида икки томонлама ҳуқуқий табиатга эга эканлиги эътироф этилади. Бошқа бир

¹ Ўзбекистон Республикаси Ер ресурсларининг ҳолати тўғрисида Миллий ҳисобот // Кадастр агентлиги, 2022 й. – 6 б.

² Абдуҳақимов М.Т. Ер тўғрисидаги қонун ҳужжатларининг ижроси устидан прокурор назоратини такомиллаштириш масалалари // Юридик фанлари бўйича фалсафа доктори илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. -Тошкент, Ҳуқуқни муҳофаза қилиш академияси. 2023. –4 б.

³ Абдуҳақимов М.Т. Ўша жойда. –4 б.

⁴ Емалтынов А.Р. Процессуальные особенности рассмотрения земельных споров. Диссертация на соискание научной степени кандидата юридических наук/ Уральская государственная юридическая академия. -Екатеринбург, 2012. - С. 100.

хуқуқшунос олим Д.А.Тоточенконинг фикрича, ер низоларининг мураккаблигини қуйидагилар билан изоҳлаш мумкин:

- ерга оид низоларнинг хилма-хиллиги;
- ер ислоҳоти натижасида қонунчиликдаги туб ўзгаришлар туфайли ерга оид низолар бўйича суд амалиётининг етарли даражада ривожланмаганлиги;
- кўпинча бир-бирига зид бўлган ер муносабатларини тартибга солувчи кўплаб норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг мавжудлиги;
- ер участкаси ҳуқуқий режими ҳам ер ва ҳам фуқаролик қонунчилиги билан тартибга солинадиган кўчмас мулкнинг махсус объекти ҳисобланади.¹

Ушбу тоифадаги низоли ишларнинг мураккаблик даражасини белгилаб берувчи яна бир ҳолат шундан иборатки, ушбу тоифадаги низоли ишларда иштирок этувчи шахслар таркибининг кенг, ушбу ишларда бир неча даъвогар ва жавобгарларнинг иштирок этиши, ишда мустақил талаблари билан арз қилувчи учинчи шахслар иштироки, давлат ва жамият манфаатларига оид масалаларнинг этилиши кўплаб кузатилади.

Шу билан бирга, мамлакатимизда ер низоларини судда кўришнинг процессуал хусусиятларига бағишланган махсус монографик тадқиқотларнинг мавжуд эмаслиги, қонунчиликда ушбу тоифадаги низоли ишларни судда кўришнинг процессуал хусусиятларини белгиловчи нормалар ишлаб чиқилмаганлиги, ушбу тоифадаги низоли ишларни судларда ўз вақтида ва тўғри ҳал қилишнинг етарлича самарали механизмлари ишлаб чиқилма-ганлиги ҳам танланган диссертация ишининг долзарблигини белгилаб беради.

Ер участкаларига бўлган бузилган ҳуқуқларни ҳимоя қилиш фуқаролик ишлари бўйича судларда кўриб чиқиладиган ер низоларининг асоси бўлиб, уларни ҳал қилишда судлар процессуал тусдаги бир қатор муаммоларга дуч келишади.

Ер низоларини кўриб чиқиш ва ҳал қилишнинг процессуал хусусиятларини таҳлил қилишни бошлашдан олдин, биз ер низоларининг тушунчасига қисқача тўхталиб ўтишга ҳаракат қиламиз.

Бу масала ер ҳуқуқий муносабатларидан келиб чиқадиган низоларни ҳал этиш жараёнининг муҳим босқичи сифатида ер низолари ва шунга ўхшаш низоларнинг тааллуқлилиги, ушбу тоифадаги ишларни қайси органлар ҳал қилишга ваколатли эканлиги масаласини аниқлаш учун амалий аҳамиятга эгадир.

Ер низоларига нисбатан таъриф бериш борасида ҳуқуқшунос олимлар ўртасида турлича фикр ва мулоҳазалар мавжудлигини алоҳида таъкидлаш жоиз. Кўплаб муаллифлар томонидан ер низоларига нисбатан берилган таърифларда фикрлар хилма-хиллигини кўрамиз. Жумладан,

¹ Тоточенко Д.А. Особенности рассмотрения споров о признании права собственности на земельные участки //Нотариус. 2017. № 2. -С. 38.

айрим муал-лифларнинг фикрича, суд тартибида ҳал қилинаётган бир объектга нисбатан бир нечта тарафларнинг ўзаро даъвоси сифатида қараладиган ер низосини энг аввало ерга эгалик қилиш, уни тасарруф этиш ва ундан фойдаланиш масалалари бўйича давлат органлари ва ҳуқуқ субъектлари ўртасидаги низо деб тушунилиши керак. Унинг фикрича, ер низосининг предмети ер участкаси билан боғлиқ бўлган ҳар қандай зиддиятли вазият бўлиши мумкин. Ер қонунчилигининг бузилишига олиб келадиган энг кенг тарқалган ҳолатлардан бири қонунни билмаслик, деб тушунтиради ва бунинг асосий сабабларидан бири сифатида мулкдорлар, ер эгалари ва ердан фойдаланувчилар аксарият ҳолларда ер участкасидан рухсат этилган фойдаланиш турини, ер, экологик, фуқаролик қонунчилиги талабларини билишмайди.¹

Бошқа бир ҳуқуқшунос олим А.Р.Емалтыновнинг фикрича, ер низоси - ерга бўлган ҳуқуқларга бўлинган ёки ушбу ҳуқуқларга эга бўлишга даъво қилувчи субъектлар ўртасида юзага келадиган, ерга бўлган қонуний манфаатларнинг ҳақиқий ёки тахмин қилинадиган субъектив ҳуқуқлари бўйича тўлиқ ёки қисман бир-бирини истисно қиладиган келишмовчиликлар бўлиб, талабнома, даъво аризаси бериш йўли билан ваколатли давлат органлари томонидан қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда тартибга солинади.²

Шу ўринда таъкидлаш жоизки, ер низоларини ҳал қилиш масалалари нафақат процессуал ҳуқуқ соҳасида, балки моддий ҳуқуқ соҳасида ҳам ўрганилади ва тадқиқ этилади. Масалан, Н.А.Алексеева ер низоларини ҳал қилишда ер ҳуқуқи нормаларини қўллашнинг ҳуқуқий муаммолари мавзусида олиб борилган тадқиқот ишида ер низоларига нисбатан ўзига хос таъриф ишлаб чиққан. Унга кўра, ер низолари деганда ерга бўлган ҳуқуқлар ва у билан боғлиқ бошқа ҳуқуқ ва мажбуриятларнинг юзага келиши, амалга ошириш ёки бекор қилиниши билан боғлиқ томонлар ўртасидаги судга даъво аризаси бериш ва фуқаролик ишини қўзғатиш жараёнида, шунингдек талабни суд тартибида иш юзасидан махсус исботлаш воситаларини талаб қилиб, шу далиллар асосида суд ҳал қилув қарорини қабул қилиш орқали низоли ишни ҳал қилиш билан боғлиқ юзага келадиган келишмовчиликларни ўзида ифода эттирувчи ер ва у билан боғлиқ бошқа ҳуқуқий муносабатларнинг махсус турини тушунишни таклиф қиладди.³

Шундай қилиб Н.А.Алексеева ер низоларига таъриф ишлаб чиқишда ушбу тоифадаги низоларни бир вақтнинг ўзида ҳам моддий, ҳам

¹ Бариев А.Г. Разрешение земельных споров // Пробелы в российском законодательстве. №1, 2018. -С. 50-51.

² Емалтынов А.Р. Процессуальные особенности рассмотрения земельных споров: автореф. дис. соиск. учен. канд. юрид. наук. -Екатеринбург, 2012. -С. 8-9.

³ Алексеева Н.А. Правовые проблемы применения норм земельного права при разрешении земельных споров в Российской Федерации. 12.00.06 - природоресурсное право; аграрное право; экологическое право. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. -Москва, 2010. - 9 с.

процессуал жиҳатларини эътиборга олади ва бунинг билан ер низоларини ҳал қилиш бир вақтнинг ўзида ҳам моддий, ҳам процессуал ҳуқуқ соҳасида ўрганилади, деган хулоса қилиш имконини беради. Бироқ назаримизда Н.А.Алексеева томонидан ер низоларига берилган таъриф тўлиғича фуқаролик ишлари бўйича судларда кўриладиган ер низоларининг моҳиятини очиб бера олмайди. Масалан, юқоридаги таърифда кўрсатилганидек, ер низолари ер ва у билан боғлиқ бошқа ҳуқуқий муносабатлардан келиб чиқадиган келишмовчиликларни ўзида ифода этиши ҳар доим ҳам фуқаролик процессуал ҳуқуқида ер низолари сифатида қаралмайди. Зеро, ер билан боғлиқ бошқа ҳуқуқий муносабатларнинг таркиби ва субъекти турлича бўлиб, ушбу муносабатлардан келиб чиқадиган келишмовчиликлар фуқаролик ишлари бўйича судларда кўришга тегишли бўлмаслиги мумкин. Масалан, Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2023 йил 20 ноябрдаги 28-сон қарорининг 9-бандида ерга оид қонунчилик ҳужжатлари билан тегишли органларнинг ваколатига тааллуқли масалалар судлар томонидан ҳал қилинмаслигига, жумладан Ер кодексининг 23-моддасига асосан ер участкасини бериш (реализация қилиш) бўйича ваколатли органлар белгиланганлигига судларнинг эътибори қаратилиши ҳақида тушунтиришлар берилган.

**BAKHODIROV OTKIRKHON
BAKHRIDDINOVICH**

Law Enforcement Academy Department of
Criminalistics and Forensic Examinations
Senior Lecturer

**CRIMINALISTIC CHARACTERISTICS OF CRIMES RELATED TO
MISAPPROPRIATION**

Аннотация. Мазкур мақола ўзлаштириш жиноятлариини тергов қилиш борасидаги хато ва камчиликларни аниқлаб олиш ва тергов қилиш услубиётини илмий ва назарий нуқтаи назаридан таҳлил қилган ҳолда такомиллаштириш ҳамда унинг криминалистик тавсифини ўрганиш юзасидан бир қатор фикрлар келтирилган.

Аннотация. В данной статье приводится ряд идей, направленных на выявление ошибок и недостатков в расследовании преступлений, связанных с присвоением, совершенствование методики их расследования с научной и теоретической точек зрения, а также изучение их криминалистической характеристики.

Abstract. This article presents a range of ideas aimed at identifying errors and shortcomings in the investigation of crimes related to misappropriation, improving investigative methodologies from scientific and theoretical perspectives, and studying their criminalistic characteristics.

Калит сўзлар: Инсон, қадр, ҳуқуқ, эркинлик, суд-ҳуқуқ, тергов, жиноят, ўзлаштириш, талон-тарож, мол-мулк, зарар, манфаат, зўравонлик, таҳдид.

Ключевые слова: Человек, ценность, право, свобода, судопроизводство, следствие, преступление, присвоение, хищение, имущество, ущерб, интерес, насилие, угроза.

Keywords: Person, value, right, freedom, legal proceedings, investigation, crime, misappropriation, theft, property, damage, interest, violence, threat.

As in all other sectors, a series of positive reforms are being implemented in our country's judicial and legal system to ensure the protection of individuals and their interests, as well as to guarantee the inevitability of responsibility for those who have committed crimes.

As evidence of our position, it is sufficient to review the regulatory legal documents adopted over the past six years. Among the most significant of these are Resolution No. 3723 of the President of the Republic of Uzbekistan [1], dated May 14, 2018, "On Measures for the Fundamental Improvement of the Criminal and Criminal Procedural Legislation System," Presidential Decree No. 158 [2] "On the Uzbekistan-2030 Strategy," Presidential Decree No. 27 [3], dated February 28, 2023, "On the State Program for the Implementation of the New Uzbekistan Development Strategy for 2022-2026 in the Year of Attention to People and Quality Education," Presidential Decree No. 4850 [4], dated October 21, 2016, "On Measures for Further Reform of the Judicial and Legal System and Strengthening Guarantees for the Reliable Protection of Citizens' Rights and Freedoms," Presidential Decree No. 5268 [5], dated November 30, 2017, "On Additional Measures to Strengthen Guarantees of Citizens' Rights and Freedoms in Judicial and Investigative Activities," Presidential Decree No. 6041 [6], dated August 10, 2020, "On Measures to Further Strengthen Guarantees for the Protection of Individual Rights and Freedoms in Judicial and Investigative Activities," Resolution No. 4818 [7], dated September 3, 2020, "On Measures for the Digitalization of the Judiciary," as well as numerous other regulatory legal documents relevant to this field.

According to the aforementioned points, in recent years, specific measures have been implemented in our country to improve the judicial and legal system, ensuring that no person's rights and freedoms, honor, and dignity are infringed upon, and that no injustice is committed against them, in accordance with the principles of humanism. In this regard, ensuring the effectiveness of ongoing reforms requires both the containment of crime and the inevitability of criminal liability for offenders, while at the same time guaranteeing that no individual is unjustly or unlawfully prosecuted.

According to the aforementioned points, in recent years, specific measures have been implemented in our country to improve the judicial and legal system, ensuring that no person's rights and freedoms, honor, and dignity are infringed upon, and that no injustice is committed against them, in accordance with the principles of humanism. In this regard, ensuring the effectiveness of ongoing reforms requires both the containment of crime

and the inevitability of criminal liability for offenders, while at the same time guaranteeing that no individual is unjustly or unlawfully prosecuted.

Embezzlement is a crime classified within the category of economic offenses under criminal law. It involves the unlawful appropriation of property that has been entrusted to a person or legally granted to them for management, resulting in damage to the rightful owner. This crime is most often committed for personal gain and is carried out by violating the trust placed in the individual regarding the property.

The object of embezzlement is property relations, meaning that the crime is committed by violating the lawful owner's right to dispose of their property.

The objective aspect consists of the appropriation of property, where the offender unlawfully uses the property for personal gain or fails to return it to the rightful owner, thereby violating the right of ownership. The property must have been entrusted to the offender based on trust, but the offender breaches this trust, causing harm to the owner's interests. As a consequence, the owner suffers material damage, and the extent of this damage determines the degree of social danger of the crime.

The subjective aspect of this crime is that it is committed intentionally. The offender is aware that their actions will cause harm to the property owner, yet they proceed with the act. The offender's purpose is to appropriate the property for personal gain or for the benefit of a third party.

The subject of the crime is a mentally competent individual who has reached the age of 16 at the time of the offense. Typically, this person has received the property on the basis of trust and is an authorized individual responsible for the property under an employment contract or other legal obligation.

According to the commentary on the Criminal Code of the Republic of Uzbekistan, Embezzlement is a form of misappropriation, where the offender unlawfully and gratuitously retains property entrusted to them or under their control, subsequently appropriating it for personal gain or for the benefit of another person, thereby causing material damage to the rightful owner or another legal holder of the property. If the offender has not yet spent or alienated the property, embezzlement is considered one of the forms of misappropriation.

The definition of embezzlement provided above includes several concepts that require further clarification, necessitating special legal knowledge for a proper understanding. Therefore, it is appropriate to develop a new definition of the term "embezzlement." "Embezzlement is the unlawful appropriation or disposal of property entrusted to an individual, involving actions that violate the law and infringe upon property rights, thereby causing material damage to the rightful owner or their interests."

Moreover, the distinctions between embezzlement and other types of misappropriation crimes lie in the fact that both crimes fall under the category

of property offenses, yet they differ significantly in terms of their execution method, legal basis, and degree of social danger.

In particular, embezzlement involves property that has been lawfully entrusted to the offender based on trust, and the offender violates that trust by unlawfully appropriating the property. In contrast, misappropriation crimes generally involve violence or threats to seize property and differ in their mode of execution. For instance, embezzlement occurs through abuse of trust, leading to unlawful appropriation or disposal of property, whereas in misappropriation crimes, unlawful possession is obtained through violence or threats.

In conclusion, identifying errors and shortcomings in the investigation of embezzlement crimes and improving investigative methodology requires a thorough study of their forensic characteristics. Without understanding forensic characteristics, it is impossible to achieve an effective investigation of crimes.

BOTAEV MUROD JUMANASHIKOVICH

Law Enforcement Academy Department of
Criminalistics and Forensic Examinations

Doctor of Philosophy (PhD) in Law,
Associate Professor

THE IMPORTANCE OF SIMPLIFYING THE STAGE OF PRE-INVESTIGATION CHECK

In all countries, significant efforts are being made to reliably protect the rights and freedoms of individuals, respect their honor and dignity, ensure the prompt and complete solving of crimes, compensate damages to victims of crimes, prevent the prosecution of innocent persons, review criminal-related appeals of physical and legal entities in a timely manner in accordance with the procedure established by law, and prevent acts related to the use of torture and other cruel, inhuman, or degrading treatment during pre-investigation procedures¹.

In our Republic, comprehensive reforms are being implemented to ensure the supremacy of law in the pre-trial proceedings. These reforms include improving the system of procedural actions necessary for verifying the legality and sufficiency of grounds for initiating a criminal case, compensating damages to individuals who have committed a crime or suffered from one at the pre-investigation stage, and advancing the system of collecting, verifying, and evaluating evidence to a new level. Additionally, they aim to enhance the process of reviewing criminal complaints, reports, and other related information by widely introducing modern information technologies. The reforms also focus on

¹ <http://constitution.uz/uz/pages/humanrights>;

incorporating the positive aspects of the legislation of developed countries into national law and ensuring the transparency, openness, efficiency, and cost-effectiveness of pre-investigation bodies.

The Presidential Decrees of the Republic of Uzbekistan, including No. PF-4850 dated October 21, 2016, "On Measures to Further Reform the Judicial and Legal System and Strengthen Guarantees for the Reliable Protection of Citizens' Rights and Freedoms", No. PF-4947 dated February 7, 2017, "On the Strategy for Further Development of the Republic of Uzbekistan", No. PF-5268 dated November 30, 2017, "On Additional Measures to Strengthen Guarantees of Citizens' Rights and Freedoms in Judicial and Investigative Activities", No. PF-6041 dated August 10, 2020, "On Measures to Further Strengthen Guarantees for the Protection of Individual Rights and Freedoms in Judicial and Investigative Activities", as well as Resolution No. PQ-4818 dated September 3, 2020, "On Measures for the Digitalization of the Judiciary", and other regulatory legal documents in this field, serve as a foundation for the implementation of the aforementioned objectives¹.

Nevertheless, the pre-investigation process reveals certain shortcomings in promptly reviewing citizens' appeals, compensating for material and moral damages inflicted upon them, and improving and simplifying procedures, considering the high workload of state bodies and officials responsible for criminal proceedings. This, in turn, necessitates conducting relevant research on the matter.

The analysis of current judicial and investigative practices has revealed that a simplified procedure has been established for processing appeals from individuals and legal entities during the pre-investigation stage. Additionally, it has been observed that in cases where citizens' appeals to law enforcement agencies do not contain elements of an administrative offense or a crime, the case proceedings are carried out in a simplified manner.

This process was first regulated based on the requirements of the Joint Resolution No. 26/17, adopted on March 17, 2018, by the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Uzbekistan and the General Prosecutor's Office of the Republic of Uzbekistan, "On the Approval of the Rules for Formalizing the Decision to Reject the Initiation of a Criminal Case in a Simplified Procedure Based on the Results of Pre-Investigation Checks of Criminal Complaints, Reports, and Other Information Received through the Unified Telephone Number '102' of the Main Department of Internal Affairs of Tashkent City."

The document came into effect on April 1, 2018, and outlines 31 cases in which decisions to reject the initiation of a criminal case can be formalized through a simplified procedure. In such cases, senior prevention inspectors are required to issue a lawful decision within one day and submit it to the prosecutor

¹ Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-процессуал кодекси URL: <https://lex.uz/docs/111460> (Электрон манбага мурожаат қилинган вақт: 21.05.2022);

for supervisory review within three days. In turn, the prosecution authorities must review the decision within five days and provide an appropriate response based on the results. Most importantly, the aforementioned cases are exclusively reflected in the decision to reject the initiation of a criminal case, thereby preventing unnecessary bureaucratic complications.

Since the joint resolution demonstrated positive results in Tashkent City over four years, on February 1, 2021, the General Prosecutor's Office of the Republic of Uzbekistan and the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Uzbekistan adopted Resolution No. 15QQ/4-QQ "On the Approval of the Rules for Formalizing the Decision to Reject the Initiation of a Criminal Case in a Simplified Procedure Based on the Results of Pre-Investigation Checks of Criminal Complaints, Reports, and Other Information Received by the Duty Units of Internal Affairs Bodies." This joint resolution extended the possibility of formalizing pre-investigation procedures in a simplified manner across the entire territory of the country. The adoption of this resolution has had a positive impact on ensuring the timely and expedited review of crime-related reports during the pre-investigation process, guaranteeing the primacy of citizens' rights, freedoms, and legal interests, strictly observing respect for their honor and dignity, preventing unnecessary bureaucratic burdens, and enhancing the efficiency of pre-investigation bodies.

Nevertheless, it is necessary to study and analyze the potential opportunities for further simplifying the pre-investigation process. To achieve this, it is essential to examine the history of criminal procedural legislation and explore the positive experiences of foreign countries.

An analysis of the development of the national criminal procedural legislation reveals that, based on Decree No. 5362-VI of the Presidium of the Supreme Soviet of the USSR dated July 26, 1966, "On Strengthening Liability for Hooliganism," the procedure for formalizing documents in the form of a protocol was introduced during the pre-investigation stage.

This procedure was applied in cases where socially less dangerous crimes were committed, which did not require a complex and time-consuming preliminary investigation conducted in the form of inquiry or initial investigation. The protocol-based case processing began from the moment the crime was committed and included the pre-investigation stage while incorporating certain characteristics of a preliminary investigation. In particular, as in the preliminary investigation process, evidence had to be identified during the protocol review, and at the final stage, the accused had the right to familiarize themselves with the collected documents and raise objections. After that, the collected documents were formalized into a protocol and submitted to the court¹. The court, in turn, reviewed the protocol and made an appropriate decision.

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 10 августдаги "Суд-тергов фаолиятида шахсининг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш кафолатларини янада кучайтириш чора-тадбирлари

The main advantages of the protocol-based procedure include the swift and cost-effective processing of crime-related complaints. In this format, applications submitted by citizens were reviewed without initiating a criminal case, and after the necessary documents were formalized, they were sent to the court for a lawful decision. The court then examined the case, and if the collected information was sufficient for issuing a conviction or acquittal, one of these decisions was made. Conversely, if the evidence was deemed insufficient, the case materials were returned to the investigative authorities for further review.

This procedure has also been reflected in the criminal procedural codes of foreign countries, where it is incorporated in the form of "simplified inquiry" in the legislation of the Russian Federation and the Republic of Belarus. The process established in foreign criminal procedural legislation aligns with the concept of simplifying the pre-investigation stage in our legal system.

In our opinion, the introduction of this legal institution into the national criminal procedural legislation would enable the rapid and resource-efficient review of citizens' applications and complaints during the pre-investigation stage. This, in turn, would enhance the effectiveness of investigating complex and socially dangerous crimes, allowing law enforcement agencies to allocate their resources more efficiently.

KARIMOV IFTIKHOR IBRAGIMOVICH

Senior Lecturer at the Department of
Criminalistics and Forensic Expertise of the
Academy of Law Enforcement

THE LEGAL ANALYSIS OF THE CONCEPT OF RELIGIOUS EXTREMISM AND MODERN SCIENTIFIC APPROACHES TO IT

Abstract. *This article provides a legal analysis of the concept of religious extremism, examines various scholarly approaches to it, modern scientific perspectives, certain problematic situations encountered in law enforcement practice, and develops well-founded theoretical proposals and recommendations for their resolution.*

Аннотация. *В статье проведен правовой анализ понятия религиозного экстремизма, рассмотрены различные подходы учёных к нему, современные научные подходы, некоторые проблемные ситуации, возникающие в практике правоприменения, а также разработаны обоснованные теоретические предложения и рекомендации по их устранению.*

Аннотация. *Мақолада диний экстремизм тушунчасининг ҳуқуқий таҳлили, унга нисбатан олимларнинг турли ёндашувчилари, замонавий илмий ёндашувлар ҳуқуқни қўллаш амалиётида учраётган айрим муаммоли ҳолатлар ҳамда уларни бартараф этиш юзасидан асосланган назарий таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилган.*

Keywords: *extremism, religious extremism, constitutional order, religious organizations, territorial integrity, sovereignty.*

Ключевые слова: *экстремизм, религиозный экстремизм, конституционный строй, религиозные организации, территориальная целостность, суверенитет.*

Таянч сўзлар: *экстремизм, диний экстремизм, конституциявий тузум, диний ташилотлар, худудий яхлитлик, суверенитет.*

Religious extremism is one of the greatest threats in modern society, and its impact on society can negatively affect social, political, and economic stability. Currently, various scientific, practical, and political approaches have been developed to combat religious extremism. This article is aimed at analyzing modern scientific approaches and identifying important theoretical and practical foundations that contribute to the understanding of religious extremism.

Religious extremism is the acceptance of certain religious ideas as unquestionable truth and the attempt to forcibly impose them on others through violence or coercion. This concept manifests itself in various forms in social, political, and religious contexts.

As the President of the Republic of Uzbekistan, Sh. M. Mirziyoyev, emphasized: "Today, all countries of the region are facing threats such as terrorism, religious extremism, transnational crime, and drug trafficking. Effective counteraction to these threats can only be ensured through joint efforts within the framework of practical cooperation mechanisms among the countries of the region. We firmly believe in the necessity of abandoning the division of security threats into "ours" and "theirs" and in the practical adherence to the principle of 'comprehensive security'"¹. "Threats such as religious extremism, terrorism... are intensifying, undermining beliefs that have been followed by humanity for centuries, as well as family values. The fact that these and many other challenges are causing serious problems in human life is an undeniable truth that no one can refute"².

In the Decree of the President of the Republic of Uzbekistan No. PF-60 dated January 28, 2022, "On the Development Strategy of New Uzbekistan for 2022–2026" the formation of effective mechanisms to combat extremism and terrorism is defined as one of the most important directions.

In the "National Encyclopedia of Uzbekistan" religious extremism is defined as the ideology and activities of certain religious organizations or individual believers that do not comply with the laws and norms of society³.

¹ Speech of the President of the Republic of Uzbekistan Shavkat Mirziyoyev at the international conference on the topic "Марказий Осиё: ягона тарих ва умумий келажак, барқарор ривожланиш ва тараққиёт йўлидаги ҳамкорлик" (accessed on 08.02.2023) // www.president.uz – Official website of the Press Service of the President of the Republic of Uzbekistan.

² From the speech of the President of the Republic of Uzbekistan Shavkat Mirziyoyev at the IV Congress of the "Kamolot" Youth Social Movement, Tashkent, June 30, 2017

³ National Encyclopedia of Uzbekistan. – Tashkent: State Scientific Publishing House "Ўзбекистон миллий энциклопедияси" 2002. – p. 305.

Before studying modern scientific approaches to religious extremism, it is advisable to analyze the word "extremism" itself and fully understand its essence. The theoretical analysis of the concept of "extremism" in contemporary academic research is not only one of the key issues in legal science but also one of the most ambiguous problems in its practical application.

To correctly and fully understand the essence of the concept of extremism, it is advisable to examine its lexical meaning. In the "Explanatory Dictionary of the Uzbek Language" extremism (from Latin *extremus* – extreme, ultimate; radical, fanatic; sharp) is defined as adherence to radical, extraordinary methods in politics and ideology, advocating for decisive measures¹.

Article 3 of the Law "On Combating Extremism" defines extremism as radical forms of actions aimed at destabilizing the socio-political situation, forcibly changing the constitutional order of the Republic of Uzbekistan, seizing power by force and appropriating its authority, as well as inciting national, racial, ethnic, or religious hatred².

This article defines extremism as consisting of four components: destabilizing the socio-political situation, forcibly changing the constitutional order, seizing power by force and appropriating its authority, and inciting national, racial, ethnic, or religious hatred, expressed in radical forms of actions³.

However, this definition associates extremism with politics and power, evaluating it as radical forms of actions aimed at using force against the government, seizing power, or inciting hostility. However, it does not explicitly define how "radical forms of actions" manifest. Additionally, the ambiguity in the phrase "radical forms of actions aimed at destabilizing the socio-political situation" may lead to the classification of any act as extremism, even if it does not involve violence.

In legal literature, various approaches to the concept of extremism can be observed. For instance, K.A. Shermuhammedov and J.A. Karimov define extremism (from Latin – "unbelievably extreme", "excessive") as radical views and actions that contradict the laws and norms accepted in society⁴, Z. Islomov and Sh. Ikramov define extremism as "a phenomenon that is unhealthy for society, contradicts its development, promotes radical measures and ideas that create instability in society, as well as in relations between citizens and nations, strives to implement them, and supports such actions"⁵. These definitions

¹Explanatory Dictionary of the Uzbek Language. – p. 29. [Electronic resource]: https://nziyouz.com/books/uzbek_tilining_izohli_lugati/%20-%20E.pdf (accessed on 18.02.2023).

² The Law of the Republic of Uzbekistan "On Combating Extremism". Tashkent, July 30, 2018, No. O'RQ-489. [Electronic resource]: <https://lex.uz/docs/3841957>

³ The Law of the Republic of Uzbekistan "On Combating Extremism". Tashkent, July 30, 2018, No. O'RQ-489. [Electronic resource]: <https://lex.uz/docs/3841957>

⁴ Shermuhammedov K.A., Karimov J.A. "Экстремизм ва терроризмга қарши курашишнинг маънавий-маърифий асослари" // Training Manual. – Tashkent, 2018. – pp. 7-8.

⁵ Z. Islomov, Sh. Ikramov. "Экстремизм ва терроризм – тараққиёт душмани" // Practical Training Manual. – Tashkent, 2015. – p. 65.

suggest a one-sided approach, implying that any actions contradicting the laws and norms accepted in society can be classified as extremism.

M. Rustambaev, in his commentary on the Special Part of the Criminal Code of the Republic of Uzbekistan, defines extremism as a phenomenon characterized by extreme views, a deep sense of belief in one's absolute correctness (usually in politics), and the conviction that only they possess the truth, which ultimately leads to a tendency toward violent actions. This creates the foundation for the emergence of religious extremism. In this context, the target of influence may be an individual, a social group belonging to another religion, or representatives of a sect rejected by adherents of the same religion¹.

R. Almeev and F. Kosimov define extremism as "a concept that encompasses violent attempts to change the foundations of the constitutional order, undermine the territorial integrity and sovereignty of the state, incite racial, national, ethnic, or religious hatred and social conflict in connection with calls for violence or its use, as well as the application of extreme measures, ideas, and views in addressing socio-political issues"².

It should be noted that extremists, under the guise of "democracy" use lofty slogans and appeals to support terrorist and guerrilla warfare activities. They attempt to incite disobedience to the law, strikes, and disorder, manipulate people, and resort to terrorism as a method of action.

While secular extremism manifests in political, economic, and ideological forms, religious extremism can be found in various sects claiming adherence to different religions, including Islam, Christianity, and Buddhism. The most characteristic feature of extremism is its extreme politicization.

According to D. Mirazov, "Religious extremism can be considered the twin of terrorism. When defining a terrorist, one should recognize them as a person whose mind has been poisoned, who is driven by fanaticism, incapable of taking responsibility for their criminal actions, unaware of their deeds, and merely an executor of someone's malicious intent. Acts such as taking lives, murder, oppression, instilling fear among the population, and hostage-taking of innocent civilians - all carried out with political, religious, or fanatical motives - should rightfully be classified as terrorism". Associating such actions with religion leads to religious extremism. Religious extremism is a theory and practice based on rejecting the traditional religious values and beliefs of society and promoting opposing ideas through deception and violence³.

As the scholar Sh. Pakhrutdinov, who has deeply studied this topic, emphasized, "In all countries, the social base of religious extremism mainly

¹ M. Kh. Rustambayev. "Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодексига шарҳ". Special Part / Tashkent: "Adolat", 2016. – p. 242.

² R. V. Almeev, F. Kh. Kasimov. "В плену иллюзии: религиозный экстремизм — угроза миру и стабильности" – Tashkent: Gafur Gulyam, 2004. – p. 35.

³ D. M. Mirazov, B. N. Rashidov, Sh. A. Qulmatov, et al. Терроризм ва экстремизмга қарши курашнинг тактика ва методикаси: Маърузалар курси. – Tashkent: Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Uzbekistan, 2017. – p. 7.

consists of “residual strata” - individuals filled with hatred toward any form of social and moral development, those who, due to their actions, have become estranged from their society, state, community, relatives, and parents, and who position themselves in opposition to humanity and progress. These elements, united for inhumane purposes, form a diverse range of extremist groups”¹.

According to M. Rajabova, the lexical meaning of religious extremism is “acting in a radical manner” while its terminological meaning refers to “an attempt to uncompromisingly impose ideological beliefs among the population” Its dangerous aspect lies in rejecting the doctrinal principles, customs, and traditions that have been practiced by the people for centuries and instead instilling beliefs that serve their own interests. Such distorted ideology promotes views that label Muslims as “infidels,” the state as a “state of disbelief” and society as a “society of disbelief” The distortion of faith in this manner is particularly dangerous because it leads to issuing fatwas that justify accusing true believers of apostasy and shedding their blood. These perspectives, in turn, create a foundation for the emergence of terrorism, an extremely dangerous social phenomenon². In the definitions provided by these scholars, the primary emphasis is placed on the religious manifestation of extremism, effectively revealing its meaning and essence. However, since other forms of extremism are not covered, we partially agree with these definitions.

G. Karomatov also conducted an in-depth analysis of religious extremism and defined it as “an ideology expressed through the ruthless political and military activities of radical, fervent, and fundamentalist elements within certain religious confessions and associations”³. In our view, religious extremism is not only an ideology or doctrine that incites extremists toward radicalization but should also encompass their active efforts to exploit religion for their purposes.

In religious extremism, intolerance toward representatives of other confessions is manifested, whereas in the nationalist form of political extremism, it is expressed through the denial of the rights of various national and ethnic groups.

It should also be specifically noted that R.Toshquvatova, in her scientific work, stated that “Islamic extremism is a type of religious extremism”. Furthermore, she emphasized that “political extremism and Islamic fundamentalism, in all their forms, set the goal of returning to the original form and essence of religion, opposing any modernization of religious teachings. The ultimate result of this is the forced construction of caliphate-type states through

¹ Sh. I. Pakhrutdinov. Дунёвий демократик давлатчилик қурилиши амалиётида диний экстремизм таҳдиди: Doctoral Dissertation in Political Science. – Tashkent: Academy of State and Public Administration under the President of the Republic of Uzbekistan, 2001. – p. 83.

² Ражабова М.А. Диний экстремизм ва терроризмга қарши курашнинг жиноий-ҳуқуқий муаммолари: Юрид. фан. док. дисс. автореф. – Т.: Ўзб.Респ.ИИВ Академияси, 2002. – Б. 49.

³ Кароматов Г. Ислом фундаментализми ва унинг ижтимоий-сиёсий моҳияти: Автореф. дисс. ... канд. философ. наук. –Т.:1999. -6.12

the politicization of religion”¹. However, we do not agree with R. Toshquvatova’s use of the term “Islamic extremism” In our opinion, extremists exploit various religions as a mask to further their own goals - primarily to attract more followers to their ranks. This does not mean that extremism is inherent to a particular religion. Furthermore, political extremism does not aim to restore the original form and essence of religions; rather, its primary objective is the seizure of power.

Additionally, Sh. Yovkachov, in his work, noted that “Western mass media frequently use the terms “Islamic fundamentalism”, “Islamic extremism” and “Islamism”. However, in reality, Islam cannot be equated with religious fundamentalism and extremism”².

German scholars A. Pfahl-Traughber and E. Jesse define extremism as “a phenomenon aimed at destroying the fundamental principles of democracy in a constitutional state”³. However, the concept of “extremism” may not be limited solely to politics, and this definition only partially reflects the reality. In particular, it does not fully encompass extremist activities in the religious sphere.

Therefore, the emergence and development of the concept of “extremism” as well as studies conducted by foreign scholars in this field, require further examination to develop a definition of this concept that meets contemporary demands.

Thus, a conceptual and terminological analysis of legal literature and legislative acts in the field of combating extremism allows us to identify certain characteristics of extremism as follows:

First, extremism involves not only violence (typically radical) but also non-violent methods, such as the dissemination of extremist materials and the incitement of national, religious, or ethnic hatred and discord.

Second, extremism is a systemic social phenomenon that integrates ideological beliefs - whether religious, racial, national, gender-based, or political - that promote a sense of superiority over others. These beliefs serve as the motives and objectives of extremist crimes and offenses⁴.

Third, extremism involves actions prohibited by law (administrative or criminal offenses).

¹ Тошқуватова Р.Ш. Проблемы соотношения политического и религиозного экстремизма в условиях глобализации: Дисс. ... канд. философ. наук. –Т.: НУУ имени Мирзо Улугбека. 2012. –Б.148.

² Ёвкачев Ш.А. Политизация религии и проблема исламского экстремизма в современном Египте: Дисс. ... канд. полит. наук. –Т.:ТГИВ. 2000. –Б. 40.

³ Armin Pfahl-Traughber. Jahrbuch für Extremismus- und Terrorismus forschung 2009/2010 // https://www.hsbund.de/SharedDocs/Downloads/2_Zentralbereich/20_Referat_W/Publikationen/20_Schriften_Extremismus_Terrorismusforschung/band_03.pdf?__blob=publicationFile&v=3.

⁴ Karyagina A.V. “Межнациональные конфликты как фактор распространения экстремизма в Южном федеральном округе: проблемы и пути преодоления” // Актуальные проблемы уголовной и уголовно-процессуальной политики Российской Федерации: материалы Всероссийской научно-практической конференции. – Omsk, 2014. – pp. 93-97.

Fourth, extremism primarily consists of a set of actions aimed at achieving goals that violate citizens rights and freedoms as well as the democratic foundations of the state.

Fifth, the concepts of “extremism” and “extremist activity” are closely interconnected and can be defined based on the law enforcement practices of a particular state.

Based on the analyzed materials, we can draw the following conclusions:

- Despite numerous scientific studies conducted in the field of combating extremism, the concept of “extremism” varies in politics, science, and legislation. Additionally, legal literature lacks a unified understanding among scholars regarding the essence of extremism, its subjects, objectives, and motives.

- The scientific community examines extremism in both broad and narrow senses. In a broad sense, extremism is defined as “adherence to radical views to achieve specific goals” whereas in a narrow sense, it is understood as “activities aimed at defeating and eliminating opponents”.

Based on the analysis, the following key characteristics of extremism can be distinguished: Adherence to and dissemination of radical and uncompromising views in society; Pursuit of ideological, religious, or political goals; Support for or use of violence; Rejection of or deviation from existing laws and established moral norms in society; Incitement of social, racial, national, religious, or other forms of hatred; Creation of threats to national security.

- The concept of “extremism” is broader than “terrorism” and the distinction between these terms is manifested in the use of violence in the actions of individuals, groups, and organizations.

- By its nature, extremism - regardless of its form, whether as “radical views” or “active actions” - poses a direct threat to the constitutional order and state security.

Articles 244¹ and 244² of the Criminal Code of the Republic of Uzbekistan establish criminal liability for religious extremism. Additionally, Article 3 of the Law “On Combating Extremism” provides a definition of extremism. However, this definition does not fully specify which criminal acts constitute the crime of extremism. These criminal actions are more explicitly detailed within the concept of “extremist activity”.

For example, the definition of “extremism” consists of four key components: destabilizing the socio-political situation, forcibly changing the constitutional order, seizing power by force and appropriating its authority, and inciting national, racial, ethnic, or religious hatred in the form of radical actions.

However, this definition does not encompass certain aspects reflected in the concept of “extremist activity” such as: Undermining the territorial integrity and sovereignty of the Republic of Uzbekistan; Establishing or participating in illegal armed formations; Engaging in terrorist activities; Preparing, storing, distributing, or displaying materials that threaten public security and public order; Creating, storing, distributing, or displaying the attributes or symbolic

signs of extremist organizations; Organizing or participating in mass riots motivated by political, ideological, racial, national, ethnic, or religious hatred or hostility; Publicly calling for the commission of such acts; Planning, organizing, preparing, or committing actions aimed at achieving the above-mentioned extremist objectives. Therefore, in our research, to unify these concepts and based on the above analysis, we propose the following amendment to the definition of extremism:

Extremism is the radical form of extremist activity aimed at destabilizing the socio-political situation, forcibly changing the constitutional order of the Republic of Uzbekistan, seizing power by force and appropriating its authority, and inciting national, racial, ethnic, or religious hatred.

NABIEV GAYRAT SHUHRAT UGLI

Law Enforcement Academy, Department of
Criminalistics and Forensic Examinations,
Lecturer

THE CONCEPT OF AN EXPERT IN CRIMINAL PROCEDURE, CLASSIFICATION OF ACTIVITIES, AND SIGNIFICANCE

Abstract. *The article analyzes the role and importance of an expert in criminal proceedings. The author's definition of the concepts of "expert" and "special knowledge" is given. The issues of classification of experts and types of forensic examination are considered. Proposals for improving the Criminal Procedure Code of the Republic of Uzbekistan are also presented.*

Аннотация. *В статье анализируется роль и значение эксперта в уголовном процессе. Дается авторское определение понятий "эксперт" и "специальные знания". Рассматриваются вопросы классификации экспертов и виды судебной экспертизы. Также представлены предложения по совершенствованию Уголовно-процессуального кодекса Республики Узбекистан.*

Abstract. *The article analyzes the role and importance of an expert in criminal proceedings. The author's definition of the concepts of "expert" and "special knowledge" is given. The issues of classification of experts and types of forensic examination are considered. Proposals for improving the Criminal Procedure Code of the Republic of Uzbekistan are also presented.*

Keywords: *criminal proceedings, expert, special knowledge, forensic examination, classification, competence, incompetence, Criminal Procedure Code.*

Ключевые слова: *уголовный процесс, эксперт, специальные знания, экспертиза, классификация, компетенция, некомпетентность, Уголовно-процессуальный кодекс.*

Калит сўзлар: *жиноят процесси, эксперт, махсус билимлар, экспертиза, таснифлаш, компетенция, нолайиқлик, Жиноят-процессуал кодекс.*

The primary goal of the comprehensive reforms being carried out in Uzbekistan is to uphold human dignity and ensure the protection of human rights and freedoms. This noble idea is also reflected in the Updated Constitution, which firmly establishes Uzbekistan as a law-based state.

In recent years, more than 10 laws, nearly 40 presidential decrees and resolutions, and over 60 government decisions have been adopted to improve law enforcement activities. All these measures serve as clear evidence of the large-scale efforts undertaken in the country to ensure the rule of law and protect the rights and interests of citizens.

Шу билан бирга, ишни судга қадар юритиш жараёнида жиноят процесси иштирокчиларининг ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш, бегуноҳ шахсларнинг жиноий жавобгарликка тортилишини олдини олиш ва аксинча жиноят содир этган шахсларга жазо муқаррарлигини таъминлашда исботлаш жараёни муҳим аҳамият касб этади. Исботлаш жараёнида энг қўп учрайдиган ва барча жиноят ишларида ўтказилиши талаб этиладиган тергов ҳаракати экспертиза бўлиб ҳисобланади. Экспертиза тергов ҳаракатини ўтказишга масъул бўлган шахс эксперт бўлиб, унинг жиноят процессидаги фаолияти ва ролини такомиллаштириш бугунги куннинг долзарб масалаларидан бирига айланди.

For this reason, in the course of the research, it is appropriate to define the concept of an "expert" to conduct an in-depth analysis of the problems in this field. The definition of an expert is provided in Article 67 of the Criminal Procedure Code of the Republic of Uzbekistan, which states that an expert is any natural person who possesses specialized knowledge in the fields of science, technology, art, or craftsmanship necessary for providing a conclusion¹.

From the above statement, we can conclude that for an individual to engage in expert activities, they must not only have higher education in the relevant field but also possess practical experience. Therefore, an expert is not merely a knowledgeable person but someone who has the necessary knowledge and experience to explain and resolve important issues in a criminal case.

The use of specialized knowledge in criminal proceedings is of significant importance, as the participation of an expert is essential in the investigation of criminal cases, particularly in resolving complex issues that require precise and specialized knowledge. In this process, the expert, as a physically competent individual with specialized knowledge, contributes to the evidentiary process by providing scientific, technical, artistic, or craft-related information essential for case resolution.

In the definition of the expert provided in criminal proceedings, the specific terms science, technology, art, and craftsmanship are explicitly mentioned. To determine the scope of an expert's authority and their ability to provide conclusions, it is essential to understand the meaning and essence of these concepts.

¹ <https://www.lex.uz/docs/111460> Electronic resource access date 20.10.2024

According to the Explanatory Dictionary of the Uzbek Language, the term "science" is defined as a system of knowledge that reveals the laws of nature and society and influences the surrounding environment¹.

The term "technology" is defined as a set of tools that facilitate production processes in human activities within society and serve both industrial and non-industrial needs².

In addition to technology, art also holds a distinctive place in criminal proceedings. The term "art" is explained as a field of social culture that provides aesthetic pleasure and reflects reality through artistic images, such as music, painting, and sculpture³.

According to the Explanatory Dictionary of the Uzbek Language, the term "craftsmanship" is defined as a profession or occupation that serves as a primary means of livelihood and requires specific skills and expertise.⁴

Based on the above, an expert is defined as "a person with specialized knowledge who is appointed in accordance with the procedure established by the Criminal Procedure Code of the Republic of Uzbekistan to conduct forensic examinations and provide conclusions." An expert is a specific category of individual, and forensic examinations may be assigned both to a specific individual (natural person) and to an institution (legal entity). However, it is important to note that even when a forensic examination is assigned to an institution, it is still conducted by a specific person (or multiple experts). Therefore, in the Criminal Procedure Code of the Republic of Uzbekistan, the term "person" used by the legislator should be understood specifically as a natural person.

The "person" in this context must possess specialized knowledge. Before defining "specialized knowledge," it is important to first discuss the concept of "possession."

Here, "possession" refers to an expert's mastery of specialized knowledge and skills in a particular field. In other words, "possession" is not limited to merely having a diploma or formal education; rather, it also encompasses the individual's ability to practically apply their skills and effectively utilize them in their field.

Today, specialized knowledge plays a crucial role in the successful investigation of criminal cases and the delivery of fair judgments. However, the lack of a clear definition of "specialized knowledge" in legal and scientific literature has led to various practical difficulties. This issue causes practitioners

¹ А.Мадвалиев Ўзбек тилининг изоҳли луғати – (Ф) PDF (n.ziyouz.com) Electronic resource access date 20.10.2024

² А.Мадвалиев Ўзбек тилининг изоҳли луғати – (Т) PDF (n.ziyouz.com) Electronic resource access date 20.10.2024

³ А.Мадвалиев Ўзбек тилининг изоҳли луғати – (С) PDF (n.ziyouz.com) Electronic resource access date 20.10.2024

⁴ А.Мадвалиев Ўзбек тилининг изоҳли луғати – (Х) PDF (n.ziyouz.com) Electronic resource access date 20.10.2024

to face challenges in correctly understanding the scope and content of such knowledge.

Specialized knowledge serves as one of the key tools in solving and investigating crimes and establishing the truth. It is a fundamental component in explaining several critical processes in criminal procedural activities. The identification of specialized knowledge is essential for the proper evaluation of evidence, as well as for its discovery and analysis using modern research methods in criminal cases.

Various scholars have approached the concept of specialized knowledge differently. For example, I.R. Astanov defines specialized knowledge as follows:

"Specialized knowledge is a narrow field of professional expertise in science, technology, or craftsmanship, which is applied in the initiation of a criminal case, preliminary investigation, and court proceedings. It is used to discover, collect, and evaluate factual information and evidence related to a crime through modern research methods".¹

According to E.R. Rossinskaya, "it is necessary to assess the characteristics of the specialized knowledge required in each specific case."²

On the other hand, S.F. Bychkova defines specialized knowledge as "knowledge that is not inherent to criminal procedural knowledge, acquired in a specific professional field, and serves the purposes of fair justice."³

Yu.G. Korukhov defines specialized knowledge as "a set of knowledge in a specific branch of science, technology, or art that is applied for evidentiary purposes"⁴.

V.N. Makhov, on the other hand, describes specialized knowledge as "a collection of theoretical and practical knowledge used to establish the truth in a criminal case"⁵.

From the analyzed sources, it is evident that scholars unanimously recognize the importance of specialized knowledge in criminal investigations and emphasize that it should be applied by narrow-field specialists. In particular, I.R. Astanov's definition encapsulates these views, providing a broad and detailed explanation of the concept of specialized knowledge.

According to L.O. Barakayev, "Specialized knowledge is a field-specific body of knowledge in science, technology, or craftsmanship that is applied in pre-investigation checks, initiation of a criminal case, inquiry, preliminary investigation, and court proceedings. It is used to identify factual information, discover, collect, and evaluate evidence through modern research methods, as

¹ Астанов И.Р. Жиноят ишлари бўйича махсус билимлардан фойдаланишнинг процессуал ва криминалистик жиҳатлари. DSc докторлик тадқиқот иши. Тошкент. 2018 й. ИИВ Академияси. 38 б.

² Россинская Е. Р. Специальные познания и современные проблемы их использования в судопроизводстве // Журнал российского права. – 2001. – № 5. – С. 34.

³ Бычкова С.Ф. Теория и практика судебной экспертизы: учеб. пособие. Т.1. – Алматы, 1999. – С. 97.

⁴ Корухов Ю. Г. Криминалистическая диагностика при расследовании преступлений. –М., 1998. –288 с.; Корухов Ю. Г. Судебная экспертиза по новому российскому законодательству. –М., 2003. – 177 с.

⁵ Махов В.Н. Использование специальных знаний сведующих лиц при расследовании преступлений. – М.: Изд-во РУДН, 2000. – С. 46.

well as to conduct inspections and forensic examinations, utilizing the expertise of specialists and experts"¹.

R.S. Belkin defines specialized knowledge as "theoretical and practical skills acquired through the use of science, technology, or craftsmanship, which are not commonly possessed by the general public"². Here, it is essential to emphasize that specialized knowledge differs from general knowledge, as it pertains to a narrow field of expertise. I agree with Belkin's viewpoint, as criminal cases require the application of specific professional knowledge, rather than general or commonly known information.

According to A. Khalilov, "specialized knowledge refers to a set of theoretical knowledge and practical skills in the fields of science, technology, art, craftsmanship, digital information, virtual environments, and other areas, which are acquired through specialized training and/or professional qualification or experience and are reflected in forensic examination methodologies"³. This definition can be partially agreed with; however, certain aspects, particularly the concepts of "specialized training" and "professional qualification," require further clarification. Specifically, it is necessary to determine what type of training and qualifications are being referred to in this context.

S.M. Garisov and E.A. Zaitseva correctly emphasize that the effectiveness of evidentiary activities in criminal investigations largely depends on the proper and rational use of specialists' specialized knowledge by investigators and inquiry officers⁴. They highlight that the use of specialized knowledge is not solely about possessing knowledge itself but also about correctly selecting and applying it. This viewpoint is highly relevant because the proper application of specialists' and experts' knowledge in criminal cases contributes to an objective and fair resolution of the case.

Reforms have aimed at organizing investigative and inquiry processes more effectively and systematically by ensuring the efficient use of experts' specialized knowledge in criminal cases. Subsequently, on June 1, 2010, the Law "On Forensic Examination" was adopted, placing special emphasis on improving the regulatory framework for expert activities.

However, despite the fact that the concept of "specialized knowledge" has been introduced in legislation, a clear and comprehensive definition has not yet been provided. The effective use of specialized knowledge is a crucial tool for the successful conduct of criminal procedural activities. Therefore, there is a growing need to clarify this concept and establish its legal basis.

¹ Л.О.Баракаев Далилларни тўплаш усули сифатида тафтиш ўтказишнинг процессуал ва криминалистик жиҳатлари. Фалсафа доктори (PhD) диссертацияси. 2023 йил. 15 б.

² Белкин Р.С. Криминалистическая энциклопедия. 2-изд., доп. – М.: Мегатрон XXI, 2000. – С. 32.

³ Халилов А.У. Суд экспертизаси институтининг ташкилий-ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш юридик фанлар бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси иши. Тошкент. 2024 й. ХМҚ Академияси. 22 б.

⁴ Гарисов С.М. Зайцева Е.А. Использование специальных познаний в судебном производстве по уголовным делам: Монография. Волгоград: ВАМВД России, 2010. – 196 с.

Based on the above, we can conclude that since Article 3 of the Law "On Forensic Examination" is dedicated to defining the fundamental concepts related to the forensic examination institution, it is appropriate to supplement this article with a definition of "specialized knowledge" that incorporates its most essential aspects. Thus, we propose the following authorial definition:

"Specialized knowledge" refers to a set of theoretical knowledge and practical skills in the fields of science, technology, art, craftsmanship, digital information, virtual environments, psychology, medicine, economics, and other disciplines, which are applied at all stages of criminal proceedings (pre-investigation checks, inquiry, preliminary investigation, and court proceedings), enable the discovery, evaluation, and analysis of evidence using modern research methods, are acquired through specialized training (higher education institutions, professional development courses, internships, etc.) and/or professional qualifications (certifications, licenses, etc.) or practical experience, and are integrated with forensic examination methodologies to ensure their effective application in legal proceedings.

According to the Explanatory Dictionary of the Uzbek Language, the term "expert" (derived from the Latin *expertus* – experienced) is defined as a specialist in a particular field who is invited by judicial and investigative authorities, medical institutions, or scientific organizations to conduct an expert examination¹. However, in our opinion, while this definition provides a general understanding of who an expert is, it does not fully reflect the expert's role and position in criminal proceedings.

To gain a deeper understanding, we refer to the definition of "expert" provided in Article 67 of the Criminal Procedure Code, which states that "an expert is any natural person possessing specialized knowledge in the fields of science, technology, art, or craftsmanship, necessary for providing a conclusion."² However, according to Article 67 of the Criminal Procedure Code, even if a person possesses specialized knowledge, they are only recognized as an expert after being officially appointed to conduct forensic examinations in accordance with the procedure established by the CPC.

Based on the above, we can conclude that since Article 3 of the Law "On Forensic Examination" is dedicated to defining the fundamental concepts related to the forensic examination institution, it is appropriate to supplement this article with a definition of "expert" that incorporates its most essential aspects. Thus, we propose the following authorial definition:

"Expert" is a natural person possessing specialized knowledge, theoretical knowledge, and practical skills in the fields of science, technology, art, or craftsmanship, who is officially appointed in accordance

¹ А.Мадвалиев Ўзбек тилининг изоҳли луғати – (Э) PDF (n.ziyouz.com) Электрон ресурс мурожаат санаси 20.10.2024

² <https://www.lex.uz/docs/111460> Electronic resource access date 20.10.2024

with the legislation to conduct forensic examinations and provide conclusions in judicial proceedings.

A forensic examination is considered appointed from the moment an authorized person signs the decision on its assignment. Indeed, in some cases, until this decision is officially announced, a person with specialized knowledge may be unaware of its existence and, accordingly, may not have the opportunity to exercise their status as an expert.

In conclusion, the role of experts and the significance of specialized knowledge in criminal proceedings are invaluable. Experts, through their deep knowledge and practical experience in the fields of science, technology, art, and craftsmanship, play a crucial role in investigating crimes, collecting and analyzing evidence, establishing the truth, and ensuring fair justice.

The concept of "specialized knowledge" is broad in scope, encompassing a set of theoretical knowledge and practical skills that are applied at all stages of criminal proceedings, enabling the discovery, evaluation, and analysis of evidence. It is acquired through specialized training and practical experience and serves as a fundamental tool in the effective administration of justice.

An expert is a natural person who possesses specialized knowledge and is officially appointed in accordance with the law to conduct forensic examinations and provide conclusions. The expert's activities serve to ensure an objective and impartial review of cases, accurately evaluate evidence, discover new evidence, resolve complex issues, expedite investigative and judicial processes, and strengthen the rule of law in society.

At the same time, it remains crucial to clearly and comprehensively define the concepts of "expert" and "specialized knowledge" in legislation, enhance the professional qualifications and training of experts, and advance scientific research in the field of forensic examination. Successfully addressing these tasks will further elevate the role of forensic expertise in criminal proceedings, strengthen confidence in its outcomes, and contribute to the administration of fair justice.

**DJUMAYEV SHOKHJAKHON
BEGIMKUL UGLI**

Doctoral student of The Law Enforcement
Academy of The Republic of Uzbekistan

THE CONCEPT OF PROSECUTOR VERIFICATION OVER LAW ENFORCEMENT AND REGULATORY ISSUES IN LEGAL DOCUMENTS

***Annotation.** This article researches about the concept of prosecutorial verifications, the grounds for their conduct, legal issues related to their regulation by law and also offers suggestions for improving legislation, taking into account foreign experience. The article also*

scientifically and theoretically discusses the concept of the prosecutor's verification over the enforcement of laws, examining the doctrinal views of several legal scholars.

Keywords: *the prosecutor, prosecutor's verification, grounds for verification, the concept of prosecutor's verification.*

In the country, large-scale reforms are being carried out to improve and democratize state governance, raise the standard and quality of life for the population, and promote the comprehensive development of regions. In this process, measures are being taken to ensure the implementation of legal acts adopted by the prosecutor's office and to strengthen legality and law and order in society.

In this regard, the "Development Strategy of New Uzbekistan for 2022-2026," approved by the Decree of the President of the Republic of Uzbekistan, PD-60 dated January 28, 2022, sets out 100 goals, of which goal 17 is dedicated to improving the activities of the prosecutor's office. This goal includes establishing solid legal foundations for the activities of an open and fair prosecutor's office that strictly ensures legality, and making the principle of "The law is supreme, punishment is inevitable" a guiding principle.

As President Shavkat Mirziyoyev emphasized, "Strengthening the legislative framework, ensuring the indiscriminate enforcement of laws, increasing the legal culture of citizens, developing a democratic legal state, supporting private property and entrepreneurial activity, and ensuring reliable protection of them are all significant roles of the prosecutor's office."

"The activities of the prosecutor's office are an important mechanism for ensuring legality in our country, quickly identifying and eliminating violations of citizens' rights and lawful interests. The special legal status of the prosecutor's office — which monitors the precise and uniform enforcement of the Constitution and laws throughout the country — shows that prosecutor's offices play a central role in coordinating activities to ensure legality"¹

Legal scholar B.X. Po'latov also stated, "Work in the prosecutor's office of the Republic of Uzbekistan is organized according to the specific directives of the Chief Prosecutor. These are based on the Constitution of the Republic of Uzbekistan, the Law on the Prosecutor's Office, and other laws of the Republic of Uzbekistan."

Indeed, according to Article 1 of the Law of the Republic of Uzbekistan "On the Prosecutor's Office," prosecutor's offices establish oversight to ensure the precise and uniform implementation of laws in Uzbekistan. According to Article 2 of this Law, the primary tasks of the prosecutor's office are to ensure the supremacy of the law, strengthen legality, protect the rights and freedoms of citizens, the constitutionally protected interests of society and the state, and to prevent and combat criminal activity.

¹ Otajonov F. The Constitutional Status of the Prosecutor's Office and Its Role in Ensuring Legality. Bulletin of the Academy of the Prosecutor General's Office of the Republic of Uzbekistan. No. 1 (49), 2022.

To effectively and significantly carry out these tasks, the importance of conducting high-quality prosecutor verifications is crucial. In order to explain the substance and essence of the prosecutor's verification of law enforcement, special attention must be given to the concept of verification, its types, and its objectives.

Additionally, it is important to pay attention to the legal definitions of the terms "verification" or "inspection" as provided in the legislation of the Republic of Uzbekistan. According to Article 3 of the Law of the Republic of Uzbekistan "On State Control over the Activities of Business Entities" adopted on December 24, 1998, the definition of verification is described as a one-time check carried out by controlling authorities to monitor how business entities comply with laws and other legislative acts regulating their activities.

The following types of verification can be distinguished:

- Complex verification;
- Financial and economic activity verification;
- Planned verification;
- Unplanned verification;
- Short-term verification;
- Counter verification;
- Verification under supervision.

Complex verification refers to verification carried out simultaneously by two or more controlling bodies.

Planned verification is a verification included in the annual (quarterly) verification plan approved by the Coordination Council of the Republic's controlling authorities.

Unplanned verification refers to a verification carried out by controlling authorities in cases and in accordance with procedures stipulated by law, which is not included in the annual (quarterly) verification plan (including short-term verifications).

Short-term verification refers to a verification carried out by controlling authorities within one working day, which is not related to the financial and economic activities of the business entity. This verification is conducted from 6:00 PM on the verification day until 6:00 AM on the following day, at business entities working during evening and/or night shifts.

Counter verification involves comparing documents that are related to similar operations in different business entities or different departments of a single business entity.

Verification under supervision is conducted by controlling authorities to check whether the violations identified in the previous verification have been rectified by the business entities.

As legal scholar D. Belousova emphasized, prosecutor verifications are an important tool for establishing prosecutor supervision over the enforcement of

laws and identifying violations. Prosecutor verifications over the enforcement of laws manifest as an essential attribute of “general oversight” activities¹.

Furthermore, as noted by N.R. Koreshnikova in her dissertation for the academic degree of Candidate of Juridical Sciences, prosecutor verifications are conducted to evaluate the actions of authorized officials, identify legal violations, and detect offenses related to the powers reflected in their charters.

We believe that we cannot fully agree with the above statement. This is because when prosecutors establish supervision over the uniform enforcement of laws, they carry out verifications not only with regard to charter powers but also concerning the implementation of provisions reflected in other legal documents that have higher legal force than the charter itself. Therefore, it is necessary to acknowledge that the scope of prosecutor verifications is quite broad

The following characteristics distinguish prosecutor verifications over the enforcement of laws:

- **Legality**, meaning that prosecutor verifications are carried out based on the law and are focused on ensuring its enforcement;
- **Imperative nature** of prosecutor verifications;
- **Objectivity and independence of prosecutor verifications**, meaning that prosecutors' verification activities are not subject to personal opinions and are conducted with a specific goal, regulated solely by legal documents. Additionally, it is stipulated that the practice of evaluating prosecutors' activities based on the number of verifications and prosecutor oversight documents should be avoided in regulatory legal acts related to prosecutor activities.
- **Carried out within the timeframes set by law;**
- **Conducted based on transparency.**

As A.B. Komilov emphasized, "In the theory and practice of prosecutor oversight, there are several types of verifications carried out by prosecutors over the enforcement of laws. Specifically, in prosecutor oversight practice, types such as planned and current verification, targeted (subject-based) and complex verification, detailed verification, joint verification, and verification under supervision are carried out"²

Based on the participants involved, prosecutor verifications can be divided into the following types:

- Verification conducted by a single prosecutor;
- Verification conducted by a group of prosecutors;
- Verification conducted with the involvement of experts.

This classification holds significant methodological importance³.

¹ Belousova D.S. Further Proceduralization of Prosecutor's Inspection: fad or necessity? 2019. P. 56.

² Komilov A.B. Urgent Issues of Regulating Prosecutor Inspections on the Enforcement of Laws in Legal Documents // Central Asian Academic Journal of Scientific Research, 2021, pp. 229-235.

³ O.N. Korshunova. Prosecutor's verification. Methodology and Tactics of Conducting. 2019. P. 11.

A verification conducted by a single prosecutor primarily involves checking the uniform and accurate enforcement of a specific law in a particular verification object in cases that are not complex.

In our opinion, verifications conducted by multiple prosecutors involve more complex and important cases. For example, complex and important cases refer to violations that cause serious harm to the interests of the state or society, require immediate rectification, and, if not addressed, would harm the interests of the majority. In this context, "majority" refers to two or more individuals.

Prosecutor verifications involving experts occur when specialists are invited by the prosecutor's request to assist with the verification. When conducting verifications, a prosecutor may encounter issues in various fields, such as medicine, accounting, finance, and construction, which they may not be familiar with. Naturally, in such cases, it is necessary to use the knowledge of individuals with specialized expertise in those fields. When experts are involved in verifications at the prosecutor's legal request, they provide opinions based on their specific knowledge in the area of the verification, or they are tasked with conducting inspections or investigations. The opinions of experts and the reports they produce during their investigations are not mandatory for the prosecutor. If there are sufficient grounds, the prosecutor may disregard them and not use them to support the prosecutor's oversight documents.

As legal scholar I.V. Kachalov stated, a prosecutor's verification is a legal means of identifying violations during prosecutor oversight¹.

Other theorists also describe prosecutor verification over the enforcement of laws as follows:

A prosecutor verification is an oversight activity and, as a method of identifying legal violations, encompasses the concept of "legal means of prosecutor oversight" and, through these means, the oversight is carried out by actions outlined by law².

In our opinion, as highlighted above, a prosecutor verification is not just a method for identifying legal violations; it is also a tool for addressing the violations and the conditions that facilitate such violations, through the application of the relevant prosecutor oversight documents.

In modern educational literature on prosecutor oversight, prosecutor verification is typically understood as a means to resolve issues or a method for carrying out prosecutor oversight over the enforcement of laws.

Although the Law on the Prosecutor's Office includes the phrase "verification of law enforcement," it does not clearly define what prosecutor verifications over law enforcement are, nor is there a specific definition provided. Without understanding the essence of this concept, it would not be logically correct to establish the basis and procedures for carrying out such

¹ Kachalov V.I., Kachalov O.I. Prosecutor's Supervision in the Russian Federation. Moscow: Norma, 2001. P. 72.

² Berezovskaya S.G. Prosecutor's verification in Soviet State Administration. Moscow: Gosyurizdat, 1954. P. 95; Prosecutor's Supervision: Textbook / edited by E.Yu. Vinokurov. Moscow: Yurait, 2010. P. 114.

verifications. Therefore, we believe that the Law on the Prosecutor's Office should provide a clear and complete definition of the concept of "prosecutor verification"¹

By analyzing the concepts in the legislation and the scientific (doctrinal) views of legal scholars on prosecutor verification over the enforcement of laws, we have concluded that the following definition of "prosecutor verification over law enforcement" should be adopted:

Prosecutor verification over law enforcement is a control measure conducted by prosecutor offices at specific verification objects, such as government bodies, enterprises, institutions, organizations, and other entities, in accordance with the law, within the grounds, timeframes, and procedures specified by law, to ensure the uniform and correct enforcement of certain legal documents.

It should be noted that Article 21 of the Law on the Prosecutor's Office is specifically dedicated to prosecutor verifications over law enforcement. According to this article, verification of law enforcement is carried out based on complaints and other information about legal violations, and in cases where the prosecutor deems it necessary to take action to ensure legality, in accordance with the procedures outlined by law.

However, we can observe that the provisions in the above-mentioned article on prosecutor verifications over law enforcement are somewhat limited. The grounds for carrying out prosecutor verifications are not fully and clearly outlined. In contrast, the Model Regulations, approved by the decree of the Prosecutor General of the Republic of Uzbekistan, provide specific grounds for carrying out prosecutor verifications. According to these regulations, prosecutor verifications over law enforcement can be carried out on the following grounds:

- Sectoral work plans;
- Decisions of the board;
- Instructions from leadership;
- Appeals of physical and legal persons;
- Information about legal violations;
- Reports from mass media.

In accordance with Article 21, Section 2 of the Law on the Prosecutor's Office of the Russian Federation, prosecutor oversight over law enforcement is carried out based on information about legal violations, and where the prosecutor deems action necessary to ensure legality. Furthermore, it is specified that prosecutor verifications can also be based on information posted on the internet, data from federal state information systems, and data obtained through unmanned aerial vehicles.

However, our national legislation does not currently include these grounds for carrying out prosecutor verifications.

¹ Prosecutor's supervision: Textbook / edited by E.Yu. Vinokurov. Moscow: Yurait, 2010. - 114 p.

Considering that a significant portion of information today is exchanged using modern technological tools, we believe that internet-based reports and data obtained from unmanned aerial vehicles should also be included as valid grounds for conducting prosecutor verifications. Therefore, if the grounds for prosecutor verifications outlined in Article 21 of the Law on the Prosecutor's Office are amended to include these, prosecutor verifications would be more advanced and violations, along with the conditions that allow them, would be addressed in a timely manner.

Taking the above into account, we conclude the following:

Firstly, based on an analysis of foreign experience and the doctrinal views of legal scholars, the definition of "prosecutor verification over law enforcement" should be included in the Law on the Prosecutor's Office of the Republic of Uzbekistan.

Secondly, considering the large volume of information today being received or transmitted through technological means, there is a need to include internet-based reports and data obtained from unmanned aerial vehicles as grounds for conducting prosecutor verifications.

АМИНОВ ШОХРУХ АЗАМатович
Ўзбекистон Республикаси Ҳуқуқни
муҳофаза қилиш академияси
магистратура тингловчиси

ЭЛЕКТР ЭНЕРГЕТИКА СОҲАСИДА ҚОНУНЛАР ИЖРОСИ УСТИДАН ПРОКУРОР НАЗОРАТИНИНГ ТУШУНЧАСИ, ПРЕДМЕТИ ВА ЧЕГАРАЛАРИ

Аннотация. Мақолада электр энергетика соҳасида қонунлар ижроси устидан прокурор назоратининг тушунчаси, предмети ва чегаралари, бу борада ҳуқуқшунос олимларнинг билдирган фикрлари таҳлили кўриб чиқилган. Ишда электр энергиясини истеъмол қилувчиларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисидаги қонунчиликнинг ижроси ва бу борада прокурорлар ҳал қилишлари керак бўлган вазифалар, энергетикаси соҳасида прокурорлар ва назорат органлари ўртасидаги ҳамкорлик масалалари ҳақида тўхталиб ўтилган.

Аннотация. В статье рассматриваются понятие, предмет и границы прокурорского надзора за исполнением законов в сфере электроэнергетики, а также анализируются мнения юристов-ученых по данному вопросу. В работе затронуты вопросы выполнения законодательства о защите прав потребителей электроэнергии, а также задачи, которые должны решать прокуроры в этой области, и вопросы взаимодействия между прокурорами и контролирующими органами в энергетическом секторе.

Abstract. The article discusses the concept, subject, and scope of prosecutor's supervision over the implementation of laws in the electricity sector, as well as analyzes the opinions of legal scholars on this issue. The work covers issues related to the enforcement of legislation on protecting the rights of electricity consumers, the tasks that prosecutors need to address in this area, and the matters of cooperation between prosecutors and regulatory authorities in the energy sector.

Калит сўзлар: электр энергетика, прокурор назорати, қонунлар ижроси, ҳуқуқий асос, истеъмолчиларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, прокурор назоратининг предмети, такомиллаштириш.

Ключевые слова: электроэнергетика, прокурорский надзор, исполнение законов, правовая основа, защита прав потребителей, предмет прокурорского надзора, совершенствование.

Keywords: Electricity sector, prosecutor's supervision, law enforcement, legal basis, consumer rights protection, subject of prosecutor's supervision, improvement.

Электр энергетика соҳаси ҳозирги кунда иқтисодиётнинг муҳим тармоқларидан бири бўлиб, аҳолининг фаровонлиги, ишлаб чиқаришнинг ривожланиши ва мамлакатнинг хавфсизлигига катта таъсир кўрсатади. Шу боис, электр энергетика соҳасидаги қонунлар ва уларнинг ижроси устидан прокурор назоратининг аҳамияти тобора ортиб бормоқда. Прокурор назоратининг вазифаси фуқароларнинг ҳуқуқлари ва эркинликларини, шунингдек, давлат ва жамоат манфаатларини ҳимоя қилишдан иборат.

Бизга маълумки, прокурор назорати — давлат назоратининг юқори шакли бўлиб, у муайян соҳадаги қонун ҳужжатларига амал қилиниши устидан текширув олиб борадиган назорат органларидан фарқли равишда вазирликлар, идоралар, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, жамоат бирлашмалари, корхоналар, муассасалар, ташкилотлар ҳамда вазирликлар ва идораларнинг ҳарбий қисмлари, ҳарбий тузилмалари, ҳокимлар ва бошқа мансабдор шахслар томонидан қонунларнинг ижро этилиши, шунингдек улар томонидан қабул қилинаётган ҳужжатларнинг Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ва қонунларига мувофиқлигини назорат қилади.¹

Прокуратура бошқа назорат қилувчи органлар билан ҳамкорлик қилган ҳолда, улардан жиноятлар ҳақида ўз вақтида, ишончли ва тўлиқ маълумот олиш имкониятига эга бўлади, бу эса прокуратурага назорат фаолиятини мақсадли ва самарали режалаштириш, қонун бузилишларни бартараф этиш бўйича аниқ вазифаларни ҳал қилиш учун кучларни мувофиқ равишда тақсимлаш имконини беради.

Назорат органларидан прокурорга келиб тушган маълумотлар, одатда, назорат текшируви объектини танлашнинг асосини ташкил этади. Шунингдек, ўзларига юклатилган ваколат ва вазифаларни сидқидилдан бажарадиган назорат органлари прокуратура томонидан доимо қўллаб-қувватланади. Аксинча бўлса, прокуратура ушбу назорат органларига таъсир чораларини кўришга ваколатли ҳисобланади. Бу эса ижтимоий муносабатлардаги қонун устуворлигини яхшилашга ижобий таъсир кўрсатади.

¹ Ўзбекистон Республикасининг “Прокуратура тўғрисида”ги 257-II-сон Қонуни (янги таҳрири) // <https://lex.uz/acts/106197>

Прокуратура ўз назорат фаолиятини амалга оширар экан, назорат қилувчи органларнинг ишдаги камчиликларини бартараф этади, давлат ва жамият қонуний манфаатларига зарар етказилишининг олдини олади, коррупцияни юқори даражага олиб келувчи ҳуқуқбузарликларни олдини олади.

Юридик адабиётларда прокуратура органлари билан бошқа назорат ва текширувни амалга оширадиган давлат органлари ўртасидаги ҳамкорликнинг ижобий жиҳатлари ҳақида гапирилади.¹ Бу каби ҳамкорлик айрим хорижий давлатларда Президентларнинг тегишли фармонлари билан мустаҳкамлаб қўйилганлигини кўриш мумкин.²

Ҳуқуқшунос олим А.Ю.Винокуров ҳам прокуратура органларининг бошқа назорат қилувчи ва текширувчи органлар билан ўзаро ҳамкорлиги прокуратура фаолиятини ташкил этишнинг муҳим элементи эканлигини таъкидлайди. Унинг фикрича, прокуратура органлари улар билан яқин ҳамкорликдагина қонун устуворлигини мустаҳкамлаш борасида янада юқори натижаларга эриша олади.³ Шунингдек, Ш.Ж.Рахимов ҳам ўз тадқиқот ишида жамоатчилик экологик назоратини амалга оширишга оид ҳуқуқларни ҳимоя қилишга эътибор қаратган ҳолда жамоатчилик ва бошқа нодавлат нотижорат ташкилотлари билан яқин ҳамкорликни таъминлаш ҳам прокуратуранинг асосий вазифаларидан бири бўлиши кераклигини таъкидлайди.⁴

Қолаверса, Ўзбекистон Республикаси Бош прокурорининг бир қатор соҳавий буйруқларида ҳам назорат органлари ва прокуратура ўртасидаги ҳамкорлик масалаларида тегишли кўрсатмалар берилган. Масалан, Ўзбекистон Республикаси Бош прокурорининг 2017 йил 7 ноябрдаги “Қишлоқ хўжалиги соҳасида қонунчилик ижроси устидан назорат самарадорлигини янада ошириш тўғрисида”ги 160-сонли буйруғида қонун бузилишларни аниқлаш ва олдини олиш борасидаги фаолиятни амалга оширишда маҳаллий ижро ҳокимияти, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи ва назорат органлари билан ҳамкорликни янада такомиллаштириш чоралари кўрилиши, прокуратура органларининг ушбу органлар фаолиятига ноқонуний аралашувига ёки уларга юклатилган вазифа ва

¹ Қаранг: Прокурорский надзор за исполнением законов о защите прав потребителей электроэнергии: методич. рекомендации / Д.В.Григорьев и др.; рук. авт. кол. Д.В. Григорьев; Акад. Ген. прокуратуры Рос. Федерации. – М., 2009. – 88 с.

² Указ Президента Российской Федерации “Об обеспечении взаимодействия государственных органов в борьбе с правонарушениями в сфере экономики”<https://mchs.gov.ru/dokumenty/2866>

³ Винокуров А.Ю. Проблемы совершенствования природоохранной деятельности прокуратуры Российской Федерации // Автореф. дисс. на соискание учен. степ. доктора юридических наук. -Москва, 2006. – 42 с.

⁴ Рахимов Ш.Ж. Сув тўғрисидаги қонун ҳужжатларининг ижроси устидан прокурор назоратини такомиллаштириш масалалари // Юридик фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. -Тошкент. Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси академияси. 2022. – 69 б.

функцияларнинг ижрочи сифатида бажарилишига йўл қўйилмаслиги тўғрисида кўрсатмалар берилган (8.1.-банд).¹

Электр энергетика соҳасида қонунлар ижроси устидан прокурор назоратини самарали ташкил қилиш мақсадида ушбу соҳадаги назорат органлари ва прокуратура ўртасидаги ҳамкорлик қуйидаги шаклларда амалга оширилиши мақсадга мувофиқ бўлади: қонун бузилишларни аниқлаш ва бартараф этиш борасидаги маълумотлар алмашиш, махсус масалаларни ҳал қилишда назорат органлари вакилларининг ҳуқуқий ҳужжатлар ишлаб чиқариш жараёнида иштирок этиши ва бошқалар.

Ҳамкорлик жараёнида прокуратура назорат органлари ўрнини босмаслиги, уларнинг назорат вазифаларини бажармаслиги керак. Прокурор бошқа давлат органлари ва мансабдор шахсларнинг томонидан қонунларнинг ижро этилиши, шунингдек улар томонидан қабул қилинаётган ҳужжатларнинг Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ва қонунларига мувофиқлигини назорат қилиши лозим.

Шу ўринда ўз-ўзидан электр энергетика соҳасида қонунлар ижроси устидан прокурор назоратининг тушунчаси келиб чиқади. Унга кўра, электр энергетика соҳасида қонунлар ижроси устидан прокурор назорати бу прокуратура фаолиятининг асосий йўналишларидан бири ҳисобланиб, вазирликлар, идоралар, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, жамоат бирлашмалари, корхоналар, муассасалар, ташкилотлар ҳамда вазирликлар ва идораларнинг ҳарбий қисмлари, ҳарбий тузилмалари, ҳокимлар ва бошқа мансабдор шахслар томонидан содир этиладиган ёқилғи-энергия ресурсларидан ноқонуний фойдаланиш ҳолатларини бартараф этиш ва олдини олиш, энергия ресурсларидан самарали ва оқилона фойдаланиш орқали иқтисодиёт тармоқлари ва ижтимоий соҳанинг энергия самарадорлигини ошириш, истеъмолчилар томонидан электр энергияси ва табиий газдан фойдаланиш қоидаларига риоя этилиши устидан, шунингдек давлат органлари ва уларнинг мансабдор шахслари томонидан соҳага доир қабул қилинаётган ҳужжатларнинг Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ва қонунларига мувофиқлигини текширишнинг муҳим механизми ҳисобланади.

Прокурор Ўзбекистон Республикасининг “Прокуратура тўғрисида”ги Қонуни 22-моддаси биринчи қисмида кўрсатилган давлат органлари, ҳарбий қисмлар, вазирликлар ва идораларнинг ҳарбий тузилмалари раҳбарлари ва бошқа мансабдор шахсларидан улар тасарруфидаги корхоналар, муассасалар, ташкилотлар фаолиятини текшириш, тафтиш ўтказишни, идоравий ва ноидоравий текширишлар ўтказиш учун мутахассислар ажратишни талаб қилиш ҳуқуқига эга.

¹ Ўзбекистон Республикаси Бош прокурорининг 2017 йил 7 ноябрдаги “Қишлоқ хўжалиги соҳасида қонунчилик ижроси устидан назорат самарадорлигини янада ошириш тўғрисида”ги 160-сонли буйруғи // <https://buyruq.prokuratura.uz>

Электр энергияси истеъмолчиларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилишга қаратилган қонунларнинг ижроси бўйича прокурор назоратининг объекти Ўзбекистон Республикасининг “Прокуратура тўғрисида”ги Қонуни 20 ва 24-моддаларига асосан ва мазкур муносабатларнинг хусусиятларини инобатга олган ҳолда, қуйидагича аниқланади:

фуқароларнинг электр энергиясини истеъмол қилиш ҳуқуқларига риоя қилиниши ва Ўзбекистон Республикаси ҳудудидаги электр энергиясини истеъмол қилиш ҳуқуқларини ҳимоя қилиш соҳасидаги қонунлар ижроси;

давлат органларининг электр энергетикаси соҳасидаги назорат ва мониторинг фаолияти, маҳаллий давлат ҳокимияти органлари, уларнинг мансабдор шахслари, тижорат ва нодавлат ташкилотларининг раҳбарлари ва бошқарув органлари томонидан қонунларнинг бажарилиши.

Ҳуқуқий ҳужжатлар ва қонунларга мувофиқлиги:

Кўрсатилган органлар ва мансабдор шахслар томонидан қабул қилинган ҳуқуқий ҳужжатлар қонунларга мувофиқ бўлиши керак. Бу талаб Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 15-моддаси бешинчи қисмида белгилаб қўйилган қонун устуворлиги принципига асосланади. Унга кўра, давлат ва унинг органлари, бошқа ташкилотлар, мансабдор шахслар, фуқаролик жамияти институтлари ҳамда фуқаролар Конституция ва қонунларга мувофиқ иш юритадилар. Мазкур Конституциянинг 16-моддаси иккинчи қисмига кўра эса Ўзбекистон Республикасининг қонунлари ва бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжатлари Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси асосида ва уни ижро этиш юзасидан қабул қилинади. Бирорта қонун ёки бошқа норматив-ҳуқуқий ҳужжат Конституциянинг принцип ва нормаларига зид бўлиши мумкин эмас.¹ Шундан келиб чиққан ҳолда назорат органлари ва мансабдор шахслар томонидан қабул қилинган ҳуқуқий ҳужжатлар амалдаги қонунлар асосида қабул қилиниши ва унга зид бўлмаслиги лозим.

Электр энергетикаси соҳасида амалдаги қонунларга зид бўлган ҳужжатларнинг қабул қилиниши ўз навбатида электр энергиясини истеъмол қилувчиларнинг ҳуқуқларини бузилишига ёки ушбу ҳуқуқларни амалга ошишга тўсқинлик қилишга, давлат органлари ва маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг қабул қилаётган ҳужжатларнинг Ўзбекистон Республикаси Конституцияси ва қонунларига мувофиқ бўлмаслигига, бир сўз билан айтганда, соҳада қонунийликнинг бузишга олиб келиши мумкин.

Қонунларнинг ижроси уни амалга оширишга масъул бўлган органлар томонидан муайян ижро ҳаракатларининг рўёбга чиқарилиши ва улар томонидан ҳуқуқий ҳужжатларнинг қабул қилиниши шаклида ифодаланиши мумкин. Ҳар иккала ҳолат ҳам қонун талабларини ҳаётга татбиқ қилишга қаратилган бўлади. Бироқ уларнинг ўртасидаги фарқли

¹ Ўзбекистон Республикаси Конституцияси // <https://lex.uz/docs/6445145>

жиҳат шундан иборатки, ҳуқуқий ҳужжатлар кўпинча ҳужжатлаштирилган шаклда бўлади. Шунга ўхшаш, қонунларни ижро этиш мақсадида амалга оширилган ҳаракатлар ҳам аксарият ҳолларда ҳужжатлаштирилади.

Бошқа ҳолларда қонунларнинг ижроси, қонун билан тақиқланган ҳаракатлардан сақланиш орқали ҳам амалга оширилиши мумкин. Масалан, Ўзбекистон Республикасининг “Электр энергетикаси тўғрисида”ги Қонуни 54-моддасига кўра, энергетика бозори регулятори ушбу моддага мувофиқ лицензиатнинг акцияларини сотиб олишга розилик беришни рад этган тақдирда, сотиб олувчи лицензиатга нисбатан акциядор ҳуқуқларини амалга оширишга ҳақли эмас. Ундан ташқари, мазкур Қонуннинг 52-моддасида лицензиатлар энергетика бозори регуляторининг ёзма розилигисиз ушбу моддада кўрсатилган айрим истиснолардан ташқари, электр энергетикаси соҳасидаги лицензияланадиган фаолиятни тўхтатиб туриши, тугатиши, чеклаши ёки кенгайтириши мумкин эмас.¹

Прокурорлик назоратининг объектлари, электр энергетикаси бозоридаги тижорат ва нодавлат ташкилотларидан ташқари фаолияти прокуратура томонидан назорат қилинадиган қуйидаги давлат органларини ўз ичига олади:

электр энергиясини етказиб бериш (сотиш) билан шуғулланадиган корхона — ишлаб чиқарилган ёки харид қилинган электр энергиясини бошқа шахсларга сотишни асосий фаолият тури сифатида амалга оширувчи ташкилотлар.

Шунингдек, Энергетика вазирлиги ҳамда вертикал интеграллашган “Ўзбекэнерго” акциядорлик жамияти функционал тамойилига кўра, тегишли фаолият турлари билан бевосита шуғулланадиган қуйидаги корхоналарга ажратилган:

“Иссиқлик электр станциялари” акциядорлик жамияти — иссиқлик электр станциялари ҳамда электр ва иссиқлик энергияси ишлаб чиқарувчи электр марказларини бошқарувчи ва “Ўзбекгидроэнерго” акциядорлик жамияти — сув-энергетика ресурсларини ягона бошқарув тизимини шакллантирувчи ва гидроэнергетика объектларини марказлашган технологик бошқарувчи ташкилотлар;

“Ўзбекистон миллий электр тармоқлари” акциядорлик жамияти — узатиш тизими оператори ва ягона харид қилувчи функциясини ўзида мужассам этган ташкилот;

¹ Ўзбекистон Республикасининг “Электр энергетикаси тўғрисида”ги Қонуни // <https://lex.uz/acts/7051573>

“Худудий электр тармоқлари” акциядорлик жамияти — тақсимлаш тизими оператори ва электр энергиясини истеъмолчиларга сотиш функциясини бажарувчи ташкилот;¹

“Энергосавдо” корхонаси — “Худудий электр тармоқлари” АЖнинг электр энергиясини якуний истеъмолчиларга сотиш функциясини бажарувчи давлат чакана савдо корхонаси;

“Ўзэнергосотиш” АЖ — ишлаб чиқарилган барча электр энергиясини ягона харид қилувчи, кейинчалик кафолатланган харид қилувчи сифатида фаолият юритувчи электр энергетика корхонаси.

Шу ўринда Ўзбекистон Республикаси Энергетика бозорини ривожлантириш ва тартибга солиш агентлиги электр энергиясининг рақобатга асосланган улгуржи ва чакана бозорларининг барча иштирокчилари учун тенг ҳуқуқ ва шаффофликни таъминловчи қонун-қоидаларга риоя этилиши устидан давлат назоратини ўрнатиш; электр энергиясининг рақобатга асосланган улгуржи ва чакана бозорлари иштирокчилари фаолиятини лицензиялаш ва уларнинг лицензия шартларига амал қилишини назорат қилиш каби вазифаларни амалга оширади.²

Тармоқ ташкилотлари. Бу ташкилотлар электр тармоғи соҳасидаги объектларга мулк ҳуқуқига ёки бошқа қонунлар билан белгиланган асосда эга бўлган ташкилотлар бўлиб, улар электр энергиясини узатиш хизматларини кўрсатиш, шунингдек, юридик ва жисмоний шахсларнинг энергия қабул қилувчи қурилмаларини (энергетик комплексларини) электр тармоқларига технологик уланишини амалга ошириш ваколатига эга.

Электр энергетика соҳасида қонунлар ижроси устидан прокурор назоратининг мақсадлари ва вазифалари мазкур соҳадаги муносабатлар прокурорлик назорати учун қонунда белгиланган умумий тамойиллар, Ўзбекистон Республикаси Бош прокурори томонидан берилган буйруқлар ва кўрсатмаларга асосланади.

Прокурорлик назоратининг мақсади ушбу соҳадаги муносабатларда қонун устуворлигини таъминлаш, қонун ҳимоясини бирлаштириш ва мустаҳкамлаш, электр энергиясини истеъмол қилувчиларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини амалга оширишда прокуратура назорати воситалари билан таъминлаш, давлат органлари томонидан электр энергетикаси соҳасидаги тартибга солиш, назорат ва мониторингнинг бажарилиши; маҳаллий давлат ҳокимияти органлари томонидан аҳолини электр энергияси билан таъминлашни ташкил этиш; электр энергетикаси

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 28 сентябрдаги “Энергетика соҳасини ислоҳ қилишнинг навбатдаги босқичини амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-166-сон Фармони // <https://www.lex.uz/uz/docs/6624455#6627778>

² Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 28 сентябрдаги “Энергетика соҳасини ислоҳ қилишнинг навбатдаги босқичини амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-166-сон Фармони // <https://www.lex.uz/uz/docs/6624455#6627778>

субъектлари томонидан электр энергетикаси соҳасидаги хўжалик фаолиятини амалга оширилишини таъминланишини текширишдан иборатдир.

Ҳар бир фуқаро ёки ҳуқуқий шахс ўз ҳуқуқларининг қонуний асосда ва қонуний манфаатларда электр энергиясидан фойдаланиш имкониятига ва олинган электр энергиясининг хавфсизлигига, шунингдек, техник тартибга солиш регламентлари ва бошқа мажбурий талабларга мослигини ишончли равишда билиши керак.

“Электр энергиясини истеъмол қилувчи” тушунчаси жуда кенг доирадаги шахсларни қамраб олади. Ушбу тушунчани аниқлашда 2024 йилда қабул қилинган Ўзбекистон Республикасининг “Электр энергетикаси тўғрисида”ги Қонунининг 3-моддасига асосланиш керак, унга кўра ваколатли истеъмолчи — электр энергияси таъминотчисини танлаш ёки ўзгартириш ҳуқуқига эга бўлган истеъмолчи; йирик истеъмолчи — электр энергиясининг улгуржи бозорида ишлаб чиқарувчилардан ёки электр энергиясининг чакана бозоридаги бир ва ундан ортиқ таъминотчилардан электр энергиясини сотиб олиш ҳуқуқига эга бўлган истеъмолчи.¹

Прокуратура томонидан истеъмолчиларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш Ўзбекистон Республикасининг “Прокуратура тўғрисида”ги Қонуни 20-моддасига асосан давлат органлари томонидан қонунчиликнинг бажарилишини назорат қилиш орқали амалга оширилади, шунингдек, оддий фуқаролар-истеъмолчиларнинг ҳуқуқлари эса ушбу Қонуннинг 24-моддасига асосан ҳимоя қилинади.²

Прокуратура томонидан барча электр энергияси истеъмолчиларининг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш, шунингдек, давлат органлари, маҳаллий ҳокимият органлари, уларнинг мансабдор шахслари, тижорат ва нодавлат ташкилотлари томонидан чиқарилган ҳуқуқий ҳужжатларнинг қонунийлигини назорат қилиш орқали амалга оширилади.

Тижорат ва нодавлат ташкилотларининг электр таъминоти соҳасидаги фаолияти қонуний ва истеъмолчиларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш бўйича қонунчилик талабларига мос бўлиши керак. Хусусан, истеъмолчиларга электр энергиясини ишончли ва барқарор етказиб бериш кафолатлари сақланиши, шунингдек, унинг сифати техник регламентлар ва бошқа мажбурий талабларга мувофиқ бўлиши керак.

Ўзбекистон Республикасининг “Электр энергетикаси тўғрисида”ги Қонуни 39-моддасида электр энергияси истеъмолчисининг ҳуқуқ ва мажбуриятлари ўз ифодасини топган бўлиб, унга кўра, электр энергияси

¹Ўзбекистон Республикасининг “Электр энергетикаси тўғрисида”ги Қонуни // <https://lex.uz/acts/7051573>

² Ўзбекистон Республикасининг “Прокуратура тўғрисида”ги 257-II-сон Қонуни (янги таҳрири) // <https://lex.uz/acts/106197>

истеъмолчиси таъминотчидан сифатли ва барқарор электр энергиясини сотиб олиш ва ундан фойдаланиш, намунавий шартноманинг шартлари тўлиқ бажарилишини таъминлаш учун таъминотчига мурожаат қилиш, тегишли тизим оператори ёки таъминотчи томонидан электр энергияси тўлиқ етказиб берилмаганлиги ёки сифат кўрсаткичлари миллий стандартларга мос бўлмаган электр энергияси етказиб берилганлиги сабабли етказилган зарарнинг ўрни белгиланган тартибда қопланишини талаб қилиш каби ҳуқуқларга эга.

Бироқ мазкур Қонунда электр энергиясини истеъмол қилиш режими, шу жумладан унинг даражаси, электр энергиясини тўловда қарздор бўлмаган ва Ўзбекистон Республикасининг қонунчилиги ва тарафлар орасидаги келишувга мувофиқ бошқа мажбуриятларни бажараётган электр энергияси истеъмолчиларига нисбатан чекланиши тақиқланиши ҳақидаги нормалар ўз ифодасини топмаган.

Фақатгина, Қонуннинг 60-моддаси тўртинчи қисмида электр энергетикаси соҳасида фавқулодда вазиятлар юзага келган тақдирда қўлланиладиган барча чоралар вақтинчалик хусусиятга эга бўлиб, аҳоли, электр энергетикаси объектлари ва ускуналарнинг жисман хавфсизлигига бўлган таҳдидларни бартараф этиш учун қабул қилиниши, ушбу чоралар электр таъминоти тизимининг ишлашига аралашувни имкон қадар камайтириш учун қатъий зарур ҳаракатлар билан чекланиши белгиланган.

Фавқулодда вазиятлар юзага келган ҳолатдан ташқари, тўловда қарздор бўлмаган ва Ўзбекистон Республикаси қонунчилигига ва тарафлар орасидаги келишувга мувофиқ бошқа мажбуриятларни бажараётган электр энергиясини истеъмол қилувчиларга нисбатан узилишлар тақиқланишини аниқ белгилаб қўйиш лозим. Узилишларнинг олдини олиш мақсадида, электр энергиясини истеъмолчиларига етказиш хизматини кўрсатувчи ташкилот, электр энергиясини истеъмол қилиш режимида индивидуал чеклов киритиш имконини таъминлаши шарт, бу нафақат ўзи истеъмол қиладиган, балки хизмат кўрсатаётган истеъмолчиларнинг электр энергиясини истеъмол қилиш режимида ҳам тегишлидир.

Электр энергиясини истеъмол қилувчиларга электр энергиясини таъминлаш тизимининг асоси – ишончли энергия таъминоти схемаси ва электростанциялар ва тармоқларнинг техник эксплуатацияси бўйича барча қоидаларга риоя қилиш, шунингдек, рознич бозорларида махсуслаштирилган ташкилотларнинг мавжудлиги – кафолатли таъминловчилар.

Ўзбекистон Республикасининг “Электр энергетикаси тўғрисида”ги Қонуни 3-моддасига кўра, тайинланган таъминотчи бу - таъминотчини танлаш имкониятига эга бўлмаган истеъмолчиларга кафолатланган тарзда ёки ваколатли истеъмолчининг мурожаатига кўра электр

энергиясини етказиб бериш (сотиш) билан шуғулланадиган корхона. Мазкур корхона ҳар қандай мурожаат қилувчи электр энергияси истеъмолчиси ёки истеъмолчи номидан ва унинг манфаатларида электр энергиясини харид қилиш истаги билан мурожаат қилган шахс билан электр энергиясини харид қилиш шартномасини тузишга мажбур бўлиши керак. Бироқ ушбу таъминотчининг бу каби мажбуриятлари Қонунда ўз аксини топмаган.

Электр энергетика соҳасида қонунлар ижроси устидан прокурор назоратининг предметиға тўхталишдан аввал ҳуқуқшунос олимларнинг прокурор назорати предмети бўйича билдирган фикрларини таҳлил қиламиз. Мамлакатимиз ҳуқуқшунос олимлари Б.Х.Пўлатов,¹ Ф.Х.Рахимов,² З.С.Ибрагимов,³ М.Ҳ.Рустамбаев,⁴ О.М.Мадалиев⁵ томонидан прокурор назорати бўйича бир-бирига ўхшаш таърифлар илгари сурилган. Бироқ М.Т.Абдуҳақимов тўғри таъкидлаганидек, прокурор назоратиға берилган таърифлардан фарқли равишда муайян соҳадаги қонун ҳужжатлари ижросини устидан прокурор назоратининг предмети борасида турлича фикр-мулоҳазалар илгари сурилади. Бу эса табиий ҳолат, зеро ҳар бир қонун ҳужжатлари билан тартибга солинадиган ижтимоий муносабатларнинг турли-туманлиги прокурор назоратининг предмети ҳам турлича бўлишини тақозо этади. Шундай экан, ҳуқуқшунос олимлар томонидан ўз тадқиқот ишларида тадқиқот предметида келиб чиққан ҳолда прокурор назоратининг предметиға таърифлар ишлаб чиқиши прокурор назорати билан прокурор назоратининг предмети ўртасидаги муайян чегара ва меъзонларни аниқлаштириш учун ҳам муҳим ҳисобланади.⁶

Электр энергетика соҳасида қонунлар ижроси устидан прокурор назоратининг предмети электр энергиясини истеъмол қилувчиларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисидаги қонунчиликнинг ижроси ва бу борада прокурорлар ҳал қилишлари керак бўлган вазифаларни белгилайди. Ушбу соҳадаги назорат вазифалари прокуратуранинг давлат ва ҳуқуқий мақсадига ва мамлакатнинг ҳуқуқни муҳофаза қилиш тизимидаги ўрнига асосан шакллантирилади. Электр энергияси истеъмолчиларининг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисидаги

¹ Пўлатов Б.Х. Прокурор назорати // Дарслик. -Тошкент, "Ўзбекистон". 2009. – Б. 545.

² Рахимов Ф.Х. Хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятини давлат томонидан назорат қилиш тўғрисидаги Қонуннинг бажарилишини таъминлашда прокурор назорати // Қонунларнинг бажарилиши устидан прокурор назорати (илмий-амалий тўплам). -Тошкент, "Ўқитувчи". 2000. - 4 бет.

³ Ибрагимов З.С. Мустақиллик ва Ўзбекистон Республикаси прокуратураси (истиклол йилларидаги ҳуқуқий мақоми ривожланишининг қиёсий таҳлили). Монография. – Т.: «Noshir», 2011. – 66-76-бетлар.

⁴ Рустамбаев М.Х. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ва прокуратура: рисола / Масъул муҳаррир: ю.ф.д., проф. А.Х.Саидов. – Т.: ТДЮИ нашриёти, 2005. – Б. 8-12.

⁵ Мадалиев О.М. Прокурор назорати. Дарслик. Умумий қисм. -Т.: ТДЮИ нашриёти, 2009. -Б. 45-46.

⁶ Абдуҳақимов М.Т. Ер тўғрисидаги қонун ҳужжатларининг ижроси устидан прокурор назоратини такомиллаштириш масалалари. Юридик фанлари бўйича фалсафа доктори (Doctor of Philosophy) илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. Илмий раҳбар ю.ф.д., проф. М.М.Мамасиддиқов. -Тошкент, 2023. – 19 бет.

қонунчиликнинг ижроси прокуратура назоратининг умумий вазифалари доирасида бўлиши керак. Ушбу вазифаларнинг моҳияти жамиятда қонунийлик ва ҳуқуқий тартибни таъминлаш, фуқароларнинг ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш, давлат тизимини мустаҳкамлашга қаратилган.

Умумий вазифаларнинг мазмунлари прокурорнинг қонунчилик ижроси устидан назорат фаолиятини амалга оширишда методологик асос бўлиб хизмат қилади. Ихтисослашган ва махсус вазифаларни билиш прокурорга назарий жиҳатдан ишни тўғри йўлга қўйиш, ишни аниқ ва самарали олиб бориш имконини беради.

Прокуратура органларининг электр энергетика соҳасида қонун устуворлигини таъминлаш бўйича фаолиятини такомиллаштиришда албатта электр энергиясини истеъмол қилувчиларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисидаги қонунчиликнинг ижроси бўйича прокурор назоратига нисбатан қўйиладиган талабларга эътибор қаратиш лозим бўлади. Унга кўра, бу соҳада прокурор назорати мақсадли ва самарали олиб борилиши талаб этилади. Давлат органлари, назорат органлари, маҳаллий давлат ҳокимияти органлари, тижорат ва нотижорат ташкилотлари ҳамда уларнинг мансабдор шахслари-нинг электр энергетикаси соҳасида электр энергиясини истеъмол қилувчиларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисидаги қонунчиликни аниқ ва бир хилда бажаришини назорат қилиб бориши, шунингдек улар томонидан қабул қилинадиган ҳуқуқий ҳужжатларнинг қонунга мувофиқлигини таъминлаши лозим.

Электр энергетикасини тартибга солиш, назорат ва давлат органларининг ҳамда маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг уларга қонун билан юкланган функция ва вазифаларни бажараётганлиги бўйича самарали назоратни олиб боришлари лозим.

Электр энергияси соҳасида истеъмол қилувчиларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисидаги қонунчиликнинг бузилишига йўл қўйган органлар ва мансабдор шахсларни аниқлаш ҳам муҳим аҳамият касб этади. Шу мақсадда давлат органлари, ҳарбий қисмлар, вазирликлар ва идораларнинг ҳарбий тузилмалари раҳбарлари ва бошқа мансабдор шахсларидан улар тасарруфидаги корхоналар, муассасалар, ташкилотлар фаолиятини текшириш, тафтиш ўтказишни, идоравий ва ноидоравий текширишлар ўтказиш учун мутахассислар ажратишни талаб қилиш бўйича ваколатлардан самарали фойдаланиш лозим.

Давлат назорати ва тартибга солиш органлари томонидан амалга оширилган қонунбузарликларни бартараф этиш ва айбдор шахсларни жавобгарликка тортиш чораларининг тўлиқлиги ва қонунийлигини текшириш, жумладан, электр энергиясини истеъмол қилувчиларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисидаги қонунчиликнинг бузилишига

қарши фуқаролик-ҳуқуқий чоралардан фойдаланиш ҳам муҳим аҳамият касб этади.

Электр энергиясини истеъмол қилувчиларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисидаги қонунчиликнинг бузилиши аниқланган тақдирда, прокурорлик органлари томонидан барча қонуний чоралар кўрилиши орқали ушбу бузилишларни бартараф этиши лозим.

Прокурор назорати орқали электр энергиясини истеъмол қилувчиларнинг ҳуқуқларини бузган шахслар томонидан етказилган зарар аниқланган тақдирда, ушбу зарарни ундириш чораларини кўриши талаб этилади.

Электр энергиясини истеъмол қилувчиларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисидаги қонунчиликнинг бузилишини олдини олиш учун профилактик тадбирлар кўриш ҳам бу борадаги прокуратура органлари фаолиятининг муҳим жиҳатларидан бири ҳисобланади. Фуқароларнинг – электр энергиясини истеъмол қилувчиларнинг ҳуқуқларини бузилишини олдини олиш бўйича профилактик ишлар ўтказиш, шунингдек, оммавий ахборот воситалари орқали қонунбузарликларнинг олдини олиш юзасидан турли тадбирлар ўтказиш шулар жумласидандир.

Электр энергетикаси соҳасида прокурорлар ва назорат органлари ўртасида доимий ҳамкорлик таъминланиши лозим.

Шу ўринда, прокурор назоратининг вазифалари электр энергияси истеъмолчилари ҳуқуқларини ҳимоя қилишга оид қонунчиликнинг амалга оширилишини, жамиятнинг ўтказилаётган умумий тарихи ва махсус иқтисодий ҳолатига қараб, махсус ва реал вазиятлар асосида аниқлаштиришни талаб қилади. Бугунги кунда электр энергияси соҳасидаги қонунларга амал қилишнинг масалаларига жиддий эътибор берилиши, прокурорлик назоратини амалга оширишда энг муҳим ва долзарб вазифалардан биридир.

КАМИЛОВ АЗИЗЖОН

Самостоятельный соискатель Ташкентского
государственного юридического
университета

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ НАЦИОНАЛЬНЫХ СИСТЕМ В СФЕРЕ ЗАЩИТЫ ТОВАРНЫХ ЗНАКОВ

***Аннотация.** В данной статье представлен сравнительный анализ национальных систем защиты товарных знаков в различных странах и регионах, таких как США, Франция, Российская Федерация, Китай и Европейский Союз. Особое внимание уделяется различным подходам к регистрации товарных знаков, а также механизмам их правовой охраны и правоприменения в этих странах. Рассматриваются ключевые особенности и различия в законодательных системах, включая использование*

различных моделей регистрационных процедур, таких как публичная, оппозиционная и смешанная системы.

Ключевые слова: *товарные знаки, защита интеллектуальной собственности, национальные системы, регистрация товарных знаков*

Товарные знаки и знаки обслуживания играют ключевую роль в индивидуализации товаров и услуг, обеспечивая их отличимость от продукции и услуг, предоставляемых другими производителями. Эта способность выделять товары и услуги конкретного производителя среди аналогичных продуктов на рынке и является основным элементом их различительной функции. Товарные знаки и знаки обслуживания помогают потребителям ориентироваться в выборе, а также создают и поддерживают уникальность бренда. В юридическом контексте их защита служит важным механизмом предотвращения недобросовестной конкуренции и сохранения интересов как производителей, так и потребителей.

Каждое национальное или региональное законодательство стран или межгосударственных объединений, регулирующее вопросы интеллектуальной собственности, сталкивается с необходимостью выбора подходящей модели для регистрации товарных знаков.

Товарный знак представляет собой знак или их комбинацию, предназначенную для различения товаров или услуг одного производителя от продукции или услуг другого. В соответствии с Гражданским кодексом Республики Узбекистан, правообладатель товарного знака имеет исключительное право на его использование и распоряжение. Право на защиту товарного знака принадлежит его владельцу.

Охрана товарного знака основывается на принципах гражданского права, регулирующих взаимоотношения субъектов, связанные с использованием и защитой интеллектуальной собственности. Эти отношения регулируются Гражданским кодексом РУз, а также Законом «О товарных знаках, знаках обслуживания и наименованиях мест происхождения товаров» от 30 августа 2001 года. Правовая защита товарного знака предоставляется через его регистрацию и возможность привлечения к ответственности за нарушение прав на знак.

Рахмонова М. акцентирует внимание на ряде проблем, связанных с выпуском контрафактной продукции, которая производится путем копирования или имитации товаров известных мировых брендов, а также с «параллельным импортом» — незаконным ввозом контрафактных товаров, содержащих объекты интеллектуальной собственности, без согласия правообладателя.

Если же сослаться на зарубежный опыт, то можно отметить, что Законодательство об охране промышленной собственности во Франции было принято в конце XVIII века, постоянно модернизировалось путем

принятия иных законодательных актов, посвященных охране патентов, - 1969, 1978, 1992 годов. На сегодняшний день действующее законодательство в области патентного права зиждется на Кодексе интеллектуальной собственности Франции, который принят в 1992 году.

Гражданский кодекс РФ и Кодекс интеллектуальной собственности Франции дают практически идентичные определение понятию «товарный знак». Так Кодекс интеллектуальной собственности Франции определяет товарный знак как графическое обозначение, служащее для различения продукции физических или юридических лиц на рынке. В то же время Гражданский кодекс Российской Федерации определяет товарный знак как обозначение, служащее для индивидуализации товаров юридических лиц или индивидуальных предпринимателей. В России только на рубеже XIX—XX в. были приняты Законы об авторском праве, патентах на изобретения, об охране товарных знаков и промышленных образцов, которые, в своем большинстве, были аналогичны европейским и актуальны для своего времени.

Охрана товарного знака основывается на принципах гражданского права, регулирующих взаимоотношения субъектов, связанные с использованием и защитой интеллектуальной собственности. Эти отношения регулируются Гражданским кодексом РУз, а также Законом «О товарных знаках, знаках обслуживания и наименованиях мест происхождения товаров» от 30 августа 2001 года. Правовая защита товарного знака предоставляется через его регистрацию и возможность привлечения к ответственности за нарушение прав на знак.

По мнению Гафуров Р.Ф., на сегодняшний день существует три основные модели или универсальные регистрационные системы: публичная, оппозиционная и смешанная. Под регистрационной системой в контексте данной статьи следует понимать совокупность норм, институтов, этапов, процедур и правил, которые так или иначе связаны с процессом регистрации знака в качестве товарного знака. Универсальными регистрационными системами в рамках статьи считаются такие системы, которые позволяют классифицировать все национальные и региональные системы регистрации товарных знаков по определенным критериям.

Ряд проблем, возникающих в связи с реализацией правообладателями исключительных прав, вскрыт и разрешен арбитражной судебной практикой, подвергнут анализу в специальных исследованиях, но многие возникающие практические вопросы пока ожидают своего рассмотрения.

Наряду с развитием гражданского законодательства происходят существенные преобразования в структуре судебной системы РФ, вносятся изменения в законодательство о судостроительстве и судопроизводстве. В настоящее время значительный объем дел,

связанных с защитой интеллектуальных прав, отнесен к ведению созданного в России специализированного арбитражного суда – Суда по интеллектуальным правам. В 2013 году в Суд по интеллектуальным правам поступило 456 заявлений, из которых было принято 3623.

Система США основывается на Законе Лэнхэма (1946), который охватывает как регистрацию, так и защиту от нарушения прав на товарные знаки. Важным аспектом является использование в коммерческой деятельности как основа для признания права на товарный знак. По мнению профессора Мккартни, Федеральные суды США активно развивают доктрину “likelihood of confusion” (вероятность путаницы) при рассмотрении дел о нарушении.

В ЕС действует унифицированная система регистрации через EUIPO (European Union Intellectual Property Office). Регламент ЕС о товарных знаках предоставляет владельцам единую охрану во всех странах-членах. Судебная практика ЕС, например дела L’Oréal SA против Bellure NV, подчёркивает значимость защиты от использования знаков, способных снизить репутацию бренда (Case C-487/07, 2009).

Китайская система охраны товарных знаков традиционно подвергалась критике за слабую защиту. Однако недавние реформы, такие как Закон КНР о товарных знаках 2019 года, значительно улучшили правоприменение, включая усиление ответственности за злонамеренную регистрацию.

В заключении, проведенный сравнительный анализ национальных систем в сфере защиты товарных знаков демонстрирует значительные различия в подходах к регистрации, охране и правоприменению. Несмотря на общие тенденции в международной практике, такие как использование публичной, оппозиционной и смешанной моделей регистрационных систем, каждая страна или регион может адаптировать их в зависимости от своих правовых и экономических особенностей. Эффективность охраны товарных знаков напрямую зависит от качества правоприменительной практики, координации между государственными органами и соблюдения международных стандартов.

АХМЕДОВ УЛУГБЕК

Самостоятельный соискатель
Правоохранительной академии Республики
Узбекистан, Адвокат “PraelLegal Uzbekistan”

РОЛЬ АДВОКАТОВ В ОБЕСПЕЧЕНИИ ПРАВОСУДИЯ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ СУДЕБНЫХ ПРОЦЕССОВ

***Аннотация.** Статья анализирует роль адвокатов в обеспечении правосудия в условиях цифровизации судебных процессов. В свете активного внедрения цифровых технологий в юридическую сферу, адвокаты сталкиваются с новыми вызовами и*

возможностями. На основе опыта Европейского Союза и США рассматриваются вопросы использования электронных доказательств, защиты прав клиентов в цифровых судах и новые этические стандарты. Рассматриваются механизмы защиты прав личности, обеспечения конфиденциальности данных и роль адвокатов в адаптации к новым процессуальным стандартам. Статья подчеркивает важность цифровых навыков для адвокатов в современном правовом мире.

Ключевые слова: адвокаты, цифровизация, судебные процессы, правовая безопасность, конфиденциальность, этика, цифровые технологии.

Цифровизация судебных процессов является важным этапом развития правовой системы. Современные технологии, такие как электронные доказательства, автоматизация судебных процедур и использование искусственного интеллекта, меняют традиционные формы ведения судебных разбирательств. В таких условиях роль адвокатов становится все более важной для обеспечения правосудия, защиты интересов клиентов и соблюдения правовых стандартов. Важно отметить, что опыт таких стран, как США и государства Европейского Союза, может быть полезен для анализа возможностей и вызовов, с которыми сталкиваются адвокаты в условиях цифровизации. В последние годы многие страны активно внедряют цифровые технологии в судебное производство. ЕС и США стали пионерами в этой области. В США, например, электронное судебное разбирательство стало нормой в большинстве федеральных судов. В ЕС страны, такие как Эстония, активно используют цифровые технологии, что позволяет ускорить процесс подачи документов, обработки дел и даже проведения видеоконференций для слушаний.

С развитием цифровизации усиливается важность этических вопросов и защиты конфиденциальной информации. Использование электронных средств коммуникации, облачных хранилищ и других технологий создает дополнительные риски утечки данных. Адвокаты должны строго следовать стандартам профессиональной этики, обеспечивая защиту информации клиентов от несанкционированного доступа.

В США цифровизация судебных процессов поддерживается через программы, такие как CM/ECF (Case Management/Electronic Case Files), которые позволяют адвокатам и судьям обмениваться документами и отслеживать процесс дела через интернет. Это ускоряет судебные разбирательства и упрощает доступ к материалам.

В странах Европейского Союза, например, в Эстонии, активно используются электронные идентификаторы для подписания судебных документов и участия в онлайн-заседаниях. Эстонская система e-Justice позволяет гражданам и юристам подавать документы в суды через интернет, что значительно улучшает доступность правосудия.

Хотя цифровизация имеет очевидные преимущества, она также создает новые вызовы для адвокатов. Во-первых, это требует постоянного обновления знаний и навыков работы с новыми технологиями. Во-вторых, существует риск утраты конфиденциальности и безопасности данных, что требует от адвокатов применения новейших методов защиты информации. В-третьих, необходимость соблюдения новых этических норм и стандартов требует изменений в подходах к правовым консультациям и взаимодействию с клиентами

Для решения этих проблем необходимы четкие законодательные рамки, регламентирующие работу с электронными документами, включая их защиту, использование и хранение. Кроме того, важно проводить обучение адвокатов работе с новыми технологиями и повышать их цифровую грамотность.

Кроме того, в ближайшем будущем возможна автоматизация многих процессов, включая анализ документов с помощью искусственного интеллекта. Это, в свою очередь, приведет к тому, что адвокаты будут вынуждены осваивать не только традиционные юридические инструменты, но и новые технологии для анализа больших объемов информации, что позволит повысить эффективность работы.

С переходом судебного процесса в цифровую плоскость возникает ряд этических и правовых проблем, особенно в контексте защиты личных данных клиентов. Адвокаты обязаны обеспечивать максимальную безопасность информации, так как утечка персональных данных может не только нарушить права клиента, но и подорвать доверие к адвокатской профессии.

Цифровизация судебных процессов представляет собой важный и неизбежный этап развития юридической системы. Адвокаты играют ключевую роль в обеспечении правосудия, соблюдении прав клиента и защите правовой безопасности в условиях цифровой трансформации. Использование опыта США и ЕС может помочь адаптировать существующие правовые механизмы к новым условиям, что обеспечит эффективную защиту прав и интересов граждан в цифровую эпоху.

ТИЛЛАБОЕВ ШОХРУХБЕК

Самостоятельный соискатель ТГЮУ,
преподаватель кафедры Международного
права и прав человека ТГЮУ

ПРАВО НА УЧАСТИЕ В КУЛЬТУРНОЙ ЖИЗНИ И АВТОРСКИЕ ПРАВА: ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ И ГАРМОНИЗАЦИЯ В ЦИФРОВУЮ ЭПОХУ

***Аннотация.** Статья рассматривает взаимодействие и гармонизацию прав авторов и прав на участие в культурной жизни в условиях цифровой эпохи. В свете развития цифровых технологий, доступность культурных произведений через*

интернет сталкивается с проблемами защиты авторских прав. В статье анализируется, как цифровизация меняет способы создания, распространения и потребления культурных объектов, что приводит к новым вызовам для законодательства. Особое внимание уделяется вопросам баланса между правами авторов и правом общества на доступ к культурным произведениям, а также международным инициативам и законодательству в сфере защиты авторских прав в цифровую эпоху. В статье также исследуются новые формы цифрового искусства и их правовая защита.

Ключевые слова: авторские права, право на участие в культурной жизни, цифровая эпоха, цифровые технологии, культурные произведения, защита авторских прав.

Цифровая эпоха принесла как возможности для широкой доступности культурных произведений, так и вызовы в защите авторских прав. Современные технологии позволяют пользователям легко создавать, распространять и модифицировать культурные объекты, что ставит под угрозу авторские права, но одновременно способствует более доступному участию в культурной жизни на глобальном уровне.

Современные цифровые платформы обеспечивают глобальный доступ к книгам, фильмам, музыке и другим видам искусства, что способствует участию более широких слоев населения в культурной жизни. Однако это также создает угрозу нарушения авторских прав, таких как незаконное распространение и копирование контента.

Авторские права и их защита в условиях цифровых технологий.

В условиях интернета и цифровых платформ защита авторских прав требует новых подходов. Стандартные механизмы защиты, такие как DRM (управление цифровыми правами) и лицензирование, сталкиваются с проблемами в сфере адаптации к цифровому контексту, где создание и распространение произведений стало значительно проще.

Авторские права, являясь ключевым аспектом прав интеллектуальной собственности, играют важную роль в защите культурных прав человека. Культурные права, закрепленные в международных актах, таких как Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах (МПЭСКП), охватывают широкий спектр прав, включая право участвовать в культурной жизни, пользоваться результатами научного прогресса и защищать интересы как автора произведений искусства, науки и литературы (UN, 1966). Настоящая статья анализирует взаимосвязь авторских прав и культурных прав человека, уделяя внимание международно-правовым механизмам защиты и их практическому значению в современном обществе.

Статья 15 МПЭСКП гарантирует каждому человеку право участвовать в культурной жизни и пользоваться достижениями науки и искусства. Авторские права в данном контексте служат инструментом, который обеспечивает признание и защиту творчества. Это право включает как моральные, так и имущественные интересы авторов,

мотивируя их к созданию новых произведений, что способствует общему культурному развитию.

Авторские права имеют важное значение для развития креативных индустрий, которые вносят значительный вклад в экономику многих стран. Они способствуют созданию рабочих мест, развитию технологий и увеличению доходов от экспорта культурных продуктов (UNESCO, 2005). Например, в странах Европейского Союза креативные индустрии составляют около 4,2% ВВП.

Исследование того, как международные организации, такие как ВОИС (Всемирная организация интеллектуальной собственности), регулируют цифровую доступность культурных объектов и гармонизируют авторские права на глобальном уровне, помогает выявить лучшие практики и предложить пути решения возникающих проблем.

Создание и распространение цифрового искусства, а также новых форм взаимодействия с культурой через виртуальные платформы (например, метавселенные), вызывает необходимость выработки новых подходов к авторскому праву, чтобы обеспечить защиту прав создателей в условиях непрерывных изменений цифровой среды.

Перспективным направлением является развитие открытого доступа к образовательным и научным ресурсам, что позволяет сочетать защиту авторских прав с обеспечением общественных интересов (OECD, 2015).

Цифровая эпоха значительно усложнила взаимодействие между авторскими правами и правом на участие в культурной жизни, требуя новых подходов к регулированию и гармонизации интересов всех сторон. Обеспечение прав авторов и одновременное предоставление обществу широкого доступа к культурным произведениям требует разработки сбалансированных, инновационных решений в рамках международного права и национальных законодательств.

АБУЛКАСИМОВ ШЕРЗОД

Самостоятельный соискатель Ташкентского
государственного юридического
университета, Управляющий директор
юридической фирмы Praelegal consultancy

РОЛЬ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫХ ОРГАНОВ В БОРЬБЕ С НЕЗАКОННЫМ ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ КРИПТОВАЛЮТ

Аннотация. *Статья рассматривает роль правоохранительных органов Узбекистана в борьбе с незаконным использованием криптовалют. В статье анализируются меры, предпринимаемые Узбекистаном для борьбы с криптопреступностью, включая совершенствование законодательства,*

использование технологий для анализа криптовалютных транзакций, а также взаимодействие с криптовалютными компаниями и международными организациями.

Ключевые слова: *криптовалюты, правоохранительные органы, Узбекистан, блокчейн-анализ, отмывание денег, криптовалютные бирж.*

В последние годы криптовалюты стали важным компонентом мировой финансовой системы. Однако их анонимность и децентрализованный характер создают возможности для использования этих цифровых активов в незаконной деятельности, включая отмывание денег, финансирование терроризма, мошенничество и другие виды преступлений. В Узбекистане, как и в других странах, наблюдается рост интереса к криптовалютам, что требует соответствующей реакции со стороны правоохранительных органов для предотвращения и расследования преступлений, связанных с их использованием. В данной статье рассматривается роль правоохранительных органов Узбекистана в борьбе с незаконным использованием криптовалют и анализируются существующие правовые механизмы, направленные на борьбу с этой проблемой.

В Узбекистане активно развивается правовая и технологическая инфраструктура для борьбы с преступлениями, связанными с криптовалютами. Важным шагом стало принятие ряда нормативных актов, направленных на создание правового поля для регулирования криптовалютных операций. В 2020 году была принята концепция цифровой экономики, в рамках которой криптовалюты были легализованы, а также установлены основные правила их использования. Однако, несмотря на эти шаги, вопросы обеспечения безопасности и предотвращения преступлений в криптовалютной сфере остаются актуальными.

Одним из ключевых аспектов в борьбе с незаконным использованием криптовалют является совершенствование законодательства, регулирующего криптовалюты. В Узбекистане создаются законодательные инициативы, направленные на обеспечение прозрачности криптовалютных операций и введение обязательных процедур для участников рынка, таких как идентификация клиентов и борьба с отмыванием денег (AML) и финансированием терроризма (CFT).

Однако, многие биржи публично раскрывают статистику полученных запросов от государственных органов и принятых по ним решений, демонстрируя баланс между сотрудничеством с властями и защитой прав пользователей.

- Биржи предоставляют данные только по официальным запросам компетентных органов, подкрепленным судебными решениями

-Требования к раскрытию информации различаются в зависимости от юрисдикции

- При отсутствии надлежащих правовых оснований биржи вправе отказать в предоставлении данных.

Таким образом, криптобиржи следуют комплексному подходу к защите конфиденциальности, основанному на внутренних политиках и требованиях законодательства. Информация раскрывается только при наличии четких правовых оснований и в соответствии с регуляторными требованиями конкретной юрисдикции.

Более того, дальнейшие действия усложняются необходимостью обращения в судебные или правоохранительные органы. Пока соблюдаются все необходимые процедурные требования, злоумышленники могут успеть вывести средства, конвертировать их в другие криптоактивы или обменять на фиатные деньги. В их деятельности некоторые биржи проявили содействие, разрешив временно замораживать криптокошельки подозреваемых до получения официального запроса от правоохранительных или судебных органов.

Возникает закономерный вопрос: почему при наличии четкой регуляции подобных ситуаций в традиционных финансовых учреждениях в криптоиндустрии существуют столь разные подходы и механизмы взаимодействия при замораживании криптокошельков в блокчейне?"

Это подчеркивает острую необходимость создания механизма, который позволил бы юристам и криптоисследователям оперативно реагировать на такие ситуации. Возможность налагать временные ограничения на транзакции или замораживать кошельки до рассмотрения дела судебными или правоохранительными органами могла бы предотвратить потерю средств и упростить процесс возвращения активов их законным владельцам.

Это также позволило бы проводить более тщательные расследования без риска дальнейшего распространения мошеннических схем.

Таким образом, проблема заключается не только в идентификации и преследовании мошенников, но и в оперативности мер, принимаемых для защиты активов и предотвращения дальнейших потерь. Создание сбалансированной системы, обеспечивающей быстрый ответ на угрозы и защиту прав жертв, является ключевым аспектом в борьбе с криптомошенничеством и должно быть приоритетом для всех участников криптоиндустрии.

К сожалению, не все биржи и участники криптомира соблюдают такие запросы, ссылаясь на специфические внутренние механизмы. Это создает дополнительные препятствия в борьбе с криптомошенничеством и в возвращении украденных средств их законным владельцам. Отсутствие единой регулятивной базы и стандартов для обработки жалоб и запросов на мошенничество усугубляет эту проблему, делая

сотрудничество между различными платформами и правоохранительными органами менее эффективным.

В Узбекистане следователи обладают определенными полномочиями по запросу и получению информации, необходимой для расследования уголовных дел. Эти полномочия регулируются Уголовно-процессуальным кодексом Республики Узбекистан и другими нормативно-правовыми актами. Таким образом следователь вправе направлять запросы в государственные органы, организации, предприятия и учреждения независимо от формы собственности, а также к должностным лицам и гражданам для получения документов, сведений и материалов, имеющих значение для уголовного дела.

При осуществлении своих полномочий следователь обязан соблюдать законность, права и свободы граждан, обеспечивать конфиденциальность полученной информации и использовать ее исключительно в рамках расследуемого уголовного дела.

Следует отметить, что получение информации, составляющей государственную или иную охраняемую законом тайну, осуществляется в порядке, установленном соответствующими нормативно-правовыми актами, с соблюдением требований по защите такой информации.

Таким образом, следователи в Узбекистане наделены широкими полномочиями по сбору информации, необходимой для эффективного расследования уголовных дел, при условии строгого соблюдения законности и прав граждан.

Криптовалюты становятся важным элементом мировой финансовой системы, но их анонимность и децентрализованная природа создают возможности для использования в преступных целях. В Узбекистане предпринимаются активные шаги по созданию правового и технологического поля для борьбы с криптопреступностью. Однако для успешной борьбы с незаконным использованием криптовалют необходимо продолжать совершенствовать законодательство, развивать сотрудничество между правоохранительными органами и криптокомпаниями, а также внедрять новые технологии для анализа криптовалютных транзакций. Важно, чтобы правоохранительные органы продолжали активно взаимодействовать с международными организациями, что позволит эффективно противостоять криптопреступности как на национальном, так и на международном уровнях.

PROSECUTORIAL OVERSIGHT OF THE IMPLEMENTATION OF LEGISLATION ON COMBATING FORCED LABOR: CONCEPT, PURPOSE, TASKS AND SPECIFIC FEATURES

Аннотация. Мазкур мақолада мажбурий меҳнатга қарши курашишга оид қонунчилик ижроси устидан прокурор назоратининг тушунчаси, мақсади, вазифалари ва ўзига хос хусусиятларига тушунчалар берилди.. Прокурор назоратининг давлат ҳокимияти ва бошқарув органлари фаолиятидаги аҳамияти, мажбурий меҳнатга қарши курашишдаги роли ёритилди. Турли ҳуқуқшунос олимларнинг фикрлари асосида прокурор назоратининг моҳияти ва унинг самарадорлигини ошириш йўллари, шунингдек, мажбурий меҳнат билан боғлиқ ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш, уларга қарши чоралар кўриш борасида прокурор назоратининг муҳим вазифалари баён этилди.

Калит сўзлар: мажбурий меҳнат, мажбурий меҳнатга қарши курашишга оид қонунчилик ижроси устидан прокурор назорати, назорат, қонунчилик ҳужжатлари, прокурор.

Аннотация. В данной статье рассматриваются понятие, цели, задачи и особенности прокурорского надзора за исполнением законодательства о борьбе с принудительным трудом. Освещается значение прокурорского надзора в деятельности органов государственной власти и управления, а также его роль в противодействии принудительному труду. На основе мнений различных правоведов раскрывается сущность прокурорского надзора, пути повышения его эффективности, а также ключевые задачи прокурорского надзора в предотвращении правонарушений, связанных с принудительным трудом, и принятии мер по их устранению.

Ключевые слова: принудительный труд, прокурорский надзор за исполнением законодательства о борьбе с принудительным трудом, надзор, нормативно-правовые акты, прокурор.

Abstract. This article provides an overview of the concept, purpose, tasks, and specific features of prosecutorial oversight in the implementation of legislation on combating forced labor. It highlights the significance of prosecutorial oversight in the activities of state authorities and administration, as well as its role in combating forced labor. Based on the opinions of various legal scholars, the article examines the essence of prosecutorial oversight, ways to improve its effectiveness, and key tasks related to preventing violations associated with forced labor and taking appropriate measures against them.

Keywords: forced labor, prosecutorial oversight of the implementation of legislation on combating forced labor, oversight, legislative acts, prosecutor.

The analytical study of the concept, purpose, tasks, and distinctive features of prosecutorial supervision over the implementation of legislation on combating forced labor, as well as drawing conclusions about the key aspects of the activities of prosecution authorities in this field, contributes to enhancing the effectiveness of prosecutorial supervision.

The analysis of legal literature indicates that there is no unified approach to defining the fundamental concepts of prosecutorial supervision. From this perspective, we consider it appropriate to analyze the general concept of

"prosecutorial supervision" when determining the concept of prosecutorial supervision over the implementation of laws on combating forced labor.

In particular, we can observe that various scholarly views exist in legal literature regarding the concept of prosecutorial supervision.

B.H. Polatov emphasizes that "Prosecutorial supervision is a distinct and independent form of state activity carried out on behalf of the state and is considered the primary and leading function of the prosecution service. It is precisely this function that defines its unique status as a state body and determines its socio-political significance"¹.

According to M.Kh. Rustamboev and U.A. Tukhtashev, "Prosecutorial supervision is one of the main directions (functions) of law enforcement activities, carried out by officials prosecutors who possess special authority on behalf of the state. This activity aims to identify and promptly eliminate legal violations, ensure the strict and uniform application of laws, and bring offenders to legal responsibility as prescribed by law"².

B.V. Korobeynikov has expressed similar views on this definition. According to him, "Prosecutorial supervision is a distinct and independent type of state activity that cannot be carried out by any other state or public institutions, organizations, establishments, or officials apart from the prosecution authorities"³.

According to O.M. Madaliev's view on prosecutorial supervision, "Prosecutorial supervision refers to the special activity of prosecution authorities as a state body, which, on behalf of the Republic of Uzbekistan, exercises oversight over the strict and uniform implementation of the Constitution of the Republic of Uzbekistan and other laws within its territory"⁴.

As a continuation of the above views, Y.E. Vinokurov also emphasizes that "Prosecutorial supervision is an independent and distinct type of state activity. This activity cannot be carried out by any other state, public, self-governing, or other bodies, organizations, institutions, officials, or individuals apart from the prosecution service"⁵.

In this regard, D.Sh. Ibragimov, summarizing the views of the aforementioned scholars, has provided a more comprehensive definition of prosecutorial supervision. According to him, "Prosecutorial supervision is an activity carried out independently by prosecution authorities within the framework of their powers, as established by law, and separate from other state institutions. It involves overseeing the strict and uniform implementation of

¹ Пулатов Б.Х. Ўзбекистон Республикаси прокуратурасининг конституциявий мақоми // Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратурасининг Олий ўқув курслари Ахборотномаси, №4 (32), 2017. – Б. 27-28.

² Рустамбоев М.Х., Тухташева У.А., Суд ва ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар. Олий ўқув юртлари учун дарслик. Т.: "ILM ZIYO", 2012, 720 б.

³ Прокурорский надзор в Российской Федерации: Учебник / под ред. Ю.Е. Винокурова. М.: МНЭПУ Юрайт, 2000. С. 5.

⁴ Мадалиев О.М. Прокурор назорати. Дарслик. Умумий қисм. – Т. ТДЮУ нашриёти, 2009. – 424 б.

⁵ Прокурорский надзор: Учебник/ Винокуров Ю.Е. и др. ; Под общ. Ред. Ю.Е. Винокурова. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Юрайт – М, 2001.

laws, identifying and eliminating legal violations, eliminating the conditions that contribute to such violations, and taking preventive measures. Based on this, prosecutorial supervision is a distinct and independent form of state oversight, which is carried out exclusively by prosecution authorities, and its functions and responsibilities cannot be performed by any other state institution or official"¹.

"Prosecutorial supervision over the implementation of legislation on combating forced labor" is an activity carried out independently by prosecution authorities within the powers granted to them by the Constitution and law, separate from other state institutions. This supervision involves timely identification and elimination of legal violations in the field of combating forced labor, prevention and deterrence of offenses, bringing offenders to legal responsibility in accordance with established procedures, and ensuring the strict and uniform implementation of laws in this area.

Additionally, one of the key factors in enhancing the effectiveness of prosecutorial supervision over the implementation of legislation on combating forced labor is the analysis of the purpose of this legislation. It should be noted that distinguishing between the concepts of "purpose" and "task" plays a crucial role in ensuring that the activities of prosecution authorities in the field of combating forced labor are structured systematically and efficiently.

In the scientific works of scholars on prosecutorial supervision, the concepts of "purpose" and "task" have been defined differently, and in some cases, they have been mixed up. S. Alekseev and N. Votchel emphasized that the purpose and tasks of prosecutorial supervision are the outcomes that the entire activity of the prosecution aims to achieve².

According to O.P. Kopylova, "The nature of tasks and purpose distinguishes them from each other. The fulfillment of assigned tasks helps to achieve the purpose"³.

In this regard, it is important to acknowledge A.B. Komilov's opinion that "Failing to clearly differentiate between the concepts of 'purpose' and 'task,' interpreting them as having a similar meaning, and organizing prosecutorial supervision activities solely based on instructions from higher-ranking prosecutors can lead to misunderstandings among practitioners, especially young specialists working in prosecution authorities, when defining the purpose and tasks of prosecutorial supervision. This may result in misinterpretation,

¹ Ибрагимов Д.Ш. Вояга етмаганлар ҳақидаги қонунчилик ижроси устидан прокурор назоратини ташкиллаштириш ва унинг ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш. Дисс. ... ю.ф.н. Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси Академияси, 2023. – Б. 18.

² Алексеев С.Л., Вотчель Н.Р. / Прокурорский надзор: Учебное пособие / под редакцией Ф.Н.Багаутдинова. – Казань: Информационно-технологический центр АСО, 2014. – С. 27.

³ Копылова О.П. Прокурорский надзор: учебное пособие [Текст] / Тамбов: Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2007. – С. 9.

where the purpose is understood as a task and vice versa, leading to incorrect conclusions"¹.

Based on the above-mentioned views, we can conclude that a purpose is the final outcome intended to be achieved through the fulfillment of specific tasks and actions.

For example, when prosecution authorities ensure prosecutorial supervision over the implementation of legislative acts, it is essential to first define the purpose of organizing supervision in this area and then determine specific tasks that must be undertaken to achieve this purpose.

As confirmation of this view, it is relevant to cite O.Yu. Khanyukova's statement that "The purpose of prosecutorial supervision can be achieved through the implementation of the tasks assigned to the prosecution service"².

According to V.I. Baskov and B.V. Korobeynikov, "The general purpose of prosecutorial supervision is determined by the Constitution, the Law 'On the Prosecutor's Office,' and other legislative acts regulating the activities of prosecution authorities. This constitutes the ultimate result towards which the entire activity of the prosecution service is directed"³.

Regarding the purpose of prosecutorial supervision, A.P. Bryagin and A.D. Pronyakin concluded that "The objectives of prosecutorial supervision include ensuring the supremacy of the law, strengthening legality and uniform application of laws, protecting the rights and freedoms of individuals and citizens, and safeguarding the legally protected interests of society and the state," as stated in Article 1 of the Law "On the Prosecutor's Office"⁴.

As a continuation of these views, V. Kryukov emphasized that "Without ensuring the supremacy of the law, it is impossible to truly guarantee the observance of human and civil rights and freedoms"⁵.

Based on the above analysis, it should be noted that the purpose of prosecutorial supervision over the implementation of legislation on combating forced labor is achieved through the fulfillment of the tasks assigned to supervisory activities.

Considering the expressed opinions and the views of scholars, we conclude that the purpose of prosecutorial supervision over the implementation of legislation on combating forced labor is to strengthen the rule of law in this area, ensure the supremacy of the law, effectively protect citizens' labor rights and freedoms, and prevent the occurrence of forced labor in the country.

¹ Комилов А.Б. Тадбиркорларни ҳуқуқий ҳимоя қилишга қаратилган қонунлар ижроси устидан прокурор назоратининг ташкилий-ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш. Дисс. ... ю.ф.н. Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси Академияси, 2020. – Б. 33.

² Ханюкова О.Ю. Задачи и предмет надзора за исполнением законов органами местного самоуправления // Отечественная юриспруденция, 2016, № 9 (11). – С. 47-50.

³ Басков В.И., Коробейников Б.В. / Курс прокурорского надзора: учеб. для вузов. М.: «ЗЕРЦАЛО», 2001. – С. 66.

⁴ Брягин А.П., Пронякин А.Д., Прокурорский надзор в Российской Федерации: Учебное пособие. – М.: «Изд. центр ЕАОИ», 2007. – С. 14.

⁵Крюков В.Ф., Прокурорский надзор: учеб. для вузов. – М.: «Норма», 2006. – С. 47.

Many legal scholars have expressed their opinions on the functions of prosecutorial supervision. In particular, B.Kh. Pulatov emphasized that the main functions of the prosecution authorities of the Republic of Uzbekistan, as outlined in Article 2 of the Law "On the Prosecutor's Office," are implemented through specific tasks within each area of prosecutorial supervision. The main tasks of the areas of supervision derive from the decisions of the supreme state power and administration bodies, which are primarily reflected in the orders, instructions, directives, and guidelines of the Prosecutor General of the Republic of Uzbekistan¹.

According to A.Yu. Vinokurov, the functions of prosecutorial supervision are determined by specific objectives that stem from legal requirements and the state of legality in society².

Indeed, the evolving nature of social relations in society, the essence of ongoing reforms, the state of compliance with laws, and other similar factors define the tasks that prosecution authorities must fulfill.

Regarding the functions of prosecutorial supervision, A.V. Palamarchuk emphasizes that "the function of prosecution authorities and prosecutorial supervision consists of protecting the rights and legitimate interests of citizens"³.

In this regard, D.Sh. Ibragimov notes that it is not entirely possible to fully agree with A.V. Palamarchuk's statement. He emphasizes that the functions of prosecution authorities include not only the protection of citizens' rights and freedoms but also strengthening the rule of law, ensuring the precise and uniform implementation of laws, supervising compliance with legal norms, preventing offenses, and conducting preventive measures, among other significant tasks⁴.

In our opinion, it is also impossible to fully agree with A.V. Palamarchuk's statement. The author evaluates the functions of prosecutorial supervision within a very narrow scope, failing to mention its crucial roles in strengthening the rule of law, ensuring the precise and uniform enforcement of laws, overseeing compliance, preventing offenses, and conducting preventive measures.

We believe that the general functions of prosecutorial supervision should be outlined in accordance with Article 2 of the Law of the Republic of Uzbekistan "On the Prosecutor's Office." These functions include ensuring the supremacy of law, strengthening legality, protecting the rights and freedoms of citizens, safeguarding the legally protected interests of society and the state, defending

¹ Прокурор назорати: дарслик / Б.Х.Пўлатов; масъул муҳаррирлар: Т.А.Умаров, А.Т.Алламуратов ва бошқ. – Т.: «O'zbekiston», 2009. – Б. 54.

² Винокуров А.Ю., Винокуров К.Ю., Винокуров Ю.Е. Прокурорский надзор: учеб. для бакалавров / под ред. А.Ю. Винокурова. М.: Юрайт, 2013. С. 61.

³ Паламарчук А.В. Задачи прокурорского надзора за исполнением законов органами местного самоуправления // Законность. 2014. № 3. – С. 19.

⁴ Ибрагимов Д.Ш. Вояга етмаганлар ҳақидаги қонунчилик ижроси устидан прокурор назоратини ташкиллаштириш ва унинг ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш. Дисс. ... ю.ф.н. Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси Академияси, 2023. – Б. 18.

the constitutional order of the Republic of Uzbekistan, preventing offenses, and conducting preventive measures.

The special functions of prosecutorial supervision can be defined as tasks assigned to various branches of prosecution authorities (departments, divisions, specialized prosecution offices, etc.) based on sectoral orders and directives of the Prosecutor General. These tasks aim to ensure the full implementation of the functions stipulated in Article 2 of the Law of the Republic of Uzbekistan “On the Prosecutor’s Office.”

It is evident that all branches of prosecution authorities execute special tasks assigned by the Prosecutor General, thereby ensuring the implementation of the general functions established by law.

Based on the opinions of the scholars mentioned above, the functions of prosecutorial supervision over the enforcement of legislation on combating forced labor can be outlined as follows:

Effectively overseeing the implementation of laws related to combating forced labor.

Ensuring that public authorities, enterprises, organizations, and officials take measures to prevent forced labor.

Conducting inspections to prevent violations of labor rights by officials.

Examining legal documents for compliance with legislation.

Bringing legal acts in line with legislation or annulling unlawful acts that contradict legal norms.

Timely detection and prevention of offenses related to forced labor.

Identifying those responsible for violations of forced labor laws and ensuring the inevitability of legal consequences.

Providing protection for victims of forced labor, including compensation for damages.

Investigating the causes and conditions leading to violations of forced labor laws and taking measures to eliminate them.

The analysis of legal literature indicates that there are various opinions regarding the distinctive characteristics of prosecutorial supervision.

For instance, Z.S. Ibragimov¹ identifies the distinctive characteristics of prosecutorial supervision as follows:

It is carried out on behalf of the state. Prosecutorial supervision represents the authority and legal position of the state in ensuring legality.

It is exercised by prosecutors. Only prosecution authorities are empowered to conduct prosecutorial supervision, distinguishing it from other forms of state control.

It is implemented through a wide range of legally established enforcement measures. Prosecutors have various legal tools at their disposal to ensure compliance with the law.

¹ Ибрагимов З.С. Мустақиллик ва Ўзбекистон Республикаси прокуратураси (истиклол йилларидаги ҳуқуқий мақоми ривожланишининг қиёсий таҳлили). Монография. – Т.: «Noshir», 2011. – Б. 126.

It serves a special function of the state—protection and supervision. Prosecutorial supervision contributes to maintaining public order and upholding legal norms.

It differs from other forms of state activity by its response to legal violations. Prosecutorial supervision is primarily concerned with identifying, addressing, and preventing legal infractions.

In addition, F.Kh. Rakhimov, in his views on prosecutorial supervision, highlights its distinctiveness in that:

Prosecutorial supervision is entirely independent of the legislative, executive, and judicial branches of government.

Despite this independence, prosecutorial supervision incorporates elements characteristic of all three branches of government in its legal nature.

The subject matter of prosecutorial supervision reflects the specific features of prosecutorial activity, including achieving certain control-related objectives and fulfilling specific tasks.

The final outcome of prosecutorial supervision is determined by its practical effectiveness in achieving its goals.

Supporting the above perspectives on the distinctive features of prosecutorial supervision, we can highlight its specificity in overseeing the enforcement of legislation on combating forced labor.

Currently, cases related to forced labor in practice indicate the complexity of coercion processes. In such cases, merely amending existing legislation is often insufficient to address violations effectively. Instead, the introduction of practical mechanisms to combat forced labor is crucial.

In this regard, the role of state bodies, particularly prosecutorial supervision, is invaluable in ensuring the implementation and enforcement of mechanisms to combat forced labor in real practice.

The distinctiveness of prosecutorial supervision over the enforcement of legislation on combating forced labor lies in its broad scope and effectiveness. Key features include:

Comprehensive coverage in overseeing forced labor legislation.

Strong enforcement mechanisms, ensuring compliance with legal requirements.

Legal correction or annulment of unlawful acts through prosecutorial intervention.

Identification and elimination of systemic legal violations in this area.

Supervision of government agencies responsible for enforcing forced labor laws.

Initiation of criminal cases and conducting preliminary investigations in cases of gross legal violations.

Review of judicial decisions related to forced labor offenses for compliance with legislation.

Conclusion

Prosecutorial supervision plays a crucial role in:

Combating forced labor

Protecting citizens' labor rights

Preventing forced labor

Strengthening the rule of law in this sector

Moreover, it is essential in providing social assistance to victims, compensating for damages, and ensuring the inevitability of punishment for offenders involved in forced labor violations.

РАХИМОВ РУСТАМЖОН ХАМИДОВИЧ

Прокурор управление Генеральной
Прокуратуры Республики Узбекистан,

АБДУРАХМАНОВ ДИЁРБЕК ФАРХОДЖОНОВИЧ

Прокурор управление Генеральной
Прокуратуры Республики Узбекистан,

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ КОНФИСКАЦИИ ДОХОДОВ, ПОЛУЧЕННЫХ ОТ ПРЕСТУПНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Актуальность проблемы. Согласно статистическим данным, сумма имущественного ущерба, причиненного преступлениями в 2016-2020 годах, составляет 8 трлн. 625 миллиардов составила 811 млн сумов (811 млн долларов США), из них имущественный ущерб, определенный в связи с преступлениями по легализации преступных доходов, составил 1 трлн. 848 миллиардов сумов (173,8 млн долларов США), из них преступные доходы составляют 651 млрд. сумов (61,2 млн долларов США)¹.

Учитывая вышеуказанные статистические данные и специфику правовой системы, эксперты сделали вывод о том, что усилия правоохранительных органов больше направлены на возмещение имущественного ущерба, причиненного преступлениями, а не на конфискацию преступных доходов².

В свою очередь, этот недостаток приводит к тому, что не до конца раскрываются способы совершения преступлений, механизмы отмывания денег, масштабы преступлений, задачи преступных группировок.

Цель исследования. Заключается в формулировании предложений, выводов и рекомендаций по совершенствованию механизмов противодействия легализации доходов, полученных преступным путем, и их конфискацией.

¹ Отчёт взаимной оценки Республики Узбекистан. Евразийская группа по противодействию легализации преступных доходов и финансированию терроризма. 97–98 стр.

² То же место: смотреть 97–101 стр.

Задачи исследования состоят в следующем:

анализ теоретических и правовых основ конфискации средств, полученных в результате преступной деятельности;

изучение путей совершенствования законодательства через сопоставление международных стандартов и национальных норм, направленных на противодействие легализации преступных доходов и конфискацию таких средств;

выявление факторов, влияющих на эффективность мер по противодействию легализации преступных доходов, и разработка рекомендаций для усовершенствования подходов к конфискации таких средств.

Объект исследования. Являются общественные отношения, возникающие в процессе конфискации доходов, полученных преступным путем.

Предмет исследования. Охватывает процессуальные и другие нормативно-правовые акты, регулирующие порядок конфискации доходов, полученных преступным путем, а также судебно-следственную практику, международные стандарты и требования.

Методы исследования. В ходе работы применялись логико-правовой, формальный, сравнительно-правовой методы, метод системного анализа, статистические исследования, а также другие методы научного познания.

Практические результаты исследования заключаются в следующем:

С учетом международных стандартов и опыта зарубежных стран подтверждено, что одной из ключевых задач правоохранительных органов является выявление, арест и передача в государственное распоряжение средств, имущества и иных ценностей, полученных преступным путем;

Обоснована необходимость обеспечения полного выявления и обращения в пользу государства преступных доходов и другого имущества, в том числе легализованного, а также предметов, орудий преступлений или имущества, определяемого по их рыночной стоимости.

Ключевые слова: конфискация; имущество; легализация; легализация преступных доходов; отмыwanie денег; отмыwanie; выявление; арест; преступный доход; доход; ОД; обращение в пользу государства.

ОСНОВНОЕ СОДЕРЖАНИЕ СТАТЬИ

Согласно отчёту взаимной оценки Республики Узбекистан проведённой Евразийской группой по противодействию легализации преступных доходов и финансированию терроризма в 2021 году было установлено, что в Республике Узбекистан среди категории основных преступлений для получения преступных доходов преобладают

мошенничества, кражи и грабежи, коррупция и взяточничество, незаконный наркооборот¹.

Однако преступления ОД чаще всего выявлялись по налоговым преступлениям (в том числе от нарушений правил торговли) – 31,4%, коррупционным преступлениям и взяточничествам – 33,1%².

Напротив, раскрываемость случаев отмыывания денег по таким преступлениям как, мошенничество составляет 19,8 процента, а по делам о кражах, грабежах и разбоях - 6,5 процента. Также отмечается, что не принимаются достаточные меры по своевременному выявлению случаев легализации преступных доходов.

В свою очередь, этот недостаток приводит к тому, что не до конца раскрываются способы совершения преступлений, механизмы отмыывания денег, масштабы преступлений, задачи преступных группировок.

Недостаточная эффективность мер по выявлению и конфискации активов, приобретенных преступным путем, позволяет криминальным структурам реинвестировать незаконно полученные средства в легальный или нелегальный бизнес, что способствует их легализации и дальнейшему укреплению формирования устойчивой системы, поддерживающей и воспроизводящей криминальную экономику.

Также, необходимо упомянуть, что финансовый ущерб, нанесённый каким-либо преступлением и доход, полученный от преступной деятельности, вовсе не являются тождественными понятиями.

Согласно Закону Республики Узбекистан от 26.08.2004 г. № 660-II “О противодействии легализации доходов, полученных от преступной деятельности, финансированию терроризма и финансированию распространения оружия массового уничтожения”, доходы, полученные от преступной деятельности — это денежные средства и иное имущество, полученные в результате совершения преступления, а также любая прибыль или выгода, полученные от использования такого имущества, а равно превращенные или преобразованные полностью или частично в другое имущество либо приобщенные к имуществу, приобретенному за счет законных источников³.

Под ущербом понимается материальный вред, выражающийся в уменьшении или утрате имущества либо имущественных прав, принадлежащих потерпевшему — физическому или юридическому лицу, либо государству, в результате совершения преступления.⁴

¹ Отчёт взаимной оценки Республики Узбекистан. Евразийская группа по противодействию легализации преступных доходов и финансированию терроризма. 86 стр.

² То же место. 86 стр.

³ Закон Республики Узбекистан «О противодействии легализации доходов, полученных от преступной деятельности, финансированию терроризма и финансированию распространения оружия массового уничтожения» от 26.08.2004 г. // [Электронный источник].URL: <https://lex.uz/acts/284542>.

⁴ Сурхондарё вилоят суди: Моддий ва маънавий зарар тушунчаси, уни ундириш асослари. [Электронный источник].URL: <https://surxondaryo.sud.uz/%D0%BC%D0%BE%D0%B4%D0%B4%D0%B8%D0%B9-%D0%B2%D0%B0-%D0%BC%D0%B0%D1%8A%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D0%B8%D0%B9->

Анализ нормативно правовых актов показал, что конфискация преступного дохода не является одним из приоритетных направлений политики государства в сфере противодействия преступности. Государственная политика в сфере борьбы с преступностью направлена, прежде всего, на возмещение имущественного ущерба, причиненного преступными действиями.

Например, статья 82 УПК устанавливает, что в ходе дознания и предварительного следствия необходимо определить характер и размер ущерба, причиненного преступлением. Вместе с тем, в УПК отсутствуют нормы, предусматривающие необходимость доказывания того, что имущество было получено преступным путем или что доходы извлечены из использования такого имущества.

С учетом особенностей правового регулирования эксперты приходят к выводу, что конфискация преступных доходов от преступлений, не причинивших материального ущерба, а также изъятие орудий, средств совершения преступлений и имущества эквивалентной стоимости в доход государства не являются ни целью, ни механизмом государственной политики по противодействию преступности.

Это, в свою очередь, приводит к отрицательной оценке правового механизма страны в части конфискации преступных доходов со стороны экспертов ЕАГ (Региональная группа по типу ФАТФ). Недостаточная эффективность существующих правовых инструментов и механизмов вызывает обеспокоенность в контексте соответствия международным стандартам, что может негативно отразиться на репутации государства на международной арене и затруднить сотрудничество с другими странами.

В соответствии с положениями Рекомендации 30 Группы разработки финансовых мер борьбы с отмыванием денег и финансированием терроризма (ФАТФ), государства должны обеспечить, чтобы их компетентные органы осуществляли незамедлительное выявление и отслеживание имущества, подлежащего конфискации или потенциально подлежащего таковой, а также имущества, в отношении которого имеются обоснованные подозрения о его преступном происхождении, и принимали меры по его замораживанию и аресту¹.

Во исполнение Рекомендаций ФАТФ, в целях устранения недостатков национального законодательства, выявленных в ходе взаимной оценки Узбекистана в 2022 году, а также с учетом практики зарубежных стран, предлагается внести изменения в отдельные законодательные акты.

%D0%B7%D0%B0%D1%80%D0%B0%D1%80-

%D1%82%D1%83%D1%88%D1%83%D0%BD%D1%87%D0%B0%D1%81%D0%B8-%D1%83%D0%BD/.

¹ Рекомендации ФАТФ: Международные стандарты по противодействию отмыванию денег, финансированию терроризма и финансированию распространения оружия массового уничтожения. 2012 год февраль., МУМЦФМ., 2012., 24–25 стр.

Предлагается дополнить 82 УПК статью 6 пунктом в следующей редакции:

«Статья 82. Основания для обвинения и осуждения

Для направления дела в суд с обвинительным заключением или обвинительным актом и для постановления обвинительного приговора должны быть доказаны:

1) объект преступления; характер и размер вреда, причиненного преступлением; обстоятельства, характеризующие личность потерпевшего;

2) время, место, способ, а также другие указанные в Уголовном кодексе обстоятельства совершения преступления; причинная связь между деянием и наступившими общественно опасными последствиями;

3) совершение преступления данным лицом;

4) совершение преступления с прямым или косвенным умыслом либо по небрежности или самонадеянности; мотивы и цели преступления;

5) обстоятельства, характеризующие личность обвиняемого, подсудимого;

6) обстоятельства, подтверждающие, что имущество, полученное в результате совершения преступления или является доходами от этого имущества либо использовалось или предназначалось для использования в качестве орудия, оборудования или иного средства совершения преступления либо для финансирования терроризма, экстремистской деятельности (экстремизма), организованного преступного сообщества и иной деятельности направленной против безопасности Республики Узбекистан.»

В дополнение к этому, в соответствии с Рекомендацией 4 ФАТФ, страны должны разрабатывать меры, предусматривающие конфискацию имущества, полученного в результате преступной деятельности, доходов, полученных в результате легализации (отмывания) преступных доходов или основных преступлений, а также имущества, используемого или предназначенного для использования в совершении преступлений, финансировании терроризма, террористических актов или террористических организаций. Также эти меры должны охватывать конфискацию имущества, эквивалентного по стоимости преступным доходам¹.

Такие меры должны наделять уполномоченные правоохранительные органы полномочиями по выявлению, отслеживанию и преследованию преступного имущества, включая

¹ Рекомендации ФАТФ: Международные стандарты по противодействию отмыванию денег, финансированию терроризма и финансированию распространения оружия массового уничтожения. 2012 год февраль., МУМЦФМ., 2012., 12 стр.

конфискацию имущества или принятие других мер, которые могут осуществляться в рамках расследования.

Учитывая вышеуказанные особенности правового регулирования конфискации, эксперты, изучившие национальную систему, пришли к выводу, что конфискация доходов, полученных от преступлений, не связанных с причинением материального ущерба, орудий и средств совершения преступлений, а также имущества, эквивалентного по стоимости, не является целью и механизмом антикриминальной политики страны.

Изучение зарубежного опыта показывает, что во многих странах арест и конфискация имущества, приобретённого в результате преступной деятельности, чётко регулируются национальным законодательством.

Например, согласно статье 81 Уголовного кодекса Российской Федерации, деньги, ценности и иное имущество, полученные в результате совершения преступления, признаются вещественными доказательствами и подлежат конфискации в пользу государства или возврату законному владельцу¹.

В соответствии со статьей 151 Уголовно-процессуального кодекса Литвы, для обеспечения гражданского иска или возможности конфискации имущества прокурор может принять решение о временном ограничении прав на имущество в отношении подозреваемого или физических/юридических лиц, которые несут материальную ответственность за действия подозреваемого и владеют имуществом, полученным преступным путём².

В статье 131-21 Уголовного кодекса Франции указано, что конфискация имущества является видом уголовного наказания. Конфискации подлежит имущество, использованное или предназначенное для использования в совершении преступления, а также имущество, полученное в результате преступной деятельности³.

Изучение зарубежного опыта показывает, что в национальном законодательстве не дано полного определения понятия вещественных доказательств. В частности, выгода, полученная или извлечённая в результате совершения преступления, а именно денежные средства, ценности и другое имущество, не отнесены к понятию вещественных доказательств.

Следовательно, возникает неправильный подход в процессе ареста такого имущества на стадии предварительного расследования.

¹ Уголовный кодекс Российской Федерации от 13.06.1996 N 63-ФЗ (ред. от 28.12.2024) // [Электронный источник]. URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_10699/.

² Уголовно-процессуальный кодекс Литовской Республики. 14 марта 2002 г. IX-785. [Электронный источник]. URL: <https://www.twirpx.com/file/2063298/>.

³ Уголовный Кодекс Франции. 22 июля 1992 г. [Электронный источник]. URL: https://yurist-online.org/laws/foreign/criminalcode_fr/_doc-5-.pdf.

Международные эксперты отмечают, что данный пробел в национальном законодательстве является причиной того, что следственные органы в основном сосредотачиваются на принятии мер по возмещению материального ущерба, причинённого преступлением, уделяя при этом недостаточное внимание выявлению и аресту преступных доходов¹.

С учётом вышеуказанных особенностей правового регулирования конфискации эксперты пришли к выводу, что конфискация доходов, полученных от преступлений, не связанных с причинением материального ущерба, а также орудий и средств совершения преступлений и имущества, эквивалентного их стоимости, не является целью государственной политики по борьбе с преступностью.

На наш взгляд, в целях устранения вышеуказанных пробелов целесообразно изложить статью 203 Уголовно-процессуального кодекса в следующей редакции:

«Статья 203. Вещественные доказательства

Вещественным доказательством является предмет, имеющий физические признаки или метки, по которым можно установить его происхождение, принадлежность какому-либо лицу, применение его или пригодность для применения в определенных целях, перемещение этого предмета, воздействие на него тех или иных веществ, предметов, процессов и явлений, **деньги, ценности и иное имущество, полученные в результате совершения преступления**, а также любые иные признаки и следы, указывающие на обстоятельства дела.»

Предлагаемые изменения в законодательство Республики Узбекистан, имеют существенное значение для совершенствования уголовно-правового механизма борьбы с преступностью, а также для повышения уровня соответствия национального законодательства международным стандартам, в частности Рекомендациям ФАТФ.

Предлагаемые изменения устранят существенные недостатки в национальной правовой системе, связанные с отсутствием четкого регулирования конфискации преступных доходов. Это создает правовую основу для более эффективного выявления, преследования и изъятия имущества, полученного в результате преступной деятельности, на всех этапах уголовного производства.

Внедрение данных норм позволит существенно усилить превентивную функцию законодательства, что станет дополнительным сдерживающим фактором для совершения преступлений, связанных с легализацией преступных доходов и финансированием терроризма. Совершенствование механизмов конфискации преступного дохода, создадут экономические барьеры для преступников, что снизит

¹ Отчет взаимной оценки Республики Узбекистан. Евразийская группа по противодействию легализации преступных доходов и финансированию терроризма. 471 стр.

привлекательность преступной деятельности с точки зрения материальной выгоды.

На основе изучения международного опыта можно утверждать, что подобные меры, реализуемые в рамках национальных систем других стран (например, Россия, Литва, Франция), доказали свою эффективность.

Таким образом, принятие предложенных изменений в уголовно-процессуальное законодательство Республики Узбекистан приведет к значительному улучшению правового механизма, направленного на борьбу с преступностью, обеспечив соответствие международным стандартам. Эти изменения будут способствовать укреплению экономической безопасности в стране, улучшению государственной политики в сфере ПОД/ФТ/ПРОМУ, обеспечивая тем самым укрепление репутации государства на международной арене.

MAVLYANOV MUROD ABDURAXIMOVICH

O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi
mustaqil izlanuvchisi

EKSTREMIZMGA OID HUQUQBUZARLIKLAR SODIR ETILISHIGA IMKON BERUVCHI OMILLAR

Annotatsiya: Maqolada xavfsizlikni ta'minlash maqsadida ekstremizmga oid huquqbuzarliklarga imkon beruvchi omillar tizimlashtirilib, ularning tarkibiy qismlari yoritildi.

Kalit so'zlar: xavfsizlik, huquqbuzarlik, ekstremizm, zo'ravon ekstremizm, terrorizm, omil, jinoyat, ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, mafkuraviy, psixologik, diniy, kriminogen.

Аннотация: В статье систематизированы факторы, способствующие для совершения экстремистских правонарушений в целях обеспечения безопасности, также описаны их составляющие.

Ключевые слова: национальная безопасность, преступность, экстремизм, насильственный экстремизм, терроризм, фактор, социальная, экономическая, политическая, идеологическая, психологическая, религиозная, криминогенная.

Annotation: The article systematizes the factors that create conditions for the commission of extremist offenses in order to ensure safety and describes their components.

Key words: security, crime, extremism, violent extremism, terrorism, factor, social, economic, political, ideological, psychological, religious, criminogenic.

Jinoyatlarni barvaqt oldini olish, ularga qarshi kurashishda ushbu jinoyatlarga imkon bergan shart-sharoit va omillarni bartaraf etishni talab qiladi. Shu kabi, ekstremizm va terrorizmga qarshi kurashishda ham uning paydo bo'lishi va rivojlanishiga imkon bergan shart-sharoitlarni aniqlash hamda ularni bartaraf etish choralarini ko'rishni talab qiladi.

Prezidentimiz Sh.M. Mirziyoyev Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining 72-sessiyasidagi nutqida ekstremizm va terrorizm paydo bo'lish sabab shart-sharoitlari va unga qarshi kurashish masalalariga to'xtalib,

“bu borada ko‘p hollarda tahdidlarni keltirib chiqarayotgan asosiy sabablar bilan emas, balki ularning oqibatlariga qarshi kurashish bilangina cheklanib qolinmoqda. Xalqaro terrorizm va ekstremizmning ildizini boshqa omillar bilan birga, jaholat va murosasizlik tashkil etadi”¹, deb hisoblayman. Darhaqiqat, bugungi kunda xalqaro ekstremistik va terrorchilik tashkilotlari yollovchilarining yot g‘oyalari ta’siriga tushgan shaxslarda diniy va dunyoviy bilimning pastligi, diniy bag‘rikenglikning mavjud emasligi, boshqa din vakillarining e’tiqodlarini hurmat qilmaslik, ularga nisbatan kuch ishlatishga moyillik kabi qator salbiy tendensiyalar kuzatiladi.

O‘zbekistonlik olim Sh.Yodgorov Misrda diniy ekstremizm va radikalizmning keng yoyilishini ichki va tashqi omillarga bo‘lib, uning fikriga ko‘ra “XX asr oxiri – XXI asr boshlarida Misrda diniy ekstremizm va radikalizmning keng yoyilishiga ta’sir ko‘rsatgan ichki omillar sirasiga demokratik institutlarning to‘liq shakllanmaganligi va asosiy ijtimoiy-iqtisodiy muammolarning bartaraf etilmaganligini kiritish mumkin. Ayniqsa, XX asr oxirida diniy ekstremizm va radikalizm ijtimoiy xavfli voqelikka aylanib, jamiyatning asosan, savodsiz va kam ta’minlangan qatlamiga ta’sir o‘tkazdi. Shu bois ekstremizmni ma’lum ma’noda ichki ijtimoiy-iqtisodiy muammolar natijasi, deyish mumkin”² deya qayd etadi. Bunda, u ekstremizm paydo bo‘lishiga asosan ijtimoiy-iqtisodiy omillar shart-sharoit yaratganlini ko‘rsatadi. Shu kabi, biz ham omillarni tavsiflashda ularni “asosiy” va “ikkilamchi” guruhlariga ajratish maqsadga muvofiq deb baholaymiz. Bunda, ushbu guruhlar nomidan ma’lumki, “asosiy” omillar ekstremizm paydo bo‘lishi va rivojlanishiga markaziy o‘rinni egallaydi.

Shuningdek, Sh.Yodgorov Misrda islom dini siyosiylashuvi hamda radikallashtirishiga ta’sir ko‘rsatgan tashqi omillar qatoriga “Misr va Isroil o‘rtasida tinchlik shartnomasining imzolanishi, shuningdek, mazkur davrda jahondagi terroristik harakatlarning faollashuvi, Erondagi islom inqilobi va “islom inqilobi eksporti” g‘oyasi, mintaqaviy urush hamda harbiy mojarolar”ni kiritgan. Ko‘rish mumkinki, Sh.Yodgorov xalqaro harbiy-siyosiy hamkorlik, konfliktli vaziyat va mintaqadagi “o‘choq” hududlarning mavjudligini tashqi omillar qatoriga kiritadi. Darhaqiqat, biz Sh.Yodgorovning ushbu fikrlariga to‘liq qo‘shilamiz. Sababi, mazkur holatlarning ayrimlari Markaziy Osiyo davlatlari, xususan O‘zbekiston sharoitida ham kuzatiladi.

Masalan, 2012-2017-yillarda xalqaro terrorchilik va ekstremistik tashkilotlar tomonidan Suriya Arab Respublikasi va 1991-2023-yillarda Afg‘oniston Islom Respublikasida tashkil etilgan harbiy harakatlar, ushbu

¹ O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyevning BMT Bosh Assambleyasining 72-sessiyasidagi nutqi. 19.09.2017 yil. // <https://president.uz/>

² Yodgorov Sh.M. Misr Arab Respublikasining diniy ekstremizm va terrorizmga qarshi kurash tajribasi (XX asr oxiri – XXI asr boshlari). Jurnal. Jamiyat va innovatsiyalar - Общество и инновации – Society and innovations Special Issue – 5 (2021) / ISSN 2181-1415

hududlardagi xaos holati Markaziy Osiyo davlatlarining fuqarolari o'rtasida ekstremistik g'oyalar keng tarqalishi va ekstremizm harakatlari rivojlanishiga turtki berdi. Ushbu davrlarda xalqaro terroristik va ekstremistik tashkilotlar yollovchilari ta'siriga tushgan ko'plab fuqarolar ushbu davlatlarga "jihod" va "hijrat" qilish uchun chiqib ketib, o'z ortlaridan oilalari, yaqin qarindoshlari, mahalladoshlari va boshqa tanish-bilishlarini ergashtirdi. Shuningdek, Internetning ijtimoiy tarmoqlarida ekstremizm va terrorizm g'oyalarini targ'ib qiluvchi materiallar soni ham keskin oshdi.

Moskvalik olim D. Malishyev 2017 yilda Markaziy Osiyo davlatlaridagi radikallashuv va Suriya konfliktini tadqiq etib, "so'nggi bir necha yil ichida Markaziy Osiyodan 2 mingdan 4 mingga odam "Islomiy davlat" safiga qo'shilgan yoki bu terrorchilik tuzilmasini boshqa yo'l bilan qo'llab-quvvatlagani taxmin qilinmoqda. Bunda diniy ekstremistlarning motivlari turlicha. Lekin ko'rinib turibdiki, ular Markaziy Osiyoning barcha davlatlarida radikal islom foydasiga o'rnatilgan dunyoviy muqobillikni rad etishadi va bu kontekstda ISHID nafaqat jangarilarni, ya'ni jangga tayyor va tayyor bo'lganlar, balki Islomiy Davlatning diniy va mafkuraviy ko'rsatmalariga sherik bo'lganlar"¹ deya qayd etadi. Haqiqatda, hozirga qadar tezkor bo'linmalar tomonidan aniqlanayotgan ekstremizmga oid jinoyatlarning asosiy qismi Suriya konflikti bilan bevosita bog'liqdir.

Yoki, O'zbekiston tomonidan o'tkazilgan 5 ta "Mehr" insonparvarlik operatsiyalari natijasida Suriyadagi harbiy harakatlar hududlarida bo'lgan va Suriya shimoli sharqidagi "Al Hol" qochoqlar lagerida saqlanayotgan hamda Iroq va Afg'oniston hududlarida murakkab vaziyatda qolgan 550 nafarga yaqin o'zbekistonlik xotin-qizlar va bolalar yurtimizga qaytarildi².

Eng achinarlisi, o'zbekistonlik fuqarolar xalqaro terroristik yoki ekstremistik tashkilotlar safida yuqori lavozimlarga erishib, o'z yaqinlarini yollash bilan shug'ullanmoqda. Bu o'z navbatida, asosan jangari yashagan mahallada ekstremistik g'oyalar tarqalayotganligi kuzatilmoqda.

Masalan, 2023 yilda Internetning "Telegramm" ijtimoiy tarmog'ida "Suriyadagi "Imom al-Buxoriy katibasi" terrorchilarining media markazi rahbari namanganlik Davlatov Sheralining feysbukdagi xabarlaridan ogoh bo'ling! Davlatov Sherali feysbukda "Alixonto'ra Shokirjon o'g'li" profilini yuritib keladi. Feysbukdagi bu profilga umuman kirmang va klass ham bosmang! Bilmasdan feysbukda bunday shaxslarning profillariga klass bosib qo'ysangiz, javobgarlikka tortilib qolishingiz mumkin!" kabi xabar yuqoridagi fikrlarimizni tasdiqlaydi.

Sh.Yovkachyev O'zbekistonda dinni siyosiylashuvi va radikallashuvga o'tishida asosiy omillarni tashqi va ichki omillarga bo'lish lozimligini qayd etib, "tashqi omillar: geosiyosiy, tashqi siyosat, diniy, harbiy-siyosiy, madaniy va

¹ Малышев Д.В. Сирийский кризис и угроза радикализации Центральной Азии. – 2017. – С. 67. // <https://cyberleninka.ru/article/>

² Otaboev Sh. Bahsli savollarga javoblar: "Mehr" operatsiyalari nima uchun kerak? // <https://uza.uz/uz/>

mafkuraviy; ichki omillar: diniy-mafkuraviy, iqtisodiy, ijtimoiy, psixologikomillarni kiritish mumkin”¹ deya qayd etadi. Sh.Yovkachyevning ushbu fikrlarini qo‘llab-quvvatlagan holda ekstremizmga imkon beruvchi omillarni tashqi va ichki omillarga bo‘lishni maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz.

O‘zbek olimi A.Zakurlayev “ekstremizm va terrorizm bir-biri bilan bog‘liq bo‘lgan yagona jarayonning birin-ketin rivojlanadigan bosqichlaridir. Shunday ekan, terrorizm global miqyosga chiqqan hozirgi sharoitda, davlat unga qarshi kurashda ichki va tashqi omillarning ta‘sirini hisobga olgan holda, muvozanatlashtirilgan strategiyani ishlab chiqishi kerak”² deya qayd etgan. Darhaqiqat, biz ham uning fikrlariga qo‘shilgan holda, davlat o‘z tashqi siyosatida, xususan xalqaro ikki tomonlama va ko‘p tomonlama hamkorliklarni tashkil qilishda tashqi omillarni hisobga olishi va mamlakat ichida esa yuqorida qayd etilgan ekstremizmga imkon beruvchi omillarni bartaraf etishi lozim. Biz, har qanday jinoyatni uning sodir etilishiga imkon bergan omillarni bartaraf etish orqali ushbu jinoyatni jilovlay olishimiz mumkin.

Bugungi kunda O‘zbekistonda ekstremizm va terrorizmga oid jinoyatlarga qarshi kurashishda ularning sodir etilishiga imkon bergan omillarni barvaqt bartaraf etishga alohida e‘tibor qaratilmoqda. Davlatimiz rahbari boshchiligidagi nafaqat O‘zbekistonda, balki mintaqa doirasida, hattoki dunyoda ekstremizm va terrorizm paydo bo‘lishi va rivojlanishiga imkon beruvchi omillarni bartaraf etish uchun choralar ko‘rmoqda. Respublikamizda amalga oshirilayotgan islohotlar va jadal o‘zgarishlar barcha sohalarni, jumladan davlat va jamiyat qurilishi, sud-huquq tizimi, iqtisodiyot va ijtimoiy soha, xavfsizlik, millatlararo totuvlik va diniy bag‘rikenglik, tashqi siyosatni qamrab oldi.

Yuqoridagilardan tashqari, ekstremizm rivojlanishiga imkon bergan omillarni aniqlashda o‘tgan yillar davomida sodir etilgan ekstremizmga oid ayrim huquqbuzarliklar tahlil qilish ham o‘rinli hisoblanadi. Shu sababli, tadqiqot davomida ichki ishlar organlari tomonidan aniqlangan ekstremizmga oid 1200 tadan ortiq jinoyatlar sharhi o‘rganib chiqildi.

O‘rganishlar davomida, ekstremizm rivojlanishida asosiy ichki omillar qatorida: aholi turmush tarzida din omilining kuchayib borishi, Internet tarmog‘idan foydalanish imkoniyatining kengayishi, Internet orqali yot g‘oyalar tarqalishining barvaqt oldini olish mexanizmining mavjud emasligi, aholi o‘rtasida yot g‘oyalarni tarqatuvchi shaxslarni o‘z vaqtida aniqlanmasligi, jamiyatda jamoatchilik nazoratining pastligi, yot g‘oyalar ta‘siriga tushgan shaxslarni aniqlash va qayta tarbiyalashda aholi va davlat o‘rtasida samarali mexanizmning mavjud emasligi, muqaddam ekstremizm va terrorizm jinoyatlarini sodir etgan shaxslarning mavjudligi kabi omillar aniqlandi.

¹ Ёвкачев Ш.А. Политизация религии и проблема исламского экстремизма в современном Египте: Дисс. ... канд. полит. наук. –Т.:ТГИБ. 2000. –Б. 38.

² Zakurlayev A.K. Terrorizmga qarshi kurashning kriminalistik jihatlar: Yurid. fan. b. fan. dok. (DSc). ...diss. – T.:O‘zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti. 2018. –B. 38.

Masalan, Toshkent viloyat Zangiota tumanida yashovchi fuqaro M.K.A. 2014-yildan buyon “Islom davlati” terrorchilik tashkiloti faol a’zosi bo’lgan, Suriya Arab Respublikasida jihodiy harakatlarda ishtirok etib kelgan fuqaro F.D.H bilan tanishib, uning jihodiy da’vatlari ta’sirida hamda Internetning “Telegram” va “YouTube” saytlari orqali “Jihodchilar” terrorchilik tashkilotining “hijrat” va “jihod” haqidagi ma’ruzalarini hamda boshqa shu kabi aqidaparast videoroliklarni muntazam ko’rib kelgan. Shuningdek, “shahid” maqomiga ega bo’lish maqsadida Suriya Arab Respublikasiga “hijrat” qilgan hamda “Tavhid va Jihod” katibasi jangarilari safiga qo’shilgan. Bundan tashqari, 2014-2017-yillarda Internetning “Telegram” va “YouTube” saytlari orqali “Abdulloh Zufar”ning konstitutsion tuzumga qarshi bo’lgan ma’ruzasini telefon xotirasiga yuklab olib, o’zining yaqin qarindoshlari ongini zaharlash hamda birgalikda Suriya Arab Respublikasiga “hijrat”ga olib ketish maqsadida muntazam ravishda ushbu materiallarni namoyish etib, ularni o’zida saqlab kelgan. Mazkur holatlar yuzasidan, ushbu fuqaroga nisbatan O’zbekiston Respublikasi Jkning 244¹-moddasi 3-qismi “g” bandi, 244²-moddasi 1-qismi, 159-moddasi 3-qismi “b” bandi bilan jinoyat ishi qo’zg’atilgan¹. Mazkur misolda shaxsning mutaassiblashuvi, tashqi omil ta’siri ya’ni o’choq hududning mavjudligi va muqaddam ekstremizm va terrorizm jinoyatlarini sodir etgan shaxslar bilan aloqaning mavjudligi, ushbu jinoyat sodir etilishiga shart-sharoit yaratgan.

Shu o’rinda qayd etish lozimki, 2016-yil 26-sentabr kunidagi O’zbekiston Respublikasi Oliy sudining hal qiluv qaroriga muvofiq “Tavhid va jihod” katibasi tashkiloti, terrorchilik tashkiloti deb e’tirof etilgan va uning faoliyati O’zbekiston Respublikasi hududida taqiqlangan.

Yoki, 1991 yilda Toshkent shahrida tug’ilgan fuqaro Sh.A.B. ekstremistik va terroristik tashkilotning g’oyaviy yetakchisi bo’lgan “Abu Saloh” laqabli 1990-yilda Qirg’iziston Respublikasida tug’ilgan Muxtarov Sirojiddin Ziyavutdinovichning “shahid” bo’lish hamda butun dunyoda “xalifalik davlati qurish”ga chorlovchi ma’ruzalarini tinglab, ular bo’yicha fikr almashib kelishlari oqibatida onglari zaharlanib, “jihod” amallarini bajarish maqsadida Suriya Arab Respublikasiga borgan. U yerdagi “Tavhid va jihod katibasi” terrorchilik tashkiloti safiga qo’shib, g’oyaviy hamda harbiy tayyorgarliklardan o’tib, tashkilot a’zolari bilan birgalikda jangovor harakatlarida ishtirok etib kelayotganligi aniqlangan. Shuningdek, “jihod” amali savobini olish uchun moliyaviy ko’maklashish maqsadida 500 AQSh dollari pullarini to’plab, ularni “havola” yo’li orqali Suriya Arab Respublikasiga chiqartirib yuborgan. Mazkur holat yuzasidan O’zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 244²-moddasi 1-qismi va 155³-moddasi 1-qismida ko’rsatilgan jinoyatni sodir etgan [7]. Mazkur misolda fuqaroning ekstremistik harakatlari o’z vaqtida aniqlanmaganligi, uning faoliyati jamiyat nazoratidan chetda qolishi, muqaddam ushbu jinoyatni sodir

¹ O’zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi Tergov Departamentining 2024-yil 14-fevraldagi 18/1106-son ma’lumotnomasi asosida tayyorlandi.

etgan fuqarolar ta'sirining yuqoriligi, shaxs chuqur mutaassiblashi kabi qator omillarni kuzatish mumkin.

Shu bilan birga, fikrimizcha, shaxsning yot g'oyalar ta'siriga tushishiga uning psixologiyasi, tarbiyasi va ta'limi asosiy rol o'ynaydi. Jumladan, shaxs hayotda og'ir kunlarni boshdan kechirishi, shuning natijasida ruhiyatida umidsizligi, o'zining mafkuraviy va ma'naviy hayot yo'nalishlarini yo'qotishi, shaxsning xulq-atvorida mutaassiblashuv va radikallashtirishning kuchayishi, jamiyatdan begonalashuvi va keraksizligini chuqur his qilishi va boshqalarni keltirib o'tish mumkin.

Ko'plab jinoiy holatlarda ko'rish mumkinki, Internetda yot g'oyalarni tarqalishini aniqlash, bloklash va o'chirish jarayonining qiyinligi sababli, Internetning ijtimoiy tarmoqlarida ekstremistik materiallarning ko'plab joylashtirilishi kuzatilmoqda. Bularning natijasida fuqarolar yot g'oyalar ta'siriga tushishi va aldanishi oqibatida jinoyat sodir etmoqda. Fikrimizcha, kelgusida ham aholi o'rtasida yot g'oyalar tarqalishida Internet asosiy manbalardan biri bo'lib qoladi. Shu sababli ham, Internet tarmog'ida ekstremistik va terroristik materiallarni aniqlashga oid ichki ishlar organlarining imkoniyatlarini kengaytirish lozim.

Qayd etish lozimki, 2016-yil 26-sentabrdagi O'zbekiston Respublikasi Oliy sudining hal qiluv qaroriga muvofiq "Jabxat an-Nusra", "Islom jihodi ittihodi", "O'zbekiston islom harakati" va "Iroq va Shom islom davlati" tashkilotlari terrorchilik tashkilotlari deb e'tirof etilgan va ularning faoliyati O'zbekiston Respublikasi hududida taqiqlangan.

Tadqiqot davomida ichki omillardan tashqari, ekstremizm paydo bo'lishi va rivojlanishida tashqi omillar ham mavjudligini qayd etish lozim. Ular qatorida fuqarolar uzoq muddat chet elga ketishi davomida jamoatchilik nazoratidan chetda qolishi, ekstremistik va terrorchilik tashkilotlar faoliyat olib borayotgan hududlar, xususan ekstremistlar ishtirokida harbiy harakatlar olib borilayotgan o'choq hududlarning mavjudligi, barcha davlatlarda ham ekstremizm va terrorizmga oid jinoyatlarni aniqlash va bartaraf etishda bir xilda yondashilmasligi, davlatlar o'rtasida ekstremistik harakatlarni jinoiy-huquqiy baholashda turli yondashuv qo'llanilishi, ishchi kuchini qabul qiluvchi davlatlarda ekstremizmning rivojlanishi kabi omillarning mavjudligi aniqlandi.

Xususan jinoyatlar tahlil qilinganda, uzoq muddatga chet elga ketgan fuqarolar jamoatchilik nazoratidan chetda qolishi, ekstremistik harakatlarni erkin hech bir to'sqinliksiz amalga oshirishi, bu davrda ekstremistlar faoliyat yuritayotgan o'choq hududlarning mavjudligi yuqoridagi jinoyatni sodir etilishining asosiy sabab va shart-sharoitidir.

Tadqiqot natijalaridan kelib chiqib quyidagicha xulosalar qilish mumkin:

1. Ekstremizm rivojlanishida asosiy ichki omillar qatoriga: aholi turmush tarzida din omilining kuchayib borishi natijasida diniy mutaassiblashuv, Internet orqali yot g'oyalar tarqalishining barvaqt oldini olish mexanizmining mavjud emasligi, aholi o'rtasida yot g'oyalarni tarqatuvchi shaxslarni o'z vaqtida

aniqlanmasligi, jamiyatda jamoatchilik nazoratining pastligi, yot g'oyalar ta'siriga tushgan shaxslarni aniqlash va qayta tarbiyalashda aholi va davlat o'rtasida samarali mexanizmning mavjud emasligi, muqaddam ekstremizm va terrorizm jinoyatlarini sodir etgan shaxslarning mavjudligi kabi omillar alohida o'rin egalladi.

2. Ekstremizm rivojlanishida asosiy tashqi omillar qatoriga: fuqarolar uzoq muddat chet elga ketishi davomida jamoatchilik nazoratidan chetda qolishi, ekstremistik va terrorchilik tashkilotlar faoliyat olib borayotgan hududlar, xususan ekstremistlar ishtirokida harbiy harakatlar olib borilayotgan o'choq hududlarning mavjudligi, davlatlarda ekstremizm va terrorizmga oid jinoyatlarni aniqlash va bartaraf etishda bir xilda yondashilmasligi, ishchi kuchini qabul qiluvchi davlatlarda ekstremizmning rivojlanganligi kabi omillar aniqlandi.

Ekstremizmni vujudga kelishi va uning rivojlanishiga imkon beruvchi barcha omillarning doimiy ravishda yetarli darajada tahlil etib borilmasligi hamda oldini olish bo'yicha chora-tadbirlar ishlab chiqilmasligi, milliy xavfsizlikka real tahdidlarni keltirib chiqaradi. Bunday omillarni tizimlashtirish, ularni bartaraf etishdagi chora-tadbirlarni manzilli ishlab chiqish, mas'ul vazirlik va idoralarga aniq vazifalar qo'yilishiga imkoniyat yaratadi. Bu borada O'zbekistonda jadal islohotlar amalga oshirilib, ekstremizmga imkon berayotgan omillarni bartaraf etish orqali, ushbu turdagi huquqbuzarliklar sodir etilishini oldini olishga katta e'tibor qaratilmoqda.

ZUFAROVA SHAKHNOZA

Senior Prosecutor of the Scientific and Educational
Center for Combating Corruption Law enforcement
Academy of the Republic of Uzbekistan

THE ROLE OF LAW ENFORCEMENT AGENCIES IN PROTECTING INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS IN UZBEKISTAN

Intellectual property rights (IPR) protection is a key element in fostering innovation, ensuring fair competition, and attracting investment. In Uzbekistan, the enforcement of IPR has gained increasing attention as the country integrates into the global economy and strengthens its legal frameworks. Law enforcement agencies play a crucial role in combating counterfeiting, piracy, and intellectual property theft, which not only harm businesses but also pose risks to public health and economic stability.

This article explores the necessity of law enforcement involvement in IPR protection in Uzbekistan, its legal framework, and international perspectives.

While some legal experts argue that IPR enforcement should primarily be handled through civil litigation, others advocate for the **criminalization** of

intellectual property violations, especially in cases involving large-scale counterfeiting and organized crime.

Uzbekistan has been actively reforming its intellectual property laws to align with international standards, particularly as it seeks to join the World Trade Organization (WTO)¹. Key legislative acts governing IPR protection include: The law on copyright and related rights (2006, revised in 2022)² - regulates the protection of literary, artistic, and scientific works ; The law on inventions, utility models, and industrial designs (2002, revised in 2021)³ – establishes patent protection; The law on trademarks, service marks, and appellations of origin⁴ (2001, revised in 2022) – governs brand and trademark protection ; The criminal code of Uzbekistan⁵ (Article 149) – provides for liability for the violation of copyright or patent rights.. .

Despite these legal measures, enforcement challenges remain, including weak coordination between institutions, limited public awareness, and difficulties in prosecuting cross-border IP crimes.

IPR violations, including counterfeiting, piracy, and trademark infringement, pose significant challenges to economic growth, public safety, and fair competition. Effective enforcement of these rights requires active involvement from law enforcement agencies, as civil remedies alone are often insufficient to deter large-scale and organized violations.

One of the most critical aspects of law enforcement involvement is **preventing economic losses and ensuring fair competition**. Counterfeit goods and digital piracy cost businesses and governments billions in lost revenues and tax contributions. In Uzbekistan, the shadow economy, including counterfeit trade, represents a substantial part of GDP, discouraging both local and foreign investment.

In Uzbekistan, the shadow economy constitutes a significant portion of the nation's GDP, which can deter both local and foreign investment. In 2024, the unobserved economy was estimated to exceed 505 trillion UZS, accounting for 34.8% of the country's GDP⁶.

¹ World Trade Organization website [Electronic resource] URL: https://www.wto.org/english/thewto_e/thewto_e.htm

² Law of the Republic of Uzbekistan on copyright and related rights, 20.07.2006, № 42 [Electronic resource] URL: <https://lex.uz/ru/docs/6123336> (See data: 12.01.2025 r.)

³ Law of the Republic of Uzbekistan on inventions, utility models, and industrial designs 29.08.2002 № 397-II [Electronic resource] URL: <https://lex.uz/docs/77168> (See data: 12.01.2025 r.)

⁴ Law of the Republic of Uzbekistan on trademarks, service marks, and appellations of origin 30.08.2011, № 267-II [Electronic resource] URL: <https://www.lex.uz/docs/6936> (See data: 12.01.2025 r.)

⁵ The criminal code of Uzbekistan 01.04.1995 [Electronic resource] URL: <https://www.lex.uz/docs/111457> (See data: 12.01.2025 r.)

⁶ The volume of the non-observed economy in Uzbekistan in 2024 amounted to almost \$40 billion [Electronic resource] URL: <https://www.gazeta.uz/ru/2025/02/10/unobserved-economy/> (See data: 12.01.2025 r.)

The prevalence of counterfeit goods is a notable component of this shadow economy. Counterfeit products, especially in sectors like food, household chemicals, cosmetics, and medicines, are widespread in domestic markets¹.

Strong law enforcement measures help create a secure business environment, encouraging innovation and economic stability.

Another key reason is **the connection between IPR crimes and organized crime networks**. Many counterfeit operations are run by sophisticated criminal organizations that also engage in drug trafficking, corruption, and money laundering. The Customs Committee of Uzbekistan has conducted multiple operations to intercept counterfeit goods at borders. In 2023, the State Customs Committee (SCC) seized over 1,000 counterfeit items, including clothing, electronics, and cosmetics, valued at over 10 billion UZS. The Customs Committee of Uzbekistan has conducted multiple operations to intercept counterfeit goods at borders, yet enforcement gaps remain².

Strengthened cooperation between law enforcement agencies, prosecutors, and the judiciary is essential to dismantle these illegal supply chains.

One of the primary challenges is weak enforcement and judicial inefficiencies, which allow counterfeit trade to flourish. If law enforcement agencies do not work closely with prosecutors and the judiciary, cases may not lead to convictions, and counterfeiters can escape meaningful punishment. For example, in Uzbekistan, intellectual property violators rarely face significant penalties, and counterfeit goods often re-enter circulation due to weak enforcement mechanisms³.

Beyond economic concerns, IPR violations **threaten public health and safety**. Falsification of medical products, counterfeit auto parts, and substandard electrical appliances endanger consumers. In 2023, Uzbekistan's Agency for Intellectual Property, in coordination with the General Prosecutor's Office and the Ministry of Internal Affairs, launched investigations into counterfeit medicine distribution, highlighting the urgent need for criminal enforcement in this sector. Strict legal measures and proactive policing are necessary to prevent the circulation of dangerous counterfeit goods.

Additionally, Uzbekistan's **integration into the global economy requires strong IPR enforcement in compliance with WTO TRIPS** (Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights) agreements⁴. Law enforcement plays a pivotal role in enhancing cross-border investigations and collaborating with

¹ Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights (as amended on 23 January 2017) [Electronic resource] URL: <https://ocindex.net/country/uzbekistan> (See data: 12.01.2025 r.)

² Uzbekistan customs: A Leader in Combating Counterfeit and Transnational Crime [Electronic resource] URL: <https://tradecouncil.org/wp-content/uploads/2024/12/Uzbekistan.pdf> (See data: 12.01.2025 r.)

³ Global Organized Crime Index [Electronic resource] URL: <https://ocindex.net/country/uzbekistan> (See data: 12.01.2025 r.)

⁴ Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights (as amended on 23 January 2017) [Electronic resource] URL: https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/31bis_trips_01_e.htm (See data: 12.01.2025 r.)

international organizations such as Interpol, WIPO, and regional partners like Kazakhstan and China to combat transnational IPR crimes.

Finally, criminal enforcement serves as a deterrent, signaling that Uzbekistan is committed to protecting intellectual property. Countries that have implemented strict criminal penalties, such as Singapore and South Korea, have experienced a significant drop in IP violations. A legal framework that includes fines, asset seizures, and imprisonment for large-scale offenders helps reduce recidivism and prevents IPR crimes from becoming a lucrative business.

However, scholars like *Jessica Silbey* and *Lawrence Lessig* take an opposing view, arguing that IPR enforcement should remain within the civil domain. J. Silbey warns that criminalization can divert law enforcement resources away from more urgent public safety concerns and disproportionately penalize small-scale offenders. Instead of relying on criminal law, Silbey suggests that governments should focus on alternative enforcement mechanisms, such as stronger civil damages, administrative penalties, and private industry-led enforcement strategies¹.

Lawrence Lessig argue that IP enforcement should not criminalize innovation or inhibit technological progress. He warns that excessive criminalization could hinder the development of new digital platforms, software, and creative expression, leading to unintended negative effects on cultural and technological growth².

Legal scholar *Geraldine Szott Moohr* supports the criminalization of copyright infringement, arguing that willful and large-scale infringements cause both economic and moral harm³. She contends that criminal sanctions protect the public interest by deterring the distribution of harmful counterfeit products, which could pose risks to consumers. Moohr further emphasizes that civil remedies alone are inadequate, as large-scale counterfeiters often consider financial penalties as just another cost of doing business.

Also, *Andreas Rahmatian* reinforces the argument for criminalization, stating that criminal law should play a central role in enforcing IPR, particularly in cases of mass-scale infringement and organized crime involvement. He asserts that criminal enforcement is unavoidable in addressing serious IP violations, as commercial-scale piracy and counterfeiting directly impact market stability and consumer trust⁴.

The U.S. Department of Justice (DOJ) also underscores the importance of criminal enforcement in protecting IPR, stating that criminal prosecution serves as a

¹ Silbey, Jessica, "Against Progress: Intellectual Property and Fundamental Values in the Internet Age" (2022). Books. 131. [Electronic resource] URL: <https://scholarship.law.bu.edu/books/131> (See data: 12.01.2025 r.)

² Copyright in the Digital Age [Electronic resource] URL: <https://www.washingtonpost.com/wp-dyn/articles/A58249-2004Apr7.html> (See data: 12.01.2025 r.)

³ Moohr, Geraldine Szott, Defining Overcriminalization Through Cost-Benefit Analysis: The Example of Criminal Copyright Laws. American University Law Review, Vol. 54, 2005, University of Houston Law Center No. 2005-A-02, Available at SSRN: [Electronic resource] URL: <https://ssrn.com/abstract=724226> (See data: 12.01.2025 r.)

⁴ Wiley Online Library [Electronic resource] URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/authored-by/Rahmatian/Andreas> (See data: 12.01.2025 r.)

strong deterrent against IP crimes, particularly those involving counterfeit goods that can harm public health and safety. Furthermore, enforcing criminal penalties upholds the public interest by preventing the distribution of substandard or dangerous counterfeit products. The DOJ considers criminal enforcement a critical tool in combating serious IP crimes, reinforcing the argument that law enforcement agencies must actively participate in IPR protection.

In conclusion, in our opinion, Uzbekistan must **balance enforcement approaches** by adopting a **hybrid strategy—criminalizing large-scale and organized IP violations** while ensuring that **civil and administrative measures** remain the primary tools for addressing minor infractions.

This approach aligns with international best practices, where severe infringements linked to organized crime, counterfeit pharmaceuticals, and large-scale piracy are subject to criminal liability, while smaller, first-time, or unintentional violations are handled through fines, injunctions, or administrative penalties.

To successfully implement this model, Uzbekistan needs to focus on three key areas:

1. Strengthening Legal Frameworks

- Recent amendments to the **Customs Code (2024)** granting ex-officio powers to customs authorities have been an important step.
- Further revisions to **IP laws** should clearly distinguish between **criminal, civil, and administrative liability**, ensuring proportional responses to different types of violations.

2. Increasing International Cooperation

- Cross-border enforcement is essential, as many counterfeit goods originate from foreign sources.
- Uzbekistan should enhance cooperation with Interpol, WIPO, WTO, and regional trade partners to track, prevent, and prosecute IP crimes effectively.

3. Enhancing Law Enforcement Capabilities

- Capacity-building programs for customs officers, prosecutors, and judges will ensure consistent enforcement of IP laws.
- The introduction of digital monitoring systems can help identify counterfeit goods and track IP violations more efficiently.

By adopting a balanced and structured approach, Uzbekistan can protect intellectual property rights, attract foreign investment, and foster innovation, while ensuring that enforcement remains proportionate and fair to encourage economic growth.

АБДУРАИМОВ ОЙБЕК МАМАДИЕВИЧ
Бош прокуратураининг Ташкилий-назорат
ва таҳлилот бошқармаси бошлиғи
ўринбосари, магистрант

ПРОКУРАТУРА ОРГАНЛАРИ ИШИНИ ТАШКИЛ ЭТИШДА ТАҲЛИЛИЙ ФАОЛИЯТНИНГ АҲАМИЯТИ

Аннотация: Ушбу мақолада прокуратура органларининг ишини ташкил этишда таҳлилий фаолиятнинг аҳамияти ва унинг самарадорлигини баҳолаш, ҳамда алоҳида соҳа ва тармоқларда фаолиятнинг самарадорлигини таҳлил қилиш масалалари кўриб чиқилиб, бу соҳага оид олимларнинг мулоҳазалари, статистик маълумотлар ва таҳлилий натижалар орқали прокуратура органларининг самарадорлигини оширишга қаратилган ишлар муҳокама қилинган.

Аннотация: В данной статье рассматривается значение аналитической деятельности в организации работы органов прокуратуры и оценка ее эффективности, а также вопросы анализа эффективности деятельности в отдельных сферах и отраслях, обсуждаются работы, направленные на повышение эффективности органов прокуратуры посредством мнений ученых в этой области, статистических данных и аналитических результатов.

Abstract: This article examines the significance of analytical activity in organizing the work of the prosecutor's office and assessing its effectiveness, as well as issues of analyzing the effectiveness of activities in individual areas and industries, discusses works aimed at improving the effectiveness of the prosecutor's office through the opinions of scientists in this field, statistical data, and analytical results.

Калит сўзлар: прокуратура, таҳлил, ташкил этиш, самарадорлик, фаолият, сектор, статистика, механизм.

Ключевые слова: прокуратура, анализ, организация, эффективность, деятельность, сектор, статистика, механизм.

Keywords: prosecutor's office, analysis, organization, efficiency, activity, sector, statistics, mechanism.

Маълумки, прокуратура органлари фаолияти самарадорлиги, энг аввало, ушбу идоранинг ўзининг ишини тўғри ташкил қилиш, фаолиятни бугунги талаблар ва ислохотлар руҳига мос равишда йўналтиришга чамбарчас боғлиқдир.

Бу эса, мунтазам равишда прокуратура фаолиятини, унинг ютуқ ва камчиликларини, муаммо ва нуқсонларини чуқур таҳлил қилиш, шу асосда истиқболдаги вазифаларни белгилаб олиш, умуман, фаолиятни доимий танқидий таҳлил қилиб боришни талаб қилади.

Шу нуқтаи назардан, Ўзбекистон прокуратура органларида бу масалага ҳар доим ҳам алоҳида эътибор қаратиб келинган.

Юридик адабиётлар таҳлили шуни кўрсатадики, прокуратура органлари ишини ташкил этишдаги таҳлилий фаолият вазифалари ҳақида кўплаб ҳуқуқшунос олимлар ўзларининг фикрларини билдириб

ўтишган. Хусусан, Б.Пўлатов ушбу фаолиятнинг ҳуқуқий асослари масаласида “Прокуратура тўғрисида”ги қонуннинг 2-моддасида қайд қилинган Ўзбекистон Республикаси прокуратура органларининг асосий вазифалари прокурорлик назоратининг ҳар бир соҳаси доирасида аниқ вазифалар орқали амалга оширилиб, улар асосан Ўзбекистон Республикаси Бош прокурорининг буйруқлари, фармойишлари, кўрсатмалари ва йўриқномаларида ўз аксини топади”¹ дея мулоҳаза юритган. Айрим тадқиқотчиларнинг фикрича, прокуратура органларининг ишини ташкил этишдаги вазифалари маълум бир мақсадлар билан белгиланади, улар қонун талаблари ва жамиятдаги қонунийлик ҳолатидан келиб чиқади². Мазкур фикрларга қўшилган ҳолда таъкидлаш жоизки, прокуратура органлари ишини ташкил этишда таҳлилий фаолиятнинг мазмунини жамиятдаги ижтимоий муносабатларнинг ўзгариб бориши, олиб борилаётган ислохотларнинг мазмун-моҳияти, қонунларга риоя қилишнинг ҳолати ва бошқа бу каби ҳолатлар прокуратура органларидаги таҳлилий фаолият вазифаларини белгилаб беради.

Прокуратура органларининг ички фаолиятини ташкил этишда ахборот-таҳлилий фаолиятнинг ҳуқуқий асослари Бош прокурорнинг 2017 йил 7 ноябрдаги “Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратурасининг Ташкилий-назорат ва таҳлилоти бошқармаси тўғрисидаги Низомни тасдиқлаш ҳақида”ги 159 - сонли, 2017 йил 5 декабрдаги “Ишларни ташкиллаштириш, ижро интизомини янада мустаҳкамлаш ва таҳлилий фаолият самарадорлигини ошириш тўғрисида”ги 172-сонли, 2017 йил 18 декабрдаги “Прокуратура органларида статистик ҳисоботларни юритиш ҳақида”ги 177-сонли, 2024 йил 29 январдаги “Прокуратура органларининг қонунчилик ижроси устидан назорат фаолиятини рақамлаштириш ва статистик ҳисоботларни юритиш тартибини такомиллаштириш ҳақида”ги 292-сонли буйруқлари шунингдек, алоҳида соҳаларда назоратни таъминлашга масъул бошқарма ва бўлимларнинг Низомлари ва соҳавий буйруқлари билан тартибга солинган.

Мазкур ҳужжатларда белгиланган қоидалардан келиб чиқиб, прокуратура ички фаолиятини ташкил этишга доир таҳлилий тадбирларни шартли равишда икки турга бўлиб ўрганиш мумкин.

Прокуратура органларининг алоҳида соҳа ва тармоқларида ишларни ташкил этиш ҳамда иш самарадорлиги аҳволини таҳлил қилиш.

Бунда, муайян соҳада қонунийликни таъминлашга масъул бошқармалар ҳамда уларнинг қуйи тузилмаларида, яъни вилоят, туман -

¹ Прокурор назорати: дарслик / Б.Х.Пўлатов; масъул муҳаррирлар: Т.А.Умаров, А.Т.Алламуратов ва бошқ. – Т.: «O‘zbekiston», 2009. – Б. 54.

² Винокуров А.Ю., Винокуров К.Ю., Винокуров Ю.Е. Прокурорский надзор: учеб. для бакалавров / подред. А.Ю. Винокурова. М.: Ю райт, 2013. С. 61.

шаҳар ва уларга тенглаштирилган прокуратураларнинг тааллуқли тармоқларида ишларнинг ташкил этилиши аҳволи таҳлил қилинади. Жумладан, олим ва прокуратура соҳасининг йирик амалиётчиси, профессор В.Г.Бессарабов прокуратуранинг зарур императив ваколатларидан келиб чиқиб, прокуратура қонун ҳужжатларининг аниқ бажарилишини назорат қилиш орқали тизимдаги барча тармоқлар ваколатларининг амалга оширилишини текширувчи механизм эканлигини таъкидлайди¹.

Масалан, Бош прокурорнинг 2017 йил 24 ноябрдаги 166-сонли буйруғига кўра, Бош прокуратуранинг тегишли таркибий тармоқлари, Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар, Тошкент шаҳар прокурорлари ва уларга тенглаштирилган прокурорлар қуйи турувчи прокурорлар томонидан тегишли соҳада қўлланилган прокурор назорати ҳужжатларининг қонунийлиги, асослилиги ва сифатини ҳар ойда ўрганиб боради.

Қўлланилган прокурор назорати ҳужжатларини ўрганиш ҳамда камчиликларини таҳлил қилиш натижасидан келиб чиқиб, ноқонуний, асоссиз, сифатсиз ёки ваколоти бўлмаган прокурор томонидан қўлланилган прокурор назорати ҳужжатлари аниқланади ҳамда бундай ҳужжатларни чақириб олиш ёки бекор қилиш, улар оқибатида бузилган ҳуқуқларни тўлиқ тиклаш, шунингдек, мавжуд камчилик ва нуқсонларга келгусида йўл қўймаслик бўйича тегишли чоралар кўрилади.

Шунингдек, юқори прокуратуранинг муайян тармоғи қуйи прокуратураларнинг тегишли соҳадаги назорат фаолиятини такомиллаштириш, уларга услубий ва амалий ёрдам кўрсатиш, прокуратура органларининг ўзаро амалий ҳамкорлигини таъминлаш борасида тизимли чора-тадбирларни амалга ошириб боради².

Бу каби қоидалар судларда прокурор ваколатини таъминлаш ҳамда тергов фаолиятини ташкил этишга доир ҳужжатларда ҳам ўз аксини топган.

Статистик рақамларга кўра, биргина Бош прокуратуранинг тегишли тармоқлари томонидан ўзининг қуйи тузилмаларида ўтказилган ўрганиш ва таҳлиллар натижаларидан келиб чиқиб, 2023 йил ва 2024 йилнинг 10 ойида 33 та танбеҳ ҳамда 23 та йўналтирувчи хатлар тайёрланиб, тегишли раҳбар имзоси билан ҳудудларга юборилган.

Таҳлиллар давомида аниқланишича, 2019 йилда прокуратура органларида кадрлар билан ишлашга доир фаолият алоҳида таҳлил қилиниб, йиллар давомида тўпланиб қолган кўплаб тизимли хато-камчиликлар аниқланган.

¹ Бессарабов В.Г. Организация деятельности Российской прокуратуры (1996-2006). – Нальчик, 2006. С. 36.

² Бош прокурорнинг 24.11.2017 йилдаги “Ижтимоий ва иқтисодий қонунчилик ижроси устидан прокурор назоратини янада такомиллаштириш тўғрисида”ги 16-сонли буйруғи 11.11-банди.

Жумладан, таҳлилий ҳужжатларга кўра, 2019 йилга келиб прокуратура органларида ходимларнинг оилавий шароити, ишга юборилаётган ҳудудда яшаш, ишлаш ва тил билиш имкониятларини инобатга олинмасдан ҳамда “ходимлар географияси”га риоя этилмасдан лавозимга тайинлаш, бир ҳудуддан бошқасига тез-тез ротация қилиш, тартибсиз иш режими, ходимларнинг ижтимоий ҳимояси, штат тузилмалари ва моддий-техник таъминот билан боғлиқ муаммолар ва салбий ҳолатлар шаклланиб қолган.

Ўтказилган ўрганиш ва таҳлиллардан келиб чиқиб, қисқа фурсатда бундай муаммоларни бартараф қилиш бўйича зарур чоралар кўрилган.

Хусусан:

– дастлабки (2019) йилдаёқ янги ҳудуд ва лавозим хусусиятига кўника олмасдан, турар-жой, моддий таъминот билан боғлиқ жиддий қийинчиликларга дуч келган 300 нафарга яқин ходимлар, айниқса, ёш мутахассислар оиласига яқин ҳудудларга ротация қилинган.

Бу эса, иш самарадорлигини ошириш билан бирга ходимлар яшаши учун тураржой ижарасига ажратиладиган миллиардлаб бюджет маблағлари тежалишига замин яратган;

– вилоят прокурорлари ўринбосарларидан камида 50 фоизини жойлардаги муаммолардан хабардор бўлган, ҳудуднинг ўзига хос хусусиятларини яхши тушунадиган шу ҳудуд вакилларидан тайинлаш амалиёти жорий қилинган.

Бу билан ҳудуддаги муаммоларнинг асл сабабларини барвақт аниқлаш ва бартараф этиш самарадорлиги оширилган;

– прокуратура органларида иш вақти режими тартибга келтирилган, яъни ярим тунгача ишлаш каби салбий амалиётга чек қўйилган;

– ходимларнинг ҳуқуқлари ҳимоясини янада кучайтириш мақсадида Касаба уюшмалари билан ҳамкорлик кучайтирилган, Ўзбекистон касаба уюшмалари Федерацияси билан Тармоқ келишуви ҳамда ҳамкорлик ҳақидаги Меморандум, ходимлар билан Жамоа келишуви тузилиб, амалиётга татбиқ этилган.

– йиллар давомида долзарб бўлиб турган ходимларнинг пенсия таъминоти билан боғлиқ муаммолар тўла бартараф этилган, хусусан, Ўзбекистон Республикаси Президенти ва Вазирлар Маҳкамасининг 2021 йилдаги тегишли ҳужжатлари билан прокуратура органлари ходимларига пенсия тайинлаш ва тўлашнинг алоҳида тартиби жорий этилган;

– тизимнинг моддий-техника базаси мустаҳкамланиб, 89 та янги бинолар қурилган, 71 таси тўлиқ таъмирланган, хизмат автомашиналари янгиланган, компьютер ва мебел жиҳозлари таъминоти яхшиланган;

– ташкилий-штат тузилмалари тўлиқ қайта кўриб чиқилиб, оптималлаштирилган, жумладан, иш юкламаси нисбатан кам бўлган тузилмалардаги 400 га яқин штат бирликлари иш ҳажми нисбатан кўп тармоқларга ва ҳудудларга йўналтирилган;

– кадрлар билан ишлаш, уларни лавозимга тайинлаш ва озод қилиш, рағбатлантириш ва интизомий жазо қўллаш масаласини коллегиял тарзда ҳал қилиш амалиёти йўлга қўйилган, жумладан, Бош прокуратура ва ҳудудий прокуратураларда ҳамда Иқтисодий жиноятларга қарши курашиш департаменти ва Мажбурий ижро бюроси тизимида Малака ва Одоб-ахлоқ кенгашлари ташкил этилган;

– прокуратура тизимида узоқ йиллар давомида шаклланган, бироқ, сўнгги йилларда йўқотилган “Тажриба мактаби” ва “Устоз-шогирд” анъаналари, прокуратура музейи қайта тикланган, прокуратура ходимлари, ёшлар ва фахрийлар ўртасида тизимли равишда “Уч авлод учрашувлари”ни ўтказиш ва тажриба алмашиш амалиёти йўлга қўйилган, ходимлар ўртасида маънавий - маърифий ишлар тубдан кучайтирилган¹.

Албатта, бошқа соҳаларда ҳам ўтказилган таҳлил натижаларида аниқланган муаммоларни бартараф қилиш бўйича зарур чоралар кўриб келинмоқда.

Прокуратура органлари фаолиятини комплекс таҳлил қилиш.

Прокуратуранинг назорат фаолияти ташкилий-ҳуқуқий жиҳатдан Конституцияга риоя этилишини, мамлакат ҳудудида амал қилувчи қонун ва қонуности ҳужжатларнинг ижросини, шунингдек жиноий таъқибнинг амалга оширилишини назорат қилиш мақсадида ташкил этилади.

Шунинг учун ҳам, прокурордан қонун талабларини ҳимоя қилишда юқори қатъиятlilik, муросасиз муносабатда бўлиш, қонун бузилишига ўз вақтида кескин таъсир қилиш талаб қилинади². Прокуратура органлари ҳар қандай қонун бузилишини ким томонидан бузилишидан қатъий назар, аниқлаш ва ўз вақтида бартараф қилиш, бузилган ҳуқуқни тиклаш ва айбдорларни белгиланган тартибда қонуний жавобгарликка тортиш чораларини кўрадилар. Бу эса прокурорлик фаолиятининг барча соҳаларида “Прокуратура тўғрисида”ги Қонунда мустаҳкамланган ваколатлар орқали таъминланади.

Бу қандай амалга оширилади?

Биринчидан, Бош прокурор буйруқлари талабларига кўра, прокуратура органлари томонидан амалга оширилган ишларга доир статистик маълумотлар асосида ҳар ой якуни бўйича ҳисобот тузилади ва тақдим этилади.

Яъни, қуйидан тартиб Бош прокуратурагача ҳар ойда:

– “Прокуратура органлари фаолиятига доир “П” шаклидаги ҳисобот;

¹ 2019-2024 йилларда прокуратура органлари томонидан амалга оширилган ишлар юзасидан Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳамда Олий Мажлис Сенатига киритилган ҳисоботлардан.

² А. Бекжанов, “Прокуратура органлари фаолиятини ташкил этилиш принциплари”. Международный научный журнал «Научный импульс». № 11 (100), часть 1, июня, 2023.

– “Прокуратура органларида жиноятга оид аризалар, хабарлар ва бошқа маълумотларни кўриб чиқиш ва ҳал қилишга доир “2-Я” шаклидаги ҳисобот тузилади¹.

Шунингдек, прокуратура органларининг қонунчилик ижроси устидан назорат фаолиятини, шу жумладан, прокурор назорати ҳужжатлари ҳамда уларга доир ҳисоботларни электрон шаклда юритишга оид “Прокурор назорати” ахборот тизими ҳам мавжуд.

Унда ўтказилган барча назорат тадбирлари ва уларнинг натижалари, қўлланилган прокурор назорат ҳужжатлари кунлик қайд этиб борилади².

Бундан ташқари, Бош прокуратура, Ички ишлар вазирлиги ҳамда Божхона қўмитасининг 2017 йил 25 декабрдаги қўшма қарорига мувофиқ, ҳар ойда “Суриштирув ва дастлабки тергов фаолиятига доир “1-Я” шаклидаги ҳисобот ҳам юритилади.

Унда суриштирув ва дастлабки тергов билан боғлиқ барча статистик маълумотлар жамлаб борилади³.

Умуман, прокуратура фаолиятига доир барча ҳисоботлар, статистик маълумотлар даврий равишда тузилиб, жамланади, улар асосида таҳлилий ишлар амалга оширилиб, белгиланган тартибда раҳбариятга зарур таҳлилий маълумотлар тақдим этиб борилади.

Иккинчидан, мазкур йўналишдаги таҳлилий фаолиятнинг яна бир кўриниши бу прокуратура фаолиятини режалаштириш билан боғлиқдир.

Бош прокурорнинг 05.12.2017 йилдаги 172-сонли буйруғига кўра, прокуратура органлари ўз фаолиятини:

- қонунийлик ва жиноятчилик ҳолати, прокурор назорати аҳволи таҳлили;

- прокурор фаолияти истиқболини белгилаш;

- тергов ва суд амалиётини умумлаштириш;

- қонунийлик ва ҳуқуқ-тартиботни мустаҳкамлаш бўйича кўрилаётган чоралар самарадорлигини баҳолаш;

- юқори турувчи прокуратура органларининг иш режаларига мувофиқлик;

- мавжуд куч ва воситаларни ўрганиб, уларни оқилона тақсимлаш;

- истиқболсиз, аниқ мақсад ва натижаларга эга бўлмаган тадбирларнинг режага киритилишига йўл қўймаслик асосида ҳар ярим йилга мўлжаллаб режалаштиради.

Бунинг учун аввало, ҳар 6 ойда мамлакатдаги, алоҳида ҳудудлардаги қонунийлик ва жиноятчилик ҳолати, прокуратура органлари иш

¹ Бош прокурорнинг 18.12.2017 йилдаги “Прокуратура органларида статистик ҳисоботларни юритиш ҳақида”ги 177-сонли буйруғи.

² Бош прокурорнинг 29.01.2024 йилдаги “Прокуратура органларининг қонунчилик ижроси устидан назорат фаолиятини рақамлаштириш ва статистик ҳисоботларни юритиш тартибини такомиллаштириш ҳақида”ги 292-сонли буйруғи.

³ Бош прокуратура, Ички ишлар вазирлиги ва Божхона қўмитасининг 25.12.2017 йилдаги “Суриштирув ва дастлабки тергов органларида тергов фаолиятига доир ҳисоботнинг шакли ҳамда юритилишини такомиллаштириш ҳақида”ги 38-ҚБ, 266, 01-02/22-49-сонли Қўшма қарори.

самарадорлиги аҳволи чуқур таҳлил қилинади, натижасидан келиб чиқиб, кейинги 6 ойда амалга ошириладиган тадбирлар режаси ишлаб чиқилади.

Режада тадбирларни амалга ошириш муддатлари, масъул ижрочилар аниқ кўрсатилади ҳамда тегишлича шахсан Бош прокурор, вилоят, туман-шаҳар прокурорлари ва уларга тенглаштирилган прокурорлар имзоси билан ижрога қаратилади.

Бош прокуратура ҳузуридаги Иқтисодий жиноятларга қарши курашиш департаменти ҳамда Мажбурий ижро бюросида ҳам шу тартибда фаолият режалаштирилади¹.

Учинчидан, даврий равишда Бош прокуратура, вилоят прокуратуралари ва уларга тенглаштирилган прокуратуралар, Иқтисодий жиноятларга қарши курашиш департаменти ҳамда Мажбурий ижро бюроси, умуман бутун прокуратура органларининг барча йўналишларда амалга оширган ишлари комплекс таҳлил қилиниб, эришилган ютуқлар, хато-камчиликлар ва муаммолар аниқланади ҳамда истиқболдаги вазифалар белгилаб олинади.

Бундай тадбирлар қоида тариқасида ҳар олти ойда амалга оширилади.

Мазкур таҳлилий тадбирларни амалга оширишга Ташкилий-назорат ва таҳлилот тармоқлари масъул бўлади. Бунда ушбу тармоқ томонидан фаолиятга доир тегишли ҳисоботлар, статистик рақамлар, бошқа тармоқ ва бўлимлардан, шунингдек ҳудудлардан зарур маълумотлар жамланади, умумлаштирилади, ўрганилади ҳамда соҳалар ва ҳудудлар кесимида таҳлил қилинади.

Ўрганиш натижаларидан келиб чиқиб, тегишли таҳлилий ҳужжатлар ва таклифлар тайёрланади, хато-камчиликлар муҳокамаси ҳамда келгусидаги вазифаларни белгилаб олишга доир тадбирлар ташкиллаштирилади².

Таҳлил натижалари тегишли Ҳайъат йиғилишларида кўриб чиқилиб, зарур қарорлар қабул қилинади.

Юқорида таъкидланганидек, прокуратура фаолиятини комплекс таҳлил қилиш, умуман бутун тизимда ахборот-таҳлилий таъминот масалаларини ҳам ташкилий, ҳам амалий жиҳатдан прокуратура органларининг Ташкилий-назорат ва таҳлилот тармоқлари амалга оширади.

Қайд этиш керак, прокуратура фаолиятини таҳлилий таъминлашни ташкил этиш, умуман, тизимда бу фаолиятнинг шаклланиши узоқ тарихга эга.

¹ Бош прокурорнинг 05.12.2017 йилдаги Ишларни ташкиллаштириш, ижро интизомини янада мустаҳкамлаш ва таҳлилий фаолият самарадорлигини ошириш тўғрисида 172-сонли буйруғи.

² Бош прокурорнинг 07.11.2017 йилдаги Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратурасининг “Ташкилий-назорат ва таҳлилот бошқармаси тўғрисида”ги Низомни тасдиқлаш ҳақида 159-сонли буйруғи.

Архив хужжатларига кўра, дастлаб прокуратура органлари ўз ички фаолиятини таҳлил қилиш ҳамда келгусидаги вазифаларини белгилашга доир ишларни бажаришга масъул бўлган тузилма собиқ Ўзбекистон ССР прокуратураси тизимида 1941 йилда **назорат-инспекторлик гуруҳи** сифатида ташкил этилган.

Ўша даврларда прокуратура фаолиятини олдиндан режалаштириш, ҳар олти ойга мўлжалланган иш режалар тузиш ва ижросини самарали ташкил этиш ишлари бевосита назорат-инспекторлик гуруҳининг асосий вазифаси ҳисобланган.

1959 йилнинг май ойида Ўзбекистон ССР прокуратурасида илк бор 6 нафар аъзодан иборат ҳайъат ташкил топган бўлиб, унинг фаолиятини ташкил этиш ва қарорлари ижросини назорат қилиш ишлари ҳам мазкур гуруҳ томонидан амалга оширилган.

Кейинчалик 1971 йил 21 июндан гуруҳ алоҳида Назорат-инспекторлик бўлими, 1980 йил 18 сентябрдан бошлаб эса, Ташкилий-назорат бўлими тариқасида қайта ташкил этилган.

Мустақиллик қўлга киритилгач, 1992 йил 8 январдаги Президент Фармони билан Мустақил Ўзбекистон прокуратураси ташкил этилганидан сўнг, Вазирлар Маҳкамасининг 1992 йил 24 январдаги “Ўзбекистон Республикаси прокуратураси органлари фаолиятини ташкил этиш масалалари тўғрисида”ги қарори билан Республика прокуратура марказий аппаратида Ташкилий-назорат бўлими мустақил тармоқ сифатида фаолият кўрсата бошлаган.

1992 йилнинг 18 майда бўлим Ташкилий-назорат ва таҳлилот бошқармаси тариқасида қайта тузилиб, унинг вазифа ва функциялари янада такомиллаштирилган¹.

Шу тариқа, бугунги кунга келиб бутун прокуратура органларида тизим ички фаолиятини таҳлил қилиш, ишларни тўғри ва самарали ташкил қилинишини таъминлаш, умуман прокуратуранинг келгуси сиёсатини белгилашга доир вазифаларни амалга оширишга масъул бўлган алоҳида тармоқ – Ташкилий-назорат ва таҳлилот тармоқлари тўла шаклланиб, фаолият кўрсатиб келмоқда.

Жумладан, Бош прокуратурада Ташкилий-назорат ва таҳлилот бошқармаси, вилоят прокуратуралари ва уларга тенглаштирилган прокуратураларда Ташкилий-назорат ва таҳлилот бўлимлари, Бош прокуратура ҳузуридаги Иқтисодий жинойтларга қарши курашиш департаментида Ташкилий назорат бўлими, Мажбурий ижро бюросида Ташкилий-назорат ва таҳлил бошқармаси мавжуд².

¹ “Қонун ҳимоясига ҳаёт бахшида...” Ўзбекистон Республикаси Прокуратурасининг 30 йиллигига бағишланади/ Тошкент: “Тамаддун” нашриёри.

² Ўзбекистон Республикаси Президентининг 18.04.2017 йилдаги ПФ-5019-сонли, 16.01.2024 йилдаги ПФ-11-сонли, 30.05.2017 йилдаги ПК-3016-сонли Фармонларининг тегишли иловалари // Ўзбекистон Республикаси қонунчилик маълумотлари миллий базаси // Lex.uz. (мурожаат қилинган вақти 02.11.2024 йил)

Статистик маълумотларга кўра, Бош прокуратура Ташкилий-назорат ва таҳлилот бошқармаси томонидан бошқа тармоқлар билан ҳамкорликда ўтказилган чуқур таҳлилий ўрганишлар асосида сўнгги беш йилда ички идоравий ҳужжатлар тўлиқ хатловдан ўтказилиб, уларни амалдаги қонунчилик талабларига мослаштириш ҳамда янги тартибларни жорий қилиш бўйича Бош прокурорнинг 78 та буйруғи қабул қилинган, 97 тасига тегишли қўшимча ва ўзгартиришлар киритилган.

Турли соҳаларда прокурорлик назоратини ташкил қилиш ҳамда ҳамкорликни йўлга қўйиш бўйича тегишли вазирлик ва идоралар билан 178 та қўшма ҳужжатлар имзоланиб, амалиётга жорий қилинган ¹.

Шуни ҳам таъкидлаш керакки, Бош прокуратура тузилмасида алоҳида соҳаларда таҳлилий фаолият билан бевосита шуғулланадиган яна бошқа тармоқлар ҳам мавжуд.

Жумладан, 2005 йил 31 майдаги Президент Қарорига асосан Бош прокуратурада Ахборот-таҳлил бўлими ҳамда Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 14 мартдаги ПҚ-2833-сонли Фармони билан Қонунийлик ва ҳуқуқ-тартиботни таъминлаш муаммоларини таҳлил қилиш бошқармаси ва унинг ҳудудий тармоқлари ташкил қилинган.

Лекин, бу тузилмаларнинг вазифалари, ўзига юклатилган соҳалари бевосита прокуратура фаолиятини ташкил этиш билан боғлиқ эмас.

Хусусан, Ахборот-таҳлил бўлими Бош прокуратуранинг Ички ишлар органларида қонунчилик ижроси устидан назорат бошқармаси таркибида фаолият олиб боради ҳамда тинчлик ва инсоният хавфсизлигига ҳамда Ўзбекистон Республикасига қарши жиноятлар, террорчилик, экстремистик, сепаратистик ва фундаменталистик ҳаракатлар, наркотрафик ва одам савдосининг олдини олиш соҳасида ахборот - таҳлил фаолиятини амалга оширади².

Қонунийлик ва ҳуқуқ-тартиботни таъминлаш муаммоларини таҳлил қилиш бошқармаси эса, қонунчиликдаги бўшлиқлар ва муаммоларни бартараф этишга доир таклифлар, қонунчилик ҳужжатлари лойиҳаларини ишлаб чиқиш каби вазифаларни бажариб келмоқда³.

¹ 2019-2024 йилларда прокуратура органлари томонидан амалга оширилган ишлар юзасидан Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳамда Олий Мажлис Сенатига киритилган ҳисоботлардан.

² Бош прокурорнинг 12.07.2021 йилдаги “Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратурасининг Ахборот-таҳлил бўлими тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида”ги буйруғи.

³ Бош прокурорнинг 31.08.2017 йилдаги “Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратурасининг Қонунийлик ва ҳуқуқ-тартиботни таъминлаш муаммоларини таҳлил қилиш бошқармаси тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида”ги буйруғи.

**OPENNESS OF COURT ACTIVITY AND DISCOVERY OF COURT WORK:
CONCEPT, CONTENT, RATIO AND SIGNIFICANCE**

Abstract: *This article analyzes theoretical and practical issues related to the concept, meaning, proportion and significance of transparency and openness of the courts, ideas, proposals and comments put forward in the legal literature, as well as the legislative experience of foreign countries. As a result of the analysis, theoretical provisions were put forward regarding the concept, content, share and importance of transparency and openness of the activities of courts in civil proceedings, proposals aimed at improving legislation.*

Key words: *activity of courts, civil process, transparency, openness, transparency, information technology, legal framework, improvement.*

Аннотация: *ушбу мақолада судлар фаолиятининг шаффофлиги ва очиқлигининг тушунчаси, мазмуни, нисбати ва аҳамиятига оид назарий ва амалий масалалари, бу масала бўйича юридик адабиётларда илгари сурилган ғоялар, таклиф ва мулоҳазалар, шунингдек хорижий давлатлар қонунчилик тажрибаси таҳлил қилинган. Таҳлиллар натижасида фуқаролик процессида судлар фаолиятининг шаффофлиги ва очиқлигининг тушунчаси, мазмуни, нисбати ва аҳамиятига оид назарий тушунчалар, қонунчиликни такомиллаштиришга қаратилган таклифлар илгари сурилган.*

Калит сўзлар: *судлар фаолияти, фуқаролик процесси, шаффофлик, очиқлик, ошкоралик, ахборот технологиялари, ҳуқуқий асослар, такомиллаштириш.*

Аннотация: *В данной статье анализируются теоретические и практические вопросы, связанные с понятием, значением, пропорцией и значением прозрачности и открытости деятельности судов, идеи, предложения и комментарии, выдвигаемые в юридической литературе, а также законодательный опыт зарубежных стран. В результате анализа были выдвинуты теоретические положения, касающиеся понятия, содержания, доли и значения прозрачности и открытости деятельности судов в гражданском процессе, предложения, направленные на совершенствование законодательства.*

Ключевые слова: *деятельность судов, гражданский процесс, прозрачность, открытость, прозрачность, информационные технологии, правовая база, совершенствование.*

One of the priority directions of state policy in the judicial and legal sphere of the Republic of Uzbekistan today is strengthening the guarantees of protecting citizens' rights and legitimate interests by ensuring openness and transparency in the activities of courts.

Uzbekistan's integration into the global community aligns with one of the key standards of fundamental human and civil rights and freedoms enshrined in Article 19 of the Universal Declaration of Human Rights, which states:

"Everyone has the right to freedom of opinion and expression; this right includes freedom to hold opinions without interference and to seek, receive, and impart information and ideas through any media and regardless of frontiers."¹

Similarly, Article 10, paragraph 1 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms stipulates:

"Everyone has the right to freedom of expression. This right shall include freedom to hold opinions and to receive and impart information and ideas without interference by public authorities and regardless of frontiers. This article shall not prevent states from requiring the licensing of broadcasting, television, or cinema enterprises."²

These provisions call for adherence to the principles of free expression of opinions and unhindered access to information.

It should be particularly emphasized that in recent years, within the framework of building a New Uzbekistan, judicial and legal reforms implemented in our country have not only ensured the independence of the judiciary and enhanced openness and transparency in court activities but also strengthened the guarantees for protecting the rights and legitimate interests of citizens and entrepreneurs.

Moreover, as stated in the Presidential Decree of the Republic of Uzbekistan № PF-11 dated January 16, 2023, "On Additional Measures to Further Expand Access to Fair Justice and Improve the Efficiency of Courts," within the framework of the "New Uzbekistan – New Judiciary" principle, expanding the population's access to fair justice necessitates accelerating judicial and legal reforms and introducing advanced international standards in this field.³

In accordance with the objectives set forth in the Development Strategy of New Uzbekistan for 2022–2026,⁴ as well as to ensure the true independence of the judiciary, enhance the efficiency of courts, and improve the quality of fair justice, a short-term strategy for advancing the judicial system to a qualitatively new stage for 2023–2026 has been approved. Additionally, an action plan for implementing the short-term strategy for advancing the judicial system to a qualitatively new stage for 2023–2026 has also been adopted.

As we know, the judiciary is an independent and distinct branch of state power. Accordingly, Article 11 of the Constitution of the Republic of Uzbekistan enshrines the principle that the system of state power in Uzbekistan is based on the division of powers into legislative, executive, and judicial branches.⁵

¹ Universal Declaration of Human Rights / <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>.

² European Convention on Human Rights // https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_ENG

³ Decree of the President of the Republic of Uzbekistan "On additional measures to further expand access to justice and improve the efficiency of the courts" // <https://lex.uz/uz/docs/6999876>

⁴ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги "2022 - 2026 йилларга мўлжалланган янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида"ги ПФ-60-сон Фармони // <https://lex.uz/docs/5841063>

⁵ The Constitution of the Republic of Uzbekistan // <https://lex.uz/docs/6451070>

As one of the fundamental branches of state power, the judiciary plays a crucial role in ensuring the transparency of court proceedings and, as a result, in the adoption of fair judicial decisions. This, in turn, strengthens public trust in the judicial system and ensures that every individual perceives the courts and judges as reliable protectors of their rights. Establishing and continuously improving the legal foundations for these principles remains one of the key issues in the process of building a New Uzbekistan.

Furthermore, the aforementioned Presidential Decree of the Republic of Uzbekistan № PF-11, dated January 16, 2023, outlines several priority tasks aimed at ensuring that citizens and entrepreneurs have full access to protecting their rights and legitimate interests in courts. These include fully implementing the principles of adversarial proceedings and equality of parties in judicial proceedings, ensuring the impartiality of courts in practice by improving relevant legislation, fully digitizing court activities, introducing artificial intelligence technologies, enhancing inter-agency electronic data exchange, and expanding opportunities for remote participation in court hearings.

These measures, in turn, highlight the importance of ensuring transparency and openness, particularly in civil court proceedings, as well as the necessity of conducting in-depth scientific and theoretical research on these processes. Additionally, they emphasize the need for analyzing the concept, essence, correlation, and significance of these principles.

In this regard, the importance of ensuring transparency and openness in civil court proceedings is highlighted by the fact that the number of civil cases heard in courts significantly exceeds that of criminal, economic, and administrative cases. The diversity of subjects involved in civil cases and the wide range of matters considered in these proceedings further emphasize the priority of ensuring transparency in civil litigation compared to other types of court cases.

For instance, according to statistical data, in 2022 alone, the number of civil cases heard in courts of first instance amounted to 562,286, whereas the total number of criminal cases heard by first-instance courts, as well as cases adjudicated by economic and administrative courts, was 310,345. Similarly, in 2023, the number of civil cases considered in courts of first instance reached 460,275, while the total number of criminal, economic, and administrative cases completed in first-instance courts was 346,030.

Furthermore, the Chairman of the Supreme Court of the Republic of Uzbekistan, B.J. Islomov, also emphasized in his interview that, in terms of the total number of cases, the highest workload falls on civil court judges.¹

¹ Судьянинг онгида адолат, тилида ҳақиқат, дилида поклик ҳукмрон бўлиши керак. Ўзбекистон Республикаси Олий суди раиси Бахтиёр Исломов билан суҳбатдан // https://old.sud.uz/ccr_slider/судьянинг-онгида-адолат-тилида-ҳақиқ/

When discussing the openness and transparency of court proceedings in civil litigation, it is important to note that legal literature presents various perspectives on the similarities and differences between these two concepts.

According to S. V. Potapenko, the transparency of judicial proceedings is a constitutional principle of judicial procedure.¹ He argues that, unlike the procedural concept of transparency, the openness of court proceedings primarily refers to "public accessibility", which ensures access to information about the activities of courts.²

In his view, in the context of developing an information society and ensuring the transparency of state authorities, courts should be considered as part of global information openness. This is manifested through the creation and functioning of the judicial information space via Internet platforms and other digital resources.³

According to another legal scholar, A.K.Gorbuzan, the term "openness" is applied, on the one hand, primarily to court decisions, and on the other hand, to the activities of courts as state institutions. In contrast, the term "transparency" is specifically used in relation to judicial proceedings.⁴

Meanwhile, D.Yu.Khabibullayev argues that the transparency of court proceedings serves two main purposes: first, as an indicator of the democratic nature of judicial proceedings, and second, as a mechanism for public oversight to ensure compliance with constitutional principles in court proceedings.⁵

Furthermore, V.I.Anishina highlights the concept of "transparency," which is multifaceted and encompasses terms such as "openness," "transparency," and "clarity." While these terms are closely related in meaning, they are not entirely identical. Each of them is associated with different aspects of the organization and functioning of the judiciary.⁶

E.G.Fomenko asserts that "transparency" is a broader concept that encompasses both "openness" and "publicity," with "publicity" being an integral component of "openness."⁷

¹ Потاپенко С.В. Соотношение принципов открытости и гласности гражданского процесса с правовым режимом фиксации хода открытого судебного разбирательства присутствующими гражданами // Судебные ведомости. 2015. № 3-4. С. 24- 26. (pro-sud-123.ru)

² Потاپенко С.В. Соотношение принципов открытости и гласности гражданского процесса с правовым режимом фиксации хода открытого судебного разбирательства присутствующими гражданами // Судебные ведомости. 2015. № 3-4. С. 24- 26. (pro-sud-123.ru)

³ Подняков М.Л. Практическая реализация принципа открытости правосудия в Российской Федерации. СПб.: Институт проблем правоприменения при Европейском университете в Санкт-Петербурге, 2013. С.2.

⁴ Горбуз А.К. Доступность судебного решения // Российская юстиция. 2001. № 1. - С. 36.

⁵ Хабибуллаев Д.Ю. Фуқаролик процессуал ҳуқуқининг конституциявий тамойиллари. Ўқув қўлланма // Ш.Ш.Шорахметов тахрири остида. -Тошкент: ТДЮИ, 2006. -65 б.; Хабибуллаев Д.Ю. Фуқаролик процессуал ҳуқуқининг тамойиллари ва уларни суд амалиётида татбиқи этиш муаммолари. Юрид. фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган автореферат. -Тошкент: ТДЮИ. 2007. -18 б.

⁶ Анишина В.И. Принцип гласности, открытости и транспарентности судебной власти: проблемы теории и практики реализации // Мировой судья. 2006. № 11. - С. 21.

⁷ Фоменко Е.Г. Принцип публичности гражданского процесса: истоки и современность. Автореф. дис. на соискание уч. ст. канд. юр. наук. – Томск, 2006. – 24 с.

An analysis of international practices in this area reveals that, for example, in the Russian Federation, the Plenary Resolution of the Supreme Court No. 35, dated December 13, 2012, is titled "On the Openness and Publicity of Judicial Proceedings and Access to Information on Court Activities." This title itself reflects the distinction between the two concepts—"openness" and "publicity."

The preamble of this Plenary Resolution states that ensuring the openness and publicity of judicial proceedings, as well as providing the public with timely, qualified, and impartial information about court activities, contributes to increasing legal awareness regarding the judicial system and court procedures. Furthermore, it guarantees fair trials, facilitates public oversight of the judiciary, and strengthens public trust in the courts by making court proceedings open to society.¹

Accordingly, Article 137 of the Constitution of our country stipulates that all court cases shall be heard in an open manner, with closed hearings permitted only in cases prescribed by law.² Based on this principle, Article 12 of the Civil Procedural Code of the Republic of Uzbekistan (hereinafter referred to as the CPC) establishes the principles and procedures for the transparency of court proceedings.³

Unlike Article 137 of the Constitution, which uses the term "openness", Article 12 of the CPC employs the term "transparency". From this, it can be inferred that the principle of transparency characterizes the judicial process itself, including the methods by which court cases are heard and resolved. While the theory of civil procedural law traditionally associates the principle of transparency with both the structure of courts and the organizational-functional principles of judicial proceedings, it is reasonable to consider transparency as both a procedural principle and a principle related to the judicial system.

However, in legal theory, legal principles are commonly categorized into three groups:

- General legal principles (umumhuquqiy),
- Intersectoral principles (sohalararo),
- Sectoral principles (sohaviy).

Therefore, it is possible to classify civil procedural law principles according to this framework.

In our opinion, general legal principles apply universally to all branches of law and include democracy, humanism, legality, and other fundamental principles. Intersectoral principles, on the other hand, are enshrined in normative legal acts regulating one branch of law but are also applicable to other legal fields. For instance, the CPC outlines principles such as judicial independence, equality of parties, adversarial proceedings, immediacy,

¹ Resolution of the Plenum of the Supreme Court of the Russian Federation dated December 13, 2012 N 35 "On openness and transparency of legal proceedings and on access to information about the activities of courts" // https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_139119/

² The Constitution of the Republic of Uzbekistan // <https://lex.uz/docs/6451070>

³ Civil procedure code of the Republic of Uzbekistan // <https://lex.uz/docs/5535095>

transparency, and the language of judicial proceedings—all of which apply not only within civil procedural law but also across other legal domains.¹

Sectoral principles, however, are specific to each branch of law and are applied based on its unique characteristics.

In our view, considering the similarities between the concepts of openness, transparency, publicity, and clarity, it is advisable to simplify their usage in legal literature by minimizing the number of terms employed. To ensure clarity and ease of application, we propose limiting the terminology to the following two terms:

Transparency (oshkoralik)—in relation to judicial proceedings;

Openness (ochiqlik)—in relation to the court's activities as a state institution.

This approach would help prevent confusion, ensure the proper use of each term in the correct context, facilitate ease of application, and maintain conceptual accuracy in legal discourse. Thus, the term "transparency" should be applied specifically to judicial proceedings, while "openness" should be used in reference to the judiciary's activities as a state body.

However, in law enforcement practice, there are cases where legal professionals fail to distinguish between the terms "transparency of court proceedings" and "openness of judicial activities", interpreting them as synonymous.

For example, in a survey conducted among 63 respondents, including judges from the Namangan Regional Civil Court and trainees of the Higher School of Judges, participants were asked, "What do you understand by the openness of judicial activities?" In response, 24 participants mistakenly equated "openness" with the transparency of court hearings rather than the broader concept of judicial activity openness.²

The title of Plenary Resolution № 4 of the Supreme Court of the Republic of Uzbekistan, dated February 21, 2020, "On Ensuring the Transparency of Court Proceedings and the Right to Access Information on Judicial Activities," clearly distinguishes between two separate concepts:

Transparency of court proceedings

The right to access information on judicial activities

However, despite this distinction in the resolution's title, the relationship between these two concepts—namely, the transparency of court proceedings and the openness of judicial activities—is not explicitly defined in the explanatory provisions of the resolution.

¹ Фуқаролик процессуал ҳуқуқи. Дарслик. Муаллифлар жамоаси // Масъул муҳаррирлар: ю.ф.д., проф. М.М.Мамасиддиқов, ю.ф.н., проф. Д.Ю.Хабибуллаев. –Тошкент: "Lesson press" нашриёти. 2020. – 40 б.

² Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси Академияси бошлиғи Е.В.Коленконинг 2020 йил 24 октябрдаги 30/5-58101/20-сонли хатига жавобан Ўзбекистон Республикаси Судьялар олий кенгаши ҳузуридаги Судьялар олий мактаби директорининг ўринбосари Д.У.Ариповнинг 2020 йил 1 декабрдаги 537-20-сонли хати асосида тақдим этилган саволномалар таҳлилидан олинган.

This lack of distinction can be observed in Clause 1 of the resolution, which states:

"Transparency of court proceedings and the timely and objective provision of information to the public about judicial activities contribute to increasing legal awareness in society, serve as an essential guarantee for the administration of justice, ensure public oversight over judicial activities, and represent an effective means of enhancing public trust in the judiciary."

This wording does not clearly differentiate between the transparency of court proceedings and the openness of judicial activities, leading to potential ambiguity in their interpretation and application.¹

In our opinion, the Plenary Resolution of the Supreme Court of the Republic of Uzbekistan "On Ensuring the Transparency of Court Proceedings and the Right to Access Information on Judicial Activities" should provide separate and detailed explanations regarding the transparency of court proceedings and the openness of judicial activities as distinct concepts.

In this regard, the transparency of civil judicial proceedings differs significantly from the openness of judicial activities in the following key aspects:

First, transparency is a crucial guarantee of judicial independence and ensures that courts operate solely based on the law.

Second, the principle of transparency facilitates public oversight over the administration of justice.

Third, this principle has an important educational function, as it warns participants in legal proceedings about the potential legal consequences of violating the law.

Fourth, the principle of transparency provides insight into the functioning of the judiciary, ensuring that the public has access to information about specific judicial processes.

Fifth, it serves as a unique form of public supervision over the administration of justice.

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2020 йил 21 февралдаги "Суд муҳокамаси ошкоралигини ва судлар фаолиятига доир ахборот олиш ҳуқуқини таъминлаш тўғрисида"ги 04-сонли қарори // <https://lex.uz/docs/4751577>

**ANTI-CORRUPTION MEASURES IN CIVIL SERVICE:
LEGAL CHANGES AND RECOMMENDATIONS**

On December 19, 2023, at the Congress Center in Tashkent, the President of the Republic of Uzbekistan, Shavkat Mirziyoyev, during a ceremony awarding a prestigious international prize for combating corruption, rightfully emphasized:

"Corruption is a dangerous threat that undermines humanity as a whole, disrupts the foundations of all societies, harms economic development, violates the rule of law, drastically reduces public trust in state policies, impedes the development of democratic institutions, and seriously undermines our plans to achieve sustainable development goals."¹.

In this regard, it is necessary to improve the systems for combating corruption not only at the state level but also in all organizations. Based on this, it is crucial to implement appropriate measures within labor agencies as well.

One of the forms in which corruption occurs in civil service is through the exchange of gifts.

Experts from developed countries believe that "corruption has become part of the culture in many developing countries. Bribery is explained by people's willingness to make small payments for state services (such as permits and licenses). However, this does not mean they approve of such practices, but rather that these payments may sometimes be accepted as gifts. However, if a gift goes beyond the bounds of traditional hospitality, it can become a situation that undermines human values and social traditions."²

According to researcher O.Yu. Ismoilov, there are two main factors contributing to the emergence and widespread occurrence of hidden crimes related to corruption:

Firstly, since the formation of the first state structures, there has been a belief in the national consciousness that it is necessary to give "gifts" to resolve issues with state officials. This phenomenon is observed in other cultures as well.

Secondly, the social-psychological environment within labor collectives directly influences the emergence of such crimes.

¹ <https://president.uz/uz/lists/view/6935>

² Fernández M.C. Jurisprudential evolution of corruption offenses: before and after the economic crisis. – 2017 [Электронный ресурс]. – URL: https://www.researchgate.net/publication/330144645_Jurisprudential_evolution_of_corruption_offenses_1_before_and_after_the_economic_crisis (дата обращения: 15.03.2021).

In this regard, to mitigate the negative impact of these two factors, it is suggested to raise citizens' legal awareness and educate them to have an uncompromising negative attitude toward any form of corruption.¹

Another scholar, T.U. Safarov, emphasizes that the process of giving and receiving gifts should be regulated.²

Therefore, it is prohibited for civil servants to accept any gifts from individuals or legal entities in exchange for performing or not performing their official duties in the interests of those entities.

However, the value of gifts that can be accepted by civil servants in connection with official trips, international, and other official events, as well as the procedure for disposing of them, is determined by the decree of the Anti-Corruption Agency of the Republic of Uzbekistan dated March 11, 2023, No. 54 (registration number 13.03.2023, 3425), titled "Regulations on the Value of Gifts That Can Be Accepted by Civil Servants During Official Trips, International, and Other Official Events, and the Procedure for Their Disposal."

At the same time, the legal framework has not established conditions prohibiting civil servants from accepting any gifts in exchange for performing or not performing their duties in the interest of individuals and legal entities.

In this regard, we believe that this gap in the sector reduces the effectiveness of anti-corruption legislation in Uzbekistan and, to some extent, leads to violations related to corruption among civil servants.

When analyzing foreign experience, the results show that the issue of gift acceptance by government officials and employees is regulated by law in several developed countries. Specifically, the value of a one-time gift that a civil servant can accept should not exceed 50 Singapore dollars in Singapore, 140 pounds (160 dollars) in the United Kingdom, 35 euros (34 dollars) in France, 3,000 rubles (49 dollars) in Russia, and 150 lari (54 dollars) in Georgia.³

According to Article 17, Part 6 of the Federal Law of the Russian Federation "On Civil Service"⁴ and Article 575 of the Civil Code of the Russian Federation⁵, the procedure for receiving gifts during "protocol events, official trips, and other official events" is regulated based on the amount specified in these laws.

Article 509, Part 1 of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan stipulates that gift-giving is prohibited, except for customary gifts whose value does not exceed ten (10) times the base calculation amount.⁶

¹ О.Ю. Исмоилов Коррупцион йўналишдаги латент жиноятларни фош этиш усуллари тақомиллаштириш (PhD). – Т, 2023 – Б. 47. – URL: <https://library.ziyounet.uz/ru/book/125406>

² Сафаров Т.У. Совершенствование ведомственных механизмов противодействия коррупции (на примере министерства юстиции Республики Узбекистан). Автореферат диссертации доктора философии (Phd) по юридическим наукам. -Т.:Правоохранительная академия Республики Узбекистан. 2024. Б.90

³ Давлат хизматчилари байрамларда совға олиши мумкинми? Муҳим 5 саволга жавоб <https://hudud24.uz/news/davlat-khizmatchilari-bairamlarda-sovga-olishimumkinmi-mukhim-5-savolga-zhavob>

⁴ https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_48601/e7b86a940bc71a71af7b9288590f1ca92a69d878/

⁵ https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_9027/b1a993705399bf4cbb20df769e04d055c4d1f17a/#dst100534

⁶ https://adilet.zan.kz/rus/docs/K990000409_#z1716

Article 17 of the Law of the Republic of Belarus No. 305-3 "On Combating Corruption" dated July 15, 2015, stipulates that gifts received during protocol and other official events, each of which does not exceed twenty (20) times the base amount at the time of receipt, as well as flowers, may be accepted.¹

Chapter III, Article 15, Part 1 of the Constitution of the Republic of Uzbekistan, titled "Supremacy of the Constitution and the Law," establishes that the supremacy of the Constitution and laws of the Republic of Uzbekistan is unconditionally recognized², Ўзбекистон Республикасининг 2021 йил 20 апрелдаги Article 6 of the Law of the Republic of Uzbekistan No. O'RQ-682 "On Normative-Legal Acts," dated April 20, 2021, defines the "Types of Normative-Legal Acts," which include:

The Constitution of the Republic of Uzbekistan;

Laws of the Republic of Uzbekistan;

Resolutions of the Chambers of the Oliy Majlis of the Republic of Uzbekistan;

Decrees and resolutions of the President of the Republic of Uzbekistan;

Resolutions of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan;

Orders and resolutions of ministries and agencies³, Furthermore, Clause 2, Subclause 1 of the Presidential Decree No. PQ-4761, dated June 29, 2020, "On Organizing the Activities of the Anti-Corruption Agency of the Republic of Uzbekistan," specifies that "The Director of the Agency is equated with a minister in terms of status, remuneration, medical, and transport services, while the Deputy Directors are equated with deputy ministers."⁴

Based on the above and in line with international experience and our legislation, it is necessary to establish the procedure for receiving gifts in the law. Therefore, to prevent corruption-related offenses by public officials, it is proposed to amend Part 3 of Article 18 of the Law of the Republic of Uzbekistan "On Civil Service" as follows: "Civil servants may only receive gifts during protocol events, official trips, as well as in connection with international and other official events, and the total value of gifts received during the year shall not exceed four times the base calculation amount."⁵

If the value of the gift exceeds four times the base calculation amount, it will be recorded as income on the balance sheet of the state authority by the finance and economics department.

When determining the maximum value of a gift, it should not exceed four times the base calculation amount, as specified by the order No. 54 of the Director of the Anti-Corruption Agency of the Republic of Uzbekistan dated

¹ <https://etalonline.by/document/?regnum=h11500305>

² <https://lex.uz/docs/6445145#6445242>

³ <https://lex.uz/ru/docs/5378966>

⁴ <https://lex.uz/docs/4875782>

⁵ Машарипов Ф.Ў. Меҳнат органлари ходимлари малакасини ошириш республика курслари меҳнат органлари раҳбар ва ходимлари учун аҳоли бандлиги ва меҳнат муносабатларига оид атамалар ва тушунчалар қисқача изоҳли луғати. -Т.:Ўзбекистон Республикаси Бандлик ва меҳнат муносабатлари вазирилиги.2021.Б.34.

March 11, 2023, which approves the regulations on the value of gifts that may be accepted by state civil servants during official trips, international and other official events, and the procedure for managing them.

At the same time, it is proposed to amend the first part of Article 193² of the Code of Administrative Liability of the Republic of Uzbekistan as follows: "A state body, state-owned organization, or official of a self-governing body of citizens, who, using their official position, performs a certain action that is required or possible to be performed for the benefit of the person who is offering a bribe, in violation of the law, knowing that they are accepting material values or having a financial interest, and accepts gifts during protocol events, official trips, as well as international and other official events, exceeding four times the base calculation amount during the year, shall be subject to a fine of up to thirty times the base calculation amount."

The above proposals and measures will contribute to improving the anti-corruption system, increasing the transparency of public services, and fostering an intolerant attitude towards corruption in society.

MUKHLISA URINBOEVA

Independent Researcher at the Law
Enforcement Academy of the Republic of
Uzbekistan

USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE TECHNOLOGIES IN CIVIL PROCESS: COMPARATIVE LEGAL ANALYSIS

Annotation: *This article explores the unique features of using artificial intelligence technologies in civil court proceedings through a comparative-legal analysis. The article addresses several questions regarding the use of artificial intelligence in judicial activities: how it can be beneficial for judges who have the authority to hear and decide on specific cases, are independent, and are subject only to the law; what are the manifestations of the need for artificial intelligence usage; how artificial intelligence can assist the court in making fair decisions, how this should be organized, and on what basis; the alignment of utilizing artificial intelligence in court processes with international standards; and what risks and threats may arise in the work of courts and judges when using artificial intelligence.*

Keywords: *civil proceedings, artificial intelligence, fair decisions, risks and threats, foreign experience, comparative-legal analysis, improvement.*

Аннотация: *Ушбу мақолада фуқаролик ишларини судда қўришда сунъий интеллект технологияларидан фойдаланишнинг ўзига хос хусусиятлари қиёсий-ҳуқуқий таҳлил қилиб ўрганилган. Мақолада судда иш юритишда сунъий интеллектнинг қўлланилиши борасидаги бир қатор саволларга: сунъий интеллект судлар фаолиятида ва муайян ҳуқуқий ишни қўриш ва ҳал қилиш ваколатига эга бўлган, мустақил ва фақат қонунга бўйсунувчи судьялар учун қандай фойдали бўлиши мумкинлиги; сунъий интеллектдан фойдаланиш учун зарурат нималарда намоён бўлиши; сунъий интеллект суд томонидан адолатли қарор қабул қилишда қандай ёрдам*

бера олиши, бу қандай тартибда ва қандай талаблар асосида амалга оширилиши; суд ишларининг юритилишида сунъий интеллект имкониятларидан фойдаланишнинг халқаростандартларга мувофиқлиги; судлар ва судьяларнинг ишида сунъий интеллект қандай хавф-ҳатарларни келтириб чиқариши каби масалалар кўриб чиқилган.

Калит сўзлар: фуқаролик суд ишларини юритиш, сунъий интеллект, адолатли қарор, хавф-ҳатар, хорижий тажриба, қиёсий-ҳуқуқий таҳлил, такомиллаштириш.

Аннотация: В данной статье исследуются особенности использования технологий искусственного интеллекта в судебном процессе по гражданским делам через сравнительно-правовой анализ. В статье рассматриваются несколько вопросов относительно применения искусственного интеллекта в судебной деятельности: как он может быть полезен судьям, которые обладают полномочиями рассматривать и принимать решения по конкретному делу, являются независимыми и подчиняются исключительно закону; в чем проявляется необходимость использования искусственного интеллекта; каким образом искусственный интеллект может помочь суду в принятии справедливого решения, как это должно быть организовано и на каких основаниях; соответствие применения возможностей искусственного интеллекта в судебном процессе международным стандартам; какие риски и угрозы могут возникнуть при использовании искусственного интеллекта в работе судов и судей.

Ключевые слова: гражданский процесс, искусственный интеллект, справедливое решение, риски и угрозы, зарубежный опыт, сравнительно-правовой анализ, совершенствование.

The transparency of the judicial system and the openness of judicial proceedings are an essential part of the democratic procedural forms of conducting court cases. It plays a crucial legal guarantee role in ensuring legality during fair trials and in implementing the rights of the participants in the process. Transparency in court proceedings strengthens people's trust in the judiciary. The public media coverage of open cases ensures public oversight of judicial activities and has significant educational importance.

In our country, improving the effectiveness of fair trial activities, efficiently organizing the digitization of court proceedings, and further implementing artificial intelligence technologies in judicial activities are of paramount importance. Indeed, today, artificial intelligence is rapidly becoming a part of our lives, and the use of such information technologies has become a standard part of everyday life. Many developing and developed countries have already started to use artificial intelligence in fields such as education, tourism, and healthcare, and at present, they are also using this technology in the judicial system. This helps to improve the efficiency of judges' work and makes it easier for the public to access legal services. For example, in foreign countries, robotic judges, robotic police officers, and artificial intelligence capable of accurately predicting court decisions are being actively developed, and the process of preparing lawsuit applications with the help of AI is progressing rapidly.

In May 2024, during a press conference at the Supreme People's Court of China, a new judicial platform based on artificial intelligence was showcased. According to this, the platform has been officially registered within China's cyberspace administration. Yu Maoyu, the chief editor of "People's Courts Press,"

emphasized that the platform is a national-level legal artificial intelligence infrastructure built on a comprehensive, reliable, and high-quality legal database, which utilizes a total database containing 320 million legal data, including court decisions, case materials, and legal opinions.

According to Yu Maoyu, the platform integrates large volumes of data and has the ability to quickly generate content based on user demands, as it is capable of understanding legal terms and logical reasoning.

Another official of "People's Courts Press," Zhang Chengbing, stated that while this platform's electronic devices are already assisting judges, it significantly saves time and effort in verifying legal materials and selecting cases. "The platform analyzes data from a vast number of electronic files, identifies conclusions or key points, and quickly extracts them," he said. "This ensures a more efficient handling of court cases." "In short, it serves as a 'legal assistant' for judges by categorizing various legal data, including easing the workload in the face of increasing case volumes," added Zhang.¹

In the last decade, Chinese courts have developed several different online platforms, including those that allow searching for court decisions and remote participation in court hearings. These online platforms aim to simplify legal processes and create more convenient conditions for parties to track their cases and access legal services.

However, there are a number of questions that arise in the context of the use of artificial intelligence in law enforcement activities, particularly in judicial proceedings, the judiciary, and the court system. First, how can artificial intelligence be beneficial to judges, who are independent, legally-bound authorities with the power to hear and resolve specific legal matters? Second, what are the needs and justifications for the use of artificial intelligence? How can artificial intelligence assist judges in making fair decisions, and under what procedures and requirements should this be carried out? Furthermore, how does the use of artificial intelligence in judicial proceedings align with international standards? Finally, what risks and threats could artificial intelligence pose in the work of courts and judges?

It is well known that artificial intelligence offers a number of opportunities to ensure efficiency, transparency, and justice in civil court proceedings, and this is no secret to anyone. Foreign experience shows that artificial intelligence is rapidly being applied in the judicial system today, especially in civil litigation. However, there is a need to address and analyze the questions outlined above. Specifically, how can artificial intelligence be beneficial to judges, who are independent and legally-bound authorities with the power to hear and resolve civil cases?

We will try to answer this question based on the following analyses: Artificial intelligence helps judges in gathering and analyzing data, assisting

¹ China launches artificial intelligence platform to boost judicial efficiency. The Supreme People's Court of the People's Republic of China // <https://english.court.gov.cn>

them in making accurate and well-founded decisions. Artificial intelligence can bring benefits to judicial activities in the following ways:

First, it helps in analyzing laws and judicial practices. Artificial intelligence allows judges to quickly and accurately analyze large volumes of legal documents and cases. This can provide judges with recommendations based on legislation and judicial practices.

Second, artificial intelligence models can help predict the likely outcomes of cases based on historical data and comparable cases. This assists judges in understanding case outcomes and making fair decisions.

Third, artificial intelligence helps create additional time for judges by automating repetitive tasks such as reviewing case documents, compiling evidence lists, and collecting them.

Fourth, through artificial intelligence, court cases can be reviewed and resolved more quickly, which is particularly important in regions with heavy case loads.

However, it is important to note that the authority to make decisions should never be delegated to artificial intelligence, as its primary role is to support the decisions of human judges.

The need for the use of artificial intelligence in civil court proceedings becomes evident at various stages of the process. Indeed, many judicial systems around the world face challenges due to high caseloads and limited resources, and artificial intelligence, first and foremost, helps ensure the efficient and timely handling of court cases. This ultimately contributes to reducing the workload for judges.

It is known that civil cases are more complex compared to other types of cases, such as criminal, administrative, and economic cases. Moreover, with the formation and development of various legal relations worldwide, the complexity of legal issues has increased, and their effective resolution now heavily depends on the existing database of information. Artificial intelligence helps analyze this complexity and assists judges in making accurate decisions.

Additionally, due to the increasing integration and migration processes, the number of cases involving foreign citizens and organizations in civil procedures has risen, and relationships between different jurisdictions are strengthening. This highlights the importance of using artificial intelligence and its ability to quickly and accurately understand multiple legal systems.

Artificial intelligence helps courts standardize the decision-making process and assists judges in analyzing cases and making decisions based on objective criteria. This helps reduce errors arising from subjective choices among judges.

Moreover, artificial intelligence ensures consistency in decisions by analyzing similar cases, which guarantees equal rights for all individuals. Artificial intelligence helps the judge clearly understand the reasons and legal grounds for making decisions.

At the same time, the implementation of artificial intelligence in civil court proceedings must meet several requirements. Therefore, AI systems must be provided with accurate and reliable data, which is crucial for ensuring that court decisions are trustworthy and fair.

Clear ethical guidelines must be established for the use of artificial intelligence, as this ensures responsibility and justice in court proceedings. Moreover, the algorithms of artificial intelligence and the decision-making process must be transparent. This will help judges, lawyers, and the public understand how decisions are made. The use of artificial intelligence in decision-making is monitored by humans (judges). This is one of the fundamental conditions for making fair decisions.

There are several risks and hazards associated with the use of artificial intelligence in civil procedures, one of which is the possibility that the AI system is based on incorrect or completely erroneous data. In such a case, decisions may be made incorrectly.

Artificial intelligence can be successfully integrated into civil court proceedings, particularly to ensure efficiency, justice, and consistency. However, caution must be exercised when introducing artificial intelligence into the judicial system, with strict adherence to ethical guidelines and a strong focus on the quality of data. International standards must be followed, as well as the protection of individuals' rights and personal data, while minimizing risks. Artificial intelligence plays an important role in supporting human judges' decisions, but human oversight and responsibility must never be lost.

The use of artificial intelligence helps improve efficiency and justice in civil court proceedings, but its application must strictly adhere to ethical and legal standards. AI systems must be transparent and fair, and the judge's right to make decisions independently must remain intact.

It is important to emphasize that court proceedings do not always require full digitization and automation. Given that some processes can be partially automated, the use of information technologies, including artificial intelligence, may not be suitable for every type of legal proceeding. Furthermore, in our opinion, the use of artificial intelligence in different types of judicial processes—especially criminal, civil, administrative, and economic cases—may vary and should not be the same.

In legal literature, there are also several discussions about the risks and hazards associated with the use of artificial intelligence when utilizing personal or other types of data. In this regard, the Council of Europe's European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ) adopted the first European document setting out ethical principles for the use of artificial intelligence (AI) in judicial systems in December 2018 – the "European Ethical Charter on the Use

of Artificial Intelligence in Judicial Systems" (hereinafter referred to as the Charter).¹

This Charter is the first European document that sets out five key and methodological principles for the use of artificial intelligence in judicial systems and the automation of court decisions and data. This document, developed by the Council of Europe's European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ), is aimed at private companies operating in the legaltech market (startups), state authorities responsible for developing and implementing artificial intelligence tools in this area, decision-makers involved in preparing and improving the legal or regulatory framework, and professionals active in the legal field who participate in the development, audit, or use of these tools and services.

From the perspective presented in the CEPEJ Charter, the use of artificial intelligence in the judicial field is intended to contribute to improving the efficiency and quality of this sector. At the same time, it is emphasized that this should be done responsibly while respecting the fundamental rights guaranteed by the European Convention on Human Rights (ECHR) and the Council of Europe's Convention for the Protection of Personal Data.

As stated in the Charter, the use of artificial intelligence in judicial systems should remain a tool that serves the common good, and its application must be carried out with respect for the rights of individuals.

The Charter establishes the following key principles that must be adhered to in the use of artificial intelligence in judicial systems:

Principle of Respect for Fundamental Rights: The development and implementation of artificial intelligence tools and services must ensure that they comply with fundamental rights.

Principle of Protection Against Discrimination: Artificial intelligence tools must not lead to or exacerbate any form of discrimination between individuals or groups of individuals.

Principle of Quality and Safety: The methods used in processing court decisions and data should be based on certified sources and achievements of the relevant fields, and should be applied in a safe technological environment.

Principle of Transparency, Impartiality, and Justice: Methods of data processing must be presented in an open and understandable manner, allowing external auditors to verify them.

¹ Link to the European Ethical Charter on the use of artificial intelligence in judicial systems (Суд тизимларида сунъий интеллектдан фойдаланиш бўйича Европа Ахлоқий Хартиясининг ҳаволаси) // <https://rm.coe.int/ethical-charter-en-for-publication-4-december-2018/16808f699c>; Link to the presentation note of the European Ethical Charter on the use of artificial intelligence in judicial systems (Суд тизимларида сунъий интеллектдан фойдаланиш бўйича Европа Ахлоқий Хартияси тақдимот ёзувининг ҳаволаси) // <https://rm.coe.int/presentation-note-en-for-publication-4-december-2018/16808f699d>

Principle of "User Control": A shift away from a purely advisory approach, ensuring that users are informed and able to make independent choices.¹

Among the principles mentioned above, the protection of human rights and the prevention of discrimination are of primary importance. The goal is to ensure the protection of rights guaranteed by the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, from the design phase of artificial intelligence solutions to their actual implementation.

¹ CEPEJ European Ethical Charter on the use of artificial intelligence (AI) in judicial systems and their environment // <https://www.coe.int/en/web/cepej/cepej-european-ethical-charter-on-the-use-of-artificial-intelligence-ai-in-judicial-systems-and-their-environment>

**"HUQUQNI MUHOFAZA QILISH FAOLIYATI SOHASIDAGI GLOBAL
CHAQIRIQLAR VA TAHDIDLAR: ZAMONAVIY STRATEGIYALAR VA
YECHIMLAR" MAVZUSIDAGI
XALQARO ILMIY-AMALIY ANJUMAN
DASTURI**

Tashkilotchi:	O'zbekiston Respublikasi Huquqni muhofaza qilish akademiyasi (xalqaro tashkilotlar ko'magida)
O'tkazish sanasi va joyi:	2024-yil 21-22-noyabr, O'zbekiston Respublikasi Huquqni muhofaza qilish akademiyasi (Toshkent shahri, Yunusobod tumani, Rixsiliy ko'chasi 9)
O'tkazish formati:	gibrid (onlayn/offlayn)
Tadbir tili:	o'zbek, ingliz, rus

1-KUN (2024-YIL 21-NOYABR)	
Salomlashish qismi	
09:30-09:55	Ishtirokchilarni ro'yxatga olish/Onlayn-konferensiyaga ulanish
Joy/ ulanish uchun havola	1-konferensiyalar zali (Katta konferensiyalar zali) https://us06web.zoom.us/j/86957116723?pwd=uZRpaUpEt7Rb6EJBQX3IUUVlWAdIU41.1 Identifikator: 869 5711 6723 Kirish kodi: 2111
Tadbirning ochilishi va salomlashuv	
Moderator: Ye.V. Kolenko - O'zbekiston Respublikasi Huquqni muhofaza qilish akademiyasi boshlig'ining birinchi o'rinbosari	
10:00-10:50 Kirish so'zlari 5 daqiqagacha.	Artikova Svetlana Baymirzaevna - O'zbekiston Respublikasi Bosh prokurorining o'rinbosari Saidov Akmal Xolmatovich - Inson huquqlari bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Milliy markazi direktori, akademik Sabine Maxl - BMTning O'zbekistondagi doimiy koordinatori Ashrapov Ramazon Axmadxodjayevich - O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirining o'rinbosari - IIV huzuridagi Tergov departamenti boshlig'i Antti Karttunen - Elchi, EXHTning O'zbekistondagi loyihalari koordinatori rahbari Ismailov Olimjon Xamitovich - O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi raisi o'rinbosari. Jonatan Xenik - AQShning O'zbekistondagi Favqulodda va muxtor elchisi Katya Gershak - "Mintaqaviy muloqot" NNT ijrochi direktori

	Yusuf Qurbonov – BMTning jinoyatchilik va narkotikka qarshi kurash boshqarmasining Afg'oniston, Markaziy Osiyo, Eron va Pokiston bo'yicha mintaqaviy vakili vazifasini bajaruvchi, Xalqaro dastur koordinatori
10:50-11:00	O'zbekiston Respublikasi Huquqni muhofaza qilish akademiyasi faoliyati to'g'risidagi videorolikni namoyish etish
11:00-11:10	<i>Jamoaviy suratga tushish</i>
11:10-11:30	<u>Tanaffus</u>
Yalpi majlis: "Huquqni muhofaza qilish sohasidagi global xatarlar va tahdidlar: zamonaviy strategiya va yechimlar" Moderator: Ye.V.Kolenko - O'zbekiston Respublikasi Huquqni muhofaza qilish akademiyasi boshlig'ining birinchi o'rinbosari	
11:30-13:00 <i>Ma'ruzalar 10 daqiqagacha</i>	Kolenko Yevgeniy Vyacheslavovich - O'zbekiston Respublikasi Huquqni muhofaza qilish akademiyasi boshlig'ining birinchi o'rinbosari Shandarovich Oleg Stanislavovich - Belarus Respublikasi Tergov qo'mitasi raisining birinchi o'rinbosari Seksembaev Marat Islomxanovich - Qozog'iston Respublikasi Bosh prokuraturasi huzuridagi Huquqni muhofaza qilish organlari akademiyasi rektori (onlayn) Xatamov Rustam Abdug'aniyevich - O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi Akademiyasi boshlig'i, PhD, dotsent Muhitdin O'zdemir - Turkiya Adliya akademiyasi prezidenti (onlayn) Rustambekov Islambek Rustambekovich - Toshkent davlat yuridik universiteti rektori v.b., yuridik fanlar doktori, professor Qurbonzoda Sharif Habibullo - Tojikiston Respublikasi Huquq-tartibot, qonuniylik, jinoyatchilikni o'rganish va prokuratura organlari xodimlari malakasini oshirish instituti direktori (onlayn) Ojagverdiyev Amir Ilhom o'g'li – Ozarbayjon Respublikasi Bosh prokuraturasi ilmiy-ta'lim markazining Strategik rejalashtirish va xavflarni aniqlash boshqarmasi boshlig'i (onlayn)
13:00-14:00	<u>Tushlik uchun tanaffus</u>
1-sessiya: "Huquqni muhofaza qilish faoliyatida fan va ta'limning dolzarb masalalari" Moderator: M.M. Mamasiddiqov - O'zbekiston Respublikasi Huquqni muhofaza qilish akademiyasi boshlig'i o'rinbosari	
Joy/ Ulanish uchun havola	2-konferensiyalar zali (Amfiteatr) https://us06web.zoom.us/j/82182215157?pwd=uccVsX56bhu5Un8bWG5i5ltjzyjSM.1 Identifikator: 821 8221 5157 Kirish kodi: 104441
14:00–15:30 <i>Ma'ruzalar</i>	Haffid Bulakras - Fransiya Magistrlar maktabi (ENM) direktorining o'rinbosari (onlayn) Mavzu: Fransiyada prokurorlarni tayyorlash tajribasi

10 daqiqagacha	To'xtasheva Umida Abdilovna - O'zbekiston Respublikasi Korrupsiyaga qarshi kurashish agentligi direktorining o'rinbosari, yuridik fanlar doktori, professor Mavzu: Ilmiy faoliyatda korrupsiya: muammolar va ularning yechimlari Dmitrienko Irina Anatolyevna – Qirg'iziston Respublikasi Bosh prokuraturasi akademiyasi rektori vazifasini vaqtincha bajaruvchi (onlayn) Mavzu: Qirg'izistonda huquqiy ta'lim: muammolar va istiqbollari Berdialiyev Baxtiyor Erkinovich - O'zbekiston Respublikasi Kriminologik tadqiqotlar instituti boshlig'i, PhD Mavzu: O'zbekistonda kriminologik tadqiqotlarni rivojlantirish masalalari Melixov Sergey Yurevich - Tergov qo'mitasining Sankt-Peterburg akademiyasi ilmiy kotibi, yuridik fanlar nomzodi, adliya polkovnigi (onlayn) Mavzu: Huquqni muhofaza qilish organlari ta'lim oluvchilarining kasbiy kompetensiyalarini shakllantirishda ilmiy va ta'limiy faoliyatning o'zaro nisbati Okyulov Omonboy - O'zbekiston Respublikasi Oliy attestatsiya komissiyasi Prezidiumi a'zosi, Toshkent davlat yuridik universiteti professori, yuridik fanlar doktori Mavzu: Yuridik fanni rivojlantirishni huquqiy ta'minlashning ayrim dolzarb masalalari Suguru IVAMA - JICA eksperti (Yaponiya) Mavzu: Global tahdidlar va ularning yechimlari Mohd Saud Ayotulloh Abdul Manan - Malayziya Korrupsiyaga qarshi akademiyasi Akademik va boshlang'ich tayyorgarlik bo'yicha direktor o'rinbosari, bosh komissar yordamchisi (onlayn) Mavzu: Maxfiy xodimlarni reintegratsiya qilish uchun rasmiy va norasmiy tayyorgarlik va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash Esanova Zamira Normurotovna - O'zbekiston Respublikasi Oliy attestatsiya komissiyasining ekspert kengashi raisi, yuridik fanlar doktori, professor Mavzu: Yuridik fanlar oldidagi muammolar va ularning yechimlari Mamasiddiqov Muzaffarjon Musajonovich - O'zbekiston Respublikasi Huquqni muhofaza qilish akademiyasi boshlig'ining o'rinbosari, yuridik fanlar doktori, professor Mavzu: Ilmiy faoliyatda sun'iy intellektdan foydalanishning dolzarb masalalari
15:30-15:45	<u>Tanaffus</u>
15:45–17:00 Ma'ruzalar 10 daqiqagacha	Turg'unov Murodjon Tursunboyevich - O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Davlat va huquq instituti direktori, yuridik fanlar doktori, dotsent Mavzu: O'zbekistonda inson huquqlari sohasidagi ta'limni rivojlantirish istiqbollari Edvard Yuxnevich – Gdansk universiteti (Polsha) huquq va boshqaruv fakulteti dekan o'rinbosari, professor (onlayn) Mavzu: Soliqqa tortishda sun'iy intellektdan foydalanish: huquqni muhofaza qilish faoliyatida qonunlarga rioya qilish darajasini oshirish va bo'yintovlash jinoyatlariga qarshi kurashish.

	Tillaboyev Mirzatilla Alisherovich - Inson huquqlari bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Milliy markazi direktorining birinchi o'rinbosari, yuridik fanlar doktori, professor Mavzu: Huquqni muhofaza qilish organlari xodimlarini o'qitishning zamonaviy tendensiyalari Patrik Olsson - Lund universiteti huquq sotsiologiyasi kafedrasida professori (Shvetsiya) (onlayn) Mavzu: Oliy ta'limda sun'iy intellekt real intellektga qarshi: ijobiy va salbiy ta'siri Davlatov Valisher Hakimjonovich - O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi huzuridagi Parlament tadqiqotlari instituti direktorining o'rinbosari, yuridik fanlar doktori, professor Mavzu: Qonun ijodkorligi jarayonida sun'iy intellekt imkoniyatlaridan foydalanish istiqbollari Smirnov Aleksandr Vitalevich - Butunrossiya davlat adliya universiteti (Rossiya Federatsiyasi Adliya vazirligining RFA) Sankt-Peterburg instituti (filiali) professori (onlayn) Mavzu: Sun'iy intellekt tergovchi va sudya sifatida Mirazov Davron Miragzamovich - O'zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti kafedra mudiri, yuridik fanlar doktori, professor Mavzu: Jamoat xavfsizligini ta'minlash sohasidagi ilmiy tadqiqotlar: holati, muammolari va yo'nalishlari Cheburanova Svetlana Yegorovna - Yanka Kupala nomidagi Grodno davlat universiteti yuridik fakulteti dekani, yuridik fanlar nomzodi, dotsent (onlayn) Mavzu: Raqamli transformatsiya davrida oliy yuridik ta'lim: normativ-huquqiy tartibga solishdan ta'lim standartlarini amalga oshirishgacha Mamadaliyev Shavkat Olmasboyevich - O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi Akademiyasi kafedra mudiri, falsafa fanlari doktori, professor Mavzu: Fan va ta'lim sifatini oshirish - obyektiv zaruriyat
17:00-17:30	Muhokama va xulosalar
17:30-18:00	Tadbir yopilishi
2-sessiya: "Tergov faoliyatini tashkil etishga yangicha yondashuvlar: raqamli kriminalistikaning roli" Moderator: D.L. Turaxonov - O'zbekiston Respublikasi Huquqni muhofaza qilish akademiyasi boshlig'ining o'rinbosari	
Joy/ Ulanish uchun havola	1-konferensiyalar zali (Katta konferensiyalar zali) https://us06web.zoom.us/j/82174748017?pwd=nlbUQQxGgqrjYCYkYQkD7glYMPAjWI.1 Identifikator: 821 7474 8017 Kirish kodi: 2111
14:00–15:30 <i>Ma'ruzalar 10 daqiqagacha</i>	Sudnikovich Ivan Aleksandrovich - Belarus Respublikasi Tergov qo'mitasi dastlabki tergovning raqamli rivojlanish bosh boshqarmasi boshlig'i o'rinbosari. Mavzu: Kiberjinoyatchilikka qarshi kurash. Belarus Respublikasi Tergov qo'mitasi tajribasi

	Zimin Vladimir Petrovich – Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligiga a'zo davlatlar Bosh prokurorlari muvofiqlashtiruvchi kengashining ijrochi kotibi (onlayn) Mavzu: Jinoyatchilikka qarshi kurashda xalqaro hamkorlikning tashkiliy-huquqiy asoslarini takomillashtirishning asosiy yo'nalishlari Rasulev Abdulaziz Karimovich – O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Qonunchilik va huquqiy siyosat instituti ilmiy kotibi, yuridik fanlar doktori, professor Mavzu: O'zbekistonda kiberjinoyatchilikka qarshi kurashning huquqiy siyosati tendensiyalari Ruie Jorge López Vieira - Interpolning kiberjinoyatchilikka qarshi kurash bo'yicha xalqaro eksperti Mavzu: Raqamli muhitda voyaga yetmaganlarning jinsiy ekspluatatsiyasi muammosi Kunev Denis Anatolevich Rossiya Federatsiyasi Bosh prokuraturasi Axborot-tahlil boshqarmasi boshlig'i - Bosh tashkiliy-tahlil boshqarmasi boshlig'ining o'rinbosari Mavzu: Raqamli jinoyatlarga qarshi kurash: prokuraturaning muvofiqlashtiruvchi roli Solihov Temirlan Yusupovich - Rossiya Federatsiyasi Tergov qo'mitasi texnik-kriminalistika boshqarmasi bo'limi boshlig'i Mavzu: Jinoyatlarni tergov qilish va fosh etishda axborot texnologiyalaridan foydalanish Mamadjanov Behzod Numanovich - O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi Tezkor-qidiruv departamenti Kiberxavfsizlik markazi boshlig'i Mavzu: O'zbekiston hududida sodir etiladigan kiberjinoyatlar tahlili Machey Makowski (Maciej Makowski) - Kiberxavfsizlik va raqamli kriminalistika bo'yicha mutaxassis, OSINT tekshiruvlari bo'yicha ekspert, Irlandiya Milliy politsiyasi va xavfsizlik xizmatining sobiq detektivi (onlayn) Mavzu: Ochiq manbalar yordamida veb-tahdidlarni tekshirish Iminov Abdurasul Abdulatipovich – O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi Raqamli texnologiyalar va axborot xavfsizligi bo'limi boshlig'i, fizika -matematika fanlari nomzodi. Mavzu: O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasida kiberxavfsizlikni ta'minlash va kiberjinoyatchilikka qarshi kurashish yo'nalishi bo'yicha mutaxassislar tayyorlash: muammolar va yechimlar. Kamarul Zamon Mosman - Malayziya Korruptsiyaga qarshi akademiyasi Tergov va sud ekspertiza maktabi rahbari, katta inspektor (onlayn) Mavzu: Korruptsiya bilan bog'liq jinoyatlarni tergov qilishda poligrafiyadan vosita sifatida foydalanish tajribasi

15:30-15:45	<u>Tanaffus</u>
15:45–17:00 <i>Ma'ruzalar 10 daqiqagacha</i>	Arianna Lepore - BMT NJQBning Venadagi bosh qarorgohi Jinoyatchilikning oldini olish va jinoiy odil sudlov boshqarmasi xodimi (onlayn) Mavzu: BMT NJQBning Internet-provayderlardan elektron dalillarni talab qilish bo'yicha yo'riqnomalari Naim Olloh Raqxa - Xalqaro ekspert (Pokiston) Mavzu: Axborot qonunchiligi sohasida huquqni qo'llash strategiyalari Ion Gayna - Moldova Respublikasi Ichki ishlar vazirligi Politsiya bosh inspekturasining Sud-huquq ekspertizasi markazi (onlayn) Mavzu: Jinoyatlarni tergov qilish va sud ishlarini yuritishda raqamli kriminalistikaning roli Yuray Nosal - YXHT Kotibiyatining Transmilliy tahdidlarga qarshi kurashish departamenti/politsiya faoliyatining strategik masalalari bo'yicha bo'linmasi loyiha rahbari yordamchisi (onlayn) Mavzu: Elektron dalillar bilan ishlashda huquqni muhofaza qiluvchi organlarning salohiyatini oshirish: xalqaro tashkilotlarning roli
	Zakirov Asqarjon Muxsimovich - O'zbekiston Respublikasi Istiqbolli loyihalar milliy agentligi kripto-aktivlar aylanmasi sohasini rivojlantirish boshqarmasi boshlig'i Mavzu: O'zbekiston Respublikasi hududida kripto-aktivlar aylanmasini tartibga solish va ulardan noqonuniy foydalanishga qarshi kurashish mexanizmlari Purvi Pokxariyal - Hindiston Milliy kriminalistika universiteti huquq fakulteti dekani, professor (onlayn) Mavzu: Ilg'or texnologiyalardan foydalangan holda jinoyatlarni tergov qilish samaradorligini oshirish Baltaev Rustam - O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki "Cert-CBU" kiberxavfsizlik markazi boshqarmasi boshlig'i Mavzu: Bank kartalari bilan firibgarlik operatsiyalariga qarshi kurashish Millerov Yevgeniy Vladimirovich - RANXiGS Janubiy-Rossiya boshqaruv instituti-filiali dotsenti (onlayn) Mavzu: Elektron jinoyat ishi: muammolar va istiqbollar Sobirov O'ktam Qurbonboyevich - O'zbekiston Respublikasi "Kiberxavfsizlik markazi" DUK "UZ-CERT" departamenti hodisalarni tekshirish va huquqni muhofaza qiluvchi organlar bilan ishlash bo'limi bosh mutaxassisi Mavzu: Kiberxavfsizlik markazining raqamli kriminalistikadagi ish tajribasi
17:00-17:30	Muhokama va xulosalar

17:30-18:00	Tadbir yopilishi
3-sessiya: "Korrupsiyaga qarshi kurashish, jinoiy faoliyatdan olingan daromadlarni legallashtirishga va terrorizmni moliyalashtirishga qarshi kurashish: zamonaviy muammolar va tendensiyalar" Moderator: Ye.V. Kolenko - O'zbekiston Respublikasi Huquqni muhofaza qilish akademiyasi boshlig'ining birinchi o'rinbosari	
Joy/ ulanish uchun havola	3-konferensiyalar zali (Oyna zal) https://us06web.zoom.us/j/82060663115?pwd=A8b6IQOenptX6pZbtK8ByPFxueyHCh.1 Identifikator: 820 6066 3115 Kirish kodi: 2111
14:00–15:30 <i>Ma'ruzalar 10 daqiqagacha</i>	Elizabet Devid-Barrett - Korrupsiyani o'rganish markazi direktori, Sasseks universiteti professori Mavzu: Korrupsiya tadqiqoti: siyosat va amaliyot o'rtasidagi tafovutni bartaraf etish Ploxov Sergey Vladimirovich - Rossiya Federatsiyasi Bosh prokuraturasi Xalqaro-huquqiy hamkorlik bosh boshqarmasi tashkiliy-huquqiy boshqarmasi boshlig'i Mavzu: Aktivlarni xoriydan qaytarish sohasidagi xalqaro hamkorlik: Rossiya tajribasi (kelishuv asosida) Bashimov Marat Sovetovich - Qozog'iston parlamenti Majlisi deputati, Qonunchilik va sud-huquq islohoti qo'mitasi a'zosi, Qozog'iston Respublikasi Korrupsiyaga qarshi kurashish agentligi Jamoatchilik kengashi raisi, yuridik fanlar doktori, professor (onlayn) Mavzu: Qozog'istonda korrupsiya va yashirin iqtisodiyotga qarshi kurashda zamonaviy tahdid va xatarlar Edmond Wong - Korrupsiyaga qarshi mustaqil komissiya (Gonkong) (onlayn) Mavzu: Gonkongda korrupsiya va pul yuvishga qarshi kurash Sasheko Pavel Ivanovich - BMT NJQKB eksperti (Belarus Respublikasi) Mavzu: Korrupsiyaga qarshi strategiyalarning muvaffaqiyati shartlari: korrupsiyaga qarshi ta'limdan to'liq amalga oshirishgacha Mukanova Nuripa - Qirg'iziston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Korrupsiyaga qarshi kurashish ish-bilarmonlar kengashi Bosh kotibi (ingliz tilida, onlayn nutq) Mavzu: Qirg'iziston Respublikasining 2025-2030-yillarga mo'ljallangan Davlat strategiyasiga muvofiq korrupsiya uchun jazo muqarrarligini ta'minlash Goran Klemenich - Huquqni muhofaza qilish akademiyasi o'qituvchisi, "Mintaqaviy muloqot" xalqaro nodavlat notijorat tashkiloti eksperti (Sloveniya) Mavzu: Korrupsiyaga qarshi tergov va treninglar/korrupsiyaga qarshi ta'limda sun'iy intellekt imkoniyatlari ("Opportunities of AI in AC investigations and AC trainings / education") Xabibulin Marat Ramilovich - CERT Akademiyasining mintaqaviy direktori Mavzu: Korrupsiyaga qarshi kurashishda ISO 37001 xalqaro standartining o'rni

	Zimin Vladimir Vladimirovich - dotsent, yuridik fanlar nomzodi, Rossiya yangi universiteti (onlayn) Mavzu: Korrupsiyaga qarshi xalqaro standartlar tushunchasi, manbalari va tasnifi Musashayxov Karimjon Xusanxanovich - O'zbekiston Respublikasi Bosh prokuraturasining Korrupsiyaga qarshi kurashish sohasidagi chora-tadbirlarni muvofiqlashtirish boshqarmasi boshlig'i v.b. Mavzu: Korrupsiyaga qarshi kurashda prokuratura organlarining roli Irmanov Azat - Korrupsiyaga qarshi kurash dasturi milliy koordinatori, BMT NJQBning Afg'oniston, Markaziy Osiyo, Eron va Pokiston bo'yicha mintaqaviy vakolatxonasi Mavzu: BMT XKS qoidalarini to'laqonli implementatsiya qilishning amaliy ahamiyati Beshimov Jo'rabek Xo'jaqul o'g'li - O'zbekiston Respublikasi Korrupsiyaga qarshi kurashish agentligining yetakchi mutaxassisi Mavzu: Huquqni muhofaza qiluvchi organlar o'rtasida korrupsiyaga qarshi kurashishda hamkorlikni ta'minlashning o'ziga xos xususiyatlari Amerika savdo palatasi
15:30-15:45	<u>Tanaffus</u>
15:45–17:00 Ma'ruzalar 10 daqiqagacha	Azimjon Bobojonov - Bosh prokuratura huzuridagi Yashirin iqtisodiyotni o'rganish ilmiy-tadqiqot markazi boshlig'i Mavzu: Yashirin iqtisodiyot va uning iqtisodiy xavfsizlikka ta'siri: O'zbekiston tajribasi Richard Joys - Huquqni muhofaza qilish akademiyasi o'qituvchisi, "Mintaqaviy muloqot" xalqaro nodavlat notijorat tashkiloti eksperti (AQSH) Mavzu: Moliyaviy jinoyatlar sohasidagi yangi tendensiyalar Alik Niyasulu, Anastasiya Maga - Osiyo va Tinch okeani uchun iqtisodiy va ijtimoiy komissiya (ESKATO) ekspertlari - (onlayn) Mavzu: O'zbekiston Respublikasida noqonuniy moliyaviy oqimlarni o'lchash va kamaytirishning dolzarbligi haqida Qalandarov Islom Muzaffarovich - Qozog'iston Respublikasi Moliyaviy monitoring agentligi Iqtisodiy tadqiqotlar departamenti tezkor boshqarmasi boshlig'i o'rinbosari Mavzu: Qozog'iston Respublikasi moliyaviy razvedka bo'linmasining faoliyati: hozirgi holati va rivojlanish istiqbollari Nigmadjanov Uygun Uchkunovich - Huquqni muhofaza qilish akademiyasi boshlig'i o'rinbosari, Buyuk Britaniyaning Sasseks universiteti tadqiqotchisi (onlayn) Mavzu: Jinoiy aktivlarni xoriждан qaytarish masalalari, G'arbiy va Markaziy Osiyo aktivlarini qaytarish bo'yicha idoralararo tarmoq (ARIN-WCA) tajribasi

	Xaydarov G'olib Abdunug'monovich – Iqtisodiy jinoyatlarga qarshi kurashish departamenti, Xavflarni baholash markazi boshlig'i Mavzu: O'zbekiston Respublikasi Moliyaviy razvedka boshqarmasida xavflarni baholash markazini joriy etish Trishina Olesya Yuryevna - BMMVMM Ilmiy va ta'lim loyihalarini muvofiqlashtirish departamenti rahbari o'rinbosari (onlayn) Mavzu: ICHKI/BF sohasida elektron ta'lim xizmatlari Muratjan Zarina - Qozog'iston Respublikasi Bosh prokuraturasi huzuridagi Huquqni muhofaza qilish organlari akademiyasi katta o'qituvchisi (onlayn) Mavzu: Qozog'iston Respublikasida terrorchilik va ekstremistik faoliyatni moliyalashtirishning jinoyat-huquqiy jihatlari Batojargalova Jargal Bairovna - Federal davlat oliy ta'lim muassasasi Amur davlat universiteti, iqtisodiyot fanlari nomzodi, dotsent (onlayn) Mavzu: O'zbekistonda yashirin iqtisodiyotning jihatlari bo'yicha o'tkazilgan sotsiologik so'rov natijalari
17:00-17:30	Muhokamalar va xulosalar
17:30-18:00	Tadbir yopilishi
4-sessiya: Seminar: "Odam savdosi bilan bog'liq jinoyatlarni tergov qilishda prokuror nazorati samaradorligini oshirish masalalari" Xalqaro ekspertlar: Izabella Kirvan (Buyuk Britaniya) Bernard Gravett (Buyuk Britaniya)	
Joylashuvi	4-konferensiyalar zali
Alohida dastur bo'yicha	
2-KUN (2024-YIL 22-NOYABR)	
1-sessiya: BMTning Korrupsiyaga qarshi konvensiyasiga a'zo davlatlar konferensiyasi modeli "BMTning Korrupsiyaga qarshi konvensiyasini amalga oshirish mexanizmi: sharhning ikkinchi sikli" Moderator: D.L. Turaxonov - O'zbekiston Respublikasi Huquqni muhofaza qilish akademiyasi boshlig'ining o'rinbosari	
Joy/ Ulanish uchun havola	1-konferensiyalar zali (Katta konferensiyalar zali) https://us06web.zoom.us/j/86957116723?pwd=uZRpaUpEt7Rb6EJBQX3IUVIWAdIU41.1
Alohida dastur bo'yicha	
2-sessiya: Raqamli kriminalistikaning dolzarb masalalarini muhokama qilish bo'yicha davra suhbat Moderator: G.F. Musayev - O'zbekiston Respublikasi Huquqni muhofaza qilish akademiyasi Raqamli kriminalistika ilmiy-tadqiqot instituti boshlig'i (alohida dastur bo'yicha)	

Joy	3-konferensiyalar zali (Oyna zal)
Alohida dastur bo'yicha	
3-sessiya: Seminar: "Odam savdosi bilan bog'liq jinoyatlarni tergov qilishda prokuror nazorati samaradorligini oshirish masalalari" (davomi) Xalqaro ekspertlar: Izabella Kirvan (Buyuk Britaniya) Bernard Gravett (Buyuk Britaniya)	
Joy	4-konferensiyalar zali
Alohida dastur bo'yicha	

П Р О Г Р А М М А
МЕЖДУНАРОДНОЙ НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКОЙ КОНФЕРЕНЦИИ
НА ТЕМУ: «ГЛОБАЛЬНЫЕ ВЫЗОВЫ И УГРОЗЫ В СФЕРЕ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНОЙ
ДЕЯТЕЛЬНОСТИ: СОВРЕМЕННЫЕ СТРАТЕГИИ И РЕШЕНИЯ»

Организатор: Правоохранительная академия
Республики Узбекистан
(при поддержке международных организаций)

Дата и место проведения: 21-22 ноября 2024 г.,
Правоохранительная академия
Республики Узбекистан
(г. Ташкент, Юнусабадский район, ул. Рихсий 9)

Формат проведения: гибрид (онлайн/оффлайн)

Языки мероприятия: узбекский, английский, русский

ДЕНЬ 1 (21 НОЯБРЯ 2024 ГОДА)	
Приветственная часть	
09:30-09:55	Регистрация участников/Подключение к онлайн-конференции
Место/ Ссылка для подключения	Конференц-зал № 1 (Большой конференц-зал) https://us06web.zoom.us/j/86957116723?pwd=uZRpaUpEt7Rb6EJBQX3IUUVIWAdIU41.1 Идентификатор: 869 5711 6723 Код доступа: 2111
Открытие мероприятия и приветствия Модератор: Е.В.Коленко – Первый заместитель начальника Правоохранительной академии Республики Узбекистан	
10:00-10:50 <i>Приветствия до 5 мин.</i>	Артикова Светлана Баймирзаевна – заместитель Генерального прокурора Республики Узбекистан Саидов Акмал Холматович – Директор Национального центра по правам человека Республики Узбекистан, академик Сабине Махл – Постоянный координатор ООН в Узбекистане Ашрапов Рамазон Ахмадходжаевич – заместитель министра внутренних дел – начальник Следственного департамента при МВД Республики Узбекистан Антти Карттунен – Посол, Глава Координатора проектов ОБСЕ в Узбекистане Исмаилов Олимжон Хамитович - Заместитель председателя Верховного суда Республики Узбекистан. Джонатан Хеник – Чрезвычайный и полномочный посол США в Узбекистане Катя Гершак - исполнительный директор МННО «Региональный диалог»

	Юсуф Курбанов – В.и.о. Регионального представителя УНПООН в Афганистане, Центральной Азии, Иране и Пакистане, международный координатор программы
10:50-11:00	Демонстрация видеоролика о деятельности Правоохранительной академии Республики Узбекистан
11:00-11:10	<u>Групповое фотографирование</u>
11:10-11:30	<u>Кофе-брейк</u>
Пленарное заседание: «Глобальные вызовы и угрозы в сфере правоохранительной деятельности: современные стратегии и решения» Модератор: Е.В.Коленко – Первый заместитель начальника Правоохранительной академии Республики Узбекистан	
11:30-13:00 <i>Доклады до 10 мин.</i>	Коленко Евгений Вячеславович – Первый заместитель начальника Правоохранительной академии Республики Узбекистан Шандарович Олег Станиславович - Первый заместитель председателя Следственного комитета Республики Беларусь Сексембаев Марат Исламханович – Ректор Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан (онлайн) Хатамов Рустам Абдуганиевич – начальник Академии Министерства внутренних дел Республики Узбекистан, PhD, доцент Мухиттин Уздемир – Президент Академии правосудия Турции (онлайн) Рустамбеков Исламбек Рустамбекович – И.о. ректора Ташкенского государственного юридического университета, доктор юридический наук, профессор Курбонзода Шариф Хабибулло – Директор Института изучения правопорядка, законности, преступности и повышения квалификации сотрудников органов прокуратуры Республики Таджикистан (онлайн) Оджагвердиев Амир Ильхам оглы – Начальник отдела Стратегического планирования и выявления рисков Научно-Образовательного Центра Генеральной Прокуратуры Азербайджанской Республики (онлайн)
13:00-14:00	<u>Перерыв на обед</u>
Параллельная сессия №1: «Актуальные вопросы применения науки, образования и искусственного интеллекта в правоохранительной деятельности» Модератор: М.М. Мамасиддигов – заместитель начальника Правоохранительной академии Республики Узбекистан	
Место/ Ссылка для подключения	Конференц-зал № 2 (Амфитеатр) https://us06web.zoom.us/j/82182215157?pwd=uccVsX56bhu5Un8bWGYi5ltjzyjfSM.1 Идентификатор: 821 8221 5157 Код доступа: 104441
14:00–15:30 <i>Доклады до 10 мин.</i>	Хаффид Булакрас – Заместитель директора Французской школы магистратов (ENM) (онлайн) Тема: <i>Опыт подготовки прокуроров во Франции</i>

	Тухташева Умида Абдиловна – заместитель директора Агентства Республики Узбекистан по противодействию коррупции, доктор юридических наук, профессор Тема: <i>Коррупция в научной деятельности: проблемы и их решения</i> Дмитриенко Ирина Анатольевна – Вр.и.о. ректора Юридической академии Генеральной прокуратуры Кыргызской Республики (онлайн) Тема: <i>Юридическое образование в Кыргызстане: проблемы и перспективы</i> Бердиалиев Бахтиёр Эркинович – Начальник Института криминологических исследований Республики Узбекистан, PhD Тема: <i>Вопросы развития криминологических исследований в Узбекистане</i> Мелихов Сергей Юрьевич - ученый секретарь Санкт-Петербургской академии Следственного комитета, кандидат юридических наук, полковник юстиции (онлайн) Тема: <i>Соотношение научной и образовательной деятельности при формировании профессиональных компетенций обучающихся правоохранительных ведомств</i> Окюлов Омонбой – член Президиума Высшей аттестационной комиссии Республики Узбекистан, профессор Ташкентского государственного юридического университета, доктор юридических наук Тема: <i>Некоторые актуальные вопросы правового обеспечения развития юридической науки</i> Сугуру ИВАМА – эксперт JICA (Япония) Тема: <i>Глобальные угрозы и их решения</i> Мохд Сауд Айотуллах Абдул Манан – Старший главный помощник комиссара, заместитель директора по академической и базовой подготовке, Академия по борьбе с коррупцией Малайзии (онлайн) Тема: <i>Формальное и неформальное обучение и социальная поддержка для реинтеграции сотрудников под прикрытием</i> Эсанова Замира Нормуротовна – председатель экспертного совета Высшей аттестационной комиссии Республики Узбекистан, доктор юридических наук, профессор Тема: <i>Проблемы перед юридическими науками и их решения</i> Мамасиддигов Музаффарджон Мусажонович – заместитель начальника Правоохранительной академии Республики Узбекистан, доктор юридических наук, профессор Тема: <i>Актуальные вопросы использования искусственного интеллекта в научной деятельности</i>
15:30-15:45	<u>Кофе-брейк</u>
15:45–17:00 <i>Доклады до 10 мин.</i>	Тургунов Муроджон Турсунбоевич – директор Института государства и права Академии наук Республики Узбекистан, доктор юридических наук, доцент Тема: <i>Перспективы развития образования в области прав человека в Узбекистане</i> Эдвард Юхневич – профессор, заместитель декана факультета права и управления Университета Гданска, Польша (онлайн)

	Тема: <i>Использование искусственного интеллекта в налогообложении: повышение уровня соблюдения и противодействие уклонению в правоохранительной деятельности</i> Тиллабаев Мирзатилла Алишерович – первый заместитель директора Национального центра Республики Узбекистан по правам человека, доктор юридических наук, профессор Тема: <i>Современные тенденции обучения сотрудников правоохранительных органов</i> Патрик Олссон – Профессор Департамента социологии права Лундского университета (Швеция) (онлайн) Тема: <i>Искусственный интеллект в высшем образовании против реального интеллекта: влияние плюсов и минусов</i> Давлятов Валишер Хакимжанович – заместитель директора Института парламентских исследований при Законодательной палате Олий Мажлиса Республики Узбекистан, доктор юридических наук, профессор Тема: <i>Перспективы использования возможностей искусственного интеллекта в процессе законотворчества</i> Смирнов Александр Витальевич – Профессор Санкт-Петербургского института (филиал) Всероссийского государственного университета юстиции (РПА Минюста РФ) (онлайн) Тема: <i>Искусственный интеллект как следователь и судья</i> Миразов Даврон Мирагзамович – заведующий кафедрой Университета общественной безопасности Республики Узбекистан, доктор юридических наук, профессор Тема: <i>Научные исследования в области обеспечения общественной безопасности: состояние, проблемы и направления</i> Чебуранова Светлана Егоровна - декан юридического факультета Гродненский государственный университет имени Янки Купалы, кандидат юридических наук, доцент (онлайн) Тема: <i>Высшее юридическое образование в эпоху цифровой трансформации: от нормативного правового регулирования до реализации образовательных стандартов</i> <u>Мамадалиев Шавкат Олмасбоевич - заведующий кафедрой Академии Министерства внутренних дел Республики Узбекистан, доктор философских наук, профессор</u> Тема: <i>Повышения качества наука и образования – объективная необходимость</i>
17:00-17:30	Обсуждение и выводы
17:30-18:00	Заккрытие мероприятия
Параллельная сессия №2: «Новые подходы к организации следственной деятельности: роль цифровой криминалистики» <i>Модератор: Д.Л. Турахонов – заместитель начальника Правоохранительной академии Республики Узбекистан</i>	
Место/	Конференц-зал № 1 (Большой конференц-зал)

Ссылка для подключения	https://us06web.zoom.us/j/82174748017?pwd=nlbUQXGgqrjYCYkYQkD7gLYMPAjWL1 Идентификатор: 821 7474 8017 Код доступа: 2111
14:00–15:30 <i>Доклады до 10 мин.</i>	Судникович Иван Александрович - заместитель начальника Главного управления цифрового развития предварительного следствия Следственного комитета Республики Беларусь Тема: <i>Противодействие киберпреступности. Опыт Следственного комитета Республики Беларусь</i> Зимин Владимир Петрович – Исполнительный секретарь КСП СНГ (онлайн) Тема: <i>Основные направления совершенствования организационно-правовых основ международного сотрудничества в борьбе с преступностью</i> Расулев Абдулазиз Каримович – учёный секретарь Института законодательства и правовой политики при Президенте Республики Узбекистан, доктор юридических наук, профессор Тема: <i>Тенденции правовой политики по противодействию киберпреступности в Узбекистане</i> Лопес Виейра Руи Жорж – Международный эксперт Интерпола по противодействию киберпреступности Тема: <i>Проблема сексуальной эксплуатации несовершеннолетних в цифровой среде</i> Кунев Денис Анатольевич – заместитель начальника Главного организационно-аналитического управления – начальник информационно-аналитического управления Генеральной прокуратуры РФ Тема: <i>Противодействие цифровой преступности: координационная роль прокуратуры</i> Салихов Темирлан Юсупович - руководитель отделения технико-криминалистического управления Следственного комитета РФ Тема: <i>Использование информационных технологий в расследовании и раскрытии преступлений</i> Мамаджанов Бехзод Нумонович - начальник Центра кибербезопасности Оперативно-розыскного департамента, МВД Республики Узбекистан Тема: <i>Обзор киберпреступлений совершаемых на территории Республики Узбекистан</i> Мачей Маковски - Специалист по кибербезопасности и цифровой криминалистике, эксперт по OSINT-расследованиям, бывший детектив Национальной полиции и службы безопасности Ирландии (онлайн) Тема: <i>Расследования веб-угроз с помощью открытых источников</i> Иминов Абдурасул Абдулатипович - начальник Кафедры цифровых технологий и информационной безопасности Академии МВД Республики Узбекистан кандидат физико-математических наук. Тема: <i>Подготовка специалистов в сфере обеспечения кибербезопасности и борьбы с киберпреступностью в Академии МВД Республики Узбекистан: проблемы и решения</i> Камарул Заман Мосман – старший инспектор, руководитель школы расследований и криминалистики, Академии по борьбе с коррупцией Малайзии (онлайн)

	Тема: <i>Опыт использования полиграфа как инструмента в расследовании преступлений, связанных с коррупцией</i>
15:30-15:45	<u>Кофе-брейк</u>
15:45–17:00 Доклады до 10 мин.	Арианна Лепоре - сотрудник управления по предупреждению преступности и уголовному правосудию штаб-квартиры УНП ООН в Вене (онлайн) Тема: <i>Руководящие принципы УНП ООН по запросу электронных доказательств от интернет-провайдеров</i> Наим Аллах Ракха - Международный эксперт (Пакистан) Тема: <i>Стратегии правоприменения в сфере информационного законодательства</i> Ион Гайна - Центр судебной и правовой экспертизы Генерального инспектората полиции Министерства внутренних дел Республики Молдова (онлайн) Тема: <i>Роль цифровой криминалистики в расследовании преступлений и судопроизводстве</i> Юрай Носал - помощник руководителя проектов Департамента по противодействию транснациональным угрозам/Подразделения по стратегическим вопросам полицейской деятельности Секретариата ОБСЕ (онлайн) Тема: <i>Наращивание потенциала правоохранительных органов в работе с электронными доказательствами: роль международных организаций</i> Закиров Аскаржон Мухсимович - начальник управления по развитию сферы оборота крипто-активов Национального агентства перспективных проектов Республики Узбекистан Тема: <i>Механизмы регулирования оборота крипто-активов и противодействия их нелегальному использованию на территории Республики Узбекистан</i> Пурви Покхариял – Декан факультетата права Национального университета криминалистики Индии, профессор (онлайн) Тема: <i>Повышение эффективности расследования преступлений с использованием передовых технологий</i> Балтаев Рустам - начальник отдела Центра кибербезопасности "Cert-CBU" Центрального банка Республики Узбекистан Тема: <i>Противодействие мошенническим операциям с банковскими картами</i> Миллеров Евгений Владимирович – доцент Южно-Российского института управления-филиала РАНХиГС (онлайн) Тема: <i>Электронное уголовное дело: проблемы и перспективы</i> Собиров Уктам Курбанбаевич - главный специалист отдела расследования инцидентов и работы Правоохранительными органами департамент “UZ-CERT” ГУП «Центра кибербезопасности» Республики Узбекистан Тема: <i>Опыт работы Центра кибербезопасности в цифровой криминалистике</i>
17:00-17:30	Обсуждение и выводы
17:30-18:00	Заккрытие мероприятия

Параллельная сессия №3: «Борьба с коррупцией, противодействие отмыванию денег и финансированию терроризма: современные вызовы и тенденции» Модератор: Е.В. Коленко – первый заместитель начальника Правоохранительной академии Республики Узбекистан	
Место/ Ссылка для подключения	Конференц-зал № 3 (Стекланный зал) https://us06web.zoom.us/j/82060663115?pwd=A8b6IQOenptX6pZbtK8ByPFxuYyHCh.1 Идентификатор: 820 6066 3115 Код доступа: 2111
14:00–15:30 Доклады до 10 мин.	Элизабет Дэвид-Барретт – Директор Центра изучения коррупции в университете Сассекса, профессор (онлайн) Тема: <i>Исследование коррупции: преодоление разрыва между политикой и практикой</i> Плохов Сергей Владимирович – заместитель начальника Главного управления международно-правового сотрудничества Генеральной прокуратуры РФ Тема: <i>Современные тенденции международного антикоррупционного сотрудничества</i> Башимов Марат Советович – депутат Мажилиса Парламента Казахстана, член Комитета по законодательству и судебно-правовой реформе, председатель Общественного совета Агентства по противодействию коррупции Республики Казахстан, доктор юридических наук, профессор (онлайн) Тема: <i>Современные вызовы и угрозы в борьбе с коррупцией и теневой экономикой в Казахстане</i> Эдмонд Вонг - Старший эксперт по финансовым расследованиям в Независимой комиссии по борьбе с коррупцией (Гонконг) (онлайн) Тема: <i>Борьба с коррупцией и отмыванием денег в Гонконге</i> Саццеко Павел Иванович – эксперт УНП ООН Тема: <i>Условия успеха антикоррупционных стратегий: от антикоррупционного образования до полноценной имплементации</i> Муканова Нурипа – Генеральный секретарь Антикоррупционного делового совета при Президенте Кыргызской Республики (онлайн) Тема: <i>Обеспечение неотвратимости наказания за коррупцию в соответствии с Государственной стратегией Кыргызской Республики 2025-2030</i> Горан Клеменчич – Преподаватель Правоохранительной академии, эксперт МНПО «Региональный диалог» (Словения) Тема: <i>Возможности искусственного интеллекта в антикоррупционных расследованиях и тренингах (образовании)</i> Хабибулин Марат Рамильевич – Региональный директор CERT Academy Тема: <i>Роль международного стандарта ISO 37001 в противодействии коррупции</i> Зимин Владимир Владимирович - доцент, кандидат юридических наук, Российский новый университет (онлайн) Тема: <i>Понятие, источники и классификация международных антикоррупционных стандартов</i>

	Мусахайхов Каримжон Хусанханович – и.о. начальника Управления по координации мер в сфере противодействия коррупции Генеральной прокуратуры Республики Узбекистан Тема: <i>Роль органов прокуратуры Республики Узбекистан в борьбе с коррупцией</i> Ирманов Азат – Национальный координатор программы по противодействию коррупции, Региональное представительство УНП ООН для Афганистана, Центральной Азии, Ирана и Пакистана Тема: <i>Практическая значимость полноценной имплементации положений КПК ООН</i> Бешимов Журабек Хужакул угли – ведущий специалист Агентства по противодействию коррупции Республики Узбекистан Тема: <i>Особенности обеспечения сотрудничества между правоохранительными органами в противодействии коррупции</i>
15:30-15:45	<u>Кофе-брейк</u>
15:45–17:00 Доклады до 10 мин.	Бобожонов Азимжон – начальник научно-исследовательского центра по изучению теневой экономики Генеральной прокуратуры Тема: <i>Теневая экономика и ее воздействие на экономическую безопасность: опыт Узбекистана</i> Ричард Джойс – преподаватель Правоохранительной академии, эксперт МНПО «Региональный диалог» (США) Тема: <i>Новые тенденции в сфере финансовых преступлений</i> Алик Ниясулу, Анастасия Мага – эксперты Экономической и социальной комиссии для Азии и Тихого океана (ЭСКАТО) (онлайн) Тема: <i>Об актуальности измерения и сокращения незаконных финансовых потоков в Республике Узбекистан</i> Каландаров Ислам Музаффарович – заместитель руководителя Оперативного управления Департамента экономических расследований Агентства Республики Казахстан по финансовому мониторингу Тема: <i>Деятельность подразделения финансовый разведки Республики Казахстан: современное состояние и перспективы развития</i> Нигмаджанов Уйгун Учкунович – заместитель начальника Правоохранительной академии, исследователь университета Сассекса Великобритании (онлайн) Тема: <i>Содействие возврату доходов от преступной деятельности через межведомственные сети по возврату активов</i> Хайдаров Голиб Абдунугмонович - начальник Центра оценки рисков Департамента по борьбе с экономическими преступлениями Тема: <i>Разработка и внедрение Центра оценки рисков в подразделении финансовой разведки Республики Узбекистан</i> Тришина Олеся Юрьевна – заместитель руководителя Департамента координации научных и образовательных проектов МУМЦФМ (онлайн) Тема: <i>Электронные образовательные сервисы в сфере ПОД/ФТ</i> Муратжан Зарина – старший преподаватель Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан (онлайн)

	Тема: <i>Уголовно-правовые аспекты финансирования террористической и экстремисткой деятельности в Республике Казахстан</i> Батожаргалова Жаргал Баировна - Амурский государственный университет, канд. экон. наук, доцент (онлайн) Тема: <i>Результаты социологического опроса об аспектах теневой экономики в Узбекистане</i>
17:00-17:30	Обсуждения и выводы
17:30-18:00	Заккрытие мероприятия

THE LAW ENFORCEMENT ACADEMY OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN
INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE
*"GLOBAL CHALLENGES AND THREATS IN LAW ENFORCEMENT:
 MODERN STRATEGIES AND SOLUTIONS"*

PROGRAM

Organizer:	The Law Enforcement Academy of the Republic of Uzbekistan (with the support of international organizations)
Date and venue:	November 21-22, 2024, The Law Enforcement Academy of the Republic of Uzbekistan (Tashkent, Yunusabad District, Rikhsiliy Street 9)
Format:	hybrid (online/offline)
Languages:	Uzbek, English, Russian

DAY 1 (November 21, 2024)	
Welcoming session	
09:30-09:55	Participant Registration / Online Connection
Venue / Online Link:	Conference Hall No. 1 (Main Hall) https://us06web.zoom.us/j/86957116723?pwd=uZRpaUpEt7Rb6EJBQX3IUWIAZlU41.1 Meeting ID: 869 5711 6723 Access code: 2111
Opening and Welcoming Remarks	
Moderator: E.V. Kolenko – First Deputy Head of the Law Enforcement Academy	
10:00-10:50 Introductions (up to 5 minutes)	Artikova Svetlana Baymirzaevna – Deputy Prosecutor General of the Republic of Uzbekistan Saidov Akmal Kholmatovich – Director of the National Center for Human Rights of Uzbekistan, Academician Sabine Machl – UN Resident Coordinator in Uzbekistan Ashrapov Ramazon Akhmadkhodjayevich – Deputy Minister of Internal Affairs, Head of the Investigation Department, Uzbekistan Antti Karttunen – Ambassador, Head of the OSCE Project Coordinator in Uzbekistan Ismailov Olimjon Khamitovich – Deputy Chairman of the Supreme Court of Uzbekistan Jonathan Henick – Extraordinary and Plenipotentiary Ambassador of the United States to Uzbekistan Katja Geršak – Executive Director, International NGO “Regional Dialogue”

	Yusuf Kurbanov – Acting Regional Representative, International Programme Coordinator, UNODC Regional Office for Afghanistan, Central Asia, Iran and Pakistan
10:50-11:00	Video Presentation: <i>Activities of the Law Enforcement Academy of Uzbekistan</i>
11:00-11:10	<u>Group photo</u>
11:10-11:30	<u>Coffee break</u>
Plenary Session: Theme: "Global Challenges and Threats in Law Enforcement: Modern Strategies and Solutions" Moderator: E.V. Kolenko – First Deputy Head of the Law Enforcement Academy	
11:30-13:00 <i>Speakers (up to 10 mins)</i>	Kolenko Evgeniy Vyacheslavovich – First Deputy Head, Law Enforcement Academy of Uzbekistan Shandarovich Oleg Stanislavovich – First Deputy Chairman, Investigation Committee of Belarus Seksembayev Marat Islamkhanovich - Rector of the Academy of the Law Enforcement Agencies under the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan (online) Khatamov Rustam Abdulganiyevich – Head, Academy of the Ministry of Internal Affairs, Uzbekistan, PhD, Associate Professor Muhittin Özdemir – President, Justice Academy of Türkiye (online) Rustambekov Islambek Rustambekovich – Acting Rector, Tashkent State University of Law, Doctor of Law, Professor Kurbonzoda Sharif Khabibullo – Director, Institute for Law Enforcement Studies, Tajikistan (online) Odjagverdiev Amir Ilham Oglu – Head of the Department of Strategic Planning and Risk Identification at the Scientific and Educational Center of the General Prosecutor's Office of the Republic of Azerbaijan (online)
13:00-14:00	<u>Lunch break</u>
Parallel Session 1: Theme: "Current Issues in the Application of Science, Education and Artificial Intelligence in Law Enforcement Activities" Moderator: M.M. Mamasiddikov – Deputy Head of the Law Enforcement Academy	
Venue / Online Link:	Conference Hall No. 2 (Amphitheater) https://us06web.zoom.us/j/82182215157?pwd=uccVsX56bhu5Un8bWGYi5ltjzyjfSM.1 Meeting ID: 821 8221 5157 Access code: 104441
14:00–15:30 <i>Speakers (up to 10 minutes)</i>	Haffide Boulakras – Deputy Director, French National School of the Judiciary (ENM) (online) Topic: <i>Expertise in Training Prosecutors in France</i> Tukhtasheva Umida Abdilovna – Deputy Director of the Anti-Corruption Agency of the Republic of Uzbekistan, Doctor of Law, Professor Topic: Corruption in Scientific Activities: Problems and Solutions

	Dmitrienko Irina Anatolyevna– Acting Rector, Legal Academy of the Kyrgyz Republic (online) <i>Topic: Legal Education in Kyrgyzstan: Challenges and Prospects</i> Berdialiev Bakhtiyor Erkinovich – Head, Institute of Criminological Research of Uzbekistan, PhD Topic: Issues of developing criminological research in Uzbekistan Melikhov Sergey Yuryevich– Scientific Secretary of the St. Petersburg Academy of the Investigative Committee, Candidate of Legal Sciences, Colonel of Justice (online) Topic: The Relationship Between Scientific and Educational Activities in Developing Professional Competencies for Law Enforcement Students Okyulov Omonboy– Member of the Presidium of the Higher Attestation Commission of the Republic of Uzbekistan, Professor at Tashkent State University of Law, Doctor of Law Topic: Some Current Issues in the Legal Support for the Development of Legal Science IWAMA Suguru– JICA Expert (Japan) Topic: Global Threats and Their Solutions Mohd Saud Ayotullah Abdul Manan – Senior Chief Assistant Commissioner, Deputy Director of Academic & Basic Training, Malaysia Anti-Corruption Academy (online) Topic: Formal and informal learning & social support for undercover officer re-integration Esanova Zamira Normurotovna– Chairperson of the Expert Council of the Higher Attestation Commission of the Republic of Uzbekistan, Doctor of Law, Professor Topic: Challenges Facing Legal Sciences and Their Solutions Mamasiddikov Muzaffarjon Musajonovich– Deputy Head of the Law Enforcement Academy of the Republic of Uzbekistan, Doctor of Law, Professor Topic: Current Issues in the Use of Artificial Intelligence in Scientific Activities
15:30-15:45	<u>Coffee break</u>
15:45–17:00 Speakers up to 10 minutes	Turgunov Murodjon Tursunboevich– Director of the Institute of State and Law, the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan, Doctor of Law, Associate Professor Topic: Prospects for the Development of Human Rights Education in Uzbekistan Edward Juchniewicz - Professor, Deputy Dean of the Faculty of Law and Administration, University of Gdańsk, Poland (online) Topic: Leveraging Artificial Intelligence in Taxation: Enhancing Compliance and Countering Evasion in Law Enforcement Tillabaev Mirzatilla Alisherovich– First Deputy Director of the National Center for Human Rights of the Republic of Uzbekistan, Doctor of Law, Professor Topic: Modern Trends in Training Law Enforcement Personnel Patrick Olsson – Professor, Department of Sociology of Law, Lund University, Sweden (online) Topic: Artificial Intelligence in Higher Education vs. Real Intelligence: The Impact of Pros and Cons

	Davlyatov Valisher Khakimjanovich– Deputy Director of the Institute of Parliamentary Research under the Legislative Chamber of the Oliy Majlis of the Republic of Uzbekistan, Doctor of Law, Professor Topic: <i>Prospects of Utilizing Artificial Intelligence in the Legislative Process</i> Smirnov Alexander Vitalyevich– Professor at the St. Petersburg Institute (Branch) of the All-Russian State University of Justice (RPA of the Ministry of Justice of the Russian Federation) (online) Topic: <i>Artificial Intelligence as an Investigator and Judge</i> Mirazov Davron Miragzamovich– Head of the Department, University of Public Security of the Republic of Uzbekistan, Doctor of Law, Professor Topic: <i>Scientific Research in the Field of Public Security: Current State, Issues, and Directions</i> Cheburanova Svetlana Egorovna– Dean of the Faculty of Law at Yanka Kupala State University of Grodno, Candidate of Legal Sciences, Associate Professor (online) Topic: <i>Higher Legal Education in the Era of Digital Transformation: From Legal Regulation to the Implementation of Educational Standards</i> Mamadaliyev Shavkat Olmasboevich– Head of the Department at the Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Uzbekistan, Doctor of Philosophy, Professor Topic: <i>Improving the Quality of Science and Education – An Objective Necessity</i>
17:00-17:30	Discussion and Conclusions
17:30-18:00	Closing of the Event
Parallel Session No. 2: <i>“New Approaches to Organizing Investigative Activities: The Role of Digital Forensics”</i> Moderator: D.L. Turakhonov – Deputy Head of the Law Enforcement Academy of the Republic of Uzbekistan.	
Venue / Online Link:	Conference Hall No. 1 (Grand Conference Hall) https://us06web.zoom.us/j/82174748017?pwd=nlbUQQxGgqrjYCYkYQkD7gLYMPAjWL1 Meeting ID: 821 7474 80177 Access code: 2111
14:00–15:30 <i>Speakers up to 10 minutes</i>	Sudnikov Ivan Aleksandrovich - Deputy Head of the Main Directorate for Digital Development of Preliminary Investigation, Investigative Committee of the Republic of Belarus Topic: <i>Counteracting Cybercrime: Experience of the Investigative Committee of the Republic of Belarus</i> Zimin Vladimir Petrovich – Executive Secretary of the Coordination Council of CIS Prosecutor Generals (online) Topic: <i>Key Directions for Improving the Organizational and Legal Foundations of International Cooperation in Combating Crime</i> Rasulev Abdulaziz Karimovich – Academic Secretary of the Institute of Legislation and Legal Policy under the President of the Republic of Uzbekistan, Doctor of Law, Professor Topic: <i>Trends in Legal Policy for Combating Cybercrime in Uzbekistan</i>

	Lopes Viera Rui Jorge - International Expert on Counteracting Cybercrime at INTERPOL Topic: <i>The Issue of Sexual Exploitation of Minors in the Digital Environment</i> Kunev Denis Anatolyevich – Deputy Head of the Main Organizational and Analytical Directorate – Head of the Information and Analytical Department of the General Prosecutor's Office of the Russian Federation Topic: <i>Combating Digital Crime: The Coordinating Role of the Prosecutor's Office</i> Salikhov Temirlan Yusupovich - Head of the Technical and Forensic Department, Investigative Committee of the Russian Federation Topic: <i>The Use of Information Technologies in Crime Investigation and Solving</i> Mamadjanov Bekhzod Numanovich - Head of the Cybersecurity Center, Operational-Investigative Department, Ministry of Internal Affairs of the Republic of Uzbekistan Topic: <i>Overview of Cybercrimes Committed in Uzbekistan</i> Maciej Makowski - Cybersecurity and Digital Forensics Specialist, OSINT Investigations Expert, Former Detective of the National Police and Security Service of Ireland (online) Topic: <i>Investigating Web Threats Using Open-Source Intelligence</i> Iminov Abdurasul Abdulatipovich – Head of the Department of Digital Technologies and Information Security, Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Uzbekistan, Candidate of Physical and Mathematical Sciences Topic: <i>Training Specialists in Cybersecurity and Combating Cybercrime at the Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Uzbekistan: Challenges and Solutions</i> Kamarul Zaman Mosman – Senior Superintendent, Head of School of Investigation and Forensics, Malaysia Anti-Corruption Academy (online) Topic: <i>Experience of Using Polygraph as Tool in Corruption Crime Investigation</i>
15:30-15:45	<u>Coffee break</u>
15:45–17:00 Speakers up to 10 minutes	Arianna Lepore - Crime Prevention and Criminal Justice Division, UNODC, Vienna Headquarters (online) Topic: <i>UNODC Guidelines for Requesting Electronic Evidence from Internet Service Providers</i> Naeem Allah Rakha - International Expert (Pakistan) Topic: <i>Law Enforcement Strategies in the Field of Information Legislation</i> Ion Gaina - Center for Judicial and Legal Expertise, General Inspectorate of Police, Ministry of Internal Affairs of the Republic of Moldova (online) Topic: <i>The Role of Digital Forensics in Crime Investigation and Legal Proceedings</i> Juraj Nosal - Assistant Project Manager, Transnational Threats Department/Strategic Police Matters Unit, OSCE Secretariat (online) Topic: <i>Enhancing Law Enforcement Capacity in Handling Electronic Evidence: The Role of International Organizations</i> Zakirov Askarjon Mukhsimovich - Head of the Division for the Development of Crypto Asset Turnover, National Agency for Advanced Projects of the Republic of Uzbekistan

	Topic: <i>Mechanisms for Regulating Crypto Asset Turnover and Countering Their Illegal Use in the Republic of Uzbekistan</i> Purvi Pokhariyal - Dean of the Faculty of Law, National Forensic Science University of India, Professor (online) Topic: <i>Enhancing the Efficiency of Crime Investigation through Leveraging Cutting-edge Technologies</i> Baltaev Rustam – Head of the Department at the Cybersecurity Center "Cert-CBU," Central Bank of the Republic of Uzbekistan Topic: <i>Countering Fraudulent Operations with Bank Cards</i> Millerov Evgeny Vladimirovich - Associate Professor, Southern Russian Institute of Management - Branch of the Russian Presidential Academy of National Economy and Public Administration (RANEPA) (online) Topic: <i>Electronic Criminal Case: Challenges and Prospects</i> Sobirov Uktam Kurbanbaevich - Chief Specialist of the Incident Investigation and Law Enforcement Department, "UZ-CERT" Cybersecurity Center, Republic of Uzbekistan Topic: <i>The Experience of the Cybersecurity Center in Digital Forensics</i>
17:00-17:30	Discussion and conclusions
17:30-18:00	Closing of the event
Parallel Session No. 3: <i>"Combating Corruption, Countering Money Laundering and Terrorism Financing: Modern Challenges and Trends"</i> Moderator: E.V. Kolenko – First Deputy Head of the Law Enforcement Academy of the Republic of Uzbekistan.	
Venue / Online Link:	Conference Hall No. 3 (Glass Hall) https://us06web.zoom.us/j/82060663115?pwd=A8b6lQOenptX6pZbtK8ByPFxueyHCh.1 Meeting ID: 820 6066 3115 Access code: 2111
14:00–15:30 <i>Speakers (up to 10 minutes)</i>	Elizabeth David-Barrett – Director of the Centre for the Study of Corruption, University of Sussex, Professor of Governance and Integrity (UK) Topic: <i>Corruption Research: Bridging Gaps Between Policy and Practice</i> Plokhov Sergey Vladimirovich – Deputy Head of the Main Directorate for International Legal Cooperation of the General Prosecutor's Office of the Russian Federation Topic: <i>International Cooperation in the Recovery of Assets from Abroad: Russian Experience and Ways to Improve</i> Bashimov Marat Sovetovich– Member of the Mazhilis of the Parliament of Kazakhstan, Member of the Committee on Legislation and Judicial-Legal Reform, Chairman of the Public Council of the Anti-Corruption Agency of the Republic of Kazakhstan, Doctor of Law, Professor (online) Topic: <i>Modern Challenges and Threats in Combating Corruption and the Shadow Economy in Kazakhstan</i> Edmond Wong – Senior Forensic Accountant, Independent Commission Against Corruption, Hong Kong (online) Topic: <i>Combating Corruption and Money Laundering in Hong Kong</i>

	Sascheko Pavel Ivanovich – Expert, UNODC Topic: <i>Success Conditions for Anti-Corruption Strategies: From Anti-Corruption Education to Full Implementation</i> Mukanova Nuripa– Secretary General of the Anti-Corruption Business Council under the President of the Kyrgyz Republic (online) Topic: <i>Ensuring the Inevitability of Punishment for Corruption in Accordance with the Kyrgyz Republic State Strategy 2025–2030</i> Goran Klemenčič – Lecturer at the Law Enforcement Academy, Expert (Slovenia) of the NGO “Regional Dialogue” Topic: <i>Opportunities of Artificial Intelligence in Anti-Corruption Investigations and Anti-Corruption Training (Education)</i> Khabibulin Marat Ramilevich– Regional Director, CERT Academy Topic: <i>The Role of the International Standard ISO 37001 in Combating Corruption</i> Zimin Vladimir Vladimirovich– Associate Professor, Candidate of Legal Sciences, Russian New University (online) Topic: <i>Concept, Sources, and Classification of International Anti-Corruption Standards</i> Musashaykhov Karimjon Khusankhanovich – Acting Head of the Department for Coordination of Anti-Corruption Measures, Prosecutor General's Office of the Republic of Uzbekistan Topic: <i>The Role of Prosecutor's Offices of Uzbekistan in Combating Corruption</i> Irmanov Azat– National Program Coordinator for Anti-Corruption, Regional Office of UNODC for Afghanistan, Central Asia, Iran, and Pakistan Topic: <i>Practical Importance of Full Implementation of UNCAC Provisions</i> Beshimov Djurabek Khuzhakulovich – Lead Specialist, Anti-Corruption Agency of the Republic of Uzbekistan Topic: <i>Features of Ensuring Cooperation Between Law Enforcement Agencies in Combating Corruption</i>
15:30-15:45	<i>Coffee break</i>
15:45–17:00 Speakers (up to 10 minutes)	Bobojonov Azimjon– Head of the Research Center for the Study of the Shadow Economy, Prosecutor General's Office Topic: <i>The Shadow Economy and Its Impact on Economic Security: Uzbekistan's Experience</i> Richard Joyce – Lecturer at the Law Enforcement Academy, Expert (USA) of the NGO "Regional Dialogue" Topic: <i>New Trends in Financial Crimes</i> Alik Niyasulu, Anastasia Maga – Experts, Economic and Social Commission for Asia and the Pacific (ESCAP) (online) Topic: <i>The Relevance of Measuring and Curbing Illicit Financial Flows in Uzbekistan</i> Kalandarov Islam Muzaffarovich– Deputy Head of the Operational Division, Economic Investigation Department, Agency of the Republic of Kazakhstan for Financial Monitoring Topic: <i>Activities of the Financial Intelligence Unit of the Republic of Kazakhstan: Current State and Development Prospects</i>

	Nigmadjanov Uygun Uchkunovich – Deputy Head of the Law Enforcement Academy, Researcher at the University of Sussex, United Kingdom (online) Topic: <i>Fostering Recovery of Proceeds of Crime through the Means of Interagency Asset Recovery Networks</i> Khaydarov Golib Abdunugmonovich – Head of the Risk Assessment Center, Department for Combating Economic Crimes Topic: <i>Development and Implementation of the Risk Assessment Center in the Financial Intelligence Unit of the Republic of Uzbekistan</i> Trishina Olesya Yuryevna– Deputy Head, Department for Coordination of Scientific and Educational Projects, International Training and Methodology Center for Financial Monitoring (online) Topic: <i>Electronic Educational Services in AML/CFT</i> Muratjan Zarina– Senior Lecturer at the Law Enforcement Academy under the Prosecutor General’s Office of the Republic of Kazakhstan (online) Topic: <i>Criminal Legal Aspects of Financing Terrorist and Extremist Activities in the Republic of Kazakhstan</i> Batozhargalova Zhargal Bairovna– Associate Professor, Candidate of Economic Sciences, Amur State University (online) Topic: <i>Results of a Sociological Survey on Aspects of the Shadow Economy in Uzbekistan</i>
17:00-17:30	Discussion and Conclusions
17:30-18:00	Closing of the event
Parallel Event No. 4: Seminar: “Enhancing the Efficiency of Prosecutorial Oversight in the Investigation of Human Trafficking Crimes” International Experts: Isabella Kirwan (United Kingdom) Bernard Gravett (United Kingdom)	
Venue	Conference Hall № 4
Under a separate program	

Day 2 (November 22, 2024)	
Parallel Event No. 1: <i>Model Conference of the States Parties to the UN Convention Against Corruption</i> <i>"Mechanism for the Implementation of the UN Convention Against Corruption: Second Review Cycle"</i> Moderator: D.L. Turakhonov – Deputy Head of the Law Enforcement Academy of the Republic of Uzbekistan.	
Venue /	Conference Hall № 1 (Grand conference hall)
Online Link:	https://us06web.zoom.us/j/86957116723?pwd=uZRpaUpEt7Rb6EJBQX3IUVlWAdIU41.1
Under a separate program	
Parallel Event No. 2: <i>Roundtable Discussion on Current Issues in Digital Forensics</i> Moderator: G.F. Musaev – Head of the Research Institute of Digital Forensics, Law Enforcement Academy of the Republic of Uzbekistan <i>(under a separate program)</i>	
Venue	Conference Hall № 3 (Glass Hall)
Under a separate program	
Parallel Event No. 3: Seminar: "Enhancing the Efficiency of Prosecutorial Oversight in the Investigation of Human Trafficking Crimes" (continued) International Experts: Isabella Kirwan (United Kingdom) Bernard Gravett (United Kingdom)	
Venue	Conference Hall № 4
Under a separate program	

Параллельное мероприятие №4: Семинар: «Вопросы повышения эффективности прокурорского надзора расследованием преступлений, связанных с торговлей людьми» Международные эксперты: Изабелла Кирван (Великобритания) Бернард Граветт (Великобритания)	
Место	Конференц-зал № 4
По отдельной программе	
ДЕНЬ 2 (22 НОЯБРЯ 2024 ГОДА)	
Параллельное мероприятие №1: Модель Конференции государств-участников Конвенции ООН против коррупции <i>«Механизм осуществления Конвенции ООН против коррупции: второй цикл обзора»</i> Модератор: Д.Л. Турахонов – заместитель начальника Правоохранительной академии Республики Узбекистан	

Место/ Ссылка для подключен ия	Конференц-зал № 1 (Большой конференц-зал) https://us06web.zoom.us/j/86957116723?pwd=uZRpaUpEt7Rb6EjBQX3IUUVlWAdIU41.1
По отдельной программе	
Параллельное мероприятие №2: Круглый стол по обсуждению актуальных вопросов цифровой криминалистики <i>Модератор: Г.Ф. Мусаев – начальник Научно-исследовательского института цифровой криминалистики Правоохранительной академии Республики Узбекистан</i> <i>(по отдельной программе)</i>	
Место	Конференц-зал № 3 (Стеклянный зал)
По отдельной программе	
Параллельное мероприятие №3: Семинар: «Вопросы повышения эффективности прокурорского надзора расследованием преступлений, связанных с торговлей людьми» (продолжение) <i>Международные эксперты: Изабелла Кирван (Великобритания)</i> <i>Бернард Граветт (Великобритания)</i>	
Место	Конференц-зал № 4
По отдельной программе	

ФОТОЛАВҲАЛАР

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLYI TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR
VAZIRLIGI HUZURIDAGI
OLYI ATTESTATSIYA
KOMISSIYASI

100047, Toshkent sh., Y. G'ulomov ko'chasi, 70
Tel.: (71) 233-28-83. Fax: (71) 233-06-47
e-mail: info@oak.uz https://oak.uz

SUPREME ATTESTATION
COMMISSION
AT THE MINISTRY OF HIGHER
EDUCATION, SCIENCE AND INNOVATION
OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN

70, Y. Gulomov str., Tashkent, 100047
Tel.: (71) 233-28-83. Fax: (71) 233-06-47
e-mail: info@oak.uz https://oak.uz

Javob qaytarganda shu № ko'rsatilsin
When you answer show this №

№ 102/3381/53 № 31 № 10 2024 y.

**Ўзбекистон Республикаси Ҳуқуқни муҳофаза
қилиш академиясига**

Олий аттестация комиссияси Ўзбекистон Республикаси Ҳуқуқни муҳофаза қилиш академиясининг (22.10.2024 й., №30/5-153905/24) мурожаатига кўра Ўзбекистон Республикаси Ҳуқуқни муҳофаза қилиш академияси ташкил этилганлигининг икки йиллиги муносабати билан 2024 йил 21-22 ноябрь кунлари ўтказиладиган **“Ҳуқуқни муҳофаза қилиш фаолияти соҳасида глобал чақириқлар ва таҳдидлар: муаммо ва ечимлар”** мавзусидаги халқаро илмий-амалий конференция илмий тўпламида чоп этилган хорижий тиллардаги мақолалар диссертациялар асосий илмий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрлар рўйхатига киритилган хорижий илмий нашрларда чоп этилган илмий мақолаларга тенглаштирилганлигини маълум қилади.

Асос: ОАК юридик фанлар бўйича эксперт кенгашининг тавсияси (25.10.2024 й., №10); ОАК Тартиб-қонда комиссияси қарори (30.10.2024 й., №10/24); ОАК Раёсати қарори (31.10.2024 й., №363/6).

Бош илмий котиб

А.Шермухамедов

Иборот: Т.Ш.Мамитова

МУНДАРИЖА

Kolenko Y.V. International and national (Republic of Uzbekistan) legal assessment of liability for bribery.....	5-18
Тиллабаев М.А. Ўзбекистон Республикасида Инсон ҳуқуқлари соҳасидаги миллий таълим дастури бажарилиши натижалари.....	18-25
Синдаров К.О, Жакбаров С. Суғурталовчилар рейтингини аниқлаш ва юритиш – суғурта қилдирувчилар манфаатларининг кафолати сифатида.....	25-31
Shamsiddinov O.B, Shayzakov Sh.I. Ensuring the rights of persons under criminal prosecution and participants in criminal proceedings	32-39
Саломов Б. Адвокатура тизимида юридик фанни қўллаш амалиёти.....	39-42
Машкуров Ғ.А. Ҳуқуқий мониторинг ўтказишнинг айрим масалалари хусусида.....	43-51
Тошматов О.М. Янги Ўзбекистон прокуратурасининг мамлакатимиз ҳаётида тутган ўрни ва роли.....	51-53
Сафаров Т.У. Гносеологические данные антикоррупционных мер.....	54-61
Маҳмудов И.И. Ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари ходимларининг касбий сифатларини такомиллаштирувчи психологик технологиялар.....	61-66
Tairova G.M. The distinctive features of the crime prevention system in the United States.....	66-77
Мақсудов А.М. Халқаро ҳамкорлик масалалари контекстида Ўзбекистон Республикасида тўловга қобилиятсизлик тўғрисидаги қонун ҳужжатларини ҳуқуқий тартибга солишни янада такомиллаштириш.....	77-86
Akbutayev A.A. Challenges in the recovery and management of corrupted assests: an analysis of international documentation requirements and scholarly perspectives.....	87-92
Zufarova K.R. The genesis of legislative regulation of superficies and prospects for its development in the Republic of Uzbekistan.....	93-99
Пўлатов А.С. Яширинган гумон қилинувчи, айбланувчи, судланувчи ва маҳкумларни қидириш.....	99-106
Ibrokhimov B.T. Prospects for the introduction of the institution of investigative judges in the criminal procedural legislation of the Republic of Uzbekistan.....	106-121
Раҳмедов Х.А. Суғориладиган қишлоқ хўжалиги ерларидан фойдаланишга оид қонунчилик ижроси устидан прокурор назоратининг илмий-назарий жиҳатлари.....	121-130
Turdiev B. Strengthening environmental rights in Uzbekistan: challanges and future direcrions.....	130-137

Shirinkulov B.I. Certain aspects of investigating crimes related to violations of labor protection and safety regulations in the construction sector.....	137-144
Rajabov B.X. Jinoyat ishlarini sifatli tergov qilishga oid ayrim xalqaro standartlar tahlili.....	145-152
Нематиллаев О.Б. Амалдаги қонунчиликни коррупцияга қарши экспертизадан ўтказиш институтининг тадрийжий ривожланиши.....	152-166
Ярашев Б.Р. Жиноят ишлари бўйича суд терговини такомиллаштириш масалалари.....	166-175
Kakhramanov A.S. Methods of seizure of digital storage devices.....	175-179
Abdullayeva R.S. Xalqaro nikohdan ajratishning ayrim masalalari.....	180-185
Набиев Ғ.Ш. Жиноят-процессда эксперт тушунчаси, фаолият таснифлари ва аҳамияти.....	186-192
Баҳодиров Ў.Б. Ўзлаштириш жиноятларининг криминалистик тавсифи.....	193-196
Халилов Ш.Б. Дастлабки тергов жараёнида сунъий интеллект имкониятларидан фойдаланишга доир масалалар.....	196-207
Саттаров Ж.А. Ёлғон гувоҳлик берганлик учун жавобгарликнинг ретроспектив таҳлилига оид айрим мулоҳазалар.....	207-211
Эшқулов Д.Ж. Янги таҳрирдаги конституцияда инсон ҳуқуқ ва эркинликларини кафолатловчи ҳуқуқий институтларнинг ўрни...211-216	211-216
Раҳманов Ж.А. Ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларнинг жиноятчиликка қарши курашиш фаолияти юзасидан ҳисобдорлигини амалга оширишнинг назарий-ҳуқуқий масалалари.....	216-220
Musashaykhov K.Kh. International and national legal bases for combating corruption in the field of sports in the Republic of Uzbekistan.....	221-227
Хамраев Ж.Қ. Тергов органлари ходимларининг ҳуқуқий онгидаги бузилишлар ҳуқуқни муҳофаза қилиш соҳасидаги муаммо сифатида (Ички ишлар органлари мисолида)	228-234
Kudratov S.M. Nodavlat sud ekspertlarining jinoyat ishlari yurituvda ishtirok etish xususiyatlari.....	235-239
Shukurov J.R., Ibodullayev S. Crime of financing terrorism in cuberspace.....	240-246
Chibilova M.K. Protection of the rights of human trafficking victims.....	247-251
Ismailova F. The free legal aid: international standarts and national legislation	252-259
Юлдашов Ф.С. Коррупцияга қарши курашиш соҳасида Ўзбекистон тажрибаси.....	260-263
Шаяхметова А.Г. Эволюция института административной юстиции в Узбекистане.....	264-269

Тулашев К.Г. Вояга етмаганлар меҳнатига оид халқаро стандартлар ва уларни таъминлашга оид хорижий давлатлар тажрибаси.....	270-276
Kolenko Y.V. International legal regulation of liability for bribery.....	277-290
Esanaliyev S.N. The concept of the preliminary hearing and its essence.....	291-294
Saitova N.S. Molekulyar genetik ekspertizasini tayinlash va o'tkazishning o'ziga xos jihatlari.....	295-298
Mo'minov A.H. Markaziy Osiyoda mintaqaviy xavfsizlikni ta'minlashda O'zbekistonning ishtiroki va ilgari surilayotgan tashabbuslar.....	299-303
Жакбаров С. Транспорт воситалари эгаларининг фуқаролик жавобгарлигини мажбурий суғурта қилишда суғурта қилдирувчилар манфаати.....	304-308
Бегимов Н.Х. Фарзандликка олиш институтининг ижтимоий-ҳуқуқий хусусиятлари.....	309-314
Нематиллаев О.Б, Собиров У.Э. Путь к совершенству или конституция как источник совершенства	315-319
Одилов М. Пوراхўрлик учун жавобгарлик белгиланишининг ижтимоий зарурати ва унинг ҳуқуқий белгилари.....	320-326
Ergashev F.A. Issues of ensuring information security in judicial activities.....	327-334
Мўминов Б.Б. Фирибгарлик жинояти ва унинг ҳуқуқий табиати.....	335-342
Бейсенов К.С. Экстремизм ва терроризм миллат учун хатарли иллат.....	343-346
Курбанов Х.Р. Кадастр органлари фаолияти билан боғлиқ низоларни маъмурий судларда кўрилиши амалиёти ҳамда судлар томонидан қўлланиладиган қонунчилик ҳужжатлари таҳлили	347-357
Хамраев J.Q. Yoshlarni vatanparvar va professional kadrlar sifatida tayyorlashda huquqiy ta'limning ahamiyati.....	358-360
Худойбердиев Б.К. Ҳарбий прокуратура фаолиятининг ҳуқуқий асослари таҳлили.....	361-365
Акбаров С. Халқаро ҳуқуқда ҳурбий жиноятлар тушунчаси.....	366-372
Mansurov O.O. Countering extremism and terrorism in international law.....	373-382
Medetbayeva A.Sh. Raqamli jinoyatchilikning oldini olishda sud kompyuter-texnik ekspertisasi roli va xorij tajribalari.....	383-387
Бобохонов А.А. Дастлабки терговни тўхтатиш институтини такомиллаштириш масалалари.....	388-393
Мирзаева М.С. Влияние коррупции в реализации дорожно-транспортной инфраструктуры.....	394-406

Мухаммаджанов Ж.Ж. Сингапур Республикасида фуқароларнинг тадбиркорлик билан шуғулланиш ҳуқуқини таъминлашнинг қонунчилик асослари.....	407-414
Turgunov N. Oliy ta'lim tizimi kursantlarining o'quv motivatsiyasini takomillashtirish.....	415-419
Jumayev Sh.B. Qonunlar ijrosi ustidan prokuror tekshiruvi hamda prokuror nazoratining nazariy-huquqiy tahlili.....	420-424
Majidov Sh.A. Prospects for the introduction in their register in the promotion of persons reporting corruption offenses (whistleblowers).....	425-430
Abdurakhmatova K.M. Digital construction – as a factor in successful anti-corruption activities.....	431-434
Yumatov B.O. Prospects for further enhancement of cooperation in the field of anti-corruption within the framework of the commonwealth of independent states.....	435-443
Ибодулла Х.Ж. Янги Ўзбекистонда давлат ҳисобилан юридик ёрдам кўрсатиш тизимида адвокатуранинг ўрни: долзарб жиҳатлари.....	444-447
Мусашайхов К.Х. Роль и значение научных исследований борьбы с коррупцией в ходе регулирования правовых аспектов в сфере профессионального спорта.....	448-455
Oblakulov D.O. Criminal liability for corruption in the field of sports.....	456-460
Davletova K.KH. Procedural forms of using artificial intelligence elements in modern economic judicial proceedings.....	461-469
Расулова Г.А. Коррупциянинг олдини олишда академик ҳалолликнинг ўрни: Скандинавия давлатлари мисолида.....	470-478
Zoirova I.F. Analysis of the rights juvenile victims to receive compensation.....	479-484
Normurodova A.A. Sexual violence against women: historical analysis and legal approaches.....	485-490
Маруфов О.Ў. Ер низоларининг тушунчаси, долзарблиги ва ҳуқуқий табиати.....	491-496
Bakhodirov O.B. Criminalistic characteristics of crimes related to misappropriation.....	497-499
Botayev M.J. The importance of simplifying the stage of pre-investigation check.....	500-502
Karimov I.I. The legal analysis of the concept of religious extremism and modern scientific approaches to it.....	503-509
Nabiev G. Sh. The concept of an expert in criminal procedure, classification of activities, and significance.....	510-515
Djumaev Sh.B. The concept of prosecutor verification over law enforcement and regulatory issues in legal documents.....	516-521

Аминов Ш.А. Электр энергетика соҳасида қонунлар ижроси устидан прокурор назоратининг тушунчаси, предмети ва чегаралари	522-532
Камилов А. Сравнительный анализ национальных систем в сфере защиты товарных знаков	533-535
Ахмедов У. Роль адвокатов в обеспечении правосудия в условиях цифровизации судебных процессов	536-537
Тиллабоев Ш. Право на участие в культурной жизни и авторские права: взаимодействие и гармонизация в цифровую эпоху	538-539
Абулкасимов Ш. Роль правоохранительных органов в борьбе с незаконным использованием криптовалют	540-543
Akhmedov A.M. Prosecutorial oversight of the implementation of legislation on combating forced labor: concept, purpose, tasks and specific features	544-550
Рахимов Р.Х, Абдурахмонов Д.Ф. Актуальные проблемы конфискации доходов, полученных от преступной деятельности	551-557
Mavlyanov F.A. Ekstremizmga oid huquqbuzarliklar sodir etilishiga imkon beruvchi omillar	558-563
Zufarova Sh. The role of law enforcement agencies in protecting intellectual property rights in Uzbekistan	564-568
Абдураимов О.М. Прокуратура органлари ишини ташкил этишда таҳлилий фаолиятнинг аҳамияти	569-577
Sabirov E.K. Openness of court activity and discovery of court work: concept, content, ratio and significance	578-584
Khasanov M. Anti-Corruption Measures in Civil Service: Legal Changes and Recommendations	585-588
Urinboeva M. Use of artificial intelligence technologies in civil process: comparative legal analysis	588-594
Дастурлар	595-623
Фотолавҳалар	624-632
ОАК хати	633
Мундарижа	634-648

«ҲУҚУҚНИ МУҲОФАЗА ҚИЛИШ ФАОЛИЯТИ СОҲАСИДАГИ ГЛОБАЛ
ЧАҚИРИҚЛАР ВА ТАҲДИДЛАР: МУАММО ВА ЕЧИМЛАР»
мавзусидаги халқаро конференция материаллари
ТЎПЛАМИ

Техник муҳаррир:

Дизайнер:

Босишга рухсат этилди: 17.02.2025 й.

Бичими 60x44 1/8, “Cambria” гарнитурою рақамли босма усулида
босилди. Босма табоғи: 22,6. Адади: 100 нусха.

Буюртма: № 1278 Нархи шартнома асосида
100190, Тошкент ш., Рихсий кўчаси, 9 уй.

“Lesson press” босмаҳонасида чоп этилди.

Тўплам қуйидаги сайтга жойлаштирилган:

Ўзбекистон Республикаси Ҳуқуқни муҳофаза қилиш Академияси
сайти: www.proacademy.uz